Visų šalių proletarai, vienykitės!

PARTIJOS ISTORIJOS INSTITUTAS prie LKP CK —
MARKSIZMO-LENINIZMO INSTITUTO prie TSKP CK FILIALAS

K. MARKSAS

KAPITALAS

POLITINĖS EKONOMIJOS KRITIKA

TREČIASIS TOMAS

PIRMOJI IR ANTROJI DALIS

III KNYGA: KAPITALISTINĖS GAMYBOS PROCESAS
KAIP VISUMA

VALSTYBINĖ
POLITINĖS IR MOKSLINĖS LITERATŪROS LEIDYKLA
Vilnius — 1959

NUO MARKSIZMO-LENINIZMO INSTITUTO prie TSKP CK
LIETUVOS FILIALO

Ruošiant K. Markso «Kapitalo» III tomo vertimą į lietuvių kalbą pagrindu buvo paimtas vokiškasis originalo tekstas (Karl Marx, Das Kapital, Kritik der politischen Ökonomie, herausgegeben von Friedrich Engels; Volksausgabe, besorgt vom Marx—Engels—Lenin Institut, Moskau, 1934). Kartu buvo naudojamasi rusiškuoju «Kapitalo» III tomo vertimu (K. Маркс, Капитал, Критика политической экономии, перевод И. И. Степанова-Скворцова, проверенный и исправленный, Государственное издательство политической литературы, Москва, 1955), kurį ruošiant atskiros, abejones keliančios 1894 metų vokiškojo leidimo vietos buvo sutikrintos su Marksizmo-leninizmo institute Maskvoje esančiu Markso rankraščiu ir su pirmaisiais šaltiniais, pastebėtos klaidos buvo pašalintos ir buvo padarytos atitinkamos redakcinės pastabos.

Ruošiant lietuviškąjį «Kapitalo» III tomo vertimą atskirais atvejais buvo pasinaudota angliškuoju vertimu (Karl Marx, Capital, A Critique of Political Economy, translated by Ernest Untermann, 1909) ir prancūziškuoju vertimu (Karl Marx, Le Capital, traduit par J. Molitor, Paris, 1928—1930).

Visa eilė V. I. Lenino cituotų «Kapitalo» III tomo vietų yra pateiktos laikantis V. I. Lenino Raštų lietuviškojo vertimo teksto.

PRATARMĖ

Pagaliau man pavyko išleisti šią trečiąją Markso pagrindinio veikalo knygą, jo teorinės dalies pabaigą. Leisdamas 1885 metais antrąją knygą, aš maniau, kad trečioji knyga, išskyrus, žinoma, kai kuriuos labai svarbius skyrius, gal būt, sudarys tik techninių sunkumų. Taip iš tikrųjų ir buvo; tačiau tų sunkumų, kuriuos man sudarė kaip tik šie svarbiausieji knygos skyriai, aš tuomet visai nebuvau numatęs, taip pat kaip nebuvau numatęs ir kitų kliūčių, kurios taip smarkiai sutrukdė knygos paruošimą.

Pirmiausia ir daugiausia man trukdė nesiliaujantis regėjimo silpnumas, ilgus metus iki minimumo apribojęs darbo laiką, kurį aš galėjau skirti rašymui, ir taip pat dabar tik išimties būdu leidžiantis man imtis plunksnos prie dirbtinės šviesos. Prie to prisidėjo kiti neatidėliotini darbai: ankstesniųjų Markso ir mano veikalų nauji leidimai ir vertimai, taigi peržiūrėjimai, pratarmės, papildymai, kurie dažnai buvo negalimi be naujo tyrinėjimo, ir t. t. Pirmiausia angliškasis pirmosios knygos leidimas, už kurio tekstą galiausiai atsakau aš ir kuris dėl to man atėmė daug laiko. Kas bent kiek yra stebėjęs milžinišką tarptautinės socialistinės literatūros išaugimą per pastaruosius dešimt metų ir ypač ankstesniųjų Markso ir mano veikalų vertimų skaičių, tas pripažins, jog aš turėjau pagrindo džiaugtis, kad skaičius tų kalbų, kuriomis aš galėjau būti naudingas vertėjams ir, vadinasi, privalėjau neatsisakyti peržiūrėti jų darbus, yra labai ribotas. Tačiau literatūros išaugimas buvo tik simptomas, rodantis, kad atitinkamai išaugo pats tarptautinis darbininkų judėjimas. O tai man užkraudavo naujų pareigų. Nuo pirmųjų mūsų visuomeninės veiklos dienų Marksui ir man teko didžiulis darbas — tarpininkauti tarp įvairių šalių socialistų ir

darbininkų nacionalinių judėjimų; šis darbas didėjo, stiprėjant visam judėjimui. Bet jei Marksas, gyvas būdamas, ir šioje srityje pagrindinę darbo naštą prisiimdavo sau, tai po jo mirties nuolat didėjantis darbas teko man vienam. Nuo to laiko betarpiški atskirų nacionalinių darbininkų partijų savitarpio ryšiai pasidarė ir, laimei, diena po dienos vis labiau darosi įprastinis reiškinys; nepaisant to, mano pagalba dar naudojamasi kur kas dažniau, negu aš to norėčiau, turėdamas galvoje savo teorinio darbo interesus. Bet tam, kuris kaip aš daugiau negu penkiasdešimt metų yra aktyviai dalyvavęs šiame judėjime, tam iš jo kylantieji darbai yra būtina pareiga, kurią reikia nedelsiant atlikti. Kaip šešioliktajame šimtmetyje, taip ir mūsų audringais laikais grynieji teoretikai visuomeninių interesų sferoje sutinkami tik reakcijos pusėje, ir kaip tik dėl to tie ponai iš tikrųjų yra visai ne teoretikai, o paprasti šios reakcijos apologetai.

Kadangi aš gyvenu Londone, šie partiniai ryšiai žiemą daugiausia palaikomi raštu, o vasarą — dažniausiai asmeniškai. Dėl to, ir taip pat dėl būtinumo sekti judėjimo eigą tolydžio didėjančiame šalių skaičiuje ir dar smarkiau augančiame spaudos organų skaičiuje, aš negalėjau atlikti darbų, kurių visai negalima pertraukti, kitaip, kaip žiemą, daugiausia per pirmuosius tris metų mėnesius. Kai žmogus yra peržengęs septyniasdešimt metų, Meinerto asociacinės smegenų skaidulos veikia kažkaip fatališkai lėtai, sunkaus teorinio darbo pertraukos įveikiamos jau nebe taip lengvai ir nebe taip greitai kaip anksčiau. Todėl būdavo taip, kad didelę dalį vienos žiemos darbo, jeigu jo nepavykdavo visiškai užbaigti, sekančią žiemą reikėdavo vėl dirbti iš naujo; tai kaip tik ir atsitiko su sunkiausiuoju penktuoju skyriumi.

Kaip skaitytojas iš tolesnių duomenų pamatys, šios knygos redagavimo darbas žymiai skyrėsi nuo antrosios knygos redagavimo. Trečiajai knygai buvo tik vieni pradiniai metmenys, kuriuose, be to, buvo daug spragų. Paprastai kiekvieno atskiro skyriaus pradžia buvo gana kruopščiai apdorota, dažniausiai taip pat stilistiškai išbaigta. Tačiau kuo toliau, tuo rankraščio paruošimas darėsi labiau eskizinis ir nepilnas, dėstant vis dažniau buvo nukrypstama į šalutinius klausimus, kurie kildavo tyrinėjimo eigoje, o galutinis medžiagos išdėstymo darbas buvo atidėliojamas vėlesniam laikui; vis ilgesni ir painesni darėsi periodiniai sakiniai, kuriais buvo išdėstytos mintys, užrašytos in statu nascendi [gimimo procese]. Daugelyje vietų rašysena ir dėstymas perdaug aiškiai rodo, kad prasideda ir palaipsniui progresuoja tie per didelio darbo sukelti ligos priepuoliai, kurie iš pradžių vis labiau ir labiau autoriui trukdė jo savarankišką darbą ir pagaliau tarpais darė jį visiškai neįmanomą. Ir nenuostabu. Tarp 1863 ir 1867 metų Marksas ne tik parašė dviejų paskutinių «Kapitalo» knygų juodraštį, o pirmąją knygą visiškai paruošė spaudai, bet ir atliko dar milžinišką dar-

bą, kuris buvo susijęs su Tarptautinės Darbininkų Asociacijos įsteigimu ir išplėtimu. Tačiau dėl to jau 1864 ir 1865 metais pasirodė rimti požymiai tų Markso sveikatos sutrikimų, dėl kurių ne jis pats baigė ruošti II ir III knygas.

Mano darbas prasidėjo nuo to, kad aš pasidariau lengvai paskaitomą kopiją, padiktuodamas visą rankraštį iš originalo, kurį net aš dažnai tik su dideliu vargu įgalėdavau išskaityti, ir jau vien tai atėmė gana daug laiko. Tik po to buvo galima pradėti tikrąjį redagavimą. Aš jį apribojau pačiu būtiniausiu: visur, kur tai leido aiškumas, kiek galėdamas išsaugojau pradinių metmenų pobūdį, net neišbraukdavau atskirų pakartojimų ten, kur jie, kaip Marksui yra įprasta, kiekvieną kartą liečia reikalą iš naujos pusės arba bent kitaip jį išdėsto. Ten, kur mano pakeitimai ar papildymai nėra grynai redakcinio pobūdžio arba kai aš turėjau apdoroti Markso pateiktąją faktinę medžiagą ir daryti iš jos savas, nors ir kiek galint Markso dvasią atitinkančias, išvadas, visa vieta yra paimta į laužtinius skliaustus ir pažymėta mano inicialais*. Mano duotose išnašose kai kur skliaustų nėra; tačiau ten, kur jos pažymėtos mano inicialais, aš atsakau už visą pastabą.

Rankraštyje,— o pirmiesiems metmenims tai yra savaime suprantama,— yra gausių nurodymų į tuos klausimus, kurie turėjo būti vėliau išgvildenti, nors šie pažadai ne visais atvejais buvo tesėti. Aš juos palikau, nes jie parodo, kaip autorius ketino vėliau juos išgvildenti.

O dabar pereisime prie atskirų klausimų.

Pirmajam skyriui pagrindiniu rankraščiu buvo galima pasinaudoti tik labai ribotu mastu. Pačioje jo pradžioje įdėti visi pridedamosios vertės normos ir pelno normos santykio matematiniai apskaičiavimai (tai sudaro mūsų III skirsnį), o mūsų I skirsnyje išdėstytas dalykas svarstomas tik vėliau ir prabėgomis. Šiuo atveju padėjo du perdirbimo projektai, kiekvienas po 8 puslapius in folio; tačiau ir jie ne visur visai nuosekliai išdėstyti. Iš jų buvo sudarytas dabartinis I skirsnis. II skirsnis paimtas iš pagrindinio rankraščio. III skirsniui buvo rasta visa eilė neužbaigtų matematinių apskaičiavimų ir taip pat visas beveik užbaigtas sąsiuvinis, parašytas septyniasdešimtaisiais metais ir lygtimis vaizduojantis pridedamosios vertės normos santykį su pelno norma. Mano draugas Semiuelis Muras, kuris atliko taip pat didesnę pirmosios knygos angliškojo vertimo dalį, apsiėmė apdoroti man šį sąsiuvinį, o tam jis, kaip senas Kembridžo matematikas, nepalyginamai geriau tiko. Iš jo santraukos aš paskui sudariau III skirsnį, tam kai kur pasinaudodamas ir pagrindiniu rankraščiu. IV skirsnio buvo tik antraštė. Bet kadangi čia nagrinėjamas klausimas — apyvartos įtaka pelno

* Šiame leidime laužtiniai skliaustai visur pakeisti riestiniais. *Red.*

normai — yra lemiamos reikšmės, tai aš pats jį apdorojau, todėl tekste visas šis skirsnis ir paimtas į skliaustus. Kartu paaiškėjo, jog III skirsnyje pateiktą pelno normos formulę iš tikrųjų reikia šiek tiek modifikuoti, kad ji pasidarytų visuotinai galiojanti. Pradedant nuo penktojo skirsnio, pagrindinis rankraštis yra vienintelis šaltinis likusiai skyriaus daliai, nors čia taip pat reikėjo padaryti labai daug perkėlimų ir papildymų.

Sekantiems trims skyriams, nekalbant apie stilistinį redagavimą, aš beveik ištisai galėjau laikytis rankraščio originalo. Atskiros jo vietos, kurios daugiausia liečia apyvartos įtaką, buvo apdorotos sutinkamai su mano įdėtuoju IV skirsniu; jos taip pat paimtos į skliaustus ir pažymėtos mano inicialais.

Svarbiausią sunkumą sudarė V skyrius, kuriame, be to, nagrinėjamas painiausias visos knygos dalykas. Ir kaip tik čia darbo metu Marksą ištiko vienas iš minėtųjų sunkių ligos priepuolių. Vadinasi, čia yra ne užbaigti metmenys ir net ne schema, kurios kontūrus reikėtų užpildyti, o tik pati darbo pradžia, kuri neretai yra nesutvarkyta krūva užrašų, pastabų, medžiagos išrašų. Iš pradžių aš mėginau užbaigti šį skyrių, kaip tai man tam tikru mastu yra pavykę su pirmuoju skyriumi, užpildydamas spragas ir apdorodamas tik užuominomis išdėstytus fragmentus, kad šis skyrius nors apytikriai duotų visa tai, ką ketino duoti autorius. Bent tris kartus aš dariau tokį mėginimą, bet kiekvieną kartą nesėkmingai, ir tam dalykui sugaištas laikas yra svarbiausia pavėlavimo priežastis. Pagaliau aš įsitikinau, kad šitaip nieko nenuveiksiu. Man būtų reikėję peržiūrėti visą gausią šios srities literatūrą, ir galiausiai man būtų kas nors išėję, bet tai nebūtų buvusi Markso knyga. Man neliko nieko kito, kaip atsisakyti tolesnių mėginimų šia kryptimi ir kiek galint apsiriboti turimos medžiagos sutvarkymu, padarant tik būtiniausius papildymus. Ir taip 1893 metų pavasarį aš užbaigiau pagrindinį šio skyriaus paruošimo darbą.

Iš atskirų skirsnių XXI—XXIV skirsniai buvo pagrindiniais bruožais paruošti. XXV ir XXVI skirsniuose reikėjo peržiūrėti faktinę medžiagą ir įdėti tą medžiagą, kuri buvo kitose vietose. XXVII ir XXIX skirsnius beveik ištisai buvo galima duoti pagal rankraštį; priešingai, XXVIII skirsnį vietomis teko kitaip sugrupuoti. Tačiau tikrasis sunkumas prasidėjo nuo XXX skirsnio. Pradedant nuo šios vietos, reikėjo tinkamai sutvarkyti ne tik faktinę medžiagą, bet ir pačią minčių eigą, kurią nuolat pertraukdavo įterptiniai sakiniai, nukrypimai ir t. t. ir kuri paskui buvo toliau išdėstoma kitoje vietoje, dažnai visai prabėgomis. Tuo būdu XXX skirsnis buvo sudarytas perkeliant ir išmetant atskirus fragmentus, kurie buvo panaudoti kitoje vietoje. XXXI skirsnis vėl buvo nuosekliau paruoštas. Bet po to rankraštyje eina ilgas skyrius, pavadintas «Painiava» [«Die Konfusion»], kuriame yra vien ištraukos iš parlamentinių ataskaitų apie 1848 ir 1857 metų krizes; tose ištraukose sugrupuoti

Das Kapital.

Kritik der politischen Oekonomie.

Von

Karl Marx.

Dritter Band, erster Theil.

Buch III:
Der Gesammtprocess der kapitalistischen Produktion.
Kapitel I bis XXVIII.

Herausgegeben von Friedrich Engels.

Hamburg
Verlag von Otto Meissner.
1894.

«Kapitalo» III tomo I dalies pirmojo vokiško leidimo titulinis lapas
(Sumažinta)

dvidešimt trijų verslovininkų ir rašytojų-ekonomistų pasisakymai apie pinigus ir kapitalą, apie aukso kiekio sumažėjimą, apie neribotą spekuliaciją ir kt., kuriuos vietomis lydi trumpi humoristiniai komentarai. Čia asmenys, tiek keliantieji klausimus, tiek ir atsakantieji į juos, pakankamai pavaizduoja beveik visas to meto paplitusias pažiūras į pinigų ir kapitalo santykį, ir Marksas norėjo kritiškai bei satyriškai išnagrinėti čia atsirandančią «painiavą» apie tai, kas pinigų rinkoje yra pinigai ir kas — kapitalas. Po daugelio mėginimų aš įsitikinau, kad šį skirsnį sudaryti yra neįmanoma; medžiagą, ypač tą, kurią Marksas komentavo, aš panaudojau ten, kur tai leido dėstymo nuoseklumas.

Paskui gana tvarkingai eina tai, ką esu įdėjęs į XXXII skirsnį, bet tuojau po to — nauja krūva išrašų iš parlamentinių ataskaitų apie įvairiausius šiame skyriuje paliestus dalykus, perpinta ilgesnėmis ar trumpesnėmis autoriaus pastabomis. Į pabaigą ištraukos ir komentarai vis labiau koncentruojasi apie piniginio metalo judėjimo ir vekselių kurso svyravimų klausimą ir vėl pasibaigia visokiomis papildomomis pastabomis. Priešingai, XXXVI skirsnis «Ikikapitalistiniai santykiai» buvo visiškai apdorotas.

Iš visos šios medžiagos, pradedant «Painiava», jeigu ji nebuvo panaudota jau anksčiau, aš sudariau XXXIII—XXXV skirsnius. Žinoma, nebuvo apsieita be žymių mano intarpų sąryšiui nustatyti. Jei šie intarpai nėra vien formalaus pobūdžio, jie tiesiog pažymėti kaip priklausantieji man. Tuo būdu man pagaliau pavyko panaudoti tekste *visus* kad ir šiek tiek temą liečiančius autoriaus samprotavimus; nieko nebuvo praleista, išskyrus nedidelę dalį išrašų, kuriuose arba tebuvo kartojama tai, kas jau buvo pateikta kurioje nors kitoje vietoje, arba buvo liečiami klausimai, kurie rankraštyje smulkiau nenagrinėjami.

Skyrius apie žemės rentą buvo paruoštas daug pilniau, nors ir jis anaiptol nebuvo sutvarkytas, kaip jau matyti iš to, kad XLIII skirsnyje (rankraštyje pati skyriaus apie rentą pabaiga) Marksas yra laikęs reikalingu trumpai paminėti viso skyriaus planą. Ir tai buvo leidimui tuo labiau pageidaujama, nes rankraštis prasideda XXXVII skirsniu, po kurio eina XLV—XLVII skirsniai ir tik po to — XXXVIII—XLIV skirsniai. Daugiausia darbo pareikalavo diferencinę rentą II liečiančios lentelės ir išaiškinimas, kad XLIII skirsnyje visiškai nebuvo išnagrinėtas trečiasis šios rentos rūšies atvejis, kuris ten turėjo būti išnagrinėtas.

Šiam skyriui apie žemės rentą Marksas septyniasdešimtaisiais metais atliko visiškai naujus specialius tyrinėjimus. Keletą metų jis studijavo originalo kalba statistinius tyrinėjimus ir kitus leidinius apie žemės nuosavybę, kurie Rusijoje po 1861 metų «reformos» pasidarė neišvengiami ir kurių jam draugai rusai pristatydavo beveik pilnus komplektus, darė iš jų išrašus ir ketino juos panaudoti iš naujo perdirbdamas šį skyrių. Esant Rusijoje įvairioms

žemėvaldos ir žemės ūkio gamintojų išnaudojimo formoms, Rusija turėjo vaidinti skyriuje apie žemės rentą tokį pat vaidmenį, kokį vaidino Anglija I knygoje, nagrinėjant samdomąjį darbą pramonėje. Deja, Marksui nebuvo lemta įgyvendinti šio plano.

Pagaliau septintąsis skyrius buvo užbaigtas rankraštyje, bet tik kaip pirmieji metmenys, kurių be galo ilgus periodinius sakinius teko skaldyti, norint juos padaryti tinkamus spaudai. Paskutiniojo skirsnio yra tik pradžia. Čia turėjo būti išnagrinėtos tris svarbiausias pajamų formas — žemės rentą, pelną ir darbo užmokestį — atitinkančios trys didelės išsivysčiusios kapitalistinės visuomenės klasės: žemvaldžių, kapitalistų ir samdomųjų darbininkų ir su jų buvimu būtinai susijusi klasių kova, kaip faktiškai esantis kapitalistinio laikotarpio darinys. Panašius santraukinius apibendrinimus Marksas paprastai atidėdavo iki galutinės redakcijos, iki pat spausdinimo, nes naujausi istoriniai įvykiai visada ir reguliariai teikdavo aktualiausios iliustracinės medžiagos jo teoriniams teiginiams.

Citatų ir iliustracijų čia, kaip ir II knygoje, yra žymiai mažiau negu pirmojoje. Citatos iš I knygos pateikiamos nurodant 2-jo ir 3-jo leidimų puslapius*. Ten, kur rankraštyje yra nurodomi teoriniai ankstesniųjų ekonomistų pasisakymai, dažniausiai pateikiama tik pavardė, o pačią citatą buvo numatoma pateikti galutinai apdorojant rankraštį. Žinoma, visa tai man taip ir teko palikti. Iš parlamentinių ataskaitų panaudotos tik keturios, bet jos panaudotos gana plačiai. Ataskaitos yra šios:

1) Reports from Committees (Žemųjų rūmų), VIII t., Commercial Distress, II t., 1 d. 1847—1848. Minutes of Evidence.— Cituojamos kaip «Commercial Distress», 1847—1848 m.

2) Secret Committee of the House of Lords on Commercial Distress 1847. Report printed 1848. Evidence printed 1857 [Ataskaita išspausdinta 1848 metais. Parodymai — 1857 metais] (dėl to, kad 1848 metais tai buvo laikoma per daug kompromituojančiu dalyku).— Cituojama kaip «Commercial Distress», 1848 — 1857 m.

3) Report: Bank Acts, 1857.— Tas pat, 1858.— Žemųjų rūmų komiteto ataskaitos apie 1844 ir 1845 metų bankų aktų įtaką. Su liudytojų parodymais.— Cituojama kaip «Bank Acts» (kartais taip pat «Bank Committee»), 1857, respective [atitinkamai] 1858 m.

Ketvirtąją knygą — pridedamosios vertės teorijos istoriją — aš pradėsiu, kai tik atsiras man kokia nors galimybė.

---

* Šiame tome jos duodamos pagal 4-jį vokiškąjį leidimą, nurodant atitinkamus «Kapitalo» I tomo lietuviškojo 1957 m. leidimo puslapius. *Red.*

«Kapitalo» antrojo tomo pratarmėje aš turėjau atsakyti tiems ponams, kurie tuo metu buvo pakėlę didelį triukšmą, tardamiesi atradę, kad «Rodbertus yra slaptas Markso teorijos šaltinis ir nepralenkiamas jo pirmtakas». Aš suteikiau jiems progą parodyti, «ką gali duoti Rodbertaus ekonomija»; aš raginau juos įrodyti, «kuriuo būdu gali ir turi susidaryti vienoda vidutinė pelno norma ne tik nepažeidžiant vertės dėsnio, bet kaip tik jo pagrindu». Tie patys ponai, kurie tuomet, remdamiesi subjektyviais ar objektyviais, bet, kaip taisyklė, visokiais kitokiais, tik ne moksliniais pagrindais, skelbė gerąjį Rodbertą esant pirmo rango ekonominę žvaigždę, visi lig vieno nedavė jokio atsakymo. Priešingai, kiti žmonės manė, kad verta imtis nagrinėti šią problemą.

Savoje II tomo kritikoje («Conrads Jahrbücher», XI, 1885 m., 452—465 psl.) profesorius *V. Leksis* iškėlė šį klausimą, nors ir nepanorėjo duoti tiesioginio išsprendimo. Jis sako: «Išspręsti šio prieštaravimo» (tarp Rikardo—Markso vertės dėsnio ir vienodos vidutinės pelno normos) «negalima, jeigu įvairias prekių rūšis nagrinėsime *atskirai* ir jei tarsime, kad jų vertė turi būti lygi jų mainomajai vertei, o ši pastaroji lygi arba proporcinga jų kainai». Leksio manymu, tai yra galima tik su ta sąlyga, jei «atskiroms prekių rūšims atsisakysime matuoti vertę darbu ir turėsime galvoje tik prekių produkciją kaip *visumą* bei jos pasiskirstymą tarp ištisų kapitalistų ir darbininkų klasių... Iš visuminio produkto darbininkų klasė gauna tik tam tikrą dalį... Kita dalis, kuri tenka kapitalistų klasei, sudaro pridedamąjį produktą Markso vartojamąja šio žodžio prasme, todėl ir... pridedamąją vertę. Paskui kapitalistų klasės nariai šią visuminę pridedamąją vertę pasiskirsto savo tarpe *ne* pagal jų įmonėse dirbančių darbininkų skaičių, o proporcingai dydžiui kapitalo, kurį kiekvienas iš jų patiekia, be to, žemė taip pat įskaitoma kaip kapitalo vertė». Markso idealinės vertės, kurias apsprendžia prekėse įkūnyti darbo vienetai, neatitinka kainų, bet į jas gali «būti žiūrima kaip į išeities tašką poslinkio, kuris atveda į tikrąsias kainas. Pastarąsias sąlygoja tai, kad vienodo dydžio kapitalai reikalauja vienodo dydžio pelno». Dėl to kai kurie kapitalistai už savo prekes gaus aukštesnę kainą negu jų idealinė vertė, o kiti — žemesnę kainą. «Bet kadangi pridedamosios vertės nuostoliai ir priedai kapitalistų klasės ribose tarpusavyje išsilygina, tai, imant kaip visumą, pridedamosios vertės dydis yra toks pat, tarytum visos kainos būtų proporcingos idealinėms prekių vertėms».

Kaip matome, klausimas čia yra toli gražu neišspręstas, bet, nors miglotai ir paviršutiniškai, vis dėlto aplamai *iškeltas* teisingai. O tai iš tikrųjų yra daugiau, negu mes galime tikėtis iš ko nors, kuris, kaip šis autorius, su tam tikru pasididžiavimu vadina save «vulgariuoju ekonomistu»; tai yra stačiai nuostabu, palyginant su tuo, ką yra davę kiti vulgarieji ekonomistai ir apie ką bus kalbama

vėliau. Tiesa, Leksio vulgarioji ekonomija yra ypatingos rūšies. Jis sako, kad kapitalo pelnas, žinoma, *galįs* būti išaiškintas pagal Markso metodą, bet toks supratimas visai nesąs *privalomas*. Priešingai, vulgarioji ekonomija turinti kitokį, bent labiau priimtiną išaiškinimo būdą: «Kapitalistiniai pardavėjai, žaliavų gamintojas, fabrikantas, pirklys didmenininkas, mažmenų prekybininkas — dėl to gauna iš savo verslovių pelną, kad kiekvienas iš jų parduoda brangiau, negu perka, vadinasi, tam tikru procentu pakelia savo prekės savikainą. Tik darbininkas nepajėgia pridėti tokio vertės priedo; dėl savo nepalankios padėties kapitalisto atžvilgiu jis yra priverstas parduoti savo darbą už tokią kainą, kiek jis jam pačiam kainuoja, būtent už būtinuosius pragyvenimo reikmenis... tuo būdu šie kainos priedai perkančių samdomųjų darbininkų atžvilgiu išlaiko savo visišką reikšmę ir sąlygoja tai, kad tam tikra viso produkto vertės dalis patenka į kapitalistų klasės rankas».

Nereikia didelių minties pastangų, kad įsitikintume, jog šis «vulgarinis-ekonominis» kapitalo pelno aiškinimas praktiškai atveda į tokį pat rezultatą, kaip ir Markso pridedamosios vertės teorija; kad, Leksio supratimu, darbininkai yra visiškai tokioje pat «nepalankioje padėtyje», kaip ir pagal Marksą; kad jie visiškai taip pat yra apgauti, nes kiekvienas nedarbininkas gali pardavinėti aukščiau kainos, o darbininkas negali; ir kad, remiantis šia teorija, gali būti sukurta bent tiek pat paviršutiniška vulgariojo socializmo sistema, kokia buvo sukurta čia, Anglijoje, remiantis Dževonso — Mengerio vartojamosios vertės ir paskutinio naudingumo teorija. Aš net manau, kad, jei ponui Džordžui Bernardui Šou būtų žinoma ši pelno teorija, jis galėtų įsikibti į ją abiem rankom, atsisakyti nuo Dževonso bei Karlo Mengerio ir ant šios uolos iš naujo pastatyti fabianininkų ateities bažnyčią.

Bet iš tikrųjų ši teorija yra tik Markso teorijos parafrazė. Iš kur gi padengiami visi kainos priedai? Iš darbininkų «visuminio produkto». Ir kaip tik dėl to, kad prekė «darbas», arba, kaip sako Marksas, darbo jėga, turi būti parduodama žemiau jos kainos. Nes jei bendra visų prekių savybė yra ta, kad jos parduodamos brangiau gamybos kaštų, ir jei darbas yra vienintelė iš to išimtis ir nuolat parduodamas tik pagal gamybos kaštus, tai jis parduodamas kaip tik žemiau tos kainos, kuri yra įprasta šiame vulgariosios politinės ekonomijos pasaulyje. Viršpelnis, kuris dėl to tenka kapitalistui, respective [atitinkamai] kapitalistų klasei, yra kaip tik tai — ir galiausiai tik todėl ir gali būti gaunamas,— kad darbininkas, atgaminęs savo darbo kainos padengimą, dar turi virš to pagaminti produktą, už kurį jis negauna užmokesčio,— pridedamąjį produktą, neapmokėto darbo produktą, pridedamąją vertę. Leksis yra be galo atsargus žmogus pasirenkant posakius. Jis niekur tiesiai nesako, kad aukščiau pateiktoji pažiūra yra jo; bet jei taip, tai visiškai aišku, kad mes čia turime reikalo ne su vienu iš tų paprastų

vulgariųjų ekonomistų, apie kuriuos jis pats sako, kad kiekvienas iš jų Markso akyse «geriausiu atveju tėra beviltiškas silpnaprotis», o su marksistu, užsivilkusiu vulgariojo ekonomisto drabužius. Ar toks persirengimas įvyko sąmoningai ar nesąmoningai, šis psichologinis klausimas čia mūsų nedomina. Tas, kuris norėtų tai išaiškinti, gal būt, taip pat ištirs, kaip galėjo būti, kad toks neabejotinai protingas žmogus, kaip Leksis, vienu metu galėjo ginti tokią nesąmonę, kaip bimetalizmas.

Pirmasis, kuris tikrai mėgino atsakyti į klausimą, buvo dr. *Konradas Šmidtas* veikale: «Die Durchschnittsprofitrate auf Grundlage des Marx'schen Werthgesetzes», Dietz leid., Stuttgart 1889. Šmidtas mėgino rinkos kainos susidarymo detales suderinti tiek su vertės dėsniu, tiek ir su vidutine pelno norma. Pramoninis kapitalistas savo produktu gauna, pirma, savo avansuotojo kapitalo padengimą, antra, pridedamąjį produktą, už kurį jis nieko nėra mokėjęs. Tačiau, norėdamas gauti šį pridedamąjį produktą, jis turi savo kapitalą avansuoti gamybai, t. y. jis turi panaudoti tam tikrą sudaiktinto darbo kiekį, kad galėtų pasisavinti šį pridedamąjį produktą. Taigi kapitalistui šis jo avansuotasis kapitalas yra sudaiktinto darbo kiekis, visuomeniškai būtinas, kad sukurtų jam šį pridedamąjį produktą. Tai galioja ir kiekvieno kito pramoninio kapitalisto atžvilgiu. O kadangi pagal vertės dėsnį produktai mainomi vienas į kitą proporcingai darbui, kuris yra visuomeniškai būtinas jiems pagaminti, ir kadangi kapitalistui darbas, būtinas jo pridedamajam produktui pagaminti, yra kaip tik jo kapitale sukauptas ankstesnysis darbas, tai iš to išeina, kad pridedamieji produktai yra mainomi proporcingai kapitalams, reikalingiems jiems pagaminti, o ne proporcingai *tikrai* juose įkūnytam darbui. Vadinasi, kiekvienam kapitalo vienetui tenkanti dalis yra lygi visų pagamintų pridedamųjų verčių sumai, padalytai iš tam suvartotų kapitalų sumos. Todėl vienodi kapitalai per vienodus laiko tarpus duoda vienodą pelną, ir tai įvyksta tuo būdu, kad taip apskaičiuoti pridedamojo produkto gamybos kaštai [Kostpreis], t. y. vidutinis pelnas, pridedami prie apmokėtojo produkto gamybos kaštų ir šia pakelta kaina parduodami ir vienas ir antras, ir apmokėtas ir neapmokėtas produktas. Susidaro vidutinė pelno norma, nors, kaip mano Šmidtas, vidutinės atskirų prekių kainos nustatomos pagal vertės dėsnį.

Konstrukcija yra be galo giliamintiška, ji sukurta visai pagal Hegelį, bet su didesne Hegelio konstrukcijų dalimi ji turi bendra tai, kad ji yra neteisinga. Jei vertės dėsnis turi *betarpiškai* galioti ir vidutinių kainų atžvilgiu, tai ir pridedamasis produktas, ir apmokėtasis produktas — šiuo atžvilgiu jie nesiskiria — turi būti parduodami sutinkamai su visuomeniškai būtinu darbu, reikalingu jiems pagaminti ir suvartotu šiam tikslui. Vertės dėsnis iš pat pradžių prieštarauja pažiūrai, kilusiai iš kapitalistinio galvojimo

būdo, kad sukauptas ankstesnysis darbas, iš kurio susideda kapitalas, esąs ne tik tam tikra pagamintos vertės suma, bet kaip gamybos ir pelno kūrimo veiksnys taip pat turįs savybę kurti vertę, taigi jis esąs šaltinis didesnės vertės negu ta, kurią jis pats turi; vertės dėsnis tiksliai nustato, kad tokią savybę turi tiktai gyvasis darbas. Kad kapitalistai laukia vienodo, savo kapitalų dydžiui proporcingo pelno, vadinasi, į savo avansuotuosius kapitalus žiūri kaip į tam tikrus savo pelno gamybos kaštus, tai yra žinoma. Bet jei Šmidtas naudojasi tokia koncepcija, kad jos pagalba suderintų su vertės dėsniu kainas, apskaičiuotas sutinkamai su vidutine pelno norma, tai jis tuo būdu panaikina patį vertės dėsnį, prijungdamas prie jo kaip kartu lemiantį veiksnį koncepciją, kuri visiškai prieštarauja šiam dėsniui.

Arba sukauptasis darbas, kaip ir gyvasis darbas, kuria vertę. Tada vertės dėsnis negalioja.

Arba jis nekuria vertės. Tada Šmidto argumentai yra nesuderinami su vertės dėsniu.

Šmidtas nukrypo nuo teisingo kelio tuo momentu, kai jis jau buvo beišsprendžiąs uždavinį, nes jis galvojo, kad žūt būt reikia rasti matematinę formulę, kuri leistų įrodyti, kad kiekvienos atskiros prekės vidutinė kaina atitinka vertės dėsnį. Bet jei čia, būdamas visai arti tikslo, jis nuėjo klaidingu keliu, tai visas kitas brošiūros turinys parodo, su kokiu nusimanymu jis iš abiejų pirmųjų «Kapitalo» knygų padarė tolesnes išvadas. Jam priklauso garbė, kad jis yra savarankiškai atradęs teisingą iki tol neišaiškintos pelno normos mažėjimo tendencijos išaiškinimą, kurį Marksas yra davęs trečiosios knygos trečiajame skyriuje; jam taip pat priklauso nuopelnas, kad jis išaiškino, jog prekybinis pelnas kyla iš pramoninės pridedamosios vertės, ir išdėstė visą eilę pastabų apie palūkanas ir žemės rentą, kuriose jis pirmiau už kitus numatė dalykus, kuriuos Marksas išgvildeno trečiosios knygos ketvirtajame ir penktajame skyriuose.

Viename vėlesniame veikale («Neue Zeit», 1892—1893, 3 ir 4 numeriai) Šmidtas mėgina rasti sprendimą kitu būdu. Šis būdas yra tas, jog vidutinę pelno normą apsprendžia konkurencija, nes ji priverčia kapitalą pereiti iš gamybos šakų su nepakankamu pelnu į kitas šakas, kur gaunamas pridėtinis pelnas. Kad konkurencija yra didžioji pelno išlygintoja,— tai ne nauja. Tačiau Šmidtas stengiasi įrodyti, kad šis pelno suniveliavimas yra tolygus prekių, kurių pagaminama su pertekliumi, pardavimo kainos suvedimui į tokį vertės matą [Werthmass], kurį visuomenė gali už jas sumokėti pagal vertės dėsnį. Kodėl ir tai negalėjo atvesti prie tikslo, gana aiškiai matyti iš Markso aiškinimų pačioje knygoje.

Po Šmidto problemą ėmėsi spręsti *P. Firemanas* («Conrads Jahrbücher», dritte Folge, III, 793 psl.). Aš nesigilinu į jo pastabas

КАПИТАЛЪ

КРИТИКА ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭКОНОМІИ

СОЧИНЕНІЕ

КАРЛА МАРКСА

изданное подъ редакціей Фридриха Энгельса

Переводъ съ нѣмецкаго

ТОМЪ ТРЕТІЙ

Книга III

ПРОЦЕССЪ КАПИТАЛИСТИЧЕСКАГО ПРОИЗВОДСТВА ВЗЯТЫЙ ВЪ ЦѢЛОМЪ.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ
1896

«Kapitalo» III tomo I dalies pirmojo rusiško leidimo titulinis lapas
(Sumažinta)

apie kitas Markso išdėstymo puses. Jos remiasi klaidinga nuomone, kad Marksas duodąs apibrėžimus ten, kur jis iš tikrųjų dėsto, ir kad Markso veikaluose aplamai esą galima ieškoti užbaigtų ir visiems laikams tinkamų apibrėžimų. Juk savaime suprantama, kad kai į daiktus ir jų savitarpio santykius žiūrima ne kaip į pastovius, bet kaip į kintančius, tai ir jų mintiniai atspindžiai, sąvokos, taip pat kinta ir persitvarko; jie neįspraudžiami į sustingusius apibrėžimus, bet vystosi savo istoriniame, respective [atitinkamai] loginiame, formavimosi procese. Po to, žinoma, bus aišku, kodėl Marksas pirmosios knygos pradžioje, kur jis remiasi paprastąja prekine gamyba kaip istorine prielaida, kad vėliau tolesniame išdėstyme nuo šio pagrindo pereitų prie kapitalo,— kodėl jis čia pradeda kaip tik nuo paprastos prekės, o ne nuo logiškai ir istoriškai antrinės formos, ne nuo jau kapitalistiškai modifikuotos prekės; šito Firemanas, žinoma, niekaip negali suprasti. Į šiuos ir kitus antraeilius dalykus, kurie galėtų duoti progą dar kai kuriems prieštaravimams, mes verčiau nekreipiame dėmesio ir pereiname tiesiai prie reikalo esmės. Tuo tarpu kai teorija Firemaną moko, kad pridedamoji vertė, esant tam tikrai pridedamosios vertės normai, yra proporcinga panaudotų darbo jėgų kiekiui, patyrimas jam rodo, kad, esant tam tikrai vidutinei pelno normai, pelnas yra proporcingas viso įdėtojo kapitalo dydžiui. Firemanas tai aiškina tuo, kad pelnas esąs tik sąlyginis reiškinys (jam tai reiškia: tam tikrai visuomeninei formacijai priklausantis, kartu su ja esantis ir išnykstantis reiškinys); jo buvimas yra tiesiog susijęs su kapitalu; pastarąjį, jeigu jis yra pakankamai stiprus išspausti sau pelną, konkurencija būtinai priverčia apsiriboti visiems kapitalams vienodos pelno normos gavimu. Be vienodos pelno normos kapitalistinė gamyba būtų visai neįmanoma; ši gamybos forma numato, kad kiekvienam atskiram kapitalistui pelno masė, jei pelno norma yra duota, gali priklausyti tik nuo jo kapitalo dydžio. Antra vertus, pelną sudaro pridedamoji vertė, neapmokėtas darbas. Tad kokiu būdu pridedamoji vertė, kurios dydį apsprendžia darbo išnaudojimas, virsta pelnu, kurio dydį apsprendžia tam tikslui reikalingo kapitalo dydis? «Tiesiog tokiu būdu, kad visose gamybos šakose, kur santykis tarp... pastoviojo ir kintamojo kapitalo yra kuo didžiausias, prekės parduodamos aukščiau jų vertės, o tai taip pat reiškia, kad tose gamybos šakose, kur pastoviojo kapitalo santykis su kintamuoju kapitalu $=c:v$ yra kuo mažiausias, prekės parduodamos žemiau jų vertės, ir kad tik ten, kur santykis $c:v$ yra tam tikras vidutinis dydis, prekės parduodamos pagal tikrąją jų vertę... Ar šis atskirų kainų nesutapimas su atitinkamomis jų vertėmis paneigia vertės principą? Anaiptol ne. Nes dėl to, kad vienų prekių kainos pakyla aukščiau vertės tiek pat, kiek kitų prekių kainos krinta žemiau jų vertės, bendra kainų suma lieka lygi bendrai verčių sumai... galų gale šis nesutapimas išnyksta». Toks

nesutapimas yra «trukdymas» [«Störung»]; «tačiau tiksliuosiuose moksluose į trukdymą, kurį galima numatyti, paprastai niekuomet nežiūrima kaip į tam tikro dėsnio paneigimą» [806 ir 808 psl.].

Palyginkite su tuo atitinkamas IX skirsnio vietas ir jūs pamatysite, kad čia Firemanas iš tikrųjų yra palietęs lemiamą punktą. Bet kiek tarpinių grandžių dar reikėtų ir po šio atradimo, kad Firemanas galėtų visiškai aiškiai išspręsti problemą,— rodo tai, kaip neužtarnautai šaltai buvo sutiktas toks reikšmingas jo straipsnis. Kad ir kiek daug žmonių domėjosi šia problema, visi jie dar bijojo ja nudegti pirštus. Ir tai paaiškinama ne tik netobula forma, kuria Firemanas paliko savo atradimą, bet ir tuo, kad jis, be abejonės, nepakankamai suprato Markso išdėstymą, o taip pat tuo, kad jo duota bendra šio išdėstymo kritika pagrįsta tokiu supratimu.

Jei kartais tenka sprendžiant kokį nors sunkų klausimą apsijuokti, tai ponas profesorius *Julijus Volfas* Ciuriche būtinai tuo pasinaudoja. Visą problemą, pasakoja jis mums («Conrads Jahrbücher», 1891, dritte Folge, II, 352 ir sek. psl.), išsprendžia santykinė pridedamoji vertė. Santykinės pridedamosios vertės gaminimas remiasi tuo, kad pastovusis kapitalas didėja, palyginti su kintamuoju kapitalu. «Pastoviojo kapitalo didėjimas numato darbininkų gamybinio pajėgumo didėjimą. Bet kadangi šis gamybinio pajėgumo didėjimas (atpigus darbininko pragyvenimui) sukelia pridedamosios vertės didėjimą, tai atsiranda tiesioginis santykis tarp pridedamosios vertės didėjimo ir pastoviojo kapitalo dalies visame kapitale didėjimo. Pastoviojo kapitalo didėjimas rodo darbo gamybinio pajėgumo didėjimą. Todėl, nesikeičiant kintamajam ir didėjant pastoviajam kapitalui, pridedamoji vertė, sutinkamai su Marksu, turi didėti. Štai koks klausimas buvo mums iškeltas» [358 psl.].

Tiesa, Marksas daugybėje pirmosios knygos vietų sako stačiai priešinga; tiesa, teigimas, kad, pagal Marksą, santykinė pridedamoji vertė, mažėjant kintamajam kapitalui, didėjanti tokiu pat santykiu, kokiu didėja pastovusis kapitalas, yra toks stebinantis, jog jam sunku rasti parlamentišką posakį; tiesa, ponas Julijus Volfas kiekviena eilute įrodo, kad jis nei santykinai, nei absoliučiai visai nėra supratęs nei absoliutinės, nei santykinės pridedamosios vertės; tiesa, jis pats sako: «Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad čia iš tikrųjų esi nesąmonių lizde» [361 psl.], ir tai, tarp kita ko, yra vienintelė teisinga pastaba visame jo straipsnyje. Bet kas iš to? Ponas Julijus Volfas savo genialiu atradimu taip didžiuojasi, jog negali ištverti neapibėręs už tai Markso pomirtiniais pagyrimais ir neišliaupsinęs šios savo didžiausios nesąmonės kaip «naujo įrodymo to nuovokumo ir įžvalgumo, su kuriuo jis (Marksas) yra parašęs savo kritinę kapitalistinio ūkio sistemą»!

Toliau dar geriau: ponas Volfas sako: «Rikardo iškėlė du teiginius. Pirma: vienodos kapitalo sąnaudos — vienoda pridedamoji vertė (pelnas), antra: vienodos darbo sąnaudos — vienoda (savo mase) pridedamoji vertė. Ir klausimas tada buvo, kaip vienas dalykas suderinamas su kitu. Tačiau Marksas nepripažino tokio klausimo pastatymo. *Jis yra neabejotinai parodęs (trečiajame tome)*, kad antrasis teiginys nėra būtina vertės dėsnio išvada, kad jis net prieštarauja jo vertės dėsniui ir, vadinasi... yra tiesiog atmestinas» [366 psl.]. Ir po to jis tiria, kuris iš mudviejų yra klydęs, aš ar Marksas. Kad jis pats eina klaidingu keliu, to jis, žinoma, nemano.

Jeigu aš panorėčiau nors vieną žodį ištarti dėl šios puikios vietos, tai reikštų įžeisti mano skaitytojus ir visai nesuprasti padėties komiškumo. Aš pridursiu tik štai ką: su tokia pat drąsa, su kokia jis jau tada galėjo pasakyti, ką «Marksas trečiajame tome yra neabejotinai parodęs», jis naudojasi proga, kad paskelbtų profesoriškas paskalas apie tai, kad minėtasis Konrado Šmidto veikalas esąs «tiesiog Engelso inspiruotas» [366 psl.]. Ponas Julijau Volfe! Tame pasaulyje, kuriame gyvenate ir veikiate jūs, gal būt, ir yra įprasta, kad žmogus, kuris viešai iškelia kitiems žmonėms problemą, slapta pasako savo asmeniniams draugams, kaip ji išsprendžiama. Kad jūs tai galite padaryti, aš jumis mielai tikiu. Kad iki tokių niekšybių nenusmunkama tame pasaulyje, su kuriuo turiu reikalų aš, jums įrodys ši pratarmė.

Vos Marksui mirus, ponas *Achilas Lorija* pasiskubino išspausdinti apie jį straipsnį žurnale «Nuova Antologia» (1883 m. balandis): pradžioje biografija, pilna neteisingų duomenų, paskui visuomeninės, politinės ir literatūrinės veiklos kritika. Markso materialistinis istorijos supratimas čia sufalsifikuotas ir iškraipytas su tokiu aplombu, kuris leidžia įspėti didį tikslą. Ir šis tikslas buvo pasiektas: 1886 metais tas pats ponas Lorija išleido knygą: «La teoria economica della constituzione politica», kurioje jis nustebusiems amžininkams paskelbė, kaip savo paties atradimą, Markso istorijos teoriją, kurią taip nuodugniai ir taip sąmoningai jis buvo iškraipęs 1883 metais. Žinoma, Markso teoriją jis čia suvedė į gana filisterišką lygį; istorinėse iliustracijose ir pavyzdžiuose taip pat gausu klaidų, kurios nedovanotinos nė ketvirtosios klasės mokiniui; bet ką visa tai reiškia? Atradimą, kad politinės sąlygos ir įvykiai visur ir visada paaiškinami atitinkamomis ekonominėmis sąlygomis, esąs padaręs, kaip minėtoji knyga įrodinėja, visiškai ne Marksas 1845 metais, bet ponas Lorija 1886 metais. Šiaip ar taip, jis yra laimingai įtikinęs tuo savo tėvynainius, o nuo to laiko, kai jo knyga pasirodė prancūzų kalba,— ir kai kuriuos prancūzus, ir dabar gali puikauti Italijoje kaip naujos, epochą sukūrusios istorijos teorijos autorius kol tenykščiai socialistai ras

laiko išpešioti iš šio illustre [įžymiojo] Lorijos vogtas povo plunksnas.

Bet tai tik vienas mažutis pono Lorijos metodų pavyzdys. Jis mus įtikinėja, kad visos Markso teorijos esančios paremtos *sąmoningu* sofizmu (un consaputo sofisma); kad Marksas nesidrovėjęs vartoti paralogizmus net tais atvejais, kai jis pats *juos tokiais laikęs* (sapendoli tali) ir t. t. Ir visa eile panašių nešvankių plepalų paskelbęs savo skaitytojams visa, ko reikia, kad jie imtų Marksą laikyti karjeristu à la Lorija, kuris savo mažus efektus pasiekia su tokių pat menkų, nevykusių šarlataniškų metodų pagalba, kaip mūsų Paduvos profesorius, jis dabar gali pranešti jiems svarbią paslaptį, o kartu jis ir mus grąžina prie pelno normos.

Ponas Lorija sako: pagal Marksą, kapitalistinėje pramonės įmonėje pagamintos pridedamosios vertės (kurią ponas Lorija čia sutapatina su pelnu) masė priklauso nuo joje panaudoto kintamojo kapitalo, nes pastovusis kapitalas neduoda jokio pelno. Bet tai prieštarauja tikrovei, nes praktikoje pelnas priklauso ne nuo kintamojo kapitalo, o nuo viso kapitalo. Ir Marksas pats tai mato (I knyga, XI skirsnis) ir sutinka, kad faktai savo išore prieštarauja jo teorijai. Kaipgi jis šį prieštaravimą išsprendžia? Jis savo skaitytojams nurodo dar neišėjusį sekantį tomą. Apie šį tomą Lorija jau anksčiau yra *savo* skaitytojams pasakęs, jog jis netikįs, kad Marksas nors vieną akimirką būtų galvojęs jį parašyti, ir dabar jis pergalingai sušunka: «Taigi aš teisingai tvirtinau, kad tas antrasis tomas, kuriuo Marksas nuolat grūmoja savo priešininkams ir kuris vis dėlto niekuomet nepasirodys, kad tas tomas, labai galimas dalykas, buvo gudrus išsisukinėjimas, kurį Marksas naudodavo tada, kai jis stokodavo mokslinių argumentų (un ingegnoso spediente ideato dal Marx a sostituzione degli argomenti scientifici)». Ir kas dabar neįsitikino, kad Marksas stovi tokiame pat mokslinio šarlataniškumo lygyje, kaip l'illustre Lorija, iš to jau nieko gero nebesulauksi.

Taigi štai ką mes sužinojome: pono Lorijos nuomone, Markso pridedamosios vertės teorija yra absoliučiai nesuderinama su bendrosios vienodos pelno normos faktu. Bet štai pasirodė antroji knyga ir kartu mano viešai pateiktas klausimas kaip tik apie tą patį punktą. Jei ponas Lorija būtų vienas iš mūsų, drovių vokiečių, jis būtų šiek tiek sumišęs. Bet jis yra drąsus pietietis, kilęs iš karšto klimato, kur, kaip jis gali teigti, begėdiškumas yra, taip sakant, natūrali sąlyga*. Pelno normos klausimas yra viešai pateiktas. Ponas Lorija viešai paskelbė, kad jis yra neišsprendžiamas.

---

* Neišverčiamas žodžių žaismas: «Unverfrorenheit» reiškia kartu ir «begėdiškumą» ir «neužšąlamumą». *Red.*

Ir kaip tik todėl dabar jis pralenks save patį, išspręsdamas jį viešai.

Toks stebuklas įvyko straipsnyje apie minėtąjį Konrado Šmidto veikalą, «Conrads Jahrbücher», neue Folge, XX t. [1890], 272 ir sek. psl. Po to, kai jis iš Šmidto sužinojo, kaip susidaro prekybinis pelnas, jam iš karto viskas paaiškėjo. «Kadangi tas faktas, jog vertę apsprendžia darbo laikas, suteikia pirmenybę tiems kapitalistams, kurie įdeda didesnę savo kapitalo dalį į darbo užmokestį, tai negamybinis» (reikia sakyti — prekybinis) «kapitalas gali išgauti iš šių privilegijuotų kapitalistų didesnį procentą» (reikia sakyti — pelną) «ir sukurti lygybę tarp atskirų pramoninių kapitalistų... Antai, jei pramoniniai kapitalistai *A*, *B*, *C* kiekvienas sunaudoja gamybai po 100 darbo dienų ir atitinkamai 0, 100 ir 200 dydžio pastoviojo kapitalo, o darbo užmokestyje už 100 darbo dienų yra 50 darbo dienų, tai kiekvienas kapitalistas gauna 50 darbo dienų pridedamąją vertę, o pelno norma pirmajam yra 100%, antrajam — 33,3% ir trečiajam kapitalistui — 20%. Tačiau jei ketvirtasis kapitalistas *D* sukaupia 300 dydžio negamybinį kapitalą, kuris pretenduoja gauti iš kapitalisto *A* 40 darbo dienų vertės dydžio procentą» (pelną) «ir iš kapitalisto *B* — 20 darbo dienų vertės dydžio procentą, tai kapitalistų *A* ir *B* pelno norma sumažės iki 20%, kaip ir kapitalisto *C*, o kapitalistas *D* su 300 dydžio kapitalu gaus 60 dydžio pelną, t. y. 20% pelno normą, kaip ir kiti kapitalistai».

Taip nuostabiai mikliai, viena akimirka, l'illustre Lorija išsprendė tą patį klausimą, kurį jis prieš dešimt metų buvo paskelbęs neišsprendžiamu. Deja, jis neatskleidė mums paslapties, iš kur «negamybinis kapitalas» turi galios ne tik išgauti iš pramonininkų šį jų viršpelnį, kuris yra didesnis už vidutinę pelno normą, bet ir išlaikyti jį savo kišenėje visiškai taip pat, kaip žemės savininkas įsideda į kišenę kaip žemės rentą nuomininko pridėtinį pelną. Iš tikrųjų, šiuo atveju pirkliai imtų iš pramonininkų duoklę, visiškai analogišką žemės rentai, ir tuo būdu apspręstų vidutinę pelno normą. Žinoma, prekybinis kapitalas, kaip kiekvienam gana gerai žinoma, yra labai svarbus veiksnys susidarant bendrajai pelno normai. Tačiau tik literatūrinis avantiūristas, kuris savo sielos gilumoje spiauna į visą politinę ekonomiją, gali leisti sau teigti, kad prekybinis kapitalas turįs stebuklingą galią absorbuoti visą perteklinę pridedamąją vertę, kuri viršija bendrąją pelno normą, be to, absorbuoti anksčiau, negu pastaroji susidaro, ir paversti ją žemės renta sau pačiam, ir dar taip, kad tam nereikia jam jokios žemės nuosavybės. Ne mažiau stebinantis yra teigimas, kad prekybinis kapitalas visada susirandąs tuos pramonininkus, kurių pridedamoji vertė kaip tik siekianti tik vidutinę pelno normą, ir kad jis laikąs sau garbe šiek tiek palengvinti šių nelaimingųjų Markso

vertės dėsnio aukų likimą, parduodamas jų produktus be atskiro atlyginimo, net be jokio komiso. Kokiu reikia būti šarlatanu, kad įsivaizduotum, jog Marksui yra reikėję tokių niekingų triukų!

Tačiau visame savo šlovės spindėjime mūsų l'illustre Lorija pasirodo tiktai tada, kai mes jį palyginame su jo konkurentais šiauriečiais, pvz., su ponu Julijum Volfu, kuris juk taip pat ne nuo vakar yra žinomas. Koks smulkus plepys atrodo Volfas šalia italo net savo storoje knygoje «Sozialismus und kapitalistische Gesellschaftsordnung»! Kaip bejėgiškai, aš vos nepasakiau kaip kukliai, atrodo jis, palyginti su ta tauria drąsa, su kokia maestro skelbia kaip kažką savaime suprantama, kad Marksas ne daugiau ir ne mažiau kaip ir visi kiti žmonės buvęs lygiai toks pat neabejotinas sofistas, paralogistas, pagyrūnas ir šarlatanas, kaip pats ponas Lorija, kad Marksas kiekvieną kartą, patekęs į keblią padėtį, žadąs publikai duoti savo teorijos pabaigą sekančiame tome, kurio jis, kaip pats labai gerai žinąs, ir negalįs ir nesirengiąs išleisti! Beribis akiplėšiškumas, sujungtas su nepaprastu vikrumu ir mokėjimu išsisukti iš pačių neįmanomiausių padėčių, didvyriškas abejingumas gautiems spyriams, be galo greitas svetimų darbų pasisavinimas, įkyrus reklamos šarlataniškumas, šlovės organizavimas pasinaudojant draugų sukeltu triukšmu,— kas gali visu tuo jam prilygti?

Italija yra klasikiškumo šalis. Nuo to didžiojo meto, kai ten prašvito šiuolaikinio pasaulio aušra, šita šalis yra davusi didingų nepasiekiamo klasikinio tobulumo charakterių, nuo Dantės iki Garibaldžio. Tačiau ir pažeminimo bei svetimšalių viešpatavimo laikai paliko jai klasikinių charakterių, jų tarpe du labai reljefiškus tipus: Sganarelį ir Dulkamarą. Klasikinė abiejų vienybė įsikūnijo, kaip matome, mūsiškiame l'illustre Lorijoje.

Baigdamas aš turiu nuvesti savo skaitytojus už vandenyno. Niujorke p. medicinos daktaras *Georgas C. Štibelingas* taip pat yra suradęs uždavinio išsprendimą ir net labai paprastą. Tokį paprastą, kad nė vienas žmogus nei šiapus, nei anapus vandenyno nenorėjo jo pripažinti; dėl to jis didžiai užsirūstino ir begalinėje daugybėje brošiūrų bei laikraštinių straipsnių abipus vandenyno gailiai skundėsi tokiu neteisingumu. Nors žurnale «Neue Zeit» jam buvo pasakyta, kad visas jo sprendimas yra pagrįstas skaičiavimo klaida, bet tai nesukėlė jam nerimo. Marksas taip pat yra daręs skaičiavimo klaidų, tačiau daugelyje dalykų jis yra teisus. Taigi pažiūrėkime Štibelingo sprendimo.

«Aš imu du fabrikus, dirbančius vienodą laiką su vienodu kapitalu, tačiau esant skirtingam pastoviojo ir kintamojo kapitalo santykiui. Visą kapitalą $(c+v)$ aš laikau $=y$ ir pastoviojo kapitalo santykio su kintamuoju kapitalu skirtumą pažymiu x. I fabrikui $y=c+v$; II fabrikui $y=(c-x)+(v+x)$.

Vadinasi, pridedamosios vertės norma I fabrikui $=\frac{m}{v}$, o II fabrikui $=\frac{m}{v+x}$. Pelnu (p) aš vadinu visą pridedamąją vertę (m), kuria per tam tikrą laiką padidėja visas kapitalas y, arba $c+v$; vadinasi, $p=m$. Todėl pelno norma I fabrikui $=\frac{p}{y}$, arba $\frac{m}{c+v}$, ir lygiai taip pat II fabrikui $=\frac{p}{y}$, arba $\frac{m}{(c-x)+(v+x)}$, t. y. lygiai taip pat $=\frac{m}{c+v}$. Vadinasi, problema... išsprendžiama tokiu būdu, kad vertės dėsnio pagrindu, sunaudojus vienodą kapitalą ir vienodą laiką, bet nevienodus gyvojo darbo kiekius, vienoda vidutinė pelno norma atsiranda dėl to, kad pasikeičia pridedamosios vertės norma» (G. C. Stiebeling: «Das Werthgesetz und die Profitrate», John Heinrich leid., New York [1890, I psl.]).

Kad ir koks puikus, kad ir koks aiškus yra aukščiau pateiktasis apskaičiavimas, vis dėlto mes esame priversti pateikti ponui dr. Štibelingui *vieną* klausimą: iš kur jis žino, kad pridedamosios vertės suma, kurią pagamina I fabrikas, yra visiškai lygi II fabrike pagamintos pridedamosios vertės sumai? Apie c, v, y ir x, vadinasi, apie visus kitus apskaičiavimo veiksnius, jis mums aiškiai sako, kad jų dydis yra vienodas abiejuose fabrikuose, tačiau apie m nė žodžio. Bet iš to, kad jis abu čia minimus pridedamosios vertės kiekius algebriškai pažymi m, tai jokiu būdu neišeina. Priešingai, čia yra kaip tik tai, kas turi būti įrodyta, nes p. Štibelingas, daug negalvodamas, ir pelną p sutapatina su pridedamąja verte. Čia yra galimi tik du atvejai: arba abu m yra lygūs, kiekvienas fabrikas pagamina vienodus pridedamosios vertės kiekius, vadinasi, esant vienodam bendram kapitalui — ir vienodą pelno kiekį, o tokiu atveju p. Štibelingas jau iš anksto numato tai, ką jis dar turi įrodyti; arba vienas fabrikas pagamina didesnę pridedamosios vertės sumą negu antrasis, ir tokiu atveju visas jo apskaičiavimas griūva.

Ponas Štibelingas nepabūgo nei darbo, nei išlaidų, kad ant šios savo skaičiavimo klaidos pririoglintų ištisą apskaičiavimų krūvą ir pateiktų juos publikai. Jam nuraminti aš galiu patikinti, kad beveik visi jie yra vienodai neteisingi ir kad ten, kur jie išimties būdu yra teisingi, jie įrodo kažką visiškai kita, o ne tai, ką jis nori įrodyti. Antai, lygindamas Amerikos 1870 ir 1880 metų cenzų duomenis, jis nurodo faktinį pelno normos sumažėjimą, bet tai aiškina visiškai klaidingai ir mano, kad Markso teorija apie niekad nesikeičiančią, pastovią pelno normą turinti būti ištaisyta pagal praktikos nurodymus. Bet štai iš pateikiamos trečiosios knygos trečiojo skyriaus išeina, kad ši Marksui priskiriama «nejudama pelno norma» yra grynas prasimanymas ir kad pelno normos mažėjimo tendencija remiasi priežastimis, diametraliai priešingomis toms, kurias

nurodo dr. Štibelingas. Pono dr. Štibelingo ketinimai yra, be abejonės, geri, bet, norint nagrinėti mokslo klausimus, pirmiausia reikia išmokti skaityti veikalus, kuriais norima pasinaudoti, taip, kaip juos yra parašęs autorius, ir jokiu būdu neišskaityti juose to, ko ten nėra.

Viso nagrinėjimo išdava: ir iškeltojo klausimo atžvilgiu šį tą yra padariusi taip pat tik Markso mokykla. Firemanas ir Konradas Šmidtas, skaitydami šią trečiąją knygą, gali būti visiškai patenkinti savo pačių veikalais, kiekvienas savo ruožtu.

F. Engelsas

Londonas, 1894 m. spalio 4 d.

TREČIOJI KNYGA

KAPITALISTINĖS GAMYBOS PROCESAS KAIP VISUMA

PIRMOJI DALIS

PIRMASIS SKYRIUS

PRIDEDAMOSIOS VERTĖS VIRTIMAS PELNU IR PRIDEDAMOSIOS VERTĖS NORMOS VIRTIMAS PELNO NORMA

PIRMASIS SKIRSNIS

GAMYBOS KAŠTAI IR PELNAS

Pirmojoje knygoje buvo išnagrinėti tie reiškiniai, kuriuos pateikia kapitalistinis *gamybos procesas,* paimtas kaip toks, kaip betarpiškas gamybos procesas, ir buvo palikti nuošalyje visi antriniai su juo nesusijusių aplinkybių poveikiai. Bet šiuo betarpišku gamybos procesu dar nesibaigia kapitalo gyvenimo kelias. Tikrajame pasaulyje jį papildo *cirkuliacijos procesas,* kuris buvo antrosios knygos nagrinėjimo objektas. Ten,— būtent trečiajame skyriuje, nagrinėjant cirkuliacijos procesą kaip visuomeninio reprodukcijos proceso tarpininkavimą,— pasirodė, kad kapitalistinis gamybos procesas, nagrinėjant jį kaip visumą, yra gamybos ir cirkuliacijos proceso vienybė. Kai dėl šios trečiosios knygos uždavinio, tai jį sudaro ne bendrų samprotavimų apie šią vienybę pateikimas. Priešingai, čia reikia rasti ir aprašyti tas konkrečias formas, kurios atsiranda iš *kapitalo judėjimo proceso, nagrinėjant jį kaip visumą.* Savo tikrajame judėjime kapitalai stovi vienas priešais kitą tokiomis konkrečiomis formomis, kurių atžvilgiu kapitalo pavidalas [Gestalt] betarpiškame gamybos procese, taip pat kaip ir jo pavidalas cirkuliacijos procese, pasirodo tik kaip atskiri momentai. Tuo būdu kapitalo atmainos [Gestaltungen], kaip mes šioje knygoje jas atskleidžiame, žingsnis po žingsnio artėja prie tos formos, kuria jos pasireiškia visuomenės paviršiuje, įvairiems kapitalams veikiant vienas kitą, konkurencijoje ir paprastoje pačių gamybos agentų sąmonėje.

Kiekvienos kapitalistiškai pagamintos prekės vertė V išreiškiama formule: $V=c+v+m$. Jeigu iš šios produkto vertės atskaitome pridedamąją vertę m, tai lieka tik ekvivalentas arba

vertė, prekės pavidalu padengianti kapitalo vertę $c+v$, kuri sunaudota kaip gamybos elementai.

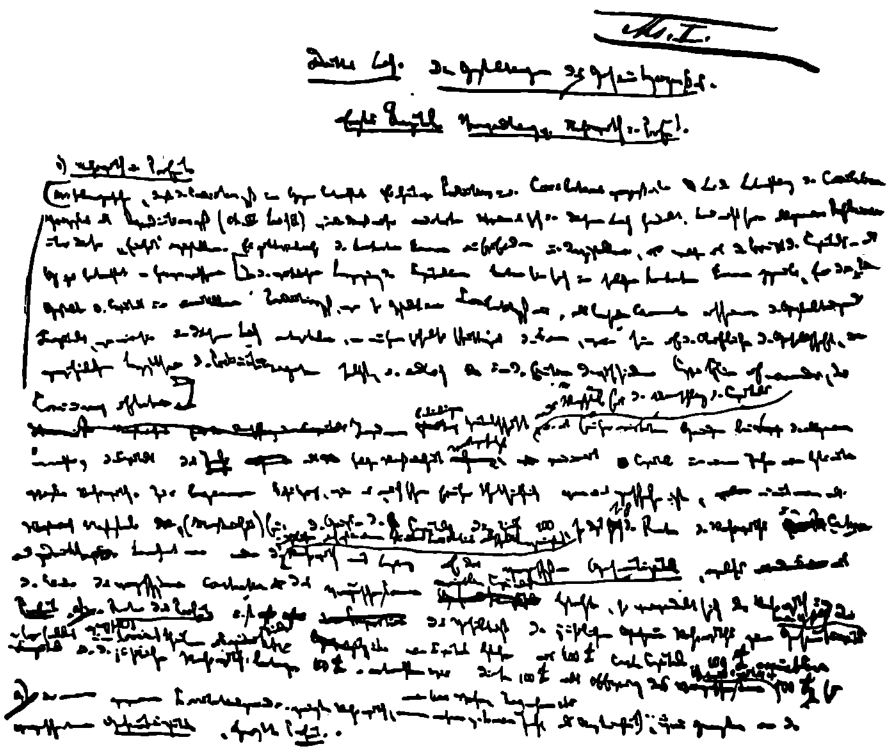
Jei, pvz., tam tikrai prekei pagaminti buvo sunaudota 500 sv. st. kapitalo: 20 sv. st. darbo priemonių nusidėvėjimui, 380 sv. st. gamybos medžiagoms, 100 sv. st. darbo jėgai, ir jei pridedamosios vertės norma yra 100%, tai produkto vertė $=400_c+100_v+100_m=$ $=600$ sv. st.

Atskaičius 100 sv. st. pridedamąją vertę, lieka 500 sv. st. prekės vertė ir ji tik padengia sunaudotą 500 sv. st. kapitalą. Ši prekės vertės dalis, padengianti suvartotų gamybos priemonių kainą ir panaudotos darbo jėgos kainą, padengia tik tai, kiek prekė atsieina pačiam kapitalistui, ir todėl sudaro jam prekės gamybos kaštus.

Tai, kiek prekė kainuoja kapitalistui, ir tai, kiek kainuoja pati prekės gamyba, šiaip ar taip, yra du visiškai skirtingi dydžiai. Toji prekės vertės dalis, kuri susideda iš pridedamosios vertės, kapitalistui nieko nekainuoja kaip tik dėl to, kad darbininkui ji kainuoja neapmokėtą darbą. Tačiau kadangi kapitalistinės gamybos pagrindu darbininkas, stojęs į gamybos procesą, pats yra funkcionuojančio ir kapitalistui priklausančio gamybinio kapitalo sudėtinė dalis ir, vadinasi, tikrasis prekės gamintojas yra kapitalistas, tai prekės gamybos kaštai jam būtinai atrodo esą tikroji pačios prekės vertė [Kost]. Jei mes gamybos kaštus pavadinsime k, tai formulė: $V=c+v+m$ pavirsta formule: $V=k+m$, arba prekės vertė=gamybos kaštai+pridedamoji vertė.

Tuo būdu skirtingų prekės vertės dalių, kurios padengia tik jai gaminti sunaudotą kapitalo vertę, priskyrimas gamybos kaštų kategorijai, iš vienos pusės, išreiškia specifinį kapitalistinės gamybos pobūdį. Kiek prekė kainuoja kapitalistams,— matuojama *kapitalo* sąnauda; kiek prekė tikrai kainuoja,— matuojama *darbo* sąnauda. Todėl kapitalistiniai prekės gamybos kaštai kiekybiškai skiriasi nuo prekės vertės, arba nuo tikrųjų jos gamybos kaštų; jie yra mažesni už prekės vertę, nes jei $V=k+m$, tai $k=V-m$. Iš antros pusės, prekės gamybos kaštai jokiu būdu nėra tokia rubrika, kuri figūruoja tik kapitalistinėje sąskaityboje. Šios vertės dalies atsiskyrimas praktiškai nuolat jaučiamas tikrojoje prekių gamyboje, nes iš prekinės formos šią dalį per cirkuliacijos procesą nuolat tenka vėl paversti atgal į gamybinio kapitalo formą ir, vadinasi, už padengtus prekės gamybos kaštus nuolat reikia vėl pirkti gamybos elementus, suvartotus jai pagaminti.

Priešingai, gamybos kaštų kategorija neturi nieko bendro su prekės vertės susidarymu arba su kapitalo vertės didinimo procesu. Jeigu aš žinau, kad $^5/_6$ 600 sv. st. prekės vertės, t. y. 500 sv. st., yra tik ekvivalentas, vertė, kuri padengia sunaudotą 500 sv. st. kapitalą, ir todėl jų pakanka tik vėl nupirkti medžiaginiams šio kapitalo elementams, tai aš vien iš to dar nežinau nei to, kaip yra pagaminti šie $^5/_6$ prekės vertės, kurie sudaro jos gamybos kaštus, nei to, kaip

«Kapitalo» III tomo I puslapio Markso rankraščio faksimilė

(Sumažinta)

pagamintas paskutinis šeštadalis, kuris sudaro jos pridedamąją vertę. Tačiau nagrinėjimas parodys, kad gamybos kaštai kapitalistiniame ūkyje įgauna apgaulingą pačios vertės gaminimo kategorijos regimybę.

Grįžkime prie mūsų pavyzdžio. Jei mes tarsime, kad vertė, kurią vienas darbininkas pagamino per vieną vidutinę visuomeninę darbo dieną, išreiškus ją pinigų suma = 6 šilingams = 6 markėms, tai avansuotasis 500 sv. st. kapitalas $=400_c+100_v$ yra nauja vertė, pagaminta per $1666^2/_3$ dešimties valandų darbo dienos, iš kurių $1333^1/_3$ darbo dienos yra kristalizuota gamybos priemonių vertėje $=400_c$, $333^1/_3$ darbo dienos — darbo jėgos vertėje $=100_v$. Vadinasi, jei pridedamosios vertės norma = 100%, tai naujai pagamintos prekės gamybai sunaudota darbo jėga $=100_v+100_m=666^2/_3$ dešimties valandų darbo dienos.

Toliau, mes žinome (žr. I knygą, VII skirsnis, 173 ir sek. psl. [K. Marksas: «Kapitalas», I t., Vilnius, 1957, 191 ir sek. psl.]), kad naujai pagamintojo produkto 600 sv. st. vertė susideda: 1) iš naujai pasirodančios gamybos priemonėms sunaudoto 400 sv. st. pastoviojo kapitalo vertės ir 2) iš naujai pagamintos 200 sv. st. vertės. Prekės gamybos kaštai = 500 sv. st. apima naujai pasirodžiusius 400_c ir pusę naujai pagamintosios 200 sv. st. vertės $(=100_v)$, vadinasi, du savo kilme visiškai skirtingus prekės vertės elementus.

Tikslingas pobūdis to darbo, kuris buvo sunaudotas per $666^2/_3$ dešimties valandų dienos, leidžia suvartotų gamybos priemonių vertę — 400 sv. st. — perkelti iš šių gamybos priemonių į produktą. Taigi ši senoji vertė vėl pasirodo kaip produkto vertės sudėtinė dalis, tačiau ji neatsiranda *šios* prekės gamybos procese. Kaip prekės vertės sudėtinė dalis ji egzistuoja tik todėl, kad anksčiau yra egzistavusi kaip avansuotojo kapitalo sudėtinė dalis. Taigi sunaudotas pastovusis kapitalas padengiamas ta prekės vertės dalimi, kurią jis pats prijungia prekės vertei. Tuo būdu šis gamybos kaštų elementas turi dvejopą reikšmę: iš vienos pusės, jis įeina į prekės gamybos kaštus, nes jis yra ta prekės vertės sudėtinė dalis, kuri padengia sunaudotą kapitalą; ir, iš antros pusės, jis tik dėl to yra prekės vertės sudėtinė dalis, kad jis sudaro sunaudoto kapitalo vertę, arba dėl to, kad gamybos priemonės kainuoja tiek ir tiek.

Visiškai atvirkščiai yra su kita gamybos kaštų sudėtine dalimi. $666^2/_3$ dienos darbo, sunaudoto gaminant prekę, sukuria naują 200 sv. st. vertę. Šios naujosios vertės tik viena dalis padengia avansuotą 100 sv. st. kintamąjį kapitalą, arba panaudotos darbo jėgos kainą. Tačiau ši avansuotoji kapitalo vertė anaiptol neįeina į naujos vertės susidarymą. Avansuojant kapitalą, darbo jėga apmokama kaip *vertė*, bet gamybos procese ji funkcionuoja kaip vertės *kūrėjas*. Vietoj tos darbo jėgos vertės, kuri figūruoja avansuojant kapitalą, tikrai *funkcionuojančiame* gamybiniame kapitale pasireiškia pati gyvoji, vertę kuriančioji darbo jėga.

[3] K. Marksas. Kapitalas. III t.

Skirtumas tarp šių įvairių prekės vertės sudėtinių dalių, kurios kartu sudaro gamybos kaštus, tuojau krinta į akis, kai tik pasikeičia: vienu atveju sunaudotos pastoviosios, kitu atveju sunaudotos kintamosios kapitalo dalies vertės dydis. Tarkime, kad tų pačių gamybos priemonių kaina, arba pastovioji kapitalo dalis, pakyla nuo 400 sv. st. iki 600 sv. st. arba, atvirkščiai, krinta iki 200 sv. st. Pirmuoju atveju ne tik prekės gamybos kaštai padidės nuo 500 sv. st. iki $600_c + 100_v = 700$ sv. st., bet ir pati prekės vertė padidės nuo 600 sv. st. iki $600_c + 100_v + 100_m = 800$ sv. st. Antruoju atveju ne tik gamybos kaštai sumažės nuo 500 sv. st. iki $200_c + 100_v = 300$ sv. st., bet ir pati prekės vertė — nuo 600 sv. st. iki $200_c + 100_v + 100_m = 400$ sv. st. Kadangi sunaudotas pastovusis kapitalas perkelia į produktą savo paties vertę, tai, kitoms sąlygoms esant vienodoms, produkto vertė padidėja arba sumažėja sutinkamai su absoliutiniu tos kapitalo vertės dydžiu. Atvirkščiai, tarkime, kad, kitoms sąlygoms esant vienodoms, tos pačios darbo jėgos masės kaina padidėja nuo 100 sv. st. iki 150 sv. st. arba, priešingai, sumažėja iki 50 sv. st. Nors gamybos kaštai pirmuoju atveju padidėja nuo 500 sv. st. iki $400_c + 150_v = 550$ sv. st., o antruoju atveju sumažėja nuo 500 sv. st. iki $400_c + 50_v = 450$ sv. st., bet abiem atvejais prekės vertė lieka nepasikeitusi $= 600$ sv. st.: pirmuoju atveju $= 400_c + 150_v + 50_m$, antruoju atveju $= 400_c + 50_v + 150_m$. Avansuotas kintamasis kapitalas neprijungia produktui savo paties vertės. Priešingai, vietoj jo vertės į produktą įėjo nauja vertė, kurią sukūrė darbas. Todėl kintamojo kapitalo vertės absoliutinio dydžio pasikeitimas, jeigu jis išreiškia tik darbo jėgos kainos pasikeitimą, nė kiek nepakeičia absoliutinio prekės vertės dydžio, nes nė kiek nepakeičia absoliutinio dydžio tos naujosios vertės, kurią sukuria gyvoji darbo jėga. Priešingai, toks pasikeitimas paveikia tik tų dviejų naujosios vertės sudėtinių dalių dydžio santykį, sudėtinių dalių, kurių viena sudaro pridedamąją vertę, o antroji padengia kintamąjį kapitalą ir todėl įeina į prekės gamybos kaštus.

Abiem gamybos kaštų dalims — mūsų atveju $400_c + 100_v$ — tėra bendra tik viena: abi jos yra prekės vertės dalys, kurios padengia avansuotąjį kapitalą.

Tačiau kapitalistinės gamybos požiūriu ši tikroji dalyko padėtis būtinai pasirodo atvirkščiu pavidalu.

Kapitalistinis gamybos būdas nuo vergove pagrįsto gamybos būdo skiriasi, tarp kita ko, tuo, kad darbo jėgos vertė, respective [atitinkamai] kaina, čia pasireiškia kaip paties darbo vertė, respective kaina, arba kaip darbo užmokestis (I knyga, XVII skirsnis). Todėl avansuotojo kapitalo kintamoji vertės dalis pasireiškia kaip kapitalas, sunaudotas darbo užmokesčiui, kaip kapitalo vertė, apmokanti viso gamybai sunaudoto darbo vertę, respective kainą. Pavyzdžiui, jei mes tarsime, kad vidutinė visuomeninė 10 valandų darbo diena įsikūnija 6 šilingų pinigų kiekyje, tai avansuotas

100 sv. st. kintamasis kapitalas bus piniginė išraiška tokios vertės, kuri pagaminama per $333^1/_3$ dešimties valandų darbo dienos. Tačiau ši nupirktos darbo jėgos vertė, figūruojanti avansuojant kapitalą, nesudaro nė vienos tikrai funkcionuojančio kapitalo dalies. Vietoj jos į gamybos procesą stoja pati gyvoji darbo jėga. Jei pastarosios išnaudojimo laipsnis yra, kaip mūsų pavyzdyje, 100%, tai ji sunaudojama per $666^2/_3$ dešimties valandų darbo dienos ir todėl prijungia produktui naują 200 sv. st. vertę. Bet avansuojant kapitalą, 100 sv. st. kintamasis kapitalas figūruoja kaip darbo užmokesčiui sunaudotas kapitalas, arba kaip per $666^2/_3$ dešimties valandų dienos atlikto darbo kaina. 100 sv. st., padalytas iš $666^2/_3$, mums duoda kaip dešimties valandų darbo dienos kainą 3 šilingus, penkių valandų darbo sukurtą vertę.

Jei mes palyginsime avansuotąjį kapitalą, iš vienos pusės, ir prekės vertę — iš antros, tai gausime:

I. Avansuotasis 500 sv. st. kapitalas = 400 sv. st. kapitalui, kuris yra sunaudotas gamybos priemonėms (gamybos priemonių kaina), + 100 sv. st. kapitalas, sunaudotas darbui ($666^2/_3$ darbo dienos kaina, arba darbo užmokestis už jas).

II. 600 sv. st. prekės vertė = 500 sv. st. gamybos kaštams (400 sv. st., sunaudotų gamybos priemonių kaina, + 100 sv. st., sunaudotos $666^2/_3$ darbo dienos kaina) + 100 sv. st., pridedamoji vertė.

Šioje formulėje darbui sunaudota kapitalo dalis tik tuo skiriasi nuo tos kapitalo dalies, kuri sunaudota gamybos priemonėms, pvz., medvilnei arba angliai, kad ji panaudojama apmokėti medžiagiškai skirtingam gamybos elementui, bet jokiu būdu ne tuo, kad prekės vertės susidarymo procese, vadinasi, ir kapitalo vertės didinimo procese, ji vaidina funkcionaliai skirtingą vaidmenį. Prekės gamybos kaštuose gamybos priemonių kaina grįžta tokia, kokia ji jau yra figūravusi avansuojant kapitalą, ir grįžta kaip tik dėl to, kad šios gamybos priemonės buvo tikslingai panaudotos. Visiškai taip pat prekės gamybos kaštuose jai gaminti sunaudotos $666^2/_3$ darbo dienos kaina, arba darbo užmokestis už jas, grįžta kaip tik tokia, kokia ji jau yra figūravusi avansuojant kapitalą,— ir grįžta kaip tik dėl to, kad šis darbo kiekis buvo sunaudotas tikslinga forma. Mes matome tik gatavas, esančias vertes — tas avansuotojo kapitalo vertės dalis, kurios įeina į produkto vertės susidarymą,— bet nematome elemento, kuris sukuria naują vertę. Skirtumas tarp pastoviojo ir kintamojo kapitalo yra išnykęs. Visi 500 sv. st. gamybos kaštai dabar įgauna dvejopą reikšmę: pirma, jie yra tos 600 sv. st. prekės vertės sudėtinė dalis, kuri padengia prekei gaminti sunaudotą 500 sv. st. kapitalą; ir, antra, pati ši prekės vertės sudėtinė dalis egzistuoja tik dėl to, kad anksčiau ji yra egzistavusi kaip panaudotų gamybos elementų, gamybos priemonių ir darbo, kaštai, t. y. kaip avansuotasis kapitalas. Kapitalo vertė sugrįžta kaip

prekės gamybos kaštai dėl to, kad ji buvo sunaudota kaip kapitalo vertė, ir tiek, kiek ji buvo sunaudota.

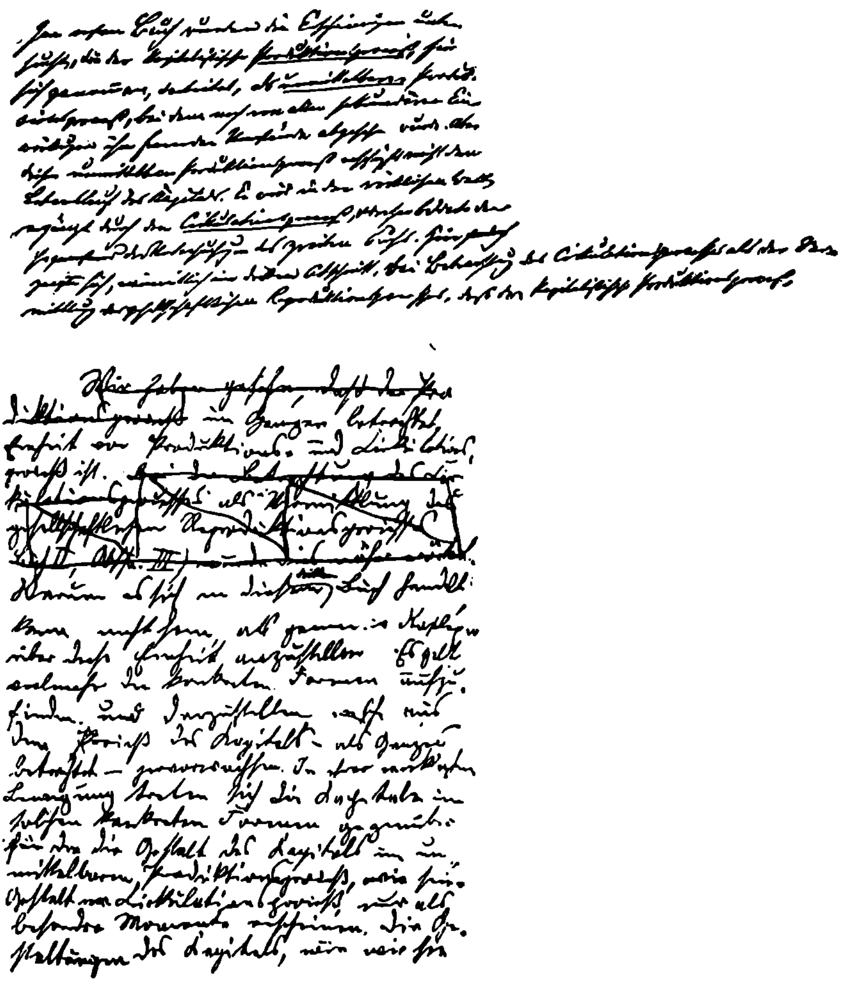
Ta aplinkybė, kad avansuotojo kapitalo vertės skirtingos sudėtinės dalys yra sunaudotos medžiagiškai skirtingiems gamybos elementams — darbo priemonėms, žaliavoms, pagalbinėms medžiagoms ir darbui,— sąlygoja tik viena: kad už prekės gamybos kaštus reikės vėl pirkti šiuos medžiagiškai skirtingus gamybos elementus. Priešingai, pačių gamybos kaštų susidarymo atžvilgiu yra tik vienas skirtumas, skirtumas tarp pagrindinio ir apyvartinio kapitalo. Mūsų pavyzdyje 20 sv. st. buvo įskaityti darbo priemonių nusidėvėjimui ($400_c = 20$ sv. st. — darbo priemonių nusidėvėjimui + 380 sv. st. — gamybos medžiagoms). Jei, prieš gaminant prekę, šių darbo priemonių vertė buvo = 1 200 sv. st., tai, ją pagaminus, ji egzistuoja dviem pavidalais: 20 sv. st.— kaip dalis prekės vertės, 1 200—20, arba 1180 sv. st., — kaip likusi kapitalistui vis tebepriklausančių darbo priemonių vertė, arba kaip ne jo prekinio kapitalo, bet jo gamybinio kapitalo vertės elementas. Priešingai darbo priemonėms gamybos medžiagos ir darbo užmokestis ištisai sunaudojami prekei gaminti, todėl ir visa jų vertė įeina į pagamintosios prekės vertę. Mes matėme, kaip šios skirtingos avansuotojo kapitalo sudėtinės dalys apyvartos atžvilgiu įgauna pagrindinio ir apyvartinio kapitalo formas.

Taigi avansuotasis kapitalas = 1 680 sv. st.: pagrindinis kapitalas = 1 200 sv. st. plius apyvartinis kapitalas = 480 sv. st. (=380 sv. st. gamybos medžiagose plius 100 sv. st. darbo užmokestyje).

Priešingai, prekės gamybos kaštai = tiktai 500 sv. st. (20 sv. st. — pagrindinio kapitalo nusidėvėjimui, 480 sv. st. — apyvartiniam kapitalui).

Tačiau šis skirtumas tarp prekės gamybos kaštų ir avansuotojo kapitalo tepatvirtina viena: kad prekės gamybos kaštus sudaro vien kapitalas, tikrai sunaudotas jai pagaminti.

Prekei gaminti panaudojamos 1 200 sv. st. vertės darbo priemonės, tačiau iš šios avansuotosios kapitalo vertės gamyboje prarandama tik 20 sv. st. Todėl panaudotasis pagrindinis kapitalas tik iš dalies įeina į prekės gamybos kaštus, nes ją gaminant jis buvo tik iš dalies sunaudotas. Panaudotasis apyvartinis kapitalas ištisai įeina į prekės gamybos kaštus, nes jis buvo visas sunaudotas ją gaminant. Bet ką gi tai įrodo, jei ne tai, kad suvartotos pagrindinės ir apyvartinės kapitalo dalys, pro rata [proporcingai] jų vertės dydžiui, vienodai įeina į atitinkamos prekės gamybos kaštus ir kad ši prekės vertės sudėtinė dalis aplamai yra atsiradusi tik dėka kapitalo, sunaudoto jai pagaminti? Jei būtų ne taip, tai negalima būtų suprasti, kodėl avansuotasis 1 200 sv. st. pagrindinis kapitalas neprijungia produkto vertei ne tik tų 20 sv. st., kuriuos jis prarado

«Kapitalo» III tomo I puslapis, perrašytas sekretoriaus ranka,
su Engelso pataisomis.
Intarpą puslapio viršuje padarė Engelsas savo ranka

(Sumažinta)

gamybos procese, bet ir tų 1 180 sv. st., kurių jis šiame procese neprarado.

Taigi šis skirtumas tarp pagrindinio ir apyvartinio kapitalo gamybos kaštų apskaičiavimo atžvilgiu tik patvirtina tariamą gamybos kaštų atsiradimą iš sunaudotosios kapitalo vertės arba tos kainos, kurią pačiam kapitalistui kainuoja sunaudoti gamybos elementai, įskaitant čia ir darbą. Iš antros pusės, vertės sukūrimo atžvilgiu kintamoji, darbo jėgai sunaudota kapitalo dalis čia tiesiog sutapatinama su pastoviuoju kapitalu (su kapitalo dalimi, kuri susideda iš gamybos medžiagų) apyvartinio kapitalo rubrikoje, ir tuo būdu yra užbaigiama kapitalo vertės didėjimo proceso mistifikacija[1].

Lig šiol mes nagrinėjome tik vieną prekės vertės elementą — gamybos kaštus. Dabar mes turime pažvelgti ir į kitą prekės vertės sudėtinę dalį, į perteklių virš gamybos kaštų, arba į pridedamąją vertę. Taigi pridedamoji vertė pirmiausia yra prekės vertės perteklius virš jos gamybos kaštų. Bet kadangi gamybos kaštai yra lygūs vertei to sunaudoto kapitalo, kurio medžiaginiais elementais jie nuolat atgal paverčiami, tai šis vertės perteklius yra prekei gaminti sunaudoto ir iš savo cirkuliacijos atgal grįžtančio kapitalo vertės prieauglis.

Anksčiau mes jau matėme, kad, nors m, pridedamoji vertė, atsiranda tik iš v, kintamojo kapitalo, vertės pasikeitimo ir todėl pagal savo šaltinį tėra kintamojo kapitalo prieauglis, tačiau, pasibaigus gamybos procesui, ji tokiu pat mastu yra $c+v$, viso sunaudoto kapitalo, vertės prieauglis. Formulė $c+(v+m)$, kuri nurodo, jog m pagaminama dėl to, kad tam tikra kapitalo vertė v, avansuota darbo jėgai, pavirsta tekamuoju dydžiu, vadinasi, dėl to, kad pastovusis dydis virsta kintamuoju dydžiu, gali būti išreikšta taip pat ir $(c+v)+m$ pavidalu. Prieš pradėdami gaminti, turėjome 500 sv. st. kapitalą. Pagaminę mes turime 500 sv. st. kapitalą plius 100 sv. st. vertės prieauglis[2].

Tačiau pridedamoji vertė yra prieauglis ne tik tos avansuotojo kapitalo dalies, kuri įeina į vertės didinimo procesą, bet ir tos dalies, kuri į jį neįeina, vadinasi,— ne tik to sunaudoto kapitalo, kuris padengiamas atgautais prekės gamybos kaštais, bet aplamai viso

---

[1] Kokia painiava gali dėl to kilti ekonomistų galvose, parodyta I knygos VII skirsnyje, 3 poskyris, 185—191 psl., kalbant apie N. V. Seniorą. [Žr. *K. Marksas:* «Kapitalas», I t., Vilnius, 1957, 201—206 psl.]

[2] «Iš tikrųjų mes jau žinome, kad pridedamoji vertė yra tiesiog pasekmė to vertės pakitimo, kuris įvyksta su v, su kapitalo dalimi, paversta darbo jėga, kad, vadinasi, $v+m=v+\Delta v$ (v plius v prieauglis). Tačiau tikrąjį vertės pakitimą ir santykį, kuriuo kinta vertė, užtemdo ta aplinkybė, kad dėl besikeičiančios savo sudėtinės dalies padidėjimo padidėja ir visas avansuotasis kapitalas. Anksčiau jis buvo $=500$, dabar jis $=590$» (I knyga, VII skirsnis, 1 poskyris, 175 psl. [*K. Marksas:* «Kapitalas», I t., Vilnius, 1957, 192—193 psl.]).

į gamybą įdėto kapitalo vertės prieauglis. Iki gamybos proceso mes turėjome 1 680 sv. st. kapitalo vertę: 1 200 sv. st. pagrindinio kapitalo, kuris yra įdėtas į darbo priemones ir iš kurio tik 20 sv. st., nusidėvėjimo padengimas, įeina į prekės vertę, plius 480 sv. st. apyvartinio kapitalo gamybos medžiagose ir darbo užmokestyje. Po gamybos proceso mes turime 1 180 sv. st. kaip gamybinio kapitalo vertės sudėtinę dalį plius 600 sv. st. dydžio prekinis kapitalas. Sudėjus šias dvi vertės sumas, pasirodys, kad kapitalistas dabar turi 1 780 sv. st. vertę. Jeigu jis iš to atskaitys visą avansuotąjį 1 680 sv. st. kapitalą, tai jam liks 100 sv. st. vertės prieauglis. Taigi 100 sv. st. pridedamosios vertės lygiai tokiu pat mastu yra įdėtojo 1 680 sv. st. kapitalo, kaip ir gamybos metu sunaudotos jo 500 sv. st. dalies, vertės prieauglis.

Dabar kapitalistui yra aišku, kad šis vertės prieauglis kyla iš gamybos procesų, įvykdytų panaudojant kapitalą, vadinasi, kad jis kyla iš paties kapitalo, nes jis atsiranda po gamybos proceso, o prieš gamybos procesą jo nebuvo. Pirmiausia dėl gamybai sunaudoto kapitalo, tai atrodo, kad pridedamoji vertė kylanti vienodai iš įvairių jo vertės elementų, įdėtų į gamybos priemones ir į darbą: juk šie elementai vienodai dalyvauja susidarant gamybos kaštams. Jie vienodai prijungia produkto vertei savo vertes, kurios sudaro avansuotąjį kapitalą, ir nesiskiria vienas nuo kito kaip pastovusis ir kintamasis vertės dydžiai. Tai pasidaro aišku, jei mes vieną valandėlę įsivaizduosime, kad visas sunaudotas kapitalas susideda arba vien iš darbo užmokesčio, arba vien iš gamybos priemonių vertės. Tada pirmuoju atveju mes vietoj $400_c + 100_v + 100_m$ prekės vertės turėtume $500_v + 100_m$ prekės vertę. Darbo užmokesčiui sunaudotas 500 sv. st. kapitalas yra vertė viso darbo, suvartoto 600 sv. st. prekės vertei pagaminti, ir kaip tik dėl to sudaro viso produkto gamybos kaštus. Tačiau vienintelis mums žinomas procesas, kuriame yra sukuriama ši prekės vertė, yra toks šių gamybos kaštų susidarymas, kada sunaudoto kapitalo vertė vėl pasirodo kaip produkto vertės sudėtinė dalis. Kaip atsiranda ta jos 100 sv. st. sudėtinė dalis, kuri sudaro pridedamąją vertę, mes nežinome. Tas pat būtų antruoju atveju, kai prekės vertė būtų $= 500_c + 100_m$. Abiem atvejais mes žinome, kad pridedamoji vertė atsiranda iš atitinkamos vertės dėl to, kad ši vertė buvo avansuota gamybinio kapitalo forma,— vis vien, ar darbo forma, ar gamybos priemonių forma. Tačiau, iš antros pusės, avansuotoji kapitalo vertė negali sudaryti pridedamosios vertės tik dėl to, kad ji yra sunaudota ir todėl sudaro prekės gamybos kaštus. Kaip tik tokiu mastu, kokiu ji sudaro prekės gamybos kaštus, ji sudaro ne pridedamąją vertę, o tik ekvivalentą, vertę, kuri padengia sunaudotą kapitalą. Vadinasi, jeigu ji sudaro pridedamąją vertę, ji sudaro ją ne savo specifinės sunaudoto kapitalo savybės dėka, o aplamai kaip avansuotasis ir todėl panaudotasis kapitalas. Todėl pridedamoji vertė tokiu pat mastu at-

siranda tiek iš tos avansuotojo kapitalo dalies, kuri įeina į prekės gamybos kaštus, tiek ir iš tos jo dalies, kuri neįeina į gamybos kaštus, žodžiu tariant — vienodai iš pagrindinės ir apyvartinės panaudoto kapitalo sudėtinių dalių. Visas kapitalas — tiek darbo priemonės, tiek ir gamybos medžiagos bei darbas — medžiagiškai yra produkto kūrėjas. Į tikrąjį darbo procesą medžiagiškai įeina visas kapitalas, nors tik tam tikra jo dalis įeina į vertės didinimo procesą. Gal būt, kaip tik čia yra priežastis, kad jis tik iš dalies dalyvauja susidarant gamybos kaštams, bet visas dalyvauja susidarant pridedamajai vertei. Šiaip ar taip, galų gale pasirodo, kad pridedamoji vertė tuo pačiu metu kyla iš visų panaudoto kapitalo dalių. Samprotavimus galima būtų žymiai sutrumpinti, jei grubiai ir tiesiai kartu su Maltum pasakytume: «Kapitalistas *laukia* vienodo pelno iš visų savo avansuoto kapitalo dalių»[3].

Pridedamoji vertė, tuo būdu pavaizduota kaip viso avansuoto kapitalo darinys, įgauna pakeistinę *pelno* formą. Vadinasi, tam tikra vertės suma yra kapitalas todėl, kad ji yra sunaudota pelnui gauti[4], arba pelnas atsiranda todėl, kad tam tikra vertės suma panaudojama kaip kapitalas. Jei mes pelną pažymėsime *p*, tai formulė $V=c+v+m=k+m$ virsta formule $V=k+p$, arba *prekės vertė = gamybos kaštai + pelnas.*

Vadinasi, pelnas, kaip mes čia jį iš pradžių vaizduojamės, yra tas pat, kas ir pridedamoji vertė, bet tik mistifikuota forma, kuri betgi būtinai kyla iš kapitalistinio gamybos būdo. Kadangi gamybos kaštų susidaryme, koks jis pasirodo reiškinių paviršiuje, negalima rasti jokio skirtumo tarp pastoviojo ir kintamojo kapitalo, tai vertės pakitimo, įvykstančio gamybos proceso metu, priežastį iš kintamosios kapitalo dalies reikia perkelti į visą kapitalą. Kadangi viename poliuje darbo jėgos kaina pasireiškia pakeistine darbo užmokesčio forma, tai priešingame poliuje pridedamoji vertė pasireiškia pakeistine pelno forma.

Kaip matėme, prekės gamybos kaštai yra mažesni už jos vertę. Kadangi $V=k+m$, tai $k=V-m$. Formulė $V=k+m$ tik tada suvedama į $V=k$, prekės vertė = prekės gamybos kaštai, jei $m=0$,— atvejis, kuris niekad nesutinkamas kapitalistinės gamybos sąlygomis, nors, esant ypatingoms rinkos konjunktūroms, prekių pardavimo kaina gali kristi iki arba net žemiau jų gamybos kaštų.

Todėl parduodant prekę pagal jos vertę, yra realizuojamas pelnas, lygus jos vertės pertekliui virš jos gamybos kaštų, vadinasi, lygus visai prekės vertėje esančiai pridedamajai vertei. Tačiau kapitalistas gali prekę parduoti su pelnu, net parduodamas ją žemiau

---

[3] *Malthus:* «Principles of Political Economy», 2-sis leid., London 1836, 268 psl.

[4] «Kapitalas yra tai, kas sunaudojama siekiant gauti pelno». *Malthus*: «Definitions in Political Economy», London 1827, 86 psl.

jos vertės. Kol prekės pardavimo kaina yra aukštesnė už jos gamybos kaštus, nors ji ir būtų mažesnė už jos vertę, tol visą laiką bus realizuojama dalis joje esančios pridedamosios vertės, vadinasi, kiekvieną kartą bus gaunamas pelnas. Mūsų pavyzdyje prekės vertė = 600 sv. st., gamybos kaštai = 500 sv. st. Jei prekė parduodama už 510, 520, 530, 560, 590 sv. st., tai ji parduodama atitinkamai 90, 80, 70, 40, 10 sv. st. žemiau jos vertės, ir, ją pardavus, vis dėlto gaunamas atitinkamai 10, 20, 30, 60, 90 sv. st. pelnas. Tarp prekės vertės ir jos gamybos kaštų, kaip matyti, yra galima neapibrėžta pardavimo kainų eilė. Kuo didesnis yra tas prekės vertės elementas, kuris susideda iš pridedamosios vertės, tuo praktiškai yra didesnė šių tarpinių kainų sritis.

Tuo išaiškinami ne tik kasdieniniai konkurencijos reiškiniai, kaip, pvz., tam tikri atvejai, kai prekės parduodamos sumažintomis kainomis (underselling), nenormaliai žemas prekių kainų lygis tam tikrose pramonės šakose[5] ir t. t. Pagrindinis kapitalistinės konkurencijos dėsnis, kurio iki šiol nėra supratusi politinė ekonomija, dėsnis, reguliuojantis bendrąją pelno normą ir jos apsprendžiamas vadinamąsias gamybos kainas, remiasi, kaip vėliau pamatysime, šiuo skirtumu tarp prekės vertės ir jos gamybos kaštų ir iš jo kylančia galimybe su pelnu parduoti prekę, parduodant ją žemiau jos vertės.

Žemiausia prekės pardavimo kainos riba yra jos gamybos kaštai. Jei prekė parduodama žemiau jos gamybos kaštų, tai sunaudotosios gamybinio kapitalo sudėtinės dalys negali būti visiškai padengtos pardavimo kaina. Jei šis procesas tęsiasi toliau, tai avansuotoji kapitalo vertė išnyksta. Jau šiuo požiūriu kapitalistas yra linkęs gamybos kaštus laikyti tikrąja *vidine* prekės verte, nes tai yra kaina, būtina jau vien jo kapitalui išlaikyti. Bet prie to prisideda dar ta aplinkybė, kad prekės gamybos kaštai yra ta pirkimo kaina, kurią pats kapitalistas yra sumokėjęs už prekės gamybą, vadinasi, pirkimo kaina, kurią apsprendžia pats prekės gamybos procesas. Todėl prekę parduodant realizuojamas vertės perteklius, arba pridedamoji vertė, kapitalistui atrodo kaip prekės pardavimo kainos perteklius virš prekės vertės, o ne kaip jos vertės perteklius virš jos gamybos kaštų, tad išeina, kad prekėje esanti pridedamoji vertė tarytum nerealizuojama ją parduodant, o atsiranda iš paties pardavimo. Šią iliuziją mes jau plačiau esame išaiškinę I knygos IV skirsnyje, 2 poskyris («Bendrosios kapitalo formulės prieštaravimai»), o dabar valandėlei grįžkime prie tos formos, kuria ją vėl iškėlė Torensas ir kt., pavaizduodami ją žingsniu į priekį, kurį padarė politinė ekonomija palyginti su Rikardo.

[5] Plg. I knyga, XVIII skirsnis, 511—512 psl. [Žr. *K. Marksas:* «Kapitalas», I t., Vilnius, 1957, 487 psl.]

«Natūralinėje kainoje, kuri susideda iš gamybos kaštų arba, kitaip tariant, iš kapitalo sąnaudos prekei gaminti arba fabrikuoti, negali būti pelno... Jei žemės nuomininkas savo laukams įsėti sunaudoja 100 kvarterių grūdų ir už tai gauna 120 kvarterių, tai 20 kvarterių, kurie yra produkto perteklius virš sąnaudų, sudaro jo pelną; tačiau būtų absurdiška šį perteklių, arba pelną, vadinti jo sąnaudų dalimi... Fabrikantas sunaudoja darbui tam tikrą žaliavų, įrankių ir pragyvenimo reikmenų kiekį ir už tai gauna tam tikrą pagamintų prekių kiekį. Šios pagamintos prekės turi turėti didesnę mainomąją vertę, negu tos žaliavos, tie įrankiai ir pragyvenimo reikmenys, kuriuos avansavus jos buvo įgytos». Todėl Torensas prieina išvadą — pardavimo kainos perteklius virš gamybos kaštų, arba pelnas, atsiranda iš to, kad vartotojai, «vykdydami betarpiškus arba aplinkinius (circuitous) mainus, duoda šiek tiek didesnį kiekį visų kapitalo sudėtinių dalių, negu kainuoja jų gamyba»[6].

Iš tikrųjų, perteklius virš tam tikro dydžio negali būti šio dydžio dalis, todėl ir pelnas, prekės vertės perteklius virš kapitalisto sąnaudų, negali būti šių sąnaudų dalis. Taigi jeigu į prekės vertės susidarymą neįeina joks kitas elementas, išskyrus kapitalisto avansuotąją vertę, tai nesuprantama, kokiu būdu iš gamybos gali išeiti didesnė vertė negu ta, kuri į ją įėjo,— išeitų, kad kažkas atsiranda iš nieko. Tačiau šio kūrimo iš nieko Torensas išvengia tik perkeldamas jį iš prekių gamybos sferos į prekių cirkuliacijos sferą. Pelnas negali atsirasti iš gamybos, sako Torensas, nes kitaip jis jau būtų buvęs gamybos kaštuose, vadinasi, nebūtų jokio pertekliaus virš šių kaštų. Pelnas negali atsirasti iš prekių mainų, atsako jam Ramsėjus, jeigu jis jau nėra buvęs prieš mainant prekes. Mainomųjų produktų vertės suma, matyt, nepasikeičia dėl to, kad yra mainomi produktai, kurių vertės suma ji yra. Po mainų ji lieka ta pati, kokia yra buvusi iki mainų. Čia reikia pastebėti, kad Maltus[7] aiškiai remiasi Torenso autoritetu, nors jis pats kitaip išaiškina prekių pardavimą aukščiau jų vertės arba, teisingiau tariant, neišaiškina to, nes visi šios rūšies argumentai, iš esmės imant, yra neišvengiamai analogiški savo metu garsiam flogistono neigiamam svoriui.

Visuomenėje, kur viešpatauja kapitalistinė gamyba, net nekapitalistinį gamintoją valdo kapitalistinės pažiūros. Savo paskutiniame romane «Valstiečiai» Balzakas, aplamai pasižymintis giliu realių santykių supratimu, puikiai pavaizduoja, kaip smulkusis valstietis dykai dirba įvairiausius darbus savo lupikautojui, kad neprarastų jo palankumo, ir kartu mano, kad lupikautojui nieko dykai neduodąs, nes jam pačiam jo paties darbas nieko grynais pinigais

---

[6] *R. Torrens:* «An Essay on the Production of Wealth». London 1821, 51—53 ir 349 psl.

[7] *Malthus*: «Definitions in Political Economy». London 1853, 70, 71 psl.

nekainuoja. Savo ruožtu lupikautojas tuo būdu nušauna du zuikius vienu kartu. Jis sutaupo darbo užmokesčiui skirtus pinigus ir vis labiau ir labiau apraizgo savo lupikišku tinklu valstietį, kurį vis greičiau nuskurdina, atitraukdamas jį nuo darbo jo paties lauke.

Absurdišką įsivaizdavimą, kad prekės gamybos kaštai esą jos tikroji vertė, o pridedamoji vertė atsirandanti iš prekės pardavimo aukščiau jos vertės, kad, vadinasi, prekės parduodamos pagal jų vertes, jeigu jų pardavimo kaina yra lygi jų gamybos kaštams, t. y. lygi joms suvartotų gamybos priemonių kainai plius darbo užmokestis,— šį absurdišką įsivaizdavimą Prudonas su jam įprastu šarlataniškumu, kuris pretenduoja į moksliškumą, paskelbė kaip naujai atrastą socializmo paslaptį. Šis prekių vertės suvedimas į jų gamybos kaštus iš tikrųjų yra jo liaudies banko pagrindas. Anksčiau buvo parodyta, kad skirtingas produkto vertės sudėtines dalis galima pavaizduoti santykinėmis paties produkto dalimis. Jei, pvz. (I knyga, VII skirsnis, 2 poskyris, 182 psl. [K. Marksas: «Kapitalas», I t., Vilnius, 1957, 198—199 psl.]), 20 sv. verpalų vertė yra 30 šil. — būtent, 24 šil. gamybos priemonės, 3 šil. darbo jėga ir 3 šil. pridedamoji vertė,— tai šią pridedamąją vertę galima pavaizduoti kaip $^1/_{10}$ produkto = 2 sv. verpalų. Jei šie 20 sv. verpalų dabar bus parduoti pagal jų gamybos kaštus už 27 šil., tai pirkėjas dykai gaus 2 sv. verpalų, arba prekė bus parduota $^1/_{10}$ žemiau savo vertės; tačiau darbininkas, kaip ir anksčiau, yra davęs savo pridedamąjį darbą, bet ne kapitalistiniam verpalų gamintojui, o verpalų pirkėjui. Būtų visiškai klaidinga laikytis prielaidos, kad jei visos prekės būtų parduodamos pagal jų gamybos kaštus, tai rezultatas faktiškai būtų toks pat, kaip tada, jei visos prekės būtų parduodamos aukščiau jų gamybos kaštų, bet pagal jų vertes: net jei tarsime, kad darbo jėgos vertė, darbo dienos ilgumas ir darbo išnaudojimo laipsnis yra visur vienodi, tai vis dėlto pridedamosios vertės masės, esančios skirtingų prekės rūšių vertėse, priklausomai nuo jų gamybai avansuotojo kapitalo skirtingos organinės sudėties, anaiptol nebus vienodos[8].

[8] «Įvairių kapitalų gaminamos vertės ir pridedamosios vertės masės, esant tam tikrai darbo jėgos vertei ir vienodam jos išnaudojimo laipsniui, yra tiesiog proporcingos šių kapitalų kintamųjų sudėtinių dalių, t. y. gyvąja darbo jėga paverstų jų sudėtinių dalių, dydžiams» (I knyga, IX skirsnis, 270 psl. [žr. *K. Marksas:* «Kapitalas», I t., Vilnius, 1957, 275 psl.]).

ANTRASIS SKIRSNIS

PELNO NORMA

Bendroji kapitalo formulė yra tokia: *P—Pr—P′*, t. y. tam tikra vertės suma paleidžiama į cirkuliaciją, kad būtų iš jos gauta didesnė vertės suma. Procesas, kuris sukuria šią didesnę vertės sumą, yra kapitalistinė gamyba; procesas, kuris ją realizuoja, yra kapitalo cirkuliacija. Kapitalistas prekę gamina ne dėl pačios prekės, ne dėl jos vartojamosios vertės arba savo asmeninio vartojimo. Produktas, kuris iš tikrųjų domina kapitalistą,— yra ne pats apčiuopiamas produktas, bet produkto vertės perteklius virš jam suvartoto kapitalo vertės. Kapitalistas avansuoja visą kapitalą, nekreipdamas dėmesio į skirtingus vaidmenis, kuriuos kapitalo sudėtinės dalys atlieka gaminant pridedamąją vertę. Jis vienodai avansuoja visas šias sudėtines dalis tuo tikslu, kad ne tik atgamintų avansuotąjį kapitalą, bet ir pagamintų tam tikrą vertės perteklių, palyginti su juo. Savo avansuojamo kintamojo kapitalo vertę jis gali paversti didesne verte tik paversdamas ją gyvuoju darbu, tik išnaudodamas gyvąjį darbą. Tačiau išnaudoti darbą jis gali tik tuo atveju, jeigu jis tuo pačiu metu avansuoja ir sąlygas šiam darbui realizuoti,— darbo priemones ir darbo objektą, mašinas ir žaliavas,— t. y. jeigu jis tą vertės sumą, kurią jis turi, paverčia gamybos sąlygų forma; kaip ir aplamai jis tik todėl yra kapitalistas, tik todėl aplamai gali imtis darbo išnaudojimo proceso, kad jis, kaip darbo sąlygų savininkas, stovi priešais darbininką kaip vien tik darbo jėgos savininką. Jau anksčiau, pirmojoje knygoje, buvo parodyta, jog kaip tik ta aplinkybė, kad šios gamybos priemonės priklauso nedarbininkams, darbininkus paverčia samdomaisiais darbininkais, nedarbininkus — kapitalistais.

Kapitalistui yra vis tiek, ar jis reikalą vaizduosis taip, jog jis avansuojąs pastovųjį kapitalą, kad gautų pelno iš kintamojo kapitalo, arba taip, jog jis avansuojąs kintamąjį kapitalą, kad padidintų pastoviojo kapitalo vertę; ar taip, jog jis sunaudojąs pinigus darbo užmokesčiui, kad suteiktų mašinoms ir žaliavoms didesnę vertę, arba taip, jog jis avansuojąs pinigus mašinoms ir žaliavoms, kad galėtų išnaudoti darbą. Nors pridedamąją vertę sukuria tik kintamoji kapitalo dalis, tačiau ją sukuria tik su ta sąlyga, jeigu yra

avansuotos ir kitos dalys — darbui būtinos gamybos sąlygos. Kadangi kapitalistas darbą gali išnaudoti tik avansuodamas pastovųjį kapitalą, kadangi pastoviojo kapitalo vertę jis gali padidinti tik avansuodamas kintamąjį kapitalą, tai jo įsivaizdavimu yisi šie kapitalai sutampa, ir tuo labiau, kad tikrąjį jo pajamų lygį apsprendžia santykis ne su kintamuoju kapitalu, o su visu kapitalu, apsprendžia ne pridedamosios vertės norma, o pelno norma, kuri, kaip mes pamatysime, gali likti ta pati ir vis dėlto gali išreikšti skirtingas pridedamosios vertės normas.

Prie produkto gamybos kaštų priklauso visos jo vertės sudėtinės dalys, kurias kapitalistas yra apmokėjęs arba kurių ekvivalentą jis yra paleidęs į gamybą. Kad kapitalas bent išliktų arba būtų atgamintas savo pradiniu dydžiu, šie kaštai turi būti padengti.

Prekėje esanti vertė yra lygi tam darbo laikui, kurį kainuoja jos gamyba, o šio darbo suma susideda iš apmokėto ir neapmokėto darbo. Priešingai, kapitalistui prekės gamybos kaštai susideda tik iš tos joje sudaiktintos darbo dalies, kurią jis yra apmokėjęs. Prekėje esantis pridedamasis darbas kapitalistui nieko nekainuoja, nors darbininkui jis lygiai taip pat, kaip ir apmokėtasis darbas, kainuoja darbą, nors jis lygiai taip pat, kaip apmokėtasis darbas, kuria vertę ir įeina į prekę kaip vertę sudarantis elementas. Kapitalisto pelnas kyla iš to, kad jis gali parduoti ką nors, ko jis nėra apmokėjęs. Pridedamoji vertė, respective [atitinkamai] pelnas, kaip tik susideda iš prekės vertės pertekliaus virš jos gamybos kaštų, t. y. iš prekėje esančios visos darbo sumos pertekliaus virš joje esančios apmokėtosios darbo sumos. Tuo būdu pridedamoji vertė, iš kur ji bebūtų kilusi, yra perteklius virš viso avansuotojo kapitalo. Vadinasi, šio pertekliaus santykis su visu kapitalu yra toks, kuris išreiškiamas trupmena $\frac{m}{K}$, kur K reiškia visą kapitalą. Tuo būdu mes gauname *pelno normą* $\frac{m}{K} = \frac{m}{c+v}$ skirtingai nuo pridedamosios vertės normos $\frac{m}{v}$.

Pridedamosios vertės santykis su kintamuoju kapitalu vadinamas pridedamosios vertės norma; pridedamosios vertės santykis su visu kapitalu vadinamas pelno norma. Tai yra du skirtingi to paties dydžio matavimai, kurie dėl masto skirtingumo tuo pačiu metu išreiškia skirtingas to paties dydžio proporcijas arba santykius.

Pridedamosios vertės pavirtimą pelnu reikia kildinti iš pridedamosios vertės normos pavirtimo pelno norma,— ne atvirkščiai. Ir iš tikrųjų, istoriškai pradinis taškas buvo pelno norma. Pridedamoji vertė ir pridedamosios vertės norma yra, santykinai imant, kažkas nematomo, kažkas esamo, ką reikia atskleisti tyrinėjant, kai tuo tarpu pelno norma, todėl ir pridedamosios vertės forma, pelnas, pasirodo reiškinių paviršiuje.

Kai dėl atskiro kapitalisto, tai aišku, kad vienintelis dalykas, kuris jį domina, yra pridedamosios vertės, arba to vertės pertekliaus, su kuriuo jis parduoda savo prekes, santykis su visu prekei gaminti avansuotuoju kapitalu; tuo tarpu tam tikras šio pertekliaus santykis su atskiromis kapitalo sudėtinėmis dalimis ir jo vidinis sąryšis su šiomis dalimis kapitalisto ne tik nedomina, bet jis yra suinteresuotas kaip tik apgaubti migla šį aiškų santykį ir šį vidinį sąryšį.

Nors prekės vertės perteklius virš prekės gamybos kaštų atsiranda betarpiškame gamybos procese, tačiau jis realizuojamas tik cirkuliacijos procese; ir tuo lengviau ima atrodyti, jog jis kyla iš cirkuliacijos proceso, kad tikrovėje, konkurencinėje kovoje, tikrojoje rinkoje, nuo rinkos santykių priklauso, ar šis perteklius bus ar nebus realizuotas ir kokiu mastu bus realizuotas. Čia nėra reikalo plačiai aiškinti, kad jei prekė parduodama aukščiau ar žemiau savo vertės, tai įvyksta tik kitoks pridedamosios vertės pasiskirstymas ir kad šis kitoks pasiskirstymas, pasikeitęs santykis, kuriuo įvairūs asmenys pasidalija savo tarpe pridedamąją vertę, nė kiek nepakeičia nei pridedamosios vertės dydžio, nei jos prigimties. Tikrajame cirkuliacijos procese ne tik įvyksta pavirtimai iš vienos formos į kitą, kuriuos mes išnagrinėjome II knygoje, bet jie sutampa su tikrąja konkurencija, su prekių pirkimu ir pardavimu aukščiau ar žemiau jų vertės, tad atskiram kapitalistui jo paties realizuojama pridedamoji vertė tiek pat priklauso nuo savitarpio apgaulės, kaip ir nuo darbo betarpiško išnaudojimo.

Cirkuliacijos procese kartu su darbo laiku pradeda veikti cirkuliacijos laikas, atitinkamai apribojantis pridedamosios vertės masę, kurią galima realizuoti per tam tikrą laiko tarpą. Betarpiškam gamybos procesui lemiamą įtaką daro ir kiti momentai, kurie kyla iš cirkuliacijos. Ir vienas ir antras — ir betarpiškas gamybos procesas ir cirkuliacijos procesas — nuolat pereina vienas į kitą, įsiskverbia vienas į kitą ir tuo būdu nuolat neteisingai parodo būdingus skiriamuosius savo požymius. Pridedamosios vertės, kaip ir aplamai vertės, gaminimas įgauna cirkuliacijos procese, kaip parodyta anksčiau, naujus apibrėžimus; kapitalas išeina savo kitimų ratą; pagaliau jis iš savo, taip sakant, vidinio organinio gyvenimo stoja į išorinio gyvenimo santykius, į santykius, kur vienas priešais antrą stovi ne kapitalas ir darbas, bet, iš vienos pusės, kapitalas ir kapitalas, iš antros pusės, individai, ir vėl tik kaip pirkėjai ir pardavėjai; cirkuliacijos laikas ir darbo laikas susikryžiuoja savo kelyje, ir tuo būdu atrodo, kad ir vienas ir antras vienodai apsprendžia pridedamąją vertę; ta pradinė forma, kuria vienas priešais kitą stovi kapitalas ir samdomasis darbas, yra užmaskuojama įsikišus santykiams, kurie atrodo esą nepriklausomi nuo jos; pati pridedamoji vertė atrodo esanti ne darbo laiko pasisavinimo produktas, bet prekių pardavimo kainos perteklius virš jų gamybos kaštų, ir

dėl to pastarieji lengvai gali atrodyti esą tikroji jų vertė (valeur intrinsèque), tad pelnas atrodo esąs prekių pardavimo kainos perteklius virš jų imanentinės vertės.

Tiesa, betarpiškame gamybos procese kapitalistas nuolat suvokia pridedamosios vertės prigimtį, kaip tai, nagrinėjant pridedamąją vertę, mums jau parodė jo godumas svetimam darbo laikui ir t. t. Tačiau: 1) pats betarpiškas gamybos procesas yra tik trumpalaikis momentas, kuris nuolat pereina į cirkuliacijos procesą, kaip kad pastarasis pereina į pirmąjį, ir todėl gamybos procese aiškiau ar ne taip aiškiai sušvintanti nuojauta apie jame sukuriamo pelno šaltinį, t. y. apie pridedamosios vertės prigimtį, yra ne kas kita, kaip momentas, tolygus įsivaizdavimui, kad realizuojamasis perteklius atsirandąs iš tokio judėjimo, kuris nepriklauso nuo gamybos proceso, atsiranda iš pačios cirkuliacijos ir priklauso kapitalui nepriklausomai nuo jo santykio su darbu. Ne veltui net šiuolaikiniai ekonomistai, kaip Ramsėjus, Maltus, Senioras, Torensas ir t. t., tiesiog remiasi šiais cirkuliacijos reiškiniais kaip įrodymais, kad kapitalas vien tik savo daiktiniu egzistavimu, nepriklausomai nuo savo visuomeninio santykio su darbu, kuris tik ir padaro jį kapitalu, yra greta darbo ir nepriklausomai nuo darbo savarankiškas pridedamosios vertės šaltinis. — 2) Kaštų rubrikoje, kuriai darbo užmokestis priklauso visiškai taip pat kaip žaliavų kaina, mašinų nusidėvėjimas ir t. t., neapmokėto darbo išspaudimas pasirodo tik kaip sutaupymas apmokant vieną į kaštus įeinančių pozicijų, tik kaip sumažinimas užmokesčio už tam tikrą darbo kiekį: visiškai taip pat, kaip sutaupoma, kai pasiseka pigiau nupirkti žaliavas arba sumažinti mašinų nusidėvėjimą. Tuo būdu pridedamojo darbo išspaudimas netenka savo specifinio pobūdžio; specifinis jo santykis su pridedamąja verte užtemdomas; prie to smarkiai prisideda ir tai palengvina, kaip parodyta I knygoje, VI skyriuje, ta aplinkybė, kad darbo jėgos vertė pasireiškia darbo užmokesčio forma.

Dėl to, kad visos kapitalo dalys vienodai atrodo esančios perteklinės vertės (pelno) šaltinis, kapitalistinis santykis mistifikuojamas.

Tačiau tas būdas, kuriuo pridedamoji vertė, pereidama per pelno normą, pavirsta pelno forma, yra tiktai tolesnis išsivystymas to subjekto ir objekto supainiojimo, kuris jau įvyksta gamybos procese. Jau ten mes matėme, kad visos subjektyvinės darbo gamybinės jėgos pasirodo kaip kapitalo gamybinės jėgos. Iš vienos pusės, vertė, ankstesnysis darbas, viešpataujantis gyvajam darbui, personifikuojamas kapitaliste; iš antros pusės, darbininkas, atvirkščiai, pasirodo tik kaip darbo jėga — kaip objektas, kaip prekė. Iš šio iškreipto santykio jau paprastame gamybiniame santykyje būtinai atsiranda atitinkamas iškreiptas supratimas, šio santykio sukel-

ta pažiūra, kuri, tikrojo cirkuliacijos proceso transformacijų ir modifikacijų veikiama, vystosi toliau.

Kaip galima įsitikinti iš Rikardo mokyklos pavyzdžio, mėginimas pelno normos dėsnius pavaizduoti betarpiškai kaip pridedamosios vertės normos dėsnius arba atvirkščiai yra visiškai klaidingas. Žinoma, kapitalisto galvoje jie nesiskiria. Reiškinyje $\frac{m}{K}$ pridedamoji vertė yra lyginama su verte viso kapitalo, kuris avansuotas jai gaminti ir šioje gamyboje iš dalies suvartotas ištisai, o iš dalies tik panaudotas gamybai. Iš tikrųjų santykis $\frac{m}{K}$ išreiškia viso avansuotojo kapitalo vertės padidėjimo laipsnį, t. y. jei šį santykį imame sutinkamai su jo vidine, jo turinį atitinkančia pridedamosios vertės priklausomybe ir prigimtimi, tai jis parodo, koks yra to dydžio, kuriuo yra pakitęs kintamasis kapitalas, santykis su viso avansuotojo kapitalo dydžiu.

Viso kapitalo vertės dydis, kaip toks, neturi jokio vidinio santykio su pridedamosios vertės dydžiu, bent neturi betarpiško santykio. Savo medžiaginiais elementais visas kapitalas minus kintamasis kapitalas,— t. y. pastovusis kapitalas,— susideda iš medžiaginių darbo realizavimo sąlygų — iš darbo priemonių ir darbo medžiagų. Kad tam tikras darbo kiekis realizuotųsi prekėse ir todėl sudarytų vertę, yra reikalingas tam tikras darbo medžiagų ir darbo priemonių kiekis. Priklausomai nuo prijungiamojo darbo ypatingo pobūdžio susidaro tam tikras techninis santykis tarp darbo masės ir masės tų gamybos priemonių, prie kurių šis gyvasis darbas turi būti prijungtas. Tuo būdu tik tiek pasireiškia tam tikras santykis tarp pridedamosios vertės, arba pridedamojo darbo, masės ir gamybos priemonių masės. Jei, pvz., darbo užmokesčiui pagaminti būtinas darbas užtrunka 6 valandas per dieną, tai darbininkas, kad duotų 6 valandas pridedamojo darbo, kad sukurtų 100% pridedamąją vertę, turi dirbti 12 valandų. Per šias 12 valandų jis suvartoja dvigubai daugiau gamybos priemonių negu per 6 valandas. Bet dėl to dar nesusidaro joks betarpiškas santykis tarp pridedamosios vertės, kurią jis prijungia per 6 valandas, ir vertės tų gamybos priemonių, kurios buvo suvartotos per tas 6 arba kad ir per tas 12 valandų. Ši vertė čia neturi jokios reikšmės, svarbu yra tik tai, kad būtų techniškai reikalinga masė. Ar žaliava arba darbo priemonės yra pigios ar brangios, tai visiškai nesvarbu, jei tik jos turi reikalaujamą vartojamąją vertę ir jeigu jų yra techniškai reikalinga proporcija su gyvuoju darbu, kuris turi būti absorbuotas. Jeigu aš žinau, kad per vieną valandą suverpiama x svarų medvilnės, kurie kainuoja a šilingų, tai aš, suprantama, taip pat žinau, kad per 12 valandų suverpiama $12\,x$ svarų medvilnės $= 12\,a$ šil., ir tada aš galiu apskaičiuoti pridedamosios vertės santykį su šių 12-os verte visiškai taip pat, kaip su šių 6-ių verte. Bet čia gyvojo darbo

santykis su gamybos priemonių *verte* pasirodo tik tiek, kiek *a* šil. yra *x* svarų medvilnės pavadinimas; kadangi tam tikras medvilnės kiekis turi tam tikrą kainą, tai ir atvirkščiai — tam tikra kaina gali būti tam tikro medvilnės kiekio rodiklis, kol medvilnės kaina nepasikeičia. Jeigu aš žinau, kad, norėdamas pasisavinti 6 valandas pridedamojo darbo, aš turiu priversti dirbti 12 valandų, vadinasi, man reikia turėti paruošus medvilnės 12-ai valandų, ir jeigu aš žinau šio 12-ai valandų reikalingo medvilnės kiekio kainą, tai netiesioginiu būdu susidaro santykis tarp medvilnės kainos (kaip būtino kiekio rodiklio) ir pridedamosios vertės. Atvirkščiai, iš žaliavų kainos aš niekad negaliu spręsti apie tą žaliavų masę, kuriai suverpti reikės, pvz., tik vienos, o ne 6 valandų. Vadinasi, nėra jokio vidinio, būtino santykio tarp pastoviojo kapitalo vertės, todėl ir tarp viso kapitalo vertės ($=c+v$), ir pridedamosios vertės.

Jei pridedamosios vertės norma yra žinoma ir jos dydis yra duotas, tai pelno norma išreiškia ne ką kita, o tik tai, kas ji tikrovėje yra: kitokį pridedamosios vertės matavimą, jos matavimą viso kapitalo verte, o ne verte tos kapitalo dalies, iš kurios ji betarpiškai atsiranda, mainant ją į darbą. Tačiau tikrovėje (t. y. reiškinių pasaulyje) yra atvirkščiai. Pridedamoji vertė yra duota, bet duota kaip prekės pardavimo kainos perteklius virš jos gamybos kaštų; drauge su tuo lieka paslaptis, iš kur atsiranda šis perteklius,— ar iš darbo išnaudojimo gamybos procese, ar iš pirkėjų apgavimo cirkuliacijos procese, ar iš vieno ir antro. Toliau, yra duotas šio pertekliaus santykis su viso kapitalo verte, arba pelno norma. Apskaičiuoti šį pardavimo kainos perteklių virš gamybos kaštų jo santykyje su viso avansuotojo kapitalo verte yra labai svarbus ir natūralus dalykas, nes tuo būdu iš tikrųjų surandamas tas skaičių santykis, kuriuo savaime padidėja viso kapitalo vertė, arba surandamas jo vertės padidėjimo laipsnis. Vadinasi, remiantis šia pelno norma, nėra jokios galimybės kildinti iš to specifinį santykį tarp pertekliaus ir tos kapitalo dalies, kuri yra sunaudota darbo užmokesčiui. Viename iš tolesnių skirsnių mes pamatysime, kokias juokingas klaidas daro Maltus, kai jis, šiuo keliu eidamas, mėgina suvokti pridedamosios vertės ir jos specifinio santykio su kintamąja kapitalo dalimi paslaptį. Priešingai, pelno norma, kaip tokia, rodo, kad perteklius vienodai santykiauja su vienodo dydžio kapitalo dalimis, kapitalo, kuris šiuo požiūriu aplamai nerodo jokių vidinių skirtumų, išskyrus skirtumą tarp pagrindinio ir apyvartinio kapitalo. Bet ir šis skirtumas pasirodo tik todėl, kad perteklius apskaičiuojamas dvejopu būdu. Būtent, pirma, kaip paprastas dydis: perteklius virš gamybos kaštų. Šia pirmąja pertekliaus forma visas apyvartinis kapitalas įeina į gamybos kaštus, kai tuo tarpu iš pagrindinio kapitalo į juos įeina tik nusidėvėjimas. Toliau, antra: šio vertės pertekliaus santykis su visa avansuotojo kapitalo verte. Čia į apskaičiavimą įeina viso pagrindinio kapitalo vertė taip pat, kaip

ir apyvartinio kapitalo vertė. Taigi apyvartinis kapitalas abu kartus įeina vienodai, kai tuo tarpu pagrindinis kapitalas vienu atveju įeina kitokiu būdu, o kitu — tokiu pat būdu kaip apyvartinis kapitalas. Tuo būdu skirtumas tarp apyvartinio kapitalo ir pagrindinio kapitalo čia peršasi kaip vienintelis skirtumas.

Vadinasi, perteklius, jeigu jis, Hegelio žodžiais kalbant, nuo pelno normos vėl atsispindi pačiame savyje arba, kitaip tariant, jei perteklius tiksliau apibūdinamas pelno normos, jis pasirodo kaip perteklius, kurį kasmet arba per tam tikrą cirkuliacijos periodą kapitalas pagamina virš savo vertės.

Todėl, nors skaitmenine išraiška pelno norma skiriasi nuo pridedamosios vertės normos, kai tuo tarpu tikrovėje pridedamoji vertė ir pelnas yra tas pat ir yra taip pat lygūs savo skaitmenine išraiška, vis dėlto pelnas yra pakeistinė pridedamosios vertės forma, kuria jos kilmė ir jos buvimo [Dasein] paslaptis yra užtemdytos ir išdildytos. Iš tikrųjų, pelnas yra pridedamosios vertės pasireiškimo forma, ir ją tik analizuojant pavyksta išlukštenti iš pelno. Pridedamojoje vertėje santykis tarp kapitalo ir darbo yra apnuogintas; santykyje tarp kapitalo ir pelno,— t. y. tarp kapitalo ir pridedamosios vertės, kuri, iš vienos pusės, pasireiškia kaip cirkuliacijos procese realizuotas perteklius virš prekės gamybos kaštų, o iš antros, kaip perteklius, kuris tiksliau apibrėžiamas jo santykiu su visu kapitalu,— *kapitalas* pasirodo *kaip santykis su pačiu savimi,* kaip santykis, kuriuo jis kaip pradinė vertės suma skiriasi nuo naujos, jo paties sukurtos vertės. Kad jis šią naują vertę pagamina judėdamas per gamybos procesą ir cirkuliacijos procesą — tai yra suvokiama. Bet kaip tai įvyksta, dabar tai yra mistifikuota, ir atrodo, kad tai kyla iš pačiam kapitalui priklausančių slaptų savybių.

Kuo toliau mes gvildename kapitalo vertės didinimo procesą, tuo labiau mistifikuojamas kapitalistinis santykis ir tuo mažiau atsiskleidžia jo vidinio organizmo paslaptis.

Šiame skyriuje pelno norma skaitmenine išraiška skiriasi nuo pridedamosios vertės normos; priešingai, į pelną ir pridedamąją vertę žiūrima kaip į tą patį skaitmeninį dydį, tik skirtingos formos. Sekančiame skyriuje mes pamatysime, kaip tas skirtingumas didėja ir kaip pelnas išreiškiamas dydžiu, kuris ir skaitmenine išraiška skiriasi nuo pridedamosios vertės.

TREČIASIS SKIRSNIS

PELNO NORMOS SANTYKIS SU PRIDEDAMOSIOS VERTĖS NORMA

Kaip ankstesniojo skirsnio pabaigoje sakėme, mes čia, kaip ir aplamai visame šiame pirmajame skyriuje, tariame, kad pelno suma, tenkanti tam tikram kapitalui, yra lygi visai pridedamosios vertės sumai, pagamintai su šio kapitalo pagalba per tam tikrą cirkuliacijos periodą. Vadinasi, mes tuo tarpu paliekame nuošalyje tai, kad ši pridedamoji vertė, iš vienos pusės, susiskaido į įvairias išvestines formas: palūkanas už kapitalą, žemės rentą, mokesčius ir t. t., ir kad, iš antros pusės, ji dažniausiai nesutampa su pelnu, koks jis yra pasisavinamas priklausomai nuo bendros vidutinės pelno normos, apie kurią bus kalbama antrajame skyriuje.

Kadangi mes tariame, kad pelnas kiekybiškai yra lygus pridedamajai vertei, tai jo dydį ir pelno normos dydį apsprendžia santykiai paprastų skaitmeninių dydžių, kurie yra duoti arba gali būti nustatyti kiekvienam atskiram atvejui. Tuo būdu tyrinėjimas iš pradžių vyksta grynai matematikos srityje.

Mes paliekame žymėjimus, kuriuos vartojome pirmojoje ir antrojoje knygose. Visas kapitalas K dalijasi į pastovųjį kapitalą c ir kintamąjį kapitalą v ir pagamina pridedamąją vertę m. Šios pridedamosios vertės santykį su avansuotu kintamuoju kapitalu, vadinasi, $\frac{m}{v}$, mes vadiname pridedamosios vertės norma ir ją žymime m'. Vadinasi, $\frac{m}{v}=m'$, ir todėl $m=m'v$. Jei šią pridedamąją vertę palyginame ne su kintamuoju kapitalu, o su visu kapitalu, tai ji vadinama pelnu (p), o pridedamosios vertės m santykis su visu kapitalu K, vadinasi, $\frac{m}{K}$, vadinamas pelno norma p'. Tuo būdu mes gauname:

$$p'=\frac{m}{K}=\frac{m}{c+v};$$

jei mes vietoj m įdėsime anksčiau rastąjį jo dydį $m'v$, tai gausime:

$$p'=m'\frac{v}{K}=m'\frac{v}{c+v},$$

ir šią lygtį galima taip pat išreikšti proporcija:

$$p':m'=v:K.$$

pelno norma santykiauja su pridedamosios vertės norma kaip kintamasis kapitalas su visu kapitalu.

Iš šios proporcijos išeina, kad p', pelno norma, visada yra mažesnė už m', pridedamosios vertės normą, nes v, kintamasis kapitalas, visada yra mažesnis už K, $v+c$, kintamojo ir pastoviojo kapitalo, sumą; taip yra, išskyrus vienintelį, praktiškai negalimą atvejį, kai $v=K$, kai, vadinasi, kapitalistas visai neavansuoja nei pastoviojo kapitalo, nei gamybos priemonių, o tik darbo užmokestį.

Mūsų nagrinėjime, be kita ko, reikia atkreipti dėmesį dar į eilę kitų veiksnių, kurie daro lemiamą įtaką c, v ir m didumui ir todėl juos reikia čia trumpai paminėti.

Pirma, *pinigų vertė*. Mes ją visur galime laikyti pastovia.

Antra, *apyvarta*. Šį veiksnį mes tuo tarpu visiškai paliksime nuošalyje, nes jo įtaka pelno normai atskirai nagrinėjama viename iš tolesnių skirsnių. {O čia mes, užbėgdami į priekį, paminėsime tik vieną momentą, būtent tą, kad formulė $p'=m'\frac{v}{K}$ yra visiškai teisinga tik *vienam* kintamojo kapitalo apyvartos periodui, bet kad mes ją galime padaryti teisingą ir metinei apyvartai, jei vieton m', pridedamosios vertės paprastosios normos, įdėsime $m'n$, metinę pridedamosios vertės normą, kur n reiškia kintamojo kapitalo apyvartų skaičių per vienerius metus (žr. II knyga, XVI skirsnis, 1 poskyris).— *F. E.*}

Trečia, reikia atsižvelgti į *darbo našumą*, kurio įtaka pridedamosios vertės normai smulkiai išnagrinėta I knygoje, IV skyriuje. Bet jis taip pat gali turėti ir tiesioginę įtaką pelno normai, bent atskiro kapitalo pelno normai, jei, kaip parodyta I knygos X skirsnyje, 280—281 psl. [K. Marksas: «Kapitalas», I t., Vilnius, 1957, 284—285 psl.], šio atskiro kapitalo veikimo našumas yra didesnis už visuomeninį vidutinį našumą, duoda produktus, kurių vertė yra mažesnė už tokių pat prekių visuomeninę vidutinę vertę, ir todėl realizuoja viršpelnį. Tačiau šį atvejį mes čia paliekame nuošalyje, nes ir šiame skyriuje mes vis dar tebesiremiame prielaida, kad prekės gaminamos visuomeniškai normaliomis sąlygomis ir parduodamos pagal savo vertes. Vadinasi, kiekvienu atskiru atveju mes remiamės prielaida, kad darbo našumas lieka pastovus. Iš tikrųjų kapitalas, įdėtas į tam tikrą pramonės šaką, savo sudėtimi pagal vertę, t. y. tam tikru kintamojo kapitalo santykiu su pastoviuoju kapitalu, kiekvieną kartą išreiškia tam tikrą darbo našumo laipsnį. Vadinasi, jei šis santykis pasikeičia ne dėl to, kad paprastai pasikeičia pastoviojo kapitalo medžiaginių sudėtinių dalių vertė arba pasikeičia darbo užmokestis, tai pasikeisti turi ir darbo našumas, ir todėl mes gana dažnai galėsime stebėti, kad veiksnių c, v ir m pasikeitimai kartu numato ir darbo našumo pasikeitimus.

Tas pat galioja ir kitų trijų veiksnių: *darbo dienos ilgumo, darbo intensyvumo ir darbo užmokesčio* atžvilgiu. Jų įtaka pridedamosios vertės masei ir normai yra plačiai išnagrinėta pirmojoje knygoje. Todėl yra suprantama, kad paprastumo dėlei mes visada remiamės prielaida, jog šie trys veiksniai lieka pastovūs, tačiau veiksnių *v* ir *m* pasikeitimai gali būti susiję taip pat ir su šių trijų juos apsprendžiančių momentų dydžio pasikeitimais. Čia reikia tik trumpai priminti, kad darbo užmokestis pridedamosios vertės dydį ir pridedamosios vertės normos didumą veikia atvirkščiai, negu veikia darbo dienos ilgumas ir darbo intensyvumas; kad darbo užmokesčio didėjimas mažina pridedamąją vertę, o darbo dienos ilginimas ir darbo intensyvumo kėlimas ją didina.

Jei tarsime, kad, pvz., 100 dydžio kapitalas su 20 darbininkų, esant dešimties valandų darbo dienai ir 20 dydžio bendram darbo užmokesčiui per savaitę, pagamina 20 dydžio pridedamąją vertę, tai gausime:

$$80_c + 20_v + 20_m;\ m' = 100\%,\ p' = 20\%.$$

Tarkime, kad darbo diena, nepakeliant darbo užmokesčio, bus pailginta iki 15 valandų; dėl to visa 20 darbininkų pagamintoji vertė padidės nuo 40 iki 60 (10 : 15 = 40 : 60); kadangi *v*, sumokėtasis darbo užmokestis, lieka toks kaip ir anksčiau, tai pridedamoji vertė padidėja nuo 20 iki 40, ir mes gauname:

$$80_c + 20_v + 40_m;\ m' = 200\%,\ p' = 40\%.$$

Jeigu, iš antros pusės, esant dešimties valandų darbo dienai, darbo užmokestis sumažės nuo 20 iki 12, tai mes turėsime, kaip ir pradžioje, visą naujai sukurtąją 40 dydžio vertę, bet ji dabar dalysis kitaip: *v* sumažėja iki 12 ir todėl duoda pridedamajai vertei *m* 28 dydžio likutį. Vadinasi, mes gauname:

$$80_c + 12_v + 28_m;\ m' = 233^1/_3\%;\ p' = \frac{28}{92} = 30^{10}/_{23}\%.$$

Taigi mes matome, kad tiek darbo dienos ilginimas (arba atitinkamas darbo intensyvumo kėlimas), tiek ir darbo užmokesčio mažinimas didina pridedamosios vertės masę, todėl ir jos normą; atvirkščiai, darbo užmokesčio didinimas, kitoms sąlygoms esant vienodoms, mažintų pridedamosios vertės normą. Taigi, jei, kylant darbo užmokesčiui, *v* didėja, tatai reiškia ne tam tikro darbo kiekio didėjimą, o tik brangesnį jo apmokėjimą; *m'* ir *p'* ne padidėja, o sumažėja.

Jau čia matyti, kad darbo dienos, darbo intensyvumo ir darbo užmokesčio pasikeitimai negali įvykti kartu nesikeičiant *v* ir *m* ir jų santykiui, todėl ir *p'*, *m* santykiui su $c+v$, su visu kapitalu; ir taip pat yra aišku, kad *m* santykio su *v* pasikeitimai irgi numato mažiausia vienos ką tik minėtųjų trijų darbo sąlygų pasikeitimus.

Čia išryškėja kaip tik ypatingas organinis kintamojo kapitalo santykis su viso kapitalo judėjimu ir jo vertės didėjimu, taip pat kaip ir jo skirtumas nuo pastoviojo kapitalo. Pastovusis kapitalas, kiek reikalas liečia vertės susidarymą, yra svarbus tik dėl tos vertės, kurią jis turi; be to, vertės susidarymui yra visiškai nesvarbu, ar 1 500 sv. st. pastovusis kapitalas išreiškia 1 500 tonų geležies, sakysime, po 1 sv. st., ar 500 tonų geležies po 3 sv. st. Tikrosios medžiagos kiekis, kuriuo išreikšta pastoviojo kapitalo vertė, yra visiškai nesvarbus vertės susidarymui ir pelno normai, kuri kinta šiai vertei priešinga kryptimi, kad ir koks būtų pastoviojo kapitalo vertės padidėjimo ar sumažėjimo santykis su ta medžiaginių vartojamųjų verčių mase, kuria jis yra išreikštas.

Visiškai kitaip yra su kintamuoju kapitalu. Čia pirmiausia yra svarbi ne vertė, kurią jis turi, ne darbas, kuris jame yra sudaiktintas, o ši vertė kaip paprastas rodiklis viso darbo, kurį kintamasis kapitalas paleidžia veikti ir kuris nėra išreiškiamas kintamuoju kapitalu; skirtumas tarp viso šio darbo ir pačiu kintamuoju kapitalu išreikšto darbo, todėl apmokėtojo darbo — arba toji šio darbo dalis, kuri sukuria pridedamąją vertę,— yra kaip tik tuo didesnis, kuo mažesnis yra pačiame kintamajame kapitale esantis darbas. Tarkime, kad 10 valandų darbo diena yra lygi dešimčiai šil. = dešimt markių. Jei būtinasis darbas, kuris padengia darbo užmokestį, vadinasi, ir kintamąjį kapitalą, = 5 valandoms = 5 šil., tai pridedamasis darbas = 5 valandoms ir pridedamoji vertė = 5 šil.; jei būtinasis darbas = 4 valandoms = 4 šil., tai pridedamasis darbas = 6 valandoms ir pridedamoji vertė = 6 šil.

Taigi jei kintamojo kapitalo vertės dydis nustoja buvęs jo paleidžiamos veikti darbo masės rodiklis ir, priešingai, net pasikeičia šio rodiklio matas, tai kartu priešinga kryptimi ir atvirkščia proporcija pasikeičia pridedamosios vertės norma.

Dabar mes pereiname prie to, kad įvairiems galimiems atvejams pritaikytume aukščiau duotąją lygtį, kuri išreiškia pelno normą,— $p'=m'\frac{v}{K}$. Mes vieną po kito keisime atskirų reiškinio $m'\frac{v}{K}$ veiksnių reikšmę ir nustatysime šių pasikeitimų įtaką pelno normai. Tuo būdu mes gausime skirtingas atvejų eiles, kurias mes galėsime laikyti arba iš eilės vykstančiais to paties kapitalo veikimo sąlygų pasikeitimais, arba skirtingais tuo pačiu metu vienas šalia kito esančiais kapitalais, kurie imami palyginimui: pvz., kapitalais įvairiose pramonės šakose arba įvairiose šalyse. Todėl jei kai kurių mūsų pavyzdžių supratimas atrodys dirbtinis arba praktiškai neįmanomas, žiūrint į juos kaip į to paties kapitalo laiko atžvilgiu iš eilės įgaunamų būvių pavyzdžius, tai šis prieštaravimas išnyks, jei mes juos laikysime nepriklausomų kapitalų palyginimu.

Taigi sandaugoje $m'\frac{v}{K}$ mes išskiriame abu jos daugiklius, m' ir $\frac{v}{K}$; iš pradžių mes imsime m' kaip pastovų dydį ir ištirsime $\frac{v}{K}$ galimų pasikeitimų įtaką; po to mes tarsime, kad trupmena $\frac{v}{K}$ yra pastovus dydis, ir padarysime galimus m' pakeitimus; pagaliau mes tarsime, kad visi veiksniai kinta, ir tuo baigsime nagrinėti visus atvejus, iš kurių gali būti kildinami pelno normą liečiantieji dėsniai.

I. m' nekinta, $\frac{v}{K}$ kinta.

Šiam atvejui, kuris apima keletą atskirų atvejų, galima sudaryti bendrą formulę. Jei mes turime du kapitalus: K ir K_1, su atitinkamomis kintamomis sudėtinėmis dalimis v ir v_1, su abiem bendra pridedamosios vertės norma m' ir pelno normomis p' ir p'_1, tai

$$p' = m'\frac{v}{K}\,;\; p'_1 = m'\frac{v_1}{K_1}\,.$$

Jei mes dabar K ir K_1, o taip pat v ir v_1 santykį apibrėšime, pvz., taip, kad trupmenos $\frac{K_1}{K}$ reikšmė $= E$, o trupmenos $\frac{v_1}{v} = e$, tai $K_1 = EK$ ir $v_1 = ev$. Dabar, įdėję į ankstesnę lygtį vietoj p'_1, K_1 ir v_1 tuo būdu gautas reikšmes, gausime:

$$p'_1 = m'\frac{ev}{EK}\,.$$

Tačiau iš dviejų ankstesnių lygčių mes galime išvesti dar vieną formulę, paversdami jas į tokią proporciją:

$$p' : p'_1 = m'\frac{v}{K} : m'\frac{v_1}{K_1} = \frac{v}{K} : \frac{v_1}{K_1}\,.$$

Kadangi trupmenos dydis nepasikeis, jei skaitiklį ir vardiklį padauginsime arba padalysime iš to paties skaičiaus, tai galime $\frac{v}{K}$ ir $\frac{v_1}{K_1}$ suvesti į procentinius skaičius, t. y. tarti, kad ir K ir $K_1 = 100$. Tada mes turėsime $\frac{v}{K} = \frac{v}{100}$ ir $\frac{v_1}{K_1} = \frac{v_1}{100}$ ir galėsime minėtoje proporcijoje atmesti vardiklius; gausime:

$$p' : p'_1 = v : v_1; \text{ arba:}$$

imant du bet kokius kapitalus, kurie funkcionuodami duoda vienodą pridedamosios vertės normą, pelno normos santykiauja viena su kita kaip kintamosios kapitalo dalys, paimtos procentiniu santykiu su atitinkamais ištisais kapitalais.

Šios dvi formulės apima visus $\frac{v}{K}$ pasikeitimų atvejus.

Prieš išnagrinėjant šiuos atvejus atskirai, dar viena pastaba. Kadangi K yra c ir v, pastoviojo ir kintamojo kapitalo, suma ir kadangi pridedamosios vertės norma, taip pat kaip ir pelno norma, paprastai išreiškiama procentais, tai aplamai yra patogu tarti, kad suma $c+v$ taip pat yra lygi šimtui, t. y. išreikšti c ir v procentais. Tiesa, kad būtų nustatyta ne pelno masė, o pelno norma,— yra vis tiek, ar mes sakysime: 15 000 dydžio kapitalas, iš jo 12 000 pastovusis kapitalas ir 3 000 kintamasis kapitalas, pagamina 3 000 dydžio pridedamąją vertę; ar šį kapitalą suvesime į procentus:

$$15\,000\ K = 12\,000_c + 3\,000_v\ (+3\,000_m)$$
$$100\ K = 80_c + 20_v\ (+\ 20_m).$$

Abiem atvejais pridedamosios vertės norma $m' = 100\%$, pelno norma $= 20\%$.

Tas pat yra, kai mes palyginame vieną su kitu du kapitalus, pvz., su ankstesniuoju kapitalu kitą kapitalą:

$$12\,000\ K = 10\,800_c + 1\,200_v\ (+1\,200_m)$$
$$100\ K = 90_c + 10_v\ (+\ 10_m),$$

kur abiem atvejais $m' = 100\%$, $p' = 10\%$ ir kur palyginimas su ankstesniuoju kapitalu yra daug aiškesnis procentine forma.

Priešingai, jei reikalas liečia to paties kapitalo pasikeitimus, tai procentine forma tik retkarčiais tegalima pasinaudoti, nes ji beveik visuomet užtušuoja šiuos pasikeitimus. Jei iš procentinės formos:

$$80_c + 20_v + 20_m$$

kapitalas pereina į procentinę formą:

$$90_c + 10_v + 10_m,$$

tai nematyti, ar pasikeitusi procentinė $90_c + 10_v$ sudėtis yra atsiradusi dėl v absoliutaus sumažėjimo, ar dėl c absoliutaus padidėjimo, ar dėl vieno ir kito. Tam tikslui mes turime turėti absoliučius skaitmeninius dydžius. Tačiau nagrinėjant sekančius atskirus pasikeitimų atvejus, viskas priklauso nuo to, kokiu būdu šie pasikeitimai yra įvykę: ar $80_c + 20_v$ pavirto į $90_c + 10_v$ tokiu būdu, kad, pvz., $12\,000_c + 3\,000_v$, padidėjus pastoviajam kapitalui, o kintamajam kapitalui nepasikeitus, pavirto į $27\,000_c + 3\,000_v$ (procentais $90_c + 10_v$), ar jie šią formą įgavo sumažėjus kintamajam kapitalui, o pastoviajam kapitalui nepasikeitus, t. y. perėjus į $12\,000_c + 1\,333^1/_{3v}$ (procentais taip pat $90_c + 10_v$), ar pagaliau pasikeitus abiem dėmenims, pvz., $13\,500_c + 1\,500_v$ (procentais vėl $90_c + 10_v$). Mes turime vieną po kito išnagrinėti kaip tik visus šiuos atvejus, ir todėl mums tenka atsisakyti nuo procentinės formos patogumų arba naudotis ja tik antroje eilėje.

1) *m' ir K nekinta, v kinta.*

Jei v dydis kinta, K gali likti nepasikeitęs tik tada, jei kita K sudėtinė dalis, būtent pastovusis kapitalas c, keičia savo dydį tokia pat suma kaip v, bet priešinga kryptimi. Jeigu iš pradžių $K = 80_c + 20_v = 100$ ir paskui v sumažėja iki 10, tai K gali likti $= 100$ tik ta sąlyga, jei c padidėja iki 90; $90_c + 10_v = 100$. Bendrai kalbant, jeigu v pavirsta į $v \pm d$, į v, padidintą ar sumažintą dydžiu d, tai, kad būtų patenkintos nagrinėjamojo atvejo sąlygos, c turi pavirsti į $c \mp d$, turi pasikeisti tokia pat suma, bet priešinga kryptimi.

Lygiai taip pat, nekintant pridedamosios vertės normai m', bet kintant kintamajam kapitalui v, pridedamosios vertės m masė turi pasikeisti, nes $m = m'v$, o reiškinyje $m'v$ vienas daugiklis, būtent v, yra pakeitęs savo dydį.

Mūsų atvejo prielaidos kartu su pradine lygtimi:

$$p' = m' \frac{v}{K},$$

v keičiantis, duoda antrąją lygtį:

$$p'_1 = m' \frac{v_1}{K},$$

kurioje v pasidarė v_1, o iš to gauta pasikeitusi pelno norma p'_1 turi būti rasta.

Ji nustatoma su atitinkamos proporcijos pagalba:

$$p' : p'_1 = m' \frac{v}{K} : m' \frac{v_1}{K} = v : v_1.$$

Arba: nesikeičiant pridedamosios vertės normai ir nesikeičiant visam kapitalui, pradinė pelno norma santykiauja su pelno norma, atsiradusia pasikeitus kintamajam kapitalui, kaip pradinis kintamasis kapitalas santykiauja su pasikeitusiuoju.

Jeigu iš pradžių kapitalas buvo kaip anksčiau:

I. $15\,000\ K = 12\,000_c + 3\,000_v\ (+3\,000_m)$, o dabar jis yra:

II. $15\,000\ K = 13\,000_c + 2\,000_v\ (+2\,000_m)$, tai abiem atvejais $K = 15\,000$ ir $m' = 100\%$, o I pelno norma, 20%, santykiauja su II pelno norma, $13^1/_3\%$, kaip I kintamasis kapitalas, 3 000, su II kintamuoju kapitalu, 2 000, vadinasi, $20\% : 13^1/_3\% = 3\,000 : 2\,000$.

Kintamasis kapitalas gali arba padidėti arba sumažėti. Iš pradžių imkime pavyzdį, kur jis padidėja. Tarkime, kad iš pradžių kapitalas bus sudarytas ir funkcionuos tokiu būdu:

I. $100_c + 20_v + 10_m$; $K = 120$, $m' = 50\%$, $p' = 8^1/_3\%$.

Tarkime dabar, kad kintamasis kapitalas padidėja iki 30; tuomet, sutinkamai su prielaida, kad visas kapitalas liktų kaip ir anksčiau = 120, pastovusis kapitalas turi sumažėti nuo 100 iki 90. Esant

tai pačiai pridedamosios vertės normai — 50%, pagamintoji pridedamoji vertė turi padidėti iki 15. Vadinasi, gauname:

II. $90_c + 30_v + 15_m$; $K = 120$, $m' = 50\%$, $p' = 12^1/_2\%$.

Iš pradžių remsimės prielaida, kad darbo užmokestis nėra pasikeitęs. Tada kiti pridedamosios vertės normos veiksniai — darbo diena ir darbo intensyvumas — taip pat turi likti nepasikeitę. Vadinasi, v padidėjimas (nuo 20 iki 30) gali reikšti tik tai, kad panaudojama per pusę daugiau darbininkų. Tokiu atveju ir visa jų naujai pagamintoji vertė taip pat padidėja per pusę, nuo 30 iki 45, ir pasiskirsto, kaip ir anksčiau, į $^2/_3$ darbo užmokesčiui ir $^1/_3$ pridedamajai vertei. Tačiau padidėjus darbininkų skaičiui, tuo pačiu metu pastovusis kapitalas, gamybos priemonių vertė, sumažėjo nuo 100 iki 90. Vadinasi, mes čia turime mažėjančio darbo našumo atvejį, susijusį su tuo pačiu metu įvykstančiu pastoviojo kapitalo sumažėjimu; ar šis atvejis ekonomiškai yra galimas?

Žemės ūkyje ir gavybinėje pramonėje, kur būtų lengva suprasti darbo našumo sumažėjimą, todėl ir dirbančiųjų darbininkų skaičiaus padidėjimą, šis procesas — kapitalistinės gamybos rėmuose ir jos pagrindu — yra susijęs ne su pastoviojo kapitalo sumažėjimu, bet su jo padidėjimu. Jei net minėtąjį c sumažėjimą būtų sukėlęs paprastas kainos sumažėjimas, tai atskiras kapitalas, tik esant visai nepaprastoms aplinkybėms, galėtų pereiti iš I į II. Tačiau esant dviem savarankiškiems kapitalams, kurie yra įdėti skirtingose šalyse arba į skirtingas žemės ūkio ar gavybinės pramonės šakas, nebūtų nieko nuostabaus, jei vienu atveju būtų panaudojama daugiau darbininkų (todėl ir didesnis kintamasis kapitalas), kurie dirba mažesnės vertės gamybos priemonėmis arba mažesniu jų kiekiu negu antruoju atveju.

Bet jei mes atmesime prielaidą, kad darbo užmokestis lieka nepasikeitęs, ir kintamojo kapitalo padidėjimą nuo 20 iki 30 paaiškinsime ta aplinkybe, kad darbo užmokestis yra padidėjęs per pusę, tai mes čia turėsime visai kitokį atvejį. Tas pats darbininkų skaičius — sakysime, 20 darbininkų — ir toliau dirba su tuo pačiu arba su nežymiai sumažėjusiu gamybos priemonių kiekiu. Jei darbo diena lieka nepasikeitusi, pvz., 10 valandų, tai visa naujai pagamintoji vertė taip pat lieka nepasikeitusi: dabar, kaip ir anksčiau, ji = 30. Bet šie 30 bus ištisai suvartoti avansuotajam 30 dydžio kintamajam kapitalui padengti; pridedamoji vertė išnyktų. Bet mes tarėme, kad pridedamosios vertės norma nekinta, t. y., kaip ir I atveju, lieka lygi 50%. Taip galės būti tik tada, jei darbo diena bus prailginta per pusę, iki 15 valandų. Tada 20 darbininkų per 15 valandų pagamintų bendrą 45 dydžio vertę, ir būtų įvykdytos visos sąlygos:

II. $90_c + 30_v + 15_m$; $K = 120$, $m' = 50\%$, $p' = 12^1/_2\%$.

Šiuo atveju šiems 20 darbininkų nereikės daugiau darbo priemonių, įrankių, mašinų ir t. t., negu I atveju; reikės per pusę

padidinti tik žaliavų arba pagalbinių medžiagų kiekį. Vadinasi, sumažėjus šių medžiagų kainoms, perėjimas iš I į II, pagal mūsų prielaidas, ekonomiškai būtų labai tikėtinas net atskiram kapitalui. Ir kapitalistas savo nuostolį, kuris galėtų jam atsirasti dėl jo pastoviojo kapitalo vertės sumažėjimo, galėtų bent iš dalies padengti tuo, kad padidėtų pelnas.

Dabar tarkime, kad kintamasis kapitalas ne padidėja, o sumažėja. Tokiu atveju mums tereikia apversti mūsų ankstesnįjį pavyzdį, į II žiūrėti kaip į pradinį kapitalą ir iš II pereiti į I.

II. $90_c + 30_v + 15_m$ tuomet pavirsta:

I. $100_c + 20_v + 10_m$, ir yra aišku, kad dėl tokio perstatymo nė kiek nepasikeičia sąlygos, kurios reguliuoja atitinkamas pelno normas ir jų savitarpio santykį.

Jei v nuo 30 sumažės iki 20 dėl to, kad, augant pastoviajam kapitalui, darbininkų dirbs $^1/_3$ mažiau, tai čia mes turėsime normalų šiuolaikinės pramonės atvejį: didėjantį darbo našumą, kai didesnę gamybos priemonių masę apvaldo mažesnis darbininkų skaičius. Kad toks judėjimas yra būtinai susijęs su tuo pačiu metu vykstančiu pelno normos mažėjimu, paaiškės šios knygos trečiajame skyriuje.

Tačiau jei v sumažėja nuo 30 iki 20 dėl to, kad dirba ankstesnysis darbininkų skaičius, bet už mažesnį darbo užmokestį, tai, darbo dienai nesikeičiant, visa naujai pagamintoji vertė liktų, kaip ir anksčiau, $= 30_v + 15_m = 45$; kadangi v yra sumažėjęs iki 20, tai pridedamoji vertė padidėtų iki 25, pridedamosios vertės norma — nuo 50% iki 125%, o tai prieštarautų mūsų prielaidai. Kad būtų išlaikytos mūsų atvejo sąlygos, pridedamoji vertė, jei norma yra 50%, turi, priešingai, sumažėti iki 10, vadinasi, visa naujai pagamintoji vertė — nuo 45 iki 30, o tai yra galima tik sutrumpinus darbo dieną $^1/_3$. Tada mes gauname, kaip ir anksčiau:

$$100_c + 20_v + 10_m;\quad m' = 50\%,\quad p' = 8^1/_3\%.$$

Žinoma, nėra reikalo minėti, kad toks darbo laiko sutrumpinimas, mažėjant darbo užmokesčiui, praktiškai nebūtų sutinkamas. Beje, tuo tarpu tai nesvarbu. Pelno norma yra kelių kintamųjų dydžių funkcija, ir, jei mes norime žinoti, kaip šie kintamieji dydžiai veikia pelno normą, mes turime iš eilės išnagrinėti atskirą kiekvieno šių veiksnių įtaką,— nepriklausomai nuo to, ar ekonomiškai tokia izoliuota įtaka to paties kapitalo atžvilgiu yra įmanoma ar ne.

2) *m′ nekinta, v kinta, K kinta dėl to, kad kinta v.*

Šis atvejis nuo ankstesniojo skiriasi tik laipsniu. Užuot c sumažėjęs arba padidėjęs tiek, kiek padidėja arba sumažėja v, c čia lieka nepasikeitęs. Tačiau šiuolaikinėmis stambiosios pramonės ir žemės ūkio sąlygomis kintamasis kapitalas yra palyginti tik ne-

didelė viso kapitalo dalis ir todėl pastarojo sumažėjimas arba padidėjimas, jeigu jį apsprendžia kintamojo kapitalo pasikeitimas, yra taip pat palyginti nedidelis. Jei mes pagrindu vėl imtume kapitalą:

I. $100_c + 20_v + 10_m$; $K = 120$, $m' = 50\%$, $p' = 8^1/_3\%$,

tai jis, pvz., pavirstų štai kuo:

II. $100_c + 30_v + 15_m$; $K = 130$, $m' = 50\%$, $p' = 11^7/_{13}\%$.

Priešingas kintamojo kapitalo sumažėjimo atvejis vėl būtų pailiustruotas atvirkštiniu perėjimu iš II į I.

Ekonominės sąlygos iš esmės būtų tokios pat, kaip ir ankstesniu atveju, ir todėl nėra reikalo jas pakartotinai dėstyti. Perėjimas iš I į II yra susijęs su darbo našumo sumažėjimu per pusę; norint apvaldyti 100_c, II atveju reikia per pusę daugiau darbo negu I atveju. Šis atvejis gali būti sutinkamas žemės ūkyje[9].

Tačiau kai pirmuoju atveju visas kapitalas likdavo nepasikeitęs dėl to, kad pastovusis kapitalas virsdavo kintamuoju kapitalu arba atvirkščiai, čia, didėjant kintamajai daliai, papildomas kapitalas yra surišamas; kintamajai daliai sumažėjant, anksčiau naudotasis kapitalas išlaisvinamas.

3) *m' ir v nekinta, c, todėl ir K kinta.*

Šiuo atveju lygtis:

$$p' = m' \frac{v}{K} \text{ pavirsta: } p'_1 = m' \frac{v}{K_1}$$

ir, nubraukus abiejose pusėse esančius daugiklius, virsta proporcija:

$$p'_1 : p' = K : K_1;$$

jei pridedamosios vertės normos yra vienodos ir kapitalo kintamosios dalys yra vienodos, tai pelno normos yra atvirkščiai proporcingos visų kapitalų dydžiui.

Pavyzdžiui, jei mes turime tris kapitalus arba tris skirtingus to paties kapitalo būvius:

I. $80_c + 20_v + 20_m$; $K = 100$, $m' = 100\%$, $p' = 20\%$;

II. $100_c + 20_v + 20_m$; $K = 120$, $m' = 100\%$, $p' = 16^2/_3\%$;

III. $60_c + 20_v + 20_m$; $K = 80$, $m' = 100\%$, $p' = 25\%$, tai gauname tokius santykius:

$$20\% : 16^2/_3\% = 120 : 100 \text{ ir } 20\% : 25\% = 80 : 100.$$

Anksčiau duotoji bendra $\frac{v}{K}$-pasikeitimų formulė, kai m' nekinta, buvo tokia:

$$p'_1 = m' \frac{ev}{EK}; \text{ o dabar ji virsta: } p'_1 = m' \frac{v}{EK},$$

nes v nekinta, ir todėl daugiklis $e = \frac{v_1}{v}$ čia pasidaro $= 1$.

---

[9] Čia rankraštyje parašyta: «Vėliau išnagrinėti, kokį sąryšį su žemės renta turi šis atvejis».

Kadangi $m'v = m$, pridedamosios vertės masei, ir kadangi m' ir v lieka nepasikeitę, tai ir m nepaliečia tai, kad K kinta; pridedamosios vertės masė lieka tokia pat, kokia buvo prieš šį pasikeitimą.

Jei c sumažėtų iki nulio, tai p' būtų $= m'$, pelno norma būtų lygi pridedamosios vertės normai.

c pasikeitimas gali įvykti arba tik dėl to, kad pasikeičia pastoviojo kapitalo medžiaginių elementų vertė, arba dėl to, kad pasikeičia viso kapitalo techninė sudėtis, t. y. pasikeičia darbo našumas atitinkamoje gamybos šakoje. Pastaruoju atveju visuomeninio darbo našumo pakilimas, kuris vyksta besivystant stambiajai pramonei ir žemės ūkiui, atvestų į tai, kad perėjimas įvyktų (ką tik minėtame pavyzdyje) vienas po kito iš III į I ir iš I į II. Tas darbo kiekis, už kurį sumokama 20 ir kuris pagamina 40 dydžio vertę, iš pradžių apvaldytų darbo priemonių masę, kurios vertė yra 60; našumui didėjant ir vertei nesikeičiant, jau naudojamų darbo priemonių masė iš pradžių padidėtų iki 80, paskui iki 100. Jei tai vyktų atvirkščia tvarka, tatai sukeltų našumo sumažėjimą; tas pats darbo kiekis galėtų paleisti veikti mažiau gamybos priemonių, gamyba būtų sumažinta, kaip tai gali atsitikti žemės ūkyje, kalnakasyboje ir t. t.

Ekonomija, gaunama naudojant pastovųjį kapitalą, iš vienos pusės, kelia pelno normą, o iš antros pusės, išlaisvina kapitalą, vadinasi, yra svarbi kapitalistams. Vėliau mes plačiau išnagrinėsime šį momentą, taip pat ir pastoviojo kapitalo elementų, ypač žaliavų, kainos kitimo įtaką.

Ir čia vėl pasirodo, kad pastoviojo kapitalo pasikeitimas vienodai veikia pelno normą, vis tiek, ar šio pasikeitimo priežastis yra c medžiaginių sudėtinių dalių padidėjimas arba sumažėjimas, ar tik jų vertės pasikeitimas.

4) *m' nekinta, v, c ir K visi kinta.*

Šiuo atveju galioja ankstesnė bendroji pakeistinės pelno normos formulė:

$$p'_1 = m' \frac{ev}{EK}.$$

Iš jos išeina, kad esant nepasikeitusiai pridedamosios vertės normai:

a) Pelno norma mažėja, jei E yra didesnis už e, t. y. jei pastovusis kapitalas padidėja taip, kad visas kapitalas didėja palyginti sparčiau negu kintamasis kapitalas. Jei kapitalas iš $80_c + 20_v + 20_m$ pereina į $170_c + 30_v + 30_m$ sudėtį, tai m', kaip ir anksčiau, yra lygus 100%, bet $\frac{v}{K}$ nuo $\frac{20}{100}$ sumažėja iki $\frac{30}{200}$, nors tiek v, tiek ir K

yra padidėję, ir pelno norma atitinkamai sumažėja nuo 20% iki 15%.

b) Pelno norma lieka nepasikeitusi tik tada, kai $e=E$, t. y. kai trupmena $\frac{v}{K}$, tariamai kitėdama, išlieka ankstesnio dydžio, t. y. kai skaitiklis ir vardiklis bus padauginti arba padalyti iš to paties skaičiaus. $80_c+20_v+20_m$ ir $160_c+40_v+40_m$, matyti, turi tą pačią 20% pelno normą, nes m' lieka = 100%, o $\frac{v}{K}=\frac{20}{100}=\frac{40}{200}$ abiejuose pavyzdžiuose yra tas pats dydis.

c) Pelno norma didėja, jei e yra didesnis už E, t. y. jei kintamasis kapitalas didėja palyginti sparčiau negu visas kapitalas. Jei $80_c+20_v+20_m$ virsta $120_c+40_v+40_m$, tai pelno norma padidėja nuo 20% iki 25%, nes m' nepasikeitė, o $\frac{v}{K}=\frac{20}{100}$ padidėjo iki $\frac{40}{160}$, nuo $^1/_5$ iki $^1/_4$.

v ir K keičiantis vienoda kryptimi, mes šį dydžių kitimą galėtume pavaizduoti taip, lyg jie abu iki tam tikros ribos keistųsi tuo pačiu santykiu, o iki šios ribos $\frac{v}{K}$ liktų nepasikeitęs. Už šios ribos keistųsi tik vienas iš dviejų dydžių, ir tuo būdu mes šį sudėtingesnį atvejį suvesime į vieną iš ankstesnių, paprastesnių atvejų.

Pavyzdžiui, jei $80_c+20_v+20_m$ pavirsta $100_c+30_v+30_m$, tai šio pasikeitimo procese v santykis su c, todėl ir su K, liks nepasikeitęs tol, kol bus pasiekta $100_c+25_v+25_m$. Vadinasi, tol ir pelno norma liks nepasikeitusi. Tuo būdu pradiniu tašku mes dabar galime imti $100_c+25_v+25_m$; mes konstatuojame, kad v yra padidėjęs dydžiu 5, iki 30_v, ir dėl to K padidėja nuo 125 iki 130, ir, vadinasi, mes gauname antrąjį atvejį, kai pasikeičia tik v ir dėl to pasikeičia K. Pelno norma, kuri iš pradžių buvo 20%, prisijungus dydžiui 5_v, esant ankstesnei pridedamosios vertės normai, padidėja iki $23^1/_{13}$%.

Toks pat suvedimas į paprastesnį atvejį galėtų būti ir tada, jei v ir K savo dydį keistų priešinga kryptimi. Pavyzdžiui, jei mes vėl pagrindu imtume $80_c+20_v+20_m$ ir pasistengtume pereiti prie formos $110_c+10_v+10_m$, tai, pasikeitus iki $40_c+10_v+10_m$, pelno norma liktų ankstesnė, būtent 20%. Prijungus prie šios tarpinės formos 70_c, pelno norma sumažės iki $8^1/_3$%. Vadinasi, mes vėl šį atvejį esame suvedę į atvejį, kai keičiasi vienintelis kintamasis dydis, būtent c.

Tuo būdu vienalaikis v, c ir K pasikeitimas neduoda jokių naujų požiūrių ir galų gale visada atveda į atvejį, kai kinta tik vienas veiksnys.

Net vienintelis dar likęs atvejis faktiškai jau yra baigtas nagrinėti, būtent tas atvejis, kai v ir K kiekybiškai išlaiko savo ankstesnį dydį, bet pasikeičia jų medžiaginių elementų vertė, kai,

vadinasi, v reiškia pasikeitusį paleidžiamo veikti darbo kiekį, c — pasikeitusį paleidžiamų veikti gamybos priemonių kiekį.

20_v reiškinyje $80_c + 20_v + 20_m$ iš pradžių reiškė darbo užmokestį 20 darbininkų, dirbančių po 10 darbo valandų per dieną. Tarkime, kad kiekvieno darbininko darbo užmokestis padidės nuo 1 iki $1^1/_4$. Tada 20_v apmoka ne 20, o tik 16 darbininkų. Bet jei šie 20 darbininkų per 200 darbo valandų pagamindavo 40 dydžio vertę, tai šie 16 darbininkų, dirbdami 10 valandų per dieną, vadinasi, iš viso 160 darbo valandų, pagamins tik 32 dydžio vertę. Atskaičius 20_v darbo užmokesčiui, iš 32 tada tik 12 teliks pridedamajai vertei; pridedamosios vertės norma sumažėtų nuo 100% iki 60%. Bet kadangi pagal mūsų prielaidą pridedamosios vertės norma turi likti nepasikeitusi, tai darbo diena turės būti prailginta $^1/_4$, nuo 10 iki $12^1/_2$ valandos; jei 20 darbininkų, dirbdami 10 valandų per dieną, = 200 darbo valandų, pagamina 40 dydžio vertę, tai 16 darbininkų, dirbdami $12^1/_2$ valandos per dieną, = 200 valandų, pagamins tokią pat vertę, ir $80_c + 20_v$ kapitalas pagamintų, kaip ir anksčiau, 20 dydžio pridedamąją vertę.

Atvirkščiai: jei darbo užmokestis sumažėja tokiu būdu, kad 20_v yra 30 darbininkų darbo užmokestis, tai m' gali likti nepasikeitęs tik ta sąlyga, jei darbo diena bus sutrumpinta nuo 10 iki $6^2/_3$ valandos, $10 \times 20 = 6^2/_3 \times 30 = 200$ darbo valandų.

Kiek, darant tokias priešingas prielaidas, c vertės išraiška pinigais gali likti nepasikeitusi, nors ji sudaro gamybos priemonių kiekį, pasikeitusį sutinkamai su pasikeitusiais santykiais, tai iš esmės jau yra išnagrinėta anksčiau. Savo grynu pavidalu šis atvejis yra galimas tik kaip visiškai išimtinis.

Kai dėl tokio c elementų vertės pasikeitimo, kuris padidina arba sumažina jų masę, bet palieka nepasikeitusią c vertės sumą, tai, kol jis nesukelia v dydžio pasikeitimo, jis nepaliečia nei pelno normos, nei pridedamosios vertės normos.

Tuo būdu mes baigėme nagrinėti visus galimus v, c ir K kitimo atvejus mūsų lygtyje. Mes matėme, kad, pridedamosios vertės normai nesikeičiant, pelno norma gali sumažėti, likti nepasikeitusi arba padidėti, nes pakanka kad ir mažiausiai pasikeisti v santykiui su c, respective [atitinkamai] su K, kad pasikeistų ir pelno norma.

Toliau pasirodė, kad, v kintant, visada pasiekiama riba, kai m' nekintamumas pasidaro ekonomiškai negalimas. Kadangi kiekvienas vienpusiškas c kitimas taip pat turi pasiekti ribą, kai v nebegali daugiau likti nepasikeitęs, tai pasirodo, kad visiems galimiems $\frac{v}{K}$ pasikeitimams yra ribos, už kurių m' taip pat turi pasidaryti kintamas. Ši įvairių mūsų lygties kintamųjų dydžių sąveika dar labiau paaiškės, kai mes dabar imsime nagrinėti m' pasikeitimus.

II. m' kinta.

Bendrą pelno normų formulę, esant skirtingoms pridedamosios vertės normoms — vis tiek, ar $\frac{v}{K}$ lieka nekintamas, ar savo ruožtu kinta,— mes gausime, jei lygtį:

$$p' = m' \frac{v}{K}$$

paversime kita:

$$p'_1 = m'_1 \frac{v_1}{K_1},$$

kur p'_1, m'_1, v_1 ir K_1 reiškia pasikeitusius p', m', v ir K dydžius. Tada mes gauname:

$$p' : p'_1 = m' \frac{v}{K} : m'_1 \frac{v_1}{K_1},$$

o iš čia:

$$p'_1 = \frac{m'_1}{m'} \times \frac{v_1}{v} \times \frac{K}{K_1} \times p'.$$

1) *m' kinta,* $\frac{v}{K}$ *nekinta.*

Šiuo atveju mes gauname lygtis:

$$p' = m' \frac{v}{K}; \quad p'_1 = m'_1 \frac{v}{K},$$

kuriose $\frac{v}{K}$ yra vienodo dydžio. Todėl gauname tokį santykį:

$$p' : p'_1 = m' : m'_1.$$

Dviejų vienodos sudėties kapitalų pelno normos santykiauja viena su kita kaip atitinkamos pridedamosios vertės normos. Kadangi trupmenoje $\frac{v}{K}$ yra svarbūs ne absoliutūs v ir K dydžiai, o tik jų santykis, tai ši aplinkybė galioja visų vienodos sudėties kapitalų atžvilgiu, kad ir koks būtų jų absoliutus dydis.

$$80_c + 20_v + 20_m;\ K = 100,\ m' = 100\%,\ p' = 20\%$$
$$160_c + 40_v + 20_m;\ K = 200,\ m' = 50\%,\ p' = 10\%$$
$$100\% : 50\% = 20\% : 10\%.$$

Jei v ir K absoliutūs dydžiai abiem atvejais yra vienodi, tai, be to, pelno normos santykiauja viena su kita, kaip pridedamosios vertės masės:

$$p' : p'_1 = m'v : m'_1v = m : m_1.$$

Pavyzdžiui:

$$80_c + 20_v + 20_m;\ m' = 100\%,\ p' = 20\%$$
$$80_c + 20_v + 10_m;\ m' = 50\%,\ p' = 10\%$$
$$20\% : 10\% = 100 \times 20 : 50 \times 20 = 20_m : 10_m.$$

Dabar yra aišku, kad, esant vienodos — vienodos absoliučiai arba išreikštos procentais — sudėties kapitalams, pridedamosios vertės normos gali skirtis tik tuo atveju, jei skiriasi arba darbo užmokestis, arba darbo dienos ilgumas, arba darbo intensyvumas. Trimis atvejais:

I. $80_c + 20_v + 10_m$; $m' = 50\%$, $p' = 10\%$
II. $80_c + 20_v + 20_m$; $m' = 100\%$, $p' = 20\%$
III. $80_c + 20_v + 40_m$; $m' = 200\%$, $p' = 40\%$.

visa naujai pagamintoji vertė I atveju yra 30 ($20_v + 10_m$), II atveju — 40, III atveju — 60. Tai galėjo atsitikti trejopu būdu.

Pirma, jei darbo užmokestis yra skirtingas, vadinasi, jei 20_v kiekvienu atskiru atveju išreiškia nevienodą darbininkų skaičių. Tarkime, kad I atveju 15 darbininkų dirba 10 valandų, gaudami $1^1/_3$ sv. st. darbo užmokestį, ir kad jie pagamina 30 sv. st. vertę, iš kurių 20 sv. st. padengia darbo užmokestį, o 10 sv. st. lieka pridedamajai vertei. Jei darbo užmokestis sumažėja iki 1 sv. st., tai po 10 valandų gali dirbti 20 darbininkų; tada jie pagamina 40 sv. st. vertę, iš jų 20 sv. st. darbo užmokesčiui ir 20 sv. st. pridedamajai vertei. Jei darbo užmokestis sumažėja dar daugiau, iki $^2/_3$ sv. st., tai po 10 valandų gali dirbti 30 darbininkų; jie pagamina 60 sv. st. vertę, iš kurios, atskaičius 20 sv. st. darbo užmokesčiui, lieka dar 40 sv. st. pridedamajai vertei.

Šis atvejis: procentais išreikšta nesikeičianti kapitalo sudėtis, nesikeičianti darbo diena, nesikeičiantis darbo intensyvumas, pridedamosios vertės normos pasikeitimas, kurį sukelia darbo užmokesčio pasikeitimas, yra vienintelis atvejis, kai pasiteisina Rikardo teiginys: «Pelnas bus didelis ar mažas *tokia pat proporcija*, kaip darbo užmokestis bus mažas ar didelis» («Principles of Political Economy etc.», I skyrius, III skirsnis, 18 psl. Works of D. Ricardo, Mac Culloch leid. 1852. [Plg. Рикардо: «Начала политической экономии и налогового обложения». Maskva, 1955. 46 psl.]).

Arba, *antra*, jei darbo intensyvumas yra skirtingas. Tada, pvz., 20 darbininkų, esant vienodoms darbo priemonėms, dirbdami po 10 valandų per dieną, pagamina per dieną I atveju — 30, II atveju — 40, III atveju — 60 vienetų tam tikros prekės, kurios kiekvienas vienetas, be jam suvartotų gamybos priemonių vertės, sudaro naują 1 sv. st. vertę. Kadangi kiekvieną kartą 20 vienetų = =20 sv. st. padengia darbo užmokestį, tai pridedamajai vertei lieka I atveju — 10 vienetų = 10 sv. st., II atveju — 20 vienetų = 20 sv. st., III atveju — 40 vienetų = 40 sv. st.

Arba, *trečia*, darbo diena yra skirtingo ilgumo. Jei 20 darbininkų, esant vienodam darbo intensyvumui, I atveju dirba devynias, II atveju dvylika, III atveju aštuoniolika valandų per dieną, tai visas jų produktas 30 : 40 : 60 santykiauja kaip 9 : 12 : 18, ir ka-

dangi darbo užmokestis kiekvieną kartą = 20, tai pridedamajai vertei vėl lieka 10, atitinkamai 20 ir 40.

Taigi darbo užmokesčio didinimas ar mažinimas veikia atvirkščia kryptimi, darbo intensyvumo didinimas ar mažinimas ir darbo dienos ilginimas ar trumpinimas veikia ta pačia kryptimi pridedamosios vertės normos lygį, todėl, $\frac{v}{K}$ nesikeičiant, ir pelno normą.

2) *m′ ir v kinta, K nekinta.*

Šiuo atveju galioja proporcija:

$$p' : p'_1 = m' \frac{v}{K} : m'_1 \frac{v_1}{K} = m' v : m'_1 v_1 = m : m_1.$$

Pelno normos santykiauja viena su kita kaip pridedamosios vertės atitinkamos masės.

Pridedamosios vertės normos pasikeitimas, kintamajam kapitalui nesikeičiant, reiškė naujai pagamintosios vertės dydžio ir jos pasiskirstymo pasikeitimą. Vienalaikis v ir m' pasikeitimas taip pat visada numato kitokį naujai pagamintosios vertės pasiskirstymą, bet ne visada — jos dydžio pasikeitimą. Yra galimi trys atvejai:

a) v ir m' kinta priešinga kryptimi, bet vienodu dydžiu, pvz.:

$$80_c + 20_v + 10_m;\ m' = 50\%,\ p' = 10\%$$
$$90_c + 10_v + 20_m;\ m' = 200\%,\ p' = 20\%.$$

Naujai pagamintoji vertė yra vienoda abiem atvejais, vadinasi, vienodas yra ir atliktojo darbo kiekis; $20_v + 10_m = 10_v + 20_m = 30$. Skirtumas yra tik tas, kad pirmuoju atveju 20 sumokama kaip darbo užmokestis ir 10 lieka pridedamajai vertei, kai tuo tarpu antruoju atveju darbo užmokestis yra tik 10, ir todėl pridedamoji vertė 20. Tai yra vienintelis atvejis, kai, tuo pačiu metu kintant v ir m', darbininkų skaičius, darbo intensyvumas ir darbo dienos ilgumas lieka nepasikeitę.

b) m' ir v taip pat kinta priešinga kryptimi, tačiau ne tuo pačiu dydžiu. Tokiu atveju persvarą gauna arba v pasikeitimas arba m' pasikeitimas.

$$\text{I. } 80_c + 20_v + 20_m;\ m' = 100\%,\ p' = 20\%$$
$$\text{II. } 72_c + 28_v + 20_m;\ m' = 71^3/_7\%,\ p' = 20\%$$
$$\text{III. } 84_c + 16_v + 20_m;\ m' = 125\%,\ p' = 20\%.$$

I atveju už naujai pagamintąją 40 dydžio vertę sumokama 20_v, II atveju už naujai pagamintąją 48 dydžio vertę sumokama 28_v, III atveju už naujai pagamintąją 36 dydžio vertę sumokama 16_v. Tiek naujai pagamintoji vertė, tiek ir darbo užmokestis yra pasikeitę; tačiau naujai pagamintosios vertės pasikeitimas

reiškia atliktojo darbo kiekio pasikeitimą, vadinasi, arba darbininkų skaičiaus, arba darbo ilgumo, arba darbo intensyvumo, arba tuo pačiu metu kelių iš šių trijų veiksnių pasikeitimą.

c) m' ir v kinta vienoda kryptimi; tokiu atveju vienas sustiprina kito įtaką.

$$90_c + 10_v + 10_m;\ m' = 100\%,\ p' = 10\%$$
$$80_c + 20_v + 30_m;\ m' = 150\%,\ p' = 30\%$$
$$92_c + 8_v + 6_m;\ m' = 75\%,\ p' = 6\%.$$

Ir čia visais trimis atvejais naujai pagamintoji vertė yra skirtinga, būtent: 20, 50 ir 14; ir šis kiekvieną atvejį atitinkančio darbo kiekio dydžio skirtumas vėl yra suvedamas į darbininkų skaičiaus, darbo ilgumo, darbo intensyvumo arba kelių, respective [atitinkamai] visų, šių veiksnių skirtingumą.

3) *m', v ir K kinta.*

Šis atvejis neduoda jokių naujų požiūrių ir yra išsprendžiamas bendra formule, kuri duota II atvejyje, kai m' kinta.

Taigi pridedamosios vertės normos dydžio pasikeitimai daro įtakos pelno normai šiais atvejais:

1) p' didėja arba mažėja tokiu pat santykiu kaip m', jei $\frac{v}{K}$ lieka nekintamas.

$$80_c + 20_v + 20_m;\ m' = 100\%,\ p' = 20\%$$
$$80_c + 20_v + 10_m;\ m' = 50\%,\ p' = 10\%$$
$$100\% : 50\% = 20\% : 10\%.$$

2) p' didėja arba mažėja didesniu santykiu negu m', jei $\frac{v}{K}$ juda ta pačia kryptimi kaip ir m', t. y. didėja arba mažėja, kai didėja arba mažėja m'.

$$80_c + 20_v + 10_m;\ m' = 50\%,\ p' = 10\%$$
$$70_c + 30_v + 20_m;\ m' = 66^2/_3\%,\ p' = 20\%$$
$$50\% : 66^2/_3\% < 10\% : 20\%.$$

3) p' didėja arba mažėja mažesniu santykiu negu m', jei $\frac{v}{K}$ kinta priešinga kryptimi negu m', bet mažesniu santykiu.

$$80_c + 20_v + 10_m;\ m' = 50\%,\ p' = 10\%$$
$$90_c + 10_v + 15_m;\ m' = 150\%,\ p' = 15\%$$
$$50\% : 150\% > 10\% : 15\%.$$

4) p' didėja, nors m' mažėja, arba p' mažėja, nors m' didėja, jei $\frac{v}{K}$ kinta priešinga kryptimi negu m' ir didesniu santykiu negu m'.

$$80_c + 20_v + 20_m;\ m' = 100\%,\ p' = 20\%$$
$$90_c + 10_v + 15_m;\ m' = 150\%,\ p' = 15\%,$$

m' padidėjo nuo 100% iki 150%, p' sumažėjo nuo 20% iki 15%.

5) Pagaliau, p' lieka nekintamas, nors m' didėja arba mažėja, jei $\frac{v}{K}$ kinta priešinga kryptimi, bet lygiai tuo pačiu santykiu kaip ir m'.

Tik šį paskutinį atvejį ir reikia dar šiek tiek panagrinėti. Kaip anksčiau, nagrinėdami $\frac{v}{K}$ pasikeitimus, mes matėme, kad ta pati pridedamosios vertės norma gali pasireikšti įvairiausiomis pelno normomis, taip ir čia mes matome, kad tos pačios pelno normos pagrindą gali sudaryti labai įvairios pridedamosios vertės normos. Bet tuo tarpu kai, m' nekintant, pakanka bet kurio v ir K santykio pasikeitimo, kad gautųsi pelno normos skirtumas, čia, kintant m' dydžiui, yra reikalingas tiksliai atitinkantis $\frac{v}{K}$ dydžio atvirkščias pasikeitimas, kad pelno norma liktų tokia, kaip ir anksčiau. Tam pačiam kapitalui arba dviem kapitalams toje pačioje šalyje tai yra galima tik labai išimtiniais atvejais. Pavyzdžiui, paimkime kapitalą

$$80_c + 20_v + 20_m;\ K = 100,\ m' = 100\%,\ p' = 20\%$$

ir tarkime, kad darbo užmokestis sumažėja tiek, jog dabar už 16_v galima turėti tokį pat darbininkų skaičių, kuriam anksčiau buvo mokama 20_v. Tada, kitoms sąlygoms nesikeičiant, bus išlaisvinti 4_v, ir mes gausime:

$$80_c + 16_v + 24_m;\ K = 96,\ m' = 150\%,\ p' = 25\%.$$

Dabar, norint, kad p' būtų = 20%, kaip ir anksčiau, visas kapitalas turėtų padidėti iki 120, taigi pastovusis kapitalas — iki 104:

$$104_c + 16_v + 24_m;\ K = 120,\ m' = 150\%,\ p' = 20\%.$$

Bet tai galėtų būti tik tada, jei vienu metu su darbo užmokesčio sumažėjimu įvyktų darbo našumo pasikeitimas, kuris pareikalautų tokio kapitalo sudėties pasikeitimo; arba jei pastoviojo kapitalo piniginė vertė padidėtų nuo 80 iki 104; trumpai tariant, jei įvyktų toks atsitiktinis sąlygų sutapimas, kuris pasitaiko tik išimtiniais atvejais. Tikrovėje toks m' pasikeitimas, dėl kurio tuo pačiu metu nepasikeičia v, todėl ir $\frac{v}{K}$, yra įmanomas tik esant visiškai apibrėžtoms aplinkybėms, būtent tokiose pramonės šakose, kuriose naudojamas tik pagrindinis kapitalas ir darbas, o darbo objektą teikia gamta.

Tačiau palyginant dviejų šalių pelno normas, reikalas yra kitoks. Ta pati pelno norma čia faktiškai išreiškia dažniausiai skirtingas pridedamosios vertės normas.

Taigi iš visų penkių atvejų išeina, kad didėjanti pelno norma gali atitikti mažėjančią arba didėjančią pridedamosios vertės normą, mažėjanti pelno norma — didėjančią arba mažėjančią pridedamosios vertės normą, nekintama pelno norma — didėjančią arba mažėjančią pridedamosios vertės normą. Kad didėjanti, mažėjanti arba nekintama pelno norma taip pat gali atitikti nekintamą pridedamosios vertės normą, mes matėme I punkte.

Taigi pelno normą apsprendžia du pagrindiniai veiksniai: pridedamosios vertės norma ir kapitalo sudėtis pagal vertę. Šių dviejų veiksnių įtaką trumpai galima reziumuoti taip, kad sudėtį mes galime išreikšti procentais, nes čia yra vis tiek, kuri iš dviejų kapitalo dalių sukelia pasikeitimą.

Dviejų kapitalų arba to paties kapitalo, įgaunančio skirtingus du vienas po kito sekančius būvius, pelno normos

yra lygios:

1) Kai kapitalų sudėtis savo procentiniu santykiu yra vienoda ir pridedamosios vertės norma vienoda.

2) Kai kapitalų sudėtis procentiniu santykiu yra nevienoda ir pridedamosios vertės norma nevienoda, jei pridedamosios vertės normų sandaugos iš procentais išreikštų kapitalų kintamųjų dalių (m' sandaugos iš v) yra lygios, t. y. jeigu yra lygios pridedamosios vertės *masės*, imant jas procentiniu jų santykiu su visu kapitalu ($m = m'v$), kitaip tariant, jei abiem atvejais daugikliai m' ir v yra atvirkščiai proporcingi vienas antram.

Jos yra nelygios:

1) Kai kapitalų sudėtis procentiniu santykiu yra vienoda, jei pridedamosios vertės normos yra nevienodos, ir pelno normos santykiauja viena su kita kaip pridedamosios vertės normos.

2) Kai pridedamosios vertės norma yra vienoda ir sudėtis procentiniu santykiu yra nevienoda, ir jos santykiauja viena su kita kaip kapitalų kintamosios dalys.

3) Kai pridedamosios vertės norma yra nevienoda ir sudėtis procentiniu santykiu nevienoda, ir jos santykiauja viena su kita kaip $m'v$ sandaugos, t. y. kaip pridedamosios vertės masės, paimtos procentiniu santykiu su visu kapitalu[10].

---

[10] Rankraštyje yra dar labai smulkių pridedamosios vertės normos ir pelno normos ($m'—p'$) skirtumo apskaičiavimų; šis skirtumas turi įvairių įdomių savybių, ir jo judėjime yra sutinkami atvejai, kai abi normos nutolsta viena nuo antros arba priartėja viena prie antros. Šiuos judėjimus galima pavaizduoti ir kreivėmis. Aš nededu šios medžiagos, nes ji yra mažiau svarbi artimiausiam šios knygos tikslui. Čia pakaks tik atkreipti į tai dėmesį tų skaitytojų, kurie norėtų šį dalyką toliau pasekti.— *F. E.*

KETVIRTASIS SKIRSNIS

APYVARTOS ĮTAKA PELNO NORMAI

{Apyvartos įtaka pridedamosios vertės, vadinasi, ir pelno, gaminimui buvo išnagrinėta antrojoje knygoje. Trumpai ją galima taip reziumuoti: kadangi apyvartai yra reikalingas tam tikro ilgumo laiko tarpas, tai gamybai negali būti tuo pačiu metu sunaudotas visas kapitalas; vadinasi, dalis kapitalo nuolat turi būti nenaudojama,— ar tai piniginio kapitalo, atsarginių žaliavų, pagaminto, bet dar neparduoto prekinio kapitalo forma, ar tai kaip skoliniai reikalavimai, kuriems dar nėra suėjęs terminas; kapitalas, kuris veikia aktyviojoje gamyboje, t. y. kuriant ir pasisavinant pridedamąją vertę, nuolat mažėja šia dalimi, ir tuo pačiu santykiu nuolat mažėja pagaminamoji ir pasisavinamoji pridedamoji vertė. Kuo trumpesnis yra apyvartos laikas, tuo mažesnė, palyginti su visu kapitalu, yra ši nenaudojama kapitalo dalis; ir, vadinasi, kitoms sąlygoms esant vienodoms, tuo didesnė darosi pasisavinama pridedamoji vertė.

Jau antrojoje knygoje yra plačiai parodyta, kaip, sutrumpėjus apyvartos laikui arba vienai iš jos dviejų dalių — gamybos laikui ir cirkuliacijos laikui — padidėja pagamintos pridedamosios vertės masė. Bet kadangi pelno norma išreiškia tik pagamintos pridedamosios vertės masės santykį su visu jos gamyboje naudojamu kapitalu, tai yra aišku, kad kiekvienas toks sutrumpinimas padidina pelno normą. Tai, kas anksčiau, antrosios knygos antrajame skyriuje, yra pasakyta apie pridedamąją vertę, tokiu pat mastu galioja pelno ir pelno normos atžvilgiu, ir čia nereikia to kartoti. Mes norime čia pažymėti tik keletą svarbiausių momentų.

Svarbiausia priemonė gamybos laikui sutrumpinti yra pakelti darbo našumą; tai paprastai vadinama pramonės pažanga. Jei tuo pačiu metu dėl to neįvyks žymus bendrųjų kapitalo sąnaudų padidėjimas, įrengus brangias mašinas ir t. t., ir, vadinasi, neįvyks visam kapitalui apskaičiuojamos pelno normos sumažėjimas, tai pastaroji turi padidėti. Ir tai, be abejonės, įvyksta ryšium su daugeliu naujausių metalurgijos ir chemijos pramonės laimėjimų. Naujai atrastieji Besemerio, Simenso, Džilkristo-Tomaso ir kt. geležies ir plieno gaminimo metodai, reikalaudami palyginti nedidelių kaštų,

iki minimumo sutrumpina tuos procesus, kurie anksčiau būdavo nepaprastai ilgi. Alizarino arba raudės dažomosios medžiagos gaminimas iš akmens anglies dervos ir, be to, fabrikiniais įrengimais, kurie jau anksčiau buvo naudojami dažams iš akmens anglies dervos gaminti, per nedaugelį savaičių duoda tokį pat rezultatą, kuriam anksčiau reikėdavo kelerių metų; vienerių metų reikėdavo raudei išaugti, o paskui dar kelerius metus šaknys buvo brandinamos, prieš jas vartojant dažymui.

Svarbiausia priemonė cirkuliacijos laikui sutrumpinti yra tobulinti susisiekimą. Ir šiuo atžvilgiu per pastaruosius penkiasdešimt metų įvyko revoliucija, kurią galima palyginti tik su praėjusiojo šimtmečio antrosios pusės pramonės revoliucija. Sausumoje skaldytais akmenimis grįstus kelius į antrą vietą nustūmė geležinkelis, jūroje lėtą ir nereguliarų susisiekimą buriniais laivais — greitas ir reguliarus susisiekimas garlaiviais, ir visas žemės rutulys yra apraizgytas telegrafo viela. Tik Sueco kanalas ir atvėrė Rytų Aziją ir Australiją susisiekimui garlaiviais. Cirkuliacijos laikas prekėms, siunčiamoms į Rytų Aziją, dar 1847 metais buvo mažiausia dvylika mėnesių (žr. II knyga, 235 psl. [K. Marksas: «Kapitalas», II t., Vilnius, 1958, 218—219 psl.]), dabar jis yra sutrumpėjęs apytikriai iki tiek pat savaičių. Du dideli 1825—1857 metų krizių židiniai, Amerika ir Indija, ryšium su šiuo susisiekimo priemonių perversmu yra 70—90% priartėję prie Europos pramonės šalių ir tuo būdu netekę didesnės dalies savo griaunamosios galios. Apyvartos laikas tokiu pat mastu yra sumažėjęs visai pasaulinei prekybai, ir joje dalyvaujančio kapitalo veiksmingumas yra padidėjęs daugiau kaip dvigubai arba trigubai. Kad tai neliko be įtakos pelno normai, yra savaime suprantama.

Norėdami grynu pavidalu pavaizduoti viso kapitalo apyvartos įtaką pelno normai, turime tarti, kad visos kitos sąlygos dviem palyginamiems kapitalams yra vienodos. Taigi tarkime, kad yra vienodos ne tiktai pridedamosios vertės norma ir darbo diena, bet ir kapitalų procentinė sudėtis. Paimkime dabar $80_c + 20_v = 100$ *K* sudėties kapitalą *A*, kuris, esant 100% pridedamosios vertės normai, padaro per metus dvi apyvartas. Tokiu atveju metinis produktas bus:

$160_c + 40_v + 40_m$. Tačiau pelno normai nustatyti mes šiuos 40_m apskaičiuojame ne apyvartą padariusiai 200 dydžio kapitalo vertei, bet avansuotajai 100 dydžio kapitalo vertei ir taip gauname $p' = 40\%$.

Palyginkime su juo kapitalą $B = 160_c + 40_v = 200$ *K* su tokia pat 100% pridedamosios vertės norma, bet kuris tik vieną kartą per metus padaro apyvartą. Tada metinis produktas bus toks pat kaip ir aukščiau nurodyta:

$160_c + 40_v + 40_m$. Tačiau šiuos 40_m šį kartą reikia apskaičiuoti avansuotajam 200 dydžio kapitalui, o tai duos pelno normai tik 20%, t. y. tik pusę *A* kapitalui tenkančios normos.

Iš to išeina: esant vienodos procentinės sudėties kapitalams, esant vienodai pridedamosios vertės normai ir vienodai darbo dienai, dviejų kapitalų pelno normos yra atvirkščiai proporcingos jų apyvartų laikui. Jei dviem lyginamais atvejais arba sudėtis, arba pridedamosios vertės norma, arba darbo diena, arba darbo užmokestis yra nevienodi, tai dėl tokio nevienodumo, žinoma, ir toliau susidarys pelno normos skirtingumas; tačiau šis skirtingumas nepriklauso nuo apyvartos ir todėl čia mūsų nedomina; be to, jis jau yra išnagrinėtas III skirsnyje.

Tiesioginę apyvartos laiko sutrumpėjimo įtaką pridedamosios vertės, vadinasi, ir pelno, gaminimui sudaro tai, kad šitokiu būdu gaunamas kintamosios kapitalo dalies veikimo padidėjimas; apie tai žr. II knygos XVI skirsnį: «Kintamojo kapitalo apyvarta». Ten paaiškėjo, kad 500 dydžio kintamasis kapitalas, kuris padaro dešimt apyvartų per metus, per tą laiką pasisavina tiek pat pridedamosios vertės kaip 5 000 dydžio kintamasis kapitalas, kuris, esant tai pačiai pridedamosios vertės normai ir tam pačiam darbo užmokesčiui, padaro tik vieną apyvartą per metus.

Imkime I kapitalą, susidedantį iš 10 000 dydžio pagrindinio kapitalo, kurio metinis nusidėvėjimas yra 10% = 1 000, 500 dydžio apyvartinio pastoviojo ir 500 dydžio kintamojo kapitalo. Esant 100% pridedamosios vertės normai, kintamasis kapitalas padaro dešimt apyvartų per metus. Paprastumo dėlei visuose sekančiuose pavyzdžiuose tarkime, kad apyvartinis pastovusis kapitalas padaro vieną apyvartą per tokį pat laiką kaip kintamasis kapitalas, o tai dažniausiai yra maždaug teisinga ir praktikoje. Tada vieno tokio apyvartos periodo produktas bus:

$$100_c \text{ (nusidėvėjimas)} + 500_c + 500_v + 500_m = 1\,600,$$

o visas vienerių metų produktas, įvykus dešimčiai tokių apyvartų:

$$1\,000_c \text{ (nusidėvėjimas)} + 5\,000_c + 5\,000_v + 5\,000_m = 16\,000,$$

$$K = 11\,000,\ m = 5\,000,\ p' = \frac{5\,000}{11\,000} = 45^5/_{11}\%.$$

Imkime dabar II kapitalą: pagrindinis kapitalas yra 9 000, jo metinis nusidėvėjimas — 1 000, apyvartinis pastovusis kapitalas — 1 000, kintamasis kapitalas — 1 000, pridedamosios vertės norma — 100%, kintamojo kapitalo apyvartų skaičius per metus — 5. Vadinasi, kintamojo kapitalo kiekvieno apyvartos periodo produktas bus toks:

$$200_c \text{ (nusidėvėjimas)} + 1\,000_c + 1\,000_v + 1\,000_m = 3\,200,$$

o visas metinis produktas, įvykus penkioms apyvartoms:

$$1\,000_c \text{ (nusidėvėjimas)} + 5\,000_c + 5\,000_v + 5\,000_m = 16\,000,$$

$$K = 11\,000,\ m = 5\,000,\ p' = \frac{5\,000}{11\,000} = 45^5/_{11}\%.$$

Toliau, imkime III kapitalą, kuriame visai nėra pagrindinio kapitalo, o apyvartinis pastovusis kapitalas yra 6 000 ir kintamasis kapitalas 5 000. Tarkime, kad jis, esant 100% pridedamosios vertės normai, padaro vieną apyvartą per metus. Tokiu atveju visas metinis produktas bus:

$$6\,000_c + 5\,000_v + 5\,000_m = 16\,000,$$
$$K = 11\,000,\ m = 5\,000,\ p' = \frac{5\,000}{11\,000} = 45^5/_{11}\,\%.$$

Vadinasi, visais trimis atvejais mes gauname vienodą metinę pridedamosios vertės masę = 5 000, ir kadangi visas kapitalas visais trimis atvejais taip pat yra vienodas, būtent = 11 000, tai gauname ir vienodą $45^5/_{11}\,\%$ pelno normą.

Priešingai, jeigu, imant I kapitalą, mes turėtume ne 10, o tik 5 metines kintamosios dalies apyvartas, tai būtų visai kitaip. Tada vienos apyvartos produktas būtų:

$$200_c\ (\text{nusidėvėjimas}) + 500_c + 500_v + 500_m = 1\,700.$$

Arba metinis produktas:

$$1\,000_c\ (\text{nusidėvėjimas}) + 2\,500_c + 2\,500_v + 2\,500_m = 8\,500.$$
$$K = 11\,000,\ m = 2\,500,\ p' = \frac{2\,500}{11\,000} = 22^8/_{11}\,\%.$$

Pelno norma sumažėjo per pusę, nes dvigubai padidėjo apyvartos laikas.

Taigi per vienerius metus pasisavinama pridedamosios vertės masė yra lygi per vieną *kintamojo* kapitalo apyvartos periodą pasisavinamai pridedamosios vertės masei, padaugintai iš tokių apyvartų skaičiaus per vienerius metus. Jei mes per vienerius metus pasisavinamą pridedamąją vertę, arba pelną, pavadinsime M, per vieną apyvartos periodą pasisavinamą pridedamąją vertę — m, kintamojo kapitalo apyvartų skaičių per vienerius metus — n, tai $M = m\,n$, ir metinė pridedamosios vertės norma $M' = m'n$, kaip jau buvo parodyta II knygos XVI skirsnio 1 poskyryje.

Savaime suprantama, kad pelno normos formulė $p' = m'\frac{v}{K} = m'\frac{v}{c+v}$ yra teisinga tik ta sąlyga, jei skaitiklio v yra lygus vardiklio v. Vardiklyje v yra visa ta viso kapitalo dalis, kuri vidutiniškai buvo sunaudota kaip kintamasis kapitalas darbo užmokesčiui. Skaitiklio v pirmiausia apsprendžia tik tai, kad šis v yra pagaminęs ir pasisavinęs tam tikrą kiekį pridedamosios vertės = m, kurios santykis su šiuo v, santykis $\frac{m}{v}$, yra pridedamosios vertės norma m'. Tik tokiu būdu lygtis $p' = \frac{m}{c+v}$ yra virtusi kita: $p' = m'\frac{v}{c+v}$. Dabar skaitiklio v tiksliau apibrėžia tai, kad jis turi būti lygus

vardiklio v, t. y. visai kapitalo K kintamajai daliai. Kitaip tariant, lygtį $p'=\frac{m}{K}$ tik tada galima be klaidos paversti lygtimi $p'=m'\frac{v}{c+v}$, jei m reiškia pridedamąją vertę, pagamintą per vieną kintamojo kapitalo apyvartos periodą. Jei m yra tik tam tikra šios pridedamosios vertės dalis, tai nors formulė $m=m'v$ yra teisinga, bet šis v čia yra mažesnis negu v formulėje $K=c+v$, nes jis yra mažesnis negu visas kintamasis kapitalas, sunaudotas darbo užmokesčiui. Tačiau jei m yra daugiau negu v vienos apyvartos pridedamoji vertė, tai dalis šio v arba net visas v funkcionuoja du kartus: iš pradžių pirmojoje, paskiau antrojoje — respective [atitinkamai] antrojoje ir tolesnėse — apyvartose; vadinasi, šis v, kuris pagamina pridedamąją vertę ir yra viso išmokėto darbo užmokesčio suma, yra didesnis negu v formulėje $c+v$, ir todėl apskaičiavimas pasidaro neteisingas.

Kad metinės pelno normos formulė pasidarytų visiškai teisinga, mes turime vietoj paprastos pridedamosios vertės normos įdėti metinę pridedamosios vertės normą, t. y. vietoj m' įdėti M' arba $m'n$. Kitaip tariant, m', pridedamosios vertės normą, arba, kas yra tas pat, v, kintamąją kapitalo dalį, esančią dydyje K, mes turime padauginti iš n, iš šio kintamojo kapitalo apyvartų skaičiaus per metus, ir tuo būdu mes gausime: $p'=m'n\frac{v}{K}$ — formulę metinei pelno normai apskaičiuoti.

Tačiau koks būtent yra kintamojo kapitalo dydis tam tikroje įmonėje, to dažniausiai nežino nė pats kapitalistas. Antrosios knygos aštuntajame skirsnyje mes matėme ir ateityje dar pamatysime, kad vienintelis kapitalo skirtingumas, kuris kapitalistui peršasi kaip esminis, yra pagrindinio ir apyvartinio kapitalo skirtingumas. Iš kasos, kurioje laikoma dalis apyvartinio kapitalo, esanti jo rankose pinigine forma,— jeigu ji nėra įdėta į banką,— jis ima pinigus darbo užmokesčiui, iš tos pačios kasos jis ima pinigus žaliavoms ir pagalbinėms medžiagoms, ir vienus ir kitus pinigus įrašo į tą pačią kasos sąskaitą. Jeigu jis ir vestų atskirą išmokamojo darbo užmokesčio sąskaitą, tai ši sąskaita metų pabaigoje ir parodytų išmokėtąją darbo užmokesčio sumą, t. y. $v\,n$, bet neparodytų paties kintamojo kapitalo v dydžio. Norėdamas pastarąjį išaiškinti, kapitalistas turėtų atlikti specialų apskaičiavimą, kurio pavyzdį mes čia pateiksime.

Tam tikslui paimkime medvilnės verpimo fabriką su 10 000 miulverpsčių, aprašytąjį I knygoje 180—181 psl. [K. Marksas: «Kapitalas», I t., Vilnius, 1957, 197 psl.], ir tarkime, kad duomenys, kurie yra duoti vienai 1871 metų balandžio savaitei, tinka visiems metams. Pagrindinis kapitalas, kuris yra mašinose, sudarė 10 000 sv. st. Apyvartinis kapitalas nebuvo nurodytas; tarkime, kad jis buvo 2 500 sv. st.,— gana didelė suma, tačiau pateisinama

ta prielaida, kurią mes visada turime daryti, būtent, kad čia nėra kredito operacijų, vadinasi, nei pastoviai, nei laikinai nėra naudojamas svetimas kapitalas. Vertės požiūriu savaitinis produktas susidėjo iš 20 sv. st. mašinų nusidėvėjimui, 358 sv. st. avansuoto apyvartinio pastoviojo kapitalo (patalpos nuoma 6 sv. st., medvilnė 342 sv. st., anglis, dujos, tepalas 10 sv. st.), 52 sv. st. darbo užmokesčiui sunaudoto kintamojo kapitalo ir 80 sv. st. pridedamosios vertės, taigi:

$$20_c \text{ (nusidėvėjimas)} + 358_c + 52_v + 80_m = 510.$$

Taigi per savaitę apyvartinio kapitalo buvo avansuojama $358_c + 52_v = 410$, o jo procentinė sudėtis buvo $= 87{,}3_c + 12{,}7_v$. Apskaičiavus visam 2 500 sv. st. apyvartiniam kapitalui, tai duoda 2 182 sv. st. pastoviojo ir 318 sv. st. kintamojo kapitalo. Kadangi visos išlaidos darbo užmokesčiui per vienerius metus buvo 52 kartus po 52 sv. st., vadinasi, 2 704 sv. st., tai pasirodo, kad 318 sv. st. kintamasis kapitalas per vienerius metus padarė beveik lygiai $8^1/_2$ apyvartos. Pridedamosios vertės norma buvo $^{80}/_{52} = 153^{11}/_{13}\%$. Pagal šiuos duomenis mes apskaičiuosime pelno normą, įdėdami į formulę $p' = m'n\frac{v}{K}$ dydžius: $m' = 153^{11}/_{13}$, $n = 8^1/_2$, $v = 318$, $K = 12\,500$; taigi:

$$p' = 153^{11}/_{13} \times 8^1/_2 \times \frac{318}{12\,500} = 33{,}27\%.$$

Patikrinimui mes pasinaudosime paprasta formule $p' = \frac{m}{K}$. Visa pridedamoji vertė, arba pelnas, sudaro per vienerius metus 80 sv. st. $\times$ 52 = 4 160 sv. st., o tai, padalijus iš viso 12 500 sv. st. kapitalo, duoda beveik tiek pat, kaip ir anksčiau, 33,28%, nepaprastai aukštą pelno normą, kuri paaiškinama tik be galo palankiomis to meto sąlygomis (labai žemos medvilnės kainos ir labai aukštos verpalų kainos) ir kuri iš tikrųjų neabejotinai buvo ne per ištisus metus.

Formulėje $p' = m'n\frac{v}{K}$, kaip jau sakėme, $m'n$ yra tai, kas antrojoje knygoje buvo pavadinta metine pridedamosios vertės norma. Dabar pateiktuoju atveju ji yra $153^{11}/_{13}\% \times 8^1/_2$, arba, tiksliai apskaičiavus, $1\,307^9/_{13}\%$. Vadinasi, jei koks nors naivus žmogus [Biedermann]* nustebęs išskės rankas, matydamas milžinišką metinę 1 000% pridedamosios vertės normą, pateiktą viename pavyzdyje antrojoje knygoje, tai jis, gal būt, nusiramins skaitydamas apie jam čia pateiktą iš konkrečios Mančesterio praktikos faktą, kai pridedamosios vertės metinė norma būna didesnė už 1 300%. Didžiau-

---

* Žodžių žaismas: Biedermann — naivus žmogus ir kartu — «Deutsche Allgemeine Zeitung» redaktoriaus pavardė. *Red.*

sio klestėjimo laikais, kokių mes, tiesa, jau seniai nesame gyvenę, tokia norma visai nėra retenybė.

Tarp kita ko, čia mes turime pavyzdį, parodantį, kokia yra tikroji kapitalo sudėtis šiuolaikinėje stambiojoje pramonėje. Visas kapitalas dalijasi į 12 182 sv. st. pastoviojo ir 318 sv. st. kintamojo kapitalo, iš viso 12 500 sv. st. Arba procentais: $97^1/_2 c + 2^1/_2 v = 100$ *K*. Tik keturiasdešimtoji viso kapitalo dalis, tačiau pakartotinai daugiau kaip aštuonis kartus per metus, yra sunaudojama darbo užmokesčiui.

Kadangi, žinoma, tik nedaugeliui kapitalistų ateina į galvą daryti tokius apskaičiavimus apie savo pačių įmones, tai statistika beveik visiškai tyli apie viso visuomeninio kapitalo pastoviosios dalies santykį su kintamąja dalimi. Tik Amerikos cenzai duoda tai, kas yra galima šiuolaikinėmis sąlygomis: kiekvienoje verslovininkystės šakoje išmokėto darbo užmokesčio ir gauto pelno sumą. Nors šie duomenys ir labai įtartini,— nes jie yra paremti tik nepatikrinamais pačių pramonininkų pranešimais,— vis dėlto jie yra be galo vertingi ir yra viskas, ką mes žinome šiuo klausimu. Europoje mes esame perdaug skrupulingi, kad reikalautume iš mūsų stambiųjų pramonininkų tokių demaskavimų.— *F. E.*}.

PENKTASIS SKIRSNIS

EKONOMIJA NAUDOJANT PASTOVŲJĮ KAPITALĄ

I. BENDRIEJI TEIGINIAI

Absoliutinės pridedamosios vertės didinimas arba pridedamojo darbo, todėl ir darbo dienos, ilginimas, nesikeičiant kintamojo kapitalo dydžiui, t. y. naudojant tą patį skaičių darbininkų, kurie nominaliai gauna tą patį darbo užmokestį,— šiuo atveju vis tiek, ar viršvalandžiai yra apmokami ar neapmokami,— santykinai sumažina pastoviojo kapitalo vertę, palyginti su viso kapitalo ir kintamojo kapitalo verte, ir tuo būdu pakelia pelno normą, taip pat nepriklausomai nuo pridedamosios vertės masės didėjimo ir nuo galimo pridedamosios vertės normos kilimo. Pastoviojo kapitalo pagrindinės dalies — fabrikų pastatai, mašinos ir t. t. — apimtis nesikeičia, ar su jos pagalba dirbama 16 ar 12 valandų. Darbo dienos ilginimas nereikalauja naujų išlaidų šiai brangiausiai pastoviojo kapitalo daliai. Be to, pagrindinio kapitalo vertė tuo būdu atgaminama per mažesnį apyvartos periodų skaičių, vadinasi, sumažėja laikas, kuriam ji turi būti avansuota, kad būtų gautas tam tikras pelnas. Todėl darbo dienos ilginimas didina pelną net tada, kai viršvalandžiai yra apmokami, ir tam tikrose ribose net tada, kai jie yra apmokami brangiau negu normalios darbo valandos. Todėl šiuolaikinės pramonės sistemoje nuolat didėjantis reikalas didinti pagrindinį kapitalą buvo svarbiausias akstinas, kuris skatino godžius pelnui kapitalistus ilginti darbo dieną[11].

Kitokios sąlygos būna tada, kai darbo diena yra pastovi. Šiuo atveju, norint išnaudoti didesnę darbo masę (mes čia paliekame nuošalyje išskaitymus iš darbo užmokesčio arba darbo užmokesčio sumažinimą žemiau jo normalaus lygio), reikia padidinti darbininkų skaičių, o kartu tam tikru santykiu ir pagrindinio kapitalo masę, pastatus, mašinas ir t. t. Arba, jei padidėja darbo intensyvumas arba atitinkamai padidėja darbo gamybinis pajėgumas ir aplamai yra pagaminama daugiau santykinės pridedamosios vertės, tai žaliavas naudojančiose gamybos šakose padidėja pastovio-

[11] «Kadangi visuose fabrikuose labai didelė pagrindinio kapitalo dalis yra įdėta į pastatus ir mašinas, tai pelnas bus tuo didesnis, kuo didesnis bus skaičius valandų, kurias šios mašinos dirba» («Reports of Insp. of Fact., 31st October 1858», 8 psl.).

jo kapitalo apyvartinės dalies masė, nes tam tikru laiko tarpu perdirbama daugiau žaliavų ir pan., ir, antra, padidėja kiekis mašinų, kurias paleidžia veikti tas pats darbininkų skaičius, vadinasi, ir atitinkama pastoviojo kapitalo dalis. Tuo būdu, didėjant pridedamajai vertei, didėja pastovusis kapitalas, didėjant darbo išnaudojimui, brangsta tos gamybos sąlygos, su kurių pagalba yra išnaudojamas darbas, t. y. didėja kapitalo sąnaudos. Tuo būdu pelno norma dėl to, iš vienos pusės, sumažėja, o iš antros pusės, padidėja.

Visa eilė einamųjų išlaidų lieka beveik arba visiškai vienodos tiek esant ilgesnei, tiek ir trumpesnei darbo dienai. Priežiūros išlaidos yra mažesnės, kai 500 darbininkų dirba 18 valandų per dieną, negu tada, kai 750 darbininkų dirba 12 valandų per dieną. «Esant dešimties valandų darbo dienai, fabriko eksploatavimo kaštai yra beveik tokie pat dideli, kaip ir esant dvylikos valandų darbo dienai» («Reports of Insp. of Fact., October 1848», 37 psl.). Valstybiniai ir komunaliniai mokesčiai, draudimas nuo ugnies, alga įvairiems nuolatiniams tarnautojams, mašinų vertės sumažėjimas ir įvairios kitos fabriko išlaidos lieka nepasikeitusios esant ilgai ar trumpai darbo dienai. Gamybai mažėjant, jos atitinkamai didėja pelno sąskaita («Reports of Insp. of Fact., October 1862», 19 psl.).

Laiko tarpą, kuris yra reikalingas mašinų ir kitų pagrindinio kapitalo sudėtinių dalių vertei atgaminti, praktiškai apsprendžia ne tas laikas, per kurį jos tik egzistuoja, o bendras ilgumas to darbo proceso, per kurį jos veikia ir yra sunaudojamos. Jei darbininkai turi dirbti 18 valandų vietoj 12, tatai sudaro tris dienas viršaus per savaitę, savaitė virsta pusantros savaitės, dveji metai — trejais. Jei viršvalandžiai nėra apmokami, tai darbininkai virš normalaus pridedamojo darbo dar dykai atiduoda vieną savaitę kas dvi savaitės, metus — kas dveji metai. Tuo būdu mašinų vertės atgaminimas pagreitėja 50% ir užima tik $^2/_3$ to laiko, kurio reikėtų esant kitokioms sąlygoms.

Šiame nagrinėjime, lygiai taip pat kaip ir žaliavų kainos svyravimų nagrinėjime (VI skirsnis), mes, norėdami išvengti bereikalingo klausimo sukomplikavimo, remiamės prielaida, jog pridedamosios vertės masė ir norma yra duotos.

Kaip jau buvo nurodyta analizuojant kooperaciją, darbo pasidalijimą ir mašinų vaidmenį, stambaus masto gamybai būdinga gamybos sąlygų ekonomija iš esmės atsiranda dėl to, kad šios sąlygos funkcionuoja kaip visuomeninio, visuomeniškai kombinuoto darbo sąlygos, vadinasi,— kaip visuomeninės darbo sąlygos. Jas gamybos procese bendrai naudoja visuminis darbininkas, o ne suskaidyta forma daugelis savitarpyje nesusijusių arba, geriausiu atveju, tik nežymiu mastu betarpiškai kooperacijos santykiais susijusių darbininkų. Dideliame fabrike, turinčiame vieną ar du centrinius variklius, šių variklių kaštai didėja ne tuo pačiu santykiu, kuriuo didėja variklių arklio jėgų kiekis, todėl ir galima jų veikimo sfera;

perduodamųjų mechanizmų kaštai didėja ne tuo pačiu santykiu, kaip masė darbo mašinų, kurioms jie perduoda judėjimą; pats darbo mašinos korpusas brangsta ne tuo santykiu, kuriuo didėja kiekis įrankių, kuriais ji veikia kaip savo organais, ir t. t. Toliau, gamybos priemonių koncentracija sutaupo įvairių rūšių pastatų kaštus ne tik dirbtuvių tikrąja šio žodžio prasme, bet taip pat ir sandėlių patalpų ir pan. kaštus. Tas pat yra su kuro, šviesos ir pan. išlaidomis. Kitos gamybos sąlygos lieka tos pačios nepriklausomai nuo to, ar daug ar mažai žmonių jas naudoja.

Tačiau visa ši ekonomija, kylanti iš gamybos priemonių koncentracijos ir masinio jų naudojimo, numato, kaip savo esminę sąlygą, didelio darbininkų skaičiaus sutelkimą ir jų bendrus veiksmus, t. y. visuomeninį darbo kombinavimą. Taigi ji kyla iš darbo visuomeninio pobūdžio lygiai taip pat, kaip pridedamoji vertė kyla iš kiekvieno atskiro, izoliuotai imamo darbininko pridedamojo darbo. Net tie nuolatiniai patobulinimai, kurie čia yra galimi ir būtini, ištisai ir išimtinai kyla iš visuomeninio patyrimo ir stebėjimų, galinčių atsirasti ir atsirandančių gamyboje, kurią vykdo stambiu mastu kombinuotas visuminis darbininkas.

Tas pat pasakytina ir apie kitą didelę gamybos sąlygų ekonomijos sritį. Mes turime galvoje gamybos ekskrementų, vadinamųjų atliekų pavertimą atgal naujais tos pačios arba kitos pramonės šakos gamybos elementais,— procesus, kuriais šie vadinamieji ekskrementai vėl įvedami į gamybos, vadinasi, ir į vartojimo — gamybinio ar individualinio — apytaką. Ir ši santaupų sritis, kurią mes vėliau kiek plačiau paliesime, yra stambaus masto visuomeninio darbo rezultatas. Tik esant tokiam mastui, gaunami tokie dideli kiekiai atliekų, kad jos pačios vėl pasidaro prekybos objektu, vadinasi, naujais gamybos elementais. Tik kaip kolektyvinės gamybos, vadinasi, stambaus masto gamybos, atliekos, jos įgauna šią reikšmę gamybos procesui, lieka mainomosios vertės reiškėjais. Šios atliekos, nepriklausomai nuo to vaidmens, kurį jos vaidina kaip nauji gamybos elementai, atpigina žaliavų kaštus tiek, kiek atliekos gali būti vėl parduodamos, nes prie šių kaštų visada priskaitomos normalios medžiagos atliekos, t. y. tas jos kiekis, kuris vidutiniškai turi būti prarastas ją apdirbant. Šios pastoviojo kapitalo dalies kaštų sumažėjimas pro tanto [atitinkamai] padidina pelno normą, esant tam tikram kintamojo kapitalo dydžiui ir tam tikrai pridedamosios vertės normai.

Jei pridedamoji vertė yra duota, pelno norma gali būti padidinta tik sumažinant prekei pagaminti reikalingo pastoviojo kapitalo vertę. Kai pastovusis kapitalas įeina į prekių gamybą, reikšmę įgyja ne jo mainomoji vertė, o vien tik jo vartojamoji vertė. Kiek darbo gali sugerti linai verpimo fabrike, tai priklauso ne nuo jų vertės, o nuo jų kiekio, jeigu yra duotas darbo našumo lygis, t. y. techninio išsivystymo pakopa. Lygiai taip pat ta pagalba, ku-

rią mašina suteikia, pvz., trims darbininkams, priklauso ne nuo jos vertės, o nuo jos kaip mašinos vartojamosios vertės. Vienoje techninio išsivystymo pakopoje bloga mašina gali būti brangi, kitoje — gera mašina gali būti pigi.

Padidėjęs pelnas, kurį kapitalistas gauna dėl to, pvz., kad medvilnė arba verpimo mašinos pasidarė pigesnės, yra pasekmė padidėjusio darbo našumo, tiesa, ne verpimo pramonėje, o mašinų ir medvilnės gamyboje. Norint sudaiktinti tam tikrą darbo kiekį, vadinasi, pasisavinti tam tikrą pridedamojo darbo kiekį, dabar reikia mažesnių išlaidų darbo sąlygoms. Sumažėja kaštai, kurie yra reikalingi tam tikram pridedamojo darbo kiekiui pasisavinti.

Mes jau kalbėjome apie taupymą, kuris pasiekiamas gamybos procese dėl to, kad visuminis darbininkas — visuomeniškai kombinuotas darbininkas — bendrai naudoja gamybos priemones. Tolesnį pastoviojo kapitalo sąnaudų taupymą, kuris kyla iš cirkuliacijos laiko sutrumpinimo (kur esminis materialinis momentas yra susisiekimo priemonių išsivystymas), mes išnagrinėsime vėliau. Bet jau čia turi būti paminėta ekonomija, kuri yra gaunama nuolatinio mašinų tobulinimo dėka, būtent: 1) gerinant mašinų medžiagą, pvz., medį pakeičiant geležimi; 2) atpiginant mašinas dėl to, kad aplamai yra patobulinamas mašinų gaminimas; nors pastoviojo kapitalo pagrindinės dalies vertė, plačiai besivystant darbui, nuolat didėja, ji didėja toli gražu ne tuo pačiu laipsniu[12]; 3) įgyvendinant specialius patobulinimus, kurie leidžia jau esančioms mašinoms dirbti pigiau ir sėkmingiau, pvz., garo katilų patobulinimas ir t. t.; kai kurias smulkmenas apie tai dar pateiksime vėliau; 4) sumažinant atliekų kiekį patobulintų mašinų naudojimu.

Visa, kas sumažina mašinų ir aplamai pagrindinio kapitalo nusidėvėjimą per tam tikrą gamybos periodą, ne tik atpigina atskirą prekę dėl to, kad kiekviena atskira prekė savo kaina atgamina jai tenkančią nusidėvėjimo dalį, bet kartu sumažina atitinkamas kapitalo sąnaudas šiame periode. Remonto darbai ir pan., jeigu jie yra būtini, priskaitomi prie mašinų pradinių kaštų. Jų sumažėjimas didesnio mašinų patvarumo dėka pro tanto [atitinkamai] sumažina mašinų kainą.

Bet kuriai šios rūšies ekonomijai vėl yra būdinga tai, kad daugiausia ji yra galima tik esant kombinuotam darbininkui ir dažnai ji gali būti įgyvendinta tik esant darbams, suorganizuotiems dar didesniu mastu; vadinasi, ji reikalauja dar labiau kombinuoti darbininkus betarpiškai gamybos procese.

Tačiau, iš antros pusės, darbo gamybinio pajėgumo išsivystymas *vienoje* gamybos šakoje — pvz., geležies, anglies, mašinų gamyboje, statyboje ir t. t., — kuris savo ruožtu iš dalies gali būti

---

[12] Žr. Jurą apie fabrikų statybos pažangą.

susijęs su laimėjimais intelektualinės gamybos srityje, būtent, su gamtos mokslų ir jų pritaikymo laimėjimais, čia yra sąlyga tam, kad sumažėtų gamybos priemonių vertė, vadinasi, ir jų kaštai *kitose* pramonės šakose, pvz., tekstilės pramonėje arba žemės ūkyje. Tai yra savaime suprantama, nes prekė, išėjusi kaip produktas iš vienos pramonės šakos, vėl įeina kaip gamybos priemonė į kitą pramonės šaką. Didesnis ar mažesnis jos pigumas priklauso nuo darbo našumo toje gamybos šakoje, iš kurios ji išeina kaip produktas; kartu ji yra ne tik sąlyga tam, kad atpigtų tos prekės, į kurių gamybą ji įeina kaip gamybos priemonė, bet ir sąlyga tam, kad sumažėtų vertė pastoviojo kapitalo, kurio elementu ji čia pasidaro, vadinasi, ir sąlyga tam, kad padidėtų pelno norma.

Būdinga tokios pastoviojo kapitalo ekonomijos, kurią sąlygoja progresyvus pramonės vystymasis, ypatybė yra ta, kad čia pelno normos padidėjimą *vienoje* pramonės šakoje sukelia darbo gamybinio pajėgumo išsivystymas *kitoje* šakoje. Tai, ką čia kapitalistas laimi, vėl yra ta nauda, kuri yra visuomeninio darbo rezultatas, nors ne paties šio kapitalisto betarpiškai išnaudojamų darbininkų darbo rezultatas. Nurodytasis gamybinio pajėgumo išsivystymas galiausiai visada yra suvedamas į visuomeninį paleisto veikti darbo pobūdį, į darbo pasidalijimą visuomenėje, į intelektualinio darbo, ypač į gamtos mokslų išsivystymą. Čia kapitalistas pasinaudoja visos darbo visuomeninio pasidalijimo sistemos pranašumais. Darbo gamybinio pajėgumo išsivystymas padalinyje, esančiame už duotos pramonės šakos, padalinyje, kuris šiai pastarajai teikia gamybos priemones,— štai kas šiuo atveju santykinai sumažina kapitalisto naudojamo pastoviojo kapitalo vertę, vadinasi, padidina pelno normą.

Pelno norma pakyla dar kitu būdu: ne dėl ekonomijos iš darbo, gaminančio pastovųjį kapitalą, o dėl paties pastoviojo kapitalo naudojimo ekonomijos. Dėl darbininkų koncentravimo ir jų plataus masto kooperavimo, be kita ko, sutaupomas pastovusis kapitalas. Tie patys pastatai, apkūrenimo ir apšvietimo įrengimai ir pan. kainuoja palyginti mažiau stambaus masto gamybai, negu smulkaus masto gamybai. Tas pat pasakytina apie variklius ir darbo mašinas. Nors jų vertė absoliučiai didėja, bet santykinai ji mažėja, palyginti su didėjančiu gamybos išsiplėtimu ir kintamojo kapitalo dydžiu arba paleidžiamos veikti darbo jėgos mase. Ta ekonomija, kurią tam tikras kapitalas pasiekia savoje gamybos šakoje, pirmiausia ir betarpiškai yra ekonomija, gaunama iš darbo, t. y. iš savų darbininkų apmokamojo darbo sumažinimo; tuo tarpu anksčiau minėtoji ekonomija, priešingai, reiškia pasisavinimą kiek galint daugiau svetimo neapmokėto darbo kiek galint ekonomiškesniu būdu, t. y. su kiek galint mažesniais, esant tam tikram gamybos mastui, kaštais. Kadangi ši ekonomija remiasi ne jau

minėtu visuomeninio darbo, kuris naudojamas pastoviajam kapitalui pagaminti, našumo išnaudojimu, bet paties pastoviojo kapitalo naudojimo ekonomija, tai ją sudaro arba betarpiškai kooperavimas ir visuomeninė darbo forma pačioje duotojoje gamybos šakoje arba tokio masto mašinų ir t. t. gamyba, kur jų vertė didėja ne tokiu pat laipsniu, kokiu didėja jų vartojamoji vertė.

Čia reikia atkreipti dėmesį į dvi aplinkybes. Jei c vertė būtų $= 0$, tai p' būtų $= m'$, o pelno norma pasiektų savo maksimumą. Tačiau, antra: betarpiškam paties darbo išnaudojimui yra svarbu anaiptol ne vertė panaudojamų eksploatavimo priemonių, ar tai būtų pagrindinis kapitalas, ar žaliavos ir pagalbinės medžiagos. Kadangi jos sugeria darbą, kadangi jos yra priemonės, kuriose ar su kurių pagalba yra sudaiktinamas darbas, vadinasi, ir pridedamasis darbas, tai mašinų, pastatų, žaliavų ir t. t. mainomoji vertė visiškai neturi reikšmės. Vienintelis dalykas, apie kurį čia gali būti kalbama, yra, iš vienos pusės, jų masė, kuri yra techniškai reikalinga sujungimui su tam tikru gyvojo darbo kiekiu, iš antros pusės, jų tikslingumas, t. y. gera ne tik mašinų, bet taip pat žaliavų ir pagalbinių medžiagų kokybė. Nuo žaliavų kokybės iš dalies priklauso pelno norma. Gera medžiaga duoda mažiau atliekų; vadinasi, tam pačiam darbo kiekiui absorbuoti reikia mažesnės žaliavų masės. Toliau, mažesnis yra pasipriešinimas, su kuriuo susiduria darbo mašina. Iš dalies tai veikia net pridedamąją vertę ir pridedamosios vertės normą. Jei žaliavos yra blogos, darbininkas tam pačiam kiekiui perdirbti sunaudoja daugiau laiko; darbo užmokesčiui nesikeičiant, tai atveda į pridedamojo darbo sumažėjimą. Toliau, tai daro didelę įtaką kapitalo atgaminimui ir kaupimui, kuris, kaip buvo parodyta I knygoje, 568 psl. [K. Marksas: «Kapitalas», I t., Vilnius, 1957, 539—540 psl.], dar labiau priklauso nuo naudojamojo darbo našumo negu nuo jo masės.

Todėl yra suprantamas fanatiškas kapitalistų siekimas gauti ekonomijos naudojant gamybos priemones. Uždavinys yra, kad niekas nežūtų veltui ir nebūtų išsvaistoma, kad gamybos priemonės būtų naudojamos tik tiek, kiek to reikalauja pati gamyba. Tai pasiekiama iš dalies darbininkų išdresiravimu ir apmokymu, iš dalies drausme, kuriai kapitalistas pajungia kombinuotus darbininkus ir kuri pasidaro nereikalinga tokioje visuomeninėje santvarkoje, kur darbininkai dirba savo pačių sąskaita, kaip kad ji jau dabar darosi beveik visiškai nereikalinga esant vienetiniam darbo užmokesčiui. Tas pats fanatizmas pasireiškia, antra vertus, ir falsifikuojant gamybos elementus, o tai yra svarbiausia priemonė pastoviojo kapitalo vertei, palyginti su kintamuoju kapitalu, sumažinti ir tuo būdu pelno normai padidinti; kaip esminis apgaudinėjimo elementas čia dar prisideda šių gamybos elementų pardavimas aukščiau jų vertės, jei ši vertė vėl pasirodo produkte. Šis momentas vaidina lemiamą vaidmenį kaip tik Vokietijos pramonėje, kurios pagrindinis

principas yra toks: geriausias būdas įtikti žmonėms — tai iš pradžių nusiųsti jiems gerus pavyzdžius, o paskui blogas prekes. Beje, šie konkurencijos sričiai priklausantieji reiškiniai čia mūsų nedomina.

Reikia pažymėti, kad toks pelno normos padidėjimas, kurį sukelia pastoviojo kapitalo vertės, vadinasi, ir jo brangumo sumažėjimas, visiškai nepriklauso nuo to, ar ta pramonės šaka, kurioje jis įvyksta, gamina prabangos dalykus, ar darbininkų vartojamus pragyvenimo reikmenis, ar aplamai gamybos priemones. Pastaroji aplinkybė gali būti svarbi tik tiek, kiek reikalas liečia pridedamosios vertės normą, kuri daugiausia priklauso nuo darbo jėgos vertės, t. y. nuo darbininkų įprastinių pragyvenimo reikmenų vertės. Tačiau nagrinėjamuoju atveju pridedamąją vertę ir pridedamosios vertės normą mes imame kaip duotas. Šiomis sąlygomis pridedamosios vertės santykis su visu kapitalu — jis ir apsprendžia pelno normą — priklauso vien nuo pastoviojo kapitalo vertės, bet jokiu būdu ne nuo vartojamosios vertės tų elementų, iš kurių jis susideda.

Santykinis gamybos priemonių atpigimas, žinoma, nepašalina jų vertės absoliučios sumos padidėjimo, nes absoliutus naudojamų gamybos priemonių kiekis nepaprastai didėja kartu su darbo gamybinio pajėgumo vystymusi ir su juo susijusiu gamybos masto didėjimu. Pastoviojo kapitalo naudojimo ekonomija, iš kurios pusės mes į ją bežiūrėtume, iš dalies yra rezultatas vien to fakto, kad gamybos priemonės funkcionuoja ir yra naudojamos kaip bendrosios kombinuoto darbininko gamybos priemonės, vadinasi, pati ši ekonomija atrodo esanti betarpiško gamybinio darbo visuomeninio pobūdžio produktas; o iš dalies — rezultatas darbo našumo išsivystymo tose sferose, kurios tiekia kapitalui jo gamybos priemones; tuo būdu, jei mes visą darbą priešpastatysime visam kapitalui — o ne vienus tik kapitalisto *X* samdomus darbininkus priešpastatysime šiam kapitalistui *X*,— tai ši ekonomija ir vėl bus visuomeninio darbo gamybinio pajėgumo išsivystymo produktas, ir visas skirtumas bus toks, kad kapitalistas *X* gaus naudą ne tik iš darbo našumo jo paties dirbtuvėje, bet ir svetimose dirbtuvėse. Tačiau žiūrint kapitalisto akimis, ekonomija, gaunama naudojant pastovųjį kapitalą, yra sąlyga, kuri visiškai svetima darbininkui ir visiškai jo neliečia, sąlyga, su kuria darbininkas neturi nieko bendro; tuo tarpu kapitalistui visada yra visai aišku, kad darbininkui anaiptol nėra vis tiek, ar daug ar mažai darbo kapitalistas perka už tuos pačius pinigus (nes taip atrodo jo sąmonėje santoris tarp kapitalisto ir darbininko). Ši ekonomija naudojant gamybos priemones, šis metodas — mažiausiomis išlaidomis pasiekti tam tikrą rezultatą dar labiau negu kitos darbe glūdinčios jėgos atrodo esą kapitalui savybinga jėga ir metodas, savybingas kapitalistiniam gamybos būdui ir jį apibūdinantis.

Toks vaizdavimosi būdas tuo mažiau gali atrodyti esąs keistas dėl to, kad jį atitinka išorinė faktų regimybė ir kad kapitalistinis santykis iš tikrųjų paslepia vidinį ryšį už to visiško abejingumo, atskirumo ir svetimumo, į kuriuos jis pastato darbininką jo paties darbo realizavimo sąlygų atžvilgiu.

Pirma: Gamybos priemonės, iš kurių susideda pastovusis kapitalas, atstovauja tik kapitalisto pinigams (kaip pagal Lengę romėnų skolininko kūnas atstovavo jo skolintojo pinigams) ir santykiauja tik su juo, kai tuo tarpu darbininkas, susidurdamas su jomis tikrajame gamybos procese, turi su jomis reikalą tik kaip su gamybos vartojamosiomis vertėmis, kaip su darbo priemonėmis ir darbo medžiaga. Todėl šios vertės mažėjimas ar didėjimas tiek pat mažai paliečia darbininko santykį su kapitalistu, kaip ir ta aplinkybė, ar jis apdirba varį ar geležį. Žinoma, kapitalistas, kaip mes vėliau parodysime, yra linkęs žiūrėti į reikalą kitaip tais atvejais, kai padidėja gamybos priemonių vertė ir dėl to sumažėja pelno norma.

Antra: Kadangi šios gamybos priemonės kapitalistinės gamybos procese kartu yra darbo išnaudojimo priemonės, tai santykinis šių išnaudojimo priemonių pigumas ar brangumas tiek pat nerūpi darbininkui, kaip nerūpi arkliui, brangiais ar pigiais žąslais ir kamanomis jis yra valdomas.

Pagaliau, kaip anksčiau matėme, darbininkas į visuomeninį savo darbo pobūdį, į jo kombinavimą su kitų žmonių darbu bendram tikslui iš tikrųjų žiūri kaip į tam tikrą jam svetimą jėgą; sąlyga šiam kombinavimui realizuoti yra darbininkui svetima nuosavybė, kurios iššvaistymas nė kiek nepaliestų darbininko interesų, jeigu jis nebūtų verčiamas ją taupyti. Visiškai kitaip yra fabrikuose, priklausančiuose patiems darbininkams, pvz., Ročdelyje.

Tuo būdu vargu ar reikia paminėti, jog kadangi darbo našumas vienoje gamybos šakoje pasireiškia gamybos priemonių atpigimu ir pagerėjimu kitoje ir tuo padidina pelno normą, tai ši bendra visuomeninio darbo savitarpio priklausomybė atrodo esanti kažkas visiškai svetimo darbininkams, kas faktiškai liečia tik kapitalistą, nes tik jis perka ir pasisavina šias gamybos priemones. Tas faktas, kad jis svetimos gamybos šakos darbininkų produktą perka už savos gamybos šakos darbininkų produktą ir, vadinasi, svetimų darbininkų produktu disponuoja tik tiek, kiek jis yra nemokamai pasisavinęs savo paties darbininkų produktą,— šis faktas išreiškia sąryšį, kurį sėkmingai užmaskuoja cirkuliacijos procesas ir t. t.

Čia prisideda dar ši aplinkybė. Kadangi stambaus masto gamyba pirmą kartą išsivysto kapitalistine forma, tai ir pelno troškimas, iš vienos pusės, o iš antros pusės, konkurencija, verčianti prekes gaminti kiek galint pigiau, šiai pastoviojo kapitalo naudojimo ekonomijai suteikia tokį pavidalą, lyg ji būtų specifiška

kapitalistinio gamybos būdo savybė ir, vadinasi, kapitalisto funkcija.

Kapitalistinis gamybos būdas, skatindamas, iš vienos pusės, visuomeninio darbo gamybinio pajėgumo vystymąsi, iš antros pusės, sukelia pastoviojo kapitalo naudojimo ekonomiją.

Tačiau reikalas neapsiriboja šiuo svetimumo ir abejingumo santykiu, kuris susidaro tarp darbininko, gyvojo darbo atstovo, ir jo darbo sąlygų ekonomiško, t. y. racionalaus ir taupaus naudojimo. Dėl savo prieštaringos, antagonistinės prigimties kapitalistinis gamybos būdas eina toliau ir atveda į tai, kad darbininko gyvybės ir sveikatos eikvojimas, pats jo gyvenimo sąlygų bloginimas priskiriamas prie pastoviojo kapitalo naudojimo ekonomijos ir, vadinasi, prie priemonių pelno normai didinti.

Kadangi darbininkas didesnę savo gyvenimo dalį atiduoda gamybos procesui, tai gamybos proceso sąlygos didele dalimi yra jo aktyvaus gyvenimo proceso sąlygos, jo gyvenimo sąlygos, o ekonomija, gaunama iš šių gyvenimo sąlygų, yra vienas iš metodų pelno normai didinti, visiškai taip pat,— tai mes matėme jau anksčiau,— kaip besaikis darbas, darbininko pavertimas darbiniu gyvuliu, yra metodas savaiminiam kapitalo vertės didėjimui, pridedamosios vertės gaminimui spartinti. Ši ekonomija atveda į tai, kad darbininkai sukemšami į ankštas, nesveikas patalpas, o tai kapitalistų kalba vadinama taupymu naudojant pastatus; kad toje pačioje patalpoje yra prigriozdžiama pavojingų mašinų ir nėra įrengimų, apsaugančių nuo nelaimingų atsitikimų; kad nieko nedaroma apsaugoti darbininkams gamybos procesuose, kurie pagal savo prigimtį yra kenksmingi sveikatai arba, kaip kasyklose, yra susiję su pavojumi ir t. t. Mes jau nekalbame apie tai, kad nėra jokių įrengimų, kurie darbininkui gamybos procesą padarytų žmoniškesnį, malonų arba bent pakenčiamą. Kapitalistiniu požiūriu tai būtų visai netikslingas ir beprasmiškas išlaidumas. Aplamai kapitalistinė gamyba, nežiūrint viso jos šykštumo, yra, be abejonės, išlaidi žmogiškosios medžiagos atžvilgiu; lygiai taip pat, kaip, iš antros pusės, naudodama metodą, pagal kurį jos produktai yra paskirstomi su prekybos ir jai būdingo konkurencijos būdo pagalba, ji taip pat yra labai išlaidi naudojant materialines priemones, ir čia visuomenė praranda tai, ką laimi atskiri kapitalistai.

Taip pat kaip kapitalas turi tendenciją, betarpiškai naudodamas gyvąjį darbą, suvesti jį į būtinąjį darbą ir, išnaudodamas visuomenines darbo gamybines jėgas, nuolat mažinti produktui pagaminti reikalingą darbą, vadinasi, visaip siekti ekonomijos betarpiškai naudojant gyvąjį darbą, taip jis turi ir tendenciją — naudoti šį darbą, suvestą į būtinąjį kiekį, kiek galint ekonomiškesnėmis sąlygomis, t. y. suvesti naudojamo pastoviojo kapitalo vertę į kuo mažesnį minimumą. Jei prekių vertę apsprendžia jose esantis būtinasis darbo laikas, o ne aplamai jose esantis darbo laikas, tai

šį apsprendimą realizuoja tik kapitalas, kuris tuo pačiu metu nuolat trumpina darbo laiką, visuomeniškai būtiną vienai ar kitai prekei pagaminti. Tuo būdu prekės kaina yra sumažinama iki minimumo dėl to, kad iki minimumo yra sumažinama kiekviena jai pagaminti reikalingo darbo dalis.

Nagrinėjant pastoviojo kapitalo naudojimo ekonomiją, reikia turėti galvoje šį skirtumą. Jei padidėja naudojamojo kapitalo masė, o kartu ir jo vertės suma, tai ši aplinkybė pirmiausia reiškia tik kapitalo didesnio kiekio susikoncentravimą vienose rankose. Bet kaip tik ši didesnė vieno savininko naudojama kapitalo masė,— kurią dažniausiai atitinka taip pat absoliučiai didesnis, bet santykinai mažesnis naudojamo darbo kiekis,— ir leidžia atsirasti ekonomijai naudojant pastovųjį kapitalą. Atskiram kapitalistui auga būtinų kapitalo, ypač pagrindinio kapitalo, sąnaudų dydis; tačiau perdirbamosios medžiagos ir išnaudojamojo darbo masės atžvilgiu šių sąnaudų vertė santykinai mažėja.

Mes trumpai tai pailiustruosime atskirais pavyzdžiais. Pradėsime nuo galo — nuo ekonomijos, gaunamos iš gamybos sąlygų, kadangi jos kartu yra darbininko egzistavimo ir gyvenimo sąlygos.

II. DARBO SĄLYGŲ TAUPYMAS DARBININKŲ SĄSKAITA

Akmens anglies kasyklos. Vengimas būtiniausių išlaidų. «Esant konkurencijai, kuri viešpatauja tarp akmens anglies kasyklų savininkų... nedaroma jokių išlaidų, išskyrus tas, kurios yra būtinos aiškiausiems fiziniams sunkumams įveikti; o esant konkurencijai tarp darbininkų-angliakasių, kurių paprastai yra daugiau negu reikia, šie darbininkai mielai stato save dideliems pavojams ir kenksmingiausioms įtakoms už darbo užmokestį, kuris tik truputį prašoka kaimynystėje dirbančių kaimo padienių darbininkų uždarbį, nes darbas kasyklose kartu leidžia jiems pelningai panaudoti ir savo vaikus. Šios dvigubos konkurencijos visiškai pakanka tam... kad darbai daugumoje kasyklų būtų dirbami jas labai blogai nusausinant ir vėdinant, dažnai blogai įrengtose, blogai sustiprintose šachtose, su neparuoštais mašinistais, su blogai išvestomis ir blogai pastatytomis kasyklų štolnėmis ir tokiais pat blogais išvežamaisiais keliais; darbininkų gyvybės ir sveikatos griovimas, jų sužalojimai — tokie yra rezultatai, kurių statistika parodytų šiurpų vaizdą» (First Report on Children's Employment in Mines and Collieries etc.», 1829 m. balandžio 21 d., 102 psl.). Apie 1860 metus Anglijos akmens anglies kasyklose kas savaitė žūdavo vidutiniškai 15 žmonių. Duomenimis, kuriuos pateikia ataskaita apie Coal Mines Accidents [apie nelaimingus atsitikimus anglies kasyklose] (1862 m. vasario 6 d.), per 10 metų, 1852—1861 metais, buvo užmušta iš viso 8 466 žmonės. Tačiau šis skaičius yra daug mažesnis už tikrąjį, kaip nurodo ir pati ataskaita, nes pirmaisiais metais,

kai fabrikų inspektorių institutas buvo ką tik įsteigtas ir jų priežiūrai pavestos apygardos buvo perdaug didelės, apie daugelį nelaimingų ir mirties atsitikimų visai nebuvo pranešama. Natūralią kapitalistinio išnaudojimo tendenciją geriausiai parodo kaip tik ta aplinkybė, kad, įsteigus inspekciją, nepaisant to, kad fabrikų inspektorių skaičius buvo nepakankamas ir jų galia nedidelė, nelaimingų atsitikimų skaičius smarkiai sumažėjo, nors ir dabar darbininkų naikinimas tebevyksta dar labai stambiu mastu. Šių žmonių aukų priežastis daugiausia yra šlykštus šykštumas kasyklų savininkų, kurie, pvz., dažnai įrengia tik vieną šachtą, o dėl to ne tik neįmanoma jokia tikra ventiliacija, bet ir negalima išeiti iš šachtos į lauką, jei šis vienintelis kelias užgriūva.

Kapitalistinė gamyba, jei mes ją nagrinėsime atskirai, palikdami nuošalyje cirkuliacijos procesą ir konkurencijos sukeliamus nuniokojimus, be galo tausoja darbą, kuris jau yra realizuotas, sudaiktintas prekėse. Priešingai, ji nepalyginamai didesniu mastu, negu bet kuris kitas gamybos būdas, eikvoja žmones, gyvąjį darbą, eikvoja ne tik kūną ir kraują, bet ir nervus bei smegenis. Iš tikrųjų tik milžiniškai eikvojant individualinio vystymosi jėgas, yra aplamai užtikrinamas ir įgyvendinamas žmonijos vystymasis šioje istorijos epochoje, po kurios betarpiškai eina sąmoningas žmonių visuomenės pertvarkymas. Kadangi visa ekonomija, apie kurią čia kalbama, kyla iš darbo visuomeninio pobūdžio, tai faktiškai kaip tik šis betarpiškai visuomeninis darbo pobūdis ir sukelia šį darbininkų gyvybės ir sveikatos eikvojimą. Šiuo atžvilgiu būdingas yra klausimas, kurį jau yra iškėlęs fabrikų inspektorius R. Bekeris: «Visas klausimas, vertas rimto apgalvojimo, yra tas, kokiu būdu geriausiai išvengti *vaikų gyvybių aukojimo, kurio priežastis yra darbas susigrūdus* (*congregational labour*)?» («Reports of Insp. of Fact., October 1863», 157 psl.).

Fabrikai. Čia pasakytina tai, kad nėra jokių apsaugos priemonių, kurios užtikrintų darbininkų saugumą, patogumą ir sveikatą taip pat ir fabrikuose tikrąja šio žodžio prasme. Didelė dalis kovos pranešimų apie pramonės armijos sužeistuosius ir užmuštuosius (žr. kasmetines fabrikų ataskaitas) atsiranda kaip tik dėl šios aplinkybės. Lygiai taip pat — dėl vietos, oro stokos ir t. t.

Dar 1855 metų spalio mėnesį Leonardas Horneris skundėsi, kad daugelis fabrikantų priešinasi įstatymo nuostatams, įpareigojantiems įtaisyti apsauginius įrengimus prie horizontalinių velenų, nors pavojų nuolat įrodo vis nauji nelaimingi atsitikimai, dažnai pasibaigiantieji mirtimi, ir nors šie įrengimai nebrangiai kainuoja ir jokiu būdu negali trukdyti gamybai («Reports of Insp. of Fact., October 1855», 6 psl.). Taip priešindamiesi šiam ir kitiems įstatymo nuostatams, fabrikantai susilaukė draugiškos paramos iš nemokamai savo pareigas einančių taikos teisėjų, kurie, dažniausiai patys būdami fabrikantai arba fabrikantų draugai, turėjo spręsti tokias

teismines bylas. Kokius nuosprendžius tie ponai darydavo, matyti iš aukščiausiojo teisėjo Kempbelo pasakytų žodžių apie vieną iš tokių nuosprendžių, dėl kurio jam buvo įteiktas apeliacinis skundas: «Tai ne parlamentinio akto išaiškinimas, o paprastas jo panaikinimas» (ten pat, 11 psl.). Toje pačioje ataskaitoje Horneris papasakoja, kad daugelyje fabrikų mašinos paleidžiamos dirbti apie tai iš anksto neįspėjus darbininkų. Kadangi ir prie sustabdytos mašinos visada yra kokio nors darbo, kur rankos bei pirštai neišvengiamai liečia mašiną, tai šiuo atveju tik dėl to, kad neduodamas signalas, nuolat įvyksta nelaimingi atsitikimai (ten pat, 44 psl.). Tuo metu Mančesterio fabrikantai, siekdami priešintis fabrikų įstatymams, suorganizavo įmonininkų sąjungą, vadinamąją «National Association for the Amendment of the Factory Laws», kuri 1855 metų kovo mėnesį, imdama po 2 šilingus nuo arklio jėgos, surinko daugiau kaip 50 000 sv. st. sumą, kuri buvo skirta apmokėti savo narių teismo išlaidoms tuo atveju, jei fabrikų inspektoriai iškeltų teismo bylas, ir vesti byloms sąjungos sąskaita. Buvo užsibrėžta įrodyti, kad «killing no murder» [«nužudymas nėra žmogžudystė»], jei tai įvyksta dėl pelno. Škotijos fabrikų inspektorius seras Džonas Kinkeidas pasakoja, kad viena Glazgovo firma visas savo mašinas fabrike aprūpinusi apsauginiais įrengimais iš senos geležies ir tai jai kainavę 9 sv. st. ir 1 šil. Jeigu ji būtų prisidėjusi prie anksčiau minėtosios sąjungos, tai jai už savo 110 arklio jėgų būtų reikėję sumokėti 11 sv. st. mokesčių, t. y. daugiau negu jai kainavo visi apsauginiai įrengimai. Tačiau National Association buvo įsteigta 1854 metais su aiškiai išreikštu tikslu priešintis įstatymui, kuris liepia įrengti tokius apsauginius įrengimus. Per visą laiką nuo 1844 iki 1854 metų fabrikantai į šį įstatymą nekreipė nė mažiausio dėmesio. Palmerstono nurodymu fabrikų inspektoriai dabar pareiškė fabrikantams, kad nuo šiol įstatymas bus taikomas visu griežtumu. Fabrikantai tučtuojau įsteigė savo asociaciją, kurios žymiausių narių tarpe daugelis patys buvo taikos teisėjai ir kaip tokie patys turėjo taikyti įstatymą. 1855 metų balandžio mėnesį naujasis vidaus reikalų ministras seras Džordžas Grėjus kreipėsi į fabrikantus su kompromisiniu pasiūlymu, pagal kurį vyriausybė žadėjo pasitenkinti beveik vien tik nominaliu įstatymo dėl apsauginių įrengimų vykdymu; tačiau asociacija pasipiktinusi atmetė ir šį pasiūlymą. Žinomasis inžinierius Tomas Ferbernas ryžosi stoti įvairiose bylose ekonomijos ir pažeistos kapitalo laisvės ekspertu-gynėju. Fabrikų inspekcijos vadovą Leonardą Hornerį fabrikantai visaip persekiojo ir darė jam visokius nemalonumus.

Tačiau fabrikantai nenusiramino tol, kol iškovojo Court of Queens Bench [Karalienės suolo teismo] sprendimą, kurio aiškinimu 1844 metų įstatymas neįpareigojąs įrengti jokių apsauginių priemonių horizontaliniams velenams, kurie yra iškelti virš grindų daugiau kaip 7 pėdos. 1856 metais jiems pagaliau pavyko, padedant

šventeivai Vilsonui Petenui,— vienam iš tų dievobaimingų žmonių, kurių parodomoji religija yra visada pasirengusi atlikti nešvarų darbą įsiteikiant pinigų maišo riteriams,— pasiekti, kad parlamentas priėmė įstatymą, kuriuo jie tuo tarpu galėjo pasitenkinti. Šis įstatymas faktiškai atėmė iš darbininkų bet kurią specialią apsaugą, palikdamas jiems teisę tais atvejais, kai juos sužaloja mašinos, ieškoti atlyginimo paprastuose teismuose (grynas pasityčiojimas, turint galvoje didžiules teismo išlaidas Anglijoje); iš antros pusės, jis labai suktais nuostatais dėl ekspertizės vykdymo padarė, kad fabrikantai beveik negalėjo pralaimėti bylos. Dėl to nelaimingų atsitikimų skaičius greitai padidėjo. Per pusmetį nuo 1858 metų gegužės iki spalio mėnesio inspektorius Bekeris pažymėjo, kad nelaimingų atsitikimų skaičius padidėjo 21%, palyginti su vienu tik ankstesniu pusmečiu. Jo nuomone, 36,7% visų nelaimingų atsitikimų būtų buvę galima išvengti. Iš antros pusės, palyginti su 1845 ir 1846 metais, nelaimingų atsitikimų skaičius 1858 ir 1859 metais buvo žymiai sumažėjęs, būtent 29%, nors fabrikų inspekcijos priežiūrai pavestose pramonės šakose dirbančių darbininkų skaičius buvo padidėjęs 20%. Kokia gi buvo to priežastis? Jei šis klausimas, kuris kelia tokį ginčą, iki šiol (iki 1865 m.) yra išspręstas, jis yra išspręstas daugiausia įvedant naujas mašinas, kurios jau iš pat pradžios padaromos su apsauginiais įrengimais ir su kuriomis fabrikantas susitaiko, nes jos nereikalauja iš jo specialių išlaidų. Be to, atskiriems darbininkams, sėkmingai privedus bylą iki aukščiausios instancijos, yra pavykę gauti teismo keliu didelį atlyginimą už prarastas rankas («Reports of Insp. of Fact., 30 April 1861», 31 psl.; taip pat April 1862, 17 psl.).

Tuo mes apsiribosime, nagrinėdami klausimą dėl ekonomijos, gaunamos iš priemonių, kurios apsaugo darbininkų (kurių tarpe yra daug vaikų) gyvybę nuo pavojų ir darbininkų organus nuo sužalojimų, kurių betarpiška priežastis yra darbas prie mašinų.

Darbas uždarose patalpose aplamai. — Yra žinoma, kaip labai ekonomija, gaunama naudojant patalpas, vadinasi, ir pastatus, skatina darbininkų sukimšimą į ankštas patalpas. Čia prisideda dar ekonomija, gaunama iš vėdinimo įrengimų. Kartu su ilgu darbo laiku abi šios priežastys smarkiai prisideda prie kvėpavimo organų ligų gausėjimo ir, vadinasi, prie didesnio mirtingumo. Toliau pateikiamos iliustracijos yra paimtos iš ataskaitos apie Public Health [visuomenės sveikatingumą], 6th Report 1863; ataskaitą sudarė dr. Džonas Saimonas, skaitytojui gerai pažįstamas iš šio veikalo I knygos.

Darbininkų kombinavimas ir jų kooperavimas — tokia yra sąlyga, kuri leidžia plačiu mastu naudoti mašinas, sukoncentruoti gamybos priemones ir gauti ekonomijos jas naudojant; lygiai taip pat šis bendras masių darbas uždarose patalpose ir tokiomis sąlygomis, kai svarbiausias dalykas yra ne darbininkų sveikata, bet

lengvesnis produkto pagaminimas,— šis darbininkų masės sukoncentravimas toje pačioje dirbtuvėje, iš vienos pusės, yra didėjančio kapitalistų pelno šaltinis, o iš antros pusės, jeigu jo padariniai nėra kompensuojami sutrumpinant darbo laiką ir įvedant specialias atsargumo priemones, jis yra darbininkų gyvybės ir sveikatos eikvojimo priežastis.

Dr. Saimonas nustato šią bendrą taisyklę, įrodydamas ją daugybe statistinių duomenų: «Tiesiog proporcingai tam, kokiu mastu tam tikros vietovės gyventojai yra priversti dirbti bendrą darbą uždarose patalpose, didėja, kitoms sąlygoms esant vienodoms, šios apygardos mirtingumo dėl plaučių ligų norma» (23 psl.). Priežastis — blogas vėdinimas. «Ir, tur būt, visoje Anglijoje nėra nė vienos išimties iš šios bendros taisyklės, kad kiekvienoje apygardoje, kur yra uždarose patalpose sukoncentruota didelė pramonė, padidėjęs šios pramonės darbininkų mirtingumas yra pakankamai didelis, kad visos šios apygardos mirtingumo statistikoje ryškiai išsiskirtų plaučių ligos» (24 psl.).

Mirtingumo statistika pramonės šakose, kuriose darbai yra dirbami uždarose patalpose ir kurios 1860 ir 1861 metais buvo sanitarinės priežiūros ištirtos, duoda tokius rezultatus. Tam pačiam 15—55 metų amžiaus vyrų skaičiui, kuriam Anglijos žemės ūkio apygardose tenka 100 mirimų džiova ir kitomis plaučių ligomis, tenka: Koventryje — 163 mirimai džiova, Blekberne ir Skiptone — 167, Kongletone ir Bredforde — 168, Leisteryje — 171, Like — 182, Meklsfilde — 184, Boltone — 190, Notingheme — 192, Ročdelyje — 193, Derbyje — 198, Selforde ir Ešton ander Laine — 203, Lidse — 218, Prestone — 220 ir Mančesteryje — 263 (24 psl.). Dedama lentelė duoda dar ryškesnį pavyzdį. Ji parodo mirimus plaučių ligomis atskirai abiem lytims nuo 15 iki 25 metų amžiaus, apskaičiuotus kiekvienam 100 000 gyventojų. Parinktos tokios apygardos, kuriose tik moterys dirba uždarose patalpose sukoncentruotą pramonės darbą, o vyrai dirba įvairių įvairiausiose darbo šakose.

Apygardos	Svarbiausioji pramonė	Skaičius mirimų plaučių ligomis tarp 15 ir 25 metų amžiaus, apskaičiuotas 100 000 gyventojų	
		Vyrai	Moterys
Berkhemstidas	Šiaudų pynimas, dirba moterys	219	578
Leitonas-Bazardas	Šiaudų pynimas, dirba moterys	309	554
Niuportas-Pegnelas	Nėrinių nėrimas, dirba moterys	301	617
Toučesteris	Nėrinių nėrimas, dirba moterys	239	577
Jovilas	Pirštinių gamyba, dirba daugiausia moterys	280	409
Likas	Šilko pramonė, vyrauja moterys	437	856
Kongletonas	Šilko pramonė, vyrauja moterys	566	790
Meklsfildas	Šilko pramonė, vyrauja moterys	593	890
Sveika kaimo vietovė	Žemės ūkis	331	333

Šilko pramonės apygardose, kur vyrai dirba daugiau fabrikuose, ir mirtingumas jų tarpe yra didesnis. Abiejų lyčių darbininkų mirtingumo nuo džiovos ir kt. norma atskleidžia čia, kaip sako ataskaita, «tas pasibaisėtinas (atrocious) sanitarines sąlygas, kuriomis veikia didelė mūsų šilko pramonės dalis». Ir tai kaip tik yra toji šilko pramonė, kurios fabrikantai, nurodydami į nepaprastai palankias savo gamybos sanitarines sąlygas, reikalavo ir iš dalies pasiekė, kad buvo įvestas be galo ilgas darbo laikas vaikams, jaunesniems kaip 13 metų amžiaus (žr. I knyga, VIII skirsnis, 6 poskyris, 256 psl. [K. Marksas: «Kapitalas», I t., Vilnius, 1957, 263 psl.]).

«Be abejonės, nė viena iš iki šiol išnagrinėtų pramonės šakų neteikia liūdnesnio vaizdo už tą, kurį pateikė dr. Smitas, vaizduodamas siuvimo pramonę... «Dirbtuvės», sako jis, «labai skiriasi sanitariniu atžvilgiu; tačiau beveik visos jos yra perpildytos, blogai vėdinamos ir be galo nesveikos... Be to, tokie kambariai yra neišvengiamai tvankūs; o įžiebus dujas, kaip tai daroma dieną esant rūkui arba žiemos vakarais, temperatūra siekia 80 ir net 90 laipsnių (pagal Farenheitą = 27—33° Celsijaus), ir dėl to darbininkai nepaprastai prakaituoja, langų stiklai aprasoja, vanduo nuolat teka sienomis ir laša nuo lubų, ir darbininkai yra priversti laikyti atidarę keletą langų, nors dėl to jie neišvengiamai peršąla».— 16-os žymiausių dirbtuvių būklė Londono Vestende taip yra aprašyta: «Didžiausia kubatūra vienam darbininkui šiuose blogai vėdinamuose kambariuose yra 270 kub. pėdų, mažiausia — 105 pėdos, vidutiniškai tik 156 pėdos vienam žmogui. Dirbtuvėje, kurią iš visų pusių supa galerija ir į kurią šviesa patenka tik iš viršaus, dirba nuo 92 iki 100 žmonių; dega daug dujų ragelių; išvietės yra čia pat greta dirbtuvės; kiekvienam žmogui tenka ne daugiau kaip 150 pėdų kubatūros. Kitoje dirbtuvėje, kuri kaip šuns būda stovi giliai kieme, kur šviesa patenka tik iš viršaus, ir kurį vėdinama tik pro nedidelį stoge įtaisytą langą, dirba 5 arba 6 žmonės, ir kiekvienam jų tenka tik 112 kubinių pėdų». Ir «šiose dr. Smito aprašytose pasibaisėtinose (atrocious) dirbtuvėse siuvėjai paprastai dirba 12—13 valandų per dieną, o kartais darbas trunka ištisas 15—16 valandų» (25, 26, 28 psl.)

Dirbančių asmenų skaičius	Pramonės šakos ir vietovės	Mirtingumo norma 100 000 gyventojų, išgyvenusių		
		25—35	35—45	45—55
958 265	Žemės ūkis, Anglija ir Uelsas	743	805	1 145
22 301 vyras ir 12 377 moterys	Siuvėjai, Londonas	958	1 262	2 093
13 803	Raidžių rinkėjai ir spaustuvininkai, Londonas	894	1 747	2 367

(30 psl.). Reikia pažymėti — ir tai iš tikrųjų yra pažymėjęs Džonas Saimonas, medicinos skyriaus vedėjas, ataskaitos sudarytojas,— kad Londono siuvėjų, raidžių rinkėjų ir spaustuvininkų mirtingumo skaičiai 25—35 metų amžiui yra nurodyti sumažinti, nes abiejose šiose pramonės šakose Londono meistrai gauna iš kaimo daug jaunų žmonių (neturinčių, veikiausiai, dar 30 metų amžiaus), kurie dirba mokiniais ir «improvers», t. y. tokiais, kurie tobulinasi amate. Jie padidina pramonėje dirbančių asmenų skaičių, kuriam apskaičiuojamos Londono pramonės darbininkų mirtingumo normos; tačiau mirimų skaičius Londone jų tarpe yra mažesnis negu kitų darbininkų tarpe, nes jie tik laikinai gyvena mieste; jeigu jie per tą laiką suserga, jie grįžta namo į kaimą, kur ir užregistruojamas jų mirimas, jei liga baigiasi mirtimi. Tai dar labiau liečia jaunesnio amžiaus grupes, ir todėl Londono mirtingumo skaičiai, kaip pramonės kenksmingumo sveikatai rodiklis, šių grupių asmenų atžvilgiu neturi jokios reikšmės (30 psl.).

Maždaug taip pat, kaip su siuvėjais, yra su raidžių rinkėjais, kuriems prie vėdinimo stokos, užnuodyto oro ir t. t. prisideda dar naktinis darbas. Įprastinis jų darbo laikas trunka 12—13, kartais 15—16 valandų. «Baisus karštis ir tvankumas, vos tik įžiebus dujas... Neretai atsitinka, kad garai iš raidžių liejyklos arba smarvė iš mašinų ir nutekamųjų griovių pakyla iš apatinio aukšto į viršų ir padidina viršutinės patalpos trūkumus. Įkaitęs žemutinių patalpų oras pakelia temperatūrą viršutinėse patalpose jau vien dėl to, kad įšildo grindis, ir, jei kambariai yra žemi, o dujų naudojama daug,— tai tikras vargas. Dar blogiau yra ten, kur garo katilai stovi apačioje ir visą namą pripildo nepakeliamo karščio... Aplamai galima pasakyti, kad vėdinimas yra perdėm nepatenkinamas ir visiškai nepakankamas, nusileidus saulei, karščiui sumažinti ir dujų degimo produktams pašalinti ir kad daugelyje dirbtuvių, ypač ten, kur anksčiau yra buvusios gyvenamosios patalpos, sanitarinės sąlygos yra labai apverktinos». Kai kuriose dirbtuvėse, ypač ten, kur spausdinami savaitraščiai, darbas dirbamas beveik be pertraukos dvi dienas ir vieną naktį, ir čia taip pat dirba 12—16 metų paaugliai; kitose rinkyklose, kurios atlieka skubius darbus, darbininkai neturi poilsio net sekmadieniais, ir jų darbo savaitė yra 7 dienos vietoj 6 (26, 28 psl.).

Baltinių siuvėjų ir modiscių (milliners and dressmakers) būklę mes jau nagrinėjome I knygos VIII skirsnyje, 3 poskyris, 215—217 psl. [K. Marksas: «Kapitalas», I t., Vilnius, 1957, 228—230 psl.], kai buvo kalbama apie besaikį darbą. Jų darbo patalpas mūsų cituojamoje ataskaitoje yra aprašęs dr. Ordas. Net tais atvejais, kai jos dienos metu yra truputį geresnės, tai tomis valandomis, kai dega dujos, jose būna nepaprastai karšta, oras yra užterštas (foul) ir nesveikas. 34-se geriau įrengtose dirbtuvėse dr. Ordas rado, kad vidutiniškai kubatūra vienai darbininkei buvo: «4 atvejais

daugiau kaip 500 pėdų; 4 kitais atvejais — nuo 400 iki 500 pėdų; 5 atvejais — nuo 200 iki 250; 4 atvejais — nuo 150 iki 200 ir pagaliau 9 atvejais — tik 100—150 kub. pėdų. Netgi palankiausias iš šių atvejų duoda tokį oro kiekį, kurio vos pakanka ilgai dirbant patalpoje su netobulu vėdinimu... Net esant geram vėdinimui, vakare dirbtuvėse pasidaro labai karšta ir tvanku dėl to, kad reikia daug degančių dujų ragelių». O štai dr. Ordo pastabos apie vieną iš jo aplankytų žemesnės rūšies dirbtuvių, kur įmonei vadovauja tarpininkas (middleman): «1 280 kub. pėdų kambarys; jame yra 14 žmonių, kiekvienam tenka 91,5 kub. pėdos. Darbininkės čia atrodė išvargusios ir nusikamavusios. Jų uždarbis yra 7—15 šil. per savaitę ir, be to, arbata... Dirbama nuo 8 ryto iki 8 vakaro. Mažas kambarėlis, kuriame sukimšti šie 14 žmonių, blogai vėdinamas. Yra du atidaromi langai ir židinys, kuris betgi yra užkimštas; nėra jokių specialių vėdinimo įrengimų» (27 psl.).

Toje pačioje ataskaitoje apie besaikį modisčių darbą sakoma štai kas: «Besaikis jaunų moterų darbas viešpatauja elegantiškose madų dirbtuvėse maždaug tik 4 mėnesius per metus, bet taip pasibaisėtinai, kad kartais sukeldavo net publikos nusistebėjimą ir nepasitenkinimą; per šiuos mėnesius dirbtuvėje kasdien paprastai dirbama ištisas 14 valandų, o, susikaupus skubiems užsakymams, net 17—18 valandų per dieną. Kitu metų laiku dirbtuvėje dirbama, gal būt, 10—14 valandų; dirbančios namie paprastai dirba 12 ar 13 valandų. Siuvant moterų viršutinius drabužius, apykakles, marškinius ir pan., darbai bendroje dirbtuvėje, tame tarpe ir siuvimas siuvamąja mašina, trunka ne taip ilgai, paprastai ne daugiau kaip 10—12 valandų»; tačiau, priduria dr. Ordas, «kai kuriose įmonėse reguliarų darbo laiką tam tikrais laikotarpiais pailgina atskirai apmokami viršvalandžiai, kitose įmonėse, pasibaigus įprastinei darbo dienai, darbas pasiimamas su savimi į namus ir ten užbaigiamas. Pridursime, kad ir viena ir kita forma viršvalandinis darbas dažnai yra priverčiamas» (28 psl.). Džonas Saimonas prie šio puslapio štai ką pažymi: «Ponas Redklifas, epidemiologinės draugijos sekretorius, kuris turėjo ypatingai daug progų ištirti modisčių sveikatą pirmojo tipo įmonėse, pripažino, kad iš kiekvienų 20 merginų, kurios, jų žodžiais, jautėsi «visai sveikos, iš tikrųjų buvo sveika tik viena: pas kitas buvo rastas įvairaus laipsnio jėgų nusilpimas, nervinis išsekimas ir gausūs iš to kylantieji funkciniai sutrikimai». To priežastimis jis laiko: pirmiausia, darbo dienos ilgumą, kurį jis mano esant net ramiu metų laiku ne mažesnį kaip 12 valandų per dieną; antra, «dirbtuvių perpildymą ir blogą jų vėdinimą, dujų ragelių užterštą orą, nepakankamą arba blogą mitybą, nepakankamą rūpinimąsi patalpos patogumais».

Anglijos sveikatos apsaugos žinybos vadovas prieina išvadą, «kad darbininkai praktiškai negali pasiekti to, kas teoriškai yra jų elementariausia teisė į sveikatą, būtent, pasiekti, kad jų samdytojas,

į kokį darbą jis juos beskirtų, savo lėšomis pašalintų, kiek tai nuo jo priklauso, visas sąlygas, kurios šį bendrą darbą padaro be reikalo kenksmingą sveikatai; o darbininkai faktiškai neįstengia savo pačių jėgomis išsikovoti šio sanitarinio teisingumo ir, priešingai įstatymų leidėjo siekimui, tiek pat mažai gali tikėtis kokios nors veiksmingos paramos iš valdininkų, kuriems pavesta įgyvendinti Nuisances Removal Acts [Aktą dėl nelaimingų atsitikimų išvengimo]» (29 psl.). — «Nėra abejonės, nustatymas tikslių ribų, kuriose samdytojai turi būti reguliuojami, sudaro kai kurių nedidelių techninių sunkumų. Tačiau... iš principo sveikatos apsaugos reikalavimai yra universalaus pobūdžio. Ir, turėdamas galvoje interesus tų milijonų darbininkų ir darbininkių, kurių gyvenimas dabar be jokio reikalo nuodijamas ir trumpinamas nesuskaičiuojamomis, vien jų darbo sukeliamomis fizinėmis kančiomis, aš drįstu išreikšti viltį, kad sanitarinės darbo sąlygos taip pat visur bus pavestos atitinkamai įstatymų apsaugai; mažiausia reikia garantuoti, kad būtų įrengtas patenkinamas vėdinimas visose uždarose darbo patalpose ir kiekvienoje darbo šakoje, kuri iš prigimties yra kenksminga sveikatai, kiek galint apriboti ypatingai kenksmingas sveikatai įtakas» (31 psl.).

III. VAROMOSIOS JĖGOS GAVIMO, JĖGOS PERDAVIMO IR PASTATŲ NAUDOJIMO EKONOMIJA

Savo 1852 metų spalio mėnesio ataskaitoje L. Horneris cituoja žinomo inžinieriaus Džemso Nesmiso iš Petrikrofto, garinio kūjo išradėjo, laišką; šiame laiške, tarp kita ko, sakoma:

«Publika labai mažai žino apie tai, koks milžiniškas varomosios jėgos padidėjimas pasiekiamas dėl tokių sistemos pakeitimų ir patobulinimų» (garo mašinų), «apie kuriuos aš kalbu. Mūsų apygardos» (Lankaširo) «mašinų jėga beveik 40 metų buvo slegiama bailios ir prietarų persunktos rutinos, iš kurios mes dabar, laimei, esame išsivadavę. Per pastaruosius 15 metų, o ypač per pastaruosius 4 metus» (vadinasi, nuo 1848 metų) «yra įvykę labai svarbūs kondensacinių garo mašinų panaudojimo būdo pasikeitimai... Dėl to... tos pačios mašinos duoda kur kas daugiau naudingo darbo, tuo pačiu metu žymiai mažiau suvartodamos anglies... Pradėjus vartoti garo jėgą šios apygardos fabrikuose, labai daug metų buvo manoma, kad kondensacinių mašinų greitis gali būti maždaug 220 pėdų, stūmoklio padaromų per minutę, t. y. jau iš anksto buvo nustatyta, kad mašina, kurios stūmoklio eiga yra 5 pėdos, gali padaryti tik 22 alkūninio veleno apsisukimus per minutę. Buvo laikoma netikslinga leisti mašiną greičiau; ir kadangi visi mechanizmai buvo pritaikyti šiam stūmoklio 220 pėdų eigos greičiui, tai šis nedidelis ir beprasmiškai apribotas greitis daugelį metų viešpatavo visoje pramonėje. Pagaliau, ar dėl to, kad, laimei,

nebuvo žinomos nustatytos normos, ar dėl to, kad koks nors drąsus novatorius parodė iniciatyvos, buvo išmėgintas didesnis greitis, ir kadangi rezultatas buvo nepaprastai sėkmingas, tai šis pavyzdys rado pasekėjų; mašinai, kaip tuomet sakė, buvo atleistos vadžios, perdirbus pagrindinius perduodamojo mechanizmo ratus taip, kad garo mašina galėjo pasiekti 300 ir daugiau pėdų greitį per minutę, o mechanizmų greitis liko toks, kaip ir anksčiau... Šis garo mašinos greičio padidinimas dabar yra beveik visur paplitęs, nes patyrimas parodė, kad dėl to ne tik ta pati mašina duoda daugiau naudingos jėgos, bet ir pats judėjimas, dėl padidėjusios smagračio inercijos, pasidaro daug reguliaresnis. Nesikeičiant garo slėgiui ir nesikeičiant kondensatoriaus vakuumui, tik dėl stūmoklio eigos paprasto pagreitinimo gaunama daugiau jėgos. Pavyzdžiui, jei garo mašiną, kuri, esant 200 pėdų greičiui per minutę, duoda 40 arklio jėgų, pavyktų, padarant atitinkamus pakeitimus, pertvarkyti taip, kad ji, esant tam pačiam garo slėgiui ir vakuumui, duotų 400 pėdų per minutę, tai mes gautume kaip tik dvigubą jėgos kiekį; o kadangi garo slėgis ir vakuumas abiem atvejais yra vienodi, tai atskirų mašinos dalių įtempimas, vadinasi, ir nelaimingų atsitikimų pavojus, padidinus greitį, kiek nors žymiau nepadidėja. Visas skirtumas yra tas, kad dabar suvartojamo garo kiekis padidėja maždaug tokiu pat santykiu, kokiu padidėja stūmoklio eigos greitis ir, be to, kiek greičiau nusidėvi guoliai, t. y. tos mašinos dalys, kurios trinasi, bet tai vargu ar verta minėti... Bet jei norima, pagreitinus stūmoklio eigą, iš tos pačios mašinos gauti daugiau jėgos, tai reikia sudeginti daugiau anglies tam pačiam garo katilui arba naudoti didesnio garavimo katilą, žodžiu tariant, gauti daugiau garo. Tai ir buvo pasiekta, ir katilai, galintieji pagaminti daugiau garo, buvo įtaisyti prie senųjų «pagreitintų» mašinų; dėl to pastarosios daugeliu atvejų duodavo 100% daugiau darbo. Apie 1842 metus pradėta domėtis tuo, kad nepaprastai pigiai garo mašinomis gaunama jėga Kornuolio rūdynuose; konkurencija medvilnės verpimo pramonėje vertė fabrikantus ieškoti «taupyme» pagrindinio savo pelno šaltinio; žymus anglies suvartojimo skirtumas, skaičiuojant vienai valandai ir vienai arklio jėgai, tarp Kornuolio ir kitų mašinų, taip pat ir nepaprastai didelė ekonomija, gaunama naudojant Vulfo dviejų cilindrų mašinas, privertė ir mūsų vietovėje į pirmąją vietą iškelti degalų taupymo klausimą. Kornuolio mašinos ir dviejų cilindrų mašinos duodavo 1 arklio jėgą per valandą, sudeginant nuo 3½ iki 4 svarų anglies, o medvilnės verpimo apygardų mašinos paprastai suvartodavo 8—12 svarų anglies vienai arklio jėgai per valandą pagaminti. Toks didelis skirtumas paskatino mūsų apygardos fabrikantus bei mašinų gamintojus ir patiems pasiekti tą nepaprastai didelę ekonomiją, vartojant priemones, panašias į tas, kurios jau buvo pasidariusios įprastinės Kornuolyje ir Prancū-

zijoje, kur aukštos anglies kainos buvo privertusios fabrikantus kiek galint labiau sumažinti šią brangią jų įmonės išlaidų poziciją. Tai davė labai rimtus rezultatus. Pirma, daugelis katilų, kurių pusė paviršiaus senais gerais aukšto pelno laikais buvo atvira šalto aplinkos oro įtakai, dabar buvo apdengti storu veltinio arba plytų sluoksniu ir tinku arba kitomis medžiagomis, ir tuo būdu buvo apsunkintas tokiais kaštais gautos šilumos išspinduliavimas. Tokiu pat būdu buvo pradėta apsaugoti garo vamzdžius ir apdengti veltiniu ir medžiu cilindrus. Antra, buvo pradėtas naudoti aukštas slėgis. Anksčiau prie apsauginio vožtuvo buvo pakabinamas toks krūvis, kad jis jau atsidarydavo garo slėgiui pasiekus 4, 6 arba 8 svarus kvadratiniam coliui; dabar buvo atrasta, kad, padidinant slėgį iki 14 arba 20 svarų... galima sutaupyti labai daug anglies; kitaip tariant, darbą fabrike pradėta dirbti žymiai mažiau suvartojant anglies... Žmonės, turintieji pakankamai lėšų ir pakankamai drąsos, ėmė kuo plačiausiai taikyti padidinto slėgio ir išplėtimo sistemą ir pradėjo vartoti atitinkamai sukonstruotus garo katilus, kurie išvystydavo 30, 40, 60 ir 70 svarų slėgį kvadratiniam coliui,— tokį slėgį, dėl kurio senosios mokyklos inžinieriai būtų apalpę iš baimės. Bet kadangi ekonominis šio garo padidinto slėgio rezultatas... labai greitai pasireiškė visai nedviprasmiška svarų, šilingų ir pensų forma, tai aukšto slėgio garo katilai prie kondensacinių mašinų beveik visur buvo pradėti naudoti. Tie, kurie reformą įvykdė radikaliai, pradėjo naudoti Vulfo mašinas; tai įvyko su daugeliu neseniai pagamintų mašinų; ypač buvo pradėtos naudoti Vulfo mašinos su 2 cilindrais, kurių viename garas iš katilo išvysto jėgą dėl to, kad jo slėgis yra didesnis už atmosferos slėgį ir paskui, užuot po kiekvienos stūmoklio eigos išėjęs lauk, kaip būdavo anksčiau, eina į žemo slėgio cilindrą, kurio tūris yra maždaug keturis kartus didesnis, ir, ten vėl išsiplėtęs, patenka į kondensatorių. Ekonomija, kuri gaunama panaudojus tokias mašinas, pasireiškia tuo, kad čia vienos arklio jėgos darbas per valandą sukuriamas $3^1/_2$—4 svarais anglies, tuo tarpu senosios sistemos mašinomis tam reikėjo nuo 12 iki 14 svarų. Sumaniai pagamintas įrengimas leido Vulfo dvigubo cilindro arba kombinuotos aukšto ir žemo slėgio mašinos sistemą pritaikyti esančioms senesnio tipo mašinoms ir tuo būdu padidinti jų atliekamą darbą, tuo pačiu metu sumažinant anglies suvartojimą. Toks pat rezultatas buvo per pastaruosius 8—10 metų pasiektas sujungiant aukšto slėgio mašiną su kondensacine mašina taip, kad pirmosios mašinos išnaudotas garas patektų į antrąją mašiną ir ją varytų. Ši sistema daugeliu atvejų pasirodė esanti naudinga».

«Sunku būtų tiksliai nustatyti, kiek padidėjo darbas, atliekamas tomis ankstesnėmis mašinomis, kurioms buvo pritaikyti kai kurie iš anksčiau minėtųjų naujų patobulinimų arba visi tie

patobulinimai. Tačiau aš esu įsitikinęs, kad esant tam pačiam garo mašinos svoriui mes šiuo metu vidutiniškai gauname mažiausia 50% darbo daugiau ir kad daugeliu atvejų ta pati garo mašina, kuri tuo metu, kai jos greitis buvo apribotas 220 pėdų per minutę, duodavo 50 arklio jėgų, dabar jų duoda daugiau kaip 100. Ekonomijos prasme be galo svarbūs rezultatai, gauti naudojant aukšto slėgio kondensacines mašinas, taip pat ir žymiai didesni reikalavimai, kurie, norint išplėsti įmonę, statomi senosioms garo mašinoms, atvedė per pastaruosius trejus metus į tai, kad buvo pradėti vartoti vamzdiniai katilai ir dėl to garo gavimo kaštai vėl smarkiai sumažėjo» («Reports of Insp. of Fact., October 1852», 23—27 psl.).

Visa, kas buvo anksčiau pasakyta apie variklius, tinka taip pat perduodamųjų mechanizmų ir darbo mašinų atžvilgiu.

«Spartus tempas, kuriuo mašinų patobulinimai vystėsi per nedaugelį paskutinių metų, įgalino fabrikantus išplėsti gamybą, nedidinant varomosios jėgos. Ekonomiškiau naudoti darbą pasidarė būtina sutrumpinus darbo dieną, ir daugumoje gerai tvarkomų fabrikų nuolat ieškoma būdų gamybai išplėsti kartu sumažinant sąnaudas. Vieno mano apygardos labai inteligentiško fabrikanto paslaugumo dėka aš turiu duomenis apie jo fabrike dirbančių darbininkų skaičių ir amžių, apie ten naudojamas mašinas ir darbo užmokestį, išmokėtą per laikotarpį nuo 1840 metų iki dabar. 1840 metų spalio mėnesį jo firma samdė 600 darbininkų, iš kurių 200 buvo jaunesni kaip 13 metų amžiaus; 1852 metų spalio mėnesį — tik 350 darbininkų, iš kurių tik 60 buvo jaunesni kaip 13 metų amžiaus. Abejus metus veikė tas pats mašinų skaičius, su labai mažomis išimtimis, ir buvo išmokėta ta pati darbo užmokesčio suma» (Redgreivo ataskaita — «Reports of Insp. of Fact., October 1852», 58, 59 psl.).

Šie mašinų patobulinimai visus savo rezultatus duoda tik tada, kai mašinos įtaisomos naujuose, tikslingai įrengtuose fabrikų pastatuose.

«Kai dėl mašinų patobulinimo, tai aš turiu pažymėti, kad pirmiausia dideli laimėjimai yra pasiekti statant fabrikus, pritaikytus šioms naujoms mašinoms įrengti... Pirmame aukšte aš susuku visus savo verpalus, ir vien ten yra sukoncentruota 29 000 dvejinimo verpsčių. Vien šioje patalpoje ir priestate aš pasiekiu mažiausia 10% darbo ekonomiją, ir ne tiek dėl paties dvejinimo sistemos patobulinimų, kiek dėl to, kad mašinos yra sukoncentruotos esant vienam valdymui; tą patį verpsčių skaičių aš galiu paleisti į darbą su vieno transmisinio veleno pagalba, ir dėl to aš, palyginti su kitomis firmomis, sutaupau iš vieno perduodamojo mechanizmo nuo 60 iki 80%. Be to, čia daug sutaupoma tepalo, taukų ir t. t... Trumpai tariant, patobulinęs fabriko įrengimą ir pagerinęs mašinas, aš, kukliausiai apskaičiavus, esu sutaupęs 10% darbo ir, be

lo, esu daug sutaupęs energijos, anglies, tepalo, taukų, transmisinių velenų, diržų ir t. t.» (vieno medvilnės verpyklos savininko parodymai, «Reports of Insp. of Fact., October 1863», 109, 110 psl.).

IV. GAMYBOS EKSKREMENTŲ SUNAUDOJIMAS

Kartu su kapitalistiniu gamybos būdu didėja gamybos ir vartojimo ekskrementų sunaudojimas.[1] Pirmaisiais mes suprantame pramonės ir žemės ūkio atliekas, pastaraisiais — iš dalies ekskrementus, kurie yra natūralios žmogaus medžiagų apykaitos rezultatas, iš dalies tą formą, kurią įgauna vartojimo reikmenys juos suvartojus. Tuo būdu gamybos ekskrementai chemijos pramonėje yra šalutiniai produktai, kurie prarandami esant mažo masto gamybai: geležies drožlės, kurios lieka gaminant mašinas ir vėl įeina į geležies gamybą kaip žaliavos, ir pan. Vartojimo ekskrementai yra natūralinės medžiagos, kurias išskiria žmogaus organizmas, drabužių likučiai skudurų forma ir t. t. Vartojimo ekskrementai labiausiai yra svarbūs žemės ūkiui. Jų sunaudojimo atžvilgiu kapitalistinis ūkis yra be galo išlaidus; pvz., Londone jis nesugeba $4^1/_2$ milijono žmonių išmatų sunaudoti geriau kaip tik užnuodijant jomis Temzę ir tam padarant milžiniškas išlaidas.

Žaliavų pabrangimas yra, aišku, akstinas sunaudoti atliekas.

Bendrai imant, šio antrinio sunaudojimo sąlygos yra tokios: ekskrementų didelių masių susikaupimas, kuris yra galimas tik esant stambaus masto darbui; mašinų patobulinimas, ir tuo būdu medžiagos, kurių anksčiau negalima buvo sunaudoti tam tikra forma, įgauna pavidalą, tinkamą panaudoti naujai gamybai; laimėjimai mokslų, ypač chemijos, kuri atskleidžia naudingas tokių atliekų savybes. Tiesa, ir esant smulkiajai daržinei žemdirbystei, kaip, pvz., Lombardijoje, Pietų Kinijoje ir Japonijoje, taip pat pasiekiama didelė šios rūšies ekonomija. Tačiau, aplamai imant, šios sistemos sąlygomis žemės ūkio našumas yra pasiekiamas smarkiai eikvojant žmogaus darbo jėgą, kuri atitraukiama iš kitų gamybos sferų.

Vadinamosios atliekos vaidina žymų vaidmenį beveik kiekvienoje pramonės šakoje. Antai, 1863 metų gruodžio mėnesio fabrikų ataskaitoje yra nurodyta šitokia aplinkybė kaip viena iš svarbiausių priežasčių, dėl kurių tiek Anglijos, tiek ir daugelio Airijos dalių žemės nuomininkai tik nenoromis ir retai augina linus: «Didelės atliekos... kurios gaunamos apdorojant linus nedidelėse vandeniu varomose linų šukavimo įmonėse (scutch mills)... Medvilnės atliekos yra palyginti nedidelės, o linų atliekos yra labai didelės. Rūpestingas mirkymo ir mechaninio šukavimo darbų sutvarkymas gali žymiai apriboti šiuos nuostolius... Airijoje linai dažnai šukuojami be galo nepatenkinamai, tad 28—30% produkto žūva veltui»; viso to būtų galima išvengti, vartojant

tobulesnes mašinas. Čia gaunama tiek daug pašukų, kad fabrikų inspektorius sako: «Iš kai kurių Airijos šukavimo įmonių man praneša, kad šukuotojai susidariusias atliekas dažnai pasiima namo ir jas sunaudoja savo krosnims kūrenti, o juk tai yra labai vertinga medžiaga» (ten pat, 139, 140 psl.). Apie medvilnės atliekas mes kalbėsime vėliau, kur nagrinėsime žaliavų kainų svyravimus.

Vilnos pramonė buvo protingiau tvarkoma negu linų apdirbimo pramonė. «Anksčiau buvo paprastai laikoma gėda rinkti vilnos atliekas ir vilnonius skudurus naujam perdirbimui, bet šis prietaras visiškai išnyko ryšium su shoddy trade (dirbtinės vilnos gamyba), kuri pasidarė svarbi Jorkširo apygardos vilnos pramonės šaka; be abejonės, ir medvilnės atliekas perdirbančios įmonės netrukus užims tokią pat vietą kaip gamybos šaka, patenkinanti visų pripažintą poreikį. Prieš 30 metų vilnoniai skudurai, t. y. grynos vilnos audinio gabalai, buvo vertinami vidutiniškai 4 sv. st. 4 šil. už toną; per paskutinius keletą metų jie pabrango iki 44 sv. st. už toną. Be to, paklausa taip išaugo, kad yra sunaudojamas net mišrus audeklas iš vilnos ir medvilnės, nes yra rastas būdas medvilnei sunaikinti, nepakenkiant vilnai; ir dabar tūkstančiai darbininkų gamina shoddy [dirbtinę vilną], o vartotojas iš to turi didelę naudą, nes dabar jis gali geros vidutinės kokybės gelumbę pirkti už labai nedidelę kainą» («Reports of Insp. of Fact., October 1863», 107 psl.). Tokiu būdu atkuriama dirbtinė vilna jau 1862 metų pabaigoje sudarė vieną trečdalį viso vilnos suvartojimo Anglijos pramonėje («Reports of Insp. of Fact., October 1862», 81 psl.). «Vartotojo» «didelė nauda» yra ta, kad jo vilnoniai drabužiai dabar nusidėvi triskart greičiau negu anksčiau ir šešis kartus greičiau išyra.

Anglijos šilko pramonė ėjo tokiu pat pavojingu keliu. Nuo 1839 iki 1862 metų natūralinės šilko žaliavos suvartojimas kiek sumažėjo, tuo tarpu šilko atliekų suvartojimas dvigubai padidėjo. Patobulintos mašinos įgalino gaminti iš šios, kitomis sąlygomis gana mažavertės, medžiagos šilkinius audinius, naudojamus įvairiems tikslams.

Ryškiausią atliekų sunaudojimo pavyzdį duoda chemijos pramonė. Ji suvartoja ne tik savo atliekas, surasdama joms naują pritaikymą, bet ir įvairiausių kitų pramonės šakų atliekas ir paverčia, pvz., akmens anglies dervą, kuri anksčiau žūdavo beveik visiškai be naudos, aniliniais dažais, alizarinu, o pastaruoju metu taip pat medikamentais.

Nuo šios gamybos atliekų ekonomijos, kuri gaunama juos pakartotinai sunaudojant, reikia skirti ekonomiją gaunant pačias atliekas, t. y. gamybos ekskrementų sumažinimą iki minimumo ir betarpišką maksimalų visų į gamybą įeinančių žaliavų ir pagalbinių medžiagų sunaudojimą.

Taupymas mažinant atliekas iš dalies priklauso nuo geros naudojamųjų mašinų kokybės. Tepalo, muilo ir t. t. yra sutaupoma tuo daugiau, kuo tiksliau atskiros mašinų dalys yra pagamintos ir kuo geriau jos yra poliruotos. Tai liečia pagalbines medžiagas. O iš dalies — ir tai yra svarbiausia — nuo naudojamų mašinų ir įrankių kokybės priklauso tai, ar daugiau ar mažiau žaliavų gamybos procese virsta atliekomis. Pagaliau tai priklauso nuo pačių žaliavų kokybės. Pastaroji savo ruožtu priklauso iš dalies nuo išsivystymo gavybinės pramonės ir žemės ūkio, kurie gamina žaliavas (nuo tikrąja šio žodžio prasme kultūros pažangos), iš dalies nuo to, kiek yra išsivystę procesai, kurie veikia žaliavas prieš joms patenkant į apdirbamąją pramonę.

«Parmantjė įrodė, kad per palyginti neilgą laikotarpį, pvz., nuo Liudviko XIV laikų, mokėjimas malti grūdus Prancūzijoje yra žymiai patobulėjęs, vadinasi, šiuolaikiniai malūnai, palyginti su ankstesniais, iš tokio pat grūdų kiekio duoda beveik per pusę daugiau miltų. Iš tikrųjų, metinis paryžiečio grūdų suvartojimas, kuris anksčiau buvo laikomas 4 setjė dydžio, paskui 3, pagaliau 2, dabar sudaro tik $1^1/_3$ setjė, arba maždaug 342 svarus vienam žmogui... Peršo provincijoje, kur aš ilgai gyvenau, didesnė dalis primityviai pastatytų malūnų su granito ir trapo girnomis buvo pertvarkyti pagal reikalavimus mechanikos, kuri per pastaruosius 30 metų yra padariusi tokią didelę pažangą. Jie buvo aprūpinti geromis La Fertės girnomis, grūdus pradėta malti du kartus, sietui buvo suteiktas apskritiminis judėjimas ir dėl to iš tokio pat grūdų kiekio gaunama $^1/_6$ daugiau miltų. Tuo būdu aš lengvai išaiškinu sau milžinišką skirtumą tarp grūdų kiekio, kurį per vieną dieną suvartodavo romėnai ir kurį suvartojame mes; priežastis yra vien ta, kad nebuvo pakankamai tobulų grūdų malimo ir duonos gaminimo būdų. Tuo aš taip pat paaiškinu tą nuostabų faktą, kurį pateikia Plinijus, XVIII, 20 skirsnis, 2 poskyris... Miltai Romoje buvo pardavinėjami, atsižvelgiant į kokybę, po 40, 48 ar 96 asus už modijų. Šios kainos, kurios buvo be galo aukštos, palyginti su to meto grūdų kainomis, paaiškinamos vaikiškai netobula tuometine malūnų technikos būkle ir iš čia kylančiais dideliais malimo kaštais» (Dureau de la Malle: «Economie politique des Romains», Paris 1840, I, 280—281 psl.).

V. EKONOMIJA, GAUNAMA IŠRADIMŲ DĖKA

Ši ekonomija naudojant pagrindinį kapitalą yra, kaip jau buvo sakyta, rezultatas to, kad darbo sąlygos yra naudojamos stambiu mastu, trumpai tariant, kad jos yra betarpiškai visuomeninio, suvisuomeninto darbo sąlygos arba sąlygos betarpiškai kooperacijai gamybos procese. Iš vienos pusės, tik šia sąlyga mechanikos ir chemijos išradimai gali būti taikomi nepakeliant prekės kainos,

o pastaroji aplinkybė visada yra conditio sine qua non [būtina sąlyga]. Iš antros pusės, tik stambaus masto gamyboje pasidaro galimas taupymas, kylantis iš bendro [gemeinschaftliche] gamybinio vartojimo. Pagaliau tik kombinuoto darbininko patyrimas atranda ir parodo, kur ir kaip reikia taupyti, kaip paprasčiausiai panaudoti jau padarytus atradimus, kokius praktinius sunkumus reikia įveikti, taikant teoriją gamybiniam procesui, ir t. t.

Tarp kita ko pastebėsime, kad reikia skirti visuotinį [allgemeine] darbą ir bendrą [gemeinschaftliche] darbą. Jie abu atlieka gamybos procese savo vaidmenį, abu pereina vienas į kitą, bet tarp jų yra ir skirtumas. Visuotinis darbas yra bet kuris mokslinis darbas, bet kuris atradimas, bet kuris išradimas. Jį sąlygoja iš dalies kooperuotas amžininkų darbas, iš dalies pirmtakų darbo panaudojimas. Bendras darbas numato betarpišką individų kooperavimą.

Tai, kas anksčiau pasakyta, naujai patvirtina šios ne kartą pastebėtos aplinkybės:

1) Didelis skirtumas tarp pirmą kartą pagaminamos naujos mašinos kaštų ir jos atgaminimo kaštų. Šį klausimą nagrinėja Juras ir Bebedžas.

2) Tai, kad kaštai, kurie aplamai reikalingi naujais išradimais besiremiančiai įmonei tvarkyti, visada yra daug didesni negu kaštai, kurie yra reikalingi vėlesnėms įmonėms, atsiradusioms ant jos griuvėsių, ex suis ossibus [iš jos kaulų]. Tai yra taip teisinga, kad paprastai įmonininkai-novatoriai bankrutuoja ir klesti tik jų pasekėjai, į kurių rankas pigesnėmis kainomis patenka pastatai, mašinos ir t. t. Kaip tik todėl menkiausieji ir niekingiausieji piniginio kapitalo atstovai dažniausiai gauna didžiausią pelną iš bet kurios pažangos, kurią žmogaus protas pasiekia visuotiniu darbu, ir iš to, kad ši pažanga kombinuotu darbu yra visuomeniškai panaudojama.

ŠEŠTASIS SKIRSNIS

KAINŲ KITIMO ĮTAKA

I. ŽALIAVŲ KAINŲ SVYRAVIMAI. JŲ BETARPIŠKA ĮTAKA PELNO NORMAI

Mes čia, kaip ir anksčiau, tariame, kad pridedamosios vertės norma nesikeičia. Ši prielaida yra reikalinga, norint šį atvejį išnagrinėti grynu jo pavidalu. Tačiau yra galima, kad, pridedamosios vertės normai nesikeičiant, kapitalas samdo didėjantį arba mažėjantį darbininkų skaičių dėl gamybos susiaurėjimo arba išsiplėtimo, kurio priežastis yra čia mūsų išnagrinėtini žaliavų kainų svyravimai. Šiuo atveju pridedamosios vertės masė galėtų kisti pridedamosios vertės normai liekant pastoviai. Tačiau mes čia turime atsisakyti ir nuo šio tarpinio atvejo. Jei mašinų patobulinimas ir žaliavų kainos pasikeitimas tuo pačiu metu veikia tam tikro kapitalo samdomų darbininkų skaičių arba darbo užmokesčio dydį, tai reikia tik palyginti 1) įtaką, kurią pastoviojo kapitalo pasikeitimas daro pelno normai, ir 2) įtaką, kurią darbo užmokesčio pasikeitimas daro pelno normai; tada rezultatas gaunamas savaime.

Bet čia, kaip ir ankstesniu atveju, reikia, aplamai kalbant, štai ką pažymėti. Jei įvyksta pasikeitimai, ar dėl pastoviojo kapitalo naudojimo ekonomijos, ar dėl žaliavų kainos svyravimų, jie visada paliečia pelno normą, net tada, jeigu jie visai nepakeičia darbo užmokesčio, vadinasi, ir pridedamosios vertės normos bei masės. Formulėje $m' \frac{v}{K}$ jie keičia K dydį, o kartu ir visos trupmenos dydį. Tuo būdu ir čia — skirtingai nuo to, ką matėme nagrinėdami pridedamąją vertę — yra visiškai nesvarbu, kokiose gamybos sferose šie pasikeitimai įvyksta, ar jų paliestos pramonės šakos gamina darbininkų pragyvenimo reikmenis ir pastovųjį kapitalą, naudojamą tokių pragyvenimo reikmenų gamybai, ar ne. Visi čia dėstomi samprotavimai galioja taip pat ir tiems atvejams, kai pasikeitimai įvyksta prabangos dalykų gamyboje; prabangos dalykų gamyba mes suprantame aplamai bet kurią gamybą, kuri nėra būtina darbo jėgai atgaminti.

Prie žaliavų čia taip pat priskiriamos pagalbinės medžiagos, kaip indigas, anglis, dujos ir t. t. Toliau, jei mašinos įtraukiamos į šią rubriką, tai taip daroma todėl, kad jų pačių žaliavos susideda iš geležies, medžio, odos ir t. t. Todėl jų kainą veikia į jų

konstrukciją įeinančių žaliavų kainų svyravimai. Ir jei ši kaina pakyla dėl žaliavų, iš kurių jos susideda, arba jas eksploatuojant suvartojamų pagalbinių medžiagų kainų svyravimų, tai pro tanto [atitinkamai] sumažėja ir pelno norma. Ir atvirkščiai.

Tolesniame nagrinėjime mes apsiribosime kainų svyravimais tik tų žaliavų, iš kurių betarpiškai pagaminama prekė; tuo būdu mes paliksime nuošalyje žaliavas, kurios yra arba žaliavos gaminant mašinas, funkcionuojančias kaip darbo priemonės, arba pagalbinės medžiagos, suvartojamos naudojant tas mašinas. Čia tik pažymėtina štai kas: natūralinis gausumas geležies, anglies, medžio ir t. t., aplamai svarbiausių elementų, kurie yra būtini mašinoms gaminti ir naudoti, čia atrodo kaip natūralinis paties kapitalo našumas ir yra vienas iš elementų, kurie apsprendžia pelno normą nepriklausomai nuo aukšto ar žemo darbo užmokesčio lygio.

Kadangi pelno norma yra $\frac{m}{K}$ arba $=\frac{m}{c+v}$, tai aišku, kad visa, kas pakeičia c, vadinasi, ir K dydį, tuo pačiu metu pakeičia ir pelno normą, net ir tada, kai m ir v ir jų savitarpio santykis nepasikeičia. Tačiau žaliavos yra svarbiausia pastoviojo kapitalo sudėtinė dalis. Net į tas pramonės šakas, kuriose nėra žaliavų tikrąja šio žodžio prasme, žaliavos įeina kaip pagalbinė medžiaga arba kaip mašinų ir pan. sudėtinė dalis, ir tuo būdu jų kainų svyravimai pro tanto [atitinkamai] veikia pelno normą. Jei žaliavų kaina sumažėja suma $=d$, tai $\frac{m}{K}$ arba $\frac{m}{c+v}$ virsta $\frac{m}{K-d}$ arba $\frac{m}{(c-d)+v}$. Vadinasi, pelno norma padidėja. Atvirkščiai, jei žaliavų kaina pakyla, tai $\frac{m}{K}$ arba $\frac{m}{c+v}$ virsta $\frac{m}{K+d}$ arba $\frac{m}{(c+d)+v}$, t. y. pelno norma sumažėja. Kitoms sąlygoms esant vienodoms, pelno norma didėja arba mažėja, kaip matome, priešinga kryptimi, palyginti su žaliavų kainos judėjimu. Iš čia, tarp kita ko, matyti, kaip svarbu yra pramonės šalims žemos žaliavų kainos, net tada, kai žaliavų kainų svyravimai nėra susiję su pasikeitimais produkto pardavimo sferoje, t. y. net jei visai paliksime nuošalyje paklausos ir pasiūlos santykį. Toliau iš to išeina, kad užsienio prekyba veikia pelno normą, net nepriklausomai nuo bet kurio jos poveikio darbo užmokesčiui, atpiginant būtinuosius pragyvenimo reikmenis. Ji kaip tik veikia pramonėje arba žemės ūkyje naudojamų žaliavų ar pagalbinių medžiagų kainas. Tai, kad iki šiol tikrai nepakankamai buvo suprantama pelno normos prigimtis ir jos specifinis skirtingumas nuo pridedamosios vertės normos, yra priežastis to, kad, iš vienos pusės, tie ekonomistai, kurie pabrėžia praktinio patyrimo nustatytą didelę žaliavų kainų įtaką pelno normai, visiškai neteisingai tai aiškina teoriškai (Torensas), tuo tarpu kai, iš antros pusės, tie ekonomistai, kurie griežtai laikosi bendrųjų

principų, kaip kad Rikardo, nepastebi, pvz., pasaulinės prekybos įtakos pelno normai.

Todėl nesunku suprasti, koks svarbus pramonei yra žaliavų muitų panaikinimas arba sumažinimas; todėl pagrindinis racionaliai sudarytos apsauginės muitų sistemos teiginys buvo kiek galint laisvesnis žaliavų įvežimas. Greta grūdų muitų panaikinimo tai buvo centrinis klausimas Anglijos fritrederiams [laisvosios prekybos šalininkams], kurie ypatingai rūpinosi ir medvilnės muitų panaikinimu.

Pavyzdys, kaip svarbu sumažinti kainas ne žaliavoms tikrąja šio žodžio prasme, o pagalbinėms medžiagoms, kurios tuo pačiu metu yra ir svarbiausias maisto elementas, gali būti miltų suvartojimas medvilnės pramonėje. Jau 1837 metais, R. H. Grego apskaičiavimu[13], 100 000 mechaninių ir 250 000 rankinių audimo staklių, kurios tuo metu buvo naudojamos Didžiosios Britanijos medvilnės pramonėje, kasmet suvartodavo 41 milijoną svarų miltų metmenims šliktuoti. Prie to reikia pridėti dar vieną nurodytojo kiekio trečdalį balinimui ir kitiems procesams. Bendrą tuo būdu suvartojamų miltų vertę jis apskaičiuoja 342 000 sv. st. kasmet per pastaruosius 10 metų. Palyginus su miltų kainomis kontinente, pasirodė, kad dėl grūdų muitų fabrikantai už vienus tik miltus kasmet buvo priversti permokėti 170 000 sv. st. 1837 metams Gregas šį permokėjimą įvertina mažiausiai 200 000 sv. st. ir nurodo vieną firmą, kuriai šis miltų kainos priedas kasmet atsieidavo 1 000 sv. st. Dėl to «stambūs fabrikantai, sumanūs ir taupūs įmonininkai, teigia, kad pilnutinai pakaktų 10 valandų darbo dienos, jei būtų panaikinti grūdų muitai» («Reports of Insp. of Fact., October 1848», 98 psl.). Grūdų muitai, taip pat ir medvilnės bei kitų žaliavų muitai buvo panaikinti; bet vos tai buvo pasiekta, fabrikantų opozicija dešimties valandų biliui pasidarė energingesnė negu kada nors anksčiau. Ir kai netrukus po to dešimties valandų darbo diena fabrikuose vis dėlto tapo įstatymu, tai pirmoji jo pasekmė buvo mėginimas visur sumažinti darbo užmokestį.

Žaliavų ir pagalbinių medžiagų vertė ištisai ir iš karto įeina į vertę produkto, kuriam pagaminti jos suvartojamos, tuo tarpu pagrindinio kapitalo elementų vertė į produktą pereina tik jam nusidėvint, vadinasi, tik palaipsniui. Iš to išeina, kad produkto kainą kur kas labiau veikia žaliavų kaina negu pagrindinio kapitalo kaina, nors pelno normą apsprendžia bendra panaudojamojo kapitalo vertės suma nepriklausomai nuo to, kokia jo dalis suvartojama per tam tikrą laiką. Tačiau yra aišku, kad rinkos išsiplėtimas arba jos susiaurėjimas priklauso nuo atskiros prekės kainos ir yra atvirkščiai proporcingas šios kainos kilimui arba kritimui,— nors apie tai

[13] «The Factory Question and the Ten Hours Bill». By R. H. Greg, London 1837, 115 psl.

mes užsimename tik tarp kita ko, nes čia mes vis dar tariame, kad prekės parduodamos pagal jų vertę, ir, vadinasi, visiškai paliekame nuošalyje konkurencijos sukeliamus kainų svyravimus. Todėl tikrovėje taip pat būna, kad, pakilus žaliavų kainai, gaminio kaina pakyla ne tuo pačiu santykiu ir, kritus žaliavų kainai, krinta ne tuo pačiu santykiu, kaip žaliavų kaina. Todėl vienu atveju pelno norma krinta žemiau, kitu atveju pakyla aukščiau, negu tai būtų tuo atveju, jei prekės būtų parduodamos pagal jų tikrąją vertę.

Toliau: naudojamųjų mašinų masė ir vertė didėja vystantis darbo gamybiniam pajėgumui, bet ne tuo santykiu, kokiu didėja tas gamybinis pajėgumas, t. y. kokiu didėja šių mašinų pagaminamo produkto kiekis. Tuo būdu tose pramonės šakose, į kurias aplamai įeina žaliavos, t. y. kur pats darbo objektas jau yra ankstesnio darbo produktas,— šiose pramonės šakose darbo gamybinis pajėgumas didėja kaip tik tuo santykiu, kuriuo didesnis žaliavų kiekis absorbuoja tam tikrą darbo kiekį, vadinasi, didėja masė žaliavų, kurios yra paverčiamos produktu, perdirbamos į prekę, pvz., per vieną darbo valandą. Taigi vystantis darbo gamybiniam pajėgumui, žaliavų vertė sudaro vis didesnę prekinio produkto vertės sudėtinę dalį ir ne tik dėl to, kad ji ištisai įeina į šią pastarąją, bet ir dėl to, kad kiekvienoje viso produkto dalyje abi dalys,— tiek ta dalis, kuri susidaro dėl mašinų nusidėvėjimo, tiek ir ta dalis, kurią sudaro naujai prijungtasis darbas,— nuolat mažėja. Dėl šio mažėjančio judėjimo santykinai didėja kita vertės dalis, kurią sudaro žaliavos, jei tik šio didėjimo nepanaikina atitinkamas žaliavų vertės sumažėjimas, kuris yra pačioms šioms žaliavoms gaminti sunaudoto darbo didėjančio našumo rezultatas.

Toliau: kadangi žaliavos ir pagalbinės medžiagos visiškai taip pat, kaip ir darbo užmokestis, yra apyvartinio kapitalo sudėtinės dalys, tai jos nuolat turi būti visiškai padengiamos kiekvieną kartą parduodant produktą, tuo tarpu kai mašinų atžvilgiu padengiamas tik nusidėvėjimas, ir, be to, iš pradžių atsarginio fondo forma,— čia iš tikrųjų anaiptol nėra taip svarbu, ar tam tikra dalis į šį atsarginį fondą išskiriama kiekvieną kartą parduodant produktą, ar ne, tiktai laikomasi prielaidos, kad iš visos per metus gautos pardavimo sumos padaromas atitinkamas metinis atskaitymas. Tuo būdu čia vėl matyti, kad žaliavų kainos pakilimas gali susiaurinti arba sutrukdyti visą reprodukcijos procesą tuo atveju, jei, pardavus prekę, gautos kainos nepakanka padengti visiems prekės elementams arba jei dėl šios kainos pasidaro neįmanoma toliau tęsti gamybos proceso tokiu mastu, kuris atitinka jos techninę bazę, vadinasi, dėl to arba veikia tik dalis mašinų, arba visos mašinos negali veikti įprastinį pilną laiką.

Pagaliau kaštai, susiję su atliekų susidarymu, kinta tiesiog proporcingai žaliavų kainos svyravimams: didėja, jeigu ji kyla, mažėja, jeigu ji krinta. Bet ir čia yra tam tikra riba. Jau 1850 me-

tais buvo parašytos šios eilutės: «Vieną šaltinį, iš kurio kyla dideli nuostoliai dėl žaliavų kainos pakilimo, būtent nuostoliai, kurie susidaro dėl atliekų,— paprastai tegali pastebėti tik praktinį patyrimą turintis verpyklos savininkas. Man pranešama, kad, pakilus medvilnės kainoms, verpyklos savininko išlaidos, ypač gaminant žemesnių rūšių verpalus, auga didesniu mastu negu sumokamas kainos priedas. Verpiant šiurkščius verpalus, atliekos siekia daugiau kaip 15%; vadinasi, jei ši norma, medvilnės kainai esant $3^1/_2$ penso, padaro $^1/_2$ penso nuostolį, skaičiuojant vienam svarui, tai, medvilnės kainai padidėjus iki 7 pensų už vieną svarą, nuostolis sudarys jau 1 pensą, skaičiuojant vienam svarui» («Reports of Insp. of Fact., April 1850», 17 psl.).— Tačiau tuo metu, kai dėl Amerikos pilietinio karo medvilnės kaina tiek pakilo, kaip niekad anksčiau beveik per ištisą šimtmetį, ataskaitoje mes randame kažką visai kita: «Kaina, kuri dabar duodama už medvilnės atliekas, ir antrinis šių atliekų, kaip žaliavų, perdirbimas fabrike tam tikru mastu kompensuoja tą dėl atliekų susidarančių nuostolių skirtumą, kuris gaunamas vartojant Indijos medvilnę vietoj Amerikos medvilnės. Šis skirtumas sudaro apie $12^1/_2$%. Nuostolis, susidarantis apdirbant Indijos medvilnę, siekia 25%, tad iš tikrųjų medvilnė verpyklos savininkui kainuoja $^1/_4$ brangiau, negu jis už ją moka. Nuostoliai, susidarantieji dėl atliekų, neturėjo tokios didelės reikšmės, kai Amerikos medvilnės svaras kainavo 5 ar 6 pensus, nes tada jie neviršydavo $^3/_4$ penso, skaičiuojant vienam svarui; bet dabar, kai svaras medvilnės kainuoja 2 šil. ir nuostolis, susidarantis dėl atliekų, yra 6 pensai, skaičiuojant vienam svarui, jis turi didelę reikšmę»[14] («Reports of Insp. of Fact., October 1863», 106 psl.).

II. KAPITALO VERTĖS DIDĖJIMAS IR MAŽĖJIMAS, JO IŠLAISVINIMAS IR SURIŠIMAS

Reiškiniams, kuriuos mes nagrinėjame šiame skirsnyje, pilnutinai išsivystyti yra reikalingi kreditas ir konkurencija pasaulinėje rinkoje, kuri aplamai yra kapitalistinio gamybos būdo bazė ir jo gyvybinė atmosfera. Tačiau šios konkretesnės kapitalistinės gamybos formos gali būti išsamiai išnagrinėtos tik išaiškinus bendrą kapitalo prigimtį; bet toks nagrinėjimas neįeina į mūsų veikalo planą ir galėtų būti tik jo tęsinys. Vis dėlto antraštėje nurodytieji reiškiniai bendra forma čia gali būti išnagrinėti. Jie yra

---

[14] Baigiamajame ataskaitos sakinyje yra padaryta klaida. Vietoj 6 pensų turi būti 3 pensai nuostolio dėl atliekų. Šis nuostolis pasiekia 25% apdirbant Indijos medvilnę, bet jis yra tik $12^1/_2$—15% apdirbant Amerikos medvilnę, apie kurią čia kalbama, o anksčiau 5—6 pensų kainos atžvilgiu tas pats procentas yra apskaičiuotas teisingai. Beje, reikia pasakyti, kad ir vartojant tą Amerikos medvilnę, kuri buvo atvežama į Europą per paskutinius pilietinio karo metus, atliekų dalis dažnai buvo žymiai didesnė negu anksčiau.— *F. E.*

susiję, pirma, vienas su kitu ir, antra, tiek su pelno norma, tiek ir su jo mase. Jie čia trumpai išnagrinėtini jau vien dėl to, kad jie sukelia iliuziją, jog ne tik pelno norma, bet ir jo masė — kuri iš tikrųjų yra tapatinga pridedamosios vertės masei — galinti mažėti ir didėti nepriklausomai nuo pridedamosios vertės masės ir normos judėjimo.

Ar galima į kapitalo išlaisvinimą ir surišimą, iš vienos pusės, ir į jo vertės didėjimą ir mažėjimą, iš antros, žiūrėti kaip į skirtingus reiškinius?

Pirmiausia kyla klausimas: ką mes laikome kapitalo išlaisvinimu ir surišimu? Vertės didėjimas ir mažėjimas yra savaime suprantami. Jie tereiškia, kad dėl kokių nors bendrų ekonominių priežasčių — nes apie ypatingą kiekvieno atskiro kapitalo likimą čia nekalbama — padidėja arba sumažėja jau esančio kapitalo vertė, vadinasi, padidėja arba sumažėja gamybai avansuoto kapitalo vertė, nepriklausomai nuo jos padidėjimo dėl to pridedamojo darbo, kurį kapitalas panaudoja.

Kalbėdami apie kapitalo surišimą, mes turime galvoje, kad visos produkto vertės tam tikros dalys vėl turi virsti pastoviojo arba kintamojo kapitalo elementais, kad tuo būdu gamyba galėtų vykti toliau ankstesniu mastu. Kalbėdami apie kapitalo išlaisvinimą, mes turime galvoje, kad visos produkto vertės dalis, kuri iki šiol turėdavo virsti pastoviuoju arba kintamuoju kapitalu, pasidaro laisva ir atliekama, jei gamyba turi vykti toliau ankstesniu mastu. Šis kapitalo išlaisvinimas ar surišimas skiriasi nuo pajamų išlaisvinimo ar surišimo. Pavyzdžiui, jei kapitalo K metinė pridedamoji vertė $= x$, tai, kapitalistų vartojamoms prekėms atpigus, $x—a$ gali pakakti patenkinti tiems patiems poreikiams, kaip ir anksčiau. Tuo būdu dalis pajamų$=a$ išlaisvinama ir gali būti panaudota arba vartojimui išplėsti, arba vėl paversti atgal kapitalu (kaupimui). Atvirkščiai, jei $x+a$ yra reikalingas ankstesniam gyvenimo būdui toliau tęsti, tai arba tas gyvenimo būdas turi būti apribotas, arba pajamų dalis, kuri yra lygi a ir anksčiau buvo kaupiama, dabar turi būti išleista kaip pajamos.

Vertės padidėjimas ir sumažėjimas gali paliesti arba pastovųjį, arba kintamąjį kapitalą, arba kartu ir vieną ir antrą, o pastoviojo kapitalo atžvilgiu jis vėl gali paliesti arba jo pagrindinę, arba apyvartinę dalį, arba abi kartu.

Pastoviojo kapitalo sudėtyje reikia išnagrinėti: žaliavas ir pagalbines medžiagas, prie kurių priklauso taip pat ir pusfabrikačiai,— visa tai mes vadiname bendru žaliavų vardu,— mašinas ir kitą pagrindinį kapitalą.

Aukščiau mes jau išnagrinėjome žaliavų kainos, respective [atitinkamai] vertės, pasikeitimus, jų įtaką pelno normai ir nustatėme tą bendrą dėsnį, kad, kitoms sąlygoms esant vienodoms, pelno norma yra atvirkščiai proporcinga žaliavų vertės dydžiui. Tai

yra neabejotinai teisinga kalbant apie kapitalą, kuris iš naujo įdedamas į įmonę, t. y. kalbant apie tą atvejį, kai kapitalo įdėjimas, pinigų pavertimas gamybiniu kapitalu, įvyksta pirmą kartą.

Tačiau ir be šio naujiems įdėjimams panaudoto kapitalo, didelė jau funkcionuojančio kapitalo dalis yra cirkuliacijos sferoje, kai tuo tarpu kita jo dalis lieka gamybos sferoje. Dalis yra rinkoje kaip prekė, ir ji turi būti paversta pinigais; kita dalis egzistuoja kaip pinigai, kokia forma tai bebūtų, ir turi būti vėl paversta gamybos sąlygomis; pagaliau trečioji dalis yra gamybos sferoje, iš dalies pradine gamybos priemonių, žaliavų, pagalbinių medžiagų, rinkoje pirktų pusfabrikačių, mašinų ir kito pagrindinio kapitalo forma, iš dalies kaip produktas, kuris dar yra gaminimo procese. Kaip čia veikia vertės didėjimas ir mažėjimas, tai daug priklauso nuo kiekybinio šių sudėtinių dalių santykio. Klausimui supaprastinti mes tuo tarpu paliksime nuošalyje visą pagrindinį kapitalą ir nagrinėsime tik tą pastoviojo kapitalo dalį, kuri susideda iš žaliavų, pagalbinių medžiagų, pusfabrikačių ir prekių, kurios arba dar tik gaminamos, arba jau pagamintos yra rinkoje.

Jei kyla žaliavų, pvz., medvilnės, kaina, tai kyla kaina ir medvilnės prekių — pusfabrikačių, kaip kad verpalai, ir pagamintų prekių, kaip kad audiniai ir t. t.— kurios yra pagamintos iš pigesnės medvilnės; taip pat kyla tiek dar neapdirbtos, sandėlyje esančios medvilnės vertė, tiek ir dar tik apdirbamos medvilnės vertė. Pastaroji, dėl grįžtamo pasikeitusių sąlygų poveikio, pasidaro ilgesnio darbo laiko išraiška, prijungia produktui, į kurį ji įeina kaip sudėtinė dalis, didesnę vertę negu ta, kurią ji pati iš pradžių yra turėjusi ir kurią kapitalistas yra už ją sumokėjęs.

Tuo būdu, jei, kylant žaliavų kainai, rinkoje yra didelės pagamintų prekių masės,— kokio apdirbimo laipsnio jos bebūtų,— tai šių prekių vertė padidėja ir kartu padidėja jau esančio kapitalo vertė. Tas pat pasakytina apie gamintojų rankose esančias žaliavų ir pan. atsargas. Šis vertės padidėjimas gali kompensuoti arba daugiau negu kompensuoti atskiriems kapitalistams ar net ištisos pramonės šakos kapitalistams pelno normos sumažėjimą, kuris įvyksta pakilus žaliavų kainai. Nesigilinant čia į konkurencijos įtakos detales, vis dėlto galima pilnumo dėlei pažymėti, kad: 1) jei sandėliuose esančios žaliavų atsargos yra didelės, jos kliudo kainų kilimui, atsirandančiam pačiame žaliavų gamybos centre; 2) jei rinkoje esantieji pusfabrikačiai arba pagamintos prekės labai sunkiai slegia rinką, tai ši aplinkybė neleidžia pagamintų prekių ir pusfabrikačių kainai didėti sutinkamai su jų žaliavų kaina.

Atvirkščiai būna tada, kai žaliavų kainos krinta ir dėl to, kitoms sąlygoms esant vienodoms, pelno norma kyla. Rinkoje esančios prekės, reikmenys, kurių apdirbimas dar nėra užbaigtas, žaliavų atsargos praranda savo vertę, tuo pačiu metu kliudydamos vykstančiam pelno normos kilimui.

Kuo mažesnės yra gamybos sferoje ir rinkoje esančios atsargos, pvz., operacinių metų pabaigoje, tuo metu, kai vėl pristatomi dideli žaliavų kiekiai,— vadinasi, žemės ūkio produktų atžvilgiu po derliaus nuėmimo,— tuo grynesniu pavidalu pasireiškia žaliavų kainų kitimo įtaka.

Visame mūsų nagrinėjime mes remiamės prielaida, kad kainų kilimas arba kritimas yra realių vertės svyravimų išraiška. Bet kadangi čia kalbama apie kainų svyravimų įtaką pelno normai, tai iš tikrųjų nesvarbu, kas yra šių svyravimų priežastis; čia išdėstytos išvados yra teisingos ir tuo atveju, jei kainos kyla ir krinta ne dėl vertės svyravimų, bet dėl kredito sistemos, konkurencijos ir pan. poveikio.

Kadangi pelno norma yra lygi produkto vertės pertekliaus santykiui su viso avansuotojo kapitalo verte, tai pelno normos padidėjimas, kurį sukelia avansuotojo kapitalo vertės sumažėjimas, yra susijęs su kapitalo vertės sumažėjimu taip pat, kaip pelno normos sumažėjimas, kurį sukelia avansuotojo kapitalo vertės padidėjimas, gali būti susijęs su pelnu.

Kai dėl kitos pastoviojo kapitalo dalies, mašinų ir aplamai pagrindinio kapitalo, tai čia įvykstąs vertės padidėjimas ir ypač toks, kuris liečia pastatus, žemę ir t. t., gali būti išnagrinėtas tik ryšium su žemės rentos teorija ir todėl čia neturi būti nagrinėjamas. O šios kapitalo dalies vertės sumažėjimo bendriausios priežastys yra tokios:

Nuolatiniai patobulinimai, dėl kurių jau esančios mašinos, fabrikų įrengimai ir t. t. santykinai praranda dalį savo vartojamosios vertės, vadinasi, ir savo vertės. Šis procesas ypač stipriai veikia pirmuoju naujų mašinų įvedimo laikotarpiu, kai jos dar nėra pasiekusios pakankamo tobulumo laipsnio ir kai dėl to jos beveik visuomet pasensta anksčiau, negu spėja atgaminti savo vertę. Tai yra viena iš priežasčių, dėl kurių įprasta tokiose epochose be saiko ilginti darbo laiką, be pertraukos dirbti dienos ir nakties pamainomis, kad tuo būdu per kiek galint trumpesnį laiką būtų atgaminta mašinų vertė, neatskaitant perdaug didelių sumų jų nusidėvėjimui. Atvirkščiai, jei trumpas mašinų veikimo laikotarpis (jų sutrumpintas amžius, turint galvoje galimus patobulinimus) nebūtų tuo būdu kompensuojamas, tai dėl moralinio mašinų nusidėvėjimo į produktą pereitų tokia didelė jų vertės dalis, kad jos negalėtų konkuruoti net su rankiniu darbu[15].

Jei mašinos, pastatų tipas, aplamai pagrindinis kapitalas yra pasiekęs tam tikrą subrendimo laipsnį, vadinasi, ilgesnį laiką ne-

[15] Tokius pavyzdžius, tarp kita ko, pateikia Bebedžas. Įprastinė priemonė — darbo užmokesčio mažinimas — yra naudojama ir šiuo atveju, ir tuo būdu šis nuolatinis vertės mažėjimas veikia visai kitaip, negu tai atrodo harmoningai pono Kerio galvai.

sikeičia bent jų pagrindinė konstrukcija, tai panašus vertės sumažėjimas įvyksta dėl to, kad patobulėja šio pagrindinio kapitalo atgaminimo metodai. Mašinų ir pan. vertė dabar sumažėja ne dėl to, kad jas greitai išstumia arba tam tikru laipsniu jų vertę sumažina naujos našesnės mašinos ir pan., bet dėl to, kad jos dabar gali būti pigiau atgaminamos. Tokia yra viena iš priežasčių, kodėl didelė įmonė dažnai klesti tik antrose rankose, po to, kai yra subankrutavęs jos pirmasis savininkas, o antrasis, pirkęs ją pigia kaina, tuo būdu jau iš pat pradžių pradeda gamybą su mažesnėmis kapitalo sąnaudomis.

Žemės ūkyje ypač krinta į akis tai, kad tos pačios priežastys, kurios padidina arba sumažina produkto kainą, padidina arba sumažina ir kapitalo vertę, nes pastarasis didele savo dalimi pats susideda iš šio produkto: grūdų, gyvulių ir pan. (Rikardo).

Reikėtų dar paminėti kintamąjį kapitalą.

Jei darbo jėgos vertė didėja dėl to, kad didėja jai atgaminti reikalingų pragyvenimo reikmenų vertė, arba, atvirkščiai, mažėja dėl to, kad mažėja šių pragyvenimo reikmenų vertė,— o kintamojo kapitalo vertės didėjimas ir mažėjimas nereiškia nieko kito kaip tik šiuos du atvejus —tai, darbo dienos ilgumui nesikeičiant, tokį vertės padidėjimą atitinka pridedamosios vertės sumažėjimas, o tokį vertės sumažėjimą — pridedamosios vertės padidėjimas. Tačiau kartu su tuo gali būti susijusios ir kitos aplinkybės — kapitalo išlaisvinimas ir surišimas,— kurios dar nebuvo ištirtos ir kurias mes dabar turime trumpai išnagrinėti.

Jei darbo užmokestis sumažėja dėl to, kad sumažėja darbo jėgos vertė (o su tuo gali būti net susijęs realiosios darbo kainos padidėjimas), tai tuo būdu yra išlaisvinama kapitalo dalis, kuri iki šiol buvo sunaudojama darbo užmokesčiui. Įvyksta kintamojo kapitalo išlaisvinimas. Naujai įdedamam kapitalui tai daro tik tą įtaką, kad jis veikia gaudamas didesnę pridedamosios vertės normą. Mažesniu pinigų kiekiu negu ankstesnis yra paleidžiamas veikti toks pat darbo kiekis, ir tuo būdu neapmokėtoji darbo dalis padidėja apmokėtosios dalies sąskaita. Bet jau iki šiol įdėtam kapitalui ne tik padidėja pridedamosios vertės norma, bet ir išlaisvinama ta kapitalo dalis, kuri iki tol buvo sunaudojama darbo užmokesčiui. Iki šiol ji buvo surišta ir sudarė pastovią dalį, kuri buvo atskiriama nuo gautų už produktą pajamų, ir, kad įmonė galėtų toliau veikti ankstesniu mastu, ji turėjo būti sunaudojama darbo užmokesčiui, ji turėjo funkcionuoti kaip kintamasis kapitalas. Dabar ši kapitalo dalis pasidaro laisva ir, vadinasi, gali būti panaudota kaip naujas kapitalo įdėjimas — arba tai pačiai įmonei išplėsti, arba funkcionuoti kitoje gamybos sferoje.

Pavyzdžiui, tarkime, kad, norint per savaitę panaudoti 500 darbininkų darbą, iš pradžių reikėjo 500 sv. st., o dabar šiam tikslui

reikia tik 400 sv. st. Jei pagamintos vertės masė abiem atvejais = 1 000 sv. st., tai savaitinės pridedamosios vertės masė pirmuoju atveju bus = 500 sv. st., pridedamosios vertės norma $\frac{500}{500}$ = = 100%; o darbo užmokestį sumažinus, pridedamosios vertės masė yra 1 000 sv. st.— 400 sv. st. = 600 sv. st. ir jos norma $\frac{600}{400}$ = = 150%. Ir šis pridedamosios vertės normos padidėjimas yra vienintelis rezultatas tam asmeniui, kuris, panaudodamas 400 sv. st. kintamąjį kapitalą ir atitinkamą pastovųjį kapitalą, steigia naują įmonę toje pačioje gamybos sferoje. Priešingai, jau funkcionuojančioje įmonėje šiuo atveju dėl kintamojo kapitalo vertės sumažėjimo ne tik padidėja pridedamosios vertės masė nuo 500 iki 600 sv. st., o pridedamosios vertės norma — nuo 100 iki 150%, bet ir išlaisvinama 100 sv. st. kintamojo kapitalo, kurie vėl gali būti suvartoti darbui išnaudoti. Vadinasi, ne tik ankstesnis darbo kiekis yra pelningiau išnaudojamas, bet, išlaisvinus šiuos 100 sv. st., ankstesnysis 500 sv. st. kintamasis kapitalas įgalina, esant aukštesnei išnaudojimo normai, išnaudoti daugiau darbininkų negu anksčiau.

Dabar paimkime priešingą atvejį. Tarkime, kad iš pradžių, dirbant 500 darbininkų, produktas buvo paskirstomas tokiu santykiu: $400_v + 600_m = 1\,000$, tad pridedamosios vertės norma = 150%. Tuo būdu darbininkas gauna kas savaitė $^4/_5$ sv. st. = 16 šil. Jei dabar, padidėjus kintamojo kapitalo vertei, 500 darbininkų bus išmokama per savaitę 500 sv. st., tai savaitinis kiekvieno atskiro darbininko darbo užmokestis bus = 1 sv. st., o už keturis šimtus sv. st. galima pasamdyti tik 400 darbininkų. Ir jei dirbs toks pat darbininkų skaičius, kaip ir anksčiau, tai mes gausime $500_v + 500_m = 1\,000$; pridedamosios vertės norma sumažės nuo 150% iki 100%, t. y. $^1/_3$. Naujai įdedamam kapitalui šis pridedamosios vertės normos sumažėjimas būtų vienintelis rezultatas. Kitoms sąlygoms esant vienodoms, turėtų ryšium su tuo sumažėti ir pelno norma, nors ir ne tuo pačiu santykiu. Pvz., jei $c = 2\,000$, tai pirmuoju atveju mes turime $2\,000_c + 400_v + 600_m = 3\,000$; $m' = 150\%$, $p' = \frac{600}{2\,400} = 25\%$. Antruoju atveju $2\,000_c + 500_v + 500_m = 3\,000$; $m' = 100\%$, $p' = \frac{500}{2\,500} = 20\%$. Priešingai, jau įdėtam kapitalui rezultatas būtų dvejopas. Už 400 sv. st. kintamojo kapitalo dabar galima pasamdyti tik 400 darbininkų ir, be to, gaunant 100% pridedamosios vertės normą. Tuo būdu jie iš viso duoda tik 400 sv. st. pridedamąją vertę. Toliau, kadangi 2 000 sv. st. vertės pastoviajam kapitalui funkcionuoti reikia 500 darbininkų, tai 400 darbininkų gali paleisti veikti tik 1 600 sv. st. vertės pastovųjį kapitalą. Vadinasi, norint, kad gamyba vyktų toliau ankstesniu mastu ir kad

$^1/_5$ mašinų nestovėtų be darbo, kintamąjį kapitalą reikia padidinti 100 sv. st., kad, kaip ir anksčiau, būtų samdoma 500 darbininkų; o tai galima pasiekti tik vienu būdu: kapitalas, kuris iki šiol buvo laisvas, yra surišamas, o ta sukauptos sumos dalis, kuri turėjo būti skirta gamybai išplėsti, dabar yra sunaudojama tik jai papildyti, arba ta dalis, kuri buvo skirta sunaudoti kaip pajamos, yra prijungiama prie ankstesniojo kapitalo. Taigi kintamojo kapitalo sąnauda, padidėjusi 100 sv. st., pagamina 100 sv. st. mažesnę pridedamąją vertę. Norint pasamdyti tą patį darbininkų skaičių, reikia daugiau kapitalo, ir tuo pačiu metu sumažėja pridedamoji vertė, kurią duoda kiekvienas atskiras darbininkas.

Nauda, kuri gaunama išlaisvinus kintamąjį kapitalą, ir nuostoliai, susidarantieji jį surišus, liečia tik kapitalą, kuris jau yra įdėtas į įmonę ir, vadinasi, tam tikrais santykiais yra atgaminamas. Naujai įdedamam kapitalui nauda vienu atveju, nuostoliai kitu atveju reiškia pridedamosios vertės normos padidėjimą, respective [atitinkamai] sumažėjimą, ir atitinkamą, nors anaiptol ne proporcingą, pelno normos pasikeitimą.

Ką tik išnagrinėtas kintamojo kapitalo išlaisvinimas ir surišimas yra kintamojo kapitalo elementų vertės, t. y. darbo jėgos atgaminimo kaštų, sumažėjimo arba padidėjimo rezultatas. Tačiau kintamasis kapitalas gali būti išlaisvintas ir tuo atveju, jei dėl darbo gamybinio pajėgumo išsivystymo, darbo užmokesčio normai nesikeičiant, reikia mažiau darbininkų tai pačiai pastoviojo kapitalo masei paleisti veikti. Taip pat ir atvirkščiai, papildomas kintamasis kapitalas gali būti surištas, jei dėl darbo gamybinio pajėgumo sumažėjimo reikia daugiau darbininkų tai pačiai pastoviojo kapitalo masei. Priešingai, jei dalis kapitalo, kuris iki šiol buvo naudojamas kaip kintamasis kapitalas, dabar yra naudojama pastoviojo kapitalo forma, jei, vadinasi, tik kitaip pasiskirsto to paties kapitalo sudėtinės dalys, tai nors ši aplinkybė ir daro įtakos pridedamosios vertės ir pelno normai, bet ji nepaliečia čia nagrinėjamos rubrikos — kapitalo surišimo ir išlaisvinimo.

Pastovusis kapitalas, kaip jau matėme, taip pat gali būti surišamas arba išlaisvinamas, jei padidėja arba sumažėja jį sudarančių elementų vertė. Tai paliekant nuošalyje, pastoviojo kapitalo surišimas (tariant, kad dalis kintamojo kapitalo nepavirsta pastoviuoju kapitalu) yra galimas tik tuo atveju, jei darbo gamybinis pajėgumas padidėja, t. y. jei ta pati darbo masė pagamina daugiau produkto ir, vadinasi, paleidžia veikti daugiau pastoviojo kapitalo. Tam tikromis sąlygomis tas pat gali įvykti, jei gamybinis pajėgumas sumažėja, kaip, pvz., žemės ūkyje, kai tas pats darbo kiekis tam pačiam produktui pagaminti reikalauja daugiau gamybos priemonių, pvz., daugiau sėklų arba trąšų, drenavimo ir t. t. Neprarasdamas vertės, pastovusis kapitalas gali būti išlaisvintas

tada, kai, įvedus patobulinimus, panaudojant gamtos jėgas ir t. t., mažesnės vertės pastovusis kapitalas gali atlikti tą patį techninį vaidmenį, kurį anksčiau atlikdavo didesnės vertės kapitalas.

II knygoje mes jau matėme, kad po to, kai prekės yra paverstos pinigais, parduotos, tam tikra šių pinigų dalis vėl turi būti paversta medžiaginiais pastoviojo kapitalo elementais ir kaip tik tuo santykiu, kokio reikalauja tam tikras techninis kiekvienos duotos gamybos šakos pobūdis. Šiuo požiūriu visose gamybos šakose svarbiausias elementas — paliekant nuošalyje darbo užmokestį, vadinasi, kintamąjį kapitalą,— yra žaliavos, įskaitant į jas ir pagalbines medžiagas, kurios ypatingai svarbios pasidaro ten, kur nėra žaliavų tikrąja šio žodžio prasme, pavyzdžiui, kalnakasyboje ir aplamai gavybinėje pramonėje. Ta kainos dalis, kuri turi padengti mašinų nusidėvėjimą, apskaičiuojama daugiau ar mažiau idealiai tol, kol mašinos aplamai dar gali funkcionuoti; čia, palyginti, nėra labai svarbu, ar ši dalis bus apmokėta ir padengta pinigais šiandien ar rytoj, ar bet kuriuo kitu kapitalo apyvartos periodo momentu. Kitaip yra su žaliavomis. Jei žaliavų kaina kyla, tai, atskaičius darbo užmokestį, jos negalima pilnutinai padengti prekių verte. Todėl smarkūs kainų svyravimai sukelia reprodukcijos procese pertraukas, stambias kolizijas ir net katastrofas. Žemės ūkio produktus tikrąja šio žodžio prasme, organinės kilmės žaliavas, ypač ištinka tokie vertės svyravimai dėl nepastovaus derliaus ir t. t.,— čia dar visai paliekant nuošalyje kredito sistemos įtaką. Tas pats darbo kiekis čia gali, priklausomai nuo nesukontroliuojamų gamtos sąlygų, palankaus ar nepalankaus oro ir t. t., reikštis labai skirtingais vartojamųjų verčių kiekiais, ir todėl tam tikras šių vartojamųjų verčių kiekis gali turėti labai skirtingą kainą. Jei vertė x yra įkūnyta 100-te svarų prekės a, tai vieno svaro prekės a kaina $= \frac{x}{100}$; o jei ta pati vertė yra išreikšta 1 000 svarų prekės a, tai vieno svaro prekės a kaina $= \frac{x}{1\,000}$ ir t. t. Vadinasi, toks yra vienas iš mūsų nagrinėjamų žaliavų kainos svyravimų elementų. Antrasis elementas, kurį mes čia paminime tik pilnumo dėlei,— nes konkurencijos, kaip ir kredito sistemos, mes tuo tarpu dar visai nenagrinėjame,— yra šis: kiekis augalinių ir gyvulinių žaliavų, kurių augimas ir gamyba priklauso nuo tam tikrų organinių dėsnių ir kurie yra susiję su tam tikrais gamtiniais laiko tarpais, iš prigimties negali būti staiga padidintas tokiu pat mastu kaip, pvz., mašinų ir kito pagrindinio kapitalo, anglies, rūdos ir t. t. kiekis, kuris, gamtos sąlygoms nesikeičiant, pramoniniu atžvilgiu išsivysčiusioje šalyje gali labai sparčiai didėti. Todėl yra visiškai galima, o išsivysčiusios kapitalistinės gamybos sąlygomis net neišvengiama, kad pastoviojo kapitalo dalies, susidedančios iš pagrindinio kapitalo, mašinų ir t. t., gamyba ir augimas žymiai pralenkia tos šio kapitalo

dalies, kuri susideda iš organinių žaliavų, gamybą ir augimą; dėl to tokių žaliavų paklausa didėja sparčiau negu jų pasiūla, ir todėl jų kaina kyla. Šis kainos kilimas praktiškai veda į tai, kad: 1) tas žaliavas pradedama vežti iš tolimesnių vietovių, nes pakilusi kaina padengia padidėjusius pervežimo kaštus; 2) jų gamyba išplečiama, nors tikrasis produkto masės padidėjimas dėl dalyko prigimties gali įvykti ne iš karto, bet, gal būt, tik po vienerių metų, ir 3) panaudojami visokiausi surogatai, kurie iki tol nebuvo naudojami, ir ekonomiškiau pradedama elgtis su atliekomis. Jei kainų kilimas pradeda labai pastebimai veikti gamybos plėtimąsi ir pasiūlą, tai tas dažniausiai reiškia, kad jau yra pasiektas posūkio taškas, po kurio, vis tebebrangstant žaliavoms ir visoms prekėms, į kurias žaliavos įeina kaip elementas, paklausa mažėja, ir todėl prasideda reakcija ir žaliavų kainų judėjime. Be konvulsijų, kurias sukelia ši reakcija dėl to, kad įvairių formų kapitalas nuvertėja, atsiranda dar eilė kitų aplinkybių, kurias mes tuojau paminėsime.

Pirmiausia jau iš to, kas iki šiol buvo pasakyta, yra aišku štai kas: kuo labiau yra išsivysčiusi kapitalistinė gamyba, kuo daugiau dėl to yra priemonių pastoviojo kapitalo daliai, susidedančiai iš mašinų ir t. t., sparčiai ir nepaliaujamai didinti, kuo spartesnis yra kaupimas (ypač klestėjimo laikotarpiu), tuo didesnė yra mašinų ir kito pagrindinio kapitalo santykinė perprodukcija, tuo dažniau santykinai nepakankama pasidaro augalinių ir gyvulinių žaliavų gamyba, tuo aiškiau pasireiškia anksčiau aprašytasis jų kainos kilimas ir jį atitinkanti reakcija, vadinasi, tuo dažniau įvyksta tie sukrėtimai, kurių priežastis yra šis smarkus vieno iš svarbiausiųjų reprodukcijos proceso elementų kainos svyravimas.

Ir jei šios aukštos kainos nusmunka dėl to, kad jų padidėjimas yra sukėlęs, iš vienos pusės, paklausos sumažėjimą, o iš antros,— gamybos išsiplėtimą tam tikroje vietoje ir pasiūlą iš tolimų, iki tol mažai arba visai nepanaudotų gamybinių sričių, ir dėl to vėl atsirado per didelė žaliavų pasiūla palyginti su paklausa,— pasiūla, kuri yra ypatingai didelė kaip tik esant senosioms aukštoms kainoms,— tai to rezultatas turi būti išnagrinėtas įvairiais požiūriais. Staigus žaliavų kainos nusmukimas stabdo jų atgaminimą ir dėl to jų išvežimo monopolis atitenka toms šalims, kurios gamina palankiausiomis sąlygomis,— atitenka, gal būt, su tam tikrais apribojimais, bet vis dėlto atitenka. Tiesa, žaliavų atgaminimas dėl kartą duoto akstino vyksta išplėstiniu mastu toliau, ypač tose šalyse, kurios didesniu ar mažesniu mastu turi šios gamybos monopolį. Tačiau bazė, kurioje, padidėjus mašinų ir t. t. kiekiui, vyksta gamyba ir kuri dabar po keleto svyravimų turi pasidaryti nauja normalia baze, nauju pradiniu tašku vystymuisi, yra nepaprastai išsiplėtusi dėl procesų, įvykusių per paskutinį apyvartos ciklą.

Bet drauge su tuo kai kurioje antraeilių žaliavos šaltinių dalyje ką tik pradėjęs plėstis atgaminimas vėl yra smarkiai stabdomas. Antai, remiantis eksporto lentelėmis, galima aiškiai parodyti, kaip per paskutinius 30 metų (iki 1865 m.) medvilnės gamyba didėjo Indijoje tais laikotarpiais, kai ji mažėjo Amerikoje, ir paskui staiga vėl prasidėdavo ilgiau ar trumpiau trunkantis jos susiaurėjimas. Tuo metu, kai žaliavos brangsta, pramonės kapitalistai susijungia, steigia asociacijas gamybai reguliuoti. Taip buvo, pvz., Mančesteryje, 1848 metais pakilus medvilnės kainoms, tas pat buvo su linų gamyba Airijoje. Bet kai tik betarpiškas akstinas išnyksta ir vėl įsigali bendras konkurencijos principas «pirkti pigiausioje rinkoje» (užuot siekus, kaip yra dariusios minėtosios asociacijos, kelti atitinkamų šalių, tiekiančių žaliavas, gamybinį pajėgumą, nepriklausomai nuo kainos, už kurią šios šalys gali betarpiškai tuo metu tiekti produktą),— vadinasi, kai tik šis konkurencijos principas vėl pradeda neaprėžtai viešpatauti, pasiūlą reguliuoti vėl paliekama «kainoms». Bet kokią mintį apie bendrą, ryžtingą ir įžvalgią kontrolę žaliavų gamybai — kontrolę, kuri aplamai yra visiškai nesuderinama su kapitalistinės gamybos dėsniais ir todėl visada lieka platoniškas pageidavimas arba apsiriboja išimtinio pobūdžio bendrais kapitalistų veiksmais didelio betarpiško pavojaus ir bejėgiškumo momentais,— pakeičia tikėjimas, kad paklausa ir pasiūla reguliuos savitarpyje viena kitą[16]. Kapitalistų prietaras šioje srityje yra toks šiurkštus, kad net fabrikų inspektoriai savo ataskaitose vis iš naujo išreiškia didžiausią savo nusistebėjimą. Gerų ir blogų metų kaitaliojimasis, žinoma, taip pat sukelia žaliavų atpigimą. Be tos betarpiškos įtakos, kurią ši aplinkybė daro paklausos plėtimuisi, čia dar prisideda kaip akstinas anksčiau minėtoji įtaka pelno normai. Ir anksčiau nurodytasis procesas, kuriame žaliavų gamybą pamažu pralenkia mašinų ir t. t. gamyba, tuomet pasikartoja platesniu mastu. Žaliavoms tikrai pagerinti, kad jos būtų pristatomos

[16] Po to, kai buvo parašyta tai, kas aukščiau išdėstyta (1865 m.), konkurencija pasaulinėje rinkoje yra smarkiai sustiprėjusi dėl spartaus pramonės vystymosi visose kultūringose šalyse, ypač Amerikoje ir Vokietijoje. Tą faktą, kad sparčiai ir galingai didėjančios šiuolaikinės gamybinės jėgos kasdien vis labiau perauga kapitalistinių prekių mainų dėsnius, kurių rėmuose turi vykti tų jėgų judėjimas, — šį faktą dabar vis labiau suvokia net patys kapitalistai. Tai ypač pasireiškia dviem požymiais. Pirma, nauja visuotinė apsauginių muitų manija, kuri nuo senosios apsauginių muitų sistemos skiriasi ypač tuo, kad ji daugiausia stengiasi apsaugoti kaip tik tuos produktus, kurie tinkami išvežti. Antra, ištisų didelių gamybos sferų fabrikantų karteliais (trestais), kurių tikslas yra reguliuoti gamybą, vadinasi, ir kainas bei pelną. Savaime suprantama, kad šie eksperimentai gali būti įgyvendinami tik esant palyginti palankiam ekonominiam orui. Jau pirmoji audra turi juos sugriauti ir įrodyti, kad, nors gamyba ir yra reikalinga reguliavimo, bet jokiu būdu ne kapitalistų klasės paskirtis yra jį įgyvendinti. Tuo tarpu šių kartelių tikslas tėra pasirūpinti tuo, kad stambieji kapitalistai prarytų smulkiuosius kapitalistus dar greičiau negu lig šiol.— *F. E.*

ne tik reikiamu kiekiu, bet ir reikiamos kokybės, pvz., Amerikos kokybės medvilnei gauti iš Indijos, reikėtų ilgai trunkančios, reguliariai didėjančios ir pastovios paklausos iš Europos (visiškai nekalbant apie tas ekonomines sąlygas, kuriomis gyvena Indijos gamintojas savo tėvynėje). Tačiau žaliavų gamybos sfera kinta tik šuoliais: čia staiga išsiplėsdama, čia smarkiai susiaurėdama. Visa tai, kaip ir aplamai kapitalistinės gamybos dvasią, yra labai lengva išsiaiškinti tyrinėjant 1861—1865 metų medvilnės badą,— laikotarpį, kai pasireikšdavo dar ta aplinkybė, kad kartais visai nebūdavo tų žaliavų, kurios yra vienas iš svarbiausių atgaminimo elementų. Tiesą sakant, kaina gali kilti ir tada, kai yra pakankama pasiūla, jei ši pakankama pasiūla realizuojama palyginti sunkiomis sąlygomis. Arba gali būti tikra žaliavų stoka. Medvilnės krizės metu iš pradžių buvo pastebima tokia stoka.

Todėl, kuo arčiau mes gamybos istorijoje priartėjame prie mūsų dienų, tuo reguliariau randame, ir ypač svarbiausiose pramonės šakose, nuolat pasikartojantį kaitaliojimąsi laikotarpių, kai santykinai pabrangsta organinės kilmės žaliavos ir kai dėl to vėliau sumažėja jų vertė. Tai, kas anksčiau buvo pasakyta, pailiustruosime vėliau pateikiamais pavyzdžiais iš fabrikų inspektorių ataskaitų.

Istorijos pamoka,— kurią galima taip pat prieiti, nagrinėjant žemės ūkį kitu požiūriu,— yra ta, kad kapitalistinė sistema prieštarauja racionaliam žemės ūkiui arba kad racionalus žemės ūkis nesuderinamas su kapitalistine sistema (nors ši pastaroji ir padeda jam techniškai vystytis) ir reikalauja arba smulkiojo, gyvenančio iš savo darbo [selbst arbeitenden] valstiečio rankos, arba asocijuotųjų gamintojų kontrolės.

Dabar mes išdėstome ką tik minėtąsias iliustracijas iš Anglijos fabrikų inspektorių ataskaitų.

«Reikalai klojasi geriau; tačiau gerų ir blogų laikotarpių ciklas trumpėja, daugėjant mašinoms, ir kadangi kartu didėja žaliavų paklausa, tai taip pat dažnėja ir įmonių būklės svyravimai... Dabar ne tik sugrįžo pasitikėjimas po 1857 metų panikos, bet ir pati panika, atrodo, yra beveik visai užmiršta. Ar šis pagerėjimas išsilaikys ilgai ar ne, tai labai dideliu mastu priklauso nuo žaliavų kainos. Ir, mano nuomone, yra požymių, kad kai kuriais atvejais jau yra pasiektas tas maksimumas, po kurio gamyba darysis vis mažiau pelninga, kol pagaliau ji visai nustos davusi pelną. Pavyzdžiui, jei paimsime pelningus vilnos pramonės metus, 1849 ir 1850, tai pamatysime, kad Anglijos šukuotinės vilnos kaina buvo 13 pensų, Australijos — 14—17 pensų už svarą ir kad vidutiniškai per 10 metų, nuo 1841 iki 1850 metų, Anglijos vilnos kaina niekad neviršijo 14 pensų, o Australijos — 17 pensų už svarą. Tačiau nesėkmingų 1857 metų pradžioje Australijos vilna buvo pardavinėjama

po 23 pensus; gruodžio mėn., blogiausiu panikos metu, jos kaina krito iki 18 pensų, bet 1858 metais vėl pakilo ir pasiekė savo dabartinį lygį — 21 pensą. Lygiai taip pat 1857 metų pradžioje Anglijos vilna kainavo 20 pensų, balandžio mėn. ir rugsėjo mėn. pakilo iki 21 penso, 1858 metų sausio mėn. krito iki 14 pensų ir po to pakilo iki 17 pensų, tad dabar jos kaina yra 3 pensais svarui aukštesnė negu vidutinė kaina per aukščiau nurodytąjį dešimtmetį... Tas reiškinys, mano nuomone, rodo arba tai, kad yra užmiršti 1857 metų bankrutavimai, kurie buvo analogiškų kainų pasekmė, arba tai, kad vilnos pagaminama kaip tik tiek, kiek gali suverpti esančios verpstės, arba tai, kad audinių kainos ilgesnį laiką kils... Tačiau savo ligšiolinėje praktikoje aš turėjau progos įsitikinti, kad, iš vienos pusės, per neįtikimai trumpą laiką gali būti padidintas ne tik verpsčių ir audimo staklių skaičius, bet ir jų darbo greitis; kad, iš antros pusės, beveik tokiu pat mastu yra padidėjęs mūsų vilnos išvežimas į Prancūziją, tuo tarpu vidutinis tiek šalies viduje, tiek ir užsienyje auginamų avių amžius darosi vis trumpesnis, nes gyventojų skaičius greitai didėja ir avių augintojai stengiasi kiek galint greičiau paversti savo gyvulius pinigais. Todėl aš dažnai jausdavau sunkų jausmą, matydamas žmones, kurie, to nežinodami, savo likimą ir savo kapitalą susiedavo su įmonėmis, kurių sėkmė priklauso nuo pasiūlos tokio produkto, kuris gali didėti tik pagal tam tikrus organinius dėsnius... Visų žaliavų paklausos ir pasiūlos būklė... matyti, išaiškina daugelį medvilnės pramonės svyravimų ir taip pat Anglijos vilnos rinkos padėtį 1857 metų rudenį ir dėl to kilusią pramonės krizę»[17] (R. Bekeris: «Reports of Insp. of Fact., October 1858», 56—61 psl.).

Jorkširo grafystės Vest-Raidingo šukuotinės vilnos pramonės klestėjimas buvo 1849—1850 metai. 1838 metais ten dirbo 29 246 asmenys, 1843 metais — 37 000, 1845 metais — 48 097, 1850 metais — 74 891. Toje pačioje apygardoje 1838 metais buvo 2 768 mechaninės audimo staklės, 1841 metais — 11 458, 1843 metais — 16 870, 1845 metais — 19 121 ir 1850 metais — 29 539 («Reports of Insp. of Fact., [October] 1850», 60 psl.). Šis šukuotinės vilnos pramonės klestėjimas jau 1850 m. spalio mėn. pradėjo darytis įtartinas. 1851 m. balandžio mėnesio ataskaitoje subinspektorius Bekeris rašo apie Lidsą ir Bredfordą: «Reikalų būklė jau kuris laikas yra labai nepatenkinama. Šukuotinės vilnos verpyklų savininkai greitai netenka 1850 metų pelno, ir daugumos audimo fabrikų savininkų būklė nėra geresnė. Man atrodo, kad dabar vilnos pramonėje stovi be darbo daugiau mašinų, negu kada nors anksčiau, ir linų verpyklų savininkai taip pat atleidžia darbininkus ir sustabdo

[17] Savaime suprantama, jog mes nė nemanome *aiškinti* kartu su p. Bekeriu 1857 metų vilnos krizę tuo, kad žaliavų kainos neatitinka gaminių kainų. Pats šis neatitikimas buvo tik simptomas, o krizė buvo visuotinė.— *F. E.*

mašinas. Tekstilės pramonės ciklai šiuo metu yra tikrai labai neaiškūs, ir, aš manau, mes greitai prieisime nuomonę,... kad nesilaikoma jokio verpsčių gamybinio pajėgumo, žaliavų kiekio ir gyventojų daugėjimo atitikimo» (52 psl.).

Tas pat pasakytina ir apie medvilnės pramonę. Ką tik cituotoje 1858 m. spalio mėnesio ataskaitoje mes skaitome: «Nuo to laiko, kai fabrikuose buvo nustatytos darbo valandos, žaliavų suvartojimo apimtis, gamybos mastas ir darbo užmokesčio dydis visose tekstilės pramonės šakose nustatomi pasiremiant paprasta triskaite taisykle... Aš pacituosiu iš... p. Beinso, Blekberno dabartinio mero, neseniai skaityto pranešimo apie medvilnės pramonę, kur jis nepaprastai tiksliai suveda savo apygardos pramonės statistikos duomenis:

«Kiekviena tikra arklio jėga varo 450 selfaktorinių verpsčių su atitinkamais paruošiamaisiais įrengimais, arba 200 vaterinių verpsčių, arba 15 staklių 40 colių platumo gelumbei kartu su ričių vijimo, metmenų rietimo ir šliktavimo mašinomis. Kiekvieną arklio jėgą verpiant aptarnauja $2^1/_2$ darbininko, o audžiant — 10; jų vidutinis darbo užmokestis yra daugiau kaip $10^1/_2$ šil. vienam žmogui per savaitę... Vidutiniai gaminamieji numeriai yra Nr. 30—32 metmenims ir Nr. 34—36 ataudams; tariant, kad kas savaitė viena verpste pagaminama 13 uncijų verpalų, tatai duos 824 700 svarų verpalų per savaitę, ir jų gamybai turi būti suvartota 970 000 svarų, arba 2 300 gniutulų, medvilnės už 28 300 sv. st. ... Mūsų apygardoje (vietovė aplink Blekberną 5 anglų mylių spinduliu) kas savaitė yra suvartojama 1 530 000 svarų, arba 3 650 gniutulų, medvilnės už 44 625 sv. st. Tai yra $^1/_{18}$ visos Jungtinės karalystės medvilnės verpimo pramonės ir $^1/_{16}$ visų mechaninių audimo fabrikų produkcijos».

«Tuo būdu, p. Beinso apskaičiavimais, bendras medvilnės verpimo verpsčių skaičius Karalystėje turėtų siekti 28 800 000 ir, norint, kad jos dirbtų pilnu apkrovimu, kasmet reikia 1 432 080 000 svarų medvilnės. Tačiau medvilnės įvežimas, atskaičius išvežimą, 1856 ir 1857 metais tesudarė 1 022 576 832 svarus, vadinasi, neišvengiamai turėjo atsirasti 409 503 168 svarų deficitas. Ponas Beinsas, kuris buvo toks malonus ir sutiko man duoti šiuo klausimu paaiškinimų, mano, kad metinio medvilnės suvartojimo apskaičiavimas, pagrįstas Blekberno apygardos vartojimu, turėjo būti perdėtas ne tik dėl to, kad verpiami numeriai yra skirtingi, bet ir dėl didesnio mašinų tobulumo. Visą metinį medvilnės suvartojimą Jungtinėje karalystėje jis įvertina 1 000 milijonų svarų. Bet jeigu jis yra teisus ir jeigu iš tikrųjų yra $22^1/_2$ milijono svarų pasiūlos perteklius, tai jau dabar paklausa ir pasiūla, matyti, beveik išsilygina; be to, dar reikia atsižvelgti į papildomas verpstes ir audimo stakles, kurios, pasak p. Beinso, yra įvedamos jo apygardoje ir, iš to sprendžiant, tur būt, ir kitose apygardose» (59, 60 psl.).

III. BENDRA ILIUSTRACIJA: 1861—1865 METŲ MEDVILNĖS KRIZĖ

Prieškrizinis 1845—1860 metų laikotarpis

1845 m. Medvilnės pramonės klestėjimas. Labai žemos medvilnės kainos. L. Horneris apie šį laikotarpį rašo: «Per pastaruosius 8 metus aš nesu matęs nė vieno tokio intensyvaus reikalų pagyvėjimo laikotarpio, koks buvo praeitą vasarą ir rudenį, ypač medvilnės verpimo pramonėje. Ištisą pusmetį aš kas savaitė gaudavau pranešimus apie naujus kapitalo įdėjimus į fabrikus; čia buvo pranešama apie naujai statomus fabrikus, čia nedaugelis neveikiančių fabrikų susirasdavo naujus nuomininkus, čia veikiantieji fabrikai buvo išplečiami, aprūpinami galingesnėmis garo mašinomis bei didesniu darbo mašinų skaičiumi» («Reports of Insp. of Fact., October 1845», 13 psl.).

1846 m. Prasideda nusiskundimai: «Jau gana ilgą laiką aš girdžiu labai daugelį medvilnės fabrikantų nusiskundžiant depresine savo įmonių būkle... per pastarąsias 6 savaites įvairūs fabrikai pradėjo dirbti nepilną laiką, paprastai 8 valandas per dieną vietoj 12; šis reiškinys, matyti, plečiasi... medvilnės kainos smarkiai pakilo ir ... fabrikatų kainos ne tik nepakilo, bet... jų kainos yra žemesnės negu prieš medvilnei pabrangstant. Žymaus medvilnės fabrikų skaičiaus padidėjimo per pastaruosius 4 metus padarinys turėjo būti, iš vienos pusės, smarkiai padidėjusi žaliavų paklausa, iš antros pusės, smarkiai padidėjusi fabrikatų pasiūla rinkoje; abi priežastys turėjo bendrai prisidėti prie pelno sumažėjimo, kol žaliavų pasiūla ir fabrikatų paklausa liko nepakitusios; tačiau jų poveikis buvo tuo didesnis dėl to, kad, iš vienos pusės, medvilnės pasiūla pastaruoju metu buvo nepakankama ir, iš antros pusės, kad įvairiose vidaus ir užsienio rinkose sumažėjo paklausa fabrikatams» («Reports of Insp. of Fact., October 1846», 10 psl.).

Žaliavų paklausos didėjimas ir rinkos perpildymas fabrikatais, žinoma, vyksta lygia greta. Tarp kitko, tuometinis pramonės išsiplėtimas ir po to pasireiškęs sustingimas neapsiribojo medvilnės apygardomis. Bredfordo šukuotinės vilnos apygardoje 1836 metais buvo tik 318 fabrikų, o 1846 metais — 490. Šie skaičiai toli gražu nenusako tikrojo gamybos augimo, nes esantieji fabrikai tuo pačiu metu buvo žymiai išplėsti. Tai ypač liečia linų verpimo fabrikus. «Per pastaruosius 10 metų visi jie daugiau ar mažiau prisidėjo prie rinkos perpildymo, kuris daugiausia turi būti kaltas dėl dabartinio reikalų sustingimo... Depresinė reikalų būklė yra visiškai natūralus tokio spartaus fabrikų ir mašinų skaičiaus didėjimo padarinys» («Reports of Insp. of Fact., October 1846», 30 psl.).

1847 m. Spalio mėn..piniginė krizė. Diskontas 8%. Jau anksčiau įvyko geležinkelių spekuliacijų ir machinacijų su Ost-Indijos vekseliais krachas. Tačiau:

«Ponas Bekeris pateikia labai įdomias detales apie pastaraisiais metais padidėjusią medvilnės, vilnos ir linų paklausą, išsiplėtus atitinkamoms pramonės šakoms. Padidėjusią šių žaliavos rūšių paklausą, ypač dėl to, kad ji prasidėjo laikotarpiu, kai jų pasiūla krito kur kas žemiau už vidutinę, Bekeris laiko beveik pakankama išaiškinti dabartinei depresinei šių pramonės šakų būklei, net nekreipiant dėmesio į pinigų rinkos sutrikimą. Šią pažiūrą visiškai patvirtina mano paties stebėjimai ir tai, ką aš esu sužinojęs iš kompetentingų žmonių. Šios įvairios pramonės šakos jau labai didelę depresiją jautė tuo laikotarpiu, kai vekselius lengvai dar buvo galima diskontuoti iš 5% ir mažiau. Tuo tarpu šilko žaliavos pasiūla buvo gausi, kainos vidutiniškos, ir dėl to įmonių veikla buvo gyva iki... pastarųjų 2 ar 3 savaičių, kai piniginė krizė neabejotinai palietė ne tik pačius šilko fabrikantus, bet dar daugiau svarbiausius jų klientus, mados prekių fabrikantus. Tereikia pažvelgti į paskelbtąsias oficialias ataskaitas, kad įsitikintumei, jog medvilnės pramonė per pastaruosius trejus metus padidėjo beveik 27%. Dėl to medvilnės svaro kaina pakilo apvaliais skaičiais nuo 4 pensų iki 6 pensų, tuo tarpu kai verpalų kaina, padidėjus pasiūlai, yra tik truputį aukštesnė už savo ankstesnį lygį. Vilnos pramonė pradėjo plėstis 1836 metais; nuo to laiko Jorkšire ji padidėjo 40%, o Škotijoje dar daugiau. Dar labiau išaugo šukuotinės vilnos pramonė[18]. Apskaičiavimai parodo, kad per tą patį laikotarpį ji išsiplėtė daugiau kaip 74%. Todėl žalios vilnos suvartojimas buvo milžiniškas. Linų pramonė nuo 1839 metų padidėjo Anglijoje maždaug 25%, Škotijoje 22% ir Airijoje beveik 90%[19]; dėl to, atsižvelgiant į labai blogą linų derlių, žaliavų kaina pakilo 10 sv. st. už toną, tuo tarpu verpalų kaina krito 6 pensais už sruogą» («Reports of Insp. of Fact., October 1847», 30 ir 31 psl.).

1849 m. Paskutiniais 1848 metų mėnesiais reikalai vėl pagyvėjo. «Linų kaina, kuri buvo tokia žema, kad ji beveik bet kokiomis ateities sąlygomis užtikrino pakankamą pelną, skatino fabrikantus nenutrūkstamai vystyti savo gamybą. Vilnonių gaminių fabrikantai metų pradžioje dirbo labai smarkiai... bet aš būkštauju, kad vilnonių prekių siuntimas konsignacijai dažnai pakeičia tikrąją paklausą ir kad tariamojo klestėjimo laikotarpiai, t. y. laikotarpiai,

[18] Anglijoje griežtai skiriama Woollen Manufacture [vilnos pramonė] — trumpos vilnos, duodančios kočiotinės vilnos verpalus, verpimas ir audimas (svarbiausias centras — Lidsas) ir Worsted Manufacture [šukuotinės vilnos pramonė] — ilgos vilnos, duodančios šukuotinės vilnos verpalus, verpimas ir audimas (svarbiausias centras — Bredfordas Jorkšire).— *F. E.*

[19] Šis spartus mašininės lininių verpalų gamybos išsiplėtimas Airijoje tuomet kirto mirtiną smūgį Vokietijos (Silezijos, Lauzico, Vestfalijos) drobės, išaustos iš rankiniu būdu gaminamų verpalų, išvežimui.— *F. E.*

kai įmonės dirba visu smarkumu, ne visada sutampa su realios paklausos laikotarpiais. Keletą mėnesių šukuotinės vilnos pramonės būklė buvo ypatingai gera... Minėtojo laikotarpio pradžioje vilnos kaina buvo ypatingai žema; verpyklų savininkai apsirūpino ja palankiomis kainomis ir, žinoma, dideliais kiekiais. Kai pavasarinio aukciono metu vilnos kaina pakilo, verpyklų savininkai gavo iš to pelną ir jie išlaikė jį, nes fabrikatų paklausa buvo didelė ir tvirta» («Reports of Insp. of Fact., [April] 1849», 42 psl.).

«Įsižiūrėję į įmonių būklės svyravimus, kurie buvo fabrikų apygardose per pastaruosius 3 ar 4 metus, aš manau, mes turėsime pripažinti, kad kažkur yra rimta priežastis, kuri trukdo taisyklingą pramonės eigą... Ar čia naujas elementas nėra milžiniškas pagausėjusių mašinų gamybinis pajėgumas?» («Reports of Insp. of Fact., April 1849», 42, 43 psl.).

1848 metų lapkričio mėn., o taip pat 1849 metų gegužės mėn. ir vasarą iki pat spalio mėn. reikalai vis gerėjo. «Tai ypač pasakytina apie medžiagų gaminimą iš šukuotinės vilnos verpalų, kuris grupuojasi apie Bredfordą ir Halifaksą; ši gamyba niekad anksčiau nė apytikriai nebuvo pasiekusi savo dabartinio masto... Spekuliavimas žaliavomis ir negalėjimas numatyti jų galimos pasiūlos jau seniai sukėlė medvilnės pramonėje didelį sąmyšį ir dažnesnius svyravimus negu bet kurios kitos šakos įmonėse. Dabar čia pastebimas šiurkštesnių medvilnės prekių rūšių atsargų susikaupimas, o tai kelia smulkiųjų verpyklų savininkų nerimą ir jau daro jiems žalą, tad kai kurie iš jų dirba nepilną laiką» («Reports of Insp. of Fact., October 1849», 64, 65 psl.).

1850 m. Balandis. Įmonių veikla vis dar tebėra gyva. Išimtis: «Didelė depresija vienoje medvilnės pramonės dalyje dėl nepakankamos žaliavų pasiūlos kaip tik storiesiems verpalų numeriams ir sunkiesiems audiniams... Būkštaujama, kad panaši reakcija kils ir šukuotinės vilnos pramonėje, kur pastaruoju metu yra padidėjęs mašinų skaičius. Ponas Bekeris apskaičiuoja, kad vien tik 1849 metais audimo staklių produkcija šioje gamybos šakoje padidėjo 40%, verpsčių produkcija 25—30%, o įmonės tebesiplečia ankstesniu tempu» («Reports of Insp. of Fact., April 1850», 54 psl.).

1850 m. Spalis. «Medvilnės kaina tebekelia... žymią depresiją šioje pramonės šakoje, ypač tokioms prekėms, kurioms žaliavos sudaro žymią gamybos kaštų dalį. Didelis šilko žaliavos kainų pakilimas daugeliu atvejų sukeldavo depresiją ir šioje šakoje» («Reports of Insp. of Fact., October 1850», 14 psl.).— Pagal čia cituotąją Karališkosios linininkystės draugijos Airijoje komiteto ataskaitą aukšta linų kaina, esant žemoms kitų žemės ūkio produktų kainoms, čia užtikrina žymų linų gamybos išplėtimą ateinančiais metais (ten pat, 31, 33 psl.).

1853 m. Balandis. Intensyvus klestėjimas. «Per paskutinius 17 metų nė karto visą tą laiką, kai man teko oficialiai susipažinti

su įmonių padėtimi Lankaširo fabrikų apygardoje, aš nesu matęs tokio visuotinio klestėjimo; pagyvėjimas visose šakose yra nepaprastas»,— sako L. Horneris («Reports of Insp. of Fact., April 1853», 19 psl.).

1853 m. Spalis. Medvilnės pramonės depresija. «Perprodukcija» («Reports of Insp. of Fact., October 1853», 15 psl.).

1854 m. Balandis. «Nors vilnos pramonė dirbo neintensyviai, vis dėlto ji visus fabrikus pilnai aprūpino darbu; taip pat ir medvilnės pramonė. Šukuotinės vilnos pramonė visą praėjusį pusmetį nuolat dirbo su pertraukom... Linų apdirbimo pramonėje buvo sutrikimų dėl to, kad ryšium su Krymo karu sumažėjo linų ir kanapių pluošto pasiūla iš Rusijos» («Reports of Insp. of Fact., [April] 1854», 37 psl.).

1859 m. «Škotijos linų apdirbimo pramonėje reikalai vis dar veikiami depresijos,... nes žaliavų gaunama retai ir jos yra brangios; bloga gauto derliaus kokybė Pabaltijo kraštuose, iš kur mes daugiausia įsivežame tas žaliavas, turės žalingos įtakos reikalams šioje apygardoje; tuo tarpu džiutas, kuris pamažu išstumia linus daugelio šiurkščių prekių gamyboje, yra ne perdaug brangus ir jo yra pakankamas kiekis... maždaug pusė mašinų Dendyje dabar verpia džiutą» («Reports of Insp. of Fact., April 1859», 19 psl.).— «Kadangi žaliavų kaina yra aukšta, tai linų verpimas vis dar neduoda pakankamo pelno, ir tuo tarpu, kai visi kiti fabrikai dirba pilną laiką, mes turime visą eilę pavyzdžių, kai sustabdomos linų perdirbimo mašinos... Džiuto verpimo... būklė yra labiau patenkinama, nes pastaruoju metu šios medžiagos kaina dar sumažėjo» («Reports of Insp. of Fact., October 1859», 20 psl.).

1861—1864 metai. Amerikos pilietinis karas. Medvilnės badas. Didžiausias pavyzdys, kai gamybos procesas nutrūksta dėl žaliavų stokos ir brangumo

1860 m. Balandis. «Kai dėl įmonių būklės, tai aš džiaugiuosi galėdamas jums pranešti, kad, nepaisant aukštos žaliavų kainos, visos tekstilės pramonės šakos, išskyrus šilko pramonę, pastarąjį pusmetį veikė labai gerai... Kai kuriose medvilnės apygardose darbininkų buvo ieškoma su skelbimų pagalba, ir darbininkai ten vyko iš Norfolko ir kitų žemės ūkio grafysčių... Matyti, visose pramonės šakose smarkiai jaučiama didelė žaliavų stoka. Tik... ši stoka išlaiko mus tam tikrose ribose. Medvilnės pramonėje naujai įsteigtų fabrikų skaičius, jau esančių išplėtimas ir darbininkų paklausa, gal būt, dar niekad nebuvo tokie dideli kaip dabar. Visur kur ieškoma žaliavų» («Reports of Insp. of Fact., April 1860», 57 psl.).

1860 m. Spalis. «Įmonių būklė medvilnės, vilnos ir linų verpimo apygardose buvo gera; Airijoje, sakoma, įmonių būklė per pastaruosius vienerius metus buvusi net labai gera ir būtų buvusi dar

geresnė, jei ne aukšta žaliavų kaina. Matyti, linų verpyklų savininkai su didesniu negu kada nors nekantrumu laukia, kad geležinkelių dėka Indijoje bus atrasti papildomi linų tiekimo šaltiniai ir kad atitinkamai išsivystys Indijos žemės ūkis, siekiant pagaliau... sulaukti tokios linų pasiūlos, kuri atitiktų jų poreikius» («Reports of Insp. of Fact., October 1860», 37 psl.).

1861 m. Balandis. «Įmonių būklė šiuo metu yra depresinė... kai kurie medvilnės fabrikai dirba nepilną laiką, o daugelis šilko fabrikų tik iš dalies dirba. Žaliavos yra brangios. Beveik visose tekstilės pramonės šakose jų kaina yra aukštesnė už tą kainą, kuri leistų jas perdirbti vartotojų masei» («Reports of Insp. of Fact., April 1861», 33 psl.).

Dabar paaiškėjo, kad 1860 metais medvilnės pramonėje buvo perprodukcija; jos padariniai dar buvo juntami artimiausiais metais. «Reikėjo dvejų trejų metų, kad pasaulinė rinka absorbuotų 1860 metų perprodukciją» («Reports of Insp. of Fact., December 1863», 127 psl.). «Depresinė medvilnės fabrikatų rinkų būklė Rytų Azijoje 1860 m. pradžioje darė atitinkamą grįžtamą poveikį reikalams Blekberne, kur vidutiniškai 30 000 mechaninių audimo staklių gamina audinius beveik vien tik šiai rinkai. Dėl to darbo paklausa čia buvo ribota jau daug mėnesių prieš pasireiškiant medvilnės blokados įtakai... laimei, tai išgelbėjo daugelį fabrikantų nuo nusmukimo. Padidėjo atsargų vertė, kol jos buvo laikomos sandėliuose, ir tuo būdu buvo išvengta to baisingo nuvertėjimo, kuris priešingu atveju, esant tokiai krizei, būtų buvęs neišvengiamas» («Reports of Insp. of Fact., October 1862», 28, 29, 30 psl.).

1861 m. Spalis. «Jau kurį laiką įmonių būklė labai depresinė... Labai galimas dalykas, kad žiemos mėnesiais daugelis fabrikų smarkiai sutrumpins darbo laiką. Tai, tarp kita ko, buvo galima numatyti... visiškai nepriklausomai nuo priežasčių, kurios nutraukė mūsų įprastinį medvilnės įvežimą iš Amerikos ir mūsų išvežimą, sutrumpinti darbo laiką ateinančią žiemą būtų būtinai reikėję dėl to, kad per paskutinius trejus metus smarkiai padidėjo gamyba ir susidarė sunkumų Indijos bei Kinijos rinkose» («Reports of Insp. of Fact., October 1861», 19 psl.).

Medvilnės atliekos. Ost-Indijos medvilnė (suratas). Įtaka darbininkų darbo užmokesčiui. Mašinų tobulinimas. Medvilnės pakeitimas krakmolu ir mineralais. Šio šliktavimo krakmolu įtaka darbininkams. Plonųjų numerių verpimo fabrikantai Fabrikantų apgaulė

«Vienas fabrikantas štai ką man rašo: «Kai dėl vienai verpstei suvartojamos medvilnės kiekio, tai jūs tikrai nepakankamai atsižvelgiate į tą faktą, kad, kai medvilnė yra brangi, kiekvienas paprastų verpalų (sakysime, iki Nr. 40, o daugiausia Nr. 12—32)

verpyklos savininkas gamina tokius plonus numerius, kokius tik gali, t. y. jis ims verpti Nr. 16 vietoj ankstesnio Nr. 12 arba Nr. 22 vietoj Nr. 16 ir t. t., o audimo fabriko savininkas, kuris audžia šiuos plonus verpalus, pakels savo kartūną iki įprastinio svorio, pridėdamas prie jo atitinkamai didesnį kiekį šlikto. Ši pagalbinė priemonė dabar naudojama tikrai gėdingu mastu. Iš patikimo šaltinio aš esu girdėjęs, kad yra toks paprastas širtingas [audeklas marškiniams] eksportui, kurio vienas gabalas sveria 8 svarus, iš kurių $2^3/_4$ svaro sudaro šliktas. Kitų rūšių audiniuose šliktas dažnai siekia iki 50%; todėl fabrikantas jokiu būdu nemeluoja girdamasis, kad jis turtėja, parduodamas svarą savo audinio pigiau, negu jis yra mokėjęs už verpalus, suvartotus jam pagaminti» («Reports of Insp. of Fact., April 1864», 27 psl.).

«Man taip pat buvo pranešta, kad audėjai padidėjusį savo susirgimų skaičių sieja su šliktu, kuris yra vartojamas iš Ost-Indijos medvilnės suverptiems metmenims ir kuris nesusideda, kaip būdavo anksčiau, iš grynų miltų. Tačiau šis miltų surogatas, kaip sakoma, turįs tą didžiulį pranašumą, kad jis smarkiai padidina audinio svorį, vadinasi, 15 svarų verpalų duoda 20 svarų audinių» («Reports of Insp. of Fact., October 1863», 63 psl. Šis surogatas buvo maltas talkas, vadinamasis «China clay», arba gipsas, vadinamasis «French chalk»).— «Audėjų (čia turimi galvoje darbininkai) uždarbis smarkiai sumažėja dėl to, kad metmenims šliktuoti naudojami miltų surogatai. Šis šliktas verpalus padaro sunkesnius, bet kartu kietus ir lūžtamus. Kiekviena metmenų gija audimo staklėse pereina per vadinamąjį remizą, kurio tvirtos gijos laiko metmenis taisyklingoje padėtyje; smarkiai šliktuoti metmenys yra priežastis, kad gijos remize nuolat trūkinėja; kiekvienam nutrūkimui pataisyti audėjas sugaišta penkias minutes laiko; dabar audėjui tenka tokius sugedimus taisyti mažiausiai 10 kartų dažniau negu anksčiau, ir, savaime suprantama, audimo staklės per vieną darbo dieną pagamina atitinkamai mažiau audinio» (ten pat, 42, 43 psl.).

«Eštone, Stelibridže, Moslyje, Oldheme ir t. t. darbo laikas yra sutrumpintas visu trečdaliu ir kiekvieną savaitę yra vis labiau trumpinamas... Kartu su šiuo darbo dienos trumpinimu daugelyje šakų mažinamas darbo užmokestis» («Reports of Insp. of Fact., April 1863», 13 psl.).— 1861 m. pradžioje kai kuriuose Lankaširo rajonuose įvyko mechaninių audėjų streikas. Kai kurie fabrikantai pranešė, kad darbo užmokestis būsiąs sumažintas 5—$7^1/_2$%; darbininkai reikalavo, kad darbo užmokesčio tarifai būtų palikti, o darbo diena sutrumpinta. Įmonininkai nesutiko, ir prasidėjo streikas. Po mėnesio darbininkai turėjo nusileisti. Ir dabar jie gavo ir viena ir kita: «Ne tik buvo sumažintas darbo užmokestis, su kuo darbininkai galų gale sutiko, bet daugelis fabrikų dabar dirba nepilną laiką» («Reports of Insp. of Fact., April 1861», 23 psl.).

1862 m. Balandis. «Darbininkų kančios nuo mano paskutinės ataskaitos meto yra žymiai padidėjusios; tačiau dar niekad pramonės istorijoje tokios netikėtos ir tokios sunkios kančios nebuvo pakeliamos su tokiu tyliu nuolankumu ir su tokia kantria savitvarda» («Reports of Insp. of Fact., April 1862», 10 psl.).— «Santykinis visiškų bedarbių skaičius šiuo metu, matyt, tik truputį viršija bedarbių skaičių 1848 metais, kai viešpatavo paprasta panika, kurios vis dėlto pakako, kad paskatintų susirūpinusius fabrikantus surinkti statistinius duomenis apie medvilnės pramonę, analogiškus tiems, kurie dabar skelbiami kas savaitė... 1848 m. gegužės mėnesį nedirbo 15% visų Mančesterio medvilnės pramonės darbininkų, 12% dirbo nepilną laiką, o daugiau kaip 70% dirbo pilną laiką. 1862 m. gegužės 28 d. 15% darbininkų buvo be darbo, 35% dirbo nepilną laiką, 49% — pilną laiką... Gretimose vietovėse, pvz., Stokporte, nepilną laiką dirbančiųjų ir visai nedirbančiųjų procentas yra didesnis, dirbančiųjų pilną laiką procentas yra mažesnis», nes čia verpiami storesni numeriai negu Mančesteryje (16 psl.).

1862 m. Spalis. «Paskutiniais oficialiosios statistikos duomenimis, Jungtinėje karalystėje 1861 metais iš viso buvo 2 887 medvilnės fabrikai, iš jų 2 109 mano apygardoje» (Lankašire ir Češire). «Aš, suprantama, žinojau, kad labai didelė šių 2 109 mano apygardos fabrikų dalis yra smulkios įmonės, kuriose dirba nedidelis darbininkų skaičius. Tačiau aš nustebau išsiaiškinęs, koks didelis yra smulkiųjų įmonių skaičius. 392 įmonėse, arba 19%, garo arba vandens varomoji jėga yra mažesnė kaip 10 arklio jėgų; 345 įmonėse, arba 16%, — nuo 10 iki 20 arklio jėgų; 1 372 įmonėse — 20 ir daugiau arklio jėgų... Labai didelė šių smulkiųjų fabrikantų dalis — daugiau kaip vienas trečdalis jų bendro skaičiaus — ne taip seniai patys buvo darbininkai; tai yra žmonės, kurie neturi kapitalų... Taigi svorio centras tenka likusiems $^2/_3$» («Reports of Insp. of Fact., October 1862», 18, 19 psl.).

Tos pačios ataskaitos duomenimis, tuo metu Lankaširo ir Češiro medvilnės pramonėje pilną laiką dirbo 40 146 darbininkai, arba 11,3%; nepilną laiką — 134 767, arba 38%; darbo neturėjo 179 721, arba 50,7%. Atmetus iš čia skaičius, liečiančius Mančesterį ir Boltoną, kur buvo daugiausia verpiami ploni numeriai,— šaka, palyginti mažai nukentėjusi dėl medvilnės stokos,— įmonių padėtis atrodys dar nepalankesnė, būtent: pilną laiką dirbančiųjų 8,5%, nepilną laiką dirbančiųjų 38%, bedarbių 53,5% (19, 20 psl.).

«Darbininkams yra esminis skirtumas, ar perdirbama gera ar bloga medvilnė. Pirmaisiais metų mėnesiais, kai fabrikantai stengėsi palaikyti reguliarų savo fabrikų funkcionavimą, naudodami visokią medvilnę, kokią tik buvo galima pigiai pirkti, į fabrikus, kur anksčiau paprastai buvo vartojama gera medvilnė, pateko daug

blogos medvilnės; darbininkų darbo užmokesčio skirtumas buvo toks didelis, kad įvyko daug streikų, nes, esant senajam vienetiniam darbo užmokesčiui, darbininkai dabar negalėjo pasiekti pakenčiamo kasdieninio uždarbio... Kai kuriais atvejais skirtumas, naudojant blogą medvilnę, siekė pusę viso uždarbio, net dirbant pilną darbo laiką» (27 psl.).

1863 m. Balandis. «Šiais metais pilną laiką galės dirbti tik truputį daugiau kaip pusė visų medvilnės pramonės darbininkų» («Reports of Insp. of Fact., April 1863», 14 psl.).

«Labai rimtas trūkumas vartojant Ost-Indijos medvilnę, kurią fabrikai dabar yra priversti naudoti, yra tas, kad tenka smarkiai sulėtinti mašinų greitį. Pastaraisiais metais buvo panaudotos visos priemonės šiam greičiui padidinti ir tuo būdu priversti tas pačias mašinas atlikti daugiau darbo. Sumažintas greitis darbininko interesus paliečia tiek pat, kaip ir fabrikanto interesus, nes dauguma darbininkų gauna vienetinį darbo užmokestį: verpėjas tiek ir tiek už svarą suverptų verpalų, audėjas tiek ir tiek už jo išausto audinio gabalą; ir net kitiems, pasavaičiui apmokamiems darbininkams darbo užmokestis turi sumažėti dėl gamybos sumažėjimo. Mano žiniomis... ir pagal man perduotus duomenis apie medvilnės pramonės darbininkų uždarbį šiais metais... darbo užmokestis yra sumažėjęs vidutiniškai 20%, kai kuriais atvejais 50%, palyginti su darbo užmokesčiu, kuris paprastai buvo mokamas 1861 metais» (13 psl.).— «Uždarbio suma priklauso nuo... to, kokia yra perdirbamosios medžiagos kokybė... Darbininkų padėtis jų gaunamo darbo užmokesčio atžvilgiu dabar (1863 m. spalio mėnesį) yra daug geresnė negu tuo pačiu laiku praeitais metais. Mašinos buvo patobulintos, geriau susipažinta su žaliavomis ir darbininkai lengviau įveikia tuos sunkumus, su kuriais jiems iš pradžių tekdavo kovoti. Praėjusį pavasarį aš buvau Prestone vienoje siuvimo mokykloje (labdarybės įstaiga bedarbiams); dvi jaunos merginos, kurios neseniai prieš tai buvo nusiųstos į audimo įmonę, kur jos, kaip tvirtino fabrikantas, būtų galėjusios užsidirbti 4 šil. per savaitę, prašėsi priimamos atgal į mokyklą ir skundėsi, kad jos negalinčios uždirbti ir 1 šil. per savaitę. Aš turėjau žinių apie self-acting minders [darbininkai, kurie verpia automatinėmis verpimo mašinomis]... Vyrai, kurie valdo porą selfaktorių, dirbdami pilną laiką, per 14 dienų uždirbo 8 šil. 11 pensų, iš kurių jiems buvo išskaitytas buto nuomos mokestis, be to, fabrikantas» (koks kilnumas!) «grąžino jiems atgal kaip dovaną pusę šio mokesčio. Darbininkai išsinešė po 6 šil. 11 pensų kiekvienas. Daugelyje vietų per paskutinius 1862 metų mėnesius self-acting minders uždirbdavo 5—9 šil. per savaitę, audėjai 2—6 šil. per savaitę... Šiuo metu padėtis yra daug normalesnė, nors uždarbis daugumoje apygardų vis dar tebėra labai mažas... Greta trumpo Indijos medvilnės

pluošto ir jos nešvarumo įvairios kitos priežastys prisidėjo prie to, kad uždarbis sumažėjo. Antai, dabar pasidarė įprasta į Indijos medvilnę gausiai primaišyti medvilnės atliekų, ir tai, žinoma, dar labiau padidina verpėjui sunkumus. Esant trumpam pluoštui, gijos lengviau trūkinėja išimant verpstes ir susukant verpalus, be to, negalima palaikyti tokios reguliarios verpsčių eigos... Taip pat dėl to, kad gijoms tenka skirti labai daug dėmesio, viena audėja dažnai gali prižiūrėti tik vienerias stakles, ir tik labai nedaugelis gali prižiūrėti daugiau kaip dvejas stakles... Daugeliu atvejų darbininkų užmokestis sumažintas 5, $7^1/_2$ ir 10%... dažniausiai darbininkui pačiam paliekama spręsti, kaip susidoroti su žaliavomis ir pasiekti įprastinę uždarbio sumą... Kitas sunkumas, su kuriuo kartais audėjams tenka kovoti, yra tas, kad jie verčiami gaminti gerą audinį iš blogos medžiagos ir baudžiami išskaitymais iš darbo užmokesčio, jei darbas neduoda pageidaujamų rezultatų» («Reports of Insp. of Fact., October 1863», 41—43 psl.).

Darbo užmokestis buvo menkas net ten, kur buvo dirbama pilną laiką. Medvilnės pramonės darbininkai noriai imdavosi visokių viešųjų darbų, kur tik juos priimdavo: drenavimo, kelių tiesimo, akmenų skaldymo, gatvių grindimo, kad gautų iš vietinės valdžios organų pašalpą (kuri iš tikrųjų buvo pašalpa fabrikantams, žr. I knyga, 536 ir sek. psl. [K. Marksas: «Kapitalas», I t., Vilnius, 1957, 511 ir sek. psl.]). Visa buržuazija akylai sekė darbininkus. Jei darbininkui buvo pasiūlomas menkiausias uždarbis ir jis jo atsisakydavo, tai pašalpos komitetas tuojau išbraukdavo darbininką iš pašalpą gaunančių asmenų sąrašo. Tai buvo aukso laikai ponams fabrikantams, nes darbininkams arba tekdavo mirti badu, arba dirbti už bet kokį užmokestį tokiomis sąlygomis, kurios kapitalistams buvo kuo pelningiausios, o pašalpos komitetai veikė kaip ištikimi fabrikantų sarginiai šunys. Tuo pačiu metu fabrikantai, slaptai susitarę su vyriausybe, kiek galėdami varžė emigraciją, iš dalies tam, kad visuomet turėtų parengtą, darbininkų kūne ir kraujyje įkūnytą kapitalą, iš dalies tam, kad užtikrintų sau iš darbininkų išspaudžiamą mokestį už butą.

«Šiuo atveju pašalpos komitetai elgdavosi be galo griežtai. Jei buvo pasiūlytas darbas, tai darbininkai, kuriems jis buvo pasiūlytas, buvo išbraukiami iš sąrašų ir tuo būdu būdavo priverčiami priimti pasiūlytąjį darbą. Jei darbininkai vengdavo siūlomo darbo... tai priežastis buvo ta, kad jų uždarbis būtų buvęs tik nominalus, o darbas nepaprastai sunkus» («Reports of Insp. of Fact., October 1863», 97 psl.).

Darbininkai buvo pasiryžę imtis bet kokio darbo, kuris buvo jiems skiriamas pagal Public Works Act [Viešųjų darbų aktą]. «Principai, pagal kuriuos buvo suorganizuoti pramonės darbai, toli gražu nebuvo vienodi įvairiuose miestuose. Bet ir tose vietose,

kur darbas atvirame ore nebuvo vien bandomasis darbas (labour test), šis darbas buvo apmokamas arba paprastos reguliarios pašalpos ribose, arba tik truputį brangiau ir tuo būdu faktiškai jis buvo bandomojo darbo pobūdžio» (69 psl.). «1863 metų Public Works Act [Viešųjų darbų aktas] turėjo pašalinti šią negerovę ir įgalinti darbininką užsidirbti savo dienos uždarbį kaip nepriklausomam padieniui darbininkui. Šio akto tikslas buvo trejopas: 1) suteikti vietinės valdžios organams teisę skolintis iš valstybinės paskolas tvarkančių komisarų pinigus (sutikus valstybinės centrinės vargšų globos žinybos prezidentui); 2) skatinti miestų sutvarkymą medvilnės apygardose; 3) aprūpinti bedarbius darbu ir pakankamu uždarbiu (remunerative wages)». Iki 1863 m. spalio pabaigos pagal šį įstatymą buvo gauta paskolų apie 883 700 sv. st. (70 psl.). Pradėtieji vykdyti darbai buvo daugiausia kanalizacijos įrengimas, kelių tiesimas, gatvių grindimas, užtvankų statymas vandens varikliams ir t. t.

Ponas Hendersonas, Blekberno komiteto prezidentas, apie tai rašo fabrikų inspektoriui Redgreivui: «Iš viso to, ką man teko stebėti dabartiniu kančių ir skurdo laikotarpiu, niekas taip manęs nestebino ir nedžiugino, kaip tas guvus pasiryžimas, su kuriuo šios apygardos bedarbiai imasi darbų, kuriuos jiems pasiūlo Blekberno miesto taryba, remdamasi Public Works Act [Viešųjų darbų aktu]. Sunku įsivaizduoti ryškesnį kontrastą už tą, kuris yra tarp medvilnės verpėjo, kuris anksčiau dirbo fabrike kvalifikuotu darbininku, ir to paties medvilnės verpėjo, kuris dabar dirba padieniu darbininku nuleidžiamame kanale 14 ar 18 pėdų gylyje». (Čia darbininkai, atsižvelgiant į šeimos didumą, uždirbdavo nuo 4 iki 12 šil. per savaitę; ir šios milžiniškos sumos dažnai turėdavo užtekti 8 asmenų šeimai išlaikyti. Ponai buržua čia gaudavo dvigubą naudą: pirma, savo užrūkusiems ir apleistiems miestams sutvarkyti jie gaudavo pinigus už be galo mažas palūkanas; antra, jie mokėdavo darbininkams nepalyginamai mažiau už įprastinį darbo užmokestį.) «Darbininkas, pripratęs beveik prie tropikų temperatūros, prie darbo, kur manipuliavimo sugebėjimas ir tikslumas jam buvo kur kas svarbesni už raumenų jėgą, pripratęs prie dvigubo, kartais trigubo darbo užmokesčio, lyginant su tuo, ką jis dabar gali gauti,— toks darbininkas, sutikdamas su siūlomomis sąlygomis, parodo pasiaukojimą ir protingumą, kurie jam daro didžiausią garbę. Blekberne bedarbiai buvo išmėginti beveik visuose galimuose darbuose, kurie yra dirbami atvirame ore: jie kasė klampų, sunkų molžemį dideliame gylyje, dirbo nusausinimo darbus, skaldė akmenis, tiesė kelius, kasė 14, 16 ir kartais 20 pėdų gilumo gatvių kanalus. Dažnai jiems tekdavo dirbant stovėti 10—12 colių gilumo purve ir vandenyje ir jie kentė dėl klimato, kuriam savo drėgnumu ir šaltumu vargu ar gali prilygti kokios nors kitos Anglijos apygardos klimatas, jei toks klimatas aplamai kur nors yra» (91, 92 psl.).— «Darbininkai

elgėsi beveik nepriekaištingai... jie buvo pasiryžę imtis darbo atvirame ore ir šiaip taip manytis juo» (69 psl.).

1864 m. Balandis. «Retkarčiais įvairiose apygardose girdėti skundžiantis darbininkų stoka, ypač tam tikrose šakose, pvz., audimo pramonėje... tačiau šių skundų priežastis yra tiek tas menkas darbo užmokestis, kurį darbininkai tegali uždirbti naudojant blogas verpalų rūšis, tiek ir tam tikra reali darbininkų stoka šioje specialioje šakoje. Praeitą mėnesį įvyko gausūs susidūrimai tarp tam tikrų fabrikantų ir jų darbininkų dėl darbo užmokesčio. Aš apgailestauju, kad streikai pradėjo kilti per dažnai... Į Public Works Act [Viešųjų darbų akto] įtaką fabrikantai žiūri kaip į konkurenciją, ir dėl to Beikapo vietinis komitetas sustabdė savo veiklą, nes nors dar ir ne visi fabrikai veikia, vis dėlto pradėjo reikštis darbininkų stoka» («Reports of Insp. of Fact., April 1864», 9, 10 psl.). Ir, tikrai, metas būtų ponams fabrikantams susiprotėti. Public Works Act dėka paklausa taip padidėjo, jog Beikapo akmens skaldyklose kai kurie fabrikų darbininkai uždirbdavo 4—5 šil. per dieną. Ir todėl buvo pamažu sustabdyti viešieji darbai — šis naujas leidimas 1848 metų Ateliers nationaux [nacionalinių dirbtuvių], bet šį kartą įrengtų buržuazijos naudai.

Eksperimentai in corpore vili [*su beverčiu kūnu*]

«Nors aš čia nurodžiau smarkiai sumažintą darbo užmokestį» (pilną laiką dirbančių darbininkų), «kuris yra tikras darbininkų uždarbis įvairiuose fabrikuose, bet iš to dar anaiptol neišeina, kad darbininkai savaitė po savaitės uždirba tą pačią sumą. Čia būna smarkių svyravimų dėl to, kad fabrikantai tuose pačiuose fabrikuose daro nuolatinius eksperimentus, įvairiai kombinuodami medvilnės rūšis ir jos atliekas; šie «mišiniai», kaip jie vadinami, dažnai keičiami, ir darbininkų uždarbis didėja ar mažėja priklausomai nuo medvilnės mišinio kokybės. Kartais jis tesudaro 15% ankstesnio uždarbio ir per savaitę ar per dvi krinta 50 ar 60%». Inspektorius Redgreivas, kurį mes čia cituojame, pateikia iš praktikos paimtus duomenis apie darbo užmokestį, iš kurių čia užteks pateikti šiuos pavyzdžius:

A, audėjas, 6 žmonių šeima, dirba 4 dienas per savaitę, uždirba 6 šil. 8½ penso; *B,* prisukėjas, 4½ dienos per savaitę, 6 šil.; *C,* audėjas, 4 žmonių šeima, 5 dienos per savaitę, 5 šil. 1 pensas; *D,* dvejintojas, 6 žmonių šeima, 4 dienos per savaitę, 7 šil. 10 pensų; *E,* audėjas, 7 žmonių šeima, 3 dienos per savaitę, 5 šil., ir t. t. Redgreivas toliau rašo: «Šie duomenys verti dėmesio, nes jie parodo, jog kai kurioms šeimoms darbas būtų nelaimė, nes jis taip sumažintų uždarbį, kad būtų galima patenkinti tik visai mažą absoliučiai būtinų poreikių dalį, jei nebūtų teikiama papildoma pašalpa tais atvejais, kai šeimos uždarbis nesiekia tos sumos, kurią ji gautų

kaip pašalpą, jeigu ji visai neturėtų darbo» («Reports of Insp. of Fact., October 1863», 50—53 psl.).

«Pradedant nuo 1863 m. birželio 5 d., nėra buvę nė vienos savaitės, per kurią visų darbininkų vidutinis darbo laikas būtų trukęs daugiau kaip dvi dienas 7 valandas ir kelias minutes» (ten pat, 121 psl.).

Nuo krizės pradžios iki 1863 m. kovo 25 d. vargšų globos žinybos, centrinis pašalpų komitetas ir Londono municipaliteto komitetas išdavė beveik tris milijonus svarų sterlingų (ten pat, 13 psl.).

«Vienoje apygardoje, kur verpiami ploniausi verpalų numeriai... verpėjams netiesiogiai buvo 15% sumažintas darbo užmokestis pereinant nuo Sea Island prie Egipto medvilnės... Vienoje didelėje apygardoje, kur naudojami didžiuliai medvilnės atliekų kiekiai sumaišyti su Indijos medvilne, verpėjams darbo užmokestis buvo sumažintas 5% ir, be to, jie dar prarado 20—30% dėl surato ir medvilnės atliekų perdirbimo. Audėjai, kurie anksčiau dirbo prie ketverių staklių, dabar perėjo prie dvejų. 1860 metais kiekvienomis audimo staklėmis jie uždirbdavo 5 šil. 7 pensus, 1863 metais tik 3 šil. 4 pensus... Piniginės baudos, kurios anksčiau, vartojant Amerikos medvilnę, svyravo nuo 3 iki 6 pensų (verpėjui), dabar siekia 1 šil.— 3 šil. 6 pensus». Vienoje apygardoje, kur Egipto medvilnė buvo naudojama sumaišant ją su Ost-Indijos medvilne, «verpėjo, dirbančio prie verpimo mašinos, vidutinis darbo užmokestis 1860 metais buvo 18—25 šil., o dabar nuo 10 iki 18 šil. Viso to priežastis nėra vien medvilnės pablogėjimas, bet taip pat ir verpimo mašinos greičio sumažinimas, siekiant stipriau susukti verpalus, už ką paprastu metu pagal susitarimą specialiai apmokama» (43, 44, 45—50 psl.). «Nors Ost-Indijos medvilnės perdirbimas galėjo vienu ar kitu atveju būti pelningas fabrikantams, bet už tai mes matome (žr. įkainių lapą, 53 psl.), ką dėl to turėjo iškentėti darbininkai, palyginti su 1861 metais. Jei surato naudojimas įsigalės, tai darbininkai pareikalaus tokio pat uždarbio, kaip ir 1861 metais; bet šiuo atveju bus rimtai paliestas fabrikantų pelnas, jei šios įtakos nekompensuos medvilnės arba fabrikatų kainos pasikeitimas» (105 psl.).

Buto nuomos mokestis. «Mokestį už butą, kurį darbininkai moka tais atvejais, kai jie gyvena fabrikantui priklausančiuose kotedžuose, fabrikantas dažnai išskaito iš darbo užmokesčio net tada, kai dirbama nepilną laiką. Vis dėlto šių pastatų vertė yra sumažėjusi, ir nameliai dabar išnuomojami 25—50% pigiau negu anksčiau; kotedžą, kuris anksčiau kainavo 3 šil. 6 pensus savaitei, dabar galima nuomoti už 2 šil. 4 pensus, o kartais ir dar pigiau» (57 psl.).

Emigracija. Fabrikantai, žinoma, buvo nusistatę prieš darbininkų emigravimą, nes, iš vienos pusės, «laukdami geresnių laikų

medvilnės pramonei, jie stengėsi išsaugoti savo pašonėje priemones, kurios leistų kuo pelningiausiai tvarkyti savo fabrikus». Be to, «daugeliui fabrikantų priklauso namai, kuriuose gyvena jų samdomi darbininkai, ir bent kai kurie fabrikantai būtinai tikisi gauti vėliau nors dalį to buto nuomos mokesčio, kurį darbininkai jiems yra įsiskolinę» (96 psl.).

Ponas Bernolis Osbornas vienoje iš kalbų savo rinkėjams į parlamentą 1864 m. spalio 22 d. pasakė, kad Lankaširo darbininkai elgėsi kaip antikiniai filosofai (stoikai). Ar ne kaip avinai?

SEPTINTASIS SKIRSNIS

PAPILDYMAI

Tarkime, kaip aplamai šiame skyriuje mes darome, kad pelno masė, kuri pasisavinama kiekvienoje atskiroje gamybos sferoje, yra lygi pridedamosios vertės sumai, kurią pagamina visas į šią sferą įdėtasis kapitalas. Net ir šiuo atveju buržua neįsivaizduos pelno kaip kažko tolygaus pridedamajai vertei, t. y. neapmokėtam pridedamajam darbui, ir neįsivaizduos dėl šių priežasčių:

1) Cirkuliacijos procese jis užmiršta gamybos procesą. Prekių vertės realizavimą,— kuris apima ir jose esančios pridedamosios vertės realizavimą,— jis įsivaizduoja kaip pridedamosios vertės kūrimą. {Rankraštyje čia yra palikta spraga, kuri rodo, kad Marksas ketino plačiau išnagrinėti šį punktą.— *F. E.*}

2) Jei tarsime, kad darbo išnaudojimo laipsnis lieka nepasikeitęs, tai, kaip jau matėme, nepriklausomai nuo visų kredito sistemos sukeliamų modifikacijų, nepriklausomai nuo kapitalistų pastangų apgauti ir apsukti vienas kitą bei pasipelnyti kito sąskaita, toliau, nepriklausomai nuo kiekvieno sėkmingo rinkos pasirinkimo — pelno norma gali būti labai skirtinga priklausomai nuo didesnio ar mažesnio žaliavų pigumo, nuo didesnio ar mažesnio mokėjimo jas supirkti; priklausomai nuo to, kiek yra našios, tikslingos ir pigios naudojamosios mašinos; priklausomai nuo to, daugiau ar mažiau yra tobulas bendras įvairių gamybinio proceso stadijų organizavimas, kokiu mastu yra pašalintas žaliavų eikvojimas, kiek paprastai ir tikslingai yra suorganizuotas valdymas bei priežiūra ir t. t. Trumpai tariant, jei tam tikram kintamajam kapitalui pridedamoji vertė yra duota, tai ta pati pridedamoji vertė gali pasireikšti didesne arba mažesne pelno norma, vadinasi, gali duoti didesnę arba mažesnę pelno masę priklausomai nuo individualių paties kapitalisto arba jo prižiūrėtojų ir tarnautojų komercinių sugebėjimų. Tarkime, kad ta pati 1 000 sv. st. pridedamoji vertė, kuri yra 1 000 sv. st. darbo užmokesčio produktas, įmonėje *A* tenka 9 000 sv. st., o kitoje įmonėje *B* 11 000 sv. st. pastoviojo kapitalo. *A* atveju mes turime $p' = \frac{1\,000}{10\,000} = 10\%$. *B* atveju mes turime

$p' = \frac{1\,000}{12\,000} = 8^1/_3\%$. *A* atveju visas kapitalas pagamina palyginti daugiau pelno negu *B* atveju, nes ten pelno norma yra didesnė negu čia, nors abiem atvejais avansuotas kintamasis kapitalas = 1 000 ir iš jo gauta pridedamoji vertė taip pat = 1 000, vadinasi, abiem atvejais yra vienodai išnaudojamas vienodas darbininkų skaičius. Ši skirtinga tos pačios pridedamosios vertės masės išraiška, arba pelno normų, vadinasi, ir paties pelno dydžio skirtingumas, esant vienodam darbo išnaudojimui, gali atsirasti ir iš kitų šaltinių; bet jis gali taip pat ištisai ir išimtinai atsirasti dėl skirtingo sugebėjimo, kuriuo tvarkomos abi įmonės. Ir ši aplinkybė sukelia kapitalisto iliuziją, įtikina jį, kad jo pelnas atsirandąs ne iš darbo išnaudojimo, bet bent iš dalies ir dėl kitų, nuo to nepriklausančių aplinkybių, ypač iš jo individualios veiklos.

Iš viso to, kas šiame pirmajame skyriuje buvo išdėstyta, matyti, jog yra klaidinga ta pažiūra (Rodbertus), pagal kurią (skirtingai nuo žemės rentos, kur, pvz., žemės plotas nekinta, tuo tarpu renta didėja) kapitalo dydžio pasikeitimas nedaro įtakos pelno ir kapitalo santykiui, vadinasi, ir pelno normai, nes tuo atveju, kai didėja pelno masė, didėja ir kapitalo masė, kuriai pelnas apskaičiuojamas, ir atvirkščiai.

Tai teisinga tik dviem atvejais. Pirma, tada, kai, visoms kitoms aplinkybėms, vadinasi, pirmiausia pridedamosios vertės normai nesikeičiant, pasikeičia vertė prekės, kuri yra piniginė prekė. (Tas pat įvyksta, kai vertė pasikeičia tik nominaliai, kyla arba krinta vertės ženklai, kitoms sąlygoms esant vienodoms.) Tarkime, kad visas kapitalas yra lygus 100 sv. st., pelnas = 20 sv. st., vadinasi, pelno norma = 20%. Jei aukso vertė sumažėja arba padidėja dvigubai, tai pirmuoju atveju tas pats kapitalas, kuris anksčiau kainavo 100 sv. st., dabar kainuoja 200 sv. st., ir pelnas bus 40 sv. st. vertės, t. y. bus išreiškiamas šia pinigų suma vietoj ankstesniųjų 20 sv. st. Antruoju atveju kapitalo vertė sumažėja iki 50 sv. st., ir pelnas išreiškiamas 10 sv. st. vertės produktu. Tačiau abiem atvejais $200:40 = 50:10 = 100:20 = 20\%$. Tačiau tikrovėje visais šiais atvejais kapitalo vertės dydis nė kiek nepasikeičia, pasikeičia tik tos pačios vertės ir tos pačios pridedamosios vertės piniginė išraiška. Tai neturi jokios įtakos ir santykiui $\frac{m}{K}$, arba pelno normai.

Antrasis atvejis yra tas, kai tikrai pasikeičia vertės dydis, bet kai jam pasikeitus, nepasikeičia santykis $v:c$, t. y. kai, pridedamosios vertės normai nesikeičiant, darbo jėgai sunaudotojo kapitalo (kur į kintamąjį kapitalą žiūrima kaip į paleistos veikti darbo jėgos rodiklį) santykis su gamybos priemonėms sunaudotuoju ka-

pitalu lieka toks kaip anksčiau. Šiomis sąlygomis, jei mes turime K, arba nK, arba $\frac{K}{n}$, pvz., 1 000, arba 2 000, arba 500, pelnas, pelno normai esant 20%, pirmuoju atveju bus = 200, antruoju = = 400, trečiuoju = 100, bet $\frac{200}{1\,000}=\frac{400}{2\,000}=\frac{100}{500}=20\%$. Kitaip tariant, pelno norma čia lieka nepasikeitusi, nes kapitalo sudėtis lieka ta pati ir jos nepaliečia kapitalo dydžio pasikeitimas. Todėl pelno masės padidėjimas arba sumažėjimas čia parodo tik naudojamojo kapitalo dydžio padidėjimą arba sumažėjimą.

Taigi pirmuoju atveju įvyksta tiktai tariamas naudojamojo kapitalo dydžio pasikeitimas, antruoju atveju įvyksta tikrasis jo dydžio pasikeitimas, bet visiškai nesikeičia kapitalo organinė sudėtis, nesikeičia jo kintamosios dalies santykis su pastoviąja dalimi. Tačiau, išskyrus abu šiuos atvejus, naudojamojo kapitalo dydžio pasikeitimas yra arba ankstesnio vienos jo sudėtinių dalių vertės pasikeitimo *pasekmė* — ir todėl (jei, pasikeitus kintamajam kapitalui, nesikeičia pati pridedamoji vertė) jo sudėtinių dalių santykinio dydžio pasikeitimo pasekmė,— arba šis kapitalo dydžio pasikeitimas (pvz., dirbant didelio masto darbus, įvedant naujas mašinas ir pan.) yra jo abiejų organinių sudėtinių dalių santykinio dydžio pasikeitimo *priežastis*. Todėl visais šiais atvejais, kitoms sąlygoms esant vienodoms, pasikeitus naudojamojo kapitalo dydžiui, tuo pačiu metu pasikeičia ir pelno norma.

Pelno normos padidėjimas visada įvyksta dėl to, kad santykinai arba absoliučiai padidėja pridedamoji vertė, palyginti su jos gamybos kaštais, t. y. su visu avansuotuoju kapitalu; kitaip tariant, dėl to, kad sumažėja skirtumas tarp pelno normos ir pridedamosios vertės normos.

Pelno normos svyravimai, nepriklausomi nuo kapitalo organinių sudėtinių dalių arba nuo jo absoliutaus dydžio pasikeitimų, yra galimi tuo atveju, jei avansuotojo kapitalo, kokia forma — pagrindinio kapitalo ar apyvartinio kapitalo forma — jis bebūtų, vertė pakyla arba sumažėja dėl to, kad nepriklausomai nuo jau esančio kapitalo padidėja arba sumažėja darbo laikas, būtinas jam atgaminti. Kiekvienos prekės vertę, — vadinasi, ir vertę tų prekių, iš kurių susideda kapitalas,— apsprendžia ne tas būtinasis darbo laikas, kuris yra toje pačioje prekėje, bet tas darbo laikas, kuris yra *visuomeniškai* būtinas jai atgaminti. Šis atgaminimas gali vykti blogėjančiomis arba gerėjančiomis sąlygomis, kurios skiriasi nuo pradinės gamybos sąlygų. Tarkime, kad, sąlygoms pasikeitus, reikia, aplamai kalbant, dvigubai daugiau arba, atvirkščiai, dvigubai mažiau darbo laiko, kad būtų atgamintas savo daiktiniu turiniu tas pats kapitalas; tada, pinigų vertei nesikeičiant, kapitalas,

kurio vertė anksčiau buvo 100 sv. st., dabar bus 200 sv. st. arba atitinkamai 50 sv. st. Jei šis vertės padidėjimas arba sumažėjimas vienodai liestų visas kapitalo dalis, tai atitinkamai ir pelnas pasireikštų dvigubai didesne arba dvigubai mažesne pinigų suma. Jei kartu su vertės padidėjimu arba sumažėjimu pasikeičia kapitalo organinė sudėtis, padidėja arba sumažėja kintamosios kapitalo dalies santykis su pastoviąja dalimi, tai, kitoms sąlygoms esant vienodoms, pelno norma didės, kintamajam kapitalui santykinai didėjant, ir mažės, jam santykinai mažėjant. Tačiau, jei didėja arba mažėja tik piniginė avansuotojo kapitalo vertė (pasikeitus pinigų vertei), tai tokiu pat santykiu didėja arba mažėja pinigais išreikšta pridedamoji vertė. Pelno norma lieka nepasikeitusi.

ANTRASIS SKYRIUS

PELNO VIRTIMAS VIDUTINIU PELNU

AŠTUNTASIS SKIRSNIS

SKIRTINGA KAPITALO SUDĖTIS ĮVAIRIOSE GAMYBOS ŠAKOSE IR IŠ TO KYLĄS PELNO NORMŲ SKIRTINGUMAS

Ankstesniajame skyriuje buvo, tarp kita ko, parodyta, kokiu būdu pelno norma gali kitėti — didėti arba mažėti — pridedamosios vertės normai nesikeičiant. Šiame skirsnyje mes laikomės prielaidos, kad darbo išnaudojimo laipsnis, vadinasi, ir pridedamosios vertės norma bei darbo dienos ilgumas yra savo dydžiu vienodi, yra vienodo lygio visose gamybos sferose, į kurias dalijasi tam tikros šalies visuomeninis darbas. Kai dėl didelių darbo išnaudojimo skirtumų įvairiose gamybos sferose, tai jau A. Smitas smulkiai parodė, kad juos išlygina visokios tikros arba prietaru pagrįstos kompensuojančios aplinkybės, vadinasi, į šiuos skirtumus, kaip į tiktai tariamus ir laikinus, neturi būti kreipiamas dėmesys nagrinėjant bendruosius santykius. Kiti skirtumai, pvz., darbo užmokesčio dydžio skirtumai, daugiausia yra pagrįsti skirtumu tarp paprastojo ir sudėtingojo darbo, kuris jau buvo nurodytas I knygos pradžioje, 11 psl. [K. Marksas: «Kapitalas», I t., Vilnius, 1957, 46—47 psl.], ir nors jie padaro darbininkų likimą labai nevienodą įvairiose gamybos sferose, bet nė kiek nepaliečia darbo išnaudojimo laipsnio šiose įvairiose sferose. Jei, pvz., auksakalio darbas yra apmokamas brangiau negu padienio darbininko darbas, tai auksakalio pridedamasis darbas pagamina, palyginti su padienio darbininko pridedamuoju darbu, proporcingai didesnę pridedamąją vertę. Ir jei darbo užmokesčių ir darbo dienų, vadinasi, ir pridedamosios vertės normos išsilyginimą įvairiose gamybos sferose ir net įvairių kapitalo įdėjimų tarpe toje pačioje gamybos sferoje stabdo gausios vietinės kliūtys, tai, kapitalistinei gamybai žengiant į priekį ir vis labiau šiam gamybos būdui pajungiant visus ekonominius santykius, šis išsilyginimas darosi vis pilnesnis ir pilnesnis. Nors ir labai yra svarbu išnagrinėti tokį neatitikimą kiekviename specialiame

veikale apie darbo užmokestį, bet bendrai nagrinėjant kapitalistinę gamybą į jį galima nekreipti dėmesio kaip į atsitiktinį ir neesminį. Tokiame bendrame nagrinėjime aplamai visada laikomasi prielaidos, kad tikrieji santykiai atitinka savo sąvokas arba, kas yra tas pat, tikrieji santykiai atvaizduojami tik tiek, kiek jie išreiškia savąjį bendrą tipą.

Pridedamosios vertės normų įvairiose šalyse skirtingumas, t. y. nacionaliniai darbo išnaudojimo laipsnio skirtumai, šiam nagrinėjimui neturi reikšmės. Juk šiame skyriuje mes kaip tik norime parodyti, kokiu būdu kiekvienoje atskiroje šalyje susidaro tam tikra bendroji pelno norma. Iš tikrųjų yra aišku, kad, lygindami įvairias nacionalines pelno normas, turėsime tik sugretinti tai, ką esame išnagrinėję anksčiau, su tuo, ką reikia išnagrinėti dabar. Iš pradžių reikėtų išnagrinėti nacionalinių pridedamosios vertės normų skirtingumą, o paskui, remiantis šiomis duotosiomis pridedamosios vertės normomis, palyginti įvairias nacionalines pelno normas. Jeigu jų skirtingumas neatsiranda iš nacionalinių pridedamosios vertės normų skirtingumo, tai jis, aišku, atsiranda iš sąlygų, kurioms esant, kaip kad šiame mūsų tyrinėjimo skirsnyje, pridedamoji vertė numatoma visur vienoda, pastovi.

Ankstesniajame skirsnyje buvo parodyta, kad, pridedamosios vertės normai nesikeičiant, tam tikro kapitalo duodama pelno norma gali didėti arba mažėti priklausomai nuo aplinkybių, kurios padidina arba sumažina vienos arba kitos pastoviojo kapitalo dalies vertę ir, vadinasi, aplamai pakeičia santykį tarp pastoviosios ir kintamosios kapitalo sudėtinės dalies. Toliau buvo pažymėta, kad aplinkybės, kurios pailgina arba sutrumpina kapitalo apyvartos laiką, gali turėti analogišką įtaką pelno normai. Kadangi pelno masė yra tolygi pridedamosios vertės masei, pačiai pridedamajai vertei, tai mes taip pat parodėme, kad anksčiau minėtieji vertės svyravimai pelno *masės* — skirtingai nuo pelno *normos* — nepaliečia. Jie modifikuoja tik normą, kuria reiškiasi tam tikra pridedamoji vertė, vadinasi, ir tam tikro dydžio pelnas, t. y. modifikuoja tik santykinį pelno dydį, jo dydį, palyginti su avansuotojo kapitalo dydžiu. Jei dėl šių vertės svyravimų kapitalas surišamas arba išlaisvinamas, tai tokiu netiesioginiu būdu gali būti paliesta ne tik pelno norma, bet ir pats pelnas. Tačiau tai, kaip matėme, liečia tik jau funkcionuojantį kapitalą, o ne naujus kapitalo įdėjimus; ir, be to, paties pelno padidėjimas arba sumažėjimas visada priklauso nuo to, ar tas pats kapitalas dėl nurodytųjų vertės svyravimų gali paleisti veikti daugiau ar mažiau darbo; kitaip tariant, nuo to, ar didesnę ar mažesnę pridedamosios vertės masę — pridedamosios vertės normai nesikeičiant — gali pagaminti tas pats kapitalas. Tuo būdu ši tariama išimtis iš tikrųjų anaiptol neprieštarauja bendrajam dėsniui, nėra jokia jo išimtis, bet, priešingai, tėra atskiras bendrojo dėsnio pritaikymo atvejis.

Ankstesniajame skyriuje mes matėme, kad, darbo išnaudojimo laipsniui nesikeičiant, pastoviojo kapitalo sudėtinių dalių vertės pasikeitimas, o taip pat kapitalo apyvartos periodo pasikeitimas, keičia pelno normą. Dėl to savaime išeina, kad pelno normos įvairiose tuo pačiu metu viena šalia kitos esančiose gamybos sferose bus skirtingos, jeigu yra skirtingi, kitoms sąlygoms esant vienodoms, įvairiose gamybos šakose naudojamųjų kapitalų apyvartos periodai arba vertės atžvilgiu skirtingi santykiai tarp jų organinių sudėtinių dalių. Tai, ką anksčiau mes nagrinėjome kaip to paties kapitalo pasikeitimus, kurie vyksta vienas po kito laiko atžvilgiu, dabar mes nagrinėjame kaip tuo pačiu metu esančius skirtumus tarp vienas šalia kito padarytų kapitalo įdėjimų įvairiose gamybos sferose.

Čia mes turime išnagrinėti: 1) kapitalų *organinės sudėties* skirtingumą, 2) jų apyvartos periodo skirtingumą.

Savaime suprantama, kad, jei mes šiame nagrinėjime kalbame apie kapitalo sudėtį arba apyvartos laiką tam tikroje gamybos šakoje, tai mes visada turime galvoje vidutinį, normalų į tam tikrą gamybos šaką įdėtojo kapitalo santykį; aplamai čia kalbama apie vidutinį viso tam tikroje gamybos sferoje įdėtojo kapitalo santykį, o ne apie atsitiktinį į šią sferą įdėtųjų atskirų kapitalų skirtingumą.

Toliau, kadangi mes laikomės prielaidos, kad pridedamosios vertės norma ir darbo diena nesikeičia, ir kadangi ši prielaida apima taip pat ir darbo užmokesčio nekintamumą, tai šiomis sąlygomis tam tikras kintamojo kapitalo kiekis išreiškia tam tikrą paleistos veikti darbo jėgos kiekį, vadinasi, ir tam tikrą sudaiktinto darbo kiekį. Jei, pvz., 100 sv. st. išreiškia 100 darbininkų, t. y. faktiškai 100 darbo jėgų, vienos savaitės darbo užmokestį, tai 100 sv. st. $\times n$ išreiškia $100 \times n$ darbininkų darbo užmokestį, o $\frac{100 \text{ sv. st.}}{n}$ išreiškia $\frac{100}{n}$ darbininkų darbo užmokestį. Tuo būdu kintamasis kapitalas čia (kaip ir visada esant tam tikram darbo užmokesčio dydžiui) parodo masę to darbo, kurį paleidžia veikti visas tam tikro dydžio kapitalas; vadinasi, naudojamo kintamojo kapitalo dydžio skirtingumas parodo naudojamos darbo jėgos masės skirtingumą. Jei 100 sv. st. reiškia 100 darbininkų per savaitę ir, vadinasi, tariant, kad per savaitę yra dirbama 60 valandų,— reiškia 6 000 darbo valandų, tai 200 sv. st. atitinka 12 000, o 50 sv. st. tik 3 000 darbo valandų.

Kapitalo sudėtimi mes laikome, kaip jau nurodyta I knygoje, santykį tarp jo aktyviosios ir pasyviosios sudėtinės dalies, tarp kintamojo ir pastoviojo kapitalo. Čia mes turime išnagrinėti du santykius, kurie nėra vienodai svarbūs, nors tam tikromis aplinkybėmis jie gali turėti vienodą įtaką.

Pirmasis santykis remiasi techniniu pagrindu ir tam tikroje gamybinių jėgų išsivystymo pakopoje jis gali būti laikomas duotu. Reikia tam tikros darbo jėgos masės, kuriai atstovauja tam tikras darbininkų skaičius, kad būtų pagaminta, pvz., per vieną dieną tam tikra produkto masė, vadinasi,— tai savaime iš to išeina,— kad būtų paleista veikti, kad būtų gamybiškai suvartota tam tikra gamybos priemonių, mašinų, žaliavų ir t. t., masė. Tam tikras darbininkų skaičius tenka tam tikram gamybos priemonių kiekiui, todėl tam tikras gyvojo darbo kiekis tenka tam tikram darbo kiekiui, kuris jau yra sudaiktintas gamybos priemonėse. Šis santykis yra labai skirtingas įvairiose gamybos sferose, dažnai net įvairiose tos pačios pramonės šakose, nors viena nuo kitos labai nutolusiose pramonės šakose jis atsitiktinai gali būti visiškai arba beveik vienodas.

Šis santykis sudaro kapitalo techninę sudėtį ir yra tikrasis jo organinės sudėties pagrindas.

Tačiau yra galimas ir toks atvejis: minėtasis santykis yra vienodas įvairiose pramonės šakose, jei kintamasis kapitalas yra tik darbo jėgos rodiklis, o pastovusis kapitalas — tik šios darbo jėgos paleidžiamų veikti gamybos priemonių masės rodiklis; antai, apdirbant varį ir geležį tam tikri darbai gali reikalauti vienodo santykio tarp darbo jėgos ir gamybos priemonių masės. Bet kadangi varis yra brangesnis už geležį, tai santykis tarp kintamojo ir pastoviojo kapitalo vertės abiem atvejais bus skirtingas, o kartu bus skirtinga ir abiejų kapitalų, imant kiekvieną kaip visumą, sudėtis pagal vertę. Skirtumas tarp techninės sudėties ir sudėties pagal vertę pasireiškia kiekvienoje pramonės šakoje tuo, kad, techninei sudėčiai nesikeičiant, abiejų kapitalo dalių vertės santykis gali keistis ir, atvirkščiai, techninei sudėčiai kintant, jų vertės santykis gali likti nepasikeitęs; pastarasis reiškinys įvyksta, žinoma, tik tada, jeigu į gamybą įdėtosios gamybos priemonių masės ir darbo jėgos santykio pasikeitimą kompensuoja priešingas jų verčių pasikeitimas.

Kapitalo sudėtį pagal vertę, apsprendžiamą jo techninės sudėties ir ją atspindinčią, mes vadiname kapitalo *organine* sudėtimi[20].

Taigi kintamojo kapitalo atžvilgiu mes laikomės prielaidos, kad jis parodo tam tikrą darbo jėgos kiekį, tam tikrą darbininkų skaičių arba tam tikrą paleisto veikti gyvojo darbo masę. Ankstesniame skyriuje mes matėme, kad tam tikromis sąlygomis kintamojo kapitalo vertės dydžio pasikeitimas gali išreikšti tik tos pačios darbo masės kainos padidėjimą arba sumažėjimą; tačiau čia, kur į pri-

---

[20] Tai, kas aukščiau išdėstyta, jau buvo trumpai išnagrinėta pirmosios knygos trečiajame leidime, 628 psl. [ketvirtajame leidime 576 psl.; *K. Marksas:* «Kapitalas», I t., Vilnius, 1957, 547 psl.], XXIII skirsnio pradžioje. Kadangi pirmuosiuose dviejuose leidimuose šios vietos nėra, tai jos pakartojimas čia buvo tuo labiau pagrįstas. — *F. E.*

dedamosios vertės normą ir darbo dieną žiūrime kaip į pastovius dydžius, o į darbo užmokestį už tam tikrą darbo laiką — kaip į duotą dydį, šis atvejis atkrinta. Priešingai, pastoviojo kapitalo dydžio skirtumas, tiesa, taip pat gali parodyti, kad pasikeitė masė gamybos priemonių, kurias paleidžia veikti tam tikras darbo jėgos kiekis; bet jis taip pat gali atsirasti iš vienoje gamybos sferoje paleidžiamų veikti gamybos priemonių vertės skirtumo, palyginti su kitomis gamybos sferomis. Todėl mes čia turime išnagrinėti abu požiūrius.

Pagaliau reikia pažymėti šią esminę aplinkybę:

Tarkime, kad 100 sv. st. yra 100 darbininkų vienos savaitės darbo užmokestis. Tarkime, kad vienos savaitės darbo laikas = 60 valandų. Tarkime toliau, kad pridedamosios vertės norma = 100%. Šiuo atveju darbininkai iš 60 valandų 30 valandų dirba sau ir 30 valandų dykai kapitalistui. 100 sv. st. darbo užmokestyje faktiškai yra įkūnyta 100 darbininkų tik 30 darbo valandų, arba iš viso 3 000 darbo valandų, o likusios 3 000 valandų, kurias jie dirba, yra įkūnytos 100 sv. st. pridedamojoje vertėje, respective [atitinkamai] pelne, kurį kapitalistas pasiglemžia sau. Tuo būdu, nors šis 100 sv. st. darbo užmokestis ir neišreiškia tos vertės, kurioje yra sudaiktinamas 100 darbininkų vienos savaitės darbas, vis dėlto jis parodo (nes darbo dienos ilgumas ir pridedamosios vertės norma yra duoti), kad šis kapitalas paleidžia veikti 100 darbininkų iš viso per 6 000 darbo valandų. 100 sv. st. kapitalas tai parodo, kadangi, pirma, jis parodo dirbančiųjų darbininkų skaičių, nes 1 sv. st. = 1 darbininkui per savaitę, vadinasi, 100 sv. st. = 100 darbininkų; kadangi, antra, kiekvienas dirbantis darbininkas, jei pridedamosios vertės norma yra 100%, atlieka dvigubai daugiau darbo, negu yra jo darbo užmokestyje; vadinasi, 1 sv. st., jo užmokestis, pusės savaitės darbo išraiška, paleidžia veikti darbą ištisą savaitę, ir taip pat 100 sv. st., nors juose yra tik 50 savaičių darbas, paleidžia veikti darbą per 100 darbo savaičių. Todėl yra labai svarbu skirti kintamąjį, darbo užmokesčiui sunaudotą kapitalą, paimtą ta prasme, kad jo vertė — darbo užmokesčių suma — išreiškia tam tikrą sudaiktinto darbo kiekį, nuo to paties kintamojo kapitalo, paimto ta prasme, kad jo vertė paprastai parodo jo paleisto veikti gyvojo darbo masę. Ši pastaroji visada yra didesnė už kintamajame kapitale esantį darbo kiekį ir todėl reiškiasi didesne verte negu kintamojo kapitalo vertė, reiškiasi verte, kurią, iš vienos pusės, apsprendžia kintamojo kapitalo paleidžiamų veikti darbininkų skaičius, o iš antros pusės, tas pridedamojo darbo kiekis, kurį jie atlieka.

Šitaip nagrinėjant kintamąjį kapitalą, išeina štai kas:

Tarkime, kad, įdėjus kapitalą į gamybos sferą *A*, kiekvieniems 700 viso kapitalo vienetų yra sunaudojama tik 100 vienetų kintamajam ir 600 vienetų pastoviajam kapitalui, tuo tarpu gamybos

sferoje *B* — 600 vienetų kintamajam ir tik 100 vienetų pastoviajam kapitalui. Tada visas 700 vienetų kapitalas *A* paleis veikti tik 100 vienetų darbo jėgą, o tai, laikantis mūsų ankstesnių prielaidų, duos tik 100 darbo savaičių, arba 6 000 valandų gyvojo darbo; tuo tarpu visas tokio pat dydžio kapitalas *B* paleidžia veikti 600 savaičių darbą, vadinasi, 36 000 valandų gyvojo darbo. Todėl kapitalas sferoje *A* galėtų pasisavinti tik 50 darbo savaičių, arba 3 000 valandų pridedamojo darbo, o tokio pat dydžio kapitalas sferoje *B* — 300 darbo savaičių, arba 18 000 valandų. Kintamasis kapitalas parodo ne tik jame pačiame esantį darbą, bet, jei pridedamosios vertės norma yra duota, kartu parodo ir jo paleidžiamą veikti perteklinį darbą, kuris trunka virš šio masto, arba pridedamąjį darbą. Esant vienodam darbo išnaudojimo laipsniui, pelnas pirmuoju atveju būtų $= \frac{100}{700} = 1/7 = 14^2/7\%$, o antruoju $= \frac{600}{700} = 85^5/7\%$, t. y. pelno norma būtų šešis kartus didesnė. Tačiau faktiškai šiuo atveju pats pelnas būtų šešis kartus didesnis, 600 vienetų kapitalui *B*, palyginti su 100 vienetų kapitalui *A*, nes tas pats kapitalas paleidžia veikti šešis kartus daugiau gyvojo darbo, vadinasi, esant vienodam darbo išnaudojimo laipsniui, pagaminama šešis kartus daugiau pridedamosios vertės, vadinasi, ir šešis kartus daugiau pelno.

Jei sferoje *A* būtų panaudota ne 700, bet 7 000 sv. st., o sferoje *B* tik 700 sv. st. kapitalo, tai, organinei sudėčiai nesikeičiant, iš 7 000 sv. st. kapitalo *A* 1 000 sv. st. būtų panaudota kaip kintamasis kapitalas, t. y. 1 000 darbininkų per savaitę = 60 000 gyvojo darbo valandų, jų tarpe 30 000 pridedamojo darbo valandų. Tačiau dabar, kaip ir anksčiau, *A*, palyginti su *B*, kiekvienais 700 sv. st. paleistų veikti šešis kartus mažiau gyvojo darbo, vadinasi, ir šešis kartus mažiau pridedamojo darbo, todėl ir pelno čia būtų gauta šešis kartus mažiau. Jei mes nagrinėsime pelno normą, tai kapitalui *A* gausime $\frac{1\,000}{7\,000} = \frac{100}{700} = 14^2/7\%$, palyginti su $\frac{600}{700}$ arba $85^5/7\%$ kapitalui *B*. Nors kapitalai yra vienodo didumo, pelno normos čia yra skirtingos, nes, esant vienodai pridedamosios vertės normai, pagamintos pridedamosios vertės, vadinasi, ir pelno, masės yra skirtingos dėl to, kad buvo paleista veikti nevienodos gyvojo darbo masės.

Faktiškai tas pats rezultatas gaunamas tuo atveju, jei techniniai santykiai vienoje gamybos sferoje yra tie patys, kaip ir kitoje, bet naudojamųjų pastoviojo kapitalo elementų vertė yra didesnė arba mažesnė. Tarkime, kad abi sferos naudoja po 100 sv. st. kintamojo kapitalo, vadinasi, abiem atvejais reikia 100 darbininkų per savaitę, kad būtų paleistas veikti tas pats kiekis mašinų ir žaliavų, bet sferoje *B* pastarosios yra brangesnės negu sferoje *A*. Tada 100-ui sv. st. kintamojo kapitalo sferoje *A* pastoviojo kapitalo tenka, pvz.,

200 sv. st. ir sferoje *B* — 400 sv. st. Jei pridedamosios vertės norma yra 100%, tai pagamintoji pridedamoji vertė abiem atvejais yra 100 sv. st., vadinasi, ir pelnas abiem atvejais yra 100 sv. st. Tačiau sferoje *A* mes turime $\frac{100}{200_c + 100_v} = 1/3 = 33 1/3\%$, o sferoje *B* $\frac{100}{400_c + 100_v} = 1/5 = 20\%$. Tikrai, jei abiem atvejais mes paimsime tam tikrą viso kapitalo dalį, tai sferoje *B* iš kiekvienų 100 sv. st. kintamajam kapitalui tenka tik 20 sv. st., arba 1/5, o sferoje *A* iš kiekvienų 100 sv. st. kintamąjį kapitalą sudaro 33 1/3 sv. st., arba 1/3. *B* kiekvieniems 100 sv. st. pagamina mažiau pelno, nes ji paleidžia veikti mažiau gyvojo darbo negu *A*. Tad pelno normų skirtingumas čia vėl suvedamas į skirtingumą pridedamosios vertės masių, todėl ir pelno masių, kurios yra pagaminamos kiekvieniems 100 vienetų įdėtojo kapitalo.

Šis antrasis pavyzdys nuo ankstesniojo tesiskiria štai kuo: antruoju atveju *A* ir *B* susilyginti tereikėtų, kad pasikeistų pastoviojo kapitalo vertė sferoje *A* ar *B*, liekant nepasikeitusiam techniniam pagrindui; priešingai, pirmuoju atveju abiejose gamybos sferose pati kapitalo techninė sudėtis yra skirtinga ir tam, kad susilygintų, ji turėtų būti pertvarkyta.

Vadinasi, skirtinga kapitalų organinė sudėtis nepriklauso nuo jų absoliutaus dydžio. Klausimas visada yra tik tas, kiek iš kiekvienų 100 vienetų kapitalo tenka kintamajam ir kiek pastoviajam kapitalui.

Taigi skirtingo dydžio kapitalai, išreiškiant juos procentais,— arba, kas šiuo atveju yra tas pat, vienodo dydžio kapitalai,— pagamina, esant vienodai darbo dienai ir vienodam darbo išnaudojimo laipsniui, labai skirtingus pelno kiekius, nes jie pagamina skirtingus pridedamosios vertės kiekius; tai kyla kaip tik dėl to, kad dėl skirtingos kapitalų organinės sudėties įvairiose gamybos sferose yra skirtingos jų kintamosios dalys, vadinasi, yra skirtingi jų paleidžiamo veikti gyvojo darbo kiekiai, todėl yra skirtingi ir jų pasisavinamo pridedamojo darbo — šios pridedamosios vertės substancijos — vadinasi, ir pelno, kiekiai. Įvairių gamybos sferų vienodo didumo viso kapitalo dalyse yra nevienodo didumo pridedamosios vertės šaltiniai, o vienintelis pridedamosios vertės šaltinis yra gyvasis darbas. Esant vienodam darbo išnaudojimo laipsniui, darbo masė, kurią paleidžia veikti kapitalas = 100, vadinasi, ir šio kapitalo pasisavinamo pridedamojo darbo masė priklauso nuo kapitalo kintamosios sudėtinės dalies dydžio. Jei kapitalas, kurio sudėtinių dalių procentinis santykis yra $90_c + 10_v$, esant vienodam darbo išnaudojimo laipsniui, pagamintų tiek pat pridedamosios vertės, arba pelno, kaip ir kapitalas, susidedantis iš $10_c + 90_v$, tai būtų aišku kaip dieną, kad pridedamoji vertė, todėl ir aplamai vertė, turėtų turėti visai kitą šaltinį, o ne darbą, ir

kartu politinė ekonomija netektų bet kokio racionalaus pagrindo. Tarkime, kaip ir anksčiau, kad 1 sv. st. yra vieno darbininko savaitės darbo užmokestis už 60 darbo valandų ir kad pridedamosios vertės norma = 100%. Tada yra aiškiai matyti, kad visa naujai pagamintoji vertė, kurią vienas darbininkas gali duoti per vieną savaitę, = 2 sv. st.; vadinasi, tokiu atveju 10 darbininkų negalėtų duoti daugiau kaip 20 sv. st.; o kadangi iš šių 20 sv. st. 10 sv. st. padengia darbo užmokestį, tai 10 darbininkų negalėtų sukurti didesnės kaip 10 sv. st. pridedamosios vertės; tuo tarpu 90 darbininkų, kurių visas produktas = 180 sv. st. ir darbo užmokestis = = 90 sv. st., sukurtų 90 sv. st. pridedamąją vertę. Tuo būdu pelno norma vienu atveju būtų 10%, kitu atveju 90%. Antraip vertė ir pridedamoji vertė turėtų būti ne sudaiktintasis darbas, o kažkas kita. Tuo būdu, kadangi įvairiose gamybos sferose procentais išreikšti kapitalai — arba vienodo dydžio kapitalai — nevienoda proporcija dalijasi į pastovųjį ir kintamąjį elementus, paleidžia veikti nevienodą gyvojo darbo kiekį ir, vadinasi, pagamina nevienodą pridedamosios vertės, todėl ir pelno, kiekį, tai jų pelno norma, kuri kaip tik yra procentinis pridedamosios vertės santykis su visu kapitalu, yra skirtinga.

Bet jei įvairiose gamybos sferose procentais išreikšti kapitalai, arba vienodo dydžio kapitalai, dėl savo organinės sudėties skirtingumo pagamina nevienodą pelną, tai iš to išeina, kad nevienodų kapitalų pelno masės įvairiose gamybos sferose negali būti proporcingos atitinkamiems šių kapitalų dydžiams, kad, vadinasi, pelnas įvairiose gamybos sferose nėra proporcingas atitinkamiems jose įdėtųjų kapitalų dydžiams. Nes pelno padidėjimas pro rata [atitinkamai] įdėtojo kapitalo dydžiui parodytų, kad procentais išreikštas pelnas yra visur vienodas, vadinasi, kad vienodo dydžio kapitalai įvairiose gamybos sferose turi vienodą pelno normą nepriklausomai nuo jų skirtingos organinės sudėties. Tik toje pačioje gamybos sferoje — vadinasi, ten, kur kapitalo organinė sudėtis yra duota,— arba įvairiose gamybos sferose su vienoda kapitalo organine sudėtimi pelno masės yra tiesiog proporcingos įdėtojo kapitalo masėms. Kad nevienodo dydžio kapitalų pelnas yra proporcingas jų dydžiams, aplamai reiškia tik viena, būtent, kad vienodo dydžio kapitalai duoda vienodo dydžio pelną, arba kad pelno norma yra vienoda visiems kapitalams, koks bebūtų jų dydis ir jų organinė sudėtis.

Visi ankstesnieji samprotavimai remiasi prielaida, kad prekės yra parduodamos pagal jų vertę. Prekės vertė yra lygi joje esančio pastoviojo kapitalo vertei plius joje atgaminto kintamojo kapitalo vertė, plius šio kintamojo kapitalo prieauglis, pagaminta pridedamoji vertė. Pridedamosios vertės normai nesikeičiant, jos masė, aišku, priklauso nuo kintamojo kapitalo masės. Tarkime, kad

100 dydžio kapitalo pagamintojo produkto vertė vienu atveju = $= 90_c + 10_v + 10_m = 110$, kitu atveju $= 10_c + 90_v + 90_m = 190$. Jei prekės yra parduodamos pagal jų vertę, tai pirmasis produktas yra parduodamas už 110, iš kurių 10 yra pridedamoji vertė, arba neapmokėtasis darbas, antrasis produktas yra parduodamas už 190, iš kurių 90 yra pridedamoji vertė, arba neapmokėtasis darbas.

Šis atvejis yra ypatingai svarbus lyginant vieną su antra pelno normas įvairiose šalyse. Tarkime, kad kokioje nors Europos šalyje pridedamosios vertės norma = 100%, t. y. darbininkas pusę dienos dirba sau ir pusę dienos samdytojui; tarkime, kad kokioje nors Azijos šalyje pridedamosios vertės norma = 25%, t. y. darbininkas $^4/_5$ dienos dirba sau ir $^1/_5$ samdytojui. Tačiau tarkime, kad Europos šalyje nacionalinio kapitalo sudėtis yra $84_c + 16_v$, tuo tarpu Azijos šalyje, kur naudojama mažai mašinų ir pan. ir per tam tikrą laikotarpį tam tikras darbo jėgos kiekis gamybiškai suvartoja palyginti mažai žaliavų, sudėtis yra $16_c + 84_v$. Tada mes gausime tokį apskaičiavimą:

Europos šalyje produkto vertė $= 84_c + 16_v + 16_m = 116$; pelno norma $= {}^{16}/_{100} = 16\%$.

Azijos šalyje produkto vertė $= 16_c + 84_v + 21_m = 121$; pelno norma $= {}^{21}/_{100} = 21\%$.

Tuo būdu pelno norma Azijos šalyje yra daugiau kaip 25% didesnė negu Europos šalyje, nors pridedamosios vertės norma joje yra keturis kartus mažesnė. Žinoma, Keris, Bastija ir tutti quanti [ir visokie kiti] padarytų kaip tik priešingą išvadą.

Tai tarp kitko. Skirtingos nacionalinės pelno normos dažniausiai kyla iš skirtingų nacionalinių pridedamosios vertės normų; tačiau šiame skirsnyje mes lyginame nevienodas pelno normas, kurios kyla iš tos pačios pridedamosios vertės normos.

Be skirtingos kapitalų organinės sudėties, taigi be skirtingų darbo, vadinasi, kitoms sąlygoms esant vienodoms, ir pridedamojo darbo, masių, kurias paleidžia veikti vienodo dydžio kapitalai įvairiose gamybos sferose, yra dar kitas pelno normų nelygybės šaltinis. Šis antrasis šaltinis yra skirtingas kapitalo apyvartos laikas įvairiose gamybos sferose. IV skirsnyje mes matėme, kad, jei kapitalų sudėtis yra vienoda ir jei kitos sąlygos nesikeičia, pelno normos yra atvirkščiai proporcingos apyvartos periodams; taip pat mes matėme, kad tas pats kintamasis kapitalas, jeigu jo apyvartos periodai yra skirtingo ilgumo, sukuria nelygias metines pridedamosios vertės mases. Taigi skirtingas apyvartos laikas yra antroji priežastis, dėl kurios įvairiose gamybos sferose vienodo dydžio kapitalai per vienodus laiko tarpus pagamina nevienodo dydžio pelną ir dėl kurios pelno normos šiose įvairiose sferose yra skirtingos.

Kai dėl tos proporcijos, kuria kapitalas susideda iš pagrindinio ir apyvartinio kapitalo, tai ši proporcija pati savaime visai neliečia pelno normos. Pelno normą ji gali veikti tik dviem atvejais: arba tada, kai šis pagrindinio ir apyvartinio kapitalo santykio skirtingumas sutampa su kintamosios ir pastoviosios dalies santykio skirtingumu, vadinasi, kai pelno normos skirtingumas yra kilęs iš kintamosios ir pastoviosios dalies santykio skirtingumo, o ne iš apyvartinės ir pagrindinės dalių santykio skirtingumo; arba tada, kai pagrindinės ir apyvartinės sudėtinių dalių santykio skirtingumas sąlygoja apyvartos laiko, per kurį realizuojamas tam tikras pelnas, skirtingumą. Jei kapitalai skirtinga proporcija pasidalija į pagrindinį kapitalą ir apyvartinį kapitalą, tai ši aplinkybė, tiesa, visada darys įtakos jų apyvartos laikui ir sukels pastarojo skirtingumą; bet iš to dar neišeina, kad apyvartos laikas, per kurį tie patys kapitalai realizuoja duotąjį pelną, yra skirtingas. Tarkime, pvz., kad *A* nuolat turi didesnę produkto dalį paversti žaliavomis ir pan., tuo tarpu *B* ilgesnį laiką naudoja tas pačias mašinas ir t. t., esant mažesniam žaliavų kiekiui; šiaip ar taip, abiem, kadangi jie gamina, dalis kapitalo nuolat yra gamyboje; vienam ji yra įdėta į žaliavas, t. y. į apyvartinį kapitalą, antram — į mašinas ir t. t., t. y. į pagrindinį kapitalą. *A* dalį savo kapitalo nuolat paverčia iš prekinės formos į piniginę formą ir iš šios pastarosios atgal į žaliavų formą; tuo tarpu *B* dalį savo kapitalo ilgesnį laiką vartoja kaip darbo įrankį, jos nepaversdamas kita forma. Jeigu jie abu naudoja vienodą darbo kiekį, tai nors jie per vienerius metus parduos nevienodos vertės produktų mases, tačiau abiejose produktų masėse bus vienodi pridedamosios vertės kiekiai, ir jų pelno normos, kurios apskaičiuojamos visam avansuotaiam kapitalui, bus vienodos, nors ta proporcija, kuria kiekvienas iš šių kapitalų susideda iš pagrindinės ir apyvartinės dalies, yra skirtinga, taip pat kaip yra skirtingas ir jų apyvartos laikas. Abu kapitalai per vienodą laiką realizuoja vienodą pelną, nors jų apyvartos periodai yra skirtingi[21]. Apyvartos laiko skirtingumas pats savaime turi reikšmę tik

---

[21] {Kaip iš IV skirsnio išeina, tai, kas aukščiau pasakyta, yra teisinga tik tuo atveju, jei kapitalų *A* ir *B* sudėtis pagal vertę yra skirtinga ir jeigu jų procentais išreikštos kintamosios sudėtinės dalys yra tiesiog proporcingos jų apyvartos laikui, t. y. atvirkščiai proporcingos apyvartų skaičiui per tam tikrą laiką. Tarkime, kad procentinė kapitalo *A* sudėtis $= 20_c$ pagrindinio kapitalo $+ 70_c$ apyvartinio kapitalo, vadinasi, $90_c + 10_v = 100$. Esant 100% pridedamosios vertės normai, šie 10_v per vieną apyvartą pagamina 10_m. Vienos apyvartos pelno norma = 10%. Tarkime, iš antros pusės, kad kapitalas $B = 60_c$ pagrindinio kapitalo $+ 20_c$ apyvartinio kapitalo, vadinasi, $80_c + 20_v = 100$ Šie 20_v, esant tai pačiai pridedamosios vertės normai, per vieną apyvartą pagamina 20_m; vienos apyvartos pelno norma yra 20%, t. y. dvigubai didesnė, palyginti su *A*. Bet jeigu *A* per metus apyvartą atlieka du kartus, o *B* tik vieną kartą, tai per metus mes kapitalui *A* taip pat gauname $10 \times 2 = 20_m$; vadinasi, metinė pelno norma abiem atvejais yra vienoda, būtent 20%.— *F. E.* }

tiek, kiek jis veikia pridedamojo darbo masę, kurią per tam tikrą laiką gali pasisavinti ir realizuoti tas pats kapitalas. Bet jei tokiu būdu nevienodas kapitalo pasidalijimas į apyvartinį kapitalą ir pagrindinį kapitalą nebūtinai atveda į apyvartos laiko skirtingumą, kuris savo ruožtu yra pelno normų nelygybės priežastis, tai yra aišku, kad, jei atsiranda nelygybė, ją sąlygoja ne pats nevienodas kapitalo pasidalijimas į apyvartinį ir pagrindinį kapitalą, o, priešingai, tai, kad šiuo atveju šis kapitalo pasidalijimas tik parodo apyvartos laiko skirtingumą, kuris daro įtakos pelno normai.

Taigi skirtinga proporcija, kuria pastovusis kapitalas įvairiose pramonės šakose susideda iš apyvartinio ir pagrindinio kapitalo, savaime neturi reikšmės pelno normai, nes lemiamą reikšmę turi kintamojo kapitalo santykis su pastoviuoju kapitalu, o pastoviojo kapitalo vertė, vadinasi, ir jo santykinis dydis, palyginti su kintamuoju kapitalu, visiškai nepriklauso nuo to, ar jo sudėtinės dalys yra pagrindinio kapitalo ar apyvartinio kapitalo pobūdžio. Tačiau yra visiškai teisinga — ir tai dažnai atveda į klaidingas išvadas,— kad ten, kur pagrindinis kapitalas yra smarkiai išsivystęs, tai reiškia tik tą faktą, kad gamyba yra stambaus masto ir, vadinasi, pastovusis kapitalas smarkiai viršija kintamąjį kapitalą, kitaip tariant, gamyboje naudojama gyvoji darbo jėga yra nežymi, palyginti su jos paleidžiamų veikti gamybos priemonių mase.

Tuo būdu mes esame parodę, kad įvairiose pramonės šakose vyrauja skirtingos pelno normos, kurios atitinka kapitalų organinės sudėties skirtingumą ir tam tikrose ribose — apyvartos laiko skirtingumą; todėl net tada, kai pridedamosios vertės norma yra vienoda, dėsnis (savo bendra tendencija), kad pelno masės santykiauja savo tarpe taip pat, kaip kapitalų dydžiai ir, vadinasi, vienodi kapitalai per vienodus laiko tarpus duoda vienodą pelną, galioja tik vienodos organinės sudėties kapitalų atžvilgiu, tariant, kad apyvartos periodai yra lygūs. Mūsų išdėstyti samprotavimai remiasi pagrindu, kuris iki šiol yra buvęs viso mūsų tyrinėjimo pagrindas,— kad prekės yra parduodamos pagal jų vertę. Antra vertus, nėra jokios abejonės, kad tikrovėje, paliekant nuošalyje neesminius, atsitiktinius ir tarpusavyje išsilyginančius skirtumus, įvairiose pramonės šakose nėra skirtumo tarp vidutinių pelno normų ir jo negalėtų būti nesugriaunant visos kapitalistinės gamybos sistemos. Taigi atrodo, kad šiuo atveju vertės teorija nesuderinama su tikruoju procesu, nesuderinama su faktiniais gamybos reiškiniais, ir kad todėl aplamai tenka atsisakyti vilties pastaruosius suprasti.

Iš pirmojo šios knygos skyriaus išeina, kad gamybos kaštai yra vienodi įvairių gamybos sferų produktams, jei šiems produktams gaminti yra avansuotos vienodo dydžio kapitalo dalys, kokia bebūtų skirtinga šių kapitalų organinė sudėtis. Gamybos kaštuose kapitalistui išnyksta skirtumas tarp kintamojo ir pastoviojo kapitalo.

Prekė, kuriai pagaminti jis turi sunaudoti 100 sv. st., jam kainuoja tiek pat, ar jis turi sunaudoti $90_c + 10_v$ ar $10_c + 90_v$. Šiaip ar taip, prekė jam kainuoja 100 sv. st., ne daugiau ir ne mažiau. Gamybos kaštai įvairiose gamybos sferose, kapitalo sąnaudoms esant vienodo dydžio, yra tie patys, kad ir kaip savo tarpe skirtųsi pagamintosios vertės ir pridedamosios vertės. Ši gamybos kaštų lygybė sudaro pagrindą kapitalo įdėjimų konkurencijai, kuri apsprendžia vidutinio pelno susidarymą.

DEVINTASIS SKIRSNIS

BENDROSIOS PELNO NORMOS (VIDUTINĖS PELNO NORMOS) SUSIDARYMAS IR PREKIŲ VERČIŲ VIRTIMAS GAMYBOS KAINOMIS

Kiekvienu konkrečiu momentu kapitalo organinė sudėtis priklauso nuo dviejų aplinkybių: pirma, nuo techninio santykio tarp naudojamos darbo jėgos ir naudojamų gamybos priemonių masės; antra, nuo šių gamybos priemonių kainos. Šią sudėtį, kaip matėme, reikia nagrinėti jos procentinio santykio atžvilgiu. Organinę sudėtį kapitalo, kuris susideda iš $^4/_5$ pastoviojo ir $^1/_5$ kintamojo kapitalo, mes išreiškiame formule $80_c + 20_v$. Toliau, lyginant laikomasi prielaidos, kad pridedamosios vertės norma yra nekintama, būtent, kokia nors laisvai pasirinkta norma, pvz., 100%. Tuo būdu kapitalas, susidedantis iš $80_c + 20_v$, sukuria 20_m pridedamąją vertę, o tai duoda visam kapitalui 20% pelno normą. Tikrosios kapitalo produkto vertės dydis priklauso nuo to, kokio didumo yra pagrindinė pastoviojo kapitalo dalis, ir nuo to, daug ar mažai šios pastarosios įeina į produkto vertę kaip nusidėvėjimas. Bet kadangi ši aplinkybė pelno normai, vadinasi, ir šiam nagrinėjimui yra visiškai nesvarbi, tai paprastumo dėlei mes tariame, kad pastovusis kapitalas visur vienodai visas įeina į metinį nagrinėjamųjų kapitalų produktą. Toliau mes laikomės prielaidos, kad įvairių gamybos sferų kapitalai kasmet realizuoja vienodą jų kintamosios dalies dydžio atžvilgiu pridedamosios vertės kiekį; vadinasi, mes tuo tarpu paliekame nuošalyje tą skirtumą, kurį šiuo atžvilgiu gali sukelti apyvartos laiko skirtingumas. Šį momentą mes vėliau išnagrinėsime.

Paimkime penkias įvairias gamybos sferas su skirtinga jose įdėtųjų kapitalų organine sudėtimi. Tarkime, kad turime:

Kapitalai	Pridedamosios vertės norma	Pridedamoji vertė	Produkto vertė	Pelno norma
I. $80_c + 20_v$	100%	20	120	20%
II. $70_c + 30_v$	100%	30	130	30%
III. $60_c + 40_v$	100%	40	140	40%
IV. $85_c + 15_v$	100%	15	115	15%
V. $95_c + 5_v$	100%	5	105	5%

Čia mes įvairioms gamybos sferoms, esant vienodam darbo išnaudojimui, gauname labai skirtingas pelno normas, atitinkančias skirtingą kapitalų organinę sudėtį.

Bendroji į penkias sferas įdėtųjų kapitalų suma = 500; bendroji jų pagamintos pridedamosios vertės suma = 110; bendroji jų pagamintų prekių vertė = 610. Pažiūrėkime į 500 kaip į vieną kapitalą, kurio atžvilgiu padaliniai I—V tėra atskiros dalys (kaip yra, pvz., medvilnės fabrike, kurio įvairiuose skyriuose — karšimo, paruošiamajame, verpimo, audimo — yra skirtingas santykis tarp pastoviojo ir kintamojo kapitalo, ir vidutinis santykis visam fabrikui gaunamas tik apskaičiuojant). Šiuo atveju vidutinė 500 dydžio kapitalo sudėtis būtų = $390_c + 110_v$, arba procentais $78_c + 22_v$. Kiekvieno 100 dydžio kapitalo, imamo tik kaip $^1/_5$ viso kapitalo, sudėtis būtų ši vidutinė $78_c + 22_v$ sudėtis; lygiai taip pat kiekvienam 100-ui vidutinė pridedamoji vertė būtų 22; todėl vidutinė pelno norma būtų = 22%, ir pagaliau 500 dydžio kapitalo pagaminto viso produkto kiekvieno penktadalio kaina būtų = 122. Tuo būdu viso avansuotojo kapitalo kiekvieno penktadalio produktas turėtų būti parduodamas už 122.

Tačiau, nenorėdami prieiti visai klaidingų išvadų, mes neturime visų gamybos kaštų prilyginti 100-ui.

Esant $80_c + 20_v$ ir pridedamosios vertės normai = 100%, visa I kapitalo = 100 pagamintos prekės vertė būtų = $80_c + 20_v + 20_m = 120$, jei visas pastovusis kapitalas įeitų į metinį produktą. Žinoma, tam tikromis sąlygomis tai gali atsitikti tam tikrose gamybos sferose. Tačiau vargu ar tai yra galima ten, kur santykis $c : v = 4 : 1$. Tuo būdu, nagrinėjant vertes prekių, kurias pagamina kiekvienas įvairių kapitalų 100 vienetų, reikia turėti galvoje, kad šios vertės gali būti skirtingos priklausomai nuo c skirtingo pasidalijimo į pagrindinę ir apyvartinę sudėtinę dalį ir kad savo ruožtu pagrindinės skirtingų kapitalų sudėtinės dalys gali greičiau arba lėčiau nusidėvėti, vadinasi, per lygius laiko tarpus gali prijungti produktui nevienodus vertės kiekius. Tačiau pelno normai tai nedaro įtakos. Yra vis tiek, ar 80_c atiduoda metiniam produktui vertę, lygią 80 ar 50, ar 5, ar todėl metinis produktas bus = $80_c + 20_v + 20_m = 120$, ar = $50_c + 20_v + 20_m = 90$, ar = $5_c + 20_v + 20_m = 45$; visais šiais atvejais produkto vertės perteklius virš jo gamybos kaštų = 20, ir visais šiais atvejais, nustatant pelno normą, šie 20 yra apskaičiuojami kapitalui, kuris yra lygus 100; tuo būdu I kapitalui pelno norma visais atvejais = 20%. Norėdami tai pavaizduoti dar aiškiau, mes sekančioje lentelėje, skirtoje tiems patiems penkiems kapitalams, kaip ir anksčiau, laikomės prielaidos, kad į jų produkto vertę įeina skirtingos pastoviojo kapitalo dalys.

Kapitalai	Pridedamosios vertės norma	Pridedamoji vertė	Pelno norma	Suvartotoji dalis c	Prekių vertė	Gamybos kaštai	
I. $80_c + 20_v$	100%	20	20%	50	90	70	
II. $70_c + 30_v$	100%	30	30%	51	111	81	
III. $60_c + 40_v$	100%	40	40%	51	131	91	
IV. $85_c + 15_v$	100%	15	15%	40	70	55	
V. $95_c + 5_v$	100%	5	5%	10	20	15	
$390_c + 110_v$	—	110	110%	—	—	—	Suma
$78_c + 22_v$	—	22	22%	—	—	—	Vidutiniškai

Jeigu į I—V kapitalus vėl žiūrėsime kaip į vieną visuminį kapitalą, tai pamatysime, kad ir šiuo atveju penkių kapitalų sumos sudėtis = 500 = $390_c + 110_v$, vadinasi, vidutinė sudėtis lieka ta pati = $78_c + 22_v$, taip pat ir vidutinė pridedamoji vertė = 22%. Paskirstę šią pridedamąją vertę lygiai tarp I—V kapitalų, mes gautume šias prekių kainas:

Kapitalai	Pridedamoji vertė	Prekių vertė	Prekių gamybos kaštai	Prekių kaina	Pelno norma	Kainos nukrypimas nuo vertės
I. $80_c + 20_v$	20	90	70	92	22%	+ 2
II. $70_c + 30_v$	30	111	81	103	22%	— 8
III. $60_c + 40_v$	40	131	91	113	22%	— 18
IV. $85_c + 15_v$	15	70	55	77	22%	+ 7
V. $95_c + 5_v$	5	20	15	37	22%	+ 17

Iš viso imant, prekės yra parduodamos 2+7+17=26 aukščiau ir 8+18=26 žemiau vertės, vadinasi, kainų nukrypimai savitarpyje išsilygina dėl tolygaus pridedamosios vertės pasiskirstymo, t. y. dėl to, kad prie atitinkamų I—V prekių gamybos kaštų prijungiamas 22 dydžio vidutinis pelnas kiekvienam avansuotojo kapitalo šimtui; tuo pačiu santykiu, kuriuo viena prekių dalis parduodama aukščiau, kita dalis parduodama žemiau jų vertės. Ir tik jas parduodant tokiomis kainomis, pasidaro galima, kad pelno norma visuose I—V skyriuose yra vienoda ir lygi 22%, nepaisant skirtingos I—V kapitalų organinės sudėties. Kainos, kurios atsiranda tokiu būdu, kad iš skirtingų pelno normų įvairiose gamybos sferose yra imamas vidurkis, ir šis vidurkis yra prijungiamas prie gamybos kaštų įvairiose gamybos sferose,— tokios kainos yra *gamybos kainos*. Jų prielaida yra buvimas vienos bendrosios pelno normos, o ši pastaroji savo ruožtu numato, kad pelno normos kiekvienoje atskiroje gamybos sferoje jau pačios savaime yra suvestos į tokį pat vidutinių normų skaičių. Šios atskiros pelno normos kiekvienoje gamybos sferoje = $\frac{m}{K}$ ir turi būti kildinamos, kaip tai ir

buvo padaryta šios knygos pirmajame skyriuje, iš prekės vertės. Be tokio kildinimo bendroji pelno norma (todėl ir prekės gamybos kaina) būtų sąvoka be prasmės ir turinio. Vadinasi, prekės gamybos kaina yra lygi jos gamybos kaštams plius prie jų prijungtas pelnas, kuris procentais yra apskaičiuotas sutinkamai su bendrąja pelno norma, kitaip tariant: prekės gamybos kaina yra lygi jos gamybos kaštams plius vidutinis pelnas.

Dėl skirtingos į įvairias gamybos šakas įdėtųjų kapitalų organinės sudėties, vadinasi, dėl tos aplinkybės, kad vienodo dydžio kapitalai paleidžia veikti labai skirtingus darbo kiekius, vienodo dydžio kapitalai, priklausomai nuo skirtingo kintamosios dalies procentinio santykio su visu tam tikro dydžio kapitalu, pasisavina labai skirtingus pridedamojo darbo kiekius arba pagamina labai skirtingas pridedamosios vertės mases. Sutinkamai su tuo įvairiose gamybos šakose vyraujančios pelno normos iš pradžių yra labai skirtingos. Šias skirtingas pelno normas konkurencija išlygina į vieną bendrąją pelno normą, kuri yra visų šių skirtingų pelno normų vidurkis. Pelnas, kuris pagal šią bendrąją normą tenka tam tikro dydžio kapitalui, kokia bebūtų šio kapitalo organinė sudėtis, vadinamas vidutiniu pelnu. Prekės kaina, kuri yra lygi jos gamybos kaštams plius sutinkamai su prekės apyvartos sąlygomis jai tenkanti jos gamybai panaudoto (ir ne tik jos gamybai suvartoto) kapitalo metinio vidutinio pelno dalis, yra jos gamybos kaina. Pavyzdžiui, paimkime 500 dydžio kapitalą, tame tarpe pagrindinio kapitalo bus 100, kurio 10% nusidėvi per vieną 400 dydžio apyvartinio kapitalo apyvartos periodą. Tarkime, kad vidutinis pelnas per šį apyvartos periodą bus 10%. Tada per šios apyvartos laiką pagamintojo produkto gamybos kaštai bus: 10_c nusidėvėjimui, plius 400 ($c+v$) apyvartinio kapitalo=410, o jo gamybos kaina: 410 gamybos kaštų plius (10% pelno iš 500) 50=460.

Tuo būdu, nors įvairių gamybos sferų kapitalistai, parduodami savo prekes, atgauna šioms prekėms gaminti sunaudotas kapitalo vertes, tačiau jie realizuoja ne tą pridedamąją vertę, vadinasi, ir ne tą pelną, kuris buvo pagamintas jų pačių sferoje, gaminant šias prekes,— jie gauna tik tiek pridedamosios vertės, vadinasi, ir pelno, kiek jos, lygiai paskirsčius, tenka kiekvienai atitinkamai viso visuomenės kapitalo daliai iš visos pridedamosios vertės, arba iš viso pelno, kurį visas šis visuomenės kapitalas per tam tikrą laiko tarpą pagamino visose gamybos sferose, kartu paėmus. Kiekvienas avansuotasis kapitalas, kokia bebūtų jo sudėtis, duoda per vienerius metus arba kitokį laiko tarpą 100 dydžio kapitalui tiek pelno, kiek jo per tą patį laiko tarpą tenka kiekvienam viso kapitalo šimtui. Kalbant apie pelną, atskiri kapitalistai čia santykiauja vienas su kitu kaip paprasti akcininkai vienos akcinės bendrovės, kurios pelnas, tenkantis atskiriems nariams, paskirstomas lygiai kiekvienam kapitalo šimtui;

todėl atskirų kapitalistų gaunamas pelnas skiriasi tik priklausomai nuo dydžio kapitalo, kurį kiekvienas yra įdėjęs į bendrą įmonę, priklausomai nuo to, kokiu mastu kiekvienas dalyvauja šioje bendroje įmonėje, priklausomai nuo kiekvieno turimų akcijų skaičiaus. Taigi tą prekės kainos dalį, kuri padengia kapitalo vertės dalis, suvartotas prekei gaminti, vadinasi, už kurią šios suvartotosios kapitalo vertės vėl turi būti nupirktos,— šią dalį, kuri sudaro gamybos kaštus, visiškai apsprendžia sąnaudos, padarytos atitinkamose gamybos sferose. Antrąją prekės kainos sudėtinę dalį, kuri yra prijungiama prie šių gamybos kaštų, pelną, apsprendžia ne pelno masė, kurią šis tam tikras kapitalas per atitinkamą laiką pagamina šioje tam tikroje gamybos sferoje, o ta pelno masė, kuri per atitinkamą laiko tarpą vidutiniškai tenka kiekvienam į įmonę įdėtam kapitalui, kaip tam tikrai į visą gamybą įdėto viso visuomeninio kapitalo daliai[22].

Vadinasi, jei kapitalistas savo prekę parduoda pagal jos gamybos kainą, tai jis atgauna tokį pinigų kiekį, kuris atitinka gamyboje jo suvartoto kapitalo vertę, ir gauna pelną, proporcingą jo avansuotajam kapitalui tiesiog kaip tam tikrai viso visuomeninio kapitalo daliai. Gamybos kaštai kiekvienoje tam tikroje gamybos sferoje yra specifinio pobūdžio. Prie šių gamybos kaštų prijungiamas pelnas nepriklauso nuo atitinkamos atskiros gamybos sferos sąlygų ir yra paprastas vidutinis pelnas kiekvienam avansuotojo kapitalo šimtui.

Tarkime, kad ankstesniame pavyzdyje penki skirtingi I—V kapitalai priklauso vienam asmeniui. Kintamojo ir pastoviojo kapitalo kiekis, suvartotas gaminant prekes kiekvienam viso į įmonę įdėtojo kapitalo šimtui, čia yra duotas kiekvienam I—V padaliniui, ir ši I—V prekių vertės dalis, savaime suprantama, turi sudaryti dalį jų kainos, nes ši kaina, mažiausia, yra būtina avansuotajai ir suvartotajai kapitalo daliai padengti. Taigi šie gamybos kaštai yra skirtingi kiekvienai I—V prekių rūšiai ir kaip tokie turi būti savininko skirtingai fiksuojami. Kai dėl skirtingų pridedamosios vertės, arba pelno, masių, pagamintų I—V padaliniuose, tai kapitalistas galėtų visai pagrįstai jas laikyti viso savo avansuotojo kapitalo pelnu, tad kiekvienam kapitalo šimtui tektų atitinkama viso šio pelno dalis. Vadinasi, atskiruose I—V padaliniuose pagamintųjų prekių gamybos kaštai būtų skirtingi; tačiau visos šios prekės turėtų vienodą tą pardavimo kainos dalį, kurią sudaro prie gamybos kaštų prijungiamas pelnas kiekvienam kapitalo šimtui. Tuo būdu bendroji I—V prekių kaina būtų lygi jų bendrajai vertei, t. y. I—V gamybos kaštų sumai plius I—V padaliniuose pagamintos pridedamosios vertės, arba pelno, suma; vadinasi, iš tikrųjų bendroji jų kaina būtų I—V prekėse esančiojo darbo, tiek ankstesniojo,

[22] *Cherbuliez* [«Riche ou pauvre». Paris—Genève 1840, 116 ir sek. psl.].

tiek ir naujai prijungtojo, visuminio kiekio piniginė išraiška. Ir tuo būdu pačioje visuomenėje,— į visas gamybos šakas žiūrint kaip į vieną visumą,— pagamintųjų prekių gamybos kainų suma yra lygi jų verčių sumai.

Atrodo, jog šiam teiginiui prieštarauja tas faktas, kad kapitalistinėje gamyboje gamybinio kapitalo elementai paprastai yra perkami rinkoje, vadinasi,— jų kainose yra jau realizuotas pelnas, t. y. tam tikros pramonės šakos gamybos kaina kartu su joje esančiu pelnu, tad vienos pramonės šakos pelnas įeina į antros pramonės šakos gamybos kaštus. Bet jei mes apskaičiuosime, iš vienos pusės, visos šalies prekių gamybos kaštų sumą, iš antros pusės — joje pagaminamo pelno, arba pridedamosios vertės, sumą, tai, aišku, mes gausime teisingą rezultatą. Pavyzdžiui, paimkime prekę *A*; tarkime, kad į jos gamybos kaštus įeina pelnas iš *B, C, D* ir t. t., o į *B, C, D* ir t. t. gamybos kaštus savo ruožtu įeina pelnas iš *A*. Darydami nurodytąjį apskaičiavimą, mes pelno iš *A* nepriskaitysime prie jos pačios gamybos kaštų, ir lygiai taip pat pelnas iš *B, C, D* ir t. t. neįeis į jų pačių gamybos kaštus. Niekas savo paties pelno nepriskaito prie savo gamybos kaštų. Vadinasi, jeigu yra iš viso, pvz., n gamybos šakų ir jei kiekvienoje iš jų pelnas yra lygus p, tai visų jų, paėmus kartu, gamybos kaštai $= k - np$. Vadinasi, nagrinėdami visą apskaičiavimą ištisai, mes konstatuojame, kad vienos gamybos sferos pelnas, kuris įeina į kitos sferos gamybos kaštus, čia jau laikomas galutinio produkto bendrosios kainos sudėtine dalimi ir negali vėl pasirodyti pelno grafoje. O jeigu jis šioje grafoje pasirodo, tai tik dėl to, kad ta prekė pati yra galutinis produktas ir, vadinasi, jos gamybos kaina neįeina į kokios nors kitos prekės gamybos kaštus.

Jeigu į prekės gamybos kaštus įeina suma $= p$, kuri yra gamybos priemonių gamintojų pelnas, ir jei prie šių gamybos kaštų yra prijungiamas pelnas, lygus p_1, tai bendras pelnas bus $P = p + p_1$. Bendroji prekės gamybos kaštų suma, neskaitant visų į pelną įeinančių kainos elementų, yra lygi jos pačios kaštams minus P. Jei mes šiuos gamybos kaštus pavadinsime k, tai, aišku, $k + P = k + p + p_1$. Nagrinėdami pridedamąją vertę I knygos VII skirsnyje, 2 poskyris, 182 ir sek. psl. [K. Marksas: «Kapitalas», I t., Vilnius, 1957, 198 ir sek. psl.], mes matėme, jog į kiekvieno kapitalo produktą galima žiūrėti taip, kad viena jo dalis tik padengia kapitalą, o antroji išreiškia tik pridedamąją vertę. Taikant šį apskaičiavimą visam visuomenės produktui, reikia padaryti atitinkamas pataisas, nes visos visuomenės atžvilgiu pelnas, esantis, pvz., linų kainoje, negali figūruoti du kartus: vieną kartą — kaip drobės kainos dalis ir antrą kartą — kaip linų gamintojo pelnas.

Tarp pelno ir pridedamosios vertės nėra skirtumo, kai, pvz., kapitalisto *A* pridedamoji vertė įeina į kapitalisto *B* pastovųjį ka-

pitalą. Juk prekių vertei yra visiškai nesvarbu, ar jose esantis darbas susideda iš apmokėtojo ar neapmokėtojo darbo. Tai tik rodo, kad kapitalistas *B* sumoka kapitalisto *A* pridedamąją vertę. Bendroje sumoje kapitalisto *A* pridedamoji vertė neturi būti skaičiuojama du kartus.

Tačiau skirtumas yra štai koks. Negana to, kad, pvz., kapitalo *B* pagaminto produkto kaina nukrypsta nuo jo vertės, nes kapitale *B* realizuota pridedamoji vertė gali būti didesnė ar mažesnė negu pelnas, prijungtas *B* produktų kainai; bet ta pati aplinkybė galioja ir kalbant apie prekes, kurios sudaro kapitalo *B* pastoviąją dalį, o netiesiogiai — kaip darbininkų pragyvenimo reikmenys — ir kintamąją jo dalį. Kai dėl pastoviosios dalies, tai ji pati yra lygi gamybos kaštams plius pridedamoji vertė, t. y. šiuo atveju yra lygi gamybos kaštams plius pelnas, o šis pelnas savo ruožtu gali būti didesnis ar mažesnis negu ta pridedamoji vertė, kurios vietą jis užima. Kai dėl kintamojo kapitalo, tai, nors vidutinis vienos dienos darbo užmokestis visada yra lygus naujajai vertei, sukurtai per tą valandų skaičių, kurį darbininkas turi dirbti būtiniesiems pragyvenimo reikmenims pagaminti, bet pats šis valandų skaičius savo ruožtu yra sufalsifikuojamas dėl to, kad būtinųjų pragyvenimo reikmenų gamybos kainos nukrypsta nuo jų verčių. Tačiau visa tai išsisprendžia dėka to, kad į vieną prekę pridedamosios vertės įeina tiek daugiau, kiek jos trūksta kitoje, vadinasi, prekių gamybos kainose esantieji nukrypimai nuo vertės panaikina vienas kitą. Aplamai imant, visoje kapitalistinėje gamyboje kiekvienas bendras dėsnis visuomet prasiskina sau kelią tik labai painiu ir apytikriu būdu, kaip vyraujanti tendencija, kaip tam tikras nuolatinių svyravimų vidurkis, kuris niekad negali būti nustatytas.

Kadangi bendroji pelno norma susidaro iš vidurkio, kurį įvairios pelno normos duoda kiekvienam avansuotojo kapitalo šimtui per tam tikrą laiko tarpą, tarkime, per vienerius metus, tai joje išnyksta ir tas skirtumas, kurį sukelia įvairių kapitalų apyvartos laiko skirtingumas. Tačiau šie skirtumai yra lemiamas momentas skirtingoms tų įvairių gamybos sferų pelno normoms, kurių vidurkis sudaro bendrąją pelno normą.

Ankstesniame pavyzdyje, kuris iliustruoja bendrosios pelno normos susidarymą, mes tarėme, kad kiekvienas kapitalas kiekvienoje gamybos sferoje = 100, ir tai darėme tam, kad išaiškintume procentinį pelno normų skirtumą, vadinasi, ir vienodo dydžio kapitalų pagaminamų prekių verčių skirtumą. Tačiau, suprantama, tikrovėje kiekvienoje atskiroje gamybos sferoje sukuriamos pridedamosios vertės masės priklauso, jeigu yra duota kapitalo sudėtis kiekvienoje iš tokių duotų gamybos sferų, nuo panaudotųjų kapitalų dydžio. Tuo tarpu kiekvienos atskiros gamybos sferos tam tikra pelno *norma* nepasikeičia dėl to, ar šiuo atveju yra naudojamas kapitalas, lygus 100, $m \times 100$ ar $xm \times 100$. Pelno norma vienodai yra 10%

tiek tuo atveju, kai visas pelnas yra 10 : 100, tiek ir tuo atveju, kai jis yra 1 000 : 10 000.

Bet kadangi pelno normos įvairiose gamybos sferose yra skirtingos dėl to, kad jose, priklausomai nuo kintamojo kapitalo santykio su visu kapitalu, yra pagaminamos labai skirtingos pridedamosios vertės masės ir, vadinasi, labai skirtingos pelno masės, tai aišku, kad vidutinis pelnas visuomeninio kapitalo šimtui ir todėl vidutinė pelno norma, arba bendroji pelno norma, bus labai skirtinga, priklausomai nuo atitinkamo į įvairias gamybos sferas įdėtųjų kapitalų dydžio. Paimkime keturis kapitalus *A*, *B*, *C*, *D*. Tarkime, kad visiems jiems pridedamosios vertės norma yra = =100%. Tarkime, kad kiekvienam viso kapitalo šimtui *A* atveju tenka kintamasis kapitalas = 25, *B* atveju = 40, *C* atveju = 15, *D* atveju = 10. Tada pridedamoji vertė, arba pelnas, kiekvienam viso kapitalo šimtui būtų *A* atveju = 25, *B* atveju = 40, *C* atveju = 15, *D* atveju = 10, iš viso = 90; vadinasi, jei visi keturi kapitalai yra vienodo dydžio, tai vidutinė pelno norma = $\frac{90}{4} = 22\frac{1}{2}\%$.

Bet jei bendrieji kapitalų dydžiai bus: *A* = 200, *B* = 300, *C* = 1 000, *D* = 4 000, tai pagamintasis pelnas bus atitinkamai 50, 120, 150 ir 400. Iš viso 5 500 dydžio kapitalui tenka 720 dydžio pelnas arba $13\frac{1}{11}\%$ vidutinė pelno norma.

Visos pagamintosios vertės masės yra skirtingos priklausomai nuo *A*, *B*, *C* ir *D* atvejais avansuotų atitinkamų kapitalų dydžio skirtingumo. Taigi, susidarant bendrajai pelno normai, reikalas liečia ne tiktai skirtingumą įvairiose gamybos sferose gaunamų pelno *normų*, iš kurių tereikėtų išvesti vidurkį, bet ir tą lyginamąjį svorį, kuriuo šios skirtingos pelno normos dalyvauja vidurkio susidaryme. Bet tai priklauso nuo kapitalo, įdėto į kiekvieną atskirą sferą, santykinio dydžio, t. y. nuo to, kokią viso visuomeninio kapitalo dalį sudaro kapitalas, įdėtas į kiekvieną atskirą gamybos sferą. Žinoma, turi susidaryti labai didelis skirtumas priklausomai nuo to, kokia viso kapitalo dalis — didesnė ar mažesnė — duoda didesnę ar mažesnę pelno normą. O tai savo ruožtu priklauso nuo to, kiek kapitalo įdėta į tas gamybos sferas, kuriose kintamasis kapitalas, palyginti su visu kapitalu, yra didelis ar mažas. Čia yra visiškai taip pat, kaip su vidutine palūkanų norma, kurią gauna lupikautojas, įvairias savo kapitalo dalis skolindamas iš įvairių procentų, pvz., iš 4, 5, 6, 7% ir t. t. Vidutinė norma visiškai priklauso nuo to, kokią savo kapitalo dalį lupikautojas yra paskolinęs pagal kiekvieną iš šių įvairių palūkanų normų.

Taigi bendrąją pelno normą apsprendžia du veiksniai:

1) kapitalų organinė sudėtis įvairiose gamybos sferose, taigi skirtingos pelno normos atskirose sferose;

2) viso visuomeninio kapitalo pasiskirstymas tarp šių įvairių sferų, vadinasi, santykinis dydis kapitalo, kuris įdėtas į kiekvie-

ną atskirą sferą ir dėl to turi atskirą pelno normą, t. y. ta santykinė viso visuomeninio kapitalo masės dalis, kurią suryja kiekviena atskira gamybos sfera.

I ir II knygose mes nagrinėjome tik prekių *vertes*. Dabar, iš vienos pusės, atsiskyrė *gamybos kaštai* kaip šios vertės dalis, iš antros pusės, išsivystė prekės *gamybos kaina* kaip pakeistinė prekės vertės forma.

Tarkime, kad vidutinio visuomeninio kapitalo sudėtis yra $80_c + 20_v$ ir metinės pridedamosios vertės norma $m' = 100\%$, tada 100 dydžio kapitalui vidutinis metinis pelnas = 20 ir bendroji metinė pelno norma = 20%. Koks bebūtų k, 100 dydžio kapitalo per metus pagamintų prekių gamybos kaštai, jų gamybos kaina visada bus = $k+20$. Gamybos sferose, kur kapitalo sudėtis = $= (80-x)_c + (20+x)_v$, tikrai pagaminta pridedamoji vertė, arba metinis pelnas, pagamintas tam tikroje gamybos sferoje, būtų = $=20+x$, t. y. didesnis negu 20, ir pagamintoji prekių vertė būtų = $= k+20+x$, didesnė negu $k+20$, arba didesnė negu jų gamybos kaina. Sferose, kur kapitalo sudėtis = $(80+x)_c + (20-x)_v$, per vienerius metus pagaminta pridedamoji vertė, arba pelnas, būtų = $= 20-x$, t. y. mažesnė negu 20, ir todėl prekės vertė $k+20-x$ būtų mažesnė negu gamybos kaina, kuri = $k+20$. Paliekant nuošalyje galimą apyvartos laiko skirtingumą, prekių gamybos kaina būtų lygi jų vertei tik tose sferose, kur kapitalo sudėtis atsitiktinai = $= 80_c + 20_v$.

Specifinis darbo visuomeninio gamybinio pajėgumo išsivystymas kiekvienoje atskiroje gamybos sferoje skiriasi savo laipsniu, yra aukštesnis ar žemesnis priklausomai nuo to, kiek didesnis yra kiekis gamybos priemonių, kurias paleidžia veikti tam tikras darbo kiekis arba — jei darbo dienos ilgumas yra duotas —tam tikras darbininkų skaičius; kitaip tariant, jis yra aukštesnis ar žemesnis priklausomai nuo to, kiek mažesnis yra darbo kiekis, kurio reikalauja tam tikras gamybos priemonių kiekis. Todėl kapitalus, kurie turi didesnį procentą pastoviojo ir, vadinasi, mažesnį procentą kintamojo kapitalo negu vidutinis visuomeninis kapitalas, mes vadiname *aukštesnės* sudėties kapitalais. Atvirkščiai, kapitalus, kuriuose pastovusis kapitalas užima santykinai mažesnę, o kintamasis santykinai didesnę vietą negu vidutiniame visuomeniniame kapitale, mes vadiname *žemesnės* sudėties kapitalais. Pagaliau vidutinės sudėties kapitalais mes vadiname tokius, kurių sudėtis sutampa su vidutinio visuomeninio kapitalo sudėtimi. Jei vidutinis visuomeninis kapitalas, išreikštas procentais, susideda iš $80_c + 20_v$, tai kapitalas $90_c + 10_v$ yra *aukštesnis*, kapitalas $70_c + 30_v$ yra *žemesnis* už vidutinį visuomeninį kapitalą. Aplamai imant, jei vidutinio visuomeninio kapitalo sudėtis yra $m_c + n_v$, kur m ir n yra pastovūs dydžiai ir $m+n=100$, tai $(m+x)_c + (n-x)_v$ atstovauja atskiro kapitalo arba kapitalų grupės aukštesnei sudėčiai, $(m-x)_c + (n+x)_v$ — žemesnei

sudėčiai. Kaip šie kapitalai funkcionuoja po vidutinės pelno normos susidarymo, tariant, kad visi jie daro vieną apyvartą per metus,— parodo ši lentelė, kur I atveju yra pažymėta vidutinė sudėtis ir todėl vidutinė pelno norma = 20%.

I. $80_c + 20_v + 20_m$. Pelno norma = 20%.
Produkto kaina = 120. Vertė = 120.
II. $90_c + 10_v + 10_m$. Pelno norma = 20%.
Produkto kaina = 120. Vertė = 110.
III. $70_c + 30_v + 30_m$. Pelno norma = 20%.
Produkto kaina = 120. Vertė = 130.

Vadinasi, II kapitalo pagamintų prekių vertė yra mažesnė negu jų gamybos kaina; III kapitalo pagamintų prekių gamybos kaina yra mažesnė negu vertė, ir tik I kapitalui tose gamybos šakose, kur kapitalo sudėtis atsitiktinai sutampa su vidutine visuomenine sudėtimi, vertė ir gamybos kaina yra lygios. Beje, taikant šiuos žymėjimus tam tikriems atvejams, reikia, žinoma, atsižvelgti į tai, kokiu mastu c ir v santykis nukrypsta nuo vidutinio lygio ne dėl techninės sudėties skirtingumo, o tik dėl pastoviojo kapitalo elementų vertės pasikeitimo.

Čia išdėstytieji samprotavimai, be abejonės, modifikuoja prekių gamybos kaštų apibrėžimą. Iš pradžių mes tarėme, kad prekės gamybos kaštai yra lygūs jai gaminti suvartotų prekių *vertei*. Bet tam tikros prekės gamybos kaina jos pirkėjui yra jos gamybos kaštai ir tuo būdu gali įeiti į kitos prekės kainos susidarymą kaip gamybos kaštai. Kadangi prekės gamybos kaina gali nukrypti nuo jos vertės, tai ir prekės gamybos kaštai, kuriuose yra ši kitos prekės gamybos kaina, gali būti didesni arba mažesni už tą visos jos vertės dalį, kurią sudaro į ją įeinančių gamybos priemonių vertė. Nereikia užmiršti šios gamybos kaštų modifikuotos reikšmės, nereikia todėl užmiršti, kad visada gali būti padaryta klaida, prilyginant kokioje nors atskiroje gamybos sferoje prekių gamybos kaštus joms pagaminti suvartotų gamybos priemonių vertei. Šiame mūsų nagrinėjime nėra reikalo plačiau gvildenti šį momentą. Čia visais atvejais yra teisingas teiginys, kad prekių gamybos kaštai visada yra mažesni už jų vertę. Kad ir kaip prekės gamybos kaštai nukryptų nuo jos gamybai suvartotų gamybos priemonių vertės, kapitalistui ši ankstesnė klaida neturi jokios reikšmės. Prekės gamybos kaštai yra duota, nuo jo, kapitalisto, gamybos nepriklausoma prielaida, o jo gamybos rezultatas yra prekė, kurioje yra pridedamoji vertė, t. y. tam tikras vertės perteklius virš prekės gamybos kaštų. Teiginys, kad gamybos kaštai yra mažesni už prekės vertę, praktiškai dabar yra virtęs teiginiu, kad gamybos kaštai yra mažesni už gamybos kainą. Kalbant apie visą visuomeninį kapitalą, kuriam gamybos kaina yra lygi vertei, šis teiginys yra tolygus ankstesniajam,— kad gamybos kaštai yra mažesni už vertę. Nors atskiroms gamybos sfe-

roms jis turi skirtingą prasmę, bet jo pagrindą visada sudaro tas faktas, kad, nagrinėjant visą visuomeninį kapitalą, jo pagamintųjų prekių gamybos kaštai yra mažesni už vertę, arba šiuo atveju visos pagamintųjų prekių masės atžvilgiu — už šiai vertei tolygią gamybos kainą. Prekės gamybos kaštai atitinka tik joje esančio apmokėtojo darbo kiekį, vertė — visą prekėje esančio apmokėtojo ir neapmokėtojo darbo kiekį, gamybos kaina — apmokėtojo darbo sumą plius tam tikras neapmokėtojo darbo kiekis, kuris nepriklauso nuo pačios tam tikros gamybos sferos sąlygų.

Formulė, pagal kurią prekės gamybos kaina = $k+p$, t. y. lygi gamybos kaštams plius pelnas, dabar yra tiksliau apibrėžta ta prasme, kad $p=kp'$ (kur p' yra bendroji pelno norma) ir, vadinasi, gamybos kaina = $k+kp'$. Jei $k=300$ ir $p'=15\%$, tai gamybos kaina $k+kp'=300+300\cdot\frac{15}{100}=345$.

Prekių gamybos kainos dydis kiekvienoje atskiroje gamybos sferoje gali keistis:

1) prekių vertei nesikeičiant (t. y. tada, jei prieš gamybos kainai pasikeičiant ir jai pasikeitus į prekės gamybą įeina tas pats negyvojo ir gyvojo darbo kiekis) — dėl to, kad įvyksta toks bendrosios pelno normos pasikeitimas, kuris nepriklauso nuo atitinkamos gamybos sferos;

2) bendrajai pelno normai nesikeičiant — dėl to, kad pasikeičia vertė tiek pačioje atitinkamoje gamybos sferoje įvykus techniniams pasikeitimams, tiek ir dėl to, kad pasikeičia vertė prekių, kurios įeina į atitinkamos gamybos sferos pastovųjį kapitalą kaip jį sudarantieji elementai;

3) pagaliau,— dėl bendros abiejų šių aplinkybių įtakos.

Nepaisant didelių pasikeitimų, kurie,— kaip bus toliau parodyta,— nuolat įvyksta faktinėse atskirų gamybos sferų pelno normose, tikrasis bendrosios pelno normos pasikeitimas, jeigu jo nesukelia kokie nors išimtiniai nepaprasti ekonominiai įvykiai, yra labai vėlyvas rezultatas ištisos eilės svyravimų, kurie apima labai ilgus laikotarpius, t. y. svyravimų, kuriems reikia daug laiko konsoliduotis ir išsilyginti, kartu pakeičiant bendrąją pelno normą. Todėl nagrinėjant palyginti trumpus laikotarpius (rinkos kainų svyravimus mes visiškai paliekame nuošalyje), gamybos kainų pasikeitimus visada reikia prima facie [pirmiausia] aiškinti tikruoju prekių vertės pasikeitimu, t. y. joms pagaminti būtino darbo laiko bendrosios sumos pasikeitimu. Į paprastą tų pačių verčių piniginės išraiškos pasikeitimą mes čia, aišku, visai nekreipiame dėmesio[23].

Antra vertus, yra aišku, kad, nagrinėjant visuomeninį kapitalą kaip visumą, jo pagamintųjų prekių vertės suma (arba, išreiškus

---

[23] *Corbet* [«An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals». London 1841], 174 psl.

pinigais, jų kaina) bus lygi pastoviojo kapitalo vertei + kintamojo kapitalo vertė + pridedamoji vertė. Jeigu darbo išnaudojimo laipsnį laikysime pastoviu dydžiu, tai, pridedamosios vertės masei nesikeičiant, pelno norma čia gali keistis tik ta sąlyga, jeigu keičiasi pastoviojo kapitalo vertė, jeigu keičiasi kintamojo kapitalo vertė arba jeigu jos abi kartu keičiasi taip, kad keičiasi K, vadinasi, ir $\frac{m}{K}$, bendroji pelno norma. Vadinasi, kiekvienu atveju bendrosios pelno normos pasikeitimo prielaida yra ta, kad pasikeičia vertė prekių, kurios kaip sudarantieji elementai įeina į pastovųjį kapitalą, į kintamąjį kapitalą arba kartu į juos abu.

Toliau, bendroji pelno norma gali keistis prekių vertei nesikeičiant, jei keičiasi darbo išnaudojimo laipsnis.

Pagaliau darbo išnaudojimo laipsniui nesikeičiant, bendroji pelno norma gali keistis, jei dėl darbo proceso techninių pasikeitimų panaudojamo darbo suma santykinai keičiasi, palyginti su pastoviuoju kapitalu. Bet tokie techniniai pasikeitimai visada turi pasireikšti prekių vertės pasikeitimu, ir dėl to visada turi pasikeisti vertė prekių, kurioms pagaminti dabar reikia daugiau ar mažiau darbo, negu reikėdavo anksčiau.

Pirmajame skyriuje mes matėme, kad pridedamoji vertė ir pelnas, imant juos kaip mases, yra tolygūs. Priešingai, pelno norma jau nuo pat pradžios skiriasi nuo pridedamosios vertės normos, ir šis skirtumas iš pradžių atrodo tik kaip kitokia skaičiavimo forma; bet kadangi pelno norma gali didėti arba mažėti pridedamosios vertės normai nesikeičiant, ir atvirkščiai, ir kadangi kapitalistą praktiškai domina vien pelno norma, tai ši aplinkybė vėl iš pat pradžių visiškai užtemdo ir mistifikuoja tikrąją pridedamosios vertės kilmę. Tačiau kiekybinis skirtumas buvo tik tarp pridedamosios vertės normos ir pelno normos, o ne tarp pačios pridedamosios vertės ir pelno. Kadangi pelno normoje pridedamoji vertė apskaičiuojama visam kapitalui ir su šiuo pastaruoju santykiauja kaip su savo matu, tai dėl to atrodo, kad pati pridedamoji vertė yra kilusi iš viso kapitalo, ir, be to, lygiai iš visų jo dalių, ir tuo būdu pelno sąvokoje išnyksta organinis skirtumas tarp pastoviojo ir kintamojo kapitalų; iš tikrųjų, čia, šiuo savo pakeistiniu pavidalu, kaip pelnas, pridedamoji vertė pati paneigia savo kilmę, praranda savo pobūdį, pasidaro neatpažįstama. Tačiau iki šiol skirtumas tarp pelno ir pridedamosios vertės tebuvo suvedamas į kokybinį pasikeitimą, į formos pasikeitimą, tuo tarpu tikrasis kiekybinis skirtumas šioje pirmojoje kitimo pakopoje yra tik tarp pelno normos ir pridedamosios vertės normos, bet dar ne tarp pelno ir pridedamosios vertės.

Kitaip būna tada, kai yra susidariusi bendroji pelno norma ir su jos pagalba vidutinis pelnas, atitinkantis panaudojamojo kapitalo dydį, kuris įvairioms gamybos sferoms yra duotas.

Dabar pridedamoji vertė, vadinasi, ir pelnas, tikrai pagamintas kokioje nors atskiroje gamybos sferoje, tik atsitiktinai gali sutapti su pelnu, esančiu prekės pardavimo kainoje. Kaip bendra taisyklė, pelnas ir pridedamoji vertė — o ne tik jų normos — tikrai yra skirtingi dydžiai. Dabar, esant tam tikram darbo išnaudojimo laipsniui, kokioje nors atskiroje gamybos sferoje pagaminta pridedamosios vertės masė yra svarbesnė visuomeninio kapitalo visuminiam vidutiniam pelnui, t. y. aplamai kapitalistų klasei, negu betarpiškai kapitalistui kiekvienoje atskiroje gamybos šakoje. Pastarajam[24] ji yra svarbi tik tiek, kiek jo gamybos šakoje pagamintos pridedamosios vertės kiekis dalyvauja kaip vienas iš apsprendžiančių momentų reguliuojant vidutinį pelną. Bet tai yra procesas, kuris vyksta kapitalistui nežinant, procesas, kurio jis nemato, nesupranta ir kuriuo faktiškai jis nesidomi. Tikrasis skirtumas tarp pelno ir pridedamosios vertės dydžio,— o ne tik tarp pelno ir pridedamosios vertės normų dydžio — atskirose gamybos sferose dabar visiškai paslepia tikrąją pelno prigimtį ir kilmę, ir ne tik kapitalistui, kuris šiuo atveju yra labai suinteresuotas klysti, bet ir darbininkams. Vertėms virstant gamybos kainomis, pranyksta iš akių pats pagrindas, kuriuo remiantis yra apsprendžiama vertė. Pagaliau, jau vien tik pridedamajai vertei virstant pelnu, ta prekių vertės dalis, kuri sudaro pelną, yra priešpastatoma kitai vertės daliai kaip gamybos kaštams, vadinasi, jau čia vertės sąvoka pasidaro nesuvokiama kapitalistui, nes jis turi priešais save ne visą darbo kiekį, kurio reikalauja prekės gamyba, o tik tą viso darbo dalį, kurią jis yra apmokėjęs gyvųjų ar negyvųjų gamybos priemonių forma, ir tuo būdu kapitalistui pelnas atrodo kažkas esantis už prekės imanentinės vertės; susidarant gamybos kainoms, šis vaizdinys galutinai sustiprėja, įsigali ir sustingsta, nes dabar, imant atskirą gamybos sferą, pelną, pridedamą prie gamybos kaštų, iš tikrųjų apsprendžia ne šioje sferoje vykstančio vertės susidarymo proceso ribos, bet sąlygos, kurios yra visiškai už jo ribų.

Ta aplinkybė, kad šis vidinis sąryšis čia atskleistas pirmą kartą; kad politinė ekonomija, kaip bus parodyta tolesniame dėstyme ir IV knygoje, iki šiol arba savavališkai ignoruodavo skirtumus tarp pridedamosios vertės ir pelno, tarp pridedamosios vertės normos ir pelno normos, kad galėtų išlaikyti kaip pagrindinį principą vertės apibrėžimą, arba atsisakydavo nuo šio vertės apibrėžimo ir kartu nuo bet kokio pagrindo moksliškai žiūrėti į klausimą, kad laikytųsi įsikibusi į skirtumus, kurie yra reiškinių paviršiuje ir krinta į akis,— ši teoretikų tarpe viešpataujanti painiava geriausiai parodo, kaip kapitalistas, kuris yra visiškai pagautas konkurencinės kovos ir visai nesupranta jos pasireiškimų, kaip

[24] Savaime suprantama, mes čia visiškai paliekame nuošalyje galimybę gauti laikiną viršpelnį sumažinant darbo užmokestį, nustatant monopolines kainas ir t. t.

toks kapitalistas-praktikas nesugeba už apgaulingos išorės pažinti šio proceso vidinės esmės ir vidinės formos.

Visi pirmajame skyriuje išdėstyti pelno normos didėjimo ir mažėjimo dėsniai iš tikrųjų turi tokią dvejopą reikšmę:

1) Iš vienos pusės, jie yra bendrosios pelno normos dėsniai. Esant daugybei įvairių priežasčių, kurios sutinkamai su tuo, kas aukščiau išdėstyta, verčia pelno normą didėti arba mažėti, būtų galima manyti, kad bendroji pelno norma turėtų kasdien keistis. Tačiau judėjimą vienoje gamybos sferoje panaikina judėjimas kitose gamybos sferose; atskiros įtakos susikryžiuoja ir paralyžiuoja viena kitą. Vėliau mes ištirsime, į kurią pusę galiausiai šie svyravimai krypsta; tačiau jie vyksta iš lėto; svyravimų staigumas, daugiapusiškumas ir skirtinga trukmė atskirose gamybos sferose atveda į tai, kad svyravimai iš dalies kompensuojasi dėl kaitaliojimosi laiko atžvilgiu, tuo būdu po kainų pakilimo seka jų sumažėjimas ir atvirkščiai; vadinasi, svyravimai yra vietiniai, t. y. tam tikros gamybos sferos apriboti; pagaliau dėl tų pačių priežasčių įvairūs vietiniai svyravimai vienas kitą neutralizuoja. Kiekvienoje atskiroje gamybos sferoje vyksta pasikeitimai, nukrypimai nuo bendrosios pelno normos, kurie, iš vienos pusės, per tam tikrą laiko tarpą išsilygina ir todėl neveikia bendrosios pelno normos ir, iš antros pusės, negali jos veikti, nes juos panaikina kiti, tuo pačiu metu įvykstantieji vietiniai svyravimai. Kadangi bendrąją pelno normą apsprendžia ne tik vidutinė pelno norma kiekvienoje sferoje, bet ir viso kapitalo pasiskirstymas tarp atskirų sferų, ir kadangi šis pasiskirstymas nuolat kinta, tai čia mes vėl turime nuolat veikiančią priežastį, dėl kurios keičiasi bendroji pelno norma, tačiau tokią pasikeitimo priežastį, kuri dėl šio judėjimo nenutrūkstamumo* ir visapusiškumo vėl didele dalimi paralyžiuoja save pačią.

2) Kiekvienos sferos ribose šios sferos pelno norma gali svyruoti ilgesnį ar trumpesnį laikotarpį, kol šis svyravimas po eilės kilimų ir kritimų tiek konsoliduojasi, kad įgytų pakankamai laiko veikti bendrąją pelno normą ir, vadinasi, kad įgautų didesnę negu vietinę reikšmę. Todėl tokiose erdvės ir laiko ribose tebegalioja pelno normos dėsniai, kurie yra išdėstyti pirmajame šios knygos skyriuje.

Teorinė pažiūra,— apie pirmąjį pridedamosios vertės virtimą pelnu,— kad kiekviena kapitalo dalis lygiu mastu gamina pelną[25], išreiškia praktinį faktą. Pramoninis kapitalas, kokia bebūtų jo sudėtis, duoda vienodą pelną: ar jis paleidžia veikti vieną ketvirtadalį negyvojo darbo ir tris ketvirtadalius gyvojo darbo ar tris ketvirtadalius negyvojo darbo ir vieną ketvirtadalį gyvojo dar-

---

* Originale «nutrūkstamumo» [Unterbrochenheit]. Ištaisyta remiantis Markso rankraščiu. *Red.*

[25] *Malthus* [«Principles of Political Economy», 2-sis leid., London 1836, 268 psl.].

bo, ar jis vienu atveju sugeria trigubai daugiau pridedamojo darbo, arba pagamina trigubai daugiau pridedamosios vertės, negu antruoju,— abiem atvejais jis duoda vienodą pelną, jei nesikeičia darbo išnaudojimo laipsnis ir jei mes paliekame nuošalyje individualinius skirtumus, kurie, reikia pasakyti, savaime išnyksta, nes ir vienu ir kitu atveju mes turime prieš akis tik vidutinę sudėtį visai gamybos sferai. Atskiras kapitalistas (arba visi kiekvienos atskiros gamybos sferos kapitalistai), kurio požiūris yra ribotas, teisingai mano, kad jo pelnas atsirandąs ne tik iš to darbo, kurį jis panaudoja arba kuris yra panaudojamas jo gamybos šakoje. Tai yra visiškai teisinga tik kalbant apie vidutinį atskiro kapitalisto pelną. O kokiu mastu pelną sąlygoja bendras darbo išnaudojimas, kurį vykdo visuminis kapitalas, t. y. visi jo draugai kapitalistai, tai jam yra gryniausia misterija, juo labiau dėl to, kad patys buržuazijos teoretikai, ekonomistai, iki šiol nėra atskleidę šios paslapties. Taupyti iš darbo — ne tik iš darbo, kuris yra būtinas tam tikram produktui pagaminti, bet ir iš dirbančiųjų darbininkų skaičiaus — ir išplėsti negyvojo darbo (pastoviojo kapitalo) naudojimą — atrodo esanti tokia operacija, kuri ekonomiškai yra visai racionali ir nė kiek nepaliečia bendrosios pelno normos ir vidutinio pelno. Tad kaip gyvasis darbas gali būti vienintelis pelno šaltinis, jei gamybai reikalingo darbo kiekio mažinimas, matyti, ne tik nemažina pelno, bet tam tikromis aplinkybėmis, priešingai, pasirodo kaip artimiausias pelno didinimo šaltinis, bent atskiro kapitalisto atžvilgiu?

Jei tam tikroje gamybos sferoje padidėja arba sumažėja ta gamybos kaštų dalis, kuri atstovauja pastoviojo kapitalo vertei, tai ši dalis išeina iš cirkuliacijos sferos ir jau iš pat pradžių padidinta ar sumažinta įeina į prekės gamybos procesą. Jeigu, iš antros pusės, tam tikras panaudojamų darbininkų skaičius per tą patį laiką pagamina daugiau arba mažiau produkto, vadinasi, jeigu, darbininkų skaičiui nesikeičiant, keičiasi darbo kiekis, reikalingas tam tikram prekių kiekiui pagaminti, tai gamybos kaštų dalis, kuri atstovauja kintamojo kapitalo vertei, gali likti nepasikeitusi, t. y. ta pačia apimtimi įeiti į viso produkto gamybos kaštus. Tačiau kiekvienai atskirai prekei iš tų, kurių suma sudaro visą produktą, dabar tenka daugiau arba mažiau darbo (apmokėtojo, vadinasi, taip pat ir neapmokėtojo), tuo būdu taip pat daugiau ar mažiau išlaidų šiam darbui, t. y. didesnė arba mažesnė darbo užmokesčio dalis. Visas kapitalisto sumokėtas darbo užmokestis liko toks pat, bet jis pasikeitė, skaičiuojant jį kiekvienam prekės vienetui. Tuo būdu čia įvyksta šios prekės gamybos kaštų dalies pasikeitimas. Ar atskiros prekės gamybos kaštai padidės ar sumažės dėl to, kad pasikeičia šios prekės arba jos elementų vertė (arba taip pat pasikeis tam tikro dydžio kapitalo pagaminamų prekių sumos gamybos kaštai),— šiaip ar taip, vidutinis pelnas, jeigu jis, pvz., buvo 10%,

ir liks 10%; nors atskiros prekės atžvilgiu 10% yra labai skirtingas dydis priklausomai nuo to, kiek dėl mūsų imamo vertės pasikeitimo pasikeitė šios atskiros prekės gamybos kaštų dydis[26].

Kai dėl kintamojo kapitalo,— o jis kaip tik yra visų svarbiausias, kadangi šis kapitalas yra pridedamosios vertės šaltinis ir kadangi visa, kas nuslepia jo vaidmenį kapitalisto turtėjimo procese, mistifikuoja visą sistemą,— tai kapitalistas dalyką supranta labai supaprastintai, būtent taip: tarkime, kad 100 sv. st. kintamasis kapitalas yra, pvz., 100 darbininkų savaitės darbo užmokestis. Jei šie 100 darbininkų, esant tam tikrai darbo dienai, pagamina per savaitę produktą — 200 prekės vienetų = 200 *Pr*, tai, paliekant nuošalyje tą gamybos kaštų dalį, kurią prijungia pastovusis kapitalas, 1 $Pr = \frac{100 \text{ sv. st.}}{200} = 10$ šil., nes 100 sv. st. = 200 *Pr*. Dabar tarkime, kad darbo gamybinis pajėgumas pasikeitė; tarkime, kad jis dvigubai padidėjo, vadinasi, ankstesnis darbininkų skaičius pagamina dukart po 200 *Pr* per tą patį laiką, per kurį anksčiau pagamindavo 200 *Pr*. Šiuo atveju (jei gamybos kaštai susideda tik iš darbo užmokesčio) 1 $Pr = \frac{100 \text{ sv. st.}}{400} = 5$ šil., nes 100 sv. st. = 400 *Pr*. Jeigu, atvirkščiai, gamybinis pajėgumas dvigubai sumažėtų, tai tas pats darbas pagamintų tik $\frac{200\,Pr}{2}$; ir kadangi 100 sv. st. $= \frac{200 Pr}{2}$, tai 1 *Pr* dabar $= \frac{200 \text{ sv. st.}}{200} = 1$ sv. st. Prekėms gaminti reikalingo darbo laiko pasikeitimas, vadinasi, ir prekių vertės pasikeitimas, dabar gamybos kaštų, todėl ir gamybos kainos, atžvilgiu atrodo kaip kitoks to paties darbo užmokesčio paskirstymas didesniam ar mažesniam prekių kiekiui, žiūrint to, daugiau ar mažiau prekių yra pagaminama per tą patį darbo laiką už tą patį darbo užmokestį. Kapitalistas, vadinasi, ir ekonomistas, mato tik viena,— kad, kintant darbo našumui, keičiasi ta apmokėtojo darbo dalis, kuri tenka atskiram prekės vienetui, kartu keičiasi ir kiekvieno atskiro vieneto vertė; tačiau jis nemato, kad tas pat įvyksta ir su kiekviename prekės vienete esančiu neapmokėtuoju darbu, ir jis tuo mažiau gali tai matyti dėl to, kad vidutinį pelną iš tikrųjų tik atsitiktinai apsprendžia jo sferoje absorbuotas neapmokėtasis darbas. Tik tokia grubia ir turinio stokojančia forma dabar pasireiškia tas faktas, kad prekių vertę apsprendžia jose esantis darbas.

---

[26] *Corbet* [«An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals». London 1841, 20 psl.].

DEŠIMTASIS SKIRSNIS

BENDROSIOS PELNO NORMOS IŠSILYGINIMAS PER KONKURENCIJĄ. RINKOS KAINOS IR RINKOS VERTĖS. PRIDĖTINIS PELNAS

Dalis gamybos sferų turi vidutinę kapitalo sudėtį, t. y. jų panaudoto kapitalo sudėtis visiškai arba apytikriai yra tokia pat kaip vidutinio visuomeninio kapitalo sudėtis.

Šiose sferose pagaminamų prekių gamybos kaina visiškai arba apytikriai sutampa su pinigais išreikšta jų verte. Ir jei nebūtų jokio kito būdo pasiekti matematinę ribą, tai būtų galima pasinaudoti šiuo būdu. Konkurencija taip paskirsto visuomeninį kapitalą tarp įvairių gamybos sferų, kad gamybos kainos kiekvienoje sferoje susidaro pagal gamybos kainų pavyzdį šiose vidutinės sudėties sferose, t. y. $= k+kp'$ (gamybos kaštai plius vidutinės pelno normos ir gamybos kaštų sandauga). Tačiau ši vidutinė pelno norma yra ne kas kita, kaip procentais apskaičiuotas pelnas nurodytojoje vidutinės sudėties gamybos sferoje, kur, vadinasi, pelnas sutampa su pridedamąja verte. Taigi pelno norma visose gamybos sferose yra ta pati, būtent, išlyginta pagal tas vidutines gamybos sferas, kuriose vyrauja vidutinė kapitalo sudėtis. Todėl visų įvairių gamybos sferų pelno suma turi būti lygi pridedamųjų verčių sumai, ir viso visuomeninio produkto gamybos kainų suma turi būti lygi jo verčių sumai. Tačiau yra aišku, kad procesas, kuris išlygina skirtingos kapitalo sudėties gamybos sferas, visada turi siekti sulyginti šias sferas su tomis sferomis, kur kapitalo sudėtis yra vidutinė, vis tiek ar ši pastaroji visiškai ar tik apytikriai sutampa su viso visuomeninio kapitalo matematiniu vidurkiu. Gamybos šakose, kurios daugiau ar mažiau yra artimos vidurkiui, ir vėl pastebima išsilyginimo tendencija, kuri siekia idealaus, t. y. tikrovėje nesančio vidutinio lygio, kitaip tariant, pastebima tendencija prisitaikyti prie šio idealaus lygio kaip prie normos. Vadinasi, šiuo atžvilgiu neišvengiamai vyrauja tendencija gamybos kainas padaryti tik pakeistine vertės forma arba paversti pelną paprastomis pridedamosios vertės dalimis, kurios betgi pasiskirsto ne proporcingai kiekvienoje atskiroje gamybos sferoje pagamintai pridedamajai vertei, bet proporcingai kiekvienoje gamybos sferoje panaudoto kapitalo masei, tad vienodo dydžio kapitalo masėms, kokia bebūtų jo organinė sudėtis, tenka didumo atžvilgiu vienodos

viso visuomeninio kapitalo pagamintos visos pridedamosios vertės dalys (trupmeninės dalys).

Taigi vidutinės arba maždaug vidutinės sudėties kapitalams gamybos kaina visiškai arba apytikriai sutampa su verte, o pelnas — su šių kapitalų pagaminta pridedamąja verte. Visi kiti kapitalai, kokia bebūtų jų sudėtis, siekia, konkurencijai spaudžiant, susilyginti su vidutinės sudėties kapitalais. Bet kadangi vidutinės sudėties kapitalai yra lygūs arba maždaug lygūs vidutiniam visuomeniniam kapitalui, tai visi kapitalai, kad ir kokia būtų jų pačių pagaminta pridedamoji vertė, siekia vietoj šios pridedamosios vertės realizuoti savo prekių kainomis vidutinį pelną, t. y. siekia realizuoti gamybos kainas.

Antra vertus, galima sakyti, kad visur, kur susidaro vidutinis pelnas, vadinasi, ir bendroji pelno norma,— kad ir kokiu būdu šis rezultatas yra pasiekiamas,— šis vidutinis pelnas negali būti niekas kita, kaip tik vidutinio visuomeninio kapitalo pelnas, kurio suma yra lygi pridedamųjų verčių sumai, ir kad kainos, kurios gaunamos šį vidutinį pelną pridedant prie gamybos kaštų, negali būti niekas kita, kaip tik gamybos kainomis paverstos vertės. Niekas nepasikeistų, jei į tam tikras gamybos sferas įdėtieji kapitalai dėl kokių nors priežasčių nebūtų pajungti išsilyginimo procesui. Tada vidutinis pelnas būtų apskaičiuojamas tai visuomeninio kapitalo daliai, kuri įeina į išsilyginimo procesą. Aišku, kad vidutinis pelnas negali būti niekas kita, kaip tik visa pridedamosios vertės masė, paskirstyta kiekvienoje gamybos sferoje į ją įdėtų kapitalų masėms proporcingai jų dydžiams. Tai yra realizuoto neapmokėtojo darbo suma, ir visa ši neapmokėtojo darbo masė, taip pat kaip ir apmokėtasis negyvasis ir gyvasis darbas, pasireiškia visa prekių ir pinigų masę, kuri atitenka kapitalistams.

Čia tikrai sunkiai išsprendžiamas yra šis klausimas: kokiu būdu įvyksta šio pelno išsilyginimas į bendrąją pelno normą, jeigu jis aiškiai yra rezultatas ir negali būti pradinis taškas.

Pirmiausia yra aišku, kad prekės vertės įvertinimas, pvz., pinigais, gali būti tik jos mainų rezultatas ir kad, tardami esant tokį įvertinimą, mes turime į jį žiūrėti kaip į rezultatą, kuris gaunamas tikrai mainant prekių vertę į prekių vertę. Tačiau kokiu būdu gali įvykti šie prekių mainai pagal jų tikrąsias vertes?

Iš pradžių tarkime, kad visos prekės įvairiose gamybos sferose parduodamos pagal jų tikrąsias vertes. Kas tada įvyktų? Pagal tai, kas aukščiau pasakyta, įvairiose gamybos sferose vyrautų labai skirtingos pelno normos. Ar prekės yra parduodamos pagal jų vertes (t. y. ar jos mainomos viena į kitą proporcingai jose esančiai vertei, pagal jų vertę atitinkančias kainas), ar jos yra parduodamos tokiomis kainomis, kad jų pardavimas duoda vienodo didumo pelną vienodoms avansuotų jų gamybai atitinkamų

kapitalų masėms,— tai prima facie [pirmiausia] yra visiškai skirtingi dalykai.

Ta aplinkybė, kad kapitalai, kurie paleidžia veikti nevienodą gyvojo darbo kiekį, pagamina nevienodą pridedamosios vertės kiekį, bent tam tikru mastu numato tai, kad darbo išnaudojimo laipsnis, arba pridedamosios vertės norma, yra visur vienodas, arba kad šioje srityje esantieji skirtumai išsilygina su tikrųjų arba įsivaizduojamųjų (sąlyginių) kompensacijos pagrindų pagalba. Tai numato konkurenciją darbininkų tarpe ir išsilyginimą jiems nuolat pereinant iš vienos gamybos šakos į kitą. Tokią bendrąją pridedamosios vertės normą,— kaip ir visus ekonominius dėsnius tendencijos pavidalu,— mes paėmėme kaip teorinį supaprastinimą; tačiau tikrovėje ji yra faktinė kapitalistinio gamybos būdo prielaida, nors ją daugiau ar mažiau stabdo praktinės kliūtys, kurias sukelia didesni ar mažesni vietiniai skirtumai,— tokie, pvz., yra sėslumo įstatymai (settlement laws) Anglijos žemės ūkio darbininkams. Tačiau teorijoje mes laikomės prielaidos, kad kapitalistinio gamybos būdo dėsniai vystosi grynu pavidalu. Tikrovėje visada yra tik tam tikras priartėjimas; tačiau šis priartėjimas yra tuo didesnis, kuo labiau yra išsivystęs kapitalistinis gamybos būdas ir kuo mažiau jį iškraipo ir sukomplikuoja ankstesniųjų ekonominių sanklodų liekanos.

Visas sunkumas atsiranda dėl to, kad prekės mainomos ne tiesiog kaip *prekės,* bet kaip *produktai kapitalų,* kurie pretenduoja į proporcingą jų dydžiui arba — jeigu jų dydis yra vienodas — į vienodą dalyvavimą visuminėje pridedamosios vertės masėje. Ir tam tikro kapitalo per tam tikrą laiko tarpą pagamintųjų prekių visuminė kaina turi patenkinti šį reikalavimą. Tačiau visuminė šių prekių kaina yra tik atskirų prekių, iš kurių susideda kapitalo produktas, kainų suma.

Punctum saliens [lemiamas punktas] aiškiausiai pasirodys, jei mes į klausimą pažiūrėsime šitaip:— Tarkime, kad patiems darbininkams priklauso atitinkamos gamybos priemonės ir jie savo prekes maino vienas su kitu. Tada šios prekės nebūtų kapitalo produktai. Įvairiose darbo šakose naudojamų darbo priemonių ir darbo medžiagų vertė būtų skirtinga priklausomai nuo techninio įvairių darbų pobūdžio. Lygiai taip pat, nepriklausomai nuo skirtingos naudojamųjų gamybos priemonių vertės, tam tikrai darbo masei būtų reikalinga skirtinga gamybos priemonių masė, nes viena tam tikra prekė gali būti pagaminta per vieną valandą, kita — tik per ištisą dieną ir t. t. Tarkime toliau, kad šie darbininkai vidutiniškai dirba vienodą laiką, be to, atsižvelgiama į tas išlyginamąsias įtakas, kurios kyla iš darbo skirtingo intensyvumo ir t. t. Tada abu darbininkai prekėmis, iš kurių susideda jų dienos darbo produktas, pirmiausia padengtų savo sąnaudas, suvartotųjų gamybos priemonių kaštus. Pastarieji būtų skirtingi priklausomai nuo

jų darbo šakų techninio pobūdžio. Antra, abu darbininkai sukurtų lygius naujos vertės kiekius, būtent — tos darbo dienos vertę, kurią jie prijungtų gamybos priemonėms. Šioje naujojoje vertėje būtų jų darbo užmokestis plius pridedamoji vertė, jų būtinuosius poreikius viršijantis pridedamasis darbas, tačiau to pridedamojo darbo rezultatas priklausytų patiems darbininkams. Kapitalistų kalba kalbant, abu darbininkai gauna vienodą darbo užmokestį plius vienodas pelnas ir tuo pačiu — vertę, išreikštą, pvz., dešimties valandų darbo dienos produktu. Tačiau, pirma, jų prekių vertės būtų skirtingos. Tarkime, pvz., kad I prekėje suvartotoms gamybos priemonėms tenka didesnė vertės dalis negu II prekėje, ir, norėdami iš karto atsižvelgti į visus galimus skirtumus, tarkime, kad I prekė absorbuoja daugiau gyvojo darbo, vadinasi, jai pagaminti reikia ilgesnio darbo laiko, negu II prekei pagaminti. Vadinasi, I ir II prekės vertė yra labai skirtinga. Lygiai taip pat yra skirtingos ir sumos prekių verčių, kurios sudaro per tam tikrą laiko tarpą I darbininko ir II darbininko atlikto darbo produktą. Pelno normos I ir II atveju bus taip pat labai skirtingos, jei mes čia pelno norma pavadinsime pridedamosios vertės santykį su visa avansuotųjų gamybos priemonių verte. Pragyvenimo reikmenys, kuriuos I ir II darbininkas kasdien suvartoja gamybos metu ir kurie atstovauja darbo užmokesčiui, čia sudaro tą avansuotųjų gamybos priemonių dalį, kurią kitais atvejais mes vadiname kintamuoju kapitalu. Tačiau pridedamosios vertės I ir II atveju per vienodą darbo laiką būtų vienodos; arba, dar tiksliau, kadangi ir I ir II darbininkas gauna vienos darbo dienos produkto vertę, tai jie abu, atskaičius avansuotųjų «pastoviųjų» elementų vertę, gauna vienodą vertę, į kurios vieną dalį galima žiūrėti kaip į gamyboje suvartotų pragyvenimo reikmenų padengimą, o į antrąją — kaip į virš to liekančią pridedamąją vertę. Jeigu I darbininkas padarė daugiau sąnaudų, tai pastarosioms padengti reikia, kad jo prekės vertės dalis, kuri padengia šią «pastoviąją» dalį, būtų didesnė, ir todėl jis turi taip pat didesnę visos savo produkto vertės dalį paversti atgal į šios pastoviosios dalies medžiaginius elementus, tuo tarpu II darbininkas, jeigu ir mažiau už tai gauna, užtat turi mažesnę vertės dalį paversti atgal į medžiaginius pastoviosios dalies elementus. Taigi, laikantis šios prielaidos, pelno normų skirtingumas būtų visai nesvarbi aplinkybė visai taip pat, kaip samdomajam darbininkui dabar yra nesvarbu, kokia pelno norma pasireiškia iš jo išspaustas pridedamosios vertės kiekis, ir visiškai taip pat, kaip tarptautinėje prekyboje pelno normų skirtingumas įvairiose nacijose neturi reikšmės jų prekių mainams.

Todėl prekių mainai pagal jų vertę, arba maždaug pagal jų vertę, atitinka kur kas žemesnę pakopą negu mainai pagal gamybos kainas, kuriems yra būtinas tam tikras kapitalistinio išsivystymo lygis.

Kokiu būdu įvairių prekių kainos bebūtų iš pradžių nustatomos ir reguliuojamos viena kitos atžvilgiu, kiekvienu atveju jų judėjimą valdo vertės dėsnis. Kur trumpėja prekei pagaminti reikalingas darbo laikas, ten mažėja ir kainos: kur jis ilgėja, ten, kitoms sąlygoms esant vienodoms, kyla ir kainos.

Tuo būdu nepriklausomai nuo to, kad kainas ir jų judėjimą valdo vertės dėsnis, yra visiškai teisinga, jeigu prekių vertes ne tik teoriškai, bet ir istoriškai laikysime gamybos kainų prius [pirmesniu dalyku]. Tai galioja kalbant apie tokias sanklodas, kur darbininkui priklauso gamybos priemonės, o tokioje būklėje, tiek senovėje, tiek ir šiuolaikiniame pasaulyje, yra valstietis, kuris gyvena iš savo darbo ir kuriam priklauso žemė, ir amatininkas. Tai sutinka ir su ta mūsų anksčiau išdėstyta pažiūra[27], kad produktų išsivystymo į prekes pradinis taškas yra mainai tarp įvairių bendruomenių, o ne tarp tos pačios bendruomenės narių. Tai, kas pasakyta, galioja tiek kalbant apie šią pirmykštę būklę, tiek ir apie vėlesnes sanklodas, kurios rėmėsi vergove ir baudžiava, o taip pat kalbant apie cechinę amatų organizaciją, kol kiekvienoje gamybos šakoje įtvirtintos gamybos priemonės tik sunkiai gali būti perkeliamos iš vienos sferos į kitą, ir todėl įvairios gamybos sferos tam tikru mastu santykiauja viena su kita taip, kaip įvairios šalys arba komunistinės bendruomenės.

Kad kainos, pagal kurias prekės mainomos viena į kitą, apytikriai atitiktų šių prekių vertes, tereikia: 1) kad įvairių prekių mainai nustotų buvę grynai atsitiktinis arba pavienis reiškinys; 2) kad šių prekių, jei mes nagrinėjame betarpiškus prekių mainus, viena ir antra pusė gamintų santykinius kiekius, kurie maždaug atitiktų jų savitarpio pareikalavimą, kuris nustatomas savitarpio patyrimu, įgyjamu realizuojant prekes, ir kuris tuo būdu atsiranda kaip ilgai egzistuojančių mainų rezultatas; ir 3) jeigu yra kalbama apie pardavimą, kad joks natūralus arba dirbtinis monopolis neduotų santorio šalims galimybės parduoti aukščiau vertės arba neverstų atiduoti žemiau vertės. Atsitiktiniu monopoliu mes laikome monopolį, kuris pirkėjui arba pardavėjui atsiranda dėl paklausos ir pasiūlos atsitiktinės būklės.

Prielaida, kad įvairių gamybos sferų prekės yra parduodamos pagal jų vertę, žinoma, reiškia tik tai, kad jų vertė yra traukos centras, apie kurį sukasi jų kainos ir pagal kurį išsilygina nuolatiniai jų svyravimai aukštyn ir žemyn. Be to, visada yra būtina skirti *rinkos vertę*,— apie kurią kalbėsime vėliau,— nuo įvairių gamintojų pagamintų atskirų prekių individualinės vertės. Kai kurių šių prekių individualinė vertė bus mažesnė už jų rinkos vertę

---

[27] Tada, 1865 metais, tai buvo tik Markso «pažiūra». Dabar, po plačių pirmykštės visuomenės tyrinėjimų, pradedant Maureriu ir baigiant Morganu, tai yra faktas, kurį vargu ar kas gali ginčyti. — *F. E.*

(t. y. joms pagaminti reikia mažiau darbo laiko, negu išreiškia rinkos vertė), kitų prekių individualinė vertė — didesnė už jų rinkos vertę. Į rinkos vertę reikia žiūrėti, iš vienos pusės, kaip į tam tikroje gamybos sferoje pagamintų prekių vidutinę vertę, iš antros pusės, kaip į individualinę vertę prekių, kurios yra pagaminamos vidutinėmis tam tikros sferos sąlygomis ir kurios sudaro didelę šios sferos produktų masę. Tik esant ypatingoms kombinacijoms, rinkos vertę reguliuoja prekės, pagamintos blogiausiomis arba palankiausiomis sąlygomis, o ši rinkos vertė savo ruožtu yra svyravimų centras rinkos kainoms, kurios betgi tos pačios rūšies prekėms visada yra vienodos. Jei paprastą paklausą patenkina prekių pasiūla pagal vidutinę vertę, t. y. pagal vidutinę vertę tos masės, kuri yra tarp abiejų kraštutinumų, tai prekės, kurių individualinė vertė yra mažesnė už rinkos vertę, realizuoja papildomą pridedamąją vertę, arba pridėtinį pelną, o prekės, kurių individualinė vertė yra didesnė už rinkos vertę, negali realizuoti dalies jose esančios pridedamosios vertės.

Toli gražu neišaiškina klausimo teigimas, kad blogiausiomis sąlygomis pagamintų prekių pardavimas įrodo, jog jos yra reikalingos paklausai patenkinti. Jei nagrinėjamu atveju kaina būtų aukštesnė už vidutinę rinkos vertę, tai paklausa būtų mažesnė*. Esant tam tikroms kainoms, tam tikra prekių rūšis gali užimti rinkoje tik tam tikrą vietą; kainoms keičiantis, ši vieta gali likti nekintama tik tuo atveju, jeigu aukštesnė kaina sutampa su prekių kiekio sumažėjimu arba žemesnė kaina — su prekių kiekio padidėjimu. O jei paklausa yra tokia didelė, kad ji nesumažėja net tada, kai kainą reguliuoja blogiausiomis sąlygomis pagamintų prekių vertė, tai rinkos vertę apsprendžia šios prekės. Tai yra galima tik tada, jei paklausa viršija įprastinį lygį arba pasiūla krinta žemiau įprastinio lygio. Pagaliau, jei pagamintų prekių masė viršija prekių kiekį, kuris realizuojamas pagal vidutines rinkos vertes, tai rinkos vertę apsprendžia prekės, pagamintos geriausiomis sąlygomis. Gali, pvz., atsitikti, kad šios pastarosios kategorijos prekės yra parduodamos visiškai arba apytikriai pagal jų individualinę vertę, taip pat gali atsitikti, kad blogiausiomis sąlygomis pagamintos prekės nerealizuoja net savo gamybos kaštų, kai tuo tarpu vidutinėmis gamybos sąlygomis pagamintos prekės gali realizuoti tik dalį jose esančios pridedamosios vertės. Tai, kas čia pasakyta apie rinkos vertę, galioja ir kalbant apie gamybos kainą, jei pastaroji atstoja rinkos vertę. Gamybos kaina yra reguliuojama kiekvienoje atskiroje sferoje ir yra reguliuojama taip pat priklausomai nuo tam tikrų aplinkybių. Tačiau ji pati savo ruožtu yra centras, apie kurį sukasi rinkos kasdieninės kainos ir pagal kurį per tam tikrus lai-

---

* Originale «didesnė» [grösser]. Ištaisyta remiantis Markso rankraščiu. *Red.*

kotarpius šios kainos išsilygina (žr. Rikardo apie tai, kad blogiausiomis sąlygomis dirbančios įmonės apsprendžia gamybos kainas).

Kad ir kaip kainos būtų reguliuojamos, mes prieiname šias išvadas:

1) Vertės dėsnis valdo kainų judėjimą taip, kad gamybai reikalingo darbo laiko sutrumpėjimas arba pailgėjimas verčia gamybos kainas kilti arba mažėti. Kaip tik šia prasme Rikardo (kuris, žinoma, jaučia, kad jo gamybos kainos nukrypsta nuo prekių vertės) sako, kad tyrinėjimas, į kurį jis nori atkreipti skaitytojo dėmesį, liečia santykinės prekių vertės, o ne jų absoliutinės vertės pasikeitimo rezultatus [D. Ricardo: «On the Principles of Political Economy». Works ed. by Mac Culloch, London 1852, 15 psl. Plg. Д. Рикардо: «Начала политической экономии», Maskva, 1955, 41 psl.].

2) Vidutinis pelnas, kuris apsprendžia gamybos kainas, neišvengiamai turi būti apytikriai lygus tam pridedamosios vertės kiekiui, kuris tenka tam tikram kapitalui, kaip atitinkamai viso visuomeninio kapitalo daliai. Tarkime, kad bendroji pelno norma, vadinasi, ir vidutinis pelnas, pasireiškia didesne pinigine verte negu tikroji vidutinė pridedamoji vertė, išreikšta jos pinigine verte. Jei kalbama apie kapitalistus, yra vis tiek, ar jie tarpusavyje priskaičiuoja 10 ar 15% pelno. Pirmasis procentų lygis taip pat mažai, kaip ir antrasis, atitinka tikrąją prekių vertę, nes piniginė išraiška tarpusavyje perdedama. Kai dėl darbininkų (mes tariame, kad jie gauna savo normalų darbo užmokestį, vadinasi, vidutinio pelno padidėjimas nereiškia tikro išskaitymo iš darbo užmokesčio, t. y. neišreiškia ko nors visiškai kito negu normali kapitalisto pridedamoji vertė), tai prekių kainų pakilimą, kuris bus išpūsto vidutinio pelno rezultatas, turi atitikti kintamojo kapitalo piniginės išraiškos padidėjimas. Iš tikrųjų, toks bendras nominalus pelno normos ir vidutinio pelno pakilimas virš lygio, kurį apsprendžia tikrosios pridedamosios vertės santykis su visu avansuotuoju kapitalu, yra negalimas, nesukeliant darbo užmokesčio padidėjimo, o taip pat prekių, iš kurių susideda pastovusis kapitalas, kainų padidėjimo. Sumažėjimas turi turėti atvirkščią poveikį. Kadangi visuminė prekių vertė reguliuoja visuminę pridedamąją vertę, o ši pastaroji,— kaip bendras dėsnis arba svyravimus valdantis dėsnis,— reguliuoja vidutinio pelno dydį, todėl ir bendrąją pelno normą, tai yra aišku, kad vertės dėsnis reguliuoja gamybos kainas.

Konkurencija apsprendžia — iš pradžių vienoje gamybos sferoje — tai, kad iš prekių įvairių individualinių verčių susidaro vienoda rinkos vertė ir rinkos kaina. Tačiau tik kapitalų konkurencija įvairiose gamybos šakose sukuria gamybos kainą, kuri išlygina pelno normas tarp įvairių šakų. Šiam pastarajam rezultatui pasiekti reikia aukštesnio kapitalistinio gamybos būdo išsivystymo negu pirmajam rezultatui pasiekti.

Kad tos pačios gamybos sferos, tos pačios rūšies ir maždaug tos pačios kokybės prekės būtų parduodamos pagal jų vertę, yra būtinos dvi sąlygos:

Pirma, skirtingos individualinės vertės turi išsilyginti, sudarydamos *vieną* visuomeninę vertę, mūsų aukščiau išnagrinėtąją rinkos vertę, o tam reikia, kad būtų konkurencija tarp tos pačios rūšies prekių gamintojų, taip pat kaip ir rinka, kurioje jie bendrai siūlo savo prekes. Kad prekių, kurios tarpusavyje yra tolygios, bet kurių kiekviena yra pagaminta skirtingo individualinio atspalvio sąlygomis, rinkos kaina atitiktų rinkos vertę, nenukrypdama nuo jos nei aukštyn, nei žemyn,— spaudimas, kurį įvairūs pardavėjai daro viens kitam, turi būti pakankamai didelis, kad išmestų į rinką prekių masę, atitinkančią visuomeninį poreikį, t. y. tokį jų kiekį, už kurį visuomenė gali sumokėti rinkos vertę. Jei produktų masė viršija šį poreikį, prekės turi būti parduotos žemiau jų rinkos vertės; atvirkščiai, prekės turi būti parduotos aukščiau jų rinkos vertės, jei produktų masė nėra pakankamai didelė arba, kas yra tas pat, jei konkurencijos spaudimas pardavėjų tarpe nėra pakankamai stiprus, kad galėtų priversti juos išmesti atitinkamą prekių masę į rinką. Jei rinkos vertė pasikeistų, tai pasikeistų ir tos sąlygos, kurios įgalina parduoti visą prekių masę. Rinkos vertei mažėjant, visuomeninis prekių poreikis (kuriuo čia visada suprantame mokų poreikį) vidutiniškai išsiplečia ir tam tikrose ribose gali absorbuoti didesnes prekių mases. Rinkos vertei kylant, visuomeninis prekių poreikis siaurėja ir absorbuoja mažesnes prekių mases. Todėl, jei paklausa ir pasiūla apsprendžia rinkos kainą arba, tiksliau sakant, rinkos kainų nukrypimus nuo rinkos vertės, tai, antra vertus, rinkos vertė reguliuoja paklausos ir pasiūlos santykį arba tą centrą, apie kurį paklausos ir pasiūlos pasikeitimai verčia svyruoti rinkos kainas.

Nagrinėdami klausimą smulkiau, mes randame, kad sąlygos, nuo kurių priklauso atskiros prekės vertė, čia yra atgaminamos kaip sąlygos, apsprendžiančios visos tam tikros rūšies prekių sumos vertę. O juk kapitalistinė gamyba iš pat pradžių yra masinė gamyba, bet ir esant kitiems, mažiau išsivysčiusiems gamybos būdams, prekės,— bent svarbiausios prekės,— kurios yra gaminamos palyginti nedideliais kiekiais kaip bendras [gemeinschaftliches], nors ir daugelio smulkių gamintojų pagamintas, produktas, rinkoje susikoncentruoja didelėmis masėmis palyginti nedaugelio pirklių rankose, yra jų sukaupiamos ir parduodamos kaip bendras ištisos gamybos šakos arba jos didesnės ar mažesnės dalies produktas.

Pastebėsime čia tik prabėgomis, kad «visuomeninį poreikį», t. y. tai, kas reguliuoja paklausos principą, iš esmės sąlygoja įvairių klasių savitarpio santykis ir jų savitarpinė ekonominė padėtis, vadinasi, konkrečiai imant, pirma, visos pridedamosios vertės santykis su darbo užmokesčiu ir, antra, skirtingų dalių, į kurias pasi-

dalija pridedamoji vertė (pelnas, palūkanos, žemės renta, mokesčiai ir t. t.), santykis; vadinasi, ir čia vėl pasirodo, kad paklausos ir pasiūlos santykis absoliučiai nieko negali išaiškinti, kol nėra atskleistas pagrindas, kuriuo šis santykis remiasi.

Nors kiekvienas iš jų abiejų, ir prekė ir pinigai, yra mainomosios vertės ir vartojamosios vertės vienybė, tačiau, kaip jau matėme (I knyga, I skirsnis, 3 poskyris), pardavimo ir pirkimo akte abu šie apibrėžimai poliariškai išsidėsto dviejuose kraštutiniuose taškuose, tad prekė (pardavėjas) atstovauja vartojamajai vertei, o pinigai (pirkėjas) — mainomajai vertei. Kad prekė turėtų vartojamąją vertę, vadinasi, kad ji patenkintų visuomeninį poreikį, tai, kaip jau nustatėme, yra pirmoji pardavimo prielaida. Kita prielaida buvo ta, kad prekėje esantis darbo kiekis turi atstovauti visuomeniškai būtinam darbui, vadinasi, prekės individualinė vertė (arba,— kas, esant šiai prielaidai, yra tas pat,— pardavimo kaina) turi sutapti su jos visuomenine verte[28].

Pritaikykime tai rinkoje esančiai prekių masei, kuri sudaro ištisos gamybos šakos produktą.

Visa tai gali būti lengviausiai atvaizduota, jei mes iš pradžių į visą *vienos* gamybos šakos prekių masę žiūrėsime kaip į *vieną* prekę ir į daugelio tapatingų prekių kainų sumą — kaip į dėmenis, sudarančius *vieną* kainą; tada tai, kas buvo pasakyta apie atskirą prekę, visiškai galioja rinkoje esančios tam tikros gamybos šakos prekių masės atžvilgiu. Reikalavimas, kad individualinė prekės vertė atitiktų jos visuomeninę vertę — dabar pasireiškia ta prasme, kad visuminiame prekių kiekyje yra joms pagaminti būtinas visuomeninis darbas ir kad šios prekių masės vertė yra lygi jos rinkos vertei.

Dabar tarkime, kad didelė šių prekių masė yra pagaminta maždaug vienodomis, visuomeniškai normaliomis sąlygomis, tad ši vertė kartu yra atskirų šią masę sudarančių prekių individualinė vertė. Ir jei viena palyginti nedidelė prekių dalis yra pagaminta blogesnėmis, o kita geresnėmis sąlygomis, tad pirmosios dalies individualinė vertė yra didesnė, o antrosios mažesnė negu vidutinė didesnės prekių dalies vertė, jei, be to, abu šie kraštutinumai išsilygina ir vidutinė jiems priklausančių prekių vertė yra lygi vertei prekių, kurios priklauso vidutinei masei, tai rinkos vertę apsprendžia vidutinėmis sąlygomis pagamintųjų prekių vertė[29]. Visos prekių masės vertė yra lygi visų atskirų prekių, paimtų kartu, tiek tų, kurios yra pagamintos vidutinėmis sąlygomis, tiek ir tų, kurios yra pagamintos geresnėmis arba blogesnėmis negu vidutinės sąlygos, verčių tikrajai sumai. Šiuo atveju prekių masės rinkos vertę, arba

[28] *K. Marx:* «Zur Kritik der Politischen Oekonomie». Berlin 1859.
[29] Ten pat.

visuomeninę vertę — šiose prekėse esantį būtiną darbo laiką — apsprendžia vyraujančios vidutinės prekių masės vertė.

Priešingai, tarkime, kad visas į rinką pristatytų prekių kiekis yra likęs toks pat, bet blogesnėmis sąlygomis pagamintųjų prekių vertės neišlygina geresnėmis sąlygomis pagamintųjų prekių vertė, be to, bendrojo kiekio dalis, pagaminta blogesnėmis sąlygomis, yra palyginti žymus dydis lyginant tiek su vidutine prekių mase, tiek ir su kitu kraštutinumu. Tada rinkos vertę, arba visuomeninę vertę, reguliuoja blogesnėmis sąlygomis pagamintoji prekių masė.

Pagaliau tarkime, kad geresnėmis už vidutines sąlygomis pagamintų prekių kiekis yra žymiai didesnis negu blogesnėmis sąlygomis pagamintų prekių kiekis, be to, jų pagaminta žymiai daugiau negu pagaminta vidutinėmis sąlygomis; tada geriausiomis sąlygomis pagamintųjų prekių dalis reguliuos rinkos vertę. Mes čia paliekame nuošalyje tą atvejį, kai rinka yra perpildyta ir kai rinkos kainas visada reguliuoja geriausiomis sąlygomis pagamintųjų prekių dalis; čia mes kalbame ne apie rinkos kainą, skirtingai nuo rinkos vertės, o apie įvairius pačios rinkos vertės apibrėžimus[30].

Iš tikrųjų, I atveju visos prekių masės rinkos vertė, kurią reguliuoja vidutinės vertės, tiksliausia šio žodžio prasme (tikrovėje tai, aišku, įvyksta tik apytikriai ir su nesuskaičiuojamomis modifikacijomis) yra lygi šių prekių individualinių verčių sumai; nors abiejuose kraštutiniuose poliuose pagamintosioms prekėms ši vertė yra joms primesta vidutinė vertė. Asmenys, kurie savo prekes gamina pačiomis blogiausiomis sąlygomis, yra priversti jas parduoti žemiau individualinės vertės; asmenys, kurie gamina pačiomis geriausiomis sąlygomis, prekes parduoda aukščiau individualinės vertės.

II atveju abiejomis kraštutinėmis sąlygomis pagamintos vertės individualinės masės neišsilygina, ir lemiamą reikšmę įgyja blo-

---

[30] Tuo būdu Storcho ir Rikardo ginčas dėl žemės rentos (ginčas tik dėl dalyko esmės: faktiškai jie vienas į kitą neatsižvelgė), dėl to, ar rinkos vertę (jiems veikiau rinkos kainą, respective [atitinkamai] gamybos kainą) reguliuoja blogiausiomis sąlygomis pagamintosios prekės (Rikardo) ar, atvirkščiai, geriausiomis sąlygomis pagamintosios prekės (Storchas).— šis ginčas išsprendžiamas ta prasme, kad abu jie yra teisūs ir abu yra neteisūs ir kad abu jie visiškai išleido iš akių vidurinį atvejį Palygink Korbetą, kur jis kalba apie tuos atvejus, kai kainą reguliuoja geriausiomis sąlygomis pagamintosios prekės. «Nereikia manyti, jog jis (Rikardo) teigiąs, kad dvi tam tikros dviejų įvairių prekių partijos, pvz., viena skrybėlė ir pora batų, yra mainomos viena į kitą, jei kiekvieną iš šių dviejų tam tikrų partijų pagamino vienodas darbo kiekis. «Preke» čia mes turime suprasti tam tikrą «prekių rūšį» (the «description of commodity»), o ne tam tikrą individualinę skrybėlę, tam tikrą porą batų ir t. t. Sia prasme į visą darbą, kuris pagamina visas skrybėles Anglijoje, turi būti žiūrima kaip į padalytą tarp visų šių skrybėlių. Man atrodo, kad iš pradžių tai nebuvo pasakyta ir bendruose šios doktrinos teigimuose» (Anoniminis autorius, «Observations on Certain Verbal Disputes in Political Economy etc.». London 1821, 53, 54 psl.).

gesnėmis sąlygomis pagamintos prekės. Tiksliai kalbant, kiekvienos atskiros prekės arba visos prekių masės kiekvienos atitinkamos dalies vidutinę kainą, arba rinkos vertę, čia apsprendžia visuminė visos prekių masės vertė, kuri yra gaunama sudėjus atskiras įvairių įvairiausiomis sąlygomis pagamintųjų prekių vertes, ir ta šios visuminės vertės dalis, kuri tenka kiekvienai atskirai prekei. Tuo būdu gautoji rinkos vertė būtų didesnė už individualinę vertę ne tik tų prekių, kurios yra pagamintos palankiausiomis sąlygomis, bet taip pat ir tų prekių, kurios priklauso viduriniam sluoksniui; tačiau vis dėlto ji būtų mažesnė už nepalankiausiomis sąlygomis pagamintų prekių individualinę vertę. Kiek ji priartėja prie šios pastarosios ir ar ji gali pagaliau visiškai su ja sutapti, visiškai priklauso nuo dydžio tos dalies, kuri tam tikroje gamybos sferoje tenka blogiausiomis sąlygomis pagamintajai prekių masei. Jei paklausa nors truputį turi persvarą, tai rinkos kainą reguliuoja nepalankiausiomis sąlygomis pagamintų prekių individualinė vertė.

Pagaliau tarkime, kaip yra III atveju, kad geriausiomis sąlygomis pagamintųjų prekių kiekis vyrauja lyginant ne tik su kitu kraštutinumu, bet ir su vidutinėmis sąlygomis; tada rinkos vertė krinta žemiau vidutinės vertės. Vidutinė vertė, kuri yra apskaičiuota sudedant tiek abiem kraštutinėmis, tiek ir vidutinėmis sąlygomis pagamintų prekių vertes, čia yra mažesnė už vidurinės grupės vertę ir prie pastarosios priartėja arba nuo jos nutolsta priklausomai nuo santykinio dydžio, kurį turi palankiausia kraštutinybė. Jei paklausa, palyginti su pasiūla, yra maža, tai palankiomis sąlygomis pagamintų prekių dalis, kokia didelė ji bebūtų, prievarta išsikovoja sau vyraujančią padėtį, sumažindama savo kainą iki savo individualinės vertės lygio. Su šia geriausiomis sąlygomis pagamintų prekių individualine verte rinkos vertė niekad negali sutapti, išskyrus tą atvejį, kai pasiūla smarkiai viršija paklausą.

Šis čia *abstrakčiai* pavaizduotas rinkos vertės susidarymas tikrojoje rinkoje įvyksta per konkurenciją pirkėjų tarpe, jei paklausa yra kaip tik tokia didelė, kad gali absorbuoti tam tikrą prekių masę pagal tuo būdu susidariusią jos vertę. Ir čia mes prieiname prie kito punkto.

Antra. Ta aplinkybė, kad prekė turi vartojamąją vertę, tereiškia tai, kad ji patenkina kokį nors visuomeninį poreikį. Kol mes kalbėjome tik apie atskiras prekes, mes galėjome pasitenkinti prielaida, kad yra šių tam tikrų prekių,— kurių kiekis jau yra jų kainoje,— poreikis, ir giliau nenagrinėjome patenkintino poreikio dydžio. Tačiau ši kiekybinė dalyko pusė pasidaro esminis momentas, jei vienoje pusėje yra ištisos gamybos šakos produktas, o antroje pusėje — visuomenės turimas jo poreikis. Dabar pasidaro būtina išnagrinėti šio visuomeninio poreikio dydį, t. y. jo kiekį.

Aukščiau duotuose rinkos vertės apibrėžimuose buvo laikomasi prielaidos, kad pagamintųjų prekių masė yra duota, t. y. nesikeičia,

kad keičiasi tik santykis tarp šios masės sudėtinių dalių, pagamintų skirtingomis sąlygomis, kad todėl tos pačios prekių masės rinkos vertė yra įvairiai reguliuojama. Tarkime, kad ši masė yra įprastinis pasiūlos kiekis, kartu mes paliekame nuošalyje tą galimybę, kad dalis pagamintųjų prekių laikinai išimama iš rinkos. Jei paklausa šiai masei taip pat lieka įprastinė, tai prekės parduodamos pagal jų rinkos vertę, koks iš trijų aukščiau išnagrinėtų būdų bereguliuotų šią rinkos vertę. Prekių masė ne tik patenkina tam tikrą poreikį, bet ji patenkina jį visuomeniniu mastu. Priešingai, jei prekių kiekis rinkoje yra didesnis ar mažesnis negu jų paklausa, tai rinkos kaina nukrypsta nuo rinkos vertės. Ir pirmasis nukrypimas yra tas, kad, jeigu yra nepakankamas kiekis, rinkos vertę visada reguliuoja blogiausiomis sąlygomis pagamintos prekės; jeigu yra perteklius,— tai ją visada reguliuoja geriausiomis sąlygomis pagamintos prekės; kad tuo būdu rinkos vertę apsprendžia viena iš dviejų kraštutinybių, nors, remiantis tik skirtingomis sąlygomis pagamintųjų masių santykiu, turėtų būti gautas kitoks rezultatas. Jei skirtumas tarp paklausos ir esančio produktų kiekio yra didesnis, tai ir rinkos kaina žymiau nukryps aukštyn arba žemyn nuo rinkos vertės. Tačiau skirtumas tarp pagamintųjų prekių kiekio ir to jų kiekio, kuriam esant jos yra parduodamos pagal jų rinkos vertę, gali turėti dvejopą priežastį. Arba pasikeičia pats šis kiekis, pasidaro per mažas arba per didelis, vadinasi, atgaminimas vyksta kitu mastu negu tas, kuris reguliavo duotąją rinkos vertę; šiuo atveju pakinta pasiūla, nors paklausa lieka nepasikeitusi, ir, vadinasi, įvyksta santykinė perprodukcija arba nepakankama gamyba. Arba atgaminimas, t. y. pasiūla, nesikeičia, o paklausa sumažėja arba padidėja, o tai gali įvykti dėl įvairių priežasčių; nors čia absoliutus pasiūlos dydis yra likęs toks pat, jos santykinis dydis, jos dydis, palyginti su poreikiu, yra pasikeitęs. Įtaka būtų ta pati, kaip ir pirmuoju atveju, tik priešingos krypties. Pagaliau, jei pasikeitimai įvyksta abiejose pusėse, bet skirtingomis kryptimis, arba kad ir viena kryptimi, bet skirtingu mastu,— žodžiu sakant, jeigu įvyksta dvipusiški pasikeitimai, bet kurie kartu keičia ankstesnįjį šalių santykį, tai galutinis rezultatas neišvengiamai bus vienas iš dviejų aukščiau išnagrinėtųjų atvejų.

Tikrasis sunkumas bendrai apibrėžiant paklausos ir pasiūlos sąvokas yra tas, kad šie apibrėžimai atrodo esą tautologija. Pirmiausia išnagrinėkime pasiūlą, t. y. produktą, kuris yra rinkoje arba gali būti į ją pristatytas. Nenorėdami gilintis į visiškai čia nereikalingas detales, mes paimsime metinio atgaminimo masę kiekvienoje atskiroje pramonės šakoje ir visiškai paliksime nuošalyje tą aplinkybę, kad įvairios prekės didesniu ar mažesniu mastu gali būti išimtos iš rinkos ir sukauptos sandėliuose, siekiant suvartoti, sakykime, artimiausiais metais. Šis metinis atgaminimas pirmiausia išreiškia tam tikrą kiekį — matą arba skaičių,— priklausomai

nuo to, ar tam tikra prekių masė dalijasi į atskirus egzempliorius, ar yra matuojama kaip tolydinis dydis; tai yra ne tik vartojamosios vertės, kurios patenkina žmonių poreikius, bet ir vartojamosios vertės, kurių tam tikras kiekis yra rinkoje. Antra, ši prekių masė turi tam tikrą rinkos vertę, kurią galime išreikšti kaip atskiros prekės arba prekės mato, kurį imame vienetu, rinkos vertės sandaugą. Todėl tarp rinkoje esančių prekių kiekio ir jų rinkos vertės nėra būtino sąryšio; pvz., tuo tarpu kai vienos prekės turi specifiškai didelę vertę, kitos turi specifiškai mažą vertę, ir tuo būdu tam tikra vertės suma gali pasireikšti labai dideliu kiekiu vienų ir labai mažu kiekiu kitų prekių. Tarp rinkoje esančių prekių kiekio ir šių prekių rinkos vertės yra tik toks sąryšis: esant tam tikram darbo našumo lygiui, kiekvienoje tam tikroje gamybos sferoje tam tikram prekių kiekiui pagaminti yra reikalingas tam tikras visuomeninio darbo laiko kiekis, nors įvairiose gamybos sferose šis santykis, žinoma, yra skirtingas ir neturi jokio vidinio sąryšio su šios prekės naudingumu arba ypatinga jos vartojamosios vertės prigimtimi. Jei tam tikros rūšies prekių kiekis *a* reikalauja *b* darbo laiko, tai, kitoms sąlygoms esant vienodoms, kiekis *n a* reikalauja *n b* darbo laiko. Toliau: jei visuomenė nori patenkinti savo poreikius ir šiuo tikslu gaminti tam tikrą prekių rūšį, ji turi jas apmokėti. Iš tikrųjų, kadangi prekinės gamybos prielaida yra darbo pasidalijimas, tai visuomenė nuperka šias prekes tuo, kad joms pagaminti suvartoja dalį jos žinioje esančio darbo laiko, vadinasi, ji perka jas tam tikru darbo laiko kiekiu, kuris yra šios tam tikros visuomenės žinioje. Ta visuomenės dalis, kuri dėl darbo pasidalijimo turi sunaudoti savo darbą šioms tam tikroms prekėms pagaminti, turi gauti ekvivalentą visuomeniniu darbu, kuris yra įkūnytas jos poreikius patenkinančiose prekėse. Tačiau nėra jokio būtino sąryšio, o yra pastebimas tik atsitiktinis sąryšis tarp viso visuomeninio darbo kiekio, sunaudoto atitinkamam visuomeniniam produktui pagaminti, t. y. tarp tos visuminės darbo jėgos dalies, kurią visuomenė sunaudoja šiam produktui pagaminti, vadinasi, tarp tos dalies, kurią šio produkto gamyba sudaro visos gamybos atžvilgiu, iš vienos pusės, ir, iš antros pusės, tarp tos apimties, kuria visuomenė siekia patenkinti poreikį, o šiam tikslui yra pagaminamas tam tikras produktas. Nors kiekvienoje atskiroje prekėje arba kiekviename tam tikros prekių rūšies atitinkamame kiekyje yra tik jai pagaminti reikalingas visuomeninis darbas, ir šiuo atžvilgiu visos tam tikros rūšies prekių masės rinkos vertė išreiškia tik būtinąjį darbą, vis dėlto, jei tam tikros prekės yra pagamintas toks kiekis, kuris viršija esantį visuomenės poreikį, tai dalis visuomeninio darbo laiko yra išeikvota veltui, ir tada visa prekių masė atstovauja rinkoje kur kas mažesniam visuomeninio darbo kiekiui, negu tas, kuris tikrai joje yra. (Tik ten, kur gamybai yra taikoma tikrai šią gamybą apsprendžianti visuomenės kontrolė, visuomenė sukuria sąryšį tarp visuomeninio darbo

laiko kiekio, sunaudojamo tam tikram reikmeniui pagaminti, ir dydžio to visuomenės poreikio, kurį šis reikmuo turi patenkinti.) Todėl šios prekės turi būti parduodamos žemiau jų rinkos vertės, o dalis jų ir visai negali rasti pirkėjų. — Kaip tik atvirkščiai bus tada, jei tam tikrai prekių rūšiai pagaminti sunaudoto visuomeninio darbo kiekis yra per mažas, palyginti su dydžiu visuomenės poreikio, kurį turi patenkinti tam tikras produktas. — O jei tam tikrai prekei pagaminti sunaudoto visuomeninio darbo kiekis atitinka patenkintino visuomenės poreikio dydį, tad pagamintoji produkto masė, paklausai nesikeičiant, atitinka įprastinį atgaminimo mastą, tai prekė yra parduodama pagal jos rinkos vertę. Prekių mainai arba pardavimas pagal jų vertę yra racionalus jų pusiausvyros principas, natūralus jų pusiausvyros dėsnis; remiantis šiuo dėsniu, reikia aiškinti nukrypimus, o ne atvirkščiai, — remiantis nukrypimais aiškinti patį dėsnį.

Dabar išnagrinėkime antrąją pusę — paklausą.

Prekės yra perkamos arba kaip gamybos priemonės arba kaip pragyvenimo reikmenys tam, kad jos įeitų į gamybinį arba individualinį vartojimą, ir čia reikalo nepakeičia tai, kad kai kurios prekių rūšys gali būti panaudojamos abiem šiems tikslams. Vadinasi, paklausą joms reiškia gamintojai (šiuo atveju kapitalistai, nes mes tariame, kad gamybos priemonės yra paverstos kapitalu) ir vartotojai. Atrodo, abiem atvejais prielaida pirmiausia yra ta, kad paklausos pusėje yra tam tikro dydžio visuomeniniai poreikiai, kuriuos pasiūlos pusėje atitinka tam tikras visuomeninės gamybos dydis įvairiose gamybos šakose. Kad medvilnės pramonė galėtų vėl vykdyti savo metinį atgaminimą tam tikru mastu, reikia įprastinio medvilnės kiekio, o jei atsižvelgsime į kasmetinį atgaminimo išplėtimą dėl kapitalo kaupimo, tai, kitoms sąlygoms esant vienodoms, dar yra būtinas tam tikras papildomas medvilnės kiekis. Tas pat yra ir pragyvenimo reikmenų atžvilgiu. Darbininkų klasė, kad galėtų išlaikyti savo įprastinį vidutinį gyvenimo lygį, turi vėl gauti, mažiausia, ankstesnįjį kiekį būtinų pragyvenimo reikmenų, nors jie galėtų būti ir kiek kitaip paskirstyti tarp įvairių prekių rūšių; bet jei atsižvelgsime į kasmetinį gyventojų skaičiaus augimą, tai yra būtinas dar tam tikras papildomas pragyvenimo reikmenų kiekis; tą pat su didesnėmis ar mažesnėmis pataisomis galima pasakyti ir apie kitas klases.

Taigi atrodo, kad paklausos pusėje esąs tam tikras atitinkamo dydžio visuomeninis poreikis, kuriam patenkinti reikia, kad rinkoje būtų tam tikras prekių kiekis. Tačiau kiekybinis šio poreikio apibrėžtumas yra be galo lankstus ir nepastovus. Jis tik atrodo fiksuotas. Jei pragyvenimo reikmenys būtų pigesni arba pinigais išreikštas darbo užmokestis būtų didesnis, tai darbininkai jų pirktų daugiau ir atsirastų didesnis tam tikrų prekių rūšių «visuomeninis poreikis», visiškai paliekant nuošalyje pauperius ir t. t.,

kurių «paklausa» yra mažesnė už pačias siauriausias jų fizinio poreikio ribas. Iš antros pusės, jei, pvz., medvilnės kaina sumažėtų, tai padidėtų kapitalistų paklausa medvilnei, į medvilnės pramonę būtų įdėta daugiau papildomo kapitalo ir t. t. Čia aplamai nereikia užmiršti, kad, esant mūsų prielaidoms, paklausa gamybinio vartojimo tikslams yra kapitalisto paklausa, kad tikrasis kapitalisto tikslas yra pridedamosios vertės gaminimas ir kad tik dėl pridedamosios vertės jis gamina tam tikrą prekių rūšį. Antra vertus, tai nė kiek netrukdo kapitalistui, jeigu jis pasirodo rinkoje, pvz., kaip medvilnės pirkėjas, atstovauti medvilnės poreikiui; lygiai taip pat medvilnės pardavėjui juk yra vis tiek, ar pirkėjas šią medvilnę paverčia audeklu marškiniams, piroksilinu arba mano užkimšti ja ausis sau ir visam pasauliui. Tačiau, aišku, tai daro didelę įtaką tam, kokios rūšies pirkėjas jis yra. Jo medvilnės poreikis iš esmės pasikeičia dėl tos aplinkybės, kad tikrovėje už jos slypi tik jo poreikis gauti pelną. Ribos, kuriose *rinkoje* atstovaujamasis prekių poreikis — paklausa — kiekybiškai nukrypsta nuo *tikrojo visuomenės* poreikio, žinoma, įvairioms prekėms yra labai įvairios; aš turiu galvoje skirtumą tarp to prekių kiekio, kuriam faktiškai reiškiama paklausa, ir to prekių kiekio, kuriam būtų pareikšta paklausa, jei būtų kitokios pinigais išreikštos prekių kainos arba kitokios pirkėjų piniginės sąlygos, respective [atitinkamai] gyvenimo sąlygos.

Nieko nėra lengvesnio, kaip suprasti paklausos ir pasiūlos netolygumą ir iš to kylančius rinkos kainų nukrypimus nuo rinkos verčių. Tikrasis sunkumas yra apibrėžti tai, ką reikia suprasti posakiu: pasiūla ir paklausa padengia viena kitą.

Pasiūla ir paklausa padengia viena kitą, jeigu jų santykis yra toks, kad tam tikros gamybos šakos prekių masė gali būti parduota pagal jos rinkos vertę, ne aukščiau ir ne žemiau. Tai pirmas dalykas, kurį mes girdime šiuo klausimu.

Ir, antra, jei prekės yra parduodamos pagal jų rinkos vertę, tai pasiūla ir paklausa padengia viena kitą.

Jei pasiūla ir paklausa padengia viena kitą, tai jos daugiau nebeveikia, ir kaip tik todėl prekės yra parduodamos pagal jų rinkos vertę. Jei dvi lygaus didumo jėgos veikia priešingomis kryptimis, tai jos panaikina viena kitą, visai neveikia išorėje, ir reiškiniai, kurie tokiu atveju įvyksta, turi būti aiškinami kaip nors kitaip, o ne šių dviejų jėgų veikimu. Jei paklausa ir pasiūla panaikina viena kitą, tai jos nieko daugiau nebeišaiškina, nebeveikia rinkos vertės ir palieka mus visiškai nežinančius, kodėl rinkos vertė pasireiškia kaip tik šia, o ne kuria nors kita pinigų suma. Tikrieji vidiniai kapitalistinės gamybos dėsniai, matyti, negali būti išaiškinti paklausos ir pasiūlos sąveika (net paliekant nuošalyje gilesnę abiejų šių visuomeninių varomųjų jėgų analizę, apie kurią čia nekalbama), nes šie dėsniai realizuojasi grynu pavidalu tik tada, kai paklausa ir pasiūla nustoja veikusios, t. y. padengia viena kitą.

Paklausa ir pasiūla tikrovėje niekad nepadengia viena kitos arba, jei ir padengia, tai tik atsitiktinai, vadinasi, moksliniu požiūriu šis atvejis turi būti = 0, turi būti laikomas nesančiu. Tačiau politinėje ekonomijoje yra tariama, kad jos padengia viena kitą. Kodėl? Tai daroma tam, kad būtų galima reiškinius nagrinėti jų dėsningu pavidalu, kuris atitinka jų sąvoką, t. y. nagrinėti juos nepriklausomai nuo tos jų išorinės regimybės, kurią sukelia paklausos ir pasiūlos svyravimai; antra vertus,— tam, kad būtų galima rasti tikrąją jų judėjimo tendenciją, tam tikru būdu ją fiksuoti. Kadangi nukrypimai nuo lygybės yra priešingo pobūdžio ir kadangi jie nuolat seka vienas po kito, tai jie dėl savo krypties priešingumo, dėl savitarpio prieštaravimo tarpusavyje išsilygina. Vadinasi, jei nė vienu konkrečiu atveju paklausa ir pasiūla nepadengia viena kitos, tai nukrypimai nuo lygybės seka vienas po kito taip,— juk nukrypimas į vieną pusę sukelia nukrypimą į priešingą pusę,— kad, nagrinėjant šio judėjimo rezultatą per ilgesnį ar trumpesnį laikotarpį, paklausa ir pasiūla visada padengia viena kitą; tačiau šis rezultatas gaunamas tik kaip jau pasibaigusio judėjimo vidurkis ir tik kaip nuolatinis jų prieštaravimo judėjimas. Šiuo būdu rinkos kainos, nukrypstančios nuo rinkos verčių, išsilygina ir duoda vidutinę kainą, sutampančią su rinkos verte, ir nukrypimai nuo šios pastarosios panaikina vienas kitą kaip pliusas ir minusas. Ir ši vidutinė kaina turi anaiptol ne vien tik teorinę reikšmę, ji yra praktiškai svarbi kapitalui, kurio sąnaudos yra apskaičiuotos svyravimams ir išsilyginimams per tam tikrą ilgesnį ar trumpesnį laiko tarpą.

Vadinasi, paklausos ir pasiūlos santykis paaiškina, iš vienos pusės, tik rinkos kainų nukrypimus nuo rinkos verčių ir, iš antros pusės, tendenciją, kuri siekia panaikinti šiuos nukrypimus, t. y. panaikinti paklausos ir pasiūlos santykio įtaką. (Tų išimtinių prekių, kurios turi kainą, bet neturi vertės, mes čia nenagrinėjame.) Ta įtaka, kurią dėl savo nukrypimų nuo lygybės daro paklausa ir pasiūla, gali būti panaikinama labai įvairiomis formomis. Pavyzdžiui, jei paklausa, vadinasi, ir rinkos kaina, sumažėja, tai išdava gali būti ta, kad kapitalas bus išimamas iš tam tikros šakos ir tuo būdu pasiūla sumažės. Bet to reiškinio išdava gali būti ir ta, kad dėl išradimų, kurie sutrumpina būtiną darbo laiką, pati rinkos vertė sumažės ir tuo būdu susilygins su rinkos kaina. Atvirkščiai, jei paklausa didėja ir tuo pačiu rinkos kaina viršija rinkos vertę, tai toks reiškinys gali sudaryti aplinkybes, kuriomis į tam tikrą gamybos šaką imtų plaukti per daug kapitalo ir gamyba taip išsiplėstų, kad rinkos kaina kristų net žemiau rinkos vertės; arba, iš antros pusės, tai gali sukelti tokį kainų pakilimą, kuris sumažintų pačią paklausą. Atskirose gamybos šakose tokio reiškinio išdava gali būti taip pat ta, kad pati rinkos vertė ilgesniam ar trumpesniam laikotarpiui padidės, nes per tą laiką dalis rinkoje reikalaujamo produkto turės būti gaminama blogesnėmis sąlygomis.

Jei paklausa ir pasiūla apsprendžia rinkos kainą, tai, iš antros pusės, rinkos kaina, o toliau analizuojant rinkos vertė, apsprendžia paklausą ir pasiūlą. Paklausos atžvilgiu tai aiškiai matyti, nes ji kinta kainoms priešinga kryptimi: didėja, kai šios pastarosios krinta, ir atvirkščiai. Bet tas pat galioja ir pasiūlos atžvilgiu. Iš tikrųjų, gamybos priemonių, įeinančių į rinkoje siūlomą prekę, kainos apsprendžia šių gamybos priemonių paklausą — vadinasi, ir pasiūlą tų prekių, kurių pasiūla apima šių gamybos priemonių paklausą. Medvilnės kainos turi lemiamą reikšmę medvilninių medžiagų pasiūlai.

Šią painiavą — tai, kad kainas apsprendžia paklausa ir pasiūla, ir kartu tai, kad paklausą bei pasiūlą apsprendžia kainos,— dar sukomplikuoja tas momentas, kad paklausa apsprendžia pasiūlą ir, atvirkščiai, pasiūla apsprendžia paklausą, gamyba apsprendžia rinką ir rinka — gamybą[31].

Net eilinis ekonomistas (žr. išnašą) supranta, kad ir be išorinių aplinkybių sukeliamo pasiūlos arba poreikio pasikeitimo jų santykis gali pasikeisti dėl prekių rinkos vertės pasikeitimo. Net jis yra priverstas pripažinti, jog, kokia bebūtų rinkos vertė, paklausa ir pasiūla turi išsilyginti, kad būtų galima ją realizuoti. Tai reiškia, kad ne paklausos ir pasiūlos santykis išaiškina rinkos vertę, o, atvirkščiai, ši pastaroji išaiškina paklausos ir pasiūlos svyravimus.

[31] Labai absurdiški yra šie «giliamintiški» samprotavimai: «Jei pasikeičia tam tikro produkto gamybai reikalingas darbo užmokesčio, kapitalo ir žemės kiekis, palyginti su ankstesniu dydžiu, tai pasikeičia ir tai, ką Adomas Smitas vadina jo natūraline kaina, ir ta kaina, kuri iš pradžių buvo natūralinė produkto kaina, šio pakitimo atžvilgiu virsta rinkos kaina, nors, gal būt, nei pasiūla, nei reikalaujamos prekės kiekis nepasikeitė» (ir viena ir kita kinta kaip tik dėl to, kad dėl vertės pasikeitimo pasikeičia rinkos vertė arba — apie ką iš tikrųjų A. Smitas ir kalba — gamybos kaina), «vis dėlto dabar ta pasiūla visiškai tiksliai neatitinka reikalavimų tų asmenų, kurie gali ir nori sumokėti gamybos kaštus sudarančią sumą, bet yra arba didesnė arba mažesnė už šią sumą; tad proporcija tarp pasiūlos ir tos faktinės paklausos, kuri dabar susidaro, atsižvelgiant į naujus gamybos kaštus, skiriasi nuo savo ankstesniojo dydžio. Dėl to, jei nebus kliūčių, pasikeis pasiūlos dydis, o tai galų gale prives prekę prie naujos natūralinės jos kainos. Kadangi prekės prie savo natūralinės kainos prieina keičiantis jų pasiūlai, tai, gal būt, būtų galima pasakyti, kad natūralinė kaina tiek pat priklauso nuo vienos proporcijos tarp paklausos ir pasiūlos, kiek rinkos kaina priklauso nuo kitos proporcijos; ir, vadinasi, natūralinė kaina, visiškai taip pat, kaip ir rinkos kaina, priklauso nuo paklausos ir pasiūlos tarpusavio santykio». («Paleidžiamas veikti didysis pasiūlos ir paklausos principas, norint nustatyti tai, ką A. Smitas vadina natūraline kaina, o taip pat rinkos kaina».— Maltus.) («Observations on Certain Verbal Disputes etc.». London 1821, 60, 61 psl.). Išmintingasis autorius nesupranta, kad šiuo atveju kaip tik «cost of production» [«gamybos kaštų»], vadinasi, ir vertės, pasikeitimas pakeičia paklausą, vadinasi, paklausos ir pasiūlos santykį, ir kad šis paklausos pasikeitimas gali sukelti pasiūlos pasikeitimą; bet tai kaip tik įrodytų priešinga tam, ką nori įrodyti mūsų mąstytojas,— tai būtent įrodytų, kad paklausos ir pasiūlos santykis jokiu būdu nereguliuoja gamybos kaštų kitimo, bet, atvirkščiai, jis pats reguliuoja šį santykį.

«Observations» autorius tuoj po išnašoje cituotos vietos rašo toliau: «Tačiau šis santykis» (tarp paklausos ir pasiūlos), «jei tik mes «paklausa» ir «natūraline kaina» suprasime tai, ką mes lig šiol supratome, remdamiesi A. Smitu, visada turi būti lygybės santykis; nes tik tuo atveju, kai pasiūla yra lygi tikrajai paklausai, t. y. tai paklausai, kuri nenori mokėti nei daugiau, nei mažiau už natūralinę kainą,— gali būti tikrai sumokėta natūralinė kaina; vadinasi, įvairiu metu ta pati prekė gali turėti dvi labai skirtingas natūralines kainas, ir vis dėlto pasiūlos ir paklausos santykis abiem atvejais gali likti nepasikeitęs, būtent — likti lygybės santykis» [61 psl.]. Taigi čia yra tariama, kad, esant dviem skirtingoms tos pačios prekės «natural prices» [«natūralinėms kainoms»] įvairiu metu, paklausa ir pasiūla gali ir netgi turi būti visada lygios, kad prekė abiem atvejais tikrai galėtų būti parduota pagal jos natural price. Bet kadangi čia abiem atvejais paklausos ir pasiūlos santykis nė kiek nepasikeičia, bet pasikeičia pačios natural price dydis, tai pastaroji, matyt, apsprendžiama nepriklausomai nuo paklausos ir pasiūlos ir todėl jos mažiausiai gali ją apspręsti.

Kad prekė būtų parduota pagal jos rinkos vertę, t. y. sutinkamai su joje esančiu visuomeniškai būtinu darbu, visas visuomeninio darbo kiekis, kuris yra sunaudotas visai šios prekių rūšies masei pagaminti, turi atitikti visuomenės turimo jų poreikio dydį, t. y. mokų visuomenės poreikį. Konkurencija, rinkos kainų svyravimai, kurie atitinka paklausos ir pasiūlos santykio svyravimus, visada siekia suvesti į šį matą bendrąjį kiekvienai prekių rūšiai sunaudoto darbo kiekį.

Prekių paklausos ir pasiūlos santykyje pasikartoja, pirmiausia, santykis tarp vartojamosios vertės ir mainomosios vertės, tarp prekės ir pinigų, tarp pirkėjo ir pardavėjo; antra,— santykis tarp gamintojo ir vartotojo, nors abiem pastariesiems gali atstovauti tretieji asmenys, prekybininkai. Norint šį santykį išvystyti, pakanka pastatyti pirkėją ir pardavėją atskirai vienas priešais kitą. Trys asmenys yra reikalingi, kad įvyktų pilnutinė prekės metamorfozė, vadinasi, ir pirkimo-pardavimo procesas kaip visuma. Kapitalistas *A* savo prekę paverčia pinigais kapitalisto *B*, kuriam jis parduoda prekę, ir vėl paverčia savo pinigus preke, kurią jis perka iš kapitalisto *C;* visas procesas vyksta tarp šių trijų asmenų. Toliau: nagrinėdami pinigus, mes tarėme, kad prekės yra parduodamos pagal jų vertę, nes nebuvo jokio pagrindo nagrinėti nuo vertės nukrypstančias kainas, jei buvo kalbama tik apie tuos formų pasikeitimus, kuriuos patiria prekė, virsdama pinigais ir atgal iš pinigų virsdama preke. Jei prekė aplamai parduodama ir už gautus pinigus perkama nauja prekė, tai mes turime visą metamorfozę, ir šiai metamorfozei kaip tokiai yra visiškai nesvarbu, ar prekės kaina yra aukštesnė ar žemesnė už jos vertę. Prekės vertė išlaiko savo, kaip pagrindo, reikšmę, nes tik iš šio pagrindo gali būti kildinama pi-

nigų sąvoka, o kaina savo bendrąja sąvoka pirmiausia yra tik vertė piniginė forma. Žinoma, nagrinėdami pinigus kaip cirkuliacijos priemonę, mes tariame, kad įvyksta ne tik *viena* prekės metamorfozė. Priešingai, mes nagrinėjame šių metamorfozių visuomeninį susipynimą. Tik taip mes prieiname prie pinigų cirkuliacijos ir prie pinigų kaip cirkuliacijos priemonės funkcijos išsivystymo. Tačiau jei šis sąryšis yra svarbus, kad pinigai pradėtų vykdyti cirkuliacijos priemonės funkciją ir kad dėl to atitinkamai pasikeistų jų pavidalas, tai jis yra nesvarbus santoriui tarp atskirų pirkėjų ir pardavėjų.

Priešingai, nagrinėdami paklausą ir pasiūlą, mes randame, kad pasiūla yra lygi tam tikros prekių rūšies pardavėjų arba gamintojų sumai, o paklausa yra lygi tos pačios prekių rūšies pirkėjų arba vartotojų (individualinių arba gamybinių) sumai. Ir, be to, šios sumos veikia viena kitą kaip visuma, kaip agregatinės jėgos. Atskiras asmuo čia veikia tik kaip visuomeninės jėgos dalis, kaip visos masės atomas,— kaip tik tokia forma konkurencija parodo *visuomeninį* gamybos ir vartojimo pobūdį.

Ta konkuruojanti pusė, kuri šiuo momentu yra silpnesnė, yra drauge ir ta pusė, kur kiekvienas atskiras asmuo veikia nepriklausomai nuo savo konkurentų masės, o dažnai stačiai prieš juos, ir kaip tik tokiu būdu padaro juntamą atskiro konkurento priklausomybę nuo kitų; tuo tarpu stipresnioji pusė visada stovi priešais savo priešininkus kaip daugiau ar mažiau susitelkusi visuma. Jei tam tikros prekių rūšies paklausa yra didesnė negu pasiūla, tai — tam tikrose ribose — vienas pirkėjas stengiasi nukonkuruoti kitą ir tuo būdu visiems pirkėjams pakelia prekės kainą aukščiau jos rinkos vertės, tuo tarpu kai, iš antros pusės, pardavėjai bendrai stengiasi parduoti prekę aukšta rinkos kaina. Jeigu, atvirkščiai, pasiūla yra didesnė už paklausą, tai vienas pradeda parduoti pigiau, o kiti yra priversti sekti juo, tuo tarpu pirkėjai bendrai stengiasi kiek galint smarkiau numušti rinkos kainą, palyginti su rinkos verte. Bendrumas kiekvieną domina tik tiek, kiek jis, eidamas su kitais išvien, laimi daugiau, negu eidamas prieš juos. Veiksmų vienybė nutrūksta, kai tik tam tikra pusė kaip tokia pasidaro silpnesnė už kitą, ir tada kiekvienas atskiras asmuo savo jėgomis stengiasi kiek galint geriau susitvarkyti. Toliau, jei vienas iš konkurentų gamina pigiau už kitus, gali parduoti daugiau prekių ir išsikovoti rinkoje daugiau vietos, parduodamas prekę žemiau už tuo momentu esančią rinkos kainą, arba rinkos vertę, tai jis taip ir daro ir pradeda veikti taip, kad pamažu priverčia kitus įsivesti pigesnį gamybos metodą ir visuomeniškai būtiną darbą suveda į naują, mažesnį kiekį. Jei viena pusė turi pirmenybę, tai laimi kiekvienas, kuris jai priklauso; vyksta taip, lyg visi jai priklausantieji realizuotų bendrą monopolį. Jei viena pusė yra silpnesnė už kitą, tai kiekvienas gali pamėginti savo pavienėmis pastangomis

pasidaryti stipresnis už priešininką (pvz., tas, kurio gamybos kaštai yra mažesni) arba bent išsisukti su kiek galint mažesniais nuostoliais, ir šiuo atveju jam jau visiškai nerūpi jo kaimynai, nors jo veiksmai liečia ne tik jį patį, bet ir visą jo kompaniją[32].

Paklausos ir pasiūlos prielaida yra vertės virtimas rinkos verte, ir, jeigu jos veikia kapitalistiniu pagrindu, jei prekės yra kapitalo produktas, paklausos ir pasiūlos prielaida yra kapitalistinis gamybos procesas, vadinasi, visiškai kitaip susipynę santykiai negu paprastas prekių pirkimas ir pardavimas. Čia kalbama ne apie formalų prekių vertės virtimą kaina, t. y. ne apie vienos tik formos pasikeitimą; kalbama apie tam tikrus kiekybinius rinkos kainų nukrypimus nuo rinkos verčių ir, toliau, nuo gamybos kainų. Esant paprastam pirkimui ir pardavimui, pakanka, kad prekių gamintojai kaip tokie stovėtų vienas priešais kitą. Analizuojant toliau, pasirodo, kad paklausos ir pasiūlos prielaida yra buvimas įvairių klasių ir kategorijų, kurios pasidalija savo tarpe visumines visuomenės pajamas ir suvartoja jas kaip pajamas, kurios, vadinasi, reiškia šių pajamų sudaromą paklausą; bet, iš antros pusės, norint suprasti paklausą ir pasiūlą, kurias gamintojai kaip tokie reiškia vienas kitam, reikia išsiaiškinti visą kapitalistinio gamybos proceso struktūrą kaip visumą.

Esant kapitalistinei gamybai, yra svarbu ne tik tai, kad už vertės masę, mestą prekės forma į cirkuliaciją, būtų galima gauti tokią pat vertės masę kita forma,— pinigų arba kitų prekių forma,— svarbu yra tai, kad už gamybai avansuotąjį kapitalą būtų galima gauti tokią pat pridedamąją vertę, arba pelną, kokią gauna kiekvienas kitas tokio pat dydžio kapitalas, arba pro rata [atitinkamai] jo dydžiui, nepriklausomai nuo to, kokioje gamybos šakoje jis bebūtų naudojamas; taigi čia svarbu yra tai, kad prekes būtų galima parduoti mažiausia tokiomis kainomis, kurios duoda vidutinį pelną, t. y. pagal gamybos kainas. Šia forma kapitalas pats pradeda suvokti save kaip *visuomeninę jėgą*, kurios tam tikra dalis priklauso kiekvienam kapitalistui proporcingai jo turimai viso visuomeninio kapitalo daliai.

Pirma, kapitalistinė gamyba pati savaime yra visiškai abejinga tam tikrai vartojamajai vertei ir aplamai specifinėms jos gaminamos prekės savybėms. Kiekvienoje gamybos sferoje jai rūpi tik

---

[32] «Jei kiekvienas grupės narys niekaip negali gauti daugiau kaip tam tikrą bendro grupės pelno arba turto dalį, tai jis, norėdamas padidinti šį pelną, mielai jungsis su kitais» (jis tai ir daro, kai paklausos ir pasiūlos santykis jam tai leidžia); «tai yra monopolis. Tačiau jei kiekvienas mano, kad jis kokiu nors būdu gali pakelti savo dalies absoliučią sumą, nors ir sumažindamas bendrąją sumą, jis dažnai taip darys; tai yra konkurencija» («An Inquiry into those Principles respecting the Nature of Demand etc.». London 1821, 105 psl.).

pagaminti pridedamąją vertę, darbo produkte pasisavinti tam tikrą neapmokėtojo darbo kiekį. Ir taip pat kapitalui pajungtas samdomasis darbas iš prigimties yra abejingas specifiniam savo darbų pobūdžiui, jis turi keistis pagal kapitalo poreikius ir leistis perkeliamas iš vienos gamybos sferos į kitą.

Antra, faktiškai viena gamybos sfera yra tokia pat gera arba bloga, kaip ir kita; kiekviena duoda vienodą pelną, ir nė viena nepateisintų savo paskirties, jeigu jos pagaminta prekė nepatenkintų kokio nors visuomeninio poreikio.

Bet jei prekės yra parduodamos pagal jų vertę, tai, kaip jau aukščiau parodyta, įvairiose gamybos sferose atsiranda labai skirtingos pelno normos priklausomai nuo į jas įdėtų kapitalo masių skirtingos organinės sudėties. Tačiau kapitalas traukiasi iš sferos, kur pelno norma yra žemesnė, ir ima plaukti į kitas, kurios duoda didesnį pelną. Dėl tokios nuolatinės emigracijos ir imigracijos,— žodžiu sakant, dėl savo pasiskirstymo tarp įvairių gamybos sferų priklausomai nuo to, kur pelno norma krinta ir kur kyla, kapitalas taip veikia paklausos ir pasiūlos santykį, kad įvairiose gamybos sferose susidaro tas pats vidutinis pelnas ir dėl to vertės virsta gamybos kainomis. Šį išlyginimą kapitalui pavyksta įvykdyti tuo labiau, kuo yra aukštesnis kapitalistinis išsivystymas tam tikroje nacionalinėje visuomenėje, t. y. kuo labiau tam tikros šalies sąlygos yra pritaikytos kapitalistiniam gamybos būdui. Kapitalistinei gamybai žengiant į priekį, vystosi ir jos sąlygos; savo specifiniam pobūdžiui, savo imanentiniams dėsniams ji pajungia visą visuomeninių prielaidų, kuriomis vyksta gamybos procesas, visumą.

Nuolat atsirandančių nelygybių nuolatinis išsilyginimas vyksta tuo greičiau, 1) kuo judresnis yra kapitalas, t. y. kuo lengviau jis gali būti perkeliamas iš vienos sferos ir iš vienos vietos į kitas; 2) kuo greičiau darbo jėga gali būti permesta iš vienos sferos į kitą ir iš vieno vietinio gamybos centro į kitą. 1 punkto prielaida yra visiška prekybos laisvė visuomenės viduje ir visų monopolių, išskyrus natūralinius, pašalinimas, t. y. pašalinimas tokių monopolių, kurie atsiranda iš paties kapitalistinio gamybos būdo. Tolesnė prielaida — išsivystymas kredito sistemos, kuri sukoncentruoja išsklaidytą laisvojo visuomeninio kapitalo masę, priešpastatydama ją atskiram kapitalistui; pagaliau — įvairių gamybos sferų pajungimas kapitalistams. Šis momentas jau įeina į mūsų padarytas prielaidas, jei mes tarėme, jog verčių virtimas gamybos kainomis apėmė visas kapitalistiškai eksploatuojamas gamybos sferas; tačiau pats šis išsilyginimas susiduria su didesnėmis kliūtimis, jei tarp kapitalistinių įmonių įsiterpia ir su jomis susipina gausios ir masinės gamybos sferos, kuriose gamyba yra nekapitalistinė (pvz., smulkiųjų valstiečių žemės ūkis). Pagaliau yra būtinas didelis gyventojų tankumas. — 2 punkto prielaida yra panaikinimas visų tų

įstatymų, kurie trukdo darbininkams kilnotis iš vienos gamybos sferos į kitą arba iš vieno vietinio gamybos centro į kitą. Abejinga darbininko pažiūra į savo darbo turinį. Kiek galint didesnis darbo suvedimas į paprastąjį darbą visose gamybos sferose. Darbininkų atsipalaidavimas nuo visų profesinių prietarų. Pagaliau — ir tai yra ypatingai svarbu — darbininko pajungimas kapitalistiniam gamybos būdui. Tolesnė šio klausimo analizė liečia specialų konkurencijos nagrinėjimą.

Iš to, kas pasakyta, išeina, kad kiekvienas atskiras kapitalistas lygiai taip pat, kaip ir visų kiekvienos atskiros gamybos sferos kapitalistų visuma, dalyvauja visuminio kapitalo vykdomame visos darbininkų klasės išnaudojime ir šio išnaudojimo laipsnyje ir dalyvauja ne tik dėl bendros klasinės simpatijos, bet ir betarpiškai ekonomiškai, nes — tariant, kad visos kitos sąlygos, jų tarpe viso avansuoto pastoviojo kapitalo vertė, yra duotos,— vidutinė pelno norma priklauso nuo laipsnio, kuriuo visuminis kapitalas išnaudoja visuminį darbą.

Vidutinis pelnas sutampa su vidutine pridedamąja verte, kurią kapitalas pagamina kiekvienam šimtui, ir tai, kas ką tik buvo pasakyta, yra savaime suprantama ir pridedamosios vertės atžvilgiu. Kai dėl vidutinio pelno, tai čia kaip vienas iš pelno normą apsprendžiančių momentų prisideda tik avansuotojo kapitalo vertė. Iš tikrųjų, tam tikros gamybos sferos kapitalisto arba jos kapitalo specialus interesas išnaudoti jo betarpiškai samdomus darbininkus apsiriboja tuo, kad nepaprastu, besaikiu darbu arba darbo užmokesčio sumažinimu žemiau vidutinio lygio, arba nepaprastu naudojamojo darbo našumu būtų gautas nepaprastas pelnas,— toks pelnas, kuris viršija vidutinį. O jei paliksime nuošalyje šią aplinkybę, tai kapitalistas, kuris net visai nenaudotų savo gamybos šakoje kintamojo kapitalo, vadinasi, visai nenaudotų darbininkų (o tai tikrovėje, žinoma, yra negalima), būtų tiek pat smarkiai suinteresuotas tuo, kad kapitalas išnaudotų darbininkų klasę, ir jis visiškai taip pat gautų savo pelną iš neapmokėto pridedamojo darbo, kaip ir kapitalistas, kuris (taip pat perdėta prielaida) naudotų vien tik kintamąjį kapitalą, tuo būdu visą savo kapitalą sunaudodamas darbo užmokesčiui. Tačiau darbo išnaudojimo laipsnis, jei darbo diena yra duota, priklauso nuo darbo vidutinio intensyvumo, o jei yra duotas intensyvumas — nuo darbo dienos ilgumo. Nuo darbo išnaudojimo laipsnio priklauso pridedamosios vertės normos dydis, vadinasi, jei kintamojo kapitalo bendroji masė yra duota — pridedamosios vertės dydis, tad ir pelno dydis. Tą specialų interesą, kurį tam tikros sferos kapitalas — skirtingai nuo viso kapitalo — turi specialiai jo samdomiems darbininkams išnaudoti, atskiras kapitalistas — skirtingai nuo visos jo sferos kapitalo — turi jo asmeniškai samdomiems darbininkams išnaudoti.

Antra vertus, kiekviena atskira kapitalo sfera ir kiekvienas atskiras kapitalistas vienodai yra suinteresuoti visuminio kapitalo naudojamo visuomeninio darbo našumu, nes nuo to priklauso dvi aplinkybės. Pirma, vartojamųjų verčių masė, kuria pasireiškia vidutinis pelnas; o tai yra dvigubai svarbu, nes pelnas yra ir naujo kapitalo kaupimo fondas ir vartojimui skirtas pajamų fondas. Antra, viso avansuotojo kapitalo (pastoviojo ir kintamojo) vertės dydis, kuris, esant tam tikram visos kapitalistų klasės pridedamosios vertės, arba pelno, dydžiui, apsprendžia pelno normą arba pelną tam tikram kapitalo kiekiui. Ypatingas darbo našumas atskiroje sferoje arba atskiroje individualinėje šios sferos įmonėje domina tik betarpiškai čia dalyvaujančius kapitalistus, nes jis įgalina atskirą sferą gauti viršpelnį, palyginti su visu kapitalu, arba atskirą kapitalistą, palyginti su visa jo sfera.

Taigi mes čia matematiškai tiksliai išaiškinome, kodėl kapitalistai, parodydami taip maža broliškų jausmų savitarpio konkurencijoje, tuo pačiu metu sudaro tikrą masonų broliją kovoje su darbininkų klase kaip visuma.

Gamybos kaina apima vidutinį pelną. Mes ją pavadinome gamybos kaina — faktiškai tai yra tas pat, ką A. Smitas vadina «natural price» [«natūraline kaina»], Rikardo — «price of production», «cost of production» [«gamybos kaina», «gamybos kaštais»], fiziokratai — «prix nécessaire» [«būtinąja kaina»], ir nė vienas iš jų neištyrė gamybos kainos skirtumo nuo vertės,— nes gamybos kaina yra pastovi prekių pasiūlos ir atgaminimo sąlyga kiekvienoje atskiroje gamybos sferoje[33]. Taip pat yra suprantama, kodėl tie patys ekonomistai, kurie šiaušiasi prieš tai, kad prekių vertė būtų apsprendžiama darbo laiko, jose esančio darbo kiekio, visada kalba apie gamybos kainas kaip apie centrus, apie kuriuos svyruoja rinkos kainos. Jie gali tai sau leisti, nes gamybos kaina yra prekės vertės forma, kuri jau yra pasidariusi visiškai išorinė ir kuri prima facie [iš pirmo žvilgsnio] neturi jokio turinio, forma, kuria prekė pasirodo konkurencijos procese, vadinasi, atsispindi vulgariojo kapitalisto sąmonėje, dėl to ir vulgariųjų ekonomistų sąmonėje.

Iš to, kas anksčiau išdėstyta, matyti, kokiu būdu rinkos vertė (o visa, kas apie ją pasakyta, su būtinais apribojimais galioja ir gamybos kainos atžvilgiu) apima pridėtinį pelną tų kapitalistų, kurie kiekvienoje atskiroje gamybos sferoje gamina palankiausiomis sąlygomis. Išskyrus krizių ir aplamai perprodukcijos atvejus, tai galioja visų rinkos kainų atžvilgiu, kad ir kaip smarkiai jos nukryptų nuo rinkos verčių arba rinkos gamybos kainų. Būtent, rinkos kaina reiškia, kad už visas tos pačios rūšies prekes

[33] *Malthus* [«Principles of Political Economy». London 1836, 77 ir sek. psl.].

yra mokama vienoda kaina, nepaisant to, kad šios prekės gali būti pagamintos labai skirtingomis individualinėmis sąlygomis ir, vadinasi, jų gamybos kaštai gali būti labai skirtingi. (Apie pridėtinį pelną, kuris yra monopolių įprastine šio žodžio prasme — dirbtinių ar natūralių — išdava, mes čia nekalbame.)

Tačiau pridėtinis pelnas, be to, gali atsirasti dar ir tada, jei tam tikros gamybos sferos yra tokioje padėtyje, kuri leidžia išvengti šių sferų prekių verčių virtimo gamybos kainomis, todėl ir šių sferų pelno suvedimo į vidutinį pelną. Skyriuje apie žemės rentą mes išnagrinėsime tolesnį šių dviejų pridėtinio pelno formų kitimą.

VIENUOLIKTASIS SKIRSNIS

BENDRŲJŲ DARBO UŽMOKESČIO SVYRAVIMŲ ĮTAKA GAMYBOS KAINOMS

Tarkime, kad vidutinė visuomeninio kapitalo sudėtis yra $80_c + 20_v$, o pelnas 20%. Tokiu atveju pridedamosios vertės norma yra 100%. Bendras darbo užmokesčio pakilimas, kitoms sąlygoms esant vienodoms, reiškia pridedamosios vertės normos sumažėjimą. Vidutiniam kapitalui pelnas ir pridedamoji vertė sutampa. Tarkime, kad darbo užmokestis padidėjo 25%. Ta pati darbo masė, kurios paleidimas veikti kainavo 20, dabar kainuoja 25. Vadinasi, mes vietoj $80_c + 20_v + 20_p$ turime per vieną apyvartą $80_c + 25_v + 15_p$ vertę. Kintamojo kapitalo paleistasis veikti darbas dabar, kaip ir anksčiau, pagamina vertės sumą, lygią 40. Jei v padidėjo nuo 20 iki 25, tai perteklius m, respective [atitinkamai] p, dabar = tik 15. Pelnas 15 už 105 sudaro $14^2/_7$%, ir tai yra naujoji vidutinio pelno norma. Kadangi vidutinio kapitalo pagaminamų prekių gamybos kaina sutampa su jų verte, tai šių prekių gamybos kaina nepasikeistų; todėl, darbo užmokesčiui pakilus, pelnas sumažėtų, bet prekių vertė ir kaina nepasikeistų.

Anksčiau, kai vidutinis pelnas buvo = 20%, per vieną apyvartos periodą pagamintų prekių gamybos kaina buvo lygi jų gamybos kaštams plius pelnas — 20% šių gamybos kaštų, vadinasi = $= k + kp' = k + \frac{20\,k}{100}$, kur k yra kintamasis dydis, skirtingas priklausomai nuo vertės tų gamybos priemonių, kurios įeina į prekes, ir nuo dydžio to nusidėvėjimo, kurį gamyboje naudojamas pagrindinis kapitalas perteikia produktui. Dabar gamybos kaina yra $k + \frac{14^2/_7\,k}{100}$.

Imkime dabar kapitalą, kurio sudėtis yra žemesnė už pradinę vidutinio visuomeninio kapitalo sudėtį $80_c + 20_v$ (kuri dabar virto $76^4/_{21c} + 23^{17}/_{21v}$), pvz., $50_c + 50_v$. Čia, prieš pakylant darbo užmokesčiui, metinio produkto gamybos kaina buvo $50_c + 50_v + 20_p = 120$,— paprastumo dėlei mes tariame, kad visas pagrindinis kapitalas nusidėvėdamas įėjo į metinį produktą ir kad apyvartos periodas yra toks pat kaip ir I atveju. Darbo užmokesčio pakilimo 25% rezultatas yra tas, kad tam pačiam paleisto veikti darbo kiekiui reikalingas kintamasis kapitalas dabar padidėja nuo 50 iki

$62^1/_2$. Jei metinis produktas būtų parduotas pagal ankstesnę 120 dydžio gamybos kainą, tatai duotų $50_c + 62^1/_{2v} + 7^1/_{2p}$, vadinasi,— $6^2/_3$% pelno normą. Bet naujoji vidutinė pelno norma yra $14^2/_7$%, ir, kadangi mes tarėme visas kitas sąlygas esant vienodas, šis $50_c + 62^1/_{2v}$ kapitalas turi duoti nurodytąjį pelną. Tačiau $112^1/_2$ dydžio kapitalas, jei pelno norma yra $14^2/_7$, duoda $16^1/_{14}$ dydžio pelną. Vadinasi, jo pagamintų prekių gamybos kaina dabar yra $50_c + 62^1/_{2v} + 16^1/_{14p} = 128^8/_{14}$. Vadinasi, darbo užmokesčiui pakilus 25%, tos pačios prekės to paties kiekio gamybos kaina čia padidėjo nuo 120 iki $128^8/_{14}$, arba daugiau kaip 7%.

Imkime, atvirkščiai, gamybos sferą, kur sudėtis yra aukštesnė negu vidutinis kapitalas, pvz., $92_c + 8_v$. Vadinasi, ir čia pradinis vidutinis pelnas = 20, ir jei mes vėl tarsime, kad visas pagrindinis kapitalas įeina į metinį produktą ir kad apyvartos periodas lieka toks pat kaip I ir II atveju, tai prekės gamybos kaina ir čia = 120.

Darbo užmokesčiui pakilus 25%, kintamasis kapitalas, kuris sunaudojamas tam pačiam darbo kiekiui, padidėja nuo 8 iki 10, vadinasi, prekių gamybos kaštai padidėja nuo 100 iki 102; iš antros pusės, vidutinė pelno norma nuo 20% krito iki $14^2/_7$%. Tačiau $100 : 14^2/_7 = 102 : 14^4/_7$. Vadinasi, pelnas, kuris dabar tenka 102 dydžio gamybos kaštams, yra $14^4/_7$. Ir todėl visas produktas yra parduodamas už $k + kp' = 102 + 14^4/_7 = 116^4/_7$. Vadinasi, gamybos kaina krito nuo 120 iki $116^4/_7$, arba $3^3/_7$.

Taigi darbo užmokesčiui pakilus 25%:

1) vidutinės visuomeninės sudėties kapitalui prekės gamybos kaina liko nepasikeitusi;

2) žemesnės sudėties kapitalui prekės gamybos kaina padidėjo, nors ir ne ta proporcija, kuria sumažėjo pelnas;

3) aukštesnės sudėties kapitalui prekės gamybos kaina sumažėjo, nors ir ne ta proporcija, kaip pelnas.

Kadangi vidutinės sudėties kapitalo pagaminamų prekių gamybos kaina liko nepasikeitusi, yra lygi produkto vertei, tai ir visų kapitalų produktų gamybos kainų suma liko nepasikeitusi, yra lygi visuminio kapitalo pagamintųjų verčių sumai; padidėjimas, iš vienos pusės, sumažėjimas, iš antros pusės, viso kapitalo atžvilgiu pasiekia visuomeninio vidutinio kapitalo lygį.

Jei prekių gamybos kaina II pavyzdyje kyla, o III pavyzdyje krinta, tai jau vienas šis priešingas poveikis, kylantis iš pridedamosios vertės normos sumažėjimo arba iš darbo užmokesčio bendro padidėjimo, rodo, kad čia negali būti kalbama apie nuostolio, kuris atsiranda dėl darbo užmokesčio pakilimo, padengimą prekės kaina, nes III atveju gamybos kainos sumažėjimas, žinoma, negali kompensuoti kapitalistui pelno sumažėjimo, bet ir kainos pakilimas II atveju negali sutrukdyti pelnui sumažėti. Priešingai, abiem atvejais,— ir ten, kur kaina kyla, ir ten, kur ji krinta,— pelnas yra

vienodas, kaip ir vidutinio kapitalo pelnas, kur kaina lieka nepasikeitusi. Pelnas yra tas pats II ir III atveju, būtent, jis yra vidutinis pelnas, sumažėjęs $5^5/_7$, arba daugiau kaip 25 procentais. Iš to išeina, kad jei II atveju kaina nepadidėtų, o III atveju nesumažėtų, tai II atveju prekės būtų parduodamos su mažesniu pelnu, o III atveju su didesniu pelnu negu naujasis sumažėjęs vidutinis pelnas. Savaime suprantama, kad priklausomai nuo to, ar 50, 25 ar 10 procentų kapitalo yra sunaudojama darbui, darbo užmokesčio padidėjimas turi labai skirtingai paliesti tą kapitalistą, kuris darbo užmokesčiui sunaudojo $^1/_{10}$ savo kapitalo, ir tą kapitalistą, kuris jam sunaudojo $^1/_4$ ar $^1/_2$ savo kapitalo. Gamybos kainų kilimas, iš vienos pusės, jų kritimas, iš antros, priklausomai nuo to, ar tam tikro kapitalo sudėtis yra aukštesnė ar žemesnė, palyginti su vidutine visuomenine sudėtimi, įvyksta tik dėl to, kad pelnas susilygina su naujuoju sumažėjusiu vidutiniu pelnu.

Tad kaip bendras darbo užmokesčio sumažėjimas ir jį atitinkantis bendras pelno normos, vadinasi, ir vidutinio pelno, padidėjimas paveiks gamybos kainas tų prekių, kurios yra produktas kapitalų, priešingomis kryptimis nukrypstančių nuo vidutinės visuomeninės sudėties? Norint gauti rezultatą (kurio Rikardo nenagrinėja), tereikia apversti aukščiau pateiktą išdėstymą.

I. Vidutinis kapitalas = $80_c + 20_v$ = 100; pridedamosios vertės norma = 100%; gamybos kaina = prekių vertė = $80_c + 20_v + 20_p$ = 120; pelno norma = 20%. Tarkime, kad darbo užmokestis sumažės vienu ketvirtadaliu, tuo būdu tą patį pastovųjį kapitalą paleis veikti 15_v vietoj ankstesniųjų 20_v. Vadinasi, mes gauname prekių vertę = $80_c + 15_v + 25_p$ = 120. Darbo kiekis, kurį sukūrė v, nesikeičia, ir tik jo sukurta naujoji vertė kitaip paskirstoma tarp kapitalisto ir darbininko. Pridedamoji vertė padidėjo nuo 20 iki 25 ir pridedamosios vertės norma nuo $\frac{20}{20}$ iki $\frac{25}{15}$, vadinasi, nuo 100% iki $166^2/_3$%. Pelnas už 95 dabar = 25; vadinasi, pelno norma 100-ui = $26^6/_{19}$. Naujoji procentinė kapitalo sudėtis dabar yra $84^4/_{19c} + 15^{15}/_{19v}$ = 100.

II. Žemesnė sudėtis. Iš pradžių $50_c + 50_v$, kaip ir anksčiau. Darbo užmokesčiui sumažėjus $^1/_4$, v sumažėja iki $37^1/_2$ ir drauge su tuo visas avansuotasis kapitalas — iki $50_c + 37^1/_{2v} = 87^1/_2$. Jei mes čia pritaikysime naują pelno normą — $26^6/_{19}$%, tai $100 : 26^6/_{19} = 87^1/_2 : 23^1/_{38}$. Ta pati prekių masė, kuri anksčiau kainavo 120, dabar kainuoja $87^1/_2 + 23^1/_{38} = 110^{10}/_{19}$; kaina krito beveik 10.

III. Aukštesnė sudėtis. Iš pradžių $92_c + 8_v$ = 100. Darbo užmokesčiui sumažėjus $^1/_4$, 8_v sumažėja iki 6_v, visas kapitalas — iki 98. Taigi $100 : 26^6/_{19} = 98 : 25^{15}/_{19}$. Prekių gamybos kaina, kuri anksčiau buvo 100+20=120, dabar, darbo užmokesčiui sumažėjus, yra $98 + 25^{15}/_{19} = 123^{15}/_{19}$; vadinasi, ji padidėjo beveik 4.

Taigi mes matome, kad, norint klausimą išspręsti, tereikia priešinga kryptimi ir su atitinkamomis pataisomis pakartoti ankstesniuosius samprotavimus; darbo užmokesčio bendro sumažėjimo rezultatas yra pridedamosios vertės, pridedamosios vertės normos, vadinasi, kitoms sąlygoms esant vienodoms, ir pelno normos bendras padidėjimas, nors ir kita proporcija; toliau, gamybos kainų sumažėjimas tokiems prekiniams produktams, kuriuos pagamina žemesnės sudėties kapitalai, ir gamybos kainų pakilimas tokiems prekiniams produktams, kuriuos pagamina aukštesnės sudėties kapitalai. Tai yra kaip tik priešingas rezultatas tam, kurį mes gavome tuo atveju, kai bendrai pakyla darbo užmokestis[34]. Abiem atvejais — ir darbo užmokesčiui didėjant ir mažėjant — mes tarėme, kad darbo dienos ilgumas nesikeičia taip pat, kaip ir visų būtinųjų pragyvenimo reikmenų kaina. Taigi darbo užmokestis čia gali sumažėti tik tuo atveju, jeigu jis anksčiau buvo aukštesnis už normalią darbo kainą, arba dabar nusmunka žemiau jos. Kaip klausimas pasikeičia tuo atveju, jei darbo užmokesčio sumažėjimą arba padidėjimą sukelia į įprastinį darbininko vartojimą įeinančių prekių vertės, vadinasi, ir jų gamybos kainų, pasikeitimas, bus iš dalies išnagrinėta vėliau, skyriuje apie žemės rentą. O čia mes kartą visam laikui pastebėsime štai ką.

Jei darbo užmokestis padidėja arba sumažėja dėl to, kad pasikeičia būtinųjų pragyvenimo reikmenų vertė, tai aukščiau pateiktuosius samprotavimus reikėtų pakeisti tik tuo atveju, kai prekės, kurių kainų pasikeitimas padidina arba sumažina kintamojo kapitalo dydį, tuo pačiu metu įeina ir į pastovųjį kapitalą kaip jį sudarantieji elementai ir, vadinasi, veikia ne vien tik darbo užmokestį. Tačiau jeigu jos veikia tik darbo užmokestį, tai aukščiau pateiktieji samprotavimai apima visa tai, kas yra pasakytina apie šį atvejį.

Visame šiame skirsnyje bendrosios pelno normos, vidutinio pelno susidarymą, vadinasi, ir verčių virtimą gamybos kainomis, mes ėmėme kaip duotą faktą. Klausimas buvo tik tas, kaip bendras darbo užmokesčio padidėjimas arba sumažėjimas turi paveikti prekių gamybos kainas, kurias mes ėmėme kaip duotus dydžius. Palyginti su kitais šiame skyriuje išnagrinėtais svarbiais momentais, tai yra visai antraeilis klausimas. Tačiau tai yra vienintelis iš čia išnagrinėtųjų klausimų, kurį svarsto Rikardo, ir, be to, kaip pamatysime vėliau, svarsto vienašališkai ir nepatenkinamai.

[34] Be galo keista, kad Rikardo (kuris, žinoma, taiko kitą metodą negu čia panaudotasis, nes jis nesuprato verčių išsilyginimo į gamybos kainas proceso) net nedingtelėja ši mintis ir jis nagrinėja tik pirmąjį atvejį — darbo užmokesčio kilimą ir jo įtaką prekių gamybos kainoms. Ir visa servum pecus imitatorum [vergiška pamėgdžiotojų banda] net nesusiprotėjo padaryti šį savaime suprantamą, iš tikrųjų tautologinį, pritaikymą.

DVYLIKTASIS SKIRSNIS

PAPILDYMAI

I. PRIEŽASTYS, SĄLYGOJANČIOS GAMYBOS KAINOS KITIMĄ

Prekės gamybos kaina gali keistis tik dėl dviejų priežasčių:

Pirma. Kinta bendroji pelno norma. Tai yra galima tik tuo atveju, jei kinta pati vidutinė pridedamosios vertės norma arba — vidutinei pridedamosios vertės normai nesikeičiant — jei kinta pasisavinamų pridedamųjų verčių sumos santykis su viso avansuotojo visuomeninio kapitalo suma.

Jei pridedamosios vertės normos pasikeitimas nesiremia darbo užmokesčio sumažinimu žemiau normalaus lygio ar jo pakilimu virš normalaus lygio,— o į tokius judėjimus reikia žiūrėti tik kaip į atsitiktinius svyravimus,— tai šis pasikeitimas tegali įvykti arba dėl to, kad sumažėjo arba padidėjo darbo jėgos vertė; ir viena ir kita yra vienodai negalima nesikeičiant pragyvenimo reikmenis gaminančiojo darbo našumui, vadinasi, nesikeičiant vertei tų prekių, kurias vartoja darbininkai.

Arba pasikeičia pasisavinamos pridedamosios vertės sumos santykis su visu avansuotuoju visuomenės kapitalu. Kadangi pasikeitimo priežastis čia yra ne pridedamosios vertės norma, tai jos reikia ieškoti visame kapitale, būtent jo pastoviojoje dalyje. Šios dalies masė, nagrinėjant ją techniniu atžvilgiu, didėja arba mažėja proporcingai kintamojo kapitalo nupirktos darbo jėgos kiekiui, o šios dalies vertės masė didėja arba mažėja kartu su šios dalies masės didėjimu arba mažėjimu, vadinasi, ir vėl proporcingai kintamojo kapitalo vertės masei. O jeigu ankstesnis darbo kiekis paleidžia veikti daugiau pastoviojo kapitalo, tai reiškia, kad darbas yra pasidaręs našesnis, ir atvirkščiai. Vadinasi, šiaip ar taip, yra pasikeitęs darbo našumas ir turi pasikeisti tam tikrų prekių vertė.

Vadinasi, abiem atvejais galioja šis dėsnis: jei dėl bendrosios pelno normos pasikeitimo pasikeičia tam tikros prekės gamybos kaina, tai, nors pati šios prekės vertė gali likti nepasikeitusi, būtinai turi pasikeisti kitų prekių vertė.

Antra. Bendroji pelno norma lieka nepasikeitusi. Tada prekės gamybos kaina gali pasikeisti tik tuo atveju, jei keičiasi pačios prekės vertė, jei dabar jai atgaminti reikia daugiau ar mažiau darbo negu anksčiau, be to, nesvarbu, ar pasikeičia našumas to darbo,

kuris šią prekę pagamina jos galutine forma, ar našumas to darbo, kuris gamina prekes, įeinančias į tam tikros prekės gamybą. Medvilnės verpalų gamybos kaina gali kristi arba dėl to, kad yra pigiau gaminama medvilnės žaliava, arba dėl to, kad verpėjo darbas dėl mašinų patobulinimo yra pasidaręs našesnis.

Gamybos kaina, kaip anksčiau parodyta, $= k+p$, yra lygi gamybos kaštams plius pelnas. Tačiau šis reiškinys $= k+kp'$, kur k, gamybos kaštai, yra neapibrėžtas dydis, kuris kinta įvairiose gamybos sferose ir visada yra lygus prekei pagaminti suvartoto pastoviojo ir kintamojo kapitalo vertei, o p' yra procentais apskaičiuota vidutinė pelno norma. Jei $k = 200$, o $p' = 20\%$, tai gamybos kaina $k+kp' = 200+200 \cdot {}^{20}/_{100} = 200+40 = 240$. Aišku, kad ši gamybos kaina gali likti nepasikeitusi, nors prekių vertė keičiasi.

Bet koks prekių gamybos kainos pasikeitimas yra galiausiai suvedamas į vertės pasikeitimą; tačiau ne kiekvienas prekių vertės pasikeitimas būtinai turi pasireikšti gamybos kainos pasikeitimu, nes ją apsprendžia ne tik tam tikros prekės vertė, bet taip pat visuminė visų prekių vertė. Prekės *A* pasikeitimą gali išlyginti priešingas prekės *B* pasikeitimas, tad bendras santykis lieka tas pats.

II. VIDUTINĖS SUDĖTIES PREKIŲ GAMYBOS KAINA

Mes matėme, kad gamybos kainos nukrypsta nuo verčių dėl to:

1) kad prie prekės gamybos kaštų prijungiama ne ta pridedamoji vertė, kuri joje yra, o vidutinis pelnas;

2) kad prekės gamybos kaina, kuri tuo būdu nukrypsta nuo jos vertės, įeina kaip elementas į kitų prekių gamybos kaštus, tad jau prekės gamybos kaštuose gali būti nukrypimas nuo jai pagaminti suvartotų gamybos priemonių vertės, nepriklausomai nuo to nukrypimo, kuris pačiai šiai prekei atsiranda dėl skirtumo tarp vidutinio pelno ir pridedamosios vertės.

Tuo būdu yra galima, kad ir vidutinės sudėties kapitalų pagamintų prekių gamybos kaštai nukrypsta nuo vertės sumos tų elementų, iš kurių susideda ši jų gamybos kainos sudėtinė dalis. Tarkime, kad vidutinė sudėtis yra $80_c + 20_v$. Gali būti, kad tikrovėje tokios sudėties kapitaluose 80_c yra didesnis ar mažesnis už c, pastoviojo kapitalo, vertę, nes šis c susideda iš prekių, kurių gamybos kaina nukrypsta nuo jų vertės. Lygiai taip pat 20_v gali nukrypti nuo savo vertės, jeigu į darbo užmokesčio suvartojimą įeina prekės, kurių gamybos kaina yra kitokia negu jų vertė; vadinasi, darbininkas, norėdamas šias prekes išpirkti (jas padengti), turi sunaudoti daugiau ar mažiau darbo laiko, t. y. turi atlikti daugiau ar mažiau būtinojo darbo, negu jo reikėtų, jei būtinųjų pragyvenimo reikmenų gamybos kainos sutaptų su jų vertėmis.

Tačiau ši galimybė nė kiek nepakeičia vidutinės sudėties prekėms nustatytųjų teiginių teisingumo. Šioms prekėms tenkantis

pelno kiekis yra lygus jose pačiose esančios pridedamosios vertės kiekiui. Pavyzdžiui, aukščiau pateiktajame kapitale, kurio sudėtis yra $80_c + 20_v$, pridedamajai vertei nustatyti yra svarbu ne tai, ar šie skaičiai išreiškia tikrąsias vertes ar ne, o tai, kaip jie tarpusavyje santykiauja, būtent, tai, kad: $v = {}^1/_5$ viso kapitalo ir $c = {}^4/_5$. Jei taip yra, tai pridedamoji vertė, kurią pagamino v, yra lygi, kaip tarėme anksčiau, vidutiniam pelnui. Antra vertus, kadangi pridedamoji vertė yra lygi vidutiniam pelnui, tai gamybos kaina = gamybos kaštai + pelnas = $k+p=k+m$, praktiškai yra lygi prekės vertei. Kitaip tariant, darbo užmokesčio padidėjimas ar sumažėjimas palieka šiuo atveju $k+p$ tiek pat nepasikeitusį, kaip jis paliktų nepasikeitusią prekės vertę, ir tik sukelia atitinkamą pelno normos atvirkščią judėjimą, jos sumažėjimą ar padidėjimą. Būtent, jei dėl darbo užmokesčio padidėjimo ar sumažėjimo šiuo atveju pasikeistų prekių kaina, tai pelno norma šiose vidutinės sudėties sferose būtų aukštesnė ar žemesnė už jos lygį kitose sferose. Tik tuo atveju, jei kaina lieka nepasikeitusi, pelno lygis vidutinės sudėties sferose lieka toks pat, kaip ir kitose sferose. Taigi praktiškai įvyksta visai taip pat, kaip būtų tada, jei šios sferos produktai būtų parduodami pagal jų tikrąją vertę. Iš tikrųjų, jei prekės yra parduodamos pagal jų tikrąją vertę, tai aišku, kad, kitoms sąlygoms esant vienodoms, darbo užmokesčio padidėjimas ar sumažėjimas sukels atitinkamą pelno sumažėjimą ar padidėjimą, bet jokiu būdu ne prekių vertės pasikeitimą, ir kad visomis aplinkybėmis darbo užmokesčio padidėjimas ar sumažėjimas gali paliesti tik pridedamosios vertės dydį, bet jokiu būdu ne prekių vertę.

III. KAPITALISTO KOMPENSACIJOS PAGRINDAI

Kaip jau sakyta, konkurencija išlygina įvairių gamybos sferų pelno normas į vidutinę pelno normą ir kaip tik tuo išlyginimu šių įvairių sferų produktų vertes paverčia gamybos kainomis. O tai įvyksta kapitalą nuolat kilnojant iš vienos sferos į kitą, kur tuo momentu pelnas yra aukštesnis už vidutinį lygį; tačiau čia reikia atsižvelgti į pelno svyravimus, kurie tam tikrai pramonės šakai yra susiję su liesų ir riebių metų kaitaliojimusi per tam tikrą laikotarpį. Ši nenutrūkstama kapitalo emigracija ir imigracija, kuri vyksta tarp įvairių gamybos sferų, sukelia kylančius ir krintančius pelno normos judėjimus, kurie tarpusavyje daugiau ar mažiau išsilygina ir dėl to turi tendenciją visur pelno normą suvesti į vienodą ir bendrą lygį.

Šį kapitalų judėjimą pirmiausia sąlygoja būklė rinkos kainų, kurios vienur pelną pakelia aukščiau bendrojo vidutinio lygio, kitur jį sumažina žemiau šio lygio. Mes tuo tarpu paliekame nuošalyje pirklinį kapitalą, kurio mes čia dar nenagrinėjame ir kuris, kaip rodo staiga prasiveržiantieji spekuliacijos paroksizmai tam tikrų jos mėgstamųjų reikmenų sferose, gali nepaprastai greitai

ištraukti kapitalo mases iš vienos verslovininkystės šakos ir taip pat greitai jas mesti į kitą šaką. Bet kiekvienoje gamybos sferoje tikrąja šio žodžio prasme — pramonėje, žemės ūkyje, kalnakasyboje ir t. t. — kapitalo perkėlimas iš vienos sferos į kitą yra susijęs su dideliais sunkumais, ypač dėl pagrindinio kapitalo buvimo. Kartu patyrimas rodo, kad, jei kokia nors pramonės šaka, pvz., medvilnės pramonė, tam tikrą laiką duoda nepaprastai aukštą pelną, tai kitu laikotarpiu ji duoda tik menką pelną arba net nuostolį, tad per tam tikrą metų ciklą vidutinis pelnas čia yra maždaug toks pat, kaip ir kitose šakose. Ir su šiuo patyrimu kapitalas greitai išmoksta skaitytis.

Tačiau konkurencija *ne*parodo, kuriuo būdu vertė yra apsprendžiama ir kaip tai valdo gamybos judėjimą, ji neatskleidžia verčių, kurios slypi už gamybos kainų ir kurios galiausiai jas apsprendžia. Priešingai, konkurencija parodo: 1) vidutinį pelną, kuris nepriklauso nuo kapitalo organinės sudėties įvairiose gamybos sferose, vadinasi, nepriklauso ir nuo masės gyvojo darbo, kurį tam tikras kapitalas pasisavina tam tikroje išnaudojimo sferoje; 2) gamybos kainų didėjimą ir mažėjimą priklausomai nuo darbo užmokesčio dydžio pasikeitimo — reiškinį, kuris iš pirmo žvilgsnio visiškai prieštarauja prekių vertės santykiui; 3) rinkos kainų svyravimus, vidutinę prekių rinkos kainą per tam tikrą laikotarpį suvedančius ne į rinkos *vertę,* bet į rinkos gamybos kainą, kuri nukrypsta nuo rinkos vertės ir labai nuo jos skiriasi. *Atrodo,* kad visi šie reiškiniai lygiai prieštarauja ir tam, kad vertę apsprendžia darbo laikas, taip pat ir iš neapmokėto pridedamojo darbo susidedančios pridedamosios vertės prigimčiai. *Tuo būdu konkurencijoje viskas pasireiškia iškreiptu pavidalu.* Tas jau susidaręs ekonominių santykių pavidalas, kuris pasirodo paviršiuje, šių santykių realioje egzistencijoje, vadinasi, ir tose pažiūrose, su kurių pagalba šių santykių reiškėjai ir agentai mėgina juos išsiaiškinti, labai smarkiai skiriasi nuo jų vidinio, esminio, bet paslėpto pagrindinio turinio [Kerngestalt] ir faktiškai iškreipia jį ir prieštarauja tiek jam pačiam, tiek ir jį atitinkančiai sąvokai.

Toliau. Kapitalistinei gamybai pasiekus tam tikrą išsivystymo laipsnį, atskirų gamybos sferų įvairių pelno normų išsilyginimas į bendrą pelno normą jokiu būdu nevyksta vien taip, kad rinkos kainos atstumia ar pritraukia kapitalą. Nusistovėjus tam tikram laikotarpiui vidutinėms kainoms ir jas atitinkančioms rinkos kainoms, atskiri kapitalistai *suvokia,* kad šiame išsilyginimo procese išsilygina *tam tikri skirtumai,* į kuriuos kapitalistai tuojau atsižvelgia savo tarpusavio apskaičiavimuose. Kapitalistų vaizduotėje šie skirtumai egzistuoja, ir jie į juos atsižvelgia kaip į kompensacijos pagrindus.

Čia pagrindinė idėja yra pats vidutinis pelnas — idėja, kad vienodo didumo kapitalai per vienodus laiko tarpus turi duoti vie-

nodą pelną. To pagrindą savo ruožtu sudaro idėja, kad kiekvienos gamybos sferos kapitalas turi pro rata [proporcingai] savo dydžiui dalyvauti pasisavinant visą pridedamąją vertę, kurią visas visuomeninis kapitalas išspaudžia iš darbininkų; arba kad kiekvienas atskiras kapitalas turi būti laikomas tik viso kapitalo dalimi, kiekvienas kapitalistas iš tikrųjų turi būti laikomas bendros įmonės akcininku, kuris bendrajame pelne dalyvauja pro rata [proporcingai] tam, kokio didumo yra jo dalis visame kapitale.

Paskui šia idėja remiasi kapitalistų apskaičiavimai. Antai, jei kapitalas apsiverčia palyginti lėtai arba todėl, kad prekės ilgiau pasilieka gamybos procese, arba todėl, kad jos turi būti parduotos toliau esančiose rinkose, tai pelnas, kurį jis dėl to praranda, vis dėlto yra priskaitomas, vadinasi, yra kompensuojamas padidinant kainą. Lygiai taip pat kapitalo įdėjimai, kuriems gresia ypatingai dideli pavojai, pvz., įdėjimai į jūrų transportą, taip pat yra kompensuojami padidinant kainą. Kai kapitalistinė gamyba, o kartu su ja ir draudimas yra pakankamai išsivystę, pavojus faktiškai pasidaro vienodas visoms gamybos sferoms (žr. Korbetą); tačiau įmonės, kurioms labiausiai gresia pavojus, moka aukštesnes draudimo premijas ir už tai kompensuoja save savo prekių kaina. Praktikoje visa tai reiškia, kad kiekviena aplinkybė, kuri tam tikrą kapitalo įdėjimą daro pelningesnį, o kitą — mažiau pelningą,— o tam tikrose ribose visi įdėjimai yra laikomi vienodai būtinais,— yra apskaičiuojama kaip kartą visam laikui nustatytas kompensacijos pagrindas; be to, jau nebereikia vis naujo ir naujo konkurencijos poveikio, kad būtų galima pateisinti šį motyvą arba šio apskaičiavimo teisingumą. Kapitalistas tik užmiršta,— arba, veikiau, nemato, nes konkurencija jam to neparodo,— kad visi šie kompensacijos pagrindai, kuriuos kapitalistai iškelia vienas prieš kitą, savitarpyje apskaičiuodami prekių kainas įvairiose gamybos šakose, remiasi vien tuo, kad visi kapitalistai turi pro rata [proporcingai] jų kapitalui vienodą pretenziją į bendrą grobį, į visuminę pridedamąją vertę. Atvirkščiai, kadangi jų faktiškai gautasis pelnas skiriasi nuo jų išspaustos pridedamosios vertės, tai jiems *atrodo*, kad jų kompensacijos pagrindai neišlyginą jų dalyvavimo visuminėje pridedamojoje vertėje, o *sukurią patį pelną*, nes pastarasis atsirandąs tik iš vienaip ar kitaip motyvuoto priedo prie prekių gamybos kaštų.

Šiaipjau ir vidutiniam pelnui galioja visa tai, kas VII skirsnyje, 116 psl. [šio tomo 129—130 psl.] buvo pasakyta apie tai, kaip kapitalistas vaizduojasi pridedamosios vertės šaltinį. Čia klausimas kitaip statomas tik ta prasme, kad, esant tam tikrai prekių rinkos kainai ir tam tikram darbo išnaudojimui, taupymas gamybos kaštų srityje priklauso nuo individualaus sumanumo, atidumo ir t. t.

TREČIASIS SKYRIUS

PELNO NORMOS MAŽĖJIMO TENDENCIJOS DĖSNIS

TRYLIKTASIS SKIRSNIS

DĖSNIS KAIP TOKS

Esant tam tikram darbo užmokesčiui ir esant tam tikram darbo dienos ilgumui, kintamasis kapitalas, pvz., 100, atstovauja tam tikram paleidžiamų veikti darbininkų skaičiui; jis yra šio skaičiaus rodiklis. Pavyzdžiui, tarkime, kad 100 sv. st. yra 100 darbininkų darbo užmokestis, sakykime, per vieną savaitę. Jei šie 100 darbininkų atlieka tiek pat būtinojo darbo, kiek pridedamojo darbo, vadinasi, jei kasdien jie dirba tiek pat laiko sau patiems, t. y. savo darbo užmokesčiui atgaminti, kiek kapitalistams, t. y. pridedamajai vertei pagaminti, tai visa jų pagaminta vertė = 200 sv. st., o jų pagaminta pridedamoji vertė yra 100 sv. st. Pridedamosios vertės norma $\frac{m}{v}$ būtų = 100%. Tačiau ši pridedamosios vertės norma, kaip matėme, pasireikštų labai skirtingomis pelno normomis sutinkamai su skirtingu pastoviojo kapitalo *c* ir kartu viso kapitalo *K* dydžiu, nes pelno norma $=\frac{m}{K}$. Kai pridedamosios vertės norma yra 100%:

Jei $c=50$, $v=100$, tai $p'=\frac{100}{150}=66^2/_3\%$;

„ $c=100$, $v=100$, tai $p'=\frac{100}{200}=50\%$;

„ $c=200$, $v=100$, tai $p'=\frac{100}{300}=33^1/_3\%$;

„ $c=300$, $v=100$, tai $p'=\frac{100}{400}=25\%$;

„ $c=400$, $v=100$, tai $p'=\frac{100}{500}=20\%$.

Vadinasi, darbo išnaudojimo laipsniui nesikeičiant, ta pati pridedamosios vertės norma pasireikštų mažėjančia pelno norma, nes

kartu su materialine pastoviojo kapitalo apimtimi didėja, nors ir ne ta pačia proporcija, ir pastoviojo, vadinasi, drauge ir viso kapitalo vertės dydis.

Toliau, jei tarsime, kad kapitalo sudėtis laipsniškai keičiasi ne tik atskirose gamybos sferose, bet didesniu ar mažesniu mastu visose arba bent svarbiausiose gamybos sferose, kad tuo būdu tai reiškia viso tam tikrai visuomenei priklausančio kapitalo vidutinės organinės sudėties pasikeitimą, tai tokio pastoviojo kapitalo laipsniško didėjimo, palyginti su kintamuoju kapitalu, būtinas rezultatas bus *laipsniškas bendrosios pelno normos mažėjimas*, nesikeičiant pridedamosios vertės normai, arba nesikeičiant kapitalo vykdomo darbo išnaudojimo laipsniui. Tačiau dabar pasirodė, jog tas reiškinys, kad, kapitalistiniam gamybos būdui vystantis, kintamasis kapitalas santykinai mažėja, palyginti su pastoviuoju kapitalu ir, vadinasi, palyginti su visu paleidžiamu veikti kapitalu,— yra kapitalistinio gamybos būdo dėsnis. Tai tik reiškia, kad tas pats darbininkų skaičius, tas pats darbo jėgos kiekis, kurį įgalina turėti savo žinioje tam tikro vertės dydžio kintamasis kapitalas, dėl savotiškų gamybos metodų, kurie išsivysto kapitalistinėje gamyboje, per tą patį laiką paleidžia veikti, perdirba ir gamybiškai suvartoja nuolat didėjančią darbo priemonių, mašinų ir visokio pagrindinio kapitalo, žaliavų ir pagalbinių medžiagų masę, vadinasi,— ir savo vertės dydžiu nuolat didėjantį pastovųjį kapitalą. Toks progresuojantis santykinis kintamojo kapitalo mažėjimas, palyginti su pastoviuoju, vadinasi, ir su visu kapitalu, yra tolygus progresuojančiam visuomeninio kapitalo vidutinės organinės sudėties augimui. Tai taip pat yra tik kitokia išraiška progresuojančio darbo visuomeninio gamybinio pajėgumo vystymosi, kuris pasireiškia kaip tik tuo, kad, naudojant vis daugiau mašinų ir aplamai pagrindinio kapitalo, tas pats darbininkų skaičius per tokį pat laiką, t. y. mažesniu darbu, paverčia produktais didesnį žaliavų ir pagalbinių medžiagų kiekį. Šį pastoviojo kapitalo vertės dydžio augimą,— nors jis tik labai apytikriai pavaizduoja vartojamųjų verčių, iš kurių medžiagiškai susideda pastovusis kapitalas, tikrosios masės augimą,— atitinka didėjantis produkto atpigimas. Kiekviename individualiniame produkte, kaip tokiame, yra mažesnė darbo suma negu žemesnėje gamybos pakopoje, kur darbui sunaudoto kapitalo santykis su kapitalu, sunaudotu gamybos priemonėms, yra nepalyginti didesnis. Vadinasi, hipotetinė eilė, mūsų pateiktoji skirsnio pradžioje, išreiškia tikrąją kapitalistinės gamybos tendenciją. Kapitalistinė gamyba kartu su progresuojančiu santykiniu kintamojo kapitalo mažėjimu, palyginti su pastoviuoju kapitalu, sukuria vis aukštesnę viso kapitalo organinę sudėtį, ir to reiškinio betarpiškas rezultatas yra tai, kad, darbo išnaudojimo laipsniui nesikeičiant ir net didėjant, pridedamosios vertės norma pasireiškia nuolat mažėjančia bendrąja pelno norma. (Toliau bus parodyta, kodėl mažėjimas

pasireiškia ne šia absoliučia forma, o veikiau progresyvaus mažėjimo tendencijos forma.) Vadinasi, progresuojanti bendrosios pelno normos mažėjimo tendencija yra tik darbo visuomeninio gamybinio pajėgumo progresuojančio vystymosi *išraiška, kuri yra savybinga kapitalistiniam gamybos būdui.* Tai nereiškia, kad pelno norma negali laikinai mažėti ir dėl kitų priežasčių, bet, remiantis kapitalistinio gamybos būdo esme, tuo yra įrodyta, kaip savaime suprantama būtinybė, kad, šiam gamybos būdui vystantis, bendroji vidutinė pridedamosios vertės norma būtinai turi pasireikšti mažėjančia bendrąja pelno norma. Kadangi panaudojamo gyvojo darbo masė nuolat mažėja, palyginti su jo paleidžiama veikti sudaiktinto darbo mase, su gamybiškai suvartojamų gamybos priemonių mase, tai ir tos šio gyvojo darbo dalies, kuri yra neapmokėta ir yra sudaiktinta pridedamojoje vertėje, santykis su viso panaudojamo kapitalo vertės dydžiu turi nuolat mažėti. Tačiau šis pridedamosios vertės masės santykis su viso panaudoto kapitalo verte yra pelno norma, kuri todėl turi nuolat mažėti.

Kad ir koks paprastas atrodo šis dėsnis po viso to, kas buvo pasakyta, tačiau visai ligšiolinei politinei ekonomijai nėra pavykę jo atrasti, kaip mes tai pamatysime viename iš tolesnių skyrių. Ji matė reiškinį ir kamavosi darydama prieštaringus mėginimus jį išaiškinti. Tačiau, turint galvoje tai, koks svarbus šis dėsnis yra kapitalistinei gamybai, galima pasakyti, kad jis yra paslaptis, kurią veltui mėgina išspręsti visa politinė ekonomija nuo Adomo Smito laikų, ir kad įvairios mokyklos po A. Smito skiriasi tuo, kad jos bandė skirtingai ją išspręsti. Antra vertus, jei atsižvelgsime į tai, kad, nors visa ligšiolinė politinė ekonomija ir sukinėjosi apie pastoviojo ir kintamojo kapitalo skirtumą, bet ji taip ir nesugebėjo jo konkrečiai suformuluoti; kad ji niekad neįsivaizdavo pridedamosios vertės atskirai nuo pelno, o pelno aplamai niekad neįsivaizdavo grynu pavidalu, skirtingai nuo jo įvairių viena nuo kitos atsiskyrusių sudėtinių dalių,— kaip pramoninis pelnas, prekybinis pelnas, palūkanos, žemės renta; — kad ji niekad giliai neanalizavo kapitalo organinės sudėties skirtingumo, vadinasi, ir bendrosios pelno normos susidarymo,— tai nustojo buvusi mįslinga ta aplinkybė, kad jai niekad nėra pavykę išspręsti šios mįslės.

Mes sąmoningai išdėstome šį dėsnį prieš parodydami pelno pasidalijimą į įvairias viena nuo kitos atsiskyrusias kategorijas. Galimybė aiškinti šį dėsnį nepriklausomai nuo pelno pasidalijimo į įvairias dalis, kurios tenka įvairių kategorijų asmenims, tiesiogiai įrodo šio visuotinai veikiančio dėsnio nepriklausomybę nuo tokio pasidalijimo ir nuo savitarpio santykių tarp įvairių pelno kategorijų, kurios atsiranda dėl šio pasidalijimo. Pelnas, apie kurį mes čia kalbame, yra tik kitoks pavadinimas pačios pridedamosios vertės, kuri pavaizduota tik imant jos santykį su visu kapitalu, o ne tik su vienu kintamuoju kapitalu, iš kurio ji atsiranda. Vadinasi, pelno normos mažėji-

mas išreiškia mažėjantį pačios pridedamosios vertės santykį su visu avansuotuoju kapitalu, ir todėl jis nepriklauso nuo bet kokio šios pridedamosios vertės pasiskirstymo tarp įvairių kapitalistų kategorijų.

Mes matėme, kad vienoje kapitalistinio išsivystymo pakopoje, kai kapitalo sudėtis $c : v = 50 : 100$, 100% pridedamosios vertės norma pasireiškia $66^2/_3$% pelno norma, o aukštesnėje pakopoje, kai $c : v = 400 : 100$, ta pati pridedamosios vertės norma pasireiškia tik 20% pelno norma. Tai, kas galioja kalbant apie įvairias viena po kitos sekančias išsivystymo pakopas vienoje šalyje, galioja ir kalbant apie įvairias išsivystymo pakopas, esančias tuo pačiu metu viena šalia kitos įvairiose šalyse. Atsilikusioje šalyje, kur pirmoji kapitalo sudėtis yra vidutinė, bendroji pelno norma būtų = $66^2/_3$%, o antrosios kapitalo sudėties šalyje, esančioje daug aukštesnėje išsivystymo pakopoje, ji būtų = 20%.

Abiejų nacionalinių pelno normų skirtumas galėtų išnykti ir net įgauti atvirkščią pavidalą dėl to, kad mažiau išsivysčiusioje šalyje darbas būtų mažiau našus, todėl didesnis darbo kiekis pasireikštų mažesniu tos pačios prekės kiekiu, didesnė mainomoji vertė pasireikštų mažesniu vartojamųjų verčių kiekiu, vadinasi, darbininkas didesnę savo laiko dalį sunaudotų savo paties pragyvenimo reikmenims arba jų vertei atgaminti ir mažesnę dalį pridedamajai vertei kurti, duotų mažiau pridedamojo darbo, tad pridedamosios vertės norma būtų žemesnė. Pavyzdžiui, jei mažiau išsivysčiusioje šalyje darbininkas $^2/_3$ darbo dienos dirbtų sau pačiam, o $^1/_3$ — kapitalistui, tai, laikantis anksčiau pateikto pavyzdžio, ta pati darbo jėga būtų apmokama $133^1/_3$ ir ji duotų tik $66^2/_3$ perteklių. $133^1/_3$ dydžio kintamąjį kapitalą atitiktų 50 dydžio pastovusis kapitalas. Vadinasi, pridedamosios vertės norma šiuo atveju būtų $66^2/_3 : 133^1/_3 = 50$%, o pelno norma būtų $66^2/_3 : 183^1/_3$, arba apytikriai $36^1/_2$%.

Kadangi mes iki šiol dar nesame išnagrinėję įvairių sudėtinių dalių, į kurias dalijasi pelnas, vadinasi, jos mums dar neegzistuoja, tai mes tik nesusipratimams išvengti štai ką iš anksto pažymėsime. Lyginant šalis, esančias skirtingose išsivystymo pakopose, būtent, šalis su išsivysčiusia kapitalistine gamyba ir tokias, kur formaliai darbas dar nėra pajungtas kapitalui, nors iš tikrųjų kapitalistas išnaudoja darbininką (pvz., Indijoje, kur rajotas ūkininkauja kaip savarankiškas valstietis, vadinasi, jo gamyba kaip tokia dar nėra pajungta kapitalui, nors lupikautojas palūkanų forma gali pasiglemžti ne tik visą jo pridedamąjį darbą, bet net, kapitalistiškai sakant, dalį jo darbo užmokesčio),— taip lyginant, būtų labai klaidinga nacionalinės pelno normos dydį matuoti nacionaliniu palūkanų normos lygiu. Tokiose palūkanose yra visas pelnas ir net daugiau negu pelnas, o išsivysčiusios kapitalistinės gamybos šalyse palūkanos išreiškia tik tam tikrą pagamintos pridedamosios

vertės, arba pelno, dalį. Antra vertus, palūkanų normą šiuo atveju daugiausia apsprendžia tokie santykiai (lupikautojų paskolos diduomenei, žemės rentos savininkams), kurie visai neturi nieko bendro su pelnu, bet kurie, priešingai, parodo tik tai, kokiu mastu lupikautojas pasisavina žemės rentą.

Šalyse, kuriose kapitalistinė gamyba yra skirtingose išsivystymo pakopose ir kuriose dėl to kapitalo organinė sudėtis yra skirtinga, pridedamosios vertės norma (vienas iš pelno normą apsprendžiančių veiksnių) toje šalyje, kur normali darbo diena yra trumpesnė, gali būti aukštesnė negu toje šalyje, kur darbo diena yra ilgesnė. *Pirma,* jei Anglijos 10 valandų darbo diena dėl savo didesnio intensyvumo yra lygi Austrijos 14 valandų darbo dienai, tai, esant vienodam darbo dienos pasiskirstymui, anglo 5 valandos pridedamojo darbo gali pasaulinėje rinkoje turėti didesnę vertę negu austro 7 valandos pridedamojo darbo. O, *antra,* Anglijoje pridedamasis darbas gali sudaryti didesnę darbo dienos dalį negu Austrijoje.

Pelno normos mažėjimo dėsnis,— čia mažėjančia pelno norma pasireiškia ta pati arba net didėjanti pridedamosios vertės norma,— kitaip tariant, reiškia štai ką: jei paimsime kokį nors apibrėžtą vidutinio visuomeninio kapitalo kiekį, pvz., 100 dydžio kapitalą, tai šio kapitalo dalis, kuri yra darbo priemonėse, vis didėja, o ta dalis, kuri yra gyvajame darbe, vis mažėja. Vadinasi, kadangi visuminė prie gamybos priemonių prijungiamo gyvojo darbo masė mažėja, palyginti su šių gamybos priemonių verte, tai, palyginti su viso avansuotojo kapitalo verte, mažėja ir neapmokėtasis darbas ir ta vertės dalis, kuria jis pasireiškia. Arba: iš viso sunaudotojo kapitalo gyvuoju darbu virsta vis mažesnė dalis, ir todėl visas šis kapitalas sugeria, palyginti su savo dydžiu, vis mažiau pridedamojo darbo, nors tuo pačiu metu neapmokėtoji naudojamo darbo dalis gali didėti, palyginti su jo apmokėtąja dalimi. Santykinis kintamojo kapitalo mažėjimas ir santykinis pastoviojo kapitalo didėjimas, nors abi dalys absoliučiai didėja, kaip jau sakėme, yra tik kitokia didėjančio darbo našumo išraiška.

Tarkime, kad 100 dydžio kapitalas susideda iš $80_c + 20_v$, pastarieji = 20 darbininkų. Tarkime, kad pridedamosios vertės norma yra 100%, t. y. darbininkai pusę dienos dirba sau ir pusę dienos kapitalistui. Tarkime, kad kitoje, mažiau išsivysčiusioje šalyje kapitalas yra = $20_c + 80_v$, o šie pastarieji = 80 darbininkų. Tačiau šie darbininkai $^2/_3$ darbo dienos turi dirbti sau, ir tik $^1/_3$ jie dirba kapitalistui. Kitoms sąlygoms esant vienodoms, pirmuoju atveju darbininkai pagamina 40 dydžio vertę, antruoju atveju 120 dydžio vertę. Pirmasis kapitalas pagamina $80_c + 20_v + 20_m = 120$; pelno norma = =20%. Antrasis kapitalas pagamina $20_c + 80_v + 40_m = 140$; pelno norma=40%. Vadinasi, antruoju atveju ji yra dvigubai didesnė negu pirmuoju, nors pirmuoju atveju pridedamosios vertės norma =

= 100%, dvigubai didesnė negu antruoju, kur ji yra tik 50%. Bet užtat vienodo didumo kapitalas pirmuoju atveju pasisavina tik 20, o antruoju atveju 80 darbininkų pridedamąjį darbą.

Dėsnis, kad pelno norma progresyviai mažėja arba kad pasisavinamas pridedamasis darbas santykinai mažėja, palyginti su sudaiktintojo darbo mase, kurią paleidžia veikti gyvasis darbas, šis dėsnis jokiu būdu nepašalina to, kad padidėja absoliuti masė darbo, kurį paleidžia veikti ir išnaudoja visuomeninis kapitalas, todėl nepašalina ir to, kad padidėja absoliuti šio kapitalo pasisavinamo pridedamojo darbo masė; lygiai taip pat jis nepašalina ir to, kad atskirų kapitalistų komanduojami kapitalai komanduoja didėjančiai darbo, vadinasi, ir pridedamojo darbo, masei,— pastarasis reiškinys būna ir tuo atveju, kai jų komanduojamų darbininkų skaičius nedidėja.

Jei paimsime tam tikrą gyventojų darbininkų skaičių, pvz., du milijonus, ir toliau tarsime, kad vidutinės darbo dienos ilgumas bei intensyvumas, taip pat ir darbo užmokestis,— o kartu ir santykis tarp būtinojo ir pridedamojo darbo,— yra duoti dydžiai, tai visuminis šių dviejų milijonų darbas, taip pat ir jų pridedamasis darbas, kuris pasireiškia pridedamąja verte, nuolat pagamina to paties didumo vertę. Tačiau didėjant šio darbo paleidžiamo veikti pastoviojo — pagrindinio ir apyvartinio — kapitalo masei, mažėja šio vertės dydžio santykis su šio kapitalo verte, kuri didėja kartu su jo mase, nors ir nevienoda proporcija. Šis santykis, todėl ir pelno norma, mažėja, nors kapitalas komanduoja tokiai pat gyvojo darbo masei, kaip ir anksčiau, ir sugeria tokią pat pridedamojo darbo masę. Santykis keičiasi ne dėl to, kad mažėja gyvojo darbo masė, o todėl, kad didėja jau sudaiktinto darbo masė, kurią paleidžia veikti gyvasis darbas. Šis mažėjimas yra santykinis, o ne absoliutus ir iš tikrųjų neturi nieko bendro su absoliučiu paleidžiamojo veikti darbo ir pridedamojo darbo dydžiu. Pelno normos mažėjimo priežastis yra ne absoliutus, bet tik santykinis visuminio kapitalo kintamosios sudėtinės dalies mažėjimas, jos mažėjimas, palyginti su pastoviąja sudėtine dalimi.

Tai, kas galioja tam tikros darbo masės ir pridedamojo darbo masės atžvilgiu, galioja ir didėjančio darbininkų skaičiaus atžvilgiu, todėl, laikantis ankstesnių prielaidų, ir didėjančios, aplamai imant, komanduojamo darbo masės ir ypač jo neapmokėtosios dalies, pridedamojo darbo, atžvilgiu. Jei gyventojų darbininkų skaičius nuo dviejų milijonų padidėja iki trijų milijonų, jei kintamasis kapitalas, kuris išmokamas jiems kaip darbo užmokestis, anksčiau buvo du milijonai, o dabar yra trys milijonai, o pastovusis kapitalas, priešingai, padidėja nuo 4 iki 15 milijonų, tai, laikantis ankstesniųjų prielaidų (nesikeičianti darbo diena ir nesikeičianti pridedamosios vertės norma), pridedamojo darbo, pridedamosios vertės masė padidėja per pusę, 50%, nuo 2 milijonų iki

3 milijonų. Vis dėlto, nors absoliuti pridedamojo darbo, todėl ir pridedamosios vertės, masė padidėja 50%, kintamojo kapitalo santykis su pastoviuoju sumažėtų nuo 2 : 4 iki 3 : 15, ir pridedamosios vertės santykis su visu kapitalu atrodytų šitaip (milijonais):

$$\text{I. } 4_c + 2_v + 2_m;\ K = 6;\ p' = 33^1/_3\%.$$
$$\text{II. } 15_c + 3_v + 3_m;\ K = 18;\ p' = 16^2/_3\%.$$

Tuo tarpu kai pridedamosios vertės masė per pusę padidėjo, pelno norma per pusę krito, palyginti su ankstesniąja. Tačiau pelnas yra tik pridedamoji vertė, apskaičiuota visuomeniniam kapitalui, ir todėl pelno masė, absoliutus jo dydis, imant jį visuomeniniu mastu, yra lygus absoliučiam pridedamosios vertės dydžiui. Vadinasi, absoliutus pelno dydis, bendroji jo masė, padidėtų 50%, nors ši pelno masė nepaprastai sumažėtų, palyginti su visu avansuotuoju kapitalu, arba nors bendroji pelno norma nepaprastai sumažėtų. Tuo būdu kapitalo naudojamųjų darbininkų skaičius, t. y. absoliuti kapitalo paleisto veikti darbo masė, vadinasi, absoliuti jo išspaudžiamo pridedamojo darbo masė, kurią jis sugeria, todėl ir jo pagaminamos pridedamosios vertės masė, taigi ir absoliuti jo pagaminamo pelno masė *gali* didėti, ir didėti progresyviai, nepaisant pelno normos progresuojančio mažėjimo. Tai ne tik *gali* būti. Kapitalistinės gamybos pagrindu taip *turi* būti, jei paliksime nuošalyje trumpalaikius svyravimus.

Iš esmės imant, kapitalistinės gamybos procesas yra tuo pačiu metu ir kaupimo procesas. Mes parodėme, kaip, vystantis kapitalistinei gamybai, vertės masė, kuri tiesiog turi būti atgaminta, išlaikyta, kyla ir didėja, kartu kylant darbo našumui, net jei panaudojamoji darbo jėga nesikeičia. Tačiau vystantis visuomeniniam darbo gamybiniam pajėgumui, dar labiau didėja masė pagaminamų vartojamųjų verčių, kurių dalį sudaro gamybos priemonės. O papildomas darbas, kurį pasisavinant šis papildomas turtas vėl gali būti paverstas kapitalu, priklauso ne nuo šių gamybos priemonių (įskaitant ir pragyvenimo reikmenis) vertės, o nuo jų masės, nes darbo procese darbininkas turi reikalo ne su gamybos priemonių verte, bet su jų vartojamąja verte. Tačiau pats kapitalo kaupimas ir su juo susijusi pati kapitalo koncentracija yra materialinė priemonė gamybiniam pajėgumui didinti. Bet šio gamybos priemonių padidėjimo prielaida yra gyventojų darbininkų skaičiaus padidėjimas, susidarymas tokio gyventojų darbininkų skaičiaus, kuris atitinka pridėtinį kapitalą ir kuris, net aplamai ir ištisai paėmus, nuolat viršija jo poreikius, vadinasi, jo prielaida yra gyventojų perteklius. Laikinas pridėtinio kapitalo perteklius, palyginti su jo komanduojamų gyventojų darbininkų skaičiumi, gali turėti dvejopą įtaką. Iš vienos pusės, jis gali palaipsniui didinti gyventojų darbininkų skaičių keldamas darbo užmokestį, t. y. švelnindamas pragaištingas įtakas, kurios mažina darbininkų prie-

auglį, ir palengvindamas santuokas. Tačiau, iš antros pusės, pritaikydamas santykinę pridedamąją vertę kuriančius metodus (mašinų įvedimas ir tobulinimas), jis gali dar greičiau sukurti dirbtinį santykinį gyventojų perteklių, kuris savo ruožtu yra tikrai spartaus gyventojų skaičiaus didėjimo šiltadaržis, nes kapitalistinėje gamyboje skurdas gimdo gyventojus. Todėl iš kapitalistinio kaupimo proceso prigimties, kaupimo, kuris tėra vienas kapitalistinio gamybos proceso momentas, savaime išeina, kad padidėjusi masė gamybos priemonių, kurios turi būti paverstos kapitalu, visada randa po ranka atitinkamai padidėjusį ir net perteklinį išnaudojimui tinkamų gyventojų darbininkų skaičių. Vadinasi, vystantis gamybos ir kaupimo procesui, būtinai *turi* didėti masė pridedamojo darbo, kurį galima pasisavinti ir kuris tikrai yra pasisavinamas, todėl turi didėti ir absoliuti visuomeninio kapitalo pasisavinamo pelno masė. Bet tie patys gamybos ir kaupimo dėsniai padidina didėjančia progresija kartu su pastoviojo kapitalo mase ir jo vertę, padidina greičiau negu kintamosios kapitalo dalies vertę, kuri mainoma į gyvąjį darbą. Tuo būdu dėl tų pačių dėsnių absoliuti visuomeninio kapitalo pelno masė didėja, o pelno norma mažėja.

Mes čia visiškai paliekame nuošalyje tai, kad, žengiant į priekį kapitalistinei gamybai ir ją atitinkančiam visuomeninio darbo gamybinio pajėgumo vystymuisi bei gausėjant gamybos šakoms, vadinasi, ir produktams, ankstesnysis vertės dydis sudaro progresyviai didėjančią vartojamųjų verčių ir malonumų masę.

Kapitalistinės gamybos ir kaupimo vystymosi eiga sąlygoja vis didėjančio masto ir kartu vis didesnės apimties darbo procesą ir sutinkamai su tuo sąlygoja kapitalo avansavimų didėjimą kiekvienai atskirai įmonei. Todėl didėjanti kapitalų koncentracija (kurią kartu, nors ir mažesniu laipsniu, lydi kapitalistų skaičiaus didėjimas) yra viena iš materialinių kapitalistinės gamybos ir kaupimo sąlygų ir vienas iš jos pačios sukuriamų rezultatų. Lygia greta ir sąveikoje su tuo vyksta progresuojantis daugiau ar mažiau betarpiškų gamintojų eksproprijavimas. Taigi kalbant apie atskirus kapitalistus yra suprantama, kad jie komanduoja vis didesnėms darbininkų armijoms (kaip bemažėtų jų kintamasis kapitalas, palyginti su pastoviuoju), kad jų pasisavinamos pridedamosios vertės, vadinasi, ir pelno, masė didėja, tuo pačiu metu mažėjant pelno normai ir nepaisant tokio mažėjimo. Būtent tos pačios priežastys, kurios koncentruoja darbininkų armijų mases, pajungiant jas atskirų kapitalistų komandavimui, taip pat didina naudojamo pagrindinio kapitalo, lygiai kaip žaliavų ir pagalbinių medžiagų, masę,— didina palyginti greičiau negu naudojamo gyvojo darbo masę.

Toliau, čia tik paminėtina, kad, esant tam tikram gyventojų darbininkų skaičiui, jei pridedamosios vertės norma didėja,— ar dėl to, kad pailginama arba suintensyvinama darbo diena, ar dėl to,

kad sumažėja darbo užmokesčio vertė ryšium su darbo gamybinio pajėgumo išsivystymu,— pridedamosios vertės masė, todėl ir absoliuti pelno masė, turi padidėti, nepaisant kintamojo kapitalo santykinio sumažėjimo, palyginti su pastoviuoju kapitalu.

Tas pats visuomeninio darbo gamybinio pajėgumo išsivystymas, tie patys dėsniai, kurie pasireiškia santykiniu kintamojo kapitalo mažėjimu, palyginti su visu kapitalu, ir kartu spartėjančiu kaupimu,— tuo tarpu kai, iš antros pusės, kaupimas, veikdamas priešinga kryptimi, pasidaro išeities tašku tolesniam gamybinio pajėgumo vystymuisi ir tolesniam kintamojo kapitalo santykiniam mažėjimui,— tas pats vystymasis, paliekant nuošalyje laikinus svyravimus, pasireiškia vis didesniu visos naudojamos darbo jėgos didėjimu, vis spartėjančiu pridedamosios vertės, vadinasi, ir pelno, absoliučios masės augimu.

Kokia gi forma turi pasireikšti šis dvejopas dėsnis, kad dėl tų pačių priežasčių pelno *norma* mažėja ir tuo pačiu metu absoliuti pelno *masė* didėja,— dėsnis, pagrįstas tuo, kad tam tikromis sąlygomis pasisavinamoji pridedamojo darbo, vadinasi, ir pridedamosios vertės, masė didėja ir kad, nagrinėjant kapitalą kaip visumą arba nagrinėjant kiekvieną atskirą kapitalą tik kaip viso kapitalo dalį, pelnas ir pridedamoji vertė yra tolygūs dydžiai?

Imkime tam tikrą kapitalo dalį, pvz., 100, ir apskaičiuokime jai pelno normą. Tarkime, kad šie 100 atstovauja vidutinei viso kapitalo sudėčiai, sakykime, $80_c + 20_v$. Antrajame šios knygos skyriuje mes matėme, kad vidutinę pelno normą įvairiose gamybos šakose apsprendžia ne atskira kapitalo sudėtis kiekvienoje šakoje, bet jo vidutinė visuomeninė sudėtis. Santykinai mažėjant kintamajai daliai, palyginus su pastoviąja dalimi, vadinasi, ir palyginus su visu 100 dydžio kapitalu, darbo išnaudojimo laipsniui nesikeičiant ir net didėjant, kartu mažėja pelno norma, mažėja santykinis pridedamosios vertės dydis, t. y. jos santykis su viso avansuotojo 100 dydžio kapitalo verte. Tačiau mažėja ne tik šis santykinis dydis. Pridedamosios vertės, arba pelno, dydis, kurį sugeria visas 100 dydžio kapitalas, absoliučiai mažėja. Esant 100% pridedamosios vertės normai, kapitalas $60_c + 40_v$ pagamina pridedamosios vertės, vadinasi, ir pelno, masę = 40; kapitalas $70_c + 30_v$ pagamina 30 dydžio pelno masę; jei kapitalas yra $80_c + 20_v$, tai pelnas sumažėja iki 20. Šis sumažėjimas liečia pridedamosios vertės, vadinasi, ir pelno, masę ir kyla iš to, kad, kadangi visas 100 dydžio kapitalas paleidžia veikti aplamai mažiau gyvojo darbo, o išnaudojimo laipsniui nesikeičiant mažiau ir pridedamojo darbo, jis pagamina mažiau pridedamosios vertės. Jei kurią nors visuomeninio kapitalo, vadinasi, vidutinės visuomeninės sudėties kapitalo, dalį laikysime mato vienetu pridedamajai vertei matuoti,— o taip daroma kiekvieną kartą apskaičiuojant pelną, — tai santyki-

nis pridedamosios vertės sumažėjimas ir absoliutus jos sumažėjimas aplamai yra tolygūs. Aukščiau pateiktuose pavyzdžiuose pelno norma sumažėja nuo 40% iki 30% ir iki 20%, nes iš tikrųjų to paties kapitalo pagaminamos pridedamosios vertės, vadinasi, ir pelno, masės absoliutus dydis sumažėja nuo 40 iki 30 ir iki 20. Kadangi kapitalo, kuriuo matuojama pridedamoji vertė, vertės dydis yra duotas, būtent = 100, tai sumažėjimas pridedamosios vertės santykio su šiuo nesikeičiančiu dydžiu gali būti tik kitokia išraiška to fakto, kad sumažėja absoliutus pridedamosios vertės ir pelno dydis. Iš tikrųjų tai yra tautologija. Tačiau ta aplinkybė, kad toks sumažėjimas įvyksta, kaip mes parodėme, išplaukia iš kapitalistinio gamybos proceso vystymosi prigimties.

Tačiau, iš antros pusės, dėl tų pačių priežasčių, dėl kurių absoliučiai sumažėja tam tikro kapitalo pridedamoji vertė, vadinasi, ir pelnas, todėl ir procentais apskaičiuota pelno norma,— dėl tų pačių priežasčių padidėja visuomeninio kapitalo (t. y. kapitalistų visumos) pasisavinamos pridedamosios vertės, taigi ir pelno, absoliuti masė. Tad kaip tai turi pasireikšti? Kaip tai tegali pasireikšti? Arba — kokios yra šio tariamo prieštaravimo sąlygos?

Jei kiekviena visuomeninio kapitalo dalis, kuri yra lygi 100, vadinasi, kiekvienas vidutinės visuomeninės sudėties kapitalo šimtas, yra duotas dydis, ir todėl jam pelno normos sumažėjimas sutampa su pelno absoliutaus dydžio sumažėjimu, nes kaip tik šiuo atveju kapitalas, kuriuo jie yra matuojami, yra pastovus dydis, tai, priešingai, viso visuomeninio kapitalo, kaip ir atskirų kapitalistų rankose esančio kapitalo, dydis yra kintamas dydis, kuris, kad atitiktų numatytąsias sąlygas, turi keistis atvirkščiai proporcingai savo kintamosios dalies mažėjimui.

Ankstesniame pavyzdyje, kur procentinė kapitalo sudėtis buvo $60_c + 40_v$, jo pridedamoji vertė, arba pelnas, buvo 40, ir todėl pelno norma — 40%. Tarkime, kad, esant tokiai sudėčiai, visas kapitalas buvo lygus milijonui. Tokiu atveju visa pridedamoji vertė, vadinasi, ir visas pelnas, būtų 400 000. Jei paskui kapitalo sudėtis bus $80_c + 20_v$, tai, darbo išnaudojimo laipsniui nesikeičiant, pridedamoji vertė, arba pelnas, kiekvienam šimtui = 20. Bet kadangi pridedamosios vertės, arba pelno, kaip parodėme, absoliuti masė padidėja, nepaisant to, kad pelno norma mažėja arba to, kad kiekvienas kapitalo šimtas pagamina mažesnę pridedamąją vertę,— padidėja, sakysime, nuo 400 000 iki 440 000,— tai tas reiškinys yra galimas tik dėl to, kad visas kapitalas, susidaręs kartu su šia nauja sudėtimi, padidėjo iki 2 200 000. Viso paleisto veikti kapitalo masė padidėjo 120%, o pelno norma sumažėjo 50%. Jei kapitalas būtų padidėjęs tik dvigubai, tai tam, kad pelno norma būtų 20%, jis turėtų pagaminti tik tokią pridedamosios vertės ir pelno masę, kokią pagamino ankstesnysis 1 000 000 dydžio kapitalas esant 40% pelno normai. Jeigu jis padidėtų mažiau negu dvigubai,

tai jis pagamintų mažiau pridedamosios vertės, arba pelno, negu anksčiau pagamino 1 000 000 dydžio kapitalas, kuris, turėdamas senąją sudėtį, savo pridedamajai vertei pakelti nuo 400 000 iki 440 000 turėtų padidėti nuo 1 000 000 tik iki 1 100 000.

Čia pasireiškia jau anksčiau išdėstytas dėsnis, pagal kurį, santykinai mažėjant kintamajam kapitalui, vadinasi, vystantis visuomeniniam darbo gamybiniam pajėgumui, reikia nuolat didėjančios viso kapitalo masės tam, kad būtų galima paleisti veikti tokį pat darbo jėgos kiekį ir sugerti tokią pat pridedamojo darbo masę. Todėl tokiu pat mastu, kokiu vystosi kapitalistinė gamyba, vystosi ir galimybė santykiniam gyventojų darbininkų pertekliui atsirasti, ne todėl, kad visuomeninio darbo gamybinis pajėgumas *sumažėja*, bet todėl, kad jis *padidėja*, t. y. ne dėl absoliutaus neatitikimo tarp darbo ir pragyvenimo reikmenų arba priemonių šiems pragyvenimo reikmenims gaminti, bet dėl neatitikimo, kylančio iš darbo kapitalistinio išnaudojimo, neatitikimo tarp kapitalo didėjančio augimo ir jo santykinai mažėjančio poreikio gyventojų skaičiaus didėjimo atžvilgiu.

Sumažėdama 50%, pelno norma sumažėja per pusę. Todėl, kad pelno masė liktų ta pati, kapitalas turi dvigubai padidėti. Kad, pelno normai mažėjant, pelno masė liktų nepasikeitusi, daugiklis, kuris parodo viso kapitalo didėjimą, turi būti lygus dalikliui, kuris parodo pelno normos mažėjimą. Jei pelno norma sumažėja nuo 40 iki 20, tai, kad rezultatas liktų toks pat, visas kapitalas, atvirkščiai, turi padidėti santykiu 20 : 40. Jei pelno norma sumažėtų nuo 40 iki 8, tai kapitalas turėtų padidėti santykiu 8 : 40, t. y. penkis kartus. 1 000 000 dydžio kapitalas, esant 40%, pagamina 400 000, ir 5 000 000 dydžio kapitalas, esant 8%, pagamina taip pat 400 000. Toks padidėjimas yra būtinas, kad rezultatas liktų toks pat. Atvirkščiai, kad rezultatas būtų didesnis, kapitalas turi augti didesne proporcija, negu mažėja pelno norma. Kitaip tariant: kad viso kapitalo kintamoji sudėtinė dalis ne tik liktų absoliučiai tokia pat, bet ir absoliučiai didėtų, nors jos procentinis santykis su visu kapitalu mažėja, visas kapitalas turi augti didesne proporcija, negu mažėja procentinis kintamojo kapitalo santykis. Jis turi didėti taip, kad, esant naujai jo sudėčiai, darbo jėgai pirkti būtų reikalinga ne tik ankstesnė kintamoji kapitalo dalis, bet dar tam tikras priedas. Jei 100 dydžio kapitalo kintamoji dalis sumažės nuo 40 iki 20, tai visas kapitalas turi padidėti daugiau kaip iki 200, kad būtų galima sunaudoti didesnį kintamąjį kapitalą negu 40.

Net tuo atveju, jei išnaudojamoji gyventojų darbininkų masė liktų nepasikeitusi ir padidėtų tik darbo dienos ilgumas ir intensyvumas, sunaudojamo kapitalo masė turėtų padidėti, nes ji turėtų padidėti jau vien dėl to, kad, pasikeitus kapitalo sudėčiai, esant ankstesniems išnaudojimo santykiams, galima būtų panaudoti ankstesnę darbo masę.

Taigi tas pats darbo visuomeninio gamybinio pajėgumo išsivystymas, kapitalistiniam gamybos būdui progresuojant, iš vienos pusės, pasireiškia pelno normos progresuojančio mažėjimo tendencija, o iš antros pusės,— nuolatiniu pasisavinamos pridedamosios vertės, arba pelno, absoliučios masės didėjimu; tad, aplamai imant, santykinį kintamojo kapitalo ir pelno sumažėjimą atitinka absoliutus jų abiejų padidėjimas. Kaip mes parodėme, ši dvipusė įtaka gali pasireikšti tik tuo, kad visas kapitalas auga didesne progresija negu ta, kuria mažėja pelno norma. Kad būtų galima sunaudoti absoliučiai padidėjusį kintamąjį kapitalą, esant aukštesnei kapitalo sudėčiai arba santykinai smarkiau padidėjus pastoviajam kapitalui, visas kapitalas turi padidėti ne tik sutinkamai su aukštesne sudėtimi, bet dar sparčiau. Iš to išeina, kad kuo labiau vystosi kapitalistinis gamybos būdas, tuo didesnio kapitalo reikia tai pačiai darbo jėgai panaudoti, ir dar didesnio — padidėjusiai darbo jėgai panaudoti. Taigi didėjantis darbo gamybinis pajėgumas kapitalistiniu pagrindu būtinai sukuria nuolatinį tariamą gyventojų darbininkų perteklių. Jei kintamasis kapitalas sudaro tik $^1/_6$ viso kapitalo vietoj ankstesnės $^1/_2$, tai, kad būtų galima panaudoti ankstesnę darbo jėgą, visas kapitalas turi padidėti trigubai; o norint panaudoti dvigubai didesnę darbo jėgą, jis turi padidėti šešis kartus.

Ligšiolinė politinė ekonomija, kuri nemokėjo išaiškinti pelno normos mažėjimo dėsnio, nurodydavo į didėjančią pelno masę, į atskirų kapitalistų ir viso visuomeninio kapitalo pelno absoliutaus dydžio augimą kaip į savotišką paguodą, bet ir ji remiasi vienomis banalybėmis ir galimybėmis.

Kad pelno masę apsprendžia du veiksniai: pirma, pelno norma ir, antra, tokiai pelno normai gauti panaudojamo kapitalo masė,— tai yra tik tautologija. Tai, kad pelno masė gali dėl to didėti, nors tuo pačiu metu pelno norma mažėja,— yra tik šios tautologijos išraiška ir nepadeda nė žingsnio pasistūmėti į priekį, nes yra galimas ir toks atvejis, kai kapitalas didėja, o pelno masė nedidėja, ir kad jis gali didėti net tada, kai ji mažėja: 100, esant 25%, duoda 25, 400, esant 5%, duoda tik 20[35]. Tačiau jei tos pačios

---

[35] «Mes taip pat galėtume laukti, kad, kaip kapitalo pelno norma besumažėtų vykstant kapitalo kaupimui žemės ūkyje ir kylant darbo užmokesčiui, vis dėlto bendroji pelno suma padidės. Antai, tariant, kad, kaskart iš naujo kaupiant 100 000 sv. st., pelno norma, nuolat mažėdama, kristų nuo 20 iki 19, 18, 17 procentų, reikėtų laukti, kad visų vėlesnių kapitalo savininkų gauto pelno suma visada didės; kad ji bus didesnė, kai kapitalas yra 200 000 sv. st., negu tada, kai jis yra tik 100 000 sv. st., dar didesnė, kai jis yra 300 000 sv. st. ir t. t., didėdama, nors ir mažėjančia proporcija, su kiekvienu kapitalo padidėjimu. Tačiau ši progresija yra teisinga tik tam tikram laikotarpiui: pvz., 19% iš 200 000 sv. st. yra daugiau negu 20% iš 100 000 sv. st., 18% iš 300 000 sv. st.— daugiau negu 19% iš 200 000 sv. st., bet kai kapitalo bus sukaupta didelė suma ir pelnas sumažės, tolesnis kaupimas mažins pelno

priežastys, dėl kurių sumažėja pelno norma, skatina kaupimą, t. y. papildomo kapitalo susidarymą, ir jei kiekvienas papildomas kapitalas paleidžia veikti papildomą darbą ir pagamina papildomą pridedamąją vertę, jei, iš antros pusės, pelno normos paprasto sumažėjimo prielaida jau savaime yra tas faktas, kad pastovusis kapitalas, vadinasi, ir visas ankstesnysis kapitalas, padidėjo, tai visas šis procesas nustoja buvęs paslaptingas. Vėliau mes pamatysime, kaip sąmoningai iškraipomi apskaičiavimai, norint įrodyti, kad pelno masė negali didėti pelno normai tuo pačiu metu mažėjant.

Mes parodėme, kaip tos pačios priežastys, kurios sukelia bendrosios pelno normos mažėjimo tendenciją, sąlygoja spartesnį kapitalo kaupimą ir dėl to jo pasisavinamo pridedamojo darbo (pridedamosios vertės, pelno) absoliutaus dydžio arba bendrosios masės padidėjimą. Konkurencijoje, vadinasi, ir jos agentų sąmonėje, viskas pasireiškia iškreiptu pavidalu; lygiai taip pat iškreiptai pasireiškia konkurencijoje ir jos agentų sąmonėje ir tas dėsnis,— aš turiu galvoje šį vidinį ir būtiną sąryšį tarp dviejų reiškinių, kurie, atrodo, prieštarauja vienas kitam. Yra aišku, kad, esant aukščiau nurodytoms proporcijoms, kapitalistas, kuris turi savo žinioje stambų kapitalą, gauna didesnę pelno masę negu smulkus kapitalistas, kuris, atrodo, gauna aukštą pelną. Toliau, pats paviršutiniškiausias konkurencijos stebėjimas rodo, kad, jei tam tikromis aplinkybėmis, pvz., krizės metu, stambesnis kapitalistas nori užimti rinkoje vietą, išstumti smulkesnius kapitalistus, jis praktiškai tai daro, t. y. sąmoningai sumažina savo pelno normą, kad išstumtų iš rinkos smulkesnius kapitalistus. Skyrium imant, pirklinis kapitalas, apie kurį mes plačiau kalbėsime vėliau, taip pat pateikia reiškinius, dėl kurių pelno sumažėjimas atrodo esąs įmonės išplėtimo, o kartu ir kapitalo padidinimo pasekmė. Tikrai mokslinį išaiškinimą vietoj šio klaidingo supratimo mes duosime vėliau. Tokios paviršutiniškos pažiūros kyla palyginant pelno normas, kurios yra gaunamos atskirose verslovininkystės šakose priklausomai nuo to, ar jos yra pajungtos laisvos konkurencijos ar monopolio režimui. Visiškai lėkštą pažiūrą, kokia susidaro konkurencijos agentų galvose, išdėsto mūsų Rošeris, būtent, kad toks pelno normos sumažinimas esąs «protingesnis ir žmoniškesnis». Pelno normos ma-

sumą. Tarkime, kad kaupimas pasiekė 1 000 000 sv. st., o pelnas yra 7%, tada visa pelno suma bus 70 000 sv. st.; jei dabar prie milijono prisidės dar 100 000 sv. st., o pelnas sumažės iki 6%, tai kapitalo savininkai gaus 66 000 sv. st., arba 4 000 sv. st. mažiau, nors visas kapitalas yra padidėjęs nuo 1 000 000 sv. st. iki 1 100 000 sv. st.». *Ricardo* [«On the Principles of Political Economy», VII skirsnis] (Works, ed. by Mac Culloch, 1852, 68—69 psl.). [Žr. *Д. Рикардо:* «Начала политической экономии» Maskva, 1955, VI skirsnis, 108—109 psl.]. Iš tikrųjų čia yra tariama, kad kapitalas padidėja nuo 1 000 000 iki 1 100 000, t. y. 10%, o pelno norma sumažėja nuo 7 iki 6, t. y. $14^2/_7$%. Hinc illae lacrimae [Štai kur jo nelaimė].

žėjimas čia pavaizduotas kaip *pasekmė* kapitalo didėjimo ir su tuo susijusio kapitalistų apskaičiavimo, kad, esant mažesnei pelno normai, bus didesnė pelno masė, kurią jie dedasi į savo kišenę. Visa tai (išskyrus A. Smito koncepciją, apie kurią kalbėsime vėliau) remiasi visišku nesupratimu, kas aplamai yra bendroji pelno norma, ir nepagrįsta pažiūra, kad iš tikrųjų kainos yra apsprendžiamos pridedant savo nuožiūra didesnę ar mažesnę pelno dalį prie tikrosios prekių vertės. Kad ir kokios nepagrįstos yra tokios pažiūros, jos būtinai atsiranda iš to iškreipto pavidalo, kurį konkurencijos sferoje įgauna imanentiniai kapitalistinės gamybos dėsniai.

Dėsnis, pagal kurį pelno normos mažėjimas, kurį sukelia gamybinio pajėgumo išsivystymas, yra susijęs su pelno masės didėjimu, pasireiškia ir tuo, kad kapitalo pagaminamų prekių kainos kritimą lydi santykinis didėjimas pelno masės, kuri jose yra ir kuri realizuojama jas parduodant.

Kadangi gamybinio pajėgumo išsivystymas ir jį atitinkanti aukštesnė kapitalo sudėtis paleidžia veikti vis didesnį gamybos priemonių kiekį panaudojant vis mažesnį darbo kiekį, tai kiekviena trupmeninė visuminio produkto dalis, kiekviena atskira prekė arba kiekvienas tam tikras atskiras prekės kiekis, kuris yra visos pagamintųjų prekių masės mato vienetas, absorbuoja mažiau gyvojo darbo ir, be to, turi mažiau sudaiktinto darbo tiek nusidėvėjusiai panaudoto pagrindinio kapitalo daliai, tiek ir suvartotoms žaliavoms bei pagalbinėms medžiagoms padengti. Vadinasi, kiekviena atskira prekė turi mažesnę sumą darbo, tiek to, kuris yra sudaiktintas gamybos priemonėse, tiek ir to, kuris yra naujai prijungiamas gamybos metu. Todėl atskiros prekės kaina mažėja. Nepaisant to, kiekvienoje atskiroje prekėje esanti pelno masė gali didėti, jei absoliutinės arba santykinės pridedamosios vertės norma didėja. Prekė turi mažiau naujai prijungtojo darbo, bet neapmokėtoji pastarojo dalis didėja, palyginti su apmokėtąja dalimi. Tačiau tai būna tik tam tikrose ribose. Kartu su nepaprastai greitai vykstančiu, gamybai vystantis, absoliučiu gyvojo darbo, kuris vėl prijungiamas prie kiekvienos atskiros prekės, sumos mažėjimu absoliučiai mažės ir joje esančio neapmokėtojo darbo masė, kad ir kaip ji didėtų santykinai, būtent, palyginti su apmokėtąja dalimi. Nepaisant pridedamosios vertės normos didėjimo, pelno masė, kuri tenka kiekvienai atskirai prekei, darbo gamybiniam pajėgumui vystantis žymiai sumažės; o šį sumažėjimą visiškai taip pat, kaip pelno normos sumažėjimą, tik sulėtins pastoviojo kapitalo elementų atpigimas ir kitos aplinkybės, kurios yra nurodytos pirmajame šios knygos skyriuje ir kurios, pridedamosios vertės normai nesikeičiant ir net jai mažėjant, didina pelno normą.

Ta aplinkybė, kad atskirų prekių, kurių suma sudaro visuminį kapitalo produktą, kaina krinta, reiškia tik tai, kad tam tikras darbo kiekis yra realizuojamas didesne prekių mase, vadinasi, kad kiekvienoje atskiroje prekėje yra mažiau darbo negu anksčiau. Tai įvyksta net tuo atveju, jei pakyla tam tikros pastoviojo kapitalo dalies, žaliavų ir t. t., kaina. Išskyrus atskirus atvejus (pvz., jei darbo gamybinis pajėgumas vienodai atpigina visus tiek pastoviojo, tiek ir kintamojo kapitalo elementus), pelno norma mažės, nepaisant padidėjusios pridedamosios vertės normos, 1) todėl, kad net naujai prijungto darbo bendrosios mažesniosios sumos didesnioji neapmokėtoji dalis yra mažesnė, negu buvo didesniosios bendrosios sumos mažesnioji neapmokėtoji dalis, ir 2) todėl, kad aukštesnė kapitalo sudėtis pasireiškia atskira preke taip, jog prekės vertės dalis, kurią sudaro aplamai naujai prijungtas darbas, sumažėja, palyginti su ta vertės dalimi, kurią sudaro žaliavos, pagalbinės medžiagos ir pagrindinio kapitalo nusidėvėjimas. Toks įvairių atskiros prekės kainos sudėtinių dalių santykio pasikeitimas — sumažėjimas tos kainos dalies, kurią sudaro naujai prijungtas gyvasis darbas, ir padidėjimas tos kainos dalies, kurią sudaro anksčiau sudaiktintasis darbas,— yra forma, kuria atskiros prekės kaina pasireiškia kintamojo kapitalo sumažėjimas, palyginti su pastoviuoju kapitalu. Lygiai taip pat, kaip toks sumažėjimas yra absoliutus kalbant apie tam tikro, pvz., 100 dydžio kapitalą, jis yra absoliutus kalbant apie kiekvieną atskirą prekę kaip atitinkamą atgamintojo kapitalo dalį. Tačiau pelno norma, jei tik ją apskaičiuosime atskiros prekės kainos elementų atžvilgiu, atrodytų kitokia, negu ji iš tikrųjų yra. Ir to reiškinio priežastis yra ši:

{Pelno norma yra apskaičiuojama visam panaudotajam kapitalui, bet per tam tikrą laiką, faktiškai per vienerius metus. Per vienerius metus pagamintos ir realizuotos pridedamosios vertės, arba pelno, santykis su visu kapitalu, apskaičiuojant procentais, duoda pelno normą. Vadinasi, ji nebūtinai yra lygi tai pelno normai, kurią apskaičiuojant pagrindu imami ne vieneri metai, o atitinkamo kapitalo apyvartos periodas; tik tada, kai šis kapitalas padaro tik vieną apyvartą per metus, abi normos sutampa.

Iš antros pusės, per vienerius metus gautas pelnas yra tik suma pelno, kuris per šiuos metus gautas iš pagamintų ir parduotų prekių. Taigi jei mes pelną apskaičiuosime pagal jo santykį su prekių gamybos kaštais, tai mes gausime pelno normą $=\frac{p}{k}$, kur p yra per metus realizuotas pelnas, o k — per tą patį laiką pagamintų ir parduotų prekių gamybos kaštų suma. Aišku, kad ši pelno norma $\frac{p}{k}$ tik tuo atveju gali sutapti su tikrąja pelno norma $\frac{p}{K}$, pelno mase, padalyta iš viso kapitalo, jei $k=K$, t. y. jei kapitalas padaro lygiai vieną apyvartą per metus.

Paimkime tris įvairias kokio nors pramoninio kapitalo būkles.

I. 8 000 sv. st. kapitalas kasmet pagamina ir parduoda 5 000 vienetų prekių po 30 šil. vienetą, vadinasi, jo metinė apyvarta = 7 500 sv. st. Kiekvienam prekės vienetui jis duoda pelno 10 šil. = 2 500 sv. st. per metus. Taigi kiekviename vienete yra 20 šil. avansuotojo kapitalo ir 10 šil. pelno, vadinasi, pelno norma kiekvienam vienetui yra $\frac{10}{20}=50\%$. Apsivertusiai 7 500 sv. st. sumai tenka 5 000 sv. st. avansuotojo kapitalo ir 2 500 sv. st. pelno; kiekvienos apyvartos pelno norma, $\frac{p}{k}$, taip pat = 50%. Priešingai, pelno norma, apskaičiuota pagal santykį su visu kapitalu, yra $\frac{p}{K}=\frac{2\,500}{8\,000}=31^{1}/_{4}\%$.

II. Tarkime, kad kapitalas padidėjo iki 10 000 sv. st. ir kad dėl darbo gamybinio pajėgumo padidėjimo jis gali kasmet pagaminti 10 000 vienetų prekių, kai vieneto gamybos kaštai yra 20 šil. Jis parduoda jas su 4 šil. pelnu, vadinasi, po 24 šil. vienetą. Tokiu atveju metinio produkto kaina = 12 000 sv. st., iš kurių 10 000 sv. st. yra avansuotasis kapitalas, o 2 000 sv. st. — pelnas. $\frac{p}{k}$ vienam vienetui $=\frac{4}{20}$, metinei apyvartai $=\frac{2\,000}{10\,000}$, vadinasi, abiem atvejais = 20%, o kadangi visas kapitalas yra lygus gamybos kaštų sumai, būtent, 10 000 sv. st., tai ir $\frac{p}{K}$, tikroji pelno norma, šį kartą = 20%.

III. Tarkime, kad kapitalas, nuolat augant darbo gamybiniam pajėgumui, padidėjo iki 15 000 sv. st. ir dabar kasmet pagamina 30 000 vienetų prekių, kai vieneto gamybos kaštai yra 13 šil., o kiekvienas vienetas parduodamas su 2 šil. pelnu, vadinasi, po 15 šil. Tuo būdu metinė apyvarta = 15 šil. $\times$ 30 000 = 22 500 sv. st., iš kurių 19 500 yra avansuotasis kapitalas, o 3 000 sv. st. yra pelnas. Vadinasi, $\frac{p}{k}=\frac{2}{13}=\frac{3\,000}{19\,500}=15^{5}/_{13}\%$. Priešingai, $\frac{p}{K}=\frac{3\,000}{15\,000}=$ $=20\%$.

Taigi matome, kad tik II atveju, kai apsivertusi kapitalo vertė yra lygi visam kapitalui, pelno norma prekės vienetui arba apyvartos sumai yra ta pati, kaip ir visam kapitalui apskaičiuota pelno norma. I atveju, kai apyvartos suma yra mažesnė už visą kapitalą, pelno norma, apskaičiuota pagal santykį su prekės gamybos kaštais, yra aukštesnė; III atveju, kai visas kapitalas yra mažesnis už apyvartos sumą, ji yra žemesnė negu tikroji pelno norma, apskaičiuota pagal santykį su visu kapitalu. Tai yra bendra taisyklė.

Prekybinėje praktikoje apyvarta paprastai apskaičiuojama netiksliai. Tariama, kad visas kapitalas yra padaręs vieną apyvartą, jei realizuotų prekių kainų suma pasiekia viso panaudoto kapitalo sumą.

Tačiau *kapitalas* tik tada gali užbaigti pilną apyvartą, kai realizuotųjų prekių *gamybos kaštų* suma yra lygi viso kapitalo sumai. — *F. E.*}

Čia vėl matyti, kaip svarbu kapitalistinėje gamyboje į atskirą prekę, arba į prekinį produktą, pagamintą per tam tikrą laiką, žiūrėti ne atskirai, ne kaip į tokį, ne kaip į paprastą prekę, o kaip į avansuotojo kapitalo produktą ir imant šios prekės santykį su visu kapitalu, kuris ją pagamina.

Nors pelno *normą* pagamintos ir realizuotos pridedamosios vertės masės atžvilgiu reikia apskaičiuoti ne tik pagal santykį su suvartota kapitalo dalimi, kuri vėl pasirodo prekėse, bet pagal santykį su šia dalimi plius nesuvartotoji, bet panaudotoji ir toliau gamyboje funkcionuojanti kapitalo dalis, tačiau pelno *masė* gali būti lygi tik tai pelno arba pridedamosios vertės masei, kuri yra pačiose prekėse ir turi būti realizuota jas parduodant.

Jei pramonės našumas didėja, tai atskiros prekės kaina krinta. Joje yra mažiau darbo, tiek apmokėtojo, tiek ir neapmokėtojo. Tarkime, kad tas pats darbas pagamina, pvz., trigubai didesnį produkto kiekį; tokiu atveju kiekvienam atskiram produktui tenka $^2/_3$ mažiau darbo. O kadangi pelnas gali sudaryti tik dalį šios kiekvienoje atskiroje prekėje esančios darbo masės, tai kiekvienai atskirai prekei tenkanti pelno masė turi sumažėti, ir tai tam tikrose ribose atsitinka net tada, kai pridedamosios vertės norma didėja. Bet kuriuo atveju pelno masė visam produktui nesumažės žemiau pradinės pelno masės, jei tik kapitalas naudoja tokį pat darbininkų skaičių, kaip ir anksčiau, esant vienodam darbo išnaudojimo laipsniui. (Tai gali atsitikti ir tada, kai naudojama mažiau darbininkų, bet darbo išnaudojimo laipsnis yra didesnis.) Nes tokiu pat santykiu, kokiu mažėja atskiram produktui tenkanti pelno masė, didėja šių produktų skaičius. Pelno masė lieka ta pati, ji tik kitaip pasiskirsto prekių sumai; tačiau tai nė kiek nepakeičia to santykio, kuriuo tarp darbininkų ir kapitalistų pasiskirsto tas vertės kiekis, kurį pagamina naujai prijungtasis darbas. Pelno masė gali padidėti tik tuo atveju, jei, panaudojant ankstesnę darbo masę, padidėja neapmokėtas pridedamasis darbas arba, jei, nesikeičiant darbo išnaudojimo laipsniui, padidėja darbininkų skaičius, arba jei įvyksta viena ir kita. Visais šiais atvejais,— kurie, sutinkamai su mūsų prielaida, numato pastoviojo kapitalo padidėjimą, palyginti su kintamuoju kapitalu, ir viso įdėtojo kapitalo sumos padidėjimą,— atskiroje prekėje yra mažesnė pelno masė, ir pelno norma mažėja, net ją apskaičiuojant atskirai prekei; tam tikras papildomo darbo kiekis pasireiškia didesniu prekių kiekiu; atskiros prekės kaina krinta. Abstrakčiai žiūrint, sumažėjus atskiros prekės kainai, o tai įvyksta dėl gamybinio pajėgumo padidėjimo, vadinasi, tuo pačiu metu padidėjus šių pigesnių prekių kiekiui, pelno norma gali likti ta pati, jei, pvz., gamybinio pajėgumo didėjimas vienodai ir tuo pačiu metu veikia visas prekių

sudėtines dalis, tad visa prekės kaina sumažėja tuo pačiu santykiu, kokiu padidėjo darbo našumas ir, iš antros pusės, įvairių prekės kainos sudėtinių dalių savitarpio santykis lieka toks pat. Pelno norma galėtų net padidėti, jei su pridedamosios vertės normos padidėjimu būtų susijęs žymus pastoviojo ir ypač pagrindinio kapitalo elementų vertės sumažėjimas. Tačiau tikrovėje pelno norma, kaip jau matėme, ilgainiui sumažės. Tačiau iš atskiros prekės kainos sumažėjimo jokiu būdu negalima daryti išvados apie pelno normą. Viskas priklauso nuo to, kokio dydžio yra bendroji prekės gamyboje dalyvaujančio kapitalo suma. Tarkime, kad, pvz., vienos uolekties audeklo kaina sumažės nuo 3 šil. iki $1^2/_3$ šil.; jei yra žinoma, kad prieš tokį kainos sumažėjimą joje buvo $1^2/_3$ šil. pastoviojo kapitalo, verpalų ir kt., $^2/_3$ šil. darbo užmokesčio ir $^2/_3$ šil. pelno, o kainai sumažėjus — 1 šil. pastoviojo kapitalo, $^1/_3$ šil. darbo užmokesčio ir $^1/_3$ šil. pelno, tai dar nėra žinoma, ar pelno norma liko ta pati ar ne. Tai priklauso nuo to, ar padidėjo ir būtent kiek padidėjo visas avansuotasis kapitalas ir kiek uolekčių daugiau jis pagamina per tam tikrą laiko tarpą.

Tas iš kapitalistinio gamybos būdo prigimties išplaukiantis reiškinys, kad, didėjant darbo našumui, atskiros prekės ar tam tikro prekių kiekio kaina mažėja, prekių kiekis didėja, pelno masė atskirai prekei ir pelno norma prekių sumai mažėja, o pelno masė visai prekių sumai didėja,— šis reiškinys paviršiuje išreiškia tik pelno masės sumažėjimą atskirai prekei, jos kainos sumažėjimą, pelno masės padidėjimą padidėjusiam bendram kiekiui prekių, kurias pagamina visas visuomenės kapitalas arba atskiras kapitalistas. Tokiu atveju tai suprantama taip, kad kapitalistas gera valia imąs mažesnį pelną iš atskiros prekės, bet atlyginąs sau tuo, kad pagaminąs didesnį prekių kiekį. Toks supratimas remiasi pažiūra į pelną kaip į pelną iš pardavimo (profit upon alienation), o ši pažiūra savo ruožtu yra paimta iš pirklinio kapitalo pažiūrų.

Anksčiau, pirmosios knygos ketvirtajame ir septintajame skyriuose, mes matėme, kad kartu su darbo gamybiniu pajėgumu didėjanti prekių masė ir atskiros prekės atpigimas (jei šios prekės nėra darbo jėgos kainą apsprendžiantis elementas) savaime, nepaisant kainos sumažėjimo, nepakeičia apmokėtojo ir neapmokėtojo darbo santykio atskiroje prekėje.

Kadangi konkurencijoje viskas atrodo klaidingu, iškreiptu pavidalu, tai atskiras kapitalistas gali vaizduotis: 1) kad, sumažindamas kainą, jis sumažina savo pelną iš atskiros prekės, bet kartu gauna didesnį pelną dėl to, kad padidėja prekių masė, kurią jis parduoda; 2) kad jis nustato atskiros prekės kainą ir daugindamas nustato viso produkto kainą, tuo tarpu kai pradinis procesas yra dalyba (žr. I knyga, X skirsnis, 281 psl. [K. Marksas: «Kapitalas», I t., Vilnius, 1957, 284—285 psl.]), o daugyba yra teisinga tik kaip antrasis etapas, kuris iš anksto numato tokią dalybą. Vulgarusis

ekonomistas iš tikrųjų tik tai ir tedaro, kad savotiškas konkurencijos pagautų kapitalistų pažiūras perteikia tariamai labiau teorine, apibendrinančia kalba, ir veltui pluša, norėdamas pagrįsti šių pažiūrų teisingumą.

Iš tikrųjų prekių kainų sumažėjimas ir pelno masės padidėjimas augančiai nupigintų prekių masei tik kitokiu būdu išreiškia pelno normos mažėjimo dėsnį, tuo pačiu metu didėjant pelno masei.

Nagrinėjimas, kokiu mastu pelno normos sumažėjimas gali sutapti su kainų pakilimu, tiek pat mažai priklauso šiam skirsniui, kaip ir punktas, kuris buvo svarstomas anksčiau (I kn., 280—281 psl.) [K. Marksas: «Kapitalas», I t., Vilnius, 1957, 284—285 psl.] ryšium su santykinės pridedamosios vertės klausimu. Kapitalistas, kuris naudoja patobulintus, bet dar visuotinai nenaudojamus gamybos metodus, parduoda žemesne negu rinkos kaina, bet aukštesne negu jo individuali gamybos kaina; tuo būdu jo pelno norma kyla tol, kol ją išlygina konkurencija; kol šis išlyginimo laikotarpis tęsiasi, atsiranda reikalas didinti įdėtąjį kapitalą; priklausomai nuo kapitalo didėjimo laipsnio, kapitalistas, esant naujoms sąlygoms, galės samdyti dalį anksčiau dirbusių darbininkų, gal būt, visus juos arba net daugiau, ir, vadinasi, galės pagaminti tokią pat arba didesnę pelno masę.

KETURIOLIKTASIS SKIRSNIS

PRIEŠINGAI VEIKIANČIOS PRIEŽASTYS

Jeigu atsižvelgsime į nepaprastą, palyginti su visais ankstesniais laikotarpiais, visuomeninio darbo gamybinio pajėgumo išsivystymą net tik per paskutinius 30 metų, ypač jeigu atsižvelgsime į milžinišką masę pagrindinio kapitalo, kuris, neskaitant mašinų tikrąja šio žodžio prasme, įeina į visuomeninio gamybos proceso visumą, tai vietoj sunkumo, kuris iki šiol rūpėjo ekonomistams, būtent sunkumo, kaip išaiškinti pelno normos mažėjimą, iškyla kitas, priešingas sunkumas, būtent, kaip išaiškinti, kodėl toks mažėjimas nebuvo didesnis arba greitesnis. Tai verčia spėti esant priešingai veikiančias įtakas, kurios susilpnina ir paralyžiuoja bendrojo dėsnio įtaką ir suteikia jam tik tendencijos pobūdį; todėl bendrosios pelno normos mažėjimą mes ir pavadinome tik mažėjimo tendencija. Bendriausios iš šių priežasčių yra šios:

I. DARBO IŠNAUDOJIMO LAIPSNIO DIDINIMAS

Darbo išnaudojimo laipsnis, pridedamojo darbo ir pridedamosios vertės pasisavinimas daugiausia didinamas ilginant darbo dieną ir intensyvinant darbą. Abu šie momentai yra nuodugniai išnagrinėti I knygoje, kai buvo kalbama apie absoliutinės ir santykinės pridedamosios vertės gaminimą. Yra daug tokių darbo intensyvinimo momentų, kurių prielaida yra pastoviojo kapitalo didėjimas, palyginti su kintamuoju kapitalu, vadinasi, pelno normos mažėjimas,— pvz., jei darbininkas turi prižiūrėti didesnį skaičių mašinų. Čia,— kaip ir daugumoje būdų, kurie yra naudojami santykinei pridedamajai vertei gaminti,— tos pačios priežastys, kurios sukelia pridedamosios vertės normos didėjimą, gali sukelti mažėjimą pridedamosios vertės masės, kuri tenka tam tikram viso įdėtojo kapitalo dydžiui. Tačiau yra kitų darbo intensyvinimo momentų, kaip, pvz., mašinų greičio didinimas; čia mašinos per tą patį laiko tarpą suvartoja daugiau žaliavų, bet kai dėl pagrindinio kapitalo, tai, nors mašinos ir nusidėvi greičiau, dėl to nė kiek nepasikeičia jų vertės santykis su kaina to darbo, kuris jas paleidžia veikti. Bet kaip tik darbo dienos ilginimas, šitas šiuolaikinės pramonės

išradimas, didina pasisavinamo pridedamojo darbo masę, iš esmės nepakeisdamas panaudojamos darbo jėgos santykio su jos paleidžiamu veikti pastoviuoju kapitalu, jis faktiškai veikiau atveda į pastoviojo kapitalo santykinį mažėjimą. Bet mes jau esame parodę,— o tai iš tikrųjų ir sudaro pelno normos mažėjimo tendencijos paslaptį,— kad santykinės pridedamosios vertės gaminimo metodai, aplamai ir ištisai paėmus, yra šie: — iš vienos pusės, kiek galint didesnę tam tikros darbo masės dalį paversti pridedamąja verte, iš antros pusės,— aplamai naudoti kiek galint mažiau darbo, palyginti su avansuotuoju kapitalu, tad tos pačios priežastys, kurios įgalina didinti darbo išnaudojimo laipsnį, neleidžia panaudojant to paties dydžio kapitalą išnaudoti tiek pat darbo, kaip ir anksčiau. Tokios yra priešingai veikiančios tendencijos, kurios, didindamos pridedamosios vertės normą, tuo pačiu metu sukelia pridedamosios vertės, kurią pagamina tam tikras kapitalas, masės sumažėjimą, vadinasi, ir pelno normos sumažėjimą. Čia taip pat reikia paminėti masinį moterų ir vaikų darbo naudojimą, nes dabar visa šeima turi duoti kapitalui didesnę pridedamojo darbo masę negu anksčiau, net tada, kai bendroji šios šeimos gaunama darbo užmokesčio suma padidėja, nors tai anaiptol nėra bendras reiškinys. Tokią pat įtaką daro visa tai, kas, panaudojamojo kapitalo dydžiui nesikeičiant, skatina santykinės pridedamosios vertės gaminimą vien tik gerinant metodus, kaip tai yra žemės ūkyje. Nors čia naudojamas pastovusis kapitalas nedidėja, palyginti su kintamuoju kapitalu, jei mes pastarąjį laikome samdomos darbo jėgos rodikliu, tačiau produktų masė didėja, palyginti su panaudotąja darbo jėga. Tas pat būna, jei darbo gamybinis pajėgumas (vis tiek, ar jo produktas įeina į darbininkų vartojimą ar į pastoviojo kapitalo elementus) yra atpalaiduojamas nuo kliūčių, kurios apsunkina susisiekimą, nuo savavališkų apribojimų arba nuo apribojimų, kurie ilgainiui yra pasidarę trukdančiais, ir aplamai nuo bet kokių varžymų, o tai iš pradžių nepaliečia kintamojo kapitalo santykio su pastoviuoju kapitalu.

Kapitalistams naudojant išradimus ir t. t., kurie dar nėra visuotinai vartojami, pridedamoji vertė jiems laikinai padidėja, palyginti su bendru jos lygiu; gali kilti klausimas, ar šie laikini pridedamosios vertės padidėjimai, palyginti su bendruoju lygiu, kurie nuolat pasikartoja ir pasirodo čia vienoje, čia kitoje gamybos šakoje, priklauso prie tų priežasčių, kurios stabdo pelno normos mažėjimą, bet galiausiai nuolat jį spartina. Į šį klausimą reikia atsakyti teigiamai.

Tam tikro dydžio kapitalo pagaminta pridedamosios vertės masė yra dviejų daugiklių sandauga, būtent pridedamosios vertės normos, padaugintos iš skaičiaus darbininkų, kurie dirba esant tokiai normai. Vadinasi, jei pridedamosios vertės norma yra duota, ji priklauso nuo darbininkų skaičiaus, o jeigu yra duotas darbininkų skaičius, ji priklauso nuo pridedamosios vertės normos, t. y. apla-

mai nuo kintamojo kapitalo absoliutaus dydžio ir pridedamosios vertės normos sudėtinio santykio. Dabar pasirodė, kad maždaug tos pačios priežastys, kurios didina santykinės pridedamosios vertės normą, mažina panaudojamos darbo jėgos masę. Tačiau yra aišku, kad padidėjimas arba sumažėjimas čia įvyksta priklausomai nuo tam tikro šių dviejų priešingų judėjimų santykio ir kad pelno normos mažėjimo tendenciją daugiausia susilpnina absoliutinės, iš darbo dienos ilginimo kylančios pridedamosios vertės normos didėjimas.

Nagrinėdami pelno normą, mes aplamai esame konstatavę, kad normos sumažėjimą, kuris įvyksta viso panaudojamojo kapitalo masei padidėjus, atitinka pelno masės padidėjimas. Imant visą visuomenės kintamąjį kapitalą, jo pagaminta pridedamoji vertė yra lygi pagamintajam pelnui. Kartu su absoliučia pridedamosios vertės mase padidėjo ir pridedamosios vertės norma; pirmoji padidėjo todėl, kad padidėjo visuomenės naudojama darbo jėgos masė, antroji — todėl, kad padidėjo šio darbo išnaudojimo laipsnis. Tačiau tam tikro, pvz., 100 dydžio kapitalui pridedamosios vertės norma gali padidėti, o jos masė vidutiniškai sumažės, nes normą apsprendžia tas santykis, kuriuo padidėja kintamosios kapitalo dalies vertė; o masę, priešingai, apsprendžia toji santykinė dalis, kurią kintamasis kapitalas sudaro visame kapitale.

Pridedamosios vertės normos didėjimas,— kadangi jis įvyksta, tarp kita ko, ir tokiomis aplinkybėmis, kai, kaip nurodyta aukščiau, pastovusis kapitalas visai nedidėja arba didėja ne ta proporcija, kaip kintamasis kapitalas,— yra veiksnys, kuris dalyvauja apsprendžiant pridedamosios vertės masę, vadinasi, ir pelno normą. Šis veiksnys nepanaikina bendrojo dėsnio. Bet jo poveikio padarinys yra tas, kad šis dėsnis veikia daugiausia kaip tendencija, t. y. kaip dėsnis, kurio absoliutų realizavimą stabdo, lėtina ir silpnina priešingai veikiančios aplinkybės. Bet kadangi tos pačios priežastys, kurios didina pridedamosios vertės normą (net darbo laiko ilginimas yra stambiosios pramonės rezultatas), turi tendenciją mažinti tam tikro kapitalo naudojamos darbo jėgos kiekį, tai tos pačios priežastys turi tendenciją mažinti pelno normą ir lėtinti šio mažėjimo procesą. Jei vienam darbininkui yra užkrautas darbas, kurį racionaliai gali atlikti tik du darbininkai, ir jei tai vyksta tokiomis aplinkybėmis, kuriomis šis darbininkas gali atstoti tris, tai vienas darbininkas dabar tieks tiek pat pridedamojo darbo, kiek anksčiau duodavo du, ir dėl to pakils pridedamosios vertės norma. Tačiau jis netieks tiek, kiek anksčiau duodavo trys, ir tuo būdu pridedamosios vertės masė sumažės. Tačiau šį sumažėjimą kompensuoja arba apriboja pridedamosios vertės normos didėjimas. Jei visi gyventojai dirbs esant padidėjusiai pridedamosios vertės normai, tai pridedamosios vertės masė padidės, nors gyventojų skaičius liks toks pat. Dar daugiau ji padidės, jei padidės gyventojų skaičius;

Ir nors tai yra susiję su santykiniu dirbančių darbininkų skaičiaus sumažėjimu, palyginti su viso kapitalo dydžiu, tačiau šį sumažėjimą silpnina arba stabdo pridedamosios vertės normos didėjimas.

Prieš pereidami prie sekančio klausimo, mes turime dar kartą pabrėžti, kad, jei kapitalo dydis yra duotas, pridedamosios vertės *norma* gali didėti, nors jos *masė* mažėja, ir atvirkščiai. Pridedamosios vertės masė yra lygi jos normai, padaugintai iš darbininkų skaičiaus; tačiau ši norma niekad neapskaičiuojama visam kapitalui, o tik kintamajam kapitalui, iš tikrųjų tik vienai darbo dienai. Priešingai, jeigu yra duotas kapitalo vertės dydis, *pelno norma* niekad negali padidėti arba sumažėti, jei nepadidėjo arba nesumažėjo *pridedamosios vertės masė*.

II. DARBO UŽMOKESČIO SUMAŽINIMAS ŽEMIAU DARBO JĖGOS VERTĖS

Mes čia tik empiriškai nurodome į šią aplinkybę, nes iš tikrųjų ji, kaip ir daug kas kita, ką čia būtų galima paminėti, nepriklauso bendrajai kapitalo analizei, bet priklauso konkurencijos nagrinėjimui, kuris nėra šio veikalo uždavinys. Tačiau ji yra viena iš labai reikšmingų priežasčių, kurios stabdo pelno normos mažėjimo tendenciją.

III. PASTOVIOJO KAPITALO ELEMENTŲ ATPIGIMAS

Čia priklauso visa tai, kas buvo pasakyta šios knygos pirmajame skyriuje apie priežastis, kurios didina pelno normą, pridedamosios vertės normai nesikeičiant arba nepriklausomai nuo pridedamosios vertės normos, vadinasi, ir tas atvejis, kai,— imant visą kapitalą,— pastoviojo kapitalo vertė didėja ne tokia proporcija, kokia didėja jo materialinė apimtis. Pavyzdžiui, medvilnės kiekis, kurį perdirba vienas verpėjas šiuolaikiniame Europos fabrike, yra nepaprastai padidėjęs, palyginti su tuo kiekiu, kurį Europos verpėjas anksčiau perdirbdavo rateliu. Tačiau perdirbamosios medvilnės vertė nėra padidėjusi tokia proporcija, kokia yra padidėjusi jos masė. Tą pat galima pasakyti apie mašinas ir kitą pagrindinį kapitalą. Trumpai tariant, tas pats vystymasis, kuris didina pastoviojo kapitalo masę, palyginti su kintamuoju kapitalu, darbo gamybiniam pajėgumui padidėjus, sumažina jo elementų vertę ir, vadinasi, trukdo pastoviojo kapitalo vertei, nors ir nuolat didėjančiai, didėti tokiu pat santykiu, kokiu didėja jo materialinė apimtis, t. y. kokiu didėja materialinė to paties darbo jėgos kiekio paleidžiamų veikti gamybos priemonių apimtis. Atskirais atvejais pastoviojo kapitalo elementų masė gali net padidėti, o jo vertė lieka ta pati arba net sumažėja.

Su tuo, ką esame pasakę, yra susijęs esamojo kapitalo (t. y. medžiaginių jo elementų) vertės sumažėjimas, kuris įvyksta vystan-

tis pramonei. Jis taip pat yra viena iš nuolat veikiančių priežasčių, kurios stabdo pelno normos mažėjimą, nors tam tikromis aplinkybėmis jis gali sumažinti pelno masę,— jei sumažina pelną duodančio kapitalo masę. Čia vėl matome, kad tos pačios priežastys, dėl kurių atsiranda pelno normos mažėjimo tendencija, kartu silpnina šios tendencijos veikimą.

IV. SANTYKINIS GYVENTOJŲ PERTEKLIUS

Santykinio gyventojų pertekliaus susidarymas yra neatskiriamas nuo darbo gamybinio pajėgumo vystymosi ir jį paspartina šis vystymasis, kuris pasireiškia pelno normos mažėjimu. Santykinis gyventojų perteklius tam tikroje šalyje pasireiškia tuo ryškiau, kuo labiau joje yra išsivystęs kapitalistinis gamybos būdas. Savo ruožtu jis yra priežastis to, kad, iš vienos pusės, daugelyje gamybos šakų tebeegzistuoja daugiau ar mažiau nepilnas darbo pajungimas kapitalui — egzistuoja ilgiau, negu tai, iš pirmo žvilgsnio žiūrint, atitinka bendrą išsivystymo lygį; tai yra pasekmė rinkoje esančių arba atleistų samdomųjų darbininkų pigumo ir per didelio jų skaičiaus, o taip pat atkaklesnio pasipriešinimo, su kuriuo tam tikrose gamybos šakose, priklausomai nuo jų prigimties, susiduria rankinio darbo pavertimas mašininiu darbu. Iš antros pusės, atsiranda naujos gamybos šakos, ypač prabangos dalykų,— šakos, kurioms pagrindas yra kaip tik toks perteklinis gyventojų skaičius, dažnai atleidžiamas dėl to, kad kitose gamybos šakose vyrauja pastovusis kapitalas, ir kurios savo ruožtu remiasi gyvojo darbo elementų vyravimu jose ir tik pamažu nueina tokį pat išsivystymo kelią, kaip kitos gamybos šakos. Abiem atvejais kintamasis kapitalas sudaro žymią viso kapitalo dalį, o darbo užmokestis yra mažesnis už vidutinį, tad šiose gamybos šakose ir pridedamosios vertės norma, ir pridedamosios vertės masė yra nepaprastai didelės. Bet kadangi bendroji pelno norma susidaro išsilyginant atskirų gamybos šakų pelno normoms, tai ta pati priežastis, dėl kurios atsiranda pelno normos mažėjimo tendencija, čia sukelia pasipriešinimą šiai tendencijai, kuris daugiau ar mažiau paralyžiuoja jos įtaką.

V. UŽSIENIO PREKYBA

Jei užsienio prekyba atpigina iš dalies pastoviojo kapitalo elementus, iš dalies būtinuosius pragyvenimo reikmenis, kuriais virsta kintamasis kapitalas, tai ji skatina pelno normos kilimą, nes didina pridedamosios vertės normą ir mažina pastoviojo kapitalo vertę. Ji aplamai veikia šia kryptimi, įgalindama plėsti gamybos mastą. Tuo būdu ji spartina, iš vienos pusės, kaupimą, o iš antros pusės, kintamojo kapitalo mažėjimą, palyginti su pastoviuoju kapitalu, ir todėl spartina pelno normos mažėjimą. Lygiai taip pat

užsienio prekybos išsiplėtimas, nors ir būdamas kapitalistinio gamybos būdo bazė jo vaikystėje, šiam gamybos būdui vystantis, dėl jam savybingo vidinio būtinumo, dėl reikalo turėti rinką, kuri nuolat plečiasi, — pasidarė šio gamybos būdo rezultatas. Čia vėl pasireiškia tokia pat dvejopa įtaka (Rikardo visai nepastebėjo šios užsienio prekybos pusės).

Kitas klausimas,— kuris dėl savo specialaus pobūdžio iš tikrųjų čia neturi būti mūsų nagrinėjamas,— yra šis: ar padidėja bendroji pelno norma dėl to, kad pasidaro aukštesnė pelno norma, kurią duoda kapitalas, įdėtas į užsienio, ypač į kolonijinę prekybą?

Į užsienio prekybą įdėti kapitalai gali duoti aukštesnę pelno normą, nes, iš vienos pusės, čia konkuruojama prekėmis, kurias kitos šalys gamina mažiau palankiomis gamybos sąlygomis, tad labiau išsivysčiusi šalis savo prekes parduoda aukščiau jų vertės, nors ir pigiau negu konkuruojančiosios šalys. Kadangi labiau išsivysčiusios šalies darbas čia vertinamas kaip didesnio lyginamojo svorio darbas, tai pelno norma didėja, nes darbas, kuris nėra apmokamas kaip aukštesnės kokybės darbas, yra parduodamas kaip toks. Tas pats santykis gali susidaryti ir tai šaliai, į kurią siunčiamos prekės, ir tai, iš kurios prekės gaunamos, būtent, gali būti taip, kad tokia šalis atiduoda sudaiktinto darbo in natura [natūriniu pavidalu] daugiau, negu gauna, ir kad vis dėlto ji gauna prekes pigiau, negu galėtų pati jas gaminti. Visai taip pat, kaip fabrikantas, pritaikantis naują išradimą pirmiau, negu jis pradedamas visuotinai vartoti, parduoda pigiau už savo konkurentus ir vis dėlto aukščiau individualinės savo prekių vertės, t. y. palyginti aukštesnį jo panaudojamo darbo gamybinį pajėgumą paverčia pridedamuoju darbu. Tuo būdu jis realizuoja pridėtinį pelną. Iš antros pusės, kai dėl kolonijose ir t. t. įdėtų kapitalų, tai jie gali duoti aukštesnes pelno normas, nes ten dėl menko išsivystymo pelno norma aplamai yra aukštesnė, o, naudojant vergus, kuli ir t. t., yra didesnis ir darbo išnaudojimo laipsnis. Visai nesuprantama, kodėl gi šios aukštesnės pelno normos, kurias tuo būdu duoda į tam tikras šakas įdėtieji kapitalai ir kurios yra siunčiamos į tėvynę, neturėtų čia dalyvauti bendrosios pelno normos išsilyginime, jei, be to, tokio išsilyginimo kelyje nestovi monopoliai, vadinasi, kodėl jos neturėtų pro tanto [atitinkamai] pakelti ją[36]. To negalima suprasti ypač tuo atveju, jei šakas, į kurias yra įdėtas kapitalas, veikia laisvosios konkurencijos dėsniai. O Rikardo, priešingai, tai vaizduojasi šitaip: už pinigus, kurie gaunami užsienyje parduo-

[36] Šiuo atveju yra teisus A. Smitas, o ne Rikardo, kuris sako: «Jie teigia, kad pelno lygybė atsiras dėl bendro pelno padidėjimo, bet aš esu tos nuomonės, kad pelnas, kuris yra gaunamas privilegijuotoje prekybos šakoje, greitai nusmuks iki bendro lygio» ([*D. Ricardo:* «On the Principles of Political Economy»]. Works ed. by Mac Culloch. [London 1852], 73 psl.). [Žr. *Д. Рикардо:* «Начала политической экономии». Maskva, 1955, 113 psl.]

dant aukštesne kaina, ten yra perkamos prekės ir kaip padengimas siunčiamos atgal į tėvynę; vadinasi, šios prekės yra parduodamos šalies viduje, ir todėl ši aplinkybė gali būti, bent laikinai, ypatingai nenaudinga šioms labiausiai privilegijuotoms gamybos sferoms. Tokia iliuzija tučtuojau išnyksta, kai tik mes paliekame nuošalyje piniginę formą. Šalis, kuri yra palankiose sąlygose, mainais gauna daugiau darbo už mažesnį darbo kiekį, nors šį skirtumą, šį perviršį, kaip aplamai vykstant mainams tarp darbo ir kapitalo, pasisavina tam tikra klasė. Vadinasi, jei pelno norma yra aukštesnė dėl to, kad kolonijinėje šalyje ji aplamai yra aukštesnė, tai palankiomis tos šalies natūraliomis sąlygomis tokia padėtis gali būti ir esant žemoms prekių kainoms. Išsilyginimas įvyksta, bet tai yra ne išsilyginimas į senąjį lygį, kaip mano Rikardo.

Tačiau ta pati užsienio prekyba išvysto šalies viduje kapitalistinį gamybos būdą ir, vadinasi, sukelia kintamojo kapitalo mažėjimą, palyginti su pastoviuoju; iš antros pusės, ji sukuria perprodukciją užsienio atžvilgiu ir todėl toliau vėl daro priešingą poveikį.

Ir tuo būdu aplamai pasirodo, kad tos pačios priežastys, kurios sukelia bendrosios pelno normos mažėjimą, sukelia priešingas įtakas, kurios stabdo šį mažėjimą, lėtina jį ir iš dalies jį paralyžiuoja. Jos nepanaikina dėsnio, bet susilpnina jo veikimą. Be to būtų nesuprantamas ne bendrosios pelno normos mažėjimas, bet, atvirkščiai, santykinis tokio mažėjimo lėtumas. Vadinasi, dėsnis veikia tik kaip tendencija, kurios įtaka aiškiai pasireiškia tik tam tikromis sąlygomis ir per ilgus laiko tarpus.

Nesusipratimams išvengti, prieš eidami toliau, mes dar kartą pakartosime du jau ne kartą išdėstytus teiginius.

Pirma: Tas pats procesas, kuris, besivystant kapitalistiniam gamybos būdui, atpigina prekes, taip pat keičia prekėms gaminti naudojamo visuomeninio kapitalo organinę sudėtį, dėl to mažina ir pelno normą. Taigi santykinių atskiros prekės kaštų, taip pat ir tos šių kaštų dalies, kurią sudaro mašinų nusidėvėjimas, sumažėjimo nereikia tapatinti su pastoviojo kapitalo vertės padidėjimu, palyginti su kintamuoju kapitalu, nors, atvirkščiai, kiekvienas santykinių pastoviojo kapitalo kaštų sumažėjimas, jo medžiaginių elementų masei nesikeičiant arba didėjant, turi įtakos pelno normos didėjimui, t. y. pro tanto [atitinkamai] pastoviojo kapitalo vertės mažėjimui, palyginti su kintamuoju kapitalu, kuris naudojamas vis mažesnė proporcija.

Antra: Ta aplinkybė, kad atskirose prekėse, kurių visuma sudaro kapitalo produktą, esančio naujai prijungto gyvojo darbo santykis su jose esančiomis žaliavomis ir jas gaminant suvartotomis darbo priemonėmis vis mažėja; vadinasi, ta aplinkybė, kad atskirose prekėse yra sudaiktinamas vis mažesnis naujai prijungto gyvojo darbo kiekis, nes, vystantis visuomeniniam gamybiniam

pajėgumui, jęms pagaminti reikia mažiau darbo,— ši aplinkybė neliečia to santykio, kuriuo prekėje esantis gyvasis darbas pasidalija į apmokėtąjį ir neapmokėtąjį. Atvirkščiai. Nors bendras prekėje esančio naujai prijungto gyvojo darbo kiekis mažėja, neapmokėtoji dalis didėja, palyginti su apmokėtąja dalimi, arba dėl absoliutinio arba santykinio apmokėtosios dalies mažėjimo, nes tas pats gamybos metodas, kuris sumažina bendrąją naujai prijungto gyvojo darbo masę kiekvienoje atskiroje prekėje, yra susijęs su absoliutinės ir santykinės pridedamosios vertės padidėjimu. Pelno normos mažėjimo tendencija yra susijusi su pridedamosios vertės normos didėjimo tendencija, vadinasi, su darbo išnaudojimo laipsnio didėjimo tendencija. Todėl yra be galo absurdiška pelno normos mažėjimą aiškinti darbo užmokesčio normos didėjimu, nors išimtiniais atvejais ir tai gali pasitaikyti. Tik supratusi santykius, kurie veikia susidarant pelno normai, statistika gali pradėti teisingai analizuoti darbo užmokesčio normą įvairiose epochose ir įvairiose šalyse. Pelno norma mažėja ne todėl, kad darbas darosi mažiau našus, o todėl, kad jis darosi našesnis. Ir viena ir kita — pridedamosios vertės normos didėjimas ir pelno normos mažėjimas — yra tik skirtingos formos, kuriomis kapitalistiškai pasireiškia didėjantis darbo našumas.

VI. AKCINIO KAPITALO DIDĖJIMAS

Prie aukščiau išnagrinėtųjų penkių momentų dar galime pridėti šį, bet ties juo mes tuo tarpu negalime plačiau sustoti. Kapitalistinei gamybai darant pažangą, kuri vyksta lygia greta su spartėjančiu kaupimu, dalis kapitalo yra apskaičiuojama ir panaudojama tik kaip kapitalas, kuris duoda palūkanas. Ne ta prasme, kad kiekvienas kapitalistas, kuris skolina kapitalą, pasitenkintų palūkanomis, tuo tarpu kai pramonės kapitalistas gauna įmonininko pelną. Tai visai neturi nieko bendro su bendrosios pelno normos lygiu, nes šiai normai pelnas = palūkanoms + įvairių rūšių pelnas + žemės renta, kurių pasiskirstymas tarp šių atskirų kategorijų neturi reikšmės bendrajai pelno normai. Bet ta prasme, kad šie kapitalai, nors jie ir yra įdėti į stambias gamybines įmones, duoda, atskaičius visus kaštus, tik didelius ar mažus procentus, vadinamuosius dividendus, pvz., geležinkelių srityje. Vadinasi, jie nedalyvauja bendrosios pelno normos išsilyginime, nes jie duoda mažesnę pelno normą negu vidutinė pelno norma. Jeigu jie dalyvautų šiame išsilyginime, tai vidutinė pelno norma kristų dar žemiau. Nagrinėjant klausimą teoriškai, į juos galima atsižvelgti, ir tokiu atveju gaunama mažesnė pelno norma negu ta, kuri, matyt, yra ir kuri tikrai turi lemiamą reikšmę kapitalistams,— gaunama mažesnė pelno norma, nes kaip tik šiose įmonėse pastovusis kapitalas yra visų didžiausias, palyginti su kintamuoju kapitalu.

PENKIOLIKTASIS SKIRSNIS

VIDINIŲ DĖSNIO PRIEŠTARAVIMŲ IŠSIVYSTYMAS

I. BENDROS PASTABOS

Pirmajame šios knygos skyriuje mes matėme, kad pridedamosios vertės norma, jeigu ji yra išreikšta kaip pelno norma, visada atrodo mažesnė, negu ji yra. Dabar mes pamatėme, kad net didėjanti pridedamosios vertės norma turi tendenciją pasireikšti mažėjančia pelno norma. Pelno norma tik tuo atveju būtų lygi pridedamosios vertės normai, jei *c* būtų = 0, t. y. jei visas kapitalas būtų sunaudojamas darbo užmokesčiui. Mažėjanti pelno norma tik tada išreiškia mažėjančią pridedamosios vertės normą, kai santykis tarp pastoviojo kapitalo vertės ir jį paleidžiančios veikti darbo jėgos masės nesikeičia arba kai ši pastaroji didėja pastoviojo kapitalo vertės atžvilgiu.

Rikardo, nagrinėdamas, kaip jis manė, pelno normą, iš tikrųjų nagrinėjo tik pridedamosios vertės normą, o šią pastarąją tik esant tai prielaidai, kad darbo dienos intensyvumas ir ilgumas yra pastovus dydis.

Pelno normos mažėjimas ir kaupimo greitėjimas tik tada yra skirtingos to paties proceso išraiškos, kai vienas ir kitas yra gamybinio pajėgumo išsivystymo išraiška. Savo ruožtu kaupimas greitina pelno normos mažėjimą, nes drauge su juo vyksta darbų koncentracija stambiu mastu ir kartu susidaro aukštesnė kapitalo sudėtis. Iš antros pusės, pelno normos mažėjimas ir vėl greitina kapitalo koncentraciją ir jo centralizaciją atimant iš smulkių kapitalistų nuosavybę, eksproprijuojant paskutinius likučius betarpiškų gamintojų, pas kuriuos dar yra likęs kas nors, ką galima eksproprijuoti. Toliau, dėl to greitėja kaupimas masės atžvilgiu, nors mažėjant pelno normai, mažėja ir kaupimo norma.

Antra vertus, kadangi viso kapitalo vertės didėjimo norma, pelno norma, yra kapitalistinės gamybos akstinas (taip pat, kaip kapitalo vertės didinimas yra vienintelis jo tikslas), tai pelno normos mažėjimas lėtina naujų savarankiškų kapitalų susidarymą ir tuo būdu sudaro grėsmę kapitalistinio gamybos proceso vystymuisi; jis skatina perprodukciją, spekuliaciją, krizes, perteklinio kapitalo atsiradimą kartu su pertekliniais gyventojais. Todėl ekonomistai, kurie, kaip Rikardo, kapitalistinį gamybos būdą laiko absoliučiu, kartu

jaučia, kad šis gamybos būdas pats sau sukuria ribas, ir todėl šias ribas priskiria ne gamybai, bet gamtai (rentos teorijoje). Tačiau svarbiausia toje baimėje, kurią jiems kelia pelno normos mažėjimas, yra miglotas suvokimas to fakto, kad kapitalistinis gamybos būdas, vystantis gamybinėms jėgoms, pasiekia tokią ribą, kuri neturi nieko bendro su turto kaip tokio gaminimu; ir ši savotiška riba rodo kapitalistinio gamybos būdo ribotumą ir tik istorinį, laikiną jo pobūdį; rodo, kad kapitalistinis gamybos būdas nėra absoliutus būdas turtui gaminti ir kad, priešingai, tam tikroje pakopoje jis sueina į konfliktą su tolesniu savo vystymusi.

Šiaip ar taip, Rikardo ir jo mokykla nagrinėja tik pramonės pelną, kuris apima ir palūkanas. Tačiau ir žemės rentos norma taip pat turi tendenciją mažėti, nors jos absoliuti masė didėja ir nors ji gali ir santykinai didėti, palyginti su pramonės pelnu (žr. Ed. Uestą, kuris *anksčiau* už Rikardo išdėstė žemės rentos dėsnį). Jei mes nagrinėsime visą visuomeninį kapitalą K ir pramonės pelną, kuris lieka, atskaičius palūkanas ir žemės rentą, žymėsime p_1, palūkanas žymėsime z ir žemės rentą — r, tai $\frac{m}{K}=\frac{p}{K}=\frac{p_1+z+r}{K}=\frac{p_1}{K}+\frac{z}{K}+\frac{r}{K}$. Mes matėme, kad nors kapitalistinei gamybai vystantis bendroji pridedamosios vertės suma m nuolat didėja, tačiau $\frac{m}{K}$ taip pat nuolat mažėja, nes K didėja dar greičiau negu m. Vadinasi, nėra jokio prieštaravimo, kad p_1, z ir r kiekvienas savaime gali nuolat didėti, tuo tarpu kai tiek $\frac{m}{K}=\frac{p}{K}$, tiek ir $\frac{p_1}{K}$, $\frac{z}{K}$ ir $\frac{r}{K}$ kiekvienas savaime gali vis mažėti, arba kad p_1, palyginti su z, arba r, palyginti su p_1, arba palyginti ir su p_1 ir su z, santykinai didėja. Didėjant visuminei pridedamajai vertei, arba pelnui, $m=p$, bet tuo pačiu metu mažėjant pelno normai $\frac{m}{K}=\frac{p}{K}$, dalių p_1, z ir r, į kurias dalijasi $m=p$, dydžio santykis gali visaip keistis bendrosios sumos m apsprendžiamose ribose, ir m arba $\frac{m}{K}$ dydžiui tai nedaro jokios įtakos.

p_1, z ir r pasikeitimas vienas kito atžvilgiu tėra tik kitoks m pasiskirstymas įvairiose rubrikose. Todėl ir $\frac{p_1}{K}$, $\frac{z}{K}$ arba $\frac{r}{K}$, individualinio pramonės pelno norma, palūkanų norma ir rentos santykis su visu kapitalu gali vienas kito atžvilgiu padidėti, nors $\frac{m}{K}$, bendroji pelno norma, mažėja; belieka tik viena sąlyga, kad visų trijų dydžių suma būtų $=\frac{m}{K}$. Jei pelno norma sumažėja nuo 50% iki 25%, jei, pvz., kapitalo sudėtis, pridedamosios vertės normai esant 100%, iš 50_c+50_v pavirsta 75_c+25_v, tai pirmuoju atveju 1 000 dydžio kapitalas duos 500 dydžio pelną, o antruoju atveju 4 000 dydžio kapitalas duos 1 000 dydžio pelną. Čia m arba p dvigubai padidėjo, bet

p' sumažėjo per pusę. Ir jeigu anksčiau iš 50% pelnui teko 20, palūkanoms 10 ir rentai 20, tai $\frac{p_1}{K}=20\%$, $\frac{z}{K}=10\%$, $\frac{r}{K}=20\%$. Jei pelno normai sumažėjus iki 25%, santykiai lieka tie patys, tai $\frac{p_1}{K}=10\%$, $\frac{z}{K}=5\%$ ir $\frac{r}{K}=10\%$. Priešingai, jei $\frac{p_1}{K}$ sumažės iki 8% ir $\frac{z}{K}$ iki 4%, tai $\frac{r}{K}$ padidės iki 13%. Santykinis r dydis padidėtų, palyginti su p_1 ir z, bet vis dėlto p' liktų toks pat. Abiem atvejais p_1, z ir r suma padidėtų, nes ji būtų pagaminta panaudojant keturis kartus didesnį kapitalą. Beje, Rikardo prielaida, kad iš pradžių pramonės pelnas (plius palūkanos) apima visą pridedamąją vertę, istoriškai ir logiškai yra neteisinga. Priešingai, tik progresuojant kapitalistinei gamybai 1) visas pelnas iš pat pradžių patenka į pramoninių ir prekybinių kapitalistų rankas tolesniam pasiskirstymui ir 2) renta suvedama į perteklių virš pelno. Paskui šiuo kapitalistiniu pagrindu vėl išauga renta, kuri yra pelno (t. y. pridedamosios vertės, imant ją kaip viso kapitalo produktą) dalis, bet ne ta specifinė produkto dalis, kurią pasiglemžia kapitalistas.

Esant reikalingoms gamybos priemonėms, t. y. esant pakankamam kapitalo kaupimui, pridedamosios vertės kūrimą, jeigu jos norma yra duota, vadinasi, jeigu yra duotas darbo išnaudojimo laipsnis, apriboja tik gyventojų darbininkų skaičius, o jeigu yra duotas ir gyventojų darbininkų skaičius, pridedamosios vertės kūrimą apriboja tik darbo išnaudojimo laipsnis. Ir kapitalistinis gamybos procesas iš esmės yra gaminimas pridedamosios vertės, kurią sudaro pridedamasis produktas arba atitinkama pagamintųjų prekių dalis, kurioje yra sudaiktintas neapmokėtasis darbas. Niekad nereikia užmiršti, kad šios pridedamosios vertės gaminimas — o kai kurios jos dalies pavertimas atgal į kapitalą, arba kaupimas, sudaro integralinę šio pridedamosios vertės gaminimo dalį,— yra betarpiškas kapitalistinės gamybos tikslas ir jos lemiamasis motyvas. Todėl niekad nereikia kapitalistinės gamybos vaizduoti tokia, kokia ji iš tikrųjų nėra, būtent tokia gamyba, kurios betarpiškas tikslas yra vartojimas arba vartojimo reikmenų gamyba kapitalistams. Šiuo atveju būtų visiškai užmirštas specifinis jos pobūdis, kurį išreiškia visa vidinė jos esmė.

Šios pridedamosios vertės gavimas sudaro betarpišką gamybos procesą, kuriam, kaip sakėme, nėra jokių ribų, išskyrus aukščiau minėtąsias. Kai tik tas pridedamojo darbo kiekis, kurį galima išspausti, yra sudaiktintas prekėse, pridedamoji vertė yra pagaminta. Tačiau šiuo pridedamosios vertės gaminimu pasibaigia tik pirmasis kapitalistinio gamybos proceso aktas, betarpiškas gamybos procesas. Kapitalas yra sugėręs tiek ir tiek neapmokėtojo darbo. Besivystant procesui, kuris pasireiškia pelno normos mažėjimu, tokiu būdu pagaminamos pridedamosios vertės masė pasiekia milžinišką

mastą. Dabar prasideda antrasis proceso aktas. Visa prekių masė, visas produktas,— tiek ta jo dalis, kuri padengia pastovųjį ir kintamąjį kapitalą, tiek ir ta dalis, kuri sudaro pridedamąją vertę,— turi būti parduota. Jei tai neįvyksta, arba jei tai įvyksta tik iš dalies, arba jei prekės parduodamos tik tokiomis kainomis, kurios yra žemesnės už gamybos kainas, tai nors darbininkas ir buvo išnaudojamas, bet šio išnaudojimo kaip tokio kapitalistas nerealizuoja, o tai gali būti susiję su tuo, kad išspausta pridedamoji vertė yra visai nerealizuojama arba realizuojama tik iš dalies, ir net su tuo, kad kapitalas iš dalies arba visiškai prarandamas. Betarpiško išnaudojimo sąlygos ir jo realizavimo sąlygos nėra tapatingos. Jos ne tik nesutampa laiko ir vietos atžvilgiu, bet ir iš esmės yra skirtingos. Pirmąsias riboja tik visuomenės gamybinis pajėgumas, antrąsias riboja įvairių gamybos šakų proporcingumas ir visuomenės vartojamasis pajėgumas. Tačiau visuomenės vartojamąjį pajėgumą apsprendžia ne absoliutus gamybinis pajėgumas ir ne absoliutus vartojamasis pajėgumas, bet vartojamasis pajėgumas, besiremiantis antagonistiniais paskirstymo santykiais, kurie visuomenės didžiulės masės vartojimą suveda į minimumą, besikeičiantį tik daugiau ar mažiau siaurose ribose. Toliau jį riboja siekimas kaupti, siekimas didinti kapitalą ir gaminti išplėstiniu mastu pridedamąją vertę. Toks yra kapitalistinės gamybos dėsnis, kurį diktuoja nuolatinės pačių gamybos metodų revoliucijos, su tuo nuolat susijęs esamojo kapitalo nuvertėjimas, visuotinė konkurencinė kova, būtinumas tobulinti gamybą ir plėsti jos mastą, vien tik siekiant išlaikyti savo egzistavimą ir išvengti pražūties. Todėl rinka turi būti nuolat plečiama, tad rinkos ryšiai ir juos reguliuojančios sąlygos vis labiau įgauna nuo gamintojų nepriklausomo gamtos dėsnio pobūdį, darosi vis mažiau kontroliuojami. Vidinis prieštaravimas siekia išsispręsti išplėsdamas išorinę gamybos sferą. Tačiau kuo labiau vystosi gamybinis pajėgumas, tuo labiau jis ima prieštarauti siauram pagrindui, kuriuo remiasi vartojimo santykiai. Šiam prieštaravimų kupinam pagrindui anaiptol neprieštarauja ta aplinkybė, kad kapitalo perteklius yra susijęs su didėjančiu gyventojų pertekliumi, nes nors, sujungus kapitalo perteklių su gyventojų pertekliumi, pagaminamos pridedamosios vertės masė padidėtų, bet kaip tik dėl to padidėtų ir prieštaravimas tarp tų sąlygų, kuriomis ši pridedamoji vertė yra gaminama, ir tų sąlygų, kuriomis ji yra realizuojama.

Jei tam tikra pelno norma yra duota, tai pelno masė visada priklauso nuo avansuoto kapitalo dydžio. Bet kaupimą tokiu atveju apsprendžia ta šios masės dalis, kuri vėl paverčiama kapitalu. Tačiau ši dalis, kadangi ji yra lygi pelnui minus kapitalistų suvartotos pajamos, priklausys ne tik nuo šios masės vertės, bet ir nuo pigumo prekių, kurias kapitalistas gali už ją nupirkti; prekių, kurios iš dalies įeina į jo vartojimą,— į jo pajamas,— iš dalies į jo pastovųjį kapitalą (darbo užmokestį čia imame kaip duotą).

Kapitalo masė, kurią darbininkas paleidžia veikti, kurios vertę jis savo darbu išlaiko ir priverčia vėl pasirodyti produkte, yra visiškai skirtinga nuo vertės, kurią jis prijungia. Jei kapitalo masė yra = 1 000 ir prijungtasis darbas = 100, tai atgamintasis kapitalas = 1 100. Jei masė yra = 100 ir prijungtasis darbas = 20, tai atgamintasis kapitalas = 120. Pirmuoju atveju pelno norma = 10%, antruoju = 20%. Ir vis dėlto iš 100 galima sukaupti daugiau negu iš 20. Ir tuo būdu kapitalo srautas didėja toliau (jo vertės sumažėjimą dėl gamybinio pajėgumo padidėjimo mes paliekame nuošalyje) arba jis kaupiamas proporcingai tai masei, kurią jis jau sudaro, bet ne proporcingai pelno normos dydžiui. Aukšta pelno norma, kuri remiasi aukšta pridedamosios vertės norma, yra galima, jei darbo diena yra labai ilga, nors darbas būtų nenašus; ji yra galima, nepaisant darbo nenašumo, nes darbininkų poreikiai yra labai maži ir dėl to vidutinis darbo užmokestis yra labai žemas. Žemą darbo užmokestį atitiks darbininkų energijos stoka. Nepaisant aukštos pelno normos, kapitalas kaupiamas šiuo atveju lėtai. Gyventojų skaičius nedidėja, o produktui pagaminti reikalingas darbo laikas yra ilgas, nors darbininko gaunamas darbo užmokestis yra mažas.

Pelno norma mažėja ne todėl, kad darbininkas yra mažiau išnaudojamas, o todėl, kad aplamai naudojama santykinai mažiau darbo, palyginti su naudojamuoju kapitalu.

Jei, kaip mes parodėme, pelno norma mažėja tuo pačiu metu, kai didėja pelno masė, tai didesnę darbo metinio produkto dalį kapitalistas pasisavins kaip kapitalo kategoriją (kaip suvartoto kapitalo padengimą) ir santykinai mažesnę dalį — kaip pelno kategoriją. Iš čia kyla kunigo Čalmerso fantazija, kad, esą, kuo mažesnę metinio produkto masę kapitalistai sunaudoja kaip kapitalą, tuo didesnį pelną jie gauna, o valstybinė bažnyčia ateina jiems į pagalbą, kad pasirūpintų žymios pridedamojo produkto dalies suvartojimu, o ne jos kapitalizavimu. Kunigas supainioja priežastį ir pasekmę. Beje, juk pelno masė didėja ir esant mažesnei normai, kartu su sunaudotojo kapitalo dydžiu. Tačiau kartu tai sąlygoja kapitalo koncentraciją, nes dabar gamybos sąlygos reikalauja panaudoti didelius kapitalus. Tai sąlygoja taip pat kapitalo centralizaciją, t. y. tai, kad stambūs kapitalistai praryja smulkius kapitalistus ir pastarieji praranda savo kapitalus. Tai ir vėl yra darbo sąlygų atskyrimas, nors ir antrinio pobūdžio, nuo gamintojų, prie kurių vis dar priklauso šie smulkūs kapitalistai, nes jų tarpe savas darbas dar vaidina tam tikrą vaidmenį; aplamai kapitalisto darbas yra atvirkščiai proporcingas jo kapitalo dydžiui, t. y. tam laipsniui, kokiu jis yra kapitalistas. Tai yra tas darbo sąlygų, iš vienos pusės, ir gamintojų, iš antros, atskyrimas, kuris sudaro kapitalo sąvoką ir kuris prasideda kartu su pradiniu kaupimu (I knyga, XXIV skirsnis), paskiau pasireiškia kaip nuolatinis procesas vykstant kapitalo kaupimui ir koncentracijai ir pagaliau čia jis pasireiškia jau esančių kapitalų

centralizacija nedaugelio rankose ir tuo, kad daugelis praranda kapitalus (tokią formą dabar įgauna eksproprijavimas). Šis procesas greitai atvestų kapitalistinę gamybą į katastrofą, jei kartu su įcentrine jėga nuolat vis iš naujo decentralizuojančiai neveiktų priešingos tendencijos.'

II. KONFLIKTAS TARP GAMYBOS PLĖTIMO IR VERTĖS DIDINIMO

Darbo visuomeninio gamybinio pajėgumo vystymasis pasireiškia dvejopai. Pirma, jau pagamintųjų gamybinių jėgų dydžiu, gamybos sąlygų, kuriomis vyksta nauja gamyba, vertės apimtimi ir mase ir jau sukaupto gamybinio kapitalo absoliučiu dydžiu; antra, tuo, kad ta kapitalo dalis, kuri yra sunaudojama darbo užmokesčiui, yra santykinai maža, palyginti su visu kapitalu, t. y. kad santykinai yra mažas gyvasis darbas, kurio reikia tam tikro kapitalo atgaminimui ir jo vertės padidinimui, masinei gamybai. O tai kartu numato kapitalo koncentraciją.

Panaudojamos darbo jėgos atžvilgiu gamybinio pajėgumo vystymasis ir vėl pasireiškia dvejopai. Pirma, tuo, kad didėja pridedamasis darbas, t. y. mažėja būtinojo darbo laikas, kuris yra reikalingas darbo jėgai atgaminti. Antra, tuo, kad mažėja kiekis darbo jėgos (darbininkų skaičiaus), kuri aplamai yra naudojama, norint paleisti veikti tam tikrą kapitalą.

Abu šie judėjimai ne tik vyksta lygia greta, bet sąlygoja vienas kitą ir sudaro reiškinius, kuriais pasireiškia tas pats dėsnis. Tačiau jie veikia pelno normą priešinga kryptimi. Bendroji pelno masė yra lygi bendrajai pridedamosios vertės masei, pelno norma $= \frac{m}{K} =$ $= \frac{\text{pridedamoji vertė}}{\text{visas avansuotasis kapitalas}}$. Bet pridedamąją vertę, jos bendrąją sumą, apsprendžia, pirma, jos norma, o antra, masė darbo, kuris tuo pačiu metu yra naudojamas esant tokiai normai, arba,— kas yra tas pat,— kintamojo kapitalo dydis. Iš vienos pusės, padidėja vienas veiksnys, pridedamosios vertės norma, iš antros pusės, sumažėja (santykinai arba absoliučiai) kitas veiksnys — darbininkų skaičius. Kadangi gamybinio pajėgumo vystymasis mažina panaudojamo darbo apmokamąją dalį, tai jis didina pridedamąją vertę, didindamas jos normą; bet kadangi jis mažina bendrąją tam tikro kapitalo naudojamo darbo masę, tai jis mažina kitą veiksnį — darbininkų skaičių, iš kurio reikia padauginti pridedamosios vertės normą, norint gauti jos masę. Du darbininkai, kurie dirba po 12 valandų per dieną, negali pagaminti tokios pat pridedamosios vertės masės, kokią pagamina 24 darbininkai, kurių kiekvienas dirba tik po 2 valandas, net ir tuo atveju, jeigu jie galėtų maitintis vienu oru ir jei todėl jiems visai nereikėtų dirbti sau patiems. Vadinasi, šiuo atžvilgiu darbi-

ninkų skaičiaus mažėjimo kompensavimui, didinant darbo išnaudojimo laipsnį, yra tam tikros neperžengiamos ribos; todėl darbo išnaudojimo didinimas gali, žinoma, stabdyti pelno normos mažėjimą, bet negali jo pašalinti.

Taigi, vystantis kapitalistiniam gamybos būdui, pelno norma mažėja, o jo masė didėja, didėjant naudojamojo kapitalo masei. Jei norma yra duota, tai absoliuti masė, kuria kapitalas padidėja, priklauso nuo jo dydžio tam tikru momentu. Tačiau, iš antros pusės, jei šis dydis yra duotas, tai santykis, kuriuo jis didėja, jo didėjimo norma, priklauso nuo pelno normos. Gamybinio pajėgumo didėjimas (kuris, be to, kaip minėjome, nuolat vyksta lygia greta su esamojo kapitalo nuvertėjimu) betarpiškai gali padidinti kapitalo vertę tik ta sąlyga, jeigu jis, pakeldamas pelno normą, padidina tą metinio produkto vertės dalį, kuri vėl paverčiama kapitalu. Kalbant apie darbo gamybinį pajėgumą (nes šis gamybinis pajėgumas betarpiškai neturi nieko bendro su esamojo kapitalo *verte*), tai gali įvykti tik tuo atveju, jei dėl to arba padidėja santykinė pridedamoji vertė, arba sumažėja pastoviojo kapitalo vertė, vadinasi, atpinga prekės, kurios sunaudojamos arba darbo jėgai atgaminti, arba įeina į pastoviojo kapitalo elementus. Bet ir viena ir kita yra susiję su esamojo kapitalo nuvertėjimu, ir viena ir kita vyksta lygia greta su santykiniu kintamojo kapitalo sumažėjimu, palyginti su pastoviuoju kapitalu. Viena ir kita sąlygoja pelno normos mažėjimą ir sulėtina šį mažėjimą. Toliau, kadangi dėl pelno normos didėjimo kyla darbo jėgos paklausa, tai pelno normos didėjimas veikia gyventojų darbininkų skaičiaus didėjimą ir kartu didėjimą išnaudoti tinkamos medžiagos, kuri kapitalą tik ir daro kapitalu.

Tačiau netiesiogiai darbo gamybinio pajėgumo vystymasis prisideda prie esamos kapitalo vertės didėjimo, padidindamas masę ir įvairumą vartojamųjų verčių, kurios turi tą pačią mainomąją vertę ir kurios sudaro kapitalo materialinį substratą, jo daiktinius elementus, materialinius dalykus, iš kurių betarpiškai susideda pastovusis kapitalas ir, bent netiesiogiai,— kintamasis kapitalas. Tas pats kapitalas ir tas pats darbas pagamina daugiau daiktų, kurie, nepriklausomai nuo jų mainomosios vertės, gali būti paversti kapitalu, daiktų, kurie gali sugerti papildomą darbą, vadinasi, ir papildomą pridedamąjį darbą, ir kurie tuo būdu gali sudaryti papildomą kapitalą. Masė darbo, kurį kapitalas gali turėti savo žinioje, priklauso ne nuo šio kapitalo vertės, bet nuo žaliavų ir pagalbinių medžiagų, mašinų ir pagrindinio kapitalo elementų, nuo pragyvenimo reikmenų masės — nuo viso to, iš ko susideda kapitalas, kokia bebūtų jų vertė. Kadangi kartu didėja panaudojamojo darbo, todėl ir pridedamojo darbo, masė, tai didėja ir atgaminamojo kapitalo vertė ir naujai prie jos prijungiama pridėtinė vertė.

Tačiau abiejų šių momentų, įeinančių į kaupimo procesą, negalima nagrinėti tik kaip ramiai greta vienas kito esančių, kaip kad

juos tiria Rikardo; juose yra prieštaravimas, kuris pasireiškia prieštaringomis tendencijomis ir reiškiniais. Priešingi vienas kitam veiksniai tuo pačiu metu veikia vienas prieš kitą.

Vienu metu su tikrojo gyventojų darbininkų skaičiaus didėjimo akstinais, atsirandančiais dėl to, kad didėja viso visuomeninio produkto dalis, kuri funkcionuoja kaip kapitalas, pasireiškia veiksniai, sukuriantieji tik santykinį gyventojų perteklių.

Vienu metu su pelno normos mažėjimu didėja kapitalų masė, ir lygia greta su tuo vyksta esamojo kapitalo nuvertėjimas, kuris stabdo pelno normos mažėjimą ir skatina spartesnį kapitalo vertės kaupimą.

Vystantis gamybiniam pajėgumui, tuo pačiu metu vystosi aukštesnė kapitalo sudėtis, santykinis kintamosios dalies mažėjimas, palyginti su pastoviąja dalimi.

Šios įvairios įtakos pasireiškia čia daugiausia viena šalia kitos erdvėje, čia daugiausia viena po kitos laiko atžvilgiu; vienas kitam priešingų veiksnių konfliktas periodiškai pasireiškia krizėmis. Krizės visada yra tik laikinas prievartinis esančiųjų prieštaravimų išsprendimas, prievartiniai sprogimai, kurie akimirkai atstato pažeistą pusiausvyrą.

Prieštaravimas, nusakant jį bendriausia forma, yra tas, kad kapitalistinis gamybos būdas turi tendenciją absoliučiai vystyti gamybines jėgas nepriklausomai nuo vertės ir nuo pastarojoje esančios pridedamosios vertės, taip pat ir nepriklausomai nuo visuomeninių santykių, kuriems esant vyksta kapitalistinė gamyba; o, iš antros pusės, jo tikslas yra išlaikyti esančią kapitalo vertę ir kiek galint labiau ją padidinti (t. y. nuolat spartinti šios vertės didėjimą). Specifinė kapitalistinio gamybos būdo ypatybė yra panaudoti turimą kapitalo vertę kaip priemonę šiai vertei kiek galint labiau padidinti. Metodai, kuriais jis tai pasiekia, veda į pelno normos mažėjimą, turimo kapitalo nuvertėjimą ir darbo gamybinio pajėgumo vystymąsi jau pagamintųjų gamybinių jėgų sąskaita.

Periodinis esamojo kapitalo nuvertėjimas,— ši imanentinė kapitalistinio gamybos būdo priemonė, kurios pagalba yra stabdomas pelno normos mažėjimas ir spartinamas kapitalo vertės kaupimas sukuriant naują kapitalą,— pažeidžia susidariusias sąlygas, kuriomis vyksta kapitalo cirkuliacijos ir reprodukcijos procesas, ir todėl sukelia staigius gamybos proceso sustojimus ir krizes.

Santykinis kintamojo kapitalo mažėjimas, palyginti su pastoviuoju kapitalu, kuris vyksta lygia greta su gamybinių jėgų vystymusi, skatina gyventojų darbininkų skaičiaus didėjimą ir tuo pačiu metu nuolat kuria dirbtinį gyventojų perteklių. Kapitalo kaupimas, nagrinėjant jį vertės požiūriu, lėtėja dėl to, kad mažėja pelno norma, ir tuo pačiu metu dar labiau spartėja vartojamųjų verčių kaupimas, kuris savo ruožtu spartina vertės požiūriu nagrinėjamo kaupimo eigą.

Kapitalistinė gamyba nuolat siekia peržengti šias jai imanentines ribas, bet ji įveikia jas tik tokiomis priemonėmis, kurios vėl pastato prieš ją šias ribas, ir dar milžiniškesniu mastu.

Tikroji kapitalistinės gamybos *riba* tai — *pats kapitalas*, tai reiškia: kapitalas ir jo vertės savaiminis didėjimas yra pradinis ir galutinis gamybos taškas, motyvas ir tikslas; gamyba yra tik gamyba *kapitalui*, o ne atvirkščiai: gamybos priemonės nėra tik priemonės gamintojų *visuomenės* gyvenimo procesui nuolat plėsti. Ribos, kuriose tik ir tegali vykti kapitalo vertės išsilaikymas ir didėjimas, besiremiąs gamintojų masės ekspropriacija ir nuskurdimu, šios ribos nuolat sueina į prieštaravimą su tais gamybos metodais, kuriuos kapitalas yra priverstas naudoti savo tikslui pasiekti ir kurie siekia neribotai plėsti gamybą, besąlygiškai vystyti visuomenės gamybines jėgas, kurie gamybą paverčia savitiksliu. Priemonė — besąlygiškas visuomenės gamybinių jėgų vystymas — sueina į nuolatinį konfliktą su ribotu tikslu — didinti esamojo kapitalo vertę. Dėl to, jei kapitalistinis gamybos būdas yra istorinė priemonė materialinei gamybinei galiai vystyti ir tą galią atitinkančiai pasaulinei rinkai sudaryti, tai jis tuo pačiu metu yra nuolatinis prieštaravimas tarp tokio jo istorinio uždavinio ir jam būdingų visuomeninių gamybinių santykių.

III. KAPITALO PERTEKLIUS ESANT GYVENTOJŲ PERTEKLIUI

Pelno normai mažėjant, didėja tas kapitalo minimumas, kurio atskiram kapitalistui reikia darbui gamybiškai naudoti,— kurio reikia tiek aplamai darbui išnaudoti, tiek ir tam, kad naudojamas darbo laikas būtų laikas, būtinas prekėms gaminti, kad jis neviršytų vidutinio darbo laiko, visuomeniškai būtino prekėms gaminti. Ir tuo pačiu metu didėja koncentracija, nes už tam tikrų ribų stambus kapitalas esant žemai pelno normai kaupia greičiau negu mažas kapitalas esant aukštai pelno normai. Ši didėjanti koncentracija, pasiekusi tam tikrą lygį, savo ruožtu sukelia naują pelno normos sumažėjimą. Dėl to smulkių susiskaidžiusių kapitalų masė yra stumiama į avantiūrų — spekuliacijos, apgavikiško kredito, apgavikiškų akcijų, krizių — kelią. Vadinamuoju kapitalo gausumu visada iš esmės laikomas gausumas tokio kapitalo, kuriam pelno normos sumažėjimo neatsveria jo masė,— o tokios visada yra naujai susidarančios jaunos kapitalo atšakos,— arba gausumas tokių kapitalų, kurie, būdami patys savaime nepakankami savarankiškiems veiksmams, kredito forma atiduodami stambių įmonių vadovų žinion. Šis kapitalo gausumas atsiranda dėl tų pačių aplinkybių, kurios sukelia santykinį gyventojų perteklių, ir todėl šis gausumas yra reiškinys, kuris papildo gyventojų perteklių, nors abu jie yra priešinguose poliuose: vienoje pusėje — nenaudojamasis kapitalas, kitoje pusėje — nenaudojamieji gyventojai darbininkai.

Todėl kapitalo, o ne atskirų prekių perprodukcija,— nors kapitalo perprodukcija visada apima prekių perprodukciją,— reiškia ne ką kita, kaip per didelį kapitalo kaupimą. Norint suprasti, kas yra šis per didelis kaupimas (smulkiau jį išnagrinėsime vėliau), tereikia tarti, kad jis yra absoliutus. Kada kapitalo perprodukcija būtų absoliuti? Ir, be to, perprodukcija, kuri neapsiribotų viena kita arba keliomis žymiomis gamybos šakomis, bet būtų absoliuti visa savo apimtimi, t. y. apimtų visas gamybos šakas?

Kapitalo perprodukcija būtų absoliuti tuo atveju, jei papildomas kapitalas kapitalistinės gamybos tikslams būtų = 0. Tačiau kapitalistinės gamybos tikslas yra didinti kapitalo vertę, t. y. pasisavinti pridedamąjį darbą, gaminti pridedamąją vertę, pelną. Vadinasi, jei kapitalas taip padidėtų, palyginti su gyventojų darbininkų skaičiumi, kad negalima būtų nei pailginti šių gyventojų duodamo absoliutaus darbo laiko, nei išplėsti santykinio pridedamojo darbo laiko (pastarasis dalykas ir šiaip nebūtų įvykdomas tokiomis sąlygomis, kai darbo jėgos paklausa yra tokia didelė, vadinasi, kai yra darbo užmokesčio kilimo tendencija), t. y. jei padidėjęs kapitalas pagamintų tik tokią pat arba net mažesnę pridedamosios vertės masę negu gamino prieš padidėdamas, tai būtų absoliuti kapitalo perprodukcija, t. y. padidėjęs kapitalas $K+\Delta K$ pagamintų ne daugiau ar net mažiau pelno negu kapitalas K prieš padidėdamas ΔK dydžiu. Abiem atvejais bendroji pelno norma smarkiai ir staiga sumažėtų, bet šį kartą dėl tokio kapitalo sudėties pasikeitimo, kurio priežastis būtų ne gamybinio pajėgumo išsivystymas, bet kintamojo kapitalo piniginės vertės padidėjimas (darbo užmokesčiui padidėjus) ir jį atitinkantis pridedamojo darbo santykio su būtinuoju darbu sumažėjimas.

Iš tikrųjų dalykas būtų toks, kad viena kapitalo dalis būtų visai arba iš dalies nenaudojama (nes ji iš pradžių turėtų išstumti iš jo pozicijos jau funkcionuojantį kapitalą,— tik tada ji aplamai galėtų didinti savo vertę), o kita dalis, nenaudojamo arba tik pusiau naudojamo kapitalo spaudžiama, būtų panaudojama gaunant už ją žemesnę pelno normą. Be to, būtų visai nesvarbu, jei dalis papildomo kapitalo užimtų senojo kapitalo vietą, o šis pastarasis tuo būdu užimtų vietą papildomajame kapitale. Mes vis dėlto turėtume, iš vienos pusės, ankstesnę kapitalo sumą, iš antros,— papildomą sumą. Šiuo atveju pelno normos mažėjimas būtų susijęs su absoliučiu pelno masės mažėjimu, nes, laikantis mūsų prielaidų, naudojamos darbo jėgos masė negalėtų būti padidinta, ir pridedamosios vertės norma negalėtų būti pakelta, vadinasi, negalėtų būti padidinta ir pridedamosios vertės masė. O sumažėjusią pelno masę reiktų apskaičiuoti visam padidėjusiam kapitalui. Bet jeigu ir tarsime, kad naudojamasis kapitalas tebėra naudojamas gaunant už jį ankstesnę pelno normą, vadinasi, pelno masė lieka ta pati, tai ji vis dėlto būtų apskaičiuojama padidėjusiai bendrajai kapi-

talo sumai, o tai vėl yra susiję su pelno normos sumažėjimu. Jei visas 1 000 dydžio kapitalas duotų 100 dydžio pelną, o padidėjęs iki 1 500, jis, kaip ir anksčiau, duoda tik 100, tai antruoju atveju 1 000 duoda jau tik $66^2/_3$. Ankstesniojo kapitalo vertės didėjimas absoliučiai sumažėtų. Naujomis sąlygomis kapitalas = 1 000 duotų ne daugiau negu anksčiau duodavo kapitalas = $666^2/_3$.

Tačiau yra aišku, kad šis faktinis ankstesniojo kapitalo nuvertėjimas negalėtų įvykti be kovos, kad papildomas kapitalas ΔK ne be kovos galėtų funkcionuoti kaip kapitalas. Pelno norma sumažėtų ne dėl konkurencijos, kuri kyla iš kapitalo perprodukcijos, o, atvirkščiai, konkurencinė kova dabar prasidėtų dėl to, kad pelno normos mažėjimas ir kapitalo perprodukcija kyla dėl tų pačių priežasčių. Jau funkcionuojantieji kapitalistai, kurių rankose būtų dalis ΔK, didesniu ar mažesniu mastu paliktų ją nenaudojamą, kad nesumažintų savo pradinio kapitalo vertės ir nesusiaurintų vietos, kurią jis užima gamybos srityje, arba jie panaudotų ją taip, kad papildomo kapitalo neveikimą, nors ir su laikinu sau nuostoliu, primestų naujiems ateiviams, aplamai savo konkurentams.

Dalis ΔK, kuri atsidurtų naujose rankose, stengtųsi užimti sau vietą senojo kapitalo sąskaita, ir tai jai iš dalies pavyktų, nes ji paliktų nenaudojamą dalį senojo kapitalo, priverstų jį užleisti jai senąją vietą ir užimti vietą papildomo kapitalo, kuris tik iš dalies yra naudojamas arba visai nenaudojamas.

Kadangi kapitalas turi funkcionuoti kaip kapitalas ir jo vertė turi didėti, tai tam tikra senojo kapitalo dalis visomis aplinkybėmis turi būti nenaudojama, neturi pasireikšti jos, kaip kapitalo, savybė. Kokiai būtent daliai reikėtų likti nenaudojamai, tai išspręstų konkurencinė kova. Kol viskas gerai klojasi, konkurencija, kaip tai buvo išsilyginant bendrajai pelno normai, veikia kaip praktikoje įgyvendinta broliška kapitalistų klasės sąjunga, tad jie bendrai dalijasi savo tarpe bendrą grobį proporcingai kiekvieno įdėtajai daliai. Bet kadangi kalbama jau ne apie pelno, o apie nuostolio pasiskirstymą, tai kiekvienas stengiasi kiek galėdamas sumažinti savąją nuostolio dalį ir užkarti ją kitam ant kaklo. Klasei nuostolis yra neišvengiamas. Tačiau kokia dalis teks kiekvienam atskiram kapitalistui, aplamai kokiu mastu jį turi pakelti kiekvienas atskiras kapitalistas, tai pasidaro tuomet jėgos ir suktumo klausimu, ir tokiu atveju konkurencija virsta besivaidijančių brolių kova. Čia pasireiškia kiekvieno atskiro kapitalisto ir visos kapitalistų klasės interesų priešingumas visiškai taip pat, kaip anksčiau šių interesų tapatingumas praktiškai skynėsi sau kelią su konkurencijos pagalba.

Tad kokiu būdu galima pašalinti šį konfliktą ir vėl atkurti «sveiką» kapitalistinės gamybos judėjimą atitinkančius santykius? Pašalinimo būdą teikia jau pats atskleidimas šio konflikto, apie kurio pašalinimą čia kalbama. Šis pašalinimo būdas yra toks, kad

kapitalas, kuris savo verte yra lygus visam papildomam kapitalui ΔK arba, mažiausia, jo daliai, yra paliekamas nenaudojamas ir iš dalies net sunaikinamas. Nors, kaip jau matyti iš konflikto išdėstymo, toks nuostolis anaiptol lygiai nepasiskirsto tarp atskirų individualinių kapitalų, bet jo pasiskirstymą išsprendžia konkurencinė kova, ir nuostolis yra paskirstomas labai nelygiai ir labai įvairiomis formomis, sutinkamai su ypatingais pranašumais arba ypatingomis jau iškovotomis pozicijomis, tad vienas kapitalas palieka nenaudojamas, kitas yra sunaikinamas, trečias patiria tik santykinį nuostolį arba tik laikinai nuvertėja ir t. t.

Tačiau bet kokiomis aplinkybėmis pusiausvyra būtų atstatyta dėl to, kad didesnė ar mažesnė kapitalo dalis yra nenaudojama arba net sunaikinama. Tai paleistų iš dalies materialinę kapitalo substanciją, t. y. tam tikra gamybos priemonių dalis, pagrindinis kapitalas ir apyvartinis kapitalas, nefunkcionuotų, neveiktų kaip kapitalas; sustotų dalis gamybą pradėjusių įmonių. Nors šiuo atžvilgiu laikas nieko nesigaili ir pablogina visas gamybos priemones (išskyrus žemę), bet čia, funkcionavimui sustojus, gamybos priemonės faktiškai būtų sugriautos kur kas didesniu mastu. Tačiau svarbiausias šiuo atžvilgiu rezultatas būtų tas, kad šios gamybos priemonės nustotų veikusios kaip gamybos priemonės,— ilgesniam ar trumpesniam laikui jos nustotų funkcionavusios kaip gamybos priemonės.

Tačiau svarbiausia griaunamoji įtaka ir, be to, aštriausio pobūdžio įtaka, paliestų kapitalą, o kadangi jis turi vertės savybę,— kapitalo *vertes*. Kapitalo vertės dalis, kuri turi tik formą liudijimų, duodančių teisę gauti ateityje pridedamosios vertės, pelno, dalį, ir kuri iš tikrųjų yra tik gamybos padengtini įvairių formų skoliniai pasižadėjimai, tuojau nuvertėja sumažėjus pajamoms, kurioms ši dalis yra apskaičiuota. Dalis esamojo aukso ir sidabro yra nenaudojama, nefunkcionuoja kaip kapitalas. Dalis rinkoje esančių prekių gali atlikti savo cirkuliacijos ir reprodukcijos procesą tik nepaprastai sumažindamos savo kainas, vadinasi, sumažindamos vertę to kapitalo, kurį ši dalis sudaro. Lygiai taip pat daugiau ar mažiau nuvertėja pagrindinio kapitalo elementai. Prie to prisideda dar ta aplinkybė, kad tam tikri, spėjami kainų santykiai sąlygoja reprodukcijos procesą, todėl pastarasis dėl bendro kainų sumažėjimo sustoja ir sutrinka. Šis reprodukcijos proceso sutrikimas ir sustojimas paralyžiuoja pinigų kaip mokėjimo priemonės funkciją, kuri vystosi vystantis kapitalui ir remiasi minėtaisiais spėjamais kainų santykiais, daugybėje vietų nutraukia terminuotų mokėjimo pasižadėjimų grandinę, dar labiau paaštrėja todėl, kad dėl viso to išyra kredito sistema, kuri išsivystė kartu su kapitalu, ir tuo būdu atveda į smarkias ir aštrias krizes, į staigius prievartinius nuvertėjimus, į faktinį reprodukcijos procesų sustojimą ir sutrikimą ir kartu į faktinį reprodukcijos susiaurėjimą.

Tačiau tuo pačiu metu pasireikštų kiti veiksniai. Gamybai sustojus, dalis darbininkų klasės netektų darbo ir dėl to kita, dirbančioji dalis, atsidurtų tokiose sąlygose, kuriomis jai tektų sutikti su darbo užmokesčio sumažinimu net žemiau vidutinio lygio,— aplinkybė, kuri kapitalą veikia visiškai taip pat, kaip ir tuo atveju, jei, esant vidutiniam darbo užmokesčiui, būtų padidinta santykinė arba absoliutinė pridedamoji vertė. Klestėjimo laikotarpis skatintų vedybas darbininkų tarpe ir sumažintų darbininkų vaikų mirtingumą,— aplinkybės, kurios, kad ir koks tikrasis gyventojų skaičiaus padidėjimas būtų su jomis susijęs, visai nereiškia, kad tikrai dirbančių gyventojų skaičius padidėjo, bet darbininkų santykį su kapitalu veikia visai taip, tartum būtų padidėjęs faktiškai funkcionuojančių darbininkų skaičius. Iš antros pusės, kainų kritimas ir konkurencinė kova skatintų kiekvieną kapitalistą kelti individualinę viso savo produkto vertę aukščiau bendrosios šio produkto vertės, naudojant naujas mašinas, naujus patobulintus darbo metodus, naujas kombinacijas, t. y. didinti tam tikro darbo kiekio gamybinį pajėgumą, mažinti kintamojo kapitalo santykį su pastoviuoju kapitalu ir tuo būdu atleidinėti darbininkus,— trumpai tariant, kurti dirbtinį gyventojų perteklių. Toliau, pastoviojo kapitalo elementų nuvertėjimas pats pasidarytų elementu, skatinančiu pelno normos kilimą. Naudojamo pastoviojo kapitalo masė padidėtų, palyginti su kintamuoju kapitalu, bet šios masės vertė galėtų sumažėti. Prasidėjęs gamybos sustojimas paruoštų jos vėlesnį išplėtimą kapitalistinėse ribose.

Ir taip ratas būtų išeitas iš naujo. Dalis kapitalo, kuri, sustojus funkcionavimui, nuvertėjo, vėl atgautų savo ankstesniąją vertę. Beje, esant išplėstinėms gamybos sąlygoms, išplėstinei rinkai ir padidėjusiam gamybiniam pajėgumui, vėl būtų atlikta tokia pat ydinga apytaka.

Bet net mūsų kraštutinės prielaidos atveju absoliuti kapitalo perprodukcija nėra absoliuti perprodukcija aplamai, nėra absoliuti gamybos priemonių perprodukcija. Ji yra gamybos priemonių perprodukcija tik tuo atveju, jei šios gamybos priemonės *funkcionuoja kaip kapitalas* ir, vadinasi, numato vertės padidėjimą, atitinkantį jos masės padidėjimą, savaiminį šios vertės padidėjimą, tik jei šios gamybos priemonės turi pagaminti papildomą vertę.

Tačiau, nepaisant to, ji vis dėlto būtų perprodukcija, nes kapitalas negalėtų išnaudoti darbo tuo išnaudojimo laipsniu, kurį sąlygoja «sveikas», «normalus» kapitalistinio gamybos proceso vystymasis, tuo išnaudojimo laipsniu, kuriuo, didėjant naudojamojo kapitalo masei, didėja bent pelno masė ir kuris, vadinasi, panaikina tokią galimybę, kad pelno norma mažėtų tuo pačiu mastu, kokiu didėja kapitalas, ir ypač, kad pelno norma mažėtų greičiau negu didėja kapitalas.

Kapitalo perprodukcija niekad nereiškia nieko kito, kaip tik perprodukciją gamybos priemonių,— darbo priemonių ir pragyvenimo reikmenų,— kurios gali funkcionuoti kaip kapitalas, t. y. gali būti naudojamos darbui išnaudoti, esant tam tikram išnaudojimo laipsniui; o šio išnaudojimo laipsnio sumažėjimas žemiau tam tikro taško sukelia kapitalistinio gamybos proceso sutrikimus, jo sustojimą, krizes, kapitalo sunaikinimą. Jokio prieštaravimo nesudaro tai, kad tokią kapitalo perprodukciją lydi didesnis ar mažesnis santykinis gyventojų perteklius. Tos pačios aplinkybės, kurios padidino darbo gamybinį pajėgumą, padidino prekių pobūdį turinčių produktų masę, išplėtė rinkas, paspartino kapitalo kaupimą tiek masės, tiek ir vertės atžvilgiu ir sumažino pelno normą,— tos pačios aplinkybės sukūrė ir nuolat kuria santykinį gyventojų perteklių, perteklinius darbininkus, kurių perteklinis kapitalas nepanaudoja dėl darbo išnaudojimo žemo laipsnio, kuriam esant jie tik ir galėtų būti panaudoti, arba bent dėl žemos pelno normos, kurią jie duotų esant tam tikram išnaudojimo laipsniui.

Jei kapitalas yra siunčiamas užsienin, tai taip būna ne todėl, kad jo absoliučiai negalima būtų panaudoti šalies viduje. Taip būna todėl, kad užsienyje jis gali būti panaudotas gaunant už jį aukštesnę pelno normą. Tačiau toks kapitalas yra absoliučiai perteklinis kapitalas dirbantiesiems gyventojams darbininkams ir aplamai tam tikrai šaliai. Kaip toks jis egzistuoja šalia santykinio gyventojų pertekliaus, ir tai yra pavyzdys, kaip perteklinis kapitalas ir pertekliniai gyventojai egzistuoja šalia vienas kito ir sąlygoja vienas kitą.

Iš antros pusės, su kaupimu susijęs pelno normos mažėjimas būtinai sukelia konkurencinę kovą. Tai, kad pelno masės didėjimas kompensuoja pelno normos mažėjimą, turi reikšmę tik visam visuomenės kapitalui ir stambiesiems kapitalistams, jau esamų įmonių savininkams. Naujas, savarankiškai funkcionuojantis papildomas kapitalas neranda sąlygų, kurios tokią kompensaciją daro galimą; jis dar turi išsikovoti tokias sąlygas, ir todėl pelno normos mažėjimas sukelia kapitalų tarpe konkurencinę kovą, o ne atvirkščiai. Šią konkurencinę kovą, žinoma, lydi laikinas darbo užmokesčio didėjimas ir iš to kylantis tolesnis laikinas pelno normos mažėjimas. Tas pat pasireiškia prekių perprodukcijoje, kai rinkos yra prekių perpildytos. Kadangi kapitalo tikslas yra ne tenkinti poreikius, o gaminti pelną, ir kadangi jis šį tikslą pasiekia tik tokiais metodais, kuriems esant produktų masę apsprendžia gamybos mastas, o ne atvirkščiai, tai nuolat turi atsirasti neatitikimas tarp vartojimo kapitalistiniu pagrindu riboto masto ir gamybos, kuri nuolat stengiasi peržengti šias imanentines ribas. Beje, juk kapitalas susideda iš prekių, ir todėl kapitalo perprodukcija apima prekių perprodukciją. Iš to kyla tas įdomus reiškinys, kad tie patys ekonomistai, kurie neigia prekių perprodukciją, pripažįsta kapitalo

perprodukciją. Kai sakoma, kad įvyksta ne bendra perprodukcija, bet tik proporcijos tarp įvairių gamybos šakų pažeidimas, tatai nereiškia nieko kito, kaip tik tai, kad kapitalistinės gamybos sąlygomis atskirų gamybos šakų proporcingumas atsiranda iš disproporcingumo kaip pastovus procesas, nes čia savitarpinis gamybos, kaip visumos, ryšys yra primetamas gamyboje veikiantiems asmenims kaip aklas dėsnis, o ne kaip dėsnis, kurį suvokia ir įvaldo jų kolektyvinis protas ir kuris gamybos procesą pajungia bendrai jų kontrolei. Toliau, tuo pačiu reikalaujama, kad šalyse, kuriose kapitalistinis gamybos būdas nėra išsivystęs, vartojimas ir gamyba būtų tokio pat laipsnio, koks yra savybingas kapitalistinio gamybos būdo šalims. Jei sakoma, kad perprodukcija yra tik santykinė, tai šis teigimas yra visai teisingas; tačiau visas kapitalistinis gamybos būdas yra tik santykinis gamybos būdas, kurio ribos nėra absoliučios, bet yra absoliučios jam, jo pagrindu. Kitaip kaipgi galėtų nebūti paklausos tokioms prekėms, kurių trūksta liaudies masei, ir kaip būtų galimas tas reiškinys, kai šios paklausos tenka ieškoti užsienyje, tolimose rinkose, kad būtų galima mokėti darbininkams savo šalyje vidutinį būtinųjų pragyvenimo reikmenų kiekį? Todėl, kad tik esant šiems specifiniams, kapitalistiniams savitarpio santykiams perteklinis produktas įgauna tokią formą, kad jo savininkas gali pateikti jį vartojimui tik tada, kai jis vėl jam virs kapitalu. Pagaliau jei sakoma, kad kapitalistams tik reikia išmainyti tarpusavyje savo prekes ir jas suvartoti, tai čia užmirštamas bendrasis kapitalistinės gamybos pobūdis, užmirštama, kad čia kalbama apie kapitalo vertės didėjimą, o ne apie jo suvartojimą. Trumpai tariant, visi argumentai prieš aiškius perprodukcijos reiškinius (kurie egzistuoja nepaisant tų argumentų) yra suvedami į tai, kad *kapitalistinės* gamybos ribos nėra *gamybos, aplamai imant,* ribos, todėl ir šio specifinio, kapitalistinio gamybos būdo ribos. Tačiau šio kapitalistinio gamybos būdo prieštaravimas slypi kaip tik jo tendencijoje absoliučiai vystyti gamybines *jėgas,* o šis vystymas nuolat sueina į konfliktą su tomis specifinėmis gamybos *sąlygomis,* kuriomis juda ir tegali judėti kapitalas.

Reikalas yra ne tas, kad pragyvenimo reikmenų pagaminama per daug, palyginti su esančiu gyventojų skaičiumi. Atvirkščiai. Jų pagaminama per maža, kad gyventojų masė galėtų prideramai ir žmoniškai gyventi.

Reikalas yra ne tas, kad gamybos priemonių pagaminama daugiau, negu reikia darbingajai gyventojų daliai aprūpinti darbu. Atvirkščiai. Pirma, pagaminama per didelė gyventojų dalis, kuri faktiškai yra nedarbinga, kurią aplinkybės verčia išnaudoti kitų žmonių darbą arba dirbti darbus, kuriuos darbais galima laikyti tik esant menkam gamybos būdui. Antra, gamybos priemonių pagaminama nepakankamai, kad visi darbingi gyventojai galėtų dirbti produktyviausiomis sąlygomis, vadinasi, kad jų absoliutus darbo

laikas būtų sumažinamas sutinkamai su darbo metu panaudojamo pastoviojo kapitalo mase ir efektyvumu.

Tačiau periodiškai darbo priemonių ir pragyvenimo reikmenų pagaminama per daug, kad jos galėtų funkcionuoti kaip tam tikrą pelno normą duodančio darbininkų išnaudojimo priemonės. Prekių pagaminama per daug, kad jose esančią vertę ir vertėje esančią pridedamąją vertę būtų galima realizuoti ir vėl paversti nauju kapitalu tomis paskirstymo sąlygomis ir esant tokiems vartojimo santykiams, kuriuos apsprendžia kapitalistinė gamyba, t. y. kad šis procesas galėtų vykti be nuolat pasikartojančių sprogimų.

Reikalas yra ne tas, kad per daug pagaminama turto. Bet periodiškai pagaminama per daug turto jo kapitalistinėmis, prieštaringomis formomis.

Kapitalistinio gamybos būdo riba pasireiškia:

1) Tuo, kad darbo gamybinio pajėgumo vystymosi sukeliamas pelno normos mažėjimas yra dėsnis, kuris tam tikrame taške kuo aštriausiai susiduria su pačiu darbo gamybinio pajėgumo vystymusi ir todėl visada turi būti įveikiamas su krizių pagalba.

2) Tuo, kad gamybos plėtimą arba siaurinimą apsprendžia ne gamybos santykis su visuomeniniais poreikiais, su visuomeniškai išsivysčiusių žmonių poreikiais, bet neapmokėtojo darbo pasisavinimas ir šio neapmokėtojo darbo santykis su aplamai sudaiktintuoju darbu, arba, kapitalistiškai tariant, apsprendžia pelnas ir šio pelno santykis su naudojamuoju kapitalu, vadinasi, tam tikras pelno normos lygis. Todėl kapitalistinės gamybos ribos ima reikštis jau esant tokiam gamybos išsiplėtimo laipsniui, kuris kitomis aplinkybėmis, atvirkščiai, būtų visiškai nepakankamas. Šis plėtimasis sustoja ne tada, kai to reikalauja poreikių patenkinimas, bet tada, kai šio sustojimo reikalauja gamyba ir pelno realizavimas.

Jei pelno norma mažėja, tai, iš vienos pusės, kapitalo jėgos yra nukreipiamos į tai, kad atskiras kapitalistas, naudodamasis patobulintais metodais ir kt., sumažintų individualinę savo atskirų prekių vertę žemiau jų vidutinės visuomeninės vertės ir tuo būdu, esant tam tikrai rinkos kainai, gautų tam tikrą viršpelnį; iš antros pusės, atsiranda spekuliacija, kuriai palankias sąlygas sudaro aistringi naujų gamybos metodų, naujų kapitalo panaudojimų, naujų avantiūrų ieškojimai, siekiant užtikrinti nors šiokį tokį viršpelnį, kuris nepriklausytų nuo jo bendro vidutinio lygio ir pakiltų virš jo.

Pelno norma, t. y. santykinis kapitalo prieauglis, yra ypatingai svarbi visoms naujoms, savarankiškai besigrupuojančioms kapitalo atšakoms. Ir jei kapitalų sudarymas atsidurtų rankose tik nedaugelio jau susiformavusių stambių kapitalų, kuriems pelno masė nusveria jo normą, tai aplamai užgestų gamybą gaivinanti ugnis. Gamybą apimtų snaudulys. Pelno norma yra kapitalistinės gamybos varomoji jėga; ir gaminama tik tai ir tiek, ką ir kiek galima gaminti gaunant pelną. Dėl to Anglijos ekonomistai ir bijo pelno normos

mažėjimo. Jeigu jau vien tokia galimybė neramina Rikardo, tai ši aplinkybė kaip tik rodo, kad jis giliai supranta kapitalistinės gamybos sąlygas. Reikšmingiausia Rikardo teorijoje yra tai, kas jam buvo prikišama, būtent: kad jis, nagrinėdamas kapitalistinę gamybą, nesirūpina «žmonių» likimu ir dėmesį kreipia tik į gamybinio pajėgumo vystymą, kad ir kokias žmonių aukas ir kapitalo *verčių* aukas jis bekainuotų. Visuomeninio darbo gamybinio pajėgumo išvystymas yra kapitalo istorinis uždavinys ir jo pateisinimas. Būtent tuo jis nenusivokdamas kuria materialines sąlygas aukštesnei gamybos formai. Rikardo neramina tai, kad pelno normai, kuri yra kapitalistinės gamybos akstinas ir kartu kaupimo sąlyga bei variklis, gresia pavojus dėl pačios gamybos vystymo. O kiekybinis santykis čia yra viskas. Iš tikrųjų to pagrindą sudaro kažkas gilesnio, ką jis tik neaiškiai nujaučia. Čia grynai ekonominiu būdu, t. y. buržuaziniu požiūriu, kapitalistiniu supratimu, pačios kapitalistinės gamybos požiūriu paaiškėja jos ribotumas, jos santykinumas, tai, kad ji yra ne absoliutus, o tik istorinis gamybos būdas, kuris atitinka tam tikrą ribotą materialinių gamybos sąlygų išsivystymo epochą.

IV. PAPILDYMAI

Kadangi darbo gamybinis pajėgumas vystosi labai nelygiai įvairiose pramonės šakose, ir ne tik nelygiai laipsnio atžvilgiu, bet dažnai priešinga kryptimi, tai iš to išeina, kad vidutinio pelno (= pridedamoji vertė) masė turi būti daug mažesnė, negu būtų galima tikėtis, sprendžiant pagal gamybinio pajėgumo išsivystymą labiausiai išsivysčiusiose pramonės šakose. Ta aplinkybė, kad gamybinis pajėgumas įvairiose pramonės šakose vystosi ne tik labai skirtingomis proporcijomis, bet dažnai priešinga kryptimi, kyla ne tik iš konkurencijos anarchijos ir iš buržuazinio gamybos būdo savotiškumo. Darbo našumas yra susijęs ir su gamtinėmis sąlygomis, kurios neretai pasidaro mažiau našios tokiu pat mastu, kokiu didėja našumas, kai jis priklauso nuo visuomeninių sąlygų. Tuo paaiškinamas priešingas judėjimo pobūdis šiose įvairiose sferose: progresas vienose, regresas — kitose. Galima priminti, pvz., kad ir metų laikų įtaką, nuo kurios priklauso didesnės visų žaliavų dalies kiekis, miškų išnaikinimą, akmens anglies kasyklų, geležies rūdynų išsekimą ir t. t.

Jeigu pastoviojo kapitalo apyvartinė dalis, žaliavos ir t. t., savo mase nuolat didėja proporcingai darbo gamybinio pajėgumo vystymuisi, tai kitaip yra su pagrindiniu kapitalu, pastatais, mašinomis, apšvietimo, apkūrenimo įrengimais ir kt. Nors mašinos, didėjant jų apimčiai, absoliučiai brangsta, bet santykinai jos pinga. Jei penki darbininkai pagamina prekių dešimt kartų daugiau negu anksčiau, tai dėl to sąnaudos pagrindiniam kapitalui

dešimteriopai nepadidėja; nors šios pastoviojo kapitalo dalies vertė didėja vystantis gamybiniam pajėgumui, bet ji didėja toli gražu ne tokia proporcija. Mes jau ne kartą esame nurodę į skirtumą tarp pastoviojo kapitalo santykio su kintamuoju kapitalu, kaip šis santykis pasireiškia pelno normos mažėjimu, ir to paties santykio, kaip jis, darbo našumui vystantis, pasireiškia atskira preke ir jos kaina.

{Prekės vertę apsprendžia visas darbo laikas, ankstesnysis ir gyvasis, kuris įeina į šią prekę. Darbo našumo pakilimą sudaro kaip tik tai, kad gyvojo darbo dalis sumažėja, o ankstesniojo darbo dalis padidėja, bet padidėja taip, kad prekėje esanti bendroji darbo suma sumažėja; vadinasi, taip, kad gyvojo darbo kiekis sumažėja daugiau negu padidėja ankstesniojo darbo kiekis. Prekės vertėje įkūnytas ankstesnysis darbas — pastovioji kapitalo dalis — dalinai susideda iš pagrindinio kapitalo nusidėvėjimo, dalinai iš ištisai į prekę įėjusio pastoviojo apyvartinio kapitalo — žaliavų ir pagalbinių medžiagų. Iš žaliavų ir pagalbinių medžiagų atsirandanti vertės dalis, darbo našumui didėjant, turi mažėti, nes darbo našumas šių medžiagų atžvilgiu pasireiškia kaip tik tuo, kad jų vertė sumažėja. Priešingai, darbo gamybinio pajėgumo padidėjimui būdingiausia yra tai, kad pastoviojo kapitalo pagrindinė dalis labai smarkiai padidėja ir kartu su tuo padidėja ir ta šio kapitalo vertės dalis, kuri dėl nusidėvėjimo yra perkeliama į prekes. Kad naujasis gamybos metodas pateisintų save tikru našumo pakilimu, jis į atskirą prekę turi perkelti mažesnę papildomą vertės dalį, atitinkančią pagrindinio kapitalo nusidėvėjimą, negu ta vertės dalis, kuri yra atskaitoma, sutaupoma dėl gyvojo darbo sumažėjimo; žodžiu tariant, šis metodas turi sumažinti prekės vertę. Savaime suprantama, kad jis turi taip veikti net tuo atveju, jei,— kaip atskirais atvejais būna,— į prekės vertę, be papildomai nusidėvinčios pagrindinio kapitalo dalies, įeina dar papildoma vertės dalis, kuri savo kiekiu atitinka padidėjusias arba brangesnes žaliavų ar pagalbinių medžiagų rūšis. Visus vertės priedus turi daugiau negu išlyginti vertės sumažėjimas, kurį sukelia gyvojo darbo sumažėjimas.

Todėl toks į prekę įeinančio darbo bendrojo kiekio sumažėjimas, atrodo, turėtų būti esminis darbo gamybinio pajėgumo padidėjimo požymis, kad ir kokiomis visuomeninėmis sąlygomis gamyba vyktų. Visuomenėje, kurioje gamintojai savo gamybą reguliuoja pagal iš anksto nubrėžtą planą, ir net paprastosios prekinės gamybos sąlygomis darbo našumas, žinoma, būtų matuojamas šiuo mastu. Bet kaip yra kapitalistinėje gamyboje?

Tarkime, kad tam tikra kapitalistinės gamybos šaka gamina normalų atitinkamos prekės vienetą šiomis sąlygomis: pagrindinio kapitalo nusidėvėjimas vienam vienetui yra $^1/_2$ šil. arba markės; žaliavų ir pagalbinių medžiagų kiekvienam vienetui išeina už $17^1/_2$ šil.; darbo užmokesčiui tenka 2 šil., ir pridedamoji vertė, jei

pridedamosios vertės norma yra 100%, yra 2 šil. Visa vertė=22 šil. arba markėms. Norėdami supaprastinti, tarkime, kad kapitalo sudėtis šioje gamybos šakoje yra vidutinė visuomeninio kapitalo sudėtis, vadinasi, prekės gamybos kaina sutampa su jos verte, o kapitalisto pelnas sutampa su pagaminta pridedamąja verte. Tokiu atveju prekės gamybos kaštai = $^1/_2+17^1/_2+2=20$ šil., vidutinė pelno norma $\frac{2}{20}=10\%$, o kiekvieno prekės vieneto gamybos kaina, kuri yra lygi jos vertei, = 22 šil. arba markėms.

Tarkime, kad išrandama mašina, kuri per pusę sutrumpina kiekvienam prekės vienetui pagaminti reikalingą gyvąjį darbą, bet užtat trigubai padidina vertės dalį, susidedančią iš pagrindinio kapitalo nusidėvėjimo. Tada dalykas atrodys šitaip: nusidėvėjimas = $1^1/_2$ šil., žaliavos ir pagalbinės medžiagos, kaip ir anksčiau,— $17^1/_2$ šil., darbo užmokestis — 1 šil., pridedamoji vertė — 1 šil., iš viso 21 šil. arba 21 markė. Dabar prekės vertė sumažėjo 1 šil.; naujoji mašina aiškiai padidino darbo gamybinį pajėgumą. Tačiau kapitalistui dalykas atrodo šitaip: jo gamybos kaštai dabar yra: $1^1/_2$ šil. nusidėvėjimas, $17^1/_2$ šil. žaliavos ir pagalbinės medžiagos, 1 šil. darbo užmokestis,— iš viso 20 šil., kaip ir anksčiau. Kadangi pelno norma, naudojant naują mašiną, tiesiogiai nepasikeičia, tai jis turi gauti 10% virš gamybos kaštų, t. y. 2 šil.; vadinasi, gamybos kaina nepasikeitė = 22 šil., bet ji 1 šil. viršija vertę. Visuomenei, gaminančiai kapitalistinėmis sąlygomis, prekė *ne*atpigo, naujoji mašina nėra *joks* patobulinimas. Vadinasi, kapitalistas nė kiek nėra suinteresuotas įvesti naują mašiną. O kadangi, įvesdamas ją į gamybą, jis tik padarytų visai bevertę ankstesniąją, dar nenusidėvėjusią mašiną ir tiesiog paverstų ją senu laužu, vadinasi, patirtų tiesioginį nuostolį, tai jis visaip vengia tokios kvailybės, kuri jam atrodo esanti utopinė.

Taigi didėjančio darbo gamybinio pajėgumo dėsnis kapitalui neturi absoliučios reikšmės. Kapitalo atžvilgiu šis gamybinis pajėgumas padidėja ne tada, kai tuo būdu aplamai yra sutaupomas gyvasis darbas, o tik tuo atveju, jeigu iš *apmokėtosios* gyvojo darbo dalies yra sutaupoma daugiau, negu prisidės ankstesniojo darbo, kaip apie tai jau trumpai buvo minėta I knygos XIII skirsnyje, 2 poskyris, 356—357 psl. [K. Marksas: «Kapitalas», I t., Vilnius, 1957, 350—351 psl.]. Šiuo atveju kapitalistinis gamybos būdas patenka į naują prieštaravimą. Istorinis jo pašaukimas yra nesulaikomai, geometrine progresija stumti į priekį žmogaus darbo našumo vystymąsi. Jis nepateisina šio pašaukimo, kai jis, kaip yra šiuo atveju, trukdo našumo vystymąsi. Tuo jis tik iš naujo įrodo, kad jo jėgos išsenka ir jis vis labiau ir labiau darosi atgyvenęs}[37].

---

[37] Aukščiau pateiktosios eilutės yra paimtos į skliaustus, nes nors jos ir yra perdirbtos iš originalo rankraščio pastabos, tačiau, išdėstydamos kai kurias išvadas, liečia platesnę negu originalo medžiagą.— *F. E.*

Didėjimas kapitalo minimumo, kuris, augant gamybiniam pajėgumui, darosi reikalingas tam, kad savarankiška pramonės įmonė galėtų sėkmingai veikti, konkurencijoje pasireiškia šitaip: kai tik nauji brangesni gamybiniai įrengimai pradedami visuotinai vartoti, atitinkama gamyba mažesniems kapitalams ateityje pasidaro nebeprieinama. Vien tada, kai mechaniniai išradimai įvairiose gamybos sferose ką tik prasideda, mažesni kapitalai gali jose funkcionuoti savarankiškai. Iš antros pusės, labai stambios įmonės, turinčios nepaprastai aukštą pastoviojo kapitalo santykį [su kintamuoju kapitalu], kaip, pvz., geležinkeliai, duoda ne vidutinę pelno normą, o tik jos dalį, palūkanas. Kitaip bendroji pelno norma kristų dar žemiau. Priešingai, kaip tik čia stambus kapitalų sujungimas akcijų forma randa sau betarpišką panaudojimo dirvą.

Kapitalo didėjimas, vadinasi, kapitalo kaupimas, pelno normos mažėjimą apima tik tuo atveju, kai dėl tokio didėjimo įvyksta mūsų aukščiau išnagrinėti kapitalo organinių sudėtinių dalių santykio pasikeitimai. Tačiau pasirodo, kad, nepaisant nuolatinių kasdieninių gamybos būdo perversmų, čia viena, čia kita, didesnė ar mažesnė viso kapitalo dalis per tam tikrus laiko tarpus kaupiama tam tikro vidutinio šių sudėtinių dalių santykio pagrindu, tad šios dalies didėjimas nesukelia jokio organinio pasikeitimo, vadinasi, nesukelia ir jokių pelno normos mažėjimo priežasčių. Šis nuolatinis kapitalo didėjimas, todėl ir gamybos plėtimas senųjų gamybos metodų pagrindu, ramiai vykstantis tuo metu, kai greta jų yra įvedami jau nauji metodai, savo ruožtu yra priežastis, dėl kurios pelno norma mažėja ne tokiu mastu, kokiu didėja visas visuomenės kapitalas.

Absoliutaus darbininkų skaičiaus didėjimas, nepaisant darbo užmokesčiui sunaudojamo kintamojo kapitalo santykinio mažėjimo, vyksta ne visose gamybos šakose ir ne visose vienodai. Žemės ūkyje gyvojo darbo elemento mažėjimas gali būti absoliutus.

Beje, absoliutus samdomųjų darbininkų skaičiaus didėjimas, nepaisant jo santykinio mažėjimo, tik atitinka kapitalistinio gamybos būdo poreikį. Šiam gamybos būdui darbo jėgos pasidaro jau atliekamos, kai tik išnyksta reikalas versti jas dirbti 12—15 valandų per dieną. Gamybinio pajėgumo vystymasis, kuris sumažintų absoliutų darbininkų skaičių, t. y. iš tikrųjų įgalintų visą naciją visą savo gamybą atlikti per trumpesnį laiką, sukeltų revoliuciją, nes jis didesnę gyventojų dalį pasmerktų nedarbui. Čia vėl pasireiškia specifinė kapitalistinės gamybos riba ir tai, kad kapitalistinė gamyba anaiptol nėra absoliuti gamybinių jėgų vystymosi ir turto gamybos forma, kad ji, priešingai, tam tikrame taške sueina į koliziją su šiuo vystymusi. Iš dalies ši kolizija pasireiškia periodinėmis krizėmis, kurios įvyksta dėl to, kad čia viena, čia kita gyventojų darbininkų dalis pasidaro atliekama savo senojoje profesijoje. Ka-

pitalistinės gamybos riba yra perteklinis darbininkų laikas. Absoliutus laiko perteklius, kurį laimi visuomenė, kapitalistinei gamybai nerūpi. Gamybinio pajėgumo vystymas jai yra svarbus tik tiek, kiek šis vystymas didina darbininkų klasės pridedamojo darbo laiką, o ne kiek jis aplamai sutrumpina materialinei gamybai būtiną darbo laiką; vadinasi, kapitalistinės gamybos eiga yra susijusi su prieštaravimais.

Mes matėme, kad didėjantis kapitalo kaupimas apima didėjančią jo koncentraciją. Tuo būdu didėja kapitalo galia, kapitaliste personifikuotų visuomeninių gamybos sąlygų atskyrimas nuo tikrųjų gamintojų. Kapitalas vis labiau pasireiškia kaip visuomeninė jėga, kurią turi kapitalistas ir kuri jau visiškai nebeatitinka to, ką gali sukurti atskiro individo darbas,— kaip svetima, savarankiška pasidariusi visuomeninė jėga, kuri stovi priešais visuomenę kaip daiktas ir kaip kapitalisto valdžia, kuri vykdoma su šio daikto pagalba. Prieštaravimas tarp visuotinės visuomeninės valdžios, kuria virsta kapitalas, ir privatinės atskirų kapitalistų valdžios šioms visuomeninėms gamybos sąlygoms išsivysto į vis ryškesnį prieštaravimą ir numato šio santykio panaikinimą, nes jis kartu numato gamybos sąlygų pertvarkymą į visuotines, kolektyvines, visuomenines gamybos sąlygas. Šis pertvarkymas išplaukia iš gamybinių jėgų vystymosi esant kapitalistinei gamybai ir iš to būdo, kuriuo šis vystymasis vyksta.

Nė vienas kapitalistas savo noru nepritaikys naujo gamybos metodo, kad ir kiek šis metodas būtų našesnis ir didintų pridedamosios vertės normą, jei šis naujasis metodas sumažina pelno normą. Tačiau kiekvienas toks naujas gamybos metodas atpigina prekes. Todėl iš pradžių kapitalistas jas parduoda tokia kaina, kuri yra aukštesnė už jų gamybos kainą, gal net tokia kaina, kuri yra aukštesnė už jų vertę. Jis įsideda į kišenę skirtumą tarp šių prekių gamybos kaštų ir kitų prekių, pagamintų su didesniais gamybos kaštais, rinkos kainos. Jis tai gali padaryti todėl, kad vidutinis darbo laikas, visuomeniškai būtinas šioms prekėms pagaminti, yra ilgesnis už darbo laiką, kuris tam yra reikalingas naudojant naują gamybos metodą. Jo gamybos metodai yra pranašesni už vidutinius visuomeninius metodus. Tačiau konkurencija juos padaro visuotiniais ir pajungia bendrajam dėsniui. Tada prasideda pelno normos mažėjimas,— gal būt, iš pradžių šioje gamybos sferoje, o paskui ji išsilygina su kitomis sferomis,— kuris tuo būdu vyksta visiškai nepriklausomai nuo kapitalistų valios.

Kalbant apie šį momentą, reikia pažymėti, kad šio dėsnio veikimas apima ir tas gamybos sferas, kurių produktas nei tiesiogiai, nei netiesiogiai neįeina į darbininko vartojimą arba į jo pragyvenimo reikmenų gamybos sąlygas; t. y. jis apima ir tas gamybos

sferas, kuriose joks prekių atpiginimas negali padidinti santykinės pridedamosios vertės, atpiginti darbo jėgos. (Žinoma, visose šiose šakose pastoviojo kapitalo atpiginimas, darbininko išnaudojimui nesikeičiant, gali pakelti pelno normą.) Kai tik naujasis gamybos metodas pradeda plisti,— ir tuo faktiškai įrodoma, kad šios prekės gali būti gaminamos pigiau,— kapitalistai, kurie dirba senosiomis gamybos sąlygomis, savo produktą turi parduoti žemiau savo pilnos gamybos kainos, nes šios prekės vertė yra sumažėjusi, šiai prekei pagaminti reikalingas darbo laikas yra ilgesnis už visuomeninį. Žodžiu tariant,— ir tai yra konkurencijos padarinys,— jie taip pat turi įsivesti naująjį gamybos metodą, kurį naudojant kintamojo kapitalo santykis su pastoviuoju kapitalu sumažėja.

Visos aplinkybės, dėl kurių mašinų naudojimas atpigina jomis pagaminamų prekių kainą, visada suvedamos į tai, kad sumažėja atskiros prekės absorbuojamas darbo kiekis, ir, antra, į tai, kad sumažėja mašinų nusidėvėjimo dalis, kurios vertė įeina į atskirą prekę. Kuo lėtesnis yra mašinų nusidėvėjimas, tuo didesniam prekių kiekiui jis pasiskirsto, tuo daugiau gyvojo darbo mašinos atstoja iki sueinant jų atgaminimo laikui. Pagrindinio pastoviojo kapitalo kiekis ir vertė, palyginti su kintamuoju kapitalu, abiem atvejais padidėja.

«Kitoms sąlygoms esant vienodoms, nacijos pajėgumas taupyti iš savo pelno keičiasi pagal pelno normą,— yra didelis, kai pelno norma yra aukšta, mažesnis, kai ji yra žema; bet jei pelno norma sumažėja, visos kitos sąlygos nelieka vienodos... Žemą pelno normą paprastai lydi spartus kaupimo tempas, palyginti su gyventojų skaičiumi, kaip, pvz., yra Anglijoje,... aukštą pelno normą — lėtesnis kaupimo tempas, palyginti su gyventojų skaičiumi». Pavyzdžiai: Lenkija, Rusija, Indija ir t. t. (Richard Jones: «An Introductory Lecture on Political Economy». London 1833, 50 ir sek. psl.). Džonsas teisingai nurodo, kad, nepaisant pelno normos mažėjimo, siekimas ir pajėgumas kaupti didėja. Pirma, todėl, kad didėja santykinis gyventojų perteklius. Antra, todėl, kad, didėjant darbo našumui, didėja masė vartojamųjų verčių, kurioms atstovauja ta pati mainomoji vertė, t. y. didėja daiktinių kapitalo elementų masė. Trečia, todėl, kad atsiranda įvairios gamybos šakos. Ketvirta, todėl, kad išsivysto kredito sistema, akcinės bendrovės ir kt. ir su tuo susijusi lengvesnė galimybė paversti pinigus kapitalu, pačiam asmeniškai nepasidarant pramoniniu kapitalistu. Penkta, todėl, kad didėja poreikiai ir siekimas turtėti. Šešta, todėl, kad didėja pagrindinio kapitalo įdėjimų masė ir t. t.

Trys svarbiausieji kapitalistinės gamybos faktai yra šie:

1) Gamybos priemonių koncentracija nedaugelyje rankų, dėl kurios jos nustoja buvusios betarpiškų darbininkų nuosavybė ir, prie-

šingai, virsta visuomeninėmis gamybos jėgomis. Nors tokios jos iš pradžių pasidaro būdamos privatinė kapitalistų nuosavybė. Kapitalistai yra buržuazinės visuomenės reikalų patikėtiniai, tačiau jie dedasi į kišenę visus šios pasitikėjimo bendrovės vaisius.

2) Paties darbo, kaip visuomeninio darbo, organizavimas: naudojant kooperaciją, darbo pasidalijimą ir sujungiant darbą su gamtos mokslu.

Tiek iš vienos, tiek ir iš antros pusės kapitalistinis gamybos būdas panaikina privatinę nuosavybę ir privatinį darbą, nors panaikina prieštaringomis formomis.

3) Pasaulinės rinkos susidarymas.

Didžiulis, palyginti su gyventojų skaičiumi, gamybinis pajėgumas, kuris išsivysto kapitalistinio gamybos būdo rėmuose, ir didėjimas — nors ir ne tokia pat proporcija — kapitalo verčių (ne tik jų materialinio substrato), kurios auga daug sparčiau negu gyventojų skaičius, prieštarauja pagrindui, kuris vis labiau siaurėja, palyginti su turto augimu, pagrindui, kurio labui šis didžiulis gamybinis pajėgumas veikia, ir prieštarauja šio vis didėjančio kapitalo vertės augimo sąlygoms. Dėl to kyla krizės.

KETVIRTASIS SKYRIUS

PREKINIO KAPITALO IR PINIGINIO KAPITALO VIRTIMAS PREKINIU-PREKYBINIU KAPITALU IR PINIGINIU-PREKYBINIU KAPITALU (PIRKLINIU KAPITALU)

ŠEŠIOLIKTASIS SKIRSNIS

PREKINIS-PREKYBINIS KAPITALAS

Pirklinis, arba prekybinis, kapitalas susiskaido į dvi formas arba porūšius: prekinį-prekybinį kapitalą ir piniginį-prekybinį kapitalą, kuriuos mes dabar apibūdinsime smulkiau, kiek tai yra būtina kapitalo pagrindinei struktūrai išanalizuoti. O tai yra tuo labiau būtina todėl, kad šiuolaikinė politinė ekonomija, net geriausieji jos atstovai, tiesiog suplaka prekybinį kapitalą su pramoniniu kapitalu ir faktiškai visai nemato jo būdingų ypatybių.

Prekinio kapitalo judėjimas buvo analizuojamas II knygoje. Jei nagrinėsime visuminį visuomenės kapitalą, tai viena jo dalis, nors ji susideda vis iš naujų elementų ir kinta net jos dydis, nuolat yra rinkoje kaip prekė, kuri turi virsti pinigais; kita dalis yra rinkoje kaip pinigai, kurie turi virsti preke. Jis nuolat yra šio vienos formos virtimo į kitą, šios formų metamorfozės procese. Jei tokia cirkuliacijos procese esančio kapitalo funkcija aplamai atsiskiria kaip atskiro kapitalo atskira funkcija, susikristalizuoja kaip funkcija, kuri dėl darbo pasidalijimo priklauso atskirai kapitalistų kategorijai, tai prekinis kapitalas pasidaro prekiniu-prekybiniu, arba komerciniu, kapitalu.

Mes jau išaiškinome (II knyga, VI skirsnis, «Cirkuliacijos kaštai», 2 ir 3 poskyriai), kiek galima transporto pramonę, vartojimui tinkamos formos prekių saugojimą ir paskirstymą laikyti gamybos procesais, kurie tebevyksta cirkuliacijos proceso ribose. Šie šalutiniai prekinio kapitalo cirkuliacijos epizodai iš dalies yra painiojami su pirklinio, arba prekinio-prekybinio, kapitalo specifinėmis funkcijomis; iš dalies jie praktikoje jungiasi su jo savotiškomis

specifinėmis funkcijomis, nors, išsivysčius visuomeniniam darbo pasidalijimui, pirklinio kapitalo funkcija susiformuoja ir grynu pavidalu, t. y. atskirai nuo nurodytųjų realių funkcijų ir savarankiškai jų atžvilgiu. Mūsų tikslui yra svarbu nustatyti specifinį šio kapitalo specialaus pavidalo [Gestalt] skirtumą, ir, vadinasi, minėtąsias funkcijas mes galime palikti nuošalyje. Kadangi tik cirkuliacijos procese funkcionuojantis kapitalas, specialiai prekinis-prekybinis kapitalas, iš dalies sujungia šias funkcijas su savo funkcijomis, tai jis pasireiškia ne savo gryna forma. Atmetę, pašalinę šias funkcijas, mes gausime gryną prekinio-prekybinio kapitalo formą.

Mes matėme, kad kapitalo, kaip prekinio kapitalo, egzistavimas ir metamorfozė, kurią jis kaip prekinis kapitalas išeina cirkuliacijos sferoje, rinkoje,— metamorfozė, kurią sudaro pirkimas ir pardavimas, prekinio kapitalo virtimas piniginiu kapitalu ir piniginio kapitalo virtimas prekiniu kapitalu,— yra pramoninio kapitalo reprodukcijos proceso fazė, vadinasi, jo viso gamybos proceso fazė; bet kartu mes matėme, kad šia savo cirkuliacijos kapitalo funkcija jis skiriasi nuo savęs paties kaip nuo gamybinio kapitalo. Tai yra dvi atskiros, skirtingos to paties kapitalo egzistavimo formos. Dalis viso visuomeninio kapitalo šia egzistavimo forma kaip cirkuliacijos kapitalas nuolat yra rinkoje, jį nuolat apima šios metamorfozės procesas, nors kiekvienam atskiram kapitalui jo buvimas prekinio kapitalo forma ir jo, kaip prekinio kapitalo, metamorfozė tėra nuolat išnykstantis ir nuolat vėl atsirandantis nenutrūkstamo jo gamybos proceso praeinamas momentas, praeinama stadija, ir nors dėl to rinkoje esančio prekinio kapitalo elementai nuolat keičiasi, nes jie nuolat yra paimami iš prekių rinkos ir lygiai taip pat nuolat į ją sugrąžinami kaip naujas gamybos proceso produktas.

Prekinis-prekybinis kapitalas yra ne kas kita, kaip šio nuolat rinkoje esančio, metamorfozės procese esančio ir nuolat cirkuliacijos sferos apimamo cirkuliacijos kapitalo dalies pakeistinė forma. Mes sakome: dalies — todėl, kad dalis prekių pardavimo ir pirkimo aktų nuolat vyksta betarpiškai tarp pačių pramoninių kapitalistų. Šią dalį mes šiame nagrinėjime visiškai paliekame nuošalyje, nes ji nė kiek nepadeda apibrėžti pirklinio kapitalo sąvokos, suprasti specifinės jo prigimties, o iš antros pusės, II knygoje mes jau esame jį išsamiai išnagrinėję mūsų tikslui.

Prekių pirklys, kaip kapitalistas aplamai, pirmiausia pasirodo rinkoje kaip atstovas tam tikros pinigų sumos, kurią jis avansuoja kaip kapitalistas, t. y. kurią jis iš x (sumos pradinės vertės) nori paversti į $x+\Delta x$ (ši suma plius pelnas iš jos). Bet jam ne tik kaip kapitalistui aplamai, bet specialiai kaip prekių pirkliui, yra savaime aišku, kad jo kapitalas turi iš pradžių pasirodyti rinkoje piniginio kapitalo forma, nes jis negamina jokių prekių, o tik prekiauja jomis, tarpininkauja jų judėjimui, o norėdamas jomis

prekiauti, jis turi pirma jas nupirkti, vadinasi, turi būti piniginio kapitalo savininkas.

Tarkime, kad prekių pirklys turi 3 000 sv. st., kurių vertę jis padidina kaip prekybinį kapitalą. Už šiuos 3 000 sv. st. jis nuperka iš fabrikanto, kuris gamina audeklą, pvz., 30 000 uolekčių audeklo po 2 šil. uolektį. Jis parduoda šiuos 30 000 uolekčių. Jei vidutinė metinė pelno norma = 10% ir jeigu jis, atskaičius visus papildomus kaštus, gauna per metus 10% pelno, tai metų pabaigoje 3 000 sv. st. jam virs 3 300 sv. st. Kokiu būdu jis gauna šį pelną, tai yra klausimas, kurį mes išnagrinėsime vėliau. Čia mes pirmiausia išnagrinėsime tik jo kapitalo judėjimo formą. Už 3 000 sv. st. jis nuolat perka audeklą ir nuolat šį audeklą parduoda; jis nuolat kartoja šią operaciją — pirkti pardavimui, *P—Pr—P′*, paprastą kapitalo formą, kurią kapitalas turi turėti cirkuliacijos procese, kurio nepertraukia už jo paties judėjimo ir funkcijos esančio gamybos proceso protarpiai.

Koks gi yra šio prekinio-prekybinio kapitalo santykis su prekiniu kapitalu kaip vien tik pramoninio kapitalo egzistavimo forma? Kai dėl fabrikanto, kuris gamina audeklą, tai pirklio pinigų pagalba jis realizavo savo audeklo vertę, įvykdė pirmąją savo prekinio kapitalo metamorfozės fazę, jo pavertimą pinigais, ir dabar gali, kitoms aplinkybėms esant vienodoms, vėl paversti pinigus verpalais, anglimi, darbo užmokesčiu ir t. t., iš antros pusės, pragyvenimo reikmenimis ir t. t. savo pajamoms išleisti; vadinasi, paliekant nuošalyje pajamų išleidimą, jis gali toliau tęsti reprodukcijos procesą.

Tačiau nors jam, audeklo gamintojui, audeklo metamorfozė į pinigus, audeklo pardavimas, jau yra įvykusi, ji dar nėra įvykusi pačiam audeklui. Kaip ir anksčiau, audeklas dabar yra rinkoje kaip prekinis kapitalas, kuris dar turi atlikti pirmąją savo metamorfozę — turi būti parduotas. Šiam audeklui nieko ypatingo neatsitiko, tik pasikeitė jo savininkas. Savo paskirtimi, savo padėtimi procese jis, kaip ir anksčiau, tebėra prekinis kapitalas, parduodama prekė; tik dabar jis yra pirklio rankose, o anksčiau jis buvo gamintojo rankose. Jo pardavimo, jo metamorfozės pirmajai fazei tarpininkavimo funkciją iš gamintojo yra perėmęs pirklys, ir ji virto specialiu pirklio verslu, o anksčiau šią funkciją turėdavo atlikti gamintojas po to, kai jis užbaigdavo gamybos funkciją.

Tarkime, kad pirkliui nepavyko parduoti 30 000 uolekčių per tą laiko tarpą, kuris reikalingas audeklo gamintojui tam, kad jis vėl galėtų mesti į rinką 30 000 uolekčių, kurių vertė yra 3 000 sv. st. Pirklys negali jų vėl nupirkti, nes jo sandėlyje dar yra neparduotų 30 000 uolekčių, kurios jam dar nėra pavirtusios piniginiu kapitalu. Tada įvyksta sustojimas, reprodukcijos pertrauka. Žinoma, audeklo gamintojas galėtų turėti savo žinioje papildomą piniginį kapitalą, kurį jis galėtų paversti gamybiniu kapitalu ne-

priklausomai nuo 30 000 uolekčių pardavimo ir tuo būdu galėtų tęsti toliau gamybos procesą. Tačiau tokia prielaida reikalo nė kiek nepakeičia. Kadangi čia kalbama apie 30 000 uolekčių gamybai avansuotą kapitalą, jo reprodukcijos procesas yra ir lieka pertrauktas. Vadinasi, čia iš tikrųjų visai aiškiai matyti, kad pirklio operacijos yra ne kas kita, kaip tokios operacijos, kurias aplamai reikia atlikti, kad gamintojo prekinis kapitalas būtų paverstas pinigais; kad tai yra tokios operacijos, kurios tarpininkauja prekinio kapitalo funkcijoms cirkuliacijos ir reprodukcijos procese. Jei šį pardavimą, taip pat ir pirkimą, vykdytų ne nepriklausomas pirklys, o tai būtų vienintelis gamintojo paprasto agento darbas, tai šis sąryšis nė akimirkai neliktų paslėptas.

Vadinasi, prekinis-prekybinis kapitalas tikrai yra ne kas kita, kaip gamintojo prekinis kapitalas, turintis atlikti procesą, kuriame jis turi pavirsti pinigais, turintis atlikti rinkoje savo prekinio kapitalo funkciją, tik su tuo skirtumu, kad dabar ši funkcija yra ne šalutinė gamintojo operacija, o atskiros rūšies kapitalistų, prekių pirklių, vienintelė operacija ir pasidaro savarankiška kaip atskirų kapitalo įdėjimų sfera.

Tarp kitko, tai matyti ir iš specifinės prekinio-prekybinio kapitalo cirkuliacijos formos. Pirklys perka prekes ir po to jas parduoda: *P—Pr—P′*. Paprastojoje prekinėje cirkuliacijoje arba net tokioje prekinėje cirkuliacijoje, kai ji pasireiškia kaip pramoninio kapitalo cirkuliacijos procesas, *Pr′—P—Pr*, cirkuliacijai tarpininkaujama tuo, kad kiekvienas pinigų vienetas dukart pereina iš vienų rankų į kitas. Audeklo gamintojas parduoda savo prekę, audeklą, paverčia jį pinigais; pirkėjo pinigai pereina į jo rankas. Už tuos pačius pinigus jis perka verpalus, anglį, darbą ir t. t., vėl sunaudoja tuos pačius pinigus, kad audeklo vertė būtų atgal paversta prekėmis, kurios sudaro audeklo gamybos elementus. Prekė, kurią jis perka, nėra ta pati prekė, nėra tos pačios rūšies prekė, kaip ta, kurią jis parduoda. Jis pardavė produktus, o pirko gamybos priemones. Kitoks yra pirklinio kapitalo judėjimas. Audeklo pirklys nuperka už 3 000 sv. st. 30 000 uolekčių audeklo; jis parduoda šiuos 30 000 uolekčių audeklo, kad išimtų atgal iš cirkuliacijos piniginį kapitalą (3 000 sv. st. ir pelną). Vadinasi, čia du kartus pereina iš rankų į rankas ne tie patys pinigai, bet ta pati prekė; ji pereina iš pardavėjo rankų į pirkėjo rankas ir iš pirkėjo, kuris dabar yra pasidaręs pardavėju, rankų į kito pirkėjo rankas. Ji yra parduodama du kartus ir gali būti parduodama dar daug kartų, jeigu į tarpą stoja eilė pirklių; ir kaip tik dėl to, kad šis pardavimas pasikartoja, dėl to, kad ta pati prekė du kartus pereina iš rankų į rankas, pirmasis pirkėjas atgauna pinigus, kurie buvo avansuoti prekei pirkti, ir, vadinasi, šis perėjimas iš rankų į rankas tarpininkauja tam, kad pinigai jam sugrįžtų. Vienu atveju *Pr′—P—Pr* tarpininkauja tam, kad tie patys pinigai du kartus pereitų iš rankų į rankas, tad

prekė yra perleidžiama vienu pavidalu ir įgyjama kitu pavidalu. Kitu atveju *P—Pr—P'* tarpininkauja tam, kad ta pati prekė du kartus pereitų iš rankų į rankas, tad avansuotieji pinigai vėl yra išimami iš cirkuliacijos. Kaip tik čia ir pasirodo, kad prekė, kai ji yra perėjusi iš gamintojo rankų į pirklio rankas, dar nėra galutinai parduota, kad pirklys tik tęsia toliau pardavimo operaciją, arba toliau tebetarpininkauja prekinio kapitalo funkcijai. Tačiau kartu pasirodo, kad tai, kas gamybiniam kapitalistui yra *Pr—P*, paprasta jo kapitalo, laikinai turinčio prekinio kapitalo pavidalą, funkcija, tai pirkliui yra *P—Pr—P'*, specialus procesas, kuris padidina jo avansuoto piniginio kapitalo vertę. Viena prekės metamorfozės fazė čia pirkliui atrodo kaip *P—Pr—P'*, vadinasi, kaip atskiros rūšies kapitalo evoliucija.

Pirklys galutinai parduoda prekę, šiuo atveju audeklą, vartotojui, vis tiek, ar jis yra gamybinis vartotojas (pvz., balintojas) ar individualinis vartotojas, kuris audeklą sunaudoja savo asmeniniam vartojimui. Tuo būdu pirkliui sugrįžta atgal jo avansuotasis kapitalas (kartu su pelnu), ir jis vėl gali pradėti operaciją. Jei perkant audeklą, pinigai funkcionuotų tik kaip mokėjimo priemonė, tad pirklys turėtų mokėti tik praėjus šešioms savaitėms po gavimo, ir jeigu jis parduotų jį pirma šio laiko, tai jis galėtų atsiskaityti su audeklo gamintoju pats neavansuodamas jokio piniginio kapitalo. Jeigu jis jo neparduotų, tai jis turėtų avansuoti tuos 3 000 sv. st. suėjus mokėjimo terminui, o ne tada, kai audeklas jam buvo ką tik pristatytas; o jeigu dėl rinkos kainos sumažėjimo jis parduotų jį žemiau pirkimo kainos, tai jis turėtų padengti trūkstamąją dalį iš savo paties kapitalo.

Kas gi suteikia prekiniam-prekybiniam kapitalui savarankiškai funkcionuojančio kapitalo pobūdį, tuo tarpu kai rankose gamintojo, kuris pats parduoda savo prekę, jis, aišku, tėra atskira jo kapitalo forma, atitinkanti atskirą kapitalo reprodukcijos proceso fazę, tą fazę, kai jis būna cirkuliacijos sferoje?

Pirma, ta aplinkybė, kad prekinis kapitalas rankose agento, kuris skiriasi nuo šio prekinio kapitalo gamintojo, galutinai virsta pinigais, vadinasi, atlieka savo pirmąją metamorfozę, atlieka rinkoje funkciją, kuri jam priklauso kaip prekiniam kapitalui,— ir kad šiai prekinio kapitalo funkcijai tarpininkauja pirklio operacijos, jo pirkimai ir pardavimai, tad šios operacijos įgauna formą atskiros komercinės veiklos sferos, kuri yra atsiskyrusi nuo kitų pramoninio kapitalo funkcijų ir todėl yra pasidariusi savarankiška. Tai yra speciali darbo visuomeninio pasidalijimo forma, ir dėl to tam tikra funkcijos dalis, kuri turi būti atlikta atskiroje kapitalo reprodukcijos fazėje, šiuo atveju cirkuliacijos fazėje, yra vien tik specialiam cirkuliacijos agentui, skirtingam nuo gamintojo, priklausanti funkcija. Tačiau toks specialus verslas vien dėl to anaiptol dar nėra funkcija atskiro kapitalo, kuris skiriasi nuo pramoninio kapitalo.

esančio savo reprodukcijos procese, ir yra savarankiškas pramoninio kapitalo atžvilgiu; šis verslas ir iš tikrųjų nėra toks tais atvejais, kai prekių prekyba vykdoma paprastų komivojažerių arba kitų betarpiškų pramoninio kapitalisto agentų. Vadinasi, prie to turi prisidėti antras momentas.

Antra, tai įvyksta dėl to, kad savarankiškas cirkuliacijos agentas, pirklys, veikdamas kaip toks, avansuoja piniginį kapitalą (nuosavą arba pasiskolintą). Tai, kas savo reprodukcijos procese esančiam pramoniniam kapitalui atrodo tiesiog kaip *Pr—P*, kaip prekinio kapitalo pavertimas piniginiu kapitalu arba tiesiog pardavimas, pirkliui atrodo kaip *P—Pr—P'*, kaip tos pačios prekės pirkimas ir pardavimas, todėl kaip sugrįžimas jam pardavimo metu to piniginio kapitalo, kuris buvo nuo jo pasitraukęs pirkimo metu.

Tai, kas pirkliui, kadangi jis avansuoja kapitalą prekei iš gamintojo nupirkti, atrodo kaip *P—Pr—P*, visada yra *Pr—P*, prekinio kapitalo virtimas piniginiu kapitalu, visada yra pirmoji prekinio kapitalo metamorfozė, nors tas pats aktas gali atrodyti gamintojui arba savo reprodukcijos procese esančiam pramoniniam kapitalui kaip *P—Pr*, kaip pinigų pavertimas atgal preke (gamybos priemonėmis) arba kaip antroji metamorfozės fazė. Audeklo gamintojui *Pr—P*, prekinio kapitalo virtimas piniginiu kapitalu, buvo pirmoji metamorfozė. Šis aktas pirkliui atrodo kaip *P—Pr*, kaip jo piniginio kapitalo virtimas prekiniu kapitalu. Bet jeigu jis parduoda audeklą balintojui, tai pastarajam tatai yra *P—Pr*, piniginio kapitalo virtimas gamybiniu kapitalu, arba antroji jo prekinio kapitalo metamorfozė; bet pirkliui tai yra *Pr—P*, jo nupirkto audeklo pardavimas. Tačiau tikrovėje audeklo fabrikanto pagamintas prekinis kapitalas tik dabar yra galutinai parduotas, arba pirklio procesas *P—Pr—P* yra tik tarpininkavimo procesas atliekant *Pr—P* tarp dviejų gamintojų. Arba tarkime, kad audeklo fabrikantas už dalį parduoto audeklo vertės perka verpalus iš verpalų pirklio. Taigi jam tai yra *P—Pr*. Bet pirkliui, parduodančiam verpalus, tatai yra *Pr—P*, verpalų perpardavimas; o pačių verpalų kaip prekinio kapitalo atžvilgiu tai yra tiktai jų galutinis pardavimas, dėl kurio jie iš cirkuliacijos sferos pereina į vartojimo sferą, *Pr—P*, galutinis jų pirmosios metamorfozės užbaigimas. Vadinasi, ar pirklys perka iš pramoninio kapitalisto ar parduoda jam, jo *P—Pr—P*, pirklinio kapitalo apytaka, visada išreiškia tik tai, kas pačiam prekiniam kapitalui, kaip atgaminamojo pramoninio kapitalo praeinamajai formai, yra vien tik *Pr—P*, vien tik jo pirmosios metamorfozės įvykimas. Pirklinio kapitalo aktas *P—Pr* tuo pačiu metu yra aktas *Pr—P* tik pramoniniam kapitalistui, bet ne jo pagamintam prekiniam kapitalui: tai tėra prekinio kapitalo perėjimas iš pramonininko rankų į cirkuliacijos agento rankas; ir tik pirklinio kapitalo aktas *Pr—P* yra funkcionuojančio prekinio kapitalo galutinis aktas *Pr—P*. *P—Pr—P* tėra to paties prekinio kapitalo du

aktai *Pr—P*, du vienas po kito sekantieji jo pardavimai, kurie tik tarpininkauja jo paskutiniam ir galutiniam pardavimui.

Vadinasi, prekinis kapitalas, pasidarydamas prekiniu-prekybiniu kapitalu, įgauna savarankiškos kapitalo rūšies pavidalą dėl to, kad pirklys avansuoja piniginį kapitalą, kuris padidėja savo verte tik kaip kapitalas, funkcionuoja tik kaip kapitalas ir yra naudojamas vien tam, kad tarpininkautų prekinio kapitalo metamorfozei, tarpininkautų prekinio kapitalo funkcijai, t. y. jo pavirtimui pinigais, ir jis tai įvykdo nuolat pirkdamas ir parduodamas prekes. Tai yra vien jo operacija; tik ši veikla, tarpininkaujanti pramoninio kapitalo cirkuliacijos procesui, ir yra funkcija to piniginio kapitalo, kuriuo operuoja pirklys. Šios funkcijos pagalba jis savo pinigus paverčia piniginiu kapitalu, vadinasi, jo *P* įgauna *P—Pr—P'* pavidalą, ir, panaudodamas tokį pat procesą, jis paverčia prekinį kapitalą prekiniu-prekybiniu kapitalu.

Prekinis-prekybinis kapitalas, kai ir kol jis egzistuoja prekinio kapitalo forma,— viso visuomeninio kapitalo reprodukcijos proceso požiūriu,— aišku, yra ne kas kita, kaip dar rinkoje esanti, savo metamorfozės procesą išeinanti pramoninio kapitalo dalis, kuri dabar egzistuoja ir funkcionuoja kaip prekinis kapitalas. Vadinasi, kapitalo reprodukcijos proceso kaip visumos atžvilgiu mes dabar kaip piniginį kapitalą turime nagrinėti tik tą pirklio avansuotą *piniginį* kapitalą, kuris yra skirtas vien tik pirkimui ir pardavimui ir todėl niekad neįgauna kitos formos, kaip tik prekinio kapitalo ir piniginio kapitalo formą, niekad neįgauna gamybinio kapitalo formos ir nepasitraukiamai lieka kapitalo cirkuliacijos sferoje.

Kai gamintojas, audeklo fabrikantas, parduoda savo 30 000 uolekčių pirkliui už 3 000 sv. st., jis už tokiu būdu gautus pinigus perka reikalingas gamybos priemones, ir jo kapitalas vėl stoja į gamybos procesą; jo gamybos procesas tęsiasi, vyksta nenutrūkstamai. Jo prekės virtimas pinigais jam jau yra įvykęs. Tačiau, kaip mes matėme, pačiam audeklui toks virtimas pinigais dar nėra įvykęs. Jis dar galutinai nevirto pinigais, dar neįėjo į vartojimą, gamybinį ar individualinį, kaip vartojamoji vertė. Audeklo pirklys dabar atstovauja rinkoje tam pačiam prekiniam kapitalui, kuriam iš pradžių joje atstovavo audeklo gamintojas. Pastarajam metamorfozės procesas yra sutrumpėjęs, bet tik tam, kad vyktų toliau pirklio rankose.

Jeigu audeklo gamintojas turėtų laukti, kol jo audeklas iš tikrųjų nustos buvęs prekė, kol jis pereis paskutiniam pirkėjui, gamybiniam ar individualiam vartotojui, jo reprodukcijos procesas būtų pertrauktas. Arba, nenorėdamas jo pertraukti, gamintojas turėtų apriboti savo operacijas, paversti verpalais, anglimi, darbu ir t. t., trumpai tariant, gamybinio kapitalo elementais, mažesniąją savo audeklo dalį, o didesniąją jo dalį turėtų išlaikyti pas save kaip pi-

nigų atsargą tam, kad, kol viena jo kapitalo dalis kaip prekė yra rinkoje, kita dalis galėtų tęsti gamybos procesą, vadinasi, jei viena dalis patenka į rinką kaip prekė, kita sugrįžta atgal pinigine forma. Tokio jo kapitalo paskirstymo nepašalina pirklio įsikišimas. Tačiau be pastarojo ta cirkuliacijos kapitalo dalis, kuri lieka pinigų atsargos forma, neišvengiamai sudarytų santykinai didesnę dalį, palyginti su ta dalimi, kuri veikia gamybinio kapitalo forma, ir atitinkamai susiaurėtų reprodukcijos mastas. Vietoj to gamintojas dabar didesnę savo kapitalo dalį gali nuolat naudoti tikrajame gamybos procese ir mažesnę dalį — kaip pinigų atsargą. Bet užtat dabar kita visuomeninio kapitalo dalis pirklinio kapitalo forma nuolat yra cirkuliacijos sferoje. Ji visada yra naudojama tik prekių pirkimui ir pardavimui. Tuo būdu, matyt, pasikeičia tik asmenys, kurių rankose yra šis kapitalas.

Jei pirklys, užuot pirkęs audeklą už 3 000 sv. st., numatydamas jį vėl parduoti, pats gamybiškai sunaudotų šiuos 3 000 sv. st., tai visuomenės gamybinis kapitalas padidėtų. Žinoma, tokiu atveju audeklo gamintojas, taip pat ir pirklys, tapęs dabar pramoniniu kapitalistu, turėtų išlaikyti didesnę savo kapitalo dalį kaip pinigų atsargą. Iš antros pusės, jei pirklys lieka pirkliu, tai gamintojas sutaupo laiką, kuris yra reikalingas pardavimui; jis gali jį panaudoti gamybos procesui prižiūrėti, tuo tarpu pirklys turi visą savo laiką sunaudoti pardavimui.

Jei pirklinis kapitalas neviršija savo būtinos proporcijos, tai reikia pripažinti:

1) kad dėl darbo pasidalijimo kapitalas, veikiąs vien tik pirkimų ir pardavimų sferoje (o be pinigų, sunaudojamų prekėms pirkti, prie šio kapitalo priklauso pinigai, sunaudojami būtinam prekybos vedimo darbui apmokėti, pirklio pastoviajam kapitalui, sandėlių pastatams, transportui ir t. t.), yra mažesnis, negu jis būtų tuo atveju, jei pramoninis kapitalistas pats turėtų tvarkyti visą savo įmonės prekybinę dalį;

2) kad, turint galvoje, jog pirklys verčiasi vien tik šiuo užsiėmimu, ne tik gamintojui jo prekė anksčiau paverčiama pinigais, bet ir pats prekinis kapitalas atlieka savo metamorfozę greičiau, negu jis galėtų ją atlikti gamintojo rankose;

3) kad, nagrinėjant visą pirklinį kapitalą, paėmus jo santykį su pramoniniu kapitalu, viena pirklinio kapitalo apyvarta gali sudaryti ne tik daugelio kapitalų apyvartas vienoje gamybos sferoje, bet kelių kapitalų apyvartas įvairiose gamybos sferose. Pirmasis reiškinys būna tada, kai, pvz., audeklo pirklys, nupirkęs už savo 3 000 sv. st. vieno audeklo gamintojo produktą ir vėl jį pardavęs pirma, negu šis gamintojas meta į rinką vėl tokį pat kiekį prekių, nupirks ir vėl parduos kito arba kelių kitų audeklo gamintojų produktą, tuo būdu tarpininkaudamas įvairių kapitalų apyvartoms toje pačioje gamybos sferoje. Antrasis reiškinys būna tada, kai,

pvz., pirklys, pardavęs audeklą, perka šilką, vadinasi, tarpininkauja kapitalo apyvartai kitoje gamybos sferoje.

Aplamai reikia pažymėti štai ką: pramoninio kapitalo apyvartą apriboja ne tik cirkuliacijos laikas, bet ir gamybos laikas. Pirklinio kapitalo apyvartą, jei šis kapitalas prekiauja tik tam tikros rūšies prekėmis, apriboja ne vieno pramoninio kapitalo apyvarta, o visų tos pačios gamybos šakos pramoninių kapitalų apyvarta. Pirklys, pirkęs ir pardavęs vieno gamintojo audeklą, gali po to pirkti jį iš kito gamintojo ir parduoti pirma, negu pirmasis gamintojas vėl mes prekę į rinką. Vadinasi, tas pats pirklinis kapitalas gali iš eilės tarpininkauti įvairioms vienoje gamybos šakoje įdėtų kapitalų apyvartoms; tuo būdu jo apyvarta nėra tolygi kokio nors atskiro pramoninio kapitalo apyvartoms ir todėl pavaduoja ne tik tą pinigų atsargą, kurią atitinkamas atskiras pramoninis kapitalistas turėtų turėti in petto [grynais pinigais]. Pirklinio kapitalo apyvartą tam tikroje gamybos sferoje, žinoma, apriboja bendra šios sferos produkcijos suma. Tačiau jos neapriboja šios sferos atskiro kapitalo gamybos ribos arba apyvartos laikas, kai šį apyvartos laiką apsprendžia gamybos laikas. Tarkime, kad *A* pateikia prekę, kuriai pagaminti reikia trijų mėnesių. Po to, kai pirklys ją nupirks ir parduos, sakykime, per vieną mėnesį, jis gali nupirkti tokį pat produktą iš kito gamintojo ir jį parduoti. Arba, pvz., pardavęs vieno žemės nuomininko grūdus, jis gali už tuos pačius pinigus nupirkti ir parduoti kito žemės nuomininko grūdus ir t. t. Jo kapitalo apyvartą apriboja grūdų kiekis, kurį jis iš eilės gali pirkti ir parduoti per tam tikrą laiką, pvz., per vienerius metus, tuo tarpu žemės nuomininko kapitalo apyvartą, nepriklausomai nuo cirkuliacijos laiko, apriboja gamybos laikas, kuris trunka vienerius metus.

Tačiau to paties pirklinio kapitalo apyvarta gali taip pat sėkmingai tarpininkauti įvairių gamybos šakų kapitalų apyvartoms.

Kadangi tas pats pirklinis kapitalas įvairiose apyvartose tarnauja įvairiems prekiniams kapitalams reguliariai paversti pinigais, vadinasi, vieną po kito juos perka ir parduoda, jis, kaip piniginis kapitalas, prekinio kapitalo atžvilgiu atlieka tą pačią funkciją, kurią prekių atžvilgiu aplamai atlieka pinigai savo apyvartų skaičiumi per tam tikrą laikotarpį.

Pirklinio kapitalo apyvarta nėra tolygi vienodo didumo pramoninio kapitalo apyvartai, arba jo vienkartiniam atgaminimui; priešingai, ji yra lygi kelių tokių kapitalų apyvartų sumai toje pačioje arba įvairiose gamybos sferose. Kuo greičiau pirklinis kapitalas apsiverčia, tuo mažesnė yra viso piniginio kapitalo dalis, figūruojanti kaip pirklinis kapitalas, ir kuo lėčiau jis apsiverčia, tuo ši dalis yra didesnė. Kuo mažiau yra išsivysčiusi gamyba, tuo didesnė yra pirklinio kapitalo suma, palyginti su aplamai į cirkuliaciją metamų prekių suma; bet tuo mažesnė ji yra absoliučiai arba palyginti su pirklinio kapitalo suma esant labiau išsivysčiusiai

gamybai. Ir atvirkščiai. Todėl esant tokiai neišsivysčiusiai gamybai, didesnė tikrojo piniginio kapitalo dalis yra rankose pirklių, kurių turtas tuo būdu kitų atžvilgiu yra piniginis turtas.

Pirklio avansuojamo piniginio kapitalo cirkuliacijos greitis priklauso: 1) nuo greičio, kuriuo atsinaujina gamybos procesas ir įvairūs gamybos procesai susipina vienas su kitu; 2) nuo vartojimo greičio.

Kad pirklinis kapitalas atliktų tik anksčiau išnagrinėtą apyvartą, jam nereikia iš pradžių pirkti prekių už visą savo vertės dydį ir po to jas parduoti. Pirklys abi šias operacijas atlieka vienu metu. Tokiu atveju jo kapitalas pasidalija į dvi dalis. Viena susideda iš prekinio kapitalo, o antroji — iš piniginio kapitalo. Jis perka vienoje vietoje, tuo paversdamas savo pinigus preke. Jis parduoda kitoje vietoje, tuo paversdamas kitą prekinio kapitalo dalį pinigais. Iš vienos pusės, jam sugrįžta jo kapitalas kaip piniginis kapitalas, o iš antros pusės, jam įplaukia prekinis kapitalas. Kuo didesnė yra ta dalis, kuri turi vieną formą, tuo mažesnė yra ta dalis, kuri turi kitą formą. Šios dalys pasikeičia savo vietomis ir savitarpyje išsilygina. Jei, naudojant pinigus kaip cirkuliacijos priemonę, kartu jie yra naudojami kaip mokėjimo priemonė ir iš to išauga kredito sistema, tai pirklinio kapitalo piniginė dalis dar labiau sumažėja, palyginti su šio pirklinio kapitalo atliekamų santorių apimtimi. Jeigu aš perku vyno už 3 000 sv. st., kuriuos turiu sumokėti po trijų mėnesių, ir parduodu šį vyną už grynus pinigus trims mėnesiams nesuėjus, tai šiam santoriui man nereikia avansuoti nė skatiko. Šiuo atveju yra visiškai aišku ir tai, kad piniginis kapitalas, kuris čia figūruoja kaip pirklinis kapitalas, yra anaiptol ne kas kita, kaip pats pramoninis kapitalas savo piniginio kapitalo forma, jam sugrįžtant pas patį save pinigų forma. (Ta aplinkybė, kad gamintojas, pardavęs prekes už 3 000 sv. st., kurie turi būti sumokėti po trijų mėnesių, gali diskontuoti pas bankininką už prekes gautą vekselį, t. y. skolinį pasižadėjimą, nė kiek nekeičia reikalo ir neturi nieko bendro su prekių pirklio kapitalu.) Jei per šį laiko tarpą prekės rinkos kainos sumažės, sakykime, $^1/_{10}$, tai pirklys ne tik negaus jokio pelno, bet aplamai atgaus tik 2 700 sv. st. vietoj 3 000 sv. st. Kad galėtų atsiskaityti, jis turėtų pridėti 300 sv. st. Šie 300 sv. st. funkcionuotų tik kaip atsarga kainos skirtumui išlyginti. Bet tas pat liečia ir gamintoją. Jeigu jis parduotų pats, tai, kainoms kritus, jis taip pat prarastų 300 sv. st. ir be atsarginio kapitalo negalėtų vėl pradėti gamybos ankstesniu mastu.

Audeklo pirklys perka iš fabrikanto audeklo už 3 000 sv. st.; fabrikantas iš šių 3 000 sv. st. sumoka, pvz., 2 000 pirkdamas verpalus; jis perka šiuos verpalus iš verpalų pirklio; pinigai, kuriais fabrikantas sumoka verpalų pirkliui, nėra audeklo pirklio pinigai, nes pastarasis gavo už juos prekę tokiai pat sumai. Tai yra jo

paties kapitalo piniginė forma. O verpalų pirklio rankose šie 2 000 sv. st. yra jam sugrįžęs piniginis kapitalas; tačiau kokiu mastu jie yra toks piniginis kapitalas, jeigu jie skiriasi nuo tų 2 000 sv. st., turinčių piniginę formą, kurią nusimetė audeklas ir kurią įgavo verpalai? Jei verpalų pirklys pirko kreditan ir pardavė už grynus pinigus prieš sueinant mokėjimo terminui, tai šiuose 2 000 sv. st. nėra nė skatiko pirklinio kapitalo, kuris skiriasi nuo tos piniginės formos, kurią pramoninis kapitalas pats įgauna savo apytakos procese. Prekinis-prekybinis kapitalas, jeigu jis nėra vien tik forma pramoninio kapitalo, kuris prekinio kapitalo arba piniginio kapitalo pavidalu yra pirklio rankose, yra ne kas kita, kaip piniginio kapitalo dalis, kuri priklauso pačiam pirkliui ir veikia prekių pirkimo ir pardavimo srityje. Ši dalis sumažintu mastu yra gamybai avansuotojo kapitalo dalis, kuri nuolat turėtų būti pramonininkų rankose kaip pinigų atsarga, kaip pirkimo priemonė ir turėtų nuolat cirkuliuoti kaip jų piniginis kapitalas. Dabar ši sumažinta dalis yra kapitalistų-pirklių rankose, nuolat funkcionuodama kaip tokia cirkuliacijos procese. Tai yra visuminio kapitalo dalis, kuri, paliekant nuošalyje dalį, išleidžiamą kaip pajamos, turi nuolat cirkuliuoti rinkoje kaip pirkimo priemonė, kad palaikytų reprodukcijos proceso nenutrūkstamumą. Visuminio kapitalo atžvilgiu ji yra tuo mažesnė, kuo sparčiau vyksta reprodukcijos procesas ir kuo labiau yra išsivysčiusi pinigų kaip mokėjimo priemonės funkcija, t. y. kuo labiau yra išsivysčiusi kredito sistema[38].

[38] Norėdamas pirklinį kapitalą klasifikuoti kaip gamybinį kapitalą, Ramsėjus jį suplaka su transporto pramone ir prekybą vadina «the transport of commodities from one place to another» [«prekių pervežimu iš vienos vietos į kitą»] («An Essay on the Distribution of Wealth» [Edinburgh 1836], 19 psl.). Tokį pat suplakimą randame jau *Verio* veikale («Meditazioni sulla Economia Politica» [*Custodi* rinkinyje: «Scrittori Classici Italiani di Economia Politica». Parte moderna, XV t., 32 psl.], § 4) ir *Sėjaus* veikale («Traité de l'Economie Politique» [I t., Paris 1817, 14—15 psl.]). Savo «Elements of Political Economy» (Andover and New York 1835) S. F. Niumenas sako: «Esamoje ekonominėje visuomenės santvarkoje tas aktas, kurį atlieka pirklys, esantis tarp gamintojo ir vartotojo, avansuodamas pirmajam kapitalą, gaudamas mainais už jį produktus ir perduodamas šiuos produktus antrajam, iš kurio jis gauna atgal kapitalą,— šis aktas yra santoris, kuris palengvina visuomenės ekonominį procesą ir prijungia vertę tiems produktams, su kuriais yra atliktas šis aktas» (174 psl.). Tuo būdu pirklio tarpininkavimas gamintojui ir vartotojui sutaupo pinigus bei laiką. Tokiam patarnavimui atlikti reikia avansuoti kapitalą ir darbą ir už tai turi būti sumokėta, «kadangi tai prijungia vertę produktams, nes tie patys produktai, būdami vartotojų rankose, turi didesnę vartojamąją vertę (worth), negu būdami gamintojų rankose». Ir tuo būdu prekyba jam taip pat, kaip p. Sėjui, atrodo esanti «strictly an act of production» [«tiesioginė šio žodžio prasme gamybos aktas»] (175 psl.). Ši Niumeno pažiūra yra visiškai klaidinga. Prekės *vartojamoji vertė* vartotojo rankose yra didesnė negu gamintojo rankose, nes ji aplamai tik čia yra realizuojama. Juk prekės vartojamoji vertė yra realizuojama, pradeda atlikti savo funkciją tik po to, kai prekė yra perėjusi į vartojimo sferą. Gamintojo rankose ji egzistuoja tik potencine forma. Bet ta pati prekė nėra apmokama du kartus: iš pradžių jos mainomoji vertė, o paskiau dar specialiai

Pirklinis kapitalas yra ne kas kita, kaip cirkuliacijos sferoje funkcionuojantis kapitalas. Cirkuliacijos procesas yra viso reprodukcijos proceso fazė. Tačiau cirkuliacijos procese nepagaminama jokia vertė, todėl ir jokia pridedamoji vertė. Jame tik pasikeičia tos pačios vertės masės forma. Iš tikrųjų, čia neįvyksta nieko kito, kaip tik prekių metamorfozė, kuri kaip tokia neturi nieko bendro su vertės kūrimu ar su vertės pasikeitimu. Jei parduodant pagamintą prekę yra realizuojama pridedamoji vertė, tatai įvyksta todėl, kad ji jau yra šioje prekėje; todėl antrajame akte, mainant piniginį kapitalą atgal į prekę (gamybos elementus), pirkėjas taip pat nerealizuoja jokios pridedamosios vertės, bet mainant pinigus į gamybos priemones ir darbo jėgą tik paruošiamas pridedamosios vertės gaminimas. Priešingai. Kadangi tokios metamorfozės reikalauja cirkuliacijos laiko,— laiko, per kurį kapitalas aplamai negamina ir, vadinasi, negamina ir pridedamosios vertės,— šis laikas apriboja vertės kūrimą, ir pridedamoji vertė, išreikšta pelno normos pavidalu, bus kaip tik atvirkščiai proporcinga cirkuliacijos laiko ilgumui. Vadinasi, pirklinis kapitalas nesukuria nei vertės, nei pridedamosios vertės, t. y. nesukuria jų betarpiškai. Tuo mastu, kuriuo jis padeda trumpinti cirkuliacijos laiką, jis netiesiogiai gali padėti didinti pramoninio kapitalisto gaminamą pridedamąją vertę. Tuo mastu, kuriuo jis padeda plėsti rinką ir tarpininkauja darbo pasidalijimui tarp kapitalistų, vadinasi, įgalina kapitalą veikti stambesniu mastu, jo funkcija kelia pramoninio kapitalo našumą ir skatina jo kaupimą. Tuo mastu, kuriuo jis trumpina cirkuliacijos laiką, jis didina pridedamosios vertės santykį su avansuotuoju kapitalu, vadinasi, didina pelno normą. Tuo mastu, kuriuo jis mažina tą kapitalo dalį, kuri turi nuolat būti cirkuliacijos sferoje kaip piniginis kapitalas, jis didina kapitalo dalį, tiesiogiai naudojamą gamybai.

jos vartojamoji vertė. Apmokėdamas jos mainomąją vertę, aš tuo pačiu pasisavinu jos vartojamąją vertę. Ir dėl to, kad prekė pereina iš gamintojo arba tarpininko rankų į vartotojo rankas, mainomoji vertė nė kiek nepadidėja.

SEPTYNIOLIKTASIS SKIRSNIS

PREKYBINIS PELNAS

II knygoje mes matėme, kad grynosios kapitalo funkcijos cirkuliacijos sferoje — operacijos, kurias turi atlikti pramoninis kapitalistas, pirma, norėdamas realizuoti savo prekių vertę, ir, antra, norėdamas šią vertę atgal paversti prekės gamybos elementais, operacijos, kurios tarpininkauja prekinio kapitalo metamorfozėms *Pr'—P—Pr*, vadinasi, pardavimo ir pirkimo aktams, nesukuria nei vertės, nei pridedamosios vertės. Atvirkščiai, pasirodė, kad joms reikalingas laikas objektyviai, prekių atžvilgiu, ir subjektyviai, kapitalistų atžvilgiu, apriboja vertės ir pridedamosios vertės kūrimą. Kai dėl prekinio kapitalo kaip tokio metamorfozės, tai joje, žinoma, neįvyks jokio pasikeitimo dėl to, kad dalis šio kapitalo įgauna prekinio-prekybinio kapitalo pavidalą arba kad operacijos, kurios tarpininkauja prekinio kapitalo metamorfozei, yra atskiro kapitalistų padalinio specialus užsiėmimas arba vien tik daliai piniginio kapitalo priklausanti funkcija. Jei prekių pardavimas ir pirkimas,— o tai ir sudaro prekinio kapitalo metamorfozę *Pr'—P—Pr*,— kuriuos atlieka patys pramoniniai kapitalistai, yra operacijos, kurios nesukuria jokios vertės arba pridedamosios vertės, tai jos negali vertės sukurti ir tuo atveju, jei vietoj šių asmenų jas atlieka kiti asmenys. Toliau, jei viso visuomeninio kapitalo dalis, kurią nuolat reikia turėti kaip piniginį kapitalą, norint, kad reprodukcijos proceso nepertrauktų cirkuliacijos procesas, bet kad jis vyktų nesustodamas,— jei šis piniginis kapitalas nesukuria nei vertės, nei pridedamosios vertės, tai jis negali įgyti šios savybės dėl to, kad šį kapitalą toms pačioms funkcijoms atlikti nuolat leidžia į cirkuliaciją ne pramoniniai kapitalistai, bet kito padalinio kapitalistai. Kokiu mastu pirklinis kapitalas netiesiogiai gali būti gamybinis, jau buvo minėta, ir vėliau tai bus išnagrinėta dar smulkiau.

Taigi prekinis-prekybinis kapitalas,— jei mes atmesime visas heterogenines funkcijas, kurios gali būti su juo susijusios, kaip, pvz., prekių laikymas, jų išsiuntimas, pervežimas, paskirstymas, rūšiavimas, ir apsiribosime jo tikrąja funkcija — pirkti pardavimui,— nesukuria nei vertės, nei pridedamosios vertės, o tik tarpininkauja jų realizavimui ir tuo pačiu metu tikriesiems prekių mainams,

prekių perėjimui iš vienų rankų į kitas, visuomeninei medžiagų apykaitai. Tačiau, turint galvoje, kad pramoninio kapitalo cirkuliacijos fazė lygiai taip pat yra reprodukcijos proceso fazė, kaip ir gamyba, tai kapitalas, savarankiškai funkcionuojantis cirkuliacijos procese, turi lygiai taip pat duoti vidutinį metinį pelną, kaip ir kapitalas, funkcionuojantis įvairiose gamybos šakose. Jei pirklinis kapitalas duotų procentais skaičiuojant didesnį vidutinį pelną negu pramoninis kapitalas, tai dalis pramoninio kapitalo virstų pirkliniu kapitalu. Jeigu jis duotų mažesnį vidutinį pelną, tai įvyktų atvirkščias procesas. Dalis pirklinio kapitalo virstų pramoniniu kapitalu. Nė viena kapitalo rūšis negali pakeisti savo paskirties, savo funkcijos lengviau, kaip pirklinis kapitalas.

Kadangi pats pirklinis kapitalas negamina pridedamosios vertės, tai yra aišku, kad pridedamoji vertė, kuri jam tenka vidutinio pelno forma, yra dalis pridedamosios vertės, kurią yra pagaminęs visas gamybinis kapitalas. Bet dabar klausimas yra toks: kokiu būdu pirklinis kapitalas pritraukia prie savęs jam tenkančią gamybinio kapitalo pagamintos pridedamosios vertės, arba pelno, dalį?

Taip tik atrodo, kad prekybinis pelnas esąs tik paprastas priedas, nominalinis prekių kainos pakėlimas virš jų vertės.

Yra aišku, kad pirklys gali gauti savo pelną tik iš jo parduodamų prekių kainos, ir dar aiškiau yra tai, kad šis pelnas, kurį jis gauna parduodamas savo prekes, turi būti lygus skirtumui tarp jo pirkimo kainos ir jo pardavimo kainos, turi būti lygus pertekliui, kuriuo pastaroji viršija pirmąją.

Pasitaiko, kad po prekės nupirkimo ir iki jos pardavimo į ją įeina papildomi kaštai (cirkuliacijos kaštai), ir taip pat pasitaiko, kad to nebūna. Jei tokie kaštai į prekę įeina, tai aišku, kad pardavimo kainos perteklius virš pirkimo kainos yra ne vien tik pelnas. Norėdami supaprastinti nagrinėjimą, mes pirmiausia tarsime, kad kiti tokie kaštai į prekę visai neįeina.

Pramoniniam kapitalistui skirtumas tarp jo prekių pardavimo ir pirkimo kainos yra lygus skirtumui tarp jų gamybos kainos ir gamybos kaštų arba, jei nagrinėsime visą visuomeninį kapitalą, yra lygus skirtumui tarp prekių vertės ir jų gamybos kaštų kapitalistams, o tai savo ruožtu yra suvedama į skirtumą tarp viso jose sudaiktinto darbo kiekio ir jose sudaiktinto apmokėtojo darbo kiekio. Prekės, kurias nupirko pramoninis kapitalistas, pirma negu jos vėl metamos į rinką kaip pardavimui paruoštos prekės, atlieka gamybos procesą, kuriame tik ir pagaminama jų kainos sudėtinė dalis, kuri vėliau yra realizuojama kaip pelnas. Kitaip yra su prekių pirkliu. Prekės būna jo rankose tik tol, kol jos yra savo cirkuliacijos procese. Jis tik tęsia jų pardavimą, kurį yra pradėjęs gamybinis kapitalistas, tęsia jų kainos realizavimą ir todėl neverčia jų atlikti jokio tarpinio proceso, kuriame jos vėl galėtų

įsiurbti pridedamąją vertę. Tuo tarpu, kai pramoninis kapitalistas cirkuliacijoje tik realizuoja anksčiau pagamintą pridedamąją vertę, arba pelną, pirklys, priešingai, turi cirkuliacijoje ir cirkuliacijos pagalba ne tik realizuoti savo pelną, bet kaip tik jį sukurti. Atrodo, kad tai yra galima tik ta sąlyga, jei prekes, kurias jam pardavė pramoninis kapitalistas pagal jų gamybos kainas, arba,— nagrinėjant visą prekinį kapitalą,— pagal jų vertes, jis parduoda aukščiau jų gamybos kainų, uždeda nominalų priedą jų kainoms, vadinasi,— nagrinėjant visą prekinį kapitalą,— parduoda jas aukščiau jų vertės ir įsideda į kišenę tą jų nominalinės vertės perteklių virš jų realios vertės,— žodžiu tariant, parduoda jas brangiau, negu jos yra vertos.

Suprasti šią priedo formą yra labai lengva. Pavyzdžiui, viena uolektis audeklo kainuoja 2 šil. Norėdamas gauti, ją perparduodamas, 10% pelno, aš turiu pakelti kainą $^1/_{10}$, vadinasi, parduoti uolektį po 2 šil. $2^2/_5$ penso. Skirtumas tarp jos tikrosios gamybos kainos ir jos pardavimo kainos tokiu atveju $=2^2/_5$ penso, o tai 2 šilingams sudaro 10% pelną. Faktiškai aš tada parduodu pirkėjui uolektį audeklo tokia kaina, kuri iš tikrųjų yra $1^1/_{10}$ uolekties kaina. Arba, kas yra tas pat: tai visiškai tolygu, jeigu aš parduočiau pirkėjui už 2 šil. tik $^{10}/_{11}$ uolekties, o $^1/_{11}$ pasilikčiau sau. Iš tikrųjų, už $2^2/_5$ penso aš galiu vėl nupirkti $^1/_{11}$ uolekties, tariant, kad uolekties kaina yra 2 šil. $2^2/_5$ penso. Vadinasi, tai tebūtų aplinkinis kelias tam, kad, nominaliai pakeliant prekių kainą, būtų dalyvaujama pasisavinant pridedamąją vertę ir pridedamąjį produktą.

Taip yra realizuojamas prekybinis pelnas uždedant priedą prekių kainai, kaip šis realizavimas iš pirmo žvilgsnio atrodo pačiame reiškinyje. Ir iš tikrųjų, įsivaizdavimas, kad pelnas atsiranda nominaliai pakeliant prekių kainą arba parduodant jas aukščiau jų vertės, kilo iš prekybinio kapitalo požiūrio.

Bet arčiau pažiūrėjus, greitai paaiškėja, kad taip tik atrodo ir kad, laikant kapitalistinį gamybos būdą vyraujančiu, prekybinis pelnas realizuojamas ne tokiu būdu. (Čia visada kalbama tik apie vidutinius, o ne apie atskirus atvejus.) Kodėl mes tariame, kad prekių pirklys gali realizuoti pelną už savo prekes, sakysime, 10% dydžio, tik parduodamas jas 10% aukščiau jų gamybos kainos? Todėl, kad mes laikėmės prielaidos, jog šių prekių gamintojas, pramoninis kapitalistas (kuris, kaip pramoninio kapitalo įkūnijimas, išorinio pasaulio atžvilgiu visada figūruoja kaip «gamintojas»), jas pardavė pirkliui pagal jų gamybos kainą. Jei prekių pirkimo kainos, kurias prekių pirklys sumokėjo, yra lygios jų gamybos kainoms, galų gale yra lygios jų vertėms, ir tuo būdu, vadinasi, prekių gamybos kaina, o galų gale jų vertė, pirkliui yra gamybos kaštai, tai tikrovėje jo pardavimo kainos perteklius virš jo pirkimo kainos,— ir tik šis kainų skirtumas ir sudaro jo pelno šaltinį,— turi būti jų prekybinės kainos perteklius virš jų gamy-

bos kainos, ir galų gale pirklys turi parduoti visas prekes aukščiau jų vertės. Bet kodėl gi mes laikėmės prielaidos, kad pramoninis kapitalistas parduoda pirkliui prekes pagal jų gamybos kainas? Arba, geriau sakant, kas glūdi tokioje prielaidoje? Joje glūdi tai, kad (prekybinis kapitalas (mes čia apie jį kalbame dar tik kaip apie prekinį-prekybinį kapitalą) nedalyvauja bendrosios pelno normos susidaryme. Nagrinėdami bendrąją pelno normą, mes būtinai turėjome laikytis tokios prielaidos, pirma, todėl, kad prekybinis kapitalas kaip toks tada mums dar neegzistavo; ir, antra, todėl, kad vidutinį pelną, vadinasi, ir bendrąją pelno normą, reikėjo iš pradžių išdėstyti kaip išsilyginimą skirtingo pelno, arba skirtingos pridedamosios vertės, kurią tikrai pagamina įvairių gamybos sferų pramoniniai kapitalai. Priešingai, nagrinėdami pirklinį kapitalą, mes turime reikalą su tokiu kapitalu, kuris dalyvauja pasisavinant pelną, nedalyvaudamas jį gaminant. Vadinasi, mes dabar turime papildyti savo ankstesnį išdėstymą.

Tarkime, kad visas per vienerius metus avansuotas pramoninis kapitalas = $720_c + 180_v$ = 900 (pvz., milijonų svarų sterlingų), o m' = 100%. Vadinasi, produktas = $720_c + 180_v + 180_m$. Jei mes po to šį produktą, arba pagamintąjį prekinį kapitalą, žymėsime *Pr*, tai jo vertė, arba gamybos kaina (nes prekių visumai jos sutampa), = 1 080, o pelno norma visam 900 dydžio kapitalui = 20%. Pagal tai, kas anksčiau išdėstyta, šie 20% yra vidutinė pelno norma, nes pridedamoji vertė čia yra apskaičiuojama ne vienam arba kitam ypatingos sudėties kapitalui, bet visam vidutinės sudėties pramoniniam kapitalui. Vadinasi, *Pr* = 1 080 ir pelno norma = 20%. Bet dabar mes tarkime, kad be šių 900 sv. st. pramoninio kapitalo prisideda dar 100 sv. st. pirklinio kapitalo, kuris pro rata [proporcingai] savo dydžiui turi tokią pat pelno dalį, kaip ir pirmasis. Sutinkamai su prielaida pirklinis kapitalas yra $^1/_{10}$ viso 1 000 dydžio kapitalo. Vadinasi, iš visos 180 dydžio pridedamosios vertės jam tenka $^1/_{10}$, ir tuo būdu jis gauna 18% normos pelną. Tai reiškia, kad pelnas, kurį reikia paskirstyti tarp likusių $^9/_{10}$ viso kapitalo, faktiškai jau yra lygus tik 162, arba 900 dydžio kapitalui jis taip pat = 18%. Tuo būdu kaina, kuria 900 dydžio pramoninio kapitalo savininkai parduoda *Pr* prekių pirkliams, = $720_c + 180_v + 162_m$ = = 1 062. Vadinasi, jei pirklys prie savo 100 dydžio kapitalo pridės vidutinį pelną — 18%, tai jis parduos tas prekes už 1 062 + 18 = = 1 080, t. y. pagal jų gamybos kainą arba, (nagrinėjant visą prekinį kapitalą,— pagal jų vertę, nors jis savo pelną gauna tik cirkuliacijoje ir tik cirkuliacijos pagalba ir tik tokiu būdu, kad kaina, kuria jis parduoda, viršija kainą, kuria jis perka. Tačiau vis dėlto jis parduoda prekes ne aukščiau jų vertės, arba ne aukščiau jų gamybos kainos, kaip tik todėl, kad jis yra pirkęs jas iš pramoninio kapitalisto žemiau jų vertės, arba žemiau jų gamybos kainos.

Taigi pirklinis kapitalas vaidina lemiamą vaidmenį bendrosios pelno normos susidaryme pro rata [proporcingai] tai daliai, kurią jis sudaro visame kapitale. Vadinasi, jei mes šiuo atveju sakome: vidutinė pelno norma =18%, tai ji būtų =20%, jei $^1/_{10}$ viso kapitalo nesudarytų pirklinis kapitalas ir jei dėl to bendroji pelno norma nesumažėtų $^1/_{10}$. Kartu atsiranda tikslesnis, apribojantis gamybos kainos apibrėžimas. Gamybos kaina, kaip ir anksčiau, reikia suprasti prekės kainą = jos kaštams (joje esančiai pastoviojo kapitalo vertei + kintamojo kapitalo vertė) + vidutinis pelnas. Tačiau šis vidutinis pelnas dabar yra kitaip apsprendžiamas. Jį apsprendžia visas pelnas, kurį pagamina visas gamybinis kapitalas; bet jis yra apskaičiuojamas ne visam šiam gamybiniam kapitalui, kuriam tuo atveju, jeigu jis, kaip tarėme aukščiau, =900, o pelnas = 180, tenkanti vidutinė pelno norma bus $\frac{180}{900}$ = 20%,— ne, jis yra apskaičiuojamas visam gamybiniam kapitalui + prekybinis kapitalas, tad jei gamybinio kapitalo yra 900 ir prekybinio kapitalo 100, tai vidutinė pelno norma $=\frac{180}{1\,000}=18\%$. Vadinasi, gamybos kaina = k (kaštai) + 18, o ne $k+20$. Vidutinėje pelno normoje jau yra įskaityta dalis viso pelno, tenkančio prekybiniam kapitalui. Todėl tikroji viso prekinio kapitalo vertė, arba gamybos kaina, $=k+p+h$ (kur h reiškia prekybinį pelną). Vadinasi, gamybos kaina, arba ta kaina, kuria parduoda pramoninis kapitalistas kaip toks, yra mažesnė už tikrąją prekės gamybos kainą; arba, jei nagrinėsime prekių visumą, kainos, kuriomis jas parduoda pramoninių kapitalistų klasė, yra mažesnės už jų vertes. Tuo būdu aukščiau pateiktame pavyzdyje: 900 (kaštai) + 18% iš 900, arba 900 + 162 = 1 062. Žinoma, pirklys, parduodamas prekę, kuri jam kainuoja 100, už 118, prideda 18%, bet kadangi prekės, jo pirktos už 100, vertė yra 118, tai todėl jis parduoda ją ne aukščiau jos vertės. Mes išsireiškimą gamybos kaina vartosime aukščiau išdėstytąja siauresne prasme. Tokiu atveju yra aišku, kad pramoninio kapitalisto pelnas yra lygus prekės gamybos kainos pertekliui virš prekės gamybos kaštų ir kad skirtingai nuo šio pramoninio pelno prekybinis pelnas yra lygus prekės pardavimo kainos pertekliui virš prekės gamybos kainos, kuri pirkliui yra jo pirkimo kaina; tačiau yra aišku, kad tikroji prekės kaina = jos gamybos kainai + pirklinis (prekybinis) pelnas. Kaip pramoninis kapitalas tik realizuoja pelną, kuris kaip pridedamoji vertė jau yra prekės vertėje, taip ir prekybinis kapitalas tik realizuoja jį dėl to, kad visa pridedamoji vertė, arba pelnas, dar yra nerealizuota pramoninio kapitalo realizuotoje prekės kainoje[39]. Tuo būdu kaina, kuria pirklys parduoda, yra aukštesnė už tą, kuria jis perka, ne todėl, kad pirmoji yra aukštesnė už visą vertę, bet todėl, kad antroji yra žemesnė už ją.

[39] Džonas Belersas.

Vadinasi, pirklinis kapitalas dalyvauja pridedamosios vertės išsilyginime į vidutinį pelną, nors nedalyvauja šios pridedamosios vertės gaminime. Todėl bendrojoje pelno normoje jau yra išskaitymas iš pridedamosios vertės, kuri tenka pirkliniam kapitalui, t. y. išskaitymas iš pramoninio kapitalo pelno.

Iš to, kas aukščiau išdėstyta, išeina:

1) Kuo didesnis yra pirklinis kapitalas, palyginti su pramoniniu kapitalu, tuo mažesnė yra pramoninio pelno norma, ir atvirkščiai.

2) Jei pirmajame skyriuje matėme, kad pelno norma visada išreiškia mažesnę normą, negu tikrosios pridedamosios vertės norma, t. y. visada parodo darbo išnaudojimo laipsnį per mažą,— pvz., aukščiau minėtuoju $720_c + 180_v + 180_m$ atveju 100% dydžio pridedamosios vertės norma pasireiškia tik kaip 20% dydžio pelno norma,— tai šis santykis pasidaro dar skirtingesnis, nes pati vidutinė pelno norma, jeigu įskaitysime pirkliniam kapitalui tenkančią dalį, savo ruožtu pasirodo esanti mažesnė,— mūsų atveju ji yra 18%, o ne 20%. Vadinasi, betarpiškai išnaudojančio kapitalisto vidutinė pelno norma išreiškia sumažintą pelno normą, palyginti su ta, kokia ji yra tikrovėje.

Kitoms sąlygoms esant vienodoms, santykinis pirklinio kapitalo dydis yra atvirkščiai proporcingas jo apyvartos greičiui, vadinasi, atvirkščiai proporcingas aplamai reprodukcijos proceso energijai (bet smulkiųjų prekybininkų kapitalas — šis mišrūnas — yra išimtis). Mokslinės analizės eigoje bendrosios pelno normos susidarymo pradinis taškas yra pramoniniai kapitalai ir konkurencija tarp jų, ir tik vėliau jis yra pataisomas, papildomas ir modifikuojamas įsikišus pirkliniam kapitalui. Istorinio vystymosi eigoje yra visai atvirkščiai. Kapitalas, kuris iš pradžių apsprendžia prekių kainas daugiau ar mažiau pagal jų vertes, yra prekybinis kapitalas, ir ta sfera, kurioje pirmą kartą susidaro bendroji pelno norma, yra reprodukcijos procesui tarpininkaujanti cirkuliacijos sfera. Iš pradžių prekybinis pelnas apsprendžia pramoninį pelną. Tik po to, kai įsigalėjo kapitalistinis gamybos būdas ir gamintojas pats tapo pirkliu, prekybinis pelnas suvedamas į tokią visos pridedamosios vertės dalį, kuri tenka prekybiniam kapitalui kaip atitinkamai daliai viso kapitalo, veikiančio visuomeniniame reprodukcijos procese.

Įsikišus pirkliniam kapitalui ir pelno dydžiams papildomai išsilyginus, pasirodė, kad į prekės vertę neįeina joks papildomas elementas, kuris tektų pirklio avansuotam piniginiam kapitalui, kad kainos priedas, kurio dėka pirklys gauna savo pelną, tėra lygus tik tai prekės vertės daliai, kurios gamybinis kapitalas nepriskaitė prie prekės gamybos kainos, yra lygus tai daliai, kurios jis atsisakė. Su šiuo piniginiu kapitalu yra kaip tik taip, kaip su pramoninio kapitalisto pagrindiniu kapitalu, kuris nėra suvartotas, vadinasi, kurio vertė nesudaro jokio prekės vertės elemento. Būtent ta kaina, kuria

jis perka prekinį kapitalą, jis padengia jo gamybos kainą $= P$ pinigais. Jo pardavimo kaina, kaip buvo aukščiau išdėstyta, $=P+\Delta P$; ΔP išreiškia prekės kainos priedą, kurį apsprendžia bendroji pelno norma. Vadinasi, jeigu jis parduoda prekę, tai jam, be ΔP, sugrįžta pradinis piniginis kapitalas, kurį jis yra avansavęs prekėms pirkti. Čia vėl pasirodo, kad jo piniginis kapitalas aplamai yra ne kas kita, kaip piniginiu kapitalu paverstas pramoninio kapitalisto prekinis kapitalas, kuris taip pat mažai gali veikti šio prekinio kapitalo vertės dydį, kaip kad būtų tada, jei pastarasis būtų parduodamas ne pirkliui, o betarpiškai galutiniam vartotojui. Faktiškai jis anksčiau už pastarąjį apmoka už prekę. Tačiau tai yra teisinga tik tada, jei pirklys, kaip mes iki šiol tarėme, nedaro jokių išlaidų arba jei prekių metamorfozės, pirkimo ir pardavimo, procese jis neturi avansuoti jokio kito kapitalo, nei apyvartinio, nei pagrindinio, išskyrus tą piniginį kapitalą, kurį jis turi avansuoti, norėdamas nupirkti prekę iš gamintojo. Tačiau, kaip matėme nagrinėdami cirkuliacijos kaštus (II knyga, VI skirsnis), taip nėra. Ir šie cirkuliacijos kaštai yra iš dalies tokie, kuriuos pirklys gali perkelti kitiems cirkuliacijos agentams, iš dalies tokie, kurie yra betarpiškai susiję su jo specifiniu verslu.

Kokie bebūtų šie cirkuliacijos kaštai, ar jie būtų savybingi grynai pirkliniam verslui kaip tokiam, vadinasi, priklausytų prie specifinių pirklio cirkuliacijos kaštų, ar jie būtų išlaidos, kurias sąlygotų papildomi gamybos procesai, prisidedantieji cirkuliacijos proceso metu, pvz.: išsiuntimas, transportas, laikymas ir kt.,— jie nuolat numato, kad, be piniginio kapitalo, avansuoto prekėms pirkti, pirklys turi turėti papildomą kapitalą, kuris yra avansuojamas šioms cirkuliacijos priemonėms pirkti ir apmokėti. Jei šis kaštų elementas susideda iš apyvartinio kapitalo, jis kaip papildomas elementas pilnutinai įeina į prekių pardavimo kainą; jei jis susideda iš pagrindinio kapitalo, jis į ją įeina kaip papildomas elementas tokiu mastu, kokiu jis nusidėvi; bet jis įeina į ją kaip elementas, sudarantis nominalinę vertę, net jeigu jis, kaip grynai pirkliniai cirkuliacijos kaštai, nesudaro jokio tikro prekės vertės papildymo. Tačiau visas šis (papildomas kapitalas, ar jis yra apyvartinis kapitalas ar pagrindinis kapitalas, dalyvauja bendrosios pelno normos susidaryme.)

Grynai pirkliniai cirkuliacijos kaštai (vadinasi, atskaitant išsiuntimo, transporto, laikymo ir kt. kaštus) yra suvedami į tokius kaštus, kurie yra būtini prekės vertei realizuoti, jai paversti iš prekės pinigais arba iš pinigų preke, mainams tarp jų įvykdyti. Čia mes visiškai paliekame nuošalyje gamybos procesus, kurie gali tęstis cirkuliacijos akto metu ir nuo kurių pirklio verslas gali būti visai atsiskyręs. Lygiai kaip, pvz., tikroji transporto pramonė ir prekių išsiuntimas faktiškai gali būti ir yra nuo prekybos visiškai skirtingos pramonės šakos, taip ir prekės, kurios bus nupirktos ir

parduotos, gali gulėti dokuose ir kitose viešosiose patalpose, o iš to kylančiuosius kaštus, jei pirklys turi juos avansuoti, jam priskaito tretieji asmenys. Visa tai būna tikrojoje didmeninėje prekyboje, kur pirklinis kapitalas pasireiškia gryniausiu pavidalu ir mažiausiai susipynęs su kitomis funkcijomis. Išvežiojimo verslovės savininkas, geležinkelio valdytojas, laivo savininkas nėra «pirkliai». Kaštai, kuriuos mes čia nagrinėjame, yra pirkimo ir pardavimo kaštai. Jau anksčiau pažymėjome, kad jie yra suvedami į kalkuliavimo, sąskaitybos išlaidas, rinkos išlaidas, korespondencijos išlaidas ir kt. Šiam tikslui reikalingas pastovusis kapitalas yra kontoros, popierius, pašto ženklai ir kt. Kiti kaštai yra suvedami į kintamąjį kapitalą, kuris avansuojamas prekybos darbininkams samdyti. (Į išsiuntimo išlaidas, transporto kaštus, avansuojamas muitų išlaidas ir kt. iš dalies galima žiūrėti taip, tartum pirklys juos avansuotų prekėms pirkti, ir todėl jam jie įeina į pirkimo kainą.)

Visos tokios išlaidos yra daromos ne gaminant prekių vartojamąją vertę, bet realizuojant jų vertę; jos yra grynieji cirkuliacijos kaštai. Jos įeina ne į betarpišką gamybos procesą, bet į cirkuliacijos procesą, todėl į bendrąjį reprodukcijos procesą.

Mus čia domina vien tik ta šių kaštų dalis, kuri sunaudojama kintamajam kapitalui. (Be to, reikėtų išnagrinėti: pirma, kokiu būdu išlaiko savo reikšmę cirkuliacijos procesui tas dėsnis, pagal kurį į prekės vertę įeina tik būtinas darbas? Antra, kaip pasireiškia kaupimas veikiant pirkliniam kapitalui? Trečia, kaip funkcionuoja pirklinis kapitalas tikrajame visuomeniniame reprodukcijos procese, imant jį kaip visumą?)

Šiuos kaštus sąlygoja ekonominė produkto kaip prekės forma.

Jei darbo laikas, kurį pramoniniai kapitalistai patys praranda, parduodami savo prekes betarpiškai vienas kitam,— vadinasi, objektyviai kalbant, prekių cirkuliacijos laikas,— neprideda šioms prekėms jokios vertės, tai yra aišku, kad šis darbo laikas neįgauna kitokio pobūdžio dėl to, kad jis yra ne pramoninio kapitalisto, o pirklio darbo laikas. Prekės (produkto) pavertimas pinigais ir pinigų pavertimas preke (gamybos priemonėmis) yra būtina pramoninio kapitalo funkcija ir, vadinasi, būtina operacija kapitalisto, kuris tikrovėje tėra personifikuotas kapitalas, turintis savo sąmonę ir valią. Tačiau šios funkcijos nepadidina vertės ir nesukuria pridedamosios vertės. Atlikdamas tokias operacijas arba toliau tarpininkaudamas kapitalo funkcijoms cirkuliacijos sferoje po to, kai gamybinis kapitalistas jas yra nustojęs vykdyti, pirklys tik pavaduoja pramoninį kapitalistą. Šioms operacijoms reikalingas darbo laikas yra sunaudojamas būtinoms operacijoms kapitalo reprodukcijos procese, bet jis neprijungia jokios vertės. Jei pirklys neatliktų šios operacijos (vadinasi, ir nesunaudotų jai reikalingo darbo laiko), tai jis nenaudotų savo kapitalo kaip pramoninio kapitalo cirkuliacijos agentas; jis netęstų pramoninio kapitalisto

pertrauktos funkcijos ir todėl nedalyvautų kaip kapitalistas pro rata [proporcingai] jo avansuotajam kapitalui pasisavinant tą pelno masę, kurią pagamina pramoninių kapitalistų klasė. Todėl, norint dalyvauti pasisavinant pridedamosios vertės masę, norint, kad jo avansuotoji suma didėtų savo verte kaip kapitalas, prekybiniam kapitalistui nėra reikalo naudoti samdomuosius darbininkus. Jeigu jo įmonė ir jo kapitalas yra maži, jis pats gali būti vienintelis darbuotojas savo paties įmonėje. Jis yra apmokamas ta pelno dalimi, kuri atsiranda iš skirtumo tarp prekių pirkimo kainos ir jų tikrosios gamybos kainos.

Tačiau, iš antros pusės, jei pirklio avansuojamas kapitalas yra mažas, jo realizuojamas pelnas gali būti nė kiek nedidesnis arba gali būti net mažesnis už geriau apmokamo įgudusio samdomojo darbininko darbo užmokestį. Iš tikrųjų, greta jo funkcionuoja betarpiški gamybinio kapitalisto prekybos agentai, supirkėjai, komivojažeriai, kurie gauna tiek pat ar daugiau pajamų arba kaip darbo užmokestį, arba kaip tam tikrą dalį pelno, gaunamo iš kiekvieno pardavimo (provizijos, tantjemos). Pirmuoju atveju pirklys gauna prekybinį pelną kaip savarankiškas kapitalistas; antruoju atveju pardavėjui, pramoninio kapitalisto samdomajam darbininkui, išmokama dalis pelno arba kaip darbo užmokestis arba kaip atitinkama to pramoninio kapitalisto, kurio tiesioginis agentas jis yra, pelno dalis, ir šiuo atveju jo šeimininkas įsideda į savo kišenę tiek pramoninį, tiek ir prekybinį pelną. Tačiau, nors pačiam cirkuliacijos agentui jo pajamos gali atrodyti esančios paprastas darbo užmokestis, užmokestis už jo atliktą darbą, ir nors ten, kur jos taip neatrodo, jo pelno dydis gali būti lygus tik geriau apmokamo darbininko darbo užmokesčiui, vis dėlto visais šiais atvejais jo pajamų šaltinis yra tik prekybinis pelnas. Taip yra dėl to, kad jo darbas nėra vertę kuriantis darbas.

Cirkuliacijos operacijos laiko pailgėjimas reiškia pramoniniam kapitalistui: 1) laiko praradimą jam asmeniškai, nes tai trukdo jam atlikti savo paties gamybos proceso valdytojo funkciją; 2) ilgesnį jo produkto, pinigine arba prekine forma, buvimą cirkuliacijos procese, t. y. tokiame procese, kuriame šio produkto vertė nedidėja ir kuriame betarpiškas gamybos procesas yra pertraukiamas. Norint, kad pastarasis nebūtų pertraukiamas, reikia mažinti gamybą arba,— kad gamybos procesas tęstųsi tolydžio ankstesniu mastu,— avansuoti papildomą piniginį kapitalą. Kiekvienu atveju rezultatas yra tas, kad arba ankstesniam kapitalui gaunamas mažesnis pelnas, arba, norint gauti ankstesnį pelną, tenka avansuoti papildomą piniginį kapitalą. Visa tai nė kiek nepasikeičia, jeigu į pramoninio kapitalisto vietą stoja pirklys. Užuot pirmajam sunaudojus daugiau laiko cirkuliacijos procesui, jį sunaudoja pirklys; užuot pramonininkui avansavus cirkuliacijai papildomąjį kapitalą, jį avansuoja pirklys; arba,— kas yra tas pat,— užuot didės-

nei pramoninio kapitalo daliai nuolat buvus cirkuliacijos procese, jame nepasitraukiamai pasilieka pirklio kapitalas; ir užuot pramoniniam kapitalistui gaminus mažesnį pelną, jis turi dalį savo pelno visiškai atiduoti pirkliui. Jei pirklinis kapitalas neperžengia būtinų ribų, tai skirtumas yra tik tas, kad, taip pasidalijus kapitalo funkcijai, vien cirkuliacijos procesui sunaudojama mažiau laiko, šiam tikslui avansuojama mažiau papildomo kapitalo, ir pelno bendro kiekio praradimas, kuris pasireiškia prekybinio pelno pavidalu, yra mažesnis, negu jis būtų priešingu atveju. Jeigu aukščiau pateiktame pavyzdyje kapitalas $720_c + 180_v + 180_m$, esant greta jo 100 dydžio pirkliniam kapitalui, duoda pramoniniam kapitalistui 162 dydžio pelną, arba 18%, vadinasi, pelnas sumažėja 18, tai be tokio pirklinio kapitalo atsiskyrimo būtinas papildomas kapitalas būtų, gal būt, 200, ir tokiu atveju visa pramoninio kapitalisto avansuotoji suma būtų 1 100 vietoj 900, vadinasi, esant 180 dydžio pridedamajai vertei, pelno norma būtų tik $16\frac{4}{11}\%$.

Jei pramoninis kapitalistas, kuris pats sau yra pirklys, be papildomo kapitalo, už kurį jis perka naują prekę, pirma negu cirkuliacijoje esantis jo produktas pavirsta pinigais, dar avansavo kapitalą savo prekinio kapitalo vertei realizuoti, vadinasi, cirkuliacijos procesui (kontorai išlaikyti ir prekybos darbininkams apmokėti), tai nors abu šie kapitalai sudaro papildomą kapitalą, bet jie nesukuria pridedamosios vertės. Jie turi būti padengti iš prekių vertės, nes tam tikra šių prekių vertės dalis turi būti vėl paversta šiais cirkuliacijos kaštais; tačiau jokios papildomos pridedamosios vertės iš to neatsiranda. Viso visuomenės kapitalo atžvilgiu tai faktiškai reiškia, kad dalis jo yra reikalinga antraeilėms operacijoms, kurios neįeina į vertės didinimo procesą, ir kad ši visuomeninio kapitalo dalis nuolat turi būti atgaminama šiems tikslams. Dėl to sumažėja pelno norma atskiriems kapitalistams ir visai pramoninių kapitalistų klasei — rezultatas, kuris gaunamas kiekvieną kartą iš naujo prijungiant papildomą kapitalą, kai to reikia ankstesnei kintamojo kapitalo masei paleisti veikti.

Jei prekybinis kapitalistas vietoj pramoninio kapitalisto prisiima sau tokius su pačia cirkuliacija susijusius papildomus kaštus, tai sumažėja ir pelno norma, tik mažesniu mastu ir kitu būdu. Ši aplinkybė dabar pasireiškia tuo, kad pirklys avansuoja kapitalo daugiau, negu reikėtų, jei šių kaštų nebūtų, ir kad pelnas iš šio papildomo kapitalo padidina prekybinio pelno sumą; vadinasi, pirklinis kapitalas didesniu mastu dalyvauja kartu su pramoniniu kapitalu vidutinės pelno normos išsilyginime, t. y. vidutinis pelnas sumažėja. Jei mūsų ankstesniame pavyzdyje be 100 dydžio pirklinio kapitalo dar avansuojamas 50 dydžio papildomas kapitalas tiems kaštams, apie kuriuos yra kalbama, tai tokiu atveju bendroji 180 dydžio pridedamosios vertės suma pasiskirsto 900 dydžio gamybiniam kapitalui plius 150 dydžio pirklinis

kapitalas, iš viso = 1 050. Vadinasi, vidutinė pelno norma sumažėja iki $17^{1}/_{7}$%. Pramoninis kapitalistas parduoda prekes pirkliui už $900+154^{2}/_{7}=1\,054^{2}/_{7}$, o pirklys jas parduoda už 1 130 (1 080+50 tiems kaštams, kuriuos jis vėl turi padengti). Tačiau reikia pripažinti, kad su kapitalo pasidalijimu į pirklinį kapitalą ir pramoninį kapitalą yra susijusi prekybinių kaštų centralizacija ir dėl to jų mažėjimas.

Dabar kyla klausimas: kaip yra su prekybos samdomaisiais darbininkais, dirbančiais pas prekybinį kapitalistą, mūsų atveju pas prekių pirklį?

Iš vienos pusės, toks prekybos darbininkas yra visiškai toks pat samdomasis darbininkas, kaip ir kiekvienas kitas. Pirma, dėl to, kad jo darbas yra perkamas už pirklio kintamąjį kapitalą, o ne už tuos pinigus, kurie išleidžiami kaip pajamos, vadinasi, yra perkamas ne asmeniniams patarnavimams, o tam, kad šiam tikslui avansuoto kapitalo vertė savaime didėtų. Antra, dėl to, kad jo, kaip ir visų kitų samdomųjų darbininkų, darbo jėgos vertę ir, vadinasi, jo darbo užmokestį apsprendžia jo specifinės darbo jėgos gaminimo ir atgaminimo kaštai, o ne jo darbo produktas.

Tačiau tarp jo ir darbininkų, kuriuos tiesiogiai samdo pramoninis kapitalas, turi būti toks pat skirtumas, koks yra tarp pramoninio kapitalo ir prekybinio kapitalo, ir todėl tarp pramoninio kapitalisto ir pirklio. Kadangi pirklys kaip paprastas cirkuliacijos agentas negamina nei vertės, nei pridedamosios vertės (nes papildoma vertė, kurią jis prijungia prekėms savo kaštais, tėra tik anksčiau buvusios vertės prijungimas, nors čia peršasi klausimas, kokiu būdu jis išlaiko, išsaugo šią savo pastoviojo kapitalo vertę?), tai ir jo pasamdyti toms pačioms funkcijoms atlikti prekybos darbininkai negali betarpiškai kurti jam pridedamosios vertės. Čia, kaip ir gamybinių darbininkų atžvilgiu, mes tariame, kad jų darbo užmokestį apsprendžia darbo jėgos vertė, vadinasi, pirklys neturtėja iš darbo užmokesčio išskaitymų, nes jis į savo kaštus neįtraukia tokio darbui skiriamo avansavimo, kuris tą darbą apmokėtų tik iš dalies,— kitaip tariant, jis turtėja ne nuo to, kad apgaudinėja savo tarnautojus ir kt.

Prekybos samdomųjų darbininkų atžvilgiu visas sunkumas anaiptol nėra išaiškinti, kokiu būdu jie pagamina pelną betarpiškai savo šeimininkams, nors betarpiškai jie negamina pridedamosios vertės (pelnas tėra jos pakeistinė forma). Iš tikrųjų šis klausimas jau buvo išspręstas bendrai analizuojant prekybinį pelną. Visai taip pat, kaip pramoninis kapitalas gauna pelną dėl to, kad jis parduoda prekėse esantį ir jose realizuotą darbą, už kurį jis nėra sumokėjęs jokio ekvivalento, taip ir prekybinis kapitalas gauna jį dėl to, kad jis apmoka gamybiniam kapitalui ne visą neapmokėtąjį darbą, esantį prekėje (prekėje, jeigu jos gamybai sunaudotas kapitalas funkcionuoja kaip atitinkama viso pramoninio kapi-

talo dalis), ir, priešingai, parduodamas prekes, priverčia sumokėti jam už tą dar prekėse esančią dalį, kurios jis nėra apmokėjęs. Pirklinio kapitalo santykis su pridedamąja verte yra kitoks, negu pramoninio kapitalo santykis. Pastarasis pagamina pridedamąją vertę, betarpiškai pasisavindamas neapmokėtąjį svetimą darbą. Pirmasis pasisavina dalį šios pridedamosios vertės, perkeldamas sau šią dalį iš pramoninio kapitalo.

Tik savo funkcija — verčių realizavimu — prekybinis kapitalas funkcionuoja reprodukcijos procese kaip kapitalas, todėl kaip funkcionuojantis kapitalas jis gauna dalį viso kapitalo pagamintos pridedamosios vertės. Kiekvienam atskiram pirkliui jo pelno masė priklauso nuo kapitalo masės, kurią jis gali panaudoti šiam procesui, o jis gali panaudoti pirkimui ir pardavimui tuo daugiau, kuo didesnis yra neapmokėtasis jo tarnautojų darbas. Net tą funkciją, kuri jo pinigus padaro kapitalu, prekybinis kapitalistas didesne dalimi priverčia atlikti savo darbininkus. Nors neapmokėtasis šių tarnautojų darbas nesukuria pridedamosios vertės, bet jis suteikia jam galimybę pasisavinti pridedamąją vertę, o tai rezultato atžvilgiu šiam kapitalui yra visiškai tas pat; vadinasi, šis darbas yra jam pelno šaltinis. Antraip prekybinės įmonės niekaip nebūtų galima vesti stambiu mastu, niekad nebūtų galima vesti kapitalistiškai.

Taip pat, kaip darbininko neapmokėtasis darbas betarpiškai sukuria gamybiniam kapitalui pridedamąją vertę, prekybos samdomųjų darbininkų neapmokėtasis darbas įgalina prekybinį kapitalą gauti dalį šios pridedamosios vertės.

Sunkumas yra šis: kadangi paties pirklio darbo laikas ir darbas nėra vertę kuriantis darbas, nors jis ir įgalina pirklį gauti dalį jau pagamintos pridedamosios vertės, tai kaip yra su tuo kintamuoju kapitalu, kurį pirklys sunaudoja prekybinei darbo jėgai pirkti? Ar reikia šį kintamąjį kapitalą kaip kaštus priskirti prie avansuoto pirklinio kapitalo? Jei ne, tai atrodo, kad tai prieštarauja pelno normos išsilyginimo dėsniui; koks kapitalistas avansuotų 150, jeigu avansuotas kapitalas gali būti tik 100? O jei reikia priskirti, tai čia lyg prieštaravimas prekybinio kapitalo esmei, nes ši kapitalo rūšis funkcionuoja kaip kapitalas ne dėl to, kad ji, kaip ir pramoninis kapitalas, paleidžia veikti svetimą darbą, o dėl to, kad ji pati dirba, t. y. atlieka pirkimo ir pardavimo funkcijas ir būtent tik už tai ir dėka to perkelia sau dalį pramoninio kapitalo pagamintos pridedamosios vertės.

(Taigi mes turime išnagrinėti šiuos momentus: pirklio kintamąjį kapitalą; būtinojo darbo dėsnį cirkuliacijoje; kokiu būdu pirklio darbas išlaiko jo pastoviojo kapitalo vertę; pirklinio kapitalo vaidmenį reprodukcijos procese, imant jį kaip visumą; pagaliau, susidvejinimą į prekinį kapitalą ir piniginį kapitalą, iš vienos pusės, ir į prekinį-prekybinį ir piniginį-prekybinį kapitalą, iš antros.)

Jei kiekvienas pirklys turėtų tik tiek kapitalo, kad jis galėtų daryti apyvartas vien tik savo paties darbo pagalba, tai įvyktų begalinis pirklinio kapitalo susiskaidymas; šis susiskaidymas turėtų didėti pagal tai, kaip gamybinis kapitalas, vystantis kapitalistiniam gamybos būdui, gamina vis stambesniu mastu ir operuoja vis didesnėmis masėmis. Vadinasi, atsirastų didėjantis neatitikimas tarp vieno ir antro. Tuo pačiu mastu, kuriuo kapitalas būtų centralizuojamas gamybos sferoje, jis būtų decentralizuojamas cirkuliacijos sferoje. Grynai pirklinės pramoninio kapitalisto operacijos ir kartu jo grynai pirklinės išlaidos dėl to be galo didėtų, nes jam tektų turėti reikalą, pvz., su 1 000 pirklių vietoj 100 pirklių. Tuo pačiu būtų prarasta didesnė dalis naudos, kurią duoda pirklinio kapitalo atsiskyrimas; be grynai pirklinių kaštų didėtų ir kiti cirkuliacijos kaštai, rūšiavimo, išsiuntimo ir t. t. kaštai. Taip būtų pramoninio kapitalo atžvilgiu. Dabar išnagrinėkime pirklinį kapitalą. Pirma, tai, kas liečia grynai pirklinius darbus. Sąskaityboje dideli skaičiai nereikalauja daugiau laiko kaip maži. 10 pirkimų po 100 sv. st. reikalauja dešimt kartų daugiau laiko, negu *vienas* pirkimas už 1 000 sv. st. Korespondencija, popierius, pašto išlaidos atsieis dešimt kartų brangiau, jei turėsime susirašinėti su 10 smulkių pirklių, negu su *vienu* stambiu pirkliu. Griežtai aprėžtas darbo pasidalijimas komercinėje įmonėje, kur vienas tvarko knygas, kitas kasą, trečias korespondenciją, tas supirkinėja, šis pardavinėja, kitas važinėja ir t. t., sutaupo didžiulį darbo laiko kiekį, tad stambioje prekyboje dirbantis prekybos darbininkų skaičius visiškai nėra proporcingas santykiniam įmonės dydžiui. Taip yra dėl to, kad prekyboje nepalyginamai daugiau, negu pramonėje, ta pati funkcija reikalauja vienodo darbo laiko nepriklausomai nuo to, ar ji atliekama dideliu ar mažu mastu. Todėl istoriškai pirklio įmonėje koncentracija pasirodo anksčiau negu pramonės dirbtuvėje. Toliau, išlaidos pastoviajam kapitalui. 100 smulkių kontorų kainuoja nepalyginamai brangiau negu viena didelė; 100 smulkių prekių sandėlių — brangiau negu vienas didelis ir t. t. Transporto kaštai, bent tie, kurie kaip avansuotini kaštai įeina į pirklio įmonę, didėja kartu su pirklinio kapitalo susiskaidymu.

Pramoninis kapitalistas turėtų sunaudoti prekybinėje savo įmonės dalyje daugiau darbo ir cirkuliacijos kaštų. Tas pats pirklinis kapitalas, jeigu jis būtų paskirstytas tarp daugelio smulkių pirklių, dėl tokio susiskaidymo pareikalautų kur kas daugiau darbininkų savo funkcijoms atlikti ir, be to, reikėtų didesnio pirklinio kapitalo to paties prekinio kapitalo cirkuliacijai.

Jei mes visą pirklinį kapitalą, vartojamą betarpiškai prekėms pirkti ir parduoti, žymėsime *B*, o atitinkamą kintamąjį kapitalą, sunaudojamą pagalbiniams prekybos darbininkams apmokėti, žymėsime *b*, tai $B+b$ yra mažesnis, negu turėtų būti visas pirklinis

kapitalas *B*, jei kiekvienas pirklys tvarkytųsi be padėjėjų, t. y. jei nė viena dalis nebūtų sunaudojama *b* reikalams. Tačiau mes vis dar nesame įveikę sunkumo.

Prekių pardavimo kaina turi būti pakankama. 1) vidutiniam pelnui iš $B+b$ apmokėti. Tai paaiškinama jau tuo, kad $B+b$ yra aplamai pradinio *B* sumažinimas, yra mažesnis pirklinis kapitalas už tą, kuris būtų reikalingas be *b*. Tačiau ši pardavimo kaina turi būti pakankama 2) norint, be dabar papildomai atsirandančio pelno iš *b*, padengti ir išmokėtąjį darbo užmokestį, padengti patį pirklio kintamąjį kapitalą = *b*. Šis pastarasis reiškinys sudaro sunkumą. Ar *b* yra nauja kainos sudėtinė dalis, ar jis yra tik dalis pelno, gauto iš $B+b$, dalis, kuri yra darbo užmokestis tik prekybos darbininko atžvilgiu, o paties pirklio atžvilgiu yra vien tik jo kintamojo kapitalo padengimas? Pastaruoju atveju pirklio gautasis pelnas iš jo avansuotojo kapitalo $B+b$ tebūtų lygus pelnui, kuris sutinkamai su bendrąja pelno norma tenka *B*, plius *b*; pastarąjį pirklys sumoka darbo užmokesčio forma, bet jis pats neduoda jokio pelno.

Iš tikrųjų uždavinys yra rasti *b* ribas (matematine prasme). Pirmiausia mes norime tiksliai nustatyti, kur čia glūdi sunkumas. Betarpiškai prekėms pirkti ir parduoti sunaudojamą kapitalą žymėsime *B*, šiai funkcijai sunaudojamą pastovųjį kapitalą žymėsime *K* (realūs prekybos kaštai) ir pirklio sunaudojamą kintamąjį kapitalą žymėsime *b*.

B padengimas visai nesudaro jokių sunkumų. Jis tėra realizuota pirkimo kaina pirkliui arba gamybos kaina fabrikantui. Pirklys sumoka šią kainą, o perparduodamas jis gauna *B* atgal kaip savo pardavimo kainos dalį; be šio *B* jis gauna pelną iš *B*, kaip buvo išaiškinta anksčiau. Pavyzdžiui, prekė kainuoja 100 sv. st. Tarkime, kad pelnas iš jos yra 10%. Tuo būdu prekė yra parduodama už 110. Jau anksčiau prekė kainavo 100; 100 dydžio pirklinis kapitalas prideda prie jos tik 10.

Toliau, jei mes imsime *K*, tai pasirodo, kad jis, daugių daugiausia, yra tokio pat didumo,— tikrovėje žymiai mažesnis, — kaip pastoviojo kapitalo dalis, kurią gamintojas turėtų sunaudoti pirkimui ir pardavimui; tačiau tada ji būtų priedas prie to pastoviojo kapitalo, kurį gamintojas sunaudoja betarpiškai gamyboje. Vis dėlto ši dalis turi būti nuolat padengiama prekės kaina, arba,— kas yra tas pat,— atitinkama prekės dalis turi būti nuolat sunaudojama šia forma, turi būti, nagrinėjant visuomenės kapitalą kaip visumą, nuolat atgaminama šia forma. Ši avansuojamo pastoviojo kapitalo dalis, kaip ir visa betarpiškai į gamybą įdėta jo masė, taip pat apribojančiai veiktų pelno normą. Kadangi pramoninis kapitalistas perleidžia prekybinę savo įmonės dalį pirkliui, tai jam nereikia avansuoti šios kapitalo dalies. Vietoj jo ją avansuoja pirklys. Bet tai yra tik nominaliai; pirklys nei gamina, nei

atgamina jo naudojamo pastoviojo kapitalo (realių prekybos kaštų). Vadinasi, šio pastoviojo kapitalo gamyba yra speciali verslinės veiklos rūšis arba bent dalis veiklos tam tikrų pramoninių kapitalistų, kurie tuo būdu vaidina tokį pat vaidmenį, kaip pramoniniai kapitalistai, parūpinantieji pastovųjį kapitalą tiems, kurie gamina pragyvenimo reikmenis. Vadinasi, pirklys gauna, pirma, šio kapitalo padengimą ir, antra, pelną iš jo. Tuo būdu ir viena ir kita sumažina pramoninio kapitalisto pelną. Bet dėl koncentracijos ir ekonomijos, susijusių su darbo pasidalijimu, tas pelnas sumažėja mažesniu mastu, negu būtų tuo atveju, jei pats pramoninis kapitalistas turėtų avansuoti šį kapitalą. Pelno normos sumažėjimas yra mažesnis, nes yra mažesnis tuo būdu avansuojamas kapitalas.

Taigi pardavimo kaina tuo tarpu susideda iš $B+K+$ pelnas iš $B+K$. Po to, kas pasakyta anksčiau, ši jos dalis nesudaro jokių sunkumų. Bet štai pasirodo b, arba kintamasis kapitalas, kurį avansuoja pirklys.

Dėl to pardavimo kaina virsta $B+K+b+$ pelnas iš $B+K+$ $+$ pelnas iš b.

B tik padengia pirkimo kainą, bet, išskyrus pelną iš B, neprijungia šiai kainai jokios dalies. K prijungia ne tik pelną iš K, bet ir patį K; tačiau $K+$ pelnas iš K,— cirkuliacijos kaštų dalis, avansuota pastoviojo kapitalo forma, plius atitinkamas vidutinis pelnas,— būtų pramoninio kapitalisto rankose didesnė, negu prekybinio kapitalisto rankose. Vidutinio pelno sumažėjimas pasirodo tokia forma, kad visas vidutinis pelnas yra apskaičiuojamas avansuotajam pramoniniam kapitalui — po to, kai iš jo yra atskaitytas $B+K$,— o atskaitymas iš vidutinio pelno, kuris sudaro pelną iš $B+K$, yra išmokamas pirkliui, tad šis atskaitymas pasireiškia kaip atskiro kapitalo, pirklinio kapitalo, pelnas.

Tačiau kitaip yra su $b+$ pelnas iš b, arba šiuo atveju, kai pelno norma pagal prielaidą $= 10\%$, su b ir $^1/_{10}\ b$. Taigi čia ir yra tikrasis sunkumas.

Pagal mūsų prielaidą pirklys perka už b tik prekybinį darbą, t. y. darbą, būtiną kapitalo cirkuliacijos funkcijoms, $Pr—P$ ir $P—Pr$, tarpininkauti. Tačiau pirklinis darbas yra darbas, kuris aplamai reikalingas tam, kad kapitalas funkcionuotų kaip pirklinis kapitalas, kad jis tarpininkautų prekės pavertimui į pinigus ir pinigų į prekę. Tai yra darbas, kuris realizuoja vertes, bet kuris nesukuria jokių verčių. Ir tik tada, kai kapitalas atlieka šias funkcijas,— vadinasi, kai kapitalistas su savo kapitalu atlieka šias operacijas, šį darbą,— šis kapitalas funkcionuoja kaip pirklinis kapitalas ir dalyvauja bendrosios pelno normos reguliavime, t. y. gauna savo dividendą iš bendro pelno. Tačiau reiškinyje ($b+$ $+$ pelnas iš b) yra, matyt, pirma, darbo apmokėjimas (nes yra tas pat, ar pramoninis kapitalistas moka pirkliui už jo paties darbą

ar už pirklio apmokamų tarnautojų darbą) ir, antra, pelnas iš sumos, sumokėtos už tą darbą, kurį turėtų atlikti pats pirklys. Pirkliniam kapitalui, pirma, išmokamas atgal b ir, antra, jis gauna pelną iš jo, vadinasi, tai įvyksta dėl to, kad jis, pirma, priverčia sumokėti sau už tą darbą, kurio dėka jis funkcionuoja kaip *pirklinis* kapitalas, o, antra, jis priverčia sumokėti sau pelną, nes jis funkcionuoja kaip *kapitalas*, t. y. todėl, kad jis atlieka darbą, kuris jam, kaip funkcionuojančiam kapitalui, yra apmokamas pelnu. Vadinasi, toks yra klausimas, kurį mes turime išspręsti.

Tarkime, kad $B=100$, $b=10$, ir pelno norma $=10\%$. Tarkime, kad $K=0$, kad be reikalo neįtrauktume vėl į apskaičiavimą šio pirkimo kainos elemento, kuris čia nepriklauso ir kurį mes jau išsiaiškinome. Tuo būdu pardavimo kaina būtų $= B+p+b+p(=B+$ $+Bp'+b+bp'$, kur p' yra pelno norma$) = 100+10+10+1=121$.

Tačiau jei pirklys nesunaudotų b darbo užmokesčiui,— nes b sumokamas tik už pirklinį darbą, vadinasi, už darbą, reikalingą prekinio kapitalo, kurį pramoninis kapitalas išmeta į rinką, vertei realizuoti,— tai reikalas būtų toks: norėdamas nupirkti ar parduoti už $B=100$, pirklys turėtų atiduoti savo laiką, ir mes tarsime, kad tai yra visas laikas, kurį jis turi. Jei pirklinis darbas, atstovaujamas b arba 10, būtų apmokamas ne darbo užmokesčiu, bet pelnu, tai jis numatytų kitą pirklinį kapitalą = 100, nes jo $10\% = b = 10$. Šis antrasis $B=100$ papildomai neįeitų į prekės kainą, bet 10%, žinoma, įeitų į ją. Todėl būtų atliktos dvi operacijos po $100=200$, norint nupirkti prekes už $200+20=220$.

Kadangi pirklinis kapitalas yra absoliučiai ne kas kita, kaip atsiskyrusi cirkuliacijos procese funkcionuojančio pramoninio kapitalo dalies forma, tai visi jį liečiantieji klausimai turi būti sprendžiami taip, kad problema būtų pirmiausia keliama tokia forma, kuria pirkliniam kapitalui būdingi reiškiniai dar nepasirodo savarankiškai, bet pasirodo betarpiškai susiję su pramoniniu kapitalu kaip jo atšaka. Kaip kontora, skirtingai nuo dirbtuvės, prekybinis kapitalas nuolat funkcionuoja cirkuliacijos procese. Tuo būdu kaip tik čia, paties pramoninio kapitalisto kontoroje, ir reikia iš pradžių išnagrinėti mus dominantį b.

Pirmiausia ši kontora visada yra be galo maža, palyginti su pramonės dirbtuve. Beje, yra aišku, kad plečiantis gamybos mastui, gausėja prekybinės operacijos, kurias reikia nuolat atlikti pramoninio kapitalo cirkuliacijai tiek tam, kad būtų parduotas produktas, turintis prekinio kapitalo formą, tiek ir tam, kad vėl būtų paversti gamybos priemonėmis gautieji pinigai ir kad viskas būtų apskaičiuojama. Kainų kalkuliavimas, sąskaityba, kasos tvarkymas, korespondencija — visa tai priklauso prie šių operacijų. Kuo didesnis yra gamybos mastas, tuo didesnės, nors toli gražu ne atitinkama proporcija, yra pramoninio kapitalo pirklinės operacijos, vadinasi, tuo didesnis yra darbas ir kiti cirkuliacijos kaštai

vertei ir pridedamajai vertei realizuoti. Dėl to pasidaro būtina naudoti prekybos samdomuosius darbininkus, kurie ir sudaro pačią kontorą. Nors išlaidos jiems yra daromos darbo užmokesčio forma, jos skiriasi nuo kintamojo kapitalo, kuris yra sunaudojamas gamybiniam darbui pirkti. Tai padidina pramoninio kapitalisto išlaidas, avansuojamojo kapitalo masę, betarpiškai nepadidinant pridedamosios vertės. Nes tai yra išlaidos apmokėti darbui, kuris tenaudojamas jau sukurtai vertei realizuoti. Kaip ir bet kurios kitos tokios rūšies išlaidos, šios išlaidos taip pat sumažina pelno normą, nes padidėja avansuotasis kapitalas, bet nepadidėja pridedamoji vertė. Jei pridedamoji vertė m lieka nepasikeitusi, o avansuotasis kapitalas K padidėja iki $K+\Delta K$, tai vietoj pelno normos $\frac{m}{K}$ gaunama mažesnė pelno norma $\frac{m}{K+\Delta K}$. Vadinasi, pramoninis kapitalistas stengiasi iki minimumo apriboti šiuos cirkuliacijos kaštus visiškai taip pat, kaip ir savo sąnaudas pastoviajam kapitalui. Todėl pramoninis kapitalas santykiauja su savo prekybos samdomaisiais darbininkais ne taip, kaip jis santykiauja su savo gamybiniais samdomaisiais darbininkais. Kitoms sąlygoms esant vienodoms, kuo daugiau jis naudoja pastarųjų, tuo stambesnė yra gamyba, tuo didesnė yra pridedamoji vertė, arba pelnas. Ir atvirkščiai. Kuo didesnis yra gamybos mastas ir kuo didesnė yra realizuotina vertė, todėl ir pridedamoji vertė, vadinasi, kuo didesnis yra pagamintasis prekinis kapitalas, tuo labiau didėja absoliučiai, nors ne santykinai, kontoros kaštai ir tuo labiau jie paskatina tam tikros rūšies darbo pasidalijimą. Kokiu mastu pelnas yra tokių išlaidų prielaida, matyti, tarp kita ko, iš to, kad dažnai, padidinus prekybos tarnautojams algą, dalis jos sumokama skiriant jiems procentinę pelno dalį. Tokia yra dalyko prigimtis, kad darbas, susidedantis tik iš tarpininkavimo operacijų,— kurios yra susijusios iš dalies su verčių apskaičiavimu, iš dalies su jų realizavimu, iš dalies su realizuotų pinigų pavertimu atgal gamybos priemonėmis ir kurių dydis, vadinasi, priklauso nuo pagamintųjų ir realizuotinų verčių dydžio,— kad toks darbas veikia ne kaip šių verčių atitinkamo dydžio ir masės priežastis, kaip kad yra su betarpiškai gamybiniu darbu, bet kaip jų pasekmė. Panašiai yra ir su kitais cirkuliacijos kaštais. Kad būtų galima daug matuoti, sverti, pakuoti, transportuoti, turi būti daug prekių; pakavimo, transporto ir t. t. darbininkų skaičius priklauso nuo prekių, kurios yra jų veiklos objektai, masės, o ne atvirkščiai.

Prekybos darbininkas betarpiškai negamina pridedamosios vertės. Tačiau jo darbo kainą apsprendžia jo darbo jėgos vertė, vadinasi, jos gamybos kaštai, o šios darbo jėgos pasireiškimo veikime, jos įtampos, eikvojimo ir nusidėvėjimo, kaip yra su kiekvieno kito samdomojo darbininko darbu, anaiptol neapriboja jos ver-

tė. Todėl nėra jokios būtinos proporcijos tarp jo darbo užmokesčio ir pelno masės, kurią jis padeda kapitalistui realizuoti. Tai, kiek jis kainuoja kapitalistui, ir tai, ką jis jam duoda,— yra skirtingi dydžiai. Jis duoda jam pelną ne todėl, kad betarpiškai sukuria pridedamąją vertę, o todėl, kad padeda sumažinti pridedamosios vertės realizavimo kaštus, atlikdamas iš dalies neapmokėtą darbą. Tikrasis prekybos darbininkas priklauso prie geriau apmokamos samdomųjų darbininkų kategorijos, prie tų, kurių darbas yra kvalifikuotas, aukštesnis už vidutinį darbą. Tuo tarpu progresuojant kapitalistiniam gamybos būdui, darbo užmokestis turi tendenciją mažėti net vidutinės kokybės darbo atžvilgiu, iš dalies dėl darbo pasidalijimo pačioje kontoroje; dėl to turi būti ugdomi tik vienpusiški specialistai, ir tokio ugdymo kaštai iš dalies nieko nekainuoja kapitalistui; darbininko įgudimą išvysto pati praktika, ir tuo greičiau, kuo labiau vienpusiška ji pasidaro vystantis darbo pasidalijimui. Antra, dėl to, kad parengiamasis mokslas, susipažinimas su prekyba, kalbų mokėjimas ir t. t., progresuojant mokslui ir liaudies švietimui, yra įgyjami vis greičiau ir lengviau, vis labiau paplinta, yra atgaminami tuo pigiau, kuo daugiau kapitalistinis gamybos būdas apmokymo metodus ir t. t. pritaiko praktiniams tikslams. Liaudies švietimo paplitimas įgalina verbuoti šios rūšies darbininkus iš tokių klasių, kurioms anksčiau šios profesijos nebuvo prieinamos, kurios yra pripratusios prie palyginti blogesnių gyvenimo sąlygų. Be to, didėja veržimasis į tą darbą ir kartu su tuo konkurencija. Todėl progresuojant kapitalistiniam gamybos būdui, šių žmonių darbo jėgos vertė, neskaitant kai kurių išimčių, mažėja; jų darbo užmokestis mažėja, tuo tarpu kai jų sugebėjimas dirbti didėja. Kapitalistas didina tokių darbininkų skaičių tais atvejais, kai reikia realizuoti daugiau vertės ir pelno. Tokio darbo didėjimas visada yra pridedamosios vertės didėjimo pasekmė, bet anaiptol ne jo priežastis[40].

Taigi įvyksta susidvejinimas. Iš vienos pusės, kapitalo, kaip prekinio kapitalo ir piniginio kapitalo (todėl tolesniame apibrėžime kaip prekybinio kapitalo), funkcijos yra bendros formos, kurias įgauna pramoninis kapitalas. Iš antros pusės, atskiri kapitalai, vadinasi, ir atskiros kapitalistų kategorijos, atlieka vien tik šias

[40] Kaip ši 1865 metais duota prekybinio proletariato likimo prognozė vėliau pasitvirtino, gali papasakoti šimtai vokiečių prekybos tarnautojų, kurie, labai nusimanydami apie visas prekybos operacijas ir mokėdami 3—4 kalbas, veltui siūlo savo paslaugas Londono City po 25 šil. savaitei,— žymiai mažiau už įgudusio mechaniko-šaltkalvio darbo užmokestį. Spraga rankraštyje, užimanti du puslapius, rodo, kad šis momentas turėjo būti išdėstytas dar plačiau. Tarp kita ko, galima nurodyti II knygos VI skirsnį («Cirkuliacijos kaštai»), 105—113 psl. [*K. Marksas:* «Kapitalas», II t., Vilnius, 1958, 112—118 psl.], kur Marksas jau yra palietęs daug ką, kas yra susiję su šiuo klausimu. — *F. E.*

funkcijas, ir tuo būdu šios funkcijos pasidaro atskiromis kapitalo vertės didinimo sferomis.

Prekybiniame kapitale prekybinės funkcijos ir cirkuliacijos kaštai yra tik atsiskyrę. Ta pramoninio kapitalo pusė, kuria jis susiliečia su cirkuliacija, egzistuoja ne tiktai nuolatine prekinio kapitalo ir piniginio kapitalo forma, bet ji egzistuoja ir kontoroje greta dirbtuvės. Tačiau prekybiniame kapitale ši pusė atsiskiria. Kontora yra jo vienintelė dirbtuvė. Kapitalo dalis, kuri panaudojama cirkuliacijos kaštų forma, didmenininkui yra daug didesnė negu pramonininkui, nes, be savos kontoros, kuri yra prie kiekvienos pramonės dirbtuvės, kapitalo dalis, kurią tuo būdu turėtų sunaudoti visa pramoninių kapitalistų klasė, yra sukoncentruota rankose atskirų pirklių, kurie, aptarnaudami cirkuliacijos funkcijų tęsinį, prisiima iš to kylančius tolesnius cirkuliacijos kaštus.

Cirkuliacijos kaštus pramoninis kapitalas laiko negamybinėmis išlaidomis, ir jie iš tikrųjų tokie yra. Pirklys juos laiko savo pelno šaltiniu, pelno, kuris,— imant bendrąją pelno normą,— atitinka jų dydį. Todėl išlaidas, kurių reikalauja šie cirkuliacijos kaštai, prekybinis kapitalas laiko gamybine sąnauda. Vadinasi, ir prekybos darbas, kurį jis perka, jam yra betarpiškai gamybinis darbas.

ASTUONIOLIKTASIS SKIRSNIS

PIRKLINIO KAPITALO APYVARTA. KAINOS

Pramoninio kapitalo apyvarta yra jo gamybos laiko ir jo cirkuliacijos laiko vienybė; todėl ji apima visą gamybos procesą. Priešingai, pirklinio kapitalo apyvarta, kadangi ji faktiškai yra tik atsiskyręs prekinio kapitalo judėjimas, tėra pirmoji prekės metamorfozės fazė, *Pr—P,* kaip atskiro kapitalo judėjimas, kuris grįžta į savo pradinį tašką; *P—Pr, Pr—P* pirkline prasme, kaip pirklinio kapitalo apyvarta. Pirklys perka, savo pinigus paverčia preke, paskui parduoda, tą pačią prekę vėl paverčia pinigais; ir tuo būdu tai kartojasi nuolat. Cirkuliacijos rėmuose pramoninio kapitalo metamorfozė visada atrodo kaip Pr_1—P—Pr_2; pinigai, gauti parduodant Pr_1, pagamintąją prekę, yra sunaudojami Pr_2, naujoms gamybos priemonėms, pirkti; tai yra tikrieji Pr_1 ir Pr_2 mainai, ir tuo būdu tie patys pinigai du kartus pereina iš vienų rankų į kitas. Jų judėjimas tarpininkauja dviejų skirtingų prekių, Pr_1 ir Pr_2, mainams. Tačiau pirkliui, priešingai, akte *P—Pr—P′* ta pati prekė du kartus pereina iš vienų rankų į kitas; prekė tik tarpininkauja, kad pinigai sugrįžtų pirkliui.

Pavyzdžiui, jei pirklinis kapitalas yra 100 sv. st. ir pirklys perka prekę už šiuos 100 sv. st., paskui parduoda šią prekę už 110 sv. st., tai šis jo 100 dydžio kapitalas yra padaręs vieną apyvartą, o apyvartų skaičius per vienerius metus priklauso nuo to, kaip dažnai per vienerius metus pasikartoja šis judėjimas: *P—Pr—P′*.

Čia mes visai paliekame nuošalyje tuos kaštus, kuriuos gali sudaryti skirtumas tarp pirkimo ir pardavimo kainos, nes šie kaštai nė kiek nepakeičia tos formos, kurią mes čia turime pirmiausia išnagrinėti.

Vadinasi, šiuo atveju tam tikro pirklinio kapitalo apyvartų skaičius yra visiškai analogiškas pinigų kaip paprastos cirkuliacijos priemonės apyvartų pasikartojimui. Kaip tas pats taleris, kuris, atlikdamas dešimt apyvartų, dešimt kartų nuperka savo vertę prekių pavidalu, lygiai taip pat tas pats pirklio piniginis kapitalas, pvz., 100, padarydamas dešimt apyvartų, dešimt kartų nuperka savo vertę prekių pavidalu arba iš viso realizuoja dešimteriopos

vertės prekinį kapitalą = 1 000. Bet yra ir skirtumas: cirkuliuojant pinigams kaip cirkuliacijos priemonei, tie patys pinigai pereina per įvairias rankas, vadinasi, kelis kartus atlieka tą pačią funkciją, ir todėl cirkuliacijos greitis čia kompensuoja cirkuliuojančių pinigų masę. Tačiau pirkliui tas pats piniginis kapitalas,— nesvarbu, iš kokių piniginių vienetų jis besusidėtų,— ta pati piniginė vertė kelis kartus perka ir parduoda prekinį kapitalą už savo vertės sumą ir todėl kelis kartus sugrįžta į ankstesnes rankas, į savo pradinį tašką, kaip $P+\Delta P$, kaip vertė plius pridedamoji vertė. Tai apibūdina jo apyvartą kaip kapitalo apyvartą. Jis nuolat paima iš cirkuliacijos daugiau pinigų, negu į ją paleidžia. Tačiau yra savaime suprantama, kad greitėjant pirklinio kapitalo apyvartai (be to, esant išsivysčiusiam kreditui, vyraujančia pinigų funkcija pasidaro jų kaip mokėjimo priemonės funkcija), ta pati pinigų masė apsiverčia greičiau.

Tačiau prekinio-prekybinio kapitalo apyvartos pasikartojimas niekad neišreiškia ko nors kito, kaip tik pirkimo ir pardavimo aktų pasikartojimą, o pramoninio kapitalo apyvartos pasikartojimas išreiškia viso reprodukcijos proceso (įskaitant į jį ir vartojimo procesą) periodiškumą ir atsinaujinimą. Priešingai, pirkliniam kapitalui tai tėra išorinė sąlyga. Pramoninis kapitalas turi nuolat mesti prekes į rinką ir vėl jas iš ten paimti, kad pirklinis kapitalas galėtų greitai apsiversti. Jei reprodukcijos procesas aplamai vyksta lėtai, tai lėtai vyksta ir pirklinio kapitalo apyvarta. Nors pirklinis kapitalas tarpininkauja gamybinio kapitalo apyvartai, tačiau jis tarpininkauja tik tada, kai sutrumpina jo cirkuliacijos laiką. Jis neturi tiesioginės įtakos gamybos laikui, kuris taip pat yra pramoninio kapitalo apyvartos laiko riba. Tai yra pirmoji riba pirklinio kapitalo apyvartai. O antra,— jei paliksime nuošalyje tą ribą, kurią jam sudaro atgaminimo sukeliamas vartojimas,— šią apyvartą galų gale apriboja viso individualinio vartojimo greitis ir dydis, nes nuo to priklauso visa ta prekinio kapitalo dalis, kuri įeina į vartojimo fondą.

Tačiau (jei visai paliksime nuošalyje apyvartas pirklių pasaulyje, kur vienas pirklys perparduoda kitam tą pačią prekę, ir spekuliacijos laikais tokios rūšies cirkuliacija gali atrodyti labai klestinti) pirklinis kapitalas, pirma, sutrumpina fazę *Pr—P* gamybiniam kapitalui. Antra, šiuolaikinės kredito sistemos sąlygomis jis turi savo žinioje didelę viso visuomenės piniginio kapitalo dalį, tad jis gali pakartoti savo pirkimus pirma, negu tai, kas anksčiau nupirkta, bus galutinai parduota; be to, nesvarbu, ar mūsų pirklys parduoda tiesiog galutiniam vartotojui, ar tarp jų abiejų stovi 12 kitų pirklių. Nors reprodukcijos procesas yra be galo lankstus ir jis nuolat gali būti išvestas už kiekvienos esamos ribos, jis neturi jokios ribos arba turi tik labai lanksčią ribą pačioje gamyboje. Vadinasi, be aktų *Pr—P* ir *P—Pr* atsiskyrimo, išplaukiančio

iš pačios prekės prigimties, čia sukuriama fiktyvi paklausa. Pirklinio kapitalo judėjimas, nepaisant jo atsiskyrimo, visada yra ne kas kita, kaip pramoninio kapitalo judėjimas cirkuliacijos sferoje. Bet dėl savo atsiskyrimo jis atlieka savo judėjimą tam tikrose ribose nepriklausomai nuo reprodukcijos proceso sudaromų ribų ir todėl priverčia net reprodukcijos procesą peržengti savo ribas. Vidinė priklausomybė, išorinis savarankiškumas atveda jį į tokį tašką, kai vidinis ryšys vėl yra atstatomas prievarta, krizės pagalba.

Tuo yra išaiškinamas krizėse pastebimas reiškinys, kad jos iš pradžių pasirodo ir kyla ne mažmeninėje prekyboje, kuri yra susijusi su betarpišku vartojimu, bet sferose didmeninės prekybos ir bankų, kurie teikia jos žinion visuomenės piniginį kapitalą.

Iš tikrųjų, fabrikantas gali parduoti eksportininkui, o šis savo ruožtu savo užsieniniam klientui, importininkas gali parduoti savo žaliavas fabrikantui, o pastarasis savo produktus — pirkliui didmenininkui ir t. t. Tačiau kokiame nors viename nepastebimame punkte prekės užsiguli neparduotos; arba kartais pamažu yra perpildomos visų gamintojų ir pirklių-tarpininkų atsargos. Kaip tik tuo metu vartojimas paprastai labiausiai klesti, iš dalies dėl to, kad vienas pramoninis kapitalistas paskatina veikti ištisą eilę kitų, iš dalies dėl to, kad jų samdomi darbininkai, dirbdami pilną laiką, gali daryti daugiau išlaidų negu paprastai. Augant kapitalistų pajamoms, didėja ir jų išlaidos. Be to (net paliekant nuošalyje kaupimo greitėjimą), kaip mes matėme (II knyga, III skyrius), tarp pastoviojo kapitalo ir pastoviojo kapitalo vyksta nuolatinė cirkuliacija, kuri, visų pirma, nepriklauso nuo individualinio vartojimo ta prasme, kad ji niekuomet neįeina į šį pastarąjį, bet kuri vis dėlto galų gale yra apribota individualinio vartojimo, nes pastoviojo kapitalo gamyba niekuomet nevyksta jam pačiam, o vyksta tik dėl to, kad šio pastoviojo kapitalo suvartojama daugiau tose gamybos sferose, kurių produktai įeina į individualinį vartojimą. Tačiau ši gamyba kurį laiką gali ramiai eiti savo keliu, skatinama laukiamos paklausos, ir todėl šiose šakose pirkliams ir pramonininkams sekasi labai gerai. Krizė prasideda, kai pirkliams, kurie parduoda tolimose rinkose (arba kurių atsargos ir šalies viduje padidėjo), jų išleistos lėšos ima grįžti taip lėtai ir tokiais menkais kiekiais, kad bankai primygtinai reikalauja mokėti, arba už pirktas prekes duotų vekselių mokėjimo terminai sueina anksčiau, negu įvyksta perpardavimas. Tada prasideda priverstiniai pardavimai, pardavimai siekiant sumokėti. Ir kartu su tuo prasideda krachas, kuris iš karto padaro galą tariamajam klestėjimui.

Tačiau pirklinio kapitalo apyvartos išorinis pobūdis ir jos iracionalumas yra dar didesni dėl to, kad to paties pirklinio kapitalo apyvarta gali tuo pačiu metu arba iš eilės tarpininkauti labai skirtingų gamybinių kapitalų apyvartoms.

Tačiau pirklinio kapitalo apyvarta gali tarpininkauti ne tik skirtingų pramoninių kapitalų apyvartoms, bet ir priešingoms prekinio kapitalo metamorfozės fazėms. Pavyzdžiui, pirklys perka audeklą iš fabrikanto ir parduoda jį balintojui, vadinasi, šiuo atveju to paties pirklinio kapitalo apyvarta,— tikrovėje tas pats aktas *Pr—P*, audeklo realizavimas,— yra dvi priešingos fazės dviem skirtingiems pramoniniams kapitalams. Jei pirklys aplamai parduoda gamybiniam vartojimui, tai jo *Pr—P* nuolat sudaro kokio nors pramoninio kapitalo *P—Pr*, o jo *P—Pr* nuolat sudaro kokio nors kito pramoninio kapitalo *Pr—P*.

Jei mes, kaip buvo padaryta šiame skirsnyje, atmesime *K*, cirkuliacijos kaštus, t. y. tą kapitalo dalį, kurią avansuoja pirklys, išskyrus prekėms pirkti sunaudojamą sumą, tai, žinoma, atkris ir ΔK, papildomas pelnas, kurį jis gauna iš šio papildomo kapitalo. Vadinasi, šis nagrinėjimo būdas yra griežtai logiškas ir matematiškai teisingas, jei norima sužinoti, kokiu būdu pirklinio kapitalo pelnas ir apyvarta veikia kainas.

Jei 1 sv. cukraus gamybos kaina būtų 1 sv. st., tai pirklys galėtų už 100 sv. st. pirkti 100 sv. cukraus. Jei per vienerius metus jis nuperka ir parduoda tokį kiekį ir jei vidutinė metinė pelno norma yra 15%, tai jis šimtui sv. st. pridės 15 sv. st., vienam sv. st.— 1 sv. cukraus gamybos kainai — 3 šilingus. Vadinasi, 1 sv. cukraus jis parduotų už 1 sv. st. 3 šil. Priešingai, jei 1 sv. cukraus gamybos kaina sumažėtų iki 1 šil., tai už 100 sv. st. pirklys nupirktų 2 000 sv. cukraus ir svarą parduotų po 1 šil. $1^4/_5$ penso. Ir vienu ir kitu atveju metinis pelnas iš 100 sv. st. kapitalo, įdėto į cukraus prekybą, būtų 15 sv. st. Tik pirmuoju atveju jis turi parduoti 100, o antruoju atveju — 2 000 svarų. Ar gamybos kaina yra aukšta, ar žema, tai neturi jokios reikšmės pelno normai, bet tai turi labai didelę, lemiamą reikšmę tam, kokia didelė yra ta atitinkama kiekvieno svaro cukraus pardavimo kainos dalis, kuri sudaro prekybinį pelną, t. y. koks yra tas kainos priedas, kurį pirklys uždeda tam tikram prekių (produkto) kiekiui. Jei prekės gamybos kaina yra nedidelė, tai nedidelė yra ir ta suma, kurią pirklys avansuoja jos pirkimo kainai, t. y. tam tikrai prekės masei, ir, vadinasi, esant duotai pelno normai, nedidelė yra ir bendroji pelno suma, kurią jis gauna už šį tam tikrą pigios prekės kiekį; arba,— kas yra tas pat,— jis tokiu atveju gali nupirkti už tam tikrą kapitalą, pvz., už 100, didelę šios pigios prekės masę, ir bendras 15 dydžio pelnas, kurį jis gauna iš 100, pasiskirsto kiekvienam atskiram šios prekių masės vienetui nedidelėmis dalimis. Ir atvirkščiai. Tai visiškai priklauso nuo didesnio ar mažesnio našumo to pramoninio kapitalo, kurio prekėmis jis prekiauja. Atmetus atvejus, kai pirklys yra monopolistas ir tuo pačiu metu monopolizuoja gamybą, kaip, pvz., savo metu olandų Ost-Indijos bendrovė, tai nėra nieko absurdiškesnio, kaip paplitusi pažiūra,

kad nuo paties pirklio noro priklausą, ar jis, mažai pelnydamas už atskirą prekę, nori parduoti daug prekių, ar, daug pelnydamas už atskirą prekę, nori parduoti mažai prekių. Yra dvi ribos jo pardavimo kainai: iš vienos pusės, prekės gamybos kaina, kuriai jis neturi galios; iš antros pusės, vidutinė pelno norma, kuriai jis taip pat neturi galios. Vienintelis dalykas, kuris nuo jo priklauso,— tai galimybė prekiauti brangiomis ar pigiomis prekėmis, bet ir čia tam tikrą vaidmenį vaidina jo turimas kapitalo dydis ir kitos aplinkybės. Todėl, kaip pirkliui pasielgti, visiškai priklauso nuo kapitalistinio gamybos būdo išsivystymo, o ne nuo paties pirklio pasirinkimo. Tokia grynai prekybinė bendrovė, kaip senoji olandų Ost-Indijos bendrovė, turėjusi gamybos monopolį, galėjo prieiti mintį, visiškai pasikeitus sąlygoms, toliau laikytis metodo, kuris atitinka, daugių daugiausia, kapitalistinės gamybos užuomazgą[41].

Šį paplitusį prietarą,— kuris, tarp kita ko, kaip ir visos klaidingos pažiūros į pelną ir t. t., kyla iš vienos tik prekybos stebėjimų ir iš pirklių prietaro,— palaiko, be kita ko, šios aplinkybės:

Pirma: konkurencijos reiškiniai; tačiau jie liečia tik prekybinio pelno pasiskirstymą tarp atskirų pirklių, turinčių vieną arba kitą viso pirklinio kapitalo dalį, pvz., jei vienas parduoda pigiau, siekdamas įveikti savo varžovus.

Antra: tokio kalibro ekonomistas, kaip profesorius Rošeris, vis dar gali įsivaizduoti Leipcige, kad pardavimo kainų pasikeitimas yra padarytas «protingumo ir humaniškumo» sumetimais, o ne buvo paties gamybos būdo perversmo rezultatas.

Trečia: jei gamybos kainos sumažėja padidėjus darbo gamybiniam pajėgumui, o todėl sumažėja ir pardavimo kainos, tai paklausa dažnai didėja dar greičiau negu pasiūla, o kartu su ja ir rinkos kainos, tad pardavimo kainos duoda didesnį negu vidutinį pelną.

Ketvirta: koks nors pirklys gali sumažinti pardavimo kainą (o tai visada tereiškia, kad jis sumažina įprastinį pelną, kurį jis prideda prie kainos), norėdamas, kad jo įmonėje didesnis kapitalas greičiau apsiverstų. Visa tai yra dalykai, kurie liečia tik konkurenciją pačių pirklių tarpe.

Jau I knygoje mes parodėme, kad prekių kainos, ar jos yra aukštos ar žemos, neapsprendžia nei pridedamosios vertės masės,

[41] «Pelnas iš principo visada yra tas pats, kokia bebūtų kaina; jis stovi vietoje, kaip plaukiojantis kūnas potvynio arba atoslūgio metu. Todėl, kai kainos kyla, pirklys pakelia kainas, kai kainos krinta, pirklys sumažina kainas» (*Corbet:* «An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals». London 1845, 15 psl.). — Čia, kaip ir aplamai tekste, kalbama tik apie paprastą prekybą, o ne apie spekuliaciją, kurios tyrimas, kaip ir aplamai visa tai, kas liečia prekybinio kapitalo dalijimą, išeina už mūsų nagrinėjimo ribų. «Prekybinis pelnas yra vertė, kuri prijungiama kapitalui nepriklausomai nuo kainos; antroji (spekuliacija) yra pagrįsta kapitalo vertės arba pačios kainos pasikeitimu» (ten pat, 12 psl.).

kurią pagamina tam tikras kapitalas, nei pridedamosios vertės normos; nors sutinkamai su santykiniu prekės kiekiu, kurį pagamina tam tikras darbo kiekis, atskiros prekės kaina, o kartu ir ta šios kainos dalis, kuri atitinka pridedamąją vertę, bus didesnė arba mažesnė. Bet kurio prekių kiekio kainas, jeigu jos atitinka vertes, apsprendžia bendras šiose prekėse sudaiktinto darbo kiekis. Jei nedidelis darbo kiekis yra sudaiktinamas dideliame prekių kiekyje, tai atskiros prekės kaina yra žema, ir joje esanti pridedamoji vertė yra nedidelė. Kokiu būdu prekėje įkūnytas darbas pasidalija į apmokėtąjį ir neapmokėtąjį darbą, kitaip tariant, kokia prekės kainos dalis sudaro pridedamąją vertę, tai neturi nieko bendro su visu šio darbo kiekiu, vadinasi, ir su prekės kaina. O pridedamosios vertės norma priklauso ne nuo absoliutaus dydžio tos pridedamosios vertės, kuri yra atskiros prekės kainoje, o nuo jos santykinio dydžio, nuo jos santykio su darbo užmokesčiu, esančiu šioje prekėje. Todėl norma gali būti aukšta, nors absoliutus pridedamosios vertės dydis kiekvienai atskirai prekei yra mažas. Šis absoliutus pridedamosios vertės dydis kiekvienoje atskiroje prekėje priklauso pirmiausia nuo darbo našumo ir tik antroje eilėje — nuo jo pasidalijimo į apmokėtąjį ir neapmokėtąjį darbą.

Prekybinei pardavimo kainai gamybos kaina dabar jau yra išorinių aplinkybių apsprendžiama sąlyga.

Aukštą prekės prekybinių kainų lygį anksčiau sąlygojo 1) aukštos gamybos kainos, t. y. žemas darbo našumas; 2) ta aplinkybė, kad nebuvo bendrosios pelno normos, o pirklinis kapitalas pasisavindavo kur kas didesnę pridedamosios vertės dalį, negu jam būtų tekusi, jei visi kapitalai būtų judrūs. Vadinasi, tai, kad tokia padėtis yra pasibaigusi,— ar mes žiūrėsime į reikalą iš vienos ar kitos pusės — yra kapitalistinio gamybos būdo išsivystymo rezultatas.

Įvairiose prekybos šakose pirklinio kapitalo apyvartos yra ilgesnės arba trumpesnės, vadinasi, jų skaičius per vienerius metus yra didesnis arba mažesnis. Toje pačioje prekybos šakoje įvairiose ekonominio ciklo fazėse apyvarta vyksta greičiau arba lėčiau. Vis dėlto, kaip parodo patyrimas, įvyksta vidutinis apyvartų skaičius.

Mes jau matėme, kad pirklinio kapitalo apyvarta skiriasi nuo pramoninio kapitalo apyvartos. Tai išplaukia iš dalyko prigimties; atskira fazė pramoninio kapitalo apyvartoje pasireiškia kaip pilna tikrojo pirklinio kapitalo arba bent jo dalies apyvarta. Be to, pirklinio kapitalo apyvarta vienaip santykiauja su pelno apibrėžimu ir kitaip su kainos apibrėžimu.

Pramoninio kapitalo apyvarta išreiškia, iš vienos pusės, reprodukcijos periodiškumą, ir todėl nuo jos priklauso masė prekių, kurios yra išmetamos į rinką per tam tikrą laiko tarpą. Iš antros

pusės, cirkuliacijos laikas sudaro ribą, nors ir lanksčią, kuri, veikdama gamybos proceso mastą, tuo pačiu daugiau ar mažiau apriboja vertės ir pridedamosios vertės susidarymą. Todėl apyvarta — ne kaip teigiamas, o kaip apribojantis elementas —daro lemiamą įtaką kasmet pagaminamos pridedamosios vertės masei, vadinasi, ir bendrosios pelno normos susidarymui. Priešingai, pirkliniam kapitalui vidutinė pelno norma yra duotas dydis. Jis tiesiogiai nedalyvauja kuriant pelną, arba pridedamąją vertę, ir bendrosios pelno normos susidarymui jis daro lemiamą įtaką tik gaudamas,— sutinkamai su ta dalimi, kurią jis sudaro visame kapitale,— savo dalį iš bendros pramoninio kapitalo pagamintos pelno masės.

Esant sąlygoms, išdėstytoms II knygoje, II skyriuje, kuo didesnis yra pramoninio kapitalo apyvartų skaičius, tuo didesnė yra pelno masė, kurią jis pagamina. Tiesa, dabar, susidarius bendrajai pelno normai, visas pelnas pasiskirsto tarp įvairių kapitalų, bet ne proporcingai jų betarpiškam dalyvavimui jo gaminime, o sutinkamai su ta dalimi, kurią kiekvienas iš jų sudaro visame kapitale, t. y. proporcingai jų dydžiui. Tačiau dalyko esmė dėl to nė kiek nepasikeičia. Kuo didesnis yra viso pramoninio kapitalo apyvartų skaičius, tuo didesnė yra pelno masė, per metus pagaminamos pridedamosios vertės masė, todėl, kitoms sąlygoms esant vienodoms, tuo didesnė yra ir pelno norma. Kitaip yra su pirkliniu kapitalu. Jam pelno norma yra duotas dydis, kurį apsprendžia, iš vienos pusės, pramoninio kapitalo pagaminto pelno masė, iš antros pusės,— santykinis viso prekybinio kapitalo dydis, jo kiekybinis santykis su gamybos procesui ir cirkuliacijos procesui avansuoto kapitalo suma. Žinoma, jo apyvartų skaičius daro lemiamą įtaką jo santykiui su visu kapitalu, arba santykiniam cirkuliacijai būtino pirklinio kapitalo dydžiui, nes yra aišku, kad absoliutus būtino pirklinio kapitalo dydis ir jo apyvartos greitis yra atvirkščiai proporcingi vienas kitam; tačiau jo santykinį dydį, arba tą dalį, kurią jis sudaro visame kapitale, apsprendžia jo absoliutus dydis, jei tarsime, kad visos kitos sąlygos yra vienodos. Jei visas kapitalas yra 10 000, tai pirklinis kapitalas, jeigu jis sudaro jo $^1/_{10}$, yra = 1 000; jeigu visas kapitalas yra 1 000, tai jo $^1/_{10}$=100. Tuo būdu, nors jo santykinis dydis lieka tas pats, jo absoliutus dydis yra skirtingas priklausomai nuo viso kapitalo dydžio. Tačiau čia mes jo santykinį dydį, kurį sudaro, sakykime, $^1/_{10}$ viso kapitalo, laikome duotu dydžiu, bet patį šį jo santykinį dydį savo ruožtu apsprendžia apyvarta. Pavyzdžiui, jei apyvarta yra greita, tai jo absoliutus dydis yra lygus 1 000 sv. st. pirmuoju atveju, 100 — antruoju atveju, ir todėl jo santykinis dydis = $^1/_{10}$. Jei apyvarta yra lėtesnė, tai jo absoliutus dydis yra, sakykime, lygus 2 000 pirmuoju atveju ir 200 antruoju atveju. Todėl jo santykinis dydis padidėjo nuo $^1/_{10}$ iki $^1/_5$ viso kapitalo. Aplinkybės, kurios sutrumpina

vidutinį pirklinio kapitalo apyvartos laiko ilgumą, pvz., transporto priemonių išsivystymas, pro tanto [atitinkamai] sumažina pirklinio kapitalo absoliutų dydį, todėl ir padidina bendrąją pelno normą. Ir atvirkščiai. Išsivystęs kapitalistinis gamybos būdas, palyginti su ankstesnėmis sanklodomis, daro dvejopą įtaką pirkliniam kapitalui: ankstesnis prekių kiekis apsiverčia su mažesnės tikrai funkcionuojančio pirklinio kapitalo masės pagalba; dėl greitesnės pirklinio kapitalo apyvartos ir didesnio reprodukcijos proceso greičio — tuo ir remiasi greitesnė apyvarta — sumažėja pirklinio kapitalo santykis su pramoniniu kapitalu. Iš antros pusės, išsivysčius kapitalistiniam gamybos būdui, visa gamyba pasidaro prekine gamyba, todėl visas produktas patenka į cirkuliacijos agentų rankas; čia prisideda tai, kad esant ankstesniam gamybos būdui, kai gamyba vyko mažu mastu,— paliekant nuošalyje masę produktų, kuriuos suvartojo betarpiškai in natura [natūriniu pavidalu] patys gamintojai, ir daugybę prievolių, kurios buvo atliekamos in natura,— labai didelė gamintojų dalis savo prekes parduodavo betarpiškai vartotojams arba dirbdavo pagal jų asmeninį užsakymą. Todėl, nors esant ankstesniems gamybos būdams prekybinis kapitalas, palyginti su prekiniu kapitalu, kuris apsiverčia su jo pagalba, yra didesnis, tačiau jis yra

1) absoliučiai mažesnis, nes nepalyginamai mažesnė viso produkto dalis yra pagaminama kaip prekė, turi stoti į cirkuliaciją kaip prekinis kapitalas ir patenka į pirklių rankas; jis yra mažesnis todėl, kad mažesnis yra prekinis kapitalas. Tačiau kartu jis santykinai yra didesnis ne tik dėl to, kad jo apyvarta yra lėtesnė, ir ne tik palyginant su mase prekių, kurios daro apyvartą su jo pagalba. Jis yra didesnis ir dėl to, kad šios prekių masės kaina, vadinasi, ir jai avansuojamas pirklinis kapitalas dėl mažesnio darbo našumo yra didesnis negu kapitalistinės gamybos sąlygomis; todėl ta pati vertė pasireiškia mažesne prekių mase.

2) Kapitalistinio gamybos būdo pagrindu ne tik gaminama didesnė prekių masė (čia reikia atsižvelgti į šios prekių masės vertės sumažėjimą), bet ta pati produkto, pvz., grūdų, masė sudaro didesnę prekių masę, t. y. vis didesnė jos dalis patenka į prekybą. Tarp kitko, dėl to padidėja ne tik pirklinio kapitalo masė, bet aplamai visas kapitalas, įdedamas į cirkuliaciją, pvz., į laivininkystę, geležinkelius, telegrafą ir kt.

3) Tačiau,— ir tai yra tas požiūris, kurio išdėstymas priklauso prie «kapitalų konkurencijos»,— nefunkcionuojantis arba pusiau funkcionuojantis pirklinis kapitalas didėja progresuojant kapitalistiniam gamybos būdui, lengvėjant jo įsiskverbimui į smulkiąją prekybą, didėjant spekuliacijai ir išsilaisvinusio kapitalo pertekliui.

Bet tariant, kad santykinis pirklinio kapitalo dydis, palyginti su visu kapitalu, yra duotas, apyvartų skirtingumas įvairiose prekybos šakose nedaro įtakos nei viso pirkliniam kapitalui tenkančio

pelno dydžiui, nei bendrajai pelno normai. Pirklio pelną apsprendžia ne jo apyvartoje esančio prekinio kapitalo masė, bet dydis piniginio kapitalo, kurį jis avansuoja šiai apyvartai tarpininkauti. Jei bendroji metinė pelno norma yra 15% ir pirklys avansuoja 100 sv. st., tai, jo kapitalui darant vieną apyvartą per metus, jis parduos savo prekę už 115. Jei jo kapitalas padarys penkias apyvartas per metus, tai jis penkis kartus per metus parduos už 103 prekinį kapitalą, kurio pirkimo kaina yra 100, vadinasi, per vienerius metus jis už 515 parduos 500 dydžio prekinį kapitalą. Tačiau jo avansuotasis 100 dydžio kapitalas duoda, kaip ir anksčiau, 15 dydžio metinį pelną. Jei būtų ne taip, tai pirklinis kapitalas sutinkamai su savo apyvartų skaičiumi duotų nepalyginamai didesnį pelną negu pramoninis kapitalas, o tai prieštarauja bendrosios pelno normos dėsniui.

Taigi pirklinio kapitalo apyvartų skaičius įvairiose prekybos šakose daro tiesioginę įtaką prekių prekybinėms kainoms. Prekybinio kainos priedo dydis, dydis tam tikro kapitalo prekybinio pelno dalies, kuri tenka atskiros prekės gamybos kainai, yra atvirkščiai proporcingas pirklinių kapitalų apyvartų skaičiui, arba jų apyvartos greičiui, įvairiose prekybos šakose. Jei pirklinis kapitalas padaro penkias apyvartas per metus, tai jis prijungia vienodos vertės prekiniam kapitalui tik $^1/_5$ to priedo, kurį prijungia vienodos vertės prekiniam kapitalui kitas pirklinis kapitalas, galintis per metus padaryti tik vieną apyvartą.

Kapitalų apyvartos vidutinio laiko įtaka pardavimo kainoms įvairiose prekybos šakose yra ta, kad sutinkamai su šiuo apyvartos greičiu ta pati pelno masė, kurią, esant atitinkamam pirklinio kapitalo dydžiui, apsprendžia bendroji metinė pelno norma, t. y. apsprendžia nepriklausomai nuo šio kapitalo pirklinių operacijų specialaus pobūdžio, skirtingu būdu pasiskirsto tos pačios vertės prekių masėms; pvz., kapitalui padarant penkias apyvartas per metus, prie prekės kainos prijungiama $\frac{15\%}{5} = 3\%$, o padarant vieną apyvartą per metus — 15%.

Vadinasi, ta pati prekybinio pelno procentinė norma įvairiose prekybos šakose padidina sutinkamai su apyvartos laiko ilgumu prekių pardavimo kainas visiškai skirtingais procentais, apskaičiuojant juos šių prekių vertės atžvilgiu.

Priešingai, pramoninio kapitalo apyvartos laikas nedaro jokios įtakos atskirų pagamintų prekių vertės dydžiui, nors jis daro įtakos masei verčių ir pridedamųjų verčių, kurias tam tikras kapitalas pagamina per tam tikrą laiką, nes jis daro įtakos išnaudojamojo darbo masei. Žinoma, tai yra užmaskuota ir, turint galvoje gamybos kainas, atrodo, lyg būtų kitaip, bet taip yra tik dėl to, kad įvairių prekių gamybos kainos sutinkamai su anksčiau išdėstytais dėsniais nukrypsta nuo jo verčių. Jei nagrinėsime visą

gamybos procesą, visą prekių masę, kurią pagamino visas pramoninis kapitalas, tai mes tuojau pamatysime, kad bendrasis dėsnis pasitvirtina.

Vadinasi, tuo tarpu kai smulkesnis nagrinėjimas apyvartos laiko įtakos vertės susidarymui pramoninio kapitalo atžvilgiu vėl atveda į tą bendrąjį politinės ekonomijos dėsnį ir pagrindą, kad prekių vertę apsprendžia jose esantis darbo laikas, pirklinio kapitalo apyvartų įtaka prekybinėms kainoms atskleidžia reiškinius, kurie, jei labai nuodugniai neišanalizuosime tarpinių grandžių, tartum numato, jog kainos apsprendžiamos grynai savavališkai, būtent, jas apsprendžia vien tai, kad kapitalas staiga nutarė gauti per metus tam tikrą pelno kiekį. Kaip tik dėl tokios apyvartų įtakos atrodo, kad cirkuliacijos procesas kaip toks apsprendžia prekių kainas tam tikrose ribose nepriklausomai nuo gamybos proceso. Visos paviršutiniškos ir iškreiptos pažiūros į reprodukcijos procesą kaip į visumą yra atsiradusios iš pirklinio kapitalo nagrinėjimo ir iš tų pažiūrų, kurias jo specifiniai judėjimai sukelia cirkuliacijos agentų galvose.

Jei, kaip skaitytojas yra savo nemalonumui sužinojęs, kapitalistinio gamybos proceso tikrojo, vidinio sąryšio analizė yra be galo sudėtingas dalykas ir labai rimtas darbas; jei mokslo uždavinys yra regimą, reiškinių paviršiuje pasirodantį judėjimą suvesti į tikrąjį vidinį judėjimą, tai savaime suprantama, kad kapitalistinės gamybos ir cirkuliacijos agentų galvose turi atsirasti tokios pažiūros į gamybos dėsnius, kurios visiškai nukrypsta nuo šių dėsnių ir kurios tėra reiškinių paviršiuje vykstančio judėjimo išraiška sąmonėje. Pirklio, biržos spekulianto, bankininko pažiūros neišvengiamai yra visiškai iškreiptos. Fabrikantų pažiūras iškreipia tie cirkuliacijos aktai, kuriems yra pajungtas jų kapitalas, ir bendrosios pelno normos išsilyginimas[42]. Šių žmonių vaizduotėje konkurencija neišvengiamai taip pat atlieka visai iškreiptą vaidmenį. Jei vertės ir pridedamosios vertės ribos yra duotos, tai lengva suprasti, kokiu būdu kapitalų konkurencija paverčia vertes gamybos kainomis, o paskui ir prekybinėmis kainomis, pridedamąją vertę — vidutiniu pelnu. Tačiau, nežinant šių ribų, visiškai negalima suprasti, kodėl konkurencija atveda bendrąją pelno normą iki šios, o ne iki tos ribos, iki 15%, o ne iki 1 500%. Konkurencija, daugių daugiausia, tegali atvesti bendrąją pelno normą iki *vieno* lygio. Bet joje nėra absoliučiai jokio elemento, kuris apspręstų patį šį lygį.

---

[42] Štai viena labai naivi, bet kartu visiškai teisinga pastaba: «Todėl priežastis tos aplinkybės, kad tą pačią prekę galima gauti iš įvairių pardavėjų labai skirtingomis kainomis, be abejonės, labai dažnai yra neteisinga kalkuliacija» (*Feller und Odermann*: «Das Ganze der Kaufmännischen Arithmetik», 7 leid., 1859 [451 psl.]). Tai parodo, kaip kainų nustatymas pasidaro grynai teorinis, t. y. abstraktus.

Taigi pirklinio kapitalo požiūriu atrodo, kad pati apyvarta apsprendžia kainas. Iš antros pusės, kai pramoninio kapitalo apyvartos greitis, jeigu jis įgalina tam tikrą kapitalą išnaudoti daugiau ar mažiau darbo, daro lemiamą ir apribojančią įtaką pelno masei, todėl ir jo bendrajai normai, prekybiniam kapitalui pelno norma yra duodama iš išorės, ir vidinis jos ryšys su pridedamosios vertės susidarymu yra visiškai išnykęs. Jei tas pats pramoninis kapitalas, kitoms sąlygoms esant vienodoms, ir ypač esant vienodai organinei sudėčiai, padaro per metus keturias apyvartas vietoj dviejų, tai jis pagamina dvigubai daugiau pridedamosios vertės, todėl ir pelno; ir tai aiškiai pasirodo, jei ir kol šis kapitalas turi monopolį tobulesnio gamybos metodo, kuris įgalina jį pagreitinti apyvartą. Priešingai, skirtingas apyvartos laiko ilgumas įvairiose prekybos šakose pasireiškia tuo, kad pelnas, kuris yra gaunamas iš vienos tam tikro prekinio kapitalo apyvartos, yra atvirkščiai proporcingas piniginio kapitalo, su kurio pagalba šis prekinis kapitalas atlieka savo apyvartą, apyvartų skaičiui. Small profits and quick returns [nedidelis pelnas ir greita apyvarta] yra shopkeeper [krautuvininkui] kaip tik tas principas, kurio jis laikosi iš principo.

Be to, yra savaime suprantama, kad šis pirklinio kapitalo apyvartų dėsnis kiekvienoje prekybos šakoje,— net paliekant nuošalyje greitesnių ir lėtesnių apyvartų, kompensuojančių viena kitą, kaitaliojimąsi,— galioja tik vidutinių viso į šią šaką įdėto pirklinio kapitalo apyvartų atžvilgiu. Kapitalo *A*, veikiančio toje pačioje šakoje kaip ir kapitalas *B*, apyvartų skaičius gali būti didesnis arba mažesnis už vidutinį apyvartų skaičių. Šiuo atveju kitų kapitalų apyvartų skaičius bus atitinkamai mažesnis arba didesnis. Visos šioje šakoje įdėtos pirklinio kapitalo masės apyvarta dėl to nė kiek nepasikeičia. Bet tai turi lemiamos svarbos reikšmę atskiram pirkliui arba smulkiam prekybininkui. Šiuo atveju jis gauna pridėtinį pelną visiškai taip pat, kaip gauna pridėtinį pelną pramoniniai kapitalistai, kai jie gamina palankesnėmis sąlygomis negu vidutinės. Jei konkurencija to reikalauja, jis gali parduoti pigiau negu jo varžovai, nesumažindamas savo pelno žemiau vidutinio lygio. Jei sąlygos, kurios įgalina jį daryti greitesnę apyvartą, yra tokios, kad jis jas turi pirkti, pvz., pardavimo vietų padėtis, tai jis gali sumokėti už jas specialią rentą, t. y. dalis jo pridėtinio pelno virsta žemės renta.

DEVYNIOLIKTASIS SKIRSNIS

PINIGINIS-PREKYBINIS KAPITALAS

Tie grynai techniniai judėjimai, kuriuos atlieka pinigai pramoninio kapitalo ir, kaip mes dabar galime pridurti, prekinio-prekybinio kapitalo (nes pastarasis prisiima dalį pramoninio kapitalo judėjimo cirkuliacijoje ir atlieka jį kaip savą, jam būdingą judėjimą) cirkuliacijos procese,— tie judėjimai, pasidarę savarankiška funkcija atskiro kapitalo, kuris atlieka juos, ir tik juos, kaip jam savybingas operacijas, paverčia šį kapitalą piniginiu-prekybiniu kapitalu. Dalis pramoninio kapitalo ir, tiksliau tariant, taip pat prekinio-prekybinio kapitalo, nuolat turi ne tik piniginę formą, kaip piniginis kapitalas aplamai, bet kaip piniginis kapitalas, kuris atlieka kaip tik šias technines funkcijas. Nuo viso kapitalo atsiskiria ir, įgaudama piniginio kapitalo formą, pasidaro savarankiška tam tikra dalis, kurios kapitalistinė funkcija yra vien atlikti šias operacijas visai pramoninių ir prekybinių kapitalistų klasei. Kaip prekinio-prekybinio kapitalo atveju, taip ir čia nuo pramoninio kapitalo, kuris cirkuliacijos procese turi piniginio kapitalo pavidalą, atsiskiria tam tikra dalis ir atlieka visam likusiam kapitalui šias reprodukcijos proceso operacijas. Vadinasi, šio piniginio kapitalo judėjimai ir vėl yra tik savo reprodukcijos procese esančio pramoninio kapitalo atsiskyrusios dalies judėjimai.

Tiktai tuo atveju, kai kapitalas yra įdėtas pirmą kartą,— tai būna taip pat ir kaupimo atveju,— kapitalas pinigine forma yra pradinis ir baigiamasis judėjimo taškas. Tačiau kiekvienam kapitalui, jau esančiam savo judėjimo procese, pradinis taškas, kaip ir baigiamasis taškas, tėra pereinamasis taškas. Kadangi pramoninis kapitalas nuo to momento, kai jis išeina iš gamybos sferos, iki to momento, kai jis vėl įeina į ją, turi išeiti metamorfozę *Pr′—P—Pr*, tai *P*, kaip tai pasirodė jau paprastojoje prekinėje cirkuliacijoje, iš tikrųjų yra vienos metamorfozės fazės galutinis rezultatas tik tam, kad būtų pradinis taškas priešingai fazei, kuri papildo pirmąją. Ir nors prekybiniam kapitalui pramoninio kapitalo aktas *Pr—P* visada pasireiškia kaip *P—Pr—P*, vis dėlto ir jam, jeigu jis yra pradėjęs funkcionuoti, tikrasis procesas nuolat yra *Pr—P—Pr*. Tačiau prekybinis kapitalas tuo pačiu metu atlie-

ka aktus *Pr—P* ir *P—Pr*. Tai reiškia, kad ne tik *vienas* kapitalas yra stadijoje *Pr—P*, tuo tarpu kai kitas kapitalas yra stadijoje *P—Pr*, bet tas pats kapitalas tuo pačiu metu nuolat perka ir nuolat parduoda, nes gamybos procesas nenutrūksta; tas pats kapitalas nuolat tuo pačiu metu yra abiejose stadijose. Kai viena jo dalis virsta pinigais, kad vėliau pavirstų atgal preke, tuo pačiu metu kita dalis virsta preke, kad paskui vėl virstų pinigais.

Ar pinigai čia funkcionuoja kaip cirkuliacijos priemonė ar kaip mokėjimo priemonė, tai priklauso nuo prekių mainų formos. Abiem atvejais kapitalistas turi nuolat mokėti pinigus daugeliui asmenų ir nuolat gauti pinigus mokėjimų pavidalu iš daugelio asmenų. Si grynai techninė pinigų mokėjimo ir pinigų gavimo operacija pati savaime yra darbas, kuris, kai pinigai funkcionuoja kaip mokėjimo priemonė, reikalauja sudaryti mokėjimų balansą, savitarpio pasižadėjimų padengimo aktus. Šis darbas yra cirkuliacijos kaštai, darbas, kuris nesukuria jokios vertės. Jis sumažėja dėl to, kad jį atlieka atskiras agentų arba kapitalistų padalinys visai likusiai kapitalistų klasei.

Tam tikra kapitalo dalis nuolat turi būti lobio, potencinio piniginio kapitalo pavidalu: pirkimo priemonių atsarga, mokėjimo priemonių atsarga, nenaudojamas kapitalas, kuris pinigine forma laukia panaudojamas; o tam tikra kapitalo dalis šia forma nuolat įplaukia atgal. Dėl to kyla reikalas ne tik gauti pinigus, juos išmokėti ir vesti sąskaitybą, bet ir laikyti lobį, o tai vėl yra atskira operacija. Vadinasi, tikrovėje iš lobio nuolat išsiskiria cirkuliacijos priemonės ir mokėjimo priemonės, ir lobis vėl susidaro iš pinigų, gaunamų iš pardavimo ir mokėjimų, kuriems suėjo terminas; šis nuolatinis pinigų pavidalu egzistuojančios kapitalo dalies judėjimas, atsiskyręs nuo paties kapitalo funkcijos, ši grynai techninė operacija pareikalauja specialaus darbo ir kaštų — cirkuliacijos kaštų.

Darbo pasidalijimas atveda į tai, kad šias technines operacijas, kurias sąlygoja kapitalo funkcijos, visai kapitalistų klasei atlieka, kiek tai yra galima, atskiras agentų arba kapitalistų padalinys kaip vienintelės savo funkcijas arba jos koncentruojasi jų rankose. Čia. kaip ir pirklinio kapitalo atveju, yra darbo pasidalijimas dvejopa prasme. Atsiranda speciali verslinės veiklos šaka, ir kadangi ji, kaip tokia speciali šaka, aptarnauja visos klasės piniginį mechanizmą, tai ji yra sukoncentruojama, yra vedama stambiu mastu; ir čia savo ruožtu įvyksta darbo pasidalijimas šios specialios verslinės veiklos ribose tiek dėl to, kad ji susiskaido į skirtingas, viena nuo kitos nepriklausomas šakas, tiek ir dėl to, kad kiekvienoje iš tokių šakų įsisteigia dirbtuvė (didelės kontoros, daug buhalterių ir kasininkų, smarkiai išvystytas darbo pasidalijimas). Pinigų mokėjimas, jų priėmimas, balansų sudarymas, einamųjų sąskaitų vedimas, pinigų laikymas ir kt., būdami atskirti

nuo aktų, kurie reikalauja šių techninių operacijų, padaro kapitalą, avansuotą šioms funkcijoms, piniginiu-prekybiniu kapitalu.

Įvairios operacijos, dėl kurių išsiskyrimo į atskiras verslinės veiklos šakas atsiranda pinigų prekyba, išplaukia iš pačių pinigų skirtingų paskirčių ir iš jų funkcijų, kurias tuo būdu turi atlikti ir kapitalas piniginio kapitalo forma.

Jau anksčiau esu nurodęs, kad aplamai pinigai iš pradžių išsivysto mainant produktus tarp įvairių bendruomenių[43]. Todėl pinigų prekyba, prekiavimas pinigine preke pirmiausia išsivysto iš tarptautinių santykių. Kadangi įvairiose šalyse yra skirtingos monetos, tai pirkliai, perkantieji svetimose šalyse, turi savo šalies monetas keisti į vietines monetas ir atvirkščiai arba įvairias monetas keisti į gryno sidabro arba aukso lydinius kaip į pasaulinius pinigus. Iš čia atsiranda pinigų keitimas, į kurį reikia žiūrėti kaip į vieną natūraliai atsiradusių šiuolaikinės pinigų prekybos pagrindų[44]. Iš jo išsivystė keitimo bankai, kur sidabras (arba auksas) funkcionuoja skirtingai nuo apyvartoje esančių monetų kaip pasauliniai pinigai, mūsų laikais — kaip bankiniai pinigai arba prekybiniai pinigai. Vekselių operacijos, kurios jau reiškėsi tuo, kad

---

[43] «Zur Kritik der Politischen Oekonomie», 1859, 27 psl. [*К. Маркс:* «К критике политической экономии». Соч. К. Маркса и Ф. Энгельса, 13 t., 1959, 36—37 psl.].

[44] «Jau dėl to, kad monetos yra labai įvairios tiek savo svoriu ir praba, tiek ir dėl to, kad jas kala daugelis kunigaikščių ir miestų, kurie turi tam teisę, visur atsirado būtinas reikalas vartoti vietinę monetą tais atvejais, kai prekyboje reikėdavo atsiskaityti naudojant kokią nors vieną monetą. Pirkliai, iškeliaudami į kokią nors užsienio rinką, atsiskaitymui grynais pinigais apsirūpindavo gryno sidabro, taip pat, žinoma, ir aukso lydiniais. Lygiai taip pat, išvykdami atgal, jie iškeisdavo jų gautas vietines monetas į sidabro arba aukso lydinius. Todėl pinigų keitimas, pinigų prekyba, tauriųjų metalų lydinių keitimas į vietines monetas ir atvirkščiai pasidarė labai paplitęs ir pelningas verslas» (*Hüllmann:* «Städtewesen des Mittelalters». Bonn 1826—1829, I t., 437—438 psl.). «De Wisselbank [keitimo bankas] savo pavadinimą gavo ne... nuo vekselio [Wissel], ne nuo vekselinio laiško, o nuo wisselen [keisti] įvairias pinigų rūšis. Ilgą laiką prieš įsteigiant 1609 metais Amsterdamo keitimo banką Niderlandų prekybos miestuose jau buvo pinigų keitėjai, pinigų keitimo namai, net pinigų keitimo bankai... Šių pinigų keitėjų verslas buvo tas, kad jie keisdavo įvairias užsienio monetas, kurias į šalį įveždavo užsienio pirkliai, į apyvartoje esančias monetas. Pamažu jų veiklos mastas plėtėsi... Jie pasidarė savo meto kasininkai ir bankininkai. Tačiau kasininko ir pinigų keitėjo profesijų sujungimas atrodė Amsterdamo valdžios organams esąs pavojingas, ir, norint pašalinti šį pavojų, buvo nutarta įsteigti stambią įstaigą, kuri pakeistų tiek pinigų keitėjus, tiek ir kasininkus ir veiktų viešai, pagal įstatus. Tokia įstaiga ir buvo garsusis 1609 metais įsteigtas Amsterdamo keitimo bankas. Lygiai taip pat atsirado keitimo bankai Venecijoje, Genujoje, Stokholme, Hamburge, nes nuolat reikėjo keisti piniginius ženklus Iš visų šių bankų dar ir dabar tebeveikia vienas tik Hamburgo bankas, nes šiam prekybos miestui, kuris nekala savo monetų, dar ir dabar yra reikalinga tokia įstaiga» ir t. t. (*S. Vissering*: «Handboek van Praktische Staathuishoudkunde». Amsterdam 1860, I t., 247 psl.).

kokios nors šalies keliautojui pinigų keitėjas rašydavo mokėjimo įsakymą kitos šalies pinigų keitėjams, išsivystė jau Romoje ir Graikijoje iš pinigų keitimo tikrąja šio žodžio prasme.

Prekiavimas auksu ir sidabru kaip prekėmis (kaip žaliavomis prabangos dalykams gaminti) sudaro natūraliai atsiradusį pagrindą prekiavimui lydiniais (bullion trade) arba prekybai, kuri tarpininkauja pinigų kaip pasaulinių pinigų funkcijoms. Kaip parodėme anksčiau (I knyga, III skirsnis, 3 poskyris, c), šios funkcijos yra dvejopos: pinigų kilnojimas tarp įvairių nacionalinių cirkuliacijos sferų tarptautiniams mokėjimams išlyginti ir kapitalo kilnojimas, siekiant jį panaudoti už palūkanas; greta to — jų judėjimas iš tauriųjų metalų gavybos vietų pasaulinėje rinkoje ir lydinių paskirstymas tarp įvairių nacionalinių cirkuliacijos sferų. Anglijoje dar didesnę XVII šimtmečio dalį auksakaliai veikė kaip bankininkai. Kokiu būdu tarptautinių mokėjimų išlyginimas išsivysto toliau į vekselių prekybą ir kt., į tai mes tuo tarpu visai nekreipiame dėmesio, kaip ir į visa tai, kas liečia vertybinių popierių operacijas, trumpai tariant, į visas specialias kredito formas, kurios mums čia tuo tarpu nerūpi.

Kaip pasauliniai pinigai nacionaliniai pinigai netenka savo vietinio pobūdžio; vienos šalies pinigai yra išreiškiami kitos šalies pinigais, ir tuo būdu visa yra suvedama į tai, kiek jie turi aukso arba sidabro, tuo tarpu kai pastarieji, kaip dvi prekės, kurios cirkuliuoja kaip pasauliniai pinigai, yra kartu suvedami į jų verčių savitarpio santykį, kuris nuolat keičiasi. Šį tarpininkavimą pinigų pirklys padaro savo specialiu verslu. Tuo būdu pinigų keitimas ir prekiavimas lydiniais yra pinigų prekybos pirminės formos ir atsiranda iš dvejopų pinigų funkcijų: kaip vietinių monetų ir kaip pasaulinių pinigų.

Iš kapitalistinio gamybos proceso, kaip ir iš prekybos aplamai, net ikikapitalistinio gamybos būdo sąlygomis, išplaukia:

Pirma, rinkimas pinigų kaip lobio, t. y. šiuo atveju kaip kapitalo dalies, kuri nuolat turi turėti piniginę formą kaip mokėjimo priemonių ir pirkimo priemonių atsarginis fondas. Tai yra pirmoji lobio forma, kuria jis vėl pasirodo kapitalistinio gamybos būdo sąlygomis ir aplamai susidaro vystantis prekybiniam kapitalui, bent šio pastarojo reikalams. Ir viena ir kita liečia tiek vidaus, tiek ir tarptautinę cirkuliaciją. Šis lobis visada yra tekamajame būvyje, jis nuolat įsilieja į cirkuliaciją ir nuolat sugrįžta iš jos atgal. Antroji lobio forma yra neveikiantis, laikinai nenaudojamas kapitalas piniginė forma; prie jo priklauso ir naujai sukauptas piniginis kapitalas, kuris dar nėra įdėtas į verslines operacijas. Funkcijos, kurių reikalauja šis lobio sudarymas kaip toks, yra pirmiausia jo laikymas, sąskaityba ir t. t.

Tačiau, *antra,* su tuo yra susijęs pinigų išleidimas perkant, jų priėmimas parduodant, pinigų mokėjimas ir mokėjimų gavimas,

mokėjimų išlyginimas ir t. t. Visa tai atlieka pirkliams ir pramoniniams kapitalistams pinigų pirklys iš pradžių kaip paprastas *kasininkas*[45].

Pinigų prekyba pilnutinai išsivysto tada, kai prie kitų jos funkcijų prisideda paskolų ėmimas, paskolų davimas ir prekyba kreditan, o tai visada vyksta jau pačioje jos pradžioje. Apie tai kalbėsime sekančiame skyriuje ryšium su palūkanas duodančiu kapitalu.

Pats prekiavimas lydiniais, aukso arba sidabro pervežimas iš vienos šalies į kitą, tėra prekių prekybos rezultatas, kurį apsprendžia vekselių kursas, išreiškiantis tarptautinių mokėjimų ir palūkanų normos būklę įvairiose rinkose. Lydinių pirklys kaip toks tarpininkauja tik rezultatams.

Tyrinėdami pinigus, nagrinėdami tai, kokiu būdu jų judėjimai ir tam tikros formos išsivysto iš paprastosios prekinės cirkuliacijos, mes matėme (I knyga, III skirsnis), kad pinigų, cirkuliuojančių kaip pirkimo priemonė ir kaip mokėjimo priemonė, masės judėjimą apsprendžia prekių metamorfozė, jos mastas ir greitis, metamorfozė, kuri, kaip mes dabar žinome, pati tėra viso reprodukcijos proceso momentas. Kai dėl piniginės medžiagos — aukso ir sidabro — gavimo iš jos gavybos vietų, tai šis gavimas yra be-

[45] «Kasininkų institutas, gal būt, niekur neišlaikė tokiu grynu pavidalu savo pradinio, savarankiško pobūdžio kaip Niderlandų prekybos miestuose» (apie kasininkų instituto atsiradimą Amsterdame žr. E. *Lusac:* «Holland's Rykdom» [Leyden 1782], III dalis). «Jų funkcijos iš dalies sutampa su senojo Amsterdamo keitimo banko funkcijomis. Kasininkas gauna iš pirklių, kurie naudojasi jo patarnavimais, tam tikrą sumą pinigų ir atidaro jiems šiai sumai «kreditą» savo knygose; po to jie siunčia jam savo skolos reikalavimus, pagal kuriuos jis gauna jiems pinigus ir kredituoja juos atitinkama suma; priešingai, jis vykdo mokėjimus pagal jų įsakymus (kassiers briefjes), atitinkama suma sumažindamas jų einamąją sąskaitą. Iš šių įmokų ir išmokėjimų jis atskaito savo naudai nedidelį procentą kaip komisą, kuris sudaro atitinkamą atlyginimą už jo darbą tik todėl, kad jam tarpininkaujant daromos apyvartos tarp dviejų kontrahentų yra didelės. Jei reikia padengti dviejų pirklių mokėjimus ir juos abu aptarnauja tas pats kasininkas, tai tokie mokėjimai yra padengiami labai paprastai, panaudojant lygiagretes sąskaitas knygose, nes kasininkai kasdien subalansuoja jų savitarpio reikalavimus. Taigi kasininkų darbas iš tikrųjų yra šitaip tarpininkauti mokėjimams; vadinasi, jis daro nereikalingą pramonės įmonių susirašinėjimą, spekuliacijas ir blankų kredito atidarymą; nes čia turi likti taisyklė, kad kasininkas už tą asmenį, kuriam jis atidarė sąskaitą savo knygose, nevykdo jokių mokėjimų, viršijančių jo kredito dydį». (*Vissering*, cit. veik., 134 psl.). — Apie kasų sąjungas Venecijoje: «Dėl poreikio ir Venecijos geografinės padėties, kur kilnoti grynus pinigus yra sunkiau, negu kitose vietose, šio miesto didmenininkai ėmė steigti kasų sąjungas, užtikrindami reikiamą saugumą, kontrolę ir valdymą; tokios sąjungos nariai įmokėdavo jai tam tikras sumas, kurioms jie duodavo įsakymus mokėti jų kreditoriams, tam tikslui užvestoje knygoje išmokėtoji suma buvo įrašoma į skolininko sąskaitos aktyvą ir į kreditoriaus sąskaitos pasyvą. Tai yra pirmosios vadinamųjų žiro bankų užuomazgos. Šios sąjungos yra tikrai senos. Tačiau, priskiriant jų atsiradimą XII šimtmečiui, jos yra suplakamos su 1171 metais įsteigta valstybinių paskolų įstaiga» (*Hüllmann*, cit. veik., 453—454 psl.).

tarpiški prekių mainai, aukso ir sidabro kaip prekių mainai į kitas prekes, t. y. jis pats lygiai taip pat yra prekių mainų momentas, kaip geležies arba kitų metalų gavimas. Kai dėl tauriųjų metalų judėjimo pasaulinėje rinkoje (mes čia paliekame nuošalyje šį judėjimą, jeigu jis išreiškia su skolinimu susijusį kapitalo kilnojimą, kuris įvyksta ir prekinio kapitalo forma), tai jį lygiai taip pat apsprendžia tarptautiniai prekių mainai, kaip pinigų — pirkimo priemonės ir mokėjimo priemonės — judėjimą šalies viduje apsprendžia vidiniai prekių mainai. Tauriųjų metalų emigracija ir imigracija iš vienos nacionalinės cirkuliacijos sferos į kitą, jeigu jas sukelia tik vietinės monetos nuvertėjimas arba bimetalinė valiuta, visiškai nėra susijusios su pinigų cirkuliacija kaip tokia ir jos tik atitaiso valstybinės valdžios padarytus savavališkus pažeidimus. Pagaliau, kai dėl lobių sudarymo, jeigu jie yra pirkimo arba mokėjimo priemonių atsarginis fondas vidaus arba užsienio prekybai ir taip pat jeigu jie yra paprasta laikinai nenaudojamo kapitalo forma, tai jie vienu ir kitu atveju tėra būtinos nuosėdos, kurias palieka cirkuliacijos procesas.

Jei visa pinigų cirkuliacija savo apimtimi, savo formomis ir savo judėjimu yra vien rezultatas prekinės cirkuliacijos, kuri kapitalistiniu požiūriu pati tėra kapitalo cirkuliacijos procesas (o šis procesas apima kapitalo mainus į pajamas ir pajamų į pajamas, kai pajamų išleidimas yra realizuojamas mažmeninėje prekyboje), tai savaime suprantama, kad pinigų prekyba tarpininkauja ne tik paprastam prekinės cirkuliacijos rezultatui ir pasireiškimo būdui, ne tik pinigų cirkuliacijai. Pati ši pinigų cirkuliacija, kaip vienas iš prekinės cirkuliacijos momentų, yra jau kažkas duota pinigų prekybos atžvilgiu. Pastaroji tarpininkauja techninėms pinigų cirkuliacijos operacijoms, kurias ji sukoncentruoja, sutrumpina ir supaprastina. Pinigų prekyba nesukuria lobių, bet suteikia technines priemones tam, kad šis lobių sudarymas, jeigu jis vyksta laisvanoriškai (vadinasi, jeigu jis neišreiškia to fakto, kad kapitalas neranda panaudojimo arba kad reprodukcijos procesas yra sutrikdytas), būtų suvestas į ekonominį minimumą; nes jei pirkimo priemonių ir mokėjimo priemonių atsarginio fondo valdymas yra vykdomas visai kapitalistų klasei, tai šis atsarginis fondas gali būti ne toks didelis, kaip tuo atveju, jeigu jį valdo kiekvienas kapitalistas atskirai. Pinigų prekyba neperka tauriųjų metalų; ji tik tarpininkauja jų paskirstymui, kai juos yra nupirkusi prekių prekyba. Pinigų prekyba palengvina išlyginti balansus, jei pinigai funkcionuoja kaip mokėjimo priemonė, ir dirbtiniu šio balansų išlyginimo mechanizmu sumažina atsiskaitymams reikalingą pinigų masę; tačiau ji neapsprendžia nei savitarpio mokėjimų sąryšio, nei jų apimties. Pavyzdžiui, vekseliai ir čekiai, kurie keičiami vienas į kitą bankuose ir clearing houses [atsiskaitymų rūmuose], atstovauja visiškai nepriklausomoms nuo pastarųjų operacijoms,

yra jau įvykdytų operacijų rezultatai, ir uždavinys yra tik techniškai geriausiu būdu išlyginti šiuos rezultatus. Jei pinigai cirkuliuoja kaip pirkimo priemonė, tai pirkimų ir pardavimų apimtis ir skaičius visiškai nepriklauso nuo pinigų prekybos. Ji tegali sutrumpinti technines operacijas, kurios lydi šiuos santorius, ir tuo būdu sumažinti jų apyvartai reikalingų grynų pinigų masę.

Taigi pinigų prekyba savo gryna forma, kuria mes ją čia nagrinėjame, t. y. atskirai nuo kredito, yra susijusi tik su vieno prekinės cirkuliacijos momento, būtent pinigų cirkuliacijos, technine puse ir su įvairiomis iš to išplaukiančiomis pinigų funkcijomis.

Tuo pinigų prekyba iš esmės skiriasi nuo prekių prekybos, kuri tarpininkauja prekės metamorfozei ir prekių mainams arba net atveda į tai, kad šis prekinio kapitalo procesas atrodo kaip kapitalo, atsiskyrusio nuo pramoninio kapitalo, procesas. Todėl, jei prekinis-prekybinis kapitalas turi savą cirkuliacijos formą, *P—Pr—P*, kur prekė du kartus pakeičia vietą ir dėl to pinigai sugrįžta atgal,— priešingai cirkuliacijos formai *Pr—P—Pr*, kur pinigai du kartus pereina iš vienų rankų į kitas ir tuo tarpininkauja prekių mainams,— tai piniginiam-prekybiniam kapitalui negalima nurodyti jokios tokios atskiros formos.

Kadangi tokiam techniniam pinigų cirkuliacijos tarpininkavimui atskiras kapitalistų padalinys avansuoja piniginį kapitalą, kuris yra sumažinto pavidalo papildomas kapitalas, kurį antraip turėtų avansuoti tam pačiam tikslui patys pirkliai ir pramoniniai kapitalistai, tai ir čia yra bendroji kapitalo forma *P—P′*. *P* avansavimo dėka avansavusiam asmeniui pagaminama $P+\Delta P$. Bet tarpininkavimas *P—P′* šiuo atveju liečia ne pačios metamorfozės esmę, o tik jos techninius momentus.

Yra aišku, kad ta piniginio kapitalo masė, kuria operuoja pinigų pirkliai, yra cirkuliacijoje esantis pirklių ir pramonininkų piniginis kapitalas ir kad jų atliekamos operacijos tėra operacijos tų, kuriems jie tarpininkauja.

Yra aišku ir tai, kad jų pelnas tėra atskaitymas iš pridedamosios vertės, nes jie turi reikalą tik su jau realizuotomis vertėmis (net tada, kai jos yra realizuotos tik skolos reikalavimų forma).

Kaip ir prekių prekyboje, čia įvyksta funkcijos susidvejinimas, nes dalį techninių operacijų, susijusių su pinigų cirkuliacija, turi atlikti patys prekių pirkliai ir prekių gamintojai.

DVIDEŠIMTASIS SKIRSNIS

IŠ PIRKLINIO KAPITALO ISTORIJOS

Atskirą prekinio-prekybinio ir piniginio-prekybinio kapitalo piniginio kaupimo formą išnagrinėsime tik sekančiame skyriuje.

Iš to, kas aukščiau išdėstyta, savaime išeina, kad negali būti nieko absurdiškesnio, kaip žiūrėti į pirklinį kapitalą — turintį ar prekinio-prekybinio ar piniginio-prekybinio kapitalo formą — kaip į atskirą pramoninio kapitalo rūšį, analogiškai tam, kaip, pavyzdžiui, kalnakasyba, žemdirbystė, gyvulininkystė, manufaktūra, transporto pramonė ir kt. yra darbo visuomeninio pasidalijimo dėka susidariusios pramoninio kapitalo šakos, todėl ir atskiros jo panaudojimo sferos. Jau tas paprastas konstatavimas, kad kiekvienas pramoninis kapitalas, būdamas savo reprodukcijos proceso cirkuliacijos fazėje, kaip prekinis kapitalas ir piniginis kapitalas atlieka visiškai tas pačias funkcijas, kurios yra vienintelės abiejų formų pirklinio kapitalo funkcijos,— jau vien šis konstatavimas turėtų padaryti tokį grubų supratimą negalimą. Atvirkščiai, prekiniame-prekybiniame ir piniginiame-prekybiniame kapitale skirtumai tarp pramoninio kapitalo kaip gamybinio kapitalo, iš vienos pusės, ir to paties kapitalo cirkuliacijos sferoje,— iš antros pusės, pasidaro savarankiški dėl to, kad tam tikros formos ir funkcijos, kurias šiuo atveju laikinai įgauna kapitalas, atrodo kaip atsiskyrusios kapitalo dalies savarankiškos formos ir funkcijos ir yra susijusios vien tik su šia dalimi. Pakeistinė pramoninio kapitalo forma ir medžiaginiai įvairiose gamybinėse įmonėse įdėto gamybinio kapitalo skirtumai, kylantieji iš skirtingų pramonės šakų prigimties,— yra visiškai skirtingi dalykai.

Be to grubumo, kuriuo ekonomistas aplamai nagrinėja formų skirtumus, kurie faktiškai jį domina tik medžiaginiu atžvilgiu, tokio suplakimo pagrindas vulgariajam ekonomistui yra dar dvi kitos aplinkybės. Pirma, jo nesugebėjimas išaiškinti prekybinį pelną su visomis jo ypatybėmis; antra, apologetinis jo siekimas aiškinti prekinio kapitalo ir piniginio kapitalo, o po to prekinio-prekybinio ir piniginio-prekybinio kapitalo formas kaip rūšis, būtinai atsirandančias iš paties gamybos proceso kaip tokio; tuo tarpu šie veiksniai yra kilę iš specifinės formos kapitalistinio gamybos

būdo, kuris kaip savo pagrindą numato pirmiausia prekinę cirkuliaciją, vadinasi, ir pinigų cirkuliaciją.

Jei tarp prekinio-prekybinio ir piniginio-prekybinio kapitalo ir grūdų gamybos nebūtų jokio kito skirtumo, kaip tik toks, kuris skiria pastarąją nuo gyvulininkystės ir manufaktūros, tai būtų visiškai aišku, kad gamyba ir kapitalistinė gamyba aplamai yra tolygios ir kad, skyrium imant, visuomeninių produktų paskirstymas tarp visuomenės narių tiek gamybiniam, tiek ir individualiniam vartojimui lygiai taip pat turi amžinai vykti su pirklių ir bankininkų pagalba, kaip mėsos vartojimas su gyvulininkystės pagalba ir drabužių vartojimas su jų gaminimo pagalba[46].

Dėl to, kad didieji ekonomistai, kaip Smitas, Rikardo ir kt., nagrinėjo pagrindinę kapitalo formą, kapitalą kaip pramoninį kapitalą, o cirkuliacijos kapitalą (piniginį ir prekinį kapitalą) faktiškai nagrinėjo tik tiek, kiek jis pats yra fazė kiekvieno kapitalo reprodukcijos procese, jie atsidūrė keblioje padėtyje prekybinio kapitalo kaip atskiros kapitalo rūšies atžvilgiu. Teiginiai apie vertės susidarymą, apie pelną ir kt., tiesiogiai suformuluoti nagrinėjant pramoninį kapitalą, negali būti betarpiškai taikomi pirkliniam kapitalui. Todėl jie faktiškai palieka pirklinį kapitalą visiškai nuošalyje ir jį mini tik kaip pramoninio kapitalo rūšį. Ten, kur jie specialiai kalba apie jį, kaip, pvz., Rikardo ryšium su užsienio prekyba, jie stengiasi parodyti, kad jis nesukuria jokios vertės (vadinasi, ir jokios pridedamosios vertės). Bet tai, kas turi reikšmės užsienio prekybai, liečia ir vidaus prekybą.

Iki šiol mes nagrinėjome pirklinį kapitalą kapitalistinio gamybos būdo požiūriu ir jo ribose. Tačiau ne tik prekyba, bet ir prekybinis kapitalas yra senesnis už kapitalistinį gamybos būdą ir iš tikrųjų yra istoriškai seniausia laisva kapitalo egzistavimo forma.

---

[46] Išmintingasis Rošeris prisigalvojo [žr. *W. Roscher*: «Die Grundlagen der Nationalökonomie», 2 leid., Stuttgart und Augsburg 1857, 102 psl.], kad jei kai kas prekybą apibūdina kaip «tarpininkavimą» tarp gamintojų ir vartotojų, tai lygiai taip pat gerai «galima» apibūdinti pačią gamybą kaip vartojimo «tarpininkavimą» (tarp ko?), o iš to, žinoma, išeina, kad prekybinis kapitalas yra gamybinio kapitalo dalis, taip pat kaip žemės ūkio ir pramonės kapitalai. Vadinasi, jei galima pasakyti, kad žmogus gali tarpininkauti savo vartojimui tik gamyba (o jis turi tai daryti, net jei nėra išėjęs mokslų Leipcige) arba kad gamtai pasisavinti yra būtinas darbas (kurį galima pavadinti «tarpininkavimu»), tai iš to, žinoma, išeina, kad visuomeninis «tarpininkavimas», išplaukiantis iš gamybos specifinės visuomeninės formos,— *kadangi* jis yra tarpininkavimas,— turi tokį pat absoliutų būtinybės pobūdį, tokį pat rangą. Žodis «tarpininkavimas» nulemia viską. Tarp kitko, juk pirkliai yra ne tarpininkai tarp gamintojų ir vartotojų (vartotojus skirtingai nuo gamintojų, vartotojus, kurie negamina, mes tuo tarpu paliekame nuošalyje), bet tarpininkai šių gamintojų produktų savitarpio mainuose, jie tėra tarpiniai asmenys mainuose, kurie tūkstantį atvejų įvyksta ir be jų.

Kadangi mes jau matėme, kad pinigų prekybos ir jai avansuoto kapitalo vystymasis nereikalauja nieko kito, kaip tik didmeninės prekybos, po to prekinio-prekybinio kapitalo, tai tik pastarąjį mes čia ir nagrinėsime.

Kadangi prekybinis kapitalas neišeina iš cirkuliacijos sferos ir jo funkcija tėra vien tarpininkauti prekių mainams, tai,— paliekant nuošalyje neišsivysčiusias formas, išplaukiančias iš betarpiškos mainų prekybos,— jo egzistavimui nereikia jokių kitų sąlygų, išskyrus tas, kurios yra būtinos paprastajai prekinei ir pinigų cirkuliacijai. Arba, tikriau sakant, pastaroji yra *jo* egzistavimo sąlyga. Koks bebūtų gamybos būdas, kurio pagrindu yra gaminami produktai, įeinantieji į cirkuliaciją kaip prekės,— ar tai bus pirmykštis bendruomeninis ūkis, ar vergų darbu besiremianti gamyba, ar smulkiavalstietinė ir smulkiaburžuazinė, ar kapitalistinė gamyba,— tai nė kiek nekeičia jų kaip prekių pobūdžio, ir kaip prekės jie vienodai turi išeiti mainų procesą ir su juo susijusius formos pasikeitimus. Kraštutiniai nariai, tarp kurių tarpininkas yra pirklinis kapitalas, yra jam duoti, kaip jie yra duoti pinigams ir pinigų judėjimui. Vienintelis būtinas dalykas yra tas, kad šie kraštutiniai nariai būtų akivaizdoje kaip prekės,— nesvarbu, ar gamyba visa savo apimtimi yra prekinė gamyba, ar gamintojai, kurie patys ūkininkauja, meta į rinką tik perteklių, liekantį padengus jų betarpiškus poreikius, kuriuos tenkina jų gamyba. Pirklinis kapitalas tarpininkauja tik judėjimui šių kraštutinių narių, prekių, kurios yra jo egzistavimo prielaida.

Kokiu mastu produkcija patenka į prekybą, pereina per pirklių rankas,— priklauso nuo gamybos būdo; šis mastas savo maksimumą pasiekia pilnutinai išsivysčius kapitalistinei gamybai, kai produktas yra gaminamas jau tik kaip prekė, o ne kaip betarpiško vartojimo reikmuo. Iš antros pusės, bet kurio gamybos būdo pagrindu prekyba skatina susidarymą produkto pertekliaus, kuris yra skirtas įeiti į mainus tam, kad padidintų gamintojų vartojimą arba lobius (gamintojais čia reikia suprasti produktų savininkus); vadinasi, ji vis labiau suteikia gamybai mainomosios vertės siekiančios gamybos pobūdį.

Prekių metamorfozę, jų judėjimą sudaro: 1) medžiagiškai — skirtingų prekių mainai vienos į kitą, 2) formos atžvilgiu — prekės virtimas pinigais, pardavimas, ir pinigų virtimas preke, pirkimas. Ir į šias funkcijas, į prekių mainus perkant ir parduodant, yra suvedama pirklinio kapitalo funkcija. Vadinasi, jis tarpininkauja tik prekių mainams, kurių betgi nereikia suprasti iš pat pradžių vien kaip prekių mainų tarp betarpiškų gamintojų. Esant vergoviniams santykiams, baudžiaviniams santykiams, duoklės santykiams (jei yra kalbama apie primityvią visuomeninę santvarką), produktą pasisavina, vadinasi, ir parduoda, vergvaldys, feodalas, duoklę imanti valstybė. Pirklys perka ir parduoda daugeliui. Jo rankose

susikoncentruoja pirkimai ir pardavimai, dėl to pirkimas ir pardavimas netenka ryšio su betarpiškais pirkėjo (kaip pirklio) poreikiais.

Tačiau kokia bebūtų visuomeninė organizacija tose gamybos sferose, kurių prekių mainams tarpininkauja pirklys, jo turtas visada egzistuoja kaip piniginis turtas, ir jo pinigai nuolat funkcionuoja kaip kapitalas. Šio kapitalo forma nuolat yra ta pati: *P—Pr—P'*; pinigai, savarankiška mainomosios vertės forma, yra pradinis taškas, ir mainomosios vertės didinimas — savarankiškas tikslas. Patys prekių mainai ir jiems tarpininkaujančios operacijos — kurios yra atsiskyrusios nuo gamybos ir kurias atlieka negamintojai — tėra priemonė didinti turtui, ne tik šiaipjau turtui, bet turtui jo visuotine visuomenine forma, turtui kaip mainomajai vertei. Skatinamasis motyvas ir apsprendžiantis tikslas yra *P* paversti į $P+\Delta P$; aktai *P—Pr* ir *Pr—P'*, kurie tarpininkauja aktui *P—P'*, tėra šio *P* virtimo į $P+\Delta P$ pereinamieji momentai. Šis *P—Pr—P'* kaip būdingas pirklinio kapitalo judėjimas skiria jį nuo *Pr—P—Pr*, nuo prekių prekybos tarp pačių gamintojų, kurios galutinis tikslas yra vartojamųjų verčių mainymas.

Todėl, kuo mažiau yra išsivysčiusi gamyba, tuo labiau piniginis turtas susikoncentruoja pirklių rankose, arba tuo labiau jis yra specifinė pirklinio turto forma.

Kapitalistinio gamybos būdo sąlygomis,— t. y. kai kapitalas įsigali pačioje gamyboje ir suteikia jai visai pakeistą ir specifinę formą,— pirklinis kapitalas tepasirodo kaip kapitalas, kuris atlieka *ypatingą* funkciją. Visų ankstesnių gamybos būdų sąlygomis,— ir tuo didesniu mastu, kuo labiau gamyba yra betarpiškai pragyvenimo reikmenų gamyba pačiam gamintojui,— pirklinis kapitalas atrodo esąs kapitalo funkcija par excellence.

Taigi visiškai nesunku suprasti, kodėl pirklinis kapitalas pasirodo kaip istorinė kapitalo forma dar ilgą laiką prieš tai, kai kapitalas pajungė sau pačią gamybą. Jo egzistavimas ir vystymasis iki tam tikro lygio pats yra istorinė prielaida kapitalistiniam gamybos būdui vystytis, 1) kaip išankstinė piniginio turto koncentracijos sąlyga ir 2) todėl, kad kapitalistinis gamybos būdas numato gamybą prekybai, realizavimą stambiu mastu ir ne atskiriems pirkėjams, vadinasi, jau numato pirklį, kuris perka ne savo asmeniniam poreikiui patenkinti, bet savo pirkimo akte sukoncentruoja daugelio asmenų pirkimo aktus. Iš antros pusės, visas pirklinio kapitalo vystymasis veikia gamybą taip, kad vis labiau suteikia jai mainomosios vertės siekiančios gamybos pobūdį, vis labiau paverčia produktus prekėmis. Tačiau, kaip mes greitai pamatysime iš tolesnio dėstymo, jo vystymasis pats savaime nėra pakankamas tam, kad sukeltų ir išaiškintų vieno gamybos būdo perėjimą į kitą gamybos būdą.

Kapitalistinės gamybos sąlygomis pirklinis kapitalas iš savo ankstesnio savarankiško egzistavimo nusmukdomas iki tokio vaid-

mens, kai jis tėra atskiras kapitalo panaudojimo momentas aplamai, o pelno išsilyginimas jo pelno normą padaro bendro vidutinio lygio. Jis funkcionuoja jau tik kaip gamybinio kapitalo agentas. Ypatingi visuomeniniai santykiai, kurie susidaro vystantis pirkliniam kapitalui, dabar jau nebeturi lemiamos reikšmės; priešingai, ten, kur vyrauja pirklinis kapitalas, viešpatauja pasenę santykiai. Tai pastebima net tos pačios šalies ribose, kur, pvz., grynai prekybos miestai daug labiau primena praeities santykius negu fabrikų miestai[47].

Savarankiškas ir vyraujantis kapitalo kaip pirklinio kapitalo vystymasis yra tolygus tam, kad gamyba nėra pajungta kapitalui, t. y. tolygus tam, kad kapitalas vystosi jam svetimos ir nuo jo nepriklausančios gamybos visuomeninės formos pagrindu. Vadinasi, savarankiškas pirklinio kapitalo išsivystymas yra atvirkščiai proporcingas bendram visuomenės ekonominiam išsivystymui.

Savarankiškas pirklinis turtas kaip viešpataujanti kapitalo forma reiškia cirkuliacijos proceso atsiskyrimą nuo jo kraštutinių narių, o šie kraštutiniai nariai yra patys mainus atliekantieji gamintojai. Šie kraštutiniai nariai lieka savarankiški cirkuliacijos proceso atžvilgiu, kaip kad šis procesas jų atžvilgiu. Produktas čia pasidaro preke prekybos dėka. Šiuo atveju kaip tik prekyba atveda į tai, kad produktai įgauna prekių formą, o ne pagamintos prekės savo judėjimu sukuria prekybą. Vadinasi, čia kapitalas kaip kapitalas pirmą kartą pasireiškia cirkuliacijos procese. Cirkuliacijos procese pinigai išsivysto į kapitalą. Cirkuliacijoje produktas pirmą kartą išsivysto kaip mainomoji vertė, kaip prekė ir pinigai. Kapitalas gali susidaryti cirkuliacijos procese ir turi jame susidaryti prieš išmokdamas pajungti sau šio proceso kraštutinius narius, įvairias gamybos sferas, kurių savitarpio cirkuliacijai jis tarpininkauja. Pinigų ir prekinė cirkuliacija gali tarpininkauti įvairiausiai organizuotoms gamybos sferoms, kurios savo vidine struktūra vis dar orientuojasi daugiausia į vartojamosios vertės gamybą. Šis cirkuliacijos proceso atsiskyrimas, kai gamybos sferos yra susiejamos viena su kita trečiojo nario pagalba, išreiškia dvi aplinkybes. Pirma, jis išreiškia tai, kad cirkuliacija dar nėra įsigalėjusi gamyboje, bet

---

[47] Ponas V. Kiselbachas («Der Gang des Welthandels etc. im Mittelalter». [Stuttgart] 1860) iš tikrųjų vis dar tebegyvena pažiūromis to pasaulio, kuriame pirklinis kapitalas yra kapitalo aplamai forma. Apie kapitalą šiuolaikine prasme jis neturi jokio supratimo, kaip ir p. Momzenas, kuris savo Romos istorijoje kalba apie «kapitalą» ir apie kapitalo viešpatavimą. Anglijos naujausiųjų laikų istorijoje tikrasis prekybininkų luomas ir prekybos miestai taip pat yra politiškai reakciniai ir sąjungoje su žemvaldžių aristokratija ir finansine aristokratija stoja prieš pramoninį kapitalą. Pavyzdžiui, palyginkite Liverpulio politinį vaidmenį su Mančesterio ir Birmingemo vaidmeniu. Visišką pramoninio kapitalo viešpatavimą Anglijos pirklinis kapitalas ir finansinė aristokratija (moneyed interest) yra pripažinusi tik panaikinus grūdų muitus ir t. t.

santykiauja su ja kaip su tam tikra savo prielaida. Antra, jis išreiškia tai, kad gamybos procesas dar nėra apėmęs cirkuliacijos kaip paprasto savo momento. Priešingai, kapitalistinėje gamyboje yra įvykę ir viena ir kita. Gamybos procesas ištisai remiasi cirkuliacija, o cirkuliacija tėra gamybos momentas, jos pereinamoji fazė, tėra produkto, pagaminto kaip prekė, realizavimas ir jo gamybos elementų, pagaminamų kaip prekės, padengimas. Kapitalo forma, kylanti betarpiškai iš cirkuliacijos,— prekybinis kapitalas,— čia yra tik viena iš kapitalo formų jo reprodukcijos procese.

Tas dėsnis, kad savarankiškas pirklinio kapitalo išsivystymas yra atvirkščiai proporcingas kapitalistinės gamybos išsivystymo laipsniui, ypatingai aiškiai pasirodo tarpininkavimo prekybos (carrying trade) istorijoje, kaip kad venecijiečių, genujiečių, olandų ir kt. prekyboje, vadinasi, ten, kur pagrindinis pelnas yra gaunamas ne išvežant savo šalies produktus, o tarpininkaujant produktų mainams tokių visuomenių, kurios dar nėra išsivysčiusios prekybiniu ir aplamai ekonominiu atžvilgiu, ir išnaudojant abi gamybos šalis[48]. Šiuo atveju mes turime gryno pavidalo pirklinį kapitalą, atsiskyrusį nuo kraštutinių narių, nuo tų gamybos sferų, kurioms jis tarpininkauja. Toks yra svarbiausias jo susidarymo šaltinis. Tačiau toks tarpininkavimo prekybos monopolis, o kartu ir pati ši prekyba, sunyksta ekonomiškai besivystant toms tautoms, kurias jis išnaudodavo iš dviejų pusių ir kurių atsilikimas buvo jo egzistavimo pagrindas. Tarpininkavimo prekybos sąlygomis tai pasireiškia ne tik tuo, kad sunyksta prekyba kaip atskira šaka, bet ir tuo, kad susmunka grynai prekybinių tautų vyravimas ir aplamai jų prekybinis turtas, kuris rėmėsi šios tarpininkavimo prekybos baze. Tai yra tik speciali forma, kuria, kapitalistinei gamybai vystantis, pasireiškia prekybinio kapitalo pajungimas pramoniniam kapitalui. Beje, ryškus pavyzdys, parodantis, kaip šeimininkauja pirklinis kapitalas ten, kur jis tiesiog įsigali gamyboje, yra ne tik kolonijinis ūkis aplamai (vadinamoji kolonijinė sistema), bet ypač senosios olandų Ost-Indijos bendrovės ūkis.

Kadangi pirklinio kapitalo judėjimas yra *P—Pr—P'*, tai pirklio pelnas, pirma, yra gaunamas su pagalba aktų, kurie įvyksta tik cirkuliacijos proceso ribose, vadinasi, yra gaunamas atliekant du

---

[48] «Prekybos miestų gyventojai įveždavo iš turtingesnių šalių geriausias manufaktūros prekes bei brangius prabangos dalykus ir tokiu būdu tenkindavo įnorius tuščios garbės besivaikančių stambiųjų žemvaldžių, kurie godžiai pirkdavo šias prekes ir mokėdavo už jas didžiuliu iš savo žemių gaunamų žaliavų kiekiu. Taigi tuo metu didelės Europos dalies prekyba buvo vienos šalies žaliavų mainai į pramonės atžvilgiu labiau išsivysčiusios šalies manufaktūros produktus... Kai atitinkamas skonis pasidarė visuotinis ir sukėlė didelę paklausą, pirkliai, norėdami sutaupyti pervežimo kaštus, pradėjo steigti panašias manufaktūras savoje šalyje» (*A. Smith* [«Wealth of Nations»], III knyga, III skirsnis). [Plg. *A. Смит:* «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935, 343 psl.]

aktus: pirkimą ir pardavimą, ir, antra, jis yra realizuojamas atliekant paskutinį aktą — pardavimą. Vadinasi, tai yra pelnas iš perleidimo, profit upon alienation. Grynas nepriklausomas prekybinis pelnas prima facie [iš pirmo žvilgsnio] yra negalimas, jei produktai yra parduodami pagal jų vertę. Pigiai pirkti, siekiant brangiai parduoti, yra prekybos dėsnis. Vadinasi, ne ekvivalentų mainai. Vertės sąvoka čia yra numatoma ta prasme, kad visos įvairios prekės yra vertė, ir todėl — pinigai; kokybiškai visos jos vienodai yra visuomeninio darbo išraiškos. Bet jos yra nevienodi vertės dydžiai. Kiekybinis santykis, kuriuo produktai yra mainomi vienas į kitą, iš pradžių yra visai atsitiktinis. Jie įgauna prekinę formą todėl, kad jie aplamai gali būti mainomi, t. y. todėl, kad jie yra to paties trečiojo išraiškos. Nuolat vykstantieji mainai ir reguliaresnis atgaminimas mainams vis labiau pašalina šį atsitiktinumo elementą, tačiau iš pradžių ne gamintojams ir vartotojams, o tarpininkui tarp jų abiejų, pirkliui, kuris sulygina pinigais išreikštas kainas ir skirtumą įsideda į kišenę. Pačiu savo judėjimu jis nustato ekvivalentiškumą.

Prekybinis kapitalas pradžioje tik tarpininkauja judėjimui tarp dviejų kraštutinių taškų, kurie nėra jam pajungti, ir tarp prielaidų, kurios nėra jo sukurtos.

Lygiai kaip vien iš prekinės cirkuliacijos formos, iš *Pr—P—Pr*, atsiranda pinigai ne tik kaip vertės matas ir cirkuliacijos priemonė, bet ir kaip absoliuti prekės, o kartu ir turto forma, pinigai kaip lobis, ir jų išlaikymas bei padidinimas pinigų forma pasidaro savitiksliu, lygiai taip ir vien iš pirklinio kapitalo cirkuliacijos formos, iš *P—Pr—P′*, išsivysto pinigai, lobis, kaip kažkas, kas išlaikoma ir padidinama, tik juos perleidžiant.

Senovės prekybinės tautos egzistavo kaip Epikuro dievai tarppasaulinėse visatos erdvėse arba, teisingiau, kaip žydai Lenkijos visuomenės porose. Pirmųjų savarankiškų, puikiai išsivysčiusių prekybos miestų ir prekybinių tautų prekyba, kaip grynai tarpininkavimo prekyba, rėmėsi barbariškumu gaminančių tautų, kurioms jie vaidino tarpininkų vaidmenį.

Parengiamosiose kapitalistinės visuomenės pakopose prekyba viešpatauja pramonei; šiuolaikinėje visuomenėje yra atvirkščiai. Žinoma, prekyba darys didesnę arba mažesnę įtaką toms šalims, tarp kurių ji yra vykdoma; gamybą ji vis labiau ir labiau pajungs mainomajai vertei, nes malonumą ir vartojimą ji padaro labiau priklausomą nuo produkto pardavimo negu nuo jo betarpiško vartojimo. Tuo ji griauna senuosius santykius. Ji didina pinigų cirkuliaciją. Ji pagriebia jau ne tik produktų perteklių, bet pamažu praryja ir pačią gamybą ir padaro priklausomas nuo savęs ištisas gamybos šakas. Tačiau ši griaunama įtaka labai priklauso nuo gaminančios visuomenės prigimties.

Kol prekybinis kapitalas vaidina tarpininko vaidmenį atsilikusių šalių produktų mainuose, prekybinis pelnas ne tik atrodo esąs

sukčiavimo ir apgaudinėjimo rezultatas, bet didesne dalimi ir tikrai iš jų atsiranda. Nekalbant apie tai, kad prekybinis kapitalas išnaudoja įvairių šalių gamybos kainų skirtumą (ir šiuo atžvilgiu jis daro įtakos prekių verčių išsilyginimui ir fiksavimui), nurodytieji gamybos būdai atveda į tai, kad pirklinis kapitalas pasisavina didžiausią pridedamojo produkto dalį,— iš dalies kaip tarpininkas tarp visuomenių, kurių gamyba daugiausia dar orientuojasi į vartojamąją vertę ir kurių ekonominei organizacijai aplamai į cirkuliaciją stojančios produktų dalies pardavimas, vadinasi, aplamai produktų pardavimas pagal jų vertę, turi antraeilę reikšmę; iš dalies todėl, kad minėtųjų ankstesnių gamybos būdų sąlygomis svarbiausieji pridedamojo produkto savininkai, su kuriais pirklys prekiauja,— vergvaldys, feodalinis senjoras, valstybė (pvz., Rytų despotas),— atstovauja vartojamajam turtui, kuriam paspendžia spąstus pirklys, kaip tai teisingai yra nujautęs feodalizmo laikų atžvilgiu jau A. Smitas pateiktoje citatoje. Taigi prekybinis kapitalas, kai jis nedalomai viešpatauja, visur atstovauja plėšimo sistemai[49], ir ne veltui jo vystymasis tiek senovės, tiek ir naujųjų laikų prekybinėse tautose yra betarpiškai susijęs su smurtiniu plėšimu, plėšikavimu jūrose, vergų grobimu, kolonijų pavergimu; taip buvo Kartaginoje, Romoje, taip vėliau elgėsi venecijiečiai, portugalai, olandai ir t. t.

Prekybos ir prekybinio kapitalo išsivystymas visur išvysto gamybą mainomosios vertės kryptimi, padidina jos apimtį, padaro

[49] «Dabar pirkliai labai skundžiasi bajorais arba plėšikais, tuo, kad jiems reikia prekiauti esant dideliam pavojui ir kad, be to, jie yra paimami į nelaisvę, mušami, apdedami rinkliavomis ir plėšiami. Bet jei pirkliai tai kentėtų dėl teisybės, tai, žinoma, jie būtų šventi žmonės... Bet kadangi pirkliai visame pasaulyje ir net vienas kito atžvilgiu yra taip didžiai neteisingi ir taip nekrikščioniškai vagia ir plėšia, tai kas gi nuostabaus, jei dievas padaro taip, kad toks didelis turtas, neteisingai įgytas, vėl yra prarandamas arba išgrobiamas, o jie patys kartu yra sumušami arba paimami nelaisvėn?.. Ir kunigaikščių pareiga yra atitinkama valdžia bausti už tokią neteisingą prekybą ir rūpintis, kad pirkliai taip begėdiškai neluptų iš jų pavaldinių. Bet kadangi jie to nedaro, tai dievas siunčia riterius ir plėšikus ir per juos baudžia pirklius už neteisybę, ir jie turi būti jo velniai: taip pat kaip jis kankina velniais arba žudo priešais Egipto žemę ir visą pasaulį. Taip jis muša vieną sukčių kitu, nenorėdamas tuo parodyti, kad riteriai yra mažesni plėšikai negu pirkliai, nes pirkliai kasdien plėšia visą pasaulį, o riteris per metus apiplėšia vieną kartą arba du kartus vieną arba du pirklius». — «Pildosi Izaijo pranašystė: tavo kunigaikščiai tapo vagių bendrininkais. Nes jie karia vagis, pavogusius guldeną arba pusguldenį, ir veikia išvien su tais, kurie plėšia visą pasaulį ir vagia saugiau negu kiti, tartum tam, kad liktų teisinga patarlė: dideli vagys karia mažus vagis; ir, kaip sakė Romos senatorius Katonas: paprasti vagys sėdi sukaustyti kalėjimuose, o visuomeniniai vagys vaikšto pasipuošę auksu ir šilkais. Ką gi galų gale pasakys apie tai dievas? Jis padarys taip, kaip jis sakė Jezekieliui: kunigaikščius ir pirklius, vieną vagį su kitu vagimi, jis sulydys kartu, kaip šviną ir varį, tad nebeliks daugiau nei kunigaikščių, nei pirklių, kaip jų nelieka, kai sudega miestas» (*Martin Luther*: «Von Kaufshandlung und Wucher». [Wittenberg] 1524).

ją įvairesnę, suteikia jai kosmopolitinį pobūdį, išvysto pinigus į pasaulinius pinigus. Todėl prekyba visur veikia daugiau ar mažiau griaunamai tas gamybos organizacijas, kurias ji randa ir kurios, kokių įvairių formų jos bebūtų, daugiausia orientuojasi į vartojamosios vertės gaminimą. Bet kiek toli siekia tas senojo gamybos būdo ardymas, tai pirmiausia priklauso nuo jo tvirtumo ir jo vidinės santvarkos. Ir į ką veda tas ardymo procesas, t. y. koks naujas gamybos būdas stoja senojo vieton,— tai priklauso ne nuo prekybos, o nuo paties senojo gamybos būdo pobūdžio. Antikiniame pasaulyje prekybos įtakos ir pirklinio kapitalo išsivystymo rezultatas nuolat yra vergovinis ūkis; o kartais, priklausomai nuo pradinio taško, jis atveda tik į tai, kad patriarchalinė vergovės sistema, turinti tikslą gaminti betarpiškus pragyvenimo reikmenis, virsta vergovine sistema, kurios tikslas yra gaminti pridedamąją vertę. Priešingai, šiuolaikiniame pasaulyje šios įtakos rezultatas atveda į kapitalistinį gamybos būdą. Iš to išeina, kad, be prekybinio kapitalo išsivystymo, pačius šiuos rezultatus sąlygojo dar visai kitos aplinkybės.

Tokia yra dalyko prigimtis, kad, kai tik miestų pramonė kaip tokia atsiskiria nuo žemės ūkio, jos produktai nuo pat pradžios yra prekės, ir todėl jiems parduoti yra reikalingas prekybos tarpininkavimas. Todėl ta aplinkybė, kad prekyba yra susijusi su miestų išsivystymu ir, iš antros pusės, kad pastarąjį sąlygoja prekyba, yra savaime suprantama. Tačiau tai, kokiu mastu lygia greta vyksta pramonės vystymasis, čia visiškai priklauso nuo kitų aplinkybių. Senovės Romoje jau vėlesniajame respublikos laikotarpyje pirklinis kapitalas buvo pasiekęs aukštesnį lygį, negu kada nors anksčiau senovės pasaulyje, amatų išsivystymui nedarant jokios pažangos; tuo tarpu Korinte ir kituose Europos bei Mažosios Azijos graikų miestuose prekybos išsivystymą lydėjo didelis amatų išsivystymas. Iš antros pusės, tiesiog priešingai miestų išsivystymui ir jo sąlygoms prekybinė dvasia ir prekybinio kapitalo išsivystymas dažnai yra būdingi kaip tik nesėslioms, klajoklių tautoms.

Nėra jokios abejonės,— ir kaip tik šis faktas yra sukėlęs visai klaidingas pažiūras,— kad didžiosios revoliucijos, kurios yra įvykusios prekyboje XVI ir XVII amžiuje ryšium su geografiniais atradimais ir kurios greitai pastūmėjo į priekį pirklinio kapitalo vystymąsi, yra vienas iš svarbiausių momentų, kurie prisidėjo prie to, kad feodalinis gamybos būdas perėjo į kapitalistinį gamybos būdą. Staigus pasaulinės rinkos išsiplėtimas, cirkuliacijoje esančių prekių padaugėjimas, Europos nacijų varžybos siekiant užvaldyti Azijos produktus ir Amerikos lobius, kolonijinė sistema — visa tai žymiai prisidėjo prie to, kad feodaliniai gamybos rėmai buvo suardyti. Tuo tarpu šiuolaikinis gamybos būdas savo pirmajame laikotarpyje, manufaktūros laikotarpyje, vystėsi tik ten, kur tam reikalingos sąlygos buvo susidariusios jau viduramžiais. Tereikia palyginti, pvz.,

Olandiją su Portugalija[50]. O jei XVI ir iš dalies dar XVII šimtmetyje staigus prekybos išsiplėtimas ir naujos pasaulinės rinkos susidarymas padarė lemiamą įtaką senojo gamybos būdo žlugimui ir kapitalistinio gamybos būdo išaugimui, tai tas, priešingai, įvyko jau sukurto kapitalistinio gamybos būdo pagrindu. Pasaulinė rinka pati sukuria šio gamybos būdo pagrindą. Iš antros pusės, kapitalistiniam gamybos būdui imanentinė būtinybė gaminti nuolat didėjančiu mastu verčia nuolat plėsti pasaulinę rinką, tad šiuo atveju ne prekyba revoliucionizuoja pramonę, o pramonė nuolat revoliucionizuoja prekybą. Ir prekybos viešpatavimas dabar jau yra susijęs su didesniu ar mažesniu stambiosios pramonės egzistavimo sąlygų vyravimu. Tereikia palyginti, pvz., Angliją ir Olandiją. Olandijos kaip viešpataujančios prekybinės nacijos nusmukimo istorija yra prekybinio kapitalo pajungimo pramoniniam kapitalui istorija. Kliūtys, kurias ikikapitalistinių nacionalinių gamybos būdų vidinis pastovumas ir struktūra daro griaunamai prekybos įtakai, ryškiai matyti anglų santykiuose su Indija ir Kinija. Smulkiosios žemdirbystės ir naminės pramonės vienybė čia sudaro plačią gamybos būdo bazę, o Indijoje prie to dar prisideda bendra žemėvalda besiremiančių kaimo bendruomenių forma, kuri, be kita ko, buvo pradinė forma ir Kinijoje. Indijoje anglai, kaip valdovai ir žemės rentos pasisavintojai, tuojau panaudojo savo betarpišką politinę ir ekonominę jėgą, siekdami sugriauti šias mažas ekonomines bendruomenes[51]. Jų prekyba čia daro revoliucionizuojančią įtaką gamybos būdui tik tuo atžvilgiu, kad jie savo prekių pigumu panaikina verpimą ir audimą, nuo amžių esančią integralinę šios pramonės ir žemės ūkio gamybos vienybės dalį, ir tuo būdu griauna bendruomenę. Bet net čia šis griovimas jiems sekasi tik labai pamažu. Dar mažiau jis jiems sekasi Kinijoje, kur betarpiška politinė valdžia neateina į pagalbą. Didelė ekonomija ir laiko sutaupymas, kurie gaunami betarpiškai sujungus žemės ūkį ir manufaktūrą, čia atkakliausiai

[50] Kokią lemiamą reikšmę Olandijos išsivystymui, be kitų aplinkybių, turėjo jos žvejyboje, manufaktūroje ir žemės ūkyje glūdintis pagrindas, išaiškino jau XVIII šimtmečio rašytojai. Žr., pvz., Mesio veikalus. — Priešingai ankstesnėms pažiūroms, kai Azijos, antikinės ir viduramžių prekybos apimtis ir reikšmė buvo vertinama per mažai, dabar įėjo į madą ją per daug vertinti. Geriausiai galima atsipalaiduoti nuo tokio klaidingo supratimo, kai Anglijos išvežimas ir įvežimas XVIII šimtmečio pradžioje nagrinėjamas ir palyginamas su dabartiniu. Ir vis dėlto išvežimas ir įvežimas buvo nepalyginamai didesnis, negu bet kurioje ankstesnių laikų prekybinėje tautoje (žr. *A. Anderson:* «An Historical and Chronological Deduction of the Origin of Commerce», II t., London 1764, 261 ir sek. psl.).

[51] Jei kurios nors tautos istorija ir yra eilė nevykusių ir tikrai absurdiškų (praktikoje gėdingų) ekonominių eksperimentų, tai toks yra anglų šeimininkavimas Indijoje. Bengalijoje jie yra sukūrę anglų stambiosios žemėvaldos karikatūrą; pietryčių Indijoje — parcelinės nuosavybės karikatūrą; šiaurės vakaruose, kiek tai priklausė nuo jų, jie bendra žemėvalda besiremiančią Indijos ekonominę bendruomenę pavertė šios bendruomenės karikatūra.

priešinasi stambiosios pramonės produktams, į kurių kainą įeina visur juos persunkiančio cirkuliacijos proceso faux frais [negamybiniai kaštai]. Priešingai Anglijos prekybai Rusijos prekyba palieka nepaliestą ekonominį azijinės gamybos pagrindą[52].

Perėjimas nuo feodalinio gamybos būdo įvyksta dvejopai. Gamintojas pasidaro pirkliu ir kapitalistu priešingai natūraliniam žemdirbystės ūkiui ir cechų susaistytiems viduramžių miestų pramonės amatams. Tai yra tikrai revoliucionizuojantis kelias. Arba pirklys betarpiškai pajungia sau gamybą. Kokia didelė bebūtų pastarojo kelio kaip pereinamosios pakopos istorinė reikšmė,— jo pavyzdys gali būti kad ir XVII šimtmečio anglų clothier [gelumbės pirklys], pajungiantis savo kontrolei audėjus, kurie vis dėlto lieka savarankiški, parduoda jiems vilną ir superka iš jų gelumbę,— tačiau pats savaime jis nesukelia perversmo senajame gamybos būde, kuris veikiau yra konservuojamas ir kartu išlaikomas kaip būtina paties šio kelio prielaida. Tuo būdu, pvz., dar iki šio šimtmečio vidurio fabrikantas Prancūzijos šilko pramonėje, Anglijos kojinių ir nėrinių pramonėje daugiausia tik nominaliai buvo fabrikantas, o tikrovėje — tiesiog pirklys, kuris vertė audėjus dirbti susiskaidžius, kaip ir seniau, ir viešpatavo jiems tik kaip pirklys, kuriam jie faktiškai ir dirbo[53]. Tokie santykiai visur stovi tikrojo kapitalistinio gamybos būdo kelyje ir žūva jam besivystant. Nepadarydami perversmo gamybos būde, jie tik pablogina betarpiškų gamintojų padėtį, paverčia juos paprastais samdomaisiais darbininkais ir proletarais, kurių sąlygos yra blogesnės, negu tiesiog kapitalui pajungtų darbininkų, ir jų pridedamasis darbas čia pasisavinamas remiantis senuoju gamybos būdu. Tokie pat santykiai, tik truputį modifikuoti, iš dalies yra Londono amatinėje baldų gamyboje. Konkrečiai Tauer Hemletse ji vyksta labai plačiu mastu. Visa gamyba yra suskirstyta į daugelį viena nuo kitos nepriklausomų šakų. Viena įmonė gamina tik kėdes, kita — tik stalus, trečia — tik spintas ir t. t. Tačiau pačias šias įmones daugiau ar mažiau amatininkiškai tvarko smulkus meistras su nedaugeliu pameistrių. Bet gamyba yra per daug masinė, kad būtų galima dirbti betarpiškai privatiems asmenims. Pirkėjai čia yra baldų parduotuvių savininkai. Kas šeštadienį meistras nuvyksta pas juos ir parduoda savo produktą, ir jie derasi dėl kainos lygiai taip pat, kaip lombarde deramasi dėl paskolos sumos už vieną ar kitą įkeičiamą daiktą. Šie meistrai turi būtinai

[52] Tai taip pat pradeda keistis nuo to laiko, kai Rusija įtempia visas jėgas, siekdama išvystyti savo kapitalistinę gamybą, skirtą vien tik vidaus ir greta esančiai Azijos rinkai. — *F. E.*

[53] Tas pat liečia Reino kaspinų bei pozumentų gamybą ir šilko audimą. Netoli Krefeldo net buvo nutiestas specialus geležinkelis šiems rankiniu būdu dirbantiems kaimo audėjams susisiekti su miesto «fabrikantais», bet nuo to laiko mechaninis audimas nutraukė to geležinkelio, kartu ir rankiniu būdu dirbančių audėjų darbą. — *F. E.*

parduoti savo produktus kas savaitė jau dėl to, kad sekančiai savaitei galėtų vėl pirkti žaliavas ir išmokėti darbo užmokestį. Tokiomis aplinkybėmis jie iš esmės tėra tarpininkai tarp pirklio ir savo darbininkų. Tikrasis kapitalistas čia yra pirklys, kuris įsideda sau į kišenę didesnę pridedamosios vertės dalį[54]. Panašus reiškinys yra pastebimas pereinant į manufaktūrą toms šakoms, kurios anksčiau buvo tvarkomos amatininkiškai arba kaip šalutinės kaimo pramonės šakos. Priklausomai nuo šios smulkios savarankiškos gamybos techninio išsivystymo,— ten, kur ji pati jau naudoja mašinas, kurias leidžia naudoti amatinė pramonė,— įvyksta ir perėjimas į stambiąją pramonę; mašina varoma jau ne ranka, o garu, kaip kad, pvz., pastaruoju metu yra Anglijos kojinių mezgimo įmonėse.

Taigi perėjimas įvyksta trejopai: *pirma*, pirklys tiesiog pasidaro pramonininku; tai įvyksta prekyba pagrįstose amatų šakose, būtent prabangos dalykus gaminančiose šakose, kurias kartu su žaliavomis ir darbininkais pirkliai įveža iš užsienio, kaip penkioliktame amžiuje į Italiją iš Konstantinopolio. *Antra*, pirklys padaro smulkius meistrus savo tarpininkais (middlemen) arba tiesiog perka iš savarankiško gamintojo; nominaliai jis palieka jį savarankišką ir palieka nepakeistą jo gamybos būdą. *Trečia*, pramonininkas pasidaro pirkliu ir betarpiškai gamina stambiu mastu prekybai.

Viduramžiais, kaip teisingai sako Popė, pirklys yra tik cechų amatininkų arba valstiečių pagamintų prekių «Verleger» [supirkėjas, tarpininkas realizuojant prekes]. Pirklys pasidaro pramonininku arba, tiksliau sakant, priverčia dirbti sau amatinę, o ypač kaimo smulkiąją pramonę. Iš antros pusės, gamintojas pasidaro pirkliu. Pavyzdžiui, gelumbės audimo meistras, užuot gavęs vilną iš pirklio po truputį, nedideliais kiekiais, ir apdirbęs ją pirkliui savo pameistrių padedamas, pats perka vilną arba verpalus ir parduoda savo gelumbę pirkliui. Gamybos elementai įeina į gamybos procesą kaip jo paties pirktos prekės. Ir užuot gaminęs atskiram pirkliui arba tam tikriems užsakytojams, gelumbės audimo meistras dabar gamina prekybiniam pasauliui. Pats gamintojas yra pirklys. Prekybinis kapitalas jau atlieka tik cirkuliacijos procesą. Iš pradžių prekyba buvo prielaida tam, kad cechų ir kaimo naminiai amatai bei feodalinis žemės ūkis virstų kapitalistine gamyba. Ji išvysto produktą į prekę iš dalies tuo, kad sukuria jam rinką, iš dalies tuo, kad tiekia naujus prekių ekvivalentus, o gamybai — naujas žaliavas ir pagalbines medžiagas, ir tuo būdu duoda pradžią naujoms gamybos šakoms, kurios iš pat pradžių yra pagrįstos prekyba: gamyba rinkai ir pasaulinei rinkai, esant tokioms gamybos sąlygoms, kurios kyla iš pasaulinės rinkos. Kai tik manufaktūra šiek tiek sustiprėja.

[54] Nuo 1865 metų ši sistema išsivystė dar didesniu mastu. Smulkiau apie tai žr. «First Report of the Select Committee of the House of Lords on the Sweating System». London 1888. — *F. E.*

ji,— o dar labiau stambioji pramonė,— pati sukuria sau rinką, užkariauja ją savo prekėmis. Dabar prekyba pasidaro tarnaite pramoninės gamybos, kuriai nuolatinis rinkos plėtimas yra egzistavimo sąlyga. Nuolat besiplečianti masinė gamyba perpildo esamą rinką ir todėl nuolat prisideda prie šios rinkos plėtimo, padeda pramušti spragą jos rėmuose. Šią masinę gamybą apriboja ne prekyba (nes pastaroji išreiškia tik esančią paklausą), o funkcionuojančiojo kapitalo dydis ir darbo gamybinio pajėgumo išsivystymo laipsnis. Pramoninis kapitalistas nuolat turi prieš savo akis pasaulinę rinką, jis lygina ir turi nuolat lyginti savo paties gamybos kaštus ne tik su savo šalies, bet ir su viso pasaulio rinkos kainomis. Ankstesniais laikotarpiais tokį palyginimą daro beveik vieni pirkliai ir tuo būdu užtikrina prekybinio kapitalo viešpatavimą pramoniniam kapitalui.

Pirmasis teorinis šiuolaikinio gamybos būdo nagrinėjimas — merkantilinė sistema — būtinai rėmėsi paviršutiniškais cirkuliacijos proceso reiškiniais, kaip jie atrodė, būdami atsiskyrę prekybinio kapitalo judėjime, ir todėl jis suvokdavo tik išorinę reiškinių pusę. Iš dalies todėl, kad prekybinis kapitalas yra pirmoji laisva kapitalo egzistavimo forma aplamai. Iš dalies dėl tos vyraujančios įtakos, kurią jis darė pirmuoju feodalinės gamybos perversmo laikotarpiu, šiuolaikinės gamybos atsiradimo laikotarpiu. Tikrasis šiuolaikinės ekonomijos mokslas prasideda tik nuo to laiko, kai teorinis nagrinėjimas pereina nuo cirkuliacijos proceso prie gamybos proceso. Tiesa, palūkanas duodantis kapitalas taip pat yra senovinė kapitalo forma. Bet kodėl merkantilizmas nepasirenka jo savo išeities tašku ir, priešingai, žiūri į jį polemiškai, mes pamatysime vėliau.

PENKTASIS SKYRIUS

PELNO PASIDALIJIMAS Į PALŪKANAS IR ĮMONININKO PELNĄ. PALŪKANAS DUODANTIS KAPITALAS

DVIDEŠIMT PIRMASIS SKIRSNIS

PALŪKANAS DUODANTIS KAPITALAS

Kai mes pirmą kartą nagrinėjome bendrąją arba vidutinę pelno normą (šios knygos II skyrius), ši pastaroji dar nebuvo mums iškilusi savo užbaigtu pavidalu, nes pelno išsilyginimas dar atrodė vien kaip įvairiose gamybos sferose įdėtų pramoninių kapitalų išsilyginimas. Šis klausimas buvo papildytas ankstesniame skyriuje, kur buvo nagrinėjamas prekybinio kapitalo dalyvavimas šiame išsilyginime ir prekybinis pelnas. Bendroji pelno norma ir vidutinis pelnas dabar iškilo siauresnėse ribose negu anksčiau. Nagrinėjant toliau reikia turėti galvoje, kad, kalbėdami tolesniame dėstyme apie bendrąją pelno normą arba apie vidutinį pelną, mes jį suprantame pastarąja prasme, t. y. kalbame tik apie visiškai susiformavusią vidutinę normą. O kadangi ši norma dabar yra vienoda pramoniniam ir prekybiniam kapitalui, tai, kalbant tik apie šį vidutinį pelną, taip pat nėra reikalo toliau skirti pramoninį ir prekybinį pelną. Nepriklausomai nuo to, ar kapitalas yra įdėtas į gamybos sferą kaip pramoninis kapitalas ar į cirkuliacijos sferą kaip prekybinis kapitalas, jis duoda pro rata [proporcingai] savo dydžiui tą patį metinį vidutinį pelną.

Pinigai, paimti čia kaip savarankiška tam tikros vertės sumos išraiška,— nepriklausomai nuo to, ar ta vertės suma tikrovėje turi pinigų ar prekės formą,— gali kapitalistinės gamybos sąlygomis būti paversti kapitalu ir ryšium su tokiu pavertimu iš tam tikros vertės pasidaro verte, kuri savaime auga, didėja. Jie gamina pelną, t. y. įgalina kapitalistą išspausti iš darbininkų ir pasisavinti tam tikrą neapmokėto darbo kiekį, pridedamąjį produktą ir pridedamąją vertę. Tuo pačiu, be vartojamosios vertės, kuri jiems priklauso kaip pinigams, jie įgyja papildomą vartojamąją vertę, bū-

tent tą, kad jie funkcionuoja kaip kapitalas. Jų vartojamoji vertė čia yra kaip tik tas pelnas, kurį jie pagamina, kai jie yra paverčiami kapitalu. Šia savo kaip potencialaus kapitalo, kaip priemonių pelnui gaminti savybe pinigai pasidaro preke, tačiau sui generis [ypatingos rūšies] preke. Arba, kas yra tas pat, kapitalas kaip kapitalas pasidaro preke[55].

Tarkime, kad metinė vidutinė pelno norma yra 20%. Tokiu atveju 100 sv. st. vertės mašina, kuri naudojama kaip kapitalas esant vidutinėms sąlygoms ir vidutiniam darbo mokėjimo bei tikslingumo lygiui, duotų 20 sv. st. pelno. Iš to išeina, kad 100 sv. st. turintis žmogus turi savo rankose galią savo 100 sv. st. paversti 120 sv. st., arba pagaminti 20 sv. st. pelną. Jis turi savo rankose potencialų 100 sv. st. kapitalą. Jei šis žmogus perleidžia tuos 100 sv. st. vieneriems metams kitam, kuris tikrai juos panaudos kaip kapitalą, jis įgalina jį pagaminti 20 sv. st. pelną, pagaminti pridedamąją vertę, kuri jam nieko nekainuoja, už kurią jis nesumoka jokio ekvivalento. Jei šis pastarasis asmuo sumoka tų 100 sv. st. savininkui pabaigoje metų, tarkime, 5 sv. st., t. y. dalį pagamintojo pelno, tai jis tuo būdu apmoka tų 100 sv. st. vartojamąją vertę, vartojamąją vertę, kuri priklauso jų kaip kapitalo funkcijai, jų funkcijai pagaminti 20 sv. st. pelną. Dalis pelno, kuri sumokama šių pinigų savininkui, vadinama palūkanomis, o tai, vadinasi, yra ne kas kita, kaip specialus pavadinimas, speciali rubrika tos pelno dalies, kurią funkcionuojantis kapitalas turi išmokėti kapitalo savininkui, užuot įsidėjęs ją į savo kišenę.

Yra aišku, kad šių 100 sv. st. turėjimas įgalina jų savininką pritraukti prie savęs palūkanas, tam tikrą jo kapitalo pagaminto pelno dalį. Jeigu jis neatiduotų šių 100 sv. st. kam nors kitam, tai šis pastarasis negalėtų pagaminti pelno, aplamai negalėtų funkcionuoti kaip kapitalistas šių 100 sv. st. atžvilgiu[56].

Kalbėti šiuo atveju kartu su Džilbertu (žr. pastabą) apie natūralų teisingumą yra nesąmonė. Gamybos agentų tarpe sudaromų santorių teisingumas yra pagrįstas tuo, kad šie santoriai kaip natūrali pasekmė išplaukia iš gamybinių santykių. Juridinės formos, kuriomis šie ekonominiai santoriai pasireiškia kaip dalyvių valios aktai, kaip bendros jų valios išreiškimai ir kaip įsipareigojimai, kuriuos įvykdyti kiekvieną šalį priverčia valstybė,— būdamos

[55] Čia būtų galima pacituoti keletą vietų, kuriose ekonomistai kaip tik taip ir supranta šį klausimą. — «You (the Bank of England) are very large dealers in the *commodity of capital?*» [Ar jūs (Anglijos bankas) labai stambiu mastu prekiaujate *preke-kapitalu?*] — toks klausimas, apklausiant liudytojus ataskaitai Report on Bank Acts (House of Commons, 1857 [104 psl., Nr. 1194]) buvo užduotas vienam šio banko direktoriui.

[56] «Ta aplinkybė, kad žmogus, kuris skolinasi pinigų, siekdamas gauti iš jų pelną, turi atiduoti dalį pelno skolintojui, yra savaime suprantamas natūralaus teisingumo principas» (*Gilbart:* «The History and Principles of Banking». London 1834, 163 psl.).

tik formos, negali pačios apspręsti šio santorių turinio. Jos tik išreiškia jį. Šis turinys yra teisingas, jeigu jis atitinka gamybos būdą, yra jam adekvatus. Jis yra neteisingas, jeigu jam prieštarauja. Vergovė kapitalistinio gamybos būdo sąlygomis yra neteisinga; lygiai taip pat yra neteisingas ir apgaudinėjimas prekės kokybe.

Šie 100 sv. st. pagamina 20 sv. st. pelną todėl, kad jie funkcionuoja kaip kapitalas — pramoninis kapitalas arba prekybinis kapitalas. Tačiau sine qua non [būtina sąlyga] jiems funkcionuoti kaip kapitalui yra tai, kad jie būtų sunaudoti kaip kapitalas, vadinasi, kad pinigai būtų sunaudoti gamybos priemonėms pirkti (pramoninio kapitalo atveju) arba prekėms pirkti (prekybinio kapitalo atveju). Tačiau, norint, kad pinigai galėtų būti sunaudoti, jie turi egzistuoti. Jei *A*, šių 100 sv. st. savininkas, išleistų juos savo asmeniniam vartojimui arba laikytų juos pas save kaip lobį, tai *B*, funkcionuojantis kapitalistas, negalėtų jų sunaudoti kaip kapitalo. Jis sunaudoja ne savo kapitalą, o asmeniui *A* priklausantį kapitalą, tačiau jis negali sunaudoti asmeniui *A* priklausančio kapitalo prieš asmens *A* valią. Tuo būdu tikrovėje šiuos 100 sv. st. kaip kapitalą iš pradžių sunaudoja asmuo *A*, nors visa jo kaip kapitalisto funkcija apsiriboja tuo, kad jis sunaudoja šiuos 100 sv. st. kaip kapitalą. Kadangi yra kalbama apie šiuos 100 sv. st., tai *B* tik todėl funkcionuoja kaip kapitalistas, kad *A* perduoda jam šiuos 100 sv. st. ir tuo būdu sunaudoja juos kaip kapitalą.

Iš pradžių išnagrinėkime savotišką palūkanas duodančio kapitalo cirkuliaciją. Paskui, antroje eilėje, reikia išnagrinėti tą savotišką būdą, kuriuo jis parduodamas kaip prekė, būtent, yra paskolinamas, o ne perleidžiamas visam laikui.

Išeities taškas yra pinigai, kuriuos *A* paskolina asmeniui *B*. Paskola gali būti duodama už įkaitą arba be jo; tačiau pirmoji forma yra senoviškesnė, išskyrus paskolas, laiduotas prekėmis arba skolos dokumentais, kaip antai: vekseliais, akcijomis ir t. t. Šios ypatingos formos mūsų čia nedomina. Mes čia kalbame apie palūkanas duodantį kapitalą jo įprastine forma.

B rankose pinigai tikrai virsta kapitalu, atlieka judėjimą $P—Pr—P'$ ir po to vėl sugrįžta asmeniui *A* kaip P', kaip $P+\Delta P$, kur ΔP yra palūkanos. Paprastumo dėlei mes tuo tarpu paliekame nuošalyje tą atvejį, kai kapitalas lieka *B* rankose ilgesnį laiką ir palūkanos yra mokamos tam tikrais terminais.

Vadinasi, judėjimas yra toks:

$$P—P—Pr—P'—P'.$$

Du kartus čia pasirodo 1) pinigų kaip kapitalo sunaudojimas, 2) jų kaip realizuoto kapitalo, kaip P', arba $P+\Delta P$, sugrįžimas atgal.

Prekybinio kapitalo judėjime $P—Pr—P'$ ta pati prekė du kartus, o tais atvejais, kai pirklys parduoda pirkliui, ir daug kartų

pereina iš vienų rankų į kitas; bet kiekvienas toks tos pačios prekės perkėlimas reiškia metamorfozę, prekės pirkimą arba pardavimą, kiek kartų šis procesas besikartotų, kol prekė galutinai patenka į vartojimo sferą.

Iš antros pusės, akte *Pr—P—Pr* įvyksta dvikartinis tų pačių pinigų perkėlimas, tačiau šis dvikartinis perkėlimas nurodo į pilnutinę metamorfozę prekės, kuri pirma paverčiama pinigais, o paskui iš pinigų vėl kita preke.

Priešingai, palūkanas duodančiam kapitalui pirmasis *P* perkėlimas anaiptol nėra nei prekės metamorfozės, nei kapitalo atgaminimo momentas. Tokiu momentu *P* perkėlimas pasidaro tik juos sunaudojus antrą kartą, rankose funkcionuojančio kapitalisto, kuris su šiais pinigais prekiauja arba paverčia juos gamybiniu kapitalu. Pirmasis *P* perkėlimas čia išreiškia ne ką kita kaip tai, kad *A* perleidžia arba perduoda asmeniui *B* — ir šis perleidimas paprastai įvyksta laikantis tam tikrų juridinių formų ir sąlygų.

Šį dvikartinį pinigų kaip kapitalo sunaudojimą, kur pirmajame jų *A* vien perduoda pinigus *B*, atitinka ir dvikartinis jų sugrįžimas. Kaip *P'*, arba $P+\Delta P$, jie grįžta iš judėjimo atgal funkcionuojančiam kapitalistui *B*. Tada pastarasis vėl perduoda juos asmeniui *A*, bet jau kartu su dalimi pelno, perduoda kaip realizuotą kapitalą, kaip $P+\Delta P$, kur ΔP nėra lygus visam pelnui, o tėra dalis pelno, palūkanos. Asmeniui *B* jie sugrįžta atgal tik kaip tai, ką jis buvo sunaudojęs,— kaip funkcionuojantis kapitalas, kuris betgi yra *A* nuosavybė. Todėl, kad jų sugrįžimo procesas pasibaigtų, *B* turi juos vėl perduoti asmeniui *A*. Tačiau, be kapitalo sumos, *B* turi perduoti asmeniui *A* palūkanomis vadinamą dalį pelno, pagaminto su šios kapitalo sumos pagalba, nes *A* davė pinigus asmeniui *B* tik kaip kapitalą, t. y. kaip vertę, kuri ne tik išlieka judėjime, bet ir sukuria savo savininkui pridedamąją vertę. Jie lieka *B* rankose tik tol, kol yra funkcionuojantis kapitalas. Ir sugrįžę,— pasibaigus terminui,— jie nustoja funkcionavę kaip kapitalas. Bet kaip daugiau nebefunkcionuojantis kapitalas jie turi būti vėl perduoti atgal asmeniui *A*, kuris nenustojo buvęs juridinis jų savininkas.

Skolinimo forma, kuri yra būdinga šiai prekei, kapitalui kaip prekei, bet kuri sutinkama ir kituose santoriuose, — vietoj pardavimo formos, — išplaukia jau iš to apibrėžimo, kad kapitalas čia pasireiškia kaip prekė arba kad pinigai kaip kapitalas pasidaro preke.

Čia būtina skirti štai ką:

Mes matėme (II knyga, I skirsnis) ir trumpai čia primename, kad cirkuliacijos procese kapitalas funkcionuoja kaip prekinis kapitalas ir kaip piniginis kapitalas. Tačiau abiem formomis kapitalas pasidaro preke ne kaip kapitalas.

Kai tik gamybinis kapitalas pavirsta prekiniu kapitalu, jis turi būti mestas į rinką, parduotas kaip prekė. Čia jis funkcionuoja tiesiog kaip prekė. Šiuo atveju kapitalistas pasireiškia tik kaip prekės

pardavėjas, lygiai kaip pirkėjas pasireiškia tik kaip prekės pirkėjas. Kaip prekė produktas turi cirkuliacijos procese, jį parduodant, realizuoti savo vertę, įgauti savo pakeistinį pavidalą, pinigų pavidalą. Todėl taip pat yra visai nesvarbu, ar šią prekę vartotojas perka kaip pragyvenimo reikmenį ar kapitalistas kaip gamybos priemonę, kaip kapitalo sudėtinę dalį. Cirkuliacijos akte prekinis kapitalas funkcionuoja tik kaip prekė, ne kaip kapitalas. Tai yra prekinis *kapitalas* skirtingai nuo paprastos prekės, 1) todėl, kad jame jau yra pridedamoji vertė, vadinasi, jo vertės realizavimas yra tuo pačiu metu ir pridedamosios vertės realizavimas; tačiau tai visai nepakeičia to fakto, kad jis egzistuoja tik kaip prekė, kaip tam tikrą kainą turintis produktas; 2) todėl, kad ši jo kaip prekės funkcija yra jo kaip kapitalo reprodukcijos proceso momentas, ir todėl jo kaip prekės judėjimas, tebūdamas dalinis jo proceso judėjimas, tuo pačiu metu yra jo kaip kapitalo judėjimas; bet jį tokiu padaro ne pats pardavimo aktas, o tik tas ryšys, kuris yra tarp šio akto ir viso šios tam tikros vertės sumos kaip kapitalo judėjimo.

Lygiai taip pat kaip piniginis kapitalas jis faktiškai veikia tik kaip pinigai, t. y. kaip priemonė prekėms (gamybos elementams) pirkti. Ta aplinkybė, kad šie pinigai čia kartu yra piniginis kapitalas, kapitalo forma, išplaukia ne iš pirkimo akto, iš tos faktinės funkcijos, kurią jis čia atlieka kaip pinigai, o iš šio akto ryšio su visuminiu kapitalo judėjimu, nes šis aktas, kurį atlieka kapitalas kaip pinigai, yra įžanga į kapitalistinį gamybos procesą.

Tačiau, jei prekinis kapitalas ir piniginis kapitalas tikrai funkcionuoja, tikrai atlieka savo vaidmenį procese, tai prekinis kapitalas čia veikia tik kaip prekė, piniginis kapitalas — tik kaip pinigai. Nė vienu iš atskirų metamorfozės momentų, nagrinėjant juos kaip tokius, kapitalistas neparduoda pirkėjui prekės kaip *kapitalo* — nors jam prekė yra kapitalas — ir neperleidžia pardavėjui pinigų kaip kapitalo. Abiem atvejais jis perleidžia prekę tiesiog kaip prekę ir pinigus tiesiog kaip pinigus, kaip prekių pirkimo priemonę.

Kapitalas pasireiškia cirkuliacijos procese kaip kapitalas tik bendrame viso proceso sąryšyje, tik tuo momentu, kai pradinis taškas yra kartu ir tas taškas, į kurį judėjimas sugrįžta, akte $P—P'$ arba $Pr—Pr'$ (tuo tarpu gamybos procese jis pasireiškia kaip kapitalas dėl to, kad darbininkas yra pajungtas kapitalistui, ir dėl to, kad yra gaminama pridedamoji vertė). Tačiau šiuo momentu, kai sugrįžtama į pradinį tašką, tarpininkavimo procesas yra išnykęs. Čia yra P', arba $P+\Delta P$, pinigų suma, kuri yra lygi pradžioje avansuotajai pinigų sumai plius tam tikras perteklius virš jos, realizuota pridedamoji vertė (čia yra nesvarbu, ar vertės suma, išaugusi dydžiu ΔP, dabar turi pinigų, ar prekės, ar gamybos elementų formą). Ir kaip tik šiame sugrįžimo taške, kuriame kapitalas egzistuoja kaip realizuotasis kapitalas, kaip padidėjusi vertė,— jei šis taškas yra fiksuojamas kaip rimties taškas, įsivaizduojamas arba tikras,— šia

forma kapitalas niekad nestoja į cirkuliaciją, bet, atvirkščiai, pasireiškia kaip išimtas iš cirkuliacijos, kaip viso proceso rezultatas. Jeigu jis vėl yra sunaudojamas, jis niekad nėra perleidžiamas trečiajam asmeniui *kaip kapitalas*, bet parduodamas jam kaip paprasta prekė arba sumokamas jam už prekę kaip paprasti pinigai. Jis niekad nepasireiškia savo cirkuliacijos procese kaip kapitalas, o tik kaip prekė arba pinigai, ir tai šiuo atveju yra vienintelė jo egzistavimo *kitiems* forma. Prekė ir pinigai čia yra kapitalas ne todėl, kad prekė virsta pinigais, o pinigai preke, ne tikruosiuose jų santykiuose su pirkėju arba pardavėju, o tik idealiuose jų santykiuose su pačiu kapitalistu (žiūrint subjektyviai) arba kaip reprodukcijos proceso momentai (žiūrint objektyviai). Tikrajame judėjime kapitalas egzistuoja kaip kapitalas ne cirkuliacijos procese, o tik gamybos procese, darbo jėgos išnaudojimo procese.

Tačiau kitaip yra su palūkanas duodančiu kapitalu, ir kaip tik tai ir sudaro jo specifinį pobūdį. Pinigų savininkas, kuris nori panaudoti savo pinigus kaip palūkanas duodantį kapitalą, perleidžia juos trečiajam asmeniui, meta juos į cirkuliaciją, padaro juos preke kaip *kapitalą*,— kaip kapitalą ne tik sau pačiam, bet ir kitiems. Pinigai yra kapitalas ne tik tam, kuris juos perleidžia, bet ir trečiajam asmeniui jie iš pat pradžių perduodami kaip kapitalas, kaip vertė, turinti tą vartojamąją vertę, kad ji sukuria pridedamąją vertę, pelną. Jie yra perduodami kaip vertė, kuri judėjime išlieka ir po savo funkcionavimo sugrįžta asmeniui, pirmiausia ją sunaudojusiam, šiuo atveju pinigų savininkui, kuri, vadinasi, tik laikinai pasitraukia nuo jo ir iš savo savininko nuosavybės tik laikinai pereina į funkcionuojančiojo kapitalisto nuosavybę, t. y. nėra sunaudojama mokėjimui ir nėra parduodama, o tik paskolinama, tik perleidžiama su sąlyga, kad, suėjus tam tikram terminui, ji, pirma, sugrįš į savo pradinį tašką ir, antra, sugrįš kaip realizuotas kapitalas, realizavusi savo vartojamąją vertę, savo sugebėjimą gaminti pridedamąją vertę.

Prekė, kuri yra skolinama kaip kapitalas, yra skolinama pagal jos savybes arba kaip pagrindinis kapitalas arba kaip apyvartinis kapitalas. Pinigai gali būti skolinami abiem formomis,— pvz., kaip pagrindinis kapitalas, jeigu jie grąžinami kaip metinė iki gyvos galvos mokama renta, vadinasi, kai kartu su palūkanomis visada sugrįžta ir dalis kapitalo. Kai kurios prekės pagal savo vartojamosios vertės pobūdį gali būti skolinamos tik kaip pagrindinis kapitalas, pvz., namai, laivai, mašinos ir t. t. Tačiau kiekvienas skolinamas kapitalas, kokia bebūtų jo forma ir kaip jo vartojamosios vertės prigimtis bemodifikuotų grįžtamąjį mokėjimą, visada tėra ypatinga piniginio kapitalo forma. Nes tai, kas čia yra skolinama, visada yra tam tikra pinigų suma, ir šiai sumai yra apskaičiuojamos ir palūkanos. Jei tai, kas yra skolinama, nėra nei pinigai, nei apyvartinis kapitalas, tai tokia paskola ir grąžinama tokiu pat būdu,

kokiu įplaukia atgal pagrindinis kapitalas. Skolintojas periodiškai gauna palūkanas ir dalį paties pagrindinio kapitalo sunaudotosios vertės, periodinio nusidėvėjimo ekvivalentą. O suėjus terminui, nesunaudotoji paskolinto pagrindinio kapitalo dalis sugrįžta in natura [natūriniu pavidalu]. Jei paskolintasis kapitalas yra apyvartinis kapitalas, tai jis ir sugrįžta skolintojui tokiu būdu, kokiu įplaukia atgal apyvartinis kapitalas.

Taigi grįžimo būdą kiekvienu atskiru atveju apsprendžia tikroji atgaminamojo kapitalo ir jo atskirų rūšių apytaka. Tačiau paskolintojo kapitalo sugrįžimas įgauna grįžtamojo mokėjimo *formą* todėl, kad šio kapitalo avansavimas, jo perleidimas turi skolinimo formą.

Šiame skirsnyje mes nagrinėjame tik tikrąjį piniginį kapitalą. iš kurio yra kilusios visos kitos skolinamojo kapitalo formos.

Paskolintasis kapitalas įplaukia atgal du kartus: reprodukcijos procese jis sugrįžta funkcionuojančiam kapitalistui, o paskui sugrįžimas pasikartoja dar kartą kaip kapitalo perdavimas skolintojui, piniginiam kapitalistui, kaip grįžtamasis kapitalo mokėjimas tikrajam jo savininkui, kapitalo juridiniam išeities taškui.

Tikrajame cirkuliacijos procese kapitalas visada pasireiškia tik kaip prekė arba pinigai, ir jo judėjimą sudaro eilė pirkimo ir pardavimo aktų. Trumpai tariant, cirkuliacijos procesas yra prekės metamorfozė. Kitaip yra, jei mes nagrinėjame reprodukcijos procesą kaip visumą. Jei pradiniu tašku mes paimsime pinigus (dalykas nepasikeis, jei pradiniu tašku mes paimsime prekę, nes tokiu atveju mūsų pradinis taškas yra jos vertė ir, vadinasi, mes pačią prekę nagrinėjame sub specie [kaip] pinigus), tai mes pamatysime, kad tam tikra pinigų suma yra sunaudota ir, praėjus tam tikram laiko tarpui, sugrįžta su tam tikru prieaugliu. Sugrįžta avansuotosios pinigų sumos padengimas plius pridedamoji vertė. Ji išliko ir padidėjo, išeidama tam tikrą apytaką. Tačiau pinigai, jeigu jie yra skolinami kaip kapitalas, kaip tik yra skolinami kaip tokia išliekanti ir padidėjanti pinigų suma, kuri, praėjus tam tikram laiko tarpui, grįžta su tam tikru priedu ir kiekvienu metu gali vėl pradėti tą patį procesą. Jie nesunaudojami nei kaip pinigai, nei kaip prekė, t. y. jie neišmainomi į prekę, jeigu jie yra avansuoti kaip pinigai, ir neparduodami už pinigus, jeigu yra avansuoti kaip prekė. Jie yra sunaudojami kaip kapitalas. Nagrinėjant kapitalistinį gamybos procesą kaip visumą ir kaip vienybę, kapitalas pasireiškia kaip santykis su pačiu savimi, kaip santykis, kuriuo kapitalas pasireiškia kaip pinigus perintieji pinigai ir kuris be tarpininkaujančio tarpinio judėjimo čia suauga su kapitalu tiesiog kaip jo pobūdis, kaip jo paskirtis. Ir, būdamas šios paskirties, kapitalas yra perleidžiamas, kai yra skolinamas kaip piniginis kapitalas.

Prudonas keistai supranta piniginio kapitalo vaidmenį («Gratuité du Crédit. Discussion entre M. F. Bastiat et M. Proudhon».

Paris 1850). Prudonui skolinimas atrodo esąs blogybė todėl, kad jis nėra pardavimas. Skolinimas už palūkanas — tai «galimybė nuolat iš naujo parduoti tą patį daiktą ir nuolat vėl gauti jo kainą, niekad neperleidžiant nuosavybės to, kas yra parduodama» (9 psl.). Daiktas, pinigai, namas ir t. t. nepakeičia savininko, kaip kad įvyksta perkant ir parduodant. Tačiau Prudonas išleidžia iš akių tai, kad, atiduodant pinigus palūkanas duodančio kapitalo forma, už juos negaunama jokio ekvivalento. Kiekviename pirkimo ir pardavimo akte, jei tik aplamai vyksta mainų procesai, daiktas tikrai yra atiduodamas. Parduodamojo daikto nuosavybė visuomet yra perleidžiama. Tačiau vertė neatiduodama. Parduodant atiduodama prekė, o ne jos vertė, kuri sugrįžta pinigų forma arba, kas čia yra tik kita pinigų forma,— skolinio pasižadėjimo arba mokėjimo titulo forma. Perkant yra atiduodami pinigai, o ne jų vertė, kuri padengiama prekės forma. Per visą reprodukcijos procesą pramoninis kapitalistas išlaiko savo rankose tą pačią vertę (nekalbant apie pridedamąją vertę), tik įvairiomis formomis.

Kadangi įvyksta mainai, t. y. daiktų mainai, tai vertė visiškai nepasikeičia. Tas pats kapitalistas visą laiką išlaiko savo rankose tą pačią vertę. Tačiau tol, kol pridedamąją vertę kapitalistas dar tik gamina,— mainai neįvyksta; o kai įvyksta mainai, pridedamoji vertė jau yra prekėse. Jei mes nagrinėsime ne atskirus mainų aktus, o visą kapitalo apytaką *P—Pr—P'*, tai tam tikra vertės suma yra nuolat avansuojama, ir ši vertės suma plius pridedamoji vertė, arba pelnas, yra gaunama iš cirkuliacijos. Paprastuose mainų aktuose šio proceso tarpininkavimas, žinoma, nepastebimas. Bet kaip tik šiuo *P* kaip kapitalo procesu remiasi palūkanos, kurias gauna pinigus skolinantis piniginis kapitalistas, ir iš šio proceso jos išplaukia.

«Iš tikrųjų,— sako Prudonas,— skrybėlių fabrikantas, parduodantis skrybėles... gauna už tai jų vertę, ne daugiau ir ne mažiau. Tačiau kapitalistas, kuris skolina pinigus... ne tik atgauna savo kapitalą nesumažėjusį,— jis gauna daugiau negu kapitalą, daugiau, negu jis yra paleidęs į mainus, jis gauna, be kapitalo, dar ir palūkanas» (69 psl.). Priešingai pinigus skolinančiam kapitalistui skrybėlių fabrikantas čia atstovauja pramoniniam kapitalistui. Prudonas, matyti, nesuprato tos paslapties, kaip pramoninis kapitalistas gali parduoti prekę pagal jos vertę (išsilyginimas pagal gamybos kainas, jo supratimu, čia neturi jokios reikšmės) ir kaip būtent todėl gali gauti pelną virš kapitalo, kurį jis paleidžia į mainus. Tarkime, kad 100 skrybėlių gamybos kaina = 115 sv. st. ir kad ši gamybos kaina atsitiktinai yra lygi skrybėlių vertei, t. y. skrybėles gaminantis kapitalas yra vidutinės visuomeninės sudėties. Jei pelnas = 15%, tai skrybėlių fabrikantas realizuoja 15 sv. st. pelną, parduodamas savo prekes pagal jų vertę — 115 sv. st. Jos jam kainuoja tik 100 sv. st. Jeigu jis yra gaminęs savo paties kapitalu, tai

jis visą 15 sv. st. perteklių įsideda į kišenę; jeigu jis yra gaminęs skolintu kapitalu, tai iš šių 15 sv. st. jis turi, gal būt, 5 sv. st. atiduoti kaip palūkanas. Tai nė kiek nepakeičia skrybėlių vertės, o tik pakeičia jau šioje vertėje esančios pridedamosios vertės pasiskirstymą tarp įvairių asmenų. Vadinasi,— kadangi skrybėlių vertei palūkanų mokėjimas nedaro įtakos,— nesąmonė yra šis Prudono teigimas: «Kadangi prekyboje palūkanos už kapitalą prisijungia prie darbininko darbo užmokesčio, kad kartu su šiuo pastaruoju sudarytų prekės kainą, tai darbininkas negali išpirkti savo paties darbo produkto. «Vivre en travaillant» [«gyventi iš savo darbo»] yra principas, kuriame, palūkanoms viešpataujant, glūdi prieštaravimas» (105 psl.)[57].

Kaip blogai Prudonas suprato kapitalo prigimtį, matyti iš šios frazės, kurioje kapitalo judėjimą jis aplamai vaizduoja kaip judėjimą, būdingą palūkanas duodančiam kapitalui: «Kadangi dėl palūkanų kaupimo piniginis kapitalas, atlikęs eilę mainų aktų, visada sugrįžta į savo šaltinį, tai iš to išeina, kad paskola, kurią duoda tas pats asmuo, duoda pelną visada tam pačiam asmeniui» [154 psl.].

Kas gi jam lieka mįslingo savotiškame palūkanas duodančio kapitalo judėjime? Kategorijos: pirkimas, kaina, daiktų perleidimas ir ta su tarpininkavimu nesusijusi forma, kuria čia pasireiškia pridedamoji vertė; trumpai tariant, tas reiškinys, kad čia kapitalas kaip kapitalas yra pasidaręs preke ir kad todėl pardavimas yra virtęs skolinimu, kaina — pelno dalimi.

Kapitalo sugrįžimas į savo pradinį tašką aplamai yra būdingas kapitalo judėjimui visoje jo apytakoje. Tai anaiptol nėra tik palūkanas duodančio kapitalo skiriamasis bruožas. Jam yra būdinga tik išviršinė sugrįžimo forma, atitrūkusi nuo tarpininkaujančios apytakos. Pinigus skolinantis kapitalistas atiduoda savo kapitalą, perduoda jį pramoniniam kapitalistui, negaudamas ekvivalento. Šis perdavimas aplamai nėra kapitalo apytakos tikrojo proceso aktas, jis tik paruošia apytaką, kuri turi būti atlikta su pramoninio kapitalisto pagalba. Šis pirmasis pinigų perkėlimas neišreiškia jokio metamorfozės akto: nei pirkimo, nei pardavimo. Nuosavybė neperleidžiama, nes neįvyksta jokie mainai ir nėra gaunamas joks ekvivalentas. Pinigų sugrįžimas iš pramoninio kapitalisto rankų į skolintojo rankas tik papildo pirmąjį kapitalo perleidimo aktą. Pinigine forma avansuotasis kapitalas per apytakos procesą vėl sugrįžta pramo-

[57] Todėl, galvojant kaip Prudonas, «namas», «pinigai» ir t. t. nėra skolinami kaip «kapitalas», bet yra perleidžiami kaip «prekė... pagal gamybos kaštus» (44 psl.). Liuteris stovėjo kiek aukščiau už Prudoną. Jis jau žinojo, kad pelno gavimas nepriklauso nuo skolinimo arba pirkimo formos: «Iš prekybos taip pat daromas lupikavimas. Bet vienam kartui tai jau per daug. Ir kai dabar mes turime kalbėti apie tokį dalyką, kaip lupikavimas skolinant pinigus, tai, jei mes pasisakėme (neseniai) prieš jį, mes norime patraukti atsakomybėn ir *prekybinį lupikavimą*» (*M. Luther:* «An die Pfarrherrn wider den Wucher zu predigen». Wittenberg 1540).

niniam kapitalistui piniginė forma. Bet kadangi sunaudojimo momentu kapitalas jam nepriklausė, tai ir sugrįžimo momentu jis negali jam priklausyti. Ta aplinkybė, kad šis kapitalas yra išėjęs reprodukcijos procesą, negali jo paversti pramoninio kapitalisto nuosavybe. Vadinasi, jis turi grąžinti šį kapitalą tam, kas jį jam paskolino. Pirmasis kapitalo sunaudojimas, perkeliantis jį iš skolintojo rankų į paskolos ėmėjo rankas, yra juridinis santoris, kuris neturi nieko bendro su tikruoju kapitalo reprodukcijos procesu ir tik paruošia jį. Grįžtamasis mokėjimas, kuris vėl perkelia atgal įplaukusį kapitalą iš paskolos ėmėjo rankų į skolintojo rankas, yra antrasis juridinis santoris, pirmojo santorio papildymas; pirmasis paruošia tikrąjį procesą, antrasis yra papildomas aktas, kuris įvyksta pasibaigus šiam procesui. Vadinasi, paskolinto kapitalo išeities taškas ir sugrįžimo taškas, atidavimas ir grąžinimas, yra savavališki judėjimai, vykstantieji panaudojant juridinius santorius, kurie sudaromi prieš tikrąjį kapitalo judėjimą ir po jo ir kurie neturi nieko bendro su pačiu šiuo judėjimu. Tikrajam kapitalo judėjimui būtų vis tiek, jei kapitalas nuo pat pradžios priklausytų pramoniniam kapitalistui ir todėl kaip jo nuosavybė sugrįžtų tik jam.

Pirmajame, įžanginiame, akte skolintojas perduoda savo kapitalą paskolos ėmėjui. Antrajame, papildomajame ir baigiamajame, akte paskolos ėmėjas grąžina kapitalą skolintojui. Kadangi mes kreipiame dėmesį tik į santorį tarp abiejų ir,— jei tuo tarpu paliksime nuošalyje palūkanas,— kadangi, vadinasi, yra kalbama tik apie paties paskolinto kapitalo judėjimą tarp skolintojo ir paskolos ėmėjo, tai abu šie aktai (ar juos vieną nuo kito skiria ilgesnis ar trumpesnis laiko tarpas, per kurį įvyksta tikrasis kapitalo atgaminimo judėjimas) apima visą šį judėjimą. O šis judėjimas — atidavimas su sąlyga grąžinti — aplamai yra judėjimas paskolos davimo ir paskolos gavimo, šios specifinės formos, kai pinigai arba prekė tik sąlyginai yra perleidžiami.

Judėjimas, kuris yra būdingas kapitalui aplamai,— pinigų sugrįžimas kapitalistui, kapitalo sugrįžimas į savo pradinį tašką,— palūkanas duodančio kapitalo atžvilgiu įgauna grynai išviršinį pavidalą, atitrūkusį nuo to tikrojo judėjimo, kurio forma jis yra. *A* atiduoda savo pinigus ne kaip pinigus, o kaip kapitalą. Kapitalas čia visiškai nepasikeičia. Jis tik pereina į kitas rankas. Jo tikrasis virtimas kapitalu įvyksta tik *B* rankose. Tačiau asmeniui *A* jis yra pasidaręs kapitalu jau vien perduodant jį asmeniui *B*. Kapitalas tikrai sugrįžta iš gamybos ir cirkuliacijos proceso tik asmeniui *B*. Tačiau asmeniui *A* jis sugrįžta tokia pat forma, kokia buvo perleistas. Iš *B* rankų kapitalas vėl sugrįžta į *A* rankas. Pinigų atidavimas, jų paskolinimas tam tikram laikui ir jų gavimas atgal su palūkanomis (pridedamąja verte) — štai visa judėjimo forma, kuri priklauso palūkanas duodančiam kapitalui kaip tokiam. Tikrasis paskolintų pinigų kaip kapitalo judėjimas yra operacija, kurios neliečia

santoriai tarp skolintojų ir paskolos ėmėjų. Pačiuose šiuose santoriuose tarpininkaujantis procesas yra išnykęs, nematomas, tuose santoriuose betarpiškai jo nėra. Kaip ypatingos rūšies prekė kapitalas ir ypatingu būdu yra perleidžiamas. Todėl ir sugrįžimas čia pasireiškia ne kaip tam tikros eilės ekonominių aktų pasekmė ir rezultatas, o kaip ypatingo juridinio santorio tarp pirkėjo ir pardavėjo pasekmė. Sugrįžimo laikas priklauso nuo reprodukcijos proceso eigos; palūkanas duodančio kapitalo atžvilgiu *atrodo*, kad jo kaip kapitalo sugrįžimas priklausąs nuo paprasto susitarimo tarp skolintojo ir paskolos ėmėjo. Taigi šio santorio atžvilgiu kapitalo sugrįžimas atrodo esąs jau ne rezultatas, kurį apsprendžia gamybos procesas, o atrodo taip, tarsi paskolintas kapitalas niekad nebūtų praradęs pinigų formos. Žinoma, faktiškai šiuos santorius apsprendžia tikrieji kapitalo grįžimai. Bet tai nepasireiškia pačiame santoryje. Praktikoje taip pat ne visada taip būna. Jei tikrasis sugrįžimas nėra įvykęs laiku, tai paskolos ėmėjas turi ieškoti kitų pagalbinių šaltinių, kad galėtų tesėti savo pasižadėjimus skolintojui. Grynoji kapitalo *forma* — pinigai, kurie yra sunaudojami kaip suma A ir po tam tikro laiko tarpo sugrįžta kaip suma $A+\frac{1}{x}A$ be jokio kito tarpininkavimo, išskyrus šį laiko tarpą,— tėra iracionali kapitalo tikrojo judėjimo forma.

Tikrajame kapitalo judėjime jo sugrįžimas yra cirkuliacijos proceso momentas. Iš pradžių pinigai paverčiami gamybos priemonėmis; gamybos procesas juos paverčia preke; prekę parduodant, jie vėl virsta pinigais ir šia forma sugrįžta į rankas kapitalisto, kuris šį kapitalą pradžioje buvo avansavęs pinigine forma. Tačiau palūkanas duodančio kapitalo atžvilgiu jo sugrįžimas, kaip ir atidavimas, tėra rezultatas juridinio santorio tarp kapitalo savininko ir antrojo asmens. Mes matome tik atidavimą ir sugrįžimą. Visa, kas įvyksta tarp jų, yra išnykę.

Bet kadangi pinigai, avansuoti kaip kapitalas, turi savybę sugrįžti tam, kuris juos yra avansavęs, sunaudojęs kaip kapitalą; kadangi *P—Pr—P′* yra imanentinė kapitalo judėjimo forma, tai kaip tik todėl pinigų savininkas gali juos skolinti kaip kapitalą, kaip kažką, kas turi savybę sugrįžti į savo pradinį tašką, išlikti ir padidėti kaip vertė tame judėjime, kurį jis atlieka. Jis atiduoda pinigus kaip kapitalą, nes po to, kai jie yra panaudoti kaip kapitalas, jie sugrįžta į savo pradinį tašką ir, vadinasi, suėjus tam tikram terminui, paskolos ėmėjas gali atgauti juos kaip tik todėl, kad jie sugrįžta jam pačiam.

Vadinasi, pinigų kaip kapitalo skolinimas — jų atidavimas ta sąlyga, kad po tam tikro laiko jie bus grąžinti,— numato, kad pinigai tikrai yra panaudojami kaip kapitalas, tikrai sugrįžta į savo pradinį tašką. Tuo būdu tikroji pinigų kaip kapitalo apytaka yra preliminarinė sąlyga juridiniam santoriui, pagal kurį paskolos ėmė-

jas turi grąžinti pinigus skolintojui. Jei paskolos ėmėjas nesunaudos pinigų kaip kapitalo,— tai yra jo reikalas. Skolintojas skolina pinigus kaip kapitalą, ir kaip toks jie turi atlikti kapitalo funkcijas, kurios apima piniginio kapitalo apytaką iki pat to momento, kai jis pinigine forma sugrįžta į savo pradinį tašką.

Cirkuliacijos aktai *P—Pr* ir *Pr—P'*, kuriuose vertės suma funkcionuoja kaip pinigai arba kaip prekė, tėra tarpininkaujantieji procesai, atskiri viso jos judėjimo momentai. Kaip kapitalas ji atlieka visą judėjimą *P—P'*. Ji yra avansuojama kaip pinigai arba kaip vertės suma kokia nors forma ir sugrįžta kaip vertės suma. Pinigų skolintojas nesunaudoja pinigų prekei pirkti arba tuo atveju, jei vertės suma egzistuoja prekių pavidalu, jos neparduoda už pinigus, bet avansuoja ją kaip kapitalą, kaip *P—P'*, kaip vertę, kuri tam tikru laiku vėl sugrįžta į savo pradinį tašką. Užuot pirkęs arba pardavęs, jis skolina kitiems. Tuo būdu šis skolinimas kitiems yra atitinkama forma perleisti vertei *kaip kapitalui*, o ne kaip pinigams arba prekei. Tačiau iš to anaiptol neišeina, kad skolinimas negali būti forma ir tokių santorių, kurie neturi nieko bendro su kapitalistiniu reprodukcijos procesu.

Iki šiol mes nagrinėjome tik skolinamojo *kapitalo* judėjimą tarp jo savininko ir pramoninio kapitalisto. Dabar mes turime išnagrinėti *palūkanas*.

Skolintojas sunaudoja savo pinigus kaip kapitalą; vertės suma, kurią jis perleidžia kitam asmeniui, yra kapitalas ir todėl sugrįžta jam atgal. Bet paprastas paskolintos vertės sumos sugrįžimas jam būtų ne jos *kaip kapitalo* sugrįžimas, o tik paskolintos vertės sumos sugrįžimas. Kad avansuotoji vertės suma sugrįžtų kaip kapitalas, ji turi ne tik išlikti judėjime, bet ir padidėti, padidinti savo vertę, t. y. sugrįžti su pridedamąja verte, kaip $P + \Delta P$, ir šis ΔP čia yra palūkanos arba ta vidutinio pelno dalis, kuri nepasilieka funkcionuojančio kapitalisto rankose, bet tenka piniginiam kapitalistui.

Ta aplinkybė, kad pinigus jis perleido kaip kapitalą, reiškia, kad jie turi būti jam sugrąžinti kaip $P + \Delta P$. Dar reikės atskirai išnagrinėti tą formą, kai palūkanos įplaukia atgal tam tikrais terminais per tą laiko tarpą, kuriam yra duota paskola, bet be kapitalo, kuris sumokamas tik ilgesnio laiko tarpo pabaigoje.

Ką duoda piniginis kapitalistas paskolos ėmėjui, pramoniniam kapitalistui? Ką jis iš tikrųjų jam perleidžia? O tik perleidimo aktas paverčia pinigų skolinimą pinigų kaip kapitalo perleidimu, t. y. kapitalo kaip prekės perleidimu.

Tik šio perleidimo aktu pinigus skolinančio asmens kapitalas perduodamas kitam asmeniui kaip prekė, arba prekė, kurią jis turi, perduodama kitam asmeniui kaip kapitalas.

Kas yra perleidžiama vykstant paprastam pardavimui? Ne parduotosios prekės vertė, nes ši vertė tik pakeičia savo formą. Ji idealiai yra prekėje kaip kaina, prieš realiai pereidama pinigų forma į pardavėjo rankas. Ta pati vertė ir tas pats vertės dydis čia pakeičia tik savo formą. Vienu atveju jie egzistuoja prekine forma, kitu atveju — pinigine forma. Tai, ką pardavėjas tikrai perleidžia ir kas todėl pereina į pirkėjo individualinio arba gamybinio vartojimo sferą,— yra prekės vartojamoji vertė, prekė kaip vartojamoji vertė.

Kas gi yra vartojamoji vertė, kurią piniginis kapitalistas perleidžia skolinimo laikui ir perduoda pramoniniam kapitalistui, paskolos ėmėjui? Tai yra vartojamoji vertė, kurią pinigai įgyja dėl to, kad jie gali būti paversti kapitalu, gali funkcionuoti kaip kapitalas ir kad todėl jie ne tik išlaiko savo pradinį vertės dydį, bet ir pagamina savo judėjime tam tikrą pridedamąją vertę, vidutinį pelną (tai, kas šią normą viršija arba yra žemiau jos, čia yra atsitiktinis dalykas). Kitų prekių vartojamoji vertė galų gale yra sunaudojama, ir kartu išnyksta prekės substancija, o su ja ir jos vertė. Priešingai, prekė-kapitalas turi tą ypatybę, kad, naudojant jo vartojamąją vertę, jo vertė ir vartojamoji vertė ne tik išlieka, bet dar ir padidėja.

Kaip tik šią pinigų kaip kapitalo vartojamąją vertę — sugebėjimą gaminti vidutinį pelną — ir perleidžia piniginis kapitalistas pramoniniam kapitalistui tam laikui, kuriam jis perduoda šiam pastarajam teisę disponuoti paskolintuoju kapitalu.

Šia prasme yra tam tikra analogija tarp tokiu būdu paskolintų pinigų ir darbo jėgos, imant jos santykį su pramoniniu kapitalistu. Tačiau pramoninis kapitalistas apmoka tik darbo jėgos vertę, o pasiskolinto kapitalo vertę jis paprastai grąžina atgal. Darbo jėgos vartojamoji vertė pramoniniam kapitalistui yra ši: savo vartojimo procese ji pagamina daugiau vertės (pelną), negu ji pati turi ir negu ji kainuoja. Šis vertės perteklius yra darbo jėgos vartojamoji vertė pramoniniam kapitalistui. Lygiai taip pat skolinamo piniginio kapitalo vartojamoji vertė yra jo sugebėjimas prijungti ir didinti vertę.

Piniginis kapitalistas faktiškai perleidžia vartojamąją vertę, ir dėl to tai, ką jis atiduoda, jis atiduoda kaip prekę. Ir šiuo atžvilgiu analogija su preke kaip tokia yra visiška. Pirma, tai yra vertė, kuri pereina iš vienų rankų į kitas. Kai mes kalbame apie paprastą prekę, apie prekę kaip tokią, pirkėjo ir pardavėjo rankose lieka ta pati vertė, tik skirtinga forma; tiek iki prekybinio santorio, tiek ir po jo jų rankose yra ta pati vertė, kurią jie perleido, bet tik vienas ją turi prekine forma, kitas — pinigine forma. Skirtumas yra tas, kad skolinimo atveju piniginis kapitalistas yra vienintelis asmuo, kuris sudarant šį santorį atiduoda ver-

tę; tačiau jis išlaiko ją tuo, kad vėliau vėl ją atgauna. Skolinimo atveju tik viena santorio šalis gauna vertę, nes tik viena šalis ją atiduoda. Antra, viena šalis perleidžia tikrąją vartojamąją vertę, o kita šalis ją gauna ir naudoja. Tačiau skirtingai nuo paprastos prekės ši vartojamoji vertė pati yra vertė, būtent vertės dydžio perteklius, palyginti su jos pradiniu dydžiu, perteklius, kuris atsiranda todėl, kad pinigai yra sunaudojami kaip kapitalas. Pelną sudaro ši vartojamoji vertė.

Skolinamų pinigų vartojamąją vertę sudaro tai, kad jie gali funkcionuoti kaip kapitalas ir kaip toks gali pagaminti vidutinėmis aplinkybėmis vidutinį pelną[58].

Tad ką gi moka pramoninis kapitalistas ir kas tokiu būdu yra skolinamojo kapitalo kaina? «That which men pay as interest for the use of what they borrow» [«Tai, ką žmonės moka kaip palūkanas už naudojimąsi tuo, ką jie pasiskolina»], anot Mesio, «a part of the profit it is capable of producing» [«yra dalis to pelno, kurį gali pagaminti tai, kas yra pasiskolinta»][59].

Paprastos prekės pirkėjas perka šios prekės vartojamąją vertę ir sumoka jos vertę. Paskolos ėmėjas taip pat perka pinigų kaip kapitalo vartojamąją vertę; bet ką jis sumoka? Žinoma, ne jų kainą arba vertę, kaip kitas prekes perkant. Tarp skolintojo ir paskolos ėmėjo neįvyksta, kaip tarp pirkėjo ir pardavėjo, vertės formos pasikeitimas, kai ši vertė vieną kartą turi pinigų formą, kitą kartą — prekės formą. Atiduodamos ir atgal gaunamos vertės tolygumas čia pasireiškia visiškai kitu būdu. Vertės suma, pinigai, duodama be ekvivalento ir grąžinama praėjus tam tikram laikui. Skolintojas visą laiką lieka tos pačios vertės savininkas net po to, kai ji iš jo rankų yra perėjusi į paskolos ėmėjo rankas. Vykstant paprastiems prekių mainams, pinigai visada yra pirkėjo pusėje; o skolinant pinigai yra pardavėjo pusėje. Pardavėjas yra tas asmuo, kuris atiduoda pinigus tam tikram laikui, o kapitalo pirkėjas yra tas asmuo, kuris juos gauna kaip prekę. Tačiau tai yra galima tik tuo atveju, jei pinigai funkcionuoja kaip kapitalas ir todėl yra avansuojami. Paskolos ėmėjas skolinasi pinigus kaip kapitalą, kaip savaime didėjančią vertę. Tačiau pradžioje tai tėra kapitalas savyje,— panašiai kaip kiekvienas kapitalas savo pradiniame taške, jo avansavimo momentu. Tik jį naudojant, jo vertė didėja, jis realizuojasi kaip kapitalas. Tačiau paskolos ėmėjas

---

58 «Palūkanų ėmimo teisingumas priklauso ne nuo to, ar tam tikras žmogus gamina pelną ar ne, bet nuo to» (to, kas pasiskolinta) «sugebėjimo gaminti pelną, jei tai yra teisingai panaudojama». («An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest, wherein the sentiments of Sir W. Petty and Mr. Locke, on that head, are considered». London 1750, 49 psl. Anoniminio veikalo autorius — Dž. Mesis.)

59 «Turtingi šalies žmonės, užuot patys panaudoję savo pinigus... skolina juos kitiems, kad jie gamintų pelną, palikdami savininkams dalį tuo būdu pagaminto pelno» (ten pat, 23—24 psl.).

turi jį grąžinti kaip *realizuotąjį* kapitalą, vadinasi, kaip vertę plius pridedamoji vertė (palūkanos); o pastaroji gali būti tik dalis jo realizuoto pelno. Palūkanos gali sudaryti tik dalį realizuoto pelno, o ne visą šį pelną, nes paskolos ėmėjui pasiskolinto kapitalo vartojamąją vertę sudaro tai, kad jis gamina jam pelną. Kitaip išeitų, kad skolintojas visai neperleidžia vartojamosios vertės. Iš antros pusės, visas pelnas negali tekti paskolos ėmėjui. Tai reikštų, kad jis nieko nėra sumokėjęs už vartojamosios vertės perleidimą ir kad jis grąžina skolintojui avansuotuosius pinigus kaip paprastus pinigus, o ne kaip kapitalą, ne kaip realizuotą kapitalą, nes realizuotas kapitalas jie yra tik kaip $P+\Delta P$.

Abu, ir skolintojas ir paskolos ėmėjas, sunaudoja tą pačią pinigų sumą kaip kapitalą. Tačiau tik pastarojo rankose ji funkcionuoja kaip kapitalas. Ta aplinkybė, kad ta pati pinigų suma du kartus egzistuoja kaip kapitalas dviem asmenims, nepadvigubina pelno. Ši suma gali funkcionuoti kaip kapitalas jiems abiem tik todėl, kad pelnas yra padalijamas. Skolintojui tenkanti dalis yra vadinama palūkanomis.

Mes tariame, kad visas santoris vyksta tarp dviejų kapitalistų rūšių, tarp piniginio kapitalisto ir pramoninio arba prekybinio kapitalisto.

Niekad nereikia pamiršti, kad čia kapitalas kaip kapitalas yrą prekė arba kad prekė, apie kurią čia kalbama, yra kapitalas. Todėl visi čia pasireiškiantieji santykiai būtų iracionalūs paprastos prekės požiūriu, arba taip pat kapitalo požiūriu, kai pastarasis funkcionuoja savo reprodukcijos procese kaip prekinis kapitalas. Paskolos davimas ir paskolos gavimas vietoj pardavimo ir pirkimo — štai koks čia yra skirtumas, kuris išplaukia iš prekės-kapitalo specifinės prigimties. Lygiai taip pat skirtumas yra tas, kad čia yra sumokamos palūkanos vietoj prekės kainos. Jei palūkanos būtų pavadintos piniginio kapitalo kaina, tatai būtų iracionali kainos forma, visiškai prieštaraujanti prekės kainos sąvokai[60]. Čia kaina yra parodyta savo grynai abstrakčia ir turinio neturinčia forma, tokia forma, kad tai yra tam tikra pinigų suma, kuri sumokama už kažką, kas vienaip ar kitaip figūruoja kaip vartojamoji vertė; tuo tarpu savo sąvoka kaina yra lygi pinigais išreikštai šios vartojamosios vertės vertei.

---

[60] «Išsireiškimas vertė (value), taikant jį currency [cirkuliacijos priemonėms], turi tris reikšmes... 2) currency actually in hand [cirkuliacijos priemonės, kurios tikrai yra rankose] palyginti su ta pačia currency suma, kuri turi būti gauta kurią nors dieną vėliau. Pastaruoju atveju jų vertė yra matuojama palūkanų norma, o palūkanų norma yra apsprendžiama by the ratio between the amount of loanable capital and the demand for it [santykio tarp viso skolinamojo kapitalo ir jo paklausos]» (Pulkininkas *R. Torrens*: «On the Operation of the Bank Charter Act of 1844 etc.», 2 leid. [London] 1847 [5—6 psl.]).

Palūkanos kaip kapitalo kaina yra iš pat pradžių visai iracionalus išsireiškimas. Čia prekė turi dvejopą vertę: pirma, vertę ir antra, nuo šios vertės skirtingą kainą, o tuo tarpu kaina yra piniginė vertės išraiška. Piniginis kapitalas pirmiausia yra ne kas kita, kaip pinigų suma arba tam tikros prekių masės vertė, fiksuota kaip pinigų suma. Jei prekė yra skolinama kaip kapitalas, tai ji yra tik užmaskuota pinigų sumos forma. Nes tai, kas yra skolinama kaip kapitalas, yra ne tiek ir tiek svarų medvilnės, bet tiek ir tiek pinigų, kurie egzistuoja medvilnės forma kaip pastarosios vertė. Todėl kapitalo kaina santykiauja su ja kaip su pinigų suma, nors ir ne kaip su «currency» [cirkuliacijos priemonėmis], kaip mano p. Torensas (žr. aukščiau 60 pastabą). Tad kokiu būdu vertės suma gali turėti kainą, neskaitant jos pačios kainos, neskaitant kainos, išreikštos jos pačios pinigine forma? Juk kaina yra prekės vertė (tai vienodai liečia ir rinkos kainą, kurios skirtumas nuo vertės yra ne kokybinis, o tik kiekybinis, teliečiantis vertės dydį) skirtingai nuo jos vartojamosios vertės. Kaina, kuri kokybiškai skiriasi nuo vertės, yra absurdiškas prieštaravimas[61].

Kapitalas pasireiškia kaip kapitalas savo vertės didėjimu; jo didėjimo laipsnis išreiškia tą kiekybinį laipsnį, kuriuo jis realizuojasi kaip kapitalas. Jo pagaminta pridedamoji vertė, arba pelnas,— jo norma arba lygis,— yra matuojama tik palyginant ją su avansuotojo kapitalo verte. Todėl didesnis ar mažesnis palūkanas duodančio kapitalo vertės padidėjimas taip pat yra matuojamas tik palyginant palūkanų sumą, jam tenkančią bendro pelno dalį, su avansuotojo kapitalo verte. Todėl jei kaina išreiškia prekės vertę, tai palūkanos išreiškia piniginio kapitalo vertės padidėjimą ir todėl atrodo esančios kaina, kuri yra sumokama už jį skolintojui. Todėl iš pat pradžių yra aišku, kad siekimas betarpiškai pritaikyti šiam atvejui, kaip tai daro Prudonas, paprastus pinigų tarpininkaujamus mainų santykius, pirkimo ir pardavimo santykius, yra nesąmonė. Pagrindinė prielaida kaip tik yra ta, kad pinigai funkcionuoja kaip kapitalas ir todėl jie gali būti perduoti trečiajam asmeniui kaip kapitalas savyje, kaip potencinis kapitalas.

Tačiau kaip prekė pats kapitalas čia pasireiškia todėl, kad jis yra siūlomas rinkoje ir kad pinigų vartojamoji vertė yra iš tikrųjų perleidžiama kaip kapitalas. Bet jo vartojamoji vertė yra sugebėjimas gaminti pelną. Pinigų arba prekių kaip kapitalo vertę

[61] «Dviprasmiškumas terminų: pinigų arba cirkuliacijos priemonių vertė, kurie vartojami nesigilinant, siekiant pažymėti tiek prekių mainomąją vertę, tiek ir kapitalo vartojamąją vertę,— šis terminų dviprasmiškumas yra nuolatinis painiavos šaltinis» (*Tooke*: «Inquiry into the Currency Principle» [London 1844], 77 psl.). — Tačiau Tukas nepastebi svarbiausios painiavos (glūdinčios pačioje dalyko esmėje), kurią sudaro tai, kad vertė kaip tokia (palūkanos), pasidaro kapitalo vartojamąja verte.

apsprendžia ne jų kaip pinigų arba prekių vertė, bet pridedamosios vertės kiekis, kurį jie pagamina savo savininkui. Kapitalo produktas yra pelnas. Ar pinigai yra sunaudoti kaip pinigai ar jie avansuoti kaip kapitalas, tai kapitalistinės gamybos sąlygomis tėra skirtingas pinigų panaudojimas. Pinigai, respective [atitinkamai] prekė savyje, potencialiai yra kapitalas lygiai taip pat, kaip ir darbo jėga potencialiai yra kapitalas. Nes 1) jei pinigai gali būti paversti gamybos elementais ir tėra, kaip iš tikrųjų ir būna, tik abstrakti gamybos elementų išraiška, jų buvimas vertės pavidalu, 2) jei medžiaginiai turto elementai jau turi savybę potencialiai būti kapitalu, tai taip yra todėl, kad kapitalistinės gamybos sąlygomis egzistuoja juos papildanti priešybė, tai, kas juos padaro kapitalu,— samdomasis darbas.

Medžiaginio turto antagonistinis visuomeninis pobūdis — jo antagonizmas darbui kaip samdomajam darbui — imant jį atskirai nuo gamybos proceso, jau yra išreikštas kapitalo nuosavybėje kaip tokioje. Jau šis momentas, imant jį atskirai nuo paties kapitalistinio gamybos proceso, būdamas nuolatinis jo rezultatas ir kartu jo nuolatinė prielaida, pasireiškia tuo, kad pinigai, ir taip pat prekė, savyje, slaptai, potencialiai yra kapitalas, kad jie gali būti parduoti kaip kapitalas ir kad šia forma jie yra komandavimas svetimam darbui, pretenzija pasisavinti svetimą darbą, ir todėl yra savaime didėjanti vertė. Čia taip pat aiškiai pasirodo, kad kaip tik šis santykis yra pagrindas ir priemonė svetimam darbui pasisavinti, o ne koks nors kapitalisto darbas, kuris būtų ekvivalentas.

Toliau, kapitalas pasireiškia kaip prekė, kadangi pelno pasidalijimą į palūkanas ir tikrąja šio žodžio prasme pelną reguliuoja paklausa ir pasiūla, vadinasi, konkurencija, visiškai taip pat, kaip prekių rinkos kainas. Tačiau skirtumas čia taip pat krinta į akis, kaip ir panašumas. Jei paklausa ir pasiūla padengia viena kitą, tai prekės rinkos kaina atitinka jos gamybos kainą; t. y. šiuo atveju paaiškėja, kad jos kainą reguliuoja vidiniai kapitalistinės gamybos dėsniai, nepriklausomai nuo konkurencijos, nes paklausos ir pasiūlos svyravimai neišaiškina nieko, kaip tik rinkos kainų nukrypimus nuo gamybos kainų,— nukrypimus, kurie savitarpyje išsilygina, vadinasi, imant tam tikrus ilgesnius laiko tarpus, vidutinės rinkos kainos yra lygios gamybos kainoms. Kai paklausa ir pasiūla padengia viena kitą, šios jėgos nustoja veikusios, panaikina viena kitą ir bendrasis dėsnis, kurio veikimas apsprendžia kainas, tada galioja kaip dėsnis ir atskiram atvejui; tada rinkos kaina jau savo betarpišku buvimu, o ne tik kaip vidutinis rinkos kainų judėjimo dydis, atitinka gamybos kainą, kurią reguliuoja imanentiniai paties gamybos būdo dėsniai. Tas pat ir su darbo užmokesčiu. Jei paklausa ir pasiūla padengia

viena kitą, tai jų veikimas išnyksta, ir darbo užmokestis yra lygus darbo jėgos vertei. Tačiau kitaip yra su palūkanomis už piniginį kapitalą. Konkurencija čia apsprendžia ne nukrypimus nuo dėsnio: čia tiesiog nėra jokio kito pasidalijimą liečiančio dėsnio, kaip tik tas, kurį diktuoja konkurencija, nes, kaip mes vėliau pamatysime, nėra jokios «natūralinės» palūkanų normos. Priešingai, natūraline palūkanų norma yra suprantama kaip tik ta norma, kurią apsprendžia laisvoji konkurencija. Palūkanų normos «natūralinių» ribų nėra. Ten, kur konkurencija apsprendžia ne tik nukrypimus ir svyravimus, kur, vadinasi, esant savitarpyje priešingai veikiančių jėgų pusiausvyrai, aplamai išnyksta bet koks apsprendžiantis veikimas, ten tai, kas yra apsprendžiama, yra savaime kažkas nedėsningo ir atsitiktinio. Smulkiau apie tai sekančiame skirsnyje.

Kai yra kalbama apie palūkanas duodantį kapitalą, tai visa atrodo kaip kažkas išviršinio: kapitalo avansavimas — skolintojas tiesiog perduoda jį paskolos ėmėjui; realizuotojo kapitalo sugrįžimas — paskolos ėmėjas tiesiog perduoda atgal, sumoka skolintojui kapitalą su palūkanomis. Tas pat pasakytina ir apie kapitalistiniam gamybos būdui imanentinį dėsnį, būtent, kad pelno normą apsprendžia ne tiktai per vieną apyvartą pagaminto pelno santykis su avansuotojo kapitalo verte, bet taip pat ir paties šio apyvartos laiko ilgumas, t. y. apsprendžia pelnas, kurį duoda pramoninis kapitalas per tam tikrus laiko tarpus. Palūkanas duodančio kapitalo atveju tai taip pat atrodo kaip kažkas visiškai išviršinio: skolintojui tik sumokamos tam tikros palūkanos už tam tikrą laiko tarpą.

Romantiškasis Adomas Miuleris su jam įprastu daiktų vidinio ryšio supratimu sako («Die Elemente der Staatskunst». Berlin 1809, 138 psl.): «Nustatant daiktų kainą, neklausiama apie laiką; nustatant palūkanų normą daugiausia atsižvelgiama į laiką». Jis nemato, koks yra gamybos laiko ir cirkuliacijos laiko vaidmuo nustatant prekių kainą ir kokiu būdu kaip tik tai apsprendžia pelno normą atitinkamam kapitalo apyvartos laikui, o, nustatant pelną tam tikram laikui, yra nustatoma ir palūkanų norma. Visas jo giliamintiškumas čia, kaip ir visada, tėra tas, kad jis mato dulkių debesis, lekiančius paviršiuje, ir pretenzingai samprotauja apie šias dulkes kaip apie kažką slėpininga ir reikšminga.

DVIDEŠIMT ANTRASIS SKIRSNIS

PELNO DALIJIMAS. PALŪKANŲ NORMA. «NATŪRALINĖ» PALŪKANŲ NORMA

Šio skirsnio objektas, taip pat visi kredito reiškiniai aplamai, apie kuriuos mes kalbėsime vėliau, čia negali būti smulkiai išnagrinėti. Konkurencija tarp skolintojų ir paskolos ėmėjų ir dėl to įvykstantieji palyginti trumpalaikiai pinigų rinkos svyravimai išeina už mūsų nagrinėjimo ribų. Norint pavaizduoti ciklinį judėjimą, kurį palūkanų norma atlieka pramoninio ciklo metu, pirma reikia pavaizduoti patį šį ciklą, kurio čia taip pat negalima išnagrinėti. Tas pat liečia ir didesnį ar mažesnį apytikrį palūkanų normos išsilyginimą pasaulinėje rinkoje. Mūsų uždavinys čia tėra išaiškinti savarankišką palūkanas duodančio kapitalo formą ir palūkanų atsiskyrimą nuo pelno.

Kadangi palūkanos yra tik ta pelno dalis, kurią, sutinkamai su mūsų ligšioline prielaida, pramoninis kapitalistas turi mokėti piniginiam kapitalistui, tai maksimali palūkanų riba yra pats pelnas, kai funkcionuojančiajam kapitalistui tenkanti dalis būtų = 0. Paliekant nuošalyje atskirus atvejus, kai palūkanos faktiškai gali būti didesnės už pelną,— bet tada jos negali būti mokamos iš pelno,— gal būt, maksimalia palūkanų riba būtų galima laikyti visą pelną minus ta jo dalis, kuri sudaro užmokestį už priežiūrą (wages of superintendence) ir kurią mes turėsime išnagrinėti vėliau. Minimalios palūkanų normos ribos visiškai negalima apibrėžti. Ji gali sumažėti iki bet kurio lygio. Bet tada vėl iš naujo pasireiškia priešingai veikiančios aplinkybės ir pakelia ją virš šio santykinio minimumo.

«Santykis tarp sumos, sumokėtos už kapitalo naudojimą, ir paties šio kapitalo išreiškia palūkanų normą, kuri yra matuojama pinigais».— «Palūkanų norma priklauso 1) nuo pelno normos, 2) nuo to, kokiu santykiu pasiskirsto visas pelnas tarp skolintojo ir paskolos ėmėjo» («Economist», 1853 m. sausio 22 d.). «Kadangi tai, kas sumokama kaip palūkanos už naudojimąsi paskola, yra dalis pelno, kurį gali pagaminti paskola, tai šias palūkanas turi nuolat reguliuoti toks pelnas» (Massie, cit. veik., 49 psl.).

Iš pradžių tarkime, kad yra pastovus santykis tarp viso pelno ir tos jo dalies, kuri kaip palūkanos turi būti sumokėta pini-

giniam kapitalistui. Tokiu atveju yra aišku, kad palūkanos didės arba mažės kaip ir visas pelnas, o pastarąjį apsprendžia bendroji pelno norma ir jos svyravimai. Pavyzdžiui, jei vidutinė pelno norma būtų = 20%, o palūkanos = $^1/_4$ pelno, tai palūkanų norma būtų = 5%; jei vidutinė pelno norma būtų = 16%, tai palūkanos būtų = 4%. Jei pelno norma būtų 20%, tai palūkanos galėtų pakilti iki 8%, ir pramoninis kapitalistas vis dėlto gautų tą patį pelną, kokį jis gaudavo, kai pelno norma buvo = 16% ir palūkanų norma = 4%, būtent 12%. Jei palūkanos pakiltų tik iki 6 ar 7%, tai pramoninis kapitalistas vis dėlto pasilaikytų sau didesnę pelno dalį. Jei palūkanos būtų lygios pastoviajai vidutinio pelno daliai, tai iš to išeitų, kad kuo aukštesnė yra bendroji pelno norma, tuo didesnis yra absoliutus skirtumas tarp viso pelno ir palūkanų, tuo didesnė, vadinasi, yra ta viso pelno dalis, kuri tenka funkcionuojančiam kapitalistui, ir atvirkščiai. Tarkime, kad palūkanos = $^1/_5$ vidutinio pelno. $^1/_5$ iš 10 yra 2, skirtumas tarp viso pelno ir palūkanų = 8; $^1/_5$ iš 20=4, skirtumas = 20—4=16; $^1/_5$ iš 25=5, skirtumas = 25—5=20; $^1/_5$ iš 30=6, skirtumas = 30—6=24; $^1/_5$ iš 35=7, skirtumas = 35—7=28. Skirtingos palūkanų normos: 4, 5, 6, 7% visą laiką čia išreikštų tik $^1/_5$ arba 20% viso pelno. Vadinasi, jei pelno normos yra skirtingos, tai skirtingos palūkanų normos gali išreikšti tą pačią viso pelno dalį arba tą pačią viso pelno procentinę dalį. Esant tokiam pastoviam palūkanų santykiui, pramoninis pelnas (skirtumas tarp viso pelno ir palūkanų) būtų tuo didesnis, kuo didesnė yra bendroji pelno norma, ir atvirkščiai.

Visoms kitoms sąlygoms esant vienodoms, jei imsime daugiau ar mažiau pastovų santykį tarp palūkanų ir viso pelno, funkcionuojantis kapitalistas galės ir sutiks mokėti didesnę ar mažesnę palūkanų normą tiesiog priklausomai nuo pelno normos lygio[62]. Mes jau matėme, kad pelno normos dydis yra atvirkščiai proporcingas kapitalistinės gamybos išsivystymui; iš to išeina, kad didesnė ar mažesnė palūkanų norma šalyje yra taip pat atvirkščiai proporcinga pramonės išsivystymo lygiui, jei tik palūkanų normos skirtingumas tikrai išreiškia pelno normų skirtingumą. Vėliau mes pamatysime, jog visiškai nėra būtina, kad visada būtų taip. Šia prasme galima pasakyti, kad palūkanų normą reguliuoja pelnas, tiksliau — bendroji pelno norma. Ir šis palūkanų normos reguliavimo būdas galioja net jos vidutinio lygio atžvilgiu.

Šiaip ar taip, vidutinę pelno normą reikia laikyti galutinai apsprendžiančia maksimalią palūkanų normos ribą.

Tą aplinkybę, kad palūkanų normą reikia nagrinėti imant jos santykį su vidutine pelno norma, mes dabar ištirsime

[62] «Natūralinę palūkanų normą valdo atskiros įmonės pelnas (profits of trade)» (*Massie,* cit. veik., 51 psl.).

smulkiau. Kai reikia tam tikro dydžio visumą, pvz., pelną, dalyti tarp dviejų asmenų, tai, žinoma, išdava priklauso pirmiausia nuo tos padalytinos visumos dydžio, o jį, pelno dydį, apsprendžia vidutinė pelno norma. Tarkime, kad yra duota bendroji pelno norma, vadinasi, pelno dydis tam tikro dydžio kapitalui, sakykime, 100-ui; tada palūkanų pasikeitimai bus, aišku, atvirkščiai proporcingi pasikeitimams tos pelno dalies, kuri lieka funkcionuojančio, bet su pasiskolintu kapitalu veikiančio kapitalisto rankose. O aplinkybės, kurios apsprendžia padalytino pelno — neapmokėtu darbu sukurtos vertės — dydį, labai skiriasi nuo tų, kurios apsprendžia jo pasidalijimą tarp šių dviejų kapitalistų rūšių, ir dažnai veikia visiškai priešinga kryptimi[63].

Jei mes išnagrinėsime tuos apyvartų ciklus, kuriais vystosi šiuolaikinė pramonė,— rimties būvį, didėjantį pagyvėjimą, klestėjimą, perprodukciją, krachą, stagnaciją, rimties būvį ir t. t., ciklus, kurių tolesnė analizė išeina už mūsų nagrinėjimo ribų,— tai mes pamatysime, kad žema palūkanų norma daugiausia atitinka klestėjimo arba viršpelnio laikotarpius, palūkanų normos kilimas — perėjimą iš klestėjimo į jį pakeičiantį posūkį, o palūkanų normos maksimumas, pasiekiantis kraštutinį lupikišką mastą, atitinka krizę[64]. Nuo 1843 metų vasaros prasidėjo tvirtas klestėjimas; palūkanų norma, kuri dar 1842 m. pavasarį siekė 4½%, 1843 m. pavasarį ir vasarą sumažėjo iki 2%[65], o rugsėjo mėnesį net iki 1½% (Gilbart, I, 166 psl.); vėliau, 1847 m. krizės metu, ji pakilo iki 8% ir aukščiau.

Žinoma, iš antros pusės, žema palūkanų norma gali sutapti su sustingimu, o nuosaikiai kylanti palūkanų norma — su didėjančiu pagyvėjimu.

Aukščiausią lygį palūkanų norma pasiekia krizių metu, kai reikia skolintis pinigų mokėjimams atlikti, kad ir kiek tai kainuotų. Be to,— kadangi palūkanų normos didėjimą atitinka vertybinių popierių kainos mažėjimas,— tai duoda žmonėms, turintiems

[63] Rankraštyje čia yra tokia pastaba: «Iš šio skirsnio dėstymo paaiškėja, kad vis dėlto bus geriau, prieš nagrinėjant pelno pasiskirstymo dėsnius, iš pradžių išdėstyti, kokiu būdu kiekybinis dalijimas pavirsta kokybiniu. Norint prie to pereiti iš ankstesnio skirsnio, nereikia nieko kito, kaip tik įsivaizduoti palūkanas iš pradžių kaip tam tikrą pelno dalį, tiksliau neapibrėžiant šios dalies».

[64] «Pirmuoju laikotarpiu, betarpiškai po depresijos laikotarpio, pinigų yra pakankamai, spekuliacijos nėra; antruoju laikotarpiu pinigų yra pakankamai, ir spekuliacija klesti; trečiuoju laikotarpiu spekuliacija pradeda mažėti, ir pinigų yra ieškoma; ketvirtuoju laikotarpiu pinigų negalima gauti, ir prasideda depresija» (*Gilbart*: «A Practical Treatise on Banking», 5 leid., London 1849, I t., 149 psl.).

[65] Tukas tai aiškina «pridėtinio kapitalo susikaupimu, kuris būtinai yra susijęs su negalėjimu pelningai jį panaudoti ankstesniais metais, piniginių atsargų išsilaisvinimu ir atgimusiomis viltimis, kad suklestės prekyba» («History of Prices from 1839 till 1847». London 1848, 54 psl.).

laisvą piniginį kapitalą, puikią progą įsigyti pusvelčiui tokius vertybinius popierius, kurie normaliomis sąlygomis turi vėl pasiekti bent savo vidutinę kainą, kai tik palūkanų norma vėl sumažės[66].

Tačiau yra ir palūkanų normos mažėjimo tendencija, visiškai nepriklausomai nuo pelno normos svyravimų. Ir yra dvi svarbiausios to reiškinio priežastys:

I. «Jei mes net tartume, kad kapitalo niekad nesiskolinama kitaip kaip tik gamybiniam panaudojimui, tai vis dėlto yra galima, kad palūkanų norma keičiasi visai nesikeičiant bendrojo pelno normai. Nes tam tikrai tautai darant pažangą turto vystymosi atžvilgiu, atsiranda ir vis labiau auga kategorija žmonių, kurie savo protėvių darbo dėka yra savininkai fondų, pakankamų tam, kad jie galėtų gyventi vien iš gaunamų už juos palūkanų. Yra daug ir tokių asmenų, kurie, aktyviai dalyvaudami versle savo jaunystėje ir būdami subrendę, pasitraukia iš jo, kad senatvėje galėtų ramiai gyventi iš palūkanų, gaunamų už sukauptas sumas. Abi šios kategorijos rodo tendenciją didėti augant šalies turtui, nes tie, kurie pradeda jau su vidutinio dydžio kapitalu, lengviau pasiekia nepriklausomą padėtį, negu tie, kurie pradeda su mažu kapitalu. Todėl senose ir turtingose šalyse santykis tarp tos nacionalinio kapitalo dalies, kurios savininkai nenori jos naudoti patys, su visu visuomenės gamybiniu kapitalu yra didesnis negu tas pats santykis naujai apgyventose ir neturtingose šalyse. Kokia nuostabiai didelė yra rentininkų klasė Anglijoje! Tuo pačiu santykiu, kuriuo auga rentininkų klasė, auga ir kapitalų skolintojų klasė, nes abi jos yra tas pat» (Ramsay: «Essay on the Distribution of Wealth» [Edinburgh 1836], 201 psl.).

II. Spaudimą palūkanų normai turi daryti ir kredito sistemos išsivystymas, nuolat drauge su ja didėjanti galimybė pramonininkams ir pirkliams disponuoti su bankininkų pagalba visomis visų visuomenės klasių piniginėmis santaupomis ir progresuojanti šių santaupų koncentracija tokiu mastu, kuriam esant jos gali veikti kaip piniginis kapitalas. Smulkiau apie tai vėliau.

Apie tai, kas apsprendžia palūkanų normą, Ramsėjus sako, kad ji «iš dalies priklauso nuo bendrojo pelno normos, iš dalies nuo santykio, kuriuo ši pastaroji dalijama į palūkanas ir įmonininko pelną (profits of enterprise). Šis santykis priklauso nuo konkurencijos tarp kapitalo skolintojų ir paskolos ėmėjų; numatomoji bendrojo pelno norma daro įtakos šiai konkurencijai, bet pastaroji

---

[66] «Vienas bankininkas atsisakė duoti senam savo klientui paskolą laiduojant 200 000 sv. st. vertės vertybiniais popieriais. Kai šis klientas jau norėjo išeiti ir paskelbti nutraukiąs mokėjimus, bankininkas jam pasakė, kad nėra reikalo to daryti, nes esamomis sąlygomis jis galėtų pirkti tuos popierius už 150 000 sv. st.» («The Theory of the Exchanges. The Bank Charter Act of 1844 etc.». London 1864, 80 psl.).

ne išimtinai jos yra reguliuojama[67]. Ji nėra vienintelis konkurencijos reguliuotojas todėl, kad, iš vienos pusės, daugelis skolinasi neketindami gamybiškai panaudoti paskolą ir, iš antros pusės, todėl, kad viso skolinamojo kapitalo dydis kinta keičiantis šalies turtui, nepriklausomai nuo bet kokio bendrojo pelno pasikeitimo» (Ramsay, ten pat, 206 ir 207 psl.).

Norint rasti vidutinę palūkanų normą, reikia 1) apskaičiuoti vidutinę palūkanų normą iš jos kitimų stambių pramonės ciklų metu ir 2) apskaičiuoti palūkanų normą tokiose įdėjimo srityse, kur kapitalas yra skolinamas palyginti ilgam laikui.

Tam tikroje šalyje viešpataujanti vidutinė palūkanų norma, skirtingai nuo nuolat svyruojančių rinkos normų, jokio dėsnio negali būti apsprendžiama. Šioje srityje nėra kokios nors natūralinės palūkanų normos ta prasme, kokia ekonomistai kalba apie natūralinę pelno normą ir natūralinę darbo užmokesčio normą. Jau Mesis visai teisingai apie tai pažymi (49 psl.): «Vienintelis dalykas, kuris gali sukelti abejojimą šiuo atveju,— tai klausimas, kokia šio pelno dalis turi teisėtai priklausyti paskolos ėmėjui ir kokia skolintojui; ir nėra kito būdo tai nustatyti, kaip tik kreiptis į paskolos ėmėjų ir skolintojų nuomonę aplamai, nes teisinga ar neteisinga šiuo atžvilgiu tėra tai, kas tokiu pripažįstama bendrai sutinkant». Paklausos ir pasiūlos lygybė — vidutinė pelno norma yra imama kaip duota — čia visai nieko nereiškia. Tais atvejais, kai aplamai naudojamasi šia formule, ja yra naudojamasi (ir tokiu atveju tai teisinga ir praktikos požiūriu) kaip formule rasti pagrindinei taisyklei, kuri nepriklauso nuo konkurencijos ir, dar daugiau, ją apsprendžia (kaip formule rasti reguliuojančioms riboms arba ribiniams dydžiams); ji yra formulė tiems, kurie yra pagauti konkurencijos praktikos su jos išoriniais pasireiškimais ir iš jų kylančiais vaizdiniais; formulė, kuri jiems padeda susidaryti nors ir paviršutinišką supratimą apie konkurencijoje pasireiškiantį vidinį ekonominių santykių ryšį. Tai yra būdas pereiti nuo pasikeitimų, susijusių su konkurencija, prie šių pasikeitimų ribų. Tačiau jis negali būti taikomas vidutinei palūkanų normai. Nėra visai jokio pagrindo, kodėl konkurencijos vidutinės sąlygos, pusiausvyra tarp skolintojų ir paskolos ėmėjų, turėtų duoti skolintojui už jo kapitalą 3, 4, 5 ir t. t. procentų palūkanų normą arba tam tikrą bendrojo pelno dalį, 20% arba 50%. Tais atvejais, kai čia lemiamą vaidmenį vaidina konkurencija kaip tokia, apibrėžimas pats savaime yra atsitiktinis, grynai empirinis, ir tik pedantizmas arba fantazavimas gali siekti pavaizduoti šį atsitiktinumą

[67] Kadangi palūkanų normą, aplamai imant, apsprendžia vidutinė pelno norma, tai labai dažnai su žema palūkanų norma gali būti susijusios nepaprastos spekuliacinės machinacijos. Pavyzdžiui, geležinkelių spekuliacijos 1844 m. vasarą. Anglijos banko palūkanų norma buvo pakelta iki 3% tik 1844 m. spalio 16 d.

kaip kažkokią būtinybę[68]. 1857 ir 1858 metų parlamentinėse ataskaitose apie bankų įstatymus ir prekybos krizę nėra nieko juokingesnio kaip Anglijos banko direktorių, Londono bankininkų, provincijos bankininkų ir teoretikų profesionalų begaliniai plepalai apie «real rate produced» [«realiai sukurtą normą»], kur jie nenueina toliau bendrų frazių, kaip, pvz.: «Kaina, kuri yra sumokama už paskolintą kapitalą, turi keistis kintant šio kapitalo pasiūlai», arba «aukšta palūkanų norma ir žema pelno norma negali egzistuoti greta ilgą laiką» ir kitų tokių banalybių[69]. Įprotis, įstatymu pasidariusi tradicija ir t. t., lygiai taip pat, kaip ir pati konkurencija, apsprendžia vidutinę palūkanų normą, turint galvoje, kad ji egzistuoja ne tik kaip vidutinis skaičius, bet ir kaip faktinis dydis. Jau daugelyje juridinių bylų, kurias sprendžiant reikia apskaičiuoti palūkanas, tenka vidutinę palūkanų normą laikyti įstatymine. Bet jei iškelsime klausimą, kodėl vidutinės palūkanų normos ribos negali būti išvestos iš bendrų dėsnių, tai atsakymą gali duoti tik pati palūkanų prigimtis. Palūkanos yra ne kas kita, kaip dalis vidutinio pelno. Tas pats kapitalas pasireiškia dvejopa paskirtimi: kaip skolinamasis kapitalas — skolintojo rankose, kaip pramoninis arba prekybinis kapitalas — funkcionuojančiojo kapitalisto rankose. Bet jis funkcionuoja tik vieną kartą ir pats pagamina pelną tik vieną kartą. Pačiame gamybos procese kapitalo, kaip skolinamojo kapitalo, pobūdis nevaidina jokio vaidmens. Kaip abu asmenys dalijasi savo tarpe tą pelną, į kurį jie pretenduoja, tai savaime yra toks pat grynai empirinis, atsitiktinumo sferai

---

[68] Antai, *J. G. Opdyke*: «A Treatise on Political Economy». New York 1851, be galo nevykusiai mėgina išaiškinti 5% palūkanų normos visuotinumą amžinų dėsnių veikimu. Nepalyginamai naiviau samprotauja p. Karlas Arndas veikale «Die naturgemässe Volkswirtschaft gegenüber dem Monopoliengeist und dem Kommunismus etc.». Hanau 1845. Čia galime skaityti štai ką: «Natūralioje prekių gamybos eigoje yra tik *vienas* reiškinys, kuris tam tikru mastu lyg turėtų reguliuoti palūkanų normą visiškai išsivysčiusiose šalyse; tai yra santykis, kuriuo Europos miškų medienos masės didėja metinio prieauglio dėka. Šis prieauglis atsiranda visiškai nepriklausomai nuo jų mainomosios vertės» (komiška, kad medžiai duoda savo prieauglį nepriklausomai nuo jų mainomosios vertės!) «santykiu 3—4 su 100. Sutinkamai su tuo» (kadangi medžių prieauglis visiškai nepriklauso nuo jų mainomosios vertės, nors jų mainomoji vertė gali priklausyti nuo jų prieauglio) «negalima būtų laukti sumažėjimo žemiau to lygio, kurį ji» (palūkanų norma) «dabar pasiekia turtingiausiose šalyse» (124 psl.). — Tai verta pavadinti: «miške išauganti palūkanų norma [«waldursprüngliche Zinsfuss»]», ir jos išradėjas sutelkia tame pačiame veikale dar didesnį patarnavimą «mūsų mokslui» kaip «šunų mokesčio filosofas».

[69] Anglijos bankas padidina ir sumažina savo diskonto normą priklausomai nuo to, ar aukso kiekis padidėja ar sumažėja, nors, žinoma, jis visada atsižvelgia į atviroje rinkoje viešpataujančią normą. «Todėl spekuliavimas vekselių diskontu, kuris iš anksto numato banko normos pasikeitimus, dabar yra pasidaręs vienu iš svarbiausių stambių piniginio centro» — t. y. Londono pinigų rinkos — «kapitalistų užsiėmimų» («The Theory of the Exchanges etc.», 113 psl.).

priklausantis faktas, kaip kokios nors bendrovės procentinis bendro pelno paskirstymas tarp įvairių dalyvių. Vykstant dalijimui į pridedamąją vertę ir darbo užmokestį — šiuo dalijimu iš esmės yra pagrįstas pelno normos apibrėžimas — lemiamą įtaką daro du visai skirtingi elementai: darbo jėga ir kapitalas; tai yra funkcijos dviejų nepriklausomų kintamųjų dydžių, kurie savitarpyje apriboja vienas kitą; iš jų *kokybinio skirtumo* kyla pagamintosios vertės *kiekybinis dalijimas*. Vėliau pamatysime, kad tas pat įvyksta dalijant pridedamąją vertę į rentą ir pelną. Palūkanų atžvilgiu nieko panašaus nebūna. Čia *kokybinis skirtumas,* atvirkščiai, kyla, kaip tuojau pamatysime, iš *grynai kiekybinio* tos pačios pridedamosios vertės dalies *dalijimo.*

Iš viso to, kas anksčiau išdėstyta, išeina, kad nėra jokios «natūralinės» palūkanų normos. Bet jei, iš vienos pusės, vidutinės palūkanų normos ribos, priešingai bendrajai pelno normai, arba vidutinės palūkanų normos ribos, skirtingai nuo nuolat svyruojančių palūkanų rinkos normų, negali būti nustatomos kokiu nors bendru dėsniu,— nes čia yra kalbama tik apie bendrojo pelno dalijimą tarp dviejų kapitalo savininkų, remiantis įvairiais titulais,— tai, atvirkščiai, palūkanų norma, tiek vidutinė, tiek ir jų rinkos norma, kiekvienu konkrečiu atveju pasireiškia kaip tolygus, apibrėžtas ir apčiuopiamas dydis — visai kitaip, negu kad būna su bendrąja pelno norma[70].

Palūkanų norma santykiauja su pelno norma taip pat, kaip prekės rinkos kaina su jos verte. Kadangi palūkanų normą apsprendžia pelno norma, tai ją visada apsprendžia bendroji pelno norma, o ne ypatingos pelno normos, kurios gali viešpatauti atskirose pramonės šakose, ir tuo labiau ne viršpelnis, kurį atskiras kapitalistas gali gauti kokioje nors ypatingoje verslinės veiklos sferoje[71]. Todėl bendroji pelno norma tikrovėje pasireiškia

---

[70] «Prekių kaina svyruoja nuolat; visos jos yra skirtos įvairios rūšies vartojimui; o pinigai naudojami visokiam tikslui. Net tos pačios rūšies prekės skiriasi savo kokybe; grynieji pinigai visada turi vienodą vertę arba privalo turėti tokią vertę. Iš to išeina, kad pinigų kaina, kuri žymima žodžiu «palūkanos», yra pastovesnė ir tolygesnė negu bet kurio kito daikto kaina» (*J. Steuart*: «Principles of Political Economy», 1789 m. pranc. vert., IV, 27 psl.).

[71] «Tačiau šis pelno dalijimo dėsnis negali būti pritaikytas kiekvienam skolintojui ir paskolos ėmėjui atskirai, bet jis yra pritaikomas skolintojams ir paskolos ėmėjams aplamai... ypatingai didelis ir ypatingai mažas pelnas yra atpildas už sumanumą arba nenusimanymą, kuris skolintojui visai nerūpi, nes jeigu jis nenukenčia vienu atveju, tai jis neturi gauti naudos ir kitu atveju. Tai, kas yra pasakyta apie atskirus asmenis, besiverčiančius ta pačia versline veikla, gali būti taikoma ir įvairioms verslinės veiklos šakoms. Jei pirkliai ir pramonininkai, veikiantieji kokioje nors verslininkystės šakoje, gauna su pasiskolinto kapitalo pagalba didesnį negu įprastinį pelną, kurį pagamina kiti tos pačios šalies pirkliai ir pramonininkai, tai viršpelnis priklauso jiems, nors jam gauti tereikėtų įprastinio sumanumo ir supratimo, bet nepriklauso skolintojams, kurie paskolino pinigus... skolintojai nebūtų skolinę savo

kaip empirinis, duotas faktas vidutinėje palūkanų normoje, nors pastaroji nėra gryna arba pakankamai patikima pirmosios išraiška.

Tiesa, pati palūkanų norma nuolat yra skirtinga priklausomai nuo to, kuriuo būdu įvairių kategorijų paskolos ėmėjai laiduoja paskolą, ir nuo paskolos termino ilgumo; tačiau kiekvienai tokiai kategorijai ji yra vienoda kiekvienu atitinkamu momentu. Vadinasi, šis skirtumas nepažeidžia pastovaus ir vienodo palūkanų normos pobūdžio[72].

Vidutinė palūkanų norma kiekvienoje šalyje ilgesniems laikotarpiams yra pastovus dydis, nes bendroji pelno norma, nepaisant nuolatinio atskirų pelno normų kitimo, kai pakitimą vienoje sferoje išlygina priešingas pakitimas kitoje sferoje, kinta tik per ilgesnius laikotarpius. Ir santykinis bendrosios pelno normos pastovumas pasireiškia kaip tik šia daugiau ar mažiau pastovia vidutine palūkanų norma (average rate or common rate of interest).

Kai dėl nuolat svyruojančios palūkanų rinkos normos, tai kiekvienam momentui ji, kaip ir prekių rinkos kaina, yra pastovus dydis, nes pinigų rinkoje visas skolinamasis kapitalas nuolat stovi priešais funkcionuojantį kapitalą kaip vieninga masė, ir, vadinasi, santykis tarp skolinamojo kapitalo pasiūlos, iš vienos pusės, ir jo paklausos, iš antros, kiekvieną kartą apsprendžia palūkanų rinkos lygį. Tai įvyksta tuo didesniu mastu, kuo didesnis kredito išsivystymas ir su juo susijusi kredito koncentracija suteikia skolinamajam kapitalui visuotinai visuomeninį pobūdį ir iš karto, tuo pačiu metu meta jį į pinigų rinką. Priešingai, bendroji pelno norma visada yra tik kaip tendencija, kaip atskirų pelno normų išsilyginimo judėjimas. Kapitalistų konkurencija,— kuri kaip tik ir yra šis išsilyginimo judėjimas,— čia reiškia tai, kad ji palaipsniui atitraukia kapitalą iš tų sferų, kuriose pelnas ilgą

pinigų kokiai nors pramonės ar prekybos įmonei tokiomis sąlygomis, kurios teleistų mokėti mažiau už įprastinę palūkanų normą, todėl jie neprivalo gauti daugiau už tą normą, koks bebūtų pelnas, gautas su jų pinigų pagalba» (*Massie*, cit. veik., 50, 51 psl.).

[72]

Banko norma	5%
Diskonto rinkos norma 60-čiai dienų	$3\frac{5}{8}$%
„ „ „ 3 mėnesiams	$3\frac{1}{2}$%
„ „ „ 6 mėnesiams	$3\frac{5}{16}$%
Vienadienės paskolos vekselių makleriams	1—2%
Vienos savaitės paskolos vekselių makleriams	3%
Meklerio vertybinių popierių paskutinė norma per 2 savaites	$4\frac{3}{4}$—5%
Indėliai iki pareikalavimo (bankai)	$3\frac{1}{2}$%
„ „ „ (diskonto įstaigos)	3—$3\frac{1}{4}$%

Koks didelis gali būti šis skirtumas per tą pačią dieną, parodo aukščiau pateiktosios palūkanų normos Londono pinigų rinkoje 1889 m. gruodžio 9 d., paimtos iš straipsnio apie Siti «Daily News» gruodžio 10 d. numeryje. Minimumas yra 1%, maksimumas — 5%. { *F. E.* }.

laiką būna žemiau vidutinio lygio, ir taip pat palaipsniui pritraukia jį į tas sferas, kuriose jis viršija vidutinį lygį; arba taip pat tai, kad papildomas kapitalas pamažu įvairiomis proporcijomis pasiskirsto tarp šių sferų. Šių įvairių sferų atžvilgiu įvyksta nuolatiniai kapitalo padaugėjimo ir sumažėjimo svyravimai, bet anaiptol ne vienalaikis visos kapitalo masės veikimas, kaip būna apsprendžiant palūkanų normą.

Mes matėme, kad palūkanas duodantis kapitalas, nors jis ir yra absoliučiai nuo prekės skirtinga kategorija, pasidaro sui generis [ypatingos rūšies] preke, ir todėl palūkanos pasidaro jo kaina, kurią, taip pat kaip paprastų prekių rinkos kainą, kiekvieną kartą fiksuoja paklausa ir pasiūla. Todėl palūkanų rinkos norma, nors ji nuolat svyruoja, kiekvienu duotu momentu yra tokia apibrėžta ir vienoda, kaip prekės rinkos kaina kiekvienu konkrečiu atveju. Piniginiai kapitalistai siūlo šią prekę, o funkcionuojantieji kapitalistai ją perka, sudaro jos paklausą. Pelnui išsilyginant į bendrąją pelno normą, tokio reiškinio nebūna. Jei prekių kainos kokioje nors sferoje yra aukštesnės ar žemesnės už gamybos kainą (čia paliekame nuošalyje svyravimus, kurie yra būdingi kiekvienai komercinės veiklos rūšiai ir yra susiję su įvairiomis pramoninio ciklo fazėmis), tai išsilyginimas vyksta išsiplečiant arba susiaurėjant gamybai, t. y. didėjant arba mažėjant pramoninio kapitalo metamoms į rinką prekių masėms, o tai įvyksta ryšium su kapitalo padaugėjimu ar sumažėjimu atskirose gamybos sferose. Tuo būdu pasiekiama tai, kad prekių vidutinių rinkos kainų išsilyginimas į gamybos kainas koreguoja atskirų pelno normų nukrypimus nuo bendrosios arba vidutinės pelno normos. Šis procesas niekad nepasireiškia ir niekad negali pasireikšti taip, kad pramoninis arba prekybinis kapitalas *kaip toks* būtų, kaip ir palūkanas duodantis kapitalas, prekė pirkėjo atžvilgiu. Kai šis procesas pasireiškia, jis pasireiškia tik prekių rinkos kainų svyravimais ir išsilyginimu į gamybos kainas, o ne kaip betarpiškas vidutinio pelno nustatymas. Bendrąją pelno normą iš tikrųjų apsprendžia 1) pridedamoji vertė, kurią pagamina visas kapitalas, 2) šios pridedamosios vertės santykis su viso kapitalo verte ir 3) konkurencija, turint galvoje, kad ji yra judėjimas, kurio pagalba kapitalai, įdėti į atskiras gamybos sferas, stengiasi išspausti iš šios pridedamosios vertės vienodus, palyginti su jų santykiniu dydžiu, dividendus. Tuo būdu bendrąją pelno normą iš tikrųjų apsprendžia visai kitos ir žymiai sudėtingesnės priežastys, negu palūkanų rinkos normą, kurią tiesiogiai ir betarpiškai apsprendžia santykis tarp paklausos ir pasiūlos, ir todėl ji nėra akivaizdus ir betarpiškai duotas faktas, kaip kad palūkanų norma Atskiros pelno normos įvairiose gamybos sferose pačios yra daugiau ar mažiau netvirtos; tačiau, joms pasireiškiant, pasireiškia ne jų vienodumas, o jų skirtingumas. Bet pati bendroji pelno norma pasireiškia tik kaip minimali pelno ri-

ba, o ne kaip empirinė, betarpiškai suvokiama tikrosios pelno normos forma.

Pažymėdami šį skirtumą tarp palūkanų normos ir pelno normos, mes paliekame nuošalyje šias dvi aplinkybes, kurios padeda įtvirtinti palūkanų normą: 1) kad istoriškai jau anksčiau egzistavo palūkanas duodantis kapitalas ir pagal tradiciją nusistovėjo bendroji palūkanų norma; 2) kad pasaulinė rinka, nepriklausomai nuo tam tikros šalies gamybos sąlygų, daro kur kas didesnę betarpišką įtaką palūkanų normos nustatymui, negu ta įtaka, kurią ji daro pelno normai.

Vidutinis pelnas pasireiškia ne kaip betarpiškai duotas faktas, o kaip galutinis priešingų svyravimų išsilyginimo rezultatas, kurį galima nustatyti tik tyrinėjant. Kitaip yra su palūkanų norma. Būdama bent tam tikros vietovės ribose visuotinai pripažinta, palūkanų norma yra kasdien fiksuojamas faktas, toks faktas, kuris pramoninio ir prekybinio kapitalo operacijose net yra prielaida ir speciali pozicija darant kalkuliacijas. Ji pasidaro bendru kiekvienos 100 sv. st. pinigų sumos sugebėjimu duoti 2, 3, 4, 5%. Meteorologiniai biuleteniai nepažymi tiksliau barometro ir termometro parodymų, kaip biržos biuleteniai — palūkanų normos lygį ne vienam ar kitam kapitalui, o kiekvienam pinigų rinkoje esančiam kapitalui, t. y. aplamai skolinamajam kapitalui.

Pinigų rinkoje vienas priešais kitą stovi tik skolintojas ir paskolos ėmėjas. Prekė turi tą pačią formą, pinigų formą. Čia yra išnykę visi atskiri kapitalo pavidalai, kuriuos jis turi priklausomai nuo jo panaudojimo atskirose gamybos ar cirkuliacijos sferose. Kapitalas čia egzistuoja kaip savarankiška vertė, kuri neturi skirtumų, kuri yra lygi sau pačiai, egzistuoja kaip pinigai. Čia nebėra konkurencijos tarp atskirų sferų; visos jos yra suverstos į vieną krūvą kaip piniginės paskolos ėmėjai, ir kapitalas stovi priešais jas visas tokia pat forma, kuria jis dar yra indiferentiškas tam tikrai savo panaudojimo rūšiai ir būdui. Pramoninis kapitalas tik judėjime ir konkurencijoje tarp atskirų sferų pasireiškia kaip kapitalas, *iš esmės bendras visai klasei*, o čia jis tikrai visa savo apimtimi pasireiškia kaip bendras visai klasei kapitalas kapitalo paklausoje ir pasiūloje. Iš antros pusės, piniginis kapitalas pinigų rinkoje tikrai yra tokio pavidalo, kurį turėdamas, jis, kaip bendras elementas, yra indiferentiškas atskiram jo panaudojimo būdui, pasiskirsto tarp įvairių sferų, kapitalistų klasėje, priklausomai nuo kiekvienos atskiros sferos gamybos poreikių. Be to, stambiajai pramonei besivystant, piniginiam kapitalui, kai jis pasirodo rinkoje, vis labiau atstovauja ne atskiras kapitalistas, vienos arba kitos rinkoje esančio kapitalo dalies savininkas, bet kapitalas pasireiškia kaip koncentruota, organizuota masė, kurią visai kitaip negu realią gamybą kontroliuoja visuomeniniam kapitalui atstovaujantieji bankininkai. Tuo būdu, jei yra kalbama apie

paklausos formą, priešais skolinamąjį kapitalą stovi klasė kaip visuma, bet kai dėl pasiūlos, tai ji pati pasireiškia en masse [visa savo mase] kaip skolinamasis kapitalas.

Tokios yra kai kurios iš tų priežasčių, dėl kurių bendroji pelno norma atrodo esanti neaiškus miražas, palyginti su apibrėžta palūkanų norma, kurios dydis, tiesa, svyruoja, bet, svyruodamas tolygiai visiems paskolos ėmėjams, jis visada stovi prieš juos kaip tam tikras fiksuotas dydis. Lygiai kaip pinigų vertės pasikeitimai netrukdo jiems turėti visų prekių atžvilgiu vienodą vertę; lygiai kaip kasdieniniai prekių rinkos kainų svyravimai netrukdo tam, kad jos kasdien būtų pažymimos biuleteniuose, lygiai taip yra ir su palūkanų norma, kuri taip pat reguliariai pažymima kaip «pinigų kaina». Taip yra todėl, kad čia kaip prekė yra siūlomas pats kapitalas pinigine forma; todėl jo kainos fiksavimas yra jo rinkos kainos fiksavimas, taip kaip yra ir su visomis kitomis prekėmis; todėl palūkanų norma visada yra bendroji palūkanų norma, kiekybiškai apibrėžta, kaip toks ir toks pinigų kiekis už tokį ir tokį pinigų kiekį. Priešingai, pelno norma net toje pačioje sferoje, esant vienodoms prekių rinkos kainoms, gali būti skirtinga priklausomai nuo įvairių sąlygų, kuriomis tas pačias prekes gamina atskiri kapitalai, nes atskiro kapitalo pelno normą apsprendžia ne prekės rinkos kaina, o skirtumas tarp rinkos kainos ir gamybos kaštų. Ir šios įvairios pelno normos gali išsilyginti iš pradžių toje pačioje gamybos sferoje, o paskui tarp įvairių sferų tik vykstant nuolatiniams svyravimams.

(Pastaba vėlesniam nagrinėjimui.) Atskira kredito forma: Yra žinoma, kad jei pinigai funkcionuoja kaip mokėjimo priemonė, o ne kaip pirkimo priemonė, tai prekė yra perleidžiama, bet jos vertė yra realizuojama tik vėliau. Jei mokėjimas įvyksta jau po to, kai prekė yra iš naujo parduota, tai šis pardavimas yra ne pirkimo pasekmė, o, priešingai, pirkimas yra realizuojamas parduodant. Arba pardavimas pasidaro pirkimo priemone.— Antra: skoliniai pasižadėjimai, vekseliai ir t. t. pasidaro kreditoriams mokėjimo priemonėmis.— Trečia, skolinių pasižadėjimų kompensacija atstoja pinigus.

DVIDEŠIMT TREČIASIS SKIRSNIS

PALŪKANOS IR ĮMONININKO PELNAS

Palūkanos, kaip mes esame matę dviejuose ankstesniuose skirsniuose, pradžioje atsiranda, pradžioje yra ir tikrovėje lieka ne kas kita, kaip ta pelno, t. y. pridedamosios vertės, dalis, kurią funkcionuojantis kapitalistas, pramonininkas ar pirklys, jeigu jis naudoja ne savo, o pasiskolintą kapitalą, turi sumokėti šio kapitalo savininkui ir skolintojui. Jei kapitalistas naudoja tik savo kapitalą, tai pelnas šitaip nedalijamas; visas pelnas priklauso jam. Iš tikrųjų, jei kapitalo savininkai patys jį naudoja reprodukcijos procese, jie nedalyvauja konkurencijoje, apsprendžiančioje palūkanų normą, ir jau čia galima matyti, kad palūkanų kategorija, kuri yra negalima neapibrėžiant palūkanų normos, yra svetima pramoninio kapitalo kaip tokio judėjimui.

«Palūkanų norma gali būti apibrėžta kaip ta proporcinga suma, kuria pasitenkina skolintojas ir kurią sutinka sumokėti paskolos ėmėjas už tam tikros piniginio kapitalo sumos naudojimą per vienerius metus arba kitą ilgesnį ar trumpesnį laiko tarpą... tais atvejais, kai kapitalo savininkas tikrai naudoja jį atgaminimui, jis nepriklauso prie tų kapitalistų, kurių santykis su paskolos ėmėjų skaičiumi apsprendžia palūkanų normą» (Th. Tooke: «History of Prices», London 1857, II t., 355 psl.). Iš tikrųjų, tik kapitalistų pasiskirstymas į piniginius kapitalistus ir pramoninius kapitalistus paverčia dalį pelno palūkanomis, aplamai sukuria palūkanų kategoriją, ir tik konkurencija tarp šių dviejų kapitalistų rūšių sukuria palūkanų normą.

Kol kapitalas funkcionuoja reprodukcijos procese,— net tariant, kad jis priklauso pačiam pramoniniam kapitalistui, kuris todėl neturi jo grąžinti skolintojui,— tol kapitalistas kaip privatus asmuo disponuoja ne pačiu šiuo kapitalu, o tik pelnu, kurį jis gali išleisti kaip pajamas. Kol jo kapitalas funkcionuoja kaip kapitalas, jis priklauso reprodukcijos procesui, yra įtvirtintas jame. Nors pramoninis kapitalistas ir yra jo savininkas, bet ši nuosavybė jo neįgalina tol, kol jis naudoja kapitalą kaip kapitalą darbui išnaudoti, tuo pačiu metu disponuoti juo dar kaip nors kitaip. Lygiai taip pat yra ir su piniginiu kapitalistu. Kol jo kapitalas yra

paskolintas ir todėl funkcionuoja kaip piniginis kapitalas. jis duoda jam palūkanas, dalį pelno, bet pagrindine suma kapitalistas negali disponuoti. Tai paaiškėja kiekvieną kartą, kai kapitalistas paskolina kitam savo kapitalą, pvz., vieneriems arba keleriems metams, ir tam tikrais terminais gauna palūkanas, neatgaudamas kapitalo. Tačiau net kapitalo grąžinimas čia nieko nepakeičia. Atgavęs kapitalą, kapitalistas visada turi vėl jį skolinti, jei nori išlaikyti sau jo, kaip kapitalo, šiuo atveju kaip piniginio kapitalo, veikimą. Kol kapitalas yra jo rankose, jis neduoda jokių palūkanų ir neveikia kaip kapitalas; o kol jis duoda palūkanas ir veikia kaip kapitalas, jis yra ne jo rankose. Iš čia kyla galimybė skolinti kapitalą amžinam laikui. Todėl yra visiškai neteisingos šios Tuko pastabos prieš Bezenketą. Jis cituoja Bezenketą («Metallic, Paper, and Credit Currency». London 1842, 73 psl.): «Jei palūkanų norma būtų sumažinta iki 1%, tai pasiskolintas kapitalas būtų pastatytas beveik į vienodą lygį (on a par) su nuosavu kapitalu». Čia Tukas taip komentuoja: «Kad kapitalas, pasiskolintas pagal tokią arba net mažesnę palūkanų normą, gali nors apytikriai būti vienodame lygyje su nuosavu kapitalu,— yra toks keistas teigimas, kad vargu ar jis būtų vertas rimto dėmesio, jeigu jis nepriklausytų tokiam protingam ir gerai atskirais temos klausimais nusimanančiam rašytojui. Nejaugi jis užmiršo arba laikė nereikšminga tą aplinkybę, kad jis numato tokią sąlygą, kaip grąžinimas?» (Th. Tooke: «An Inquiry into the Currency Principle», 2-sis leid., London 1844, 80 psl.). Jei palūkanų norma būtų = 0, tai pramoninis kapitalistas, pasiskolinęs kapitalą, atsidurtų vienodoje padėtyje su kapitalistu, kuris dirba naudodamas savo nuosavą kapitalą. Abu gautų vienodą vidutinį pelną, o kapitalas funkcionuoja kaip kapitalas, vis tiek ar jis yra pasiskolintas ar nuosavas kapitalas, tik tuo atveju, kai jis gamina pelną. Ta sąlyga, kad kapitalas turi būti sugrąžintas, nieko čia nepakeistų. Kuo labiau palūkanų norma priartėja prie nulio, t. y., pvz., sumažėja iki 1%, tuo labiau pasiskolintas kapitalas prilygsta nuosavam kapitalui. Kol piniginis kapitalas turi egzistuoti kaip piniginis kapitalas, tol jis visą laiką turi būti iš naujo skolinamas, ir kaip tik pagal esamą palūkanų normą, tarkime, iš 1%, ir visą laiką tai pačiai pramoninių bei prekybinių kapitalistų klasei. Kol pastarieji funkcionuoja kaip kapitalistai, skirtumas tarp to, kuris funkcionuoja pasiskolintu kapitalu, ir to, kuris funkcionuoja nuosavu kapitalu, tėra tas, kad vienas turi mokėti palūkanas, o kitas — ne; vienas įsideda į savo kišenę visą pelną *p*, o kitas *p—z*, pelną minus palūkanos; kuo labiau *z* priartėja prie nulio, tuo labiau *p—z* priartėja prie *p* ir, vadinasi, tuo labiau abu kapitalistai patenka į vienodą padėtį. Vienas turi grąžinti kapitalą ir vėl skolintis; o antras, jeigu jo kapitalas turi funkcionuoti, taip pat turi nuolat vėl

avansuoti kapitalą gamybos procesui ir negali juo disponuoti kitaip, kaip tik šiam procesui. Beje, lieka dar vienas savaime suprantamas skirtumas, būtent tas, kad vienas šių kapitalistų yra savo kapitalo savininkas, o kitas — ne.

Dabar peršasi klausimas: kokiu būdu šis grynai kiekybinis pelno dalijimas į grynąjį pelną ir palūkanas virsta kokybiniu? Kitaip tariant, kokiu būdu kapitalistas, naudojantis tik savo nuosavą, o ne pasiskolintą kapitalą, taip pat įskaito dalį savo bendrojo pelno į specialią palūkanų kategoriją ir specialiai apskaičiuoja jas kaip tokias? Ir, toliau, kokiu būdu ryšium su tuo kiekvienas kapitalas, — ar pasiskolintas ar ne, — kaip palūkanas duodantis kapitalas skiriasi nuo savęs paties kaip grynąjį pelną duodančio kapitalo?

Yra žinoma, kad ne kiekvienas atsitiktinis tokios rūšies pelno kiekybinis dalijimas virsta kokybiniu. Pavyzdžiui, keli pramoniniai kapitalistai susivienijo įmonei vesti ir po to dalijasi savo tarpe pelną pagal juridiškai patvirtintą sutartį. Kiti savo įmonę veda kiekvienas pats sau, be kompanionų. Šie pastarieji neapskaičiuoja savo pelno pagal dvi kategorijas, vieną dalį kaip asmeninį pelną, kitą — kaip bendrovės pelną, skirtą nesamiems kompanionams. Vadinasi, šiuo atveju kiekybinis dalijimas nevirsta kokybiniu. Toks dalijimas įvyksta tada, kai savininkas atsitiktinai yra keli juridiniai asmenys; jo nebūna, kai to nėra.

Norėdami atsakyti į klausimą, mes turėsime dar kiek ilgiau sustoti ties tikruoju palūkanų susidarymo pradiniu tašku; t. y. reikia remtis prielaida, kad piniginis kapitalistas ir gamybinis kapitalistas tikrai stovi vienas priešais kitą ne tik kaip juridiškai skirtingi asmenys, bet ir kaip asmenys, kurie reprodukcijos procese vaidina visiškai skirtingus vaidmenis arba kurių rankose tas pats kapitalas tikrai atlieka dvejopą ir visiškai skirtingą judėjimą. Vienas tik skolina kapitalą, kitas gamybiškai jį panaudoja.

Gamybiniam kapitalistui, kuris dirba naudodamas pasiskolintą kapitalą, bendrasis pelnas pasidalija į dvi dalis: į palūkanas, kurias jis turi sumokėti skolintojui, ir į perteklių virš palūkanų, kuris sudaro jo paties pelno lalį. Jei bendroji pelno norma yra duota, tai šią pastarąją dalį apsprendžia palūkanų norma; jei yra duota palūkanų norma, tai šią dalį apsprendžia bendroji pelno norma. Ir toliau: kaip bendrasis pelnas, tikrasis viso pelno vertės dydis, kiekvienu konkrečiu atveju benukryptų nuo vidutinio pelno, tą jo dalį, kuri priklauso funkcionuojančiam kapitalistui, apsprendžia palūkanos, nes jas fiksuoja bendroji palūkanų norma (paliekant nuošalyje specialių juridinių sutarčių atvejus) ir jis imamas kaip nustatytas dydis prieš prasidedant gamybos procesui, t. y. prieš gaunant jo rezultatą, bendrąjį pelną. Mes matėme, kad tikrasis specifinis kapitalo produktas — pridedamoji vertė, tiksliau apibrėžiant, yra pelnas. Tačiau kapitalistui, kuris dirba naudodamas pasiskolintą

kapitalą, šis produktas yra ne pelnas, o pelnas minus palūkanos, t. y. pelno dalis, kuri jam lieka sumokėjus palūkanas. Tuo būdu ši pelno dalis būtinai jam atrodo esanti kapitalo produktas, kadangi šis kapitalas funkcionuoja; jo atžvilgiu taip iš tikrųjų ir yra, nes jis atstovauja kapitalui tik kaip funkcionuojančiam kapitalui. Jis yra kapitalo personifikacija, kadangi kapitalas funkcionuoja, o jis funkcionuoja, kai yra įdėtas į pramonę arba į prekybą taip, kad duoda pelną, ir kai jį naudojantis kapitalistas atlieka su juo tas operacijas, kurių reikalauja tam tikra verslininkystės šaka. Priešingai palūkanoms, kurias jis turi sumokėti iš bendrojo pelno skolintojui, tenkanti jam likusi pelno dalis tokiu būdu būtinai įgauna pramoninio, respective [atitinkamai] prekybinio pelno formą arba, vartojant išsireiškimą, kuris apima ir vieną ir kitą, įgauna įmonininko pelno formą. Jei bendrasis pelnas yra lygus vidutiniam pelnui, tai įmonininko pelno dydį apspręs vien tik palūkanų norma. Jei bendrasis pelnas nukrypsta nuo vidutinio pelno, tai skirtumą tarp jo ir vidutinio pelno (atskaičius iš vieno ir kito palūkanas) apsprendžia visos tos konjunktūros, kurios sąlygoja laikiną nukrypimą,— arba pelno normos nukrypimą atskiroje gamybos sferoje nuo bendrosios pelno normos, arba atskiro kapitalisto tam tikroje sferoje gaunamo pelno nukrypimą nuo šios atskiros sferos vidutinio pelno. Tačiau mes matėme, kad pelno norma pačiame gamybos procese priklauso ne tik nuo pridedamosios vertės, bet ir nuo daugelio kitų aplinkybių: nuo gamybos priemonių pirkimo kainos, nuo gamybos metodų, našesnių negu vidutiniai, nuo ekonomijos, gaunamos naudojant pastovųjį kapitalą, ir t. t. Ir jei paliksime nuošalyje gamybos kainą, tai nuo ypatingų konjunktūrų, o kiekviename konkrečiame versliniame santoryje nuo kapitalisto didesnio ar mažesnio apsukrumo ir verslumo priklauso tai, ar jis perka ar parduoda ir kiek aukščiau ar žemiau gamybos kainos ir ar jis tuo būdu pasisavina cirkuliacijos procese didesnę ar mažesnę visuminės pridedamosios vertės dalį. Tačiau, šiaip ar taip, bendrojo pelno kiekybinis dalijimas čia virsta kokybiniu, tuo labiau, kad pats kiekybinis dalijimas priklauso nuo to, *ką* reikia dalyti, *kaip* aktyvusis kapitalistas tvarko kapitalą ir kokį bendrąjį pelną jis jam duoda kaip funkcionuojantis kapitalas, t. y. kapitalisto kaip aktyvaus kapitalisto funkcijų dėka. Mes čia tariame, kad funkcionuojantis kapitalistas nėra kapitalo savininkas. Kapitalo nuosavybei jo atžvilgiu atstovauja skolintojas, piniginis kapitalistas. Tuo būdu palūkanos, kurias funkcionuojantis kapitalistas jam sumoka, yra bendrojo pelno dalis, kuri tenka kapitalo nuosavybei kaip tokiai. Priešingai, toji pelno dalis, kuri tenka aktyviajam kapitalistui, dabar atrodo esanti įmonininko pelnas, kylantis išimtinai iš operacijų arba funkcijų, kurias jis atlieka reprodukcijos procese panaudodamas kapitalą, vadinasi, specialiai iš tų funkcijų, kurias jis atlieka kaip įmoninin-

kas pramonėje arba prekyboje. Vadinasi, jo atžvilgiu palūkanos atrodo esančios tik vaisius, kurį duoda kapitalo nuosavybė, kapitalas kaip toks, abstrahuotas nuo kapitalo reprodukcijos proceso, kaip vaisius, kurį duoda kapitalas, kai jis «nedirba», nefunkcionuoja; tuo tarpu įmonininko pelnas jam atrodo esąs vien tik vaisius funkcijų, kurias jis atlieka su kapitalu, kapitalo judėjimo vaisius, rezultatas to, kad kapitalas yra procese, kuris jam dabar atrodo esąs jo paties veikla priešingai piniginio kapitalisto neveikimui, nedalyvavimui gamybos procese. Šis dviejų bendrojo pelno dalių kokybinis atskyrimas, kuris pasireiškia tuo, kad palūkanos yra kapitalo kaip tokio vaisius, kapitalo nuosavybės vaisius nepriklausomai nuo gamybos proceso, o įmonininko pelnas yra funkcionuojančio, gamybos procese veikiančio kapitalo vaisius, ir todėl vaisius to aktyvaus vaidmens, kurį kapitalą naudojantis asmuo vaidina reprodukcijos procese,— šis kokybinis atskyrimas anaiptol nėra tik subjektyvus vienu atveju piniginio kapitalisto, kitu atveju pramoninio kapitalisto įsivaizdavimas. Jis yra pagrįstas objektyviu faktu, nes palūkanos įplaukia piniginiam kapitalistui, skolintojui, kuris yra tik kapitalo savininkas, t. y. kapitalo nuosavybės atstovas iki gamybos proceso ir už gamybos proceso ribų; o įmonininko pelnas įplaukia tik funkcionuojančiam kapitalistui, kuris nėra kapitalo savininkas.

Tiek pramoniniam kapitalistui, jeigu jis dirba naudodamas pasiskolintą kapitalą, tiek ir piniginiam kapitalistui, jeigu jis pats nenaudoja savo kapitalo, grynai kiekybinis bendrojo pelno dalijimas tarp dviejų įvairių asmenų, kurie turi skirtingus juridinius titulus į tą patį kapitalą, todėl ir į jo pagamintą pelną, virsta kokybiniu dalijimu. Viena pelno dalis dabar pasireiškia kaip vaisius, kuris savaime priklauso *vienos* formos kapitalui, pasireiškia kaip palūkanos; kita dalis pasireiškia kaip specifinis vaisius, kurį duoda kitas, priešingos formos kapitalas, ir todėl pasireiškia kaip įmonininko pelnas; viena pelno dalis pasireiškia tik kaip kapitalo nuosavybės vaisius, kita — tik kaip šio kapitalo funkcionavimo vaisius, procesą atliekančio kapitalo arba aktyviojo kapitalisto atliekamų funkcijų vaisius. Ir šis abiejų bendrojo pelno dalių išsikristalizavimas ir savitarpio atsiskyrimas, tartum jos būtų kilusios iš dviejų visiškai skirtingų šaltinių, dabar turi būti nustatyti visai kapitalistų klasei ir visam kapitalui. Čia nesvarbu, ar aktyviojo kapitalisto naudojamas kapitalas yra pasiskolintas ar ne, ar piniginiam kapitalistui priklausantį kapitalą naudoja jis pats ar ne. Bet kurio kapitalo pelnas, vadinasi, ir vidutinis pelnas, pagrįstas kapitalų savitarpio išsilyginimu, susiskaido arba gali būti suskaidytas į dvi kokybiškai skirtingas, viena kitos atžvilgiu savarankiškas ir viena nuo kitos nepriklausančias dalis, palūkanas ir įmonininko pelną, kurių kiekvieną apsprendžia atskiri dėsniai. Nuosavą kapitalą naudojantis kapitalistas, lygiai taip pat kaip ir tas, kuris naudoja pasiskolintą

kapitalą, skirsto savo bendrąjį pelną į palūkanas, kurios jam priklauso kaip savininkui, kaip skolintojui, kuris paskolino savo kapitalą sau pačiam, ir į įmonininko pelną, kuris priklauso jam kaip aktyviam, funkcionuojančiam kapitalistui. Tuo būdu šiam dalijimui kaip kokybiniam dalijimui neturi reikšmės, ar kapitalistas tikrai turi dalytis su kitu kapitalistu ar ne. Naudojantis kapitalą asmuo, nors jis naudotų nuosavą kapitalą, susiskaido į du asmenis: tiesiog kapitalo savininką ir asmenį, naudojantį kapitalą; pats jo kapitalas jo duodamų pelno kategorijų atžvilgiu susiskaido į kapitalą-*nuosavybę*, kapitalą, *nesantį* gamybos procese, kuris savaime duoda palūkanas, iš vienos pusės, ir, iš antros pusės, į kapitalą, *esantį* gamybos procese, kuris, kaip funkcionuojantis kapitalas, duoda įmonininko pelną.

Vadinasi, palūkanos įsitvirtina taip, kad dabar jos pasireiškia ne kaip gamybai abejingas bendrojo pelno dalijimas, kuris įvyksta tik tam tikru atveju, būtent tada, kai pramonininkas dirba naudodamas svetimą kapitalą. Net kai jis dirba naudodamas nuosavą kapitalą, jo pelnas pasidalija į palūkanas ir į įmonininko pelną. Čia grynai kiekybinis dalijimas pasidaro kokybiniu; jis įvyksta nepriklausomai nuo tos atsitiktinės aplinkybės, ar pramonininkas yra savo kapitalo savininkas ar ne. Tai nėra tik pelno dalys, paskirstomos tarp įvairių asmenų, bet dvi skirtingos pelno kategorijos, kurios skirtingai santykiauja su kapitalu, vadinasi, santykiauja su skirtingomis tam tikromis kapitalo formomis.

Dabar labai aiškios pasidaro priežastys, dėl kurių šis bendrojo pelno dalijimas į palūkanas ir į įmonininko pelną, jeigu jis yra pasidaręs kokybinis, išlaiko šį kokybinio dalijimo pobūdį visam kapitalui ir visai kapitalistų klasei.

Pirma: tai išplaukia jau iš tos paprastos empirinės aplinkybės, kad dauguma pramoninių kapitalistų, nors ir skirtingu kiekybiniu santykiu, dirba naudodami tiek nuosavą kapitalą, tiek ir pasiskolintą kapitalą ir kad santykis tarp nuosavo ir pasiskolinto kapitalo įvairiais laikotarpiais keičiasi.

Antra: vienos bendrojo pelno dalies virtimas palūkanų forma paverčia kitą jo dalį įmonininko pelnu. Iš tikrųjų, šis pastarasis tėra ta priešinga forma, kurią įgauna bendrojo pelno perteklius virš palūkanų, kai palūkanos egzistuoja kaip atskira kategorija. Visas nagrinėjimas, kokiu būdu bendrasis pelnas diferencijuojasi į palūkanas ir į įmonininko pelną, tiesiog yra nagrinėjimas to, kokiu būdu dalis bendrojo pelno aplamai kristalizuojasi ir pradeda savarankiškai egzistuoti kaip palūkanos. Tačiau palūkanas duodantis kapitalas istoriškai egzistuoja kaip gatava, tradicinė forma, todėl ir palūkanos kaip gatava kapitalo pagamintos pridedamosios vertės žemutinė forma jau yra egzistavusios daug anksčiau negu atsirado kapitalistinis gamybos būdas ir jį atitinkančios pažiūros į kapitalą ir pelną. Todėl ir iki šiol piniginis kapitalas, pa-

lūkanas duodantis kapitalas žmonių supratimu vis dar tebėra kapitalas aplamai, kapitalas par excellence [tikrąja šio žodžio prasme]. Tuo yra paaiškinama, iš antros pusės, ir ta iki Mesio laikų viešpatavusi pažiūra, kad palūkanomis esą apmokami pinigai kaip tokie. Ta aplinkybė, kad paskolintas kapitalas duoda palūkanas nepriklausomai nuo to, ar jis iš tikrųjų yra panaudojamas kaip kapitalas ar ne,— duoda ir tuo atveju, jeigu jis yra pasiskolintas tik vartojimui,— sustiprina pažiūrą apie šios kapitalo formos savarankiškumą. Pirmaisiais kapitalistinio gamybos būdo laikotarpiais palūkanos pelno atžvilgiu, o palūkanas duodantis kapitalas — pramoninio kapitalo atžvilgiu, pasireiškia kaip kažkas savarankiško ir tą savarankiškumą geriausiai įrodo tai, kad tik XVIII amžiaus viduryje buvo atrastas (Mesio, o po to Jumo) tas faktas, jog palūkanos tėra dalis bendrojo pelno, ir kad aplamai reikėjo padaryti tokį atradimą.

Trečia: ar pramoninis kapitalistas dirba naudodamas nuosavą ar pasiskolintą kapitalą, tai nė kiek nepakeičia tos aplinkybės, kad priešais jį stovi piniginių kapitalistų klasė kaip atskira kapitalistų rūšis, piniginis kapitalas kaip savarankiška kapitalo rūšis ir palūkanos kaip šį specifinį kapitalą atitinkanti savarankiška pridedamosios vertės forma.

Kokybiškai palūkanos yra pridedamoji vertė, kurią duoda tiesiog kapitalo nuosavybė, kurią kapitalas duoda savaime, nors jo savininkas lieka už reprodukcijos proceso ribų, vadinasi, kurią kapitalas duoda atskirai nuo savo proceso.

Kiekybiškai palūkanas sudaranti pelno dalis atrodo taip, lyg ji būtų susijusi ne su pramoniniu ir prekybiniu kapitalu kaip tokiu, o su piniginiu kapitalu, ir šios pridedamosios vertės dalies norma, palūkanų norma, įtvirtina tokį santykį. Nes, pirma, palūkanų norma — nepaisant jos priklausomybės nuo bendrosios pelno normos — yra nustatoma savarankiškai, ir, antra, kaip ir prekių rinkos kaina, ji, priešingai neapčiuopiamai pelno normai, pasireiškia kaip pastovus, nepaisant visų pasikeitimų, vieningas, visiškai aiškus ir visada duotas santykis. Jei visas kapitalas būtų pramoninių kapitalistų rankose, tai nebūtų nei palūkanų, nei palūkanų normos. Savarankiška forma, kurią įgauna kiekybinis bendrojo pelno dalijimas, sukelia kokybinį dalijimą. Jei pramoninį kapitalistą palyginsime su piniginiu kapitalistu, tai pirmąjį nuo antrojo skiria tik įmonininko pelnas kaip bendrojo pelno perteklius virš vidutinių palūkanų, kurios pasirodo palūkanų normos dėka kaip empiriškai duotas dydis. O jeigu, iš antros pusės, jį palyginsime su pramoniniu kapitalistu, kuris veikia naudodamas nuosavą, o ne pasiskolintą kapitalą, tai šis pastarasis kapitalistas skiriasi nuo jo tik kaip piniginis kapitalistas, nes jis įsideda palūkanas į savo kišenę, užuot jas mokėjęs. Abiem atvejais bendrojo pelno dalis, kuri skiriasi nuo palūkanų, jam atrodo esanti įmonininko

pelnas, o pačios palūkanos — pridedamoji vertė, kurią kapitalas duoda savaime ir kurią jis todėl duotų ir be gamybinio panaudojimo.

Atskiro kapitalisto atžvilgiu tai yra praktiškai teisinga. Nuo jo nuožiūros priklauso, ar paskolinti savo kapitalą kaip palūkanas duodantį kapitalą, ar savarankiškai didinti jo vertę, naudojant jį kaip gamybinį kapitalą, be to, nesvarbu, ar tam tikras kapitalas jau savo pradiniame taške egzistuoja kaip piniginis kapitalas, ar jį dar reikia paversti piniginiu kapitalu. Tačiau bendru mastu, t. y. taikant visam visuomeniniam kapitalui,— kaip kad daro kai kurie vulgarieji ekonomistai, tai laikydami esant net pelno pagrindu,— aišku, tai yra absurdiška. Manyti, kad visas kapitalas gali virsti piniginiu kapitalu nedalyvaujant žmonėms, perkantiems gamybos priemones ir panaudojantiems jas vertei didinti, kai visas kapitalas, išskyrus palyginti nedidelę jo dalį, kuri egzistuoja kaip pinigai, įgauna gamybos priemonių formą,— yra nesąmonė. Dar didesnė nesąmonė yra manyti, kad kapitalistinio gamybos būdo pagrindu kapitalas duotų palūkanas, nefunkcionuodamas kaip gamybinis kapitalas, t. y. nesukurdamas pridedamosios vertės, kurios tik dalis yra palūkanos; kad kapitalistinis gamybos būdas galėtų egzistuoti be kapitalistinės gamybos. Jei nepaprastai didelė kapitalistų dalis panorėtų paversti savo kapitalą piniginiu kapitalu, tai to pasekmė būtų nepaprastas piniginio kapitalo nuvertėjimas ir nepaprastai smarkus palūkanų normos kritimas; daugelis tuojau netektų galimybės gyventi iš savo palūkanų ir tuo būdu būtų priversti vėl pasidaryti pramoniniais kapitalistais. Tačiau, kaip jau sakyta, atskiro kapitalisto atžvilgiu tai yra faktas. Todėl, net versdamasis nuosavu kapitalu, jis būtinai laiko tą savo vidutinio pelno dalį, kuri yra lygi vidutinėms palūkanoms, savo kapitalo kaip tokio produktu, kuris yra gaunamas nepriklausomai nuo gamybos proceso; ir priešingai šiai daliai, atsiskyrusiai palūkanų pavidalu, jis bendrojo pelno perteklių virš palūkanų laiko tiesiog įmonininko pelnu.

Ketvirta: {Spraga rankraštyje.— *F. E.*}

Taigi pasirodė, kad ta pelno dalis, kurią funkcionuojantis kapitalistas turi mokėti paprastam pasiskolinto kapitalo savininkui, virsta savarankiška forma tos pelno dalies, kurią palūkanų pavadinimu duoda kiekvienas kapitalas kaip toks, nepriklausomai nuo to, ar jis yra pasiskolintas ar ne. Šios dalies dydis priklauso nuo vidutinės palūkanų normos dydžio. Jos kilmę dabar nurodo tik tai, kad funkcionuojantis kapitalistas, jeigu jis yra savo kapitalo savininkas, nekonkuruoja — bent aktyviai — apsprendžiant palūkanų normą. Grynai kiekybinis pelno dalijimas tarp dviejų asmenų, turinčių į jį skirtingus juridinius titulus, yra virtęs kokybiniu dalijimu, kuris atrodo išplaukiąs iš pačios kapitalo ir pelno prigimties. Nes, kaip matėme, daliai pelno apskritai įgaunant palūkanų formą, skirtumas tarp vidutinio pelno ir palūkanų, arba

pelno perteklius virš palūkanų, virsta palūkanoms priešinga forma, įmonininko pelno forma. Šios dvi formos, palūkanos ir įmonininko pelnas, egzistuoja tik kaip priešybės. Vadinasi, abi jos tam tikru būdu santykiauja ne su pridedamąja verte, kurios atžvilgiu jos tėra skirtingose kategorijose, rubrikose, skirtingais pavadinimais fiksuotos dalys, bet viena su kita. Kadangi viena pelno dalis virsta palūkanomis, tai antroji pasireiškia kaip įmonininko pelnas.

Pelnu mes čia nuolat suprantame vidutinį pelną, nes čia mums yra visiškai nesvarbūs tiek individualinio pelno, tiek ir pelno įvairiose gamybos sferose nukrypimai, t. y. vieni arba kiti vidutinio pelno, arba pridedamosios vertės, pasiskirstymo pasikeitimai, susiję su konkurencine kova ir kitomis aplinkybėmis. Tai liečia aplamai visą šį nagrinėjimą.

Taigi palūkanos, kaip jas apibrėžia Ramsėjus, yra grynasis pelnas, kurį duoda kapitalo nuosavybė kaip tokia arba tam, kuris tėra skolintojas, pasiliekantis už reprodukcijos proceso ribų, arba savininkui, kuris pats gamybiškai naudoja savo kapitalą. Bet ir pastarajam kapitalas duoda šį grynąjį pelną ne kaip funkcionuojančiam kapitalistui, o kaip piniginiam kapitalistui, paskolinusiam savo nuosavą kapitalą kaip palūkanas duodantį kapitalą sau pačiam kaip funkcionuojančiam kapitalistui. Kaip pinigų ir aplamai vertės virtimas kapitalu yra nuolatinis kapitalistinio gamybos proceso rezultatas, taip ir pinigų egzistavimas kapitalo pavidalu yra nuolatinė kapitalistinio gamybos proceso prielaida. Dėl savo sugebėjimo virsti gamybos priemonėmis jie nuolat komanduoja neapmokėtajam darbui ir todėl paverčia prekių gamybos ir jų cirkuliacijos procesą pridedamosios vertės gaminimu savo savininkui. Vadinasi, palūkanos išreiškia tik tai, kad vertė aplamai,— sudaiktintas darbas jo bendrąja visuomenine forma,— kad vertė, kuri tikrajame gamybos procese įgauna gamybos priemonių pavidalą, stovi priešais gyvąją darbo jėgą kaip savarankiška galia ir yra priemonė neapmokėtajam darbui pasisavinti; ir jog tokia galia ji yra dėl to, kad stovi priešais darbininką kaip svetima nuosavybė. Tačiau, iš antros pusės, palūkanų formoje šis priešingumas samdomajam darbui išnyksta, nes palūkanas duodančio kapitalo kaip tokio priešybė yra ne samdomasis darbas, o funkcionuojantis kapitalas; kapitalistas-skolintojas kaip toks tiesiog stovi priešais reprodukcijos procese faktiškai funkcionuojantį kapitalistą, o ne priešais samdomąjį darbininką, kuriam gamybos priemonės yra eksproprijuotos kaip tik kapitalistinės gamybos pagrindu. Palūkanas duodantis kapitalas yra kapitalas *kaip nuosavybė* priešingai kapitalui *kaip funkcijai*. Bet, kol kapitalas nefunkcionuoja, jis neišnaudoja darbininkų ir nesueina į antagonizmą su darbu.

Iš antros pusės, įmonininko pelnas yra ne samdomojo darbo, o tik palūkanų priešybė.

Pirma: jei tarsime, kad vidutinis pelnas yra iš anksto duotas dydis, tai įmonininko pelno normą apsprendžia ne darbo užmokestis, o palūkanų norma. Pelno norma bus aukštesnė ar žemesnė atvirkščiai proporcingai palūkanų normai[73].

Antra: savo pretenziją į įmonininko pelną, vadinasi, ir patį šį pelną funkcionuojantis kapitalistas kildina ne iš savo kapitalo nuosavybės, o iš kapitalo funkcijos priešingai tai jo apibrėžtai formai, kuria jis egzistuoja kaip neveikli nuosavybė. Tai pasireiškia kaip betarpiškai esanti priešybė tais atvejais, kai jis operuoja pasiskolintu kapitalu, vadinasi, kai palūkanos ir įmonininko pelnas tenka dviem skirtingiems asmenims. Įmonininko pelnas kyla iš kapitalo funkcijos reprodukcijos procese, t. y. dėl operacijų, veiklos, kuriomis funkcionuojantis kapitalistas aptarnauja šias pramoninio ir prekybinio kapitalo funkcijas. Tačiau būti funkcionuojančio kapitalo atstovu — nėra sinekūra, kaip kad atstovavimas palūkanas duodančiam kapitalui. Kapitalistinės gamybos pagrindu kapitalistas valdo tiek gamybos procesą, tiek ir cirkuliacijos procesą. Gamybinio darbo išnaudojimas reikalauja pastangų, kas juo besiverstų: ar pats kapitalistas ar kiti jo vardu. Tuo būdu įmonininko pelnas priešingai palūkanoms jam atrodo esąs kažkas nepriklausomo nuo kapitalo nuosavybės, veikiau jo kaip nesavininko, kaip *darbininko* funkcijų rezultatas.

Todėl jo galvoje būtinai atsiranda pažiūra, kad jo įmonininko pelnas ne tik nėra jokia samdomojo darbo priešybė, ne tik nėra tik neapmokėtasis svetimas darbas, bet, atvirkščiai, kad tas įmonininko pelnas yra ne kas kita kaip *darbo užmokestis*, užmokestis už priežiūrą, wages of superintendence of labour, aukštesnis darbo užmokestis negu paprasto samdomojo darbininko, 1) todėl, kad tai yra sudėtingesnis darbas, 2) todėl, kad jis pats išmoka sau darbo užmokestį. Kad jo kaip kapitalisto funkcija yra gaminti pridedamąją vertę, t. y. neapmokėtąjį darbą, ir dar ekonomiškiausiomis sąlygomis,— šią aplinkybę jo sąmonėje visiškai užtemdo tas prieštaringas momentas, kad kapitalistas gauna palūkanas, nors jis ir neatliktų jokios funkcijos kaip kapitalistas, o tebūtų kapitalo savininkas, ir kad, priešingai, įmonininko pelną funkcionuojantis kapitalistas gauna, nors jis ir nebūtų savininkas to kapitalo, kuriuo jis funkcionuoja. Dėl abiejų dalių priešingų formų, į kurias pasidalija pelnas, t. y. pridedamoji vertė, užmirštama, kad abi jos yra tik pridedamosios vertės dalys ir kad jos dalijimas nė kiek negali pakeisti nei jos prigimties, nei jos kilmės, nei jos egzistavimo sąlygų.

---

[73] «Įmonės pelnas priklauso nuo kapitalo grynojo pelno (net profits), o ne pastarasis nuo pirmojo» (*Ramsay*. «An Essay on the Distribution of Wealth», 214 psl. Ramsėjui grynasis pelnas visada = palūkanoms).

Reprodukcijos procese funkcionuojantis kapitalistas atstovauja samdomųjų darbininkų atžvilgiu kapitalui kaip svetimai nuosavybei, ir piniginis kapitalistas, kuriam atstovauja funkcionuojantis kapitalistas, dalyvauja išnaudojant darbą. Ta aplinkybė, kad darbininkų atžvilgiu aktyvusis kapitalistas tik kaip gamybos priemonių atstovas gali atlikti savo funkciją, gali priversti darbininkus dirbti jam arba priversti gamybos priemones funkcionuoti kaip kapitalą,— ši aplinkybė yra užmirštama dėl to, kad kapitalo funkcija reprodukcijos procese stovi priešais paprastą kapitalo nuosavybę už reprodukcijos proceso ribų.

Iš tikrųjų, ta forma, kurią abi pelno, t. y. pridedamosios vertės, dalys įgauna kaip palūkanos ir kaip įmonininko pelnas, neišreiškia santykio su darbu, nes šis santykis yra tik tarp jo ir pelno arba, tiksliau sakant, pridedamosios vertės kaip sumos, kaip visumos, kaip abiejų šių dalių vienybės. Santykis, kuriuo dalijamas pelnas, ir įvairūs juridiniai titulai, kurių pagrindu atliekamas šis dalijimas, numato jau gatavą pelną, numato, kad jis jau yra. Todėl, jei kapitalistas yra kapitalo, kuriuo jis funkcionuoja, savininkas, tai jis įsideda į savo kišenę visą pelną, arba pridedamąją vertę; darbininkui yra visiškai nesvarbu, ar kapitalistas ima visą pelną sau ar turi dalį jo sumokėti trečiajam asmeniui kaip juridiniam savininkui. Tuo būdu pelno dalijimo tarp dviejų kapitalistų rūšių priežastys nepastebimai virsta priežastimis, kurios apsprendžia egzistavimą paties pasidalytino pelno, pridedamosios vertės, kurią, nepriklausomai nuo bet kokio vėlesnio dalijimo, kapitalas kaip toks gauna iš reprodukcijos proceso. Iš to, kad palūkanos stovi priešais įmonininko pelną, o įmonininko pelnas — priešais palūkanas, kad abu jie stovi priešais vienas kitą, o ne priešais darbą, išeina, kad įmonininko pelnas plius palūkanos, t. y. pelnas, t. y. galų gale pridedamoji vertė, remiasi — kuo? Tuo, kad abi šios dalys turi priešingas formas! Tačiau pelnas yra pagaminamas pirma negu yra atliekamas šis dalijimas, pirma negu gali būti apie jį kalbama.

Palūkanas duodantis kapitalas yra kapitalas tik tuo atveju, kai paskolinti pinigai tikrai paverčiami kapitalu ir kai yra pagaminamas perteklius, kurio dalis yra palūkanos. Bet tai nepašalina to fakto, kad su juo, nepriklausomai nuo gamybos proceso, suauga savybė duoti palūkanas. Juk darbo jėga taip pat parodo savo sugebėjimą gaminti vertę tik tada, kai ji veikia ir yra realizuojama darbo procese; bet tai nepašalina to fakto, kad pati savaime, potencialiai, kaip sugebėjimas, ji yra vertę kurianti veikla ir kaip tokia ji neatsiranda tik iš proceso, o, priešingai, yra šio proceso prielaida. Ji yra perkama kaip sugebėjimas kurti vertę. Bet ją galima pirkti ir ne tam, kad ji būtų verčiama gamybiškai dirbti, pvz., grynai asmeniniams tikslams, patarnavimui ir t. t. Taip yra ir su kapitalu. Tai jau paskolos ėmėjo reikalas, ar jis kapitalą sunaudoja

kaip kapitalą, t. y. iš tikrųjų paleidžia į darbą su juo susijusią savybę gaminti pridedamąją vertę. Abiem atvejais jis apmoka pridedamąją vertę, kuri pati savaime, potencialiai, glūdi prekėje-kapitale.

Dabar sustosime smulkiau ties įmonininko pelnu.

Tuo pačiu, kad kapitalistinio gamybos būdo sąlygomis yra fiksuojamas kapitalo specifinio visuomeninio pobūdžio momentas — kapitalo nuosavybė, turinti savybę komanduoti kitų darbui — ir todėl palūkanos pasireiškia kaip pridedamosios vertės dalis, kurią šiame sąryšyje pagamina kapitalas, tuo pačiu kita pridedamosios vertės dalis — įmonininko pelnas — būtinai atrodo taip, lyg ji kiltų ne iš kapitalo kaip kapitalo, o iš gamybos proceso, nepriklausomai nuo specifinio visuomeninio jo pobūdžio, kuris juk jau yra įgavęs savo ypatingą egzistavimo būdą išsireiškime: kapitalo palūkanos. Tačiau nuo kapitalo atskirtas gamybos procesas yra darbo procesas aplamai. Todėl pramoninis kapitalistas skirtingai nuo kapitalo savininko pasireiškia ne kaip funkcionuojantis kapitalas, o kaip asmuo, kuris funkcionuoja net nepriklausomai nuo kapitalo, kaip paprastas darbo proceso atstovas aplamai, kaip darbininkas ir būtent samdomasis darbininkas.

Palūkanos pačios savaime išreiškia kaip tik tai, kad darbo sąlygos egzistuoja kaip kapitalas, kad visuomeniškai jos yra priešingos darbui ir kad jos pavirsta asmeniška valdžia darbo atžvilgiu ir darbui. Pačią kapitalo nuosavybę palūkanos išreiškia kaip priemonę svetimo darbo produktams pasisavinti. Tačiau ši būdinga kapitalo ypatybė pasireiškia palūkanomis kaip kažkas, kas priklauso kapitalui nepriklausomai nuo gamybos proceso ir kas anaiptol nėra specifinės kapitalistinės paties šio gamybos proceso formos rezultatas. Ši būdinga kapitalo ypatybė pasireiškia palūkanomis ne kaip tiesioginė darbo priešybė, bet, atvirkščiai, už santykio su darbu ribų, tik kaip vieno kapitalisto santykis su kitu kapitalistu. Taigi pasireiškia kaip ypatybė, grynai išviršinė ir neturinti reikšmės kapitalo santykiui su pačiu darbu. Tuo būdu palūkanose, šioje ypatingoje pelno rūšyje, kurioje antagonistinis kapitalo pobūdis įgauna savarankišką išraišką, jis yra išreikštas taip, kad šis antagonizmas čia visiškai išnyksta ir yra visiškai abstrahuojamasi nuo jo. Palūkanos yra santykis tarp dviejų kapitalistų, o ne tarp kapitalisto ir darbininko.

Iš antros pusės, ši palūkanų forma suteikia kitai pelno daliai kokybinę įmonininko pelno formą, toliau — užmokesčio už priežiūrą formą. Ypatingos funkcijos, kurias turi atlikti kapitalistas kaip toks ir kurios jam tenka kaip tik skirtingai nuo darbininkų ir priešingai darbininkams, atrodo esančios grynai darbo funkcijos. Jis sukuria pridedamąją vertę ne todėl, kad dirba *kaip kapitalistas*, bet

todėl, kad, nepaisant savo kaip kapitalisto pobūdžio, jis *taip pat* dirba. Todėl ši pridedamosios vertės dalis jau visai nėra pridedamoji vertė, bet jos priešybė — atliktojo darbo ekvivalentas. Kadangi kapitalo svetimumo pobūdis, jo priešingumas darbui yra perkeliamas už išnaudojimo tikrojo proceso ribų, būtent — į palūkanas duodantį kapitalą, tai pats šis išnaudojimo procesas atrodo esąs paprastas darbo procesas, kuriame funkcionuojantis kapitalistas atlieka tik kitokį darbą negu darbininkas. Tuo būdu išnaudojimo darbas ir išnaudojamasis darbas abu yra tolygūs kaip darbas. Išnaudojimo darbas lygiai taip pat yra darbas, kaip ir tas darbas, kuris yra išnaudojamas. Palūkanos įgauna visuomeninį kapitalo pavidalą, bet jis yra išreikštas neutralia ir indiferentiška forma; įmonininko pelnas pasidaro ekonomine kapitalo funkcija, bet ji yra atsieta nuo tam tikro šios funkcijos kapitalistinio pobūdžio.

Čia kapitalisto sąmonėje įvyksta lygiai tas pat, kas įvyksta su šios knygos II skyriuje minėtais kompensacijos pagrindais pelnui išsilyginant į vidutinį pelną. Šie kompensacijos pagrindai, kurie apsprendžia pridedamosios vertės pasiskirstymą, dėl kapitalistinio vaizdavimosi būdo virsta pelno atsiradimo priežastimis ir (subjektyviais) pagrindais pelnui pateisinti.

Pažiūra į įmonininko pelną kaip į užmokestį už priežiūros darbą, kuri atsiranda iš priešingumo tarp įmonininko pelno ir palūkanų, toliau remiasi tuo, kad dalis pelno iš tikrųjų gali būti atskirta ir tikrai atsiskiria kaip darbo užmokestis arba, tiksliau sakant, atvirkščiai: kad dalis darbo užmokesčio kapitalistinio gamybos būdo pagrindu atrodo esanti integralinė pelno sudėtinė dalis. Ši dalis, kaip teisingai atrado jau A. Smitas, pasireiškia grynu pavidalu, savarankiškai ir visiškai atskirai, iš vienos pusės, nuo pelno (kaip palūkanų ir įmonininko pelno sumos), iš antros pusės — nuo tos pelno dalies, kuri, atskaičius palūkanas, lieka kaip vadinamasis įmonininko pelnas,— pasireiškia kaip valdytojo alga tokių rūšių įmonėse, kurių dydis ir t. t. leidžia tokį darbo pasidalijimą, jog galima nustatyti atskirą darbo užmokestį valdytojui.

Vyriausiosios priežiūros ir vadovavimo darbas būtinai atsiranda visur, kur betarpiškas gamybos procesas turi visuomeniškai kombinuoto proceso pavidalą, o nėra pavienis savarankiškų gamintojų darbas[74]. Bet šio darbo prigimtis yra dvejopa.

Iš vienos pusės, visuose darbuose, kuriuose bendradarbiauja daugelis individų, bendram proceso ryšiui ir vienybei būtinai atstovauja viena valdanti valia ir funkcijos, kurios liečia ne dalinius darbus, o visą dirbtuvės veiklą, kaip kad būna su orkestro dirigentu. Tai yra gamybinis darbas, kurį reikia atlikti bet kurio kombinuoto gamybos būdo sąlygomis.

---

[74] «Vyriausioji priežiūra čia» (valstiečio-žemės savininko ūkyje) «yra visiškai nereikalinga» (*J. E. Cairnes*: «The Slave Power». London 1862, 48 psl.)

Iš antros pusės,— jei visai paliksime nuošalyje pirklinį skyrių,— šis vyriausiosios priežiūros darbas būtinai atsiranda esant visiems gamybos būdams, besiremiantiems priešingumu tarp darbininko, kaip betarpiško gamintojo, ir gamybos priemonių savininko. Kuo didesnis yra šis priešingumas, tuo didesnis yra šios vyriausiosios darbininkų priežiūros vaidmuo. Todėl savo maksimumą jis pasiekia vergovės sistemoje[75]. Bet ji yra būtina ir esant kapitalistiniam gamybos būdui, nes čia gamybos procesas kartu yra ir procesas, kuriame kapitalistas vartoja darbo jėgą. Lygiai taip pat, kaip despotinėse valstybėse, vyriausiosios priežiūros ir visapusiško vyriausybės kišimosi darbas apima abi puses: ir atlikimą bendrų darbų, kylančių iš kiekvienos visuomenės prigimties, ir specifines funkcijas, kylančias iš priešingumo tarp vyriausybės ir liaudies masės.

Antikos rašytojai, kurie betarpiškai stebėjo vergovės sistemą, abi priežiūros darbo puses glaudžiai siejo teorijoje, kaip kad jos buvo susijusios ir praktikoje,— visiškai taip pat, kaip šiuolaikiniai ekonomistai, kurie kapitalistinį gamybos būdą laiko absoliučiu gamybos būdu. Iš antros pusės, o tai aš tuojau parodysiu vienu pavyzdžiu, šiuolaikinės vergovės sistemos apologetai visiškai taip pat moka panaudoti priežiūros darbą kaip pagrindą vergovei pateisinti, kaip kiti ekonomistai — samdomojo darbo sistemai pateisinti.

Katono laikų villicus:. «Vergovinio dvaro (familia rustica) priešakyje buvo ūkvedys (villicus nuo villa [ūkis]), kuris priimdavo ir išduodavo, pirkdavo ir parduodavo, gaudavo iš savininko instrukcijas ir, jam nesant, įsakinėdavo ir bausdavo... Ūkvedys, žinoma, buvo laisvesnis negu kiti vergai; Magono veikaluose patariama leisti jam vestis, turėti vaikų ir savo grynų pinigų, o Katonas pataria apvesdinti jį su ūkvede; jis vienas galėjo tikėtis, dorai elgdamasis, gauti laisvę iš savo pono. Kai dėl kitų vergų, tai visi jie sudarė vieną šeimyną... Kiekvienas vergas, taip pat ir pats ūkvedys gaudavo išlaikymą iš šeimininko tam tikrais terminais ir griežtai nustatyto dydžio ir iš to jis pats turėjo išsiversti... Pragyvenimo reikmenų kiekis priklausė nuo darbo; todėl, pvz., ūkvedys, kuris dirbo lengvesnį darbą negu paprasti vergai, mažiau gaudavo ir pragyvenimo reikmenų» (Mommsen: «Römische Geschichte», 2-sis leid., 1856, I t., 809—810 psl.) [Plg. Моммзен: «История Рима». Соцэкгиз, 1936, I t., 786—787 psl.]

Aristotelis:

«῾Ο γὰρ δεσπότης οὐκ ἐν τῷ κτᾶσθαι τοὺς δούλους, ἀλλ᾽ ἐν τῷ χρῆσθαι δούλους». («Nes ponas» — kapitalistas — «pasireiškia kaip toks ne

---

[75] «Jei darbo savybės reikalauja paskirstyti darbininkus» (būtent vergus) «dideliame plote, tai prižiūrėtojų skaičius, todėl ir išlaidos apmokėti darbui, kurio reikalauja ši priežiūra, turi atitinkamai padidėti» (*J. E. Cairnes:* «The Slave Power». London 1862, 44 psl.).

vergų įgijimu» — įgijimu kapitalo nuosavybės, kuri suteikia galią pirkti darbą, — «o vergų naudojimu», — darbininkų, mūsų laikais samdomųjų darbininkų, naudojimu gamybos procese.) „'Εστὶ δὲ αὐτῇ ἡ ἐπιστήμη οὐδέν μέγα ἔχουσα οὐδὲ σεμνόν" («Tačiau šiame moksle nėra nieko didžio arba kilnaus».) „ἃ γὰρ τὸν δοῦλον ἐπίστασθαι δεῖ ποιεῖν, ἐκεῖνον δεῖ ταῦτα ἐπίστασθαι ἐπιτάττειν". («Jis turi mokėti įsakinėti tai, ką vergas turi mokėti įvykdyti».) „Διὸ ὅσοις ἐξουσία μὴ αὐτοὺς κακοπαθεῖν, ἐπίτροπος λαμβάνει ταυτὴν τὴν τιμὴν, αὐτοὶ δὲ πολιτεύονται ἢ φιλοσοφοῦσιν". («Kai ponams nėra būtino reikalo apsunkinti save tuo, *šią garbę* prisiima prižiūrėtojas [epitropos]; o jie patys tvarko valstybės reikalus ir filosofuoja».) (Aristoteles: «De Republika», Bekerio leid., 1837, I knyga, 7 skirsnis.) [Plg. «Политика Аристотеля», S. A. Žebeliovo vert., S. Peterburgas, 1911, 18 psl.]

Aristotelis tiesiai sako, kad viešpatavimas tiek politinėje, tiek ir ekonominėje srityje uždeda valdovams valdymo funkcijas, kad, vadinasi, ekonominėje srityje jie turi mokėti vartoti darbo jėgą, prie to priduria, jog priežiūros darbui nereikia skirti didelės reikšmės, ir todėl ponas, jei tik jis yra pakankamai pasiturintis, šių rūpesčių «garbę» perleidžia prižiūrėtojui.

Vadovavimo ir vyriausiosios priežiūros darbas, jeigu jis nėra ypatinga funkcija, kurią sąlygoja kiekvieno kombinuoto visuomeninio darbo prigimtis, bet kyla iš priešingumo tarp gamybos priemonių savininko ir vien darbo jėgos savininko,— ir čia nesvarbu, ar ši darbo jėga yra perkama kartu su pačiu darbininku, kaip vergovės sistemoje, ar pats darbininkas parduoda savo darbo jėgą, ir todėl gamybos procesas kartu yra ir procesas, kuriame kapitalas vartoja jo darbą,— ši funkcija, kuri kyla iš betarpiško gamintojo pavergimo, dažnai laikoma pakankamu pagrindu pačiam šiam santykiui pateisinti, ir išnaudojimas, svetimo neapmokėtojo darbo pasisavinimas tiek pat dažnai vaizduojami kaip kapitalo savininkui priklausantis darbo užmokestis. Bet geriausiai tai daro vergovės gynėjas Jungtinėse Valstijose, kažkoks advokatas O'Konoras, savo kalboje, pasakytoje 1859 m. gruodžio 19 d. mitinge Niujorke su šūkiu «Būkime teisingi Pietums». «Now, gentlemen [Taigi džentelmenai],— pasakė jis, garsiai plojant,— pati gamta yra paskyrusi negrui vergo padėtį. Jis yra tvirtas ir pajėgus darbe; tačiau gamta, suteikusi jam šią jėgą, nedavė jam nei sugebėjimo valdyti, nei noro dirbti. (*Pritarimo šauksmai.*) Nedavė jam nei vieno, nei kito! Ir ta pati gamta, kuri nedavė jam noro dirbti, davė jam poną, kad jis prievarta sužadintų šį norą ir padarytų iš jo tose klimato sąlygose, kurioms jis yra sukurtas, naudingą tarną tiek sau pačiam, tiek ir ponui, kuris jį valdo. Aš teigiu, kad nėra nieko neteisingo, jei mes paliekame negrą toje padėtyje, į kurią jį pastatė gamta; nėra nieko neteisingo, jei mes duodame jam poną, kuris jį valdo; ir iš negro nėra atimamos jokios jo teisės,

jeigu jis yra verčiamas už tai dirbti ir teisingai atsilyginti savo ponui už darbą ir talentus, kuriuos tas panaudoja, siekdamas jį valdyti ir padaryti jį naudingą tiek sau pačiam, tiek ir visuomenei» [«New York Tribune», 1859 m. gruodžio 20 d., 5—8 psl.].

Ir štai samdomasis darbininkas, kaip ir vergas, taip pat turi turėti poną, kuris priverstų jį dirbti ir valdytų jį. Ir jeigu esame priėmę šiuos viešpatavimo ir pajungtumo santykius, tai bus visiškai suprantama, kad samdomasis darbininkas yra verčiamas gaminti savo paties darbo užmokestį ir, be to, užmokestį už priežiūrą, kompensaciją už viešpatavimo jam ir jo vyriausiosios priežiūros darbą, yra verčiamas «teisingai atsilyginti savo ponui už darbą ir talentus, kuriuos tas panaudoja, siekdamas jį valdyti ir padaryti jį naudingą tiek sau pačiam, tiek ir visuomenei».

Vyriausiosios priežiūros ir vadovavimo darbas, jeigu jis kyla iš kapitalo antagonistinio pobūdžio, iš kapitalo viešpatavimo darbui ir todėl yra bendras visiems gamybos būdams, besiremiantiems, kaip ir kapitalistinis gamybos būdas, klasiniu priešingumu, šis darbas ir kapitalistinėje sistemoje yra betarpiškai ir neatskiriamai susijęs su gamybinėmis funkcijomis, kurias kiekvienas kombinuotas visuomeninis darbas uždeda atskiriems individams kaip ypatingą darbą. Kokio nors epitropos'o arba régisseur'io — kaip jis buvo vadinamas feodalinėje Prancūzijoje — darbo užmokestis visiškai atsiskiria nuo pelno ir pasireiškia kaip darbo užmokestis už kvalifikuotą darbą, kai tik įmonė pasiekia pakankamai stambų mastą, kad galėtų apmokėti tokį valdytoją (manager),— nors tai dar toli gražu neskatina mūsų pramoninių kapitalistų «tvarkyti valstybės reikalus ir filosofuoti».

Kad ne pramoniniai kapitalistai, o pramoniniai valdytojai (managers) yra «mūsų pramonės sistemos siela», yra pastebėjęs dar p. Juras[76]. Kai dėl įmonės prekybinės dalies, tai visa, kas buvo būtina, apie tai jau pasakyta ankstesniame skyriuje.

Pati kapitalistinė gamyba atvedė į tai, kad vyriausiojo vadovavimo darbas, visiškai atskirtas nuo kapitalo nuosavybės, visada yra randamas gatvėje. Todėl nebėra reikalo, kad šį vyriausiojo vadovavimo darbą dirbtų kapitalistas. Nėra būtina, kad kapelmeisteris būtų orkestro instrumentų savininkas, jis, kaip dirigentas, taip pat neturi nieko bendro su kitų muzikantų «apmokėjimu». Kooperatiniai fabrikai rodo, kad kapitalistas kaip veiklus gamybos dalyvis yra pasidaręs toks pat nebereikalingas, kokiu jis pats, savo aukščiausiame išsivystymo laipsnyje, laiko nereikalingu stambųjį žemvaldį. Jei kapitalisto darbas neišplaukia iš gamybos proceso tiesiog kaip kapitalistinio gamybos proceso ir, vadinasi, jei šis

[76] *A. Ure:* «Philosophy of Manufactures». Pranc. vert., 1836, I t., 67 psl., kur šis fabrikantų Pindaras kartu parodo jiems, kad dauguma jų neturi nė mažiausio supratimo apie mechanizmą, kurį jie naudoja.

darbas savaime neišnyksta kartu su kapitalu; jeigu jis neapsiriboja tokia funkcija, kaip svetimo darbo išnaudojimas; vadinasi, jeigu jis išplaukia iš darbo kaip visuomeninio darbo formos, iš daugelio darbininkų kombinavimo ir kooperavimo bendram rezultatui pasiekti, tai šis darbas lygiai taip pat nepriklauso nuo kapitalo, kaip nepriklauso nuo jo pati ši forma, jei tik ji yra nusimetusi kapitalistinį kiautą. Teigti, kad šis darbas yra būtinas kaip kapitalistinis darbas, kaip kapitalisto funkcija, tereiškia viena: kad vulgus [gausus politekonomistų būrys] negali įsivaizduoti kapitalistinio gamybos būdo gelmėse išsivysčiusių formų kaip atsiskyrusių ir laisvų nuo jų antagonistinio kapitalistinio pobūdžio. Piniginio kapitalisto atžvilgiu pramoninis kapitalistas yra darbininkas, bet darbininkas kaip kapitalistas, t. y. svetimo darbo išnaudotojas. Užmokestis, kurio jis reikalauja ir gauna už šį darbą, yra kaip tik lygus pasisavintam svetimo darbo kiekiui ir betarpiškai priklauso, jei kapitalistas prisiima būtinus išnaudojimo rūpesčius, nuo šio darbo išnaudojimo laipsnio, o ne nuo to, koks didelis yra jėgų įtempimas, kurio iš jo reikalauja šis išnaudojimas ir kurį jis gali už vidutinį užmokestį užkrauti valdytojui. Anglijos fabrikų apygardose po kiekvienos krizės galima sutikti pakankamą skaičių eksfabrikantų, kurie dabar už nedidelį užmokestį vadovauja fabrikams, anksčiau priklausiusiems jiems patiems, vadovauja kaip valdytojai, tarnaujantieji pas naujus savininkus, dažnai savo kreditorius[77].

Užmokestis už valdymą, kurį gauna tiek prekybos, tiek ir pramonės įmonių valdytojai, pasireiškia visai atskirai nuo įmonininko pelno tiek darbininkų kooperatiniuose fabrikuose, tiek ir kapitalistinėse akcinėse įmonėse. Užmokesčio už valdymą atskyrimas nuo įmonininko pelno, kurio atskyrimas kitais atvejais yra atsitiktinis, čia įgauna pastovų pobūdį. Kooperatiniame fabrike priežiūros darbas netenka savo antagonistinio pobūdžio, nes valdytoją apmoka darbininkai ir jų atžvilgiu jis nėra kapitalo atstovas. Akcinės įmonės, kurios išsivysto kartu su kreditu, apskritai turi tendenciją vis labiau atskirti šį valdymo darbą kaip atskirą funkciją nuo kapitalo nuosavybės, ar šis kapitalas būtų nuosavas ar pasiskolintas, lygiai taip pat, kaip, besivystant buržuazinei visuomenei, teismo ir valdymo funkcijos atsiskiria nuo žemėvaldos, kurios atributai jos buvo feodalizmo laikais. Tačiau kai, iš vienos pusės, priešais paprastą kapitalo savininką, piniginį kapitalistą, stovi funkcionuojantis kapitalistas, o, besivystant kreditui, šis piniginis kapitalas pats įgauna visuomeninį pobūdį, koncentruojasi bankuose ir tuo būdu jį skolina bankai, o ne jo tiesioginiai savininkai; kai, iš

[77] Man yra žinomas vienas atvejis, kai subankrutavęs fabrikantas pasidarė po 1868 m. krizės savo ankstesnių darbininkų apmokamu samdomuoju darbininku. Po bankroto fabriką paėmė į savo rankas darbininkų kooperatyvas, o ankstesnysis savininkas tapo jo valdytoju.— *F. E.*

antros pusės, asmuo, kuris tėra valdytojas, kuriam kapitalas nepriklauso jokiu titulu, nei kaip pasiskolintas kapitalas, nei kaip nors kitaip, atlieka visas realias funkcijas, tenkančias funkcionuojančiam kapitalistui kaip tokiam,— tada lieka tik tarnautojas, o kapitalistas kaip nebereikalingas asmuo išnyksta iš gamybos proceso.

Iš paskelbtų Anglijos kooperatinių fabrikų ataskaitų[78] matyti, kad,— atskaičius valdytojui mokamą užmokestį, kuris sudaro dalį sunaudoto kintamojo kapitalo visai taip pat, kaip kitų darbininkų darbo užmokestis,— pelnas būdavo didesnis už vidutinį pelną, nors šie fabrikai kartais mokėdavo daug aukštesnę palūkanų normą, negu privatūs fabrikantai. Didesnio pelno priežastis visais šiais atvejais buvo didesnė ekonomija naudojant pastovųjį kapitalą. Tačiau mus čia domina ta aplinkybė, kad vidutinis pelnas (= palūkanos + įmonininko pelnas) faktiškai ir apčiuopiamai čia atrodo esąs nuo užmokesčio už valdymą visiškai nepriklausomas dydis. Kadangi pelnas čia buvo didesnis už vidutinį pelną, tai ir įmonininko pelnas buvo didesnis negu paprastai.

Tas pats reiškinys pastebimas ir kai kuriose kapitalistinėse akcinėse įmonėse, pvz., akciniuose bankuose (Joint Stock Banks). «London and Westminster Bank» 1863 metais išmokėjo 30% metinio dividendo; «Union Bank of London» ir kiti — 15%. Be valdytojų algos, čia iš bendrojo pelno yra atskaitomos palūkanos, kurios išmokamos už indėlius. Didelis pelnas čia paaiškinamas tuo, kad į įmones įdėtasis kapitalas yra nežymus palyginti su indėliais. Pavyzdžiui, «London and Westminster Bank» 1863 metais — įdėtasis kapitalas 1 000 000 sv. st., indėliai 14 540 275 sv. st. «Union Bank of London» 1863 metais — įdėtasis kapitalas 600 000 sv. st., indėliai 12 384 173 sv. st.

Įmonininko pelno suplakimas su užmokesčiu už priežiūrą arba valdymą iš pradžių kilo iš tos antagonistinės formos, kurią pelno perteklius virš palūkanų įgauna palyginti su palūkanomis. Jis toliau vystėsi dėl apologetinio siekimo vaizduoti pelną ne kaip pridedamąją vertę, t. y. ne kaip neapmokėtąjį darbą, o kaip paties kapitalisto darbo užmokestį už jo atliktą darbą. Socialistai tam priešpastatė reikalavimą, kad pelnas faktiškai būtų suvestas į tai, kuo jis laikomas teorijoje, būtent į paprastą užmokestį už priežiūrą. Ir šis reikalavimas, nukreiptas prieš teorinį pagražinimą, buvo tuo nemalonesnis, kuo labiau šis užmokestis už priežiūrą, atsiradus gausiai pramoninių ir prekybinių valdytojų[79] klasei, pasiekė, iš vienos pusės, kaip ir kiekvienas kitas darbo užmokestis, tam tikrą savo lygį ir tam tikrą savo rinkos kainą ir kuo žemiau, iš antros pu-

[78] Čia pateiktieji ataskaitų duomenys siekia daugiausia iki 1864 m., nes tekstas buvo parašytas 1865 m. — *F. E.*

[79] «Šeimininkai yra tokie pat darbininkai kaip jų samdomieji darbininkai. Šiuo atžvilgiu jų interesai yra lygiai tie patys, kaip ir jų darbininkų interesai. Bet jie yra taip pat kapitalistai arba kapitalistų agentai, ir šiuo atžvilgiu jų

sės, jis krito kaip kiekvienas užmokestis už kvalifikuotą darbą kartu su bendru išsivystymu, kuris sumažino specialiai apmokytos darbo jėgos gamybos kaštus[80]. Išsivysčius kooperacijai darbininkų tarpe ir akcinėms įmonėms buržuazijos tarpe, buvo panaikintas ir paskutinis pagrindas įmonininko pelnui suplakti su užmokesčiu už valdymą, ir pelnas praktiškai pasireiškė kaip toks, koks jis neginčijamai buvo teoriškai: kaip paprasta pridedamoji vertė, kaip vertė, už kurią nėra sumokamas ekvivalentas, kaip realizuotas neapmokėtasis darbas; tad funkcionuojantis kapitalistas tikrai išnaudoja darbą, ir jo išnaudojimo vaisius, jeigu jis dirba naudodamas pasiskolintą kapitalą, pasidalija į palūkanas ir įmonininko pelną — pelno perteklių virš palūkanų.

Kapitalistinės gamybos pagrindu akcinėse įmonėse iškyla naujі sukčiavimai su užmokesčiu už valdymą; greta tikrojo valdytojo ir virš jo atsiranda daugybė valdybų ir priežiūros tarybų narių, kuriems valdymas ir priežiūra faktiškai tėra pagrindas apiplėšinėti akcininkus ir patiems turtėti. Apie tai yra daug įdomių detalių leidinyje «The City or the Physiology of London Business; with Sketches on 'Change, and the Coffee Houses». Londonas, 1845. «Kokią naudą gauna bankininkai ir pirkliai, dalyvaudami aštuonių ar devynių įvairių bendrovių valdyme, galima matyti iš tokio pavyzdžio: p. Timosio Abrahemo Kertiso privatus balansas, pateiktas, jam subankrutavus, komerciniam teismui, rubrikoje «direktoriavimas» rodė — 800—900 sv. st. metinių pajamų. Kadangi p. Kertisas buvo Anglijos banko ir Ost-Indijos bendrovės direktorius, tai kiekviena akcinė bendrovė laikė sau laime pritraukti jį kaip direktorių» (81, 82 psl.). Tokių bendrovių direktorių atlyginimas už kiekvieną posėdį, kurie vyksta kas savaitė, yra mažiausia viena ginėja (21 markė). Diskusijos komerciniame teisme parodo, kad šis užmokestis už priežiūrą paprastai yra atvirkščiai proporcingas priežiūros darbui, kurį iš tikrųjų atlieka šie nominaliniai direktoriai.

interesai yra griežtai priešingi darbininkų interesams» (27 psl.). «Platus švietimo paplitimas šios šalies pramonės darbininkų (journeymen mechanics) tarpe, didindamas specialistų skaičių, kasdien mažina beveik visų šeimininkų ir įmonininkų darbo ir įgudimo vertę» (30 psl. *Hodgskin:* «Labour Defended against the Claims of Capital etc.». London 1825).

[80] «Bendras su įsigalėjusiomis tradicijomis susijusių kliūčių sušvelnėjimas, didėjanti galimybė įsigyti išsimokslinimą turi tendenciją sumažinti kvalifikuotų darbininkų užmokestį, o ne pakelti nekvalifikuotų darbininkų užmokestį» (*J. St. Mill:* «Principles of Political Economy», 2 leid., London 1849, I t., 463 psl. [Plg. *Дж. Ст. Милль:* «Основания политической экономии», Ostrogorskos vert., Kijevas—Charkovas, 1896, 350 psl.]).

DVIDEŠIMT KETVIRTASIS SKIRSNIS

KAPITALISTINIO SANTYKIO IŠSISKYRIMAS PALŪKANAS DUODANČIO KAPITALO FORMA

Palūkanas duodančiame kapitale kapitalistinis santykis pasiekia savo labiausiai išviršinę ir fetišinę formą. Mes čia turime $P—P'$, pinigus, kurie pagamina didesnį pinigų kiekį, turime savaime augančią vertę be proceso, kuris tarpininkauja dviem kraštutiniams taškams. Pirkliniame kapitale, $P—Pr—P'$, yra bent bendroji kapitalo judėjimo forma, nors šis judėjimas neišeina iš cirkuliacijos sferos; todėl pelnas atrodo esąs tik pelnas iš perleidimo, bet vis dėlto jis atrodo esąs visuomeninio *santykio* produktas, o ne vien tik *daikto* produktas. Pirklinio kapitalo forma vis dėlto yra procesas, priešingų fazių vienybė, judėjimas, kuris susiskaido į du priešingus aktus, į prekių pirkimą ir pardavimą. Akte $P—P'$, palūkanas duodančio kapitalo formoje, šio judėjimo nematyti. Pavyzdžiui, jei kapitalistas paskolina 1 000 sv. st. ir palūkanų norma yra 5%, tai 1 000 sv. st. kaip kapitalo vertė per 1 metus $= K+Kz'$, kur K yra kapitalas, o z' — palūkanų norma; vadinasi, čia $5\% = \frac{5}{100} = \frac{1}{20}$, $1\,000 + 1\,000 \times \frac{1}{20} = 1\,050$ sv. st. 1 000 sv. st. kaip kapitalo vertė $= 1\,050$ sv. st., t. y. kapitalas nėra paprastas dydis. Tai — dydžių *santykis*, pagrindinės sumos kaip duotos vertės santykis su pačia savimi kaip su savaime didėjančia verte, kaip su tokia pagrindine suma, kuri yra pagaminusi pridedamąją vertę. O mes jau matėme, kad kapitalas kaip toks atrodo visiems aktyviems kapitalistams — ar jie funkcionuotų naudodami savo ar pasiskolintą kapitalą — kaip tokia betarpiškai savaime didėjanti vertė.

$P—P'$: čia mes turime pradinį kapitalo išeities tašką, formulės $P—Pr—P'$ pinigus, suvestus į du kraštutinius taškus $P—P'$, kur $P'=P+\Delta P$, pinigai, kurie sukuria daugiau pinigų. Tai yra pirminė ir bendroji kapitalo formulė, sutrumpinta iki beprasmiško reziumė, tai yra gatavas kapitalas, gamybos proceso ir cirkuliacijos proceso vienybė, todėl ir kapitalas, kuris per tam tikrus laiko tarpus duoda tam tikrą pridedamąją vertę. Palūkanas duodančio kapitalo forma tai pasireiškia betarpiškai, gamybos procesui ir cirkuliacijos procesui netarpininkaujant. Kapitalas atrodo esąs

paslaptingas ir savaime kuriantis palūkanų, savo paties didėjimo, šaltinis. *Daiktas* (pinigai, prekė, vertė) jau vien kaip daiktas dabar yra kapitalas, o kapitalas atrodo esąs vien daiktas; viso reprodukcijos proceso rezultatas atrodo esąs savybė, priklausanti daiktui savaime; nuo pinigų, t. y. nuo prekės ta jos forma, kuria ją visada galima mainyti, savininko priklauso, ar išleisti juos kaip pinigus ar paskolinti kaip kapitalą. Todėl palūkanas duodančiame kapitale mums iškyla grynu, galutinai susiformavusiu pavidalu šis automatinis fetišas, savaime auganti vertė, pinigus perintieji pinigai, ir šia forma jis jau nebeturi jokio savo kilmės pėdsako. Visuomeninis santykis yra įgavęs išbaigtą pavidalą, kaip daikto, pinigų, santykis su pačiu savimi. Vietoj tikro pinigų virtimo kapitalu čia tėra tuščia šio virtimo forma. Kaip darbo jėgos atveju, pinigų vartojamąja verte čia pasidaro sugebėjimas kurti vertę, didesnę vertę negu ta, kuri yra pačiuose piniguose. Pinigai kaip tokie potencialiai jau yra savaime didėjanti vertė ir kaip tokia jie yra skolinami, o tai yra šios savotiškos prekės pardavimo forma. Kurti vertę, duoti palūkanas pasidaro tokia pat pinigų savybe, kaip kriaušės medžio savybė yra vesti kriaušes. Ir kaip tokį palūkanas duodantį daiktą pinigų skolintojas parduoda savo pinigus. Bet maža to. Kaip matėme, net tikrai funkcionuojantis kapitalas atrodo taip, lyg jis duotų palūkanas ne kaip funkcionuojantis kapitalas, o kaip kapitalas pats savaime, kaip piniginis kapitalas.

Apverčiamas atvirkščiai ir šis santykis: palūkanos, kurios yra ne kas kita kaip tik dalis pelno, t. y. pridedamosios vertės, kurią funkcionuojantis kapitalistas išspaudžia iš darbininko, dabar atrodo, atvirkščiai, esančios paties kapitalo produktas, kaip kažkas pirminio, o pelnas, kuris dabar yra virtęs įmonininko pelno forma,— tik aksesuaras, priedėlis, ateinantis iš šalies į reprodukcijos procesą. Čia fetišinė kapitalo forma ir pažiūra į kapitalą-fetišą yra išbaigtos. Formulėje *P—P′* mes turime iracionalią kapitalo formą, aukščiausią gamybinių santykių iškreipimo ir sudaiktinimo laipsnį: palūkanas duodančio kapitalo pavidalą, paprastą kapitalo pavidalą, kuriuo jis yra savo paties reprodukcijos proceso prielaida; mes turime pinigų, respective [atitinkamai] prekės sugebėjimą didinti savo pačios vertę nepriklausomai nuo atgaminimo,— kraštutinę kapitalo mistifikacijos formą.

Vulgariajai ekonomijai, kuri stengiasi vaizduoti kapitalą kaip savarankišką vertės šaltinį, vertės kūrimo šaltinį, ši forma, žinoma, yra tikras radinys, tokia forma, kurioje jau nebegalima atpažinti pelno šaltinio ir kuria kapitalistinio gamybos proceso rezultatas, atskirtas nuo paties proceso, ima savarankiškai egzistuoti.

Tik turėdamas piniginio kapitalo formą kapitalas pasidaro preke, kurios savybė savaime didinti savo vertę turi tam tikrą kainą, pažymimą kiekvienu konkrečiu atveju palūkanų norma.

Kaip palūkanas duodantis kapitalas ir ypač savo betarpiška palūkanas duodančio piniginio kapitalo forma (kitos palūkanas duodančio kapitalo formos, kurios mūsų čia nedomina, yra išvedamos iš šios formos ir numato ją), kapitalas įgauna savo gryną fetišinę formą: *P—P'* kaip subjektas, kaip daiktas, kurį galima parduoti. *Pirma*, taip yra todėl, kad jis nuolat turi pinigų formą, tokią formą, kurioje išnyksta visi specifiniai jo bruožai ir pasidaro nematomi jo realūs elementai. Juk pinigai yra kaip tik ta forma, kurioje išnyksta skirtumas tarp prekių kaip vartojamųjų verčių, todėl ir skirtumas tarp pramoninių kapitalų, kurie susideda iš šių prekių ir jų gamybos sąlygų; pinigai yra forma, kuria vertė,— o čia kapitalas,— egzistuoja kaip savarankiška mainomoji vertė. Kapitalo reprodukcijos procese piniginė forma yra trumpalaikė forma, paprastas pereinamasis momentas. Priešingai, pinigų rinkoje kapitalas visada turi šią formą. — *Antra*, kapitalo pagaminta pridedamoji vertė, čia vėl pinigų forma, atrodo priklausanti jam kaip tokiam. Kaip augti yra būdinga medžiams, taip ir gimdyti pinigus (τόκος) atrodo esą būdinga kapitalui jo piniginio kapitalo forma.

Palūkanas duodančiame kapitale kapitalo judėjimas yra suvestas į trumpiausią formulę; tarpininkaujantis procesas yra išleistas, ir tuo būdu kapitalas = 1 000 yra fiksuojamas kaip daiktas, kuris pats savaime = 1 000 ir per tam tikrą laiko tarpą virsta 1 100 taip pat, kaip savo vartojamąją vertę padidina vynas, kuris tam tikrą laiką yra išlaikomas rūsyje. Kapitalas dabar yra daiktas, bet kaip daiktas jis yra kapitalas. Pinigai dabar įgauna kažkokią iėgą [«Das Geld hat jetzt Lieb im Leibe»]. Jeigu jie yra paskolinti arba įdėti į reprodukcijos procesą (jeigu jie duoda funkcionuojančiam kapitalistui kaip savo savininkui palūkanas, o ne vien tik įmonininko pelną), už juos dieną ir naktį auga palūkanos: ar jie miega ar budi, sėdi namie ar keliauja. Tuo būdu palūkanas duodantis piniginis kapitalas (o juk kiekvienas kapitalas savo vertės išraiška yra piniginis kapitalas arba dabar yra laikomas piniginio kapitalo išraiška) įgyvendina saldžias lobių krovėjų svajones.

Štai šis palūkanų suaugimas su piniginiu kapitalu tartum į vieną daiktą (būtent taip ir atrodo čia tas faktas, kad kapitalas gamina pridedamąją vertę) taip smarkiai ir skatina Liuterį naiviai triukšmauti prieš lupikavimą. Papasakojęs, kad palūkanų galima būtų reikalauti tuo atveju, jei skolos termino praleidimas padarytų nuostolį skolintojui, kuris savo ruožtu turi atlikti mokėiimus, arba atimtų iš jo pelną, kurį jis galėtų gauti, nupirkdamas, pvz., sodą, Liuteris sako toliau: «Tuo, kad aš paskolinau tau juos» (100 guldenų), «tu darai man dvigubą žalą — čia aš negaliu sumokėti, o ten negaliu nupirkti, ir todėl abiem atvejais man padaroma žala, kas vadinama duplex interesse, damni

emergentis et lucri cessantis [dviguba žala iš atsirandančio nuostolio ir iš išnykstančios galimybės naudotis]... Išgirdę, kad kažkoks Hansas, paskolinęs šimtą guldenų, patyrė žalą ir reikalauja teisingai atlyginti šią žalą, jie pasinaudoja šia proga ir prie kiekvieno šimto guldenų prideda sumą, kuri padengia šią dvigubą žalą, būtent, žalą, kuri kilo dėl neatlikto atsiskaitymo ir dėl to, kad buvo praleista proga nupirkti sodą, tartum ir iš tikrųjų šie šimtas guldenų būtų *natūraliai suaugę su šia dviguba žala*, vadinasi, turėdami šimtą guldenų, jie leidžia juos į apyvartą ir kartu apskaičiuoja ir vieną ir kitą žalą, kurios jie vis dėlto nėra patyrę... Todėl tu esi lupikautojas, kuris savo artimo pinigais padengi savo paties išgalvotą nuostolį, kurio juk niekas tau nėra padaręs ir kurio tu negali nei įrodyti, nei apskaičiuoti. Tokį nuostolį juristai vadina non verum sed phantasticum interesse [ne tikras, o įsivaizduojamas interesas],— nuostoliu, kurį kiekvienas išsigalvoja savo nuožiūra... Vadinasi, nereikia sakyti, jog nuostoliai galėtų kilti dėl to, kad aš negalėčiau nei sumokėti, nei nupirkti. Tai reikštų ex contingente necessarium, nesamą dalyką laikyti turinčiu būti, nežinomą dalyką paversti tikru. Argi toks lupikavimas neturi praryti per keletą metų visą pasaulį?.. Atsitiktinė nelaimė, nepriklausomai nuo jo valios, ištinka paskolos ėmėją, jis turėtų pasitaisyti, bet prekyboje pakrypo kitaip ir net atvirkščiai; ir štai išrandami ir išgalvojami nuostoliai, kurie ieškomi iš vargstančio artimo, norima tokiu būdu pasipelnyti ir praturtėti, kad tinginiaujant ir dykinėjant būtų galima išlaidžiai ir palaidai gyventi iš kitų žmonių darbo, rūpesčių, rizikos ir nuostolių; sėdėti užkrosnyje, pavedant savo šimtui guldenų kaupti man turtą šalyje, ir vis dėlto, kadangi tai yra paskolinti pinigai, būti tikram, kad jie be jokios rizikos ir rūpesčių ateis į mano piniginę,— mielasis, kas gi to nenorėtų?» (M. Luther: «An die Pfarrherrn wider den Wucher zu predigen etc.». Wittenberg 1540).

Pažiūra į kapitalą kaip į vertę, kuri pati save atgamina ir didėja atgaminimo metu, kaip į vertę, kuri amžinai išlieka ir didėja dėl jai įgimtos savybės,— t. y. dėl paslaptingos savybės, apie kurią kalbėjo scholastikai,— ši pažiūra atvedė dr. Praisą į keistus prasimanymus, kurie toli pralenkia visas alchemikų fantazijas; į prasimanymus, kuriais Pitas vis dėlto rimtai tikėjo ir kuriuos jis savo įstatymuose apie sinking fund [valstybės skolų padengimo fondą] pavertė stulpais, ant kurių rymo jo finansinis ūkis.

«Pinigai, kurie duoda palūkanų palūkanas, iš pradžių auga lėtai; bet kadangi augimo tempas tolydžio spartėja, tai po tam tikro laiko jis pasidaro toks spartus, kad prašoka bet kokią vaizduotę. Vienas pensas, paskolintas mūsų išganytojo gimimo metu iš 5%, dabar būtų išaugęs kartu su palūkanų palūkanomis į didesnę sumą, negu ta, kurią sudarytų 150 milijonų gryno aukso žemės rutulių. Bet tas pats pensas, paskolintas iš paprastų palūkanų, per

tą patį laiką būtų padidėjęs tik iki 7 šilingų $4^1/_2$ penso. Iki šiol mūsų vyriausybė verčiau buvo linkusi gerinti savo finansus šiuo pastaruoju būdu, užuot naudojusi pirmąjį»[81].

Dar aukščiau jis skraido savo veikale «Observations on reversionary payments etc.». London 1772: «Vienas šilingas, paskolintas išganytojo gimimo metu» (t. y., tur būt, Jeruzalės šventykloje) «iš 6% su palūkanų palūkanomis išaugtų į didesnę sumą negu ta, kurią galėtų sudaryti visa saulės sistema, paversta rutuliu, kurio skersmuo būtų lygus Saturno orbitos skersmeniui».— «Todėl valstybė niekad neturi atsidurti sunkioje padėtyje, nes, panaudodama mažiausias santaupas, ji gali išmokėti didžiausias skolas per tokį trumpą laiką, kokio pareikalautų jos interesai» (XIII, XIV psl.). Koks puikus teorinis įvadas į Anglijos valstybės skolą!

Praisą tiesiog apakino milžiniškas skaičius, kuris atsiranda iš geometrinės progresijos. Kadangi jis nagrinėjo kapitalą, nekreipdamas dėmesio į atgaminimo ir darbo sąlygas, kaip savaveiksmį automatą, kaip paprastą savaime didėjantį skaičių (visiškai taip, kaip Maltus savo geometrinėje progresijoje nagrinėjo žmones), tai jis įsivaizdavo, kad rado kapitalo didėjimo dėsnį formulėje $s=c\ (1+z)^n$, kur $s=$ kapitalo suma + palūkanų palūkanos, $c=$ avansuotasis kapitalas, $z=$ palūkanų norma (išreikšta atitinkamomis šimto dalimis), o n — eilė metų, per kuriuos vyksta procesas.

Pitas visai rimtai žiūri į dr. Praiso mistifikaciją. 1786 metais bendruomenių rūmai nutarė surinkti, apmokestinant gyventojus, 1 milijoną sv. st. valstybės reikalams. Pagal Praisą, kuriuo tikėjo

---

[81] *Richard Price:* «An Appeal to the Public on the subject of the National Debt», 2-sis leid., London 1774 [18 ir sek. psl.]. Jis naiviai juokauja: «Pinigus reikia skolintis iš paprastų palūkanų, kad būtų galima juos didinti skolinant iš palūkanų palūkanų». (Žr. *R. Hamilton:* «An Inquiry into the Rise and Progress of the National Debt of Great Britain», 2-sis leid., Edinburgh 1814, 133 psl.) Jei taip, tai skolinimas aplamai ir privatiems asmenims būtų tikriausia priemonė praturtėti. Bet jeigu aš imu, pvz., 100 sv. st. iš 5 % per metus, tai metų pabaigoje aš turiu sumokėti 5 sv. st., ir jei tarsime, kad ši paskola yra užtraukta 100 milijonų metų, tai per šį laiko tarpą aš galiu kasmet skolintis vis tuos pačius 100 sv. st. ir lygiai taip pat kasmet aš turiu mokėti po 5 sv. st. Tuo būdu aš niekad negalėsiu, pasiskolinęs 100 sv. st., skolinti 105 sv. st. Bet iš kokio šaltinio aš turiu mokėti 5%? Iš naujų paskolų arba, jeigu aš esu valstybė, iš mokesčių. O jei pinigus skolinasi pramoninis kapitalistas, tai pelnui esant, tarkime, 15%, jis turės 5% sumokėti kaip palūkanas, 5% — suvartoti (nors jo apetitas auga kartu su jo pajamomis) ir 5% — kapitalizuoti. Taigi reikia tarti pelną esant 15%, kad būtų galima pastoviai mokėti 5% kaip palūkanas. Jei procesas vyks toliau, tai pelno norma sumažės dėl jau minėtų priežasčių, tarkime, nuo 15% iki 10%. Tačiau Praisas visai užmiršta, kad 5% palūkanų norma numato 15% pelno normą ir palieka ją tokią pat ir kapitalo kaupimo atveju. Jam aplamai nė kiek nerūpi tikrasis kaupimo procesas, jam rūpi tik pinigų skolinimas tam, kad jie įplauktų atgal su palūkanų palūkanomis. Kaip tai įvyksta, jam yra nesvarbu, nes juk tai yra palūkanas duodančio kapitalo įgimta savybė.

Pitas, žinoma, negalėjo būti nieko geresnio, kaip apdėti mokesčiais tautą, norint «sukaupti» tokiu būdu gautą sumą ir taip nuostabiai atsipalaiduoti nuo valstybinės skolos palūkanų palūkanų paslapties pagalba. Po šios bendruomenių rūmų rezoliucijos netrukus sekė Pito pasiūlytas įstatymas, kuris nustatė, kad turi būti kaupiama po 250 000 sv. st. tol, «kol tokiu būdu susidaręs fondas kartu su kasmet išmokamomis asmeninėmis rentomis duos 4 000 000 sv. st. per metus» (26-siais Jurgio III viešpatavimo metais išleistas 31-sis aktas). Pitas savo 1792 metų kalboje, kurioje jis siūlė padidinti sumą, įplaukiančią į skolų padengimo fondą, tarp Anglijos prekybinio pranašumo priežasčių mini mašinas, kreditą ir t. t., bet kaip «plačiausiai veikiančią ir pastovią priežastį — kaupimą. Šis principas yra pilnutinai išvystytas ir pakankamai išaiškintas Smito, šio genijaus veikale... Šis kapitalų kaupimas būtų buvęs įgyvendintas, jei būtų buvusi atidedama nors dalis metinio pelno padidinti pagrindinei sumai, kuri, jeigu ji būtų taip pat naudojama ir sekančiais metais, duotų pastovų pelną». Tuo būdu Pitas, dr. Praiso padedamas, Smito kaupimo teoriją paverčia teorija apie tautos turtėjimą skolų kaupimo pagalba ir prieina malonų begalinį paskolų ir paskolų paskoloms apmokėti augimą.

Jau Džozajas Čaildas, šiuolaikinių bankininkų tėvas, sakė, kad 100 sv. st. iš 10% per 70 metų duotų su palūkanų palūkanomis 102 400 sv. st. («Traité sur le Commerce etc. par J. Child, traduit etc.». Amsterdam et Berlin 1754, 115 psl. Parašyta 1669 m.).

Kaip dr. Praiso pažiūra nesąmoningai prasprūsta šiuolaikinių ekonomistų teiginiuose, parodo ši vieta iš «Economist»: «Kapitalas su palūkanų palūkanomis (compound interest) kiekvienai sutaupyto kapitalo daliai yra toks visaapimantis (all-engrossing), kad viso pasaulio turtas, iš kurio gaunamos pajamos, jau seniai yra virtęs palūkanomis už kapitalą... Kiekviena renta dabar yra mokėjimas palūkanų už kapitalą, kadaise įdėtą į žemę» («Economist», 1859 m. liepos 19 d.). Kapitalui kaip palūkanas duodančiam kapitalui priklauso visas turtas, kuris aplamai gali būti pagamintas, ir visa, ką jis iki šiol gaudavo, tėra išdėstyti mokėjimai jo visaapimančiam apetitui patenkinti. Pagal jo įgimtus dėsnius jam priklauso visas pridedamasis darbas, kurį žmonių giminė bet kada būtų galėjusi duoti. Molochas.

Pabaigoje dar tokios «romantiškojo» Miulerio nesąmonės: «Dr. Praiso aprašytas milžiniškas palūkanų palūkanų augimas, arba žmonių savaime spartėjančių jėgų augimas, norint, kad būtų daromas šis nepaprastas poveikis, numato nekintamą ir pastovią vienalytę santvarką, egzistuojančią daugelį šimtmečių. Kai tik kapitalas susiskaido, pasidalija į daugelį atskirų, toliau augančių atžalų, bendras jėgų kaupimo procesas prasideda

iš naujo. Gamta paskirstė jėgų augimą maždaug 20—25 metų ilgumo laikotarpiams, kurie tenka vidutiniškai kiekvienam atskiram darbininkui (!). Šiam laikui praėjus, darbininkas palieka savo gyvenimo kelią ir turi perduoti kapitalą, gautą darbo palūkanų palūkanų dėka, naujam darbininkui, dažniausiai padalyti jį tarp kelių darbininkų arba vaikų. Šie pastarieji, prieš gaudami iš jiems atitekusio kapitalo savo palūkanų palūkanas, turi išmokti įkvėpti jam gyvybę ir jį panaudoti. Toliau, didžiulė masė kapitalo, kurį buržuazinė visuomenė įgyja net neramiausiuose visuomeniniuose organizmuose, palaipsniui susikaupia per daugelį metų ir nėra naudojama betarpiškai darbui išplėsti, o, priešingai, vos tik susidaro didelė suma, ji kaip «paskola» perduodama kitam individui, darbininkui, bankui, valstybei, ir po to paskolos ėmėjas, tikrai paleisdamas kapitalą į darbą, gauna iš jo palūkanų palūkanas ir lengvai gali įsipareigoti mokėti skolintojui paprastas palūkanas. Pagaliau nepaprastai sparčiam žmonių jėgų ir jų produkto augimui, kuris yra galimas tada, kai veikia tik gamybos arba taupumo dėsnis, priešinasi vartojimo, norų arba išlaidumo dėsnis» (A. Müller: «Die Elemente der Staatskunst», Berlynas, 1809, III dalis, 147—149 psl.).

Neįmanoma nedaugelyje eilučių pririoglinti daugiau absurdiškiausių nesąmonių. Jau nekalbant apie juokingą darbininko suplakimą su kapitalistu, darbo jėgos vertės suplakimą su palūkanomis už kapitalą ir t. t., palūkanų palūkanų ėmimas yra aiškinamas tuo, jog kapitalas yra «skolinamas» tam, kad jis duotų «palūkanų palūkanas». Mūsų Miulerio metodas yra būdingas visokių profesijų romantikai. Jos turinį sudaro paplitusios iš anksto susidarytos nuomonės, kilusios iš paviršutiniškiausios išviršinės daiktų regimybės. Po to šis klaidingas ir banalus turinys turi būti «sukilnintas» ir supoetintas mistifikuojančia dėstymo maniera.

Kapitalo kaupimo procesas gali būti pavaizduotas kaip palūkanų palūkanų kaupimas tik tuo atveju, jei palūkanomis galima pavadinti tą pelno (pridedamosios vertės) dalį, kuri paverčiama atgal kapitalu, t. y. panaudojama naujam pridedamajam darbui išspausti. Bet:

1) Paliekant nuošalyje visus atsitiktinius trukdymus, didesnė esamo kapitalo dalis nuolat daugiau ar mažiau nuvertėja reprodukcijos proceso metu dėl to, kad prekių vertę apsprendžia ne tas darbo laikas, kurio iš pradžių reikalauja jų pagaminimas, o tas darbo laikas, kurio reikalauja jų atgaminimas, o jis nuolat mažėja dėl darbo visuomeninio gamybinio pajėgumo vystymosi. Todėl aukštesnėje visuomeninio našumo išsivystymo pakopoje visas esamas kapitalas atrodo ne kaip ilgo kapitalo taupymo proceso rezultatas, o kaip palyginti labai trumpo reprodukcijos periodo rezultatas[82].

[82] Žr. Milį ir Kerį, o taip pat nesupratimu pagrįstą Rošerio komentarą apie tai.

2) Kaip buvo parodyta šios knygos III skyriuje, pelno norma mažėja didėjant kapitalo kaupimui ir atitinkamai didėjant visuomeninio darbo gamybiniam pajėgumui; tai pasireiškia kaip tik ta aplinkybe, kad santykinai mažėja kapitalo kintamoji dalis palyginti su pastoviąja dalimi. Jei pastovusis kapitalas, kurį paleidžia veikti vienas darbininkas, padidėja dešimteriopai, tai pridedamasis darbo laikas, kad jis duotų tokią pat pelno normą, turėtų būti pailgintas dešimteriopai ir greitai jam neužtektų viso darbo laiko ir visų 24 valandų per parą, net jei kapitalas jas ištisai pasisavintų. Tačiau pažiūra, kad pelno norma nemažėja, sudaro Praiso progresijos ir aplamai «all engrossing capital, with compound interest» [visaapimančio kapitalo su palūkanų palūkanomis] pagrindą[83].

Pridedamosios vertės ir pridedamojo darbo tapatybė nustato kokybinę ribą kapitalo kaupimui: *visa darbo diena,* tam tikras gamybinių jėgų ir gyventojų išsivystymas, apribojantis skaičių darbo dienų, kurios yra išnaudojamos tuo pačiu metu. O jei, priešingai, pridedamoji vertė yra imama iracionalia palūkanų forma, tai riba pasidaro vien tik kiekybinė, ir kapitalo kaupimas pralenkia bet kokį įsivaizdavimą.

Bet palūkanas duodančio kapitalo atžvilgiu pažiūra į kapitalą-fetišą yra išbaigta; ta pažiūra, kuri sukauptam darbo produktui, kuris, be to, yra fiksuotas pinigų forma, priskiria galią gaminti pridedamąją vertę geometrine progresija, gaminti ją įgimtos slaptos savybės pagalba, grynai automatiškai, vadinasi, šis sukauptas darbo produktas, «Economist» nuomone, jau seniai esąs diskontavęs visus pasaulio turtus visiems laikams,— diskontavęs visus turtus kaip tokius, kurie teisėtai jam priklauso ir kuriuos jis gauna. Ankstesniojo darbo produktas, net pats ankstesnysis darbas, čia jau pats savaime turi dalį dabartinio arba būsimojo gyvojo pridedamojo darbo. Bet mes, priešingai, žinome, kad iš tikrųjų ankstesniojo darbo produktų vertės išlaikymas, todėl ir jos atgaminimas, *tėra* jų kontakto su gyvuoju darbu rezultatas; ir, antra, kad ankstesniojo darbo produktų viešpatavimas gyvajam pridedamajam darbui tęsiasi kaip tik tol, kol išlieka kapitalistinis santykis,— tam tikras socialinis santykis, kuriam esant ankstesnysis darbas savarankiškai stovi priešais gyvąjį darbą ir pajungia jį sau.

[83] «Aišku, kad joks darbas, joks gamybinis pajėgumas, joks talentas ir įgudimas negali patenkinti palūkanų palūkanų visaapimančių reikalavimų. Bet kiekvienos santaupos susideda iš kapitalisto pajamų, ir todėl tikrovėje šie reikalavimai yra keliami nuolat, ir darbo gamybinis pajėgumas niekad jų nepatenkina. Todėl tam tikra pusiausvyra (balance) nuolat yra pažeidžiama» («Labour Defended against the Claims of Capital» [London 1825], 23 psl. — Hodskino knyga).

DVIDEŠIMT PENKTASIS SKIRSNIS

KREDITAS IR FIKTYVUSIS KAPITALAS

Smulkiai analizuoti kreditą ir tuos įrankius, kuriuos jis susikuria (kreditinius pinigus ir t. t.), neįeina į mūsų planą. Čia reikia pažymėti tik kai kuriuos atskirus momentus, kurie yra būtini aplamai kapitalistiniam gamybos būdui charakterizuoti. Čia mes kalbėsime tik apie komercinį ir bankinį kreditą. Ryšys tarp šio kredito ir viešojo kredito išsivystymo nebus nagrinėjamas.

Aš jau esu parodęs (I knyga, III skirsnis, 3 poskyris, b), kaip iš paprastosios prekinės cirkuliacijos išsivysto pinigų kaip mokėjimo priemonės funkcija ir kartu kreditoriaus ir skolininko santykis tarp prekių gamintojų ir prekių pirklių. Besivystant prekybai ir kapitalistiniam gamybos būdui, kurio sąlygomis gaminama orientuojantis tik į cirkuliaciją, šis natūralus kredito sistemos pagrindas išsiplečia, pasidaro visuotinis, išsivysto. Aplamai ir ištisai imant, pinigai čia funkcionuoja tik kaip mokėjimo priemonė, t. y. prekė parduodama ne už pinigus, o už rašytinį pasižadėjimą sumokėti tam tikru terminu. Visus tokius mokėjimo pasižadėjimus mes galime trumpumo dėlei priskirti bendrai vekselių kategorijai. Tokie vekseliai, kol pasibaigia jų terminas ir ateina jų mokėjimo diena, savo ruožtu patys cirkuliuoja kaip mokėjimo priemonė; jie ir sudaro prekybinius pinigus tikrąja šio žodžio prasme. Kadangi jie galų gale padengia vienas kitą subalansavus reikalavimus ir skolų sąskaitas, jie funkcionuoja absoliučiai kaip pinigai, tokiu atveju galutinai nepavirsdami pinigais. Lygiai taip, kaip šie gamintojų ir pirklių savitarpio avansavimai vienas kitam sudaro tikrąjį kredito pagrindą, taip ir jų cirkuliacijos įrankis, vekselis, sudaro tikrųjų kreditinių pinigų, banknotų ir t. t., pagrindą. Banknotai remiasi ne pinigų cirkuliacija, ar tai būtų metaliniai ar valstybiniai popieriniai pinigai, bet vekselių cirkuliacija.

W. Leatham (Jorkširo bankininkas): «Letters on the Currency», 2 leid., London 1840: «Aš manau, kad bendra vekselių suma per visus 1839 m. buvo 528 493 842 sv. st.» (jis mano, kad užsienio vekseliai sudaro maždaug $^1/_5$ visos sumos), «o suma vekselių, kurie vienu metu cirkuliavo tais pačiais metais,— 132 123 460 sv. st.» (56 psl.). — «Vekseliai yra cirkuliacijos sudėtinė dalis, kuri savo apimtimi viršija visas kitas dalis, kartu paimtas» (3 psl.). — «Šis milži-

niškas vekselių antstatas rymo (!) ant pamato, kurį sudaro banknotų ir aukso suma; ir jeigu įvykių eigoje šis pamatas per daug susiaurėja, tai jo tvirtumui ir net jo buvimui gresia pavojus» (8 psl.). — «Jeigu įvertinsime visą cirkuliaciją» (jis turi galvoje banknotus) «ir sumą visų bankų pasižadėjimų, pagal kuriuos tuojau gali būti pareikalauta mokėti grynais pinigais, tai, mano apskaičiavimais, gausis 153 milijonų suma, kurią paversti auksu galima reikalauti remiantis įstatymu, o tuo tarpu aukso šiems reikalavimams padengti tėra 14 milijonų» (11 psl.). — «Vekselių negalima kontroliuoti, nebent mes sudarytume kliūtis atsirasti pinigų pertekliui ir žemai palūkanų normai arba diskontui, dėl kurio atsiranda dalis vekselių ir kuris duoda jiems akstiną plačiai ir pavojingai paplisti. Negalima nustatyti, kiek vekselių yra atsiradę iš tikrųjų santorių, pvz., iš tikrųjų pirkimų ir pardavimų, ir kokia jų dalis yra sudaryta dirbtinai (fictitious) ir susideda vien tik iš jojamųjų vekselių, t. y. kai vekselis išduodamas norint pakeisti anksčiau išduotą vekselį prieš sueinant jo mokėjimo terminui ir tuo būdu sudaryti fiktyvųjį kapitalą, sukuriant paprastas cirkuliacijos priemones. Aš žinau, kad perteklinių ir pigių pinigų laikais ši praktika pasiekia milžinišką mastą» (43 ir 44 psl.). — *J. W. Bosanquet*: «Metallic, Paper, and Credit Currency». London 1842: «Suma mokėjimų, atliekamų clearing house [atsiskaitymų rūmuose]» (kur Londono bankininkai savitarpyje pasikeičia čekiais, kurie turi būti apmokėti, ir vekseliais, kuriems yra suėjęs terminas), «kiekvieną komercinę dieną yra vidutiniškai didesnė kaip 3 milijonai sv. st., o šiam tikslui reikalinga kasdieninė pinigų atsarga tik šiek tiek didesnė kaip 200 000 sv. st.» (86 psl.). {1889 metais bendra clearing house [atsiskaitymų rūmų] apyvarta buvo 7 618$^{3}/_{4}$ milijono sv. st. arba, skaičiuojant apvaliais skaičiais, 300 komercinių dienų, vidutiniškai 25$^{1}/_{2}$ milijono per dieną. — *F. E.*} «Vekseliai, be abejonės, yra cirkuliacijos (currency) priemonė, nepriklausomai nuo pinigų, nes jie perduoda nuosavybę iš vienų rankų į kitas perleidžiamuoju užrašu» (92—93 psl.). — «Vidutiniškai galima imti, kad kiekviename cirkuliacijoje esančiame vekselyje yra du perleidžiamieji užrašai ir kad, vadinasi, kiekvienas vekselis iki pasibaigiant terminui padengia vidutiniškai du mokėjimus. Tokiomis sąlygomis vienų tik perleidžiamųjų užrašų dėka 1839 metais, panaudojant vekselius, buvo perkelta iš vienų rankų į kitas nuosavybė už sumą, kuri du kartus viršija 528 milijonus, t. y. už 1 056 milijonus sv. st., daugiau kaip 3 milijonai kasdien. Todėl galima tvirtinti, kad vekseliai ir indėliai, paimti kartu, nuosavybės perdavimu iš vienų rankų į kitas ir be pinigų pagalbos atlieka pinigų funkcijas už sumą, ne mažesnę kaip 18 milijonų sv. st. kasdien» (93 psl.).

Apie kreditą aplamai Tukas sako štai ką: «Savo paprasčiausia išraiška kreditas yra gerai arba blogai pagrįstas pasitikėjimas, dėl kurio vienas asmuo patiki kitam tam tikrą kapitalo sumą pinigais arba prekėmis, įvertintomis tam tikra pinigine verte, ir ši suma visada turi būti grąžinta suėjus tam tikram terminui. Jei kapitalas yra skolinamas pinigų, t. y. banknotų pavidalu, arba kaip kreditas grynais pinigais, arba mokėjimo įsakymu korespondentui, tai už kapitalo naudojimą papildomai priskaitoma tiek ir tiek palūkanų už grąžintiną sumą. O duodant kreditą prekėmis, kurių piniginę vertę nustato santorio dalyviai ir kurių perdavimas reiškia pardavimą, nustatytoji suma, kuri turi būti sumokėta, apima atlyginimą už kapitalo naudojimą ir už riziką, kuri prisiimama iki sueinant terminui. Dažnai už tokius kreditus yra išduodami rašytiniai mokėjimo pasižadėjimai su tam tikru mokėjimo terminu. Ir šie pasižadėjimai, arba promesos, kurias galima perduoti toliau, yra priemonė, kuria skolintojai, pasitaikius progai panaudoti savo kapitalą pinigų arba prekių forma, dažniausiai gali dar prieš sueinant šių vekselių terminui pigiau pasiskolinti arba nupirkti, nes jų pačių kreditą sustiprina kito vekselyje esančio parašo kreditas» («Inquiry into the Currency Principle», 87 psl.).

Ch. Coquelin: «Du crédit et des banques dans l'industrie», «Revue des Deux Mondes» 1842, XXXI t. [797 psl.]: «Kiekvienoje šalyje dauguma kredito santorių įvyksta pačių pramoninių santykių sferoje... Žaliavų gamintojas

avansuoja jas fabrikantui, kuris jas perdirba, ir gauna iš jo promesą sumokėti fiksuotu terminu. Atlikęs savo darbo dalį, fabrikantas savo ruožtu tokiomis pat sąlygomis avansuoja savo produktą kitam fabrikantui, kuris jį turi toliau perdirbti, ir tuo būdu kreditas plinta vis toliau nuo vieno asmens į kitą, iki pat vartotojo. Didmenininkas avansuoja prekes mažmenininkui, o jis pats gauna prekes kreditan iš fabrikanto arba tarpininko. Kiekvienas skolinasi viena ranka ir skolina antra ranka kartais pinigus, bet dažniausiai produktus. Taip pramoniniuose santykiuose vyksta nenutrūkstami paskolų mainai, paskolų, kurios susipina ir kryžiuojasi visomis kryptimis. Kaip tik šių savitarpio paskolų gausėjimas ir augimas reiškia kredito išsivystymą, ir čia yra tikroji jo galybės vieta».

Antroji kredito pusė yra susijusi su pinigų prekybos išsivystymu, kuris kapitalistinėje gamyboje, žinoma, vyksta lygiagrečiai su prekių prekybos vystymusi. Ankstesniame skyriuje (XIX skirsnis) mes jau esame matę, kaip pinigų pirklių rankose susikoncentruoja komersantams priklausančių atsarginių fondų laikymas, pinigų priėmimo ir mokėjimo, tarptautinių mokėjimų techninės operacijos, o kartu ir lydinių prekyba. Ryšium su šia pinigų prekyba išsivysto antroji kredito pusė — palūkanas duodančio kapitalo arba piniginio kapitalo valdymas kaip speciali pinigų pirklių funkcija. Pinigų skolinimasis ir skolinimas pasidaro specialiu jų verslu. Pinigų pirkliai pasireiškia kaip tarpininkai tarp piniginio kapitalo tikrojo skolintojo ir paskolos ėmėjo. Aplamai kalbant, bankininkų veikla šiuo požiūriu yra didelėmis masėmis koncentruoti savo rankose skolinamąjį piniginį kapitalą, vadinasi, vietoj pavienio pinigų skolintojo priešais pramoninius ir komercinius kapitalistus stovi bankininkai kaip visų pinigų skolintojų atstovai. Jie pasidaro bendrais piniginio kapitalo valdytojais. Iš antros pusės, visų skolintojų atžvilgiu jie koncentruoja paskolos ėmėjus, nes jie skolinasi visam prekybiniam pasauliui. Iš vienos pusės, bankas centralizuoja piniginį kapitalą, skolintojus, iš antros — paskolos ėmėjus. Banko pelną, aplamai imant, sudaro tai, kad jis skolinasi iš žemesnės palūkanų normos, negu skolina.

Bankų disponuojamas skolinamasis kapitalas įplaukia jiems įvairiais keliais. Pirmiausia, kadangi jie yra pramoninių kapitalistų kasininkai, jų rankose susikoncentruoja piniginis kapitalas, kurį kiekvienas gamintojas ir pirklys laiko kaip atsarginį fondą arba kuris įplaukia jam pagal mokėjimus. Tuo būdu šie fondai virsta skolinamuoju piniginiu kapitalu. Dėl to prekybinio pasaulio atsarginis fondas sumažinamas iki būtino minimumo, nes jis sukoncentruojamas kaip visuomeninis fondas, ir piniginio kapitalo dalis, kuri kitaip būtų neveikli kaip atsarginis fondas, yra paskolinama, funkcionuoja kaip palūkanas duodantis kapitalas. Antra, bankų skolinamasis kapitalas susideda iš piniginių kapitalistų indėlių, kuriuos skolinti kapitalistai paveda bankams. Besivystant bankų sistemai, būtent, kai tik jie pradeda mokėti palūkanas už indėlius, į juos yra įdedamos visų klasių piniginės san-

taupos ir tuo metu nepanaudoti pinigai. Smulkios sumos, kurios kiekviena atskirai nepajėgia veikti kaip piniginis kapitalas, yra sujungiamos į dideles mases ir tuo būdu išauga į piniginę jėgą. Šį smulkių sumų rinkimą, kaip ypatingą bankų sistemos rezultatą, reikia skirti nuo jos vaidmens, kurį ji atlieka kaip tarpininkas tarp tikrųjų piniginių kapitalistų ir paskolos ėmėjų. Pagaliau bankuose yra deponuojamos ir pajamos, kurias norima sunaudoti tik palaipsniui.

Skolinimas (čia mes kalbame tiktai apie prekybinį kreditą tikrąja šio žodžio prasme) vykdomas diskontuojant vekselius — paverčiant juos pinigais prieš sueinant jų terminui — ir duodant paskolas įvairiomis formomis: tiesiogines paskolas pagal asmeninį kreditą, lombardines paskolas, laiduojant vertybiniais popieriais, valstybiniais fondais, įvairiomis akcijomis, o ypač paskolas laiduojant važtaraščiais, dokų varantais [sandėlių liudijimais] ir kitais nuosavybės teisę į prekes patvirtinančiais dokumentais, laiduojant indėliais ir t. t.

O bankininko duodamas kreditas gali būti suteiktas įvairiomis formomis, pvz., vekseliais į kitus bankus, čekiais į juos, atidarant tokios pat rūšies kreditą, pagaliau — bankuose, turinčiuose teisę leisti banknotus,— nuosavais banko banknotais. Banknotas yra ne kas kita, kaip vekselis į bankininką, pagal kurį pareiškėjas bet kuriuo metu gali gauti pinigus ir kuriuo bankininkas pakeičia privačius vekselius. Pastaroji kredito forma atrodo profanui ypatingai nuostabi ir svarbi, pirma, todėl, kad šios rūšies kreditiniai pinigai pereina iš paprastos prekybinės cirkuliacijos į bendrąją cirkuliaciją ir čia funkcionuoja kaip pinigai; taip pat ir todėl, kad daugumoje šalių pagrindiniai bankai, kurie leidžia banknotus ir kurie yra nuostabus nacionalinio banko ir privataus banko mišinys, tikrovėje remiasi nacionaliniu kreditu, o jų banknotai yra daugiau ar mažiau teisėta mokėjimo priemonė; todėl, kad čia pasidaro aišku, jog kaip tik kreditas yra tai, kuo bankininkas prekiauja, nes banknotas tėra cirkuliacijoje esantis kreditinis ženklas. Tačiau bankininkas prekiauja kreditu ir visomis kitomis formomis, net kai skolina grynais pinigais pas jį deponuotus pinigus. Tikrovėje banknotas tėra moneta didmeninei prekybai — o svarbiausią reikšmę bankams visada turi indėliai. Geriausiai tai įrodo Škotijos bankai.

Mūsų tikslui nėra reikalo smulkiau nagrinėti atskiras kredito įstaigų rūšis, kaip ir atskiras bankų formas:

«Bankininkų veikla yra dvejopa... 1) *Rinkti* kapitalą iš tų, kurie negali jo betarpiškai panaudoti, ir paskirstyti jį arba perduoti tiems, kurie gali jį panaudoti. 2) Priiminėti indėlius iš savo klientų *pajamų* ir išmokėti jiems sumas, kurios jiems yra reikalingos vartojimo išlaidoms. Pirmoji operacija yra *kapitalo* cirkuliacija, pastaroji — *cirkuliacijos priemonių* (currency) cirkuliacija».— «Pirmoji operacijų rūšis yra kapitalo koncentravimas, iš vienos pusės, ir jo paskirstymas, iš antros; antroji — cirkuliacijos reguliavimas vietiniams rajono

reikalams». *Tooke*: «Inquiry into the Currency Principle», 36, 37 psl. Prie šios vietos mes grįšime XXVIII skirsnyje.

«Reports of Committees», VIII t. «Commercial Distress», II t., I d., 1847—1848 m. Parodymų protokolai.— (Toliau yra cituojami kaip «Commercial Distress», 1847—1848 m.). Keturiasdešimtaisiais metais, diskontuojant vekselius, Londone daugybe atvejų buvo priiminėjami vietoj banknotų vieno banko vekseliai į kitą banką 21 dienos terminu. (Dž. Pizo, provincijos bankininko, parodymas, Nr. 4636 ir 4645.) Pagal tą pačią ataskaitą bankininkai buvo įpratę, kai buvo jaučiamas pinigų trūkumas, reguliariai mokėti savo klientams tokiais vekseliais. Jei gavėjas norėdavo banknotų, jis turėdavo iš naujo diskontuoti šį vekselį. Tuo būdu bankai lyg gavo privilegiją gaminti pinigus. Ponai Džonsas Loidas ir Ko taip mokėjo «nuo neatmenamų laikų», jei buvo jaučiamas pinigų trūkumas ir palūkanų norma viršydavo 5%. Klientas mielai imdavo tokius banker's bills [bankininkų vekselius], nes Džonso Loido ir Ko firmos vekselius lengviau buvo galima diskontuoti negu savo pačių vekselius; čia šie vekseliai dažnai pereidavo per 20—30 rankų (ten pat, Nr. 901—905, 992).

Visos šios formos yra naudojamos tam, kad reikalavimą sumokėti būtų galima perleisti kitam. «Vargu ar atsiras nors viena kredito forma, kuria jam retkarčiais nereikėtų atlikti pinigų funkcijos; ar ši forma yra banknotas, vekselis ar čekis, procesas iš esmės lieka toks pat ir rezultatas iš esmės lieka toks pat».— *Fullarton:* «On the Regulation of Currencies», 2-sis leid., London, 1845, 38 psl. — «Banknotai yra smulkūs kredito pinigai» (51 psl.).

Žemiau dedamas tekstas paimtas iš knygos: *J. W. Gilbart:* «The History and Principles of Banking». London 1834: «Banko kapitalas susideda iš dviejų dalių — pagrindinio kapitalo (invested capital) ir bankinio kapitalo (banking capital), kuris yra pasiskolintas» (117 psl.). «Bankinis, arba pasiskolintas, kapitalas yra gaunamas trejopu būdu: 1) priimant indelius, 2) leidžiant savo banknotus, 3) išduodant vekselius Jei kas nors sutinka paskolinti man nemokamai 100 sv. st. ir aš paskolinsiu šiuos 100 sv. st. kitam iš 4%, tai metų pabaigoje šis santoris man duos 4 sv. st. pelno. Lygiai taip pat, jei kas nors sutinka priimti mano pasižadėjimą sumokėti (I promise to pay — aš pasižadu sumokėti — įprastinė Anglijos banknotų formulė), grąžinti jį metų pabaigoje ir sumokėti man už tai 4%, lyg aš būčiau jam paskolinęs 100 sv. st., tai aš iš šio santorio gausiu 4 sv. st. pelno; ir vėl, jei kas nors mažame provincijos miestelyje atneš man 100 sv. st. su sąlyga, kad aš sumokėčiau šią sumą Londone trečiajam asmeniui praėjus 21 dienai, tai visos palūkanos, kurias man pavyks gauti iš šių pinigų tarpiniu laiku, bus mano pelnas. Tokios savo esme yra banko operacijos ir tas kelias, kuriuo sukuriamas bankinis kapitalas panaudojant indėlius, banknotus ir vekselius» (117 psl.). «Bankininko pelnas aplamai yra proporcingas jo pasiskolinto arba bankinio kapitalo sumai. Norint nustatyti tikrąjį banko pelną, reikia iš bendrojo pelno atskaityti palūkanas už pagrindinį kapitalą. Likutis ir bus banko pelnas» (118 psl.). «*Paskolos, kurias bankininkas išduoda savo klientams, yra duodamos kitų žmonių pinigais*» (146 psl.). «Kaip tik bankininkai, kurie neleidžia banknotų, sukuria bankinį kapitalą diskontuodami vekselius Jie padidina savo indėlius panaudodami savo diskontines operacijas. Londono bankininkai diskontuoja vekselius tik toms firmoms, kurios turi pas juos einamąją sąskaitą» (119 psl.). «Firma, kuri diskontuoja vekselius savo banke ir moka palūkanas už visą šių vekselių sumą, turi bent dalį šios sumos palikti banko rankose, negaudama už ją palūkanų. Tuo būdu bankininkas gauna už jo paskolintus pinigus aukštesnę palūkanų normą negu einamoji ir sukuria sau bankinį kapitalą iš to likučio, kuris lieka jo rankose» (120 psl.) — Apie ekonomijos gavimą naudojant atsarginius fondus, indėlius, čekius: «Depozitų bankai, darydami pervedimus iš paskolinių sąskaitų, pasiekia cirkuliacijos priemonių naudojimo ekonomiją ir su nedidelėmis tikrųjų pinigų sumomis įvykdo santorius didelėms sumoms. Šitaip išlaisvintus pinigus bankininkas naudoja skolinti savo klientams diskonto ir t. t. pagalba. Todėl pervedimas iš paskolinių sąskaitų padidina depozitų sistemos efektyvumą» (123 psl.). «Nesvarbu, ar abu klientai, kurie

palaiko komercinius ryšius vienas su kitu, turi sąskaitą pas tą patį ar pas įvairius bankininkus. Nes bankininkai pasikeičia savo čekiais clearing house [atsiskaitymų rūmuose]. Darant pervedimus iš paskolinių sąskaitų, depozitų sistema galėtų taip išsiplėsti, kad ji visai išstumtų metalinių pinigų vartojimą. Jei kiekvienas turėtų banke einamąją sąskaitą ir visus savo mokėjimus vykdytų čekiais, šie čekiai pasidarytų vienintele cirkuliacijos priemone. Šiuo atveju reikėtų tarti, kad pinigai yra bankininkų rankose, kitaip čekiai neturėtų jokios vertės» (124 psl.). Vietinės cirkuliacijos centralizavimą bankų rankose vykdo: 1) banko filialai. Provincijos bankai turi skyrius mažesniuose savo apygardos miestuose; Londono bankai — įvairiuose Londono miesto kvartaluose. 2) Agentūros. «Kiekvienas provincijos bankas turi savo agentą Londone, kad ten galėtų apmokėti savo banknotus arba vekselius ir gauti pinigus, kuriuos Londono gyventojai įmoka į provincijoje gyvenančių asmenų sąskaitas» (127 psl.). Kiekvienas bankininkas renka kito banko banknotus ir jų neišduoda. Kiekviename didesniame mieste bankininkai susirenka vieną arba du kartus per savaitę ir pasikeičia savo banknotais. Saldo yra apmokamas čekiu į Londoną (134 psl.). «Bankų uždavinys yra palengvinti komercines operacijas. Visa tai, kas palengvina komerciją, palengvina ir spekuliaciją. Komercija ir spekuliacija daugeliu atvejų yra taip glaudžiai susijusios viena su kita, jog sunku pasakyti, kur baigiasi komercija ir kur prasideda spekuliacija... Visur, kur yra bankai, yra lengviau ir pigiau gauti kapitalą. Kapitalo pigumas skatina spekuliaciją, taip pat kaip mėsos ir alaus pigumas skatina rajumą ir girtavimą» (137, 138 psl.). «Kadangi bankai, kurie leidžia savo banknotus, nuolat moka šiais banknotais, tai gali atrodyti, kad jų diskonto operacijos yra atliekamos panaudojant vien tik tokiu būdu gautą kapitalą; bet taip nėra. Bankininkas, žinoma, gali apmokėti visus jo diskontuotus vekselius savo banknotais, ir vis dėlto ne mažiau kaip $^{9}/_{10}$ jo turimų vekselių gali atstovauti tikrajam kapitalui. Nes, nors jis pats yra atidavęs už šiuos vekselius tik savo popierinius pinigus, vis dėlto nėra būtina, kad jie liktų cirkuliacijoje iki sueinant vekselių terminui. Iki sueinant vekselių terminui gali likti dar trys mėnesiai, o banknotai gali sugrįžti per tris dienas» (172 psl.). «Tai, kad klientai padengia sąskaitas, yra normali komercinė operacija. Iš tikrųjų šiam tikslui yra suteikiamas kreditas grynais pinigais ... Kreditai grynais pinigais yra laiduojami ne tik asmenine garantija, bet ir deponuojant vertybinius popierius» (174, 175 psl.). «Kapitalas, paskolintas įkeičiant prekes, veikia taip pat, kaip ir kapitalas, paskolintas diskontuojant vekselius. Jei kas nors skolinasi 100 sv. st., laiduodamas paskolą savo prekėmis, tai yra tas pat, kaip kad jis parduotų prekes už 100 sv. st. vekselį ir paskui diskontuotų jį pas bankininką. Tačiau paskola įgalina jį išlaikyti prekes iki geresnių kainų ir taip išvengti nuostolių, kuriuos jis kitaip turėtų pakelti, norėdamas gauti pinigų neatidėliotiniems reikalams» (180, 181 psl.).

«The Currency Question Reviewed etc.», 162, 163 psl.: «Yra neginčijama tiesa, kad 1 000 sv. st., kuriuos aš šiandien deponavau pas *A*, rytoj vėl bus išmokėti ir deponuoti pas *B*. Poryt *B* juos vėl gali išmokėti ir jie bus deponuoti pas *C*, ir taip toliau iki begalybės. Vadinasi, tie patys 1 000 sv. st. pinigų, perduodant daug kartų, gali padidėti iki absoliučiai neribotos indėlių sumos. Todėl yra galimas dalykas, kad *devynios dešimtosios visų indėlių Anglijoje egzistuoja vien tik kaip įrašai bankininkų buhalterijos knygose*, ir kiekvienas bankininkas užtikrina, kad jo dalis egzistuoja... Antai, Škotijoje, kur cirkuliacijoje esantieji pinigai» (tarp kita ko, beveik vien tik popieriniai pinigai!) «niekad neviršijo 3 milijonų sv. st., indėliai sudaro 27 milijonus. Kol visi staiga nepareikalaus savo indėlių (a run on the banks [nešturmuos bankų]), tie patys 1 000 sv. st., keliaudami šen ir ten, gali taip pat lengvai padengti tokią pat neribotą sumą. Kadangi tie patys 1 000 sv. st., kuriais aš apmoku šiandien savo skolą komersantui, rytoj padengs jo skolą kitam pirkliui, o poryt — šio pastarojo skolą bankui ir taip toliau iki begalybės, tai tie patys 1 000 sv. st. gali eiti iš rankų į rankas, iš banko į banką, padengdami bet kokią indėlių sumą».

{Kaip matėme, Džilbertas jau 1834 metais suprato, kad «visa tai, kas palengvina komerciją, palengvina ir spekuliaciją. Komercija ir spekuliacija daugeliu atvejų yra taip glaudžiai susijusios viena su kita, jog sunku pasakyti, kur baigiasi komercija ir kur prasideda spekuliacija». Kuo lengviau galima gauti paskolą, laiduotą neparduotomis prekėmis, tuo daugiau tokių paskolų imama, tuo didesnė yra pagunda padidinti prekių gamybą arba mesti į tolimas rinkas jau pagamintas prekes,— kad tik paskiau būtų galima gauti jomis laiduotą piniginę paskolą. Ryškų pavyzdį, kaip visą šalies prekybinį pasaulį gali apimti tokia karštligė ir kuo ji baigiasi, mums duoda Anglijos 1845—1847 metų prekybos istorija. Čia galima matyti, ką gali padaryti kreditas. Tolesniems pavyzdžiams paaiškinti iš pradžių padarysime keletą trumpų pastabų.

1842 m. pabaigoje pradėjo švelnėti depresija, kuri nuo 1837 metų beveik be pertraukos slėgė Anglijos pramonę. Per dvejus sekančius metus užsienio paklausa Anglijos pramonės produktams dar labiau padidėjo; 1845 ir 1846 metai buvo didžiausio klestėjimo laikotarpis. 1843 metų opijaus karas atvėrė Anglijos prekybai Kiniją. Naujoji rinka davė naują akstiną ir šiaip audringam kilimui, ypač medvilnės pramonėje. «Kaip gali būti, kad mes gamintume per daug? Mes turime aprengti 300 milijonų žmonių» — sakė tada šių eilučių autoriui vienas Mančesterio fabrikantas. Tačiau visų šių naujai pastatytų fabrikų pastatų, garo ir verpimo mašinų bei audimo staklių nepakako, kad būtų absorbuota masiškai atplaukianti Lankaširo pridedamoji vertė. Taip pat karštai, kaip buvo plečiama gamyba, buvo mestasi tiesti geležinkelius; fabrikantus ir pirklius apėmęs spekuliacijos troškimas buvo pirmiausia patenkintas čia, būtent — jau nuo 1844 metų vasaros. Buvo pasirašinėjamos akcijos kiek tik kas galėjo, t. y. kiek užteko pinigų pirmosioms įmokoms įmokėti; tolesnėms įmokoms lėšų atsiras! Bet kai atėjo tolesnių mokėjimų terminas,— pagal «Commercial Distress», 1848—1857 m., 1 059-tą klausimą 1846 ir 1847 metais į geležinkelius įdėtų kapitalų suma pasiekė 75 milijonus sv. st.,— teko pasinaudoti kreditu ir dėl to dažniausiai turėjo nukentėti ir tikrosios firmų operacijos.

O tikrosios operacijos daugiausia buvo taip pat jau per daug įtemptos. Viliojantis aukštas pelnas sugundė išplėsti operacijas labiau, negu tai leido firmų disponuojamos laisvos lėšos. Tačiau buvo galima pasinaudoti kreditu, kuris buvo lengvai prieinamas ir, be to, pigus. Bankinis diskontas buvo žemas: 1844 metais $1^3/_4$—$2^3/_4$%, 1845 metais iki spalio mėnesio žemiau 3%, paskui kuriam laikui pakilo iki 5% (1846 metų vasaris), paskui 1846 metų gruodžio mėnesį vėl krito iki $3^1/_4$%. Anglijos banko rūsiuose susikaupė negirdėtai didelė aukso atsarga. Šalies viduje visos biržų vertybės buvo kotiruojamos taip aukštai kaip niekad anksčiau.

Tad kam gi praleidus patogią progą, kodėl gi greitai nesiėmus darbo? Kodėl gi nepasiuntus į užsienio rinkas, trokštančias Anglijos gaminių, visų prekių, kokias tik galima pagaminti? Ir kodėl gi pačiam fabrikantui nepasiglemžus dvigubo pelno, gaunamo parduodant verpalus ir audinius Tolimuosiuose Rytuose ir parduodant už juos gautas prekes Anglijoje».

Taip atsirado sistema — masiškai siųsti prekes konsignacijai už avansą į Indiją ir Kiniją, kuri labai greit išsivystė į sistemą — siųsti konsignacijai vien dėl avansų, kaip tai smulkiai pavaizduota tolesnėse pastabose, ir kuri neišvengiamai baigėsi masiniu rinkų perpildymu ir krachu.

Šis krachas įvyko dėl 1846 metų nederliaus. Anglijai ir ypač Airijai reikėjo įvežti didžiulį maisto produktų, ypač grūdų ir bulvių kiekį. Tačiau šalims, kurios tiekė šiuos produktus, tik visai mažu mastu galima buvo mokėti už juos Anglijos pramonės produktais; reikėjo atsiskaityti tauriuoju metalu: mažiausia 9 milijonai aukso išplaukė į užsienį. Iš šios sumos $7^1/_2$ milijono aukso buvo paimta iš esamų Anglijos banko aukso atsargų ir dėl to banko veiksmų laisvė pinigų rinkoje buvo smarkiai paralyžiuota; kiti bankai, kurių rezervai buvo Anglijos banke ir faktiškai sutapo su šio pastarojo rezervais, lygiai taip pat turėjo apriboti savo pinigines operacijas; greitai ir lengvai plaukęs į banką mokėjimų srautas laikinai nutrūko iš pradžių atskirose vietose, paskui visur. Bankinis diskontas, kuris dar 1847 m. sausio mėnesį buvo $3—3^1/_2$%, pakilo balandžio mėnesį, kai pasirodė pirmoji panikos banga, iki 7%; paskui vasarą vėl buvo silpnas laikinas palengvėjimas ($6^1/_2$%, 6%), bet vos tik paaiškėjo, kad laukiama naujo nederliaus, kilo nauja, dar didesnė panika. Anglijos banko oficialus minimalus diskontas pakilo spalio mėnesį iki 7, lapkričio mėnesį — iki 10%, kitaip tariant, didžiulę vekselių daugumą galima buvo diskontuoti tik už milžiniškas lupikiškas palūkanas arba visai nebuvo galima diskontuoti; visuotinis laikinas mokėjimų nutrūkimas atvedė į tai, kad subankrutavo eilė pirmarūšių firmų ir labai daug vidutinių bei smulkių firmų; pačiam Anglijos bankui grėsė neišvengiamo kracho pavojus dėl apribojimų, kuriuos jam uždėjo suktas 1844 metų Bankų aktas,— tada vyriausybė, visiems primygtinai reikalaujant, spalio 25 d. laikinai sustabdė Bankų akto veikimą ir tuo pašalino absurdiškus pančius, kuriuos įstatymas buvo uždėjęs bankui. Dabar bankas jau galėjo netrukdomai leisti į cirkuliaciją savo banknotų atsargą; kadangi šių banknotų kreditas faktiškai buvo laiduotas nacijos kreditu, vadinasi, šis kreditas nebuvo sukrėstas, tai kartu tuojau pat smarkiai ėmė mažėti piniginiai sunkumai; žinoma, dar subankrutavo daugybė stambių ir smulkių beviltiškai įklimpusių firmų, bet aukščiausias krizės įtempimas jau buvo įveiktas, bankinis diskontas gruodžio mėnesį vėl krito iki 5%, ir jau 1848 metais

prasidėjo tas naujas komercinės veiklos pagyvėjimas, kuris 1849 metais sužlugdė tolesnį revoliucinių judėjimų pakilimą kontinente, o penkiasdešimtaisiais metais atvedė iš pradžių į iki tol negirdėtą pramonės suklestėjimą, bet po to — į 1857 metų krachą. *F. E.*}

I. Apie milžinišką valstybinių vertybinių popierių ir akcijų nuvertėjimą 1847 m. krizės metu pasakoja lordų rūmų 1848 metais išleistas dokumentas. Šiomis žiniomis, vertybinių popierių nuvertėjimas, palyginti su tų pačių metų vasario mėnesiu, 1847 m. spalio 23 d. siekė:

Anglijos valstybinių vertybinių popierių	93 824 217	sv. st.
Dokų ir kanalų akcijų	1 358 288	„ „
Geležinkelių akcijų	19 579 820	„ „
Iš viso	114 762 325	sv. st.

II. Laikraštis «Manchester Guardian» 1847 m. lapkričio 24 dieną štai ką praneša apie sukčiavimus Ost-Indijos prekyboje, kur įsakytiniai vekseliai buvo išrašomi ne todėl, kad buvo nupirktos prekės, o prekės buvo perkamos, norint turėti galimybę išrašyti vekselį, kurį būtų galima diskontuoti, paversti pinigais: Londone esąs *A*, tarpininkaujant *B*, perka prekes iš Mančesterio fabrikanto *C*, norėdamas nugabenti jas laivu į Ost-Indiją asmeniui *D*. *B* atsiskaito su *C* šešių mėnesių įsakytiniu vekseliu, kurį *C* išrašo į *B*. *B* savo ruožtu apsidraudžia šešių mėnesių įsakytiniu vekseliu į *A*. Prekes pakrovus į laivą, *A* savo ruožtu išrašo, remdamasis konosamentu, šešių mėnesių įsakytinį vekselį į *D*. «Tuo būdu abu, ir pirkėjas ir siuntėjas, disponuoja fondais daug mėnesių anksčiau, negu jie tikrai užmokės už prekes; ir labai dažnai šie vekseliai, suėjus terminui, buvo atnaujinami tuo pagrindu, kad, esant tokiam ilgai trunkančiam santoriui, reikia duoti laiko jam realizuoti. Bet, deja, nuostoliai dėl tokių santorių veda ne į šių santorių apribojimą, o, priešingai, kaip tik į jų paplitimą. Kuo neturtingesni darėsi dalyviai, tuo labiau jiems didėjo reikalas pirkti, kad tokiu būdu galėtų kompensuoti naujomis paskolomis ankstesnėse spekuliacijose prarastą kapitalą. Supirkimų jau nebereguliavo paklausa ir pasiūla, jie darėsi svarbiausia tam tikros firmos finansinė operacija. Bet tai tėra viena dalyko pusė. Tai, kas čia darėsi su manufaktūros prekių eksportu, vyko ir ten su produktų supirkimu ir išsiuntimu. Prekybos namai Indijoje, kurie turėjo pakankamą kreditą, norėdami diskontuoti savo vekselius, supirkinėjo cukrų, indigą, šilką arba medvilnę — ne todėl, kad pirkimo kainos, palyginti su paskutinėmis Londono kainomis, žadėjo duoti pelną, o todėl, kad greitai baigėsi terminas ankstesnių tratų į Londono firmą ir jas reikėjo padengti. Kas gi buvo paprastesnio, kaip nupirkti cukraus krovinį, sumokėti už jį dešimties mėnesių vekseliu į Londono firmą ir nusiųsti konosamentą paštu į Londoną? Mažiau kaip po dviejų mėnesių šių ką tik pakrautų prekių konosamentas, o su juo ir pačios prekės buvo įkeičiami Lombard Strit [bankuose], ir Londono firma gaudavo į rankas pinigus aštuoni mėnesiai prieš sueinant už prekę išrašytų įsakytinių vekselių terminui. Ir visa tai vyko sklandžiai, be jokių sutrikimų ir keblumų, kol diskontuojančios firmos gausiai rasdavo pinigų tam, kad galėtų juos skolinti remdamosi konosamentais bei dokų varantais [sandėlių liudijimais] ir diskontuoti neribotomis sumomis Indijos prekybos namų vekselius «solidžiose» firmose Minsing Lene [kavos ir arbatos biržoje]».

{ Ši apgavikiška procedūra buvo praktikuojama kuo plačiausiai tol, kol prekės iš Indijos ir į Indiją turėjo buriniais laivais apiplaukti Gerosios Vilties iškyšulį. Nuo to laiko, kai prekės yra siunčiamos per Sueco kanalą ir dargi garlaiviais, šis būdas fabrikuoti fiktyvųjį kapitalą neteko tokio pagrindo kaip prekių pervežimo ilgumas. O nuo to laiko, kai telegrafas dar tą pačią dieną praneša Anglijos pirkliui apie Indijos rinkos būklę ir Indijos pirkliui apie Anglijos rinkos būklę, šis metodas pasidarė visai neįmanomas. — *F. E.* }

III. Jau cituotoje «Commercial Distress» 1847—1848 m. ataskaitoje yra nurodoma štai kas: «Paskutinę 1847 m. balandžio savaitę Anglijos bankas pranešė Royal Bank of Liverpool, kad nuo šios dienos jis per pusę sumažina diskonto operaciją su pastaruoju. Šis pranešimas paveikė labai blogai, nes mokėjimai Liverpulyje pastaruoju metu buvo kur kas daugiau vykdomi vekseliais negu grynais pinigais ir pirkliai, kurie paprastai nešdavo bankui daug grynų pinigų, norėdami apmokėti jais savo akceptus, pastaruoju metu galėdavo atnešti tik vekselius, kuriuos jie patys buvo gavę už savo medvilnę ir kitus produktus. Šis reiškinys smarkiai paplito, o su juo padidėjo ir prekybos sunkumai. Didesnė dalis akceptų, kuriuos turėjo apmokėti bankas vietoj pirklių, būdavo išrašomi užsienyje ir iki šiol paprastai būdavo padengiami mokėjimais, gautais už produktus. Vekseliai, kuriuos dabar pirkliai pateikdavo vietoj ankstesnių grynų pinigų, buvo įvairių terminų ir įvairios rūšies; didelė jų dalis buvo bankiniai vekseliai trims mėnesiams dato [po išrašymo]; daug vekselių buvo vekseliai už medvilnę. Šiuos vekselius akceptuodavo Londono bankininkai, jeigu jie buvo bankiniai vekseliai, o priešingu atveju — įvairūs pirkliai, Brazilijos, Amerikos, Kanados, Vest-Indijos ir t. t. firmos. Pirkliai neišrašydavo vekselių vienas į kitą, o šalies vidaus klientai, kurie pirkdavo produktus Liverpulyje, mokėdavo už juos vekseliais į Londono bankus, arba vekseliais į kitas firmas Londone, arba vekseliais į ką nors. Anglijos banko nutarimas atvedė į tai, kad buvo sutrumpintas terminas vekseliams už parduotas užsienines prekes, kuris paprastai būdavo ilgesnis kaip trys mėnesiai» (26, 27 psl.).

1844—1847 metų klestėjimo laikotarpis Anglijoje, kaip parodyta aukščiau, buvo susijęs su pirmąja didele spekuliacija geležinkelių srityje. Apie jos įtaką prekybai aplamai minėtoji ataskaita sako štai ką: «1847 m. balandžio mėnesį beveik visos prekybos firmos pradėjo daugiau ar mažiau silpninti savo įmones (to starve their business), įdėdamos dalį savo prekybinio kapitalo į geležinkelius (42 psl.). — Laiduojant geležinkelių akcijomis, pas privačius asmenis, bankininkus ir draudimo bendrovėse buvo užtraukiamos ir paskolos dideliais procentais, pvz., 8% (66 psl.). Skolindamos tokias didžiules sumas geležinkeliams, šios prekybos firmos savo ruožtu buvo priverstos imti iš bankų, diskontuodamos vekselius, per daug kapitalo, kad jos galėtų šiais pinigais ir toliau palaikyti savo įmonių veikimą» (67 psl.) — (Klausimas:) «Ar jūs galite teigti, kad mokėjimai pagal geležinkelių akcijas smarkiai prisidėjo prie depresijos, viešpatavusios» (pinigų rinkoje) «balandžio ir spalio mėnesiais» (1847 m.)? (Atsakymas:) — «Aš manau, kad vargu ar jie darė kokią nors įtaką depresijai balandžio mėnesį. Mano nuomone, mokėjimai iki balandžio ir, gal būt, iki pat vasaros veikiau stiprino, negu silpnino bankininkus. Nes iš tikrųjų pinigai anaiptol nebuvo sunaudojami taip greitai, kaip plaukė mokėjimai; dėl to dauguma bankų metų pradžioje turėjo savo rankose gana didelę geležinkelių fondų sumą». (Tai patvirtina gausūs bankininkų parodymai komisijai. «Commercial Distress», 1848—1857 m.). «Ši suma vasarą pamažu tirpo ir gruodžio 31 d. buvo žymiai mažesnė. Viena spalio mėnesį buvusios depresijos priežasčių buvo laipsniškas bankų žinioje esančių geležinkelių fondų mažėjimas; tarp balandžio 22 d. ir gruodžio 31 d. geležinkelių saldo mūsų rankose sumažėjo vienu trečdaliu. Tokią įtaką turėjo mokėjimai pagal geležinkelių akcijas visoje Didžiojoje Britanijoje, pamažu jie iščiulpė bankų indėlius» (43, 44 psl.). — Tą pat sako ir Semiuelis Garnėjus (pagarsėjusios firmos Overend Gurney and Co vadovas): «1846 metais buvo žymiai didesnė kapitalų paklausa geležinkeliams, bet ji nesukėlė palūkanų normos padidėjimo. Smulkios sumos susiliejo į stambias sumas, ir šios stambios sumos buvo sunaudotos mūsų rinkoje; tad iš viso rezultatas buvo toks, kad į pinigų rinką Sityje buvo išmetama daugiau pinigų, o atgal jie ne taip greitai buvo išimami» [159 psl.].

A. Hodžsonas, Liverpulio Joint Stock Bank direktorius, parodo, kokiu mastu vekseliai gali būti rezervai bankininkams: «Mes turėjome taisyklę mažiausia $^9/_{10}$ visų mūsų indėlių ir visus iš kitų asmenų mūsų gautus pinigus

laikyti savo portfelyje vekseliais, kurių terminas sueidavo diena po dienos... tokiu mastu, kad krizės metu vekselių, kurių terminas sueidavo kas dieną, suma buvo beveik lygi mums kasdien pareiškiamų mokėjimo reikalavimų sumai» (53 psl.).

Spekuliaciniai vekseliai. — (Nr. 5092.) «Kas daugiausia akceptuodavo vekselius» (už parduotą medvilnę)? — (R. Gardneris, šiame veikale ne kartą minėtas medvilnės fabrikantas): «Prekių makleriai; pirklys perka medvilnę, perduoda ją makleriui, išrašo į šį maklerį įsakytinį vekselį ir diskontuoja jį» — (Nr. 5094.) «Ir šie vekseliai yra siunčiami Liverpulio bankams ir ten diskontuojami?» — «Taip, o taip pat ir kitose vietose... Jei nebūtų buvę šių operacijų, kurias daugiausia sutiko vykdyti Liverpulio bankai, medvilnė praeitais metais būtų buvusi, mano nuomone, pigesnė $1^1/_2$ arba 2 pensais už svarą». — (Nr. 600.) «Jūs pasakėte, kad cirkuliacijoje buvo milžiniškas kiekis įsakytinių vekselių, kuriuos spekuliantai buvo išrašę į medvilnės maklerius Liverpulyje; ar tas pat liečia ir jūsų paskolas, laiduotas vekseliais, išduotais už kitus kolonijinius produktus, išskyrus medvilnę?» — (A. Hodžsonas, Liverpulio bankininkas): «Tai liečia visas kolonijinių produktų rūšis, o ypač medvilnę». — (Nr. 601.) «Ar jūs kaip bankininkas stengiatės laikytis nuošaliai nuo šios rūšies vekselių?» — «Nė kiek, mes juos laikome visiškai teisėtais vekseliais, jeigu jų yra saikingas kiekis... Šios rūšies vekseliai dažnai prolonguojami».

Sukčiavimo machinacijos Ost-Indijos ir Kinijos rinkoje 1847 metais. — Čarlzo Ternerio (vienos pirmaeilių Ost-Indijos firmų vadovo Liverpulyje) parodymas: «Visi mes žinome atsitikimus, kurie įvyko ryšium su operacijomis Maurikijaus saloje ir panašiais komerciniais santoriais. Makleriai buvo įpratę duoti paskolas, laiduotas prekėmis, ne tiktai joms atėjus, kad būtų galima padengti už tas prekes išrašytus įsakytinius vekselius, kas yra visiškai tvarkoje, ir taip pat paskolas, laiduotas konosamentais... bet jie duodavo paskolas, laiduotas produktu, dar nepakrautu į laivą, o kai kuriais atvejais dar nepagamintu. Pavyzdžiui, vienu konkrečiu atveju aš pirkau Kalkutoje vekselių už 6 000—7 000 sv. st.; už šiuos vekselius gauti pinigai buvo sunaudoti Maurikijaus saloje cukraus kultūrai paskatinti; vekseliai pateko į Angliją, ir daugiau kaip pusė jų ten buvo suprotestuota; o kai, pagaliau, buvo atgabentas cukraus krovinys, kuriuo turėjo būti apmokėti vekseliai, pasirodė, kad šis cukrus jau buvo įkeistas tretiesiems asmenims prieš jį pakraunant, iš tikrųjų net beveik anksčiau, negu jis buvo pagamintas» (78 psl.). «Už prekes Ost-Indijos rinkai dabar reikia fabrikantui mokėti grynaisiais; bet tai nieko nereiškia, nes jei pirkėjas turi Londone kokį nors kreditą, jis išrašo įsakytinį vekselį į Londoną ir diskontuoja jį Londone, kur dabar diskontas yra žemas; tuo būdu gautus pinigus jis sumoka fabrikantui... praeina mažiausia 12 mėnesių, kol pirklys, išsiuntęs prekes į Indiją, gauna iš tenai savo pinigus;... 10 000 arba 15 000 sv. st. turintis žmogus, kuris sueina į prekybinius santykius su Indija, išsirūpins stambų kreditą iš Londono firmos; šiai firmai jis mokės 1% ir išrašinės į ją įsakytinius vekselius ta sąlyga, kad pinigai, kurie bus gauti pardavus Indijoje prekes, bus atsiųsti Londono firmai; čia abi pusės patylomis susitaria, kad Londono firmai nėra reikalo duoti tikros paskolos grynais pinigais, t. y. kad vekseliai bus prolonguoti, kol ateis gautieji pinigai. Vekseliai buvo diskontuojami Liverpulyje, Mančesteryje, Londone; kai kurie iš jų priklauso Škotijos bankams» (79 psl.). — (Nr. 730.) «Tai yra firma, kuri neseniai subankrutavo Londone; tiriant knygas, paaiškėjo štai kas: buvo viena firma Mančesteryje ir kita Kalkutoje; jos atidarė kreditą Londono firmoje 200 000 sv. st. sumai; t. y. šios Mančesterio firmos klientai, kurie siuntė Kalkutos firmai iš Glazgovo ir Mančesterio prekes konsignacijai, trasuodavo į Londono firmą iki 200 000 sv. st. sumos; kartu buvo susitariama, kad Kalkutos firma išrašys įsakytinius vekselius į Londono

firmą taip pat už 200 000 sv. st.; šie vekseliai buvo parduoti Kalkutoje, už gautus pinigus buvo nupirkti kiti vekseliai, ir šie pastarieji buvo nusiųsti į Londoną, kad Londono firma galėtų apmokėti pirmuosius vekselius, išrašytus Glazgove arba Mančesteryje. Tuo būdu, ryšium su šia viena operacija buvo išleista vekselių už 600 000 sv. st.». — (Nr. 971.) «Šiuo metu, jei firma Kalkutoje perka laivo krovinį» (Anglijai) «ir atsiskaito už jį savo pačios tratomis į savo Londono korespondentą ir konosamentus nusiunčia ten, tai šiuos konosamentus jis tuojau panaudoja paskolai Lombard Strite gauti; vadinasi, prekybos namai gali aštuonis mėnesius naudotis pinigais, kol jų korespondentai turės sumokėti pagal vekselius».

IV. 1848 metais posėdžiavo slapta lordų rūmų komisija 1847 metų krizės priežastims tirti. Tačiau šiai komisijai duoti liudytojų parodymai buvo paskelbti tik 1857 metais («Minutes of Evidence, taken before the Secret Committee of the House of Lords appointed to inquire into the Causes of Distress etc.» 1857; mes cituojame: «Commercial Distress», 1848—1857 m.). Šioje komisijoje Union Bank of Liverpool valdytojas p. Listeris, tarp kita ko, pasakė štai ką:

(2444.) «1847 m. pavasarį kreditas negirdėtai išsiplėtė... nes komersantai perkeldavo savo kapitalą iš savo įmonių į geležinkelius ir vis dėlto norėjo, kad jų įmonės veiktų ankstesniu mastu. Kiekvienas iš pradžių, tur būt, galvojo, kad geležinkelių akcijas jam pavyks parduoti su pelnu ir tuo būdu grąžinti pinigus į įmonę. Pamatę, gal būt, kad tai negalima, jie pradėjo imti savo įmonėms kreditą ten, kur anksčiau atsiskaitydavo grynais pinigais. Iš čia ir kilo kredito išsiplėtimas».

(2500.) «Ar šie vekseliai, dėl kurių juos priėmę bankai turėjo nuostolių, buvo daugiausia vekseliai už grūdus ar už medvilnę?»... «Šie vekseliai buvo už įvairius produktus, už grūdus, medvilnę ir cukrų bei įvairius užsieninius produktus. Tuo metu nebuvo nė vieno produkto,— gal būt, išskyrus aliejų,— kurio kaina nebūtų kritusi».— (2506.) «Makleris, kuris akceptuoja vekselį, neakceptuoja jo be pakankamo padengimo, kartu atsižvelgdamas ir į padengimui skirtos prekės kainų kritimą».

(2512.) «Už produktus išrašomi dviejų rūšių vekseliai. Pirmajai rūšiai priklauso pirminis vekselis, išrašytas užsienyje į importininką... Tokiu būdu už produktus išrašytų įsakytinių vekselių terminai neretai sueina prieš ateinant produktams. Todėl pirklys, jeigu ateina prekė ir jis neturi pakankamai kapitalo, turi užstatyti prekę makleriui, kol pavyks ją parduoti. Tada Liverpulio pirklys nedelsdamas išrašo kitokį vekselį į maklerį, laiduodamas jį ta preke... tada jau yra bankininko reikalas sužinoti iš maklerio, ar jis turi prekę ir kiek paskolų jis laiduojant ta preke yra davęs. Jis turi įsitikinti, jog makleris turi padengimą, kad gautų kompensaciją nuostolių atveju».

(2516.) «Mes taip pat gauname vekselius iš užsienio... Kas nors perka užsienyje įsakytinį vekselį į Angliją ir siunčia jį Anglijos firmai; mes negalime matyti iš vekselio, ar jis yra išrašytas protingai ar neprotingai, ar jis atstovauja prekei ar vėjui».

(2533.) «Jūs sakėte, kad beveik visų rūšių užsieniniai produktai buvo parduoti su dideliais nuostoliais. Ar jūs manote, kad tai buvo nepateisinamos spekuliacijos šiais produktais pasekmė?» — «Nuostoliai atsirado dėl per didelio įvežimo, nes nebuvo atitinkamo vartojimo, kuris būtų juos absorbavęs. Aiškiai matyti, kad vartojimas buvo smarkiai sumažėjęs». — (2534.) «Spalio mėnesį... produktų beveik negalima buvo parduoti».

Apie tai, kaip aukščiausio katastrofos išsivystymo momentu pasigirsta visuotinis šauksmas sauve qui peut [gelbėkitės, kas galit], apie tai kalba toje pačioje ataskaitoje vienas iš geriausiųjų žinovų — prityręs kvakeris garbingasis Semiuelis Garnėjus, firmos Overend Gurney and Co vadovas: (1262.) «Kai viešpatauja panika, komersantas neklausia savęs, už kokią kainą jis gali įdėti savo banknotus, ar jis praras 1 ar 2%, parduodamas savo sertifikatus

arba triprocentinę rentą Jeigu jis yra baimės paveiktas, jo nedomina nei pelnas, nei nuostolis; jis stengiasi užtikrinti savo saugumą, visi kiti tedaro, ką nori».

V. Apie abiejų rinkų savitarpio perpildymą p. Aleksanderis, pirklys, dalyvavęs Ost-Indijos prekyboje, štai ką parodė Žemųjų rūmų komisijai apie 1857 metų bankų aktą (cituojama «Bank Committee», 1857 m.): (4330.) «Dabar, jeigu aš sumokėsiu Mančesteryje 6 šil., aš gausiu Indijoje 5 šil.; o jeigu aš sumokėsiu Indijoje 6 šil., aš gausiu Londone 5 šil.». Tuo būdu Anglija perpildo Indijos rinką ir tuo pačiu mastu Indija perpildo Anglijos rinką. Ir būtent toks atvejis buvo 1857 m. vasarą, praėjus nepilniems dešimt metų po kartaus 1847 metų patyrimo!

DVIDEŠIMT ŠEŠTASIS SKIRSNIS

PINIGINIO KAPITALO KAUPIMAS; JO ĮTAKA PALŪKANŲ NORMAI

«Anglijoje nuolat kaupiasi vis naujas turtas, kuris turi tendenciją galų gale įgauti piniginę formą. Bet tuojau po noro įgyti pinigų atkakliausias noras yra vėl nuo jų atsipalaiduoti kokiu nors įdėjimu, duodančiu palūkanas arba pelną, nes pinigai kaip pinigai nieko neduoda. Todėl, jei kartu su šiuo nuolatiniu perteklinio kapitalo gausėjimu palaipsniui ir pakankamai neišsiplečia jo įdėjimo laukas, tai periodiškai susikaupia panaudojimo ieškantieji pinigai, ir šis susikaupimas, priklausomai nuo aplinkybių, gali būti didesnis ar mažesnis. Ilgą metų eilę valstybinės paskolos buvo svarbiausia priemonė pertekliniam Anglijos turtui absorbuoti. Nuo to laiko, kai valstybinė skola pasiekė 1816 metais savo maksimumą ir daugiau jau nebeabsorbuoja perteklinio turto, kasmet mažiausia 27 milijonų suma ieškojo sau kito panaudojimo. Be to, vyksta kapitalų grįžimas įvairiais būdais... Įmonės, kurioms įsteigti reikia stambių kapitalų ir kurios kartkartėmis atitraukia laisvo kapitalo perteklių... bent mūsų šaliai yra būtinai reikalingos, kad atitrauktų periodiškai susikaupiantį perteklinį visuomenės turtą, kuris įprastinėse kapitalų panaudojimo šakose negali rasti sau vietos» («The Currency Question Reviewed». London 1845, 32—34 psl.). Apie 1845 metus ten pat sakoma: «Per labai trumpą laiko tarpą kainos pakilo palyginti su žemiausiu depresijos tašku... valstybinė triprocentinė paskola laikosi beveik al pari [nominalinės vertės]... Auksas Anglijos banko rūsiuose viršija bet kurią kada nors ten sukrautą sumą. Visokios rūšies akcijų kainos kiekvienu atveju yra beveik negirdėto lygio, o palūkanų norma yra taip nukritusi, kad yra beveik nominalinė... Visa tai rodo, kad dabar Anglijoje vėl yra slegiantis laisvo turto susikaupimas, kad netolimoje ateityje mūsų vėl laukia spekuliacinės karštligės laikotarpis» (ten pat, 36 psl.).

«Nors aukso įvežimas nėra tikras užsienio prekyboje gaunamo pelno rodiklis, vis dėlto, nesant kitų paaiškinimo būdų, dalis to įvežimo prima facie [pirmiausia] išreiškia tokį pelną» (J. G. Hubbard: «The Currency and the Country». London 1843,

40—41 psl.). «Tarkime, kad pastovios palankios verslo padėties, pelningų kainų ir pakankamos pinigų cirkuliacijos laikotarpiu dėl blogo derliaus yra būtina išvežti 5 milijonus aukso ir įsivežti grūdų už tą pačią sumą. Cirkuliacija {tai reiškia, kaip tuojau pamatysime, ne cirkuliacijos priemones, o laisvą piniginį kapitalą.— *F. E.*} sumažės ta pačia suma. Kad ir kiek cirkuliacijos priemonių turėtų privatūs asmenys, pirklių indėliai jų bankuose, bankų saldo pas jų piniginius maklerius ir rezervai bankų kasose — visi jie sumažės, ir betarpiškai šio laisvo kapitalo kiekio sumažėjimo pasekmė bus palūkanų normos pakilimas, sakykime, nuo 4 iki 5%. Kadangi verslo padėtis yra sveika, pasitikėjimas nebus sukrėstas, bet kreditas bus brangesnis» (ten pat, 42 psl.). «Jei visos prekių kainos sumažės, tai pinigų perteklius įplauks atgal į bankus pagausėjusių indėlių forma, laisvo kapitalo perteklius sumažins palūkanų normą iki minimumo, ir ši padėtis truks tol, kol aukštesnės kainos arba komercinis pagyvėjimas paleis į darbą neveikiančius pinigus arba kol šie pinigai bus sunaudoti užsienio vertybiniams popieriams ar užsienio prekėms pirkti» (68 psl.).

Tolesnės ištraukos vėl yra paimtos iš parlamentinės ataskaitos apie 1847—1848 metų Commercial Distress [prekybos krizę].— Dėl 1846—1847 metų nederliaus ir bado reikėjo įsivežti daug maisto produktų. «Dėl to atsirado stambus įvežimo perviršis palyginti su išvežimu... Dėl to pinigai ėmė gausiai plaukti iš bankų, ir asmenys, kurie buvo priversti diskontuoti vekselius, masiškai kreipėsi į diskonto maklerius; makleriai pradeda griežčiau tikrinti vekselius. Lig šiol atidarytas kreditas buvo labai rimtai apribotas, ir silpnos firmos pradėjo bankrutuoti. Tie, kurie rėmėsi vien tik kreditu, galutinai nusigyveno. Tai padidino jau anksčiau buvusį nerimą; bankininkai ir kiti pamatė, kad jie negali taip tikrai, kaip anksčiau, tikėtis paversti savo vekselius ir kitus vertybinius popierius banknotais savo pasižadėjimams įvykdyti; jie dar labiau apribojo kreditą ir dažnai visai jį nutraukdavo; daugeliu atvejų jie slėpė savo banknotus, kad galėtų vėliau padengti savo pačių pasižadėjimus; jie verčiau jų visai neišleisdavo. Nerimas ir sumišimas augo kasdien, ir, jei nebūtų pasirodęs lordo Džono Raselio laiškas, būtų įvykęs visuotinis bankrotas» (74, 75 psl.). Raselio laiškas laikinai sustabdė Bankų akto veikimą.— Aukščiau minėtasis Čarlzas Terneris parodė: «Kai kurios firmos turėjo dideles lėšas, bet jos nebuvo laisvos. Visas jų kapitalas buvo tvirtai įstrigęs žemės nuosavybėje Maurikijaus saloje arba indigo ir cukraus fabrikuose. Kadaise prisiėmusios pasižadėjimus 500 000—600 000 sv. st. sumai, jos neturėjo laisvų lėšų apmokėti ryšium su tuo išrašytiems vekseliams, ir galų gale pasirodė, kad jos galėjo mokėti pagal savo vekselius tik pasinaudodamos savo kreditu ir tik tiek, kiek jo užteko» (81 psl.).—

Minėtasis S. Garnėjus parodė: [1664.] «Šiuo metu (1848 metais) yra pastebimas apyvartų sumažėjimas ir didelis pinigų perteklius».— (Nr. 1763.) «Aš nemanau, kad kapitalo trūkumas buvo priežastis, kuri taip aukštai pakėlė palūkanų normą; priežastis buvo baimė (the alarm), sunkumas gauti banknotų».

1847 metais Anglija išmokėjo užsieniui mažiausia 9 milijonus sv. st. aukso už įvežtus maisto produktus. Iš jų $7^1/_2$ milijono buvo paimta iš Anglijos banko ir $1^1/_2$ iš kitų šaltinių (245 psl.).— Morisas, Anglijos banko valdytojas, pareiškė: [3800.] «1847 m. spalio 23 d. valstybinių fondų ir kanalų bei geležinkelių akcijų vertė jau buvo sumažėjusi 114 752 225 sv. st. suma» (312 psl.). Tas pats Morisas, atsakydamas į lordo Dž. Bentinko klausimą, parodė: [3846.] «Argi jūs nežinote, kad visas kapitalas, įdėtas į vertybinius popierius ir visokios rūšies produktus, taip pat yra nuvertėjęs, kad žaliavos — medvilnė, šilkas, vilna — buvo siunčiamos į kontinentą tokiomis pat pusdykio kainomis ir kad cukrus, kava ir arbatžolės priverstinai buvo parduoti iš varžytynių su dideliais nuostoliais?» — «Šalis neišvengiamai turėjo patirti didelius nuostolius, norėdama padaryti galą aukso išplaukimui, kurį sukėlė milžiniškas maisto produktų įvežimas».— [3848.] «Ar jūs manote, kad būtų buvę geriau paliesti 8 milijonus svarų sterlingų, kurie guli banko rūsiuose, negu mėginti susigrąžinti auksą su tokiais nuostoliais?» — *«Ne, aš taip nemanau»*. — O štai šio didvyriškumo komentarai. Dizraelis apklausia p. V. Kotoną, Anglijos banko direktorių ir buvusį valdytoją: «Kokio didumo dividendą banko akcininkai gavo 1844 metais?» — «7% per metus».— «O 1847 metų dividendas?» — «9%».— «Ar bankas moka šiais metais pajamų mokestį už savo akcininkus?» — «Žinoma».— «Ar bankas taip darė ir 1844 metais?» — «Ne»[84].— «Vadinasi, tokiu atveju šis Bankų aktas (1844 m.) buvo labai naudingas akcininkams... Taigi rezultatas yra toks, kad nuo to laiko, kai įsigaliojo naujasis įstatymas, akcininkų dividendas pakilo nuo 7% iki 9% ir, be to, pajamų mokestį dabar moka bankas, o anksčiau jį turėjo mokėti akcininkai?» — *«Visai teisingai»*.— (Nr. 4356—4361.)

Misteris Pizas, provincijos bankininkas, štai ką praneša apie atsargų kaupimą bankuose 1847 m. krizės metu: (4605.) «Kadangi bankas buvo priverstas vis labiau kelti savo palūkanų normą, tai būkštavimai tapo visuotini; provincijos bankai padidino savo pinigines atsargas, taip pat ir banknotų sumas; ir daugelis

[84] Tai reiškia, kad anksčiau buvo pirma nustatomas dividendas ir jau paskui, išmokant dividendą, buvo atskaitomas iš kiekvieno akcininko pajamų mokestis; o po 1844 metų buvo pirma sumokamas mokestis už visą banko pelną, o jau po to skirstomas dividendas «free of income tax» [laisvas nuo pajamų mokesčio]. Vadinasi, nominaliai tas pats procentas antruoju atveju yra didesnis mokesčio suma.— *F. E.*

iš mūsų, kurie, gal būt, paprastai laikydavo pas save tik kelis šimtus svarų auksu arba banknotais, pradėjo tuojau kaupti tūkstančius pinigų spintose ir rašomuosiuose staluose, nes visiškai niekas nebuvo tikras dėl diskonto ir vekselių sugebėjimo cirkuliuoti rinkoje, ir taip prasidėjo visuotinis pinigų atsargų kaupimas». Vienas komisijos narys pažymi: (4691.) «Vadinasi, kokia bebūtų buvusi priežastis per pastaruosius 12 metų, rezultatas, šiaip ar taip, buvo naudingesnis lupikautojui ir pinigų pirkliui negu gamybinei klasei aplamai».

Kaip smarkiai pinigų pirkliai išnaudoja krizės laiką, parodo Tukas: «Uorvikširo ir Stafordširo metalo gaminių pramonėje labai daug prekių užsakymų 1847 metais buvo anuliuota, nes palūkanų norma, kurią fabrikantas turėjo mokėti už savo vekselių diskontą, būtų daugiau negu prarijusi visą jo pelną». (Nr. 5451.)

Paimkime dabar kitą, jau anksčiau cituotą parlamentinę ataskaitą: «Report of Select Committee on Bank Acts, communicated from the Commons to the Lords, 1857» (toliau yra cituojama kaip «Bank Committee», 1857 m.). Štai ką parodė apklausiamas p. Normenas, Anglijos banko direktorius ir svarbiausiasis korifėjus currency principle šalininkų tarpe:

(3635.) «Jūs sakėte, jog laikotės tos pažiūros, kad palūkanų norma priklauso ne nuo banknotų kiekio, bet nuo kapitalo paklausos ir pasiūlos. Gal jūs malonėtumėte paaiškinti, ką jūs laikote kapitalu, neskaitant banknotų ir metalinių pinigų?» — «Aš manau, kad paprastas kapitalo apibrėžimas yra toks: kapitalas yra prekės arba patarnavimai, naudojami gamyboje».— (3636.) «Ar jūs visas prekes apimate žodžiu kapitalas, kalbėdami apie palūkanų normą?» — «Visas prekes, naudojamas gamyboje».— (3637.) «Visa tai jūs suprantate žodžiu kapitalas, kai kalbate apie palūkanų normą?» — «Taip. Tarkime, kad medvilnės fabrikantui yra reikalinga medvilnė jo fabrikui; tikriausiai jis ją gaus, paimdamas paskolą iš savo bankininko ir nuvykdamas su tokiu būdu gautais banknotais į Liverpulį, kur ir pirks medvilnę. Tai, ko jam iš tikrųjų reikia, yra medvilnė; banknotai arba auksas jam yra reikalingi tik kaip priemonė medvilnei gauti. Arba jam yra reikalingos lėšos savo darbininkams apmokėti; tada jis vėl skolinasi banknotų ir išmoka jais darbo užmokestį savo darbininkams; darbininkams savo ruožtu yra reikalingas maistas ir butas, ir pinigai yra priemonė sumokėti už juos».— (3638.) «Bet juk už pinigus yra mokamos palūkanos?»—«Žinoma, pirmiausia; bet imkite kitą atvejį. Tarkime, kad fabrikantas perka medvilnę kreditan, neimdamas paskolos banke; tada skirtumas tarp kainos grynais pinigais ir kainos kreditan termino pasibaigimo momentu ir bus palūkanų mastas. Palūkanos egzistuotų, net jei pasaulyje iš viso pinigų nebūtų».

Ši puikuojanti nesąmonė yra visiškai verta šio currency principle šulo. Pirmiausia genialus atradimas, kad banknotai arba auksas yra priemonė kam nors pirkti, kad juos skolinamasi ne dėl jų pačių. Ir iš to turėtų išplaukti, kad palūkanų normą kažkas reguliuoja? bet kas? Prekių paklausa ir pasiūla, nors mes iki šiol žinojome tik tai, kad jos reguliuoja prekių rinkos kainas. Tačiau su vienodomis prekių rinkos kainomis yra suderinamos visiškai skirtingos palūkanų normos.— Ir toliau tokia išmintis. Į teisingą pastabą: «Bet juk už pinigus yra mokamos palūkanos», kuri, žinoma, apima klausimą: ką bendro su prekėmis turi palūkanos, gaunamos bankininko, kuris visai neprekiauja šiomis prekėmis? Ir argi fabrikantai, kurie sunaudoja šiuos pinigus įvairiausiose rinkose, t. y. rinkose, kur viešpatauja visiškai skirtingas gamyboje vartojamų prekių paklausos ir pasiūlos santykis, negauna pinigų pagal vienodą palūkanų normą? — Į šį klausimą mūsų iškilnusis genijus atsako: jei fabrikantas perka medvilnę kreditan, «tada skirtumas tarp kainos grynais pinigais ir kainos kreditan termino pasibaigimo momentu ir bus palūkanų mastas». Atvirkščiai. Esanti palūkanų norma, kurios reguliavimą turi išaiškinti Normeno genijus, yra mastas skirtumui tarp kainos grynais pinigais ir kainos kreditan iki sueinant terminui. Pirmiausia reikia parduoti medvilnę pagal jos kainą grynais pinigais, o šią kainą apsprendžia rinkos kaina, kurią savo ruožtu reguliuoja paklausos ir pasiūlos būklė. Tarkime, kad kaina = 1 000 sv. st. Tuo baigiasi santoris tarp fabrikanto ir medvilnės maklerio, jeigu yra kalbama apie pirkimą-pardavimą. Bet čia prisideda antras santoris. Santoris tarp skolintojo ir paskolos ėmėjo. 1 000 sv. st. vertė yra paskolinama fabrikantui medvilnės pavidalu, o jis turi ją grąžinti pinigais, tarkime, po trijų mėnesių. Tada palūkanos už 1 000 sv. st. sumą per tris mėnesius, kurias apsprendžia palūkanų rinkos norma, ir bus kainos grynais pinigais priedas. Medvilnės kainą apsprendžia paklausa ir pasiūla. Tačiau paskolintos medvilnės vertės kainą, 1 000 sv. st. per tris mėnesius, apsprendžia palūkanų norma. Ir tas faktas, kad tuo būdu pati medvilnė paverčiama piniginiu kapitalu, p. Normeno nuomone, įrodo, kad palūkanos egzistuotų, net jei pasaulyje iš viso pinigų nebūtų. Jei pinigų iš viso nebūtų, tai, šiaip ar taip, nebūtų ir bendrosios palūkanų normos.

Pirmiausia matome vulgarią pažiūrą į kapitalą kaip į «gamyboje naudojamas prekes». Jei šios prekės figūruoja kaip kapitalas, tai jų kaip *kapitalo* vertė, skirtingai nuo jų kaip *prekių* vertės, pasireiškia pelnu, kuris yra gaunamas panaudojant jas gamybiškai arba prekybiškai. Ir pelno norma būtinai visada yra susijusi su nupirktų prekių rinkos kaina ir su jų paklausa bei pasiūla, tačiau ją apsprendžia ir visai kitos aplinkybės. Ir kad palūkanų normos riba aplamai yra pelno norma, dėl to nėra jokios

abejonės. Bet tegu p. Normenas tiesiai mums pasako, kaip yra apsprendžiama ši riba. O ją, *skirtingai* nuo kitų kapitalo formų, apsprendžia piniginio kapitalo paklausa ir pasiūla. Bet galima būtų toliau paklausti: kaip yra apsprendžiama piniginio kapitalo paklausa ir pasiūla? Nėra abejonės, kad yra nematomas ryšys tarp daiktinio kapitalo pasiūlos ir piniginio kapitalo pasiūlos, lygiai kaip ir tai, kad pramoninių kapitalistų paklausą piniginiam kapitalui apsprendžia tikrosios gamybos sąlygos. Užuot tai mums išaiškinęs, Normenas atskleidžia mums tą išmintį, kad piniginio kapitalo paklausa nėra tolygi pinigų kaip tokių paklausai; — ir tik šią išmintį, kadangi jo, Overstono ir kitų currency principle pranašų sielos gilumoje slypi negryna sąžinė, nes dirbtiniu įstatyminiu įsikišimu jie siekė iš cirkuliacijos priemonės kaip tokios padaryti kapitalą ir pakelti palūkanų normą.

Dabar kreipkimės į lordą Overstoną, alias [kitaip vadinamą] Semiuelį Džonsą Loidą, ir pažiūrėkime, kaip jis turi aiškinti, kodėl jis ima 10% už savo «pinigus», jei šalyje yra taip maža «kapitalo».

(3653.) «Palūkanų normos svyravimai atsiranda dėl vienos iš dviejų priežasčių: dėl kapitalo vertės pasikeitimo» (puiku! Juk kapitalo vertė ir yra, aplamai kalbant, palūkanų norma! Vadinasi, palūkanų normos pasikeitimas čia atsiranda dėl palūkanų normos pasikeitimo! «Kapitalo vertė», kaip parodėme anksčiau, teoriškai niekad nėra suprantama kitaip. Arba, gal būt, p. Overstonas kapitalo verte laiko pelno normą,— tada giliamintis mąstytojas grįžta prie to, kad palūkanų normą reguliuoja pelno norma!) «arba dėl šalyje esamų pinigų sumos pasikeitimo. Visi dideli palūkanų normos svyravimai, dideli arba savo svyravimų laiko ilgumu arba jų amplitude, gali būti tiksliai paaiškinami kapitalo vertės pasikeitimais. Labiausiai įtikinama praktinė šio fakto iliustracija gali būti palūkanų normos pakilimas 1847 metais ir po to paskutiniaisiais dvejais metais (1855—1856); mažesni palūkanų normos svyravimai, atsirandantieji dėl esamų pinigų sumos pasikeitimo, yra nedideli tiek savo amplitude, tiek ir savo laiko ilgumu. Jie įvyksta dažnai, ir kuo jie yra dažnesni, tuo tikriau jie pasiekia savo tikslą», t. y. praturtina bankininkus à la [tokius kaip] Overstonas. Malonusis Semiuelis Garnėjus šiuo klausimu labai naiviai pasisako Committee of Lords [lordų rūmų komitete], «Commercial Distress», 1848—1857 m.: (1324.) «Ar jūs esate tos nuomonės, kad dideli palūkanų normos svyravimai, kurie buvo praeitais metais, buvo naudingi bankininkams ir pinigų pirkliams, ar ne?» — «Aš manau, jie buvo naudingi pinigų pirkliams. Visi ūkinio gyvenimo svyravimai yra naudingi tiems, kurie apie tai nusimano (to the knowing men)».— (1325.) «Ar esant aukštai palūkanų normai bankininkas galų gale neturi nuostolių dėl to, kad nuskursta jo geriausieji klientai?» — «Ne, aš

manau, kad tokio rezultato kiek nors žymesniu mastu nebūna».— Voilà ce que parler veut dire. [Štai ką reiškia plepėti.]

Mes dar grįšime prie klausimo apie šalyje esamų pinigų sumos įtaką palūkanų normai. Bet jau dabar reikia pažymėti, kad ir čia Overstonas daro quid pro quo [painioja]. 1847 metais piniginio kapitalo paklausa (iki spalio nebuvo jokių rūpesčių dėl pinigų trūkumo, dėl «esamų pinigų kiekio», kaip aukščiau tai pavadino Overstonas) ėmė didėti dėl įvairių priežasčių: grūdų pabrangimas, medvilnės kainų pakilimas, negalėjimas parduoti cukraus dėl perprodukcijos, geležinkelių spekuliacija ir krachas, užsienio rinkų perpildymas medvilnės prekėmis, aukščiau aprašytasis forsuotas įvežimas į Indiją ir išvežimas iš Indijos, teturint vienintelį tikslą įsigyti jojamųjų vekselių. Visos šios aplinkybės, perprodukcija pramonėje, taip pat kaip ir nepakankama žemės ūkio gamyba, vadinasi, visiškai skirtingos priežastys, sąlygojo piniginio kapitalo, t. y. kredito ir pinigų, paklausos padidėjimą. Padidėjusios piniginio kapitalo paklausos priežastys glūdėjo pačiame gamybos procese. Tačiau, kad ir kokia būtų buvusi priežastis, tik *piniginio* kapitalo paklausa atvedė į tai, kad pakilo palūkanų norma, piniginio kapitalo vertė. Jeigu Overstonas nori pasakyti, kad piniginio kapitalo vertė pakilo, *nes* ji pakilo, tai toks pasakymas yra tautologija. O jeigu jis čia «kapitalo verte» laiko pelno normos pakilimą kaip palūkanų normos pakilimo priežastį, tai šio teiginio klaidingumą mes tuojau parodysime. Piniginio kapitalo paklausa, todėl ir «kapitalo vertė», gali padidėti, nors pelnas sumažėja; kai tik santykinė piniginio kapitalo pasiūla sumažėja, jo «vertė» padidėja. Overstonas norėjo įrodyti, kad 1847 metų krizė ir ją lydėjusi aukšta palūkanų norma nė kiek nepriklausė nuo «esamų pinigų kiekio», t. y. nuo jo inspiruoto 1844 metų Bankų akto nuostatų; nors iš tikrųjų jos priklausė nuo to, kadangi dėl baimės, jog bankinis rezervas — Overstono kūrinys [Schöpfung] — gali išsekti, prie 1847—1848 metų krizės prisidėjo piniginė panika. Tačiau dabar klausimas yra ne tas. Buvo piniginio kapitalo trūkumas, kurį sąlygojo per didelės, palyginti su buvusiomis lėšomis, operacijos ir kuris atvedė į krachą dėl reprodukcijos proceso sutrikimo; pastarąjį sukėlė nederlius, per didelis geležinkelių tiesimo mastas, perprodukcija, ypač medvilnės prekių, prekybos su Indija ir Kinija machinacijos, spekuliacija, per didelis cukraus įvežimas ir t. t. Asmenims, kurie buvo pirkę grūdus tada, kai jų kvarteris kainavo 120 šil., trūko dabar, kai jų kaina krito iki 60 šil., kaip tik jų permokėtų 60 šil. ir tokiai pat sumai trūko lombardinio kredito, laiduojamo šiais grūdais. Jokiu būdu ne banknotų trūkumas trukdė jiems paversti savo grūdus pinigais senąja kaina — po 120 šil., kaip ne jis trukdė ir tiems, kurie įsivežė per daug cukraus, kurio po to beveik neįmanoma buvo parduoti. Tokia pat padėtis buvo tų ponų, kurie

buvo tvirtai įdėję savo apyvartinį kapitalą (floating capital) į geležinkelius ir, norėdami jį kompensuoti savo «oficialiame» versle, orientavosi į kreditą. Visa tai Overstonui pasireiškia «moraliniu jo pinigų padidėjusios vertės supratimu (a moral sense of the enhanced value of his money)». Bet šią padidėjusią piniginio kapitalo vertę kaip tik atitiko kitoje pusėje sumažėjusi realaus kapitalo (prekinio kapitalo ir gamybinio kapitalo) piniginė vertė. Kapitalo vertė viena forma padidėjo todėl, kad kapitalo vertė kita forma sumažėjo. Bet Overstonas mėgina aplamai sutapatinti abi šias skirtingos rūšies kapitalų vertes su vieninga kapitalo verte ir būtent tuo, kad jas abi priešpastato cirkuliacijos priemonių, esamų pinigų trūkumui. Tačiau ta pati piniginio kapitalo suma gali būti paskolinta panaudojant skirtingiausią cirkuliacijos priemonių kiekį.

Paimkime jo 1847 metų pavyzdį. Oficiali bankinių palūkanų norma buvo: sausio mėnesį 3—3½%, vasario mėnesį 4—4½%, kovo mėnesį dažniausiai 4%, balandžio mėnesį (panika) 4—7½%, gegužės mėnesį 5—5½%, birželio mėnesį, aplamai imant, 5%, liepos mėnesį 5%, rugpiūčio mėnesį 5—5½%, rugsėjo mėnesį 5% su nedideliais svyravimais iki 5¼, 5½, 6%, spalio mėnesį 5, 5½, 7%, lapkričio mėnesį 7—10%, gruodžio mėnesį 7—5%.— Šiuo atveju palūkanų norma kilo todėl, kad pelnas mažėjo, o prekių piniginės vertės nepaprastai sumažėjo. Vadinasi, jeigu Overstonas čia sako, kad palūkanų norma 1847 metais pakilo todėl, kad pakilo kapitalo vertė, tai kapitalo verte jis čia gali laikyti tik piniginio kapitalo vertę, o piniginio kapitalo vertė yra kaip tik palūkanų norma ir tik palūkanų norma. Bet vėliau kyšteri lapės uodega — kapitalo vertė sutapatinama su pelno norma.

Kai dėl aukštos palūkanų normos, kuri buvo mokama 1856 metais, tai Overstonas tikrai nežinojo, kad ji iš dalies buvo simptomas to fakto, jog atsirado kategorija kredito riterių, kurie mokėjo palūkanas ne iš pelno, o iš svetimo kapitalo; jis teigė tik keli mėnesiai prieš 1857 metų krizę, kad «komercijos padėtis yra, be abejonės, sveika».

Toliau jis sako: (3722.) «Pažiūra, kad įmonės pelnas išnykstąs pakilus palūkanų normai, yra be galo klaidinga. Pirma, palūkanų normos pakilimas retai išsilaiko ilgai; antra, jeigu jis ir išsilaiko ilgai ir būna didelis, tai iš esmės jis tėra kapitalo vertės padidėjimas; o kodėl padidėja kapitalo vertė? Todėl, kad yra pakilusi pelno norma».— Vadinasi, čia mes pagaliau sužinome, kokią prasmę turi «kapitalo vertė». Tarp kita ko, pelno norma gali ilgą laiką likti aukšta, o įmonininko pelnas gali sumažėti ir palūkanų norma pakilti, vadinasi, palūkanos praris didesnę dalį pelno.

(3724.) «Palūkanų normos pakilimas buvo pasekmė to, kad mūsų šalyje nepaprastai išsivystė komerciniai reikalai ir smarkiai pakilo pelno norma; ir jei skundžiamasi tuo, kad pakilusi pa-

lūkanų norma panaikina du tuos pačius dalykus, kurie buvo jos pačios priežastis, tai toks teigimas yra loginis absurdas, apie kurį nežinai, ką pasakyti».— Bet tai yra kaip tik tiek pat logiška, kaip kad jis pasakytų: pakilusi pelno norma buvo spekuliacijos pakeltų prekių kainų pasekmė, ir jei skundžiamasi tuo, kad kainų pakilimas panaikina savo paties priežastį, t. y. spekuliaciją, tai toks teigimas yra loginis absurdas ir t. t. Kad dalykas gali galų gale panaikinti savo paties priežastį,— tai yra loginis absurdas tik lupikautojui, kuris yra įsimylėjęs aukštą palūkanų normą. Romėnų galybė buvo jų užkariavimų priežastis, o šie užkariavimai sunaikino jų galybę. Turtas yra prabangos priežastis, o prabanga griaunamai veikia turtą. Koks gudruolis! Šiuolaikinio buržuazinio pasaulio idiotizmą geriausiai apibūdina tas pagarbumas, kurį visai Anglijai įkvėpdavo milijonieriaus, šio dunghill aristocrat [mėšlo krūvos aristokrato] «logika». Bet jeigu aukšta pelno norma ir komercinės veiklos išsiplėtimas gali būti aukštos palūkanų normos priežastis, tai iš to anaiptol neišeina, kad aukšta palūkanų norma yra didelio pelno priežastis. Klausimas yra kaip tik tas, ar ši aukšta palūkanų norma neišsilaikė (kaip tai iš tikrųjų parodė krizė) arba ar ji nepakilo iki savo aukščiausio taško po to, kai iš aukštos pelno normos buvo likęs vienas tik atsiminimas.

(3718.) «Kai dėl diskonto normos didelio pakilimo, tai ši aplinkybė atsiranda vien dėl padidėjusios kapitalo vertės, o šios padidėjusios kapitalo vertės priežastį, aš manau, visai aiškiai gali atrasti kiekvienas. Aš jau esu minėjęs tą faktą, kad per 13 šio Bankų akto veikimo metų Anglijos prekyba išaugo nuo 45 milijonų iki 120 milijonų svarų sterlingų. Prisiminkite visus įvykius, kurie glūdi šiuose trumpuose skaičių duomenyse; prisiminkite didžiulę kapitalo paklausą, kuri sukėlė tokį milžinišką prekybos išsivystymą; pagaliau prisiminkite, kad natūralus pasiūlos šaltinis tokiai didelei paklausai, būtent, kasmetinės šalies santaupos, buvo per trejus ar ketverius pastaruosius metus išsemtas pelno neduodančioms išlaidoms karo reikalams. Prisipažįstu, aš esu nustebintas, kad palūkanų norma nėra pakilusi dar aukščiau arba, kitaip tariant, aš esu nustebintas, kad kapitalų stoka dėl tokių milžiniškų operacijų nėra dar didesnė, negu ta, kurią jūs jau esate matę».

Koks nuostabus mūsų lupikiškojo logiko žodžių žaismas! Jis vėl čia su savo pakilusia kapitalo verte! Matyt, jis įsivaizduoja, kad vienoje pusėje vyko šis didžiulis reprodukcijos proceso išsiplėtimas, vadinasi, tikrojo kapitalo kaupimas, o antroje pusėje buvo «kapitalas», kuriam atsirado «didžiulė paklausa», o pastarąją sukėlė siekimas realizuoti tokį milžinišką prekybos padidėjimą! Bet argi šis milžiniškas gamybos padidėjimas nebuvo paties kapitalo padidėjimas ir argi, sudarydamas paklausą, jis kartu

nesudarė ir piniginio kapitalo pasiūlos ir netgi padidėjusios piniginio kapitalo pasiūlos? Jei palūkanų norma pakilo labai aukštai, tai juk tik todėl, kad piniginio kapitalo paklausa augo dar sparčiau negu pasiūla, kitaip tariant, todėl, kad, išsiplėtus pramonės gamybai, ji vis labiau rėmėsi kredito sistema. Kitaip tariant, faktinis pramonės išsiplėtimas sukėlė didesnę «paskolų» paklausą, ir ši pastaroji paklausa yra, matyt, tai, ką mūsų bankininkas laiko «didžiule kapitalo paklausa». Žinoma, ne paprastos kapitalo *paklausos* išsiplėtimas pakėlė eksporto prekybą nuo 45 iki 120 milijonų. Ir ką turi toliau galvoje Overstonas sakydamas, kad Krymo karo prarytos kasmetinės šalies santaupos yra natūralus pasiūlos šaltinis šiai didelei paklausai? Pirma, kuo gi Anglija kaupė 1792—1815 metų laikotarpiu, kai karas buvo visai kitoks negu nedidelis Krymo karas? Antra, jei natūralus šaltinis yra išsekęs, tai iš kokio gi šaltinio plaukė kapitalas? Kaip žinoma, Anglija neėmė paskolų iš kitų nacijų. Bet jei greta natūralaus šaltinio dar yra dirbtinis šaltinis, tai juk maloniausias metodas šaliai būtų naudotis natūraliu šaltiniu karui, o dirbtiniu šaltiniu — komercijoje. O jei buvo tik senasis piniginis kapitalas, ar jis galėjo, naudodamasis aukšta palūkanų norma, padvigubinti savo efektyvumą? Ponas Overstonas, matyt, mano, kad kasmetinės šalies santaupos (tačiau šiuo atveju, matyt, suvartotos) virsta tik piniginiu kapitalu. Bet jei nebūtų vykdomas tikrasis kaupimas, t. y. nebūtų didinama gamyba ir nebūtų dauginamos gamybos priemonės, kokia nauda būtų kaupti šiai gamybai piniginę formą turinčius skolos reikalavimus?

«Kapitalo vertės» pakilimą, kuris išplaukia iš aukštos pelno normos, Overstonas painioja su pakilimu, atsirandančiu iš padidėjusios piniginio kapitalo paklausos. Ši paklausa gali didėti dėl tokių priežasčių, kurios visiškai nepriklauso nuo pelno normos. Pats Overstonas pateikia pavyzdį, kai 1847 metais ši paklausa padidėjo todėl, kad sumažėjo realiojo kapitalo vertė. Žiūrint, kaip jam yra patogiau, jis kapitalo vertę priskiria čia realiajam kapitalui, čia piniginiam kapitalui.

Mūsų bankinio lordo nesąžiningumas, taip pat kaip ir siauras bankininkiškas jo požiūris, kurį jis didaktiškai pabrėžia, pasireiškia tuo, kas toliau išdėstyta: (3728. Klausimas:) «Jūs sakėte, kad, jūsų nuomone, diskonto norma neturi pirkliui esminės reikšmės; gal malonėsite pasakyti, ką jūs laikote įprastine pelno norma?» Atsakyti į šį klausimą, p. Overstono nuomone, yra «neįmanoma».— (3729.) «Tarkime, kad vidutinė pelno norma yra 7—10%; tokiu atveju diskonto normos pasikeitimas nuo 2% iki 7% arba 8% turi smarkiai paveikti pelno normą, tiesa?» (Pats klausimo autorius painioja įmonininko pelno normą ir pelno normą ir išleidžia iš akių, kad pelno norma yra bendras palūkanų ir įmonininko pelno šaltinis. Palūkanų norma gali palikti nepasikeitu-

sią pelno normą, bet ne įmonininko pelną. Overstonas atsako): «Pirma, komersantai nemokės tokios diskonto normos, kuri atima didelę jų pelno dalį; šiuo atveju jie greičiau laikinai sustabdys savo verslinę veiklą». (Žinoma, jeigu jie galės tai padaryti, nenuskurdindami savęs. Kol jų pelnas yra didelis, jie mokės diskontą todėl, kad jie to nori, o jei pelnas yra mažas, jie mokės todėl, kad jie yra priversti mokėti.) «Kas yra diskontas? Kodėl kas nors diskontuoja vekselį?.. Todėl, kad jis nori gauti daugiau kapitalo». (Stop! Todėl, kad jis nori iš anksto atgauti pinigine forma savo tvirtai įdėtą kapitalą ir išvengti savo verslinės veiklos sustingimo. Todėl, kad jis turi padengti terminuotus mokėjimus. Didesnį kapitalą jis nori gauti tik tada, kai verslo reikalai gerai klojasi arba, jeigu jis spekuliuoja svetimu kapitalu, net kai jie klojasi blogai. Diskontas anaiptol nėra tiktai priemonė verslinei veiklai išplėsti.) «O kodėl jis nori disponuoti didesniu kapitalu? Todėl, kad jis nori panaudoti šį kapitalą; o kodėl jis nori panaudoti šį kapitalą? Todėl, kad tai yra pelninga, bet jam būtų nepelninga, jei diskontas prarytų jo pelną».

Šis savimi patenkintas logikas mano, kad vekseliai yra diskontuojami tik verslinei veiklai išplėsti ir kad verslinė veikla yra plečiama todėl, kad ji yra pelninga. Pirmoji prielaida yra klaidinga. Paprastas versloininkas diskontuoja, norėdamas iš anksto atgauti savo kapitalą pinigine forma ir tuo išlaikyti nepertraukiamą reprodukcijos procesą; norėdamas ne išplėsti verslinę veiklą arba gauti papildomą kapitalą, o siekdamas išlyginti kreditą, kurį jis duoda, kreditu, kurį jis gauna. Ir jeigu jis ims plėsti savo verslines operacijas kreditan, vekselių diskontavimas duos jam maža naudos, nes diskontavimas tėra jau jo rankose esančio piniginio kapitalo pavertimas iš vienos formos į kitą; jis verčiau panorės gauti tvirtą paskolą ilgesniam laikui. Tačiau kredito riteris diskontuoja savo jojamuosius vekselius, norėdamas išplėsti savo verslinę veiklą, vieną nesolidžią verslinę operaciją padengti kita, siekdamas ne gauti pelną, o gauti savo žinion svetimą kapitalą.

Tokiu būdu sutapatinęs diskontą su papildomo kapitalo skolinimusi (o ne su kapitalui atstovaujančių vekselių pavertimu grynais pinigais), p. Overstonas tuojau pat ima trauktis, kai tik jis yra priremiamas prie sienos.— (3730. Klausimas:) «Argi pirkliai, kartą pradėję prekybą, nėra priversti tęsti kurį laiką savo operacijas, nepaisant to, kad palūkanų norma yra laikinai pakilusi?» — (Overstonas:) «Be abejonės,— jei, sudarant kokį nors atskirą santorį, kas nors gali gauti savo žinion kapitalą už žemesnę palūkanų normą vietoj aukštesnės, tai toks atvejis, žiūrint į jį šiuo ribotu požiūriu, yra jam malonus».— Užtat neribotas

yra požiūris, kai p. Overstonas «kapitalu» netikėtai laiko tik savo bankinį kapitalą ir todėl žmogų, kuris diskontuoja pas jį vekselį, laiko žmogumi be kapitalo todėl, kad šio žmogaus kapitalas egzistuoja prekine forma arba todėl, kad jo kapitalo piniginė forma šiuo atveju yra vekselis, kurį p. Overstonas paverčia kita pinigine forma.

(3732.) «Ar jūs galite ryšium su 1844 metų Bankų aktu nurodyti, koks buvo apytikris palūkanų normos santykis su banko aukso atsarga; ar tiesa, kad, kai banke buvo aukso už 9 arba už 10 milijonų, palūkanų norma buvo 6 ar 7%, o kai aukso buvo už 16 milijonų, palūkanų norma buvo apytikriai 3—4%?» (Klausimo autorius nori jį priversti palūkanų normą, kuriai daro įtakos aukso kiekis banke, paaiškinti palūkanų norma, kuriai daro įtakos kapitalo vertė.) — «Aš nesakau, kad taip yra... bet jei taip būtų, tai mes turėtume, mano nuomone, imtis dar griežtesnių priemonių, negu tos, kurių buvo imtasi 1844 metais; nes jei būtų tiesa, kad kuo didesnė yra aukso atsarga, tuo žemesnė yra palūkanų norma, tai sutinkamai su šia pažiūra į klausimą mes turėtume imtis darbo, padidinti aukso atsargą iki neribotos sumos, ir tada mes sumažintume palūkanų normą iki nulio». Keilis, uždavęs klausimą, nė kiek nesumišęs dėl šio nevykusio sąmojo, sako toliau: (3733.) «Tebūnie taip, tarkime, kad bankui būtų grąžinti 5 milijonai auksu, tokiu atveju per artimiausius šešis mėnesius aukso atsarga sudarytų apie 16 milijonų, ir tarkime, kad dėl to palūkanų norma kristų iki 3—4%,— kaipgi tada būtų galima teigti, kad palūkanų norma sumažėjo dėl to, kad smarkiai susiaurėjo komercinė veikla?» — «Aš sakiau, kad neseniai buvęs didelis palūkanų normos pakilimas, o ne jos kritimas, yra glaudžiai susijęs su dideliu verslinės veiklos išsiplėtimu».— Bet Keilis sako štai ką: jei palūkanų normos pakilimas kartu su aukso atsargos sumažėjimu rodo verslinės veiklos išsiplėtimą, tai palūkanų normos sumažėjimas kartu su aukso atsargos padidėjimu turėtų rodyti verslinės veiklos susiaurėjimą. Į tai Overstonas nieko negali atsakyti. (3736. Klausimas:) «Aš atsimenu, jūs» (tekste visada Your Lordship [jūsų šviesybė]) «sakėte, kad pinigai yra įrankis kapitalui gauti». (Kokia nesąmonė laikyti juos įrankiu kapitalui gauti; jie — kapitalo forma.) «Ar sumažėjus» (Anglijos banko) «aukso atsargai, nėra, priešingai, didesnis sunkumas tai, kad *kapitalistai* negali gauti pinigų?» — (Overstonas:) «Ne; ne kapitalistai, o nekapitalistai ieško gauti pinigų; o kodėl jie ieško pinigų?.. Todėl, kad panaudodami pinigus jie gauna savo žinion kapitalistų kapitalą ir gali vairuoti verslinę veiklą kitų žmonių, kurie nėra kapitalistai».— Čia jis kaip tik paaiškina, kad fabrikantai ir pirkliai nėra kapitalistai ir kad kapitalisto kapitalas tėra piniginis kapitalas.— (3737.) «Argi žmonės, kurie išrašinėja vekselius, nėra kapitalistai?» — «Žmonės, kurie išraši-

nėja vekselius, gali būti kapitalistai, gali jais ir nebūti». Čia jis smarkiai įstrigo.

Jis yra klausiamas, ar pirklių vekseliai neatstovauja prekėms, kurias šie pirkliai yra pardavę arba pakrovę į laivus. Overstonas neigia, kad šie vekseliai lygiai taip pat atstovautų prekių vertei, kaip banknotai — auksui. (3740, 3741.) Tai jau begėdiškumas! (3742.) «Ar pirklio tikslas nėra gauti pinigų?» — «Ne, pinigų gavimas nėra tikslas išrašant vekselį; pinigų gavimas yra tikslas diskontuojant vekselį». Vekselių rašymas yra prekės pavertimas į vieną iš kreditinių pinigų formų, o vekselių diskontas tėra šių kreditinių pinigų pavertimas į kitus pinigus, būtent, į banknotus. Šiaip ar taip, p. Overstonas čia sutinka su tuo, kad vekselių diskontavimo tikslas yra gauti pinigų. Anksčiau jis leido diskontuoti ne tam, kad būtų galima kapitalą paversti iš vienos formos į kitą, o tik tam, kad būtų galima gauti papildomą kapitalą.

(3743.) «Koks yra pagrindinis prekybinio pasaulio noras veikiant panikai, kuri, jūsų žodžiais, buvo 1825, 1837 ir 1839 metais; ar komersantai stengiasi gauti savo žinion kapitalą ar teisėtus mokėjimo pinigus?» — «Jie stengiasi gauti savo žinion kapitalą, kad galėtų toliau tęsti savo verslinę veiklą».— Jų tikslas yra gauti mokėjimo priemones, kad, atsiradus kredito trūkumui, galėtų apmokėti savo vekselius, kurie yra išrašyti į juos pačius ir kuriems sueina terminas, ir kad jie nebūtų priversti parduoti savo prekes žemiau kainos. Jeigu jie patys iš viso kapitalo neturi, tai kartu su mokėjimo priemonėmis jie, žinoma, tuo pačiu metu gauna ir kapitalą, nes jie gauna vertę be ekvivalento. Paklausa pinigams kaip tokiems visada yra tik noras paversti vertę iš prekės arba skolos reikalavimų formos į pinigų formą. Todėl, net paliekant nuošalyje krizes, yra didelis skirtumas tarp kapitalo skolinimosi ir diskontavimo, kuris tiktai paverčia piniginius reikalavimus iš vienos formos į kitą arba į tikruosius pinigus.

{Aš — kaip redaktorius — leidžiu sau čia įterpti vieną pastabą.

Normenas, kaip ir Loidas-Overstonas, bankininką visada parodo kaip asmenį, kuris «skolina kapitalą», o jo klientą — kaip asmenį, kuris reikalauja iš jo «kapitalo». Pavyzdžiui, anot Overstono, vienas ar kitas asmuo diskontuoja per bankininką vekselį «todėl, kad jis nori gauti *kapitalą»* (3729), ir tokiam žmogui yra malonu, jeigu jis «gali gauti savo *žinion kapitalą* už žemą palūkanų normą» (3730). «Pinigai yra įrankis *kapitalui* gauti» (3736), ir panikos atveju pagrindinis prekybinio pasaulio noras yra «gauti savo žinion *kapitalą»* (3743). Kad ir kaip Loidas-Overstonas painioja klausimą, kas yra kapitalas, vis dėlto iš jo žodžių yra gana aiškiai matyti, kad tai, ką bankininkas duoda savo klientui, jis vadina kapitalu, kapitalu, kurio klientas

anksčiau neturėjo ir kuris yra klientui paskolintas papildant tą kapitalą, kurį anksčiau klientas turėjo.

Bankininkas yra taip įpratęs figūruoti kaip asmuo, kuris skirsto — skolinimo forma — piniginę formą turintį laisvą visuomeninį kapitalą, jog kiekviena funkcija, kurią vykdydamas jis atiduoda pinigus, jam atrodo esanti paskolos davimas. Visi pinigai, kuriuos jis išmoka, jam atrodo esą avansas. Tai yra teisinga tiesiogine prasme tuo atveju, kai bankininkas sunaudoja pinigus tiesiog paskolai duoti. Jeigu jis juos sunaudoja vekseliams diskontuoti, tai jam pačiam jie iš tikrųjų yra avansas, išduotas iki sueinant vekselio terminui. Taip bankininko galvoje įsigali pažiūra, kad jis negali įvykdyti nė vieno mokėjimo, kuris nebūtų avansas ir, be to, avansas ne tik ta prasme, kad kiekvienas pinigų įdėjimas siekiant gauti palūkanas arba pelną ekonominiu požiūriu yra laikomas avansu, kurį atitinkamas pinigų savininkas išduoda kaip privatus asmuo sau pačiam kaip verslovininkui. Ne,— avansas ta apibrėžta prasme, kad bankininkas skolindamas perduoda klientui sumą, kuria padidėja šio kliento disponuojamas kapitalas.

Kaip tik ši pažiūra, perkelta iš bankininko kontoros į politinę ekonomiją, sukūrė klaidinantį ginčijamą klausimą: ar tai, ką bankininkas grynais pinigais atiduoda savo kliento žinion, yra kapitalas ar tik pinigai, cirkuliacijos priemonė, currency? Norėdami išspręsti šį — iš esmės paprastą — ginčijamą klausimą, mes turime laikytis banko klientų požiūrio. Viskas priklauso nuo to, ko jie reikalauja ir ką gauna.

Jei bankas sutinka duoti savo klientui paskolą tiesiog asmeninio kredito pagrindais, klientui tos paskolos nieku nelaiduojant, tada dalykas yra aiškus. Klientas tikrai gauna tam tikro vertės dydžio avansą kaip papildymą savo kapitalui, kurį jis iki šiol yra turėjęs. Jis gauna avansą pinigine forma, t. y. gauna ne tik pinigus, bet ir piniginį *kapitalą*.

Bet jeigu jis gauna paskolą, laiduodamas vertybiniais popieriais ir kt., tai tokia operacija yra avansas ta prasme, kad jam duodami pinigai su sąlyga juos grąžinti. Bet tai nėra kapitalo avansavimas. Nes vertybiniai popieriai taip pat atstovauja kapitalui ir, be to, didesnei sumai negu paskola. Vadinasi, gavėjas gauna mažesnę kapitalo vertę, negu užstato; tokia operacija anaiptol nėra jam papildomo kapitalo įgijimas. Jis sudaro santorį ne todėl, kad jam yra reikalingas kapitalas,— jis jau turi jį savo vertybiniuose popieriuose,— o todėl, kad jam yra reikalingi pinigai. Taigi čia mes matome *pinigų*, o ne kapitalo skolinimą.

Jeigu avansas yra duodamas diskontuojant vekselius, tai išnyksta ir avanso *forma*. Įvyksta paprastas pirkimas-pardavimas. Perleidžiamuoju užrašu vekselis pereina į banko nuosavybę, o pinigai — į kliento nuosavybę; apie tai, kad jis turi juos grą-

žinti, negali būti jokios kalbos. Jei klientas perka grynus pinigus vekseliu arba kitu kredito įrankiu, tai tokia operacija yra toks pat avansas, ne daugiau ir ne mažiau, kaip ir tuo atveju, jeigu jis pirktų grynus pinigus kokia nors kita preke: medvilne, geležimi, grūdais. Ir mažiausia čia gali būti kalbama apie *kapitalo* avansavimą. Kiekvienas pirkimas-pardavimas tarp pirklio ir pirklio yra kapitalo perdavimas. Bet skolinimo esti tik ten, kur kapitalo perdavimas nėra abipusiškas, o įvyksta vienašališkai ir terminuotai. Todėl kapitalo skolinimas, diskontuojant vekselius, gali būti tik ten, kur vekselis yra jojamasis vekselis, kuris anaiptol neatstovauja jokioms parduotoms prekėms ir kurio neima nė vienas bankininkas, jeigu jis žino, koks yra šis vekselis. Vadinasi, normaliame diskonto santoryje banko klientas negauna jokio avanso nei kapitalu, nei pinigais; jis gauna pinigus už parduotas prekes.

Vadinasi, atvejai, kai klientas reikalauja iš banko ir gauna iš jo kapitalą, labai aiškiai skiriasi nuo tų, kai jis gauna pinigus kaip paskolą arba perka pinigus iš banko. Ir kadangi kaip tik p. Loidas-Overstonas buvo įpratęs skolinti be padengimo savo fondus tik labai retais atvejais (jis buvo mano firmos bankininkas Mančesteryje), tai yra aišku ir tai, kad jo gražus pavaizdavimas tų kapitalo masių, kurias kilniaširdžiai bankininkai avansuoja kapitalo stokojantiems fabrikantams,— yra visiškas melas.

Tarp kitko, XXXII skirsnyje Marksas iš esmės sako tą pat: «Jeigu pirkliai ir gamintojai gali pateikti patikimą laidavimą, tai mokėjimo priemonių paklausa tėra paklausa tam, *kas gali būti paversta pinigais;* o jeigu to nėra, vadinasi, jeigu mokėjimo priemonių skolinimas duoda jiems ne tik *piniginę formą,* bet ir jų mokėjimams trūkstamą *ekvivalentą* bet kokia forma, tai mokėjimo priemonių paklausa yra *piniginio kapitalo* paklausa».— Po to XXXIII skirsnyje: «Esant išsivysčiusiam kreditui, kai pinigai susikoncentruoja bankų rankose, bankai, *bent nominaliai,* avansuoja pinigus. Šis avansavimas teliečia cirkuliacijoje esančius pinigus. Tai yra *cirkuliacijos priemonių* avansavimas, o ne avansavimas kapitalų, kuriuos jos įgalina cirkuliuoti».— Ponas Čepmenas, kuris turi tai žinoti, taip pat patvirtina aukščiau minėtąjį diskonto operacijos supratimą: «Bank Committee», 1857 m.: «Bankininkas turi vekselį, bankininkas *yra pirkęs vekselį.* Parodymai. 5139 klausimas.

Beje, mes dar grįšime prie šios temos XXVIII skirsnyje.— *F. E.*}

(3744.) «Malonėkite papasakoti, ką jūs iš tikrųjų suprantate žodžiu kapitalas?» — (Overstono atsakymas:) «Kapitalas susideda iš įvairių prekių, su kurių pagalba yra palaikoma verslinė veikla (capital consists of various commodities, by the means of which trade is carried on); yra pagrindinis kapitalas, ir yra apyvartinis

kapitalas. Jūsų laivai, jūsų dokai, jūsų laivų statyklos yra pagrindinis kapitalas; jūsų maisto produktai, jūsų drabužiai ir t. t. yra apyvartinis kapitalas».

(3745.) «Ar aukso išplaukimas į užsienį turi žalingas pasekmes Anglijai?» — «Ne, jei šiam žodžiui teiksime protingą prasmę». (Čia pasirodo sena Rikardo pinigų teorija)... «Natūraliomis sąlygomis viso pasaulio pinigai pasiskirsto tam tikromis proporcijomis tarp įvairių šalių; šios proporcijos yra tokios, kad, esant tokiam» (pinigų) «pasiskirstymui, santykiai tarp kokios nors šalies, iš vienos pusės, ir visų kitų pasaulio šalių, iš antros, yra paprasti mainai; bet būna trukdančių veiksnių, kurie retkarčiais veikia šį pasiskirstymą, ir jeigu jie atsiranda, tai dalis tam tikros šalies pinigų išplaukia į kitas šalis» — (3746.) «Jūs dabar vartojate išsireiškimą: pinigai. Jeigu anksčiau aš esu teisingai jus supratęs, jūs tai vadinote kapitalo praradimu».— «Ką aš vadinau kapitalo praradimu?» — (3747.) «Aukso išplaukimą».— «Ne, aš to nesakiau. Jeigu jūs į auksą žiūrite kaip į kapitalą, tai čia, be abejo, yra kapitalo praradimas; tai yra atidavimas tam tikros dalies tauriojo metalo, iš kurio susideda pasauliniai pinigai».— (3748.) «Argi jūs anksčiau nesakėte, kad diskonto normos pasikeitimas paprastai rodo kapitalo vertės pasikeitimą?» — «Taip». (3749.) «Ir kad diskonto norma, aplamai imant, kinta keičiantis Anglijos banko aukso atsargai?» — «Taip; bet aš jau esu sakęs, kad palūkanų normos svyravimai, kurie atsiranda dėl pinigų kiekio pasikeitimo» (vadinasi, jis čia turi galvoje tikrojo aukso kiekį), «šalyje yra labai nežymūs...»

(3750.) «Vadinasi, jūs norite pasakyti, kad kapitalas sumažėjo, jei diskontas ilgesniam laikui, bet vis dėlto tik laikinai, pakilo virš įprastinės normos?» — «Sumažėjo tam tikra šio žodžio prasme. Pasikeitė santykis tarp kapitalo ir kapitalo paklausos; bet gali būti, kad dėl paklausos padidėjimo, o ne dėl kapitalo kiekio sumažėjimo». (Bet juk tik dabar kapitalas buvo prilygintas pinigams arba auksui, ir dar visai neseniai palūkanų normos pakilimas buvo aiškinamas aukšta pelno norma, kuri atsirado dėl to, kad komercinė veikla arba kapitalas padidėjo, o ne sumažėjo.)

(3751.) «Koks yra tas kapitalas, kurį jūs čia specialiai turite galvoje?» — «Tai visiškai priklauso nuo to, koks kapitalas yra reikalingas kiekvienam atskiram žmogui. Tai yra tas kapitalas, kurį nacija turi savo žinioje savo komercinei veiklai palaikyti, ir jei ši veikla padidės dvigubai, tai turi labai padidėti paklausa kapitalui, kuris yra būtinas šiai veiklai toliau palaikyti». (Šis suktas bankininkas iš pradžių padvigubina komercinę veiklą ir tuojau po to — paklausą kapitalui, kuris yra būtinas šiam padvigubinimui. Jis visada temato priešais save savo klientą, kuris reikalauja iš p. Loido didesnio kapitalo savo komercinei veiklai dvigubai išplėsti.) — «Kapitalas yra toks pat, kaip ir kiekviena kita prekė» (bet

juk kapitalas, p. Loido nuomone, yra ne kas kita, kaip prekių visuma); «jo kaina kinta» (vadinasi, prekių kaina du kartus kinta — vieną kartą kaip prekių kaina, antrą kartą — kaip kapitalo kaina) «priklausomai nuo paklausos ir pasiūlos».

(3752.) «Diskonto normos svyravimai, aplamai imant, yra susiję su banko sandėliuose laikomos aukso atsargos svyravimais. Ar šį kapitalą jūs turite galvoje?» — «Ne».— (3753.) «Ar jūs galite pateikti pavyzdį, kai Anglijos banke būtų buvusios sukauptos didelės kapitalo atsargos ir tuo pačiu metu diskonto norma būtų buvusi aukšta?» — «Anglijos banke yra kaupiamas ne kapitalas, o pinigai».— (3754.) «Jūs parodėte, kad palūkanų norma priklauso nuo kapitalo kiekio; malonėkite pasakyti, kokį kapitalą jūs turite galvoje, ir ar galite jūs pateikti pavyzdį, kai banke būtų gulėjusios didelės aukso atsargos ir tuo pačiu metu palūkanų norma būtų buvusi aukšta?» — «Labai gali būti» (aha!), «kad aukso sukaupimas banke galėjo sutapti su žema palūkanų norma, nes silpnos kapitalo paklausos laikotarpiu» (būtent, piniginio kapitalo; laikas, apie kurį čia kalbama, 1844 ir 1845 metai, buvo klestėjimo metai), «suprantama, yra galima kaupti tą priemonę arba įrankį, kuriuo naudojantis komanduojama kapitalui».— (3755.) Vadinasi, jūs manote, kad tarp diskonto normos ir aukso kiekio banko sandėliuose nėra jokio sąryšio?» — «Toks sąryšis, gal būt, ir yra, bet tai nėra principinis sąryšis» (bet jo 1844 metų Bankų aktas padarė kaip tik Anglijos banko principu palūkanų normos reguliavimą pagal jo žinioje esančio aukso kiekį); «šie reiškiniai gali sutapti laiko atžvilgiu (there may be a coincidence of time)».— (3758.) «Vadinasi, jūs norite pasakyti, kad čia šalyje tais laikotarpiais, kai trūksta pinigų dėl aukštos diskonto normos, pirkliams yra sunku gauti kapitalą, o ne pinigų?» — «Jūs suplakate du skirtingus dalykus, kurių aš šia forma nesieju; sunku yra gauti kapitalą, ir lygiai taip pat sunku gauti pinigų... Sunkumas gauti pinigų ir sunkumas gauti kapitalą yra tas pats sunkumas, į kurį žiūrima dviem skirtingais jo išsivystymo momentais».— Čia žuvis vėl pateko į tinklą. Pirmasis sunkumas yra diskontuoti vekselį arba gauti paskolą, laiduotą prekėmis. Sunkumas yra paversti kapitalą arba komercinį kapitalo vertės ženklą pinigais. Ir šis sunkumas pasireiškia, tarp kita ko, aukšta palūkanų norma. Bet jei pinigai jau yra gauti, koks tada yra antrasis sunkumas? Jeigu yra kalbama tik apie mokėjimą, tai ar tada kam nors bus sunku atsikratyti savo pinigais? O jeigu yra kalbama apie pirkimą, tai ar kam nors krizės metu yra kada nors buvę sunku nupirkti prekę? Ir net jei tarsime, kad tai liečia ypatingą atvejį, kai pabrangsta grūdai, medvilnė ir t. t., tai juk šis sunkumas galėtų pasireikšti ne piniginio kapitalo verte, t. y. ne palūkanų norma, o tik prekės kaina; ir šis sunkumas juk yra jau

įveiktas tuo, kad mūsų žmogus dabar turi pinigų šiai prekei nupirkti.

(3760.) «Bet pakilusi diskonto norma padidina sunkumą gauti pinigų?» — «Ji padidina sunkumą gauti pinigų, bet ne apie pinigų turėjimą yra kalbama, pinigai tėra forma» (ir ši forma neša pelną į bankininko kišenes), «kuria pasireiškia padidėjęs sunkumas gauti kapitalą sudėtingų civilizacijos santykių sąlygomis».

(3763.) (Overstono atsakymas:) «Bankininkas yra tarpininkas, kuris, iš vienos pusės, priima indėlius, iš antros — panaudoja šiuos indėlius, patikėdamas juos *kapitalo forma* tokiems asmenims, kurie ir t. t.»

Čia mes pagaliau sužinome, ką *jis* laiko kapitalu. Jis paverčia pinigus kapitalu, «patikėdamas juos» — arba, vartojant ne tokį švelnų posakį,— atiduodamas juos už palūkanas.

Pasakęs anksčiau, kad diskonto normos pasikeitimas iš esmės nėra susijęs su banko aukso atsargos sumos pasikeitimu arba su esamų pinigų kiekiu, bet, daugių daugiausia, sutampa laiko atžvilgiu, p. Overstonas kartoja:

(3804.) «Jei šalyje sumažės pinigai dėl išplaukimo, tai jų vertė pakils, ir Anglijos bankas turės prisitaikyti prie šio pinigų vertės pasikeitimo» (vadinasi, prie pinigų *kaip kapitalo* vertės pasikeitimo, kitaip tariant, prie palūkanų normos pasikeitimo, nes pinigų *kaip pinigų* vertė, palyginti su prekėmis, lieka tokia, kaip ir anksčiau). «Techniškai tai išreiškiama taip, kad bankas pakelia palūkanų normą».

(3819.) «Aš niekad nesuplaku jų vienas su kitu».— Tai yra pinigų ir kapitalo, dėl tos paprastos priežasties, kad jis jų niekad neskiria.

(3834.) «Labai stambi suma, kurią reikėjo sumokėti» (už grūdus 1847 metais) «už būtinus šalies pragyvenimo reikmenis ir kuri *iš tikrųjų buvo kapitalas»*.

(3841.) «Diskonto normos svyravimai, be abejonės, yra labai glaudžiai susiję su» (Anglijos banko) «aukso atsargos būkle, nes atsargų būklė parodo šalyje esamų pinigų masės padidėjimą arba sumažėjimą; ir tokia pat proporcija, kokia didėja arba mažėja pinigų kiekis šalyje, krinta arba kyla pinigų vertė, o prie to prisitaiko ir diskonto bankinė norma».— Tuo būdu Overstonas čia pripažįsta tai, ką jis kategoriškai neigė savo parodyme Nr. 3755.— (3842.) «Tarp vieno ir antro yra glaudus sąryšis».— Būtent tarp aukso kiekio Issue department [Anglijos banko emisijos skyriuje] ir banknotų atsargos Banking department [bankinių operacijų skyriuje]. Čia jis aiškina palūkanų normos pasikeitimą pinigų kiekio pasikeitimu. Bet tai yra neteisinga. Rezervai gali sumažėti, nes šalyje yra padidėjęs cirkuliuojančių pinigų kiekis. Toks atvejis būna tada, kai publika daugiau ima bankno-

tus, o metalo atsarga nesumažėja. Bet tada pakyla palūkanų norma, nes tokiu atveju Anglijos banko bankinis kapitalas yra apribotas 1844 metų įstatymu. Bet apie tai jam neprivalu kalbėti, nes dėl šio įstatymo abu banko skyriai neturi tarp savęs nieko bendro.

(3859.) «Aukšta pelno norma visada sukels didelę kapitalo paklausą; didelė kapitalo paklausa pakels jo vertę».— Toks pagaliau yra sąryšis tarp aukštos pelno normos ir kapitalo paklausos, kaip jį supranta Overstonas. Pavyzdžiui, 1844—1845 metais medvilnės pramonėje viešpatavo aukšta pelno norma, nes, esant didelei medvilninių prekių paklausai, medvilnės žaliava buvo pigi ir liko pigi. Kapitalo vertė (o pagal Overstono anksčiau duotąjį apibrėžimą kapitalas yra tai, ko kiekvienam reikia savo verslinei veiklai), vadinasi, šiuo atveju medvilnės žaliavos vertė, fabrikantui nepadidėjo. Tarkime, kad aukšta pelno norma yra paskatinusi kokį nors medvilnės fabrikantą pasiskolinti pinigų savo įmonei išplėsti. Tokiu atveju būtų pakilusi jo paklausa *piniginiam* kapitalui ir daugiau niekam kitam.

(3889.) «Auksas gali būti ir nebūti pinigai, kaip popierius gali būti ir nebūti banknotas».

(3896.) «Ar aš teisingai jus suprantu ta prasme, jog jūs atsisakote nuo to teiginio, kuriuo jūs argumentavote 1840 metais: kad cirkuliacijoje esamų Anglijos banko banknotų kiekio svyravimai turi priklausyti nuo aukso atsargos sumos svyravimų?» — «Aš atsisakau nuo jo ta prasme... kad, atsižvelgdami į dabartinę mūsų žinių būklę, mes turime pridėti prie cirkuliacijoje esančių banknotų dar ir tuos banknotus, kurie yra Anglijos banko bankiniame rezerve». Tai puiku. Savavališkas nutarimas, kad bankas gali spausdinti tiek popierinių banknotų, kiek jo sandėliuose yra aukso ir dar papildomai 14 milijonų, sąlygoja, žinoma, tai, kad banko banknotų emisija svyruoja kartu su aukso atsargos svyravimu. Bet kadangi «dabartinė mūsų žinių būklė» yra aiškiai parodžiusi, jog banknotų kiekis, kurį sutinkamai su tuo bankas turi teisę leisti (ir kurį Issue department [emisijos skyrius] perduoda Banking department [bankinių operacijų skyriui]),— jog ši cirkuliacija tarp abiejų Anglijos banko skyrių, kuri svyruoja, keičiantis aukso atsargai, neapsprendžia banknotų cirkuliacijos svyravimų už Anglijos banko sienų, tai pastaroji, tikroji cirkuliacija, dabar banko administracijai pasidaro nesvarbi ir svarbiausia pasidaro tik cirkuliacija tarp abiejų banko skyrių, ir šios cirkuliacijos skirtumas nuo tikrosios cirkuliacijos atsispindi atsargoje. Išoriniam pasauliui ši cirkuliacija yra svarbi tik todėl, kad rezervas parodo, kokiu mastu bankas yra priartėjęs prie įstatymo nustatyto banknotų emisijos maksimumo ir kiek dar gali gauti banko klientai iš Banking department [bankinių operacijų skyriaus].

Overstono mala fides [nesąžiningumą] rodo šis puikus pavyzdys:

(4243.) «Ar, jūsų nuomone, kapitalo kiekis svyruoja kas mėnuo tokiu mastu, kad jo vertė dėl to galėtų taip pasikeisti, kaip kad mes matėme pastaraisiais metais diskonto normos svyravimuose?» — «Santykis tarp kapitalo paklausos ir pasiūlos, be abejonės, gali keistis net trumpais laiko tarpais... Jei Prancūzija rytoj pareikš, kad ji nori gauti didžiulę paskolą, tai, be abejonės, toks momentas tuojau sukels Anglijoje smarkų *pinigų vertės, t. y. kapitalo vertės* pasikeitimą».

(4245.) «Jei Prancūzija pareikš, kad jai tuojau reikia kuriam nors tikslui prekių už 30 milijonų, tai atsiras, vartojant moksliškesnį ir paprastesnį posakį, didelė *kapitalo* paklausa».

(4246.) «*Kapitalas*, kurį norėtų pirkti Prancūzija, panaudodama savo paskolą, — yra *vienas* dalykas; *pinigai*, už kuriuos Prancūzija jį nupirks,— yra *kitas* dalykas; tad kas gi keičia savo vertę — *pinigai* ar ne?» — «Mes vėl grįžtame prie senojo klausimo, ir aš manau, kad šis klausimas labiau tinka mokslininko kabinetui negu šiai komiteto posėdžių salei». Tai taręs, jis išeina, bet ne į mokslininko kabinetą[85].

[85] Tolesnės pastabos apie Overstono sąvokų painiavą kapitalo klausimais — XXXII skirsnio pabaigoje.

DVIDEŠIMT SEPTINTASIS SKIRSNIS

KREDITO VAIDMUO KAPITALISTINĖJE GAMYBOJE

Bendros pastabos, kurias iki šiol esame išdėstę ryšium su kreditu, buvo tokios:

I. Kredito susidarymas yra būtinas tam, kad būtų tarpininkaujama pelno normos išsilyginimui arba šio išsilyginimo judėjimui, nes tuo remiasi visa kapitalistinė gamyba.

II. Cirkuliacijos kaštų mažėjimas.

1) Vieni iš svarbiausių cirkuliacijos kaštų yra patys pinigai, jeigu jie patys turi vertę. Pasinaudojant kreditu pinigų ekonomija gaunama trejopai:

A. Didelei santorių daliai pinigai pasidaro visai nereikalingi.

B. Greitinama cirkuliacijos priemonių cirkuliacija[86]. Iš dalies tai sutampa su tuo, ką reikės pasakyti 2-me punkte. Iš vienos pusės, šis pagreitėjimas kaip tik yra techninis, t. y., nesikeičiant tikrųjų, vartojimui tarpininkaujančių prekių apyvartų dydžiui ir skaičiui, mažesnis pinigų arba piniginių ženklų kiekis atlieka tą patį darbą. Tai yra susiję su bankų veiklos technika. Iš antros pusės, kreditas pagreitina prekių metamorfozės greitį ir kartu pinigų cirkuliacijos greitį.

C. Auksinių pinigų pakeitimas popieriniais pinigais.

---

[86] «Vidutinė Prancūzijos banko banknotų cirkuliacija 1812 metais sudarė 106 538 000 frankų; 1818 metais — 101 205 000 frankų, o pinigų cirkuliacija, bendra visų įplaukų ir mokėjimų suma 1812 metais sudarė 2 837 712 000 frankų; 1818 metais — 9 665 030 000 frankų. Taigi cirkuliacijos intensyvumas Prancūzijoje 1818 metais santykiavo su 1812 metų intensyvumu kaip 3 : 1. Didysis cirkuliacijos greičio reguliatorius yra kreditas .. Tuo paaiškinama, kodėl stiprus spaudimas į pinigų rinką paprastai sutampa su pripildyta cirkuliacija» («The Currency Question Reviewed etc.», 65 psl.).— «Tarp 1833 m. rugsėjo ir 1843 m. rugsėjo Didžiojoje Britanijoje atsirado apie 300 bankų, kurie leido savus banknotus; pasekmė buvo ta, kad banknotų kiekis cirkuliacijoje sumažėjo $2^1/_2$ milijono; 1833 m. rugsėjo pabaigoje jų buvo 36 035 244 sv. st. ir 1843 m. rugsėjo pabaigoje 33 518 544 sv st.» (ten pat, 53 psl.).— «Nuostabus Škotijos cirkuliacijos intensyvumas įgalina ją panaudojant 100 sv. st. sudaryti tokį pat piniginių santorių skaičių, kuriam Anglijoje reikia 420 sv. st.» (ten pat, 55 psl. Pastarasis dalykas teliečia techninę operacijos pusę).

2) Kreditas pagreitina atskiras cirkuliacijos arba prekių metamorfozės fazes, po to kapitalo metamorfozę, o kartu aplamai reprodukcijos procesą. (Iš antros pusės, kreditas leidžia ilgesniam laikui atskirti vieną nuo kito pirkimo ir pardavimo aktus ir todėl yra spekuliacijos pagrindas.) Atsarginių fondų sumažėjimas, į kurį galima žiūrėti dvejopu požiūriu: iš vienos pusės, kaip į cirkuliuojančių cirkuliacijos priemonių sumažėjimą, iš antros — kaip į sumažėjimą tos kapitalo dalies, kuri visada turi būti piniginės formos[87].

III. Akcinių bendrovių susikūrimas. Dėl to:

1) Milžiniškai išsiplečia gamybos mastas ir atsiranda įmonės, kurios individualiniam kapitalui buvo neįmanomos. Kartu tokios įmonės, kurios anksčiau priklausė vyriausybei, pasidaro bendrovinės.

2) Kapitalas, kuris savaime remiasi visuomeniniu gamybos būdu ir kuris numato visuomeninę gamybos priemonių ir darbo jėgų koncentraciją, čia betarpiškai įgauna visuomeninio kapitalo (betarpiškai asocijuotų individų kapitalo) formą skirtingai nuo individualinio kapitalo, o jo įmonės pasireiškia kaip bendrovinės įmonės skirtingai nuo individualinių įmonių. Tai yra kapitalo, kaip individualinės privatinės nuosavybės, panaikinimas paties kapitalistinio gamybos būdo ribose.

3) Tikrai funkcionuojantis kapitalistas pavirsta vien valdytoju, disponuojančiu svetimu kapitalu, ir kapitalo savininkai pavirsta vien savininkais, vien piniginiais kapitalistais. Net jeigu jų gaunami dividendai apima palūkanas ir įmonininko pelną, t. y. visą pelną (nes valdytojo alga yra, arba turi būti, tik darbo užmokestis už tam tikrą įgudusiai atliekamą darbą, kurio kaina darbo rinkoje yra reguliuojama kaip ir kiekvieno kito darbo kaina), tai visas šis pelnas yra gaunamas tik palūkanų forma, t. y. tik kaip atlyginimas už kapitalo nuosavybę, kuri tuo būdu visiškai atsiskiria nuo funkcijos tikrajame reprodukcijos procese, taip pat kaip ši funkcija valdytojo asmenyje atsiskiria nuo kapitalo nuosavybės. Tuo būdu pelnas pasireiškia (jau ne viena tik jo dalis, palūkanos, kurios yra pateisinamos paskolos ėmėjo pelnu) kaip paprastas svetimo pridedamojo darbo pasisavinimas, kuris atsiranda paverčiant gamybos priemones kapitalu, t. y. atimant jas iš tikrųjų gamintojų, atsiranda iš to, kad jos yra priešpastatomos kaip svetima nuosavybė visiems gamyboje tikrai dalyvaujantiems individams, nuo valdytojo iki paskutinio padienio darbininko. Akcinėse bendrovėse funkcija yra atskirta nuo kapitalo nuosavybės, vadinasi, ir darbas yra visiškai atskirtas nuo gamybos priemonių nuosavybės ir nuo pridedamojo darbo nuosavybės. Tai yra kapitalis-

[87] «Iki įsteigiant bankus kapitalo suma, būtina cirkuliacijos priemonėms funkcionuoti, visada buvo didesnė, negu to reikalavo tikroji prekinė cirkuliacija». «Economist», 1845 m. [kovo 15 d.], 238 psl.

tinės gamybos aukščiausio išsivystymo rezultatas, būtinas pereinamasis taškas į tai, kad kapitalas būtų atgal paverstas gamintojų nuosavybe, bet jau ne privatine pavienių gamintojų nuosavybe, o asocijuotų gamintojų nuosavybe, betarpiška visuomenine nuosavybe. Iš antros pusės, akcinės bendrovės yra pereinamasis taškas į tai, kad visos reprodukcijos proceso funkcijos, kurios iki šiol dar buvo susijusios su kapitalo nuosavybe, būtų paverstos tik asocijuotų gamintojų funkcijomis, visuomeninėmis funkcijomis.

Prieš eidami toliau, pažymėsime dar tokį ekonomiškai svarbų faktą: kadangi pelnas čia įgauna gryną palūkanų formą, tai tokios įmonės yra galimos net tada, kai jos duoda tik palūkanas; tai yra viena iš priežasčių, kurios stabdo bendrosios pelno normos kritimą, nes šios įmonės, kur pastoviojo ir kintamojo kapitalo santykis yra toks milžiniškas, neturi būtinai dalyvauti bendrosios pelno normos išsilyginime.

{Nuo to laiko, kai Marksas parašė šias eilutes, yra išsivysčiusios, kaip žinoma, naujos pramonės įmonės formos, kurios sudaro antrąjį ir trečiąjį akcinės bendrovės laipsnį. Priešais kasdien didėjantį greitį, kuriuo dabar galima didinti visose stambiosios pramonės šakose gamybą, iškyla nuolat didėjantis lėtumas, kuriuo plečiasi rinka šiems pagausėjusiems produktams. Ką pramonė pagamina per kelis mėnesius, tai rinka vargiai gali absorbuoti per kelerius metus. Čia prisideda ir apsauginių muitų politika, kuria naudodamasi kiekviena pramoninė šalis atsitveria nuo visų kitų ir ypač nuo Anglijos ir dar dirbtinai pakelia savo tėvyninę gamybinę galią. To pasekmė yra bendra chroniška perprodukcija, žemos kainos, mažėjantis arba net visai išnykstantis pelnas; žodžiu tariant, nuo seno išgarsintoji konkurencijos laisvė bebaigia gyvuoti [am Ende ihres Lateins] ir pati turi pripažinti aiškų skandalingą savo bankrotą. Šis bankrotas pasireiškia kaip tik tuo, kad kiekvienoje šalyje stambūs tam tikros šakos pramonininkai susijungia į kartelį gamybai reguliuoti. Komitetas nustato prekių kiekį, kurį turi pagaminti kiekviena įmonė, ir galiausiai paskirsto gaunamus užsakymus. Atskirais atvejais laikas nuo laiko atsirasdavo net tarptautiniai karteliai, pvz., tarp Anglijos ir Vokietijos geležies pramonės. Tačiau ir šios gamybos suvisuomeninimo formos buvo per maža. Atskirų įmonių interesų priešingumas per dažnai kartelius išardydavo ir vėl atgaivindavo konkurenciją. Tada buvo prieita prie to, kad atskirose šakose, kur tai leido gamybos išsivystymo laipsnis, buvo pradėta koncentruoti visą šios įmonių šakos gamybą į vieną stambią akcinę bendrovę su vieninga vadovybe. Amerikoje tai jau ne kartą buvo daroma, Europoje didžiausias šios rūšies pavyzdys iki šiol tebėra «United Alkali Trust», sukoncentravęs visą Anglijos sodos gamybą vienos vienintelės firmos rankose. Ankstesnieji atskirų gamyklų savininkai — daugiau kaip trisdešimt — gavo už visus įrengimus

akcijas pagal įkainojimo vertę iš viso iki 5 milijonų svarų sterlingų, kurie yra tresto pagrindinis kapitalas. Techninis valdymas tebėra ankstesniųjų vadovų rankose, bet komercinis vadovavimas yra sukoncentruotas generalinės direkcijos rankose. Publikai buvo pateikta pasirašyti maždaug vieno milijono svarų sterlingų apyvartinį kapitalą (floating capital). Vadinasi, visas tresto kapitalas yra 6 milijonai svarų sterlingų. Tokiu būdu šioje šakoje, kuri yra visos chemijos pramonės pagrindas, Anglijoje konkurencija yra pakeista monopoliu ir kuo tinkamiausiai yra rengiama ekspropriacija, kurią ateityje įvykdys visa visuomenė, nacija.— *F E.*}

Tai yra kapitalistinio gamybos būdo panaikinimas paties kapitalistinio gamybos būdo ribose ir todėl pats save panaikinantis prieštaravimas, kuris prima facie [pirmiausia] yra tik pereinamasis taškas į naują gamybos formą. Kaip toks prieštaravimas jis pasireiškia ir tikrovėje. Tam tikrose sferose jis atveda į monopolį ir todėl reikalauja valstybės įsikišimo. Jis atkuria naują finansinę aristokratiją, naują parazitų rūšį — prožekterius, griunderius ir grynai nominalinius direktorius; ištisą sukčiavimo ir apgaulės sistemą spekuliaciniais sumetimais steigiant akcines bendroves, leidžiant akcijas ir prekiaujant akcijomis. Tai yra privatinė gamyba be privatinės nuosavybės kontrolės.

IV. Paliekant nuošalyje akcines bendroves,— kurios yra kapitalistinės privatinės pramonės panaikinimas pačios kapitalistinės sistemos pagrindu ir kurios, besiplėsdamos ir apimdamos naujas gamybos šakas, panaikina privatinę pramonę,— kreditas įgalina atskirą kapitalistą arba tą, kuris yra laikomas kapitalistu, tam tikrose ribose absoliučiai disponuoti svetimu kapitalu ir svetima nuosavybe ir dėl to svetimu darbu[88]. Disponavimas visuomeniniu, o ne nuosavu kapitalu įgalina jį disponuoti visuomeniniu darbu. Pats kapitalas, kurį jis iš tikrųjų turi arba kurį jis turi publikos manymu, pasidaro tik kredito antstato pagrindu. Ypač tai liečia didmeninę prekybą, per kurią pereina didžiausia visuomeninio produkto dalis. Čia išnyksta bet koks saikas, bet ko-

[88] Pavyzdžiui, pažiūrėkite laikraštyje «Times» bankrutavimų sąrašus per vienerius tokius krizės metus, kaip 1857 m., ir palyginkite subankrutavusių nuosavą turtą su jų skolų dydžiu —«Kapitalu ir kreditu besinaudojančių žmonių perkamasis pajėgumas tikrovėje toli gražu pralenkia visa, ką gali įsivaizduoti tie, kurie praktiškai nėra susipažinę su spekuliacinėmis rinkomis» (*Tooke:* «Inquiry into the Currency Principle», 73 psl.). «Žmogus, kuris laikomas turinčiu pakankamą kapitalą savo pastoviai komercinei veiklai ir kuriam jo šakoje teikiamas geras kreditas, jeigu jis yra sangviniškai įsitikinęs, kad jo gaminamų prekių konjunktūra pakils, ir jeigu jo spekuliacijos pradžioje ir ją toliau varant aplinkybės jam yra palankios, — gali atlikti milžiniškus supirkimus palyginti su savo kapitalu» (ten pat, 136 psl.) — Fabrikantai, pirkliai ir t. t. — visi vykdo operacijas, kurios toli prašoka jų kapitalus ..Šiuo metu kapitalas veikiau yra pagrindas, kuriuo yra paremtas geras kreditas, negu kokios nors komercinės įmonės apyvartų riba» («Economist», 1847 m. [lapkričio 20 d.], 333 psl.).

kie kapitalistinio gamybos būdo ribose daugiau ar mažiau pagrįsti pateisinimai. Spekuliuojantis didmenininkas rizikuoja ne *savo*, o visuomenine nuosavybe. Tokia pat absurdiška pasidaro frazė apie kapitalo atsiradimą iš taupymo, nes spekuliuojantis, atvirkščiai, reikalauja, kad *kiti* jam taupytų. {Kaip neseniai visa Prancūzija sutaupė pusantro milijardo frankų Panamos sukčiams. Kaip tiksliai čia yra pavaizduoti visi Panamos sukčiavimai ištisus dvidešimt metų anksčiau, negu jie įvyko! — *F. E.*} Kitai frazei apie susilaikymą kerta stačiai per veidą kapitalui būdinga prabanga, kuri pati dabar pasidaro kredito priemone. Pažiūros, kurios dar turėjo tam tikrą prasmę mažiau išsivysčiusioje kapitalistinės gamybos pakopoje, čia pasidaro visiškai beprasmiškos. Sėkmė ir nesėkmė čia vienodai veda į kapitalų centralizaciją, todėl ir į kuo didžiausio masto jų eksproprijavimą. Eksproprijavimas, kuris pradžioje apima betarpišką gamintoją, čia išsiplečia į pačių kapitalistų, mažų ir vidutinių, eksproprijavimą. Šis eksproprijavimas yra kapitalistinio gamybos būdo pradinis taškas; šio eksproprijavimo įgyvendinimas yra jo tikslas ir, be to, galų gale visų individų eksproprijavimas nuo gamybos priemonių, kurios, išsivysčius visuomeninei gamybai, nustoja buvusios privatinės gamybos priemonės bei privatinės gamybos produktai ir gali būti gamybos priemonės tik asocijuotų gamintojų rankose, t. y. jų visuomeninė nuosavybė, kaip jos yra jų visuomeninis produktas. Tačiau šis eksproprijavimas pačios kapitalistinės sistemos ribose pasireiškia antagonistine forma, kuria visuomeninę nuosavybę pasisavina nedaugelis; o kreditas vis labiau suteikia šiems nedaugeliui tikrų pasipelnymo riterių pobūdį. Kadangi nuosavybė čia egzistuoja akcijų forma, tai jos judėjimas ir perdavimas pasidaro tik lošimo biržoje rezultatu, kur smulkias žuveles praryja rykliai, o avis — biržos vilkai. Akcinėse bendrovėse jau yra priešingumas senajai formai, kuria visuomeninės gamybos priemonės pasireiškia kaip individualinė nuosavybė; bet patį virtimą į akcijos formą dar varžo kapitalistinės ribos; todėl užuot įveikusios prieštaravimą tarp turto kaip visuomeninio turto ir kaip privatinio turto pobūdžio, jos tik išvysto šį prieštaravimą nauju pavidalu.

Pačių darbininkų kooperatiniai fabrikai yra, senosios formos ribose, pirmoji spraga senojoje formoje, nors jie visur savo faktine organizacija, žinoma, atkuria ir turi atkurti visus esančios sistemos trūkumus. Tačiau antagonizmas tarp kapitalo ir darbo šiuose fabrikuose yra panaikinamas, nors iš pradžių tik tokia forma, kad darbininkai kaip asociacija sau patiems yra kapitalistas, t. y. panaudoja gamybos priemones savajam darbui realizuoti. Šie fabrikai rodo, kaip tam tikroje materialinių gamybinių jėgų ir jas atitinkančių visuomeninių gamybos formų išsivystymo pakopoje natūraliai iš vieno gamybos būdo atsiranda ir vystosi naujas gamybos būdas. Be fabrikų sistemos, atsirandančios iš

kapitalistinio gamybos būdo, kaip ir be kredito sistemos, atsirandančios iš to paties gamybos būdo, negalėtų išsivystyti kooperatinis fabrikas. Kredito sistema, kuri yra svarbiausias pagrindas tam, kad kapitalistinės privatinės įmonės palaipsniui virstų kapitalistinėmis akcinėmis bendrovėmis, taip pat yra ir priemonė laipsniškam kooperatinių įmonių išsiplėtimui daugiau ar mažiau nacionaliniu mastu. Į kapitalistines akcines įmones, kaip ir į kooperatinius fabrikus, reikia žiūrėti kaip į pereinamas formas iš kapitalistinio gamybos būdo į asocijuotą gamybos būdą, tik vienose prieštaravimas yra pašalintas neigiamai, o kitose — teigiamai.

Iki šiol mes nagrinėjome kredito išsivystymą ir jame slypintį kapitalistinės nuosavybės panaikinimą daugiausia pramoninio kapitalo atžvilgiu. Sekančiuose skirsniuose mes išnagrinėsime kreditą palūkanas duodančio kapitalo kaip tokio atžvilgiu, kredito įtaką šiam kapitalui, tą formą, kurią kreditas čia įgauna; be to, mes dar turėsime padaryti keletą specifiškai ekonominio pobūdžio pastabų.

Tuo tarpu pasakysime tik štai ką:

Jei kreditas yra svarbiausias perprodukcijos ir per didelės spekuliacijos prekyboje svertas, tai tik todėl, kad reprodukcijos procesas, lankstus iš prigimties, čia yra forsuojamas iki kraštutinių ribų, ir forsuojamas todėl, kad didelę visuomeninio kapitalo dalį naudoja tie, kurie nėra jo savininkai, ir todėl jį paleidžia veikti visai kitaip negu savininkas, kuris, jeigu jis funkcionuoja pats, bailiai laikosi savo privatinio kapitalo ribų. Tai terodo, kad prieštaringu kapitalistinės gamybos pobūdžiu pagrįstas kapitalo vertės didinimas leidžia tikrą, laisvą vystymąsi tik iki tam tikros ribos ir, vadinasi, iš tikrųjų sukuria gamybai imanentinius pančius ir ribas, kurias kreditas nuolat pralaužia[89]. Todėl kreditas spartina materialinį gamybinių jėgų vystymąsi bei pasaulinės rinkos susidarymą, o pakelti juos, kaip materialinius naujos gamybos formos pagrindus, iki tam tikro išsivystymo laipsnio ir yra istorinis kapitalistinio gamybos būdo uždavinys. Kartu kreditas spartina prievartinius šio prieštaravimo sprogimus, krizes, ir tuo pačiu spartina senojo gamybos būdo irimo elementų vystymąsi.

Kredito sistemai yra būdingas dvejopas pobūdis: iš vienos pusės, išvystyti kapitalistinės gamybos varomąją jėgą, pralobimą išnaudojant svetimą darbą, iki gryniausios ir milžiniškiausios azarto ir sukčiavimo sistemos ir vis labiau mažinti skaičių tų nedaugelio, kurie išnaudoja visuomeninį turtą; o iš antros, sudaryti pereinamąją formą į naują gamybos būdą,— šis dvejopumas ir suteikia svarbiausiems kredito skelbėjams, pradedant Lo ir baigiant Izaoku Pereira, jiems savybingą malonų mišrų sukčiaus ir pranašo pobūdį.

---

[89] *Th. Chalmers* [«On Political Economy etc.». London 1832].

DVIDEŠIMT AŠTUNTASIS SKIRSNIS

CIRKULIACIJOS PRIEMONĖS IR KAPITALAS. TUKO IR FULARTONO PAŽIŪRA

Skirtumą tarp cirkuliacijos priemonių ir kapitalo, kaip jį vaizduoja Tukas[90], Vilsonas ir kiti, kurie čia be jokio sąryšio supainioja skirtumus tarp cirkuliacijos priemonių kaip pinigų, kaip piniginio kapitalo aplamai ir palūkanas duodančio kapitalo (moneyed capital angliškąja prasme), sudaro šie du momentai.

Cirkuliacijos priemonės cirkuliuoja, iš vienos pusės, kaip *monetos* (pinigai), jeigu jos tarpininkauja *pajamų išleidimui,* vadinasi, mainams tarp individualinių vartotojų ir mažmenininkų, kurių kategorijai reikia priskirti visus pirklius, parduodančius vartotojams,— individualiniams vartotojams skirtingai nuo gamybinių vartotojų arba gamintojų. Čia pinigai cirkuliuoja, atlikdami monetų funkciją, nors jie nuolat *atstoja kapitalą.* Tam tikra pinigų dalis šalyje visada yra skiriama šiai funkcijai, nors ši dalis susideda

[90] Čia pateiksime originalo kalba atitinkamą vietą iš Tuko, cituojamą ištraukoje vokiškai 390 psl. [šio tomo 365 psl.]: «The business of bankers, setting aside the issue of promissory notes payable on demand, may be divided into two branches, corresponding with the distinction pointed out by Dr. (Adam) Smith of the transactions between dealers and dealers, and between dealers and consumers. One branch of the bankers' business is to collect *capital* from those who have not immediate employment for it, and to distribute or transfer it to those who have. The other branch is to receive deposits of the *incomes* of their customers, and to pay out the amount, as it is wanted for expenditure by the latter in the objects of their consumption... the former being a circulation of *capital,* the latter of *currency*» [«Bankininkų veikla, nekalbant apie leidimą banknotų (promissory notes), mokamų pareiškėjui, gali būti suskirstyta į dvi operacijų rūšis, kurios atitinka dr. (Adomo) Smito nustatytą santorių skirstymą: tarp pirklių ir pirklių ir tarp pirklių ir vartotojų. Viena bankininkų operacijų rūšis yra rinkti *kapitalą* iš tų, kurie negali jo betarpiškai panaudoti, ir paskirstyti jį arba perduoti tiems, kurie gali jį panaudoti. Kita operacijų rūšis yra priiminėti indėlius iš savo klientų *pajamų* ir išmokėti jiems sumas, kurios jiems yra reikalingos vartojimo išlaidoms... Pirmoji yra *kapitalo* cirkuliacija, pastaroji — *cirkuliacijos priemonių* cirkuliacija»]. — *Tooke*: «Inquiry into the Currency Principle». London 1844, 36 ir 37 psl. Pirmoji operacijų rūšis yra «the concentration of capital on the one hand and the distribution of it on the other» [«kapitalo koncentravimas, iš vienos pusės, ir jo paskirstymas, iš antros»], antroji yra «administering the circulation for local purposes of the district» [«cirkuliacijos reguliavimas vietiniams rajono reikalams»]. (Ten pat, 37 psl.) — Kur kas arčiau prieina prie klausimo teisingo supratimo Kiniras šioje vietoje: «Pinigai yra naudojami atlikti dviem visiškai skirtingoms

iš nuolat kintančių atskirų pinigų vienetų. Priešingai, jei pinigai tarpininkauja *kapitalo*, ar kaip pirkimo priemonės (cirkuliacijos priemonės), ar kaip mokėjimo priemonės, *perdavimui*, jie yra *kapitalas* Vadinasi, ne pinigų kaip pirkimo priemonės funkcija ir ne pinigų kaip mokėjimo priemonės funkcija skiria juos nuo monetų, nes pinigai gali funkcionuoti kaip pirkimo priemonė net tarp pirklio ir pirklio, jei pastarieji perka vienas iš kito už grynus pinigus, ir gali funkcionuoti kaip mokėjimo priemonė taip pat tarp pirklio ir vartotojo, jeigu yra duodamas kreditas ir pajamos iš pradžių yra suvartojamos, o paskui apmokamos. Vadinasi, skirtumas yra tas, kad antruoju atveju šie pinigai ne tik atstoja kapitalą vienai pusei, pardavėjui, bet ir juos sunaudoja, avansuoja kaip kapitalą kita pusė, pirkėjas. Vadinasi, faktiškai tai yra *pajamų piniginės formos* skirtumas *nuo kapitalo piniginės formos*, o ne cirkuliacijos priemonių skirtumas nuo kapitalo, nes kaip tarpininkas tarp pirklių ir taip pat kaip tarpininkas tarp vartotojų ir pirklių *cirkuliuoja* tam tikro dydžio pinigų dalis, ir todėl tie pinigai *abiem* funkcijomis vienodai pasireiškia kaip *cirkuliacijos priemonės*. Tačiau Tuko pažiūrose esama įvairios painiavos:

1) todėl, kad yra supainiojama funkcijų paskirtis;

2) todėl, kad yra įterpiamas klausimas apie kiekį pinigų, kurie cirkuliuoja abiem funkcijomis, kartu paėmus;

3) todėl, kad yra įterpiamas klausimas apie santykinę proporciją, esančią tarp kiekio cirkuliacijos priemonių, kurios cirkuliuoja abiem funkcijomis ir todėl abiejose reprodukcijos proceso sferose.

Dėl 1 punkto,— kad yra supainiojama funkcijų paskirtis, t. y. nesuprantama, kad pinigai viena forma yra cirkuliacijos priemonės (currency), o kita forma — kapitalas. Kai pinigai panaudojami vienai arba kitai funkcijai, pajamoms realizuoti arba kapitalui perduoti, jie, perkant ir parduodant arba mokant, funkcionuoja kaip pirkimo priemonė arba mokėjimo priemonė ir platesne žodžio prasme kaip cirkuliacijos priemonė. Tolesnis pinigų apibrėžimas, kurį jie turi juos išleidžiančio arba gaunančio asmens sąskaitoje,— apibrėžimas, kuris pasireiškia tuo, kad jie jam yra kapitalas arba

operacijoms. Kaip mainų priemonė tarp pirklio ir pirklio jie yra įrankis, kurį naudojant perduodamas kapitalas, t. y. tam tikra kapitalo suma pinigais išmainoma į tokią pat kapitalo sumą prekėmis. Tačiau pinigai, kurie yra sunaudojami darbo užmokesčiui išmokėti ir pirkimui bei pardavimui tarp pirklio ir vartotojo, yra ne kapitalas, o pajamos; tai yra visos visuomenės pajamų dalis, kuri skiriama kasdieninėms išlaidoms. Šie pinigai cirkuliuoja nenutrūkstamame kasdieniniame vartojime, ir tik šie pinigai gali būti pavadinti tikslia šio žodžio prasme cirkuliacijos priemonėmis (currency). Kapitalo paskolos priklauso vien nuo banko arba kitų kapitalo savininkų valios,— paskolos ėmėjų visada atsiras; tačiau cirkuliacijos priemonių suma priklauso nuo visuomenės poreikių, kurių ribose pinigai cirkuliuoja, kad jie kasdien būtų išleidžiami» (*J. G. Kinnear*: «The Crisis and the Currency». London 1847 [3—4 psl.].

pajamos,— čia visiškai nieko nepakeičia; tatai ir pasirodo dvejopai. Nors abiejose sferose cirkuliuojančių pinigų rūšys yra skirtingos, bet tas pats pinigų vienetas, pvz., penkių svarų banknotas, pereina iš vienos sferos į kitą ir pakaitomis atlieka abi funkcijas; ir tai yra neišvengiama, nes mažmenininkas gali suteikti savo kapitalui piniginę formą tik dėl to, kad tai, ką jis gauna iš savo pirkėjų, turi monetos formą. Galima tarti, kad tikrųjų smulkiųjų metalinių pinigų cirkuliacijos svorio centras yra mažmeninėje prekyboje; jie nuolat yra reikalingi mažmenininkui keitimui, ir jis nuolat juos atgauna savo klientų mokėjimais. Bet jis gauna ir pinigus, t. y. monetą tokio metalo, kuris yra vertės matas; vadinasi, Anglijoje — sterlingus ir net banknotus, būtent, smulkių sumų, pvz., 5 arba 10 svarų, banknotus. Šias auksines monetas ir banknotus kartu su atliekamais smulkiais metaliniais pinigais jis kasdien arba kas savaitė deponuoja savo banke ir jais apmoka savo pirkinius, rašydamas įsakymus į savo depozitą banke. Tačiau tas pačias auksines monetas ir banknotus taip pat nuolat, tiesiogiai ar netiesiogiai, išima iš bankų visa ta publika, kuri yra vartotoja, kaip piniginę savo pajamų formą (pvz., fabrikantai ima smulkius pinigus darbo užmokesčiui išmokėti), ir jie nuolat sugrįžta mažmenininkams, kuriems tokiu būdu jie vėl realizuoja dalį jų kapitalo, bet kartu ir dalį jų pajamų. Ši pastaroji aplinkybė yra svarbi, o Tukas ją visiškai išleidžia iš akių. Tik tada, kai pinigai sunaudojami kaip piniginis kapitalas reprodukcijos proceso pradžioje (II knyga, I skyrius), kapitalo vertė egzistuoja kaip tokia grynu savo pavidalu. Nes pagamintoje prekėje yra ne tik kapitalas, bet jau ir pridedamoji vertė; prekė yra ne tik kapitalas savyje, bet jau realizavęsis kapitalas, kapitalas su prie jo prijungtu pajamų šaltiniu. Vadinasi, tai, ką mažmenininkas atiduoda už jam atgal įplaukiančius pinigus,— jo prekė,— jam yra kapitalas plius pelnas, kapitalas plius pajamos.

Toliau, cirkuliuojantieji pinigai, sugrįždami mažmenininkui, vėl atkuria jo kapitalo piniginę formą.

Vadinasi, yra visiškai neteisinga paversti skirtumą tarp cirkuliacijos kaip pajamų cirkuliacijos ir cirkuliacijos kaip kapitalo cirkuliacijos į skirtumą tarp cirkuliacijos priemonės ir kapitalo. Tukas taip kalba todėl, kad jis tiesiog laikosi savus banknotus leidžiančio bankininko požiūrio. Jo banknotų suma, kuri nuolat yra publikos rankose (nors ši suma nuolat susideda iš kitų banknotų) ir funkcionuoja kaip cirkuliacijos priemonė, nieko jam nekainuoja, išskyrus popierių ir spausdinimą. Banknotai — tai jo paties į save išrašyti cirkuliuojantieji skoliniai pasižadėjimai (vekseliai), kurie vis dėlto duoda jam pinigus ir tokiu būdu yra priemonė jo kapitalo vertei padidinti. Bet jie skiriasi nuo jo kapitalo, vis tiek, ar tai būtų nuosavas jo kapitalas ar pasiskolintas kapitalas. Iš čia jam kyla specialus skirtumas tarp cirkuliacijos

priemonės ir kapitalo, kuris vis dėlto neturi nieko bendro su reikšme, kokią šios sąvokos turi kaip tokios, ir mažiausia su ta jų reikšme, kokią joms yra priskyręs Tukas.

Skirtinga pinigų paskirtis — ar jie funkcionuoja kaip pajamų piniginė forma, ar kaip kapitalo piniginė forma — pirmiausia nė kiek nepakeičia pinigų kaip cirkuliacijos priemonės pobūdžio; jie išlaiko šį pobūdį, ar jie atlieka vieną ar kitą funkciją. Beje, jei pinigai pasireiškia kaip pajamų piniginė forma, jie daugiau funkcionuoja kaip cirkuliacijos priemonė tikrąja šio žodžio prasme (moneta, pirkimo priemonė) todėl, kad šie pirkimai ir pardavimai yra susiskaidę ir kad dauguma žmonių, kurie išleidžia pajamas — darbininkai — palyginti mažai gali pirkti kreditan, kai tuo tarpu prekybinio pasaulio apyvartose, kur cirkuliacijos priemonė yra kapitalo piniginė forma, pinigai, iš dalies dėl koncentracijos, iš dalies dėl kredito sistemos vyravimo, daugiausia funkcionuoja kaip mokėjimo priemonė. Tačiau skirtumas tarp pinigų kaip mokėjimo priemonės ir pinigų kaip pirkimo priemonės (cirkuliacijos priemonės) yra patiems pinigams būdingas skirtumas, o ne skirtumas tarp pinigų ir kapitalo. Kadangi mažmeninėje prekyboje cirkuliuoja daugiau varinių ir sidabrinių monetų, o didmeninėje — daugiau auksinių monetų, skirtumas tarp sidabrinių ir varinių monetų, iš vienos pusės, ir auksinių monetų, iš antros, nepasidaro skirtumu tarp cirkuliacijos priemonės ir kapitalo.

Dėl 2 punkto,— yra įterpiamas klausimas apie kiekį pinigų, cirkuliuojančių kartu abiem funkcijomis. Kadangi pinigai cirkuliuoja kaip pirkimo priemonė arba mokėjimo priemonė,— vis tiek, kurioje iš dviejų sferų ir nepriklausomai nuo jų funkcijos realizuoti pajamas arba kapitalą,— tai dėsniai, anksčiau išdėstyti nagrinėjant paprastąją prekinę cirkuliaciją (I knyga, III skirsnis, 2 poskyris, b), galioja ir cirkuliuojančiųjų pinigų kiekiui. Cirkuliuojančiųjų pinigų masę, currency, abiem atvejais apsprendžia cirkuliacijos greičio laipsnis, t. y. skaičius, rodantis, kiek kartų tas pats pinigų vienetas atliks per tam tikrą laiko tarpą tą pačią funkciją — pirkimo priemonės ir mokėjimo priemonės funkciją,— vienalaikių pirkimų ir pardavimų, respective [atitinkamai] mokėjimų kiekis, cirkuliuojančiųjų prekių kainų suma, pagaliau mokėjimų balansai, kuriuos reikia padengti tuo pačiu metu. Ar taip funkcionuojantieji pinigai yra mokėtojui arba gavėjui kapitalas ar pajamos,— yra nesvarbu, tai nė kiek reikalo nepakeičia. Pinigų masę tiesiog apsprendžia jų kaip pirkimo priemonės ir mokėjimo priemonės funkcijos.

Dėl 3 punkto,— klausimas apie santykinę proporciją, esančią tarp kiekio cirkuliacijos priemonių, kurios cirkuliuoja abiem funkcijomis ir todėl abiejose reprodukcijos proceso sferose. Abi cirkuliacijos sferos yra iš vidaus susijusios, nes, iš vienos pusės, išleistinų pajamų kiekis išreiškia vartojimo mastą, o iš antros,—

gamyboje ir prekyboje cirkuliuojančių kapitalo masių dydis išreiškia reprodukcijos proceso mastą ir jo greitį. Nepaisant to, tos pačios aplinkybės veikia skirtingai ir net priešinga kryptimi kiekį pinigų masių, cirkuliuojančių abiem funkcijomis arba abiejose sferose, arba, kaip apie tai sako anglai savo bankine kalba, cirkuliacijos kiekį. Ir tai vėl duoda Tukui progą vulgariai skirti cirkuliacijos priemones nuo kapitalo. Ta aplinkybė, kad ponai iš currency-theory stovyklos suplaka du skirtingus dalykus, anaiptol neduoda pagrindo vaizduoti juos kaip skirtingas sąvokas.

Klestėjimo laikotarpiais, kai reprodukcijos procesas labai išsiplečia, pagreitėja ir vyksta labai aktyviai, darbininkams netrūksta darbo. Dažniausiai pakyla ir darbo užmokestis, o tai truputį išlygina jo sumažėjimą žemiau vidutinio lygio kitais komercinio ciklo laikotarpiais. Kartu žymiai padidėja kapitalistų pajamos. Vartojimas visur padidėja. Prekių kainos taip pat reguliariai kyla, bent įvairiose svarbiausiose verslinės veiklos šakose. Dėl to padidėja cirkuliuojančių pinigų kiekis, bent tam tikrose ribose, nes didesnis cirkuliacijos greitis savo ruožtu nustato ribą cirkuliacijos priemonių kiekio augimui. Kadangi visuomeninių pajamų dalį, susidedančią iš darbo užmokesčio, pramoninis kapitalistas pradžioje avansuoja kintamojo kapitalo forma ir visada pinigų forma, tai klestėjimo laikotarpiais ji reikalauja daugiau pinigų savo cirkuliacijai. Tačiau mes neturime jų skaičiuoti du kartus: pirmą kartą kaip kintamojo kapitalo cirkuliacijai reikalingus pinigus ir antrą kartą kaip darbininkų pajamų cirkuliacijai reikalingus pinigus. Darbininkams darbo užmokesčio pavidalu išmokami pinigai yra išleidžiami mažmeninėje prekyboje ir maždaug kas savaitė sugrįžta į bankus kaip mažmenininkų indėliai, prieš tai aptarnavę smulkiose apytakose eilę įvairių tarpinių santorių. Klestėjimo laikotarpiais pinigai sklandžiai sugrįžta pramoniniams kapitalistams ir jų pareikalavimas piniginių paskolų didėja ne dėl to, kad jie turi daugiau išmokėti darbo užmokesčio, kad reikia daugiau pinigų jų kintamojo kapitalo cirkuliacijai.

Bendras rezultatas yra tas, kad klestėjimo laikotarpiais masė cirkuliacijos priemonių, kurios yra panaudojamos pajamoms išleisti, smarkiai padidėja.

Kai dėl cirkuliacijos, kuri yra būtina kapitalui perduoti, vadinasi, cirkuliacijos tik tarp pačių kapitalistų, tai verslinės veiklos klestėjimo laikas kartu yra ir lanksčiausio bei lengviausio kredito laikotarpis. Cirkuliacijos tarp kapitalisto ir kapitalisto greitį betarpiškai reguliuoja kreditas, ir masė cirkuliacijos priemonių, kurios yra reikalingos mokėjimams padengti ir net pirkimams už grynus pinigus, palyginti sumažėja. Absoliučiai ji gali padidėti, tačiau santykinai, palyginti su reprodukcijos proceso išsiplėtimu, ji visomis aplinkybėmis sumažėja. Iš vienos pusės, dideli masiniai mokėjimai yra likviduojami pinigams visai netarpininkaujant;

iš antros, procesui smarkiai pagyvėjus, pagreitėja to paties pinigų kiekio — tiek kaip pirkimo priemonės, tiek ir kaip mokėjimo priemonės — judėjimas. Ta pati pinigų masė tarpininkauja didesnio atskirų kapitalų kiekio įplaukimui atgal.

Aplamai imant, tokiais laikotarpiais pinigų cirkuliacija yra pilna (full), nors jos II dalis (kapitalo perdavimas) sumažėja, bent santykinai, kai tuo tarpu I dalis (pajamų išleidimas) absoliučiai išsiplečia.

Pinigų sugrįžimas išreiškia prekinio kapitalo pavirtimą atgal į pinigus, *P—Pr—P′*, kaip tai matėme, nagrinėdami reprodukcijos procesą (II knyga, I skyrius). Dėl kredito sugrįžimas vyksta pinigine forma, kuri yra nepriklausoma nuo tikrojo sugrįžimo laiko tiek pramoninio kapitalisto, tiek ir pirklio atžvilgiu. Kiekvienas iš jų parduoda kreditan; vadinasi, jų prekė yra perleidžiama anksčiau, negu ji virsta jiems pinigais, t. y. anksčiau, negu ji sugrįžta jiems patiems pinigine forma. Iš antros pusės, kiekvienas iš jų perka kreditan, ir tuo būdu jų prekės vertė jiems vėl pavirsta atgal į gamybinį kapitalą arba į prekinį kapitalą anksčiau, negu ši vertė tikrai virsta pinigais, anksčiau, negu sueina terminas sumokėti už prekes ir už jas sumokama. Tokiais klestėjimo laikotarpiais kapitalas sugrįžta lengvai ir sklandžiai. Mažmenininkas, būdamas visiškai tikras, moka didmenininkui, šis pastarasis — fabrikantui, fabrikantas — žaliavos importininkui ir t. t. Kad pinigai greitai ir tikrai sugrįžta, visada atrodo dar ilgai po to, kai iš tikrųjų to jau nebėra,— atrodo todėl, kad kreditas yra sutvarkytas, tinkamai veikia, todėl, kad sugrįžimas naudojant kreditą pavaduoja tikrąjį sugrįžimą. Bankai pradeda nujausti nelaimę, kai tik jų klientai pradeda mokėti daugiau vekseliais negu pinigais. Žr. aukščiau pateiktąjį Liverpulio banko direktoriaus parodymą, 398 psl. [šio tomo 373—374 psl.].

Čia dar reikia įterpti tai, ką esu minėjęs anksčiau: «Laikotarpiais, kai vyrauja kreditas, pinigų cirkuliacijos greitis didėja sparčiau, negu kyla prekių kainos, kai tuo tarpu kreditui mažėjant prekių kainos krinta lėčiau, negu cirkuliacijos greitis» («Zur Kritik der Politischen Oekonomie». 1859, 83, 84 psl. [Plg. K. Маркс: «К критике политической экономии». Соч. К. Маркса и Ф. Энгельса, 13 t., 1959, 88 psl.]).

Krizių laikotarpiais santykis pasidaro atvirkščias. Cirkuliacija Nr. I mažėja, kainos krinta, mažėja taip pat ir darbo užmokestis; dirbančių darbininkų skaičius mažėja, apyvartų masė mažėja. Priešingai, cirkuliacijoje Nr. II, sumažėjus kreditui, padidėja pareikalavimas piniginių paskolų — aplinkybė, ties kuria mes dabar plačiau sustosime.

Nėra jokios abejonės, kad sumažėjus kreditui, o tai sutampa su reprodukcijos proceso susitrukdymu, sumažėja masė cirkuliacijos priemonių, reikalingų cirkuliacijai Nr. I, pajamoms išleisti,

kai tuo tarpu cirkuliacijai Nr. II, kapitalams perduoti, ji padidėja. Tačiau reikia išnagrinėti, kiek šis teiginys yra tolygus Fulartono ir kt. iškeltam teiginiui: «Skolinamojo kapitalo paklausa ir papildomų cirkuliacijos priemonių paklausa yra visiškai skirtingi dalykai ir ne dažnai sutinkami kartu»[91].

Pirmiausia yra aišku, kad pirmuoju iš dviejų aukščiau nurodytų atvejų, klestėjimo laikotarpiais, kai cirkuliacijoje esančių cirkuliacijos priemonių masė turi augti, jų paklausa didėja. Bet juk taip pat yra aišku, kad jei fabrikantas paima iš savo indėlio banke daugiau aukso arba banknotų, nes jis turi daugiau sunaudoti kapitalo pinigine forma, tai dėl to jo paklausa kapitalui nedidėja, o didėja tik paklausa tai specialiai formai, kuria jis sunaudoja savo kapitalą. Paklausa teliečia techninę formą, kuria jis paleidžia savo kapitalą į cirkuliaciją. Lygiai taip pat, kaip, pvz., esant skirtingam kredito išsivystymui, tas pats kintamasis kapitalas, tas pats darbo užmokesčio kiekis reikalauja vienoje šalyje didesnio cirkuliacijos priemonių kiekio negu kitoje: pvz., Anglijoje daugiau negu Škotijoje, Vokietijoje daugiau negu Anglijoje. Taip pat žemės ūkyje tas pats kapitalas, veikiantis reprodukcijos procese,

[91] «A demand for capital on loan and a demand for additional circulation are quite distinct things, and not often found associated» (*Fullarton*: «On the Regulation of Currencies». London 1845, 82 psl. 5 skirsnio antraštė).— «Iš tikrųjų, yra didelė klaida vaizduotis, kad piniginės paskolos» [pecuniary accommodation] (t. y. kapitalo paskolos) «paklausa esanti tolygi papildomų cirkuliacijos priemonių paklausai arba kad viena ir kita dažnai yra susijusios. Kiekviena iš jų atsiranda iš ją apsprendžiančių aplinkybių, kurios labai skiriasi viena nuo kitos. Kai viskas klesti, kai darbo užmokestis yra aukštas, kainos kyla ir fabrikai dirba, papildomas *cirkuliacijos priemonių* (currency) išleidimas yra paprastai reikalingas atlikti papildomoms funkcijoms, kurios yra neatskiriamos nuo reikalo atlikti didesnius ir gausesnius mokėjimus, kai tuo tarpu daugiausia vėlesnėje komercinio ciklo stadijoje, kai pradeda reikštis sunkumai, kai rinkos perpildytos ir pinigų plaukimas atgal susitrukdo, palūkanų norma kyla ir iš bankų yra reikalaujama daugiau skolinti *kapitalo*. Ir tikrai, bankas, išskyrus banknotus (promissory notes), neturi kitokios priemonės, kuria jis paprastai skolina kapitalą; vadinasi, neduoti banknotų (to refuse the notes) — reiškia neduoti paskolos (to refuse accomodation). Bet, jei paskola yra suteikta, tai viskas prisiderina prie rinkos pareikalavimo; paskola lieka, o cirkuliacijos priemonė, jeigu ji yra nereikalinga, sugrįžta skolintojui. Todėl net paviršutiniškas žvilgsnis į parlamentines ataskaitas gali kiekvieną įtikinti, kad Anglijos banko žinioje esančių vertybinių popierių kiekis paprastai svyruoja kryptimi, kuri yra priešinga jo banknotų cirkuliacijai, o ne viena kryptimi su ja, ir, vadinasi, kad šios stambios įstaigos pavyzdys patvirtina provincijos bankininkų išmėgintą taisyklę, kad joks bankas negali padidinti savo išleistų banknotų kiekio, jei šis jau atitinka įprastinius banknotų cirkuliacijos tikslus; o jei bankas nori išdavinėti paskolas virš šios sumos, tai jis turi jas išdavinėti savo kapitalo sąskaita, t. y. arba leisti į apyvartą atsargoje laikomus vertybinius popierius, arba atsisakyti nuo tolesnių įdėjimų į vertybinius popierius. Pagal 1833—1840 metų parlamentines ataskaitas sudaryta lentelė, kuria aš rėmiausi ankstesniame puslapyje, nuolat duoda šios tiesos pavyzdžius; bet du iš jų yra tokie būdingi, kad aš negaliu jų aplenkti. 1837 m. sausio 3 d., kai, norint palaikyti kreditą ir priešintis pinigų rinkos sunkumams, piniginiai banko ištekliai buvo įtempti iki aukščiausio laipsnio, mes matome, kad jo paskolos ir diskontas buvo pasiekę

reikalauja savo funkcijai atlikti įvairiu metų laiku skirtingo pinigų kiekio.

Tačiau priešingumas, suformuluotas taip, kaip jį suformuluoja Fulartonas, yra neteisingas. Anaiptol ne didelė paskolų paklausa, kaip jis sako, skiria sustingimo laikotarpius nuo klestėjimo laikotarpių, o tai, kaip lengvai ši paklausa yra patenkinama klestėjimo laikais, ir tai, kaip sunkiai ji yra patenkinama sustingimui prasidėjus. Juk kaip tik didžiulis kredito sistemos išsivystymas klestėjimo laikotarpiais, vadinasi, ir milžiniškas skolinamojo kapitalo paklausos padidėjimas bei tai, kaip lengvai pasiūla tokiais laikotarpiais stoja jos dispozicijon, sudaro kredito sunkumus sustingimo laikotarpiu. Vadinasi, ne paskolų paklausos dydžio skirtumas yra būdingas abiem laikotarpiams.

Kaip jau buvo sakyta anksčiau, abu laikotarpiai pirmiausia skiriasi tuo, kad klestėjimo laikotarpiu vyrauja cirkuliacijos priemonių paklausa tarp vartotojų ir pirklių, depresijos laikotarpiu — cirkuliacijos priemonių paklausa tarp kapitalistų. Komercinės veiklos sustingimo laikotarpiu pirmoji paklausa sumažėja, antroji — padidėja.

Fulartonui ir kitiems atrodo ypatingai svarbus tas reiškinys, kad tokiais laikais, kai securities — paskolų įkaitų ir vekselių — apimtis Anglijos banko žinioje padidėja, jo banknotų cirkuliacija sumažėja, ir atvirkščiai. Tačiau securities dydis atspindi piniginių operacijų, diskontuotų vekselių ir lengvai realizuojamais vertybiniais popieriais laiduotų paskolų dydį. Antai, Fulartonas aukščiau nurodytoje vietoje (91 pastaba, 435 psl. [šio tomo 407 psl.]) sako: Anglijos banko žinioje esančių vertybinių popierių (secu-

milžinišką sumą — 17 022 000 sv. st., sumą, kuri vargu ar kada buvo pasiekta po karo [1793—1815 m.] ir kuri buvo beveik lygi visai išleistų banknotų sumai, kuri tuo tarpu nesikeitė, būdama tokio žemo lygio, kaip 17 076 000 sv. st.! Iš antros pusės, 1833 m. birželio 4 d. mes turime cirkuliacijoje banknotų už 18 892 000 sv. st., tačiau [banko turimų] privatinių vertybinių popierių sąskaita yra mažesnė, jei ne pati mažiausia per pastaruosius 50 metų, neviršijanti 972 000 sv. st.!» (*Fullarton*, ten pat, 97, 98 psl.) — Iš dedamų toliau p. Vegelaino, Anglijos banko valdytojo, parodymų matyti, jog anaiptol nereikia, kad «demand for pecuniary accomodation» [piniginių paskolų paklausa] būtų tolygi «demand for gold» [aukso paklausai] (o tai Vilsonas, Tukas ir kt. vadina kapitalu). «Vekselių diskontavimas iki šios sumos» (iki vieno milijono kasdien per tris dienas iš eilės) «nesumažintų» (banknotų) «atsargos, jei publika nereikalautų didesnės aktyvios cirkuliacijos sumos. Diskontuojant vekselius išduoti banknotai sugrįžtų tarpininkaujant bankams ir įnešant indėlius. Jei tokių santorių tikslas nėra išvežti auksą arba jei šalyje neviešpatauja tokia panika, kad publika tvirtai laiko savo banknotus, užuot vykdžiusi jais mokėjimus bankams, tai tokios didžiulės apyvartos nepaliestų atsargų». — «Bankas gali kasdien diskontuoti už pusantro milijono, ir taip vyksta nuolat, visai nepaliečiant jo atsargų. Banknotai sugrįžta indėlių pavidalu ir vienintelis čia įvykstantis pasikeitimas yra tik tai, kad yra perkeliama iš vienos sąskaitos į kitą» («Report on Bank Acts». 1857. Parodymai Nr. 241 ir 500). Vadinasi, banknotai čia tėra priemonė kreditams perkelti.

rities) kiekis paprastai svyruoja kryptimi, kuri yra priešinga jo banknotų cirkuliacijai, ir tai patvirtina išmėgintą privačių bankų taisyklę, kad joks bankas negali savo banknotų išleisti daugiau, negu jų reikia jo klientų poreikiams patenkinti; o jei bankas nori išdavinėti paskolas virš šios sumos, tai jis turi jas išdavinėti savo kapitalo sąskaita, t. y. arba leisti į apyvartą atsargoje laikomus vertybinius popierius arba naudoti šiam tikslui pinigines įplaukas, kurias kitaip jis būtų įdėjęs į vertybinius popierius.

Bet čia paaiškėja, ką Fulartonas laiko kapitalu. Kas čia vadinama kapitalu? Tai, kad bankas daugiau nebegali duoti paskolų savo paties banknotais, pasižadėjimais mokėti, kurie, žinoma, jam nieko nekainuoja. Tačiau tokiu atveju kuo jis duoda paskolas? Jis duoda jas iš įplaukų, gautų pardavus securities in reserve [atsargoje esančius vertybinius popierius], t. y. valstybinius popierius, akcijas ir kitus palūkanas duodančius vertybinius popierius. Bet už ką jis parduoda šiuos popierius? Už pinigus, už auksą arba banknotus, jei pastarieji yra teisėta mokėjimo priemonė, kaip kad Anglijos banko banknotai. Vadinasi, tai, ką jis duoda kaip paskolą, kiekvienu atveju yra pinigai. Bet dabar šie pinigai sudaro dalį jo kapitalo. Jeigu jis skolina auksą, tai tas yra savaime aišku. Jei skolina banknotus, tai dabar šie banknotai atstovauja kapitalui, nes bankas yra atidavęs mainais už juos tikrą vertę, palūkanas duodančius popierius. Privačiuose bankuose banknotai, kurie įplaukia į juos parduodant vertybinius popierius, didesne dalimi gali būti tik Anglijos banko arba jų pačių banknotai, nes kiti vargu ar priimami kaip mokėjimas už vertybinius popierius. O jei šią operaciją atlieka pats Anglijos bankas, tai už savo paties banknotus, kuriuos jis atgauna, jis moka kapitalu, t. y. palūkanas duodančiais popieriais. Be to, jis tokiu būdu išima iš cirkuliacijos savo paties banknotus. Jeigu jis vėl išleidžia šiuos banknotus arba vietoj jų kitus tokiai pat sumai, tai jie, vadinasi, dabar atstovauja kapitalui. Čia jie vienodai atstovauja kapitalui tiek tuo atveju, kai jie yra paskolinami kapitalistams, tiek ir tuo atveju, jei vėliau, sumažėjus paklausai tokioms piniginėms paskoloms, jie vėl yra naudojami vertybiniams popieriams įsigyti. Visais šiais atvejais žodis «kapitalas» čia yra vartojamas tik bankine prasme ir jis reiškia, kad bankininkas yra priverstas išdavinėti paskolas už sumą, kuri viršija jo kreditą.

Kaip žinoma, Anglijos bankas visas savo paskolas duoda savo banknotais. O jei, nepaisant to, banko banknotų cirkuliacija paprastai sumažėja tiek, kiek padidėja banko rankose esančių diskontuotų vekselių ir paskolų įkaitų kiekis, vadinasi, kiek padidėja jo išduotų paskolų kiekis, tai kas įvyksta su cirkuliacijon paleistais banknotais, kokiu būdu jie įplaukia atgal į banką?

Pirmiausia, jei piniginių paskolų paklausa atsiranda dėl nepalankaus nacionalinio mokėjimų balanso ir, vadinasi, sąlygoja aukso sumažėjimą, tai reikalas yra labai paprastas. Vekseliai yra diskontuojami banknotais. Banknotai pačiame banke, emisijos skyriuje, iškeičiami į auksą, ir auksas yra išvežamas į užsienį. Tai yra tas pat, kaip kad bankas, diskontuodamas vekselius, tiesiog mokėtų auksu, banknotams netarpininkaujant. Toks paklausos padidėjimas, kuris tam tikrais atvejais siekia nuo 7 iki 10 milijonų svarų sterlingų, žinoma, neprideda šalies vidinei cirkuliacijai nė vieno penkių svarų banknoto. O jei sakoma, kad bankas šiuo atveju skolina kapitalą, o ne cirkuliacijos priemones, tai toks teigimas turi dvejopą prasmę. Pirma, kad jis skolina ne kreditą, o tikrąją vertę, dalį savo paties arba jame deponuoto kapitalo. Antra, kad jis skolina pinigus ne vidinei, o tarptautinei cirkuliacijai, skolina pasaulinius pinigus; o tokiam tikslui pinigai visada turi turėti savo lobio formą, savo metalinę formą, formą, kuria jie yra ne tik vertės forma, bet patys yra lygūs tai vertei, kurios piniginė forma jie yra. Nors šis auksas tiek bankui, tiek ir aukso eksportininkui yra kapitalas,— bankinis kapitalas arba pirklinis kapitalas,— tačiau jo paklausa atsiranda ne kaip kapitalo paklausa, o kaip absoliutinės piniginio kapitalo formos paklausa. Ji atsiranda kaip tik tuo momentu, kai užsienio rinkos yra perpildytos realizuoti neįmanomo Anglijos prekinio kapitalo. Vadinasi, čia yra reikalingas kapitalas ne kaip *kapitalas*, o kapitalas kaip *pinigai*, kaip turintis tą formą, kuria pinigai yra visuotinė pasaulinės rinkos prekė; o tai yra pirminė pinigų forma, taurusis metalas. Vadinasi, aukso sumažėjimas yra ne «a mere question of capital» [«grynai kapitalo klausimas»], kaip sako Fulartonas, Tukas ir kt., bet «a question of money» [«pinigų klausimas»], nors ir atliekančių specifinę funkciją. Ta aplinkybė, kad tai nėra *vidinės* cirkuliacijos klausimas, kaip teigia žmonės iš currency-theory stovyklos, žinoma, neįrodo to, kad tai yra tik question of capital [kapitalo klausimas], kaip mano Fulartonas ir kt. Tai yra a question of money [pinigų klausimas], pinigų ta forma, kuria jie atlieka tarptautinės mokėjimo priemonės funkciją. «Ar šis kapitalas» (milijono kvarterių užsieninių kviečių pirkimo kaina po nederliaus šalyje) «yra perduodamas prekėmis ar grynais pinigais,— ši aplinkybė nė kiek neveikia santorio pobūdžio (nature)» (Fullarton, cit. veik., 131 psl.). Bet tai yra labai svarbu klausimui, ar sumažėja auksas ar ne. Kapitalas yra perduodamas tauriojo metalo forma, nes prekių forma jis arba visai negali būti perduotas, arba gali būti perduotas tik su labai dideliais nuostoliais. Šiuolaikinės bankų sistemos baimė, jog gali sumažėti auksas, pralenkia visa, ką kada nors yra sau vaizdavusi monetarinė sistema, kuriai taurusis metalas yra vienintelis tikrasis turtas. Pavyzdžiui, paimkime Anglijos banko valdytojo Moriso parodymą parlamento

komisijai apie 1847—1848 m. krizę. (3846. Klausimas:) «Jeigu aš kalbu apie atsargų (stocks) ir pagrindinio kapitalo nuvertėjimą, tai argi jūs nežinote, kad visas kapitalas, įdėtas į vertybinius popierius ir visokios rūšies produktus, taip pat yra nuvertėjęs, kad žaliavos — medvilnė, šilkas, vilna — buvo siunčiamos į kontinentą tokiomis pat pusdykio kainomis ir kad cukrus, kava ir arbatžolės priverstinai buvo parduoti iš varžytynių su dideliais nuostoliais?» — «Šalis neišvengiamai turėjo patirti *didelius nuostolius,* norėdama padaryti galą *aukso išplaukimui,* kurį sukėlė milžiniškas maisto produktų įvežimas».— (3848.) «Ar jūs manote, kad būtų buvę geriau paliesti 8 milijonus svarų sterlingų, kurie guli banko rūsiuose, negu mėginti susigrąžinti auksą su tokiais nuostoliais?» — «Ne, *aš taip nemanau».* — Čia vienintelio tikrojo turto reikšmė yra priskiriama auksui.

Fulartono cituotas Tuko atradimas,— kad «išskyrus vieną ar dvi išimtis, kurias taip pat galima patenkinamai išaiškinti, kiekvienas žymus vekselių kurso kritimas, susijęs su aukso sumažėjimu, kuris vyko per pastaruosius 50 metų, visuomet sutapdavo su palyginti žemu cirkuliacijos priemonių (of the circulating medium) lygiu ir vice versa [atvirkščiai]» (Fullarton, 121 psl.),— įrodo, kad toks aukso sumažėjimas dažniausiai prasideda po pagyvėjimo ir spekuliacijos laikotarpio kaip «jau prasidėjusio smukimo požymis... kaip pasireiškimas to, kad rinkos yra perpildytos, užsienio paklausa mūsų produktams mažėja, pinigų sugrįžimas sulėtėja, ir kaip būtina pasekmė viso to atsiranda nepasitikėjimas prekyboje, uždaromi fabrikai, darbininkai badauja ir pramonę bei komerciją ištinka bendras sustingimas» (129 psl.). Kartu tai yra, žinoma, geriausias atsakymas į currency teorijos atstovų teigimą, kad, esą, a full circulation drives out bullion and a low circulation attracts it [perpildyta cirkuliacija sukelia tauriojo metalo sumažėjimą, o silpna cirkuliacija jį pritraukia]. Priešingai, nors Anglijos banke klestėjimo laikais dažniausiai būna didelė aukso atsarga, tačiau ši atsarga visada susidaro neveikliu metu, sustingimo laikotarpiu, kuris eina po audros.

Vadinasi, visa išmintis, kodėl išplaukia auksas, yra ta, kad *tarptautinių* cirkuliacijos ir mokėjimo priemonių paklausa skiriasi nuo *vidinių* cirkuliacijos ir mokėjimo priemonių paklausos (iš to savaime išeina ir tai, kad «the existence of a drain does not necessarily imply any diminution of the internal demand for circulation» [aukso išplaukimas nėra būtinai susijęs su vidinio cirkuliacijos priemonių pareikalavimo sumažėjimu], kaip sako Fulartonas, 112 psl.) ir kad tauriųjų metalų išvežimas iš šalies, jų paleidimas į tarptautinę cirkuliaciją, nėra tolygus banknotų arba monetų paleidimui į vidinę cirkuliaciją. Tarp kita ko, aš jau esu anksčiau parodęs, kad judėjimas lobio, sukoncentruoto kaip atsarginis fondas tarptautiniams mokėjimams, savaime neturi nieko bendro su

pinigų kaip cirkuliacijos priemonės judėjimu. Žinoma, čia reikalą sukomplikuoja tai, kad įvairios lobio funkcijos, kurias aš kildinau iš pinigų prigimties: lobio kaip mokėjimo priemonių terminuotiems mokėjimams atsarginio fondo funkcija šalies viduje; kaip cirkuliacijos priemonių atsarginio fondo funkcija; pagaliau kaip pasaulinių pinigų atsarginio fondo funkcija — visos šios funkcijos yra priskirtos vienų vieninteliam atsarginiam fondui, o iš to taip pat išeina, kad tam tikromis aplinkybėmis aukso išplaukimas iš banko į šalies vidų gali būti susijęs su jo išplaukimu į užsienį. Tačiau tolesnė komplikacija atsiranda dėl naujos funkcijos, kuri visiškai savavališkai yra priskiriama šiam lobiui,— būti fondu banknotų keitimui užtikrinti šalyse su išsivysčiusia kredito sistema ir kreditiniais pinigais. Paskui prie viso to galų gale prisideda 1) nacionalinio atsarginio fondo sukoncentravimas vieninteliame pagrindiniame banke, 2) jo sumažinimas iki galimo minimumo. Todėl Fulartonas ir skundžiasi (143 psl.): «Matant, kaip kontinentinėse šalyse paprastai vekselių kurso (of the exchange) pasikeitimai vyksta visiškai ramiai ir lengvai, palyginti su karštligišku nerimu ir triukšmu, kylančiais kiekvieną kartą Anglijoje, kai atrodo, kad banko lobis esąs arti visiško išsekimo, negalima nesistebėti tuo dideliu pranašumu, kurį šiuo atžvilgiu turi metalinių pinigų cirkuliacija».

Bet jeigu mes paliksime nuošalyje aukso išplaukimą, tai kaip tokiu atveju gali bankas, kuris leidžia banknotus, pvz., Anglijos bankas, didinti jo duodamų piniginių paskolų sumą, nedidindamas savo banknotų leidimo?

Už banko sienų visi banknotai, ar jie cirkuliuoja ar ramiai guli privačiose saugyklose, pačiam bankui yra cirkuliacijoje, t. y. jis jų neturi. Vadinasi, jei bankas išplečia savo diskonto ir lombardines operacijas, duoda securities [vertybiniais popieriais] laiduojamas paskolas, tai tam tikslui išleisti banknotai turi sugrįžti bankui, nes antraip jie padidina cirkuliacijos sumą, o to kaip tik ir neturi būti. Šis sugrįžimas gali įvykti dvejopu būdu.

Pirma: bankas moka asmeniui *A* banknotais už vertybinius popierius; *A* moka jais asmeniui *B* pagal vekselį suėjus mokėjimo terminui, o *B* juos vėl deponuoja banke. Tuo būdu šių banknotų cirkuliacija yra baigta, bet paskola lieka. («The loan remains, and the currency, if not wanted, finds its way back to the issue». [«Paskola lieka, o cirkuliacijos priemonė, jeigu ji nėra reikalinga, sugrįžta skolintojui».] Fullarton, 97 psl.) Banknotai, kuriuos bankas paskolino asmeniui *A*, dabar sugrįžo į banką; priešingai, bankas yra kreditorius asmens *A* arba to asmens, kuris išdavė asmens *A* diskontuotą vekselį, ir asmens *B* skolininkas tai vertės sumai, kuri yra išreikšta šiais banknotais, o *B* tuo būdu turi savo žinioje atitinkamą banko kapitalo dalį.

Antra: *A* moka asmeniui *B*, o pats *B* arba *C*, kuriam *B* savo ruožtu moka banknotais, moka jais bankui, tiesiogiai arba netiesiogiai, pagal vekselius, kuriems yra suėjęs terminas. Šiuo atveju bankui mokama jo paties banknotais. Ir tuomet santoris tuo baigiasi (iki asmuo *A* mokės atgal bankui).

Kokiu mastu banko paskolą asmeniui *A* galima laikyti kapitalo skolinimu ir kokiu — tik mokėjimo priemonių skolinimu?[92]. {Tai priklauso nuo pačios paskolos prigimties. Čia mes turime išnagrinėti tris atvejus.

Pirmasis atvejis. — *A* gauna iš banko tam tikrą sumą kaip paskolą pagal savo asmeninį kreditą, tos paskolos nieko nelaiduodamas. Šiuo atveju jis yra gavęs kaip paskolą ne tik mokėjimo priemonę, bet, be abejonės, ir naują kapitalą, kurį jis gali panaudoti savo verslinei veiklai kaip papildomą kapitalą ir didinti jo vertę ligi to laiko, kai jis jį sumokės atgal bankui.

Antrasis atvejis. — *A* užstatė banke vertybinius popierius, valstybinės paskolos lakštus arba akcijas, ir gavo jais laiduotą paskolą grynais pinigais, tarkime, iki dviejų trečdalių jų kurso vertės. Šiuo atveju jis gavo jam reikalingas mokėjimo priemones, bet ne papildomą kapitalą, nes jis atidavė bankui didesnę kapitalo vertę už tą, kurią iš jo gavo. Tačiau, iš vienos pusės, jis negalėjo panaudoti šios didesnės kapitalo vertės savo einamojo momento poreikiams — kaip mokėjimo priemonės,— nes ši kapitalo vertė buvo sunaudota tam tikra forma palūkanoms gauti; iš antros pusės, *A* turėjo savo sumetimus nepaversti šios vertės tiesiog mokėjimo priemonėmis, ją parduodant. Tarp kita ko, jo vertybinių popierių paskirtis buvo funkcionuoti kaip atsarginis kapitalas, ir jis privertė juos funkcionuoti kaip tik taip, kad jie būtų atsarginis kapitalas. Vadinasi, *A* ir bankas vienas kitam laikinai perdavė kapitalus ir *A* negavo jokio papildomo kapitalo (atvirkščiai!), bet, žinoma, gavo jam reikalingas mokėjimo priemones. Priešingai, bankui šis santoris buvo laikinas solidus piniginio kapitalo įdėjimas paskolos forma, piniginio kapitalo pavertimas iš vienos formos į kitą, o toks pavertimas kaip tik ir yra esminė bankininkystės funkcija.

Trečiasis atvejis. — *A* diskontavo banke vekselį ir gavo, atskaičius diskonto palūkanas, tam tikrą sumą grynais pinigais. Šiuo atveju jis pardavė bankui nelaisvos formos piniginį kapitalą už laisvos formos vertės sumą; vekselį, kuriam dar nėra suėjęs terminas, jis pardavė už grynus pinigus. Vekselis dabar yra banko nuosavybė. Čia nieko nepakeičia ta aplinkybė, kad vekselio neišpirkimo atveju paskutinis indosentas *A* atsako bankui vekselio

[92] Tolesnis originalo tekstas šiame sąryšyje yra nesuprantamas ir iki skliaustelių uždarymo yra redaktoriaus iš naujo perdirbtas. Kitame sąryšyje šis klausimas jau buvo paliestas XXVI skirsnyje.—*F. E.*

suma; ši atsakomybė jam yra bendra su kitais indosentais ir su vekselį išrašiusiu asmenimi, kuriems jis atitinkamu laiku gali pareikšti grįžtamąjį ieškinį. Vadinasi, čia nėra jokio skolinimo, o visai paprastas pirkimas ir pardavimas. Todėl *A* nieko neprivalo grąžinti bankui: suėjus mokėjimo terminui, bankas padengia savo išlaidas, gaudamas pagal vekselį. Šiuo atveju *A* ir bankas taip pat perdavė vienas kitam kapitalą, be to, visiškai taip pat, kaip perkant ir parduodant kiekvieną kitą prekę, ir būtent todėl *A* negavo jokio papildomo kapitalo. Jam reikėjo mokėjimo priemonių ir jis gavo jas, ir gavo todėl, kad bankas jam pavertė vieną jo piniginio kapitalo formą, vekselį, į kitą formą, į pinigus.

Vadinasi, apie tikrą kapitalo skolinimą gali būti kalbama tik pirmuoju atveju. Antruoju ir trečiuoju atveju — daugiausia tik ta prasme, kaip kalbama apie «kapitalo avansavimą» bet kurio kapitalo įdėjimo atveju. Šia prasme bankas skolina asmeniui *A* piniginį kapitalą; tačiau asmeniui *A* jis yra *piniginis kapitalas* nebent ta prasme, kad jis aplamai yra dalis jo kapitalo. Ir *A* gauna ir naudoja jį ne specialiai kaip kapitalą, o specialiai kaip mokėjimo priemonę. Antraip kiekvieną paprastą prekės pardavimą, kuriuo yra gaunamos mokėjimo priemonės, reikėtų taip pat laikyti kapitalo paskolos gavimu. — *F. E.*}

Kai banknotus leidžia privatus bankas, skirtumas yra tas, kad tuo atveju, jei šio banko banknotai nelieka vietinėje cirkuliacijoje ir nesugrįžta į banką kaip indėliai arba kaip mokėjimai pagal vekselius, kuriems yra suėjęs terminas, šie banknotai patenka į rankas tokių asmenų, kuriems bankas mainais už juos turi mokėti auksu arba Anglijos banko banknotais. Tad šiuo atveju jo banknotų skolinimas iš tikrųjų yra Anglijos banko banknotų skolinimas arba,— kas bankui yra tas pat,— aukso skolinimas, vadinasi, dalies jo bankinio kapitalo skolinimas. Tas pat būna ir tuo atveju, kai pats Anglijos bankas arba koks nors kitas bankas, kurio atžvilgiu galioja įstatymas dėl banknotų išleidimo maksimumo, turi pardavinėti vertybinius popierius, norėdamas išimti iš cirkuliacijos savo paties banknotus ir po to vėl juos skolinti; šiuo atveju jo paties banknotai yra dalis jo mobilizuoto bankinio kapitalo.

Net ir tuo atveju, jei cirkuliacija būtų grynai metalinių pinigų cirkuliacija, tai tuo pačiu metu 1) aukso išplaukimas galėtų ištuštinti banko rūsius {čia, matyt, turimas galvoje toks aukso išplaukimas, kai bent dalis jo išeina į užsienį. — *F. E.*} ir 2) kadangi auksas būtų bankui reikalingas daugiausia tik mokėjimų skirtumui sumokėti (ankstesniems santoriams užbaigti), tai vertybiniais popieriais laiduojamos jo paskolos galėtų smarkiai išaugti, bet grįžtų jam kaip indėliai arba kaip mokėjimai pagal vekselius, kuriems yra suėjęs terminas; vadinasi, iš vienos pusės, padidėjus

vertybinių popierių kiekiui banko portfelyje, bendra jo aukso atsargos suma sumažėtų, o, iš antros pusės, tą pačią sumą, kurią anksčiau bankas turėjo kaip jos savininkas, jis dabar turėtų kaip savo indėlininkų skolininkas, ir pagaliau sumažėtų bendroji cirkuliacijos priemonių masė.

Lig šiol mes laikėmės prielaidos, kad paskolos yra duodamos banknotais, o tai bent laikinai padidina banknotų leidimą, nors šis padidėjimas tuojau vėl išnyksta. Tačiau tai nėra būtina. Užuot išdavęs banknotus, bankas gali atidaryti asmeniui *A* kreditą savo knygose, ir tuomet *A*, banko skolininkas, pasidaro jo tariamuoju indėlininku. Jis moka savo kreditoriams čekiais į banką, o šių čekių gavėjas savo ruožtu moka jais savo bankininkui, kuris juos clearing house [atsiskaitymų rūmuose] iškeičia į čekius, išrašytus jo vardu. Šiuo atveju viskas įvyksta banknotams visai nedalyvaujant ir visas santoris apsiriboja tuo, kad reikalavimai, kuriuos bankas turi įvykdyti, yra padengiami čekiais, išrašytais į jį patį, o tikroji jo rekompensacija yra kreditinis reikalavimas asmeniui *A*. Šiuo atveju bankas yra išdavęs asmeniui *A* kaip paskolą dalį savo bankinio kapitalo, nes jis yra išdavęs savo paties skolos reikalavimus.

Kai ši paklausa piniginėms paskoloms yra paklausa kapitalui, ji yra paklausa tik piniginiam kapitalui, kapitalui bankininko požiūriu, būtent auksui — jeigu auksas išplaukia į užsienį — arba nacionalinio banko banknotams, kuriuos privatus bankas gali gauti tik pirkdamas už ekvivalentą; vadinasi, jie jam yra kapitalas. Arba pagaliau yra kalbama apie palūkanas duodančius vertybinius popierius, valstybinius fondus, akcijas ir t. t., kurie turi būti parduoti, kad bankas galėtų įgyti aukso arba banknotų. Bet jeigu jie yra valstybiniai popieriai, jie yra kapitalas tik tam, kas juos yra pirkęs, kam jie, vadinasi, atstovauja tai kainai, už kurią jis juos yra pirkęs, atstovauja jo kapitalui, įdėtam į šiuos popierius; patys savaime jie nėra kapitalas, bet paprasti skolos reikalavimai. Jeigu jie yra ipotekos, tai jie yra tik dokumentai, kurie duoda teisę gauti būsimą žemės rentą, o jeigu akcijos, tai jie tėra nuosavybės titulai, kurie duoda teisę gauti būsimą pridedamąją vertę. Visi šie daiktai nėra tikrasis kapitalas, nėra jokia kapitalo sudėtinė dalis ir patys savaime nėra vertė. Sudarant tokius santorius, galima taip pat paversti bankui priklausančius pinigus indėliais, vadinasi, bankas iš šių pinigų savininko pasidarys jų atžvilgiu skolininku, turės juos kitu titulu. Nors tai pačiam bankui yra labai svarbu, bet tai nė kiek nepakeičia šalyje esančio atsarginio kapitalo ir net piniginio kapitalo kiekio. Vadinasi, kapitalas čia figūruoja tik kaip piniginis kapitalas, o jeigu jis egzistuoja ne tikrąja piniginė forma, tai — kaip paprastas titulas kapitalui gauti. Tai yra labai svarbu, nes *bankinio* kapitalo trūkumas ir padidėjusi jo paklausa yra suplakama su sumažėjimu *tikrojo* kapitalo,

turinčio gamybos priemonių ir produktų formą, kurio tokiais atvejais, priešingai, yra per daug ir kuris slegia rinkas.

Taigi labai paprastai yra išaiškinama, kaip didėja kiekis vertybinių popierių, kuriuos bankai turi kaip padengimą, vadinasi, labai paprastai yra išaiškinama, kaip bankai gali patenkinti didėjančią piniginių paskolų paklausą, kai bendroji cirkuliacijos priemonių masė nesikeičia arba sumažėja. Ir kaip tik tokiais pinigų trūkumo laikotarpiais ši bendra masė yra išlaikoma tam tikrose ribose dvejopu būdu: 1) aukso išplaukimu; 2) paklausa pinigams tik kaip mokėjimo priemonėms, kai išduoti banknotai tuojau sugrįžta arba santoris yra atliekamas kredituojant banko knygose, visai neišduodant banknotų, vadinasi, paprastas kredito santoris tarpininkauja mokėjimams, pagal kuriuos atsiskaityti yra vienintelis operacijos tikslas. Tokia yra pinigų ypatybė, kad, kai jie funkcionuoja tik mokėjimų balansui išlyginti (o krizių laikais paskolos yra imamos tam, kad būtų galima mokėti, bet ne pirkti; ankstesniems santoriams užbaigti, o ne naujiems pradėti), jų cirkuliacija yra trumpalaikė, net tada, kai šis mokėjimų balanso išlyginimas įvyksta ne grynos kredito operacijos keliu, pinigams visai nedalyvaujant; vadinasi, esant didelei piniginių paskolų paklausai, gali būti sudaromas didžiulis šių santorių skaičius, nepadidinant cirkuliacijos. Bet vien tas faktas, kad Anglijos banko cirkuliacija nesikeičia arba net mažėja tuo pačiu metu, kai smarkiai didėja jo išduodamos piniginės paskolos, anaiptol neįrodo prima facie [pirmiausia],— kaip mano Fulartonas, Tukas ir kt. (dėl jų klaidingo galvojimo, kad piniginė paskola yra tolygi capital on loan [skolinamojo kapitalo], arba papildomo kapitalo, paskolai),— kad mokėjimo priemonės funkciją atliekančių pinigų (banknotų) cirkuliacija nepadidėja ir neišsiplečia. Kadangi banknotų kaip pirkimo priemonės cirkuliacija sumažėja komercinės veiklos sustingimo laikotarpiu, kai yra reikalingos tokios didelės paskolos, tai jų kaip mokėjimo priemonės cirkuliacija gali didėti, o visa cirkuliacijos suma, visa banknotų, kurie funkcionuoja kaip pirkimo priemonės ir kaip mokėjimo priemonės, suma vis dėlto gali likti nepasikeitusi arba net mažėti. Kai banknotai cirkuliuoja kaip mokėjimo priemonės ir tuojau sugrįžta į banką, kuris juos leidžia,— tokia cirkuliacija, minėtųjų ekonomistų akimis žiūrint, visai nėra cirkuliacija.

Jei pinigų kaip mokėjimo priemonės cirkuliacija padidėtų labiau, negu ji sumažėtų kaip pirkimo priemonių cirkuliacija, tai visa cirkuliacija padidėtų, nors pinigų, funkcionuojančių kaip pirkimo priemonė, kiekis žymiai sumažėtų. Ir taip tikrai būna tam tikrais krizės momentais, būtent tada, kai visai sužlunga kreditas, kai pasidaro nebegalima ne tik parduoti prekes ir vertybinius popierius, bet ir diskontuoti vekselius ir kai nebelieka nieko kito, kaip mokėti grynais pinigais arba, kaip sako pirkliai, iš kasos.

Kadangi Fulartonas ir kiti nesupranta, kad banknotų kaip mokėjimo priemonių cirkuliacija yra būdinga tokiems pinigų trūkumo laikotarpiams, tai jie į šį reiškinį žiūri kaip į atsitiktinį. «Kai dėl pavyzdžių, kada būna smarki konkurencija norint gauti banknotų, kuri yra būdinga panikos laikams ir kuri kartais, kaip tai buvo 1825 metų pabaigoje, gali atvesti į staigų, nors tik ir laikiną emisijos padidėjimą net tada, kai auksas vis dar tebeplaukia iš šalies, tai, aš manau, į tai nereikia žiūrėti kaip į vieną iš reiškinių, kurie natūraliai ir būtinai yra susiję su žemu vekselių kursu; paklausa tokiais atvejais yra paklausa ne cirkuliacijos priemonėms (reikėtų sakyti: ne cirkuliacijos priemonėms kaip pirkimo priemonėms), o lobiui, išsigandusių bankininkų ir kapitalistų paklausa, kuri paprastai atsiranda paskutiniame krizės akte (vadinasi, [paklausa banknotams] kaip mokėjimo priemonių atsargai) po ilgai trunkančio aukso išplaukimo ir rodo, kad ji greitai pasibaigs» (Fullarton [cit. veik.], 130 psl.).

Jau nagrinėdami pinigus kaip mokėjimo priemonę (I knyga, III skirsnis, 3 poskyris, b), mes parodėme, kaip, staiga nutrūkus mokėjimų grandinei, pinigai prekių atžvilgiu vietoj grynai idealinės formos įgauna daiktinę ir kartu absoliutinę vertės formą. Kartu mes pateikėme kai kuriuos pavyzdžius 100 ir 101 pastabose. Šis nutrūkimas iš dalies yra pasekmė, iš dalies priežastis kredito sukrėtimo ir su juo susijusių aplinkybių: rinkų perpildymo, prekių nuvertėjimo, gamybos nutrūkimo ir t. t.

Tačiau yra aišku, kad Fulartonas skirtumą tarp pinigų kaip pirkimo priemonės ir pinigų kaip mokėjimo priemonės klaidingai paverčia skirtumu tarp cirkuliacijos priemonės (currency) ir kapitalo. Tačiau to pagrindas ir vėl yra siauras, bankininkui būdingas cirkuliacijos supratimas.

Dar būtų galima paklausti: ko gi trūksta tokiais sunkiais laikais — kapitalo ar savo apibrėžtą mokėjimo priemonės formą turinčių pinigų? Kaip žinoma, čia ir yra ginčijamas klausimas.

Pirmiausia, kadangi sunki padėtis pasireiškia aukso išplaukimu, tai aišku, kad reikia kaip tik tarptautinių mokėjimo priemonių. Tačiau savo apibrėžtą tarptautinės mokėjimo priemonės formą turintieji pinigai yra auksas savo metaline realybe, kaip pati vertės kupina substancija, kaip vertės materija. Kartu jie yra kapitalas, bet kapitalas ne kaip prekinis kapitalas, o kaip piniginis kapitalas, kapitalas ne prekės forma, o pinigų forma (ir, be to, pinigų ta kilnia prasme, kokia jie egzistuoja kaip pasaulinės rinkos visuotinė prekė). Čia nėra priešingumo tarp paklausos pinigams kaip mokėjimo priemonėms ir paklausos kapitalui. Priešingumas yra tarp kapitalo, turinčio pinigų formą, ir kapitalo, turinčio prekės formą; ir ta forma, kuria šiuo atveju šis kapitalas yra reikalingas ir kuria jis tik ir gali funkcionuoti, yra jo piniginė forma.

Paliekant nuošalyje šią paklausą auksui (arba sidabrui), negalima pasakyti, kad tokiais krizės laikotarpiais kokiu nors būdu būtų jaučiamas kapitalo trūkumas. Tai gali būti nepaprastomis aplinkybėmis, pvz., pabrangus grūdams, trūkstant medvilnės ir t. t.; tačiau tokios aplinkybės anaiptol nėra būtini arba įprastiniai tokių laikotarpių palydovai; ir todėl tokio kapitalo trūkumo buvimo negalima tuoj pat kildinti iš to, kad pasireiškia smarki piniginių paskolų paklausa. Priešingai, rinkos yra perpildytos, užtvindytos prekinio kapitalo. Vadinasi, sunkumus, šiaip ar taip, sukelia ne *prekinio* kapitalo trūkumas. Prie šio klausimo mes grįšime vėliau.

TREČIOJI KNYGA

KAPITALISTINĖS GAMYBOS PROCESAS KAIP VISUMA

ANTROJI DALIS

PENKTASIS SKYRIUS

PELNO PASIDALIJIMAS Į PALŪKANAS IR ĮMONININKO PELNĄ. PALŪKANAS DUODANTIS KAPITALAS

(TĘSINYS)

DVIDEŠIMT DEVINTASIS SKIRSNIS

BANKINIO KAPITALO SUDĖTINĖS DALYS

Dabar mes turime išnagrinėti plačiau, iš ko susideda bankinis kapitalas.

Mes ką tik matėme, kad Fulartonas ir kiti skirtumą tarp pinigų kaip cirkuliacijos priemonės ir pinigų kaip mokėjimo priemonės (o taip pat pasaulinių pinigų, jeigu atsižvelgiama į aukso išplaukimą) paverčia skirtumu tarp cirkuliacijos (currency) ir kapitalo.

Savotiškas vaidmuo, kurį čia vaidina kapitalas, atveda į tai, kad taip pat uoliai, kaip apšviestoji ekonomija mėgino įteigti, jog pinigai nėra kapitalas,— taip pat uoliai ši bankininkų ekonomija stengiasi įteigti, jog pinigai par excellence [daugiausia] tikrai yra kapitalas.

Nagrinėdami toliau mes parodysime, kad piniginis kapitalas čia yra suplakamas su moneyed capital palūkanas duodančio kapitalo prasme, tuo tarpu pirmąja prasme piniginis kapitalas visada yra tik pereinamoji kapitalo forma, skirtinga nuo kitų kapitalo formų: nuo prekinio kapitalo ir gamybinio kapitalo.

Bankinis kapitalas susideda: 1) iš grynų pinigų, aukso ar banknotų; 2) iš vertybinių popierių. Šiuos pastaruosius mes galime vėl padalyti į dvi dalis: prekybinius popierius, einamuosius vekselius, kuriems laikas nuo laiko sueina terminas ir kurių diskontavimas sudaro tikrąją bankininko veiklą; ir viešuosius vertybinius popierius, pvz., valstybinius popierius, valstybės iždo dokumentus, įvairių rūšių akcijas,— trumpai tariant, palūkanas duodančius popierius, kurie betgi iš esmės skiriasi nuo vekselių. Čia galima priskirti ir ipotekas. Kapitalas, kuris susideda iš šių materialinių sudėtinių dalių, vėl dalijasi į kapitalą, kurį yra įdėjęs

pats bankininkas, ir indėlius, kurie sudaro jo banking capital [bankinį kapitalą], arba jo pasiskolintą kapitalą. Banknotus leidžiančiuose bankuose prie jų priklauso ir banknotai. Indėlius ir banknotus mes tuo tarpu paliksime nuošalyje. Šiaip ar taip, yra aišku, kad tikrosios bankinio kapitalo sudėtinės dalys — pinigai, vekseliai, vertybiniai popieriai — nė kiek nepasikeičia dėl to, ar šie įvairūs elementai atstovauja paties bankininko kapitalui ar indėliams, t. y. kitų žmonių kapitalui. Kapitalo skirstymas į dalis lieka nepasikeitęs nepriklausomai nuo to, ar bankininkas veikia naudodamas tik savo paties kapitalą, ar tik naudodamas kapitalą, kuris yra susidaręs iš indėlių.

Palūkanas duodančio kapitalo forma atveda į tai, kad kiekvienos apibrėžtos ir reguliarios piniginės pajamos pasireiškia kaip palūkanos už kapitalą nepriklausomai nuo to, ar šios pajamos atsiranda iš kapitalo ar ne. Visų pirma piniginės pajamos paverčiamos palūkanomis, o paskui, kai jau yra palūkanos, atsiranda ir kapitalas, iš kurio palūkanos kyla. Lygiai taip pat, kai yra palūkanas duodantis kapitalas, kiekviena vertės suma pasireiškia kaip kapitalas, jeigu ji nėra išleidžiama kaip pajamos,— būtent, kaip pagrindinė suma (principal) priešingai palūkanoms, kurias ji gali duoti arba iš tikrųjų duoda.

Dalykas yra paprastas: tarkime, kad vidutinė palūkanų norma yra 5% per metus. Vadinasi, 500 sv. st. suma, paversta palūkanas duodančiu kapitalu, duotų per metus 25 sv. st. Todėl kiekvienos fiksuotos 25 sv. st. metinės pajamos yra laikomos 500 sv. st. kapitalo palūkanomis. Tačiau tai yra grynai iliuzorinis supratimas, išskyrus tą atvejį, kai 25 sv. st. pajamų šaltinis — ar jis yra paprastas nuosavybės titulas, ar skolos reikalavimas, ar tikras gamybos elementas, pvz., žemės sklypas,— gali būti betarpiškai perduotas arba įgauna formą, kuria jį galima perduoti. Kaip pavyzdį paimkime valstybinę skolą ir darbo užmokestį.

Valstybė turi kasmet išmokėti savo kreditoriams tam tikrą palūkanų sumą už pasiskolintą kapitalą. Čia kreditorius negali reikalauti iš savo skolininko padengti skolą, jis tegali parduoti savo skolos reikalavimą, savo nuosavybės titulą. Patį kapitalą yra sunaudojusi, išleidusi valstybė. Jo daugiau nebėra. Kai dėl valstybės kreditoriaus, tai jis: 1) turi, tarkime, 100 sv. st. valstybės skolinį pasižadėjimą; 2) šis pasižadėjimas suteikia jam teisę į tam tikrą valstybės metinių pajamų dalį, t. y. į tam tikrą metinių mokesčių dalį, tarkime, į 5 sv. st. arba 5%; 3) jis gali parduoti šį 100 sv. st. skolinį pasižadėjimą bet kuriam kitam asmeniui. Jei palūkanų norma yra 5% ir jei valstybės mokumas nekelia abejonių, tai savininkas *A* gali paprastai parduoti skolinį pasižadėjimą asmeniui *B* už 100 sv. st., nes asmeniui *B* yra vis tiek, ar jis paskolina 100 sv. st. iš 5% per metus ar, sumokėdamas 100 sv. st., jis užsitikrina sau iš valstybės metinę

5 sv. st. duoklę. Tačiau visais šiais atvejais kapitalas, kurio atžala (palūkanomis) yra laikomi valstybės mokėjimai, lieka iliuzorinis, fiktyvus kapitalas. Ir ne tik dėl to, kad valstybei paskolintos sumos jau iš viso nebėra. Ši suma aplamai niekad nebuvo skirta tam, kad būtų sunaudota, įdėta kaip kapitalas, ir tik jos panaudojimas kaip kapitalo galėtų ją paversti savaime išliekančia verte. Metinių mokesčių dalis, tenkanti pirminiam kreditoriui *A*, jam yra palūkanos už jo kapitalą, — kaip kad lupikautojui jam tenkanti švaistūno turto dalis atrodo esanti palūkanos už kapitalą, nors abiem atvejais paskolinta pinigų suma buvo sunaudota ne kaip kapitalas. Galimybė parduoti valstybės skolinį pasižadėjimą įgalina *A* atgauti pagrindinę sumą. Kai dėl *B*, tai jo asmeniniu požiūriu jo kapitalas yra įdėtas kaip palūkanas duodantis kapitalas. O iš esmės *B* tik užėmė *A* vietą ir nupirko pastarajam priklausantį skolos reikalavimą valstybei. Kad ir kiek būtų tokių santorių, valstybinės skolos kapitalas lieka grynai fiktyvus, ir nuo to momento, kai skolinių dokumentų nebebūtų įmanoma parduoti, išnyktų net šio kapitalo regimybė. Tačiau, kaip mes tuojau pamatysime, šis fiktyvus kapitalas turi savo judėjimą.

Dabar mes išnagrinėsime darbo jėgą priešingai valstybinės skolos kapitalui, kur kaip kapitalas pasireiškia neigiamasis dydis,— kaip ir aplamai palūkanas duodantis kapitalas yra visų absurdiškai iškreiptų formų motina, kai, pvz., skolos bankininko supratimu gali atrodyti kaip prekės. Į darbo užmokestį čia žiūrima kaip į palūkanas, todėl į darbo jėgą — kaip į kapitalą, kuris duoda šias palūkanas. Pavyzdžiui, jei metinis darbo užmokestis yra = 50 sv. st., o palūkanų norma yra 5%, tai metinė darbo jėga laikoma lygia 1 000 sv. st. kapitalui. Kapitalistinio supratimo absurdiškumas čia pasiekia aukščiausią savo tašką; užuot aiškinus kapitalo vertės didėjimą darbo jėgos išnaudojimu, darbo jėgos našumas, atvirkščiai, aiškinamas tuo, kad pati darbo jėga yra toks pat mistinis daiktas, palūkanas duodantis kapitalas. Antrojoje XVII amžiaus pusėje (pvz. Pečio veikaluose) tai buvo mėgstamoji pažiūra, kuria betgi ir mūsų dienomis visiškai rimtai naudojasi iš dalies vulgarieji ekonomistai, o iš dalies ir daugiausia vokiečių statistikai[1]. Deja, yra dvi aplinkybės, kurios nemaloniai sugriauna šią absurdišką pažiūrą: pirma, darbininkas turi dirbti, kad galėtų gauti šias palūkanas, ir, antra, jis negali paversti grynais pinigais kapitalo vertės, kurią sudaro jo darbo jėga, perduodamas ją kitam asmeniui. Iš tikrųjų metinė jo darbo jėgos

---

[1] «Darbininkas turi kapitalo vertę, kurios dydį rasime, jeigu jo metinio uždarbio piniginę vertę laikysime palūkaninėmis pajamomis... Jei... vidutinį dienos uždarbį kapitalizuosime iš 4%, tai gausime vieno vyriškos lyties žemės ūkio darbininko vidutinę vertę: vokiečių Austrijai 1 500 talerių, Prūsijai — 1 500, Anglijai — 3 750, Prancūzijai — 2 000, vidurinei Rusijai — 750 talerių» (*Von Reden*: «Vergleichende Kulturstatistik», Berlin 1848, 434 psl.).

vertė yra lygi jo vidutiniam metiniam darbo užmokesčiui, ir savo darbu jis turi padengti savo darbo jėgos pirkėjui kaip tik šią vertę plius pridedamoji vertė, vertės padidėjimo rezultatas. Vergovinėje sistemoje darbininkas pats yra kapitalo vertė, turi pirkimo kainą. Ir jeigu jis yra išnuomojamas, tai nuomotojas turi, pirma, sumokėti palūkanas už jo pirkimo kainą ir dar padengti metinį kapitalo nusidėvėjimą.

Fiktyvaus kapitalo sudarymas vadinamas kapitalizavimu. Kapitalizuojamos kiekvienos reguliariai pasikartojančios pajamos ir jos yra apskaičiuojamos pagal vidutinę palūkanų normą kaip pajamos, kurias duotų pagal šią palūkanų normą paskolintas kapitalas; pvz., jei metinės pajamos yra = 100 sv. st. ir palūkanų norma = 5%, tai 100 sv. st. yra metinės palūkanos už 2 000 sv. st. ir šie 2 000 sv. st. dabar yra laikomi kapitalo verte, kuri priklauso juridiniam nuosavybės titului į metines 100 sv. st. pajamas. Tam, kuris yra nupirkęs šį nuosavybės titulą, 100 sv. st. metinių pajamų tokiu atveju tikrai yra palūkanos už jo kapitalą, įdėtą iš 5%. Tuo būdu išnyksta paskutiniai pėdsakai, kurie parodytų priklausomybę nuo tikrojo kapitalo vertės didinimo proceso, ir pažiūra į kapitalą kaip į savaime automatiškai didėjančią vertę galutinai įsigali.

Net ten, kur skolinis dokumentas — vertybinis popierius — neatstovauja grynai iliuzoriniam kapitalui, kaip kad valstybinių skolų atveju, šio popieriaus kapitalo vertė yra grynai iliuzorinė. Mes anksčiau matėme, kokiu būdu kreditas sukuria asocijuotą kapitalą. Popieriai yra nuosavybės titulai, kurie atstovauja šiam kapitalui. Geležinkelių, kalnakasybos, laivininkystės ir kitų bendrovių akcijos atstovauja tikrajam kapitalui, būtent kapitalui, kuris yra įdėtas į šias įmones ir funkcionuoja jose, arba pinigų sumai, kurią dalininkai yra avansavę, siekdami sunaudoti ją tokiose įmonėse kaip kapitalą. Čia anaiptol nėra negalima, kad akcijos būtų vien apgavystė. Tačiau šis kapitalas neegzistuoja dukart,— vieną kartą kaip nuosavybės titulo, akcijų kapitalo vertė ir antrą kartą kaip kapitalas, tikrai įdėtas arba įdėtinas į minėtąsias įmones. Kapitalas egzistuoja tik šia pastarąja forma, ir akcija tėra nuosavybės titulas pro rata [proporcingai] jo realizuojamai pridedamajai vertei. *A* gali parduoti šį titulą asmeniui *B*. *B* gali jį parduoti asmeniui *C*. Tokie santoriai nė kiek nepakeičia dalyko esmės. *A* arba *B* tokiu atveju paverčia savo titulą kapitalu, o *C* savo kapitalą — paprastu nuosavybės titulu į pridedamąją vertę, kurią tikimasi gauti iš akcinio kapitalo.

Savarankiškas šių nuosavybės titulų — ne tik valstybinių fondų, bet ir akcijų — vertės judėjimas patvirtina iliuziją, kad jie sudarą tikrąjį kapitalą greta to kapitalo arba tų pretenzijų, kurių titulai jie, gal būt, yra. Būtent, jie pasidaro prekėmis, kurių kaina turi ypatingą judėjimą ir yra nustatoma ypatingu būdu. Jų

rinkos vertė įgauna skirtingą nuo jų nominalinės vertės apibrėžimą, kuris nėra susijęs su tikrojo kapitalo vertės pakitimu (nors ir yra susijęs su šios vertės didėjimo pakitimu). Iš vienos pusės, akcijų rinkos vertė svyruoja kartu su pajamų, į kurias jos duoda teisę, didumu ir tikrumu. Jei nominalinė akcijos vertė, t. y. tikrai sunaudota suma, kuriai akcija pradžioje atstovavo, yra 100 sv. st. ir jei įmonė vietoj 5% pradėjo duoti 10%, tai akcijos rinkos vertė, kitoms sąlygoms nesikeičiant ir palūkanų normai liekant 5%, padidėja iki 200 sv. st., nes, būdama kapitalizuota iš 5%, dabar ji atstovauja 200 sv. st. fiktyviam kapitalui. Tas, kuris ją perka už 200 sv. st., gauna 5% pajamų iš šio kapitalo įdėjimo. Atvirkščiai būna, jeigu įmonės pajamos sumažėja. Šių popierių rinkos vertė yra iš dalies spekuliacinė, nes ją apsprendžia ne tik tikrosios, bet ir laukiamosios, iš anksto apskaičiuotos pajamos. Bet jei tikrojo kapitalo vertės didėjimas yra pastovus arba jei, pvz., valstybinės skolos atveju, aplamai nėra jokio kapitalo, jei metinės pajamos yra fiksuotos įstatymu ir aplamai pakankamai užtikrintos,— tai šių vertybinių popierių kaina kils ir kris palūkanų normos judėjimui atvirkščia kryptimi. Jei palūkanų norma pakyla nuo 5 iki 10%, tai vertybinis popierius, kuris užtikrina 5 sv. st. pajamų, atstovaus tik 50 sv. st. kapitalui. O jei palūkanų norma sumažėja iki 2½%, tai tas pats vertybinis popierius atstovauja 200 sv. st. kapitalui. Jo vertė visada tėra kapitalizuotos pajamos, t. y. pajamos, apskaičiuotos iliuzoriniam kapitalui pagal veikiančią palūkanų normą. Vadinasi, tais laikotarpiais, kai būna sunkumų pinigų rinkoje, šių vertybinių popierių kaina turi dvigubai kristi: pirma, todėl, kad pakyla palūkanų norma, ir, antra, todėl, kad jie masiškai paleidžiami į rinką, siekiant juos paversti pinigais. Šis kainų kritimas įvyksta nepriklausomai nuo to, ar pajamos, kurias šie popieriai užtikrina jų savininkui, yra pastovios, kaip būna valstybinių fondų atveju, ar popierų atstovaujamo tikrojo kapitalo vertės didėjimą, gal būt, paliečia reprodukcijos proceso sutrikimai,— kaip tai gali atsitikti su pramonės įmonėmis. Pastaruoju atveju prie anksčiau minėtojo nuvertėjimo tik prisideda dar naujas nuvertėjimas. Audrai praėjus, popieriai vėl pasiekia savo ankstesnį lygį, jei tiktai jie neatstovauja įmonėms, kurias yra ištikęs krachas arba kurios yra apgavikiškos. Jų nuvertėjimas krizės metu veikia kaip galinga priemonė piniginiam turtui centralizuoti[2].

Kadangi šių popierių vertės sumažėjimas arba padidėjimas nepriklauso nuo jų atstovaujamo tikrojo kapitalo vertės judėjimo,

---

[2] { Tuojau po Vasario revoliucijos, kai Paryžiuje prekės ir vertybiniai popieriai buvo nepaprastai nuvertėję ir jų visiškai nebuvo galima parduoti, vienas Šveicarijos pirklys Liverpulyje p. R. Cvilchenbartas (papasakojęs šį įvykį mano tėvui), pavertęs pinigais visa, ką galėjo, nuvyko su šiais grynais pinigais į Paryžių ir kreipėsi į Rotšildą, pasiūlydamas jam bendrai atlikti

nacijos turtas po tokio vertės sumažėjimo arba padidėjimo lieka toks pat, koks jis yra buvęs prieš tai. «Iki 1847 m. spalio 23 d. viešųjų fondų ir kanalų bei geležinkelių akcijų vertė jau buvo sumažėjusi 114 752 225 sv. st. suma» (Morisas, Anglijos banko valdytojas, parodymas ataskaitoje apie 1847 ir 1848 m. Commercial Distress [prekybos krizę]). Kadangi jų nuvertėjimas nebuvo išraiška to fakto, kad gamyba ir judėjimas geležinkeliais bei kanalais iš tikrųjų būtų sustoję, arba jau pradėtosios įmonės būtų sustabdytos, arba kad kapitalas būtų tuščiai sunaudotas tokioms įmonėms, kurios iš tikrųjų nieko nėra vertos, tai nacija nė vienu grašiu nepasidarė neturtingesnė dėl to, kad sprogo šio nominalinio piniginio kapitalo muilo burbulai.

Iš tikrųjų visi šie popieriai yra ne kas kita, kaip sukauptos pretenzijos, juridiniai titulai į būsimąją gamybą, kurių piniginė arba kapitalo vertė arba visai neatstovauja jokiam kapitalui, kaip kad valstybinių skolų atveju, arba yra reguliuojama nepriklausomai nuo jų atstovaujamo tikrojo kapitalo vertės.

Visose kapitalistinės gamybos šalyse yra didžiulė masė vadinamojo palūkanas duodančio kapitalo arba moneyed capital šia forma. Ir piniginio kapitalo kaupimu daugiausia suprantamas tik šių pretenzijų gamybai kaupimas, šių pretenzijų rinkos kainos, jų iliuzorinės kapitalo vertės kaupimas.

Ir štai dalis bankininko kapitalo yra įdėta į vadinamuosius palūkanas duodančius popierius. Tai yra net dalis atsarginio kapitalo, kuris nefunkcionuoja tikrosiose bankų operacijose. Didžiausioji dalis susideda iš vekselių, t. y. pramoninių kapitalistų arba pirklių mokėjimo pasižadėjimų. Pinigų skolintojui šie vekseliai yra palūkanas duodantieji popieriai, t. y., pirkdamas šiuos popierius, jis atskaito palūkanas už laiką, kuris lieka iki mokėjimo termino. Tai kaip tik ir vadinama diskontu. Vadinasi, atskaitymas iš sumos, kuriai atstovauja vekselis, priklauso nuo palūkanų normos dydžio tuo metu.

Pagaliau paskutinė bankininko kapitalo dalis susideda iš jo piniginės atsargos auksu arba banknotais. Indėliai, jei tik sutartimi nėra nustatytas ilgesnis terminas, kiekvienu momentu turi būti išduoti indėlininkui pareikalavus. Jie nuolat įplaukia ir išplaukia. Tačiau, jeigu juos išima vieni, juos kompensuoja kiti, tad normalios komercinės eigos laikotarpiais jų vidutinis dydis mažai svyruoja.

---

komercinę operaciją, Rotšildas atidžiai pažiūrėjo į jį ir, puolęs prie jo, apkabino jį už pečių: «Avez-vous de l'argent sur vous?» — «Oui, monsieur le baron!» — «Alors vous êtes mon homme!» [«Ar jūs turite pinigų?» — «Taip, p. barone!» — «Na, tada jūs esate kaip tik tas, kurio man reikia!»]. — Ir abu jie atliko puikią komercinę operaciją. — *F. E.*]

Išsivysčiusios kapitalistinės gamybos šalyse bankų atsarginiai fondai visuomet išreiškia vidutinį lobio pavidalu esančių pinigų kiekį, ir dalis šio lobio savo ruožtu susideda iš popierių, iš paprastų dokumentų auksui gauti, kurie betgi patys neturi jokios vertės. Todėl didesnė bankininkų kapitalo dalis yra visiškai fiktyvi ir susideda iš skolos reikalavimų (vekselių), valstybinių popierių (atstovaujančių ankstesniajam kapitalui) ir akcijų (dokumentų būsimosioms pajamoms gauti). Čia nereikia užmiršti, kad piniginė vertė to kapitalo, kuriam atstovauja šie bankininko nedegamosiose spintose esantieji popieriai, yra visiškai fiktyvi net ir tuo atveju, jei šie popieriai yra dokumentai užtikrintoms pajamoms gauti (pvz., valstybiniai popieriai) arba yra nuosavybės titulas į tikrą kapitalą (pvz., akcijos), ir kad ši piniginė vertė yra reguliuojama nepriklausomai nuo vertės tikrojo kapitalo, kuriam minėtieji popieriai, bent iš dalies, atstovauja; o jeigu jie atstovauja ne kapitalui, o vien reikalavimui pajamoms gauti, tai reikalavimas toms pačioms pajamoms gauti reiškiasi nuolat kintančiu fiktyviu piniginiu kapitalu. Čia prisideda dar ta aplinkybė, kad šis fiktyvus bankininko kapitalas daugiausia atstovauja ne jo paties kapitalui, bet kapitalui publikos, kuri už palūkanas arba be jų įdeda jį į banką.

Indėliai visada įnešami pinigais, auksu arba banknotais, arba dokumentais jiems gauti. Išskyrus atsarginį fondą, kuris priklausomai nuo tikrosios cirkuliacijos poreikių čia sumažėja, čia padidėja, šie indėliai iš tikrųjų visada yra, iš vienos pusės, rankose pramoninių kapitalistų ir pirklių, kurie, pasinaudodami šiais indėliais, diskontuoja savo vekselius ir gauna paskolas; iš antros pusės,— vertybinių popierių pirklių (biržos maklerių) rankose arba savo vertybinius popierius pardavusių privačių asmenų rankose, arba vyriausybės rankose (kaip tai būna valstybės iždo dokumentų ir naujų paskolų atvejais). Patys indėliai vaidina dvejopą vaidmenį. Iš vienos pusės, jie, kaip jau buvo minėta, yra skolinami kaip palūkanas duodantis kapitalas ir, vadinasi, nebūna bankų kasose, o tik figūruoja jų knygose kaip indėlininkams priklausanti suma. Iš antros pusės, jie funkcionuoja kaip tokie paprasti įrašai knygose, jei indėlininkų tarpusavio reikalavimai yra išlyginami čekiais, išrašytais iš jų indėlių, ir savitarpyje nurašomi nuo sąskaitos; tokiu atveju yra visiškai nesvarbu, ar indėliai yra pas tą patį bankininką, kad pastarasis išlygina vieną su kita įvairias sąskaitas, ar tai atlieka įvairūs bankai, kurie tarpusavyje pasikeičia savo čekiais ir vienas kitam sumoka tik skirtumą.

Išsivysčius palūkanas duodančiam kapitalui ir kredito sistemai, kiekvienas kapitalas atrodo esąs padvigubintas, o kai kuriais atvejais patrigubintas dėl įvairių būdų, kurių dėka tas pats kapitalas arba net tas pats skolos reikalavimas pasirodo įvairiomis

formomis įvairiose rankose[3]. Didesnė šio «piniginio kapitalo» dalis yra visiškai fiktyvi. Visi indėliai, išskyrus atsarginį fondą, yra ne kas kita, kaip bankininko skoliniai pasižadėjimai, ir jie niekad grynais pinigais nebūna banke. Jeigu jie tarnauja žiro apyvartai, jie funkcionuoja kaip kapitalas bankininkams, po to kai šie pastarieji juos paskolina kitiems. Bankininkai atsiskaito vienas su kitu nesančių indėlių dokumentais, savitarpyje nurašydami nuo sąskaitų šiuos skolos reikalavimus.

Apie tą vaidmenį, kurį kapitalas vaidina skolinant pinigus. A. Smitas sako: «Net pinigų skolinimo santoriuose pinigai tėra lyg dokumentas, kuriuo pasiremiant kapitalai, kurių negali panaudoti jų savininkai, yra perkeliami iš vienų rankų į kitas. Šie kapitalai gali būti kad ir kažin kiek didesni už pinigų sumą, kuri yra jų perdavimo įrankis; tos pačios monetos iš eilės yra panaudojamos daugeliui įvairių paskolų, taip pat kaip ir daugeliui įvairių pirkimų. Pavyzdžiui, *A* paskolina asmeniui *W* 1 000 sv. st., už kuriuos *W* tuojau nuperka iš *B* prekių už 1 000 sv. st. Kadangi *B* pats tų pinigų nepanaudoja, jis tas pačias monetas paskolina asmeniui *X*, o *X* savo ruožtu tuojau nuperka už juos iš *C* prekių už 1 000 sv. st. Tokiu pat būdu ir tokiu pat pagrindu *C* skolina pinigus asmeniui *Y*, kuris vėl perka už juos prekes iš *D*. Taip tie patys pinigai, auksiniai arba popieriniai, gali per keletą dienų tarpininkauti trims įvairioms paskoloms ir trims įvairiems pirkimams, kurių kiekvienas savo verte yra lygus visai šių pinigų sumai. Trys pinigų savininkai *A*, *B* ir *C* perdavė trims paskolos ėmėjams *W*, *X* ir *Y* galią atlikti šiuos pirkimus. Šioje galioje glūdi tiek šių paskolų vertė, tiek ir jų nauda. Trijų pinigų savininkų paskolintas kapitalas yra lygus vertei prekių, kurios gali būti už jį nupirk-

[3] { Šis kapitalo padvigubėjimas ir patrigubėjimas pastaraisiais metais išsivystė žymiai plačiau, pvz., dėka finansinių trestų, kurie Londono biržų ataskaitose jau užima atskirą rubriką. Įsteigiama bendrovė supirkti tam tikros rūšies palūkanas duodantiems popieriams, tarkime, užsienio valstybiniams popieriams, Anglijos miestų arba Amerikos valstybinėms obligacijoms, geležinkelių akcijoms ir t. t. Tarkime, kad 2 milijonų sv. st. kapitalas surenkamas pasirašant akcijas; direkcija nuperka atitinkamas vertybes, daugiau ar mažiau energingai spekuliuoja jomis ir, atskaičiusi išlaidas, metines palūkanas paskirsto kaip dividendą akcininkų tarpe. Toliau, kai kuriose akcinėse bendrovėse virto papročiu skirstyti paprastas akcijas į dvi klases: preferred ir deferred [į privilegijuotas ir antraeiles]. Preferred akcijos duoda fiksuotą procentą, tarkime, 5%, žinoma, ta sąlyga, jei tai leidžia bendras įmonės pelnas; jei virš to dar lieka tam tikras perteklius, tai jis paskirstomas tarp deferred akcijų. Tokiu būdu «solidūs» kapitalo įdėjimai į preferred akcijas daugiau ar mažiau yra izoliuojami nuo spekuliacijos tikrąja šio žodžio prasme, kuri operuoja deferred akcijomis. Bet kadangi atskiros stambios įmonės nenori paklusti šiai naujai madai, tai pradėta steigti bendroves, kurios, įdėjusios vieną arba keletą milijonų sv. st. į šių įmonių akcijas, po to išleidžia nominalinei šių akcijų vertei naujas akcijas, bet jau per pusę preferred ir per pusę deferred. Tokiais atvejais pradžioje išleistos akcijos yra padvigubinamos, nes jos yra pagrindas naujam akcijų išleidimui. — *F. E.* }

tos, ir yra trigubai didesnis už vertę pinigų, kuriais atliekami šie pirkimai. Tačiau visos šios paskolos gali būti visiškai užtikrintos, nes prekės, kurias įvairūs skolininkai yra nupirkę už pasiskolintus pinigus, yra naudojamos taip, kad savo laiku jos grąžina savo vertę su pelnu auksiniais arba popieriniais pinigais. Ir lygiai kaip ta pati pinigų suma gali tarpininkauti įvairioms paskoloms, kurios tris arba net trisdešimt kartų viršija jų vertę, lygiai taip pat jos gali iš eilės būti priemonė šioms paskoloms grąžinti» ([A. Smith: «Wealth of Nations»] II knyga, IV skirsnis).

Kadangi tas pats pinigų vienetas gali atlikti keletą įvairių pirkimų priklausomai nuo jo cirkuliacijos greičio, tai jis taip pat gali būti panaudotas kelioms įvairioms paskoloms, nes pirkimai jį perduoda iš vienų rankų į kitas, o paskola tėra perdavimas iš vienų rankų į kitas, kuris įvyksta pirkimui netarpininkaujant. Kiekvienam pardavėjui pinigai yra pakeistinė jo prekės forma; šiuo metu, kai kiekviena vertė įgauna kapitalo vertės pavidalą, pinigai įvairiose paskolose atstovauja paeiliui įvairiems kapitalams, o tai tik kitaip išreiškia anksčiau pateiktą teiginį, kad pinigai gali iš eilės realizuoti įvairias prekių vertes. Kartu pinigai yra cirkuliacijos priemonė daiktiniams kapitalams iš vienų rankų į kitas perkelti. Duodant paskolą, pinigai pereina iš vienų rankų į kitas ne kaip cirkuliacijos priemonė. Kol jie yra skolintojo rankose, jie jo rankose nėra cirkuliacijos priemonė, o jo kapitalo vertės egzistavimo forma. Ir šia forma jis skolindamas perduoda juos trečiajam asmeniui. Jeigu *A* paskolintų pinigus asmeniui *B*, o *B* paskolintų juos asmeniui *C*, pirkimui netarpininkaujant, tai ta pati pinigų suma atstovautų ne trims kapitalams, o tik vienam, tik *vieno* kapitalo vertei. Kokiam kapitalų kiekiui pinigai tikrai atstovauja, tai priklauso nuo to, kaip dažnai jie funkcionuoja kaip įvairių prekinių kapitalų vertės forma.

Tai, ką A. Smitas sako apie paskolas aplamai, galioja ir indėliams, kurie tėra specialus publikos duodamų bankininkui paskolų pavadinimas. Ta pati pinigų suma gali būti įrankis bet kuriam indėlių skaičiui.

«Yra neginčijama tiesa, kad 1 000 sv. st., kuriuos šiandien kas nors yra įdėjęs kaip indėlį pas *A*, rytoj vėl bus išduoti ir sudarys indėlį pas *B*. Viena diena vėliau, asmens *B* išmokėti, jie gali sudaryti indėlį pas *C* ir taip toliau iki begalybės. Todėl tie patys 1 000 sv. st. pinigų, perduodant daug kartų, gali padidėti iki absoliučiai neribotos indėlių sumos. Todėl yra galimas dalykas, kad $^{9}/_{10}$ visų indėlių Jungtinėje karalystėje egzistuoja vien tik kaip juos liudijantieji įrašai bankininkų buhalterijos knygose, ir bankininkai pagal juos vienas su kitu atsiskaito... Pavyzdžiui, Škotijoje, kur cirkuliacijoje esantieji pinigai niekad neviršijo 3 milijonų sv. st., indėliai sudaro 27 milijonus. Jei nekyla panika, kai visi reikalauja atgal savo indėlių iš bankų, tai tie patys 1 000 sv. st., nueidami

savo kelią atgal, taip pat lengvai kaip anksčiau gali vėl atlikti mokėjimus tokiai pat neribotai sumai. Kadangi tie patys 1 000 sv. st., kuriais kažkas šiandien sumokėjo skolą smulkiam prekybininkui, rytoj gali būti panaudoti padengti šio pastarojo skolai pirkliui, o dar po vienos dienos padengia pirklio skolą bankui ir taip toliau iki begalybės, tai tie patys 1 000 sv. st., keliaudami iš vienų rankų į kitas, iš banko į banką, gali apmokėti bet kurią indėlių sumą, kokią tik begalima įsivaizduoti» («The Currency Question Reviewed», 162, 163 psl.).

Ir kadangi šioje kredito sistemoje viskas padvigubėja, patrigubėja ir virsta paprasta iliuzija, tai tas pat pasakytina ir apie «atsarginį fondą», kuriame tikimasi pagaliau apčiuopti kažką solidaus.

Paklausykime vėl p. Moriso, Anglijos banko valdytojo: «Privačių bankų rezervai Anglijos banko rankose turi indėlių formą. Atrodo, kad aukso išplaukimas gali visų pirma paliesti tik Anglijos banką; tačiau tikrovėje aukso išplaukimas tiek pat paliestų ir kitų bankų rezervus, nes jis reikštų, kad išplaukia dalis rezervų, kuriuos jie turi mūsų banke. Visiškai tokią pat įtaką jis padarytų visų provincijos bankų rezervams» («Commercial Distress», 1847—1848 m.). Vadinasi, galų gale atsarginiai fondai iš tikrųjų ištirpsta Anglijos banko atsarginiame fonde[4]. Bet ir

[4] { Kaip plačiai nuo to laiko yra išsivysčiusi ši praktika, įrodo šie iš «Daily News» 1892 m. gruodžio 15 d. numerio paimti oficialūs duomenys apie penkiolikos stambiausių Londono bankų rezervus 1892 m. lapkričio mėnesį.

Banko pavadinimas	Pasyvas	Rezervai grynais pinigais	Procentais
City	9 317 629 sv. st.	746 551 sv st.	8.01
Capital and Counties	11 392 744 „ „	1 307 483 „ „	11 47
Imperial	3 987 400 „ „	447 157 „ „	11,22
Lloyds	23 800 937 „ „	2 966 806 „ „	12.46
London and Westminster	24 671 559 „ „	3 818 885 „ „	15.50
London and S. Western	5 570 268 „ „	812 353 „ „	14.58
London Joint Stock	12 127 993 „ „	1 288 977 „ „	10.62
London and Midland	8 814 499 „ „	1 127 280 „ „	12,79
London and County	37 111 035 „ „	3 600 374 „ „	9.70
National	11 163 829 „ „	1 426 225 „ „	12,77
National Provincial	41 907 384 „ „	4 614 780 „ „	11,01
Parrs and the Alliance	12 794 489 „ „	1 532 707 „ „	11.98
Prescott and Co	4 041 058 „ „	538 617 „ „	13.07
Union of London	15 502 618 „ „	2 300 084 „ „	14.84
Williams, Deacon, and Manchester, and Co	10 452 381 „ „	1 317 628 „ „	12,60
Iš viso	232 655 823 sv. st.	27 845 807 sv. st.	11,97

Iš šių beveik 28 milijonų atsargos mažiausia, 25 milijonai yra deponuoti Anglijos banke ir daugiausia 3 milijonai yra grynais pinigais pačių 15-kos

šis atsarginis fondas egzistuoja dvejopa forma. Banking department* atsarginis fondas yra lygus banknotų pertekliui, kurį bankas turi teisę išleisti virš cirkuliacijoje esančių banknotų kiekio. Įstatymo nustatytas išleistinų banknotų maksimumas = 14 milijonų (kuriems nereikia metalinių pinigų atsargos; tai yra apytikrė valstybės skolos bankui suma) plius banko tauriojo metalo atsargos suma. Vadinasi, jei ši atsarga = 14 milijonų sv. st., tai bankas gali išleisti banknotų už 28 milijonus sv. st., ir jeigu iš šios sumos 20 milijonų yra cirkuliacijoje, tai banking department atsarginis fondas = 8 milijonams. Tokiu atveju šie 8 milijonai banknotais yra teisėtas bankininkų kapitalas, kuriuo bankas gali disponuoti, ir kartu atsarginis fondas jo indėliams. Jei dabar išplauktų auksas, o tai sumažintų metalo atsargą 6 milijonais,— bankas šiai sumai turėtų sunaikinti banknotus,— tai banking department rezervas sumažėtų nuo 8 milijonų iki 2 milijonų. Iš vienos pusės, bankas žymiai pakeltų savo palūkanų normą, iš antros pusės, žymiai sumažėtų atsarginis fondas, kuris užtikrina bankų ir kitų indėlininkų indėlius. 1857 metais keturi stambiausi Londono akciniai bankai grasino, kad jeigu Anglijos bankas neišgaus «vyriausybės potvarkio», kuris laikinai sustabdytų 1844 m. bankų akto veikimą[5], jie pareikalaus savo indėlių, o tai sukeltų banking department bankrotą. Tuo būdu banking department gali, kaip 1847 metais, subankrutuoti, kai tuo tarpu issue department'e** guli daug milijonų (pvz., 1847 metais — 8 milijonai) kaip cirkuliuojančių banknotų keitimo garantija. Bet ir ši garantija savo ruožtu yra iliuzorinė.

«Didesnė dalis indėlių, kurie betarpiškai nėra reikalingi patiems bankininkams, patenka į rankas bill-broker'ių (pažodžiui vekselių maklerių, iš esmės — pusiau bankininkų), kurie jiems duotai paskolai laiduoti pateikia bankininkui prekybinius vekselius, jų jau diskontuotus įvairiems asmenims Londone arba provincijoje. Bill-broker'is atsako bankininkui už šių money at call (pinigų, kurie turi būti grąžinti pirmu pareikalavimu) sumokėjimą; ir šios operacijos yra vykdomos tokiu didžiuliu mastu, kad p. Nivas, dabartinis {Anglijos} banko valdytojas, duodamas parodymus kaip liudytojas sako: «Mums yra žinoma, kad vienas broker [makleris] turėjo 5 milijonus, ir mes turime pagrindo spėti, kad koks nors kitas

bankų kasose. Tuo tarpu Anglijos banko bankinių operacijų skyriuje esantieji rezervai grynais pinigais tą patį 1892 m. lapkričio mėnesį nė kartą nepasiekė pilnų 16 milijonų! — *F. E.*)

* Bankinių operacijų skyriaus. *Red.*

[5] Laikinas 1844 m. bankų akto veikimo sustabdymas leidžia bankui išleisti bet kokį banknotų kiekį, nesirūpinant juos padengti banko rankose esančia aukso atsarga, vadinasi, leidžia sudaryti bet kokius fiktyvaus popierinių pinigų kapitalo kiekius ir, panaudojant šį kapitalą, duoti paskolas bankams ir vekselių makleriams, o per juos ir prekybai.

** Emisijos skyriuje. *Red.*

turėjo 8—10 milijonų; vienas turėjo 4, kitas — $3^1/_2$, trečias — daugiau kaip 8 milijonus. Aš kalbu apie indėlius, perėjusius į broker'ių rankas» («Report of Committee on Bank Acts», 1857—1858, 5 psl., 8 paragrafas).

«Londono bill-broker'iai... vykdė savo milžiniškas operacijas be jokio rezervo grynaisiais; jie pasikliovė įplaukomis pagal jų turimus vekselius, kurių terminai pamažu sueina, arba tuo, kad, esant reikalui, jie galės gauti paskolą iš Anglijos banko, laiduodami ją vekseliais, kuriuos jie yra diskontavę».— «Dvi Londono bill-broker'ių firmos 1847 metais laikinai sustabdė mokėjimus; abi vėliau atnaujino savo veiklą. 1857 metais jos vėl laikinai sustabdė mokėjimus. Vienos firmos pasyvas 1847 metais buvo apvaliais skaičiais 2 683 000 sv. st., kai kapitalo buvo 180 000 sv. st.; jos pasyvas 1857 metais buvo 5 300 000 sv. st., o kapitalas, tur būt, buvo ne didesnis kaip ketvirtadalis to, ką ji turėjo 1847 metais. Antrosios firmos pasyvas abiem atvejais svyravo tarp 3 ir 4 milijonų, o kapitalas neviršijo 45 000 sv. st.», (ten pat, XXI psl., 52 paragrafas).

TRISDEŠIMTASIS SKIRSNIS

PINIGINIS KAPITALAS IR TIKRASIS KAPITALAS. I

Vieninteliai sunkūs klausimai nagrinėjant kreditą, kuriuos mes dabar prieiname, yra šie:

Pirma, piniginio kapitalo tikrąja šio žodžio prasme kaupimas. Kokiu mastu jis yra ir kokiu mastu nėra kapitalo tikrojo kaupimo, t. y. reprodukcijos išplėstiniu mastu, požymis? Ar vadinamoji plethora — kapitalo perteklius — išsireiškimas, kuris visuomet taikomas tik palūkanas duodančiam kapitalui, t. y. piniginiam kapitalui,— tėra ypatingas būdas pramonės perprodukcijai išreikšti, ar ji sudaro ypatingą reiškinį greta šios pastarosios? Ar šis perteklius, ši per didelė piniginio kapitalo pasiūla parodo tai, kad piniginės masės (lydiniai, auksiniai pinigai ir banknotai) yra sustingimo būklėje, ir ar dėl to galima į šį tikrųjų pinigų perteklių žiūrėti kaip į minėtojo skolinamojo kapitalo pertekliaus išraišką ir pasireiškimo formą?

Ir, *antra*, kokiu mastu piniginiai sunkumai, t. y. skolinamojo kapitalo trūkumas, išreiškia tikrojo kapitalo (prekinio kapitalo ir gamybinio kapitalo) trūkumą? Iš antros pusės, kokiu mastu jie sutampa su pinigų kaip tokių trūkumu, su cirkuliacijos priemonių trūkumu?

Kiek mes iki šiol esame nagrinėję specifinę piniginio kapitalo ir aplamai piniginio turto kaupimo formą, mes matėme, kad ši kaupimo forma yra nuosavybės pretenzijų į darbą kaupimas. Valstybinės skolos kapitalo kaupimas reiškia, kaip pasirodė, tik tai, kad padidėja valstybės kreditorių klasė, kuri įgyja teisę pasisavinti tam tikras sumas iš bendros mokesčių masės[6]. Tas faktas, kad net

[6] Valstybiniai popieriai yra ne kas kita, kaip įsivaizduojamasis kapitalas, atstovaujantis metinei pajamų daliai, kuri yra skirta skoloms sumokėti. Atitinkamas kapitalas buvo išeikvotas; jis apsprendė gautos paskolos sumą, bet ne jam atstovauja valstybiniai popieriai, nes šis kapitalas jau iš viso nebeegzistuoja. Tuo tarpu naujus turtus turi sukurti pramoninis darbas; kasmet dalis šių turtų yra iš anksto skiriama tiems, kurie paskolino išeikvotus turtus; ši dalis yra atimama iš turto gamintojų užkraunant jiems mokesčius, kad būtų galima ją atiduoti valstybės kreditoriams, ir pagal tam tikrai šaliai įprastą santykį tarp kapitalo ir palūkanų tariama esant įsivaizduojamą kapitalą, kuris yra tokio pat dydžio kaip ir tas kapitalas, iš kurio galėtų atsirasti metinė renta,

skolų kaupimas gali atrodyti kaip kapitalo kaupimas, kuo ryškiausiai parodo, kaip kredito sistemoje yra iškraipomi realūs santykiai. Šie skolos dokumentai, kurie yra išduoti už pradžioje pasiskolintą ir jau seniai išleistą kapitalą, šie popieriniai panaikinto kapitalo dublikatai funkcionuoja jų savininkams kaip kapitalas tuo atveju, jeigu jie yra pardavimui tinkamos prekės ir, vadinasi, gali būti vėl paversti kapitalu.

Tiesa, mes taip pat matėme, kad nuosavybės titulai į akcines bendroves, geležinkelius, rūdos kasyklas ir kt. iš tikrųjų yra titulai į tikrąjį kapitalą. Tačiau jie neleidžia disponuoti šiuo kapitalu. Jo negalima išimti. Šie titulai teduoda teisinę pretenziją į dalį pridedamosios vertės, kurią šis kapitalas turi pasisavinti. Bet ir šie titulai pasidaro popieriniais tikrojo kapitalo dublikatais, lyg važtaraštis įgytų vertę drauge su pačiu kroviniu ir tuo pačiu metu su juo. Jie pasidaro nominaliniai nesančio kapitalo atstovai. Nes tikrasis kapitalas egzistuoja šalia jų ir, žinoma, nepereina į kitas rankas dėl to, kad šie dublikatai eina iš rankų į rankas. Jie pasidaro palūkanas duodančio kapitalo forma ne tik todėl, kad užtikrina tam tikras pajamas, bet ir todėl, kad parduodant galima už juos gauti atgal pinigus kaip už kapitalo vertes. Kai šių popierių kaupimas išreiškia geležinkelių, rūdos kasyklų, garlaivių ir t. t. kaupimą, jis išreiškia tikrojo reprodukcijos proceso išsiplėtimą,— lygiai taip, kaip kilnojamojo turto apmokestinimo padidėjimas rodo šio kilnojamojo turto padidėjimą. Tačiau kaip dublikatai, kurie patys gali būti pardavinėjami kaip prekės ir todėl cirkuliuoja kaip kapitalo vertės, jie yra iliuziniai, ir jų vertės dydis gali mažėti ir didėti visai nepriklausomai nuo tikrojo kapitalo, kurio titulai jie yra, vertės judėjimo. Jų vertės dydis, t. y. jų kursas biržoje, neišvengiamai turi tendenciją didėti mažėjant palūkanų normai, jei šis mažėjimas, nepriklausomai nuo piniginio kapitalo specifinio judėjimo, yra paprasta pelno normos mažėjimo tendencijos pasekmė. Tad jau dėl vienos šios priežasties, besivystant kapitalistinei gamybai, šis įsivaizduojamasis turtas didėja, nes didėja vertė kiekvienos jo proporcingų dalių, kurios turi tam tikrą pradinę nominalinę vertę[7].

Laimėjimai ir nuostoliai dėl šių nuosavybės titulų kainų svyravimų, kaip ir tų titulų centralizacija geležinkelių karalių ir t. t. rankose, dėl pačios dalyko esmės vis labiau ir labiau pasireiškia

skirta atiduoti kreditoriams (*Sismondi:* «Nouveaux principes», II, 230 psl. [žr. *Сисмонди:* «Новые начала политической экономии», II t., Соцэкгиз. 1937, 111—112 psl.]).

[7] Dalis sukaupto piniginio kapitalo, naudojamo paskoloms duoti, faktiškai yra paprasta pramoninio kapitalo išraiška. Pavyzdžiui, kai Anglija 1857 metais įdėjo į Amerikos geležinkelius ir kitas įmones 80 milijonų sv. st., šie įdėjimai buvo padaryti beveik vien išvežant Anglijos prekes, už kurias amerikiečiams visai nereikėjo mokėti. Anglijos eksportininkai išrašydavo už šias prekes vekselius į Ameriką, kuriuos Anglijoje supirkdavo akcijų įgijėjai ir siųsdavo į Ameriką užsakytų akcijų vertei apmokėti.

kaip rezultatas lošimo, kuris pakeičia darbą kaip pradinį kapitalistinės nuosavybės įgijimo būdą ir taip pat pakeičia ir tiesioginę prievartą. Ši įsivaizduojamo piniginio turto rūšis, kaip jau aukščiau minėta, sudaro labai žymią ne tik privačių asmenų piniginio turto, bet ir bankininkų kapitalo dalį.

Būtų galima,— mes tai paminime tik norėdami greičiau baigti šį klausimą,— piniginio kapitalo kaupimu taip pat suprasti turto kaupimą rankose bankininkų (skolintojų iš profesijos) kaip tarpininkų tarp privačių piniginių kapitalistų, iš vienos pusės, ir valstybės, municipalitetų ir atgaminančių paskolos ėmėjų — iš antros; be to, visą milžinišką kredito sistemos išsiplėtimą, visą kreditą aplamai šie bankininkai eksploatuoja kaip savo privatų turtą. Sie žmonės kapitalą ir pajamas visada turi piniginė forma arba tiesioginių piniginių reikalavimų forma. Turtų kaupimas šioje klasėje gali vykti labai skirtinga nuo tikrojo kaupimo kryptimi, tačiau tai, šiaip ar taip, įrodo, kad ši klasė pasiglemžia gerą jo dalį.

Susiaurinkime nagrinėjamą klausimą. Valstybiniai fondai, kaip ir akcijos bei įvairūs kiti vertybiniai popieriai, yra įdėjimo sferos skolinamajam kapitalui, kapitalui, kurio paskirtis yra duoti palūkanas. Jie yra šio kapitalo skolinimo formos. Bet jie patys nėra tas skolinamasis kapitalas, kuris yra į juos įdedamas. Iš antros pusės, kadangi kreditas vaidina tiesioginį vaidmenį reprodukcijos procese, reikia turėti galvoje štai ką: kai pramonininkas arba pirklys nori diskontuoti vekselį arba gauti paskolą, jam nereikia nei akcijų, nei valstybinių popierių. Jam reikia pinigų. Todėl jis užstato arba parduoda šiuos vertybinius popierius, jeigu jis kitaip negali gauti pinigų. Štai apie *šio* skolinamojo kapitalo kaupimą mes ir kalbame ir, be to, specialiai apie skolinamojo piniginio kapitalo kaupimą. Mes čia nekalbame apie namų, mašinų ir kito pagrindinio kapitalo skolinimą. Taip pat mes nekalbame apie tas paskolas, kurias pramonininkai ir pirkliai duoda vienas kitam prekėmis ir reprodukcijos proceso rato ribose, nors ir šį momentą mes dar pirma turėsime nuodugniau išnagrinėti; mes kalbame vien apie pinigines paskolas, kurias bankininkai, kaip tarpininkai, suteikia pramonininkams ir pirkliams.

Taigi pirmiausia analizuokime komercinį kreditą, t. y. kreditą, kurį reprodukcijos procese veikiantieji kapitalistai teikia vienas kitam. Jis sudaro kredito sistemos pagrindą. Jam atstovauja vekselis, skolos dokumentas su tam tikru mokėjimo terminu, document of deferred payment*. Kiekvienas teikia kreditą viena ranka ir gauna kreditą kita ranka. Tuo tarpu palikime nuošalyje bankinį kreditą, kuris sudaro visai kitokį, iš esmės skirtingą momentą. Jeigu šie vekseliai savo ruožtu cirkuliuoja tarp pačių pirklių kaip mokėjimo priemonė, yra perduodami vienas kitam

* Dokumentas apie atidėtą mokėjimą. *Red.*

padarant juose perleidžiamuosius užrašus, diskontui netarpininkaujant, tai ši cirkuliacija tėra skolos reikalavimo perkėlimas nuo *A* į *B*, ir dėl to visiškai nepasikeičia bendras sąryšis. Tai tik pastato vieną asmenį į kito vietą. Ir net šiuo atveju likvidacija gali įvykti be pinigų įsikišimo. Pavyzdžiui, verpyklos savininkas *A* turi apmokėti vekselį medvilnės makleriui *B*, o šis pastarasis — importininkui *C*. Jei *C* drauge su tuo eksportuoja verpalus, o taip būna gana dažnai, tai jis už vekselį gali pirkti iš *A* verpalus, o verpyklos savininkas *A* padengia savo skolą makleriui *B* pastarojo vekseliu, kurį *A* yra gavęs kaip mokėjimą iš *C*, ir pinigais reikia sumokėti daugiausia tik saldo. Viso šio santorio rezultatas tėra medvilnės mainai į verpalus. Eksportininkas atstovauja tik verpyklos savininkui, medvilnės makleris — medvilnę auginančiam plantatoriui.

Šio grynai komercinio kredito apytakos atžvilgiu reikia pažymėti du momentus:

Pirma: šių savitarpio skolos reikalavimų padengimas priklauso nuo kapitalo sugrįžimo, t. y. nuo akto *Pr—P*, kuris tėra atidėtas. Jei verpyklos savininkas yra gavęs vekselį iš kartūno fabrikanto, tai pastarasis gali sumokėti, jei rinkoje esantis jo kartūnas bus parduotas iki mokėjimo termino. Jei grūdų spekuliantas išrašė vekselį į savo agentą, tai agentas galės sumokėti pinigus, jei per šį laiką jam pavyks parduoti grūdus laukiama kaina. Taigi šie mokėjimai priklauso nuo reprodukcijos, t. y. nuo gamybos ir vartojimo proceso, nenutrūkstamumo. Bet kadangi kreditas yra savitarpio pobūdžio, tai vieno mokumas tuo pačiu metu priklauso nuo kito mokumo; nes vekselio davėjas, išduodamas savo vekselį, gali tikėtis arba kapitalo sugrįžimo į jo paties įmonę arba kapitalo grįžimo į įmonę trečiojo asmens, kuris per tam tikrą laiką turi jam sumokėti pagal vekselį. Jei paliksime nuošalyje orientavimąsi į tai, kad kapitalas sugrįš, tai gali būti sumokėta tik iš atsarginio kapitalo, kuriuo disponuoja vekselio davėjas savo pasižadėjimams įvykdyti tuo atveju, jei kapitalo sugrįžimas užtruktų.

Antra: ši kredito sistema nepašalina būtinumo mokėti grynais pinigais. Pirmiausia didelė išlaidų dalis visada turi būti daroma grynais pinigais: darbo užmokestis, mokesčiai ir t. t. Toliau, tarkime, pvz., kad *B*, kuris yra gavęs iš *C* vietoj mokėjimo vekselį, iki sueinant šio vekselio terminui pats turi sumokėti asmeniui *D* pagal vekselį, kuriam jau yra suėjęs mokėjimo terminas, o šiam tikslui jam yra reikalingi gryni pinigai. Tokia užbaigta reprodukcijos apytaka, kokią mes anksčiau tarėme esant tarp medvilnę auginančio plantatoriaus ir medvilnės verpyklos savininko ir atvirkščiai, gali būti tik išimtis; apytaka turi būti nuolat pertraukiama daugelyje vietų. Nagrinėdami reprodukcijos procesą (II knyga, III skyrius), mes matėme, kad pastoviojo kapitalo gamintojai

iš dalies tarpusavyje maino pastovųjį kapitalą. Štai kodėl vekseliai gali būti tarpusavyje daugiau ar mažiau padengiami. Tas pat būna ir kylančiąja gamybos linija, kai, pvz., medvilnės makleris išrašo įsakytinį vekselį į verpyklos savininką, verpyklos savininkas — į kartūno fabrikantą, šis pastarasis — į eksportininką, eksportininkas — į importininką (gal būt, vėl į medvilnės importininką). Tačiau čia nėra santorių apytakos, vadinasi, ir uždaro reikalavimų rato. Pavyzdžiui, verpyklos savininko reikalavimo audimo fabriko savininkui nekompensuoja anglies tiekėjo reikalavimas mašinų gamintojui; verpyklos savininkas savo įmonėje niekad negali sukurti priešpriešinio reikalavimo mašinų gamintojui, nes jo produktas, verpalai, niekad negali įeiti kaip elementas į mašinų reprodukcijos procesą. Todėl tokie reikalavimai turi būti padengiami pinigais.

Šio komercinio kredito ribos, nagrinėjant jas kaip tokias, yra šios: 1) pramonininkų ir pirklių turtas, t. y. atsarginis kapitalas, kurį jie turi savo žinioje tam atvejui, jeigu užtruktų kapitalo sugrįžimas; 2) pats šis sugrįžimas. Pastarasis gali tam tikrą laiką užtrukti, arba prekių kainos gali per šį laiko tarpą kristi, arba staiga gali atsitikti, kad prekių negalima parduoti dėl rinkų sustingimo. Kuo vekselio terminas yra ilgesnis, tuo didesnis, pirma, turi būti atsarginis kapitalas ir tuo didesnė yra galimybė, kad kapitalo sugrįžimas sumažės arba užtruks dėl kainų kritimo arba rinkų perpildymo. Ir toliau, sugrįžimas yra tuo mažiau užtikrintas, kuo daugiau pradinį santorį sąlygojo spekuliacija prekių kainų kilimu arba kritimu. Tačiau yra aišku, kad išsivysčius darbo gamybiniam pajėgumui, vadinasi, ir gamybai stambiu mastu: 1) rinkos išsiplečia ir nutolsta nuo gamybos vietos, 2) todėl kreditas turi būti teikiamas ilgesniam laikui ir, vadinasi, 3) spekuliacinis elementas vis labiau ir labiau turi vyrauti santoriuose. Gamyba stambiu mastu ir tolimoms rinkoms atiduoda visą produktą į prekybos rankas; tačiau yra negalima, kad nacijos kapitalas padvigubėtų ir kad prekyba savaime pajėgtų už savo kapitalą supirkti visą nacionalinį produktą ir po to vėl jį parduoti. Vadinasi, kreditas čia yra neišvengiamas — kreditas, kurio apimtis didėja augant produkcijos vertei ir kurio terminai ilgėja didėjant rinkų nuotoliui. Čia yra sąveika. Gamybos proceso vystymasis išplečia kreditą, o kreditas veda į pramonės ir prekybos operacijų išsiplėtimą.

Jei nagrinėsime šį kreditą atskirai nuo bankinio kredito, tai bus aišku, kad jis auga kartu su paties pramoninio kapitalo apimtimi. Skolinamasis kapitalas ir pramoninis kapitalas čia yra tolygūs; paskolinti kapitalai yra prekiniai kapitalai, skirti arba galutiniam individualiniam vartojimui, arba pastoviųjų gamybinio kapitalo elementų padengimui. Vadinasi, tai, kas čia atrodo kaip paskolintas kapitalas, visada yra kapitalas, kuris yra tam tikroje

reprodukcijos proceso fazėje, bet kuris perkant ir parduodant pereina iš vienų rankų į kitas, ir ekvivalentą už jį pirkėjas sumoka tik vėliau, iš anksto nustatytu laiku. Pavyzdžiui, medvilnė mainais į vekselį pereina į verpyklos savininko rankas, verpalai mainais į vekselį — į kartūno fabrikanto rankas, kartūnas mainais į vekselį pereina į rankas pirklio, iš kurio rankų mainais į vekselį atitenka eksportininkui, pastarasis mainais į vekselį perduoda jį Indijos pirkliui, kuris parduoda jį ir vietoj jo perka indigą ir t. t. Pereidama iš vienų rankų į kitas, medvilnė virsta kartūnu, kartūnas galų gale yra išvežamas į Indiją ir išmainomas į indigą, kuris laivu atgabenamas į Europą ir ten vėl patenka į reprodukcijos procesą. Įvairioms reprodukcijos proceso fazėms čia tarpininkauja kreditas ir verpyklos savininkas nemoka grynais pinigais už medvilnę, kartūno fabrikantas — už verpalus, pirklys — už kartūną ir t. t. Pirmuosiuose proceso aktuose prekė-medvilnė išeina įvairias savo gamybos fazes ir šį perėjimą įvykdyti padeda kreditas. Bet kai tik medvilnė įgauna gamyboje galutinę savo formą kaip prekė, tas pats prekinis kapitalas dar tik pereina per rankas įvairių pirklių, kurie gabena ją į tolimą rinką ir kurių paskutinis galų gale parduoda ją vartotojui, nupirkdamas vietoj jos kitą prekę, kuri įeina arba į vartojimo procesą arba į reprodukcijos procesą. Vadinasi, čia reikia skirti du periodus: per pirmąjį periodą kreditas padeda tikroms iš eilės vykstančioms fazėms tam tikro daikto gamyboje; per antrąjį periodą — tik perėjimui iš vieno pirklio rankų į kito pirklio rankas, kuris čia apima ir transportą, vadinasi, aktą *Pr—P*. Bet ir čia prekė vis dar tebėra cirkuliacijos akte, vadinasi, tam tikroje reprodukcijos proceso fazėje.

Taigi tai, kas čia skolinama, anaiptol nėra nenaudojamas kapitalas,— tai yra kapitalas, kuris savo savininko rankose turi pakeisti savo formą, kuris yra tokios formos, kuria jis savo savininkui tėra prekinis kapitalas, t. y. kapitalas, kuris turi būti paverstas atgal į kitą formą, būtent, kuris pirmiausia turi būti bent paverstas pinigais. Taigi čia kreditui tarpininkaujant įvyksta prekės metamorfozė: ne tik *Pr—P*, bet ir *P—Pr* ir tikrasis gamybos procesas. Kredito gausumas reprodukcijos apytakos ribose — bankinį kreditą paliksime nuošalyje — anaiptol nereiškia gausumo nenaudojamų kapitalų, kurių siūloma skolintis ir kurie ieško pelningo įdėjimo,— jis reiškia, kad reprodukcijos procese yra naudojama daug kapitalo. Taigi kreditas čia tarpininkauja: 1) jeigu yra kalbama apie pramoninius kapitalistus,— pramoninio kapitalo perėjimui iš vienos fazės į kitą, ryšiui tarp gamybos sferų, kurios susiliečia viena su kita ir įsiskverbia viena į kitą; 2) jeigu yra kalbama apie pirklius,— prekių gabenimui ir perėjimui iš vienų rankų į kitas, kol jos galutinai parduodamos už pinigus arba išmainomos į kitą prekę.

Kredito maksimumas čia reiškia, kad pramoninis kapitalas yra visas įtrauktas į gamybą, t. y., kad jo atgaminamasis pajėgumas

yra nepaprastai įtemptas, nepaisant vartojimo ribų. Šias vartojimo ribas išplečia paties reprodukcijos proceso įtampa; iš vienos pusės, ji padidina darbininkų ir kapitalistų vykdomą pajamų suvartojimą, iš antros, ji yra tolygi gamybinio vartojimo įtampai.

Kol reprodukcijos procesas vyksta nenutrūkstamai ir todėl kapitalo sugrįžimas lieka užtikrintas, šis kreditas laikosi tvirtai ir plečiasi, o jo plėtimasis remiasi paties reprodukcijos proceso plėtimusi. Kai tik dėl sulėtėjusio įplaukimo atgal, perpildytų rinkų, kritusių kainų prasideda sustingimas, atsiranda pramoninio kapitalo perteklius, bet tokia forma, kokia tas kapitalas nepajėgia atlikti savo funkcijų. Yra daugybė prekinio kapitalo, bet jo neįmanoma realizuoti. Yra daugybė pagrindinio kapitalo, bet dėl reprodukcijos sustingimo didžiulė jo dalis yra nenaudojama. Kreditas sumažėja: 1) nes šis kapitalas yra nenaudojamas, t. y. jis, negalėdamas atlikti savo metamorfozės, yra sustojęs vienoje iš savo reprodukcijos fazių; 2) nes yra pakirstas pasitikėjimas nenutrūkstama reprodukcijos proceso eiga; 3) nes yra sumažėjusi šio komercinio kredito paklausa. Verpyklos savininkui, kuris sumažina savo gamybą ir kurio sandėlyje yra daugybė neparduotų verpalų, nėra reikalo pirkti medvilnę kreditan. Pirkliui nėra reikalo pirkti kreditan prekes, nes jis ir šiaip jų turi daugiau negu reikia.

Vadinasi, jei šis išsiplėtimas arba nors tik normali reprodukcijos proceso įtampa sutrinka, tai kartu atsiranda ir kredito trūkumas; pasidaro sunkiau gauti prekes kreditan. Reikalavimas mokėti grynais pinigais ir atsargumas parduodant kreditan ypač yra būdingi tai pramoninio ciklo fazei, kuri seka betarpiškai po kracho. O pačios krizės metu, kai kiekvienas turi ką parduoti, bet negali parduoti ir vis dėlto turi parduoti, kad galėtų sumokėti, kapitalo masė — ne laisvo ir ieškančio įdėjimo, o savo reprodukcijos procese suvaržyto kapitalo masė — yra didžiausia kaip tik tada, kai ir kredito trūkumas yra didžiausias (ir todėl yra aukščiausia bankinio kredito diskonto norma). Daugybė jau įdėto kapitalo tuo metu iš tikrųjų lieka nenaudojama, nes reprodukcijos procesas yra sustojęs. Fabrikai neveikia, žaliavos susikaupia, pagaminti produktai perpildo prekių rinką. Todėl yra be galo neteisinga tokią padėtį aiškinti tuo, kad, esą, trūksta gamybinio kapitalo. Kaip tik tokiu laikotarpiu yra gamybinio kapitalo perteklius iš dalies palyginti su normaliu, bet šiuo momentu sumažėjusiu reprodukcijos mastu, iš dalies palyginti su sumažėjusiu vartojimu.

Įsivaizduokime, kad visa visuomenė susideda tik iš pramoninių kapitalistų ir samdomųjų darbininkų. Toliau, palikime nuošalyje kainų kitimus, kurie trukdo didelėms visuminio kapitalo dalims atgaminti save sutinkamai su savo vidutinėmis sąlygomis ir kurie, esant tiems visuotiniams viso reprodukcijos proceso ryšiams, kuriuos išvysto kaip tik kreditas, neišvengiamai turi sukelti laikinus

visuotinio sustingimo reiškinius. Taip pat palikime nuošalyje fiktyvius santorius ir spekuliacines apyvartas, kurias skatina kreditas. Tokiu atveju krizę būtų galima išaiškinti tik įvairių šakų gamybos disproporcija ir pačių kapitalistų vartojimo ir jų vykdomo kaupimo disproporcija. Bet esant šiai padėčiai, į gamybą įdėtų kapitalų padengimas daugiausia priklauso nuo negamybinių klasių vartojamojo pajėgumo, o darbininkų vartojamąjį pajėgumą apriboja iš dalies darbo užmokesčio dėsniai, iš dalies tai, kad darbininkai tik tol samdomi, kol jie gali būti kapitalistų klasės pelningai panaudojami. Visų tikrųjų krizių paskutinė priežastis visuomet lieka masių skurdas ir vartojimo ribotumas, veikiąs prieš kapitalistinės gamybos siekimą tokiu būdu vystyti gamybines jėgas, lyg jų vystymosi riba būtų tik absoliutus visuomenės vartojamasis pajėgumas.

Apie tikrąjį gamybinio kapitalo trūkumą, bent kapitalistiškai išsivysčiusiose šalyse, gali būti kalbama tik ištikus visuotiniam nederliui — arba trūkstant pagrindinių maisto produktų, arba svarbiausių pramonės žaliavų.

Bet prie šio komercinio kredito prisideda piniginis kreditas tikrąja šio žodžio prasme. Pramonininkų ir pirklių savitarpio kreditavimas susipina su piniginėmis paskolomis, kurias jie gauna iš bankininkų ir pinigų skolintojų. Diskontuojant vekselį, paskola tėra nominali. Fabrikantas parduoda savo produktą už vekselį ir jis šį vekselį diskontuoja pas bill-broker'į*. Iš tikrųjų pastarasis skolina tik kreditą savo bankininko, kuris savo ruožtu skolina jam savo indėlininkų piniginį kapitalą, o šie indėlininkai patys yra pramonininkai ir pirkliai, taip pat ir darbininkai (taupomosioms kasoms tarpininkaujant), žemės rentos gavėjai ir kitos negamybinės klasės. Tuo būdu kiekvienam individualiniam fabrikantui arba pirkliui atkrinta tiek reikalas turėti stambų atsarginį kapitalą, tiek ir priklausomybė nuo kapitalo faktinio sugrįžimo. Bet antra vertus, iš dalies tiesiog dėl jojamųjų vekselių, iš dalies dėl prekybinių santorių, kurių tikslas tėra fabrikuoti vekselius, visas procesas taip susikomplikuoja, kad įmonė, į kurią tarytum sklandžiai sugrįžta kapitalas, gali atrodyti labai solidi dar ilgą laiką po to, kai iš tikrųjų sugrįžimas tėra pasiekiamas iš dalies išnaudojant apgautus pinigų skolintojus, iš dalies — apgautus gamintojus. Todėl prieš pat krachą įmonė visada atrodo beveik perdėtai sveika. Pavyzdžiui, tai geriausiai įrodo 1857 ir 1858 metų «Reports on Bank Acts», kur visi bankų direktoriai, pirkliai, žodžiu tariant, visi pakviesti ekspertai su lordu Overstonu priešakyje sveikino vienas kitą su klestinčiu ir sveiku komercinės veiklos vystymusi, — lygiai vieną mėnesį prieš tai, kai 1857 metų rugpiūčio mėnesį prasidėjo krizė. Ir Tukas savo «History of Prices» [«Kainų istorijoje»], istoriškai ap-

* Vekselių makleri. *Red.*

rašydamas kiekvieną atskirą krizę, nuostabiai vis iš naujo pasiduoda šiai iliuzijai. Įmonės visada yra labai sveikos ir reikalai kuo puikiausiai klojasi, kol staiga prasideda krachas.

Dabar mes grįšime prie piniginio kapitalo kaupimo.

Ne kiekvienas skolinamojo piniginio kapitalo padidėjimas rodo tikrąjį kapitalo kaupimą arba reprodukcijos proceso išsiplėtimą. Tai aiškiausiai pasirodo toje pramoninio ciklo fazėje, kuri betarpiškai eina po pergyventos krizės, kai didelė daugybė skolinamojo kapitalo yra nenaudojama. Tais momentais, kai gamybos procesas sumažėja (Anglijos pramonės apygardose po 1847 m. krizės gamyba sumažėjo vienu trečdaliu), kai prekių kainos pasiekia savo žemiausią tašką, kai verslumo dvasia yra paralyžiuota, tokiais momentais viešpatauja žema palūkanų norma, kuri šiuo atveju terodo, kad skolinamasis kapitalas yra padidėjęs kaip tik todėl, kad yra sumažėjęs ir paralyžiuotas pramoninis kapitalas. Kritus prekių kainoms, sumažėjus apyvartoms, sumažėjus į darbo užmokestį įdėtam kapitalui, žinoma, reikia mažiau cirkuliacijos priemonių; antra vertus, po to, kai yra likviduotos užsienio skolos iš dalies aukso išplaukimu, iš dalies bankrotais, jau nebėra reikalingi papildomi pinigai pasaulinių pinigų funkcijai; pagaliau vekselių diskonto operacijų apimtis sumažėja, sumažėjus pačių šių vekselių skaičiui ir sumai,— visa tai yra savaime aišku. Tokiu būdu skolinamojo piniginio kapitalo — ir kaip cirkuliacijos priemonių, ir kaip mokėjimo priemonių — paklausa sumažėja (apie naujus kapitalo įdėjimus dar nekalbama) ir todėl skolinamasis kapitalas pasidaro palyginti gausus. Bet kartu, kaip parodysime vėliau, ir skolinamojo piniginio kapitalo pasiūla tokiomis aplinkybėmis neabejotinai padidėja.

Antai, po 1847 m. krizės viešpatavo «apyvartų sumažėjimas ir didelis pinigų perteklius» («Commercial Distress», 1847—1848 m. Parodymas Nr. 1664), palūkanų norma buvo labai žema dėl to, kad «beveik visiškai buvo sunykusi prekyba ir beveik visiškai nebuvo galima įdėti pinigų» (ten pat, 45 psl. Hodžsono, Royal Bank of Liverpool [Liverpulio karališkojo banko] direktoriaus, parodymas). Kokias nesąmones prasimano šie ponai (o Hodžsonas dar yra vienas iš geriausiųjų), norėdami tai išsiaiškinti, matyti iš šios frazės: «Sunkumai (1847 metais) kilo todėl, kad šalyje tikrai sumažėjo piniginis kapitalas, ir šį sumažėjimą sukėlė iš dalies reikalas apmokėti auksu įvežimą iš visų pasaulio šalių, iš dalies apyvartinio kapitalo (floating capital) virtimas pagrindiniu kapitalu». Visai nesuprantama, kokiu būdu apyvartinio kapitalo virtimas pagrindiniu kapitalu gali sumažinti šalies piniginį kapitalą, nes, pvz., tiesiant geležinkelius, kur tuo metu daugiausia buvo įdedamas kapitalas, nei auksas, nei banknotai nebuvo naudojami kaip medžiaga viadukams įrengti arba bėgiams gaminti, o pinigai, gauti už

geležinkelių akcijas, jeigu jie buvo deponuojami tik atliekant mokėjimus, funkcionavo kaip bet kurie kiti bankuose deponuoti pinigai ir, kaip jau esame parodę aukščiau, net padidindavo tam tikram laikui skolinamąjį piniginį kapitalą; o kai šie pinigai tikrai buvo sunaudojami statybai, jie cirkuliavo šalyje kaip pirkimo ir mokėjimo priemonės. Piniginį kapitalą galėjo paliesti apyvartinio kapitalo virtimas pagrindiniu kapitalu tik tuo atveju, jei pagrindinis kapitalas nėra eksportui tinkamas objektas, vadinasi, dėl to, kad negalima išvežti, atkrinta ir laisvasis kapitalas, kuris susidaro iš įplaukų, gautų už išvežtas prekes, tuo būdu atkrinta ir įplaukos grynais pinigais arba lydiniais. Bet ir Anglijos eksporto prekių masės tuomet gulėjo sandėliuose užsienio rinkose, nerasdamos pirkėjų. Mančesterio ir kitų vietų pirkliai bei fabrikantai dalį savo įmonių normalaus kapitalo buvo tvirtai įdėję į geležinkelių akcijas ir todėl, norėdami, kad jų įmonės ir toliau veiktų, pasidarė priklausomi nuo skolinamojo kapitalo; ryšium su tuo šių pirklių bei fabrikantų floating capital tikrai buvo įstrigęs ir jie turėjo pakelti tos aplinkybės pasekmes. Bet būtų buvę tas pat, jeigu jų įmonėms priklausantį, bet iš jų išimtą kapitalą jie būtų įdėję ne į geležinkelius, o, pvz., į kalnakasybą, kurios produktai — geležis, anglis, varis ir t. t. — patys yra floating capital. — Tikras laisvojo piniginio kapitalo sumažėjimas dėl nederliaus, grūdų įvežimo ir aukso išvežimo, savaime suprantama, buvo faktas, kuris nieko bendro su geležinkelių spekuliacijomis neturėjo. — «Beveik visi prekybos namai pradėjo daugiau ar mažiau silpninti savo įmones, norėdami įdėti pinigus į geležinkelius». — «Tokios didelės paskolos, kurias geležinkeliams davė prekybos namai, paskatino šiuos pastaruosius perdaug smarkiai remtis bankais, diskontuojant vekselius, ir tokiu būdu palaikyti savo komercinę veiklą» (tas pats Hodžsonas, ten pat, 67 psl.). «Mančesteryje daugelis turėjo didžiulius nuostolius dėl geležinkelių spekuliacijų» (R. Gardneris, ne kartą cituotas I knygos XIII skirsnyje, 3 poskyris, c ir kitose vietose; parodymas Nr. 4884, ten pat).

Svarbiausioji 1847 m. krizės priežastis buvo milžiniškas rinkos perpildymas ir neribota spekuliacija prekyboje Ost-Indijos prekėmis. Bet ir kitos aplinkybės atvedė į krachą labai turtingas šios šakos firmas: «Jos gausiai turėjo lėšų, bet negalėjo paversti jų likvidžiomis. Visas jų kapitalas buvo įstrigęs žemės nuosavybėje Maurikijaus saloje arba indigo ir cukraus fabrikuose. Kai jos po to prisiėmė pasižadėjimus 5—600 000 sv. st. sumai, jos neturėjo jokių laisvų lėšų savo vekseliams apmokėti, ir galų gale paaiškėjo, kad savo vekseliams apmokėti jos turi orientuotis vien į kreditą» (Č. Terneris, stambus Ost-Indijos pirklys Liverpulyje, Nr. 730, ten pat). Toliau mes turime Gardnerio parodymus (Nr. 4872, ten pat): «Tuojau po to, kai buvo sudaryta sutartis su Kinija, šaliai atsivėrė tokios plačios perspektyvos nepaprastai iš-

plėsti mūsų prekybą su Kinija, kad papildomai prie visų mūsų jau esančių fabrikų buvo pastatyta daugelis didelių fabrikų specialiai turint tikslą gaminti Kinijos rinkoje labiausiai perkamus medvilninius audinius. — 4874. Kaip baigėsi šis reikalas? — Didžiausiu nusmukimu, kurio beveik neįmanoma aprašyti; aš nemanau, kad iš viso 1844—1845 m. eksporto į Kiniją buvo atgauta daugiau kaip $^2/_3$ visos sumos; kadangi arbatžolės yra svarbiausias Kinijos eksporto objektas ir kadangi mums buvo teikiama didelių vilčių, tai mes, fabrikantai, tvirtai tikėjomės, jog bus smarkiai sumažinti muitai arbatžolėms». Ir štai mes turime naiviai išreikštą būdingą Anglijos fabrikanto credo [tikėjimo simbolį]: «Mūsų prekybos užsienio rinkoje neapriboja šios rinkos pajėgumas pirkti prekes, bet ją apriboja čia, mūsų šalyje, mūsų pajėgumas suvartoti produktus, kuriuos mes gauname mainais už mūsų pramonės gaminius». (Palyginti neturtingos šalys, su kuriomis prekiauja Anglija, galėtų, žinoma, apmokėti ir suvartoti bet kokį Anglijos gaminių kiekį, tik, deja, turtingoji Anglija neįstengia suvirškinti produktų, kuriuos ji gauna mainais už savo eksportą.) «4876. Aš pradžioje pasiunčiau kai kurias savo prekes, kurios buvo parduotos maždaug su 15% nuostoliu; kartu aš buvau tvirtai įsitikinęs, kad mano agentai supirks arbatžoles tokia kaina, kad jų pardavimas mūsų šalyje duos pelną, kuris bus pakankamai didelis, kad galėtų padengti šį nuostolį; bet vietoj pelno aš kartais turėdavau 25 ir net 50% nuostolio. — 4877. Ar fabrikantai eksportavo savo sąskaitą? — Daugiausia; pirkliai, kaip matyti, greitai įsitikino, kad iš šio reikalo nieko neišeis, ir, užuot patys dalyvavę šitaip siunčiant prekes, daugiau skatino fabrikantus savarankiškai siųsti produktus». — Priešingai, 1857 metais nuostoliai ir bankrotai teko daugiausia pirkliams, nes šį kartą fabrikantai leido jiems perpildyti svetimas rinkas «jų pačių sąskaita».

Piniginis kapitalas gali padidėti dėl to, kad, išsiplėtus bankų operacijoms (žr. toliau Ipsvičo pavyzdį, kur per nedaugelį metų prieš pat 1857 m. žemės nuomininkų indėliai keturgubai padidėjo), tai, kas anksčiau buvo privataus asmens lobis arba monetų atsarga, tam tikram laikui paprastai virsta skolinamuoju kapitalu. Toks piniginio kapitalo padidėjimas tiek pat mažai išreiškia gamybinio kapitalo augimą, kaip, pvz., indėlių padidėjimas Londono akciniuose bankuose po to, kai šie bankai yra pradėję mokėti palūkanas už indėlius. Kol gamybos mastas nesikeičia, dėl šio padidėjimo pagausėja tik skolinamasis piniginis kapitalas palyginti su gamybiniu kapitalu. Tuo yra paaiškinama žema palūkanų norma.

Jei reprodukcijos procesas vėl pasiekia klestėjimo būklę, kuri eina pirma be galo didelio įtempimo, tai komercinis kreditas nepaprastai išsiplečia ir «sveiką» šio išsiplėtimo pagrindą tokiu atveju

tikrai vėl sudaro lengvesnis kapitalų sugrįžimas ir gamybos išsiplėtimas. Esant tokiai padėčiai, palūkanų norma vis dar yra žema, nors ir viršija savo minimumą. Tai iš tikrųjų *vienintelis* laikotarpis, kai galima pasakyti, kad žema palūkanų norma ir todėl santykinis skolinamojo kapitalo gausumas sutampa su tikruoju pramoninio kapitalo išsiplėtimu. Kapitalo sugrįžimo lengvumas ir reguliarumas, susijęs su padidėjusiu komerciniu kreditu, užtikrina, nepaisant padidėjusios paklausos, skolinamojo kapitalo pasiūlą ir neleidžia kilti palūkanų normai. Antra vertus, tik dabar pradeda vaidinti pastebimą vaidmenį tie pasipelnymo riteriai, kurie verčiasi be atsarginio kapitalo ar net iš viso be jokio kapitalo ir todėl operuoja, naudodamiesi vien tik piniginiu kreditu. Prie to prisideda dar didelis įvairių formų pagrindinio kapitalo augimas ir daugybės naujų didelių įmonių steigimas. Palūkanų norma dabar pakyla iki savo vidutinio lygio. Savo maksimumą ji pasiekia vėl tada, kai prasideda nauja krizė, kai kreditas staiga nutrūksta, kai mokėjimai sustabdomi, kai reprodukcijos procesas yra paralyžiuojamas ir, išskyrus anksčiau minėtąsias išimtis, kartu su beveik absoliučiu skolinamojo kapitalo trūkumu atsiranda nenaudojamo pramoninio kapitalo perteklius.

Vadinasi, skolinamojo kapitalo judėjimas, kaip jis pasireiškia palūkanų normos svyravimais, paimtas kaip visuma, vyksta pramoninio kapitalo judėjimui priešinga kryptimi. Fazė, kurioje žema, bet savo minimumą viršijanti palūkanų norma sutampa su «pagerėjimu» ir su didėjančiu, krizei pasibaigus, pasitikėjimu, ir ypač fazė, kurioje ji pasiekia savo vidutinį dydį — vidurį, vienodai nutolusį nuo minimumo ir maksimumo,— tik šie du momentai išreiškia skolinamojo kapitalo gausumo ir pramoninio kapitalo didelio išsiplėtimo sutapimą. Tačiau pramoninio ciklo pradžioje žema palūkanų norma sutampa su pramoninio kapitalo sumažėjimu, o ciklo pabaigoje aukšta palūkanų norma sutampa su pramoninio kapitalo pertekliumi. Žema palūkanų norma, kuri yra susijusi su «pagerėjimu», rodo, kad komerciniam kreditui tik nedideliu mastu yra reikalingas bankinis kreditas, nes jis vis dar stovi ant savo kojų.

Su šiuo pramoniniu ciklu yra taip, kad, jeigu yra duotas pirmas postūmis, tai ta pati apytaka turi periodiškai reprodukuotis[8]. Depresijos [Abspannung] būklėje gamyba nusmunka žemiau

[8] { Kaip aš jau esu minėjęs kitoje vietoje, nuo paskutinės didelės visuotinės krizės meto čia yra prasidėjęs tam tikras posūkis. Aštri periodinio proceso forma su jos ligšioliniu dešimties metų ciklu užleido, matyt, vietą labiau chroniškam, ilgesniam laikotarpiui, kuris paliečia įvairias pramonės šalis įvairiu laiku ir kurį pakeičia palyginti trumpas, silpnas reikalų pagerėjimas ir palyginti ilga, nepašalinama depresija. Tačiau, galimas dalykas, čia tėra tik ciklo pailgėjimas. Pasaulinės prekybos vaikystės laikotarpiu, 1815—1847 metais, laiko tarpas tarp viena paskui kitą sekančių krizių yra maždaug penkeri metai; laikotarpiu nuo 1847 iki 1867 m. ciklas tęsėsi tiksliai dešimt metų. Ar mes nesame

tos pakopos, kurią ji buvo pasiekusi ankstesniame cikle ir kuriai dabar yra padėtas techninis pagrindas. Klestėjimo metu — viduriniu laikotarpiu — gamyba vystosi toliau šiuo pagrindu. Perprodukcijos ir spekuliacijų laikotarpiu ji labiausiai įtempia gamybines jėgas, peržengdama gamybos proceso kapitalistines ribas. Savaime aišku, kad krizės laikotarpiu trūksta mokėjimo priemonių. Vekselių metamorfozės pakeitė pačių prekių metamorfozę, ir kaip tik tokiu metu tuo labiau, kuo didesnis prekybos firmų skaičius operavo tik kreditan. Nemokšiški ir absurdiški bankų įstatymai — tokie kaip 1844—1845 m. įstatymai — gali šią piniginę krizę sustiprinti. Bet jokie bankų įstatymai negali krizės pašalinti.

Tokioje gamybos sistemoje, kurioje visi reprodukcijos proceso savitarpio santykiai remiasi kreditu, jei kreditas staiga nutrūksta ir galioja mokėjimai tik grynais pinigais, aišku, turi prasidėti krizė, nepaprastas mokėjimo priemonių vaikymasis. Todėl iš pirmo žvilgsnio visa krizė atrodo esanti tik kredito krizė ir piniginė krizė. Ir iš tikrųjų klausimas tėra tas, kaip paversti vekselius pinigais. Bet šie vekseliai daugiausia atstovauja tikriems pirkimams ir pardavimams, kurių išsiplėtimas toli už visuomeninio poreikio ribų yra galų gale visos krizės pagrindas. Tačiau kartu milžiniškas šių vekselių kiekis atstovauja tik spekuliacinėms operacijoms, kurios dabar parodo savo tikrąjį veidą ir suyra; toliau, spekuliacijoms, pradėtoms su svetimu kapitalu, bet sužlugusioms; pagaliau prekiniams kapitalams, kurie nuvertėja arba kurių net visai negalima parduoti; arba kapitalų sugrįžimui, kuris jau niekad negali įvykti. Visos šios dirbtinės reprodukcijos proceso prievartinio išplėtimo sistemos, žinoma, negalima išgydyti tuo, kad koks nors bankas, pvz., Anglijos bankas, panaudodamas savo popierius, aprūpins visus spekuliantus jiems trūkstamu kapitalu ir nupirks visas nuvertėjusias prekes pagal jų ankstesnę nominalinę vertę. Čia viskas atrodo iškreiptu pavidalu, nes šiame popierių pasaulyje niekur nepasireiškia

---

laikotarpyje, kai bręsta naujas neregėtos jėgos pasaulinis krachas? Tai, kaip matyt, daug kas rodo. Nuo paskutinės visuotinės 1867 m. krizės yra įvykę dideli pasikeitimai. Milžiniškas susisiekimo priemonių išaugimas — okeaniniai garlaiviai, geležinkeliai, elektros telegrafas, Sueco kanalas — pirmą kartą tikrai sukūrė pasaulinę rinką. Greta Anglijos, kuri anksčiau buvo monopolizavusi pramonę, atsirado visa eilė konkuruojančių pramoninių šalių; pertekliniam Europos kapitalui įdėti yra atsivėrusios nepalyginamai platesnės ir įvairesnės sritys visose pasaulio šalyse, vadinasi, kapitalas pasiskirsto kur kas plačiau ir vietinė nepaprastai didelė spekuliacija yra įveikiama lengviau. Dėl visų šių aplinkybių dauguma senesnių krizės židinių ir krizės priežasčių yra pašalintos arba smarkiai susilpnintos. Kartu konkurencija vidaus rinkoje mažėja dėl kartelių ir trestų, o užsienio rinkoje ją apriboja muitų mokesčiai, kuriais atsitvėrė visos didelės pramoninės šalys, išskyrus Angliją. Bet patys šie muitų mokesčiai yra ne kas kita, kaip ginklavimasis paskutiniam visuotiniam pramonės karui, kuris turi išspręsti klausimą, kas viešpataus pasaulinėje rinkoje. Tuo būdu kiekviename elemente, kuris veikia prieš senojo tipo krizių pasikartojimą, slypi kur kas didesnės būsimosios krizės užuomazga.— *F. E.* }

reali kaina ir jos realūs momentai, o tefigūruoja lydiniai, metaliniai pinigai, banknotai, vekseliai, vertybiniai popieriai. Šis iškreipimas ypač pasireiškia centruose, kur yra sutelktos visos šalyje atliekamos piniginės operacijos, pvz., Londone; visas procesas pasidaro nesuprantamas; jau mažesniu mastu tai pastebima pramonės centruose.

Tarp kita ko, dėl per didelio pramoninio kapitalo gausumo, kuris atsiranda krizių metu, reikia pažymėti: prekinis kapitalas savyje [an sich] yra tuo pačiu metu ir piniginis kapitalas, t. y. tam tikra vertės suma, išreikšta prekių kaina. Kaip vartojamoji vertė, jis yra tam tikras kiekis tam tikrų vartojimo reikmenų, ir krizės momentu šių pastarųjų yra perteklius. Bet kaip piniginis kapitalas savyje [an sich], kaip potencinis piniginis kapitalas, jis nuolat didėja ir mažėja. Krizės išvakarėse ir jos metu prekinio kapitalo savybė būti potenciniu piniginiu kapitalu sumažėja. Savo savininkui ir jo kreditoriams (taip pat kaip vekselių ir paskolų laidavimas) jis atstovauja mažesniam piniginiam kapitalui negu tuo metu, kai jis buvo nupirktas ir kai vyko juo pagrįstos diskonto ir užstatymo operacijos. Jei teigimo, kad šalies piniginis kapitalas depresijos metu sumažėja, prasmė yra kaip tik tokia, tai toks teigimas yra tolygus konstatavimui, kad prekių kainos yra kritusios. Tarp kita ko, toks kainų nusmukimas tik atsveria jų ankstesnį per didelį pakilimą.

Pajamos, kurias gauna negamybinės klasės ir visi tie, kurie gyvena iš fiksuotų pajamų, didesne dalimi nepasikeičia per didelio kainų pakilimo laikotarpiu, kuris eina lygia greta su perprodukcija ir per didele spekuliacija. Todėl jų vartojamasis pajėgumas palyginti sumažėja, o kartu su tuo sumažėja ir pajėgumas padengti tą bendrosios atgaminimo sumos dalį, kuri normaliai turėtų įeiti į jų vartojimą. Net tuo atveju, kai nominaliai jų paklausa nepasikeičia, faktiškai ji sumažėja.

Dėl įvežimo ir išvežimo reikia pažymėti, jog visos šalys viena po kitos yra įtraukiamos į krizę, ir tada paaiškėja, kad visos jos, su mažomis išimtimis, yra per daug išvežusios ir įvežusios, vadinasi, *mokėjimų balansas yra nepalankus visoms*; taigi priežastis iš tikrųjų nėra mokėjimų balansas. Pavyzdžiui, Anglija kenčia dėl aukso išplaukimo. Ji yra per daug įsivežusi. Bet tuo pačiu metu visos kitos šalys yra užverstos anglų prekėmis. Vadinasi, jos taip pat yra per daug įsivežusios arba į jas yra per daug įvežta. (Žinoma, yra skirtumas tarp šalies, kuri išveža kreditan, ir šalių, kurios mažai arba visai neišveža kreditan. Bet užtat pastarosios įsiveža kreditan; to nebūna tik tuo atveju, kai prekės ten siunčiamos komisan.) Pirmiausia krizė gali prasidėti Anglijoje, toje šalyje, kuri daugiausia teikia kredito ir mažiausia juo naudojasi, nes mokėjimų balansas, tų mokėjimų, kuriems sueina terminas ir kurie tuojau turi būti likviduoti, jai yra *nepalankus*, nors bendras pre-

kybos balansas jai yra *palankus*. Ši pastaroji aplinkybė yra paaiškinama iš dalies jos teikiamu kreditu, iš dalies dideliu užsieniui paskolintų kapitalų kiekiu, ir todėl įvyksta didelis kapitalo sugrįžimas prekėmis, neskaitant prekių sugrįžimo, kurį sąlygoja prekybinės operacijos tikrąja prasme. (Kartais krizė pirma prasidėdavo ir Amerikoje, toje šalyje, kuri daugiausia naudojasi anglų prekybiniu ir kapitalo kreditu.) Krachas Anglijoje, kurį sukelia ir lydi aukso išplaukimas, išlygina Anglijos mokėjimų balansą iš dalies tuo, kad bankrutuoja jos importininkai (plačiau apie tai vėliau), iš dalies tuo, kad į užsienį žemomis kainomis yra išmetama dalis jos prekinio kapitalo, iš dalies parduodant užsienio vertybinius popierius, perkant Anglijos popierius ir t. t. Bet štai ateina kokios nors kitos šalies eilė. Mokėjimų balansas jai tuo momentu buvo palankus; tačiau terminų skirtumas, kuris normaliu laiku yra tarp mokėjimų balanso ir prekybos balanso, dabar ryšium su krize išnyksta arba bent sumažėja: visi mokėjimai turi būti atlikti iš karto. Ta pati istorija pasikartoja dabar čia. Į Angliją dabar plaukia auksas, bet iš kitos šalies jis išplaukia. Tai, kas vienoje šalyje yra per didelis įvežimas, kitoje šalyje yra per didelis išvežimas, ir atvirkščiai. Bet per didelis įvežimas ir per didelis išvežimas yra buvęs visose šalyse (mes čia kalbame ne apie nederlių ir t. t., o apie visuotinę krizę), t. y. yra buvusi perprodukcija, kurią skatino kreditas ir jį lydėjęs visuotinis per didelis kainų pakilimas.

1857 metais krizė prasidėjo Jungtinėse Valstijose. Auksas ėmė plaukti iš Anglijos į Ameriką. Bet kai tik kainų išpūtimas [Aufblähung] Amerikoje sprogo, prasidėjo krizė Anglijoje ir auksas pradėjo plaukti iš Amerikos į Angliją. Tas pat įvyko tarp Anglijos ir kontinento. Mokėjimų balansas visuotinės krizės laikotarpiu yra nepalankus kiekvienai nacijai, bent kiekvienai komerciškai išsivysčiusiai nacijai, bet šis nepalankus mokėjimų balansas visada, kaip šaudant būriais, pasirodo vienoje nacijoje po kitos, kai ateina jai eilė mokėti, ir krizė, vos tik prasidėjusi kokioje nors šalyje, pvz., Anglijoje, įspraudžia šiuos terminus į labai trumpus laiko tarpus. Tada paaiškėja, kad visos šios nacijos tuo pačiu metu yra ir per daug išvežusios (vadinasi, per daug pagaminusios), ir per daug įsivežusios (taigi persiprekiavusios), kad jos visos per daug pakėlė kainas ir per daug įtempė kreditą. Ir visur įvyksta vienodas krachas. Aukso išplaukimo reiškinys po to pasirodo visose šalyse iš eilės — ir būtent jo visuotinumas įrodo: 1) kad aukso išplaukimas tėra krizės požymis, o ne jos priežastis, 2) kad ta eilė, kuria jis prasideda įvairiose nacijose, tik pažymi, kada kiekvienai iš jų ateina eilė galutinai atsiskaityti, kada jose prasideda krizės laikas ir išsiveržia paslėptiniai jos elementai.

Anglų ekonominiams rašytojams yra būdinga tai — o paminėti verta ekonominė literatūra nuo 1830 metų yra daugiausia

literatūra apie currency [pinigų cirkuliaciją], kreditą, krizes,— kad jie į tauriųjų metalų išvežimą krizės laikotarpiu, nepaisydami vekselių kurso pasikeitimo, žiūri vien Anglijos požiūriu kaip į grynai nacionalinį reiškinį ir visiškai nekreipia dėmesio į tą faktą, kad, jų bankui krizės metu pakėlus palūkanų normą, visi kiti Europos bankai padaro tą pat ir kad jei šiandien Anglijoje girdėti aimanavimai dėl aukso išplaukimo, tai rytoj jie pasigirs Amerikoje, poryt — Vokietijoje ir Prancūzijoje.

1847 metais «reikėjo padengti einamuosius Anglijos pasižadėjimus» {daugiausia už grūdus}. «Nelaimei, didesne dalimi jie buvo padengiami bankrutuojant». {Turtingoji Anglija atsikvėpė bankrutuodama kontinento ir Amerikos atžvilgiu.} «O kai jie nebuvo padengti bankrutuojant, jie buvo padengiami išvežant tauriuosius metalus» («Report of Committee on Bank Acts», 1857 m.). Vadinasi, jei krizę Anglijoje paaštrina bankų įstatymai, šie įstatymai yra priemonė apgaudinėti bado laikotarpiu grūdus eksportuojančias nacijas pirmiausia perkant jų grūdus, o po to mokant pinigus už grūdus. Vadinasi, draudimas išvežti grūdus šalims, kurios pačios daugiau ar mažiau kenčia dėl brangumo, tokiu metu yra labai racionali priemonė kovai su šiuo Anglijos banko planu — «bankrutuojant padengti pasižadėjimus», kurie atsirado dėl grūdų įvežimo. Kur kas geriau, jei grūdų gamintojai ir spekuliantai neteks dalies savo pelno šalies naudai, negu kad jie neteks savo kapitalo Anglijos naudai.

Iš to, kas pasakyta, matyti, kad prekinis kapitalas krizės metu ir aplamai pramonės sustingimo metu žymiu mastu praranda savo savybę atstovauti potenciniam piniginiam kapitalui. Tas pat pasakytina ir apie fiktyvų kapitalą, palūkanas duodančius popierius, kai jie patys cirkuliuoja biržoje kaip piniginiai kapitalai. Palūkanų normai kylant, tų popierių kaina krinta. Toliau, ji krinta dėl bendro kredito trūkumo, kuris priverčia jų savininkus masiškai mesti juos į rinką, siekiant įsigyti pinigų. Pagaliau akcijų kaina krinta iš dalies todėl, kad sumažėja pajamos, kurioms gauti jos duoda teisę, iš dalies dėl to, kad įmonės, kurioms jos atstovauja, gana dažnai yra apgavikiško pobūdžio. Krizės metu šis fiktyvus piniginis kapitalas be galo sumažėja, o kartu jo savininkams sumažėja galimybė gauti už jį pinigus rinkoje. Tačiau šių vertybinių popierių piniginių pavadinimų sumažėjimas kursų biuletenyje visai nepaliečia tikrojo kapitalo, kuriam jie atstovauja, bet labai smarkiai paliečia jų savininkų mokumą.

TRISDEŠIMT PIRMASIS SKIRSNIS

PINIGINIS KAPITALAS IR TIKRASIS KAPITALAS. II

(TĘSINYS)

Mes vis dar nesame baigę nagrinėti klausimo, kokiu mastu kapitalo kaupimas skolinamojo piniginio kapitalo forma sutampa su tikruoju kaupimu, su reprodukcijos proceso plėtimu.

Pinigų virtimas skolinamuoju piniginiu kapitalu yra kur kas paprastesnė istorija, negu pinigų virtimas gamybiniu kapitalu. Bet čia mes turime skirti du dalykus:

1) paprastą pinigų virtimą skolinamuoju kapitalu;

2) kapitalo arba pajamų virtimą pinigais, kurie savo ruožtu virsta skolinamuoju kapitalu.

Tik su nurodyta paskutiniame punkte sąlyga gali įvykti pozityvus skolinamojo kapitalo kaupimas, kuris sutampa su tikruoju pramoninio kapitalo kaupimu.

1) PINIGŲ VIRTIMAS SKOLINAMUOJU KAPITALU

Mes jau matėme, kad yra galimas skolinamojo kapitalo sukaupimas, per didelis skolinamojo kapitalo gausumas, kuris tik tada yra susijęs su gamybiniu kaupimu, kai jis yra atvirkščiai proporcingas šiam pastarajam. Tai įvyksta dviejose pramoninio ciklo fazėse, būtent, pirma, tuo laikotarpiu, kai pramoninis kapitalas abiem formomis — gamybinio ir prekinio kapitalo forma — yra sumažėjęs, vadinasi, ciklo pradžioje po krizės; ir, antra, laikotarpiu, kai yra prasidėjęs pagerėjimas, bet komercinis kreditas dar mažai naudojasi bankiniu kreditu. Pirmuoju atveju piniginis kapitalas, kuris anksčiau buvo naudojamas gamyboje ir prekyboje, pasireiškia kaip nenaudojamas skolinamasis kapitalas; antruoju atveju jis pasireiškia kaip kapitalas, kuris yra naudojamas didėjančiu mastu, bet esant labai žemai palūkanų normai, nes dabar pramoninis ir prekybinis kapitalistas diktuoja sąlygas piniginiam kapitalistui. Skolinamojo kapitalo perteklius pirmuoju atveju išreiškia pramoninio kapitalo sustingimą, antruoju atveju — santykinę komercinio kredito nepriklausomybę nuo bankinio kredito, kuri remiasi nenutrūkstamu kapitalo grįžimu, trumpais kredito terminais ir vyraujančiu verslinių operacijų vykdymu naudojant nuosavą kapitalą.

Spekuliantai, kurie tikisi panaudoti svetimą kreditinį kapitalą, dar nėra išėję į žygį; žmonės, kurie vykdo verslines operacijas, naudodami nuosavą kapitalą, dar yra toli nuo operacijų, kurios atliekamos beveik visiškai kreditan. Pirmojoje fazėje skolinamojo kapitalo perteklius išreiškia tiesioginį tikrojo kaupimo priešingumą. Antrojoje fazėje jis sutampa su nauju reprodukcijos proceso išplėtimu, yra su juo susijęs, bet nėra jo priežastis. Skolinamojo kapitalo perteklius jau mažėja, yra tik santykinis, palyginti su paklausa. Abiem atvejais tikrojo kaupimo proceso išsiplėtimui padeda ta aplinkybė, kad žema palūkanų norma, kuri pirmuoju atveju sutampa su žemomis kainomis, antruoju atveju — su lėtai kylančiomis kainomis, padidina tą pelno dalį, kuri virsta įmonininko pelnu. Dar didesniu mastu tai įvyksta palūkanų normai pakylant iki savo vidutinio lygio didžiausio klestėjimo laikotarpiu, nes čia palūkanų norma nors ir didėja, tačiau ji didėja ne tokiu mastu, kaip pelnas.

Antra vertus, mes matėme, kad skolinamojo kapitalo kaupimas gali vykti be jokio tikrojo kaupimo, grynai techninėmis priemonėmis, plečiant ir koncentruojant bankų veiklą, taupant cirkuliacijos atsargą arba taip pat atsarginį fondą privatiems asmenims priklausančių mokėjimo priemonių, kurios dėl to nuolat paverčiamos trumpam laikui skolinamuoju kapitalu. Nors šis skolinamasis kapitalas, kuris todėl ir yra vadinamas tekamuoju kapitalu (floating capital), išlaiko visada tik trumpiems laikotarpiams skolinamojo kapitalo formą (ir lygiai taip pat tik trumpiems laikotarpiams gali būti naudojamas diskonto operacijoms), bet užtat jis nuolat įplaukia ir išplaukia. Jei vienas jį išima, tai kitas jį pateikia. Tuo būdu skolinamojo kapitalo masė (mes čia aplamai kalbame ne apie paskolas daugeliui metų, o tik apie trumpalaikes paskolas laiduojant vekseliais ir užstatais) iš tikrųjų didėja visiškai nepriklausomai nuo tikrojo kaupimo.

«Bank Committee», 1857 m. 501 klausimas. «Ką jūs laikote floating capital?» {Ponas Vegelinas, Anglijos banko valdytojas:} «Tai yra kapitalas, naudojamas piniginėms paskoloms trumpam laikui... (502) Anglijos banko banknotai... provincijos bankų banknotai ir šalyje esančių pinigų suma.— {Klausimas:} Jeigu jūs floating capital laikote aktyvia cirkuliacija {būtent, Anglijos banko banknotų}, tai, sprendžiant iš tų parodymų, kuriuos šiuo klausimu turi komisija, šioje aktyvioje cirkuliacijoje, matyt, neįvyksta kokių nors labai didelių svyravimų? {Tačiau yra labai didelis skirtumas — kas būtent yra avansavęs šią aktyvią cirkuliaciją, pinigų skolintojas ar pats atgaminantis kapitalistas. — Vegelino atsakymas:} Aš įskiriu į floating capital bankininkų atsargas, kurios smarkiai svyruoja». Tad, vadinasi, smarkiai svyruoja ta indėlių dalis, kurios bankininkai nėra panaudoję paskoloms, bet kuri figūruoja kaip jų atsarga, o daugiausia kaip atsarga Anglijos banko, kur jie yra įdėti. Pagaliau tas pats ponas sako, kad

floating capital esąs bullion, t. y. lydiniai ir metaliniai pinigai (503). Aplamai yra nuostabu, kaip šiame pinigų rinkos kredito žargone visos politinės ekonomijos kategorijos įgauna kitokią prasmę ir kitokią formą. Floating capital čia išreiškia circulating capital [apyvartinį kapitalą], o tai, žinoma, yra visai kas kita, ir money [pinigai] yra capital, ir bullion [aukso lydiniai] yra capital, ir banknotai yra circulation [cirkuliacija], ir kapitalas yra a commodity [prekė], ir skolos yra commodities [prekės], ir fixed capital [pagrindinis kapitalas] yra pinigai, įdėti į sunkiai parduodamus popierius!

«Londono akciniai bankai... padidino savo indėlius nuo 8 850 774 sv. st. 1847 metais iki 43 100 724 sv. st. 1857 metais... Komisijos turimi duomenys ir parodymai leidžia daryti išvadą, kad žymi šios didžiulės sumos dalis yra paimta iš šaltinių, kurie anksčiau šiam tikslui negalėjo būti panaudojami, ir kad paprotys atidaryti sąskaitą pas bankininką ir dėti į banką pinigus yra paplitęs daugelyje klasių, kurios anksčiau taip nenaudodavo savo kapitalo (!). Ponas Roduelas, provincijos privatinių bankų» {skirtingai nuo akcinių bankų} «asociacijos prezidentas, jos deleguotas duoti parodymus komisijai, praneša, kad Ipsvičo apygardoje šios apygardos žemės nuomininkų ir smulkių prekybininkų tarpe ši praktika pastaruoju metu padidėjo kokius keturis kartus; kad beveik visi žemės nuomininkai, net tie, kurie moka tik 50 sv. st. metinės nuomos, dabar turi indėlius bankuose. Tam tikra šių indėlių dalis, žinoma, susiranda kelią, kad būtų panaudota verslinėse operacijose, ir ypač ji linksta į Londoną, į komercinės veiklos centrą, kur ji pirmiausia yra panaudojama diskontuojant vekselius ir teikiant kitokias paskolas Londono bankininkų klientams. Tačiau didelė šių indėlių dalis, kuriai bankininkai neturi betarpiškos paklausos, patenka bill-broker'iams, kurie vietoj to išduoda bankininkams prekybinius vekselius, jų jau diskontuotus įvairiems asmenims Londone ir provincijoje» («Bank Committee», 1858 m., V psl.).

Kai bankininkas duoda paskolą bill-broker'iui laiduojant vekseliais, kuriuos šis bill-broker'is jau yra kartą diskontavęs, tai faktiškai jis dar kartą juos rediskontuoja, tačiau iš tikrųjų daugybę šių vekselių jau yra rediskontavęs pats bill-broker'is, ir tais pačiais pinigais, kuriais bankininkas rediskontuoja bill-broker'io vekselius, pastarasis rediskontuoja naujus vekselius. Štai į ką tai atveda: «Fiktyvaus kredito išsiplėtimą sukėlė draugiškų vekselių diskontavimas ir blanko kreditas, o tai žymiai lengvino veiksmai provincijos akcinių bankų, kurie tokius vekselius diskontuodavo ir po to rediskontuodavo juos pas bill-broker'ius Londono rinkoje, kur buvo orientuojamasi vien tik į banko pajėgumą teikti kreditą, visiškai neatsižvelgiant į visas kitas vekselių savybes» (ten pat).

Kai dėl šio rediskontavimo ir kredito spekuliacijų skatinimo tokiu grynai techniniu skolinamojo piniginio kapitalo padidinimu, tai yra įdomi ši vieta iš «Economist»: «Eilę metų kai kuriose šalies apygardose kapitalas {būtent, skolinamasis piniginis kapitalas} kaupėsi greičiau, negu jis galėjo būti panaudotas, o kitose apygardose jo panaudojimo galimybės augo greičiau negu pats kapitalas. Tuo tarpu kai žemdirbystės apygardose bankininkai negalėjo pelningai ir patikimai įdėti savo indėlių vietoje, pramonės apygardų ir prekybos miestų bankininkų paklausa kapitalui buvo didesnė, negu jie galėjo pasiūlyti. Dėl šių skirtingų sąlygų įvairiose apygardose pastaraisiais metais atsirado ir labai greitai išsivystė nauja rūšis kapitalo paskirstymu besiverčiančių firmų, kurios faktiškai yra stambiausio masto bankininkai, nors paprastai ir yra vadinamos bill-brokers. Šios firmos verčiasi tuo, kad, paėmusios tam tikram laikui ir už tam tikras palūkanas perteklinį kapitalą iš bankų tokių apygardų, kur šio kapitalo buvo neįmanoma panaudoti, taip pat akcinių bendrovių ir stambių prekybos namų laikinai nenaudojamas lėšas, skolina tuos pinigus už aukštesnę palūkanų normą bankams tų apygardų, kur kapitalo paklausa yra didesnė, paprastai rediskontuodamos šių bankų klientų vekselius... Tuo būdu Lombardstreet* pasidarė dideliu centru, kur nenaudojamas kapitalas yra perkeliamas iš vienos šalies dalies, kur jis negali būti pelningai panaudotas, į kitą dalį, kur yra jo paklausa; o tai tiek pat liečia įvairias šalies dalis, tiek ir panašioje padėtyje esančius atskirus asmenis. Iš pradžių šios firmos apsiribojo beveik vien tik tuo, kad duodavo ir imdavo paskolas, laiduojant įprastiniais bankiniais užstatais. Bet šalies kapitalui sparčiai augant ir bankų įsteigimo dėka gaunant vis daugiau ekonomijos jį naudojant, šių diskonto firmų žinioje esantieji fondai pasidarė tokie dideli, kad jos pradėjo duoti paskolas iš pradžių laiduojant dock warrants (dokuose laikomų prekių kvitais), o paskui ir laiduojant konosamentais, atstovaujančiais produktams, kurie dar nėra gauti, bet kuriais laiduojant dažnai, nors ir ne visada, jau buvo išrašomi įsakytiniai vekseliai į prekių maklerius. Tokia praktika greitai pakeitė visą Anglijos komercijos pobūdį. Palengvinimai, kuriuos tokiu būdu teikdavo Lombardstreet, nepaprastai sustiprino Mincing Lane** prekių maklerių padėtį; prekių makleriai savo ruožtu suteikė visas pirmenybes pirkliams importininkams; šie pastarieji taip plačiai jomis pasinaudojo, kad jei prieš 25 metus paskola laiduojant konosamentu arba kad ir laiduojant dock warrants būtų visiškai pakirtusi pirklio kreditą, tai pastaraisiais metais ši praktika yra įgavusi tokį visuotinį pobūdį, kad ją galima laikyti taisykle, o ne reta išimtimi, kaip kad yra buvę prieš 25 metus. Maža to, ši sistema

* Londono gatvė, kurioje buvo susitelkusios bankininkų kontoros. *Red.*
** Londono gatvė, kurioje buvo sutelkta didmeninė prekyba kolonijinėmis prekėmis. *Red.*

yra taip paplitusi, kad Lombardstreet'e imamos didelės sumos laiduojant vekseliais, kurie išrašomi remiantis *dar nenuimtu* tolimų kolonijų derliumi. Tokių palengvinimų rezultatas buvo tas, kad pirkliai importininkai išplėtė savo užsienio operacijas ir įdėjo savo tekamąjį (floating) kapitalą, kurį naudodami jie iki šiol prekiavo, į labai nepatikimas versloves, į kolonijų plantacijas, kurias jie gali kontroliuoti tik visai mažai arba net visai negali jų kontroliuoti. Tuo būdu mes matome betarpišką kreditų susipynimą. Mūsų žemdirbystės apygardose surinktas šalies kapitalas mažomis sumomis indėlių pavidalu yra įnešamas į provincijos bankus ir centralizuojamas panaudojimui Lombardstreet'e. Bet jis buvo naudojamas, pirma, išplėsti verslinei veiklai mūsų kalnakasybos ir pramonės apygardose rediskontuojant vekselius vietiniams bankams; antra, užtikrinti dideles lengvatas užsienio produktų importininkams, duodant paskolas, laiduojamas dock warrants ir konosamentais, ir dėl to «teisėtas» prekybos firmų pirklinis kapitalas užsienio ir kolonijų verslovėse išsilaisvina ir tokiu būdu gali būti panaudojamas labai nepatikimiems įdėjimams į užjūrio plantacijas» («Economist», 1847, 1334 psl.). Toks yra šis «puikusis» kreditų susipynimas. Kaimo indėlininkas mano, kad jis deponuoja indėlį tik pas savo bankininką, toliau, mano, kad jei bankininkas duoda paskolą, tai duoda tik jam žinomiems privatiems asmenims. Jis neturi nė mažiausio supratimo apie tai, kad šis bankininkas atiduoda jo indėlį disponuoti Londono bill-broker'iui, kurio operacijų jie abu nė kiek negali kontroliuoti.

Mes jau matėme, kaip stambios viešosios verslovės, pvz., geležinkelių tiesimas, gali laikinai padidinti skolinamąjį kapitalą, palikdamos tam tikram laikui bankų žinioje akcininkų įmokamas sumas iki jų tikrojo panaudojimo.

Reikia pasakyti, kad skolinamojo kapitalo masė visiškai skiriasi nuo cirkuliacijos kiekio. Cirkuliacijos kiekiu mes čia suprantame visų šalyje esančių, joje cirkuliuojančių banknotų ir visų metalinių pinigų sumą, įskaitant tauriųjų metalų lydinius. Dalis šio kiekio sudaro bankų atsargą, kurios dydis nuolat keičiasi.

«1857 m. lapkričio 12 d. {diena, kurią buvo laikinai sustabdytas 1844 metų bankų akto veikimas} visa Anglijos banko ir visų jo skyrių atsarga buvo tik 580 751 sv. st., indėlių suma tuo pačiu metu buvo $22^1/_2$ milijono sv. st., iš kurių apie $6^1/_2$ milijono priklausė Londono bankininkams» («Bank Acts», 1858 m., LVII psl.).

Palūkanų normos svyravimai (paliekant nuošalyje pasikeitimus, kurie įvyksta per ilgesnius laiko tarpus arba dėl palūkanų normos skirtingumo įvairiose šalyse; pirmuosius sąlygoja bendrosios pelno normos pasikeitimai, antruosius — pelno normų ir kredito išsivystymo skirtingumas) priklauso nuo skolinamojo kapitalo

pasiūlos (tariant, kad visos kitos sąlygos, pvz., pasitikėjimas ir t. t., nesikeičia), t. y. nuo pasiūlos tokio kapitalo, kuris yra skolinamas pinigų, metalinių pinigų ir banknotų forma; skirtingai nuo pramoninio kapitalo, kuris kaip toks, panaudojant komercinį kreditą, prekine forma yra skolinamas pačių atgaminimo agentų tarpe.

Bet vis dėlto šio skolinamojo piniginio kapitalo masė skiriasi ir yra nepriklausoma nuo cirkuliuojančių pinigų masės.

Pavyzdžiui, jei 20 sv. st. būtų paskolinti penkis kartus per dieną, tai būtų paskolintas 100 sv. st. piniginis kapitalas, o tai kartu reikštų, kad šie 20 sv. st., be to, mažiausia 4 kartus būtų funkcionavę kaip pirkimo ir mokėjimo priemonės; nes jei ne tarpininkaujantis pirkimo ir mokėjimo vaidmuo, vadinasi, jei 20 sv. st. neatstovautų bent keturis kartus pakeistinei kapitalo (prekės, įskaitant čia ir darbo jėgą) formai, tai jie būtų ne 100 sv. st. kapitalas, o tik penki reikalavimai po 20 sv. st. kiekvienas.

Galime tarti, kad šalyse su išsivysčiusiu kreditu visas piniginis kapitalas, kuris gali būti panaudotas paskolų operacijoms, egzistuoja kaip indėliai bankuose ir pas pinigus skolinančius asmenis. Tai yra teisinga bent visos komercinės veiklos atžvilgiu. Be to, kai komerciniai reikalai gerai klojasi, kol dar nėra prasidėjusi spekuliacija tikrąja šio žodžio prasme, kai kreditas yra lengvai prieinamas ir pasitikėjimas didėja, didesnė cirkuliacijos funkcijų dalis yra atliekama paprastai perduodant kreditą, metaliniams arba popieriniams pinigams netarpininkaujant.

Paprasta galimybė susidaryti didelei indėlių sumai, esant palyginti nedideliam cirkuliacijos priemonių kiekiui, priklauso vien tik nuo:

1) skaičiaus pirkimų ir mokėjimų, kuriuos atlieka tas pats pinigų vienetas;

2) to, kiek kartų jis grįžta atgal į banką kaip indėlis, kai jo pakartotinė mokėjimo ir pirkimo priemonės funkcija yra realizuojama jam iš naujo virstant banko indėliu. Pavyzdžiui, mažmenininkas kas savaitė įdeda pas bankininką 100 sv. st. pinigais; bankininkas išmoka šiais pinigais dalį fabrikanto indėlio; pastarasis moka jais savo darbininkams; darbininkai moka jais mažmenininkui, kuris vėl juos įdeda į banką. Taigi mažmenininko įdėti 100 sv. st. buvo panaudoti, pirma, fabrikanto indėliui išmokėti, antra, darbininkams apmokėti, trečia, pačiam mažmenininkui sumokėti, ketvirta, naujai to paties mažmenininko piniginio kapitalo daliai į banką įdėti; vadinasi, 20 savaičių praslinkus, jeigu jis pats nenaudos jo įdėtų į banką pinigų, tai jo indėlis pas bankininką, panaudojant tuos pačius 100 sv. st., pasieks 2 000 sv. st.

Ar šis piniginis kapitalas yra laisvas, parodo tik bankų atsarginio fondo sumažėjimas ir padidėjimas. Iš to p. Vegelinas, Anglijos banko valdytojas 1857 metais, daro išvadą, kad auksas Anglijos banke esąs «vienintelis» atsarginis kapitalas: «1258. Ma-

no nuomone, diskonto normą faktiškai apsprendžia šalyje esančio laisvo kapitalo kiekis. Laisvo kapitalo kiekiui atstovauja Anglijos banko atsarga, kuri faktiškai yra aukso atsarga. Vadinasi, jeigu auksas išplaukia, tai sumažėja laisvo kapitalo kiekis šalyje, ir dėl to padidėja likusios kapitalo dalies vertė. — 1364. Anglijos banko aukso atsarga iš tikrųjų yra centrinė atsarga, arba grynų pinigų atsarga, kurios pagrindu vyksta visa šalies komercinė veikla... Šiai atsargai, arba šiam rezervuarui, visada daro įtaką užsienio vekselių kursas» («Report on Bank Acts». 1857 m.).

Tikrojo, t. y. gamybinio ir prekinio kapitalo kaupimo mastą rodo išvežimo ir įvežimo statistika. Ir čia visada pasirodo, kad dešimties metų ciklais vykstančių Anglijos pramonės vystymosi periodų (1815—1870) atžvilgiu paskutinio *prieš* krizę klestėjimo laikotarpio maksimumas kiekvieną kartą yra artimiausio sekančio klestėjimo laikotarpio minimumas, o po to pakyla iki naujo, kur kas aukštesnio maksimumo.

Tikroji arba pareikštoji vertė produktų, išvežtų iš Didžiosios Britanijos ir Airijos 1824 metais, kurie buvo klestėjimo metai, sudarė 40 396 300 sv. st. Prasidėjus 1825 metų krizei, išvežimo dydis krinta žemiau šios sumos ir svyruoja tarp 35 ir 39 milijonų per metus. Vėl prasidėjus klestėjimui 1834 metais, jis pralenkia ankstesnį aukščiausią lygį, pakildamas iki 41 649 191 sv. st., ir 1836 metais pasiekia naują maksimumą — 53 368 571 sv. st. 1837 metais jis vėl krinta iki 42 milijonų, vadinasi, naujasis minimumas jau yra didesnis už senąjį maksimumą, ir po to svyruoja tarp 50 ir 53 milijonų. Klestėjimo grįžimas po to pakelia 1844 metais išvežimo lygį iki $58^1/_2$ milijono, o tai vėl toli pralenkia 1836 metų maksimumą. 1845 metais išvežimas pasiekia 60 111 082 sv. st., po to 1846 metais krinta iki 57 su viršum milijonų, 1847 metais — beveik 59 milijonai, 1848 metais — beveik 53 milijonai, 1849 metais pakyla iki $63^1/_2$ milijono, 1853 metais — beveik 99 milijonai, 1854 metais — 97 milijonai, 1855 metais — $94^1/_2$ milijono, 1856 metais — beveik 116 milijonų ir 1857 metais pasiekia maksimumą — 122 milijonus. 1858 metais išvežimas krinta iki 116 milijonų, bet jau 1859 metais pakyla iki 130 milijonų, 1860 metais — beveik 136 milijonai, 1861 metais — tik 125 milijonai (čia naujasis minimumas vėl yra aukštesnis už ankstesnį maksimumą), 1863 metais — $146^1/_2$ milijono.

Tą pat, žinoma, būtų galima įrodyti ir kalbant apie įvežimą, kuris rodo rinkos išsiplėtimą; čia mes kalbame tik apie gamybos mastą. {Anglijos atžvilgiu tai, savaime suprantama, yra teisinga tik faktinio pramonės monopolio laikotarpiui; bet tai yra teisinga ir aplamai visų šalių, turinčių šiuolaikinę stambiąją pramonę, atžvilgiu, kol pasaulinė rinka dar plečiasi. — *F. E.*}

2) KAPITALO ARBA PAJAMŲ VIRTIMAS PINIGAIS, KURIE PAVERČIAMI SKOLINAMUOJU KAPITALU

Mes čia nagrinėjame piniginio kapitalo kaupimą turėdami galvoje, kad jis neišreiškia komercinio kredito srauto laikino sustojimo arba tiek tikrai funkcionuojančių cirkuliacijos priemonių, tiek ir atgaminime veikiančių agentų atsarginio kapitalo ekonomiško naudojimo.

Išskyrus abu šiuos atvejus, piniginio kapitalo kaupimas gali atsirasti nepaprastai padidėjus aukso plaukimui, kaip kad buvo 1852 ir 1853 metais, atradus naujas aukso kasyklas Australijoje ir Kalifornijoje. Šis auksas buvo įdėtas kaip indėliai į Anglijos banką. Indėlininkai vieton jo ėmė banknotus, kurių jie betarpiškai po to nedėjo pas bankininkus. Tuo buvo nepaprastai padidintas cirkuliacijos priemonių kiekis. (Vegelino parodymai, «Bank Committee», 1857 m., Nr. 1329.) Bankas stengėsi panaudoti šiuos indėlius, sumažindamas diskonto normą iki 2%. Banke susikaupusi aukso masė per šešis 1853 metų mėnesius išaugo iki 22—23 milijonų.

Visų pinigus skolinančių kapitalistų kaupimas, suprantama, visuomet vyksta betarpiškai pinigine forma, o tikrasis pramoninių kapitalistų kaupimas paprastai vyksta, kaip jau matėme, didinant paties atgaminamojo kapitalo elementus. Tuo būdu kredito išsivystymas ir nepaprastas pinigų skolinimo operacijų sutelkimas stambių bankų rankose jau savaime turi pagreitinti skolinamojo kapitalo kaupimą kaip formą, kuri skiriasi nuo tikrojo kaupimo. Šis greitas skolinamojo kapitalo vystymasis yra tikrojo kaupimo rezultatas todėl, kad jis yra reprodukcijos proceso išsivystymo pasekmė, o pelnas, kuris sudaro šių piniginių kapitalistų kaupimo šaltinį, tėra išskaitymas iš pridedamosios vertės, kurią išspaudžia atgaminimu besiverčiantieji kapitalistai (ir kartu pasisavinimas dalies palūkanų, kurias duoda *svetimos* santaupos). Skolinamasis kapitalas kaupia kartu pramonininkų ir pirklių sąskaita. Mes matėme, kaip nepalankiose pramoninio ciklo fazėse palūkanų norma gali pakilti taip aukštai, kad ji laikinai visai praryja kai kurių ypatingai nepalankiomis sąlygomis dirbančių šakų pelną. Kartu krinta valstybinių fondų ir kitų vertybinių popierių kainos. Tai yra tas momentas, kai piniginiai kapitalistai masiškai supirkinėja tuos nuvertėjusius popierius, kurių kaina tolesnėse fazėse vėl greitai pakyla iki savo normalaus lygio ir aukščiau. Tada šie popieriai yra parduodami, ir tokiu būdu pasisavinama dalis publikos piniginio kapitalo. Ta popierių dalis, kuri lieka juos supirkusių kapitalistų rankose, duoda jiems didesnes palūkanas, nes šie popieriai buvo pirkti sumažėjusia kaina. Tačiau visą pelną, kurį piniginiai kapitalistai gauna ir vėl paver-

čia kapitalu, jie pirmiausia paverčia skolinamuoju piniginiu kapitalu. Vadinasi, pastarojo kaupimas, kaip skirtingas nuo tikrojo kaupimo, nors ir yra jo sukeltas, jau pasireiškia, jei mes turime galvoje tik piniginius kapitalistus, bankininkus ir t. t., kaip šios atskiros kapitalistų klasės kaupimas. Ir jis turi augti visada, kai išsiplečia kreditas, kuris lydi tikrąjį reprodukcijos proceso išsiplėtimą.

Jei palūkanų norma yra žema, tai šis piniginio kapitalo nuvertėjimas paliečia daugiausia indėlininkus, o ne bankus. Prieš išsivystant akciniams bankams, $^{3}/_{4}$ visų indėlių gulėjo Anglijos bankuose, neduodami palūkanų. Jei šiuo metu ir mokamos už juos palūkanos, tai pastarųjų norma mažiausia 1% yra žemesnė už atitinkamos dienos palūkanų normą.

Kai dėl pinigų kaupimo, kurį vykdo kitos kapitalistų klasės, tai mes paliekame nuošalyje tą dalį, kuri yra įdedama į palūkanas duodančius popierius ir yra kaupiama šia forma. Mes nagrinėsime tik tą dalį, kuri yra išmetama į rinką kaip skolinamasis piniginis kapitalas.

Čia mes pirmiausia turime tą pelno dalį, kuri nėra išleidžiama kaip pajamos, o yra skirta kaupimui, bet kurios pradžioje patys pramoniniai kapitalistai negali panaudoti savo įmonėje. Šis pelnas betarpiškai egzistuoja prekiniame kapitale, kurio vertės dalis jis yra ir su kuriuo kartu jis yra paverčiamas pinigais. Jeigu jis (pirklį mes tuo tarpu paliekame nuošalyje, apie jį mes kalbėsime atskirai) vėl nepaverčiamas prekinio kapitalo gamybos elementais, tai tam tikrą laiką jis turi likti pinigų forma. Ši masė auga kartu su paties kapitalo mase, net tada, kai pelno norma mažėja. Dalis, kuri turi būti išleista kaip pajamos, pamažu yra suvartojama, tačiau protarpiu kaip indėlis sudaro skolinamąjį kapitalą bankininko rankose. Tuo būdu net tos pelno dalies, kuri yra išleidžiama kaip pajamos, augimas pasireiškia laipsnišku, nuolat pasikartojančiu skolinamojo kapitalo kaupimu. Tą pat reikia pasakyti ir apie kitą dalį, kuri yra skirta kaupimui. Vadinasi, išsivysčius kreditui ir jo organizacijai, net pajamų, t. y. pramoninių ir prekybinių kapitalistų vartojimo, augimas pasireiškia kaip skolinamojo kapitalo kaupimas. Ir tai yra teisinga kalbant apie visas pajamas, jeigu jos yra pamažu suvartojamos, vadinasi, kalbant apie žemės rentą, darbo užmokestį jo aukštesnėmis formomis, negamybinių klasių pajamas ir t. t. Visos jos tam tikram laikui įgauna piniginių pajamų formą ir, vadinasi, gali būti paverstos indėliais, o kartu ir skolinamuoju kapitalu. Kalbant apie bet kurias pajamas, ar jos yra skirtos vartojimui ar kaupimui, jeigu jos egzistuoja kuria nors piniginę forma, yra teisingas tas teiginys, kad pajamos yra pinigais paversta prekinio kapitalo vertės dalis, vadinasi,— tikrojo kaupimo išraiška ir rezultatas, o ne pats gamybinis kapitalas. Jei verpyklos savininkas

išmainė savo verpalus į medvilnę, o dalį, kuri sudaro pajamas,— į pinigus, tai jo pramoniniam kapitalui iš tikrųjų atstovauja verpalai, kurie dabar yra perėję į audimo fabriko savininko arba, gal būt, į individualinio vartotojo rankas, ir būtent verpalai — ar jie yra skirti atgaminimui ar vartojimui — atstovauja tiek kapitalo vertei, tiek ir juose esančiai pridedamajai vertei. Pinigais virtusios pridedamosios vertės dydis priklauso nuo verpaluose esančios pridedamosios vertės dydžio. Bet jei pridedamoji vertė yra virtusi pinigais, tai pinigai tėra šios pridedamosios vertės išraiška [das Werthdasein dieses Mehrwerts]. Ir kaip tokie jie pasidaro skolinamojo kapitalo momentas. Tam tereikia, kad jie pavirstų indėliu, jei tik jų jau nėra paskolinęs pats jų savininkas. Priešingai, kad vėl pavirstų gamybiniu kapitalu, pirmiausia jie turi pasiekti tam tikrą minimalinę ribą.

TRISDEŠIMT ANTRASIS SKIRSNIS

PINIGINIS KAPITALAS IR TIKRASIS KAPITALAS. III

(PABAIGA)

Masė pinigų, kurie tokiu būdu turi būti paversti atgal kapitalu, yra masinio reprodukcijos proceso rezultatas, bet, nagrinėjama kaip tokia, kaip skolinamasis piniginis kapitalas, ji pati nėra atgaminamojo kapitalo masė.

Svarbiausias dalykas ankstesniajame nagrinėjime yra tas, kad vartojimui skirtos pajamų dalies išsiplėtimas (čia mes paliekame nuošalyje darbininką, nes jo pajamos yra lygios kintamajam kapitalui) pirmiausia pasireiškia kaip piniginio kapitalo kaupimas. Vadinasi, į piniginio kapitalo kaupimą įeina vienas momentas, kuris iš esmės skiriasi nuo pramoninio kapitalo tikrojo kaupimo, nes vartojimui skirta metinio produkto dalis jokiu būdu nepasidaro kapitalas. Dalis jos *padengia* kapitalą, t. y. vartojimo reikmenų gamintojų pastovųjį kapitalą, bet, jeigu ji tikrai virsta kapitalu, ji egzistuoja šio pastoviojo kapitalo gamintojų pajamų natūraline forma. Tie patys pinigai, kurie atstovauja pajamoms, kurie yra paprasti vartojimo tarpininkai, reguliariai virsta tam tikram laikui skolinamuoju piniginiu kapitalu. Jeigu šie pinigai sudaro darbo užmokestį, jie kartu yra kintamojo kapitalo piniginė forma; o jeigu jie padengia vartojimo reikmenų gamintojų pastovųjį kapitalą, jie yra piniginė forma, kurią laikinai įgauna gamintojų pastovusis kapitalas, ir yra naudojami pirkti šio padengtino pastoviojo kapitalo elementams natūra. Nei viena, nei kita forma jie savaime neišreiškia kaupimo, nors jų masė ir didėja plečiantis reprodukcijos procesui. Tačiau laikinai jie atlieka skolinamųjų pinigų, t. y. piniginio kapitalo funkciją. Vadinasi, šiuo atžvilgiu piniginio kapitalo kaupimas visada turi atspindėti didesnį kapitalo kaupimą negu tas, kuris įvyksta iš tikrųjų, nes individualinio vartojimo išsiplėtimas dėl to, kad jam tarpininkauja pinigai, pasireiškia kaip piniginio kapitalo kaupimas, suteikdamas piniginę formą tikrajam kaupimui, pinigams, kurie atveria naujas kapitalo panaudojimo sferas.

Taigi skolinamojo piniginio kapitalo kaupimas iš dalies išreiškia tik tą faktą, kad bet kurie pinigai, kuriais virsta pramoninis kapitalas savo apytakos procese, įgauna formą ne pinigų,

kuriuos *avansuoja* atgaminimo agentai, bet pinigų, kuriuos jie *skolinasi;* tad iš tikrųjų tas pinigų avansavimas, kuris turi įvykti reprodukcijos procese, atrodo kaip pasiskolintų pinigų avansavimas. Iš tikrųjų, remdamiesi komerciniu kreditu, jie vienas kitam skolina tuos pinigus, kurie yra reikalingi reprodukcijos procesui. Bet tai įgauna tokią formą, kad bankininkas, kuriam dalis atgaminimo agentų skolina pinigus, savo ruožtu skolina juos kitai atgaminimo agentų daliai ir, be to, šis bankininkas pasirodo esąs malonės šaltinis; tuo pačiu metu jis kaip tarpininkas visiškai paima į savo rankas disponavimą šiuo kapitalu.

Mums telieka nurodyti kai kurias atskiras piniginio kapitalo kaupimo formas. Kapitalas išsilaisvina, pvz., todėl, kad sumažėja gamybos elementų, žaliavų ir t. t. kaina. Jei pramonininkas negali betarpiškai išplėsti savo reprodukcijos proceso, tai dalis jo piniginio kapitalo, kaip perteklinė, yra išstumiama iš apytakos ir virsta skolinamuoju piniginiu kapitalu. Tačiau, be to, kapitalas išsilaisvina piniginė forma, ypač pirklio rankose, kai atsiranda pertraukos komercinių operacijų eigoje. Jei pirklys yra atlikęs eilę operacijų ir dėl tokių pertraukų gali pradėti eilę naujų operacijų tik vėliau, tai realizuotieji pinigai jam tėra lobis, perteklinis kapitalas. Bet kartu jie betarpiškai yra skolinamojo piniginio kapitalo kaupimas. Pirmuoju atveju piniginio kapitalo kaupimas išreiškia reprodukcijos proceso pasikartojimą palankesnėmis sąlygomis, tikrąjį dalies anksčiau surišto kapitalo išsilaisvinimą, vadinasi, galimybę išplėsti reprodukcijos procesą naudojant tas pačias pinigines lėšas. Antruoju atveju — paprastą santorių srauto nutrūkimą. Tačiau abiem atvejais pinigai virsta skolinamuoju piniginiu kapitalu, sudaro šio pastarojo kaupimą, vienodai veikia pinigų rinką ir palūkanų normą, nors pirmuoju atveju čia pasireiškia palankesnės sąlygos, antruoju — kliūtys tikrajam kaupimo procesui. Pagaliau, piniginio kapitalo kaupimą veikia skaičius žmonių, kurie, sėkmingai užbaigę savo komercinę veiklą, pasišalina iš reprodukcijos sferos. Kuo daugiau pelno yra sukuriama pramoninio ciklo metu, tuo didesnis yra tokių žmonių skaičius. Čia skolinamojo piniginio kapitalo kaupimas išreiškia, iš vienos pusės, tikrąjį kaupimą (savo santykine apimtimi), iš antros pusės, tik mastą, kuriuo pramoniniai kapitalistai virsta paprastais piniginiais kapitalistais.

Kai dėl kitos pelno dalies, kuri nėra skirta vartojimui kaip pajamos, tai ji virsta piniginiu kapitalu tik tuo atveju, jeigu ji negali būti betarpiškai panaudota įmonei išplėsti toje gamybos sferoje, kurioje ji yra sukurta. Tai gali įvykti dėl dviejų priežasčių. Arba todėl, kad tam tikra gamybos sfera jau yra prisotinta kapitalo. Arba todėl, kad sukauptoji suma, kad galėtų funkcionuoti kaip kapitalas, pirmiausia turi pasiekti tam tikrą dydį, kurį apsprendžia naujų kapitalo įdėjimų tam tikroje konkrečioje

įmonėje kiekybiniai santykiai. Todėl sukauptoji suma pirmiausia virsta skolinamuoju piniginiu kapitalu ir yra naudojama gamybai kitose sferose išplėsti. Tariant, kad kitos sąlygos nesikeičia, pelno masė, skirta paversti atgal kapitalu, priklauso nuo viso sukurto pelno masės ir, vadinasi, nuo paties reprodukcijos proceso išsiplėtimo. Tačiau jei šis naujas kaupimas susiduria su jo panaudojimo sunkumais, su panaudojimo sferų trūkumu, jei, vadinasi, gamybos šakos yra perpildytos ir yra per didelė skolinamojo kapitalo pasiūla, tai toks skolinamojo piniginio kapitalo perteklius terodo *kapitalistinės* gamybos ribotumą. Po to prasidedantis kreditinis ažiotažas parodo, kad nėra jokių faktinių kliūčių šiam pertekliniam kapitalui panaudoti. Bet yra kliūčių, kurios atsiranda dėl kapitalo vertės didėjimo dėsnių, dėl tų ribų, kuriose kapitalas gali didėti kaip kapitalas. Piniginio kapitalo kaip tokio perteklius ne būtinai išreiškia perprodukciją arba bent kapitalo panaudojimo sferų trūkumą.

Skolinamojo kapitalo kaupimas yra tiesiog tai, kad pinigai nusėda kaip paskoloms skirti pinigai. Šis procesas labai skiriasi nuo tikrojo virtimo kapitalu; tai tėra pinigų kaupimas tokia forma, kuria jie gali būti paversti kapitalu. Bet šis kaupimas, kaip buvo parodyta, gali išreikšti momentus, kurie labai skiriasi nuo tikrojo kaupimo. Tikrajam kaupimui nuolat plečiantis, šis išsiplėtęs piniginio kapitalo kaupimas iš dalies gali būti tikrojo kaupimo rezultatas, iš dalies — jį lydinčių, bet visiškai nuo jo skirtingų momentų rezultatas, pagaliau iš dalies net tikrojo kaupimo laikino sustojimo rezultatas. Jau vien dėl to, kad skolinamojo kapitalo kaupimas plečiasi veikiant tokiems nuo tikrojo kaupimo nepriklausomiems, bet vis dėlto jį lydintiems momentams, tam tikrose ciklo fazėse turi visada atsirasti piniginio kapitalo perteklius, ir šis perteklius turi vystytis, besivystant kreditui. Kartu su šiuo pertekliumi turi taip pat didėti reikalas išplėsti gamybos procesą už jo kapitalistinių ribų: per didelė prekyba, perprodukcija, per didelis kreditas. Kartu tai neišvengiamai vyksta tokiomis formomis, kurios sukelia priešingą judėjimą.

Kai dėl piniginio kapitalo kaupimo iš žemės rentos, darbo užmokesčio ir t. t., tai čia nėra reikalo sustoti ties šiuo klausimu. Reikia pabrėžti tik tą momentą, kad dėl darbo pasidalijimo, besivystant kapitalistinei gamybai, tikrąjį lobių sudarytojų taupumą ir susilaikymą, jeigu tai teikia kaupimo elementus, rodo tie, kurie gauna šių elementų minimumą ir dažnai dar praranda savo santaupas, kaip, pvz., darbininkai bankų žlugimo atveju. Iš vienos pusės, pramoninis kapitalistas ne pats «sutaupo» savo kapitalą, o disponuoja tokiu svetimų santaupų kiekiu, kuris yra proporcingas jo kapitalo dydžiui; iš antros pusės, piniginis kapitalistas svetimas santaupas padaro savo kapitalu, o kreditą, kurį

teikia vienas kitam atgaminimu besiverčiantieji kapitalistai ir kurį jiems duoda publika, paverčia savo asmeninio turtėjimo šaltiniu. Kartu žlunga paskutinė kapitalistinės sistemos iliuzija, kad kapitalą kuriąs asmeninis darbas ir taupymas. Ne tik pelnas yra pasisavintas svetimas darbas, bet ir kapitalas, kurį panaudojant šis svetimas darbas yra paleidžiamas veikti ir išnaudojamas, yra svetima nuosavybė, kurią piniginis kapitalistas atiduoda pramoninio kapitalisto žinion ir kuria jis savo ruožtu išnaudoja šį pastarąjį.

Mes dar turime padaryti keletą pastabų apie kreditinį kapitalą.

Tai, kaip dažnai tas pats piniginis vienetas gali figūruoti kaip skolinamasis kapitalas, visiškai priklauso, kaip jau buvo parodyta aukščiau, nuo to,

1) kaip dažnai jis realizuoja prekių vertes pardavimo ir mokėjimo procese, vadinasi, perkelia kapitalą, ir, toliau, nuo to, kaip dažnai jis realizuoja pajamas. Kaip dažnai jis pereina į kitas rankas kaip realizuota vertė, ar ji būtų kapitalo ar pajamų vertė, priklauso, aišku, nuo tikrųjų apyvartų dydžio ir skaičiaus;

2) tai priklauso nuo mokėjimų ekonomijos ir nuo kredito išsivystymo bei organizavimo;

3) pagaliau nuo kredito santorių susipynimo ir veikimo greičio, dėl kurių pinigai, nusėdę vienoje vietoje kaip indėlis, tuojau pasirodo kitoje vietoje — kaip paskola.

Net jei tartume, kad skolinamojo kapitalo egzistavimo forma yra vien forma tikrųjų pinigų, aukso arba sidabro — prekių, kurių medžiaga yra verčių matas,— tai ir šiuo atveju didelė šio piniginio kapitalo dalis neišvengiamai bus fiktyvi, t. y. paprastas vertės titulas, lygiai taip pat, kaip vertės ženklai. Kai pinigai funkcionuoja kapitalo apytakoje, jie tam tikru momentu sudaro piniginį kapitalą; vis dėlto jie nevirsta skolinamuoju piniginiu kapitalu, bet arba yra išmainomi į gamybinio kapitalo elementus, arba jais yra mokama kaip cirkuliacijos priemone realizuojant pajamas ir, vadinasi, jie negali virsti skolinamuoju kapitalu savo savininkui. Tačiau jeigu jie virsta skolinamuoju kapitalu ir ta pati pinigų suma pakartotinai atstovauja skolinamajam kapitalui, tai yra aišku, kad jie tik *viename* punkte egzistuoja kaip metaliniai pinigai; visuose kituose punktuose jie egzistuoja tik pretenzijos į kapitalą forma. Šių pretenzijų kaupimas, pagal mūsų prielaidą, kyla iš tikrojo kaupimo, t. y. iš prekinio kapitalo ir t. t. vertės pavirtimo pinigais; ir vis dėlto šių pretenzijų arba vertės titulų kaupimas kaip toks skiriasi ir nuo tikrojo kaupimo, kuris jį sukelia, ir nuo būsimojo kaupimo (naujo gamybos proceso), kuris yra vykdomas skolinant pinigus.

Prima facie* skolinamasis kapitalas visada egzistuoja pinigų forma[9], o vėliau kaip pretenzija pinigams gauti, nes pinigai, kurių pavidalu jis iš pradžių egzistuoja, dabar yra paskolos ėmėjo rankose tikrąja pinigų forma. Skolintojui skolinamasis kapitalas yra virtęs pretenzija pinigams gauti, nuosavybės titulu. Todėl ta pati tikrųjų pinigų masė gali sudaryti labai skirtingas piniginio kapitalo mases. Tik pinigai, ar jie atstovauja realizuotam kapitalui ar realizuotoms pajamoms, pasidaro skolinamuoju kapitalu atliekant paprastą skolinimo aktą dėl to, kad jie virsta indėliu, jei nagrinėsime bendrą formą išsivysčiusioje kredito sistemoje. Indėlininkui indėlis yra piniginis kapitalas. Tačiau bankininko rankose jis gali būti tik potencinis piniginis kapitalas, kuris guli nenaudojamas jo kasoje, užuot gulėjęs šio kapitalo savininko kasoje[10].

* Šis Markso dažnai vartojamas lotyniškas posakis priklausomai nuo konteksto reiškia: iš pradžių, pirmiausia, iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti ir pan. *Red.*

[9] «Bank Acts», 1857 m. Bankininko Tuelso parodymas: «4516. Ar jūs, kaip bankininkas, vykdote operacijas su kapitalu ar su pinigais? — Mes prekiaujame pinigais. — 4517. Kaip įnešami indėliai į jūsų banką? — Pinigais. — 4518. Kaip jie išmokami? — Pinigais. — [4519.] Vadinasi, ar galima pasakyti, kad jie yra kažkas kita negu pinigai? — Ne».

Overstonas (žr. XXVI skirsnį) nuolat painioja «capital» ir «money» [«kapitalą» ir «pinigus»]. Value of money [pinigų vertė] jam reiškia taip pat palūkanas, bet tik tuo atveju, kai jas apsprendžia pinigų masė; value of capital [kapitalo vertė] turi reikšti palūkanas, kai jas apsprendžia gamybinio kapitalo paklausa ir jo duodamas pelnas. Jis sako: «4140. Žodį «kapitalas» yra labai pavojinga vartoti. — 4148. Aukso išvežimas iš Anglijos reiškia pinigų kiekio sumažėjimą šalyje, ir tai turi, žinoma, aplamai kalbant, sukelti didesnę paklausą pinigų rinkoje {vadinasi, jo nuomone, ne kapitalo rinkoje}. — 4112. Pinigams išplaukiant iš šalies, jų kiekis šalyje atitinkamai sumažėja. Šis šalyje liekančių pinigų kiekio sumažėjimas padidina šių pinigų vertę». {Iš pradžių tai pagal jo teoriją reiškė, kad dėl cirkuliacijos sumažėjimo padidėja pinigų kaip pinigų vertė, palyginti su prekių verte, ir šis pinigų vertės padidėjimas yra, vadinasi, lygus prekių vertės sumažėjimui. Bet kadangi vėliau net ir jam pasidarė aišku, kad cirkuliuojančių pinigų masė *ne*apsprendžia kainų, tai dabar pinigų kaip cirkuliacijos priemonės kiekio sumažėjimas yra, jo nuomone, priežastis, dėl kurios padidėja jų kaip palūkanas duodančio kapitalo vertė ir, vadinasi, padidėja pati palūkanų norma.} «Ir šis dar liekančių pinigų vertės padidėjimas stabdo tolesnį jų išplaukimą ir tęsiasi tol, kol jis pritraukia atgal tiek pinigų, kiek jų reikia pusiausvyrai vėl atstatyti». Prieštaravimų, į kuriuos patenka Overstonas, tęsinys pateikiamas žemiau.

[10] Taigi čia ir prasideda painiava, kad «pinigai» yra ir viena ir kita: ir indėlis kaip mokėjimo reikalavimas bankininkui, ir deponuoti pinigai bankininko rankose. Bankininkas Tuelsas, duodamas parodymus 1857 metų bankų komisijai, pateikia tokį pavyzdį: «Aš pradedu savo komercinę veiklą, turėdamas 10 000 sv. st. Už 5 000 sv. st. aš perku prekes ir sukraunu jas savo sandėlyje. Kitus 5 000 sv. st. aš įdedu kaip indėlį pas bankininką, kad galėčiau prireikus jais naudotis. Bet aš vis dėlto visą sumą tebelaikau savo kapitalu, nors iš jos 5 000 sv. st. yra indėlio arba pinigų forma (4528)». Dėl to prasidėjo šie įdomūs debatai: «4531. Vadinasi, jūs perdavėte savo 5 000 sv. st. banknotais kam nors kitam? — Taip. — 4532. Tada šis kitas turi 5 000 sv. st. indėlį? — Taip, žinoma. — 4533. Bet ir jūs turite 5 000 sv. st. indėlį? — Visai

Augant medžiaginiam turtui, auga piniginių kapitalistų klasė; iš vienos pusės, auga iš komercinės veiklos pasitraukiančių kapitalistų, rentininkų, skaičius ir jų turtas; o, antra, tai padeda išsivystyti kredito sistemai ir ryšium su tuo didėja bankininkų, pinigų skolintojų, finansininkų ir t. t. skaičius. Besivystant laisvam piniginiam kapitalui, didėja, kaip parodėme anksčiau, palūkanas duodančių popierių, valstybinių popierių, akcijų ir t. t. masė. Bet kartu didėja ir laisvo piniginio kapitalo paklausa, o biržos verteivos, spekuliuojantieji šiais popieriais, pradeda vaidinti svarbiausią vaidmenį pinigų rinkoje. Jei visi šių popierių pirkimai ir pardavimai teišreikštų tikruosius kapitalo įdėjimus, tai būtų teisinga pasakius, kad jie negali veikti skolinamojo kapitalo paklausos, nes jeigu *A* parduoda savo popierius, tai jis gauna lygiai tiek pat pinigų, kiek *B* įdeda į popierius. Tuo tarpu net ten, kur popierius dar tebeegzistuoja, bet jau nebeegzistuoja tas kapitalas (bent kaip piniginis kapitalas), kuriam šis popierius iš pradžių atstovavo, jis visada pro tanto [atitinkamai] sukelia naują tokio piniginio kapitalo paklausą. Tačiau, šiaip ar taip, jis yra piniginis kapitalas, kuriuo anksčiau disponavo *B*, o dabar disponuoja *A*.

«Bank Acts», 1857 m., Nr. 4886: «Ar tai, jūsų nuomone, bus teisingas nurodymas priežasčių, apsprendžiančių diskonto normą, jeigu aš pasakysiu, kad ją reguliuoja kiekis rinkoje esančio kapitalo, kuris gali būti panaudotas prekybiniams vekseliams diskontuoti skirtingai nuo kitų vertybinių popierių rūšių? — {Cepmenas:} Ne; aš laikausi to požiūrio, kad palūkanų normą veikia visi pinigais lengvai paverčiami vertybiniai popieriai (all convertible securities of a current character); būtų neteisinga apriboti klausimą tik vekselių diskontu, nes jeigu yra didelė pinigų paklausa {užstatant} konsolus, arba net iždo dokumentus, kaip kad dide-

---

teisingai.— 4534. Jis turi 5 000 sv. st. pinigais ir jūs turite 5 000 sv. st. pinigais? — Žinoma. — 4535. Bet ar tai galų gale yra tik pinigai? — Ne». — Painiava čia atsiranda iš dalies dėl šios priežasties: *A*, kuris įdėjo 5 000 sv. st. kaip indėlį, gali išrašyti jiems reikalavimus, disponuoti jais visai taip pat, lyg šie pinigai dar tebebūtų jo rankose. Šia prasme jie jam funkcionuoja kaip potenciniai pinigai. Tačiau kiekvieną kartą, kai jis juos išima, jis pro tanto [atitinkamai] naikina savo indėlį. Jeigu jis ima iš banko tikrus pinigus ir jeigu jo pinigai jau yra kam nors paskolinti, tai jam yra mokama ne jo paties pinigais, bet pinigais, kuriuos kas nors kitas yra įdėjęs į banką. Jeigu jis sumoka asmeniui *B* skolą čekiu į savo bankininką ir *B* įdeda šį čekį pas savo bankininką, o indėlininko *A* bankininkas taip pat turi čekį į indėlininko *B* bankininką, vadinasi, abu bankininkai tik pasikeičia čekiais, tai *A* įdėtieji pinigai du kartus yra atlikę pinigų funkciją; pirma, rankose to, kuris gavo *A* įdėtus pinigus, ir, antra, paties *A* rankose. Kita funkcija buvo skolos reikalavimų (*A* skolos reikalavimas savo bankininkui ir šio pastarojo skolos reikalavimas *B* bankininkui) padengimas pinigams netarpininkaujant. Čia indėlis du kartus funkcionuoja kaip pinigai, būtent: vieną kartą kaip tikrieji pinigai ir antrą kartą — kaip pretenzija pinigams gauti. Paprastos pretenzijos pinigams gauti gali atstoti pinigus tik išlyginant skolos reikalavimus.

liu mastu yra buvę pastaruoju metu, ir, be to, už palūkanų normą, žymiai viršijančią komercinę palūkanų normą, tai būtų absurdiška sakyti, kad tai neliečia mūsų prekybinio pasaulio. Tai labai esmingai paliečia šį pasaulį.— 4890. Jei rinkoje yra gerų ir noriai perkamų vertybinių popierių, kuriuos bankininkai pripažįsta kaip tokius, ir jei savininkai nori jais laiduodami gauti pinigų, tai tokia aplinkybė tikrai turės įtakos prekybiniams vekseliams; pvz., aš negaliu tikėtis, kad, laiduodamas prekybiniu vekseliu, aš iš ko nors gaučiau pinigų iš 5%, jeigu jis šiuos pinigus tuo pačiu metu gali paskolinti laiduojant konsolais ir t. t. iš 6%; tokią pat įtaką tai daro ir mums; niekas negali iš manęs reikalauti, kad aš diskontuočiau jo vekselius iš $5^1/_2$%, jeigu aš galiu paskolinti savo pinigus iš 6%. — 4892. Mes nepasakysime, kad žmonės, kurie už 2 000 sv. st., 5 000 sv. st. arba 10 000 sv. st. perka vertybinius popierius kaip tvirtą kapitalo įdėjimą, daro esminę įtaką pinigų rinkai. Jeigu jūs mane klausiate apie palūkanų normą paskoloms {užstatant} konsolus, tai aš turiu galvoje žmones, kurie atlieka operacijas už šimtus tūkstančių, vadinamuosius jobbers [biržos verteivas], kurie pasirašo viešas paskolas didelėms sumoms arba perka jas rinkoje, o paskui yra priversti laikyti šiuos popierius, kol bus galima juos realizuoti su pelnu; šie žmonės turi šiam tikslui skolintis pinigų».

Išsivysčius kreditui, susidaro stambios koncentruotos pinigų rinkos, kaip kad Londonas, kurios kartu yra svarbiausi šių popierių prekybos punktai. Bankininkai atiduoda tokių prekybininkų gaujos žinion didžiules publikos piniginio kapitalo mases, ir dėl to auga šios lošėjų išperos. «Fondų biržoje pinigai paprastai yra pigesni negu bet kur kitur», sakė 1848 metais tuometinis Anglijos banko valdytojas, duodamas parodymus slaptam lordų komitetui («Commercial Distress», 1848 m., išspausdinta 1857 metais, Nr. 219).

Nagrinėdami palūkanas duodantį kapitalą, mes jau parodėme, kad vidutinę palūkanų normą ilgesnei metų eilei, kitoms sąlygoms esant vienodoms, apsprendžia vidutinė pelno norma, o ne vidutinė norma įmonininko pelno, kuris pats yra ne kas kita, kaip pelnas minus palūkanos.

Taip pat buvo nurodyta ir nuodugniai bus išnagrinėta vėliau, kad ir komercinių palūkanų — palūkanų, kurias pinigus skolinantieji kapitalistai apskaičiuoja diskontui ir paskoloms prekybiniame pasaulyje,— svyravimams, vykstant pramoniniam ciklui, ateina fazė, kai palūkanų norma pralenkia savo minimumą ir pasiekia savo vidutinį lygį (kurį ji vėliau viršija) ir kai šis judėjimas yra pelno padidėjimo rezultatas.

Tačiau čia reikia padaryti dvi pastabas.

Pirma: jei palūkanų norma ilgą laiką yra aukšta (mes čia kalbame apie palūkanų normą tam tikroje šalyje, pvz., Anglijoje,

kur ilgesniam laiko tarpui yra duota vidutinė palūkanų norma, pasireiškianti ir ta palūkanų norma, kuri yra mokama už paskolas, duotas ilgesniems laiko tarpams, ir kurią galima pavadinti privatine palūkanų norma), tai ši aplinkybė prima facie įrodo, kad šiuo laikotarpiu pelno norma yra aukšta, nors tai dar visai neįrodo, kad yra aukšta ir įmonininko pelno norma. Šis pastarasis skirtumas daugiau ar mažiau išnyksta kapitalistams, kurie daugiausia dirba naudodamiesi savu kapitalu; jie realizuoja aukštą pelno normą, nes patys sumoka sau palūkanas. Ilgesnį laiką veikiančios aukštos palūkanų normos galimybę,— mes čia nekalbame apie depresijos fazę tikrąja šio žodžio prasme,— suteikia aukšta pelno norma. Tačiau yra galima, kad ši aukšta pelno norma, atskaičius aukštą palūkanų normą, duoda tik žemą įmonininko pelno normą. Įmonininko pelnas gali sumažėti, kai tuo tarpu aukšta pelno norma išlieka toliau. Tai yra galima todėl, kad, jeigu įmonės yra paleistos į darbą, būtinai reikia palaikyti jų veikimą toliau. Nagrinėjamojoje fazėje daug kas yra daroma naudojant vien tik kreditinį (svetimą) kapitalą; ir aukšta pelno norma kartais gali būti grynai spekuliacinė, apskaičiuota ateities perspektyvoms. Aukšta palūkanų norma gali būti mokama esant aukštai pelno normai, bet mažėjančiam įmonininko pelnui. Ji gali būti mokama,— ir tai iš dalies būna spekuliacijos laikotarpiais,— ne iš pelno, bet iš paties pasiskolinto svetimo kapitalo, ir tai gali tęstis ilgai.

Antra: teiginys, kad piniginio kapitalo paklausa, todėl ir palūkanų norma, didėja dėl to, kad pelno norma yra aukšta, nėra tolygus tam, kad pramoninio kapitalo paklausa didėja ir todėl palūkanų norma yra aukšta.

Krizės metu skolinamojo kapitalo paklausa, o kartu ir palūkanų norma pasiekia savo maksimumą; pelno norma, o kartu su ja ir pramoninio kapitalo paklausa beveik visai išnyksta. Tokiu metu kiekvienas skolinasi, tik norėdamas mokėti, norėdamas likviduoti jau prisiimtus pasižadėjimus. Priešingai, naujo pagyvėjimo metu po krizės skolinamojo kapitalo reikalaujama, norint pirkti ir norint piniginį kapitalą paversti gamybiniu arba prekybiniu kapitalu. Ir jis tada yra reikalaujamas arba pramoninio kapitalisto arba pirklio. Pramoninis kapitalistas įdeda jį į gamybos priemones ir į darbo jėgą.

Didėjanti darbo jėgos paklausa savaime niekad nėra pagrindas palūkanų normai pakilti, kadangi pastarąją apsprendžia pelno norma. Aukštesnis darbo užmokestis niekad nebūna didesnio pelno priežastis, nors tam tikrose pramoninio ciklo fazėse jis gali būti viena iš jo pasekmių.

Darbo jėgos paklausa gali didėti dėl to, kad darbas yra išnaudojamas ypatingai palankiomis sąlygomis, tačiau didėjanti darbo jėgos ir, vadinasi, kintamojo kapitalo paklausa savaime nepadidi-

na pelno, o jį pro tanto [atitinkamai] sumažina. Ir visgi dėl to gali didėti kintamojo kapitalo paklausa, vadinasi, ir piniginio kapitalo paklausa, o tai gali pakelti palūkanų normą. Darbo jėgos rinkos kaina tada pakyla virš savo vidutinio dydžio, darbo gauna didesnis negu vidutinis darbininkų skaičius, ir kartu kyla palūkanų norma, nes tokiomis aplinkybėmis didėja piniginio kapitalo paklausa. Didėjanti darbo jėgos paklausa pabrangina šią prekę taip pat, kaip kiekvieną kitą, pakelia jos kainą, bet nepakelia pelno, kuris daugiausia remiasi kaip tik šios prekės santykiniu pigumu. Bet kartu — numatytomis aplinkybėmis — ji pakelia palūkanų normą dėl to, kad pakelia piniginio kapitalo paklausą. Jei piniginis kapitalistas, užuot skolinęs savo pinigus, virstų pramonininku, tai savaime ši aplinkybė, kad jis dabar turi brangiau mokėti už darbą, nepadidintų jo pelno, o jį pro tanto [atitinkamai] sumažintų. Aplinkybės gali susidėti taip, kad jo pelnas vis dėlto didėja, bet anaiptol ne todėl, kad jis brangiau moka už darbą. Tačiau pastarosios aplinkybės, kadangi ji padidina piniginio kapitalo paklausą, pakanka palūkanų normai pakelti. Jei dėl kokių nors priežasčių darbo užmokestis pakiltų esant kitais atžvilgiais nepalankiai konjunktūrai, tai darbo užmokesčio augimas sumažintų pelno normą, bet padidintų palūkanų normą tiek, kiek jis padidintų piniginio kapitalo paklausą.

Tai, ką Overstonas vadina «kapitalo paklausa», paliekant nuošalyje darbą, tėra prekių paklausa. Prekių paklausa pakelia jų kainą tiek tuo atveju, kai ši paklausa pakyla virš vidutinės, tiek ir tuo atveju, kai pasiūla krinta žemiau vidutinės. Pavyzdžiui, jei pramoninis kapitalistas arba pirklys turi dabar mokėti 150 sv. st. už tą pačią prekių masę, už kurią jis anksčiau mokėjo 100 sv. st., tai jis turės pasiskolinti 150 sv. st. vietoj įprastinių 100 sv. st. ir, vadinasi, esant 5% palūkanų normai jis turės mokėti $7^{1}/_{2}$ sv. st. vietoj ankstesnių 5 sv. st. Jo mokamų palūkanų masė padidės, nes padidės pasiskolinto kapitalo masė.

Visas p. Overstono mėginimas yra siekimas parodyti skolinamojo ir pramoninio kapitalo interesus esant tolygius, tuo tarpu jo bankų aktas siekia kaip tik panaudoti šių interesų skirtingumą piniginio kapitalo naudai.

Tuo atveju, kai prekių pasiūla krinta žemiau vidutinio lygio, prekių paklausa gali ir neabsorbuoti daugiau piniginio kapitalo negu anksčiau. Reikia mokėti tą pačią arba, gal būt, net mažesnę sumą už bendrą prekių vertę, bet už tą pačią sumą dabar yra gaunamas mažesnis vartojamųjų verčių kiekis. Šiuo atveju skolinamojo piniginio kapitalo paklausa nepasikeis, vadinasi, palūkanų norma nepakils, nors prekių paklausa palyginti su jų pasiūla, todėl ir prekių kaina pakils. Palūkanų norma gali būti paliesta tik tuo atveju, jei padidėja bendra skolinamojo kapitalo paklausa, o ryšium su aukščiau nurodytosiomis prielaidomis to nebūna.

Tačiau tam tikros prekės pasiūla gali kristi žemiau vidutinio lygio, kaip kad būna neužderėjus grūdams, medvilnei ir t. t., bet skolinamojo kapitalo paklausa gali didėti, nes prasideda spekuliacija siekiant dar labiau pakelti kainas, o paprasčiausia priemonė kainoms pakelti yra laikinai pašalinti iš rinkos dalį pasiūlos. Norint apmokėti nupirktą prekę jos neparduodant, pinigai yra įgyjami komercinėmis «vekselių operacijomis». Šiuo atveju auga skolinamojo kapitalo paklausa, ir palūkanų norma gali pakilti dėl tokio mėginimo dirbtinai sumažinti rinkoje prekių pasiūlą. Aukštesnė palūkanų norma tada išreiškia dirbtinį prekinio kapitalo pasiūlos sumažinimą.

Antra vertus, tam tikros prekės paklausa gali padidėti dėl to, kad padidėjo jos pasiūla ir tos prekės kaina yra žemesnė už savo vidutinį lygį.

Šiuo atveju skolinamojo kapitalo paklausa gali likti nepasikeitusi arba net sumažėti, nes už tą pačią pinigų sumą galima įgyti daugiau prekių. Tačiau gali būti pradėta sudarinėti ir spekuliacines atsargas, iš dalies siekiant išnaudoti palankų momentą gamybos tikslams, iš dalies tikintis tolesnio kainų pakilimo. Šiuo atveju skolinamojo kapitalo paklausa galėtų padidėti, ir pakilusi palūkanų norma išreikštų kapitalo sąnaudas perteklinėms gamybinio kapitalo elementų atsargoms sudaryti. Mes čia nagrinėjame tik skolinamojo kapitalo paklausą, kaip ją veikia prekinio kapitalo paklausa ir pasiūla. Jau anksčiau buvo parodyta, kaip reprodukcijos proceso būklė, kuri keičiasi pramoninio ciklo fazėse, veikia skolinamojo kapitalo pasiūlą. Trivialų teiginį, kad palūkanų rinkos normą apsprendžia (skolinamojo) kapitalo pasiūla ir paklausa, Overstonas gudriai supainioja su savo paties prielaida, pagal kurią skolinamasis kapitalas yra tolygus kapitalui aplamai, ir tokiu būdu stengiasi paversti lupikautoją vieninteliu kapitalistu, o jo kapitalą — vienintele kapitalo rūšimi.

Depresijos metu skolinamojo kapitalo paklausa yra mokėjimo priemonių paklausa ir niekas daugiau; jokiu būdu ne pinigų kaip pirkimo priemonių paklausa. Be to, palūkanų norma gali pakilti labai aukštai nepriklausomai nuo to, ar realaus kapitalo — gamybinio ir prekinio kapitalo — yra perteklius ar jo yra mažai. Jeigu pirkliai ir gamintojai gali pateikti patikimą laidavimą, tai mokėjimo priemonių paklausa tėra paklausa tam, kas gali būti paversta *pinigais;* o jeigu to nėra, vadinasi, jeigu mokėjimo priemonių skolinimas duoda jiems ne tik *piniginę formą,* bet ir jų mokėjimams trūkstamą *ekvivalentą* bet kokia forma, tai mokėjimo priemonių paklausa yra *piniginio kapitalo* paklausa. Tai yra tas punktas, kur abi paplitusios teorijos priešingos nuomonės krizių klausimu yra vienodai teisingos ir neteisingos. Tie, kurie sako, kad yra tik mokėjimo priemonių trūkumas, arba turi

galvoje tik bona fide laidavimų* savininkus, arba yra tokie kvaili, kad mano, jog bankai turi ir gali, leisdami popierinius banknotus, visus subankrutavusius spekuliantus paversti mokiais, solidžiais kapitalistais. Tie, kurie sako, kad yra tik kapitalo trūkumas, arba tik žaidžia žodžiais, nes faktiškai tokiu metu dėl per didelio įvežimo ir perprodukcijos visada gausiai yra kapitalo, *kuris negali pavirsti pinigais*, arba jie kalba tik apie tuos kredito riterius, kurie tikrai patenka į tokias sąlygas, kai jie daugiau nebegauna svetimo kapitalo, kurį naudodami galėtų vykdyti savo operacijas, ir todėl reikalauja, kad bankas ne tik padėtų jiems susigrąžinti prarastąjį kapitalą, bet ir įgalintų juos toliau tęsti spekuliacijas.

Kapitalistinės gamybos pagrindas yra tai, kad pinigai kaip savarankiška vertės forma stovi priešais prekę; kitaip tariant, mainomoji vertė turi įgauti savarankišką formą — pinigų formą, o tai yra galima tik todėl, kad tam tikra prekė pasidaro medžiaga, kurios verte yra matuojamos visos kitos prekės, kad ji kaip tik todėl pasidaro visuotinė prekė, prekė par excellence [tikrąja prasme] priešingai visoms kitoms prekėms. Tai turi pasireikšti dvejopai, ypač kapitalistiškai išsivysčiusiose nacijose, kurios plačiu mastu pakeičia pinigus, iš vienos pusės, kredito operacijomis, iš antros pusės,— kreditiniais pinigais. Depresijos metu, kai kreditas sumažėja arba visiškai išnyksta, pinigai staiga absoliučiai priešpastatomi prekėms kaip vienintelė mokėjimo priemonė ir tikrasis vertės buvimas. To rezultatas — visuotinis prekių nuvertėjimas, sunkumas, net negalimumas paversti jas pinigais, t. y. jų pačių grynai fantastine forma. Tačiau, iš antros pusės, patys kreditiniai pinigai yra pinigai tik tada, kai jie savo nominalinės vertės suma absoliučiai pavaduoja tikruosius pinigus. Kartu su aukso išplaukimu problematiškas pasidaro galimumas paversti juos pinigais, t. y. jų tolygumas tikrajam auksui. Iš čia kyla prievartinės priemonės, palūkanų normos pakėlimas ir t. t., siekiant užtikrinti keitimo į auksą sąlygas. Tai gali būti privesta iki kraštutinumo klaidingais įstatymais, kurie remiasi klaidingomis pinigų teorijomis ir kuriuos nacijai yra primetę pinigų pirklių, Overstono ir kompanijos interesai. Tačiau pagrindas yra duotas kartu su paties gamybos būdo pagrindu. Kreditinių pinigų nuvertėjimas (jau nekalbant apie jų piniginių savybių praradimą, kuris, tarp kita ko, yra tik tariamas) suardytų visus esamus santykius. Todėl prekių vertė yra paaukojama, kad būtų užtikrintas fantastinis ir savarankiškas šios vertės buvimas pinigų forma. Kaip piniginė vertė ji yra užtikrinta aplamai tik tol, kol yra užtikrinti patys pinigai. Todėl dėl vieno dviejų milijonų pinigų turi būti paaukota daug milijonų prekių. Tai yra neišvengiama esant

* Laidavimų, kurių patikimumu nėra pagrindo abejoti. *Red.*

kapitalistinei gamybai ir tai sudaro vieną jos grožybių. Ankstesniųjų gamybos būdų sąlygomis to nėra pastebima, nes tuo siauru pagrindu, kuriuo vyksta jų judėjimas, neišsivysto nei kreditas, nei kreditiniai pinigai. Kol *visuomeninis* darbo pobūdis pasireiškia kaip prekių *buvimo piniginė forma*, t. y. kaip *daiktas*, egzistuojantis už tikrosios gamybos ribų, yra neišvengiamos piniginės krizės, kurios nepriklauso nuo tikrųjų krizių arba yra jų paaštrėjimas. Antra vertus, yra aišku, kad, kol nėra sukrėstas banko kreditas, bankas tokiais atvejais, padidindamas kreditinių pinigų kiekį, sušvelnina paniką, o juos išimdamas iš cirkuliacijos, padidina paniką. Visa šiuolaikinės pramonės istorija rodo, kad jei gamyba šalies viduje būtų organizuota, tai metalas iš tikrųjų būtų reikalingas tik išmokėti tarptautinės prekybos balanso skirtumui, kai šios prekybos pusiausvyra tam tikru metu būna pažeista. Kad šalies viduje jau dabar nėra reikalingi metaliniai pinigai, parodo tai, kad vadinamieji nacionaliniai bankai nutraukė banknotų keitimą, o to visais kraštutiniais atvejais yra griebiamasi kaip vienintelės išsigelbėjimo priemonės.

Dviejų asmenų atžvilgiu būtų juokinga sakyti, kad savo savitarpio santykiuose jie abu turi nepalankų mokėjimų balansą. Jei kiekvienas jų yra ir skolininkas ir kreditorius kito atžvilgiu ir jeigu jų reikalavimai savitarpyje neišsilygina, tai aišku, kad vienas kitam yra skolingas skirtumo sumą. Tačiau padėtis yra kitokia, jeigu yra kalbama apie nacijas. Ir kad ji yra kitokia, tai pripažįsta visi ekonomistai, sutikdami su teiginiu, pagal kurį tam tikros nacijos mokėjimų balansas gali būti jai palankus ir nepalankus, nepaisant to, kad jos prekybos balansas galų gale turi išsilyginti. Mokėjimų balansas nuo prekybos balanso skiriasi tuo, kad jis yra prekybos balansas, pagal kurį turi būti mokama tam tikru laiku. O krizės sumažina skirtumą tarp prekybos ir mokėjimų balanso iki trumpo laiko tarpo; ir tam tikri reiškiniai, išsivystantieji nacijoje, kuri yra apimta krizės ir kuriai, vadinasi, dabar ateina mokėjimų laikas,— šie reiškiniai jau patys savaime sutrumpina mokėjimų išlyginimo laiką. Pirma, tauriųjų metalų išsiuntimas, paskui komisan paimtų prekių išpardavimas sumažinta kaina, prekių eksportas siekiant jas realizuoti arba gauti už jas piniginę paskolą šalies viduje, palūkanų normos pakėlimas, kreditų atšaukimas, vertybinių popierių vertės kritimas, užsienio vertybinių popierių išpardavimas, užsienio kapitalo pritraukimas siekiant įdėti jį į šiuos nuvertėjusius vertybinius popierius, pagaliau bankrotas, kuris likviduoja daugybę reikalavimų. Be to, dažnai dar metalas yra siunčiamas į šalį, kurioje yra kilusi krizė, nes į ją išrašytieji įsakytiniai vekseliai yra nepatikimi ir tikriausias dalykas yra mokėjimas metalu. Prie to prisideda dar ta aplinkybė, kad Azijos atžvilgiu visos kapitalistinės nacijos paprastai tuo pačiu metu yra tiesioginiai arba netiesioginiai jos skolininkai. Kai tik

šios įvairios aplinkybės pilnutinai paveikia kitą suinteresuotą naciją, tuojau ir pastarojoje prasideda aukso arba sidabro eksportas, trumpai tariant, prasideda mokėjimų laikas, ir tie patys reiškiniai pasikartoja iš naujo.

Komercinio kredito sąlygomis palūkanos, kaip skirtumas tarp kainos kreditan ir kainos grynais pinigais, tik tada įeina į prekių kainą, kai vekselių terminai yra ilgesni už paprastus terminus. Priešingu atveju to nebūna. Tai paaiškinama tuo, kad kiekvienas viena ranka ima tokį kreditą, o kita ranka jį duoda. {Tai neatitinka mano stebėjimų. — *F. E.*} O jei šia forma čia yra panaudojamas diskontas, tai jį reguliuoja ne šis komercinis kreditas, o pinigų rinka.

Jei piniginio kapitalo paklausa ir pasiūla, kurios apsprendžia palūkanų normą, būtų tolygios tikrojo kapitalo paklausai ir pasiūlai, kaip kad teigia Overstonas, tai palūkanų norma turėtų būti tuo pačiu metu ir žema ir aukšta priklausomai nuo to, ar turima galvoje įvairios prekės ar ta pati prekė įvairiose stadijose (žaliava, pusfabrikatis, pagamintas produktas). 1844 metais Anglijos banko palūkanų norma svyravo tarp 4% (nuo sausio iki rugsėjo mėn.) ir 2½—3% nuo lapkričio mėn. iki metų pabaigos. 1845 metais ji buvo 2½, 2¾, 3% nuo sausio iki spalio mėn., tarp 3 ir 5% paskutiniais mėnesiais. Vidutinė fair Orleans* medvilnės kaina 1844 metais buvo 6¼ penso ir 1845 metais — 4⅞ penso. 1844 metų kovo 3 d. medvilnės atsarga Liverpulyje buvo 627 042 gniutulai, o 1845 metų kovo 3 d. — 773 800 gniutulų. Sprendžiant iš žemos medvilnės kainos, 1845 metais palūkanų norma turėjo būti žema, o tai iš tikrųjų ir buvo pastebima didesnę šio laikotarpio dalį. Bet sprendžiant iš verpalų kainos, palūkanų norma turėjo būti aukšta, nes kainos buvo santykinai aukštos, o pelnas absoliučiai aukštas. Iš vieno svaro medvilnės, kuris kainavo 4 pensus, 1845 metais buvo galima įdedant 4 pensų kaštus suverpti verpalus (Nr. 40 gera secunda mule twist**), kurie, vadinasi, verpyklos savininkui būtų kainavę 8 pensus ir kuriuos jis 1845 metų rugsėjo ir spalio mėnesiais būtų galėjęs parduoti po 10½ arba 11½ penso svarą. (Žr. toliau Vilio parodymus.)

Visas klausimas yra išsprendžiamas tokiu būdu:

Skolinamojo kapitalo paklausa ir pasiūla būtų tolygios aplamai kapitalo paklausai ir pasiūlai (nors pastaroji frazė yra absurdiška: pramonininkui arba pirkliui prekė yra jo kapitalo forma, bet jam niekad nėra reikalingas kapitalas kaip toks, o visada tik speciali prekė kaip tokia; jis perka ir apmoka ją kaip prekę — grūdus arba medvilnę — nepriklausomai nuo to vaidmens, kurį prekė suvaidins jo kapitalo apytakoje) tik tuo atveju, jei visai

* Medvilnės rūšis. *Red.*
** Verpalų rūšis. *Red.*

nebūtų pinigų skolintojų, bet užtat pinigus skolinantiems kapitalistams priklausytų mašinos, žaliavos ir t. t. ir jie visa tai skolintų arba išnuomotų,— kaip kad dabar yra išnuomojami namai,— pramoniniams kapitalistams, kurie patys yra dalies šių objektų savininkai. Tokiomis aplinkybėmis skolinamojo kapitalo pasiūla būtų tolygi gamybos elementų pasiūlai pramoniniam kapitalistui arba prekių pasiūlai pirkliui. Tačiau yra aišku, kad šiuo atveju pelno pasiskirstymą tarp skolintojo ir paskolos ėmėjo visiškai apspręstų pirmiausia santykis tarp paskolinto kapitalo ir kapitalo, kuris yra nuosavybė to, kuris jį panaudoja.

Pagal p. Vegeliną («Bank Acts», 1857 m.), palūkanų normą apsprendžia «laisvo kapitalo masė» (252); ji yra «tik panaudojimo ieškančio laisvo kapitalo masės rodiklis» (271); vėliau šį laisvą kapitalą jis vadina floating capital [tekamasis kapitalas] (485), ir pastaruoju jis laiko «Anglijos banko banknotus ir kitas cirkuliacijos priemones šalyje, pvz., provincijos bankų banknotus ir šalyje esančias monetas... prie floating capital aš taip pat priskiriu bankų atsargas» (502, 503), o vėliau jis priskiria ir aukso lydinius (503). Tas pats Vegelinas teigia, kad Anglijos bankas daro didelę įtaką palūkanų normai tais laikotarpiais, «kai mes {Anglijos bankas} iš tikrųjų turime savo rankose didesnę laisvo kapitalo dalį» (1198), tuo tarpu pagal aukščiau cituotus p. Overstono parodymus Anglijos bankas «nėra vieta kapitalui». Toliau Vegelinas sako: «Mano nuomone, diskonto normą reguliuoja laisvo kapitalo kiekis šalyje. Laisvo kapitalo kiekiui atstovauja Anglijos banko atsarga, kuri iš tikrųjų yra tauriojo metalo atsarga. Vadinasi, jei metalo atsarga sumažinama, tai ši aplinkybė sumažina laisvo kapitalo kiekį šalyje ir, vadinasi, padidina dar likusios kapitalo dalies vertę» (1258). Dž. Stiuartas Milis sako (2102): «Norėdamas palaikyti savo banking department [bankinių operacijų skyriaus] netrikdomą veikimą, bankas yra priverstas daryti visa, ką gali, šio department rezervui papildyti; todėl, kai tik jis pastebi, kad prasideda aukso išplaukimas, jis turi užtikrinti sau rezervą ir arba sumažinti savo diskonto operacijas, arba parduoti vertybinius popierius». — Rezervas, jeigu yra kalbama tik apie banking department, yra rezervas vien indėliams. Overstonų nuomone, banking department turi veikti tik kaip bankininkas, neatsižvelgdamas į «automatinį» banknotų leidimą. Bet tikrosios depresijos metu Anglijos bankas nepriklausomai nuo banking department rezervo, susidedančio vien iš banknotų, labai budriai seka tauriojo metalo atsargos būklę ir turi sekti, jeigu jis nenori sulaukti kracho. Nes tokiu pat mastu, kokiu nyksta tauriojo metalo atsarga, nyksta ir banknotų atsarga, ir p. Overstonas, kuris taip išmintingai tai sutvarkė savo 1844 m. bankų aktu, tatai turėtų žinoti geriau negu kas nors kitas.

TRISDEŠIMT TREČIASIS SKIRSNIS

CIRKULIACIJOS PRIEMONĖS KREDITO SISTEMOJE

«Didysis cirkuliacijos greičio reguliatorius yra kreditas. Tuo yra paaiškinama, kodėl aštri depresija pinigų rinkoje paprastai sutampa su pripildyta cirkuliacija» («The Currency Question Reviewed», 65 psl.). Tai reikia suprasti dvejopai. Iš vienos pusės, visi metodai, kurie taupo cirkuliacijos priemones, yra pagrįsti kreditu. Bet iš antros pusės: imkime, pavyzdžiui, 500 sv. st. banknotą. *A* šiandien jį atiduoda asmeniui *B*, apmokėdamas vekselį; *B* tą pačią dieną įneša jį savo bankininkui kaip indėlį; bankininkas dar tą pačią dieną, jį panaudodamas, diskontuoja *C* vekselį; *C* sumoka jį savo bankui, bankas paskolina jį bill-broker'iui [vekselių makleriui] ir t. t. Greitį, kuriuo banknotas čia cirkuliuoja, tarnaudamas pirkimams ir mokėjimams, sąlygoja tas greitis, kuriuo jis vis iš naujo sugrįžta kam nors indėlio forma ir po to vėl pereina į kitas rankas paskolos forma. Paprasta cirkuliacijos priemonių ekonomija pasiekia savo maksimumą Clearing House [Atsiskaitymų rūmuose], paprastuose vekselių, kuriems yra suėjęs terminas, mainuose ir vyraujančioje pinigų kaip mokėjimo priemonės funkcijoje vien tik skirtumams išlyginti. Bet pats šių vekselių buvimas ir vėl remiasi kreditu, kurį vienas kitam teikia pramonininkai ir pirkliai. Jei šis kreditas sumažėja, tai sumažėja vekselių, ypač ilgalaikių vekselių skaičius, vadinasi, ir šio mokėjimų išlyginimo metodo veiksmingumas. Ir šitokia ekonomija, kuri reiškia pinigų išėmimą iš cirkuliacijos ir kuri ištisai remiasi pinigų kaip mokėjimo priemonės funkcija, kuri savo ruožtu remiasi kreditu (čia mes paliekame nuošalyje didesnį ar mažesnį tokių mokėjimų koncentracijos technikos išsivystymą), gali būti įgyvendinta tik dviem būdais: priešpriešinius skolos reikalavimus, kuriems atstovauja vekseliai ar čekiai, padengia arba tas pats bankininkas, kuris tik perrašo reikalavimą iš vieno asmens sąskaitos į kito sąskaitą, arba įvairūs bankininkai padengia juos atsiskaitydami

savitarpyje[11]. 8—10 milijonų vekselių susikoncentravimas vieno bill-broker'io rankose, pvz., firmos Overendas, Garnėjus ir Ko rankose, buvo viena iš svarbiausių priemonių lokaliai išplėsti tokio mokėjimų padengimo mastui. Tokios ekonomijos būdu pakeliamas cirkuliacijos priemonių veiksmingumas, nes reikia mažesnio jų kiekio vien tik balanso skirtumams išlyginti. Antra vertus, kaip cirkuliacijos priemonė cirkuliuojančių pinigų judėjimo greitis (tuo taip pat yra pasiekiama ekonomija) ištisai priklauso nuo pirkimų ir pardavimų srauto, o taip pat nuo mokėjimų susipynimo, jei šie pastarieji yra atliekami vienas po kito pinigais. Tačiau kreditas aptarnauja cirkuliaciją ir tuo padidina jos greitį. Pavyzdžiui, atskira moneta gali aptarnauti tik penkias apyvartas ir, funkcionuodama kaip paprasta cirkuliacijos priemonė kreditui netarpininkaujant, ilgiau pasilieka kiekvienose atskirose rankose, jeigu *A*, pirminis jos savininkas, perka iš *B*, *B* perka iš *C*, *C* — iš *D*, *D* — iš *E*, *E* — iš *F*, vadinasi, ji pereina iš vienų rankų į kitas rankas tik vykstant tikriesiems pirkimams ir pardavimams. Bet jei *B* įdeda pinigus, kuriuos jis gavo iš *A*, pas savo bankininką kaip indėlį, o bankininkas juos išduoda asmeniui *C*, diskontuodamas jo vekselį, *C* perka iš *D*, *D* vėl įdeda pinigus pas savo bankininką kaip indėlį, o pastarasis paskolina juos asmeniui *E*, kuris perka iš *F*, tai patį pinigų kaip paprastos cirkuliacijos priemonės (pirkimo priemonės) judėjimo greitį čia apsprendžia kelios kredito operacijos: *B* deponuoja pas savo bankininką, pastarasis diskontuoja asmeniui *C*, *D* deponuoja pas savo bankininką ir pastarasis diskontuoja asmeniui *E*,— vadinasi, keturios kredito operacijos. Be šių kredito operacijų ta pati moneta negalėtų per tam tikrą laiką atlikti vieną po kito penkis atskirus pirkimus. Tai, kad ji ėjo iš vienų rankų į kitas — kaip indėlis ir diskontuojant vekselius — tikriesiems pirkimams ir pardavimams netarpininkaujant, pagreitino jos perėjimą iš vienų rankų į kitas eilėje tikrųjų pirkimo-pardavimo aktų.

Mes ką tik matėme, kad tas pats banknotas gali būti perduotas kaip indėlis įvairiems bankininkams. Lygiai taip pat jis gali sudaryti įvairius indėlius pas tą patį bankininką. Bankininkas

[11] Vidutinis skaičius dienų, kurias banknotas buvo cirkuliacijoje:

Metai	5 sv. st. banknotas	10 sv. st. banknotas	20—100 sv. st. banknotas	200—500 sv. st. banknotas	1 000 sv. st. banknotas
1792	?	236	209	31	22
1818	148	137	121	18	13
1846	79	71	34	12	8
1856	70	58	27	9	7

(Anglijos banko kasininko Maršalo apskaičiavimai leidinyje «Report on Bank Acts», 1857, II priedas, 300—301 psl.)

diskontuoja *B* vekselį banknotu, kurį yra įdėjęs *A*, *B* sumoka asmeniui *C*, *C* perduoda kaip indėlį tą patį banknotą tam pačiam bankininkui, kuris jį yra išdavęs.

Nagrinėdami paprastąją pinigų cirkuliaciją (I knyga, III skirsnis, 2 poskyris), mes jau parodėme, kad tikrai cirkuliuojančių pinigų masę, tariant, kad cirkuliacijos greitis ir mokėjimų ekonomijos laipsnis yra duoti, apsprendžia prekių kainos ir santorių skaičius. Tas pats dėsnis galioja ir banknotų cirkuliacijos atžvilgiu.

Dedamoje lentelėje yra nurodyta kiekvieniems metams cirkuliuojančių Anglijos banko banknotų vidutinė metinė suma, jeigu jie buvo publikos rankose, būtent, nurodyta 5 ir 10 sv. st. vertės banknotų, 20—100 sv. st. ir didesnių 200—1 000 sv. st. vertės banknotų sumos; taip pat pateiktas kiekvienos rubrikos procentinis santykis su bendru cirkuliuojančių banknotų kiekiu. Sumos duotos tūkstančiais svarų sterlingų ir todėl paskutiniai trys skaitmenys yra nubraukti*.

Metai	5—10 sv. st. banknotai	Procentinis santykis	20—100 sv. st. banknotai	Procentinis santykis	200—1 000 sv st. banknotai	Procentinis santykis	Iš viso sv. st.
1844	9 263 sv. st.	45,7	5 735 sv. st.	28,3	5 253 sv. st.	26,0	20 241 sv. st.
1845	9 698 „ „	46,9	6 082 „ „	29,3	4 942 „ „	23,8	20 722 „ „
1846	9 918 „ „	48,9	5 778 „ „	28,5	4 590 „ „	22,6	20 286 „ „
1847	9 591 „ „	50,1	5 498 „ „	28,7	4 066 „ „	21,2	19 155 „ „
1848	8 732 „ „	48,3	5 046 „ „	27,9	4 307 „ „	23,8	18 085 „ „
1849	8 692 „ „	47,2	5 234 „ „	28,5	4 477 „ „	24,3	18 403 „ „
1850	9 164 „ „	47,2	5 587 „ „	28,8	4 646 „ „	24,0	19 398 „ „
1851	9 362 „ „	48,1	5 554 „ „	28,5	4 557 „ „	23,4	19 473 „ „
1852	9 839 „ „	45,0	6 161 „ „	28,2	5 856 „ „	26,8	21 856 „ „
1853	10 699 „ „	47,3	6 393 „ „	28,2	5 541 „ „	24,5	22 653 „ „
1854	10 565 „ „	51,0	5 910 „ „	28,5	4 234 „ „	20,5	20 709 „ „
1855	10 628 „ „	53,6	5 706 „ „	28,9	3 459 „ „	17,5	19 793 „ „
1856	10 680 „ „	54,4	5 645 „ „	28,7	3 323 „ „	16,9	19 648 „ „
1857	10 659 „ „	54,7	5 567 „ „	28,6	3 241 „ „	16,7	19 467 „ „

(«Bank Acts», 1858 m., XXVI psl.). Vadinasi, laikotarpiu nuo 1844 iki 1857 m. bendroji cirkuliuojančių banknotų suma faktiškai yra sumažėjusi, nors prekybos apyvarta, kaip rodo įvežimo ir išvežimo skaičiai, yra daugiau negu padvigubėjusi. Smulkių 5 sv. st. ir 10 sv. st. banknotų suma yra padidėjusi, kaip matyti iš lentelės, nuo 9 263 000 sv. st. 1844 metais iki 10 659 000 sv. st.

---

* Ši lentelė yra perspausdinta pagal Markso nurodyto šaltinio fotokopiją. Joje ne visi absoliutiniai skaičiai yra teisingi. *Red.*

1857 metais. Ir tai įvyko tuo pačiu metu, kai taip smarkiai padidėjo aukso cirkuliacija. Priešingai, didesnės vertės (200—1 000 sv. st.) banknotų suma yra sumažėjusi nuo 5 856 000 1852 metais iki 3 241 000 sv. st. 1857 metais. Vadinasi, sumažėjusi daugiau kaip $2^1/_2$ milijono sv. st. Tai paaiškinama šitaip: «1854 m. birželio 8 d. Londono privatūs bankininkai leido dalyvauti Clearing House darbe akciniams bankams, ir tuojau po to galutinė sąskaitų išlyginimo operacija [clearing] buvo įvesta Anglijos banke. Kiekvienos dienos atsiskaitymas atliekamas perrašant sąskaitose, kurias įvairūs bankai turi Anglijos banke. Įvedus šią sistemą, pasidarė nebereikalingi didesnės vertės banknotai, kuriuos anksčiau bankai naudodavo savitarpio sąskaitoms padengti» («Bank Acts», 1858 m., V psl.).

Koks minimalus yra pinigų vartojimas didmeninėje prekyboje, matyti iš lentelės, kuri išspausdinta I knygos III skirsnyje, 103 pastaboje*, ir kurią bankų komisijai pateikė Morisono, Dilono ir Ko firma, viena iš stambiausiųjų Londono firmų, kur mažmenininkas gali nupirkti visą jam reikalingą visokios rūšies prekių atsargą.

Pagal V. Niumarčo parodymą 1857 metų bankų komisijai [Bank Comittee], «Bank Acts», 1857 m., Nr. 1741, prie cirkuliacijos priemonių ekonomijos prisidėjo ir kitos aplinkybės: pašto mokestis 1 penso dydžio, geležinkeliai, telegrafas, žodžiu tariant, pagerėjusios susisiekimo priemonės; tad Anglija dabar gali, esant beveik tai pačiai banknotų cirkuliacijai, daryti penkis ir šešis kartus didesnes apyvartas negu anksčiau. Tos pačios priežastys smarkiai prisidėjo prie to, kad iš cirkuliacijos buvo išstumti didesni kaip 10 sv. st. vertės banknotai. Čia Niumarčas mato natūralų išaiškinimą to fakto, kad Škotijoje ir Airijoje, kur cirkuliuoja net 1 sv. st. vertės banknotai, banknotų cirkuliacija padidėjo beveik 31% (1747). Visų Jungtinėje karalystėje cirkuliuojančių banknotų suma, įskaitant ir 1 sv. st. vertės banknotus, sudaro, anot jo, 39 milijonus sv. st. (1749). Cirkuliuojančio aukso suma = 70 mil. sv. st. (1750). Škotijoje 1834 metais cirkuliacijoje banknotų buvo už 3 120 000 sv. st.; 1844 metais — už 3 020 000 sv. st.; 1854 metais — už 4 050 000 sv. st. (1752).

Jau iš to išeina, kad tol, kol banknotai gali būti bet kuriuo metu keičiami į pinigus, emisijos bankai anaiptol negali savavališkai didinti cirkuliuojančių banknotų skaičiaus. {Apie nekeičiamus popierinius pinigus čia aplamai nekalbama; nekeičiami banknotai gali pasidaryti visuotine cirkuliacijos priemone tik tuo atveju, jeigu jie faktiškai yra paremti valstybės kreditu, kaip, pvz., šiuo metu Rusijoje. Tuo būdu jų atžvilgiu galioja aukščiau nuro-

---

* *K. Marksas:* «Kapitalas», I, t., Vilnius, 1957, III skirsnis, 103 pastaba, 130 psl. *Red.*

dytieji (I knyga, III skirsnis, 2 poskyris, c: Moneta. Vertės ženklas) nekeičiamų valstybinių popierinių pinigų judėjimo dėsniai. — *F. E.*}

Cirkuliuojančių banknotų kiekio judėjimas priklauso nuo apyvartos poreikių, ir kiekvienas perteklinis banknotas tuojau sugrįžta į jį išleidusią įstaigą. Kadangi Anglijoje tik Anglijos banko banknotai cirkuliuoja kaip visuotinė teisėta mokėjimo priemonė, tai mes galime čia visai nekreipti dėmesio į nedidelę ir išimtinai vietinę provincijos bankų banknotų cirkuliaciją.

Duodamas parodymus 1858 metų bankų komisijai, p. Nivas, Anglijos banko valdytojas, sako: «Nr. 947 (Klausimas:) Kokių priemonių jūs besiimtumėte, banknotų kiekis publikos rankose lieka, anot jūsų, toks pat, t. y. maždaug 20 milijonų sv. st.? — Paprastu metu publikos poreikiams, matyt, reikia maždaug 20 milijonų. Tam tikrais, periodiškai pasikartojančiais metų laikais ši suma padidėja 1 arba $1^{1}/_{2}$ milijono. Jei publikai reikia daugiau, tai ji gali, kaip sakiau, kiekvieną kartą jų gauti iš Anglijos banko. — 948. Jūs sakėte, kad panikos metu publika neleido jums mažinti banknotų sumos; gal malonėtumėte tai paaiškinti? — Panikos metu publika, kaip man atrodo, tikrai gali gauti banknotų; ir, žinoma, kol bankas turi pasižadėjimų, publika gali pagal šiuos pasižadėjimus išimti iš banko banknotus. — 949. Tuo būdu, matyt, nuolat reikia Anglijos banko banknotų maždaug 20 milijonų sv. st. sumai? — 20 milijonų sv. st. banknotų publikos rankose; ši suma kinta. Būna $18^{1}/_{2}$, 19, 20 milijonų ir t. t., bet vidutiniškai jūs galite sakyti: 19—20 milijonų.»

Tomo Tuko parodymas lordų komisijai apie Commercial Distress [prekybos krizę] («Commercial Distress», 1848—1857 m.), Nr. 3094: «Bankas negali savavališkai didinti publikos rankose esančių banknotų kiekio; jis gali sumažinti banknotų kiekį publikos rankose, bet tik panaudodamas tam tikrą labai prievartinę operaciją».

Dž. K. Raitas, kuris 30 metų buvo bankininku Notingeme, nuodugniai išaiškinęs, kad provincijos bankai visiškai negali išlaikyti cirkuliacijoje didesnio banknotų kiekio negu tas, kurio publikai reikia ir kurio ji nori, sako apie Anglijos banko banknotus («Commercial Distress», 1848—1857 m.) Nr. 2844: «Aš nežinau kokių nors (banknotų leidimo) ribų Anglijos bankui, bet kiekvienas cirkuliacijos perteklius virs indėliais ir tuo būdu įgaus kitokią formą».

Tas pat liečia ir Škotiją, kur cirkuliuoja beveik vien popieriai, kadangi ten, kaip ir Airijoje, yra leisti vieno svaro sterlingų vertės banknotai ir kadangi «the Scotch hate gold» [«škotai nekenčia aukso»]. Kenedis, vieno Škotijos banko direktorius, pareiškia, kad bankai negali sumažinti savo banknotų cirkuliacijos, ir «laikosi tos pažiūros, kad, kol santoriams šalies viduje sudaryti reikia

banknotų arba aukso, bankininkai turi tiekti tiek cirkuliacijos priemonių, kiek reikia šiems santoriams,— ar jų indėlininkams reikalaujant, ar kaip nors kitaip... Škotijos bankai gali apriboti savo operacijas, bet jie negali kontroliuoti savo banknotų leidimo» (ten pat, Nr. 3446—48). Ta pačia prasme pasisako Andersonas, Union Bank of Scotland direktorius (ten pat, Nr. 3578). «Ar banknotų savitarpio mainų {tarp Škotijos bankų} sistema trukdo kokiam nors atskiram bankui išleisti per daug banknotų? — Žinoma; bet mes turime tikresnę priemonę negu banknotų mainai» {kurie iš tikrųjų neturi nieko bendro su nurodytuoju tikslu, nors ir užtikrina kiekvieno atskiro banko banknotų cirkuliaciją visoje Škotijoje}, «o tai yra visuotinis paprotys Škotijoje — turėti sąskaitą banke; kiekvienas, turintis bent kiek pinigų, turi taip pat ir sąskaitą kokiame nors banke ir kasdien įneša ten visus pinigus, kurie jam pačiam tuo momentu nereikalingi, tad kiekvienos komercinės dienos pabaigoje bankuose atsiduria visi pinigai, išskyrus tuos, kuriuos kiekvienas turi kišenėje».

Taip pat yra ir Airijoje, žr. Airijos banko valdytojo Makdonelo ir Airijos provincijos banko direktoriaus Merėjaus parodymus tai pačiai komisijai.

Banknotų cirkuliacija, nepriklausydama nuo Anglijos banko valios, taip pat nepriklauso ir nuo būklės banko rūsiuose laikomos aukso atsargos, kuri užtikrina šių banknotų keitimą. «1846 m. rugsėjo 18 dieną cirkuliuojančių Anglijos banko banknotų suma buvo 20 900 000 sv. st., o jo tauriųjų metalų atsarga buvo 16 273 000 sv. st.; 1847 m. balandžio 5 d. cirkuliuojančių banknotų suma buvo 20 815 000 sv. st., tauriųjų metalų atsarga — 10 246 000 sv. st. Vadinasi, nors ir buvo išvežta 6 milijonai sv. st. tauriojo metalo, banknotų cirkuliacija nė kiek nesumažėjo» (J. G. Kinnear: «The Crisis and the Currency», London 1847, 5 psl.). Tačiau savaime suprantama, kad tai tėra teisinga šiuo metu Anglijoje viešpataujančiomis sąlygomis, bet ir čia tik dėl to, kad įstatymai nenustato kito santykio tarp banknotų leidimo ir tauriųjų metalų atsargos.

Taigi cirkuliuojančių pinigų — banknotų ir aukso — kiekiui įtakos turi tik pačios komercinės veiklos poreikiai. Čia pirmiausia reikia atsižvelgti į periodinius svyravimus, kurie pasikartoja kasmet, kokia bebūtų bendra komercinės veiklos padėtis, vadinasi, per pastaruosius 20 metų «tam tikrą mėnesį cirkuliacija pasiekia aukštą lygį, kitą mėnesį šis lygis yra žemas, o trečią tam tikrą mėnesį jis yra vidutinis» (Niumarčas, «Bank Acts», 1857 m., Nr. 1650).

Pavyzdžiui, kasmet rugpiūčio mėnesį keletas milijonų, daugiausia auksu, išeina iš Anglijos banko į vidaus cirkuliaciją derliaus kaštams apmokėti; kadangi čia reikalas liečia daugiausia darbo užmokesčio išmokėjimą, tai Anglijoje banknotai šiuo atveju

mažiau tenaudojami. Iki metų pabaigos šie pinigai vėl įplaukia į banką. Škotijoje vietoj soverenų yra beveik tik vieno svaro sterlingų vertės banknotai; todėl čia atitinkamais atvejais banknotų cirkuliacija padidėja 3—4 milijonais, būtent du kartus per metus, gegužės ir lapkričio mėnesiais; po 14 dienų prasideda jau plaukimas atgal, ir per mėnesį jis beveik pasibaigia (Andersonas, «Commercial Distress», 1848—1857 m., Nr. 3595—3600).

Be to, Anglijos banko banknotų cirkuliaciją keturis kartus per metus ištinka laikinas svyravimas ryšium su tuo, kad kiekvieną metų ketvirtį yra išmokami «dividendai», t. y. palūkanos už valstybinę skolą, ir šiam tikslui iš pradžių banknotai yra išimami iš cirkuliacijos, o paskui vėl paleidžiami į publikos rankas; bet labai greitai jie vėl sugrįžta. Vegelinas («Bank Acts», 1857 m., Nr. 38) sako, kad to reiškinio sukeliamo banknotų cirkuliacijos svyravimo dydis yra $2^1/_2$ milijono. Priešingai, p. Čepmenas, garsiosios Overendo, Garnėjaus ir Ko firmos atstovas, to reiškinio sukeliamą sutrikimą pinigų rinkoje laiko žymiai didesniu. «Jeigu jūs mokesčių pavidalu išimate iš cirkuliacijos 6 ar 7 milijonus, norėdami išmokėti jais dividendus, tai turi būti kas nors, kuris pateiktų šiam laiko tarpui atitinkamą sumą» («Bank Acts», 1857 m., Nr. 5196).

Kur kas didesni ir ilgesni yra tie cirkuliuojančių priemonių sumos svyravimai, kurie atitinka įvairias pramoninio ciklo fazes. Pasiklausykime, ką apie tai sako kitas tos pačios firmos associé [dalininkas], garbingasis kvakeris Semiuelis Garnėjus («Commercial Distress», 1848—57 m., Nr. 2645). «Spalio pabaigoje (1847 metais) publikos rankose buvo banknotų už 20 800 000 sv. st. Tuo metu buvo labai sunku gauti banknotų pinigų rinkoje. To priežastis buvo visuotinis būkštavimas, kad dėl 1844 metų bankų akto nustatytų apribojimų negalima bus gauti reikiamo kiekio banknotų. Šiuo metu {1848 m. kovo mėnesį} publikos rankose yra banknotų... už 17 700 000 sv. st., bet kadangi dabar nėra jokios komercinės panikos, tai jų yra kur kas daugiau, negu reikia. Londone nėra nė vieno bankininko arba pinigų pirklio, kuris neturėtų banknotų daugiau, negu jis gali panaudoti. — 2650. Banknotų suma..., esanti už Anglijos banko ribų, yra visiškai nepakankamas cirkuliacijos aktyvios būklės rodiklis, jei kartu neatsižvelgsime... į prekybinio pasaulio ir kredito būklę. — 2651. Jeigu jaučiama, kad, esant dabartinei cirkuliacijos apimčiai, publikos rankose yra banknotų perteklius, tai tat daugiausia yra paaiškinama mūsų dabartine didelio sustingimo būkle. Pakilus kainoms ir atgijus komercinei veiklai, šie 17 700 000 sv. st. sukeltų mums nepakankamumo jausmą».

{Kol komercinė padėtis yra tokia, kad avansavimai sugrįžta reguliariai ir, vadinasi, kreditas lieka tvirtas, cirkuliacijos išsiplėtimą ir susiaurėjimą reguliuoja tik pramonininkų ir pirklių poreikiai. Kadangi auksas, bent Anglijoje, nėra reikalingas didmeninei prekybai ir kadangi aukso cirkuliacija, paliekant nuošalyje

sezoninius svyravimus, gali būti laikoma gana pastoviu dydžiu per ilgoką laiko tarpą, tai Anglijos banko banknotų cirkuliacija gana tiksliai parodo šių pasikeitimų mastą. Sustingimo metu po krizės cirkuliacijos apimtis yra visų mažiausia; paklausai vėl pagyvėjus, padidėja ir cirkuliacijos priemonių pareikalavimas, kuris auga kartu su didėjančiu klestėjimu; aukščiausią tašką cirkuliacijos priemonių masė pasiekia per didelio įtempimo ir per didelės spekuliacijos laikotarpiu,— tada prasideda krizė ir staiga išnyksta iš rinkos banknotai, kurių dar vakar buvo tiek daug, o kartu su jais vekselių diskontuotojai, asmenys, kurie duoda vertybiniais popieriais laiduotas paskolas, prekių pirkėjai. Į pagalbą šaukiamas Anglijos bankas, bet ir jo jėgos greitai išsenka, 1844 metų bankų aktas priverčia jį apriboti savo banknotų cirkuliaciją kaip tik tuo momentu, kai visi klykdami reikalauja banknotų, kai prekių savininkai negali parduoti ir vis dėlto turi mokėti, ir todėl yra pasirengę bet kokiems nuostoliams, kad tik gautų banknotų. «Panikos metu,— sako aukščiau minėtasis bankininkas Raitas (ten pat, Nr. 2930),— šaliai reikia dvigubai daugiau cirkuliacijos priemonių negu paprastu metu, nes bankininkai ir kiti asmenys susidaro cirkuliacijos priemonių atsargas».

Kai tik prasideda krizė, iškyla tiktai mokėjimo priemonių klausimas. Bet kadangi kiekvienas, norėdamas įsigyti šių mokėjimo priemonių, priklauso nuo kito ir niekas nežino, ar kitas galės sumokėti terminui suėjus, tai prasideda visuotinė rinkoje esančių mokėjimo priemonių, t. y. banknotų, medžioklė. Kiekvienas paslepia tiek banknotų, kiek jam pavyksta gauti, ir tokiu būdu banknotai išnyksta iš cirkuliacijos kaip tik tada, kai jų daugiausia reikia. Semiuelis Garnėjus («Commercial Distress», 1848—1857 m., Nr. 1116) 1847 m. spalio mėnesį tokių banknotų, kurie panikos metu buvo paslėpti, priskaičiuoja 4—5 milijonų sv. st. sumai. — *F. E.*}

Šiuo atžvilgiu ypač įdomūs yra Garnėjaus firmos dalininko, anksčiau minėtojo Čepmeno, parodymai 1857 metų bankų komisijai. Ryšium su tuo aš čia perteikiu svarbiausią šių parodymų turinį, nors kai kurie ten paliesti momentai tik vėliau bus mūsų nagrinėjami.

Pono Čepmeno parodymas yra toks:

«4963. Aš nė kiek neabejodamas taip pat pareiškiu, jog nelaikau teisingu, kad pinigų rinką valdytų bet kuris individualinis kapitalistas (kokių Londone nemaža), kuris gali sukelti milžinišką pinigų trūkumą ir sunkumus kaip tik tuo metu, kai cirkuliacijos apimtis yra labai maža... Gali būti... yra ne vienas kapitalistas, kuris savo tikslams gali išimti iš cirkuliacijos sferos 1 ar 2 milijonus sv. st. banknotais, jei tai jam yra naudinga». 4965*. Stambus

* 1894 m. leidime — Nr. 4995. *Red.*

spekuliantas gali parduoti už 1 ar 2 milijonus konsolų ir tokiu būdu išimti pinigus iš rinkos. Kažkas panašaus buvo neseniai atsitikę ir dėl to kilo «nepaprastai smarki krizė».

4967. Tokiu atveju banknotai, žinoma, nėra gamybiniai. «Bet tai nesvarbu, jeigu yra pasiekiamas didis tikslas: jo didysis tikslas yra sukelti fondų kainos kritimą, sudaryti pinigų trūkumą, ir jis pilnai gali tai pasiekti». Štai pavyzdys: kartą fondų biržoje smarkiai padidėjo pinigų paklausa; niekas nežinojo priežasties; kažkas kreipėsi į Čepmeną ir prašė paskolinti 50 000 sv. st. iš 7%. Čepmenas nustebo: jo palūkanų norma buvo kur kas žemesnė; jis sutiko. Tuojau po to tas pats žmogus vėl atėjo, pasiskolino dar 50 000 sv. st. iš 7½%, paskui 100 000 sv. st. iš 8% ir norėjo pasiskolinti dar stambesnę sumą iš 8½%. Bet tada net Čepmenas ėmė būkštauti. Vėliau paaiškėjo, kad iš rinkos staiga buvo išimta didelė pinigų suma. Tačiau, pasakoja Čepmenas, «aš vis dėlto paskolinau didelę sumą iš 8%; eiti toliau aš bijojau; aš nežinojau, kas iš to išeis».

Nors nuo 19 iki 20 milijonų sv. st. banknotų beveik nuolat yra publikos rankose, vis dėlto nereikia užmiršti, kad nuolat ir smarkiai keičiasi santykis tarp tos šių banknotų dalies, kuri tikrai cirkuliuoja, ir tos jų dalies, kuri kaip atsarga guli nenaudojama bankuose. Jei ši atsarga yra didelė ir, vadinasi, tikrosios cirkuliacijos lygis yra žemas, tai tokia aplinkybė pinigų rinkos požiūriu reiškia, kad cirkuliacijos sfera yra pripildyta (the circulation is full, money is plentiful [cirkuliacija yra pripildyta, pinigų yra daug]); jeigu atsarga yra maža, vadinasi, tikroji cirkuliacija pripildyta, tai pinigų rinka vadina ją žema cirkuliacija (the circulation is low, money is scarce [cirkuliacija yra žema, pinigų yra maža]); žemas lygis yra būtent tos dalies, kuri atstovauja nenaudojamam skolinamajam kapitalui. Tikrasis, nuo pramoninio ciklo fazių nepriklausantis cirkuliacijos išsiplėtimas arba susiaurėjimas,— kai vis dėlto publikai reikalinga suma nesikeičia,— įvyksta tik dėl techninių priežasčių, pvz., laiko tarpais, kai yra mokami mokesčiai arba palūkanos už valstybinę skolą. Kai yra mokami mokesčiai, banknotai ir auksas plaukia į Anglijos banką virš įprastinio masto ir faktiškai susiaurina cirkuliaciją nepriklausomai nuo pastarosios poreikių. Atvirkščiai būna, kai yra išmokami dividendai už valstybinę skolą. Pirmuoju atveju banke yra imamos paskolos, norint gauti cirkuliacijos priemonių. Antruoju atveju palūkanų norma privačiuose bankuose krinta dėl laikino jų atsargų padidėjimo. Tai neturi nieko bendro su absoliučia cirkuliacijos priemonių suma; reikalas liečia tik banko firmą, kuri paleidžia šias cirkuliacijos priemones į rinką; jai šis procesas yra skolinamojo kapitalo perleidimas, ir ji todėl dedasi į kišenę pelną iš šios operacijos.

Vienu atveju įvyksta tik laikinas cirkuliacijos priemonių perkėlimas, kurį Anglijos bankas išlygina tuo, kad prieš pat metų

ketvirčio mokesčių mokėjimo terminą ir prieš dividendų išmokėjimą už metų ketvirtį suteikia trumpalaikes paskolas pagal mažą palūkanų normą; šie banknotai, kurių išleista daugiau negu paprastai, vėl papildo tą trūkumą, kuris atsiranda sumokėjus mokesčius, o nurodytųjų paskolų padengimas tuojau grąžina bankui banknotų perteklių, patekusį į publikos rankas išmokėjus dividendus.

Kitu atveju žemas arba aukštas cirkuliacijos lygis visada reiškia tik kitokį tos pačios cirkuliacijos priemonių masės pasiskirstymą tarp aktyvios cirkuliacijos ir indėlių, t. y. paskolų įrankio.

Antra vertus, jei, pvz., dėl aukso suplaukimo į Anglijos banką atitinkamai padidėja išleistų banknotų skaičius, tai šie pastarieji palengvina diskontą už banko ribų ir sugrįžta atgal kaip mokėjimai pagal paskolas, vadinasi, absoliuti cirkuliuojančių banknotų masė padidėja tik trumpam laikui.

Jei cirkuliacija yra pripildyta dėl komercinės veiklos išsiplėtimo (o tai gali būti ir esant palyginti žemoms kainoms), tai palūkanų norma gali būti palyginti aukšta dėl skolinamojo kapitalo paklausos, kurią sąlygoja augantis pelnas ir pagausėję nauji kapitalo įdėjimai. Jei cirkuliacijos lygis yra žemas dėl komercinės veiklos susiaurėjimo arba dėl to, kad yra lengviau gauti kreditą, tai palūkanų norma gali būti žema net ir esant aukštoms kainoms. (Žr. Hebardą.)

Absoliutus cirkuliacijos dydis daro lemiamą įtaką palūkanų normai tik depresijos metu. Čia arba pripildytos cirkuliacijos paklausa (paliekant nuošalyje sumažėjusį greitį, kuriuo cirkuliuoja pinigai ir kuriuo tie patys piniginiai vienetai [Geldstücke] vis iš naujo virsta skolinamuoju kapitalu) išreiškia tik lobių kaupimo priemonių paklausą, nes nėra kredito, kaip kad buvo 1847 metais, kai bankų akto veikimo sustabdymas nesukėlė cirkuliacijos išsiplėtimo, bet jo pakako paslėptiems banknotams vėl iškelti į dienos šviesą ir jiems mesti į cirkuliaciją. Arba tam tikromis aplinkybėmis tikrai gali prireikti daugiau cirkuliacijos priemonių, kaip kad buvo 1857 metais, kai, sustabdžius bankų akto veikimą, cirkuliacija tam tikram laikui tikrai padidėjo.

O kitais atvejais absoliutus cirkuliacijos dydis nedaro įtakos palūkanų normai, nes jį,— tariant, kad cirkuliacijos ekonomija ir greitis yra pastovūs,— pirma, apsprendžia prekių kainos, santorių skaičius (kai paprastai vienas iš šių momentų paralyžiuoja kito veikimą) ir pagaliau kredito būklė, bet anaiptol cirkuliacijos dydis neapsprendžia kredito būklės, nes, antra, tarp prekių kainų ir palūkanų lygio nėra jokios būtinos savitarpio priklausomybės.

Veikiant Bank Restriction Act'ui (1797—1820), atsirado currency [cirkuliacijos priemonių] perteklius, palūkanų norma visada buvo daug aukštesnė negu tuo metu, kai buvo atnaujintas banknotų keitimas. Vėliau, sumažėjus banknotų leidimui ir pakilus vek-

selių kursams, ji greitai krito. 1822, 1823, 1832 metais bendra cirkuliacija buvo žema, palūkanų norma taip pat buvo žema. 1824, 1825, 1836 metais cirkuliacija išsiplėtė, palūkanų norma pakilo. 1830 m. vasarą cirkuliacija pakilo, o palūkanų norma — žema. Atradus naujus aukso telkinius, pinigų cirkuliacija išsiplėtė visoje Europoje, palūkanų norma pakilo. Vadinasi, palūkanų norma nepriklauso nuo cirkuliuojančių pinigų kiekio.

Skirtumas tarp cirkuliacijos priemonių leidimo ir kapitalo skolinimo geriausiai pasirodo tikrajame reprodukcijos procese. Mes matėme (II knyga, III skyrius), kokiu būdu yra tarpusavyje mainomos įvairios produkcijos sudėtinės dalys. Pavyzdžiui, kintamasis kapitalas daiktiškai susideda iš darbininkų pragyvenimo reikmenų, iš dalies jų pačių produkto. Tačiau jis yra išmokamas jiems dalimis pinigų forma. Kapitalistas turi avansuoti šiuos pinigus, ir nuo kredito organizavimo labai priklauso, ar jis galės artimiausią savaitę vėl išmokėti naują kintamąjį kapitalą tais pačiais pinigais, kuriais jis mokėjo ankstesnę savaitę. Tas pat liečia ir mainų aktus tarp įvairių viso visuomeninio kapitalo sudėtinių dalių, pvz., tarp vartojimo reikmenų ir vartojimo reikmenų gamybos priemonių. Pinigus jų cirkuliacijai, kaip matėme, turi avansuoti viena arba abi mainuose dalyvaujančios šalys. Po to pinigai lieka cirkuliacijos sferoje, bet, mainams pasibaigus, visada vėl sugrįžta tam, kuris juos yra avansavęs, nes jis buvo juos avansavęs virš jo tikrai naudojamo pramoninio kapitalo (žr. II knyga, XX skirsnis). Esant išsivysčiusiam kreditui, kai pinigai susikoncentruoja bankų rankose, bankai, bent nominaliai, avansuoja pinigus. Šis avansavimas teliečia cirkuliacijoje esančius pinigus. Tai yra cirkuliacijos priemonių avansavimas, o ne avansavimas kapitalų, kuriuos jos įgalina cirkuliuoti.

Čepmenas [«Bank Acts», 1857 m.]: «5062. Gali būti toks laikotarpis, kai labai didelis banknotų kiekis yra publikos rankose ir vis dėlto negalima jų gauti». Pinigų yra ir panikos metu; bet tada kiekvienas vengia paversti juos skolinamuoju kapitalu, skolinamaisiais pinigais; kiekvienas laiko juos tam atvejui, kai tikrai reikės mokėti.

«5099. Ar kaimiškų apygardų bankai siunčia jums ir kitoms Londono firmoms savo nenaudojamus perteklinius kapitalus? — Taip. — 5100. Antra vertus, ar Lankaširo ir Jorkširo fabrikų apygardos diskontuoja pas jus vekselius savo komerciniams tikslams? — Taip. — 5101. Vadinasi, tuo būdu šalies vienos dalies pertekliniai pinigai gali būti panaudoti šalies kitos dalies poreikiams? — Visai teisingai».

Čepmenas teigia, kad bankų paprotys naudoti savo perteklinį piniginį kapitalą trumpiems laiko tarpams konsolams ir iždo dokumentams pirkti pastaruoju metu pradėtas praktikuoti rečiau, kai pasidarė paprotys skolinti šiuos pinigus at call (dienai po dienos,

pareikalaujant grąžinti bet kuriuo metu). Jis pats tokių popierių pirkimą savo komercinei veiklai laiko visiškai netikslingu. Todėl jis įdeda pinigus į patikimus vekselius, kurių daliai kasdien sueina terminas; tuo būdu jis visada žino, kokio laisvų pinigų kiekio jis gali tikėtis kiekvieną dieną. {5001—5005.} —

Net išvežimo padidėjimas pasireiškia — daugiau ar mažiau bet kurioje šalyje, o ypač šalyje, kuri teikia kreditą,— kaip auganti paklausa vidaus pinigų rinkoje, bet ši paklausa pasidaro juntama kaip tokia tik depresijos metu. Laikotarpiais, kai išvežimas didėja, Britanijos fabrikantai už Anglijos gaminius, pasiųstus į užsienį parduoti komiso pagrindais, paprastai išrašo ilgalaikius įsakytinius vekselius į pirklius eksportininkus (5126). «5127. Ar nebūna dažnai, kad susitariama laikas nuo laiko atnaujinti šiuos vekselius? — {Čepmenas.} Jie tai nuo mūsų slepia; mes tokio vekselio nepriimtume... Žinoma, tai gali būti, bet aš apie ką nors panašaus nieko negaliu pasakyti». {Nekaltasis Čepmenas.} — «5129. Jeigu išvežimas smarkiai padidėja, kaip, pvz., dabar, kai per vienerius tik praeitus metus išvežimas padidėjo 20 milijonų sv. st., ar tai savaime nesukelia didelės kapitalo paklausos diskontuoti vekseliams, kurie atstovauja šiam išvežimui? — Be abejonės. — 5130. Kadangi Anglija paprastai teikia kreditą užsienyje visam savo eksportui, tai ar negali dėl šios priežasties atsitikti, kad atitinkamas papildomas kapitalas būtų absorbuojamas visam laikui, kol šis kreditas yra teikiamas? — Anglija teikia didžiulį kreditą, bet mainais už tai ji gauna kreditą jai reikalingoms žaliavoms. Amerika išrašo į mus įsakytinius vekselius visada 60-čiai dienų, kitos šalys — 90-čiai dienų. Antra vertus, mes teikiame kreditą; kai mes siunčiame prekes į Vokietiją, šis kreditas yra teikiamas 2 arba 3 mėnesiams».

Vilsonas klausia Čepmeną (5131), ar neišrašomi įsakytiniai vekseliai į Angliją remiantis šiomis importuojamomis žaliavomis ir kolonijinėmis prekėmis jau jas pakraunant ir ar negaunami jie vienu metu su konosamentais? Čepmenas mano, kad yra taip, bet nieko nežino apie šiuos «pirklinius» reikalus ir rekomenduoja pasiklausti labiau informuotų žmonių. — Eksportuojant į Ameriką, sako Čepmenas, «prekės yra simbolizuojamos tranzite»; šis žargonas turi reikšti, kad anglų pirklys eksportininkas išrašo remdamasis prekėmis keturių mėnesių įsakytinį vekselį į vieną iš stambių Amerikos bankinių firmų Londone, o bankas gauna padengimą iš Amerikos.

«5136. Argi komerciniai santoriai su tolimomis šalimis paprastai nėra sudaromi pirklio, kuris laukia sugrįžtant savo kapitalo, kol bus parduotos prekės? — Gal būt, ir yra tokių turtingų firmų, kurios gali įdėti į prekes savo pačių kapitalą, neimdamos prekėmis laiduojamų paskolų; tačiau dažniausiai šios prekės yra paverčiamos paskolomis žinomų firmų akcepto pagalba. — 5137. Šios fir-

mos yra... Londone, Liverpulyje ir kitose vietose.— 5138. Vadinasi, nėra jokio skirtumo, ar fabrikantas turi sunaudoti savo paties pinigus, ar jis randa Londone arba Liverpulyje pirklį, kuris paskolina jam pinigų; ar visuomet tai yra Anglijoje duotas avansas? — Visai teisingai. Fabrikantas tik nedaugeliu atvejų turi su tuo ką nors bendro» {tuo tarpu 1847 metais taip buvo beveik visais atvejais}. «Gaminių pirklys, pvz., Mančesteryje, nuperka prekes ir, panaudodamas solidžią Londono firmą, išsiunčia jas užjūrin; kai tik Londono firma įsitikina, kad viskas yra pakrauta pagal susitarimą, pirklys išrašo į Londono firmą šešių mėnesių įsakytinį vekselį pasiremdamas šiomis prekėmis, kurios yra siunčiamos į Indiją, Kiniją arba kurią nors kitą šalį; tada į šį reikalą įsijungia bankų pasaulis ir diskontuoja jam šį vekselį; tad tuo metu, kai pirklys turi mokėti už šias prekes, jis jau turi pinigų, kuriuos jis yra gavęs diskontuodamas šį vekselį. — 5139. Bet jeigu jis ir turi šiuos pinigus, tai juk bankininkas turėjo juos avansuoti? — *Bankininkas turi vekselį; bankininkas yra pirkęs vekselį*; jis panaudoja savo bankinį kapitalą šia forma, būtent prekybinių vekselių diskontavimo forma». {Vadinasi, ir Čepmenas į vekselių diskontavimą žiūri nė kaip į paskolą, bet kaip į prekių pirkimą. — *F. E.*} — «5140. Tačiau tai vis dėlto sudaro dalį paklausos Londono pinigų rinkoje? — Be abejonės; tai yra svarbiausias pinigų rinkos ir Anglijos banko užsiėmimas. Anglijos bankas taip pat mielu noru priima tokius vekselius, kaip ir mes, nes jis žino, kad tai yra geras pinigų įdėjimas. — 5141. Ar augant eksportui auga ir paklausa pinigų rinkoje? — Ir mes {Čepmenai} prisidedame prie vis didesnio šalies suklestėjimo. — 5142. Taigi, jei šios įvairios kapitalo panaudojimo sritys staiga išsiplečia, tai natūrali pasekmė yra palūkanų normos pakilimas? — Be jokios abejonės».

5143. Čepmenas «ne visai supranta, kokiu būdu, esant mūsų dideliam išvežimui, mes turėjome taip plačiai panaudoti auksą».

5144. Garbingasis Vilsonas klausia: «Ar negali atsitikti, kad mes duodame didesnius kreditus mūsų išvežimui, negu gauname mūsų įvežimui? — Aš asmeniškai abejoju, kad taip būtų. Jei kas nors duoda akceptuoti vekselį pasiremdamas Mančesterio prekėmis, jo pasiųstomis į Indiją, tai negalima akceptuoti mažesniam negu 10 mėnesių terminui. Mes turime — o tai yra visiškai taip — mokėti Amerikai už jos medvilnę truputį anksčiau, negu mes gauname mokėjimus iš Indijos; tačiau išaiškinti, kokią įtaką tai daro, ne taip lengva. — 5145. Jei mūsų manufaktūros prekių išvežimas, kaip buvo praeitais metais, padidėjo 20 milijonų sv. st., tai anksčiau mūsų žaliavų įvežimas turėjo būti labai didelis {ir jau čia pasirodo per didelio išvežimo ir per didelio įvežimo, perprodukcijos ir per didelės prekybos tolygumas}, kad galėtume pagaminti šį didesnį prekių kiekį? — Be abejonės; mes turėjome iš anksto išmokėti labai didelį balansą, t. y. buvo neišvengiama, kad tuo

metu balansas buvo mums nepalankus; tačiau, aplamai imant, vekselių kursas santoriuose su Amerika buvo mums palankus, ir mes gana ilgai gaudavome iš Amerikos didelį tauriojo metalo kiekį».

5148. Vilsonas klausia užkietėjusį lupikautoją Čepmeną, ar jis savo aukštą palūkanų normą laiko didelio klestėjimo ir aukštos pelno normos požymiu. Čepmenas, aiškiai nustebintas šio sikofanto naivumo, atsako, žinoma, teigiamai, bet kartu jis yra pakankamai nuoširdus ir padaro tokią išlygą: «Kai kuriems nėra kitokios išeities; jie turi įvykdyti pasižadėjimus ir privalo juos įvykdyti nepriklausomai nuo to, ar tai yra pelninga ar ne; bet jeigu ji {aukšta palūkanų norma} būtų pastovi, tai ji rodytų pramonės klestėjimą». Abu užmiršta, jog ji gali rodyti, kaip tai buvo 1857 metais, kad šalį susilpnina keliaujantieji kredito riteriai, kurie gali mokėti dideles palūkanas, nes jie moka jas iš svetimos kišenės (tačiau kartu jie padeda nustatyti palūkanų normą visiems) ir kol kas plačiai gyvena laukiamo pelno sąskaita. Kartu tai kaip tik gali suteikti progos fabrikantams ir t. t. vykdyti tikrai labai pelningas operacijas. Veikiant paskolų sistemai, kapitalų sugrįžimas pasidaro visiškai apgaulingas. Tuo yra paaiškinami tokie reiškiniai, kurių, jei tai liečia Anglijos banką, nėra jokio reikalo aiškinti, nes Anglijos bankas, esant aukštai palūkanų normai, diskontuoja pagal žemesnę normą negu kiti bankai.

«5156. Aš galiu teigti,— sako Čepmenas,— kad šiuo momentu, kai pas mus taip ilgai buvo aukšta palūkanų norma, mūsų diskonto suma siekia savo maksimumą». {Čepmenas tai sakė 1857 m. liepos 21 d., keletas mėnesių prieš krachą.} — «5157. 1852 metais» {kai palūkanų norma buvo žema} «ji toli gražu nebuvo tokia didelė». Nes tuo metu komercinė padėtis tikrai buvo dar daug normalesnė.

«5159. Jei rinkoje būtų didelis pinigų perteklius... ir bankų diskontas būtų žemas, mūsų turimas vekselių kiekis sumažėtų... 1852 metais mes buvome visai kitokioje fazėje: šalies išvežimas ir įvežimas tada buvo visai nepalyginami su dabartiniais. — 5161. Esant šiai aukštai diskonto normai, mes diskontavome už tokią pat sumą kaip ir 1854 metais». {Kai palūkanų norma buvo 5—5½%.}

Čepmeno parodymuose yra be galo juokinga, kad tokie žmonės tikrai laiko publikos pinigus savo nuosavybe ir yra įsitikinę, kad jie turi teisę bet kuriuo metu iškeisti jų diskontuotus vekselius į pinigus. Klausimų ir atsakymų naivumas yra nepaprastas. Įstatymų leidėjai yra įpareigojami užtikrinti, kad stambių firmų akceptuoti vekseliai būtų nuolat keičiami į pinigus; pasirūpinti, kad Anglijos bankas bet kuriomis aplinkybėmis rediskontuotų juos bill-broker'iams [vekselių makleriams]. O tuo tarpu 1857 metais trys tokie bill-broker'iai subankrutavo maždaug 8 mi-

lijonų sumai, o jų pačių kapitalas, palyginti su šia skola, buvo visai menkas.— «5177. Ar jūs tuo norite pasakyti, kad, jūsų nuomone, jie {Baringų arba Loidų akceptai} būtinai turi būti diskontuojami, kaip kad šiuo metu Anglijos banko banknotai būtinai turi būti keičiami į auksą? — Aš manau, kad būtų labai liūdna, jeigu jų nebūtų galima diskontuoti; būtų be galo keista, jei kas nors būtų priverstas nutraukti mokėjimus tik todėl, kad jis turi firmų Smitas, Peinas ir Ko arba Džonsas Loidas ir Ko akceptus ir negali jų diskontuoti.— 5178. Bet argi Baringo akceptas nėra pasižadėjimas sumokėti tam tikrą pinigų sumą, kai sueis vekselio terminas? — Visai teisingai; tačiau ponai Baringai, prisiimdami tokį pasižadėjimą, kaip ir kiekvienas pirklys, kai jis prisiima tokį pasižadėjimą, nė sapne negalvoja apie tai, kad jie turės apmokėti jį soverenais; jie tikisi apmokėti jį Clearing House [Atsiskaitymų rūmuose].— 5180. Ar jūs manote, kad reikia sugalvoti tam tikrą mechanizmą, kurio pagalba publika turėtų teisę gauti pinigus prieš sueinant vekselio terminui dėl to, kad kas nors kitas turėtų jį diskontuoti? — Ne, ne akceptantas; bet jeigu jūs norite tuo pasakyti, kad mes neturime turėti galimybės diskontuoti komercinius vekselius, tai mes turime pakeisti visą šio reikalo tvarką.— 5182. Taigi jūs manote, kad jis {prekybinis vekselis} turi būti paverčiamas pinigais lygiai taip pat, kaip Anglijos banko banknotas turi būti keičiamas į auksą? — Tikrai taip, tam tikromis sąlygomis.— 5184. Vadinasi, jūs manote, kad currency [pinigų cirkuliacijos] nuostatai turi numatyti, kad neabejotinai solidūs prekybiniai vekseliai būtų visuomet keičiami į pinigus taip pat lengvai, kaip ir banknotai? — Taip, aš taip manau.— 5185. Tačiau jūs neinate taip toli, kad teigtumėte, jog Anglijos banką arba kurį kitą reikia įstatymu įpareigoti juos keisti? — Aš, žinoma, einu pakankamai toli ir teigiu, kad, jei mes projektuosime currency reguliuojantį įstatymą, mes turėtume imtis priemonių, kurios neleistų susidaryti tokiai padėčiai, kai neabejotinai solidūs ir teisingi mūsų šalies prekybiniai vekseliai negali būti paversti pinigais».— Tai reiškia: prekybinis vekselis keičiamas taip, kaip keičiamas banknotas.

«5189. Šalies pinigų pirkliai faktiškai atstovauja tik publikai»,— kaip vėliau p. Čepmenas pareiškė prisiekusiųjų teismui išvažiuojamojoje sesijoje Devisono byloje. Žr. «Great City Frauds» [Didžiulės City apgavystės].

«5196. Kiekvieną metų ketvirtį {kai išmokami dividendai} absoliučiai būtina kreiptis į Anglijos banką. Jeigu jūs išimate iš cirkuliacijos 6 ar 7 milijonus valstybinių pajamų ryšium su būsimuoju dividendų mokėjimu, tai turi gi būti kas nors, kuris tuo tarpu suteiktų atitinkamą sumą».— {Vadinasi, šiuo atveju yra kalbama apie pinigų, o ne apie kapitalo ar skolinamojo kapitalo pasiūlą.}

«5169. Kiekvienas, kuris pažįsta mūsų prekybinį pasaulį, turi žinoti, kad esant tokiai padėčiai, kai iždo pasižadėjimų niekas neperka, kai Ost-Indijos bendrovės obligacijos visiškai neduoda naudos, kai geriausių prekybinių vekselių negalima diskontuoti, kiekvienas žino, kad tokiu laikotarpiu didelis nerimas turi viešpatauti tarp tų, kurių reikalai įpareigoja juos nedelsiant, pagal paprastą reikalavimą, mokėti įprastinėmis cirkuliacijos priemonėmis,— o tokioje padėtyje yra visi bankininkai. Rezultatas yra tas, kad kiekvienas padvigubina savo rezervus. Dabar įsivaizduokite, kaip tai atsilieps visai šaliai, jei kiekvienas provincijos bankininkas,— o jų yra apie 500,— turės pavesti savo Londono korespondentui pervesti jam 5 000 sv. st. banknotais. Net jei laikysime šią mažą sumą vidutine,— o tai jau yra visai absurdiška,— tai ir tada mes gausime $2^1/_2$ milijono sv. st., kurie turi būti išimti iš cirkuliacijos. Kokiu būdu galima juos kompensuoti?»

Antra vertus, privatūs kapitalistai ir t. t., kurie turi pinigų, neatiduoda jų už jokias palūkanas, nes jie, Čepmeno pavyzdžiu, samprotauja: «5194. Mes verčiau nenorime gauti jokių palūkanų, negu abejoti, ar mes gausime pinigų, jeigu jų mums prisireiks».

«5173. Mūsų sistema yra tokia: mes turime už 300 milijonų sv. st. pasižadėjimų, kuriuos bet kuriuo konkrečiu momentu gali būti pareikalauta apmokėti šalyje cirkuliuojančiomis monetomis. Tuo tarpu visų šių monetų suma, net jei mes ją panaudosime visą, sudaro 23 milijonus sv. st. arba kažką panašaus; argi tokia padėtis negresia mums kiekvieną minutę sukrėtimais?» Todėl krizių metu kredito sistema staiga virsta monetarine sistema.

Paliekant nuošalyje paniką šalies viduje krizių metu, apie pinigų kiekį gali būti kalbama tik tada, kai turima galvoje metalas, pasauliniai pinigai. Bet kaip tik juos išskiria Čepmenas, jis kalba tik apie 23 milijonus *banknotais*.

Tas pats Čepmenas: «5218. Pradinė pinigų rinkos sutrikimo {1847 m. balandžio ir vėliau spalio mėnesį} priežastis neabejotinai buvo ta, kad reikėjo daugybės pinigų reguliuoti vekselių kursui, nes tais metais įvežimas buvo nepaprastai didelis».

Pirma, ši pasaulinės rinkos pinigų atsarga buvo tuomet sumažinta iki savo minimumo. Antra, tuo pačiu metu ji buvo kreditinių pinigų, banknotų, keitimo apdraudimas. Tuo būdu ji vykdė vienu kartu dvi visiškai skirtingas funkcijas, kurios tačiau abi išplaukia iš pinigų prigimties, nes tikrieji pinigai visada yra pasaulinės rinkos pinigai, o kreditiniai pinigai visada remiasi pasaulinės rinkos pinigais.

Jei 1847 metais nebūtų buvęs sustabdytas 1844 metų bankų akto veikimas, tai «Clearing Houses [Atsiskaitymų rūmai] nebūtų pajėgę atlikti savo operacijų (5221)».

Čepmenas vis dėlto bent kiek nujautė būsimą krizę. «5236. Būna tam tikros padėtys pinigų rinkoje (ir dabartinė padėtis

yra kaip tik maždaug tokia), kai pinigų yra labai sunku gauti ir tenka kreiptis į banką pagalbos».

«5239. Kai dėl sumų, kurias mes paėmėme iš banko penktadienį, šeštadienį ir pirmadienį, 1847 m. spalio 19, 20 ir 22 dienomis, tai artimiausią trečiadienį mes tik būtume buvę be galo dėkingi, jei būtume galėję gauti atgal vekselius; pinigai tuojau ėmė plaukti mums atgal, kai tik praėjo panika».— Antradienį, spalio 23 d., bankų akto veikimas buvo sustabdytas ir tuo būdu krizė buvo palaužta.

Čepmenas mano (5274), kad kasdien mokėtinų vekselių suma Londone kiekvienu momentu sudaro 100—120 milijonų sv. st. Čia neįeina vietiniai vekseliai, mokėtini provincijos vietovėse.

«5287. Nors 1856 m. spalio mėnesį publikos rankose esančių banknotų suma padidėjo iki 21 155 000 sv. st., vis dėlto buvo be galo sunku gauti pinigų; nors publikos rankose jų buvo tiek daug, mes negalėjome jų gauti». Kaip tik dėl nerimo, sukelto sunkios padėties, kurioje tam tikrą laiką (1856 m. kovo mėnesį) buvo Eastern Bank.

5190—92. Vos panikai praėjus, «visi bankininkai, gaunantieji savo pelną iš palūkanų, tuojau pradeda leisti į apyvartą savo pinigus».

5302. Nerimą, kurį sukelia bankų rezervo sumažėjimas, Čepmenas aiškina ne baime dėl indėlių, o tuo, kad visi tie, kuriems staiga gali atsirasti būtinas reikalas sumokėti dideles pinigų sumas, puikiai žino, kad, esant sunkumams pinigų rinkoje, jie, gal būt, bus priversti kreiptis į banką kaip į paskutinį pagalbos šaltinį, ir «jei bankas turi labai mažą rezervą, jis nesidžiaugs šiuo mūsų kreipimusi, bet priešingai».

Tarp kita ko, yra įdomu, kaip banko rezervas išnyksta kaip faktinis dydis. Bankininkai laiko iš dalies pas save, iš dalies Anglijos banke minimalias sumas, kurios yra būtinos jų einamiesiems reikalams. Bill-broker'iai [vekselių makleriai] laiko «laisvus šalies bankų pinigus», neturėdami rezervo. Ir Anglijos bankas turi su indėliais susijusiems savo pasižadėjimams užtikrinti tik bankininkų ir kitų rezervą kartu su public deposits [valstybiniais indėliais] ir t. t.; šiems rezervams jis leidžia sumažėti iki žemiausio taško, pvz., iki 2 milijonų sv. st. Todėl, be šių 2 milijonų sv. st. popieriais, sunkumų metu (o jie sumažina rezervą, nes banknotus, kurie įplaukia vietoj išplaukiančio metalo, reikia anuliuoti) visa ši machinacija neturi jokio kito rezervo, išskyrus metalo atsargą, ir kiekvienas šios atsargos sumažėjimas dėl aukso išplaukimo didina krizę.

«5306. Jei nebūtų pinigų sumokėti skirtumui atsiskaitant Clearing House [Atsiskaitymų rūmuose], tai, mano nuomone, mums neliktų nieko kito, kaip susirinkti kartu ir atlikti savo mokėjimus pirmarūšiais vekseliais, čekiais į iždą, firmų Smitas, Peinas ir

Ko ir t. t. vekseliais. — 5307. Vadinasi, tuo atveju, jei vyriausybė negalėtų aprūpinti jūsų cirkuliacijos priemonėmis, tai jūs patys susikurtumėte jas? — Ką gi mes galime padaryti? Ateina publika ir ima iš mūsų rankų cirkuliacijos priemones; jų nebėra.— 5308. Taigi jūs padarytumėte Londone tik tai, kas kasdien yra daroma Mančesteryje? — Tikrai taip».

Labai geras yra Čepmeno atsakymas į klausimą, kurį jam uždavė Keilis (Atvudų mokyklos Birmingham-man*), turėdamas galvoje Overstono kapitalo supratimą: «5315. Komisijai buvo pareikšta nuomonė, kad panikos laikotarpiu, tokiu, koks buvo 1847 metais, žmonės ieško ne pinigų, o kapitalo; ką jūs apie tai manote? — Aš jūsų nesuprantu; mes prekiaujame tik pinigais; aš nesuprantu, ką jūs turite galvoje tai sakydamas.— 5316. Jeigu jūs šiuo {komerciniu kapitalu} laikote verslovininko nuosavų pinigų, įdėtų į savo komercines operacijas, sumą,— jeigu jūs tai vadinate kapitalu, tai aš turiu pastebėti, kad tai dažniausiai tėra menka dalis tų pinigų, kuriais savo komercinėje veikloje operuoja verslovininkas, panaudodamas publikos jam teikiamą kreditą», t. y. Čepmenams tarpininkaujant.

«5339. Ar tai rodo turto trūkumą, jei mes laikinai sustabdome banknotų keitimą? — Anaiptol ne... mums netrūksta turto, bet mes veikiame be galo dirbtinės sistemos rėmuose, ir jei mes turime nepaprastai grėsmingą (superincumbent) paklausą mūsų cirkuliacijos priemonėms, tai gali susidaryti aplinkybės, kurios mums trukdys gauti šių cirkuliacijos priemonių. Nejaugi dėl to turi būti paralyžiuota visa šalies komercinė veikla? Nejaugi mes turime užkirsti kelią bet kokiai verslinei veiklai? — 5338. Jei mums iškiltų klausimas, ką mes turime išsaugoti: banknotų keitimą ar šalies pramonę, tai aš jau žinočiau, ką reikia paaukoti».

Apie banknotų kaupimą «siekiant padidinti paniką ir gauti iš to naudos» {5358} jis sako, kad toks reiškinys visai lengvai gali įvykti. Tam pakaktų trijų stambių bankų. «5383. Ar jūs kaip žmogus, kuris gerai pažįsta stambias mūsų sostinės operacijas, nežinote, kad kapitalistai pasinaudoja šiomis krizėmis, siekdami išspausti didžiulį pelną iš nuskurdinimo tų asmenų, kurie pasidaro krizės auka? — Čia negali būti jokios abejonės». Ir p. Čepmenu šiuo atveju mes tikrai galime patikėti, nors jis galų gale ir nusisuko sau sprandą — komercine šio žodžio prasme — kai mėgino «išspausti didžiulį pelną, nuskurdindamas krizės aukas». Nes jeigu jo associé [dalininkas] Garnėjus sako: bet kuris komercinių operacijų būklės pasikeitimas yra naudingas nusimanančiam žmogui,— tai Čepmenas sako: «Viena visuomenės dalis

* Plg. Соч. К. Маркса и Ф. Энгельса, 13 t., 1959, 66 psl. *Red.*

nieko nežino apie kitą; štai, pvz. fabrikantas, kuris eksportuoja į kontinentą arba importuoja savo žaliavą,— jis nieko nežino apie kitą, kuris operuoja aukso lydiniais» (5046). Taip ir atsitiko, kad vieną gražią dieną Garnėjus ir Čepmenas patys pasirodė «nenusimanančiais» ir gėdingai subankrutavo.

Mes jau anksčiau matėme, kad banknotų leidimas ne visada reiškia kapitalo skolinimą. Sekantis Tuko parodymas lordų «Commercial Distress» komisijai* 1848 metais teįrodo, kad kapitalo skolinimas net tuo atveju, jeigu jį skolina bankas, išleisdamas naujus banknotus, dar nereiškia, kad būtinai padidėja cirkuliuojančių banknotų kiekis.

«3099. Kaip jūs manote, ar, pvz., Anglijos bankas galėtų žymiai daugiau skolinti, tam reikalui nepadidindamas banknotų leidimo? — Faktų, kurie tai įrodo, yra daugiau negu reikia. Vienas ryškiausių pavyzdžių buvo 1835 metais, kai bankas panaudojo Vest-Indijos bendrovės indėlius ir paskolą, gautą iš Ost-Indijos bendrovės, tam, kad daugiau skolintų publikai; publikos rankose esančių banknotų suma tuo pačiu metu faktiškai šiek tiek sumažėjo... Kažkas analogiško buvo pastebima ir 1846 metais, tada, kai buvo įnešami į banką geležinkelių indėliai; vertybinių popierių {diskontuotų ir priimtų kaip laidas} padaugėjo maždaug iki 30 milijonų, ir tai nepadarė jokios pastebimos įtakos publikos rankose esančiai banknotų sumai».

Bet greta banknotų didmeninė prekyba turi kitą ir jai kur kas svarbesnę cirkuliacijos priemonę: vekselius. Ponas Čepmenas mums parodė, kaip svarbu reguliariai komercinei veiklai tai, kad patikimi vekseliai būtų priimami mokėjimui visada ir bet kuriomis sąlygomis: gilt nicht mehr der Tausves Jontof, was soll gelten, Zeter, Zeter!**. Kaipgi santykiauja abi šios cirkuliacijos priemonės viena su kita?

Džilbertas apie tai sako: «Banknotų cirkuliacijos sumažėjimas reguliariai padidina vekselių cirkuliacijos mastą. Šie vekseliai būna dvejopos rūšies: prekybiniai vekseliai ir bankininkų vekseliai... jeigu yra jaučiamas pinigų trūkumas, tai pinigų skolintojai sako: «Išrašykite į mus įsakytinį vekselį, ir mes jį akceptuosime», ir jei koks nors provincijos bankininkas diskontuoja vekselį vienam savo klientų, tai jis jam sumoka ne grynais pinigais, o išduoda savo paties tratą 21 dienai į savo agentą Londone. Šie vekseliai naudojami kaip cirkuliacijos priemonė» (J. W. Gilbart: «An Inquiry into the Causes of the Pressure etc.» 31 psl.).

---

* Ji buvo paskirta krizės klausimui tirti. *Red.*

** Jei Tausfesas Jontofas negalioja.
Kas gi tada galioja? Gelbėkit! Gelbėkit!

Iš Heinės eilėraščio: «Disputation». *Red.*

Šiek tiek kitokia forma tai patvirtina ir Niumarčas, «Bank Acts», 1857 m., Nr. 1426:

«Nėra jokio sąryšio tarp cirkuliuojančių vekselių ir cirkuliuojančių banknotų kiekio svyravimų... vienintelis gana pastovus rezultatas yra tas... kad vos tik pinigų rinkoje atsiranda nors mažiausias sunkumas, kurį parodo diskonto normos pakilimas, vekselių cirkuliacijos apimtis žymiai padidėja, ir atvirkščiai».

Tačiau tokiais laikais išrašyti vekseliai anaiptol nėra vien trumpalaikiai bankų vekseliai, kuriuos mini Džilbertas. Priešingai: jie didesne dalimi yra «draugiški» vekseliai, kurie neatstovauja jokiai tikrai operacijai arba atstovauja tokioms operacijoms, kurių buvo imtasi tik tam, kad būtų galima remiantis jomis išrašyti vekselį; mes esame pateikę pakankamai daug vienos ir kitos rūšies vekselių pavyzdžių. Todėl «Economist» (Vilsonas), palygindamas tokių vekselių ir banknotų užtikrinimą, sako: «Banknotai, kurie yra apmokami juos pateikus, niekad negali likti kaip perteklius už banko ribų, nes perteklius neišvengiamai sugrįžtų į banką keitimui; tuo tarpu dviejų mėnesių vekselių gali būti išleista didelis perteklius, nes nėra priemonės kontroliuoti jų išleidimui, kol sueis jų mokėjimo terminas, o iki to momento jie gali būti jau vėl pakeisti kitais vekseliais. Mes visai nesuprantame, kodėl nacija turi pripažinti esant užtikrintą ateityje apmokėtinų vekselių cirkuliaciją ir tuo pačiu metu abejoti popierinių pinigų, keičiamų juos pateikus, cirkuliacija» («Economist», 1847, 575 psl.).

Vadinasi, cirkuliuojančių vekselių kiekį, kaip ir banknotų kiekį apsprendžia vien cirkuliacijos poreikiai; 50-siais metais Jungtinėje karalystėje paprastu metu cirkuliavo, greta 39 milijonų banknotais, apie 300 milijonų vekseliais, tame tarpe 100—120 milijonų sumos vekselių vien tik į Londoną. Vekselių cirkuliacijos apimtis nedaro jokios įtakos banknotų cirkuliacijos apimčiai ir yra pastarosios veikiama tik pinigų trūkumo metu, kai padidėja vekselių kiekis ir pablogėja jų kokybė. Pagaliau, krizės momentu vekselių cirkuliacija visiškai nustoja funkcionavusi; niekam nėra reikalingi pasižadėjimai mokėti, nes kiekvienas reikalauja mokėti vien grynais pinigais; tik banknotai išlaiko, bent iki šiol Anglijoje, galią cirkuliuoti, nes už Anglijos banko stovi nacija su visu savo turtu.

Mes matėme, kaip net p. Čepmenas, kuris 1857 metais pats buvo magnatas pinigų rinkoje, gailiai skundžiasi tuo, jog Londone yra nemaža stambių piniginių kapitalistų, kurie yra pakankamai stiprūs, kad tam tikru momentu galėtų dezorganizuoti visą pinigų rinką ir tokiu be galo gėdingu būdu galėtų nuleisti kraują mažesniems pinigų pirkliams. Antai, esą keli tokie stambūs rykliai, kurie galėtų žymiai paaštrinti sunkumus, parduodami už 1—2 milijonus konsolų ir tokiu būdu išimdami iš rinkos atitinkamai

sumai banknotų (ir kartu laisvo skolinamojo kapitalo). Norint tokiu manevru paversti sunkumus panika, pakaktų trijų stambių bankų bendrų veiksmų.

Stambiausia kapitalo jėga Londone yra, žinoma, Anglijos bankas; bet dėl to, kad jis yra pusiau valstybinė įstaiga, jis negali rodyti savo viešpatavimo tokiu grubiu būdu. Tačiau ir jis — ypač įsigaliojus 1844 metų bankų aktui — žino pakankamai priemonių ir būdų žiūrėti savo naudos.

Anglijos bankas turi 14 553 000 sv. st. kapitalą ir, be to, jo žinioje yra maždaug 3 milijonai sv. st. «likučių», t. y. nepaskirstyto pelno, taip pat ir visi pinigai, kuriuos vyriausybė gauna mokesčių ir t. t. pavidalu ir kurie turi būti įdėti į Anglijos banką, kol jų prireiks. Jei prie to pridėsime dar likusių indėlių (paprastu metu apie 30 milijonų sv. st.) ir be padengimo išleidžiamų banknotų sumą, tai turėsime pripažinti, kad Niumarčas dar gana saikingai įvertina, teigdamas štai ką («Bank Acts», 1857 m., Nr. 1889): «aš įsitikinau, kad bendra {Londono} pinigų rinkoje nuolat naudojamų fondų suma turi būti apytikriai 120 milijonų sv. st.; ir iš šių 120 milijonų Anglijos bankas turi savo žinioje labai didelę dalį, apie 15—20%».

Tuo atveju, kai bankas leidžia banknotus, nepadengtus jo rūsiuose esančiu metalo lobiu, jis kuria vertės ženklus, kurie sudaro bankui ne tik cirkuliacijos priemones, bet ir tam tikrą papildomą — nors ir fiktyvų — kapitalą šių nepadengtų banknotų nominalinės vertės sumai. Ir šis papildomas kapitalas duoda bankui papildomą pelną.— Vilsonas klausia Niumarčą («Bank Acts», 1857 m.): «1563. Ar tiesa, kad kokio nors banko nuosavų banknotų cirkuliacija, t. y. vidutinė jų suma, kuri lieka publikos rankose, sudaro šio banko veikiančiojo kapitalo papildymą? — Visai teisingai.— 1564. Taigi visas tas pelnas, kurį bankas gauna iš šios cirkuliacijos, yra pelnas, kylantis iš kredito, o ne iš kapitalo, kurį bankas tikrai turi? — Visai teisingai».

Tas pat liečia, žinoma, ir tuos privačius bankus, kurie leidžia banknotus. Savo atsakymuose Nr. 1866—1868 Niumarčas žiūri į du trečdalius visų šių privačių bankų leidžiamų banknotų (vienam trečdaliui šie bankai privalo turėti metalo atsargą) kaip į «tokio pat dydžio kapitalo sukūrimą», nes yra sutaupoma tokia pat metalinių pinigų suma. Dėl to bankininko pelnas gali ir nebūti didesnis už kitų kapitalistų pelną. Bet faktas yra tas, kad bankininkas gauna pelną iš šių nacionalinio metalinių pinigų taupymo. Ta aplinkybė, kad nacionalinis taupymas pavirsta privataus asmens pelnu, nė kiek nešokiruoja buržuazinio ekonomisto, nes pelnas aplamai yra nacionalinio darbo pasisavinimas. Ar begali būti kas nors absurdiškesnio, kaip, pvz., Anglijos bankas 1797—1817 metais, kurio banknotai turėjo kreditą tik valstybės dėka ir kuris kartu vertė valstybę, vadinasi, publiką, apmokėti

palūkanų už valstybines paskolas pavidalu jam valstybės suteiktą galią paversti šiuos banknotus iš popieriaus pinigais ir po to skolinti juos valstybei?

Be to, bankai turi ir kitų priemonių kapitalui kurti. To paties Niumarčo žodžiais, provincijos bankai, kaip jau buvo minėta aukščiau, yra įpratę siųsti savo perteklinius fondus (t. y. Anglijos banko banknotus) Londono bill-broker'iams [vekselių makleriams], kurie mainais už juos atsiunčia jiems diskontuotus vekselius. Šiais vekseliais bankas aptarnauja savo klientus, nes jis laikosi taisyklės neišleisti iš savo rankų vekselių, kuriuos jis yra gavęs iš savo vietinių klientų, kad šių klientų komercinės operacijos nepasidarytų žinomos jų pačių apygardoje. Šie iš Londono gauti vekseliai naudojami ne tik tam, kad būtų išduodami klientams, kurie turės atlikti tiesioginius mokėjimus Londone, jeigu jie nepageidautų, kad bankas išduotų savo parašytą mokėjimo įsakymą Londonui; vekseliai naudojami taip pat atlikti mokėjimams provincijoje, nes bankininko perleidžiamasis užrašas užtikrina jiems vietinį kreditą. Tuo būdu jie, pvz., Lankašire, išstūmė iš cirkuliacijos visus vietinių bankų nuosavus banknotus ir žymiu mastu Anglijos banko banknotus (ten pat, 1568—1574).

Taigi mes matome, kad bankai kuria kreditą ir kapitalą: 1) leisdami savus banknotus; 2) rašydami mokėjimo įsakymus Londonui iki 21 dienos terminu, už kuriuos tačiau jie tuojau gauna grynais pinigais įsakymus parašant; 3) atlikdami mokėjimus diskontuotais vekseliais, kuriems kreditingumą pirmiausia ir daugiausia — bent atitinkamai vietinei apygardai — suteikia banko perleidžiamasis užrašas.

Anglijos banko galia pasireiškia tuo, kad jis reguliuoja palūkanų rinkos normą. Normalios komercinės veiklos laikais gali atsitikti, kad Anglijos bankas neįstengia sukliudyti vidutinio aukso išplaukimo iš savo metalo atsargos, pakeldamas diskonto normą[12], nes mokėjimo priemonių pareikalavimą patenkina privatūs ir akciniai bankai bei bill-broker'iai, kurių galia kapitalo atžvilgiu [Kapitalmacht] per paskutinius 30 metų yra žymiai padidėjusi. Tada jis turi griebtis kitų priemonių. Tačiau kritinių momentų atžvilgiu vis dar yra teisinga tai, ką bankininkas Glinas

[12] Bendrame Union Bank of London akcininkų susirinkime 1894 m. sausio 17 d. prezidentas p. Ritčis pranešė, kad 1893 metais Anglijos bankas pakėlė diskonto normą nuo $2^1/_2$% (liepos mėnesį) iki 3% ir 4% (rugpiūčio mėnesį) ir paskui, kadangi jis, nepaisant to, per 4 savaites prarado ištisus $4^1/_2$ milijono sv. st. auksu, pakėlė iki 5%; po to auksas ėmė plaukti atgal, ir banko norma rugsėjo mėnesį buvo sumažinta iki 4, spalio mėnesį — iki 3%. Tačiau ši banko norma rinkoje nebuvo pripažinta. «Kai banko norma buvo 5%, rinkos norma buvo $3^1/_2$%, o piniginė norma — $2^1/_2$%; kai banko norma krito iki 4%, diskonto norma buvo $2^3/_8$% ir piniginė norma — $1^3/_4$%; kai banko norma pasidarė 3%, diskonto norma buvo $1^1/_2$% ir piniginė norma buvo truputį žemesnė» («Daily News», 1894 m. sausio 18 d.). — *F. E.*

(iš firmos Glinas, Milsas, Keris ir Ko) parodė «Commercial Distress» komisijai, 1848—1857 m.: «1709. Kai šalyje yra dideli sunkumai, Anglijos bankas diktuoja palūkanų normą.— 1710. Nepaprastų sunkumų metu... kai privačių bankininkų ar broker'ių [maklerių] diskontai palyginti sumažėja, jie užgula Anglijos banką, ir tada jis turi galią nustatinėti palūkanų rinkos normą».

Šiaip ar taip, jis, kaip viešasis institutas, kurį valstybė globoja ir kuriam ji teikia privilegijas, negali naudoti šios savo galios taip žiauriai, kaip tai leidžia sau privačios verslovės. Todėl Hebardas ir sako bankų komisijai («Bank Acts», 1857 m.): «2844. {Klausimas:} Ar nebūna taip, kad, kai diskonto norma pasiekia maksimalų lygį, Anglijos bankas aptarnauja pigiausiai, o kai diskonto norma krinta iki minimumo, pigiausiai ima broker'iai [makleriai]? — {Hebardas:} Tikrai visada yra taip, nes Anglijos bankas niekad nesumažina diskonto normos tiek, kiek jo konkurentai, ir kai norma yra aukščiausio lygio, niekad nepakelia jos taip aukštai, kaip jie».

Tačiau komerciniame gyvenime visada yra rimtas įvykis, kai Anglijos bankas sunkumų metu pradeda, paprastai tariant, užveržti veržlę, t. y. dar aukščiau pakelia palūkanų normą, kuri jau yra pralenkusi vidutinę normą. «Kai tik Anglijos bankas pradeda užveržti veržlę, nutrūksta bet kurie supirkimai išvežimui į užsienį... Eksportininkai laukia, kol krintančios kainos pasieks žemiausią tašką, ir tik tada jie perka, ne anksčiau. Bet kai šis taškas yra pasiektas, kursas jau vėl yra sureguliuotas,— auksas nustoja plaukęs į užsienį anksčiau, negu yra pasiekiamas šis žemiausias kainų kritimo taškas. Prekių supirkimai eksportui, gal būt, gali grąžinti dalį užsienin išsiųsto aukso, bet jie įvyksta per vėlai, kad galėtų sutrukdyti išplaukimą» (J. W. Gilbart: «An Inquiry into the Causes of the Pressure on the Money Market», London 1840, 35 psl.). «Kitas cirkuliacijos priemonių reguliavimo, panaudojant užsienio vekselių kursą, rezultatas yra tas, kad krizės metu jis sukelia didžiulį palūkanų normos pakilimą» (ten pat, 40 psl.). «Kaštai, kurių reikia vekselių kursui atkurti, tenka šalies gamybinei pramonei, o šio proceso metu Anglijos banko pelnas tikrai padidėja dėl to, kad jis atlieka operacijas toliau su mažesniu tauriojo metalo kiekiu» (ten pat, 52 psl.).

Bet, sako mūsų bičiulis Semiuelis Garnėjus, «šie dideli palūkanų normos svyravimai yra naudingi bankininkams ir pinigų pirkliams — visokie svyravimai komercinėje veikloje yra naudingi nusimanantiems žmonėms». Ir nors Garnėjai nugriebia grietinėlę, begėdiškai išnaudodami komercinius sunkumus, o Anglijos bankas negali leisti sau tokios laisvės, vis dėlto ir jam tenka gana geras pelnas, — jau nekalbant apie tą privatų pelną, kuris

pats plaukia į ponų direktorių rankas dėl nepaprastai palankių galimybių, kurios jiems leidžia žinoti bendrą komercinės veiklos padėtį. Lordų komisijos duomenimis, 1817 metais, atnaujinus banknotų keitimą, šis Anglijos banko pelnas per visą 1797—1817 metų laikotarpį buvo:

Bonuses and increased dividends [Premijos ir padidėję dividendai]	7 451 136
New stock divided among proprietors [Naujos akcijos, paskirstytos tarp akcininkų]	7 276 500
Increased value of capital [Padidėjusi kapitalo vertė]	14 553 000
Iš viso	29 280 636

11 642 100 sv. st. kapitalui per 19 metų (D. Hardcastle: «Banks and Bankers», 2nd ed., London 1843, 120 psl.). Jei mes tuo pačiu principu apskaičiuosime bendrą Airijos banko pelną — 1797 metais šis bankas taip pat buvo laikinai nutraukęs banknotų keitimą — tai gausime tokį rezultatą:

Dividends as by returns due 1821 [Dividendai pagal ataskaitas iki 1821 metų]	4 736 085
Declared bonus [Paskelbtos premijos]	1 225 000
Increased assets [Padidėję aktyvai]	1 214 800
Increased value of capital [Padidėjusi kapitalo vertė]	4 185 000
Iš viso	11 360 885

3 milijonų sv. st. kapitalui (ten pat, 363—364 psl.)*.

Ir dar kalbama apie centralizaciją! Kredito sistema, kurios centrinis taškas yra vadinamieji nacionaliniai bankai ir apie juos besigrupuojantieji stambūs pinigų skolintojai bei lupikautojai, yra milžiniška centralizacija, ir ji suteikia šiai parazitų klasei pasakišką galią ne tik periodiškai triuškinti pramoninius kapitalistus, bet ir pavojingiausiu būdu kištis į tikrąją gamybą,— o ši gauja nieko neišmano apie gamybą ir neturi su ja nieko bendro. 1844 ir 1845 metų aktai yra šių banditų, prie kurių jungiasi finansininkai ir stock jobbers [biržos spekuliantai], augančios galios įrodymai.

Bet jei kas nors dar abejoja, kad šie garbingieji banditai išnaudoja nacionalinę ir internacionalinę gamybą vien pačios gamybos ir pačių išnaudojamųjų interesais, tai jis tą dalyką teisingai supras iš sekančio ekskurso į bankininkų aukštų dorovinių savybių sferą. «Bankai yra religinės ir dorovinės įstaigos. Kaip dažnai jaunas pirklys atsisakydavo triukšmingų ir palaidų bičiulių draugijos, bijodamas budraus ir nepritariančio bankininko žvilgsnio! Kaip jis stengiasi išlaikyti gerą bankininko nuomonę apie sa-

*1894 m. leidime — 163 psl. *Red.*

ve, būti visada respektabilus! Suraukta bankininko kakta jį labiau veikia, negu visi moraliniai jo bičiulių pamokymai; jis dreba pagalvodamas, kad į jį ims žiūrėti įtariai, jeigu jis pasirodys esąs nusikaltęs sukčiavimu arba nors truputėlį nukrypęs nuo tiesos; jis bijo sukelti tokį įtarimą, nes dėl to jo kreditas banke gali būti apribotas arba net visai nutrauktas! Bankininko patarimas jam yra svarbesnis negu dvasininko patarimas» (G. M. Belas, banko valdytojas Škotijoje, «The Philosophy of Joint Stock Banking», London 1840, 46, 47 psl.).

TRISDEŠIMT KETVIRTASIS SKIRSNIS

CURRENCY PRINCIPLE IR ANGLIJOS 1844 METŲ BANKŲ ĮSTATYMAI

{Viename iš ankstesnių veikalų[13] buvo išnagrinėta Rikardo pinigų vertės teorija prekių kainų atžvilgiu; todėl mes galime čia apsiriboti tik tuo, kas yra būtiniausia. Pagal Rikardo, pinigų — metalinių — vertę apsprendžia juose sudaiktintas darbo laikas, tačiau tik tol, kol pinigų kiekio santykis su cirkuliuojančių prekių mase ir kaina yra normalus. Jei pinigų kiekis padidėja palyginti su šiuo santykiu, tai sumažėja jų vertė, prekių kainos pakyla; jeigu jis pasidaro mažesnis už normalų santykį, tai jų vertė pakyla ir prekių kainos krinta — kitoms sąlygoms esant vienodoms. Pirmuoju atveju šalis, kur yra toks aukso perteklius, išveš žemiau savo vertės kritusį auksą ir įsiveš prekes; antruoju atveju auksas plauks į šalis, kuriose jis yra vertinamas aukščiau jo vertės, tuo tarpu kai nepakankamai įvertinamos prekės plaukia iš ten į kitas rinkas, kur jas galima parduoti normaliomis kainomis. Kadangi, esant tokioms prielaidoms, «pats auksas — monetos arba lydiniai — gali pasidaryti didesnės arba mažesnės metalo vertės ženklu negu jo paties vertė, tai, savaime suprantama, toks pat likimas tenka ir cirkuliacijoje esantiems keičiamiems banknotams. Nors banknotai turi būti keičiami ir, vadinasi, jų reali vertė atitinka jų nominalinę vertę, vis dėlto visos cirkuliuojančių pinigų, aukso ir banknotų, masės (the aggregate currency consisting of metal and of convertible notes) kaina gali padidėti arba sumažėti priklausomai nuo to, ar dėl anksčiau nurodytų priežasčių jų bendras kiekis pakyla aukščiau ar krinta žemiau to lygio, kurį apsprendžia cirkuliuojančių prekių mainomoji vertė ir aukso kaip metalo vertė... Šis ne popieriaus, palyginti su auksu, o aukso ir popieriaus kartu nuvertėjimas, kitaip tariant, visos tam tikros šalies cirkuliacijos priemonių masės nuvertėjimas yra vienas iš svarbiausių Rikardo išradimų, kurį lordas Overstonas ir Ko privertė tarnauti jiems ir kurį jie padėjo sero Roberto Pilio 1844 ir 1845 metų bankų įstatymų pagrindan» (ten pat, 155 psl.).

---

[13] *K. Marx:* «Zur Kritik der politischen Oekonomie», Berlin 1859, 150 ir tol. psl. [Соч. К. Маркса и Ф. Энгельса, 13 t., 1959, 150 ir tol. psl.].

Čia mums nėra reikalo kartoti ten pat pateiktą šios Rikardo teorijos klaidingumo įrodymą. Mus tedomina tas būdas, kuriuo šiuos Rikardo teiginius perdirbo bankų teoretikų mokykla, padiktavusi minėtuosius Pilio bankų aktus.

«XIX amžiaus prekybos krizės, ypač didelės 1825 ir 1836 metų krizės, nesukėlė reikalo toliau vystyti Rikardo pinigų teoriją, bet davė progos ją naujai panaudoti. Tai jau nebebuvo pavieniai ekonominiai reiškiniai, kaip tauriųjų metalų nuvertėjimas XVI ir XVII amžiuje, kuriuo domėjosi Jumas, arba popierinių pinigų nuvertėjimas XVIII amžiuje ir XIX amžiaus pradžioje, su kuriuo susidūrė Rikardo, — o didžiulės pasaulinės rinkos audros, kuriose išsisprendžia visų buržuazinio gamybos proceso elementų konfliktas ir kurių atsiradimo pagrindą bei priemonę apsisaugoti nuo jų norima rasti paviršutiniškiausioje ir abstrakčiausioje šio proceso sferoje, pinigų cirkuliacijos sferoje. Tikroji teorinė prielaida, kuria remiasi ši ekonominių oro būrėjų mokykla, faktiškai tėra dogma, kad Rikardo atradęs grynai metalinės cirkuliacijos dėsnius. Jiems teliko pajungti šiems dėsniams kredito arba banknotų cirkuliaciją.

Bendriausias ir labiausiai į akis krintantis prekybos krizių reiškinys yra staigus bendras prekių kainų kritimas, kuris eina po palyginti ilgai trunkančio bendro jų kilimo. Bendras prekių kainų kritimas gali būti išreikštas kaip santykinės pinigų vertės pakilimas palyginti su visomis prekėmis, o bendras kainų pakilimas, atvirkščiai, kaip santykinės pinigų vertės kritimas. Abiem išreiškimo būdais reiškinys tėra konstatuojamas, bet neišaiškinamas... Skirtinga frazeologija uždavinio neišsprendžia taip pat, kaip jis liktų neišspręstas išvertus jį iš vokiečių kalbos į anglų kalbą. Todėl Rikardo pinigų teorija nepaprastai tiko, nes ji tautologijai suteikia tariamą priežastingumo santykį. Kuo yra paaiškinamas periodinis bendras prekių kainų kritimas? Periodiniu santykinės pinigų vertės pakilimu. Atvirkščiai, kuo paaiškinamas periodinis bendras prekių kainų pakilimas? Periodiniu santykinės pinigų vertės kritimu. Lygiai taip pat būtų teisinga pasakius, kad periodinis kainų pakilimas ir kritimas atsiranda dėl jų periodinio kilimo ir kritimo... Jeigu jau leista tautologiją paversti priežastingumo santykiu, tai visa kita yra lengvai išsprendžiama. Prekių kainų kilimas atsiranda dėl pinigų vertės kritimo, o pinigų vertės kritimas, kaip mums sako Rikardo,— dėl cirkuliacijos perpildymo, t. y. dėl to, kad cirkuliuojančių pinigų masė viršija lygį, kurį apsprendžia jų pačių imanentinė vertė ir prekių imanentinė vertė. Taip pat ir atvirkščiai: bendrą prekių kainų kritimą sukelia pinigų vertės pakilimas virš jų imanentinės vertės dėl to, kad cirkuliacija yra nepakankamai pripildyta. Vadinasi, kainos kyla ir krinta periodiškai, nes periodiškai cirkuliuoja per daug ar per maža pinigų. Net jei būtų įrodyta, kad kainų pakilimas sutapo

su pinigų cirkuliacijos sumažėjimu, o kainų kritimas su pinigų cirkuliacijos padidėjimu, tai vis dėlto būtų galima teigti, kad dėl tam tikro, nors statistiškai ir neįrodomo, cirkuliuojančių prekių masės sumažėjimo ar padidėjimo cirkuliuojančių pinigų kiekis yra padidėjęs ar sumažėjęs, tiesa, ne absoliučiai, o tik santykinai. Mes jau matėme, kad, Rikardo nuomone, šie bendri kainų svyravimai turi įvykti ir esant grynai metalinei cirkuliacijai, bet čia jie išsilygina kaitaliodamiesi vienas su kitu; pvz., nepakankamai pilna cirkuliacija sukelia prekių kainų kritimą, prekių kainų kritimas — prekių išvežimą į užsienį, šis išvežimas savo ruožtu sukelia aukso plaukimą į šalį, o toks pinigų padaugėjimas vėl sukelia prekių kainų kilimą. Atvirkščiai būna, kai cirkuliacija yra perpildyta, kai prekės yra įvežamos, o auksas yra išvežamas. Bet kadangi, nepaisant bendrų šių kainų svyravimų, išplaukiančių iš pačios Rikardo metalinės cirkuliacijos prigimties, jų audringa ir prievartinė forma, krizės forma, priklauso išsivysčiusios kredito sistemos laikotarpiui, tai yra aišku kaip dieną, kad banknotų leidimą ne visiškai reguliuoja metalinės cirkuliacijos dėsniai. Metalinė cirkuliacija turi savo vaistą — tauriųjų metalų importą ir eksportą, tauriųjų metalų, kurie tuojau stoja į cirkuliaciją kaip monetos ir, tokiu būdu įplaukdami ar išplaukdami, sumažina arba pakelia prekių kainas. Tokią pat įtaką prekių kainoms dabar turi dirbtinai padaryti bankai, pamėgdžiodami metalinės cirkuliacijos dėsnius. Jei pinigai įplaukia iš užsienio, tai tas rodo, kad cirkuliacija yra nepakankamai pripildyta, kad pinigų vertė yra per aukšta ir prekių kainos per žemos; vadinasi, proporcingai naujai įvežtam auksui į cirkuliaciją turi būti mesti banknotai. Atvirkščiai, proporcingai aukso išplaukimui iš šalies jie turi būti išimti iš cirkuliacijos. Kitaip tariant, banknotų leidimą turi reguliuoti tauriųjų metalų importas ir eksportas arba vekselių kursas. Klaidinga Rikardo prielaida, kad auksas tėra moneta ir todėl kiekvienas aukso importas didina cirkuliuojančių pinigų kiekį ir tuo būdu kelia kainas, kad kiekvienas aukso eksportas sumažina monetų kiekį ir todėl sumažina kainas,— ši teorinė prielaida čia virsta *praktiniu eksperimentu — turėti cirkuliacijoje tiek monetų, kiek kiekvienu konkrečiu momentu yra aukso*. Lordas Overstonas (bankininkas Džonsas Loidas), pulkininkas Torensas, Normenas, Klėjus, Arbutnotas ir eilė kitų rašytojų, žinomų Anglijoje «Currency Principle» [«Pinigų cirkuliacijos principo»] mokyklos vardu, ne tik skelbė šią doktriną, bet, pasinaudodami sero Roberto Pilio 1844 ir 1845 metų bankų aktais, padarė ją Anglijos ir Škotijos bankų įstatymų pagrindu. Šios doktrinos gėdingą fiasko, teorinį ir praktinį, įvykusį po didžiausio nacionalinio masto eksperimentų, mes galėsime išnagrinėti tik kredito teorijoje» (ten pat, 165—168 psl.).

Šią mokyklą kritikavo Tomas Tukas, Džemsas Vilsonas («Economist», 1844—1847 m.) ir Džonas Fulartonas. Kaip nepakankamai ir šie rašytojai suprato aukso prigimtį ir kaip neaiškiai jie vaizdavosi santykį tarp pinigų ir kapitalo, mes jau ne kartą esame matę, ypač šios knygos XXVIII skirsnyje. Čia mes pateiksime dar keletą duomenų iš žemųjų rūmų 1857 m. komisijos medžiagos apie Pilio bankų aktus («Bank Committee», 1857 m.). — *F. E.*}

Dž. G. Hebardas, buvęs Anglijos banko valdytojas, parodo: «2400. — Aukso išvežimo įtaka... absoliučiai neturi nieko bendro su prekių kainomis. Tačiau aukso išvežimas daro labai didelę įtaką vertybinių popierių kainoms, nes tokiu mastu, kokiu kinta palūkanų norma, neišvengiamai yra labai smarkiai paliečiama ir šias palūkanas įkūnijančių prekių vertė». Jis pateikia dvi lenteles apie 1834—1843 ir 1844—1853* metus, kurios parodo, kad penkiolikos svarbiausių prekybos objektų kainų judėjimas vyko visiškai nepriklausomai nuo aukso išplaukimo ir įplaukimo ir nuo palūkanų normos. Bet užtat jos rodo glaudų sąryšį tarp aukso išplaukimo ir įplaukimo, aukso, kuris tikrai yra «panaudojimo ieškančio mūsų kapitalo atstovas», ir palūkanų normos. — «1847 metais labai didelė Amerikos vertybinių popierių suma buvo išvežta atgal į Ameriką, taip pat Rusijos vertybiniai popieriai plaukė į Rusiją, o kiti kontinento popieriai — į šalis, iš kurių mes įsivežame grūdus».

Penkiolika svarbiausių prekybos objektų, kurie yra paimti toliau pateiktų Hebardo lentelių pagrindu, yra šie: medvilnė, medvilniniai verpalai, medvilniniai audiniai, vilna, gelumbė, linai, drobė, indigas, ketus, skarda, varis, lašiniai, cukrus, kava, šilkas.

I. Nuo 1834 iki 1843 m.

Laikas	Banko metalo atsarga	Diskonto rinkos norma	Iš 15 svarbiausių prekybos objektų		
			kaina pakilo	krito	nepasikeitė
1834 m. kovo 1 d. . .	9 104 000 sv. st.	$2^3/_4$%	—	—	—
1835 m. „ 1 d. . .	6 274 000 „ „	$3^3/_4$%	7	7	1
1836 m. „ 1 d. . .	7 918 000 „ „	$3^1/_4$%	11	3	1
1837 m. „ 1 d. . .	4 079 000 „ „	5%	5	9	1
1838 m. „ 1 d. . .	10 471 000 „ „	$2^3/_4$%	4	11	—
1839 m. rugsėjo 1 d.	2 684 000 „ „	6%	8	5	2
1840 m. birželio 1 d.	4 571 000 „ „	$4^3/_4$%	5	9	1
1840 m. gruodžio 1 d.	3 642 000 „ „	$5^3/_4$%	7	6	2
1841 m. „ 1 d.	4 873 000 „ „	5%	3	12	—
1842 m. „ 1 d.	10 603 000 „ „	$2^1/_2$%	2	13	—
1843 m. birželio 1 d.	11 566 000 „ „	$2^1/_4$%	1	14	—

* 1894 m. leidime — [18] 56. *Red.*

II. Nuo 1844 iki 1853 m.

Laikas	Banko metalo atsarga	Diskonto rinkos norma	Iš 15 svarbiausių prekybos objektų		
			kaina pakilo	krito	nepasikeitė
1844 m. kovo 1 d. . .	16 162 000 sv. st.	$2^1/_4$%	—	—	—
1845 m. gruodžio 1 d.	13 237 000 „ „	$4^1/_2$%	11	4	—
1846 m. rugsėjo 1 d.	16 366 000 „ „	3%	7	8	—
1847 m. „ 1 d.	9 140 000 „ „	6%	6	6	3
1850 m. kovo 1 d. . .	17 126 000 „ „	$2^1/_2$%	5	9	1
1851 m. birželio 1 d.	13 705 000 „ „	3%	2	11	2
1852 m. rugsėjo 1 d.	21 853 000 „ „	$1^3/_4$%	9	5	1
1853 m. gruodžio 1 d.	15 093 000 „ „	5%	14	—	1

Hebardas čia padaro tokią pastabą: «Tiek per 1834—1843 metų, tiek ir per 1844—1853 metų dešimtmetį banko aukso atsargos svyravimus kiekvieną kartą lydėjo vekselius diskontuojant išmokamų pinigų skolinamosios vertės padidėjimas arba sumažėjimas; ir, antra vertus, prekių kainų pasikeitimai šalies viduje pasirodo esą visiškai nepriklausomi nuo cirkuliacijos dydžio, kokį jį parodo Anglijos banko aukso atsargos svyravimai» («Bank Acts Report», 1857, II, 290 ir 291 psl.).

Kadangi prekių paklausą ir pasiūlą reguliuoja jų rinkos kainas, tai čia darosi aišku, kaip neteisingai Overstonas sutapatina skolinamojo piniginio kapitalo paklausą (arba veikiau pasiūlos nukrypimus nuo paklausos), kaip ji pasireiškia diskonto norma, su tikrojo «kapitalo» paklausa. Teigimas, kad prekių kainas reguliuoja currency [cirkuliacijos priemonių] dydžio svyravimai, dabar slypi už frazės, kad diskonto normos svyravimai išreiškia tikrojo medžiaginio kapitalo, skirtingai nuo piniginio kapitalo, paklausos svyravimus. Mes matėme, kad tiek Normenas, tiek ir Overstonas iš tikrųjų taip tvirtino tai pačiai komisijai; mes taip pat matėme, kokių niekingų išsisukinėjimų jie buvo priversti griebtis, ypač Overstonas, kol jis galutinai įkliuvo (XXVI skirsnis). Iš tikrųjų, tai yra senas išsisukinėjimas, kad esančio aukso kiekio pasikeitimai, padidindami arba sumažindami cirkuliacijos priemonių masę šalyje, tuo pačiu neišvengiamai turį pakelti arba sumažinti prekių kainas šioje šalyje. Jeigu auksas yra išvežamas, tai pagal šią currency* teoriją prekių kainos turi kilti toje šalyje, į kurią auksas plaukia, ir kartu turi didėti auksą išvežančios šalies eksporto vertė įsivežančios auksą šalies rinkoje; priešingai, pastarosios šalies eksporto vertė pirmosios šalies rinkoje turi kristi, o eksportuojamų prekių vertė didėja jų tėvynėje, į kurią plaukia auksas. O iš tik-

* Pinigų cirkuliacijos. *Red.*

rųjų aukso kiekio sumažėjimas pakelia tik palūkanų normą, o jo padidėjimas pastarąją sumažina; ir jei šie palūkanų normos svyravimai nedarytų įtakos nustatant gamybos kaštus arba apsprendžiant paklausą ir pasiūlą, tai jie visai nepaliestų prekių kainų. Toje pačioje ataskaitoje N. Aleksanderis, vienos stambios su Indija prekiaujančios firmos vadovas, taip pasisako dėl smarkaus sidabro išplaukimo į Indiją ir Kiniją, vykusio 50-jų metų viduryje iš dalies dėl Kinijos pilietinio karo, kuris apsunkino Anglijos audinių realizavimą Kinijoje, iš dalies dėl šilkverpių ligos Europoje, kuri žymiai sumažino Italijos ir Prancūzijos šilko pramonę.

«4337. Ar išplaukimas vyksta į Kiniją ar į Indiją? — Jūs siunčiate sidabrą į Indiją ir už didelę jo dalį perkate opijų, kuris visas eina į Kiniją, kad galėtumėte sudaryti fondą šilkui pirkti; ir Indijos rinkų būklė (nepaisant sidabro susikaupimo ten) yra tokia, kad pirkliui yra naudingiau siųsti ten sidabrą negu audinius ar kitus angliškus gaminius. — 4338. Ar nebuvo stambaus išplaukimo iš Prancūzijos, dėl kurio mes gavome sidabrą? — Žinoma, jis buvo labai didelis. — 4344. Užuot išvežę šilką iš Prancūzijos ir Italijos, mes jį siunčiame ten dideliais kiekiais — tiek Bengalijos, tiek ir Kinijos šilką».

Taigi į Aziją buvo siunčiamas sidabras — šios pasaulio dalies piniginis metalas — vietoj prekių ne todėl, kad šių prekių kainos pakilo šalyje, kuri jas gamina (Anglijoje), o todėl, kad jos krito — krito dėl per didelio įvežimo — toje šalyje, į kurią prekės importuojamos; ir tai įvyko nepaisant to, kad tą sidabrą Anglija buvo gavusi iš Prancūzijos ir dalį turėjo apmokėti auksu. Pagal currency teoriją, esant tokiam importui, kainos Anglijoje turėjo kristi, o Indijoje ir Kinijoje — pakilti.

Kitas pavyzdys. Lordų rūmų komisijai («Commercial Distress», 1848—1857 m.) Vilis, vienas pirmųjų Liverpulio pirklių, duoda tokius parodymus: «1994. 1845 m. pabaigoje nebuvo pelningesnės operacijos, kuri būtų davusi tokį didelį pelną {kaip medvilnės verpimas}. Medvilnės atsarga buvo didelė, ir gerą, perdirbimui tinkamą medvilnę galima buvo gauti po 4 pensus svarą, o iš tokios medvilnės buvo galima suverpti gerus secunda mule twist Nr. 40*, taip pat išleidžiant 4 pensus, vadinasi, visi verpyklos savininko kaštai buvo maždaug 8 pensai. 1845 m. rugsėjo ir spalio mėnesiais šie verpalai buvo parduodami dideliais kiekiais ir buvo sudaromos tokios pat stambios pristatymo sutartys po $10^1/_2$ ir $11^1/_2$ penso už svarą, ir kai kuriais atvejais verpyklų savininkai gaudavo pelną, lygų medvilnės pirkimo kainai. — 1996. Verpimas buvo pelningas iki 1846 m. pradžios. — 2000. 1844 m. kovo 3 d. medvilnės atsarga {627 042 gniutulai} buvo daugiau kaip dvigubai didesnė negu dabar {1848 m. kovo 7 d., kai atsarga buvo 301 070 gniutulų}

* Verpalų rūšis. *Red.*

ir vis dėlto svaro kaina buvo $1^1/_4$ penso didesnė». {$6^1/_4$ penso palyginti su 5 pensais.} Kartu verpalų kaina — geri secunda mule twist Nr. 40 — krito nuo $11^1/_2$—12 pensų iki $9^1/_2$ penso už svarą 1847 m. spalio mėnesį ir iki $7^3/_4$ penso gruodžio pabaigoje; verpalai buvo pardavinėjami medvilnės, iš kurios jie buvo suverpti, pirkimo kaina (ten pat, Nr. 2021, 2022). Tai teisingai nušviečia savanaudišką Overstono išmintį, pagal kurią pinigai turi būti «brangūs», nes kapitalo «trūksta». 1844 m. kovo 3 d. bankų palūkanų norma buvo 3%; 1847 m. spalio ir lapkričio mėnesiais ji pasiekė 8 ir 9% ir 1848 m. kovo 7 d. dar buvo 4%. Medvilnės kainos, visiškai nutrūkus realizavimui ir kilus panikai su ją atitinkančia aukšta palūkanų norma, krito kur kas žemiau tos kainos, kuri atitiko pasiūlos apimtį. To rezultatas buvo, iš vienos pusės, neregėtas įvežimo sumažėjimas 1848 metais ir, iš antros pusės, Amerikos gamybos sumažėjimas; dėl to 1849 metais medvilnės kainos vėl pakilo. Pagal Overstoną prekės buvo per brangios, nes šalyje buvo per daug pinigų.

«2002. Jei medvilnės pramonės padėtis neseniai pablogėjo, tai žaliavos trūkumas čia nieku nėra dėtas, nes kaina sumažėjo, nepaisant to, kad medvilnės žaliavos atsargos žymiai sumažėjo». Kaip gražiai Overstonas supainioja prekės kainą, atitinkamai vertę, ir pinigų vertę, t. y. palūkanų normą. Atsakydamas į 2026 klausimą, Vilis išdėsto savo bendrą nuomonę apie currency teoriją, kuria remdamiesi Karduelis ir seras Čarlzas Vudas 1847 m. gegužės mėnesį «primygtinai reikalavo vykdyti 1844 metų bankų aktą visa jo apimtimi». «Šie principai, mano nuomone, yra tokie, jog jie turi suteikti pinigams dirbtinai aukštą vertę, o visoms prekėms — dirbtinę, pragaištingai žemą vertę».— Toliau jis kalba apie šio bankų akto įtaką bendrai komercinei veiklai. «Kadangi tik su dideliais nuostoliais buvo galima diskontuoti keturių mėnesių vekselius, kurie yra paprastos fabrikų miestų tratos į pirklius ir bankininkus pasiremiant nupirktomis ir Jungtinėms Valstijoms skirtomis prekėmis, tai užsakymų įvykdymas buvo žymiai apsunkintas iki pat vyriausybės spalio 25 d. potvarkio (bankų akto veikimo laikinas sustabdymas), kai vėl buvo galima diskontuoti šiuos keturių mėnesių vekselius» (2097). Vadinasi, ir provincijoje laikinas bankų akto veikimo sustabdymas buvo jaučiamas kaip išsigelbėjimas. — 2102. Praeitą {1847 m.} spalio mėnesį beveik visi Amerikos pirkėjai, perkantieji čia prekes, tuojau, kiek galėdami, sumažino savo užsakymus; ir kai Ameriką pasiekė žinia apie pinigų pabrangimą, visi nauji užsakymai nutrūko. — 2134. Grūdai ir cukrus buvo ypatingas atvejis. Grūdų rinką veikė derliaus perspektyvos, o cukrų veikė didžiulės atsargos ir įvežimas. — 2163. Iš mūsų mokėjimo pasižadėjimų Amerikai... daugelis buvo likviduota priverstinai parduodant konsignacijai nusiųstas prekes, ir bijau, kad daugelis buvo anuliuota dėl čia įvykusių bankrotų.— 2196. Jeigu aš ge-

rai atsimenu, mūsų fondų biržoje *1847 m. spalio mėnesį buvo mokama palūkanų iki 70 %*».

{1837 m. krizė su jos ilgai trukusiomis skaudžiomis pasekmėmis, prie kurių 1842 metais prisidėjo dar tikra papildoma krizė [Nachkrise], ir savanaudiškas aklumas pramonininkų bei pirklių, kurie jokiu būdu nenorėjo pripažinti perprodukcijos — juk pagal vulgariąją politinę ekonomiją ji yra absurdiška ir negalima! — sukėlė pagaliau galvose tą painiavą, kuri įgalino currency mokyklą pritaikyti savo dogmą praktikoje nacionaliniu mastu. 1844—1845 metų bankų įstatymus parlamentas priėmė.

1844 metų bankų aktas padalija Anglijos banką į emisijos skyrių ir bankinių operacijų skyrių. Pirmasis gauna padengimą — daugiausia valstybinės skolos dokumentų — už 14 milijonų ir visą metalo atsargą, kurios ne daugiau kaip $^1/_4$ gali sudaryti sidabras, ir išleidžia bendrai vieno ir kito sumai banknotus. Jei šie pastarieji nėra publikos rankose, jie guli bankinių operacijų skyriuje ir kartu su nedideliu kasdieniniams poreikiams reikalingų monetų kiekiu (apytikriai vienas milijonas) sudaro visada paruoštą bankinių operacijų skyriaus rezervą. Emisijos skyrius išduoda publikai auksą už banknotus ir banknotus už auksą; kitus reikalus su publika tvarko bankinių operacijų skyrius. Privatūs bankai, kurie 1844 metais turėjo teisę leisti savo banknotus Anglijoje ir Uelse, išlaikė šią teisę, tik jų banknotų leidimas buvo apribotas kontingentu; jei kuris nors šių bankų nustoja leidęs savo banknotus, tai Anglijos bankas turi teisę padidinti savo nepadengtų banknotų sumą $^2/_3$-iais išsilaisvinusio kontingento; tokiu būdu ši suma iki 1892 m. padidėjo nuo 14 iki $16^1/_2$ milijono sv. st., tiksliau, iki 16 450 000 sv. st.

Taigi vietoj kiekvienų penkių svarų auksu, išplaukiančių iš banko atsargos, į emisijos skyrių patenka penkių svarų banknotas ir ten yra sunaikinamas; vietoj kiekvienų penkių soverenų, įplaukusių į atsargą, paleidžiamas į cirkuliaciją naujas penkių svarų banknotas. Taip praktiškai yra įgyvendinama ideali Overstono popierinių pinigų cirkuliacija, kuri visiškai tiksliai vyksta pagal metalinės cirkuliacijos dėsnius, ir dėl to, currency mokyklos šalininkų teigimu, krizės visiems laikams pasidaro negalimos.

Iš tikrųjų banko padalijimas į du nepriklausomus skyrius atėmė iš direkcijos galimybę lemiamais momentais laisvai tvarkyti visas jai prieinamas lėšas, vadinasi, galėjo atsitikti, kad bankinių operacijų skyriui grėsė bankrotas, kai emisijos skyrius laikė nepaliestus milijonus auksu, neskaitant 14 milijonų dydžio padengimo. Ir tokia padėtis galėjo tuo lengviau susidaryti todėl, kad beveik kiekvienoje krizėje yra laikotarpis, kai į užsienį smarkiai plaukia auksas, kurį reikia padengti daugiausia iš banko metalo atsargos. Bet vietoj kiekvienų penkių svarų, kurie tada išplaukia į užsienį, iš vidinės cirkuliacijos yra išimamas penkių svarų

banknotas, vadinasi, cirkuliacijos priemonių kiekis sumažėja kaip tik tokiu momentu, kai jų daugiausia ir labiausiai reikia. Vadinasi, 1844 metų bankų aktas tiesiog provokuoja visą prekybinį pasaulį, kad jis, kilus krizei, kol dar yra laiko, kauptų banknotų atsargas ir, vadinasi, spartintų ir aštrintų krizę; lemiamu momentu dirbtinai padidindamas piniginių paskolų, t. y. mokėjimo priemonių, paklausą, kai tuo pačiu metu apribojama jų pasiūla, jis krizių metu kelia palūkanų normą iki negirdėto lygio; vadinasi, užuot pašalinęs krizes, jis jas taip padidina, kad turi žlugti arba visas pramonės pasaulis, arba bankų aktas. Du kartus, 1847 m. spalio 25 d. ir [1857 m.] lapkričio 12 d., krizė pasiekė šį lygį; tada vyriausybė atpalaidavo banką nuo banknotų leidimo apribojimų, laikinai sustabdydama 1844 metų bankų akto veikimą, ir abu kartus to pakako krizei palaužti. 1847 metais pakako įsitikinimo galimybe vėl gauti banknotų už pirmarūšį laidavimą, kad sukaupta 4—5 milijonų banknotų atsarga būtų vėl iškelta į dienos šviesą ir grąžinta į cirkuliaciją; 1857 metais buvo išleista beveik 1 milijonas banknotais virš įstatymo nustatytos normos, bet tik labai trumpam laikui.

Reikia taip pat paminėti, kad 1844 metų įstatymuose dar tebežymu atsiminimas apie pirmuosius dvidešimt šio šimtmečio metų — apie tą laiką, kai buvo laikinai sustabdytas banknotų keitimas ir jų vertė krito. Baimė, kad gali dingti pasitikėjimas banknotais, čia pasireiškia dar labai pastebimai; visiškai bereikalinga baimė, nes jau 1825 metais, išleidžiant rastą seną iš cirkuliacijos išimtų vieno svaro vertės banknotų atsargą, krizė buvo palaužta ir tuo buvo įrodyta, kad net tuo visuotinio ir didelio nepasitikėjimo metu pasitikėjimas banknotais nebuvo susilpnėjęs. Ir tai yra visai suprantama: juk iš tikrųjų už šių vertės ženklų stovi visa nacija su visu savo kreditu. — *F. E.*}

Pasiklausykime dabar keleto parodymų apie bankų akto įtaką. Dž. St. Milis mano, kad 1844 metų* bankų aktas stabdė per didelę spekuliaciją. Šis išmintingas vyras, laimei, kalbėjo kaip tik 1857 m. birželio 12 d. Po keturių mėnesių prasidėjo krizė. Jis tiesiog sveikina «bankų direktorius ir aplamai komercinę publiką» su tuo, kad jie «dabar daug geriau negu anksčiau supranta prekybos krizės prigimtį ir tą labai didelę žalą, kurią jie daro patys sau ir publikai, remdami per didelę spekuliaciją» («Bank Committee», 1857 m., Nr. 2031).

Išmintingasis Milis mano, kad jeigu yra išleidžiami vieno svaro vertės banknotai «kaip paskolos fabrikantams ir kt., išmokantiems darbo užmokestį... tai šie banknotai gali patekti į rankas kitiems asmenims, kurie išleis juos vartojimo tikslams, ir šiuo atveju banknotai savaime sukuria prekių paklausą ir gali laikinai

* 1894 m. leid. išspausdinta — 1847 m. *Red.*

turėti tendenciją skatinti kainų kilimą». Vadinasi, p. Milis taria, kad fabrikantai mokės aukštesnį darbo užmokestį, jeigu jie mokės popieriumi vietoj aukso? O gal jis mano, kad jei fabrikantas gaus sau paskolą šimto svarų banknotais ir po to iškeis juos į auksą, tai šis darbo užmokestis sudarys mažesnę paklausą negu tuo atveju, jeigu jis būtų išmokėtas iš karto vieno svaro banknotais? Ir argi jis nežino, kad, pvz., kai kuriose kalnakasybos apygardose darbo užmokestis buvo mokamas vietinių bankų banknotais, vadinasi, keli darbininkai kartu gaudavo vieną penkių svarų banknotą? Ar tai padidina jų paklausą? Arba, gal būt, smulkiais banknotais bankininkai lengviau duos kapitalistams paskolą ir didesnę negu stambiais banknotais?

{Ši nepaprasta Milio rodoma vieno svaro banknotų baimė būtų visai neišaiškinama, jei visas jo darbas politinės ekonomijos srityje nebūtų eklektizmas, nebijantis jokių prieštaravimų. Iš vienos pusės, jis daug kur sutinka su Tuku prieš Overstoną, iš antros pusės, jis tiki tuo, kad prekių kainas apsprendžia esamų pinigų kiekis. Vadinasi, jis anaiptol nėra įsitikinęs, kad vietoj kiekvieno išleisto banknoto — visoms kitoms sąlygoms esant vienodoms — į banko atsargą įplaukia vienas soverenas; jis būkštauja, kad cirkuliacijos priemonių masė gali padidėti ir dėl to nuvertėti, t. y. pakelti prekių kainas. Vien tik tai slypi už anksčiau minėtųjų būkštavimų ir nieko daugiau. — *F. E.*}

Dėl banko padalijimo į du skyrius ir per didelio rūpinimosi užtikrinti banknotų keitimą Tukas «Commercial Distress» komisijai, 1848—1857 m., taip pasisako:

Stambesnius palūkanų normos svyravimus 1847 metais, palyginti su 1837 ir 1839 metais, yra sukėlęs tik banko padalijimas į du skyrius (3010). — Banknotų padengimas nebuvo paliestas nei 1825, nei 1837, nei 1839 metais (3015). — Aukso paklausa 1825 metais turėjo tikslą tik užpildyti tuščią vietą, atsiradusią todėl, kad buvo visiškai diskredituoti provincijos bankų vieno svaro banknotai; ši tuščia vieta galėjo būti užpildyta tik auksu, kol Anglijos bankas nebuvo savo ruožtu išleidęs vieno svaro banknotų (3022). — 1825 m. lapkričio ir gruodžio mėnesiais nebuvo nė mažiausios aukso paklausos išvežimui (3023).

«Kai dėl banko diskreditavimo šalies viduje ir užsienyje, tai dividendų ir indėlių išmokėjimo sustabdymas būtų turėjęs kur kas sunkesnes pasekmes negu banknotų keitimo sustabdymas (3028)».

«3035. Ar jūs pasakytumėte, kad kiekviena aplinkybė, kuri galiausiai gresia banknotų keičiamumui, galėtų komercinės depresijos momentu sudaryti naujų ir rimtų sunkumų? — Jokiu būdu ne».

1847 metais «padidėjęs banknotų išleidimas, gal būt, būtų prisidėjęs prie to, kad banko aukso atsarga vėl būtų pripildyta, kaip kad buvo 1825 metais» (3058).

Niumarčas sako [Committee on] Bank Acts, 1857 m.: «1357. Pirmoji bloga šio dviejų (banko) skyrių atskyrimo ir iš to neišvengiamai kylančio aukso atsargos padalijimo... pasekmė buvo ta, kad Anglijos banko bankinės operacijos, t. y. visa ta jo operacijų šaka, kuri betarpiškai susieja jį su šalies prekyba, buvo tvarkoma tik su puse ankstesnės atsargos sumos. Dėl šio atsargos padalijimo susidarė tokia padėtis, kad, kiek nors sumažėjus bankinių operacijų skyriaus rezervui, bankas buvo priverstas kelti savo diskonto normą. Todėl šis rezervo sumažėjimas sukėlė eilę šuoliškų diskonto normos pasikeitimų. — 1358. Tokių pasikeitimų nuo 1844 metų {iki 1857 m. birželio mėnesio} buvo apie 60, o iki 1844 metų per tokį pat laiko tarpą jie vargu ar sudarė vieną tuziną».

Ypatingai yra įdomūs parodymai lordų Commercial Distress komisijai (1848—1857 m.), kuriuos davė Palmeris, buvęs nuo 1811 m. Anglijos banko direktoriumi ir tam tikrą laiką jo valdytoju:

«828. 1825 m. gruodžio mėnesį banke buvo likę aukso maždaug už 1 100 000 sv. st. Bankas tuomet, be abejonės, būtų visiškai subankrutavęs, jei tada būtų veikęs šis {1844 metų} aktas. Gruodžio mėnesį bankas išleido, man atrodo, banknotų už 5 ar 6 milijonus per vieną savaitę, ir tai žymiai sušvelnino tuometinę paniką».

«825. Pirmasis momentas {nuo 1825 m. liepos 1 d.}, kai šiuolaikiniai bankų įstatymai būtų žlugę, jei bankas būtų pamėginęs užbaigti kartą pradėtas operacijas, buvo 1837 m. vasario 28 d.; tada bankas turėjo nuo 3 900 000 iki 4 milijonų sv. st., ir jis būtų išlaikęs tik 650 000 sv. st. atsargoje. Kitas toks laikotarpis buvo 1839 metais ir truko nuo liepos 9 d. iki gruodžio 5 d. — 826. Koks buvo rezervo dydis šiuo atveju? Rugsėjo 5 d. rezervą sudarė 200 000 sv. st. deficitas (the reserve was minus altogether 200 000 pounds sterling). Lapkričio 5 d. jis padidėjo maždaug iki 1—1½ milijono. — 830. 1844 metų aktas būtų neleidęs bankui 1837 metais paremti prekybą su Amerika. — 831. Trys svarbiausios Amerikos firmos subankrutavo... Beveik kiekviena firma, turėjusi komercinių santykių su Amerika, neteko kredito, ir jei tuo metu bankas nebūtų atėjęs joms į pagalbą, tai aš nemanau, kad būtų išsilaikiusios daugiau kaip viena ar dvi firmos. — 836. 1837 m. sunkumų visiškai negalima palyginti su 1847 m. sunkumais. 1837 m. sunkumai daugiausia palietė operacijas, kurios buvo vykdomos su Amerika». — 838. (1837 m. birželio pradžioje banko direkcija diskutavo klausimu, kaip sušvelninti sunkumus.) «Kai kurie ponai gynė tą nuomonę... kad teisingiausias principas būtų pakelti palūkanų normą, dėl ko sumažėtų prekių kainos, trumpai tariant, pabranginti pinigus ir atpiginti prekes, o tai įgalintų atlikti užsienio mokėjimus (by which the foreign payment

would be accomplished). — 906. Ta aplinkybė, kad 1844 metų aktas dirbtinai apriboja banko įgaliojimus, panaikindamas senąją ir natūralią jo įgaliojimų ribą, būtent, jo metalo atsargos tikrąjį dydį, sukelia dirbtinius komercinės veiklos sunkumus ir tuo būdu daro prekių kainoms tokią įtaką, kurios be šio akto būtų buvę galima išvengti. — 968. Veikiant 1844 metų aktui, yra negalima įprastinėmis sąlygomis sumažinti banko metalo atsargos žymiai mažiau už 9½ milijono. Tai darytų spaudimą kainoms ir kreditui, kuris užsieninių vekselių kursus taip pakeistų, kad aukso įvežimas padidėtų ir padidintų aukso sumą emisijos skyriuje. — 996. Esant dabartiniams apribojimams, jūs» {bankas} «negalite valdyti sidabro judėjimo, o tai yra būtina tais momentais, kai sidabras yra reikalingas užsienio kursui paveikti. — 999. Kokį tikslą turėjo potvarkis, kuris banko sidabro atsargą apribojo ⅕ jo metalo atsargos? — Į šį klausimą aš negaliu atsakyti».

Tikslas buvo pabranginti pinigus; tas pats tikslas, kurio nepriklausomai nuo currency teorijos buvo siekiama padalijant banką į du skyrius ir įpareigojant Škotijos bei Airijos bankus turėti atsargoje auksą išleidžiamiems virš tam tikros normos banknotams padengti. Tokiu būdu atsirado nacionalinės metalo atsargos decentralizacija, kuri susilpnino jos galią pataisyti nepalankų vekselių kursą. Palūkanų normai pakelti yra skirti visi šie nutarimai: Anglijos bankas neturi teisės leisti banknotų didesnei negu 14 milijonų sv. st. sumai, nebent padengdamas juos aukso atsarga; bankinių operacijų skyrius turi būti valdomas kaip paprastas bankas, sumažinant palūkanų normą pinigų pertekliaus metu, pakeliant ją depresijos metu; apribojimas sidabro atsargos, kuri yra svarbiausia priemonė vekselių kursui su kontinentu ir Azija reguliuoti; potvarkiai dėl Škotijos ir Airijos bankų, kuriems niekad nereikia aukso eksportui ir kurie dabar turi laikyti jį atsargoje tariamai užtikrinti tikrovėje visiškai iliuzoriniam savo banknotų keitimui. Faktas yra tas, kad 1844 metų aktas pirmą kartą sukėlė 1857 metais spaudimą Škotijos bankams masiniu aukso pareikalavimu. Naujieji bankų įstatymai taip pat visiškai neatsižvelgia į skirtumą tarp aukso, kuris išplaukia į užsienį, ir aukso, kuris, būdamas paimtas iš banko, pasilieka šalies viduje, nors, savaime suprantama, vieno ir kito pasekmės yra visiškai skirtingos. Dėl to kyla nuolatiniai smarkūs palūkanų rinkos normos svyravimai. Kalbėdamas apie sidabrą, Palmeris du kartus, atsakydamas į 992 ir 994 klausimus, sako, kad Anglijos bankas gali pirkti už banknotus sidabrą tik tuo atveju, jei vekselių kursas yra palankus Anglijai ir, vadinasi, yra sidabro perteklius; nes: «1003. Vienintelis tikslas, dėl kurio galima laikyti didelę metalo atsargos dalį sidabru, yra siekimas palengvinti užsienio mokėjimus tais laikotarpiais, kai vekselių kursas yra nepalankus Anglijai.— 1004. Sidabras yra prekė, kuri, būdama pinigai visam likusiam

pasauliui, yra tinkamiausia prekė... šiam tikslui» {užsienio mokėjimams}. «Tik Jungtinės Valstijos pastaruoju metu imdavo vien auksą».

Jo nuomone, depresijos metu Anglijos bankui nebuvo reikalo pakelti palūkanų normos aukščiau senos normos — 5%, kol nepalankūs vekselių kursai neištraukia aukso į užsienį. Jei nebūtų buvę 1844 metų akto, tai bankas būtų galėjęs be jokio sunkumo diskontuoti visus pirmarūšius vekselius (first class bills), kurie buvo jam pateikti {1018—1020}. Bet veikiant 1844 metų aktui ir susidarius padėčiai, kurioje bankas atsidūrė 1847 m. spalio mėnesį, «nebuvo tokios palūkanų normos, kurios bankas būtų pareikalavęs iš kreditingų firmų ir kurios jos nebūtų pasirengusios sumokėti, kad tik galėtų toliau vykdyti mokėjimus». O ši aukšta palūkanų norma kaip tik buvo akto tikslas.

«1029. Aš turiu griežtai skirti palūkanų normos įtaką užsienio paklausai {tauriesiems metalams} nuo palūkanų normos pakėlimo siekiant pašalinti spaudimą bankui tuo laikotarpiu, kai šalyje trūksta kredito. — 1023. Iki 1844 metų akto, kai kursai buvo palankūs Anglijai, o šalyje viešpatavo nerimas ir net tikra panika, banknotų leidimui nebuvo nustatyta jokia riba, kuri tik viena būtų galėjusi sušvelninti šiuos sunkumus».

Taip pasisako žmogus, kuris ištisus 39 metus yra sėdėjęs Anglijos banko direkcijoje. Dabar pasiklausykime privataus bankininko Tuelso, kuris nuo 1801 m. yra Spunerio, Atvudų ir Ko firmos dalininkas. Tai yra vienintelis iš visų «Bank Committee», 1857 m., apklaustų liudytojų, kuris įgalina įžvelgti į tikrąją šalies padėtį ir kuris mato artėjančią krizę. Šiaip jis yra Birmingemo Little-Shilling-Man [sumažinto šilingo šalininko] rūšis, kaip ir jo kompanionai, broliai Atvudai, kurie yra šios mokyklos kūrėjai (žr. «Zur Kritik der politischen Oekonomie» [1859 m.] 59 psl.*). Jis sako: «4488. Kokią įtaką, jūsų nuomone, padarė 1844 metų aktas? — Jeigu aš turiu atsakyti jums kaip bankininkas, tai pasakysiu, kad įstatymas padarė kuo puikiausią įtaką, nes bankininkams ir visokiems {piniginiams} kapitalistams jis davė galimybę atlikti puikias operacijas. Bet jis turėjo labai blogų rezultatų doram darbščiam komercinio pasaulio atstovui, kuriam yra reikalinga tvirta diskonto norma, kad jis galėtų užtikrintai vykdyti savo operacijas... įstatymas pinigų skolinimą padarė nepaprastai pelninga operacija. — 4489. Ar jis {bankų aktas} leidžia Londono akciniams bankams mokėti akcininkams 20—22%? — Vienas jų neseniai išmokėjo 18%, o kitas, kiek aš žinau, 20%; jie turi visišką pagrindą labai ryžtingai ginti aktą. — 4490. Smulkius komersantus ir garbingus pirklius, kurie neturi didelio kapitalo... jis smarkiai skriaudžia... Vienintelis būdas, kuriuo aš galiu tai su-

* Žr. *К. Маркс:* «К критике политической экономии». Огиз, 1939, 51 psl. [Соч. К. Маркса и Ф. Энгельса, 13 t., 1959, 66 psl.] *Red.*

žinoti, yra tas, kad aš matau nuostabiai didelį kiekį jų akceptų, kurie lieka neapmokėti. Šie akceptai visada yra maži, maždaug 20—100 sv. st., daugelis jų yra neapmokami ir neapmokėti sugrįžta atgal į visas šalies dalis, o tai visada yra depresijos požymis... smulkių pirklių tarpe». — 4494. Jis pareiškia, kad šiuo metu komercija nėra pelninga. Tolesnės jo pastabos yra svarbios todėl, kad jis matė krizę paslėptinėje būklėje, kai kiti nė vienas jos dar nenujautė.

«4494. Kainos Mincing Lane* gatvėje dar gana gerai laikosi, bet jau nieko neparduodama, negalima parduoti už jokią kainą; laikomasi nominalinių kainų». — 4495. Jis papasakoja vieną atsitikimą: kažkoks prancūzas siunčia makleriui į Mincing Lane prekes už 3 000 sv. st. parduoti tam tikra kaina. Makleris negali gauti nustatytos kainos, prancūzas negali parduoti pigiau. Prekės guli, bet prancūzui reikia pinigų. Todėl makleris paskolina jam 1 000 sv. st. tokiu būdu, kad prancūzas laiduodamas prekėmis išrašo į maklerį 1 000 sv. st. įsakytinį vekselį 3 mėnesių terminui. Po trijų mėnesių sueina mokėjimo terminas, o prekių vis dar negalima parduoti. Tada makleris turi apmokėti vekselį, ir nors jis turi 3 000 sv. st. padengimą, jis negali jo realizuoti, o dėl to patenka į sunkią padėtį. Tokiu būdu vienas tempia paskui save į pražūtį ir kitą. — 4496. «Kai dėl didelio išvežimo... Jei šalyje komercinės veiklos būklė yra depresinė, tai ji neišvengiamai sukelia ir didelį išvežimą.— 4497. Ar jūs manote, kad vidaus vartojimas yra sumažėjęs? — *Labai smarkiai... nepaprastai...* smulkūs pirkliai šiuo atžvilgiu yra geriausias autoritetas. — 4498. Ir vis dėlto įvežimas yra labai didelis; ar tai nerodo didelio vartojimo? — Žinoma, *jeigu jūs galite parduoti*; tačiau daugelis prekių sandėlių yra šių dalykų perpildyti; tuo atveju, kurį aš ką tik minėjau, buvo importuotos prekės už 3 000 sv. st. ir liko neparduotos».

«4514. Jei pinigai yra brangūs,— ar jūs pasakysite, kad tada kapitalas yra pigus? — Taip». — Vadinasi, šis žmogus anaiptol nesilaiko Overstono nuomonės, kad aukšta palūkanų norma yra tas pat, kaip brangus kapitalas.

Kaip dabar vykdomos komercinės operacijos: 4516... «Kiti smarkiai užsimoja, daro milžiniškas išvežimo ir įvežimo operacijas, daug stambesnes, negu leidžia jų kapitalas,— tuo nė kiek negalima abejoti. Tai gali šiems žmonėms pasisekti, kokio nors laimingo atvejo dėka jie gali įgyti didelį turtą ir visiems sumokėti. Tokia yra labai paplitusi sistema, pagal kurią šiuo metu atliekama žymi komercinių operacijų dalis. Tokie žmonės mielu noru praranda 20, 30 ir 40% vienai prekių siuntai; sekanti operacija gali jiems grąžinti visa, ką jie prarado. Bet jeigu jiems

*Žr. pastabą šio tomo 452 puslapyje. *Red.*

nepasiseka du kartus iš eilės, tada jiems ateina galas, ir kaip tik pastaruoju metu mes labai dažnai matėme tokius atvejus; prekybos firmos bankrutuodavo, nepalikdamos nė vieno šilingo aktyve».

«4791. Žemesnė palūkanų norma {per pastaruosius 10 metų}, šiaip ar taip, yra nepalanki bankininkams, tačiau, nepateikdamas jums prekybinių knygų, aš tik labai sunkiai galėčiau jums paaiškinti, kiek dabartinis {jo paties} pelnas yra aukštesnis, palyginti su ankstesniu pelnu. Kai palūkanų norma dėl per didelio banknotų išleidimo yra žema, mes turime didelę indėlių sumą; kai palūkanų norma yra aukšta, tai duoda mums tiesioginį pelną. — 4794. Jei pinigų galima gauti pagal vidutinę palūkanų normą, tai mes turime didelę jų paklausą; mes daugiau skoliname; toks yra rezultatas {mums, bankininkams} šiuo atveju. Jei palūkanų norma pakyla, mes už paskolas gauname daugiau negu priklauso pagal teisybę; mes gauname daugiau, negu mes turėtume gauti».

Mes jau matėme, kad visi kompetentingi žmonės laiko Anglijos banko banknotų kreditą nepajudinamu. Nepaisant to, bankų aktas jų keitimui užtikrinti tvirtai nustato nuo 9 iki 10 milijonų auksu. Šio lobio šventumas ir neliečiamumas yra užtikrinamas visiškai kitaip, negu tai užtikrindavo ankstesnių laikų lobių sudarytojai. V. Braunas (Liverpulis) parodo «Commercial Distress», 1847—1858 m. «2311. Kai dėl naudos, kurią šie pinigai» {emisijos skyriaus metalo atsarga} «tuomet davė, tai juos būtų buvę galima išmesti į jūrą; juk net menkiausios jų dalies negalima buvo panaudoti, nepažeidžiant parlamentinio akto».

Statybos verslovininkas E. Kepsas, tas pats, kurį mes jau anksčiau esame citavę ir iš kurio parodymų yra paimtas šiuolaikinės Londono statybos sistemos aprašymas (II knyga, XII skirsnis), taip reziumuoja savo nuomonę apie 1844 metų bankų aktą {«Bank Acts», 1857 m.}. «5508. Vadinasi, aplamai jūs esate tos nuomonės, kad šiuolaikinė {bankų įstatymų} sistema yra labai parankus įrankis pramonės pelnui periodiškai dėti į lupikautojų kišenę? — Taip, tokia yra mano nuomonė. Aš žinau, kad statyboje šios sistemos įtaka buvo tokia».

Kaip jau buvo minėta, 1845 metų bankų aktas privertė Škotijos bankus priimti sistemą, priartėjančią prie Anglijos sistemos. Jie buvo įpareigoti turėti aukso padengimą banknotų išleidimui virš sumos, kuri yra nustatyta kiekvienam bankui. Kokias pasekmes tai turėjo, matyti iš toliau pateikiamų parodymų «Bank Committee», 1857 m.

Kenedis, vieno Škotijos banko valdytojas: «3375. Ar buvo Škotijoje prieš 1845 metų akto įsigaliojimą kas nors, ką būtų galima pavadinti aukso cirkuliacija? — Nieko panašaus. — 3376. Ar nuo to laiko padidėjo aukso cirkuliacija? — Nė kiek; žmonės nemėgsta aukso (the people dislike gold)» — 3450. Maždaug

900 000 sv. st. auksu, kuriuos Škotijos bankai privalo turėti atsargoje nuo 1845 metų, jo nuomone, daro tik žalą ir «nepelningai absorbuoja atitinkamą Škotijos kapitalo dalį».

Toliau eina Andersonas, Union Bank of Scotland valdytojas: «3558. Ar vienintelis atvejis, kai Škotijos bankai reiškė Anglijos bankui didelę aukso paklausą, įvyko užsienio vekselių kurso įtakoje? — Visai teisingai; ir ši paklausa nesumažėjo dėl to, kad mes laikome auksą Edinburge.— 3590. Kol mes turime tą pačią vertybinių popierių sumą Anglijos banke {arba Anglijos privačiuose bankuose}, mes, kaip ir anksčiau, turime tokią pat galimybę sukelti aukso išplaukimą iš Anglijos banko».

Baigdami pacituosime dar vieną (Vilsono) straipsnį iš «Economist»: «Škotijos bankai laiko savo laisvus grynus pinigus pas savo Londono agentus; pastarieji juos laiko Anglijos banke. Tai įgalina Škotijos bankus šių sumų ribose disponuoti Anglijos banke esančia metalo atsarga, ir ja čia visuomet galima pasinaudoti, kai reikia atlikti užsieninius mokėjimus». Šią sistemą pažeidė 1845 metų aktas. «Dėl 1845 metų akto Škotijai pastaruoju metu auksinės monetos smarkiai plaukė iš Anglijos banko patenkinti Škotijos paklausos, kuri tebuvo galima, bet, tur būt, niekad nebūtų atsiradusi... Nuo to laiko didelė suma yra nuolat įtvirtinta Škotijoje, ir kita didelė suma nuolat keliauja ten ir atgal tarp Londono ir Škotijos. Jeigu ateina laikas, kai Škotijos bankininkas laukia padidėjusios savo banknotų paklausos, tai iš Londono yra siunčiama dėžė aukso; šiam laikui praėjus, ta pati dėžė, paprastai net neatidaryta, siunčiama atgal į Londoną» («Economist», 1847 m. spalio 23 d.).

{Tad ką dėl viso to sako bankų akto tėvas, bankininkas Semiuelis Džonsas Loidas, alias [kitaip] lordas Overstonas?

Jis jau 1848 metais pasakė lordų Commercial Distress komisijai, kad «piniginių sunkumų ir aukštos palūkanų normos, kuriuos yra sukėlęs kapitalo trūkumas, negalima sumažinti padidinant banknotų išleidimą» (1514), nors jau vieno *sutikimo* padidinti banknotų išleidimą, kuris buvo duotas vyriausybiniu 1847 m. spalio 25 d. įsaku, pakako nulaužti krizės smaigaliui [der Krise die Spitze abzubrechen].

Jis laikosi savo nuomonės, kad «aukšta palūkanų norma ir fabrikų pramonės depresija yra neišvengiamas pramonės ir komercijos tikslams naudojamo *materialinio* kapitalo sumažėjimo rezultatas» (1604). O tuo tarpu fabrikų pramonės depresiją daugelį mėnesių sudarė kaip tik tai, kad materialinis prekinis kapitalas, kurio nebuvo įmanoma parduoti, pertektinai užtvindė sandėlius ir kad būtent todėl materialinis gamybinis kapitalas visai arba pusiau buvo nenaudojamas, kad negalėtų gaminti dar daugiau neįmanomo parduoti prekinio kapitalo.

O 1857 m. bankų komisijai jis štai ką sakė: «Griežtai ir greitai įvykdžius 1844 metų akto principus, viskas vyko reguliariai ir lengvai, piniginė sistema yra tvirta ir nepajudinama, šalies klestėjimas yra neginčijamas, visuomenės pasitikėjimas 1844 metų aktu kasdien didėja. Jei komisija nori dar daugiau praktinių įrodymų, kokie sveiki yra principai, kuriais remiasi šis aktas, ir kokios geros yra pasekmės, kurias jis užtikrina, tai teisingas ir pakankamas atsakymas yra toks: apsidairykite aplink save, pažvelkite į dabartinę komercinių reikalų padėtį mūsų šalyje; pažvelkite į tautos pasitenkinimą; pažvelkite į visų visuomenės klasių turtą ir klestėjimą,— ir po viso to komisija galės nuspręsti, ar ji turi neleisti toliau veikti aktui, kuriam veikiant yra pasiekti tokie laimėjimai» («Bank Committee», 1857 m., Nr. 4189).

Į šį ditirambą, kurį Overstonas pagiedojo komisijai liepos 14 d., tų pačių metų lapkričio 12 d. atsiliepė antistrofa — laiškas banko direkcijai, kuriuo vyriausybė laikinai sustabdė stebuklingojo 1844 metų įstatymo veikimą, norėdama išgelbėti tai, ką dar buvo galima išgelbėti.— *F. E.*}

TRISDEŠIMT PENKTASIS SKIRSNIS

TAURUSIS METALAS IR VEKSELIŲ KURSAS

I. AUKSO ATSARGOS JUDĖJIMAS

Dėl banknotų kaupimo sunkumų metu reikia pažymėti, kad čia pasikartoja tauriųjų metalų lobių sudarymas, kaip tai buvo neramiais laikais ankstyviausiose visuomenės stadijose. 1844 metų akto įtaka yra įdomi todėl, kad šis aktas siekia visą šalyje esantį taurųjį metalą paversti cirkuliacijos priemonėmis; jis nori sutapatinti aukso išplaukimą su cirkuliacijos priemonių kiekio sumažėjimu, o aukso įplaukimą su cirkuliacijos priemonių kiekio padidėjimu. Akto taikymas eksperimentaliai įrodė priešingą dalyką. Su vienintele išimtimi, kurią mes tuojau paminėsime, cirkuliacijoje esančių Anglijos banko banknotų masė po 1844 metų niekad nepasiekė to maksimumo, kurį bankas turėjo teisę išleisti. Ir, antra vertus, 1857 m. krizė parodė, kad tam tikromis sąlygomis šio maksimumo nepakanka. Nuo 1857 m. lapkričio 13 iki 30 d. vidutiniškai kasdien cirkuliavo 488 830 sv. st. daugiau už šį maksimumą («Bank Acts», 1858 m., XI psl.). Teisėtas maksimumas tada buvo 14 475 000 sv. st. plius metalo atsargos suma banko rūsiuose.

Dėl tauriojo metalo išplaukimo ir įplaukimo reikia pažymėti štai ką:

Pirma, reikia skirti, iš vienos pusės, metalo judėjimą ten ir atgal aukso ir sidabro negaminančios srities ribose, iš antros pusės, aukso ir sidabro srautą, tekantį iš jų gamybos šaltinių per įvairias kitas šalis ir šio papildomo metalo pasiskirstymą tarp šių šalių.

Nuo šio šimtmečio pradžios — tol, kol pradėjo daryti įtakos Rusijos, Kalifornijos ir Australijos aukso kasyklos — įvežimo užtekdavo tik nusidėvėjusių monetų padengimui, paprastam jo kaip medžiagos sunaudojimui prabangos dalykams ir sidabro išvežimui į Aziją.

Tačiau nuo to laiko, augant Amerikos ir Europos prekybai su Azija, kartu nepaprastai išaugo, pirma, sidabro išvežimas į Aziją. Iš Europos išvežtas sidabras didele dalimi buvo pakeičiamas papildomu auksu. Toliau, dalį naujai įplaukusio aukso absorbuodavo vidinė pinigų cirkuliacija. Manoma, kad iki 1857 metų maždaug

30 milijonų aukso papildomai įėjo į Anglijos vidinę cirkuliaciją[14]. Paskui, po 1844 metų vidutinis metalo atsargų lygis visuose centriniuose Europos ir Šiaurės Amerikos bankuose pakilo. Tuo pačiu metu vidinės pinigų cirkuliacijos augimas atvedė į tai, kad, praėjus panikai, po jos einančiu sustingimo laikotarpiu bankų atsarga ėmė augti greičiau, nes padidėjo vidinės cirkuliacijos išstumtų ir imobilizuotų auksinių monetų masė. Pagaliau, atradus naujus aukso telkinius, padidėjo tauriojo metalo suvartojimas prabangos dalykams, nes padidėjo turtingumas.

Antra, tarp šalių, kurios negamina aukso ir sidabro, taurusis metalas visada cirkuliuoja ten ir atgal; ta pati šalis nuolat auksą įsiveža ir taip pat nuolat jį išveža. Ir tik judėjimo persvara į vieną ar kitą pusę nulemia, ar galų gale įvyksta įplaukimas ar išplaukimas, nes tiktai svyruojantieji ir dažnai lygiagrečiai judėjimai dažniausiai neutralizuoja vienas kitą. Bet kaip tik todėl, kad yra kreipiamas dėmesys į galutinį rezultatą, yra išleidžiamas iš akių abiejų judėjimų nenutrūkstamumas ir, aplamai imant, lygiagretė jų eiga. Dalykas visada suvokiamas tik taip, tartum per didelis tauriojo metalo įvežimas ir per didelis jo išvežimas tebūtų prekių įvežimo ir išvežimo santykio rezultatas ir išraiška, kai tuo tarpu jis kartu išreiškia santykį tarp paties tauriojo metalo įvežimo ir išvežimo, kurie nepriklauso nuo prekių prekybos.

Trečia, ar įvežimas yra didesnis už išvežimą ar atvirkščiai, tai, ištisai imant, matuojama centrinių bankų metalo atsargos padidėjimu arba sumažėjimu. Didesnis arba mažesnis šio mato tikslumas, žinoma, pirmiausia priklauso nuo to, kiek bankai aplamai yra centralizuoti. Nes nuo to priklauso, kiek vadinamajame nacionaliniame banke sukauptas taurusis metalas aplamai atstovauja nacionalinei metalo atsargai. Bet jei net ir taip būtų, nurodytasis matas vis dėlto nėra tikslus, kadangi tam tikromis sąlygomis papildomą įvežimą absorbuoja vidinė cirkuliacija ir didėjantis aukso ir sidabro panaudojimas prabangos dalykams gaminti ir kadangi, be to, nesant papildomo įvežimo, auksines monetas

---

[14] Kaip tai paveikė pinigų rinką, rodo šie V. Niumarčo pasisakymai: «1509. 1853 metų pabaigoje publiką apėmė rimti būkštavimai; rugsėjo mėnesį Anglijos bankas triskart iš eilės kėlė diskonto normą... pirmosiomis spalio mėnesio dienomis. . kilo didelis nerimas ir panika publikos tarpe. Šie būkštavimai ir šis nerimas buvo didesne dalimi pašalinti iki lapkričio pabaigos ir beveik visai išnyko gavus 5 milijonus tauriojo metalo iš Australijos. Tas pat pasikartojo 1854 m. rudenį, kai — spalio ir lapkričio mėnesiais — buvo gauta beveik 6 milijonai tauriojo metalo. Tas pat pasikartojo 1855 m. rudenį,— kaip žinoma, tai buvo susijaudinimo ir nerimo laikotarpis,— gavus rugsėjo, spalio ir lapkričio mėnesiais apie 8 milijonus tauriojo metalo 1856 m. pabaigoje mes vėl matome tą pat. Žodžiu tariant, aš tikrai galėčiau pasiremti beveik kiekvieno komisijos nario patyrimu, norėdamas patvirtinti, kad bet kokio finansinio sunkumo metu mes jau esame pripratę kiekvieną laivo su auksu atplaukimą laikyti natūraliu ir visišku išsigelbėjimu».

gali paimti vidinė cirkuliacija ir, vadinasi, metalo atsarga gali mažėti, išvežimui tuo pačiu metu nedidėjant.

Ketvirta, metalo išvežimas įgauna išplaukimo formą (drain), jeigu judėjimas mažėjimo kryptimi trunka ilgą laiką, vadinasi, mažėjimas pasidaro bendra judėjimo tendencija ir banko metalo atsarga sumažėja gerokai žemiau vidutinio lygio, kol pasiekia savo vidutinį minimumą. Šis pastarasis yra nustatomas daugiau ar mažiau savavališkai, nes įstatymai, kurie nustato, kokio dydžio turi būti padengimas banknotams keisti ir t. t., įvairiais atvejais skiriasi. Apie kiekybines ribas, kurias toks išplaukimas gali pasiekti Anglijoje, Niumarčas sako [Committee on] Bank Acts, 1857 m., parodymas Nr. 1494: «Jei spręsime remdamiesi patyrimu, tai atrodo visiškai neįtikima, kad metalo išplaukimas dėl kokio nors užsienio prekybos svyravimo galėtų viršyti 3 ar 4 milijonus sv. st.». 1847 metais žemiausias aukso atsargos lygis Anglijos banke spalio 23 dienai, palyginti su 1846 m. gruodžio 26 d., parodo sumažėjimą 5 198 156 svarais sterlingų, o palyginti su aukščiausiu 1846 metų (rugpiūčio 29 d.) lygiu,— sumažėjimą 6 453 748 svarais sterlingų.

Penkta, vadinamojo nacionalinio banko metalo atsarga turi trejopą paskirtį, kuri betgi anaiptol nėra vienintelis jos dydžio reguliatorius, nes metalo atsarga gali didėti dėl paprasto šalies vidaus ar užsienio komercinės veiklos sutrikimo. Ši trejopa paskirtis yra tokia: 1) Atsarginis fondas tarptautiniams mokėjimams, žodžiu tariant, pasaulinių pinigų atsarginis fondas. 2) Atsarginis fondas vidinei metalinei cirkuliacijai, kuri pakaitomis didėja ir mažėja. 3) Atsarginis fondas indėliams išmokėti ir banknotams keisti, o tai yra susiję su banko funkcija ir nieko bendro neturi su pinigų kaip tokių funkcijomis. Todėl metalo atsargą gali liesti tos sąlygos, kurios liečia kiekvieną iš šių trijų funkcijų; vadinasi, ją gali paliesti: kaip tarptautinį fondą — mokėjimų balansas, kad ir kokios priežastys šį pastarąjį apspręstų ir kad ir koks būtų jo santykis su prekybos balansu; kaip vidinės metalinės cirkuliacijos atsarginį fondą — šios cirkuliacijos padidėjimas arba sumažėjimas. Trečioji funkcija, garantinio fondo funkcija, tiesa, neapsprendžia savarankiško metalo atsargos judėjimo, bet veikia dvejopai. Jeigu yra leidžiami banknotai, kurie vidinėje cirkuliacijoje atstoja metalinius pinigus (vadinasi, taip pat ir sidabrines monetas tose šalyse, kur sidabras yra vertės matas), tai atkrinta 2 punkte nurodyta atsarginio fondo funkcija. Ir tauriojo metalo dalis, kuri buvo naudojama šiam tikslui, ilgam laikui iškeliaus į užsienį. Šiuo atveju metaliniai pinigai neišimami vidinės cirkuliacijos tikslams ir kartu nebereikia laikas nuo laiko didinti metalo atsargos, imobilizuojant dalį monetomis paversto ir cirkuliuojančio metalo. Toliau, jei visomis aplinkybėmis yra būtina laikyti tam tikrą metalo atsargos minimumą indėliams išmokėti ir banknotams keisti,

tai toks momentas ypatingai atsiliepia aukso išplaukimo ir įplaukimo pasekmėms; tai veikia tą atsargos dalį, kurią bankas privalo laikyti bet kuriomis aplinkybėmis, arba tą jos dalį, kuria jis kitu metu stengtųsi atsikratyti kaip nenaudinga. Esant grynai metalinei cirkuliacijai ir bankų koncentracijai, bankas taip pat turėtų žiūrėti į savo metalo atsargą kaip į savo indėlių išmokėjimo garantiją, ir, metalui išplaukiant, galėtų prasidėti panika, panaši į tą, kokia buvo 1857 metais Hamburge.

Šešta, išskyrus, gal būt, tik 1837 metus, tikroji krizė visada prasidėdavo jau pasikeitus vekselių kursui, t. y. tuo momentu, kai tauriojo metalo įvežimas vėl viršydavo išvežimą.

1825 metais prasidėjo tikras krachas po to, kai auksas liovėsi išplaukęs. 1839 metais auksas išplaukė, neatvesdamas į krachą. 1847 metais auksas liovėsi išplaukęs balandžio mėnesį, o krachas prasidėjo spalio mėnesį. 1857 metais auksas liovėsi plaukęs į užsienį lapkričio pradžioje, ir tik vėliau, lapkričio mėnesį, prasidėjo krachas.

Ypač aiškiai tai pasireiškia 1847 m. krizėje, kai auksas nustojo išplaukęs jau balandžio mėnesį, sukėlęs palyginti lengvą prieškrizį [Vorkrise], o paskui tik spalio mėnesį prasidėjo prekybos krizė [Geschäftskrise] tikrąja šio žodžio prasme.

Toliau pateikiami parodymai buvo duoti Secret Committee of the House of Lords on Commercial Distress [lordų rūmų slaptajai komisijai prekybos krizės klausimu] 1848 metais; liudytojų parodymai (evidence) buvo išspausdinti tik 1857 metais (mes juos esame citavę taip pat kaip «Commercial Distress», 1848—1857 m.).

Tuko parodymai. 1847 m. balandžio mėnesį kilo depresija, kuri, tiksliai sakant, buvo lygi panikai, bet truko palyginti trumpą laiką ir jos nelydėjo kiek nors didesni komerciniai bankrotai. Spalio mėnesį depresija buvo kur kas intensyvesnė negu bet kuriuo balandžio mėnesio momentu, be to, įvyko beveik negirdėtas komercinių bankrotų skaičius (2196). — Balandžio mėnesį vekselių kursas — ypač su Amerika — privertė mus eksportuoti žymų kiekį aukso nepaprastai dideliam importui apmokėti; tik be galo dideliu įtempimu bankas sustabdė aukso išplaukimą ir pakėlė kursą (2197). — Spalio mėnesį vekselių kursai buvo Anglijai palankūs (2198). — Vekselių kursų pasikeitimas prasidėjo trečiąją balandžio savaitę (3000). — Jie svyravo liepos ir rugpiūčio mėnesiais; nuo rugpiūčio pradžios jie nuolat buvo palankūs Anglijai (3001). — Aukso išplaukimas rugpiūčio mėnesį atsirado dėl paklausos vidinės cirkuliacijos poreikiams.

Dž. Morisas, Anglijos banko valdytojas: Nors nuo 1847 m. rugpiūčio mėn. vekselių kursas pasidarė palankus Anglijai ir dėl to buvo įvežta aukso, tačiau metalo atsarga banke sumažėjo. «2 200 000 sv. st. auksu išplaukė iš banko į šalį dėl vidinės pa-

klausos» (137). — Tai paaiškinama, iš vienos pusės, samdomų darbininkų skaičiaus padidėjimu geležinkelių statybose, iš antros pusės, «bankininkų noru krizės metu turėti savo aukso atsargą» (147).

Palmeris, buvęs Anglijos banko valdytojas ir nuo 1811 metų jo direktorius: «684. Per visą laikotarpį nuo 1847 m. balandžio mėn. vidurio iki 1844 metų bankų akto veikimo laikino sustabdymo vekselių kursai buvo palankūs Anglijai».

Vadinasi, metalo išplaukimas 1847 m. balandžio mėnesį, sukėlęs savarankišką piniginę paniką, buvo čia, kaip ir visur, tik krizės pirmtakas ir jau spėjo pavirsti atvirkštiniu judėjimu anksčiau, negu kilo krizė. 1839 metais, esant didelei komercinei depresijai, daug metalo išplaukė apmokėjimui už grūdus ir t. t. — tačiau be krizės ir piniginės panikos.

Septinta, kai tik visuotinės krizės pasibaigia, auksas ir sidabras — nekalbant apie naujo tauriojo metalo įplaukimą iš jį gaminančių šalių — vėl pasiskirsto tokiomis proporcijomis, kokiomis jie buvo pasiskirstę kaip atskiras įvairių šalių lobis jų pusiausvyros būklėje. Kitoms sąlygoms nesikeičiant, santykinį kiekvienos šalies lobio dydį apsprendžia jo vaidmuo pasaulinėje rinkoje. Iš šalies, kuri turėjo didesnę negu normalią tauriųjų metalų dalį, jie išplaukia į kitas šalis; šie įplaukimo ir išplaukimo judėjimai tik atstato pradinį jų pasiskirstymą tarp įvairių nacijų lobių. Tačiau toks naujas pasiskirstymas įvyksta veikiant įvairioms aplinkybėms, kurias paminėsime nagrinėdami vekselių kursus. Kai tik normalus pasiskirstymas vėl yra atstatytas, tai nuo šio momento iš pradžių prasideda augimas, po to — vėl išplaukimas. {Šis pastarasis teiginys, savaime aišku, liečia tik Angliją kaip pasaulinės pinigų rinkos centrą. — *F. E.*}

Aštunta, metalo išplaukimo reiškiniai dažniausiai yra užsienio prekybos būklės pasikeitimo požymiai, o šis pasikeitimas savo ruožtu pranašauja, kad bendra padėtis vėl artėja į krizę[15].

Devinta, mokėjimų balansas gali būti palankus Azijai ir nepalankus Europai bei Amerikai[16].

---

[15] Pagal Niumarčą aukso išplaukimą į užsienį gali sukelti tokios trys aplinkybės, būtent: 1) grynai komercinio pobūdžio priežastys, t. y. įvežimui viršijant išvežimą, kaip buvo tarp 1836 ir 1844 metų ir po to vėl 1847 metais, daugiausia dėl didelio grūdų įvežimo; 2) būtinumas sudaryti lėšas anglų kapitalo įdėjimui užsienyje, kaip, pvz., 1857 metais Indijos geležinkeliams; ir 3) galutinis kapitalo išleidimas užsienyje, kaip, pvz., 1853 ir 1854 metais karo tikslams Rytuose.

[16] 1918. Niumarčas. «Jeigu jūs paimsite Indiją ir Kiniją kartu, jeigu jūs atsižvelgsite į apyvartas tarp Indijos ir Australijos ir į dar svarbesnes apyvartas tarp Kinijos ir Jungtinių Valstijų,— šiais atvejais prekyba yra trišalė ir galutiniai atsiskaitymai yra atliekami mums tarpininkaujant...— tada bus teisinga, kad prekybos balansas buvo nepalankus ne tik Anglijai, bet taip pat Prancūzijai ir Jungtinėms Valstijoms» — («Bank Acts», 1857 m.).

Taurusis metalas daugiausia įvežamas dviem laikotarpiais. Iš vienos pusės, pirmojoje žemos palūkanų normos fazėje, kuri eina po krizės ir išreiškia gamybos sumažėjimą; ir po to antrojoje fazėje, kai palūkanų norma kyla, bet dar nepasiekia savo vidutinio lygio. Tai yra ta fazė, kai kapitalai lengvai įplaukia atgal, komercinis kreditas yra gausus ir todėl skolinamojo kapitalo paklausa didėja lėčiau, negu plečiasi gamyba. Abiejose fazėse, kur skolinamojo kapitalo yra palyginti gausiai, per didelis kapitalo įplaukimas aukso ir sidabro forma, t. y. tokia forma, kuria jis betarpiškai gali funkcionuoti tik kaip skolinamasis kapitalas, turi daryti didelę įtaką palūkanų normai, o kartu ir viso komercinio gyvenimo tonui.

Iš antros pusės, tauriojo metalo išplaukimas, nenutrūkstamas smarkus jo išvežimas prasideda tada, kai kapitalo sugrįžimas jau yra apsunkintas, rinkos perpildytos ir tariamą klestėjimą dar tik kreditas palaiko; vadinasi, kai jau yra labai didelė skolinamojo kapitalo paklausa ir todėl palūkanų norma yra pasiekusi bent vidutinį savo lygį. Šiomis sąlygomis, kurios atsispindi kaip tik tauriojo metalo išplaukime, žymiai sustiprėja įtaka tos aplinkybės, kad kapitalas nenutrūkstamai išplaukia tokia forma, kokia jis betarpiškai yra skolinamasis piniginis kapitalas. Tai turi tiesiogiai veikti palūkanų normą. Bet užuot apribojęs kredito operacijas, palūkanų normos pakilimas jas išplečia ir per daug įtempia visas jų pagalbines priemones. Todėl po tokio laikotarpio seka krachas.

Niumarčui užduodamas klausimas («Bank Acts», 1857 m.): «1520. Taigi ar cirkuliuojančių vekselių suma padidėja kartu su palūkanų norma? — Atrodo, taip. 1522. Ramiais, paprastais laikais didžioji buhalterijos knyga yra tikras mainų įrankis; bet kai prasideda sunkumai, kai, pvz., mano nurodytomis aplinkybėmis pakyla bankų diskonto norma... tada operacijos savaime yra suvedamos į vekselių rašymą; šie vekseliai ne tik labiau tinka sudaryto santorio teisėtumui įrodyti, jie yra taip pat patogesni vykdyti tolesniems supirkimams ir pirmiausia yra panaudojami kaip kredito įrankis kapitalui gauti». — Čia prisideda dar ta aplinkybė, kad jei bankas, esant kiek nors grėsmingoms sąlygoms, pakelia savo diskonto normą — ir todėl tuo pačiu metu pasidaro galima, kad bankas apribos jo diskontuojamų vekselių terminus,— prasideda visuotinė baimė, kad tai vyks crescendo [vis labiau stiprės]. Todėl kiekvienas, ir pirmiausia kredito riteris, stengiasi diskontuoti ateitį [die Zukunft zu diskontieren] ir tam tikru momentu turėti savo žinioje tiek kredito priemonių, kiek yra galima. Taigi iš ką tik nurodytų priežasčių išplaukia, kad vienas tiek įvežto, tiek ir išvežto tauriojo metalo kiekis daro įtakos ne pats savaime, bet kad, pirma, jis daro savo įtaką dėl specifinio pobūdžio, kurį turi taurusis metalas kaip kapitalas pinigine forma, ir antra, jis veikia, kaip plunksnelė, kurios, pridėjus ją prie svarstyk-

lėse esančio svorio, pakanka svyruojančiai svarstyklių lėkštelei galutinai nusverti į vieną pusę; jis veikia todėl, kad atsiranda sąlygomis, kai kiekvienas pridėjimas į vieną ar kitą pusę turi lemiamą reikšmę. Be šių priežasčių būtų visai nesuprantama, kokiu būdu gali padaryti kiek nors pastebimą įtaką, tarkime, 5—8 milijonų sv. st. aukso išplaukimas, o, kaip rodo patyrimas, ši riba iki šiol nebuvo peržengta; šis menkas kapitalo padidėjimas arba sumažėjimas, kuris atrodo visiškai nežymus net palyginti su 70 milijonų sv. st. aukso, vidutiniškai cirkuliuojančių Anglijoje, yra, iš tikrųjų, visiškai mažas dydis palyginti su tokio masto gamyba, kokia yra Anglijos gamyba[17]. Bet kaip tik išsivystymas kredito ir bankų sistemos, kuri, iš vienos pusės, stengiasi priversti visą piniginį kapitalą tarnauti gamybai (arba, kas yra tas pat, stengiasi paversti visas pinigines pajamas kapitalu) ir, iš antros pusės, tam tikroje ciklo fazėje sumažina metalo atsargą iki tokio minimumo, kad ji jau nebegali atlikti jai tenkančių funkcijų,— kaip tik ta išsivysčiusi kredito ir bankų sistema ir sukelia per didelį viso organizmo jautrumą. Žemesnėje gamybos išsivystymo pakopoje lobio padidėjimas arba sumažėjimas lyginant su jo vidutiniu dydžiu yra palyginti neesminis reiškinys. Lygiai taip pat, iš antros pusės, net labai didelis aukso išplaukimas daro palyginti labai mažą įtaką, jeigu jis įvyksta ne kritiniu pramoninio ciklo laikotarpiu.

Anksčiau pateiktame aiškinime mes palikome nuošalyje tuos atvejus, kai metalas išplaukia dėl nederliaus ir t. t. Čia nėra reikalo toliau aiškinti tas pasekmes, kurios kyla iš stambaus ir staigaus gamybos pusiausvyros pažeidimo, kurio išraiška yra aukso išplaukimas. Šios pasekmės yra tuo didesnės, kuo labiau tokio pažeidimo momentas sutampa su laikotarpiu, kai gamyba veikia labai įtemptai.

Be to, mes palikome nuošalyje tą faktą, kad metalo atsarga yra banknotų keitimo garantija ir visos kredito sistemos pagrindas. Centrinis bankas yra kredito sistemos pagrindas. O metalo atsarga savo ruožtu remiasi bankas[18]. Kredito sistemos virtimas

---

[17] Žr., pvz., juokingą atsakymą Vegelino, kuris sako, kad 5 milijonų aukso išplaukimas reiškia kapitalo sumažėjimą ta pačia suma, ir stengiasi tuo išaiškinti tokius reiškinius, kurių *ne*būna žymiai daugiau pakilus arba kritus kainoms, padidėjus arba sumažėjus tikrajam pramoniniam kapitalui. Ne mažiau juokingas, antra vertus, yra mėginimas išaiškinti šiuos reiškinius kaip betarpiškus požymius, rodančius realaus kapitalo (imant jį medžiaginių jo elementų atžvilgiu) masės padidėjimą arba sumažėjimą.

[18] Niumarčas («Bank Acts», 1857 m.): «1364. Anglijos banko metalo atsarga tikrovėje yra... centrinė atsarga arba centrinis metalo lobis, kuriuo yra pagrįsta visa šalies komercija. Ji yra, taip sakant, ašis, aplink kurią sukasi visas šalies komercinis gyvenimas; visi kiti šalies bankai į Anglijos banką žiūri kaip į centrinį lobį arba rezervuarą, iš kurio jie turi semtis savo metalinių pinigų atsargas, ir užsienio vekselių kursų įtaka visada atsispindi kaip tik šiame lobyje ir šiame rezervuare».

monetarine sistema yra neišvengiamas, kaip aš tai jau esu parodęs I knygos III skirsnyje, nagrinėdamas mokėjimo priemones. Ir Tukas, ir Loidas-Overstonas vienodai pripažįsta, kad, norint kritiniu momentu išlaikyti metalo bazę, reikia pakelti labai didelius realaus turto nuostolius. Ginčijamasi tik dėl tam tikro pliuso ar minuso ir dėl to, kaip daugiau ar mažiau racionaliai veikti šios neišvengiamybės atveju[19]. Tam tikras, palyginti su visa gamyba nedidelis, metalo kiekis yra pripažįstamas visos sistemos pagrindu. Jau nekalbant apie pasibaisėtiną šio jo pagrindo pobūdžio pasireiškimą krizių metu, iš čia išplaukia labai malonus teorinis dualizmas. Kol apsišvietusioji ekonomija moksliškai [ex professo] kalba «apie kapitalą», ji su didžiausia panieka žiūri į auksą ir sidabrą kaip į kapitalo formą, kuri iš tikrųjų yra visiškai nesvarbi ir nenaudinga. Vos tik ji pradeda kalbėti apie bankus, visa tai visiškai pasikeičia, ir auksas bei sidabras pasidaro kapitalu par excellence [tikrąja žodžio prasme], kuriam išlaikyti reikia aukoti visas kitas kapitalo ir darbo rūšis. Tad kuo skiriasi auksas ir sidabras nuo kitų turto formų? Ne vertės dydžiu, nes šį pastarąjį apsprendžia juose sudaiktinto darbo kiekis. Jie skiriasi tik kaip savarankiškas turto *visuomeninio* pobūdžio įkūnijimas, jo išraiška. {Visuomenės turtas egzistuoja tik kaip turtas atskirų asmenų, kurie yra jo privatūs savininkai. Jis pasireiškia kaip visuomeninis turtas tik todėl, kad šie atskiri asmenys savo poreikiams patenkinti maino tarpusavyje kokybiškai skirtingas vartojamąsias vertes. Kapitalistinėje gamyboje jie tai gali daryti tik pinigams tarpininkaujant. Tuo būdu tik pinigams tarpininkaujant atskiro asmens turtas yra realizuojamas kaip visuomeninis turtas; piniguose, šiame daikte, yra įkūnyta visuomeninė šio turto prigimtis. — *F. E.*} Vadinasi, ši jo visuomeninė būtis pasireiškia kaip kažkas nežemiško, kaip daiktas, objektas, prekė, egzistuojanti greta tikrųjų visuomeninio turto elementų ir už jų. Kol gamyba vyksta nenutrūkstamai, tai yra užmirštama. Kreditas, kuris taip pat yra visuomeninė turto forma, išstumia pinigus ir uzurpuoja jų vietą. Kaip tik pasitikėjimas visuomeniniu gamybos pobūdžiu yra priežastis, dėl kurios produktų piniginė forma atrodo esanti kažkas praeinamo ir ideališko, paprastas vaizdinys. Bet vos tik kreditas yra sukrečiamas,— o ši fazė neišvengiamai ateina šiuolaikinės pramonės cikle,— visas realusis turtas turi būti tikrai ir ūmai paverstas pinigais, auksu ir sidabru,— beprotiškas reikalavimas, tačiau jis būtinai išauga iš pačios sistemos. Tuo tarpu visas auk-

[19] «Tuo būdu praktiškai abu jie, ir Tukas ir Loidas, norėdami pašalinti per didelę aukso paklausą, griebėsi kredito savalaikio apribojimo, pakeldami palūkanų normą ir sumažindami kapitalo paskolas. Tik Loidas sukūrė savo iliuzijomis sunkius ir net pavojingus { įstatyminius } apribojimus ir potvarkius» («Economist», 1847, 1418 psl.).

sas ir sidabras, kuris turi patenkinti šiuos milžiniškus reikalavimus, tėra banko rūsiuose saugoma kelių milijonų suma[20]. Vadinasi, aukso išplaukimo sukeliamu poveikiu ypatingai pasireiškia ta aplinkybė, kad gamyba kaip visuomeninė gamyba iš tikrųjų nėra pajungta visuomeninei kontrolei,— pasireiškia tuo, kad visuomeninė turto forma egzistuoja kaip nuo paties šio turto nepriklausantis *daiktas*. Kapitalistinei sistemai iš tikrųjų tai yra bendra su ankstesnėmis gamybos sistemomis, kiek pastarosios rėmėsi prekine prekyba ir privačiais mainais. Tačiau tik kapitalistinėje sistemoje tai pasireiškia aiškiausiai ir kartu labiausiai iškreipta absurdiško prieštaravimo ir nesąmonės forma, nes 1) kapitalistinėje sistemoje pilniausiai yra panaikinta gamyba, kurios tikslas yra betarpiška vartojamoji vertė, gamyba paties gamintojo vartojimui, vadinasi, turtas egzistuoja tik kaip visuomeninis procesas, kuris pasireiškia kaip gamybos ir cirkuliacijos susipynimas; 2) nes, išsivysčius kredito sistemai, kapitalistinė gamyba nuolat siekia panaikinti šią metalinę ribą — šią kartu ir daiktinę ir fantastinę turto ir jo judėjimo ribą,— bet vis iš naujo galva atsitrenkia į šią ribą.

Krizės metu imama reikalauti, kad visi vekseliai, vertybiniai popieriai, prekės galėtų iš karto būti paversti bankiniais pinigais, o visi bankiniai pinigai savo ruožtu auksu.

II. VEKSELIŲ KURSAS

{Piniginio metalo internacionalinio judėjimo barometras yra, kaip žinoma, vekselių kursas. Jeigu Anglija turi sumokėti Vokietijai daugiau, negu Vokietija Anglijai, tai Londone pakyla markės kaina, išreikšta sterlingais, o Hamburge ir Berlyne krinta svaro sterlingų kaina, išreikšta markėmis. Jei ši Anglijos mokėjimo pasižadėjimų Vokietijai persvara nėra vėl išlyginama, pvz., tuo, kad Vokietijos pirkimai Anglijoje įgauna persvarą, tai sterlingais išreikšta vekselių, išrašytų markėmis į Vokietiją, kaina turi kilti tol, kol bus naudinga siųsti mokėjimams iš Anglijos į Vokietiją vietoj vekselių metalą — auksinius pinigus arba lydinius. Tokia yra tipiška dalyko eiga.

Jei šis tauriojo metalo išvežimas įgaus didesnį mastą ir truks ilgai, tai tokia aplinkybė atsilieps Anglijos banko atsargai, ir Anglijos pinigų rinka, pirmiausia Anglijos bankas, turės imtis apsisaugojimo priemonių. Pastarosios, kaip jau matėme, yra daugiausia

[20] «Ar jūs visiškai sutinkate su tuo, kad aukso paklausai pakeisti nėra kito būdo kaip pakelti palūkanų normą? — Čepmenas (didelės bill-broker'ių firmos Overendas, Garnėjus ir Ko dalininkas): Taip, tokia yra mano pažiūra. Jei mūsų aukso atsarga sumažėja iki tam tikro taško, tai mes geriausiai padarysime, jei tuojau paskelbsime pavojų ir pareikšime: mes einame į pakalnę, ir jei kas nors siunčia auksą į užsienį, tegu daro tai savo rizika». — «Bank Acts», 1857 m. Parodymas Nr. 5057.

palūkanų normos pakėlimas. Auksui smarkiai išplaukiant, pinigų rinkoje paprastai prasideda sunkumai, t. y. paklausa skolinamajam kapitalui pinigine forma žymiai viršija pasiūlą, ir dėl to savaime susidaro aukšta palūkanų norma; Anglijos banko dekretuota diskonto norma atitinka padėtį ir yra pritaikoma rinkoje. Tačiau būna atvejų, kai metalo išplaukimą sukelia kitos, o ne įprastinės santorių kombinacijos (pvz., užsienio valstybių paskolos, kapitalo įdėjimai užsienyje ir t. t.), kai Londono pinigų rinkos kaip tokios padėtis anaiptol nepateisina esminio palūkanų normos padidinimo; tokiu atveju Anglijos bankas turi iš pradžių, užtraukdamas stambias paskolas «atviroje rinkoje», «padaryti, kad pinigai retai pasitaikytų», kaip paprastai sakoma, ir tuo būdu dirbtinai sudaryti padėtį, kuriai esant palūkanų normos padidinimas yra pateisinamas arba pasidaro būtinas; manevras, kuris kasmet jam darosi vis sunkesnis. — *F. E.*}

Kaip palūkanų normos padidinimas veikia vekselių kursą, matyti iš šių parodymų 1857 m. žemųjų rūmų komisijai bankų įstatymų klausimu. (Cituota kaip «Bank Acts» arba «Bank Committee», 1857 m.)

Džonas Stiuartas Milis: «2176. Kai atsiranda komercinės veiklos sunkumų... smarkiai krinta vertybinių popierių kaina... užsieniečiai paveda pirkti geležinkelių akcijas čia, Anglijoje, arba užsienio geležinkelių akcijų savininkai Anglijoje parduoda jas užsienyje... atitinkamu mastu yra pašalinamas aukso išsiuntimas. — 2182. Didelė ir turtinga bankininkų ir vertybinių popierių pirklių klasė, kurių operacijomis paprastai pasiekiamas palūkanų normos ir komercinio barometro slėgimo išsilyginimas tarp įvairių šalių... visada laukia progos nupirkti vertybinius popierius, kurie žada pakilusias kainas... Tinkama vieta jiems supirkti visada yra šalis, siunčianti auksą į užsienį. — 2183. 1847 metais buvo daroma daug tokių kapitalo įdėjimų, kurių pakako aukso išplaukimui sumažinti».

Dž. G. Hebardas, buvęs Anglijos banko valdytojas ir nuo 1838 metų jo direkcijos narys: «2545. Yra didelės Europos vertybinių popierių masės... kurios cirkuliuoja įvairiausiose Europos pinigų rinkose, ir jei vienoje rinkoje šių popierių vertė krito 1 arba 2%, tai jie tuojau superkami siuntimui į kitas rinkas, kur jų vertė dar laikosi. — 2565. Ar užsienio šalys nėra skolingos anglų pirkliams didelių sumų? — Labai dideles. — 2566. Vadinasi, vien šių skolų sumokėjimas galėtų pakankamai išaiškinti labai didelį kapitalo susikaupimą Anglijoje? — 1847 metais mes galų gale atstatėme savo buvusią padėtį, likviduodami tiek ir tiek milijonų ankstesnių Amerikos ir Rusijos skolų Anglijai». {Anglija tuo metu taip pat buvo skolinga šioms šalims «tiek ir tiek milijonų» už grūdus ir nepamiršo savo ruožtu didesnę jų dalį «likviduoti» anglų skolininkų bankrotais. Žr. aukščiau 1857 m. ataskaitą apie bankų

aktą, XXX skirsnyje, 31 psl.*} — «2572. 1847 metais kursas tarp Anglijos ir Peterburgo buvo labai aukštas. Kai buvo išleistas vyriausybės potvarkis, suteikęs bankui teisę leisti banknotus {nepadengiant aukso atsarga} virš įstatymo nustatytos 14 milijonų ribos, tai buvo pastatyta sąlyga, kad diskonto norma būtų išlaikyta 8%. Tokiu momentu ir esant tokiai diskonto normai buvo pelninga pareikalauti aukso iš Peterburgo į Londoną ir, jam atėjus, skolinti jį iš 8% iki sueis terminas trijų mėnesių vekseliams, kurie buvo išrašomi pasiremiant parduotu auksu. — 2573. Atliekant visokias operacijas su auksu, reikia atsižvelgti į įvairius momentus. Viskas priklauso nuo vekselių kurso ir nuo palūkanų normos, už kurią galima įdėti pinigus iki sueinant vekselio {išrašyto pasiremiant auksu} terminui».

VEKSELIŲ KURSAS SU AZIJA

Žemiau pateikiami momentai yra svarbūs dėl to, kad, iš vienos pusės, jie parodo, kokiu būdu Anglija, esant nepalankiam jos vekselių kursui su Azija, turi atlyginti sau kitose šalyse, kurių importas iš Azijos yra apmokamas Anglijai tarpininkaujant. Iš antros pusės, dėl to, kad p. Vilsonas čia vėl absurdiškai mėgina sutapatinti tauriojo metalo išvežimo įtaką vekselių kursams su įtaka, kurią šiems vekselių kursams daro kapitalo išvežimas aplamai; abiem atvejais yra kalbama apie išvežimą ne kaip apie mokėjimo arba pirkimo priemonę, bet kaip apie išvežimą siekiant įdėti kapitalą. Pirmiausia yra savaime suprantama, kad jeigu į Indiją yra siunčiama tiek ir tiek milijonų svarų sterlingų, tauriojo metalo pavidalu ar geležinių bėgių pavidalu, norint juos ten įdėti į geležinkelius — tai ir viena ir kita tėra įvairios formos, parodančios, kaip tos pačios kapitalo sumos perkeliamos iš vienos šalies į kitą; būtent, mes čia turime tokį kapitalo perkėlimą, kuris neįeina į paprastas prekybines operacijas ir iš kurio eksportuojanti šalis negali tikėtis jokios kitos kompensacijos, išskyrus tik metines pajamas, kurios bus vėliau gaunamos iš šių geležinkelių įplaukų. Jei toks eksportas vyksta tauriojo metalo forma, tai kaip tik todėl, kad tai yra taurusis metalas, vadinasi, betarpiškai skolinimui tinkamas piniginis kapitalas ir visos piniginės sistemos pagrindas, toks eksportas — nebūtinai visomis sąlygomis, bet tik anksčiau nurodytomis sąlygomis — turės tiesioginę įtaką pinigų rinkai ir tuo pačiu palūkanų normai toje šalyje, kuri eksportuoja taurųjį metalą. Taip pat betarpiškai jis paveiks ir vekselių kursą. Taurusis metalas yra persiunčiamas būtent tik tada ir tiek, kada ir kiek nepakanka Londono pinigų rinkoje siūlomų vekselių, pvz., į Indiją, šioms nenumatytoms pinigų perlaidoms atlikti. Vadinasi, būna

* Žr. šio tomo 447—448 psl. *Red.*

vekselių į Indiją paklausa, kuri viršija pasiūlą, ir tokiu būdu tuo momentu kursas pasidaro nepalankus Anglijai ne todėl, kad ji yra skolinga Indijai, o todėl, kad ji turi siųsti į Indiją iš anksto nenumatytas sumas. Jei toks tauriojo metalo siuntimas į Indiją trunka ilgą laiką, tai jis atveda į tai, kad padidėja Indijos paklausa anglų prekėms, nes netiesiogiai padidina Indijos vartojamąjį pajėgumą Europos prekių atžvilgiu. Priešingai, jei kapitalas yra išvežamas bėgių ir t. t. forma, tai toks faktas negali daryti jokios įtakos vekselių kursui, nes šiuo atveju Indija neturi atlikti už tai jokių grįžtamųjų mokėjimų. Dėl tos pačios priežasties tai taip pat neturi daryti jokios įtakos pinigų rinkai. Vilsonas mėgina tokią įtaką įrodyti tuo, kad tokie nenumatyti įdėjimai turi sukelti papildomą piniginių paskolų paklausą ir tuo būdu paveikti palūkanų normą. Taip gali būti; tačiau teigti, kad taip turi būti bet kuriomis aplinkybėmis, būtų visiškai neteisinga. Kur bėgiai bebūtų pasiųsti ir kur jie bebūtų nutiesti, Anglijos ar Indijos žemėje, jie teišreiškia tam tikrą Anglijos gamybos išsiplėtimą tam tikroje sferoje. Teigti, kad gamybos padidėjimas, net labai plačiose ribose, negali įvykti nepakylant palūkanų normai, būtų nesąmonė. Galimas dalykas, kad padidės piniginės paskolos, t. y. suma tų santorių, prie kurių priskiriamos kredito operacijos; bet šios operacijos gali didėti, nesikeičiant tam tikrai palūkanų normai. Taip iš tikrųjų ir buvo Anglijoje 40-siais metais geležinkelių manijos metu. Palūkanų norma nepakilo. Ir visiškai aišku, kad, jeigu yra kalbama apie tikrąjį kapitalą, t. y. šiuo atveju apie prekes, pinigų rinkai daroma įtaka bus visiškai tokia pat, ar šios prekės yra skirtos užsieniui ar vidiniam vartojimui. Skirtumas būtų tik tuo atveju, jei kapitalai, kuriuos Anglija įdeda užsienyje, sumažintų jos komercinį eksportą,— eksportą, kuris turi būti apmokėtas ir kuris, vadinasi, sukelia kapitalo grįžimą,— ir jei šie kapitalo įdėjimai aplamai jau būtų per didelio kredito įtempimo ir spekuliacinių operacijų pradžios požymis.

Toliau klausinėja Vilsonas, atsakinėja Niumarčas. [«Bank Acts», 1857 m.]

«1786. Ryšium su sidabro paklausa Rytų Azijai jūs anksčiau sakėte, kad, jūsų nuomone, vekselių kursas su Indija yra Anglijai palankus, nepaisant to, kad į Rytų Aziją be paliovos yra siunčiami dideli metalo atsargos kiekiai; ar jūs turite pagrindą taip teigti? — Žinoma... Aš manau, kad 1851 metais tikroji Jungtinės karalystės išvežimo į Indiją vertė pasiekė 7 420 000 sv. st. Prie to reikia pridėti India House* vekselių sumą, t. y. tuos fondus, kuriuos Ost-Indijos bendrovė perveda iš Indijos savoms išlaidoms padengti. Šios tratos tais metais sudarė 3 200 000 sv. st., vadinasi, bendra Jungtinės karalystės išvežimo į Indiją vertė buvo

* Ost-Indijos bendrovės valdyba. *Red.*

10 620 000 sv. st. 1855 metais... tikroji prekių eksporto vertė padidėjo iki 10 350 000 sv. st., India House tratos sudarė 3 700 000 sv. st.; tuo būdu visas išvežimas — 14 050 000 sv. st. 1851 metams mes, kaip man atrodo, neturime duomenų tikrajai prekių įvežimo iš Indijos į Angliją vertei nustatyti, bet mes turime tokius duomenis 1854 ir 1855 metams. 1855 metais visa tikroji prekių įvežimo iš Indijos į Angliją vertė buvo 12 670 000 sv. st., ir ši suma, palyginti su išvežimu — 14 050 000 sv. st., duoda Anglijos naudai 1 380 000 sv. st. saldo iš betarpiškos prekybos tarp abiejų šalių».

Vilsonas dėl to pastebi, kad vekselių kursus paliečia ir netiesioginė prekyba. Pavyzdžiui, išvežimas iš Indijos į Australiją ir Šiaurės Ameriką yra padengiamas tratomis į Londoną ir todėl veikia vekselių kursą visiškai taip pat, kaip veiktų tuo atveju, jei šios prekės eitų betarpiškai iš Indijos į Angliją. Toliau, jei paimsime Indiją ir Kiniją kartu, tai balansas bus Anglijai nepalankus, nes Kinija turi nuolat mokėti dideles sumas Indijai už opijų, o Anglija turi mokėti Kinijai, vadinasi, šiuo aplinkiniu keliu iš Anglijos sumos plaukia į Indiją (1787, 1788).

1791. Vilsonas klausia, ar įtaka vekselių kursams bus vienoda tiek tuo atveju, kai kapitalas «yra išvežamas geležinkelio bėgių ir garvežių forma, tiek ir tuo atveju, kai jis yra išvežamas metalinių pinigų forma». Niumarčas į tai atsako visai teisingai: 12 milijonų sv. st., kurie pastaraisiais metais buvo nusiųsti į Indiją geležinkeliams tiesti, buvo panaudoti pirkti metinei rentai, kurią Indija tam tikrais terminais turi mokėti Anglijai. «Kai dėl betarpiškos įtakos tauriojo metalo rinkai, tai šių 12 milijonų sv. st. įdėjimas gali daryti tokią įtaką tik tuo atveju, kai metalą reikėdavo išvežti tikriesiems įdėjimams pinigų pavidalu».

1797. {Vegelinas klausia:} «Jeigu už šią geležį (bėgius) negaunama jokių grįžtamų mokėjimų, tai kaip galima sakyti, kad ji veikia vekselių kursą? — Aš nemanau, kad ta įdėjimų dalis, kuri yra išvežama prekių forma, paliestų vekselių kurso būklę... vekselių kursą tarp dviejų šalių paliečia — galima sakyti, vien — kiekis pasižadėjimų arba vekselių, siūlomų vienoje šalyje, palyginti su tuo jų kiekiu, kuris yra siūlomas kitoje šalyje; tokia yra racionali vekselių kurso teorija. Kai dėl 12 milijonų persiuntimo, tai šie 12 milijonų pirmiausia buvo pasirašyti čia; jeigu operacija būtų buvusi tokios rūšies, kad visi šie 12 milijonų būtų buvę įdėti metaliniais pinigais Kalkutoje, Bombėjuje arba Madrase... tai tokia netikėta paklausa būtų padariusi sukrečiančią įtaką tiek sidabro kainai, tiek ir vekselių kursui — lygiai taip pat, kaip kad Ost-Indijos bendrovė rytoj pareikštų, jog ji padidina savo tratas nuo 3 iki 12 milijonų. Tačiau pusė šių 12 milijonų sunaudota... pirkti prekėms Anglijoje... geležiniams bėgiams, miško ir kitai medžiagai ... tai yra Anglijos kapitalas, sunaudojamas pačioje

Anglijoje tam tikrai prekių rūšiai, kuri yra siunčiama į Indiją, ir tuo reikalas pasibaigia. — 1798. {Vegelinas:} Bet šių geležinkeliams būtinų prekių, geležies ir miško medžiagos, gamyba sukelia smarkų užsienio prekių vartojimą, o šis vartojimas galėtų paveikti vekselių kursą? — Žinoma».

Vilsonas pareiškia nuomonę, kad geležis daugiausia atstovauja darbui ir kad už šį darbą sumokėtas darbo užmokestis daugiausia atstovauja importuotoms prekėms (1799), ir po to klausia:

«1801. Bet kalbant aplamai: jei prekės, pagamintos suvartojant šias importuotas prekes, yra išvežamos taip, kad mes negauname už jas jokio padengimo nei produktais, nei kaip nors kitaip,— ar to pasekmė nebus mums nepalankūs kursai? — Šis bendras teiginys kaip tik atitinka tai, kas buvo Anglijoje intensyvaus geležinkelių tiesimo metu {1845}. Trejus, ketverius ar penkerius metus iš eilės jūs įdėjote į geležinkelius 30 milijonų sv. st., ir beveik visa ši suma buvo sunaudota darbo užmokesčiui. Trejus metus jūs laikote geležinkelių, garvežių, vagonų ir stočių statyboje daugiau žmonių negu visose fabrikų apygardose, kartu paėmus. Šie žmonės... išleido savo darbo užmokestį arbatžolėms, cukrui, alkoholiniams gėrimams ir kitoms užsienio prekėms pirkti; šias prekes reikėjo įsivežti, ir vis dėlto nėra abejonės, kad per visą laiką, kai buvo daromos šios didžiulės išlaidos, vekselių kursai tarp Anglijos ir kitų šalių žymiai nepasikeitė. Tauriųjų metalų išplaukimas nebuvo pastebimas, priešingai, veikiau jie įplaukdavo».

1802. Vilsonas atkakliai teigia, kad, esant prekybos balansui pusiausvyroje ir kursui al pari [lygiam paritetui] tarp Anglijos ir Indijos, nenumatytas geležies ir garvežių išvežimas «turėjo paveikti vekselių kursą su Indija». Niumarčas nemato, kodėl taip turi būti, jeigu eksportuojamieji bėgiai yra kapitalo įdėjimas ir Indija neturi apmokėti jų viena ar kita forma; čia jis priduria: «Aš sutinku su tuo teiginiu, kad jokia šalis negali ilgą laiką turėti nepalankų vekselių kursą su visomis šalimis, su kuriomis ji prekiauja; nepalankus vekselių kursas su viena šalimi neišvengiamai sukelia palankų kursą su kita šalimi». Tam Vilsonas priešpastato tokią trivialybę: «1803. Bet argi kapitalo perkėlimas nepalieka tas pats nepriklausomai nuo to, ar kapitalas siunčiamas viena forma ar kita? — Taip, jeigu tai liečia skolinius pasižadėjimus.— 1804. Taigi ar jūs siunčiate taurųjį metalą ar prekes, Indijos geležinkelių tiesimo įtaka vietinei kapitalų rinkai bus ta pati ir pakels kapitalo vertę lygiai taip pat, kaip tuo atveju, jei visa suma būtų išvežta tauriojo metalo pavidalu?»

Jei geležies kainos nepadidėjo, tai ta aplinkybė, šiaip ar taip, įrodo, kad bėgiuose esančio «kapitalo vertė» nepadidėjo. Čia yra kalbama apie piniginio kapitalo vertę, palūkanų normą. Vilsonas norėtų sutapatinti piniginį kapitalą ir kapitalą aplamai. Faktas yra pirmiausia tas, kad Anglijoje buvo pasirašyta 12 milijonų In-

dijos geležinkeliams. Ši aplinkybė neturi jokio tiesioginio ryšio su vekselių kursais, ir pinigų rinkai šių 12 milijonų paskirtis taip pat yra nesvarbi. Jei pinigų rinkos būklė yra palanki, tai ši aplinkybė aplamai gali nepadaryti jokios įtakos, taip pat kaip pinigų rinkos nepalietė Anglijos geležinkelių akcijų pasirašymas 1844 ir 1845 metais. O jei pinigų rinka tam tikru mastu jau yra prislėgta, tai tokia aplinkybė, aišku, galėtų paveikti palūkanų normą, bet tik jos kilimo kryptimi, o pagal Vilsono teoriją tai turėtų padaryti kursą palankesnį Anglijai, t. y. priešintis tendencijai išvežti taurųjį metalą — jei ne į Indiją, tai kur nors kitur. Ponas Vilsonas šokinėja nuo vieno prie kito. 1802 klausime jis teigia, kad turi būti paliesti vekselių kursai; 1804 klausime, kad yra paliečiama «kapitalo vertė»,— du visiškai skirtingi dalykai. Palūkanų norma gali veikti vekselių kursus ir vekselių kursai — palūkanų normą, ir vis dėlto, keičiantis kursams, palūkanų norma ir, keičiantis palūkanų normai, kursai gali likti pastovūs. Vilsonas negali suprasti, kad, persiunčiant kapitalą į užsienį, pati forma, kuria jis yra persiunčiamas, sudaro tokį įtakos skirtumą, t. y. kad tokią svarbią reikšmę turi kapitalo formų skirtingumas ir kartu kaip tik piniginė jo forma, o tai labai prieštarauja apsišvietusios ekonomijos pažiūroms. Niumarčas atsako Vilsonui vienašališkai, kai jis visai neatkreipia pastarojo dėmesio į staigų ir nieku nemotyvuotą jo šuolį nuo vekselių kurso prie palūkanų normos. Niumarčas į minėtąjį 1804 klausimą duoda netvirtą, svyruojantį atsakymą: «Nėra abejonės, jei reikia rasti 12 milijonų, tai, kalbant apie bendrą palūkanų normą, yra visai nesvarbu, ar šie 12 milijonų yra persiunčiami tauriojo metalo pavidalu ar medžiagų pavidalu. Aš vis dėlto manau {šis «vis dėlto» yra gražus perėjimas prie visai priešingo teigimo}, «kad tai nėra visai nesvarbu» {tai yra nesvarbu, bet vis dėlto tai nėra nesvarbu}, «nes vienu atveju 6 milijonai sv. st. tuojau sugrįžtų atgal; kitu atveju jie taip greitai nesugrįžtų. Todėl yra tam tikras» {koks tikslumas!} «skirtumas, ar šie 6 milijonai bus sunaudoti čia šalyje, ar jie visi bus eksportuoti». Ką turi reikšti teigimas, kad 6 milijonai tuojau įplauks atgal? Jei 6 milijonai sv. st. yra sunaudoti Anglijoje, jie egzistuoja bėgių, garvežių ir t. t. pavidalu, kurie turi būti pasiųsti į Indiją, iš kur jie nesugrįš atgal, ir jų vertė sugrįš tik amortizacijos keliu, t. y. labai lėtai, o 6 milijonai tauriojo metalo, gal būt, kur kas greičiau sugrįš in natura [natūriniu pavidalu]. Jei 6 milijonai yra sunaudoti darbo užmokesčiui, jie yra suvalgyti; bet pinigai, kurių pavidalu jie buvo avansuoti, kaip ir pirma cirkuliuoja šalyje arba sudaro atsargą. Tas pat liečia bėgių gamintojų pelną ir tą 6 milijonų dalį, kuri padengia jų pastovųjį kapitalą. Taigi dviprasmišką frazę apie kapitalo sugrįžimą Niumarčas pavartojo tik užuot pasakęs tiesiai: pinigai liko šalyje, ir, jeigu jie funkcionuoja kaip skolinamasis piniginis kapitalas, skirtumas

pinigų rinkos atžvilgiu (nekalbant apie tai, kad cirkuliacija, gal būt, galėtų suryti didesnį metalinių pinigų kiekį) tėra tas, kad jie yra sunaudojami *A*, o ne *B* sąskaita. Tokios rūšies įdėjimas, kai kapitalas yra perkeliamas į kitas šalis prekių, o ne tauriojo metalo pavidalu, tik tada gali paveikti vekselių kursus (ir net ne vekselių kursus su ta šalimi, kurioje kapitalas yra įdedamas), kai tokių eksportuojamų prekių gamyba reikalauja papildomo kitų užsienio prekių importo. Tokiu atveju ši gamyba negali atsverti šio papildomo importo. Bet tas pat būna tuo atveju, kai yra eksportuojama kreditan, nesvarbu, ar turimas galvoje naujas kapitalo įdėjimas ar paprasti prekybiniai tikslai. Be to, šis papildomasis importas gali grįžtamosios įtakos būdu sukelti papildomą Anglijos prekių paklausą, pvz., kolonijose arba Jungtinėse Valstijose.

———

Anksčiau [1786] Niumarčas sakė, kad dėl Ost-Indijos bendrovės tratų išvežimas iš Anglijos į Indiją esąs didesnis už įvežimą. Seras Čarlzas Vudas pradeda jį šiuo klausimu kryžmiškai kvosti. Šis didesnis išvežimas iš Anglijos į Indiją, palyginti su įvežimu iš Indijos, iš tikrųjų yra realizuojamas įvežimu iš Indijos, už kurį Anglija nemoka jokio ekvivalento: Ost-Indijos bendrovės (šiuo metu Ost-Indijos vyriausybės) tratos yra duoklė, imama iš Indijos. Kaip pavyzdį paimkime 1855 metus: įvežimas iš Indijos į Angliją — 12 670 000 sv. st.; išvežimas iš Anglijos į Indiją — 10 350 000 sv. st. Balansas Indijos naudai 2 250 000 sv. st.* «Jei tuo viskas pasibaigtų, tai šiuos 2 250 000 sv. st. reikėtų viena ar kita forma nusiųsti į Indiją. Bet čia India House** iškelia savo reikalavimus. India House paskelbia, kad gali išduoti tratas į įvairias Indijos prezidentijas 3 250 000 sv. st. sumai. {Ši suma buvo imama Ost-Indijos bendrovės išlaidoms Londone padengti ir akcininkams priklausantiems dividendams išmokėti.} O tai ne tik padengia prekybos keliu atsiradusį 2 250 000 sv. st. balansą, bet ir duoda vieną milijoną pertekliaus» (1917).

1922. {Vudas:} «Vadinasi, šių India House tratų veikiamas išvežimas į Indiją ne padidėja, bet jis pro tanto [atitinkamai] sumažėja?» {Tai turi reikšti, kad sumažėja reikalas padengti įvežimą iš Indijos tokio pat dydžio išvežimu į Indiją.} Ponas Niumarčas tai aiškina tuo, kad anglai už šiuos 3 700 000 sv. st. importuoja į Indiją «gerą valdymą» (1925). Vudas, kuris, būdamas ministru Indijos reikalams, labai gerai pažįsta tą «gero valdymo» rūšį, kurią anglai importavo į Indiją, daro tokią teisingą ir ironišką pastabą (1926): «Tada tas išvežimas, kuris, anot jūsų, yra India House tratų rezultatas, yra gero valdymo, o ne prekių išvežimas».

* — t. y. kokie du milijonai su ketvirčiu; tiksliau 2 320 000. *Red.*
** Žr. pastabą šio tomo 526 puslapyje. *Red.*

Kadangi Anglija «tokiu būdu» daug eksportuoja «geram valdymui» ir kapitalų įdėjimui kitose šalyse,— tai ji gauna įvežimą, visiškai nepriklausomą nuo paprastos prekybos, gauna duoklę iš dalies už eksportuotą «gerą valdymą», iš dalies kaip pajamas iš kapitalų, įdėtų kolonijose ir kitose šalyse, duoklę, už kurią ji neturi mokėti jokio ekvivalento. Todėl yra aišku, kad vekselių kursai nėra paliečiami, jeigu Anglija paprastai suvalgo šią duoklę be pasitiktinio eksporto; taip pat yra aišku, kad kursai nepaliečiami ir tuo atveju, jei ši duoklė vėl įdedama ne Anglijoje, o — gamybiškai ar negamybiškai — užsienyje: jei, pvz., šios duoklės sumai yra siunčiami šaudmenys į Krymą. Be to, kadangi įvežimas iš užsienio įeina į Anglijos pajamas (jis, žinoma, turi būti apmokamas arba ekvivalento nereikalaujančios duoklės pavidalu, arba mainais į šią neapmokėtą duoklę, arba įprastiniu prekyboje būdu), Anglija gali jį arba suvartoti arba vėl įdėti į gamybą kaip kapitalą. Abiem atvejais vekselių kursai nebus paliesti, o to nemato išmintingasis Vilsonas. Ar tam tikrą pajamų dalį sudaro savo šalies ar užsienio produktas — čia pastarasis atvejis numato tik savo šalies produktų mainus į užsienio produktus,— šių pajamų suvartojimas — gamybinis ar negamybinis — nė kiek nepakeičia vekselių kursų, nors ir veikia bendrą gamybos mastą. Tai reikia turėti galvoje įvertinant tai, kas seka toliau.

1934. Vudas klausia jį, kokiu būdu šaudmenų siuntimas į Krymą galėtų paliesti vekselių kursą su Turkija. Niumarčas atsako: «Aš nesuprantu, kodėl paprastas šaudmenų siuntimas būtinai turėtų atsiliepti vekselių kursui, bet tauriojo metalo siuntimas, be abejonės, paliestų kursą». Vadinasi, čia jis skiria piniginės formos kapitalą nuo kitų kapitalo formų. Bet štai Vilsonas klausia:

«1935. Jeigu jūs plačiu mastu eksportuojate kokią nors prekę, negaudami vietoj to atitinkamo importo» {p. Vilsonas pamiršta, kad Anglijos atžvilgiu yra labai didelis importas, vietoj kurio niekad nebuvo atitinkamo eksporto, išskyrus eksportą «gero valdymo» forma arba anksčiau išvežtą kapitalą įdėjimų forma; šiaip ar taip, tai nėra toks importas, kuris įeina į reguliarų prekybos judėjimą. Tačiau šio importo dalykai vėl yra išmainomi, pvz., į Amerikos produktus; ir jeigu Amerikos produktai yra eksportuojami be atitinkamo importo, tai šis momentas nė kiek nepakeičia tos aplinkybės, kad šio importo vertė gali būti suvartota be ekvivalentinio išvežimo į užsienį; jis yra gautas be pasitiktinio eksporto ir todėl gali būti suvartotas, neįeidamas į prekybos balansą}, «tai jūs nesumokate užsienio skolos, kurią jūs užsitraukėte savo įvežimu». {Bet jeigu jūs jau anksčiau apmokėjote šį importą, pvz., suteikdami kreditą užsieniui, tai šiuo atveju nebus užsitraukta jokios skolos, ir šis klausimas neturi nieko bendro su internacionaliniu balansu,— jis yra gamybinė arba negamybinė sąnauda, o čia visai nesvarbu, ar suvartoti produktai yra pagaminti šalies

viduje ar užsienyje.} «Ir todėl tokiu santoriu jūs paliesite vekselių kursus, nes užsienio skola nėra sumokama todėl, kad jūsų eksportas neturi atitinkamo importo. — Tai yra teisinga aplamai įvairių šalių atžvilgiu».

Vilsono paskaitos esmė yra ta, kad kiekvienas eksportas be atitinkamo importo yra tuo pačiu metu importas be atitinkamo eksporto, nes į eksportuojamų prekių gamybą įeina užsieninės, vadinasi, importuojamos prekės. Tariama, kad kiekvienas toks eksportas yra pagrįstas neapmokėtu importu arba sukuria jį — vadinasi, numato arba sukuria užsienio skolą. Tai yra klaidinga, net jei paliksime nuošalyje šias dvi aplinkybes: 1) Anglija turi nemokamą importą, už kurį ji nemoka jokio ekvivalento; pvz., dalį savo importo iš Indijos. Ji gali šį importą išmainyti į importą iš Amerikos, o pastarąjį eksportuoti be pasitiktinio importo; kai dėl vertės, tai Anglija, šiaip ar taip, eksportuoja tik tai, kas jai nieko nėra kainavę. Ir 2) Anglija, gal būt, jau yra apmokėjusi importą, pvz., importą iš Amerikos, kuris sudaro papildomą kapitalą; jeigu ji po to jį suvartoja negamybiškai, pvz., šaudmenų pavidalu, tai toks faktas nesudaro skolos Amerikai ir nepaliečia vekselių kurso su Amerika. Niumarčas prieštarauja pats sau 1934 ir 1935 parodymuose, ir Vudas jam tai nurodo 1938 klausime: «Jei nė viena dalis prekių, sunaudojamų pagaminti tiems dalykams, kuriuos mes išvežame be atitinkamo importo {karinės išlaidos}, nėra gaunama iš šalies, į kurią šie dalykai yra siunčiami, tai kokiu būdu tai gali paliesti vekselių kursą su ta šalimi? Jei tarsime, kad prekyba su Turkija yra įprastinėje pusiausvyros būklėje, tai kokiu būdu vekselių kursą tarp Anglijos ir Turkijos gali paliesti šaudmenų išvežimas į Krymą?» — Čia Niumarčas netenka dvasinės pusiausvyros; jis užmiršta, kad parodyme Nr. 1934 jis jau yra teisingai atsakęs į šį paprastą klausimą, ir sako: «Man atrodo, kad mes jau esame išnagrinėję praktinį klausimą ir dabar įžengiame į labai aukštą metafizinės diskusijos sritį».

{Vilsonas dar ir kitaip išreiškia savo teigimą, kad, esą, vekselių kursą paliečia kiekvienas kapitalo perkėlimas iš vienos šalies į kitą, ar jis įvyksta tauriojo metalo forma ar prekių forma. Vilsonas, suprantama, žino, kad vekselių kursą paliečia palūkanų norma, būtent, santykis tarp tų dviejų šalių palūkanų normų, apie kurių tarpusavio vekselių kursą yra kalbama. Jeigu jam pavyks parodyti, kad kapitalo perteklius aplamai, t. y. pirmiausia visokių prekių perteklius, įskaitant čia ir tauriuosius metalus, daro kartu su kitomis aplinkybėmis lemiamą įtaką palūkanų normai, tai jis jau žengs dar vieną žingsnį arčiau prie savo tikslo; didelės šio kapitalo dalies perkėlimas iš vienos šalies į kitą turi savo ruožtu pakeisti palūkanų normą abiejose šalyse, ir kaip tik priešinga kryp-

timi, ir tuo būdu antroje eilėje turi taip pat paveikti vekselių kursą tarp abiejų šalių. — *F. E.*}

Jis rašo žurnale «Economist», kurio redaktorium jis tuo metu buvo (1847, 475 psl.):

«Aišku, kad toks kapitalo perteklius, kurį rodo didelės visokios rūšies atsargos, įskaitant čia ir taurųjį metalą, turi neišvengiamai atvesti ne tik į žemas kainas prekėms aplamai, bet ir į žemesnę palūkanų normą už kapitalo naudojimą(1). Jei mes turime savo rankose prekių atsargą, kurios šaliai pakanka dvejų artimiausių metų laikui, tai šių prekių disponavimas tam tikram laikotarpiui įgyjamas pagal kur kas žemesnę palūkanų normą negu tuo atveju, jei šios atsargos pakaktų vos dviem mėnesiams(2). Bet kurios piniginės paskolos, kokia forma jos bebūtų teikiamos, reiškia tik tai, kad prekių disponavimas pereina iš vieno asmens kitam. Todėl jei prekių yra labai daug, tai už pinigų skolinimą imama palūkanų norma turi būti žema, jei prekių yra maža, palūkanų norma turi būti aukšta(3). Jei prekės plaukia gausiau, pardavėjų skaičius, palyginti su pirkėjų skaičium, didės, ir tokiu mastu, kokiu prekių kiekis viršija betarpiško vartojimo poreikius, vis didesnė ir didesnė jų dalis turi būti palikta vėlesniam vartojimui. Tokiomis aplinkybėmis prekių savininkas sutiks jas parduoti išsimokėtinai arba kreditan jam mažiau naudingomis sąlygomis negu tuo atveju, jeigu jis būtų tikras, kad visa jo atsarga bus išparduota per keletą savaičių»(4).

Dėl teiginio(1) reikia pažymėti, kad didelis tauriojo metalo *įplaukimas* gali įvykti kartu su gamybos *sumažėjimu*, o tai visada yra pastebima tuojau po krizės. Sekančioje fazėje taurusis metalas gali įplaukti iš šalių, kurios daugiausia gamina taurųjį metalą; kitų prekių įvežimą šiuo laikotarpiu paprastai išlygina išvežimas. Šiose dviejose fazėse palūkanų norma yra žema ir kyla tik lėtai; kodėl taip yra, mes jau matėme. Šią žemą palūkanų normą galima buvo visais atvejais pakankamai išaiškinti be kokios nors «didelių visokios rūšies atsargų» įtakos. Ir kaipgi galėtų būti tokia įtaka? Pavyzdžiui, žema medvilnės kaina įgalina verpyklų savininkus ir t. t. gauti aukštą pelną. Tad kodėl palūkanų norma yra žema? Žinoma, ne todėl, kad aukštas yra pelnas, kuris yra gaunamas panaudojant pasiskolintą kapitalą. Bet tiktai ir išimtinai todėl, kad esamomis aplinkybėmis skolinamojo kapitalo paklausa neauga proporcingai šio pelno augimui; vadinasi, skolinamojo kapitalo judėjimas skiriasi nuo pramoninio kapitalo judėjimo. Tuo tarpu «Economist» stengiasi įrodyti kaip tik priešingą dalyką: kad jo judėjimas esąs tolygus pramoninio kapitalo judėjimui.

Teiginys(2) numato prekių rinkos perpildymą,— absurdišką prielaidą, kad yra atsarga, užtikrinanti vartojimą dvejiems metams pirmyn, mes sušvelniname tiek, kad ji įgauna tam tikrą prasmę. Tai

sukeltų kainų kritimą. Už gniutulą medvilnės dabar reikia mokėti mažiau negu anksčiau. Bet iš to jokiu būdu neišeina, kad pinigus gniutului medvilnės nupirkti galima gauti pigiau. Pastarasis reiškinys priklauso nuo pinigų rinkos būklės. Jeigu juos galima gauti pigiau, tai tik todėl, kad komercinis kreditas yra tokioje būklėje, kai jam mažiau tereikia griebtis bankinio kredito negu paprastai. Rinką perpildančios prekės yra pragyvenimo reikmenys arba gamybos priemonės. Žema vienų ir kitų kaina didina pramoninio kapitalisto pelną. Dėl kurios priežasties jis sumažins palūkanų normą, jei ne dėl to, kad yra priešingumas — o anaiptol ne tapatumas — tarp pramoninio kapitalo gausumo ir piniginių paskolų paklausos? Aplinkybės taip susiklosto, kad pirkliui ir pramonininkui yra lengviau kredituoti vienas kitą; dėl tokio komercinio kredito palengvėjimo ir pramonininkui ir pirkliui yra mažiau reikalingas bankinis kreditas; todėl palūkanų norma gali būti žema. Ši žema palūkanų norma neturi nieko bendro su tauriojo metalo įplaukimu, nors abu dalykai gali būti lygiagrečiai, ir tų pačių priežasčių, kurios sukelia įvežamų prekių kainų sumažėjimą, rezultatas gali taip pat būti įvežto tauriojo metalo perteklius. Jeigu importo rinka tikrai būtų perpildyta, tai toks faktas rodytų importuotų prekių paklausos sumažėjimą, o tai, esant žemoms kainoms, būtų galima išaiškinti tik tuo, kad yra sumažėjusi tėvyninė pramonės gamyba; tai savo ruožtu būtų neišaiškinama esant per dideliam įvežimui žemomis kainomis. Tai yra grynos nesąmonės, kurių tikslas yra parodyti, kad kainų kritimas = palūkanų normos kritimas. Vienas ir antras reiškinys gali būti greta tuo pačiu metu. Bet tokiu atveju čia pasireiškia tai, kad kryptys, kuriomis vyksta pramoninio kapitalo judėjimas ir skolinamojo piniginio kapitalo judėjimas, yra priešingos, o ne vienodos.

Kodėl už pinigų skolinimą imama palūkanų norma, kaip tai tvirtina teiginys (3), turi būti žema, jei prekių yra per daug, ir vėl yra nesuprantama ir po šių tolesnių samprotavimų. Jei prekės yra pigios, tai tam tikram jų kiekiui nupirkti man reikia, tarkime, 1 000 sv. st. vietoj ankstesnių 2 000. Bet, gal būt, aš ir dabar sunaudosiu 2 000 sv. st., nupirksiu už juos dvigubai daugiau prekių negu anksčiau ir išplėsiu savo komercinę veiklą, avansuodamas tą patį kapitalą, kurį aš, tarkime, turėjau pasiskolinti. Aš perku dabar, kaip ir anksčiau, už 2 000 sv. st. Vadinasi, mano paklausa pinigų rinkoje nepasikeičia, nors mano paklausa prekių rinkoje, sumažėjus prekių kainoms, padidėja. Bet jei ši paklausa sumažėja, t. y. jei gamyba — priešingai visiems «Economist'o» dėsniams — neišsiplečia kritus prekių kainoms, tai ir skolinamojo piniginio kapitalo paklausa turėtų sumažėti, nors pelnas padidėtų; bet šis didėjantis pelnas sukurtų skolinamojo kapitalo paklausą. Beje, žemas prekių kainų lygis gali atsirasti dėl trijų priežasčių. Pirma, dėl nepakankamos paklausos. Tada palūkanų norma yra žema to-

dėl, kad gamyba yra susilpnėjusi, o ne todėl, kad prekės yra pigios, nes šis pigumas teišreiškia nurodytą susilpnėjimą. Arba jo priežastis gali būti per didelė pasiūla palyginti su paklausa. Tai gali būti dėl rinkų ir t. t. perpildymo, vedančio į krizę, ir pačios krizės metu tai gali sutapti su aukšta palūkanų norma, arba tai gali būti dėl to, kad yra kritusi prekių vertė ir, vadinasi, ta pati paklausa gali būti patenkinta žemesnėmis kainomis. Kodėl šiuo pastaruoju atveju turi kristi palūkanų norma? Todėl, kad auga pelnas? Jei todėl, kad dabar reikia mažiau piniginio kapitalo, norint gauti tą patį gamybinį arba prekinį kapitalą, tai ši aplinkybė tik įrodytų, jog pelnas yra atvirkščiai proporcingas palūkanų normai. Šiaip ar taip, bendrasis «Economist'o» teiginys yra klaidingas. Žemos prekių piniginės kainos ir žema palūkanų norma nebūtinai sutampa. Priešingu atveju neturtingiausiose šalyse, kur produktų piniginės kainos yra žemiausios, ir palūkanų norma turėtų būti žemiausia, o turtingiausiose šalyse, kur žemės ūkio produktų piniginės kainos yra aukščiausios, ir palūkanų norma turėtų būti aukščiausia. Aplamai imant, ir «Economist» sutinka, kad jei krinta pinigų vertė, tai ši aplinkybė nė kiek nepaveikia palūkanų normos. 100 sv. st. duos, kaip ir anksčiau, 105 sv. st.; jei 100 sv. st. vertė dabar yra mažesnė, tai mažesnė yra ir 5 sv. st. palūkanų vertė. Santykis nepasikeičia padidėjus arba sumažėjus pradinės sumos vertei. Tam tikras prekių kiekis, imamas kaip vertė, yra lygus tam tikrai pinigų sumai. Jeigu jo vertė pakyla, tai ji yra lygi didesnei pinigų sumai; atvirkščiai būna tuo atveju, kai vertė sumažėja. Jei vertė = 2 000, tai 5% = 100; jeigu ji = 1 000, tai 5% = 50. Bet tai nė kiek nepakeičia palūkanų normos. Teisinga yra tik tai, kad reikia stambesnių piniginių paskolų, kai yra būtini 2 000 sv. st. vietoj 1 000 sv. st., kad būtų galima parduoti tą patį prekių kiekį. Bet šiuo atveju tai parodo tik atvirkščią proporciją tarp pelno ir palūkanų normos. Nes pelnas auga atpingant pastoviojo ir kintamojo kapitalo elementams, o palūkanų norma krinta. Tačiau gali būti ir atvirkščiai ir dažnai tikrai taip būna. Pavyzdžiui, medvilnė gali būti pigi todėl, kad nėra paklausos verpalams ir audiniams; ji gali būti palyginti brangi todėl, kad didelis pelnas medvilnės pramonėje sukelia didelę jos paklausą. Antra vertus, pramonininkų pelnas gali būti aukštas kaip tik todėl, kad medvilnės kaina yra žema. Hebardo lentelė parodo, kad palūkanų normos judėjimas ir prekių kainų judėjimas vyksta visiškai nepriklausomai vienas nuo antro, kai tuo tarpu palūkanų normos judėjimas tiksliai prisitaiko prie metalo atsargos ir vekselių kursų judėjimų.

«Vadinasi, jeigu yra prekių perteklius, tai už pinigų skolinimą imama palūkanų norma turi būti žema», sako «Economist». Kaip tik priešingas reiškinys yra pastebimas krizių metu; prekių yra perteklius, jų negalima paversti pinigais, ir todėl palūkanų norma yra aukšta; kitoje ciklo fazėje viešpatauja didelė prekių

paklausa, todėl kapitalas lengvai įplaukia atgal, bet tuo pačiu metu prekių kainos kyla, ir ryšium su tuo, kad kapitalas įplaukia atgal lengvai, palūkanų norma yra žema. «Jeigu jų {prekių} yra maža, tai ji turi būti aukšta». Ir vėl kaip tik priešingai būna depresijos [Abspannung] metu tuojau po krizės. Prekių yra maža — absoliučiai, o ne paklausos atžvilgiu,— ir palūkanų norma yra žema.

Dėl teiginio (4). Yra pakankamai aišku, kad esant perpildytai rinkai, prekių savininkas jas atiduos pigiau,— jeigu jis aplamai galės jas parduoti,— negu tuo atveju, kai yra numatomas greitas esamų prekių atsargų išsekimas. Mažiau aišku yra tai, kodėl šiuo atveju turi kristi palūkanų norma.

Jei rinka yra importuotų prekių perpildyta, tai palūkanų norma gali pakilti todėl, kad savininkai, kurie nenori išmesti į rinką savo prekių bet kuria kaina, vis daugiau reikalauja skolinamojo kapitalo. Ji gali sumažėti todėl, kad lengvai prieinamas komercinis kreditas išlaiko palyginti žemame lygyje bankinio kredito paklausą.

«Economist» mini, kaip smarkiai paveikė 1847 metų kursus palūkanų normos pakilimas ir kitokios rūšies spaudimas pinigų rinkai. Tačiau nereikia užmiršti, kad, nepaisant kursų pasikeitimo, aukso išplaukimas tebevyko iki balandžio pabaigos; posūkis čia įvyko tik gegužės mėnesio pradžioje.

1847 m. sausio 1 d. banko metalo atsarga buvo 15 066 691 sv. st.; palūkanų norma — $3^1/_2$%; trijų mėnesių kursas į Paryžių — 25.75; į Hamburgą — 13.10; į Amsterdamą — $12.3^1/_4$. Kovo 5 d. metalo atsarga krito iki 11 595 535 sv. st.; diskontas pakilo iki 4%; vekselių kursas į Paryžių krito iki $25.67^1/_2$, į Hamburgą — iki $13.9^1/_4$, į Amsterdamą — iki $12.2^1/_2$. Aukso išplaukimas tebesitęsė; žr. dedamą lentelę:

1847 m.	Tauriųjų metalų atsarga Anglijos banke	Pinigų rinka	Aukščiausias trijų mėnesių vekselių kursas		
			Paryžius	Hamburgas	Amsterdamas
Kovo 20 d. . .	11 231 630 sv. st.	Banko diskontas 4%	$25.67^1/_2$	$13.9^3/_4$	$12.2^1/_2$
Balandžio 3 d.	10 246 410 „ „	„ „ 5%	25.80	13.10	$12.3^1/_2$
„ 10 d.	9 867 053 „ „	Didelis pinigų trūkumas	25.90	$13.10^1/_3$	$12.4^1/_2$
„ 17 d.	9 329 941 „ „	Banko diskontas $5^1/_2$%	$26.02^1/_2$	$13.10^3/_4$	$12.5^1/_2$
„ 24 d.	9 213 890 „ „	Depresija	26.05	13.13	12.6
Gegužės 1 d.	9 337 716 „ „	Didėjanti depresija	26.15	$13.12^3/_4$	$12.6^1/_2$
„ 8 d.	9 588 759 „ „	Didžiausia depresija	$26.27^1/_2$	$13.15^1/_2$	$12.7^3/_4$

1847 metais visas tauriojo metalo eksportas iš Anglijos sudarė 8 602 597 sv. st.

Iš šios sumos išvežta į	Jungtines Valstijas	3 226 411 sv. st.
„ „ „ „ „	Prancūziją	2 479 892 „ „
„ „ „ „ „	Hanzos miestus	958 781 „ „
„ „ „ „ „	Olandiją	247 743 „ „

Nepaisant kurso pasikeitimo kovo pabaigoje, dar visą mėnesį tęsiasi aukso išplaukimas; matyt, į Jungtines Valstijas.

«Čia mes matome» {sako «Economist», 1847, 984 psl.}, «kaip greitai ir griežtai palūkanų normos pakėlimas ir po jo sekę piniginiai sunkumai pagerino nepalankų kursą ir pakeitė aukso judėjimą, tad jis vėl ėmė plaukti į Angliją. Šis poveikis atsirado visiškai nepriklausomai nuo mokėjimų balanso. Padidėjusi palūkanų norma sumažino Anglijos ir užsienio vertybinių popierių kainas ir paskatino pirkti jų daug užsienio sąskaita. Tai padidino Anglijos išrašytų vekselių sumą, tačiau antra vertus, esant aukštai palūkanų normai, sunkumai gauti pinigų buvo tokie dideli, kad šių vekselių paklausa sumažėjo, o jų suma padidėjo. Dėl tos pačios priežasties užsakymai užsienio prekėms buvo anuliuoti, į užsienio vertybinius popierius įdėti Anglijos kapitalai buvo realizuoti ir pinigai buvo nusiųsti į Angliją įdėjimui. Antai, mes skaitome «Rio de Janeiro Prices Current» gegužės 10 d. numeryje: «Vekselių {į Angliją} kursas vėl krito, svarbiausia dėl to, kad sumos iš žymiais kiekiais Anglijos sąskaita parduodamų {Brazilijos} valstybinių vertybinių popierių ėmė slėgti rimesų rinką». Taigi Anglijos kapitalas, kuris buvo įdedamas užsienyje į įvairius vertybinius popierius, kai palūkanų norma čia buvo labai žema, sugrįžo atgal, palūkanų normai pakilus».

ANGLIJOS PREKYBOS BALANSAS

Viena Indija turi mokėti apie 5 milijonus duoklės už «gerą valdymą», palūkanas ir dividendus už britų kapitalą ir t. t., be to, čia dar nėra atsižvelgta į tas sumas, kurias kasmet išsiunčia į Angliją, turėdami tikslą jas ten įdėti, iš dalies valdininkai kaip savo algos santaupas, iš dalies anglų pirkliai kaip savo pelno dalį. Dėl tų pačių priežasčių iš kiekvienos britų kolonijos nuolat turi būti daromos didelės pinigų perlaidos. Dauguma bankų Australijoje, Vest-Indijoje, Kanadoje yra įsteigti britų kapitalu, dividendai turi būti mokami Anglijoje. Be to, Anglija turi didelį kiekį užsienio — Europos, Šiaurės Amerikos ir Pietų Amerikos valstybinių popierių, už kuriuos ji turi gauti palūkanas. Čia dar prisideda ir jos dalyvavimas užsienio geležinkeliuose, kanaluose, rūdos kasyklose ir t. t. su atitinkamais dividendais. Mokėjimai remiantis visomis šiomis pozicijomis yra atliekami beveik vien produktais, virš Anglijos

išvežimo sumos. Antra vertus, tos sumos, kurios išplaukia iš Anglijos užsienin Anglijos vertybinių popierių savininkams, ir sumos, kurias anglai sunaudoja užsienyje, yra palyginti su tuo menkos.

Šis klausimas, kadangi jis liečia prekybos balansą ir vekselių kursus, yra «kiekvienu konkrečiu momentu laiko klausimas. Paprastai... Anglija suteikia ilgalaikius kreditus už savo išvežimą, o įvežimą ji apmoka grynais pinigais. Tam tikrais momentais šis mokėjimo terminų skirtumas žymiai veikia kursus. Laikotarpiais, kai mūsų išvežimas žymiai padidėja, kaip kad 1850 metais, turi nuolat didėti ir Anglijos kapitalo įdėjimai... vadinasi, mokėjimai už 1849 metais eksportuotas prekes gali būti gauti tik 1850 metais. Bet jei 1850 metais išvežimas viršijo 1849 metų išvežimą 6 milijonais, tai praktinis rezultatas buvo tas, kad iš šalies buvo išsiųsta už šią sumą pinigų daugiau, negu jų įplaukė atgal tais metais; ir tokiu būdu yra daroma įtaka kursams ir palūkanų normai. Bet kai tik mūsų veiklą prislegia [deprimiert] krizė ir mūsų išvežimas smarkiai sumažėja, mokėjimai už didesnį ankstesnių metų eksportą pradeda žymiai viršyti mūsų importo vertę; sutinkamai su tuo kursai pasidaro mums palankūs, kapitalas greitai kaupiasi šalyje ir palūkanų norma krinta» («Economist», 1851 m. sausio 11 d.).

Užsienio vekselių kursas gali keistis

1) veikiant tam tikro momento mokėjimų balansui, kokios priežastys šį balansą beapspręstų,— grynai prekybinės priežastys, kapitalo įdėjimas užsienyje arba valstybės išlaidos karui vesti ir t. t., jei čia yra atliekami mokėjimai grynais pinigais į užsienį.

2) Dėl to, kad tam tikroje šalyje nuvertėja pinigai, ar tai būtų metaliniai, ar popieriniai pinigai. Šiuo atveju kurso pasikeitimas yra grynai nominalus. Jei 1 svaras sterlingų tam tikru momentu atstovauja tik pusei tų pinigų, kuriems jis atstovavo anksčiau, tai, savaime suprantama, jis bus imamas po $12^1/_2$ franko vietoj 25 frankų.

3) Jeigu yra kalbama apie vekselių kursą tarp dviejų šalių, kurių viena naudoja kaip «pinigus» sidabrą, kita — auksą, tai vekselių kursas priklauso nuo abiejų šių metalų santykinės vertės svyravimų, nes tokie svyravimai aiškiai keičia paritetą tarp abiejų metalų. Pastarojo reiškinio pavyzdys gali būti 1850 m. kursai; jie buvo nepalankūs Anglijai, nors jos eksportas nepaprastai padidėjo; tačiau aukso išplaukimo nebuvo. Tai buvo rezultatas to fakto, kad staiga pakilo sidabro vertė palyginti su aukso verte. (Žr. «Economist», 1857 m. lapkričio 30 d.)

Vekselių kurso paritetas už 1 sv. sterlingų: į Paryžių — 25 fr. 20 sant.; į Hamburgą — 13 markių — banko $10^1/_2$ šilingo; į Amsterdamą — 11 florinų 97 centai. Vekselių kursui į Paryžių pakilus virš 25.20, jis darosi vis palankesnis Prancūzijos skolininkams Anglijoje ir Prancūzijos prekių pirkėjams. Ir vieniems ir kitiems da-

bar reikia mažiau svarų sterlingų savo tikslui pasiekti. — Tolimose šalyse, kur nelengva gauti taurųjį metalą, kai yra vekselių trūkumas ir jų nepakanka atlikti mokėjimams Anglijai, natūrali pasekmė yra ta, kad pakyla paprastai į Angliją išvežamų produktų kainos, nes šiems produktams atsiranda didesnė paklausa, kad būtų galima nusiųsti juos į Angliją vietoj vekselių; taip būna dažnai Indijoje.

Nepalankus vekselių kursas ir net aukso išplaukimas gali atsirasti, kai Anglijoje viešpatauja labai didelis pinigų perteklius, kai yra žema palūkanų norma ir aukštos vertybinių popierių kainos.

1848 metais Anglija gavo didelį sidabro kiekį iš Indijos, nes gerų vekselių trūko, o vidutiniški buvo nenoriai imami dėl 1847 metų krizės ir smarkaus kredito sumažėjimo operacijose su Indija. Visas šis sidabras, kai tik jis buvo gautas, tuojau pat susirado kelią į kontinentą, kur revoliucija visur paskatino intensyvų lobių kaupimą. 1850 metais didesnė to paties sidabro dalis nukeliavo atgal į Indiją, nes dėl vekselių kurso būklės tai buvo pelninga.

Monetarinė sistema daugiausia yra katalikiška sistema, kredito sistema — daugiausia protestantiška sistema. «The Scotch hate gold» [«škotai nekenčia aukso»]. Popieriniais pinigais išreikšta piniginė prekių būtis tėra visuomeninė būtis. Tik *tikėjimas* išgano. Tikėjimas pinigine verte kaip imanentine prekių dvasia, tikėjimas gamybos būdu ir jo iš anksto nustatyta tvarka, tikėjimas atskirais gamybos agentais kaip paprastais savo verte savaime didėjančio kapitalo įsikūnijimais. Tačiau kredito sistema yra tiek pat mažai atsipalaidavusi nuo monetarinės sistemos bazės, kiek protestantizmas yra atsipalaidavęs nuo katalikybės pagrindų.

TRISDEŠIMT ŠEŠTASIS SKIRSNIS

IKIKAPITALISTINIAI SANTYKIAI

Palūkanas duodantis kapitalas arba,— kaip galime jį pavadinti jo senovine forma,— lupikiškasis kapitalas kartu su savo broliu-dvyniu, pirkliniu kapitalu, priklauso prie prieštvaninių kapitalo formų, kurios yra egzistavusios žymiai anksčiau už kapitalistinį gamybos būdą ir yra sutinkamos įvairiausiose ekonominėse visuomeninėse formacijose.

Kad lupikiškasis kapitalas galėtų egzistuoti, tereikia vieno: bent dalis produktų turi virsti prekėmis ir kartu su prekine prekyba turi išsivystyti įvairios pinigų funkcijos.

Lupikiškojo kapitalo vystymasis yra susijęs su pirklinio kapitalo ir specialiai su pinigų prekyboje veikiančio kapitalo vystymusi. Senovės Romoje, pradedant paskutiniais respublikos metais, kai manufaktūros lygis buvo daug žemesnis už vidutinį antikinio pasaulio išsivystymo lygį, pirklinis kapitalas, pinigų prekyboje veikiantis kapitalas ir lupikiškasis kapitalas pasiekė — antikinių formų ribose — aukščiausią išsivystymo tašką.

Mes matėme, kokiu būdu pinigai neišvengiamai veda į lobių kaupimą. Tačiau profesionalus lobių sudarytojas svarbią reikšmę įgyja tik tada, kai jis virsta lupikautoju.

Pirklys skolinasi pinigus, norėdamas su jų pagalba gauti pelno, panaudoti juos kaip kapitalą, t. y. sunaudoti. Vadinasi, ir esant ankstesnėms formoms pinigų skolintojas stovi priešais jį visiškai taip pat, kaip ir priešais šiuolaikinį kapitalistą. Specifinį šio santykio pobūdį jautė jau katalikų universitetai. «Alkalos, Salamankos, Ingolštato, Freiburgo universitetas Breisgave, Mainco, Kelno ir Triro universitetai vienas po kito pripažino, kad imti palūkanas už prekybines paskolas yra teisėtas dalykas. Šios pirmųjų penkių universitetų sankcijos buvo įrašytos į Lijono miesto konsulato archyvus ir išspausdintos veikalo «Traité de l'usure et des intérêts», Lyon, Bruyset-Ponthus priede» (M. Augier: «Le Crédit public etc.», Paris 1842, 206 psl.). Esant visoms toms formoms, kuriomis vergovinis ūkis (ne patriarchalinis, bet toks, koks jis susidarė vėliausioje graikų ir romėnų epochoje) egzistuoja kaip turtėjimo priemonė, vadinasi, kai pinigai yra priemonė svetimam

darbui pasisavinti nuperkant vergus, žemę ir t. t.,— pinigai kaip tik todėl, kad jie gali būti sunaudojami tokiu būdu, gali būti panaudojami kaip kapitalas, gali duoti palūkanas.

Tačiau būdingos formos, kuriomis lupikiškasis kapitalas egzistuoja prieš atsirandant kapitalistiniam gamybos būdui, yra dvejopos. Aš sakau — būdingos formos. Tos pačios formos pasikartoja kapitalistinės gamybos pagrindu, bet tik kaip priklausomos formos. Čia jos jau nėra formos, kurios apsprendžia palūkanas duodančio kapitalo pobūdį. Šios dvi formos yra tokios: *pirma*, lupikavimas skolinant pinigus išlaidžiai diduomenei, daugiausia žemės savininkams; *antra*, lupikavimas skolinant pinigus smulkiesiems gamintojams, kuriems priklauso jų darbo sąlygos ir prie kurių priklauso ir amatininkas, bet ypač valstietis, nes, esant ikikapitalistiniams santykiams, aplamai leidžiantiems egzistuoti smulkiems savarankiškiems atskiriems gamintojams, didžiulę pastarųjų daugumą turi sudaryti valstiečių klasė.

Ir viena ir kita,— tiek turtingųjų žemės savininkų nuskurdinimas lupikavimu, tiek ir smulkiųjų gamintojų iščiulpimas,— atveda į stambių piniginių kapitalų susidarymą ir jų koncentraciją. Tačiau kokiu laipsniu šis procesas panaikina senąjį gamybos būdą, kaip tai yra buvę šiuolaikinėje Europoje, ir ar jo vietą užima kapitalistinis gamybos būdas,— tai ištisai priklauso nuo istorinės išsivystymo pakopos ir nuo konkrečių aplinkybių.

Lupikiškasis kapitalas, kaip būdinga palūkanas duodančio kapitalo forma, atitinka iš savo darbo gyvenančių valstiečių ir smulkių amatininkų smulkiosios gamybos vyravimą. Ten, kur — pvz., esant išsivysčiusiam kapitalistiniam gamybos būdui — darbo sąlygos ir darbo produktas stovi priešais darbininką kaip kapitalas, darbininkui kaip gamintojui nėra reikalo skolintis pinigų. O jeigu jis skolinasi pinigų, tai savo asmeniniams reikalams, pvz., lombarde. Bet ten, kur darbininkas yra savo darbo sąlygų ir savo produkto savininkas — tikras ar nominalus, — jis kaip gamintojas tam tikru būdu santykiauja su pinigų skolintojo kapitalu, kuris stovi priešais jį kaip lupikiškasis kapitalas. Niumenas šį faktą išreiškia vulgaria forma, teigdamas, kad bankininkas yra gerbiamas, o lupikautojas yra nekenčiamas ir niekinamas, nes pirmasis skolina pinigus turtingiesiems, antrasis — vargšams (F. W. Newman: «Lectures on Political Economy», London 1851, 44 psl.). Jis nepastebi, kad tarp bankininko ir lupikautojo yra dviejų visuomeninių gamybos būdų ir juos atitinkančių visuomeninės santvarkos formų skirtumas, tad klausimas nėra išsprendžiamas priešpastatant vargšą turtingajam. Iš tikrųjų lupikavimas, kuris iščiulpia vargingą smulkųjį gamintoją, paprastai egzistuoja lygia greta su lupikavimu, kuris iščiulpia turtingą stambų žemvaldį. Kai Romos patricijų lupikavimas galutinai nuskurdino Romos plebėjus,

smulkiuosius valstiečius, šiai išnaudojimo formai atėjo galas ir smulkiavalstietiško ūkio vietą užėmė grynai vergovinis ūkis.

Visą perteklių virš būtiniausių gamintojo pragyvenimo reikmenų (virš sumos, kuri paskiau sudaro darbo užmokestį) gali palūkanų forma praryti lupikautojas (tai paskiau pasireiškia kaip pelnas ir žemės renta), ir todėl yra be galo absurdiška lyginti dydį *šių* palūkanų, kurios atima *visą* pridedamąją vertę, išskyrus tai, kas atitenka valstybei, su šiuolaikinės palūkanų normos dydžiu, kai palūkanos — bent normalios — sudaro tik dalį šios pridedamosios vertės. Čia užmirštama, kad samdomasis darbininkas pagamina ir atiduoda kapitalistui, kuris jį samdo, pelną, palūkanas ir žemės rentą, žodžiu tariant, visą pridedamąją vertę. Keris daro šį beprasmišką palyginimą, norėdamas tuo parodyti, koks yra naudingas darbininkams kapitalo išsivystymas ir jį lydintis palūkanų normos mažėjimas. Toliau, jei lupikautojas, nepasitenkindamas pridedamojo darbo išspaudimu iš savo aukos, t. y. darbininko, pamažu įgyja nuosavybės titulą į pačias jo darbo sąlygas — į žemę, namus ir t. t. — ir nuolat siekia jį tuo būdu eksproprijuoti, tai nereikia užmiršti, kad visiškas darbininko darbo sąlygų eksproprijavimas yra ne rezultatas, kurio siekia kapitalistinis gamybos būdas, o gatava prielaida, kuria jis remiasi. Samdomojo darbo vergas, taip pat kaip ir tikrasis vergas, dėl pačios savo padėties yra pastatytas į tokias sąlygas, kurios atima jam — bent kaip gamintojui — galimybę tapti paskolos davėjo vergu; jis juo gali pasidaryti nebent tik kaip vartotojas. Tokios formos lupikiškasis kapitalas, kai jis iš tikrųjų pasisavina visą betarpišką gamintojų pridedamąjį darbą, nepakeisdamas paties gamybos būdo; kai jos esminė prielaida yra gamintojų nuosavybės arba valdymo teisė į savo darbo sąlygas ir ją atitinkanti susiskaidžiusi smulkioji gamyba; vadinasi, kai kapitalas nepajungia sau darbo betarpiškai ir todėl nestovi priešais jį kaip pramoninis kapitalas, — toks lupikiškasis kapitalas susmukdo šį gamybos būdą, paralyžiuoja gamybines jėgas, užuot jas vystęs, ir kartu įamžina šią nelemtą būklę, kai visuomeninis darbo našumas nesivysto, kaip kapitalistinėje gamyboje, paties darbo sąskaita.

Vadinasi, iš vienos pusės, lupikavimas pakerta ir griauna antikinį ir feodalinį turtą ir antikinę bei feodalinę nuosavybę. Iš antros pusės, jis pakerta ir nuskurdina smulkiavalstietiškąją ir smulkiaburžuazinę gamybą, trumpai tariant, visas formas, kurioms esant gamintojas dar pasireiškia kaip savo gamybos priemonių savininkas. Išsivysčiusio kapitalistinio gamybos būdo sąlygomis darbininkas nėra gamybos sąlygų — lauko, kurį jis dirba, žaliavų, kurias jis perdirba, ir t. t. savininkas. Bet šį gamybos sąlygų atskyrimą nuo gamintojo šiuo atveju atitinka tikrasis paties gamybos būdo perversmas. Išsisklaidę darbininkai sutelkiami į stambią dirbtuvę atskiroms, glaudžiai viena su kita susijusioms [ineinandergreifen-

der] funkcijoms atlikti; darbo įrankis virsta mašina. Pats gamybos būdas jau nebesuderinamas su šiuo gamybos įrankių išsiskaidymu, susijusiu su smulkia nuosavybe, lygiai taip pat, kaip nebesuderinamas su pačių darbininkų izoliuotumu. Kapitalistinėje gamyboje lupikavimas jau nebegali atskirti gamybos sąlygų nuo gamintojo, nes jos jau yra atskirtos.

Lupikavimas centralizuoja piniginį turtą ten, kur gamybos priemonės yra susiskaidžiusios. Lupikavimas nepakeičia gamybos būdo, bet įsisiurbia į jį kaip parazitas ir nepaprastai jį susmukdo. Jis iščiulpia, išsekina jį ir verčia atgaminimą vykti vis skurdesnėmis sąlygomis. Iš čia kyla žmonių neapykanta lupikautojams, kuri ypač stipri buvo antikiniame pasaulyje, kur gamintojo gamybos sąlygų nuosavybė kartu buvo politinių santykių, piliečio savarankiškumo pagrindas.

Kol viešpatauja vergovė arba kol pridedamąjį produktą praryja feodalas bei jo šeimyna ir į lupikautojo valdžią patenka vergvaldys arba feodalas, gamybos būdas lieka vis tas pats; jis tik pradeda sunkiau slėgti darbininkus. Skolose paskendęs vergvaldys arba feodalas iščiulpia daugiau, nes iš jo paties yra daugiau iščiulpiama. Arba jis galų gale užleidžia savo vietą lupikautojui, kuris pats pasidaro žemvaldžiu arba vergvaldžiu, kaip senovės Romos raiteliai. Vieton senojo išnaudotojo, kurio išnaudojimas buvo daugiau ar mažiau patriarchalinio pobūdžio, kadangi jis daugiausia buvo politinės valdžios įrankis, stoja žiaurus, pinigams godus praturtėjėlis. Bet pats gamybos būdas nepasikeičia.

Visų ikikapitalistinių gamybos būdų sąlygomis lupikavimas daro revoliucionizuojančią įtaką tik tuo, kad jis griauna ir naikina nuosavybės formas, kurių tvirtu pagrindu ir nenutrūkstamu atgaminimu ta pačia forma remiasi politinė santvarka. Esant azijatiškoms formoms lupikavimas gali egzistuoti labai ilgai, nesukeldamas nieko kito, kaip tik ekonominį nusmukimą ir politinę korupciją. Tik ten ir tada, kur ir kada yra kitos kapitalistinio gamybos būdo sąlygos, lupikavimas pasireiškia kaip vienas iš įrankių, kurie sukuria naują gamybos būdą, nuskurdindami, iš vienos pusės, feodalus ir smulkiąją gamybą, centralizuodami, iš antros pusės, darbo sąlygas ir paversdami jas kapitalu.

Viduramžiais nė vienoje šalyje nesusidarydavo bendra palūkanų norma. Bažnyčia aplamai draudė bet kokius santorius, kurie duoda palūkanas. Įstatymai ir teismai silpnai teužtikrindavo skolų grąžinimą. Tuo didesnė buvo palūkanų norma atskirais atvejais. Menka pinigų cirkuliacija, būtinumas daugumą mokėjimų atlikti grynais pinigais vertė skolintis pinigų ir kartu tuo daugiau, kuo silpniau buvo išsivysčiusios vekselių operacijos. Tiek palūkanų norma, tiek ir pati lupikavimo sąvoka buvo labai skirtinga. Karolio Didžiojo laikais buvo laikoma lupikavimu, jei kas nors imdavo 100%. Lindau mieste prie Bodeno ežero vietiniai piliečiai imdavo

1348 metais 216$^{2}/_{3}$%. Ciuriche Taryba nustatė 43$^{1}/_{3}$% kaip teisėtą palūkanų normą. Italijoje kartais reikėdavo mokėti 40%, nors XII—XIV šimtmečiais įprastinė norma neviršijo 20%. Veronoje buvo nustatyta 12$^{1}/_{2}$% kaip teisėta palūkanų norma. Imperatorius Fridrichas II nustatė 10%, bet tik žydams. Krikščionių jis nenorėjo liesti. 10% buvo įprastinė norma jau XIII amžiuje vokiečių žemėse prie Reino (Hüllmann: «Geschichte des Städtewesens», II, 55—57 psl.).

Lupikiškasis kapitalas turi kapitalui būdingą išnaudojimo būdą, bet neturi jam būdingo gamybos būdo. Šis santykis pasikartoja ir buržuazinėje ekonomikoje atsilikusiose pramonės šakose arba tokiose šakose, kurios priešinasi perėjimui į šiuolaikinį gamybos būdą. Pavyzdžiui, jei mes norėtume palyginti Anglijos palūkanų normą su Indijos palūkanų norma, tai šiam tikslui mes turėtume imti ne Anglijos banko palūkanų normą, bet, pvz., tą palūkanų normą, kurią iš smulkiųjų naminės pramonės gamintojų ima tie, kurie jiems skolina smulkias mašinas.

Priešingai vartojamajam turtui lupikavimas istoriškai yra svarbus tuo, kad jis pats yra kapitalo atsiradimo procesas. Lupikiškasis kapitalas ir pirklinis turtas padeda susidaryti nuo žemės nuosavybės nepriklausomam piniginiam turtui. Kuo mažiau yra išsivystęs produkto kaip prekės pobūdis, kuo mažiau mainomoji vertė yra pajungusi sau gamybą visu jos platumu ir gilumu, tuo didesniu mastu pinigai yra turtas tikrąja šio žodžio prasme, turtas kaip toks, visuotinis turtas, priešingai jo ribotam pasireiškimui vartojamosiomis vertėmis. Tuo remiasi lobių kaupimas. Paliekant nuošalyje pinigus kaip pasaulinius pinigus ir kaip lobį, pinigai kaip tik mokėjimo priemonės forma pasireiškia kaip absoliuti prekės forma. Ir kaip tik jų kaip mokėjimo priemonės funkcija yra ta funkcija, kuri išvysto palūkanas, o kartu ir piniginį kapitalą. Išlaidus ir demoralizuojantis turtas nori pinigų kaip pinigų, pinigų kaip priemonės viskam pirkti. (Taip pat skoloms mokėti.) O smulkiajam gamintojui pinigai pirmiausia reikalingi mokėjimams. (Žemvaldžio [an Grundherrn] ir valstybės naudai atitenkančių natūrinių prievolių ir duoklių pavertimas pinigine renta ir piniginiais mokesčiais čia vaidina didelį vaidmenį.) Abiem atvejais pinigai yra reikalingi kaip pinigai. Antra vertus — lobių sudarymas pasidaro realus, įgyvendina savo svajonę tik lupikavimo dėka. Iš lobio savininko reikalaujama ne kapitalo, o pinigų kaip pinigų; tačiau palūkanų dėka jis paverčia sau šį piniginį lobį kapitalu — priemone, kuria pasinaudodamas jis visiškai arba iš dalies užvaldo pridedamąjį darbą, ir taip pat tam tikrą pačių gamybos sąlygų dalį, nors nominaliai pastarosios ir toliau stovi priešais jį kaip svetima nuosavybė. Lupikavimas gyvena lyg gamybos porose, panašiai kaip Epikuro dievai gyveno tarpplanetinėje erdvėje. Pinigų gauti yra tuo sunkiau, kuo mažiau prekinė forma yra

visuotinė produkto forma. Todėl lupikautojas nežino jokių kitų ribų, kaip tik tų asmenų, kuriems reikia pinigų, tiekimo galią [Leistungsfähigkeit] arba pasipriešinimo galią. Smulkiavalstietiškoje ir smulkiaburžuazinėje gamyboje pinigai yra reikalingi kaip pirkimo priemonė daugiausia tais atvejais, kai dėl atsitiktinumo arba kokių nors nepaprastų sukrėtimų darbininkas (kuris, esant šiems gamybos būdams, paprastai dar yra gamybos sąlygų savininkas) netenka gamybos sąlygų arba, mažiausia, negali jų padengti paprastoje reprodukcijos eigoje. Pragyvenimo reikmenys ir žaliavos sudaro svarbiausią šių gamybos sąlygų dalį. Jų pabrangimas gali atvesti į tai, kad jų negalima padengti įplaukomis, gautomis už produktą, paprastas nederlius gali atimti valstiečiui galimybę padengti sėklas in natura [natūriniu pavidalu]. Tie patys karai, kuriais Romos patricijai skurdino plebėjus, versdami pastaruosius atlikti karo prievoles, kurios neleido jiems atgaminti savo darbo sąlygų ir todėl paversdavo juos elgetomis (čia reprodukcijos sąlygų sumenkėjimas, išsekimas arba išnykimas yra vyraujanti forma),— pripildydavo patricijų sandėlius ir rūsius prisigrobto vario — tuometinių pinigų. Užuot tiesiogiai davę plebėjams jiems būtinas prekes, grūdus, arklius, galvijus, jie skolindavo jiems šį jiems patiems nereikalingą varį ir naudojo tą padėtį tam, kad galėtų išspausti didžiules lupikiškas palūkanas, kurių pagalba jie paversdavo plebėjus savo skolininkais — vergais. Karolio Didžiojo laikais frankų valstiečiai taip pat buvo karų nuskurdinti, vadinasi, jiems nelikdavo nieko kito, kaip iš skolininkų virsti baudžiauninkais. Romos imperijoje, kaip žinoma, neretai atsitikdavo, kad badas priversdavo laisvuosius žmones parduoti savo vaikus ir pačius save į vergovę turtingiesiems. Tokie yra bendri samprotavimai. Kai dėl atskirų atvejų, tai smulkiesiems gamintojams gamybos sąlygų išlaikymas arba praradimas priklauso nuo tūkstančio atsitiktinumų; ir kiekvienas toks atsitiktinumas arba praradimas reiškia nuskurdimą ir yra momentas, kai gali prisisiurbti parazitas-lupikautojas. Pakanka, kad smulkiajam valstiečiui kristų karvė, ir jis jau nebepajėgia vėl pradėti savo atgaminimo senuoju mastu. Dėl to jis patenka į lupikautojo rankas ir, kartą į jas patekęs, jau niekad negali išsivaduoti.

Tačiau tikroji, plati ir savotiška lupikavimo arena yra pinigų kaip mokėjimo priemonės funkcija. Visokios piniginės prievolės, atliktinos nustatytu laiku,— nuoma, mokesčiai, rinkliavos ir t. t., yra susijusios su būtinumu atlikti piniginius mokėjimus. Todėl lupikavimas nuo senovės Romos laikų ir iki mūsų dienų plačiu mastu prisijungia prie mokesčių atpirkėjų, fermiers généraux, receveurs généraux [generalinių mokesčių atpirkėjų, generalinių mokesčių rinkėjų] funkcijos. Vėliau, išsivysčius prekybai ir visuotiniam prekinės gamybos pobūdžiui, pasireiškia pirkimų ir mokėjimų

atsiskyrimas laiko atžvilgiu. Pinigus būtina pateikti nustatytu laiku. Mūsų laikų piniginės krizės įrodo, kad tai gali sudaryti tokias sąlygas, kuriomis dar mūsų laikais piniginis kapitalistas ir lupikautojas susilieja į vieną. Bet tas pats lupikavimas pasidaro svarbiausia priemonė, vis labiau iškelianti būtinumą naudoti pinigus kaip mokėjimo priemones; vis labiau didindamas gamintojo įsiskolinimą, lupikavimas atima iš jo įprastines mokėjimo priemones, nes vienų tik palūkanų mokėjimo našta neleidžia jam reguliariai atgaminti. Pinigams funkcionuojant kaip mokėjimo priemonei, iš šios funkcijos atsiranda lupikavimas ir pastarasis plečia šią funkciją, kuri yra tikroji jo arena.

Kredito vystymasis vyksta kaip reakcija prieš lupikavimą. Tačiau šito reiškinio nereikia klaidingai suprasti ir jokiu būdu ne ta prasme, kuria jį suprasdavo antikiniai rašytojai, bažnyčios tėvai, Liuteris arba ankstyvieji socialistai. Tai reiškia ne daugiau ir ne mažiau, kaip palūkanas duodančio kapitalo pajungimą kapitalistinio gamybos būdo sąlygoms ir poreikiams.

Aplamai ir ištisai imant, palūkanas duodantis kapitalas, esant dabartinei kredito sistemai, prisitaiko prie kapitalistinės gamybos sąlygų. Lupikavimas kaip toks ne tik egzistuoja toliau, bet tautose su išsivysčiusia kapitalistine gamyba išsilaisvina iš tų ribų, kurias jam nustatydavo visi ankstesnieji įstatymai. Palūkanas duodantis kapitalas išlaiko lupikiškojo kapitalo formą, kai yra kalbama apie tokius asmenis, klases arba santykius, kuriems esant neskolinama arba negali būti skolinama kapitalistinio gamybos būdo prasme; kai paskolos yra imamos vargui spaudžiant, pvz., lombarde; kai linksmai gyvenantieji turtuoliai gauna paskolas išlaidžiam gyvenimui; arba kai gamintojas yra nekapitalistinis gamintojas, pvz., smulkusis valstietis, amatininkas ir t. t., vadinasi, kai betarpiškas gamintojas dar yra savo paties gamybos sąlygų savininkas; pagaliau kai pats kapitalistinis gamintojas veikia tokiu mažu mastu, kad priartėja prie anksčiau nurodytųjų gamintojų, kurie dirba patys.

Palūkanas duodančio kapitalo, kadangi jis yra esminis kapitalistinio gamybos būdo elementas, skirtumas nuo lupikiškojo kapitalo anaiptol nėra pati šio kapitalo prigimtis arba pobūdis. Šį skirtumą sudaro tai, kad tėra pasikeitusios jo funkcionavimo sąlygos ir kad jos suteikia visai naują veidą paskolos ėmėjui, stovinčiam priešais pinigų skolintoją. Net tuo atveju, kai turto neturintis žmogus gauna kreditą kaip pramonininkas arba pirklys, tai įvyksta tikintis, kad jis funkcionuos kaip kapitalistas, kad, pasinaudodamas pasiskolintu kapitalu, pasisavins neapmokėtąjį darbą. Kreditas jam teikiamas kaip potenciniam kapitalistui. Ir ši aplinkybė, kuri taip žavi ekonomistus-apologetus, kad tuo būdu žmogus be turto, bet turįs energijos, solidžią reputaciją, sugebėjimų ir komercinių žinių, gali tapti kapitalistu, — juk kapitalistinio gamy-

bos būdo sąlygomis kiekvieno žmogaus prekybinė vertė yra nustatoma daugiau ar mažiau teisingai,— ši aplinkybė, nors ji ir labai smarkiai padeda atsirasti vis naujiems ir naujiems avantiūristams, kurie yra labai nepageidaujami esantiems atskiriems kapitalistams, sustiprina paties kapitalo viešpatavimą, išplečia jo bazę ir leidžia jam rekrutuoti vis naujas ir naujas jėgas iš visuomenės žemutinių sluoksnių. Visai taip pat, kaip viduriniais amžiais tas faktas, kad katalikų bažnyčia savo hierarchiją kūrė iš geriausių tautos protų, nekreipdama dėmesio į luomą, kilmę ir turtą, buvo svarbiausia priemonė kunigų viešpatavimui ir pasauliečių engimui sustiprinti. Kuo daugiau viešpataujanti klasė sugeba priimti į savo tarpą įžymiausius žmones iš engiamųjų klasių, tuo tvirtesnis ir pavojingesnis yra jos viešpatavimas.

Užuot prakeikę palūkanas duodantį kapitalą aplamai, šiuolaikinės kredito sistemos iniciatoriai, atvirkščiai, jį tvirtai pripažįsta ir remiasi šiuo pripažinimu.

Mes čia nekalbame apie reakciją prieš lupikavimą, kuri stengėsi apginti nuo jo vargšus, kaip tai darė, pvz., Monts-de-piété [skolinamosios kasos] (1350 metais Sarlene Franš-Kontės provincijoje, vėliau, 1400 ir 1479 metais, Perudžijoje ir Savonoje Italijoje). Šios įstaigos yra minėtinos tik todėl, kad jomis pasireiškė ta istorijos ironija, kuri gerus norus, juos įgyvendinant, paverčia tiesiogine priešybe. Anglijos darbininkų klasė sumoka, vidutiniškai įvertinant, 100% lombardams, šiems Monts-de-piété palikuonims[21]. Mes taip pat nekalbame apie kreditines fantazijas kokio nors dr. Hiu Čemberleno arba Džono Brisko, paskutiniame XVII amžiaus dešimtmetyje norėjusių atpalaiduoti anglų aristokratiją nuo lupikavimo, suorganizuojant žemės banką su popieriniais pinigais, kurie būtų užtikrinami žemės nuosavybe[22].

Kredito asociacijos, susidariusios XII ir XIV šimtmečiais Venecijoje ir Genujoje, atsirado todėl, kad jūrų prekybai ir šia

---

[21] «Lombardų imama palūkanų norma pasidaro tokia nepaprastai didelė dėl to, kad tą patį mėnesį dažnai užstatoma ir išperkama, arba dėl to, kad vienas daiktas užstatomas, norint išpirkti kitą ir kartu gauti nedidelį skirtumą pinigais. Londone yra 240 leistų lombardų ir provincijoje apie 1450. Juose įdėtas kapitalas sudaro maždaug 1 milijoną. Jis padaro mažiausia tris apyvartas per metus, kiekvieną kartą duodamas vidutiniškai $33^1/_2$%; tuo būdu Anglijos žemutinės klasės kasmet sumoka 100% už laikiną 1 milijono paskolą, neskaitant laiku neišpirktų užstatytų daiktų praradimo» (*J. D. Tuckett:* «A History of the Past and Present State of the Labouring Population», London 1846, I, 114 psl.).

[22] Net savo veikalų antraštėse jie nurodydavo kaip svarbiausią savo tikslą «bendrą žemvaldžių gerovę, didelį žemės nuosavybės vertės pakėlimą, diduomenės ir gentry [smulkiosios bajorijos] ir t. t. išvadavimą nuo mokesčių, jų metinių pajamų padidinimą» ir t. t. Anot jų, nukentėtų tik lupikautojai, šie blogiausi nacijos priešai, kurie yra padarę bajorijai ir yeomanry [nepriklausomai valstietijai] daugiau žalos, negu galėtų padaryti Prancūzijos armijos įsiveržimas.

pastarąja pagrįstai didmeninei prekybai reikėjo atsipalaiduoti nuo senoviškų lupikautojų ir pinigų prekybos monopolizuotojų viešpatavimo. Jei šiuose miestuose-respublikose įsteigti tikrieji bankai buvo tuo pačiu metu viešojo kredito įstaigos, iš kurių valstybė gaudavo paskolas už mokesčius, kurie bus gauti, tai nereikia užmiršti, kad šias asociacijas sukūrę pirkliai patys buvo pirmieji žmonės šiose valstybėse ir buvo tiek pat suinteresuoti atpalaiduoti nuo lupikautojų savo vyriausybę, kaip ir patys nuo jų atsipalaiduoti[23]; šiomis priemonėmis jie tikėjosi dar labiau ir tvirčiau pajungti sau valstybę. Todėl, kai turėjo būti įsteigtas Anglijos bankas, toriai prieštaravo: «Bankai yra respublikoniškos įstaigos. Klestintieji bankai yra Venecijoje, Genujoje, Amsterdame ir Hamburge. Bet kas yra kada nors girdėjęs apie Prancūzijos arba Ispanijos banką?»

1609 metais įsteigtas Amsterdamo bankas, taip pat mažai, kaip ir Hamburgo bankas (1619 m.), reiškia naują šiuolaikinio kredito išsivystymo epochą. Tai buvo grynai depozitinis bankas. Banko leidžiami bonai iš tikrųjų tebuvo pakvitavimas apie bankan įdėto tauriojo metalo gavimą monetomis arba lydiniais ir cirkuliavo tik su jų gavėjų perleidžiamuoju užrašu. Tačiau Olandijoje kartu su prekyba ir manufaktūra išsivystė komercinis kreditas bei pinigų prekyba, ir palūkanas duodantis kapitalas pačios vystymosi eigos buvo pajungtas pramoniniam ir prekybiniam kapitalui. Tai pasireiškė jau žema palūkanų norma. Bet Olandija XVII amžiuje buvo laikoma, kaip ir dabartinė Anglija, pažangiausia šalimi ekonominio išsivystymo prasme. Senoviško lupikavimo, kuris rėmėsi neturtu, monopolis išnyko ten savaime.

Per visą XVIII amžių girdėti garsūs balsai,— ir įstatymų leidėjai veikia ta pačia kryptimi,— kurie reikalauja, nurodydami Olandijos pavyzdį, priverstinai sumažinti palūkanų normą tuo tikslu, kad palūkanas duodantis kapitalas būtų pajungtas prekybiniam ir pramoniniam kapitalui, o ne atvirkščiai. Vyriausias vadovas yra seras Džozajus Čaildas, Anglijos normalios privačių bankų sistemos tėvas. Jis reklamuojasi esąs prieš lupikautojų monopolį visiškai taip pat, kaip stambi gatavų drabužių firma Mozesas

[23] «Pavyzdžiui, dar Anglijos Karolis II turėjo mokėti «auksakaliams» (bankininkų pirmtakams) didžiules lupikiškas palūkanas ir ažio, 20—30%. Tokios pelningos operacijos skatino «auksakalius» duoti karaliui vis naujas ir naujas paskolas, iš anksto operuoti visomis būsimomis mokesčių įplaukomis, imti kaip laidą bet kurį parlamento leistą piniginį asignavimą, kai tik jis bus realizuotas, o taip pat rungtyniauti tarpusavyje superkant ir priimant užstatu bills [vekselius], orders [asignavimus] ir tallies [mokestinius dokumentus], tad faktiškai visos valstybinės pajamos ėjo per jų rankas» (*John Francis:* «History of the Bank of England», London 1848, I, 31 psl.). «Steigti banką jau anksčiau buvo siūloma keletą kartų. Pagaliau jis pasidarė būtinas» (ten pat, 38 psl.). «Bankas buvo reikalingas jau vien todėl, kad įgalintų lupikautojų išnaudojamą vyriausybę gauti pinigų pagal pakenčiamą palūkanų normą, laiduojant parlamentiniais asignavimais» (ten pat, 59, 60 psl.).

ir sūnus reklamuoja save kaip kovotoją su «privačių siuvėjų» monopoliu. Šis Džozajus Čaildas kartu yra Anglijos stockjobber'ių [biržos spekuliantų] tėvas. Pavyzdžiui, jis, Ost-Indijos bendrovės autokratas, gina jos monopolį prekybos laisvės vardan. Prieš Tomą Menlį («Interest of Money mistaken») jis rašo: «Kaip priešakinis kovotojas už bailios ir drebančios lupikautojų gaujos interesus jis įrengia savo svarbiausią bateriją kaip tik tokiame punkte, kurį aš esu pripažinęs pačiu silpniausiu... jis tiesiog neigia, kad žema palūkanų norma yra turto priežastis, ir įtikinėja, kad ji tėra pastarojo pasekmė» («Traités sur le Commerce etc.» 1669. Trad. Amsterdam et Berlin 1754). «Jei prekyba yra priemonė, turtinanti šalį, ir jei palūkanų normos sumažinimas padidina prekybą, tai palūkanų normos sumažinimas arba lupikavimo apribojimas yra, be abejonės, labai svarbi vaisinga nacijos turto priežastis. Aplamai nėra nieko absurdiško teigti, kad tuo pačiu metu tas pats daiktas gali tam tikromis sąlygomis būti priežastis, kitomis sąlygomis — pasekmė» (ten pat, 55 psl.). «Kiaušinis yra vištos priežastis, ir višta yra kiaušinio priežastis. Palūkanų normos sumažėjimas gali sukelti turto padidėjimą, o turto padidėjimas gali būti dar didesnio palūkanų normos sumažėjimo priežastis» (ten pat, 156 psl.). «Aš esu darbštumo gynėjas, o mano priešas gina tingėjimą ir dykinėjimą» (179 psl.).

Ši įnirtinga kova su lupikavimu, šis reikalavimas pajungti palūkanas duodantį kapitalą pramoniniam kapitalui tėra pranašautojas organinių formacijų, kurios realizavo šias kapitalistinės gamybos sąlygas šiuolaikinio banko forma, banko, kuris, iš vienos pusės, atima iš lupikiškojo kapitalo jo monopolį, sukoncentruodamas ir mesdamas į pinigų rinką visas nenaudojamas pinigų atsargas, iš antros pusės, apriboja patį tauriųjų metalų monopolį, sukurdamas kreditinius pinigus.

Paskutiniame XVII amžiaus trečdalyje ir XVIII amžiaus pradžioje visuose anglų veikaluose apie bankus mes rasime tokius pat, kaip ir Čaildo veikale, puolimus prieš lupikavimą, reikalavimą atpalaiduoti nuo lupikavimo prekybą, pramonę ir valstybę. Greta to — milžiniškos iliuzijos apie stebuklingą kredito įtaką, tauriųjų metalų demonopolizavimą, jų pakeitimą popieriniais pinigais ir t. t. Škotas Viljamas Patersonas, Anglijos banko ir Škotijos banko steigėjas, turi neabejotiną teisę į Lo Pirmojo titulą.

Prieš Anglijos banką «visi auksakaliai ir skolintojai už užstatus ėmė įnirtingai staugti» (Macaulay: «History of England», IV, 499 psl.). — «Pirmuosius dešimt metų bankas turėjo kovoti su dideliais sunkumais; didelis priešiškumas iš išorės; jo išleisti banknotai buvo imami žymiai žemiau jų nominalinės vertės... auksakaliai (kurių rankose tauriųjų metalų prekyba buvo primityvių bankinių operacijų pagrindas) smarkiai intrigavo prieš banką, nes dėl pastarojo jų operacijos susiaurėjo, jų diskonto norma

sumažėjo, o jų operacijos su vyriausybe perėjo į šio jų priešo rankas» (J. Francis, cit. veik., 73 psl.).

Jau prieš įsteigiant Anglijos banką, 1683 metais, kilo planas įsteigti National Bank of Credit [nacionalinį kredito banką], kurio tikslas, be kita ko, buvo tas, «kad komersantai, jeigu jie turi dideles prekių mases, galėtų, šio banko remiami, atiduoti savo prekes saugoti ir gauti kreditą laiduodami savo nejudamai gulinčiomis atsargomis, galėtų duoti darbo savo tarnautojams ir plėsti savo operacijas, kol ras pelningą rinką, užuot pardavinėję su nuostoliu». Po didelių pastangų šis Bank of Credit [kredito bankas] pagaliau buvo atidarytas Devonshire House Bishopsgate gatvėje. Jis teikė pramonininkams ir pirkliams prekėmis laiduojamas paskolas vekseliais, būtent iki $^3/_4$ tų prekių vertės. Siekdami užtikrinti tokių vekselių cirkuliaciją, kiekvienoje komercinės veiklos šakoje tam tikras asmenų skaičius susijungdavo į bendrovę, kurioje kiekvienas tokių vekselių turėtojas galėjo gauti už juos prekes taip pat lengvai, kaip kad jis mokėtų grynais pinigais. Bankas veikė ne per puikiausiai. Mechanizmas buvo perdaug sudėtingas, rizika prekių nuvertėjimo atveju buvo perdaug didelė.

Įsigilinę į tikrąjį turinį šių veikalų, kurie teoriškai lydėjo ir skatino šiuolaikinio kredito formavimąsi Anglijoje, mes ten nerasime nieko, išskyrus reikalavimą pajungti kapitalistiniam gamybos būdui, kaip vieną jo sąlygų, palūkanas duodantį kapitalą ir aplamai visokias skolinamąsias gamybos priemones. Jei kreipsime dėmesį vien į frazę, tai panašumas, iki pat atskirų posakių, į sensimonistų bankines ir kreditines iliuzijas dažnai yra nuostabus.

Lygiai kaip fiziokratams cultivateur [žemdirbys] reiškia ne tikrąjį žemdirbį, o stambų žemės nuomininką, taip Sen-Simonui, o kai kuriais atvejais ir jo mokiniams, travailleur [darbininkas] reiškia ne darbininką, o pramoninį ir prekybinį kapitalistą. «Un travailleur a besoin d'aides, de seconds, *d'ouvriers;* il les cherche intelligents, habiles, dévoués; il les met à l'oeuvre, et leurs travaux sont productifs». [Travailleur yra reikalingi padėjėjai, bendradarbiai, *darbininkai* [*d'ouvriers*]; jis ieško protingų, sumanių, atsidavusių padėjėjų; jis duoda jiems darbą, ir jų darbas yra gamybinis] («Religion saint-simonienne. Économie politique et Politique», Paris 1831, 104 psl.). Aplamai nereikia užmiršti, kad tik paskutiniame savo veikale «Nouveau Christianisme» Sen-Simonas tiesiai ėmė kalbėti darbininkų klasės vardu ir paskelbė jos emancipavimą galutiniu savo siekimų tikslu. Visi jo ankstesni veikalai iš tikrųjų tėra šiuolaikinės buržuazinės visuomenės garbinimas priešingai feodalinei visuomenei arba pramonininkų bei bankininkų garbinimas priešingai maršalams ir Napoleono epochoje įstatymus fabrikavusiems teisininkams. Koks skirtumas palyginti

su tam pačiam laikotarpiui priklausančiais Oueno veikalais![24]. Ir Sen-Simono pasekėjams, kaip rodo ką tik cituotoji vieta, pramoninis kapitalistas tebėra travailleur par excellence [darbininkas tikrąja prasme]. Kritiškai perskaičius jų veikalus, mums nereikia stebėtis, kad jų kreditines ir bankines svajones įgyvendino ekssensimonisto Emilio Pereiros įsteigtas Crédit mobilier*; tarp kita ko, tokia forma galėjo įsiviešpatauti tik tokioje šalyje kaip Prancūzija, kur nei kredito sistema, nei stambioji pramonė dar nebuvo išsivysčiusi iki šiuolaikinio lygio. Anglijoje ir Amerikoje nieko panašaus nebūtų buvę galima.— Sekančiose vietose iš «Doctrine de St.-Simon. Exposition. Première année. 1828—1829». 3me éd., Paris 1831, jau yra Crédit mobilier užuomazga. Aišku, kad bankininkas gali teikti pigesnį kreditą negu kapitalistas ir privatus lupikautojas. Vadinasi, šie bankininkai «gali parūpinti pramonininkams gamybos įrankius žymiai pigiau, t. y. pagal *žemesnę palūkanų normą,* negu tai galėtų padaryti žemės savininkai ir kapitalistai, kuriems lengviau suklysti pasirenkant paskolos ėmėją» (202 psl.). Tačiau patys autoriai pastaboje priduria: «Pelną, kuris turi būti gautas dėl bankininko tarpininkavimo tarp dykinėtojų ir travailleurs, dažnai išlygina ir net panaikina ta aplinkybė, kad dezorganizuota mūsų visuomenė teikia egoizmui tiek daug patogių progų pasireikšti įvairiomis apgaulės ir šarlataniškumo formomis; bankininkai dažnai įsiterpia tarp travailleurs ir dykinėtojų, kad galėtų ir vienus ir kitus išnaudoti visuomenės žalai». «Travailleur» [«darbininkas»] čia yra vartojamas vietoj «capitaliste industriel» [«pramoninis kapitalistas»]. Beje, yra neteisinga žiūrėti į tas lėšas, kuriomis disponuoja šiuolaikiniai bankai, vien tik kaip į dykinėtojų lėšas. Pirma, prie jų priklauso ta kapitalo dalis, kuri šiuo momentu yra nenaudojama ir yra pramonininkų bei pirklių rankose pinigine forma, kaip piniginė atsarga arba kapitalas, kuris dar tik laukia įdėjimo,— vadinasi, tai yra nenaudojamas kapitalas, bet ne dykinėtojų kapitalas. Antra, prie jų priklauso ta

[24] Perdirbdamas rankraštį, Marksas, be abejonės, būtų smarkiai pakeitęs šią vietą. Jai turėjo įtakos ekssensimonistų vaidmuo Antrosios imperijos laikais Prancūzijoje, kur — kaip tik tuo metu, kai Marksas rašė tai, kas išdėstyta,— šios mokyklos fantazijos apie kreditą, kurios turėjo išgelbėti pasaulį, buvo įgyvendintos — kokia istorijos ironija — kaip iki tol neregėto užmojo spekuliacija. Vėliau Marksas tik su nuostaba kalbėjo apie Sen-Simono genijų ir enciklopedinį protą. Jeigu Sen-Simonas savo ankstesniuose veikaluose ignoravo priešingumą tarp buržuazijos ir tuo metu Prancūzijoje vos gimstančio proletariato, jeigu jis dalį gamyboje dirbančios buržuazijos priskyrė prie travailleurs, tai tas atitinka pažiūrą Furjės, kuris siekė sutaikinti kapitalą ir darbą, ir yra išaiškinama to meto Prancūzijos ekonomine bei politine padėtimi. Jeigu Ouenas šiuo atveju matė toliau, tai tik todėl, kad jis gyveno kitoje aplinkoje, pramonės revoliucijos ir jau smarkiai paaštrėjusių klasinių priešingumų sąlygomis. — *F. E.*

* Žr. *K. Markso* straipsnį: «Crédit mobilier». Соч. К. Маркса и Ф. Энгельса, 12 t., 1958, 21—37 psl. *Red.*

aplamai visokių pajamų ir santaupų dalis, kuri galutinai ar laikinai yra skirta kaupimui. Ir abi šios dalys yra svarbios bankų sistemos pobūdžiui apibrėžti.

Tačiau niekad nereikia užmiršti, pirma, kad pinigai — tauriųjų metalų forma — lieka pagrindas, nuo kurio kreditas iš prigimties *niekad* negali atsipalaiduoti. Antra, kad kredito sistema numato privačių asmenų monopolį visuomeninėms gamybos priemonėms (kapitalo ir žemės nuosavybės forma), kad pati kredito sistema, iš vienos pusės, yra imanentinė kapitalistinio gamybos būdo forma, iš antros pusės — varomoji jėga, kuri kreipia jo vystymąsi į aukščiausią ir paskutinę galimą jo formą.

Bankų sistema savo formalia organizacija ir centralizacija, kaip pažymėta jau 1697 metais veikale «Some Thoughts of the Interests of England», yra sumaniausias ir tobuliausias kūrinys, į kurį aplamai atveda kapitalistinis gamybos būdas. Tuo yra paaiškinama milžiniška tokios įstaigos kaip Anglijos bankas valdžia prekybai ir pramonei, nors tikrasis pastarųjų judėjimas vyksta už jo veikimo ribų ir jis pasyviai laikosi šio judėjimo atžvilgiu. Bankai sukuria visuomeniniu mastu bendros sąskaitybos ir bendro gamybos priemonių paskirstymo formą, bet tiktai formą. Mes esame matę, kad atskiro kapitalisto arba kiekvieno atskiro kapitalo vidutinį pelną apsprendžia ne tas pridedamasis darbas, kurį betarpiškai pasisavina šis kapitalas, o viso kapitalo pasisavinamo pridedamojo darbo bendras kiekis, iš kurio kiekvienas atskiras kapitalas gauna savo dividendą proporcingai tai viso kapitalo daliai, kurią jis sudaro. Šį visuomeninį kapitalo pobūdį pirmiausia aptarnauja ir visiškai realizuoja tik pilnutinai išsivysčiusi kredito ir bankų sistema. Antra vertus, pastaroji eina toliau. Ji atiduoda pramoninių ir prekybinių kapitalistų žinion visą laisvą ir net dar tik potencinį, dar aktyviai nefunkcionuojantį visuomenės kapitalą, vadinasi, nei skolintojas, nei šį kapitalą naudojantis asmuo nėra jo savininkai arba gamintojai. Tuo būdu ji panaikina privatų kapitalo pobūdį ir ji, būtent tik ji, yra paties kapitalo panaikinimas. Bankai atima iš privačių kapitalistų ir lupikautojų kapitalo paskirstymą kaip atskirą užsiėmimą, kaip visuomeninę funkciją. Bet dėl to bankas ir kreditas pasidaro tuo pačiu metu ir labai galinga priemone, išvedančia kapitalistinę gamybą už jos pačios ribų, ir vienu iš krizių ir sukčiavimo galingiausių svertų.

Toliau, bankų sistema, pakeisdama pinigus įvairiomis kreditinės cirkuliacijos formomis, parodo, kad pinigai iš tikrųjų yra ne kas kita, kaip ypatinga darbo ir jo produktų visuomeninio pobūdžio išraiška, kur vis dėlto šis pobūdis, kaip prieštaraujantis privatinės nuosavybės pagrindui, turi galų gale visada pasireikšti kaip daiktas, kaip atskira prekė greta kitų prekių.

Pagaliau nėra jokios abejonės, kad kredito sistema bus galingas svertas pereinant iš kapitalistinio gamybos būdo į asocijuoto

darbo gamybos būdą,— tačiau tik kaip elementas, kuris yra susijęs su kitais didžiuliais organiniais paties gamybos būdo perversmais. Priešingai, iliuzijos apie stebuklingą kredito ir bankų galią, socialistine prasme, kyla iš to, kad yra visiškai nesuprantamas kapitalistinis gamybos būdas ir kreditas kaip viena iš jo formų. Jei gamybos priemonės nebevirsta kapitalu (o tai numato ir privatinės žemės nuosavybės panaikinimą), tai kreditas kaip toks jau nebeturi jokios prasmės,— o tai, reikia pasakyti, suprato net sensimonistai. Antra vertus, kol egzistuoja kapitalistinis gamybos būdas, egzistuoja kaip viena iš jo formų ir palūkanas duodantis kapitalas, kuris faktiškai sudaro jo kredito sistemos pagrindą. Tik toks sensacijos siekiąs rašytojas, kaip Prudonas, kuris norėjo išlaikyti prekinę gamybą ir panaikinti pinigus[25], galėjo sukurti absurdišką crédit gratuit [nemokamo kredito] fantaziją, šį tariamą smulkiaburžuazinių geranoriškų pageidavimų įgyvendinimą.

Veikalo «Religion saint-simonienne, Économie politique et Politique» 45 puslapyje mes skaitome: «Visuomenėje, kur vieni turi gamybos įrankius, neturėdami nei sugebėjimų, nei noro juos panaudoti, o kiti, darbštūs žmonės neturi darbo įrankių, kredito tikslas yra perkelti kiek galint lengvesniu būdu šiuos įrankius iš pirmųjų, jų savininkų, rankų į antrųjų, mokančių juos panaudoti, rankas. Pastebėsime, kad pagal šį apibrėžimą kreditas yra pasekmė to būdo, kuriuo yra konstituota *nuosavybė»*. Vadinasi, kreditas atkrinta kartu su šiuo nuosavybės konstituavimu. Toliau, 98 puslapyje sakoma: dabartiniai bankai «laiko savo paskirtimi sekti paskui tą judėjimą, kurį sukelia įmonės, funkcionuojančios nepriklausomai nuo jų, bet anaiptol nesistengia patys duoti akstiną šiam judėjimui; kitaip tariant, bankai vaidina kapitalistų vaidmenį tų travailleurs atžvilgiu, kuriems jie skolina kapitalus». Mintyje, kad bankai patys privalo imtis vadovauti įmonėms ir turi pasižymėti «jų vadovaujamų įstaigų ir jų iniciatyva atliekamų darbų gausumu ir naudingumu» (101 psl.), slypi Crédit mobilier. Šarlis Pekeras taip pat reikalauja, kad bankai (tai, ką sensimonistai vadina Système général des banques [bendrąja bankų sistema]) «vadovautų gamybai». Aplamai imant, Pekeras iš esmės yra sensimonistas, nors ir daug radikalesnis. Jis nori, kad «kredito įstaiga... vadovautų visam nacionalinės gamybos judėjimui».— «Pamėginkite įkurti nacionalinę kredito įstaigą, kuri skolintų lėšas nepasiturintiems žmonėms, kurie turi talentų ir nuopelnų, tačiau priverstinai nesusiedama šių paskolos ėmėjų griežtu gamybos ir vartojimo solidarumu, bet, priešingai, palikdama jiems patiems nustatyti savo mainus ir savo gamybą. Tuo jūs pasieksite tik tai, ką

[25] *Karl Marx:* «Misère de la philósophie», Bruxelles et Paris 1847. [1894 m. leidime — «Philosophie de la misère».] — *Karl Marx*: «Zur Kritik der Politischen Oekonomie», 64 psl.

jau dabar yra pasiekę privatūs bankai: anarchiją, disproporciją tarp gamybos ir vartojimo, staigų vienų žmonių nuskurdimą ir staigų kitų žmonių praturtėjimą; vadinasi, jūsų įstaiga visuomet geriausiu atveju tepasieks tai, kad sukurtų vieniems gerovės sumą, lygią kitiems tenkančios nelaimės sumai... jūs tik įgalinsite jūsų paskolomis palaikomus samdomuosius darbininkus lygiai tokiu pat būdu konkuruoti savo tarpe, kaip kad dabar daro jų kapitalistiniai šeimininkai». (Ch. Pecqueur: «Théorie nouvelle d'Économie sociale et politique», Paris 1842, 434 psl.).

Mes esame matę, kad pirklinis kapitalas ir palūkanas duodantis kapitalas yra seniausios kapitalo formos. Tačiau dėl paties dalyko prigimties žmonės įsivaizduoja palūkanas duodantį kapitalą kaip kapitalą par excellence [tikrąja prasme]. Pirklinio kapitalo rėmuose vyksta tarpininkavimo veikla, kaip ji bebūtų aiškinama — kaip apgaudinėjimas, kaip darbas arba kaip nors kitaip. Priešingai, palūkanas duodančiame kapitale grynu pavidalu pasireiškia savaime atsigaminantis kapitalo pobūdis, savaime didėjanti vertė, pridedamosios vertės gaminimas kaip ypatinga mistiška savybė. Dėl to net dalis politekonomistų, ypač šalyse, kur, kaip Prancūzijoje, pramoninis kapitalas dar nėra pilnutinai išsivystęs, palūkanas duodantį kapitalą laiko pagrindine kapitalo forma ir, pvz., į žemės rentą žiūri tik kaip į jo atmainą, nes ir čia vyrauja skolinimo forma. Dėl to vidinė kapitalistinio gamybos būdo struktūra yra suprantama visai neteisingai, visiškai išleidžiama iš akių, kad žemė, kaip ir kapitalas, yra skolinama tik kapitalistams. Žinoma, vietoj pinigų gali būti skolinamos gamybos priemonės in natura [natūriniu pavidalu], pvz., mašinos, pramoniniai pastatai ir t. t. Bet tada jos atstovauja tam tikrai pinigų sumai, o jei, be palūkanų, yra mokama tam tikra dalis nusidėvėjimui padengti, tai tas išplaukia iš šių kapitalo elementų vartojamosios vertės, iš specifinės natūralinės jų formos. Čia ir vėl svarbiausias yra klausimas, ar šios gamybos priemonės yra skolinamos betarpiškam gamintojui, o tai numato, kad nėra kapitalistinio gamybos būdo, bent toje sferoje, kurioje šis skolinimas įvyksta,— ar jos yra skolinamos pramoniniam kapitalistui, o tai kaip tik numatoma kapitalistinio gamybos būdo sąlygomis. Dar labiau netinka ir dar labiau beprasmiška yra priskirti prie šios skolinimo formos namų ir t. t. skolinimą individualiniam vartojimui. Kad darbininkų klasė ir šia forma yra apgaudinėjama ir dargi pasipiktinimą keliančiu mastu, tai yra visiems žinomas faktas, bet tą pat daro ir smulkusis prekybininkas, aprūpinantis darbininką pragyvenimo reikmenimis. Tai yra antrinis išnaudojimas, lydintis pirminį, kuris vykdomas betarpiškai pačiame gamybos procese. Skirtumas tarp pardavimo ir skolinimo čia neturi jokios reikšmės, jis yra grynai formalus ir, kaip jau buvo parodyta, gali atrodyti esminis tik visai nesuprantant tikrojo reiškinių sąryšio.

Lupikavimas, kaip ir prekyba, išnaudoja tam tikrą gamybos būdą, bet jo nesukuria, santykiauja su juo išviršiniu būdu. Lupikavimas stengiasi tiesiog jį išlaikyti, kad galėtų jį vis iš naujo išnaudoti; jis yra konservatyvus ir esantį gamybos būdą tik padaro skurdesnį. Kuo mažiau gamybos elementai įeina į gamybos procesą kaip prekės ir išeina iš jo kaip prekės, tuo labiau jų kilimas iš pinigų atrodo kaip atsiskyręs aktas. Kuo mažesnis yra tas vaidmuo, kurį visuomeniniame atgaminime vaidina cirkuliacija, tuo vešliau klesti lupikavimas.

Tas faktas, kad piniginis turtas išsivysto į atskirą turto rūšį, lupikiškojo kapitalo atžvilgiu reiškia tai, kad visi jo reikalavimai turi piniginių reikalavimų formą. Lupikiškasis kapitalas tuo smarkiau išsivysto šalyje, kuo daugiau gamyba savo pagrindine mase lieka natūralinė, vadinasi, apsiriboja vartojamąja verte.

Kadangi lupikavimas atlieka dvejopą vaidmenį: pirma, greta pirklinio kapitalo aplamai sukuria savarankišką piniginį turtą, antra, pasisavina darbo sąlygas, t. y. nuskurdina senųjų darbo sąlygų savininkus,— jis yra galingas svertas pramoninio kapitalo prielaidoms susidaryti.

PALŪKANOS VIDURAMŽIAIS

«Viduramžiais gyventojai dirbo tik žemės ūkyje. Tokiomis, kaip kad feodalizmo, sąlygomis apyvarta gali būti tik nedidelė, todėl ir pelnas gali būti tik nedidelis. Todėl viduramžiais įstatymai dėl lupikavimo buvo pateisinami. Be to, žemės ūkio šalyje retai kam tenka skolintis pinigų, nebent kam nors patekus į vargą ir sunkumus... Henrikas VIII apriboja palūkanų normą 10%, Jokūbas I — 8%, Karolis II — 6%, Ona — 5%... Tais laikais pinigų skolintojai, jei ne juridiškai, tai faktiškai, buvo monopolistai, ir todėl buvo būtina juos apriboti, kaip ir kitus monopolistus... Mūsų laikais pelno norma reguliuoja palūkanų normą; tuomet palūkanų norma reguliavo pelno normą. Jei pinigų skolintojas apsunkindavo pirklį aukšta palūkanų norma, tai pirklys turėdavo uždėti savo prekėms aukštesnę pelno normą. Taigi iš pirkėjų kišenių buvo paimama didelė pinigų suma, kad ji galėtų pereiti į pinigų skolintojų kišenes» (Gilbart: «History and Principles of Banking», 164, 165 psl.).

«Man sakoma, kad dabar kasmet kiekvienoje Leipcigo mugėje* imama 10 guldenų, t. y. 30 už šimtą; kai kurie čia dar prideda Nojenburgo mugę, tuo būdu išeina 40 už šimtą; aš nežinau, ar tai tiesa. Gėdykitės, kurgi tai po velnių galų gale nuves?.. Kas

* Turima galvoje 100 guldenų paskola su sąlyga, kad palūkanos bus sumokėtos trimis terminais Leipcigo mugėse. Leipcige kasmet būdavo trys mugės: Naujųjų metų mugė, Velykų mugė ir šv. Mykolo mugė. *Red.*

dabar Leipcige turi 100 florinų, tas kasmet gauna 40,— tai reiškia praryti per vienerius metus valstietį arba miestietį. Jeigu jis turi 1 000 florinų, tai kasmet gauna 400,— tai reiškia praryti per vienerius metus riterį arba turtingą bajorą. Jeigu jis turi 10 000, tai kasmet gauna 4 000,— tai reiškia praryti per vienerius metus turtingą grafą. Jeigu jis turi 100 000,— o tokių turtingų pirklių būna,— jis kasmet gauna 40 000,— tai reiškia praryti per vienerius metus didelį turtingą kunigaikštį. Jeigu jis turi 1 000 000, tai kasmet gauna 400 000,— tai reiškia praryti per vienerius metus didelį karalių. Ir už tai jam negresia joks pavojus, nei jo gyvybei, nei turtui; nieko neveikia, sėdi sau užkrosnyje ir kepa obuolius; ir šis romus plėšikas, sėdėdamas namie, gali per dešimt metų praryti visą pasaulį». (Cituota iš veikalo «An die Pfarherrn wider den Wucher zu predigen», 1540, Liuterio Raštai, Wittenberg 1589, 6 dalis.)

«Prieš 15 metų aš rašiau prieš lupikavimą, nes jau tada jis buvo pasidaręs toks galingas, kad aš nesitikėjau pagerėjimo. Nuo to laiko jis taip iškilo, kad jo jau niekur nenorima laikyti yda, nuodėme ir gėda, bet jis yra aukštinamas kaip tyra dorybė ir garbė, tartum jis didžiai mylėtų žmones ir teiktų jiems krikščionišką paslaugą. Kurgi ieškoti išsigelbėjimo ir patarimo, jei gėda tapo garbe, o yda — dorybe?» (Cit. veik., Wittenberg 1540).

«Žydai, lombardiečiai, lupikautojai ir kraugeriai buvo mūsų pirmieji bankininkai, mūsų pirminiai bankiniai pelnininkai, jų amatą reikia smerkti gėdai... Vėliau prie jų prisidėjo Londono auksakaliai. Aplamai imant... mūsų pirminiai bankininkai buvo... labai bloga kompanija, jie buvo godūs lupikautojai, beširdžiai kraugeriai» (D. Hardcastle: «Banks and Bankers», 2nd ed., London 1843, 19, 20 psl.).

«Taigi Venecijos parodytas (banko įsteigimo) pavyzdys greitai rado pasekėjų; visi pajūrio miestai ir aplamai visi miestai, susidarę vardą savo nepriklausomybe ir savo prekyba, įsisteigė pirmuosius savo bankus. Kadangi jų laivų grįžimo dažnai reikdavo laukti labai ilgai, tai ši aplinkybė būtinai atvedė į kreditavimo paprotį, o Amerikos atradimas ir prekyba su ja dar labiau sustiprino šį paprotį». (Tai yra svarbiausias momentas.) Norint išsiųsti laivus su prekėmis, reikėjo imti stambias paskolas, o tai jau būdavo daroma senovėje Atėnuose ir aplamai Graikijoje. 1380 metais Hanzos mieste Briugėje jau buvo draudimo rūmai (M. Augier, cit. veik., 202, 203 psl.).

Kaip smarkiai paskutiniame XVII šimtmečio trečdalyje, kai dar nebuvo išsivysčiusi šiuolaikinė kredito sistema, net Anglijoje vyravo pinigų skolinimas žemės savininkams, vadinasi, aplamai vartojamojo turto atstovams, matyti, tarp kita ko, iš veikalo

sero Dedlio Norso, kuris buvo ne tik vienas pirmųjų anglų pirklių, bet ir vienas žymiausių savo meto teoretikų ekonomistų: «Iš tų pinigų, kurie mūsų tautoje skolinami už palūkanas, kur kas mažiau negu dešimtoji dalis eina į rankas komersantų, kad jie galėtų juos panaudodami vykdyti savo operacijas: daugiausia jie skolinami prabangos dalykams pirkti ir išlaidoms žmonių, kurie nors ir yra stambūs žemvaldžiai, bet pinigus išleidžia greičiau, negu juos duoda jiems žemės nuosavybė; o kadangi jie vengia parduoti savo dvarus, tai jie verčiau apsunkina juos ipotekinėmis skolomis» («Discourses upon Trade», London 1691, 6, 7 psl.).

XVIII amžiuje Lenkijoje: «Varšuva vykdė stambias operacijas su vekseliais, kurių svarbiausias pagrindas ir uždavinys vis dėlto buvo tarnauti Varšuvos bankininkų lupikavimo interesams. Norėdami gauti pinigų, kuriuos jie galėtų skolinti išlaidžiai diduomenei iš 8 ir daugiau procentų, jie ieškodavo ir rasdavo užsienyje vekselinį kreditą in Blanco, t. y. kreditą, kuris nebuvo pagrįstas jokia prekių prekyba; tačiau užsienio trasatai kantriai akceptuodavo šiuos vekselius tol, kol dar gaudavo mokėjimus pagal šias vekselių machinacijas. Bet už tai jie smarkiai nukentėjo, kai subankrutavo toks bankininkas, kaip Teperis ir kiti Varšuvos bankininkai, turėję didelį pasitikėjimą» (J. G. Büsch: «Theoretisch-praktische Darstellung der Handlung etc.», 3 Aufl., Hamburg 1808, II tomas, 232, 233 psl.).

PALŪKANŲ UŽDRAUDIMO NAUDA BAŽNYČIAI

«Imti palūkanas bažnyčia uždraudė; bet ji nedraudė parduoti savo turtą siekiant padėti sau varge; net nedraudė atiduoti šį turtą pinigų skolintojui tam tikram laikui arba iki skolos grąžinimo, kad šis turtas jam būtų garantija ir kad, naudodamasis juo, jis galėtų, kol tas turtas yra jo rankose, gauti atlyginimą už paskolintus pinigus... Pati bažnyčia arba jai priklausančios komunos ir pia corpora [dievobaimingos korporacijos] iš to gaudavo didelę naudą, ypač kryžiaus karų laikais. To dėka tokia didelė nacionalinio turto dalis pateko į vadinamosios «mirusios rankos» nuosavybę, ypač todėl, kad žydai negalėjo lupikauti šiuo būdu, nes tokio tvirto užstato turėjimo negalima buvo nuslėpti... Neuždrausdami palūkanų, bažnyčios ir vienuolynai niekad nebūtų galėję taip praturtėti» (ten pat, 55 psl.).

ŠEŠTASIS SKYRIUS

PRIDĖTINIO PELNO VIRTIMAS ŽEMĖS RENTA

TRISDEŠIMT SEPTINTASIS SKIRSNIS

ĮVADINĖS PASTABOS

Įvairių žemės nuosavybės istorinių formų analizė neįeina į šio veikalo rėmus. Žemės nuosavybę mes nagrinėjame tik ryšium su tuo, kad dalis kapitalo pagamintos pridedamosios vertės tenka žemės savininkui. Taigi laikomės prielaidos, kad žemės ūkyje, — lygiai kaip ir manufaktūroje,— dominuoja kapitalistinis gamybos būdas, t. y., kad žemės ūkį eksploatuoja kapitalistai, kurie nuo kitų kapitalistų pirmiausia skiriasi tik tuo elementu, kuriam panaudojamas jų kapitalas ir šio kapitalo paleidžiamas veikti samdomasis darbas. Mūsų požiūriu žemės nuomininkas gamina kviečius ir t. t. lygiai taip pat, kaip fabrikantas — verpalus arba mašinas. Prielaida, kad kapitalistinis gamybos būdas yra užvaldęs žemės ūkį, numato, kad jis viešpatauja visose gamybos ir buržuazinės visuomenės sferose, vadinasi, kad yra pilnutinai subrendusios jo sąlygos, pvz., laisva kapitalų konkurencija, galimybė kilnoti juos iš vienos gamybos sferos į kitą, vienodas vidutinio pelno lygis ir t. t. Mūsų nagrinėjama žemės nuosavybės forma yra specifinė istorinė jos forma, *pakeistinė* forma, atsiradusi kapitalo ir kapitalistinio gamybos būdo poveikyje arba iš feodalinės žemės nuosavybės, arba iš smulkiavalstietiško žemės ūkio, kuriuo valstietis verčiasi siekdamas prasimaitinti ir kur žemės *valdymas* betarpiškam gamintojui yra viena iš gamybos sąlygų, o jo žemės *nuosavybė* yra naudingiausioji sąlyga, *jo* gamybos būdo klestėjimo sąlyga. Jeigu aplamai kapitalistinis gamybos būdas numato darbininkų darbo sąlygų eksproprijavimą, tai žemės ūkyje jis numato kaimo darbininkų žemės eksproprijavimą ir jų pajungimą kapitalistui, kuris žemės ūkiu verčiasi dėl pelno. Taigi mūsų tyrinėjimui neturi reikšmės, jei, prieštaraujant mums, bus primenama, kad egzistavo arba dar tebeegzistuoja ir kitos žemės

nuosavybės ir žemdirbystės formos. Tai gali paliesti tik tuos ekonomistus, kurie į kapitalistinį gamybos būdą žemės ūkyje ir į jį atitinkančią žemės nuosavybės formą žiūri ne kaip į istorines, bet kaip į amžinas kategorijas.

Ištirti šiuolaikinę žemės nuosavybės formą mes turime todėl, kad uždavinys aplamai yra ištirti tam tikras gamybos ir cirkuliacijos sąlygas, kurias sudaro kapitalo panaudojimas žemės ūkyje. Be šito kapitalo analizė būtų nepilna. Taigi mes apsiribojame vien tik kapitalo panaudojimu žemdirbystėje tikrąja šio žodžio prasme, t. y. gamyboje svarbiausios augalinės medžiagos, kuria gyvena gyventojai. Mes galėtume pasakyti: kviečių, nes jie yra svarbiausias šiuolaikinių kapitalistiškai išsivysčiusių tautų maisto produktas. (Arba vietoj žemdirbystės reikėtų imti kalnakasybos įmones, nes dėsniai yra tie patys.)

Vienas iš didelių A. Smito nuopelnų yra tas, kad jis parodė, kokiu būdu kapitalo, panaudoto kitų žemės ūkio produktų, pvz., linų, dažomųjų žolių gamyboje, savarankiškoje gyvulininkystėje, žemės rentą apsprendžia ta žemės renta, kurią duoda kapitalas, įdėtas į svarbiausiųjų maisto produktų gamybą. Iš tikrųjų, po jo šiuo atžvilgiu nebuvo žengtas nė vienas žingsnis į priekį. Visa, ką mes galėtume priminti apribojimui arba papildymui, priklauso ne čia, o savarankiškam žemės nuosavybės nagrinėjimui. Todėl apie žemės nuosavybę, jeigu ji nėra susijusi su ta žeme, kuri yra skirta kviečiams gaminti, mes nekalbėsime ex professo [pagal visas taisykles, išsamiai], bet kartais pasinaudosime ja tik iliustracijai.

Pilnumo dėlei reikia pažymėti, kad čia kaip žemė yra suprantamas taip pat vanduo ir kt., jeigu jis turi savininką, jeigu jis yra žemės priklausinys.

Žemės nuosavybė numato tam tikrų asmenų monopolį disponuoti tam tikromis žemės rutulio dalimis kaip išimtinėmis jų asmeninės valios sferomis, pašalinant visus kitus asmenis[26]. Esant

[26] Negali būti nieko juokingesnio už Hegelio teoriją apie privatinę žemės nuosavybę. Žmogus kaip asmenybė turįs padaryti realią savo valią kaip išorinės gamtos dvasią ir todėl turįs užvaldyti šią gamtą kaip savo privatinę nuosavybę. Jei toks yra *«asmenybės»* — žmogaus kaip asmenybės — apibrėžimas, tai iš to išeitų, kad kiekvienas žmogus turi būti žemės savininkas, kad galėtų save realizuoti kaip asmenybę. Laisva privatinė žemės nuosavybė — naujausių laikų produktas — yra, pagal Hegelį, ne tam tikras visuomeninis santykis, bet žmogaus kaip asmenybės santykis su «gamta», «absoliuti žmogaus teisė pasisavinti visus daiktus» (*Hegel:* «Philosophie des Rechts», Berlin 1840, 79 psl. [žr. *Гегель:* «Философия права»; Соч., VII t., 71 psl.]). Sialp ar taip, yra aišku, kad atskira asmenybė vienos tik savo «valios» pagalba negali įtvirtinti savęs kaip savininko prieš kito valią, kuri taip pat nori įsikūnyti tame pačiame žemės sklypelyje. Čia būtini visai kitoki dalykai negu gera valia. Toliau, absoliučiai negalima įžiūrėti, kur «asmenybė» nubrėžia ribą savo valios įgyvendinimui, ar jos valios būtis realizuojasi vienoje šalyje, paimtoje ištisai, ar, gal būt, yra reikalinga daugybė šalių, kad, jas pasisavindamas, «manifestuočiau

tokiai prielaidai, iškyla reikalas išaiškinti šio monopolio ekonominę vertę, t. y. jo panaudojimą kapitalistinės gamybos pagrindu. Juridinė šių asmenų galia naudoti žemės rutulio dalis ir piktnaudžiauti jomis dar nieko neišsprendžia. Naudojimasis jomis ištisai priklauso nuo ekonominių sąlygų, kurios nepriklauso nuo šių žmonių valios. Pats juridinis supratimas nereiškia nieko kito, kaip tik tai, kad žemės savininkas gali elgtis su žeme taip, kaip ir kiekvienas prekės savininkas su savo preke; ir šis supratimas — juridinis laisvos privatinės žemės nuosavybės supratimas — atsiranda senovės pasaulyje tik organinės visuomeninės santvarkos irimo epochoje, o šiuolaikiniame pasaulyje tik išsivysčius kapitalistinei gamybai. Azijoje jį tik į kai kurias vietas yra importavę europiečiai. Skyriuje apie pradinį kaupimą (I knyga, XXIV skirsnis) mes matėme, kad šio gamybos būdo prielaida, iš vienos pusės, yra betarpiškas gamintojo išlaisvinimas iš tos padėties, kurioje jis yra tik paprastas žemės priedėlis (vasalo, baudžiauninko, vergo ir t. t. forma), iš antros pusės — liaudies masių žemės eksproprijavimas. Šia prasme žemės nuosavybės monopolis yra kapitalistinio gamybos būdo, kaip ir visų ankstesnių gamybos būdų, pagrįstų masių išnaudojimu viena arba kita forma, istorinė prielaida ir lieka jo nuolatinis pagrindas. Bet toji forma, kuria randa žemės nuosavybę besiformuojantis kapitalistinis gamybos būdas, neatitinka šio būdo. Atitinkančią jį formą pirmą kartą sukuria jis pats, pajungdamas žemės ūkį kapitalui; tuo būdu ir feodalinė žemės nuosavybė, ir klaninė nuosavybė, ir smulkioji valstietinė nuosavybė su žemės bendruomene [Markgemeinschaft] virsta ekonomine forma, atitinkančia tą gamybos būdą, kad ir kokios skirtingos būtų jų juridinės formos. Vienas iš didžiulių kapitalistinio gamybos būdo rezultatų yra tas, kad jis, iš vienos pusės, žemės ūkį — mažiausiai išsivysčiusios visuomenės dalies

---

savo valios viršenybę daiktų atžvilgiu». Čia Hegelis patenka į visiškai klaidingą kelią. «Užvaldymo aktas yra visiškai atskiras aktas; aš užvaldau tik tai, ką aš galiu paliesti savo kūnu, bet, antra vertus, išoriniai daiktai nusitęsia toliau to, ką aš galiu aprėpti. Kai aš ką nors turiu, visada yra ir kas nors kita, kas yra susiję su mano nuosavybės objektu. Aš įvykdau užvaldymo aktą rankos pagalba, bet ranka pasiekiamos ribos gali būti išplėstos» (90 psl. [žr. rus. vert. 80 psl.]). Bet su šiuo kitu visada yra susiję dar kas nors kita, ir tokiu būdu išnyksta ribos, kuriose mano valia, kaip dvasia, turi įsilieti į žemę. «Jeigu aš ką nors turiu, tai protas tučtuojau daro tolesnę išvadą, kad ne tik tai, ką aš betarpiškai turiu, bet ir visa tai, kas yra su tuo susiję, yra mano. Čia turi nustatyti ribas pozityvinė teisė, nes iš sąvokos nieko daugiau nebegalima išvesti» (91 psl. [žr. rus. vert. 80 psl.]). Tai yra be galo naivus «sąvokos» prisipažinimas; jis įrodo, kad sąvoka, kuri iš pat pradžių klysta, pripažindama absoliučiu visiškai apibrėžtą ir buržuazinei visuomenei priklausantį juridinį žemės nuosavybės supratimą, aplamai «visai» nesupranta tikrojo šios žemės nuosavybės pobūdžio. Kartu čia yra pripažįstama, kad, pasikeitus visuomeninio, t. y. ekonominio vystymosi poreikiams, «pozityvinė teisė» gali ir turi keisti jos nustatytinas ribas.

verslą — iš grynai empirinio, mechaniškai paveldėjimo keliu perimamo verslo paverčia sąmoningu moksliniu agronomijos pritaikymu, kiek tai aplamai yra galima privatinės nuosavybės sąlygomis[27]; kad jis, iš vienos pusės, visiškai atskiria žemės nuosavybę nuo viešpatavimo ir pajungtumo santykių, o, iš antros pusės, visiškai atskiria žemę, kaip gamybos sąlygą, nuo žemės nuosavybės ir nuo žemės savininko, kuriam ji nereiškia nieko kito, kaip tik tam tikrą piniginį mokestį, kurį jis ima savo monopolio dėka iš pramoninio kapitalisto, žemės nuomininko; kapitalistinis gamybos būdas tiek nutraukia žemės savininko ryšį su žeme, kad jis gali visą savo gyvenimą išgyventi Konstantinopolyje, tuo tarpu kai jo žemės nuosavybė yra Škotijoje. Tuo būdu žemės nuosavybė įgauna savo grynai ekonominę formą, atsipalaiduodama nuo visų savo ankstesnių politinių ir socialinių apdangalų ir priemaišų, trumpai tariant, nuo visų tų tradicinių priedėlių, kuriuos patys pramoniniai kapitalistai, lygiai kaip ir jų teoriniai gynėjai, kaip vėliau pamatysime, kovos su žemės nuosavybe įkarštyje puldavo kaip nenaudingą ir absurdišką dalyką, kuris yra nereikalingas. Didžiulis kapitalistinio gamybos būdo nuopelnas yra, iš vienos pusės, racionalizavimas žemės ūkio, kurį visuomeniškai tvarkyti įgalina tiktai šis gamybos būdas,— iš antros pusės, žemės nuosavybės privedimas iki absurdo. Kaip ir visi kiti istoriniai kapitalistinio gamybos būdo progresai, taip ir šis buvo jo pasiektas visiškai nuskurdinant betarpiškus gamintojus.

---

[27] Visiškai konservatyvūs agrochemikai, pvz., Džonstonas, pripažįsta, kad tikrai racionalus žemės ūkis kiekviename žingsnyje susiduria su neįveikiamomis kliūtimis, kurias sudaro privatinė nuosavybė. Tą pat pripažįsta ir rašytojai, kurie ex professo [pagal specialybę] gina privatinės žemės rutulio nuosavybės monopolį, kaip, pvz., p. Šarlis Kontas dviejų tomų veikale, kurio specialus tikslas yra ginti privatinę nuosavybę. «Jokia tauta,— sako jis,— negali pasiekti to gerovės ir jėgos laipsnio, kuris atitiktų jos prigimtį, jei tik kiekviena ją maitinančios žemės dalis negauna paskirties, labiausiai sutinkančios su bendruoju interesu. Norint užtikrinti platų jos turtų išsivystymą, reikia, kad kiek galint vieninga ir, svarbiausia, apsišvietusi valia galėtų tvarkyti kiekvieną atskirą jos teritorijos plotą ir pasiektų tai, kad kiekvienas plotas tarnautų visų kitų plotų klestėjimui. Bet tokios valios buvimas... būtų nesuderinamas su žemės padalijimu į privačius žemės sklypus... ir su kiekvienam savininkui suteikta galimybe beveik absoliučiai savo nuožiūra disponuoti savo turtu». — Džonstonas, Kontas ir kt., susidurdami su nuosavybės ir racionalios agronomijos prieštaravimu, kreipia dėmesį tik į būtinumą dirbti tam tikros šalies žemę kaip vieną visumą. Bet ir atskirų žemdirbystės produktų auginimo priklausomybė nuo rinkos kainų svyravimų, ir nuolatinis šio auginimo kitimas, esant tokiems kainų svyravimams, ir visa kapitalistinės gamybos dvasia, siekianti betarpiškai, kiek galint greičiau gauti piniginį pelną, prieštarauja agrikultūrai, kuri turi aprūpinti tarpusavyje susijusių žmonių kartų nuolatinių gyvenimo sąlygų visumą. Ryškus šį teigimą patvirtinantis pavyzdys yra miškų ūkis, kuris tiktai tais atvejais yra vedamas tam tikru mastu sutinkamai su visuomenės interesais, kai miškai nėra privatinė nuosavybė, o yra valstybės valdomi.

Kad būtų išvengta nesusipratimų, prieš pradedant nagrinėti patį dalyką, reikia padaryti dar keletą preliminarinių pastabų.

Taigi kapitalistinio gamybos būdo prielaida yra tokia: tikrieji žemdirbiai yra samdomieji darbininkai, kurie dirba pas kapitalistą, žemės nuomininką, žiūrintį į žemės ūkį tik kaip į atskirą kapitalo eksploatavimo sritį, kaip į savo kapitalo panaudojimą atskiroje gamybos sferoje. Tam tikrais terminais, pvz., kasmet, šis kapitalistas — žemės nuomininkas sumoka žemės savininkui, jo eksploatuojamos žemės savininkui, sutartimi nustatytą pinigų sumą (lygiai taip pat, kaip piniginio kapitalo paskolos ėmėjas — tam tikras palūkanas) už leidimą panaudoti savo kapitalą šioje atskiroje gamybos srityje. Ši pinigų suma yra vadinama žemės renta, vis tiek, ar ji yra mokama už ariamąją žemę, statybinį sklypą, kasyklas, žvejybos vietas, miškus ir t. t. Ji yra mokama už visą laiką, kuriam žemės savininkas sutartimi paskolino, išnuomojo žemę nuomininkui. Vadinasi, žemės renta čia yra ta forma, kuria žemės nuosavybė ekonomiškai realizuojasi, teikia vertę. Toliau, mes čia turime visas tris klases, kurios kaip visuma ir būdamos priešpastatytos viena kitai sudaro šiuolaikinės visuomenės griaučius: samdomąjį darbininką, pramoninį kapitalistą, žemės savininką.

Kapitalas gali būti fiksuojamas žemėje, prijungiamas prie jos, iš dalies trumpam laikui, pvz., įvykdant cheminio pobūdžio pagerinimus, tręšiant ir t. t., iš dalies ilgesniam laikui, pvz., įrengiant nusausinimo kanalus, drėkinimo įrenginius, įvykdant niveliavimą, pastatant ūkinius pastatus ir t. t. Kitoje vietoje kapitalą, kuris yra tokiu būdu prijungiamas prie žemės, aš esu pavadinęs la terre-capital [žeme-kapitalu][28]. Jis priklauso pagrindinio kapitalo kategorijai. Palūkanos už įdėtą į žemę kapitalą ir už pagerinimus, kurie tuo būdu yra padaromi joje kaip gamybos įrankyje, gali sudaryti dalį tos rentos, kurią nuomininkas moka žemės savininkui[29], bet ne tai sudaro tikrąją žemės rentą, kuri yra mokama už žemės kaip tokios naudojimą nepriklausomai nuo to, ar ši žemė yra plėšininė, ar kultivuota. Sistemingai tiriant žemės nuosavybę, o tai neįeina į mūsų planą, šią žemės savininko pajamų dalį reikėtų išnagrinėti smulkiai. Čia gi pakanka apie šį dalyką kelių žodžių.

[28] «Misère de la philosophie», 165 psl. [žr. Соч. К. Маркса и Ф. Энгельса, 4 t., 1955, 176 psl.]. Ten aš skiriu terre-matière [žemę-materiją] ir terre-capital [žemę-kapitalą]. «Jei tik į žemę, jau paverstą gamybos priemone, yra įdedamas naujas kapitalas, tai tuo padidinama žemė-kapitalas, visai nepadidinant žemės-materijos, t. y. nė kiek neišplečiant žemės ploto... Tačiau žemė-kapitalas taip pat nėra amžina, kaip ir bet kuris kitas kapitalas... Žemė-kapitalas yra pagrindinis kapitalas, bet pagrindinis kapitalas taip pat nusidėvi, kaip ir apyvartiniai kapitalai».

[29] Aš sakau «gali» todėl, kad tam tikromis aplinkybėmis šių palūkanų dydį reguliuoja žemės rentos dėsnis, ir todėl, kad, pvz., konkuruojant naujoms žemėms, turinčioms didesnį natūralinį derlingumą, jos gali išnykti.

Labiau trumpalaikius kapitalo įdėjimus, susijusius su įprastiniais gamybiniais procesais žemdirbystėje, visus be išimties daro žemės nuomininkas. Šie įdėjimai, kaip aplamai paprastas žemės dirbimas, jei tik jis, šiaip ar taip, yra vykdomas racionaliai, t. y. jeigu jis nėra grubus dirvos alinimas, kaip, pvz., darė buvę Amerikos vergvaldžiai — tačiau nuo to ponai žemės savininkai apsidraudžia sutartimi, — šie įdėjimai gerina dirvą[30], didina jos produkto kiekį ir paverčia žemę iš paprastos materijos žeme-kapitalu. Įdirbta žemė yra vertingesnė negu neįdirbta, turinti tas pačias natūralines savybes. Ir pagrindinius kapitalus, kurie yra prijungiami prie žemės ilgesniam laikui ir yra naudojami palyginti ilgą laiką, įdeda didesne dalimi, o kai kuriose sferose kartais išimtinai, žemės nuomininkas. Bet kai tik pasibaigia sutartimi nustatytas nuomos terminas, žemėje padaryti pagerinimai atitenka žemės savininkui kaip jo nuosavybė, kaip neatskiriama substancijos, žemės, akcidencija,— ir tai yra viena iš priežasčių, dėl kurių, išsivysčius kapitalistinei gamybai, žemės savininkas stengiasi kiek galint sutrumpinti nuomos terminą. Sudarydamas naują nuomos sutartį, žemės savininkas prijungia prie žemės rentos tikrąja prasme palūkanas už kapitalą, prijungtą prie žemės, — vis tiek, ar jis dabar žemę nuomoja tam nuomininkui, kuris yra padaręs pagerinimus, ar kuriam nors kitam nuomininkui. Tuo būdu jo renta padidėja; arba, jeigu jis nori žemę parduoti — mes tuojau pamatysime, kaip yra nustatoma jos kaina, — jos vertė dabar yra pakilusi. Jis parduoda ne paprastą žemę, bet pagerintą žemę, prie žemės prijungtą kapitalą, kuris jam nieko nekainavo. Tai yra viena iš paslapčių — visiškai paliekant nuošalyje tikrosios žemės rentos judėjimą, — kodėl ekonominio vystymosi eigoje žemės savininkai vis labiau turtėja, jų rentos nuolat didėja ir jų žemių piniginė vertė auga. Taip, nieku neprisidėdami, jie į savo kišenę dedasi visuomeninio vystymosi pasiektą rezultatą,— fruges consumere nati [gimę naudoti vaisius]. Bet kartu tai yra viena iš didžiausių racionalaus žemės ūkio kliūčių, nes žemės nuomininkas vengia visų tų pagerinimų ir sąnaudų, kurių jis negali tikėtis pilnutinai susigrąžinti iki pasibaigs jo nuomos terminas; ir mes matome, kad šia aplinkybe, kaip nurodytąja kliūtimi, yra skundžiamasi vis iš naujo: praeitame amžiuje Džemsas Andersonas, tikrasis šiuolaikinės rentos teorijos atradėjas, kuris kartu buvo žemės nuomininkas-praktikas bei įžymus savo epochos agronomas, mūsų laikais — šiuolaikinės žemės nuosavybės sistemos priešininkai Anglijoje.

A. A. Uoltonas veikale «History of the Landed Tenures of Great Britain and Ireland», London 1865, taip apie tai sako (96 ir 97 psl.): «Visos gausių mūsų šalies žemės ūkio organizacijų

30 Žr. Džemsą Andersoną ir Kerį.

pastangos negali duoti labai žymių arba tikrai pastebimų rezultatų tikrosios pažangos gerinant žemės dirbimą prasme, kol tokie pagerinimai kur kas daugiau padidina žemės nuosavybės vertę ir žemės savininko rentos dydį, negu pagerina žemės nuomininko arba žemes ūkio darbininko padėtį. Aplamai imant, žemės nuomininkai nė kiek ne blogiau kaip žemės savininkas, jo valdytojas arba net žemės ūkio draugijos prezidentas žino, kad geras drenažas, gausios trąšos ir geras ūkininkavimas kartu su padidintu darbo naudojimu tam, kad iš pagrindų būtų galima išvalyti žemę ir ją įdirbti, duos nuostabius rezultatus tiek dirvos pagerinimo atžvilgiu, tiek ir gamybos padidinimo atžvilgiu. Bet visa tai reikalauja didelių sąnaudų, ir nuomininkai lygiai taip pat gerai žino, kad kaip jie bepagerintų žemę ar bepakeltų jos vertę, ilgainiui žemės savininkai gaus iš to svarbiausią naudą padidėjusios rentos ir pakilusios žemės kainos pavidalu... Nuomininkai yra pakankamai gudrūs, kad pastebėtų, jog tie oratoriai {žemės savininkai ir jų valdytojai per žemės ūkio iškilmes} keistu būdu visada užmiršta jiems pasakyti, kad, būtent, visų nuomininko padarytų pagerinimų liūto dalis visada turi galų gale atsidurti žemės savininko kišenėje... Kad ir kaip ankstesnysis nuomininkas būtų pagerinęs nuomojamą žemę, jo perėmėjas kiekvieną kartą patirs, kad žemės savininkas pakels rentą sutinkamai su tuo žemės vertės padidėjimu, kurį yra davę ankstesnieji pagerinimai».

Žemdirbystėje tikrąja šio žodžio prasme šis procesas pasireiškia dar ne taip aiškiai, kaip tada, kai žemė yra naudojama kaip statybinis sklypas. Anglijoje didžioji statybai skirtos žemės dalis neparduodama kaip freehold [laisva žemės nuosavybė], bet žemės savininkai ją išnuomoja 99 metams arba, jei galima, ir trumpesniam laikui. Suėjus šiam terminui, pastatai kartu su pačia žeme atitenka žemės savininkui. «Jie {nuomininkai} yra įpareigoti, pasibaigus nuomos sutarties terminui, perduoti stambiam žemės savininkui tinkamą, patogų gyventi namą, nepaisant to, kad jie ligšiol yra mokėję išpūstą žemės rentą. Vos pasibaigus nuomos sutarties terminui, ateina žemės savininko agentas arba inspektorius, apžiūri jūsų namą, pasirūpina, kad jūs jį gerai sutvarkytumėte, paskui pradeda jį valdyti ir prijungia prie savo lendlordo valdų. Faktas yra tas, kad jei šiai sistemai bus leista pilnutinai veikti dar ilgą laiką, tai visa namų nuosavybė karalystėje, taip pat kaip ir kaimo žemės nuosavybė, atsidurs stambiųjų žemvaldžių rankose. Beveik visas Londono Vestendas, į šiaurę ir į pietus nuo Temple Bar, kuris priklauso maždaug pustuziniui stambių žemvaldžių, yra išnuomotas už milžinišką žemės rentą, ir ten, kur nuomos sutarčių terminai dar nėra visiškai pasibaigę, jie greitai baigiasi vienas po kito. Didesniu ar mažesniu mastu tai liečia ir visus karalystės miestus. Bet net šituo nesi-

baigia ši godi privilegijų ir monopolio sistema. Tokio pat uzurpavimo proceso padarinys yra tai, kad beveik visi mūsų uostamiesčių dokų pastatai yra stambiųjų žemvaldžių — leviatanų rankose» (ten pat, 93 psl.). Tokiomis aplinkybėmis yra aišku, kad jei 1861 m. surašymas Anglijoje ir Uelse, kur bendras gyventojų skaičius buvo 20 066 224, užfiksuoja 36 032 namų savininkus, tai savininkų skaičius, palyginti su namų skaičiumi ir gyventojų skaičiumi, įgautų visiškai kitą vaizdą, jei stambieji savininkai būtų nurodyti atskirai nuo smulkiųjų savininkų.

Šis pastatų nuosavybės pavyzdys yra svarbus 1) todėl, kad jis aiškiai parodo skirtumą tarp žemės rentos tikrąja šio žodžio prasme ir palūkanų už prijungtą prie žemės pagrindinį kapitalą,— palūkanų, kurios gali sudaryti žemės rentos priedą. Kol galioja nuomos sutartis, palūkanos už pastatus, lygiai kaip ir žemdirbystėje už kapitalą, kurį nuomininkas prijungia prie žemės, atitenka pramoniniam kapitalistui — statybiniam spekuliantui arba nuomininkui — ir pačios savaime neturi nieko bendro su žemės renta, kuri turi būti mokama kasmet, tam tikrais terminais, už žemės naudojimą. 2) Todėl, kad jis parodo, kaip kartu su žeme žemės savininkui galų gale atitenka ir prie jos prijungtas svetimas kapitalas, ir dėl to jo rentą padidina palūkanos.

Kai kurie rašytojai, iš dalies gindami žemės nuosavybę nuo buržuazinių ekonomistų puolimų, iš dalies siekdami paversti kapitalistinę gamybos sistemą iš prieštaravimų sistemos «harmonijos» sistema, kaip, pvz., Keris, stengėsi pavaizduoti, kad žemės renta, specifinė ekonominė žemės nuosavybės išraiška, esanti tolygi palūkanoms. Tuo būdu būtų užtušuotas priešingumas tarp žemės savininkų ir kapitalistų. Atvirkščias metodas buvo naudojamas kapitalistinės gamybos pradžioje. Tada paprastam supratimui žemės nuosavybė dar buvo pirminė ir garbinga privatinės nuosavybės forma, o palūkanos už kapitalą buvo puolamos kaip lupikavimas. Todėl Dedlis Norsas, Lokas ir kt. vaizdavo palūkanas už kapitalą kaip formą, analogišką žemės rentai,— visiškai taip pat, kaip Tiurgo iš žemės rentos buvimo kildino palūkanų pateisinimą.— Nurodytieji naujausi rašytojai, visiškai palikdami nuošalyje tą faktą, kad žemės renta gali egzistuoti ir egzistuoja grynu pavidalu, be jokio priedo, susidarančio iš palūkanų, gaunamų už prie žemės prijungtą kapitalą, užmiršta, kad tokiu būdu žemės savininkas gauna ne tik svetimo kapitalo, kuris jam nieko nėra kainavęs, palūkanas, bet virš to dar gauna dovanai ir svetimą kapitalą. Žemės nuosavybės pateisinimas,— kaip ir visų kitų tam tikrą gamybos būdą atitinkančių nuosavybės formų pateisinimas,— yra tai, kad pats gamybos būdas, vadinasi, ir iš jo kylantieji gamybos bei mainų santykiai, yra istoriškai praeinanti būtinybė. Beje, kaip pamatysime vėliau, žemės nuosavybė skiriasi nuo kitų nuosavybės rūšių tuo, kad tam tikroje išsivystymo pakopoje

ji pasirodo esanti nereikalinga ir žalinga net kapitalistinio gamybos būdo požiūriu.

Žemės renta gali būti suplakama su palūkanomis ir kita forma, todėl jos specifinis pobūdis gali likti nesuprastas. Žemės renta pasireiškia tam tikra pinigų suma, kurią žemės savininkas kasmet gauna, išnuomodamas tam tikrą žemės rutulio dalį. Mes matėme, kaip kiekvienos tam tikros piniginės pajamos gali būti kapitalizuojamos, t. y. laikomos įsivaizduojamo kapitalo palūkanomis. Jei, pvz., vidutinė palūkanų norma yra 5%, tai į metinę žemės rentą — 200 sv. st. galima žiūrėti kaip į 4 000 sv. st. kapitalo palūkanas. Tuo būdu kapitalizuota žemės renta, sudaranti žemės pirkimo kainą, arba jos vertę, yra kategorija, kuri prima facie, taip pat kaip darbo kaina, yra iracionali, nes žemė nėra darbo produktas, vadinasi, neturi ir vertės. Tačiau, iš antros pusės, už šios iracionalios formos slypi tikrasis gamybinis santykis. Jei kapitalistas perka už 4 000 sv. st. žemę, kuri duoda 200 sv. st. metinę rentą, tai jis gauna vidutines metines palūkanas — 5% iš 4 000 sv. st.— lygiai taip pat, kaip ir tuo atveju, jeigu jis būtų įdėjęs šį kapitalą į vertybinius popierius arba būtų tiesiog jį paskolinęs iš 5% palūkanų normos. Tai yra 4 000 sv. st. kapitalo vertės padidėjimas 5%. Pagal tokią prielaidą jis per 20 metų padengtų savo dvaro pirkimo kainą pajamomis iš jo. Todėl Anglijoje žemės pirkimo kaina yra apskaičiuojama pagal tam tikrą years' purchase [metinių pajamų] kiekį, o tai tėra kitokia žemės rentos kapitalizavimo išraiška. Iš tikrųjų, tai yra ne žemės, o tos žemės rentos, kurią duoda žemė, pirkimo kaina, apskaičiuota sutinkamai su įprastine palūkanų norma. Bet šis rentos kapitalizavimas numato rentą, kai tuo tarpu rentos negalima išvesti ir išaiškinti priešingu būdu — iš paties rentos kapitalizavimo. Jos egzistavimas, nepriklausomai nuo pardavimo, čia yra daugiau prielaida, išeities taškas.

Iš to išeina, kad, imant žemės rentą kaip pastovų dydį, žemės kaina gali didėti arba mažėti priešingai palūkanų normos didėjimui arba mažėjimui. Jeigu įprastinė palūkanų norma sumažėtų nuo 5 iki 4%, tai 200 sv. st. metinė žemės renta būtų jau ne 4 000 sv. st., o 5 000 sv. st. kapitalo vertės metinis prieauglis, ir tuo būdu to paties žemės sklypo kaina pakiltų nuo 4 000 sv. st. iki 5 000 sv. st. arba nuo 20 years' purchase iki 25. Priešingu atveju būtų atvirkščiai. Tai yra žemės kainos judėjimas, kuris nepriklauso nuo pačios žemės rentos judėjimo ir kurį reguliuoja tik palūkanų norma. Bet kadangi mes matėme, kad visuomeninio vystymosi eigoje pelno norma, o kartu su ja ir palūkanų norma, kurią reguliuoja pelno norma, turi tendenciją mažėti; kad, toliau, net paliekant nuošalyje pelno normą, palūkanų norma turi tendenciją mažėti dėl to, kad didėja skolinamasis piniginis kapitalas,— tai iš to išeina, kad žemės kaina turi tendenciją kilti ir

nepriklausomai nuo žemės rentos judėjimo ir žemės ūkio produktų kainos, kurios dalį sudaro renta.

Pačios žemės rentos suplakimas su ta palūkanų forma, kurią ji įgauna žemės pirkėjui,— suplakimas, paaiškinamas tuo, kad žemės rentos prigimtis nėra suprasta, būtinai atveda į keisčiausias klaidingas išvadas. Kadangi žemės nuosavybė visose senosiose šalyse yra laikoma labai garbinga nuosavybės forma, o žemės nuosavybės pirkimas, be to,— ypatingai patikimu kapitalo įdėjimu, tai palūkanų norma, kurios pagrindu yra perkama žemės renta, paprastai būna mažesnė negu esant kitiems palyginti ilgesniam laikui apskaičiuotiems kapitalo įdėjimo būdams, todėl, pvz., žemės pirkėjas gauna už pirkimo kainą tik 4%, kai tuo tarpu kitaip įdėdamas tą patį kapitalą, jis gautų 5%; arba, kas yra tas pat, jis sumoka už žemės rentą daugiau kapitalo, negu jis turėtų sumokėti už tokias pat metines pinigines pajamas kitose kapitalo įdėjimo srityse. Ponas Tjeras savo, aplamai imant, visiškai netikusiame veikale apie La Propriété (jo kalbos prieš Prudoną, pasakytos 1849 metais Prancūzijos Nacionaliniame susirinkime, atskiras atspaudas) iš to daro išvadą, kad žemės renta esanti žema, tuo tarpu tai teįrodo, kad jos pirkimo kaina yra aukšta.

Ta aplinkybė, kad kapitalizuota žemės renta pasireiškia kaip žemės kaina, arba žemės vertė, ir todėl žemė yra perkama ir parduodama kaip ir kiekviena kita prekė, duoda kai kuriems apologetams pagrindą žemės nuosavybei pateisinti, nes pirkėjas esąs sumokėjęs už ją, kaip ir už kiekvieną kitą prekę, ekvivalentą ir didesnė žemės nuosavybės dalis šiuo būdu esanti perėjusi iš rankų į rankas. Bet tokiu atveju panašus samprotavimas tiktų ir vergovei pateisinti, nes vergvaldžiui, sumokėjusiam už vergą grynais pinigais, pajamos iš vergo darbo tėra palūkanos už kapitalą, sunaudotą jam pirkti. Aplamai imant, žemės rentos pirkimą ir pardavimą laikyti jos egzistavimo pateisinimu — reiškia jos egzistavimą teisinti jos egzistavimu.

Kad ir labai yra svarbu moksliškai analizuojant žemės rentą,— t. y. savarankišką specifinę ekonominę žemės nuosavybės formą kapitalistinio gamybos būdo pagrindu,— išnagrinėti ją grynu pavidalu, laisvu nuo visų priemaišų, kurios ją falsifikuoja ir užtušuoja, ne mažiau yra svarbu, iš antros pusės, norint suprasti praktines žemės nuosavybės pasekmes ir net norint teoriškai pažinti daugybę faktų, kurie prieštarauja žemės rentos sąvokai ir prigimčiai ir kurie vis dėlto pasireiškia kaip žemės rentos egzistavimo formos,— ne mažiau yra svarbu susipažinti su elementais, iš kurių kyla šie teorijos neaiškumai.

Visa, ką nuomininkas moka žemės savininkui nuompinigių forma už leidimą dirbti žemę, žinoma, praktiškai pasireiškia kaip žemės renta. Iš kokių sudėtinių dalių ši duoklė besusidėtų, iš kokių šaltinių ji bebūtų kilusi, su žemės renta tikrąja šio žodžio

prasme ji turi bendra tai, kad dalies žemės rutulio monopolis suteikia vadinamajam žemės savininkui galią imti duoklę, uždėti kontribuciją. Su žemės renta tikrąja šio žodžio prasme ji turi bendra tai, kad ji apsprendžia žemės kainą, kuri, kaip parodyta aukščiau, yra ne kas kita, kaip kapitalizuotos pajamos, kurias duoda žemės nuomojimas.

Mes jau matėme, kad palūkanos už prijungtą prie žemės kapitalą gali sudaryti tokią kitarūšę žemės rentos sudėtinę dalį, kuri ekonominio vystymosi eigoje būtinai sudaro nuolat didėjantį tam tikros šalies rentos bendros sumos priedą. Bet net paliekant nuošalyje šias palūkanas, yra galima, kad nuompinigiuose iš dalies, o tam tikrais atvejais pilnutinai,— vadinasi, kai visiškai nėra žemės rentos tikrąja šio žodžio prasme, kitaip tariant, kai faktiškai žemė neturi jokios vertės,— slypi išskaitymas arba iš vidutinio pelno, arba iš normalaus darbo užmokesčio, arba iš vieno ir kito kartu. Ši dalis — pelno arba darbo užmokesčio dalis — čia pasireiškia kaip žemės renta, nes ji neatitenka, kaip kad būna normaliais atvejais, pramoniniam kapitalistui arba samdomajam darbininkui, o yra sumokama nuompinigių forma žemės savininkui. Nei viena, nei antra dalis nėra žemės renta ekonomine šio žodžio prasme: bet praktiškai ji yra žemės savininko pajamos, ekonominis jo monopolio išnaudojimas, lygiai taip pat kaip tikroji žemės renta, ir lygiai taip pat kaip ši pastaroji ji lemiamai veikia žemės kainą.

Mes čia nekalbame apie tokius santykius, kai formaliai egzistuoja žemės renta, šį kapitalistinį gamybos būdą atitinkanti žemės nuosavybės išraiška, bet nėra paties kapitalistinio gamybos būdo, kai pats žemės nuomininkas nėra pramoninis kapitalistas ir jo ūkininkavimo pobūdis nėra kapitalistinis. Tokia, pvz., padėtis yra *Airijoje*. Žemės nuomininkas čia paprastai yra smulkus valstietis. Tai, ką jis sumoka kaip nuomą žemės savininkui, dažnai praryja ne tik dalį jo pelno, t. y. jo paties pridedamojo darbo, į kurį jis turi teisę kaip savo darbo įrankių savininkas, bet ir dalį normalaus darbo užmokesčio, kurį jis kitomis sąlygomis gautų už tokį pat darbo kiekį. Be to, žemės savininkas, kuris čia nieko nedaro dirvai pagerinti, eksproprijuoja iš nuomininko jo nedidelį kapitalą, kurį jis prijungia prie žemės daugiausia savo darbu,— lygiai taip, kaip analogiškomis sąlygomis padarytų lupikautojas. Tačiau lupikautojas tokiose operacijose bent rizikuoja savo paties kapitalu. Toks nuolatinis apiplėšimas yra kivirčų dėl Airijos žemės įstatymų objektas; šių kivirčų esmė daugiausia yra tai, kad būtų galima priversti žemės savininką, nutraukiantį sutartį su tam tikru nuomininku, kompensuoti jam dirvoje padarytus pagerinimus arba prijungtą prie žemės kapitalą. Palmerstonas paprastai ciniškai į tai atsakydavo: «Bendruomenių rūmai yra žemės savininkų rūmai».

Mes taip pat nekalbame apie tuos išimtinius santykius, kai net kapitalistinės gamybos šalyse žemės savininkas gali išspausti aukštą nuomą, kuri visai neatitinka žemės ūkio produkto, kaip, pvz., smulkių žemės sklypelių nuomojimas Anglijos pramonės apygardose fabrikų darbininkams mažiems darželiams įsiveisti arba mėgėjiškai laisvalaikio žemdirbystei («Reports of Inspectors of Factories»).

Mes kalbame apie žemės ūkio rentą išsivysčiusios kapitalistinės gamybos šalyse. Pavyzdžiui, tarp Anglijos žemės nuomininkų yra tam tikras skaičius smulkių kapitalistų, kuriems dėl auklėjimo, išsilavinimo, tradicijos, konkurencijos ir kitų aplinkybių yra skirta ir kurie yra priversti panaudoti savo kapitalą kaip nuomininkai žemės ūkyje. Jie yra priversti pasitenkinti mažesniu pelnu negu vidutinis ir dalį jo atiduoti rentos forma žemės savininkui. Tik šia sąlyga jiems yra leidžiama įdėti savo kapitala į dirvą, į žemės ūkį. Kadangi žemės savininkai visur daro didelę, Anglijoje net vyraujančią įtaką įstatymų leidybai, tai ši įtaka gali būti panaudojama apiplėšti visai žemės nuomininkų klasei. Tiesa, pvz., 1815 m. grūdų įstatymai — grūdų mokestis, uždėtas šaliai, atvirai siekiant užtikrinti dykinėjantiems žemės savininkams tolesnį rentų, be galo išaugusių antijakobininio karo metu, egzistavimą,— turėjo, neskaitant atskirų nepaprastai derlingų metų, tą įtaką, kad palaikė žemės ūkio produktų kainas aukščiau to lygio, iki kurio jos būtų kritusios, jei būtų buvęs laisvas grūdų įvežimas. Tačiau jie nepasiekė pageidaujamo rezultato — išlaikyti kaip normalias kainas žemės savininkų — įstatymų leidėjų dekretuotas aukštas kainas, kurios sudarytų įstatyminę ribą užsienio grūdams įvežti. Tačiau nuomos sutartys buvo sudaromos atsižvelgiant į šias normalias kainas. Kai iliuzijos išsisklaidė, buvo išleistas naujas įstatymas su naujomis normaliomis kainomis, kurios betgi buvo tokia pat bejėgė godžios žemvaldžių fantazijos išraiška kaip ir senosios. Šitaip nuomininkai buvo apgaudinėjami nuo 1815 m. iki 4-jo dešimtmečio. Tuo yra paaiškinama agricultural distress [žemės ūkio depresija] kaip nuolatinė tema per visą šį laiką. Tuo yra paaiškinamas ištisos žemės nuomininkų kartos ekspropriijavimas ir nusigyvenimas šiuo laikotarpiu ir naujos kapitalistų klasės atėjimas į jų vietą[31].

Bet nepalyginamai bendresnis ir svarbesnis faktas yra tikrųjų žemės ūkio darbininkų darbo užmokesčio sumažinimas žemiau normalaus vidutinio jo lygio, vadinasi, dalis darbo užmokesčio yra atimama iš darbininko, sudaro nuomos mokesčio sudėtinę dalį ir

[31] Žr. Anti-Corn-Law Prize-Essays. Tačiau grūdų įstatymai vis dėlto palaikydavo kainas dirbtinai pakeltame lygyje. Tai buvo palanku stambiems žemės nuomininkams. Jie laimėdavo dėl sustingimo, kuriame apsauginiai muitai laikė didžiulę žemės nuomininkų masę, dėjusią viltis — pagrįstai ar nepagrįstai — į išimtinę vidutinę kainą.

tuo būdu, būdama užmaskuota žemės renta, atitenka vietoj darbininko žemės savininkui. Pavyzdžiui, Anglijoje ir Škotijoje, išskyrus nedaugelį palankioje būklėje esančių grafysčių, tai yra bendras reiškinys. Darbai, kuriuos prieš įvedant grūdų įstatymus Anglijoje paruošė sudarytosios parlamentinės tyrimo komisijos darbo užmokesčio lygio klausimu,— iki šiol yra vertingiausia ir beveik visai nepanaudota medžiaga XIX amžiaus darbo užmokesčio istorijai ir kartu gėdingas paminklas, kurį pasistatė sau Anglijos aristokratija ir buržuazija,— visiškai aiškiai ir neabejotinai įrodo, kad aukštos rentos normos ir jas atitinkantis žemės kainos padidėjimas antijakobininio karo metu iš dalies yra rezultatas paprasto išskaitymo iš darbo užmokesčio ir jo sumažinimo net žemiau fizinio minimumo, t. y. rezultatas to fakto, kad tam tikra normalaus darbo užmokesčio dalis buvo atiduodama žemės savininkui. Įvairios aplinkybės, jų tarpe pinigų nuvertėjimas, būdas, kuriuo buvo taikomi beturčių įstatymai žemės ūkio apygardose ir t. t., padarė šią operaciją galimą tuo metu, kai žemės nuomininkų pajamos milžiniškai augo ir žemės savininkai pasakiškai turtėjo. Net vienas iš svarbiausių tiek žemės nuomininkų, tiek ir žemės savininkų argumentų už grūdų muitų įvedimą buvo tai, kad fiziškai esą neįmanoma dar labiau sumažinti žemės ūkio samdinių darbo užmokestį. Ši padėtis iš esmės nepasikeitė, ir Anglijoje, kaip ir visose Europos šalyse, dalis normalaus darbo užmokesčio kaip ir pirma įeina į žemės rentos sudėtį. Kai Šeftsberio grafą, tuo metu lordą Ešlį, vieną filantropų-aristokratų, buvo nepaprastai sugraudinusi Anglijos fabrikų darbininkų būklė ir, vykstant agitacijai už dešimties valandų darbo dieną, jis pasidarė jų parlamentiniu gynėju, tai, atsikeršydami už tai, pramonininkų gynėjai paskelbė statistinius duomenis apie žemės ūkio samdinių darbo užmokestį jam priklausančiuose kaimuose (žr. I knygą, XXIII skirsnis, 5 poskyris, e: Britanijos žemės ūkio proletariatas); šie duomenys aiškiai parodė, kad dalis šio filantropo žemės rentos yra gaunama tik plėšimo būdu — plėšimo, kurį jam vykdo jo nuomininkai žemės ūkio darbininkų darbo užmokesčio atžvilgiu. Ši publikacija yra įdomi dar ir tuo, kad joje pateikti faktai gali drąsiai prilygti blogiausiam, ką atskleidė 1814 ir 1815 metų komisijos. Kai tik aplinkybės priverčia laikinai pakelti žemės ūkio samdinių darbo užmokestį, tuojau pat pasigirsta žemės nuomininkų aimanavimai, kad pakelti darbo užmokestį iki jo normalaus lygio, kaip būna kitose pramonės šakose, yra negalimas dalykas ir kad tai neišvengiamai juos nuskurdintų, jei tuo pačiu metu nebūtų sumažinta žemės renta. Tuo būdu čia slypi prisipažinimas, kad žemės rentos vardu nuomininkai daro išskaitymą iš darbo užmokesčio ir moka jį žemės savininkui. Pavyzdžiui, nuo 1849 iki 1859 metų, susidėjus eilei lemiamų aplinkybių: masinė emigracija [Exodus] iš Airijos, kuri nutraukė žemės ūkio darbininkų plaukimą iš ten; fabrikų

pramonės nepaprastu mastu vykdomas žemdirbinių gyventojų absorbavimas; kareivių pareikalavimas karui; nepaprasta emigracija į Australiją ir Jungtines Valstijas (į Kaliforniją) ir kitos priežastys, apie kurias čia nėra reikalo plačiau kalbėti, — Anglijoje pakilo žemės ūkio darbininkų darbo užmokestis. Kartu šiuo laikotarpiu, išskyrus nederlingus 1854—1856 metus, vidutinės grūdų kainos sumažėjo daugiau kaip 16%. Nuomininkai aimanavo, reikalaudami sumažinti rentas. Atskirais atvejais jie tai pasiekė. Bet aplamai šis jų reikalavimas susilaukė fiasko. Jie ieškojo išeities, mažindami gamybos kaštus, tarp kita ko, masiškai įvesdami garo lokomobilius ir naujas mašinas, kurios iš dalies pakeisdavo ir išstumdavo iš ūkio arklius, o iš dalies, pakeisdamos žemės ūkio samdinius, sukėlė dirbtinį gyventojų perteklių ir todėl naują darbo užmokesčio sumažėjimą. Ir tai vyko nepaisant žemdirbinių gyventojų skaičiaus bendro santykinio sumažėjimo per šį dešimtmetį, palyginti su visų gyventojų skaičiaus padidėjimu, ir nepaisant žemdirbinių gyventojų skaičiaus absoliutinio sumažėjimo kai kuriose grynai žemdirbinėse apygardose[32]. Lygiai tą pat kalbėjo Fausetas, tuo metu politinės ekonomijos profesorius Kembridže {miręs 1844 metais kaip generalpostmeisteris}*, iš Social Science Congress [Socialinių mokslų kongreso] tribūnos 1865 m. spalio 12 d.: «Žemės ūkio samdiniai pradeda emigruoti, ir nuomininkai ima skųstis, kad jie neįstengs mokėti tokių aukštų rentų, kaip paprastai mokėdavo, nes dėl emigracijos darbas darosi brangesnis». Vadinasi, čia aukšta žemės renta tiesiog sutapatinama su žemu darbo užmokesčiu. Ir kadangi žemės kainos lygį sąlygoja ši rentą kelianti aplinkybė, tai žemės vertės pakilimas yra tolygus darbo vertės sumažėjimui, aukštas žemės kainos lygis — žemam darbo kainos lygiui.

Tas pat yra ir Prancūzijoje. «Nuomos mokestis kyla todėl, kad vienoje pusėje kyla grūdų, vyno, mėsos, daržovių ir vaisių kaina, o kitoje pusėje darbo kaina lieka nepasikeitusi. Jei senesniojo amžiaus žmonės palygintų savo tėvų sąskaitas,— tai nukelia mus į praeitį beveik 100 metų,— jie pamatytų, kad tada darbo dienos kaina Prancūzijos kaime buvo lygiai tokia pat kaip dabar. Bet mėsos kaina nuo to laiko trigubai padidėjo... Kas yra šio perversmo auka? Ar turtingasis nuomojamos žemės savininkas ar neturtingasis, kuris ją dirba?... Nuomos mokesčių kilimas yra visuomeninės nelaimės įrodymas» («Du mécanisme de la société en France et en Angleterre». Par M. Rubichon. 2-me édit., Paris 1837, 101 psl.).

---

[32] *Džonas C. Mortonas:* «The Forces used in Agriculture». Pranešimas Londono Society of Arts [Meno draugijoje] 1860 metais, pagrįstas tikrais dokumentais, gautais maždaug iš 100 žemės nuomininkų 12-oje Škotijos ir 35-ose Anglijos grafystėse.

* Skliaustai duoti remiantis Marksizmo-leninizmo institute esančia Markso rankraščio fotokopija. 1894 m. leidime skliaustų nėra. *Red.*

Pavyzdžiai, kurie parodo, kad renta yra išskaitymo iš vidutinio pelno, iš vienos pusės, ir iš vidutinio darbo užmokesčio, iš antros pusės, pasekmė.

Aukščiau cituotasis Mortonas, nekilnojamojo turto agentas ir žemės ūkio inžinierius, pasakoja, kad pagal daugelyje vietų atliktus stebėjimus rentos už didelius nuomos objektus yra žemesnės negu už smulkesnius, kadangi «konkurencija dėl pastarųjų paprastai yra didesnė negu dėl pirmųjų ir kadangi smulkūs nuomininkai, kurie retai gali verstis kuo nors kitu kaip tik žemės ūkiu, dažnai sutinka, būdami priversti susirasti tinkamą ūkį, mokėti tokią rentą, apie kurią jie patys žino, kad ji yra per aukšta» (John L. Morton: «The Resources of Estates», London 1858, 116 psl.). Tačiau, jo nuomone, Anglijoje šis skirtumas palaipsniui nyksta, ir prie to, kaip jis mano, smarkiai prisideda kaip tik smulkiųjų žemės nuomininkų klasės emigravimas. Tas pats Mortonas pateikia pavyzdį, kai į žemės rentą neabejotinai įeina išskaitymas iš paties žemės nuomininko ir, vadinasi, dar labiau neabejotinai, iš jo samdomų darbininkų darbo užmokesčio. Taip esti mažesniuose kaip 70—80 akrų (30—34 hektarai) nuomojamuose ūkiuose, kur negalima laikyti dvikinkio plūgo. «Jei žemės nuomininkas savo rankomis nedirba taip pat stropiai, kaip bet kuris darbininkas, tai jis negali pragyventi iš savo nuomojamojo ūkio. Jeigu jis darbus atlikti paves savo darbininkams, o pats apsiribos vien jų priežiūra, tai jis tikrai labai greitai įsitikins, kad nepajėgia sumokėti savo rentos» (ten pat, 118 psl.). Todėl Mortonas daro tą išvadą, kad jei žemės nuomininkai kurioje nors vietovėje nėra labai neturtingi, tai nuomojamieji sklypai neturėtų būti mažesni kaip 70 akrų, kad nuomininkas galėtų laikyti 2—3 arklius.

Nepaprasta yra p. Leonso de Lavernio, Membre de l'Institut et de la Société Centrale d'Agriculture [Žemės ūkio instituto ir centrinės draugijos nario] išmintis. Savo veikale «Économie Rurale de l'Angleterre» (cituojama pagal angliškąjį vertimą, Londonas 1855) jis taip palygina metines pajamas iš raguočių, kurie Prancūzijoje naudojami darbams, o Anglijoje nenaudojami, nes juos pakeičia arkliai (42 psl.):

Prancūzija:	pienas 4 mil. sv. st.	Anglija:	pienas 16 mil. sv. st.
	mėsa 16 „ „ „		mėsa 20 „ „ „
	darbas 8 „ „ „		darbas — „ „ „
	28 mil. sv. st.		36 mil. sv. st.

Bet čia didesnis rezultatas gaunamas todėl, kad, jo paties duomenimis, pienas Anglijoje yra dvigubai brangesnis negu Prancūzijoje, tuo tarpu mėsos kainas jis taria esant vienodas abiejose šalyse (35 psl.); vadinasi, Anglijoje pieno produktas sumažėja iki 8 mil. sv. st., o visas produktas — iki 28 mil. sv. st., kaip Prancū-

zijoje. Iš tikrųjų, tai yra truputį per stipru, kai p. Lavernis įveda į savo apskaičiavimą kartu ir produkto kiekius ir kainų skirtumus, tuo būdu jeigu Anglija gamina tam tikrus produktus brangiau negu Prancūzija,— kas reiškia ne ką kita, kaip didesnį pelną žemės nuomininkams ir savininkams,— tai yra Anglijos žemės ūkio pranašumas.

Kad p. Lavernis yra ne tik susipažinęs su Anglijos žemės ūkio ekonominiais rezultatais, bet ir tiki Anglijos žemės nuomininkų bei žemvaldžių prietarais, jis tai parodo 48 puslapyje: «Paprastai labai nuostolingi yra grūdiniai augalai. . . jie nualina dirvą, kurioje auga». Ponas Lavernis ne tik mano, kad kiti augalai to nedaro,— jis taip pat mano, kad pašariniai augalai ir šakniavaisiai turtina žemę: «Pašariniai augalai pagrindinius savo augimo elementus gauna iš atmosferos ir atiduoda dirvai daugiau, negu iš jos paima; tuo būdu jie dvejopai — ir tiesiogiai ir tuo, kad jie virsta gyvulinėmis trąšomis — padeda kompensuoti žalą, kurią yra padarę grūdiniai augalai ir kitos dirvą alinančios kultūros; iš to išplaukia taisyklė, kad jie turėtų būti bent kaitaliojami su šiomis kultūromis; tokia yra Norfolko sėjomaina» (50 ir 51 psl.).

Nenuostabu, kad p. Lavernis, tikėdamas šiomis anglų kaimo naivumo pasakomis, tiki ir jo teigimais, kad, panaikinus grūdų muitus, Anglijos žemės ūkio samdinių darbo užmokestis yra netekęs savo ankstesnio nenormalaus pobūdžio. Žr., ką mes esame apie tai anksčiau sakę, I knyga, XXIII skirsnis, 5 poskyris, 701—729 psl.* Tačiau dar pasiklausykime p. Džono Braito kalbos, pasakytos Birmingeme 1865 m. gruodžio 14 d. Papasakojęs apie 5 mil. šeimų, kurios visai nėra atstovaujamos parlamente, jis toliau sako: «Iš jų Jungtinėje karalystėje yra 1 milijonas arba, tiksliau, daugiau kaip 1 milijonas įtrauktų į nelaimingus pauperių sąrašus. Paskui dar 1 milijonas, kurie vis dar laikosi virš pauperizmo ribos, bet kuriems nuolat gresia pavojus taip pat tapti pauperiais. Jų padėtis ir jų perspektyvos negeresnės. Pažvelkite, pagaliau, į tamsius šios visuomenės dalies žemiausiuosius sluoksnius. Atkreipkite dėmesį į jų kaip atstumtųjų būklę, į jų skurdą, į jų kančias, į jų visišką beviltiškumą. Net Jungtinėse Valstijose, net pietinėse valstijose, viešpataujant vergovei kiekvienas negras turėjo viltį, kad ir jis kada nors galės gauti laisvę. Tačiau šiems žmonėms, šiai mūsų šalies žemiausiųjų sluoksnių masei, nėra — aš čia turiu tai tiesiai pasakyti,— nei kokio nors pagerėjimo vilties, nei net siekimo to. Ar jūs skaitėte neseniai laikraščiuose žinutę apie Džoną Krosą, Dorsetširo žemės ūkio samdinį? Jis dirbo po 6 dienas per savaitę, turėjo puikių atsiliepimų iš savo šeimininko, kuriam jis dirbo 24 metus, gaudamas savaitei 8 šilingų darbo užmokestį.

---

* *K. Marksas:* «Kapitalas», I t., Vilnius, 1957, XXIII skirsnis, 5 poskyris, 601—623 psl. *Red.*

Iš šio darbo užmokesčio Džonas Krosas turėjo išlaikyti savo trobelėje šeimą, kurioje buvo 7 vaikai. Norėdamas sušildyti savo sergančią žmoną ir jos žindomą kūdikį, jis paėmė,— kalbant įstatymo kalba, reikėtų sakyti pavogė,— 6 pensų vertės medinę tvorą. Taikos teisėjai nuteisė jį už šį nusižengimą 14 ar 20 dienų kalėti. Aš galiu jums pasakyti, kad visoje šalyje galima rasti daug tūkstančių tokių atsitikimų, koks buvo su Džonu Krosu, ypač pietuose, ir kad šių žmonių padėtis yra tokia, jog iki šiol atidžiausias tyrinėtojas negalėjo atskleisti paslapties, kaip jų siela dar laikosi kūne. O dabar žvilgterkite į visą šalį ir pasižiūrėkite į šiuos 5 milijonus šeimų ir į beviltišką šio gyventojų sluoksnio būklę. Ar neteisingai būtų pasakius, kad ši nacijos masė, neturinti rinkimų teisės, vargsta, amžinai vargsta dirbdama ir beveik visai neturi poilsio? Palyginkite ją su viešpataujančia klase — bet jeigu aš taip padarysiu, aš būsiu apkaltintas komunizmu... bet palyginkite šią didžiulę, darbo nukamuotą, rinkimų teisės neturinčią naciją su ta dalimi, kurią galima laikyti viešpataujančiomis klasėmis. Pasižiūrėkite į jų turtą, į jų puošnumą, į jų prabangą. Pasižiūrėkite į jų nuovargį,— nes ir jų tarpe pastebimas nuovargis, bet tai yra persisotinimo nuovargis,— pasižiūrėkite, kaip jie skuba iš vienos vietos į kitą, tarlum būtų svarbu vien tai, kaip rasti naujų malonumų» («Morning Star», 1865 m. gruodžio 15 d.).

Toliau yra parodyta, kaip pridedamasis darbas, todėl ir pridedamasis produktas, aplamai yra suplakamas su žemės renta, šia pridedamojo produkto dalimi, specifiškai apibrėžta — bent kapitalistinio gamybos būdo sąlygomis — kiekybiniu ir kokybiniu požiūriu. Aplamai natūrali pridedamojo darbo bazė, t. y. natūrali sąlyga, be kurios jis yra negalimas, yra ta, kad panaudojant darbo laiką, kuris neapima visos darbo dienos, gamta teikia būtinus pragyvenimo reikmenis ar žemės ūkio produktais, augaliniais ir gyvuliniais produktais, ar žvejybos produktais ir t. t. Šis natūralus žemės ūkio darbo (į kurį čia įskaitomas ir paprasto rinkimo, medžioklės, žvejybos, gyvulininkystės darbas) produktyvumas yra kiekvieno pridedamojo darbo bazė, nes pradžioje kiekvieno darbo tikslas visų pirma yra pasisavinti ir gaminti maistą. (Bet gyvuliai kartu duoda kailius apsiginti nuo šalčio šaltame klimate; be to, būstus olose ir t. t.)

Toks pat pridedamojo produkto ir žemės rentos suplakimas, tik kitaip išreikštas, yra ir p. Douvo veikaluose. Iš pradžių žemės ūkio darbas ir pramonės darbas nėra atskirti vienas nuo kito; antrasis jungiasi prie pirmojo. Žemdirbinės genties, namų bendruomenės arba šeimos pridedamajame darbe ir pridedamajame produkte yra tiek žemės ūkio, tiek ir pramonės darbas. Vienas ir kitas vyksta lygia greta. Medžioklė, žvejyba, žemdirbystė yra neįmanomos be atitinkamų įrankių. Audimas, verpimas ir t. t. iš pradžių atliekami kaip pagalbiniai žemės ūkio darbai.

Anksčiau mes parodėme, kad taip, kaip atskiro darbininko darbas dalijasi į būtinąjį ir pridedamąjį darbą, taip pat ir visuminį darbininkų klasės darbą galima padalyti taip, kad dalis, kuri gamina pragyvenimo reikmenis visai darbininkų klasei (įskaitant čia ir šiam tikslui būtinas gamybos priemones), atlieka būtinąjį darbą visai visuomenei. Į darbą, kurį atlieka visa likusioji darbininkų klasės dalis, galima žiūrėti kaip į pridedamąjį darbą. Tačiau būtinajame darbe yra anaiptol ne tik žemės ūkio darbas, bet ir tas darbas, kuris pagamina visus kitus produktus, būtinai įeinančius į vidutinį darbininko vartojimą. Be to, visuomenės požiūriu vieni atlieka tik būtinąjį darbą vien todėl, kad kiti atlieka tik pridedamąjį darbą, ir atvirkščiai. Tai tėra darbo pasidalijimas tarp jų. Taip pat yra ir su darbo pasidalijimu tarp žemės ūkio ir pramonės darbininkų aplamai. Grynai pramoninį darbo pobūdį vienoje pusėje atitinka grynai žemės ūkio darbo pobūdis antroje pusėje. Šis grynai žemės ūkio darbas anaiptol nėra gamtos duotas, jis pats yra visuomeninio išsivystymo produktas, kartu labai naujas, toli gražu ne visur pasiektas, ir jis atitinka visiškai apibrėžtą gamybos išsivystymo pakopą. Taip pat, kaip dalis žemės ūkio darbo yra sudaiktinama produktuose, kurie naudojami tik prabangai arba yra žaliava pramonei, bet visai neįeina į maistą, jau nekalbant apie masių maistą,— lygiai taip pat, iš antros pusės, dalis pramoninio darbo yra sudaiktinama produktuose, kurie yra būtini vartojimo reikmenys tiek žemės ūkio, tiek ir ne žemės ūkio darbininkams. Būtų klaidinga žiūrėti į šį pramoninį darbą — visuomeniniu požiūriu — kaip į pridedamąjį darbą. Jis tam tikra dalimi yra toks pat būtinasis darbas, kaip ir būtinoji žemės ūkio darbo dalis. Jis iš tikrųjų yra tam tikros to pramoninio darbo, kuris anksčiau buvo natūraliai sujungtas su žemės ūkio darbu, dalies atsiskyrusi forma, būtinas dabar nuo jo atsiskyrusio grynai žemės ūkio darbo savitarpinis papildymas. (Nagrinėjant klausimą grynai materialiniu požiūriu, pvz., 500 audėjų mechaninėmis staklėmis pagamina kur kas daugiau papildomų audinių, t. y. pagamina daugiau, negu reikia jų pačių drabužiams.)

Pagaliau nagrinėjant žemės rentos pasireiškimo formas, t. y. nagrinėjant nuomos mokestį, kuris yra mokamas žemės rentos titulu žemės savininkui už žemės naudojimą gamybos arba vartojimo tikslams, reikia atsiminti, kad kainą daiktų, kurie patys savaime neturi vertės, t. y. nėra darbo produktai, kaip, pvz., žemė, arba kurie bent negali būti atgaminti darbu, kaip, pvz., senienos, tam tikrų meistrų meno kūriniai ir t. t., gali apspręsti labai atsitiktinių aplinkybių kombinacija. Daiktui parduoti nereikia nieko kito, kaip tik to, kad jis galėtų pasidaryti monopolio ir perleidimo objektas.

Nagrinėjant žemės rentą, reikia vengti trijų svarbiausių klaidų, kurios iškraipo analizę:

1) Nesuplakti įvairių rentos formų, kurios atitinka įvairias visuomeninio gamybos proceso išsivystymo pakopas.

Kokia bebūtų specifinė rentos forma, visiems jos tipams yra bendra ta aplinkybė, kad rentos pasisavinimas yra ekonominė forma, kuria realizuojasi žemės nuosavybė, ir kad žemės renta savo ruožtu numato žemės nuosavybę, tam tikrų individų nuosavybę tam tikriems žemės rutulio sklypams nepriklausomai nuo to, ar savininkas yra asmuo, kuris atstovauja valstybei [Gemeinwesen], kaip Azijoje, Egipte ir t. t., ar žemės nuosavybė tėra šalutinis momentas [accidens], susijęs su tam tikrų asmenų nuosavybės teise į betarpiškų gamintojų asmenį, kaip yra vergovės arba baudžiavos sistemoje, ar tai yra grynai privatinė negamintojų nuosavybė gamtai, paprastas žemės nuosavybės titulas, ar pagaliau tai yra toks santykis su žeme, kuris atrodo betarpiškai įjungtas į procesą, kuriame betarpiški gamintojai, atlikdami izoliuotą ir socialiai neišvystytą darbą tam tikruose žemės sklypuose, pasisavina ir gamina produktus, kaip kad daro kolonistai ir smulkūs valstiečiai — savo žemės savininkai.

Ši įvairioms rentos formoms *bendra aplinkybė* — tai, kad renta yra ekonominė realizacija žemės nuosavybės, juridinės fikcijos, dėl kurios įvairūs individai turi išimtinę nuosavybės teisę į tam tikras žemės rutulio dalis, — ši *bendra aplinkybė* neleidžia pastebėti skirtumų.

2) Kiekviena žemės renta yra pridedamoji vertė, pridedamojo darbo produktas. Savo neišsivysčiusia forma, natūrinės rentos forma, ji dar betarpiškai tebėra pridedamasis produktas. Iš to kyla klaidinga pažiūra, kad renta, kuri atitinka kapitalistinį gamybos būdą ir visada yra perteklius virš pelno, t. y. virš tos prekės vertės dalies, kuri pati susideda iš pridedamosios vertės (pridedamojo darbo),— kad ši atskira ir specifinė pridedamosios vertės sudėtinė dalis būsianti reikiamai išaiškinta, jei bus išaiškintos bendros pridedamosios vertės ir aplamai pelno egzistavimo sąlygos. Šios sąlygos yra tokios: betarpiški gamintojai turi dirbti ilgiau už tą laiką, kurio reikia jų pačių darbo jėgai atgaminti, jiems patiems atgaminti. Jie aplamai turi dirbti pridedamąjį darbą. Tai yra subjektyvi sąlyga. O objektyvi sąlyga yra ta, kad jie *galėtų* dirbti ir pridedamąjį darbą; natūralinės sąlygos turi būti tokios, kad *dalies* jų turimo darbo laiko pakaktų jiems kaip gamintojams atgaminti ir išlikti, kad jiems būtinų pragyvenimo reikmenų gamyba nesunaudotų visos jų darbo jėgos. Vieną ribą, vieną išeities tašką, vieną pagrindą čia sudaro gamtos našumas. O antrą sudaro jų darbo visuomeninio gamybinio pajėgumo išsivystymas. Nagrinėjant šį klausimą dar smulkiau,— kadangi maisto produktų gamyba yra pati pirmutinė betarpiškų gamintojų gyvenimo ir aplamai bet

kurios gamybos sąlyga,— šioje gamyboje naudojamas darbas, vadinasi, žemės ūkio darbas plačiausia ekonomine šio žodžio prasme turi būti toks našus, kad maisto produktų gamyba betarpiškiems gamintojams absorbuotų ne visą galimą darbo laiką, t. y. kad žemės ūkyje būtų galimas pridedamasis darbas, todėl ir pridedamasis produktas. Toliau: reikia, kad visas tam tikros visuomenės dalies žemės ūkyje atliekamas darbas — būtinasis ir pridedamasis darbas — būtų pakankamas pagaminti būtiniesiems maisto produktams visai visuomenei, t. y. ir tiems darbininkams, kurie nedirba žemės ūkyje; vadinasi, kad būtų galimas šis didelis darbo pasidalijimas tarp žmonių, dirbančių žemės ūkyje ir pramonėje, o taip pat tarp tų žemdirbių, kurie gamina maistą, ir tų, kurie gamina žaliavas. Nors betarpiškų maisto gamintojų darbas jiems patiems dalijasi į būtinąjį ir pridedamąjį darbą, tačiau visuomenės atžvilgiu jis tėra būtinasis darbas, reikalingas maisto produktams pagaminti. Tarp kita ko, tas pat būna, esant bet kuriam darbo pasidalijimui visos visuomenės viduje, skirtingai nuo darbo pasidalijimo atskiros dirbtuvės viduje. Tai yra darbas, būtinas pagaminti tam tikriems reikmenims, patenkinantiems tam tikrą visuomenės poreikį. Jei šis pasidalijimas yra proporcingas, tai įvairių grupių produktai parduodami pagal jų vertes (tolesniame išsivystyme pagal jų gamybos kainas) arba pagal kainas, kurios yra šių verčių, atitinkamai gamybos kainų, kurias apsprendžia bendrieji dėsniai, modifikacijos. Iš tikrųjų tai yra vertės dėsnis, kaip jis pasireiškia turint galvoje ne atskiras prekes arba reikmenis, bet kiekvieną kartą produktų visumą, kurią duoda atskiros, dėl darbo pasidalijimo atsiskyrusios visuomeninės gamybos sferos; taigi ne tik kiekvienai atskirai prekei yra sunaudotas tik būtinasis darbo laikas, bet ir iš viso visuomeninio darbo laiko yra sunaudotas įvairioms grupėms tik būtinas proporcingas kiekis. Nes lieka sąlyga, kad prekė būtų vartojamoji vertė. Bet jeigu atskiros prekės vartojamoji vertė priklauso nuo to, ar ji pati savaime patenkina kokį nors poreikį, tai tam tikros visuomeninių produktų masės vartojamoji vertė priklauso nuo to, ar ji yra adekvati kiekybiškai apibrėžtam visuomeniniam poreikiui kiekvienos atskiros rūšies produkto atžvilgiu, ir, vadinasi, nuo to, ar darbas yra proporcingai padalytas tarp atskirų gamybos sferų sutinkamai su šiais visuomeniniais, kiekybiškai apibrėžtais poreikiais. (Sustoti ties šiuo momentu ryšium su kapitalo pasiskirstymu tarp įvairių gamybos sferų.) Visuomeninis poreikis, t. y. vartojamoji vertė visuomeniniu mastu, štai kas čia apsprendžia viso visuomeninio darbo laiko dalį, kuri tenka įvairioms atskiroms gamybos sferoms. Bet tai yra vis tas pats dėsnis, kuris jau pasirodo atskiros prekės atžvilgiu, būtent: kad prekės vartojamoji vertė yra jos mainomosios vertės, todėl ir jos vertės, prielaida. Šis momentas tiek tėra susijęs su santykiu tarp būtinojo ir pridedamojo darbo, kad,

pažeidus šią proporciją, negali būti realizuota prekės vertė, todėl ir joje esanti pridedamoji vertė. Pavyzdžiui, tarkime, kad medvilnės audinių yra pagaminta neproporcingai daug, nors visame šiame produkte, šiuose audiniuose, yra realizuotas esamomis sąlygomis šiam tikslui tik būtinas darbo laikas. Bet aplamai šioje atskiroje šakoje yra sunaudota per daug visuomeninio darbo, t. y. dalis produkto yra be naudos. Todėl visą produktą pavyks parduoti tik taip, tartum jis būtų pagamintas reikiama proporcija. Si kiekybinė riba toms visuomeninio darbo laiko dalims, kurias galima tikslingai sunaudoti įvairioms atskiroms gamybos sferoms, tėra labiau išvystyta aplamai vertės dėsnio išraiška, nors būtinasis darbo laikas čia įgauna kitą prasmę. Visuomeniniam poreikiui patenkinti reikia tik tiek ir tiek darbo laiko. Apribojimas čia pasireiškia vartojamosios vertės pagalba. Visuomenė esamomis gamybos sąlygomis tam tikram atskiros rūšies produktui gali sunaudoti tik tiek ir tiek savo bendro darbo laiko. Bet subjektyvinės ir objektyvinės pridedamojo darbo ir pridedamosios vertės sąlygos aplamai neturi nieko bendro su konkrečia tiek pelno, tiek ir rentos forma. Jos turi reikšmę pridedamajai vertei kaip tokiai, kokias atskiras formas ji beįgautų. Todėl jos neišaiškina žemės rentos.

3) Kaip tik žemės nuosavybės ekonominei realizacijai, žemės rentos išsivystymui ypač būdinga yra ta aplinkybė, kad jos dydį apsprendžia anaiptol ne jos gavėjo veikimas, o visuomeninio darbo išsivystymas, kuris nepriklauso nuo gavėjo veikimo ir įvyksta jam nedalyvaujant. Todėl yra lengva savotiška rentos (ir aplamai žemės ūkio produkto) savybe palaikyti tai, kas, remiantis prekine gamyba — ir, tiksliau sakant, kapitalistine gamyba, kuri visa savo apimtimi yra prekinė gamyba,— yra bendra visoms gamybos šakoms ir visiems jų produktams.

Visuomeninio vystymosi eigoje žemės rentos dydis (o kartu su juo ir žemės vertė) vystosi kaip visuminio visuomeninio darbo rezultatas. Vystantis visuomenei, iš vienos pusės, didėja rinka ir paklausa žemės ūkio produktams, iš antros pusės — paklausa betarpiškai pačiai žemei, ir tai sudaro konkurenciją visoms gamybos, net ir nežemdirbystės šakoms. Tiksliau sakant ir kalbant tik apie žemės ūkio rentą tikrąja šio žodžio prasme, renta, o kartu su ja ir žemės vertė vystosi kartu su rinka žemės ūkio produktui ir, vadinasi, su gyventojų nežemdirbių skaičiaus augimu, su jų poreikiu ir paklausa iš dalies maisto produktams, iš dalies žaliavoms. Dėl pačios savo prigimties kapitalistinis gamybos būdas nuolat mažina gyventojų žemdirbių skaičių, palyginti su gyventojų nežemdirbių skaičiumi, nes pramonėje (siaurąja prasme) pastoviojo kapitalo didėjimas, palyginti su kintamuoju kapitalu, yra susijęs su absoliučiu kintamojo kapitalo didėjimu, nepaisant jo santykinio mažėjimo. Atvirkščiai, žemės ūkyje kintamasis kapitalas, reikalingas tam tikram žemės sklypui įdirbti, mažėja absoliučiai; va-

dinasi, kintamasis kapitalas gali didėti tik tada, kai pradedama dirbti naują žemę, o tai vėl numato dar didesnį gyventojų nežemdirbių skaičiaus augimą.

Iš tikrųjų šis reiškinys nėra specifiška žemės ūkio ir jo produktų ypatybė. Priešingai, prekinės gamybos ir jos absoliutinės formos, kapitalistinės gamybos, pagrindu tas pat galioja ir visų kitų gamybos šakų bei produktų atžvilgiu.

Šie produktai tik tuo atveju yra prekės, t. y. vartojamosios vertės, turinčios mainomąją vertę, kuri gali būti realizuota, paversta pinigais, jei kitos prekės sudaro jiems ekvivalentą, jei kiti produktai jų atžvilgiu pasireiškia kaip prekės ir kaip vertės; kitaip tariant, tuo atveju, jei šie produktai yra gaminami ne kaip betarpiški pragyvenimo reikmenys tiems, kas juos yra pagaminę, o kaip prekės, kaip produktai, virstą vartojamosiomis vertėmis tik paverčiant juos mainomąja verte (pinigais), tik juos parduodant. Rinka šioms prekėms vystosi dėl darbo visuomeninio pasidalijimo; gamybinių darbų pasidalijimas paverčia atitinkamus jų produktus prekėmis vienas kito atžvilgiu, ekvivalentais vienas kitam, priversdamas juos būti rinka vienas kitam. Čia nėra visiškai nieko specifiškai būdingo žemės ūkio produktams.

Renta gali išsivystyti kaip piniginė renta tik prekinės gamybos, tiksliau sakant, kapitalistinės gamybos pagrindu, ir ji išsivysto tuo pačiu mastu, kuriuo žemdirbinė gamyba pasidaro prekine gamyba, vadinasi, tuo pačiu mastu, kuriuo nežemdirbinė gamyba išsivysto kaip savarankiška gamyba žemdirbinės gamybos atžvilgiu; nes tokiu pat mastu žemdirbystės produktas pasidaro preke, mainomąja verte ir verte. Tokiu pat mastu, kokiu kartu su kapitalistine gamyba vystosi prekinė gamyba, todėl ir vertės gaminimas,— vystosi pridedamosios vertės ir pridedamojo produkto gaminimas. Bet tokiu pat mastu, kokiu vystosi pastarasis, vystosi ir žemės nuosavybės galia, panaudojant savo žemės monopolį, paglemžti vis didėjančią šios pridedamosios vertės dalį ir tuo pačiu kelti savo rentos vertę ir pačios žemės kainą. Šios pridedamosios vertės ir pridedamojo produkto vystymesi kapitalistas vis dėlto dar yra savaveiksmis agentas. O žemės savininkas teturi pasiglemžti pridedamojo produkto ir pridedamosios vertės dalį, kuri tuo būdu vis didėja jam neprisidedant. Štai kas yra būdinga jo padėties ypatybė, o ne tai, kad žemės produktų, todėl ir pačios žemės vertė, vis labiau didėja tokiu mastu, kokiu plečiasi rinka jiems, kokiu auga paklausa, o kartu prekių pasaulis, kuris stovi priešais žemės produktą, vadinasi, kitaip tariant, tokiu mastu, kokiu auga nežemdirbystės prekių gamintojų ir nežemdirbystės prekių gamybos masė. Bet kadangi tai vyksta jam neprisidedant, tai kaip kažkokia specifinė jo ypatybė atrodo tas reiškinys, kad vertės masė, pridedamosios vertės masė ir dalies šios pridedamosios vertės virtimas žemės renta priklauso nuo visuomeninio

gamybos proceso, nuo prekinės gamybos išsivystymo aplamai. Todėl, pvz., Douvas nori rentą kildinti iš šio elemento. Jis teigia, kad renta priklauso ne nuo žemdirbystės produkto masės, o nuo jo vertės; o pastaroji priklauso nuo gyventojų nežemdirbių masės ir jų produktyvumo. Bet juk ir kiekvieno kito produkto atžvilgiu yra teisinga tai, kad jis išsivysto kaip prekė tik iš dalies didėjant masei, iš dalies įvairumui kitų prekių, kurios jo atžvilgiu yra ekvivalentai. Tai jau buvo parodyta bendrai išdėstant vertę. Iš vienos pusės, tai, kad, tam tikras produktas gali būti mainomas, priklauso aplamai nuo įvairumo tų prekių, kurios egzistuoja šalia jo. Iš antros pusės, nuo to priklauso ypač tas kiekis, kuriuo šis produktas gali būti pagamintas kaip prekė.

Joks gamintojas — nei pramonėje, nei žemės ūkyje,— nagrinėjant jį izoliuotai, negamina vertės arba prekės. Jo produktas pasidaro verte ir preke tik esant tam tikroms visuomeninėms sąlygoms. Pirma, jeigu jis yra visuomeninio darbo išraiška, vadinasi, jeigu pats tam tikro gamintojo darbo laikas yra visuomeninio darbo laiko dalis aplamai; antra, šis visuomeninis gamintojo darbo pobūdis pasireiškia kaip visuomeninis, jo produktui savybingas pobūdis piniginiu jo produkto pobūdžiu ir jo bendru, kainos apsprendžiamu mainomumu.

Vadinasi, jeigu, iš vienos pusės, užuot išaiškinus rentą, aiškinama pridedamoji vertė arba, dar siauresnio supratimo atveju, aiškinamas pridedamasis produktas aplamai, tai, iš antros pusės, čia daroma ta klaida, kad visiems produktams kaip prekėms ir vertėms savybingas pobūdis yra priskiriamas vien žemdirbystės produktams. Aiškinimas darosi dar paviršutiniškesnis, kai nuo bendro vertės apibrėžimo pereinama prie tam tikros prekių vertės *realizacijos*. Kiekviena prekė gali realizuoti savo vertę tik cirkuliacijos procese, o tai, ar prekė ją realizuoja ir kokiu mastu realizuoja, kiekvieną kartą priklauso nuo rinkos sąlygų.

Taigi savotiška žemės rentos ypatybė yra ne ta, kad žemdirbystės produktai išsivysto į vertes ir kaip vertės, t. y. ne ta, kad jie kaip prekės stovi priešais kitas prekes ir kad nežemdirbystės produktai stovi priešais juos kaip prekės, arba kad jie išsivysto kaip atskiros visuomeninio darbo išraiškos. Savotiškumas yra tas, kad kartu su sąlygomis, kuriomis žemdirbystės produktai išsivysto kaip vertės (prekės), ir kartu su jų verčių realizacijos sąlygomis išsivysto ir žemės nuosavybės galia pasisavinti vis didėjančią dalį šių verčių, kurios yra sukuriamos jai neprisidedant, vis didėjanti pridedamosios vertės dalis virsta žemės renta.

TRISDEŠIMT AŠTUNTASIS SKIRSNIS

DIFERENCINĖ RENTA. BENDROS PASTABOS

Analizuodami žemės rentą, mes iš pradžių remsimės prielaida, kad tokią rentą duodantieji produktai, kuriuose dalis pridedamosios vertės, todėl ir dalis visos kainos virsta renta,— mūsų analizės tikslui pakanka turėti galvoje žemės ūkio produktus arba kalnakasybos produktus,— vadinasi, kad žemės arba kalnakasybos produktai, taip pat kaip ir visos kitos prekės, yra parduodami pagal jų gamybos kainas. T. y. jų pardavimo kainos yra lygios jų gamybos kaštų elementams (sunaudoto pastoviojo ir kintamojo kapitalo vertei) plius pelnas, kurį apsprendžia bendroji pelno norma ir kuris yra apskaičiuojamas visam avansuotajam kapitalui, sunaudotam ir nesunaudotam. Vadinasi, mes tariame, kad vidutinės šių produktų pardavimo kainos yra lygios jų gamybos kainoms. Tokiu atveju kyla klausimas, kokiu būdu, esant šiai prielaidai, gali išsivystyti žemės renta, t. y. kokiu būdu dalis pelno gali virsti žemės renta, ir todėl dalis prekės kainos gali atitekti žemės savininkui.

Norėdami parodyti bendrą šios žemės rentos formos pobūdį, tarkime, kad didžiąją daugumą fabrikų tam tikroje šalyje varo garo mašinos, o tam tikrą mažumą — natūraliniai kriokliai. Tarkime, kad atitinkamose pramonės šakose gamybos kaina yra 115 už tokią prekių masę, kuriai yra suvartojamas kapitalas — 100. Šie 15% pelno yra apskaičiuojami ne tik suvartotam kapitalui — 100, bet visam kapitalui, panaudotam gaminant šią prekių vertę. Šią gamybos kainą, kaip parodyta anksčiau, apsprendžia ne kiekvieno atskiro pramoninio gamintojo individualiniai gamybos kaštai, bet tie gamybos kaštai, kurių, vidutiniškai imant, prekė reikalauja įdedant kapitalą vidutinėmis sąlygomis į atitinkamą visą gamybos sferą. Faktiškai tai rinkos gamybos kaina; vidutinė rinkos kaina skirtingai nuo jos svyravimų. Prekių vertės prigimtis, tai, kad vertę apsprendžia ne tas darbo laikas, kuris tam tikram atskiram gamintojui individualiai yra būtinas atitinkamam prekių kiekiui arba atskiroms prekėms pagaminti, bet visuomeniškai būtinas darbo laikas, tas darbo laikas, kuris tam tikromis vidutinėmis visuomeninėmis gamybos sąlygomis yra būtinas pagaminti visam visuomeniškai

būtinam įvairių rinkoje esančių prekių kiekiui,— ši vertės prigimtis, tai, kad ji šitokiu būdu yra apsprendžiama, aplamai pasireiškia rinkos kainos forma [Gestalt] ir toliau — reguliuojančios rinkos kainos arba rinkos gamybos kainos forma.

Kadangi šiuo atveju yra visiškai nesvarbu, kokius apibrėžtus skaičių santykius mes imsime, tai mes toliau tarsime, kad gamybos kaštai fabrikuose, varomuose vandens jėga, tėra 90 vietoj 100. Kadangi šių prekių masės gamybos kaina, reguliuojanti rinką, kartu su 15% pelno = 115, tai fabrikantai, kurių mašinos veikia vandens jėgos varomos, taip pat pardavinės po 115, t. y. vidutine kaina, reguliuojančia rinkos kainą. Todėl jų pelnas turėtų būti 25 vietoj 15; reguliuojanti gamybos kaina leistų jiems gauti 10% pridėtinį pelną — ne todėl, kad jie savo prekes parduoda aukščiau gamybos kainos, o todėl, kad jie jas parduoda pagal gamybos kainą, todėl, kad jų prekės yra gaminamos, jų kapitalas funkcionuoja ypatingai palankiomis sąlygomis, kurios yra geresnės už šioje sferoje vyraujančias vidutines sąlygas.

Tuojau paaiškėja dvi aplinkybės:

Pirma: tų gamintojų, kurie naudoja natūralinį krioklį kaip varomąją jėgą, pridėtinis pelnas iš pradžių yra tokio pat pobūdžio kaip kiekvienas pridėtinis pelnas (mes jau išnagrinėjome šią kategoriją kalbėdami apie gamybos kainas), kuris nėra atsitiktinis cirkuliacijos proceso operacijų, rinkos kainų atsitiktinių svyravimų rezultatas. Taigi šis pridėtinis pelnas yra lygus skirtumui tarp šių palankiose sąlygose esančių gamintojų individualinės gamybos kainos ir bendrosios visuomeninės gamybos kainos, reguliuojančios visos šios gamybos sferos rinką. Šis skirtumas yra lygus prekės bendrosios gamybos kainos pertekliui virš jos individualinės gamybos kainos. Dvi ribos, reguliuojančios šį perteklių, yra, iš vienos pusės, individualiniai gamybos kaštai, ir todėl individualinė gamybos kaina, iš antros pusės — bendroji gamybos kaina. Krioklio pagalba pagamintos prekės vertė yra mažesnė, nes jai pagaminti reikia mažesnio bendro darbo kiekio, būtent, mažiau to darbo, kuris įeina į gamybą sudaiktinta forma, kaip pastoviojo kapitalo dalis. Šiomis aplinkybėmis naudojamas darbas yra našesnis, jo individualinis gamybinis pajėgumas yra didesnis už daugybėje tokios pat rūšies fabrikų naudojamo darbo gamybinį pajėgumą. Didesnis šio darbo gamybinis pajėgumas pasireiškia tuo, kad tai pačiai prekių masei pagaminti reikia mažesnio pastoviojo kapitalo kiekio, mažesnio sudaiktinto darbo kiekio negu kituose fabrikuose ir kartu mažesnio taip pat gyvojo darbo kiekio, nes vandens ratas nereikalingas kūrenimo. Šis didesnis naudojamo darbo individualinis gamybinis pajėgumas sumažina prekės vertę, bet taip pat gamybos kaštus, ir, vadinasi, prekės gamybos kainą. Pramonininko požiūriu tai atrodo taip, kad jam prekės gamybos kaštai yra mažesni. Jis mažiau turi išleisti sudaiktintam dar-

bui, o taip pat mažiau darbo užmokesčiui, nes jis gyvosios darbo jėgos panaudoja mažiau. Kadangi jo prekės gamybos kaštai yra mažesni, tai ir jo individualinė gamybos kaina yra mažesnė. Gamybos kaštai jam yra 90 vietoj 100. Vadinasi, ir jo individualinė gamybos kaina yra tik $103^1/_2$ vietoj 115 ($100:115=90:103^1/_2$). Skirtumą tarp jo individualinės gamybos kainos ir bendrosios gamybos kainos apriboja skirtumas tarp jo individualinių gamybos kaštų ir bendrųjų gamybos kaštų. Tai yra vienas iš dydžių, kuris sudaro ribas jo pridėtiniam pelnui. Kitas dydis yra bendrosios gamybos kainos dydis, į kurį kaip vienas iš reguliuojančių veiksnių įeina bendroji pelno norma. Jeigu anglis atpigtų, tai skirtumas tarp jo individualinių gamybos kaštų ir bendrųjų gamybos kaštų sumažėtų, todėl sumažėtų ir jo pridėtinis pelnas. Jeigu jis turėtų parduoti prekę pagal jos individualinę vertę arba pagal gamybos kainą, kurią apsprendžia jos individualinė vertė, tai skirtumas išnyktų. Jis atsiranda, iš vienos pusės, todėl, kad prekė yra parduodama pagal bendrąją rinkos kainą, pagal kainą, į kurią konkurencija išlygina individualines kainas, ir, iš antros pusės, todėl, kad jo paleidžiamo veikti darbo didesnis individualinis gamybinis pajėgumas eina ne darbininkų naudai, bet, kaip aplamai darbo gamybinis pajėgumas, naudai to, kuris juos panaudoja; kad jis pasireiškia kaip kapitalo gamybinis pajėgumas.

Kadangi viena šio pridėtinio pelno riba yra bendrosios gamybos kainos lygis, kurio atžvilgiu bendrosios pelno normos lygis yra vienas iš veiksnių, tai šis pridėtinis pelnas gali atsirasti tik iš skirtumo tarp bendrosios ir individualinės gamybos kainos, vadinasi, iš skirtumo tarp individualinės ir bendrosios pelno normos. Perteklius virš šio skirtumo numato tai, kad produktas yra parduodamas ne pagal rinkos reguliuojamą gamybos kainą, o brangiau.

Antra: iki šiol pridėtinis pelnas, kurį gauna fabrikantas, naudojantis kaip varomąją jėgą natūralinį krioklį vietoj garo, nieku nesiskiria nuo bet kurio kito pridėtinio pelno. Bet kurį normalų pridėtinį pelną, t. y. tokį, kuris atsiranda ne iš atsitiktinių pardavimo operacijų arba iš rinkos kainos svyravimų, apsprendžia skirtumas tarp šio atskiro kapitalo prekių individualinės gamybos kainos ir tos bendrosios gamybos kainos, kuri aplamai reguliuoja šios gamybos šakos kapitalo pagaminamų prekių rinkos kainas arba, kitaip tariant, visuminio kapitalo, įdėto į šią gamybos sferą, prekių rinkos kainas.

Bet čia prasideda skirtumas.

Kokia aplinkybė šiuo atveju duoda fabrikantui jo pridėtinį pelną, tą perteklių, kurį jam asmeniškai teikia bendrosios pelno normos reguliuojama gamybos kaina?

Pirmiausia — gamtos jėga, varomoji jėga krioklio, kuris yra gamtos duotas ir tuo skiriasi nuo anglies, kuri paverčia vandenį

garu, kuri pati yra darbo produktas ir todėl turi vertę, kuri turi būti apmokėta ekvivalentu, reikalauja kaštų. Krioklys yra toks natūralinis gamybos agentas, kuriam sukurti nereikia jokio darbo.

Bet tai ne viskas. Su garo mašina dirbantis fabrikantas taip pat naudoja gamtos jėgas, kurios jam nieko nekainuoja, bet kurios padaro darbą našesnį, ir jeigu jos dėl to atpigina darbininkams būtinų pragyvenimo reikmenų gamybą, tai jos padidina pridedamąją vertę, todėl ir pelną. Šias natūralines jėgas kapitalas monopolizuoja lygiai taip pat, kaip ir visuomenines darbo natūralines jėgas, kylančias iš kooperacijos, iš darbo pasidalijimo ir t. t. Fabrikantas apmoka anglį, bet ne vandens galią keisti savo agregatinį būvį, virsti garu, ne garo stangrumą ir t. t. Sis gamtos jėgų, t. y. jų sukuriamo darbo našumo padidėjimo monopolizavimas yra bendras kiekvienam kapitalui, naudojančiam garo mašinas. Jis gali padidinti tą darbo produkto dalį, kuri sudaro pridedamąją vertę, palyginti su ta dalimi, kuri virsta darbo užmokesčiu. Jeigu jis daro tokią įtaką, jis pakelia bendrąją pelno normą, bet nesukuria pridėtinio pelno, kuris yra kaip tik individualinio pelno perteklius virš vidutinio pelno. Vadinasi, jei gamtos jėgos, krioklio, panaudojimas čia sukuria pridėtinį pelną, tai toks momentas negali būti rezultatas vien to fakto, kad darbo gamybinio pajėgumo padidėjimą čia yra sukėlęs gamtos jėgos panaudojimas. Tam būtinos dar tolesnės modifikuojančios aplinkybės.

Atvirkščiai. Paprastas gamtos jėgų panaudojimas pramonėje gali veikti bendrosios pelno normos lygį, veikdamas masę darbo, kuris yra reikalingas būtinųjų pragyvenimo reikmenų gamybai. Tačiau jis pats savaime nesukuria jokio nukrypimo nuo bendrosios pelno normos, o kaip tik apie jį ir kalbama šiuo atveju. Toliau: pridėtinis pelnas, kurį kitais atvejais realizuoja individualinis kapitalas kokioje nors atskiroje gamybos šakoje,— nes pelno normos nukrypimai atskirose gamybos sferose nuolat išsilygina į vidutinę pelno normą,— atsiranda, jei paliksime nuošalyje grynai atsitiktinius nukrypimus, sumažėjus gamybos kaštams, gamybos išlaidoms. O sumažėjimo priežastis savo ruožtu yra arba ta aplinkybė, kad kapitalas yra panaudojamas didesniais kiekiais negu vidutiniai, ir todėl gamybos faux frais [negamybiniai kaštai] sumažėja, tuo tarpu darbo gamybinio pajėgumo pakilimo bendrosios priežastys (kooperacija, darbo pasidalijimas ir t. t.) gali veikti didesniu mastu, intensyviau, nes jos veikia platesniame darbo lauke; arba gamybos kaštų sumažėjimo priežastis yra ta aplinkybė, kad, paliekant nuošalyje funkcionuojančio kapitalo dydį, yra naudojami geresni darbo metodai, nauji išradimai, patobulintos mašinos, cheminės gaminimo paslaptys ir t. t., trumpai tariant, naujos, patobulintos gamybos priemonės ir nauji, patobulinti gamybos metodai, kurie viršija vidutinį lygį. Gamybos kaštų sumažėjimas ir iš to išplaukiantis pridėtinis pelnas čia atsiranda iš to

būdo, kuriuo panaudojamas funkcionuojantis kapitalas. Jis atsiranda arba dėl to, kad kapitalas nepaprastai dideliais kiekiais susikoncentruoja vienose rankose, — aplinkybė, kuri netenka reikšmės, jei vidutiniškai yra panaudojamos vienodo dydžio kapitalo masės,— arba dėl to, kad tam tikro dydžio kapitalas funkcionuoja ypatingai našiu būdu, — aplinkybė, kuri išnyksta, jei išimtinis gamybos būdas visur paplinta arba jeigu jį pralenkia dar tobulesnis būdas.

Vadinasi, pridėtinio pelno priežastis čia glūdi pačiame kapitale (priskiriant prie jo ir jo paleidžiamą veikti darbą),— ar panaudojamo kapitalo dydžio skirtumuose, ar tikslingesniame jo panaudojimo būde,— ir šiaipjau nėra jokių kliūčių tam, kad visas kapitalas toje pačioje gamybos sferoje būtų panaudojamas tokiu pat būdu. Priešingai, konkurencija tarp kapitalų siekia vis labiau išlyginti šiuos skirtumus; ta aplinkybė, kad vertę apsprendžia visuomeniškai būtinas darbo laikas, pasireiškia tuo, kad prekės atpinga ir atsiranda būtinas reikalas gaminti prekes vienodai palankiomis sąlygomis. Tačiau su krioklį naudojančio fabrikanto pridėtiniu pelnu yra kitaip. Padidėjęs jo naudojamo darbo gamybinis pajėgumas išplaukia ne iš paties kapitalo ir darbo ir ne iš to paprasto fakto, kad yra naudojama nuo kapitalo ir darbo skirtinga, bet prie kapitalo prijungta gamtos jėga. Jis kyla iš didesnio natūralinio darbo gamybinio pajėgumo, susijusio su utilizavimu gamtos jėgos, bet ne tokios gamtos jėgos, kurią, kaip, pvz., garo stangrumas, gali savo žinioje turėti kiekvienas kapitalas toje pačioje gamybos sferoje, t. y. ne tokios gamtos jėgos, kurios naudojimas yra savaime suprantamas, jei kapitalas aplamai yra panaudojamas toje sferoje, bet monopolizavimui prieinamos gamtos jėgos, kurią, kaip krioklį, gali savo žinioje turėti tik tie, kurie gali disponuoti ypatingais žemės sklypais kartu su jų priklausiniais. Visai ne nuo kapitalo priklauso šią natūralinę didesnio darbo gamybinio pajėgumo sąlygą sukelti taip, kaip kiekvienas kapitalas gali vandenį paversti garu. Ši natūralinė sąlyga randama gamtoje tik atskirose vietose, ir ten, kur jos nėra, jos negalima sukurti tam tikru kapitalo sunaudojimu. Ji yra susijusi ne su darbo sukuriamais produktais, pvz., mašinomis, anglimi ir t. t., o su tam tikromis natūralinėmis tam tikros žemės dalies sąlygomis. Fabrikantai, kuriems priklauso kriokliai, neleidžia fabrikantams, kurie neturi krioklių, naudotis šia gamtos jėga, nes žemės plotas — ir tuo labiau tokios žemės, kurioje yra vandens jėga,— yra ribotas. Ši aplinkybė nepašalina to, kad, nors natūralių krioklių kiekis tam tikroje šalyje yra ribotas, kiekis vandens jėgos, kurią gali panaudoti pramonė, gali būti padidintas. Krioklys gali būti dirbtinai nukreiptas į šalį, siekiant pilnai išnaudoti jo varomąją jėgą; jeigu yra krioklys, vandens ratą galima patobulinti, kad kiek galint daugiau būtų panaudota vandens jėga; ten, kur dėl srovės pobūdžio paprastas ratas netinka, galima panaudoti turbinas ir t. t.

Šios gamtos jėgos valdymas yra monopolis jos savininko rankose, yra tokia įdėto kapitalo aukšto gamybinio pajėgumo sąlyga, kurios negali sukurti paties kapitalo gamybinis procesas[33]; ši gamtos jėga, kuri tokiu būdu gali būti monopolizuojama, visada yra susijusi su žeme. Tokia gamtos jėga nepriklauso nei prie atitinkamos gamybos sferos bendrųjų sąlygų, nei prie tokių jos sąlygų, kurios visur gali būti sukuriamos.

Jei dabar įsivaizduosime, kad kriokliai kartu su žeme yra rankose tokių asmenų, kurie laikomi šių žemės rutulio dalių savininkais, žemės savininkais, tai mes pamatysime, kad jie daro negalimą kapitalo panaudojimą kriokliui eksploatuoti, jo išnaudojimą kapitalo pagalba. Jie gali leisti naudotis juo ir gali to neleisti. Bet kapitalas negali savo priemonėmis sukurti krioklio. Todėl pridėtinis pelnas, kuris kyla iš šio krioklio naudojimo, kyla ne iš kapitalo, bet iš to, kad kapitalas panaudoja šią monopolizavimui prieinamą ir monopolizuotą gamtos jėgą. Tokiomis aplinkybėmis pridėtinis pelnas virsta žemės renta, t. y. jis atitenka krioklio savininkui. Jei fabrikantas sumoka pastarajam už jo krioklį 10 sv. st. per metus, tai jo pelnas yra 15 sv. st.; 15% iš tų 100 sv. st., kurie dabar sudaro jo gamybos kaštų sumą; ir jis dabar yra visiškai tokioje pat padėtyje, gal būt, geresnėje, negu visi kiti jo gamybos sferos kapitalistai, kurie dirba garo pagalba. Padėtis visai nepasikeistų, jei kapitalistas pats būtų krioklio savininkas. Jis, kaip ir anksčiau, gautų 10 sv. st. pridėtinį pelną ne kaip kapitalistas, bet kaip krioklio savininkas; ir kaip tik dėl to, kad šis perteklius kyla ne iš jo kapitalo kaip tokio, bet iš to, kad naudojama gamtos jėga, kuri yra atskiriama nuo jo kapitalo, yra prieinama monopolizavimui, apribota savo dydžiu, kaip tik dėl to šis perteklius virsta žemės renta.

Pirma: yra aišku, kad ši renta visada yra diferencinė renta, nes ji nedalyvauja apsprendžiant bendrąją prekės gamybos kainą, bet ją numato. Ji visada atsiranda iš skirtumo tarp individualinės gamybos kainos, susidarančios atskiram kapitalui, disponuojančiam monopolizuota gamtos jėga, ir bendrosios gamybos kainos, kuri susidaro į atitinkamą gamybos sferą aplamai įdėtam kapitalui.

Antra: ši žemės renta atsiranda ne todėl, kad absoliučiai padidėja panaudoto kapitalo arba jo pasisavinto darbo gamybinis pajėgumas,— aplamai tai galėtų tik sumažinti prekių vertę,— o todėl, kad į tam tikrą gamybos sferą įdėti tam tikri atskiri kapitalai yra santykinai našesni, palyginti su tais kapitalo įdėjimais, kurie negali būti panaudoti šiomis nepaprastomis, gamtos duotomis palankiomis gamybinio pajėgumo pakėlimo sąlygomis. Pavyzdžiui, jei garo naudojimas, nepaisant to, kad anglis turi vertę, o vandens

[33] Žr. apie viršpelnį «Inquiry» (prieš Maltų).

jėga neturi vertės, vis dėlto duotų lemiamus pranašumus, nepasiekiamus naudojant vandens jėgą, ir jei tie pranašumai būtų didesni negu vien kapitalo įdėjimų kompensavimas, tai vandens jėga nebūtų naudojama ir negalėtų duoti pridėtinio pelno, vadinasi, ir rentos.

Trečia: gamtos jėga yra ne pridėtinio pelno šaltinis, bet tik jo natūralinė bazė, nes tai yra išimtį sudarančio aukštesnio darbo gamybinio pajėgumo natūralinė bazė. Taip ir aplamai vartojamoji vertė yra mainomosios vertės reiškėja, o ne jos priežastis. Jei tą pačią vartojamąją vertę būtų galima gauti be darbo, tai ji neturėtų jokios mainomosios vertės, bet ji, kaip ir anksčiau, išlaikytų savo natūralinį naudingumą kaip vartojamoji vertė. Tačiau, iš antros pusės, be vartojamosios vertės, t. y. be tokio darbo natūralinio reiškėjo, daiktas neturi jokios mainomosios vertės. Jeigu įvairios vertės neišsilygintų į gamybos kainas ir įvairios individualinės gamybos kainos neišsilygintų į bendrąją gamybos kainą, kuri reguliuoja rinką, tai paprastas darbo gamybinio pajėgumo padidėjimas dėl krioklio naudojimo tik sumažintų krioklio pagalba pagaminamų prekių kainą, bet nepadidintų šiose prekėse esančios pelno dalies,— lygiai taip pat, kaip iš antros pusės, šis padidėjęs darbo gamybinis pajėgumas aplamai nevirstų pridedamąja verte, jei kapitalas nepasisavintų jo naudojamo darbo gamybinio pajėgumo, tiek natūralinio, tiek ir visuomeninio.

Ketvirta: privatinė krioklio nuosavybė pati savaime neturi nieko bendro su pridedamosios vertės (pelno) dalies ir todėl aplamai su prekės, kuri yra pagaminama krioklio pagalba, kainos kūrimu. Šis pridėtinis pelnas egzistuotų ir tuo atveju, jei nebūtų jokios žemės nuosavybės, pvz., jei žemė, kurios priklausinys yra krioklys, būtų fabrikanto naudojama kaip žemė, neturinti šeimininko. Vadinasi, žemės nuosavybė nesukuria tos vertės dalies, kuri virsta pridėtiniu pelnu, o tik įgalina žemės savininką, krioklio savininką, perkelti šį pridėtinį pelną iš fabrikanto kišenės į savo kišenę. Žemės nuosavybė nėra priežastis to, kad šis pridėtinis pelnas yra sukuriamas, o to, kad jis virsta žemės rentos forma, vadinasi, kad šią pelno arba prekės kainos dalį pasisavina žemės arba krioklio savininkas.

Penkta: yra aišku, kad krioklio kaina, t. y. kaina, kurią gautų žemės savininkas, jeigu jis parduotų jį trečiajam asmeniui arba pačiam fabrikantui, pirmiausia neįeina į prekių gamybos kainą, nors įeina į individualinius to fabrikanto gamybos kaštus, nes renta čia atsiranda iš garo mašinomis pagaminamų tos pačios rūšies prekių gamybos kainos, kuri reguliuojama nepriklausomai nuo krioklio. Bet, toliau, ši krioklio kaina yra aplamai iracionali išraiška, už kurios slypi realus ekonominis santykis. Krioklys, kaip žemė aplamai, kaip visos gamtos jėgos, neturi jokios vertės, nes

jame nėra sudaiktintas joks darbas, ir todėl neturi taip pat jokios kainos, kuri normaliter [normaliai] yra ne kas kita, kaip pinigais išreikšta vertė. Ten, kur nėra vertės, niekas eo ipso [tuo pačiu] negali būti išreikšta pinigais. Ši kaina yra ne kas kita, kaip kapitalizuota renta. Žemės nuosavybė įgalina savininką pasiglemžti skirtumą tarp individualinio pelno ir vidutinio pelno; šitaip pasiglemžiamas pelnas, kuris kasmet atsinaujina, gali būti kapitalizuotas ir tada pasireiškia kaip pačios gamtos jėgos kaina. Jei pridėtinis pelnas, kurį duoda fabrikantui krioklio naudojimas, yra 10 sv. st. per metus, o vidutinė palūkanų norma yra 5%, tai šie 10 sv. st. per metus sudaro palūkanas už 200 sv. st. kapitalą; ir šis 10 sv. st., kuriuos krioklys įgalina savo savininką pasiimti per vienerius metus iš fabrikanto, kapitalizavimas tada pasirodo kaip paties krioklio kapitalo vertė. Bet tai, kad vertę turi ne pats krioklys, kad jo kaina yra paprastas gaunamo kapitalistiniu būdu apskaičiuoto pridėtinio pelno atspindys, tuojau matyti iš to, kad 200 sv. st. dydžio kaina tėra 10 sv. st. pridėtinio pelno ir 20 metų sandauga, nors šis krioklys, kitoms sąlygoms esant vienodoms, įgalina savininką kasmet pasiimti šiuos 10 sv. st. per neribotą laiką, 30, 100, *x* metų, ir nors, iš antros pusės, jei naujas gamybos metodas, nepritaikomas naudojant vandens jėgą, sumažintų garo mašina gaminamų prekių gamybos kaštus nuo 100 iki 90 sv. st., tai išnyktų pridėtinis pelnas, kartu ir renta, kartu ir krioklio kaina.

Tuo būdu nustatę bendrąją diferencinės rentos sąvoką, mes dabar nagrinėsime ją žemės ūkyje tikrąja šio žodžio prasme. Tai, kas sakoma apie žemės ūkį, tai, aplamai imant, galioja ir kasyklų atžvilgiu.

TRISDEŠIMT DEVINTASIS SKIRSNIS

PIRMOJI DIFERENCINĖS RENTOS FORMA (DIFERENCINĖ RENTA I)

Rikardo yra visiškai teisus, išdėstydamas tokius teiginius: «Renta {t. y. diferencinė renta; jis taria, kad aplamai nėra jokios kitos rentos kaip tik diferencinė} visada yra skirtumas tarp produkto, gaunamo panaudojant du vienodus kapitalo ir darbo kiekius» («Principles», 59 psl.)*. «Vienodo dydžio žemės sklypuose», turėjo jis pridurti, kadangi kalbama apie žemės rentą, o ne apie pridėtinį pelną aplamai.

Kitaip tariant: pridėtinis pelnas, jeigu jis gaunamas normaliai, o ne dėl atsitiktinių cirkuliacijos procese atsiradusių aplinkybių, visada yra pagaminamas kaip skirtumas tarp produkto, kurį duoda du vienodi kapitalo ir darbo kiekiai, ir šis pridėtinis pelnas virsta žemės renta, jei du vienodi kapitalo ir darbo kiekiai panaudojami vienodo didumo žemės sklypuose gaunant nevienodus rezultatus. Tarp kita ko, nėra absoliučiai būtina, kad šis pridėtinis pelnas atsirastų iš vienodų panaudoto kapitalo kiekių nevienodų rezultatų. Įvairiose įmonėse gali būti panaudojami ir įvairaus dydžio kapitalai; dauguma atvejų taip ir būna; tačiau vienodos proporcingos dalys, pvz., kiekvieno kapitalo 100 sv. st., duoda nevienodus rezultatus, vadinasi, pelno norma yra skirtinga. Tai yra bendra pridėtinio pelno buvimo prielaida bet kurioje kapitalo panaudojimo šakoje aplamai. Antroji prielaida yra šio pridėtinio pelno virtimas žemės rentos (aplamai rentos kaip formos, skirtingos nuo pelno) forma; tačiau reikia išnagrinėti, kada, kaip ir kokiomis aplinkybėmis įvyksta šis pridėtinio pelno pavirtimas žemės rentos forma.

Toliau, Rikardo yra teisus, išdėstydamas šį teiginį, kuris apsiriboja diferencine renta:

«Visa, kas mažina produkto, gaunamo iš tos pačios arba iš naujos žemės, skirtumą, turi tendenciją mažinti rentą; o visa, kas didina šį skirtumą, būtinai daro priešingą poveikį, turi tendenciją ją didinti» (74 psl. [rus. vert., 77 psl.]).

* *D. Ricardo:* «On the Principles of Political Economy and Taxation», London 1821. Žr. *Д. Рикардо:* «Начала политической экономии и налогового обложения», Соч., I t., Maskva, 1955, 68 psl. *Red.*

Tačiau prie šių priežasčių priklauso ne tik bendros priežastys (derlingumas ir padėtis vietos atžvilgiu), bet ir 1) mokesčių paskirstymas, priklausomai nuo to, ar jis veikia tolygiai ar ne; pastarasis reiškinys būna visais tais atvejais, kai mokesčiai nėra centralizuoti, kaip, pvz., Anglijoje, ir kai mokesčiai yra imami nuo žemės, o ne nuo rentos; 2) skirtumai, kylantieji iš nevienodo žemės ūkio išsivystymo įvairiose šalies dalyse, nes ši verslinės veiklos šaka dėl savo tradicinio pobūdžio yra sunkiau niveliuojama negu manufaktūra, ir 3) netolygus kapitalo pasiskirstymas tarp nuomininkų. Kadangi kapitalistinio gamybos būdo įvykdytas žemės ūkio užkariavimas, savarankiškai ūkininkaujančio valstiečio pavertimas samdomuoju darbininku iš tikrųjų yra paskutinis šio gamybos būdo užkariavimas aplamai, tai šie skirtumai čia yra didesni negu kurioje nors kitoje verslinės veiklos šakoje.

Po šių preliminarinių pastabų aš noriu trumpais bruožais išaiškinti mano nagrinėjimo ypatybes palyginti su Rikardo ir kt. nagrinėjimu.

Pirmiausia mes išnagrinėsime nevienodus rezultatus, kurie gaunami panaudojant vienodus kapitalo kiekius įvairiuose vienodo didumo žemės sklypuose; arba, kai yra nevienodo didumo žemės sklypai, rezultatus, apskaičiuotus vienodam žemės plotui.

Dvi nuo kapitalo nepriklausomos bendros šio rezultatų nevienodumo priežastys yra: 1) *Derlingumas* (ryšium su šiuo 1-ju punktu reikia išaiškinti, kas aplamai ir kokie skirtingi momentai yra suprantami natūraliniu žemės sklypų derlingumu). 2) Žemės sklypų *padėtis vietos atžvilgiu.* Pastaroji aplinkybė yra lemiama kolonijoms ir aplamai tai eilei, kuria žemės sklypai gali būti pradedami dirbti vienas po kito. Toliau, yra aišku, kad šie du skirtingi diferencinės rentos pagrindai, žemės sklypų derlingumas ir jų padėtis vietos atžvilgiu, gali veikti priešinga kryptimi. Žemės sklypas gali būti labai geroje vietoje ir labai mažai derlingas, ir atvirkščiai. Ši aplinkybė yra svarbi, nes ji paaiškina mums, kodėl, išariant žemę tam tikroje šalyje, perėjimas gali vykti lygiai taip pat nuo geresnės žemės į blogesnę, kaip ir atvirkščiai. Pagaliau yra aišku, kad socialinės gamybos pažanga, iš vienos pusės, aplamai niveliuojančiu būdu veikia žemės sklypų padėtį vietos atžvilgiu kaip diferencinės rentos pagrindą, sukurdama vietines rinkas, pagerindama padėtį vietos atžvilgiu susisiekimo kelių nutiesimu; o iš antros pusės, padidina žemės sklypų padėties vietos atžvilgiu skirtumus, tiek atskirdama žemės ūkį nuo pramonės, tiek ir sukurdama stambius gamybos centrus greta šio reiškinio atvirkščiosios pusės: kaimo santykinio vienišumo sustiprėjimo [relative Vereinsamung des Landes].

Tačiau iš pradžių mes į šį punktą, į žemės sklypo padėtį vietos atžvilgiu, nekreipsime dėmesio ir nagrinėsime tik natūralinį derlingumą. Nekalbant apie klimatinius ir panašius momentus, natūralinio derlingumo skirtumas yra viršutinio dirvos sluoksnio cheminės sudėties skirtumas, t. y. skirtinga augalams būtinų maisto medžiagų sudėtis. Tačiau du žemės sklypai vienodos dirvos cheminės sudėties ir šia prasme vienodo natūralinio derlingumo gali skirtis savo tikruoju, efektyviuoju derlingumu priklausomai nuo to, ar šios maisto medžiagos turi tokią formą, kuria jos yra geriau ar blogiau asimiliuojamos, daugiau ar mažiau yra betarpiškai tinkamos augalų mitybai. Tuo būdu iš dalies nuo žemdirbystės chemijos išsivystymo, iš dalies nuo žemdirbystės mechanikos išsivystymo priklauso, kokiu mastu vienodo natūralinio derlingumo žemės sklypuose vienodas natūralinis derlingumas gali būti tikrai išnaudotas. Todėl, nors derlingumas ir yra objektyvi dirvos savybė, ekonomiškai jis vis dėlto visada numato tam tikrą santykį — santykį su tam tikru žemdirbystės chemijos ir mechanikos išsivystymo lygiu, ir todėl keičiasi kartu su šiuo išsivystymo lygiu. Tiek chemijos priemonių pagalba (pvz., naudojant tam tikras skystas trąšas kietoje molingoje dirvoje arba apdeginant sunkią molingą dirvą), tiek ir mechaninių priemonių pagalba (pvz., naudojant specialius plūgus sunkioms dirvoms arti) gali būti pašalintos kliūtys, kurios tiek pat derlingas dirvas faktiškai padarydavo mažiau derlingomis (prie jų priklauso ir dirvos drenavimas). Tai gali pakeisti ir pačią eilę dirbant įvairios rūšies žemes, kaip tai buvo pastebima, pvz., lengvos smėlingos dirvos ir sunkios molingos dirvos atžvilgiu vienu Anglijos žemdirbystės vystymosi laikotarpiu. Tai vėlgi parodo, kad istoriškai — nuoseklioje žemės dirbimo eigoje — vienodai gali būti pereinama tiek nuo derlingesnių žemių į mažiau derlingas, tiek ir atvirkščiai. Vienodi rezultatai gali būti pasiekiami ir dirbtinai pagerinant dirvos sudėtį arba tik pakeičiant žemdirbystės metodus. Pagaliau tas pats rezultatas gali būti gaunamas pakeičiant įvairių dirvos rūšių eilės vietą priklausomai nuo įvairių podirvio sąlygų, jeigu jis taip pat pradedamas dirbti ir prijungiamas prie išarto sluoksnio. Tai įvyksta iš dalies naudojant naujus žemdirbystės metodus (pvz., auginant pašarines žoles), iš dalies — mechanines priemones, kurių pagalba podirvis yra paverčiamas viršutiniu dirvos sluoksniu arba sumaišomas su juo, arba yra įdirbamas neišverčiant jo į paviršių.

Visos šios įtakos diferenciniam įvairių žemės sklypų derlingumui reiškia, kad ekonominio derlingumo požiūriu darbo gamybinio pajėgumo laipsnis, šiuo atveju žemdirbystės galia betarpiškai išnaudoti natūralinį dirvos derlingumą,— galia, kuri yra skirtinga įvairiose išsivystymo pakopose, — yra toks pat vadinamojo

natūralinio dirvos derlingumo momentas, kaip ir jos cheminė sudėtis ir kitos natūralinės savybės.

Taigi mes tariame esant tam tikrą žemės ūkio išsivystymo laipsnį. Toliau mes tariame, kad eilė, kuria įvairios rūšies žemės išdėstomos pagal savo vertingumą, yra suderinta su šiuo išsivystymo laipsniu, kaip paprastai visada būna su tuo pačiu metu daromais kapitalo įdėjimais į įvairius žemės sklypus. Tokiu atveju diferencinė renta gali būti pavaizduota kylančia arba žemyn einančia eile, nes nors perėjimo eilė yra duota tikrai dirbamų žemės sklypų visumai, vis dėlto visada yra buvęs nuoseklus judėjimas, kuriame susidarydavo ši eilė.

Įsivaizduokime keturias žemės rūšis: *A, B, C, D*. Toliau tarkime, kad kvarterio kviečių kaina = 3 sv. st. arba 60 šil. Kadangi renta tėra diferencinė renta, tai ši kaina — 60 šil. už kvarterį — blogiausioje žemėje yra lygi gamybos kainai, t. y. lygi kapitalui plius vidutinis pelnas.

Tarkime, kad *A* yra ši blogiausioji žemė, kuri, įdėjus 50 šil., duoda 1 kvarterį = 60 šil., t. y. 10 šil., arba 20%, pelno.

Tarkime, kad *B*, įdėjus tiek pat kapitalo, duoda 2 kvarterius = 120 šil. Tai duotų 70 šil. pelno, arba 60 šil. pridėtinio pelno.

Tarkime, kad *C*, įdėjus tiek pat kapitalo, duoda 3 kvarterius = 180 šil.; bendras pelnas = 130 šil. Pridėtinis pelnas = 120 šil.

Tarkime, kad *D* duoda 4 kvarterius = 240 šil. = 180 šil. pridėtinio pelno.

Tokiu atveju mes turėtume šią eilę:

I LENTELĖ

Žemės rūšis	Produktas		Avansuotasis kapitalas	Pelnas		Renta	
	kvarteriai	šilingai		kvarteriai	šilingai	kvarteriai	šilingai
A	1	60	50	$^1/_6$	10	—	—
B	2	120	50	$1^1/_6$	70	1	60
C	3	180	50	$2^1/_6$	130	2	120
D	4	240	50	$3^1/_6$	190	3	180
Iš viso	10	600	—	—	—	6	360

Atitinkamos rentos buvo žemei *D* = 190 šil. — 10 šil., arba skirtumas tarp žemės *D* ir žemės *A* duodamo pelno; žemei *C* = 130 šil. — 10 šil., arba skirtumas tarp žemės *C* ir žemės *A* duodamo pelno; žemei *B* = 70 šil. — 10 šil., arba skirtumas tarp žemės *B* ir žemės *A* duodamo pelno; o visuminė renta že-

mėms *B*, *C*, *D* = 6 kvarteriai = 360 šil., lygi žemių *D* ir *A*, *C* ir *A*, *B* ir *A* duodamo pelno skirtumų sumai.

Ši eilė, kuri atstovauja tam tikram produktui tam tikromis sąlygomis, gali susidaryti, nagrinėjant dalyką abstrakčiai (o mes jau nurodėme priežastis, dėl kurių ir iš tikrųjų tai gali įvykti), ir žemyn einančia linija (pereinant nuo *D* į *A*, nuo derlingos žemės į vis mažiau ir mažiau derlingą), ir kylančia linija (pereinant nuo *A* į *D*, nuo palyginti nederlingos į vis derlingesnę žemę), ir pagaliau pakaitomis, čia žemyn einančia, čia kylančia linija, pvz., nuo *D* į *C*, nuo *C* į *A*, nuo *A* į *B*.

Žemyn einančios eilės atveju procesas buvo toks: kvarterio kaina palaipsniui kyla, sakykime, nuo 15 šil. iki 60 šil. Vos tik pasirodė, kad žemės *D* pagamintų keturių kvarterių (jais galima suprasti milijonus) nebepakanka, kviečių kaina taip pakilo, kad pasiūlos trūkumas galėjo būti užpildytas žemės *C*. T. y. kaina turėjo pakilti iki 20 šil. už kvarterį. Kai tik kviečių kaina pakilo iki 30 šil. už kvarterį, pasidarė galima pradėti dirbti žemę *B*, o kai ji pakilo iki 60 šil., pasidarė galima pradėti dirbti žemę *A*; be to, rezultatas nebuvo tas, kad šiam tikslui sunaudotas kapitalas būtų turėjęs tenkintis mažesne negu 20% pelno norma. Tuo būdu žemei *D* renta iš pradžių buvo 5 šil. nuo kvarterio, o tai sudarė 20 šil. už 4 kvarterius, kuriuos ši žemė pagamina; po to 15 šil. nuo kvarterio = 60 šil., o po to 45 šil. nuo kvarterio = 180 šil. už 4 kvarterius.

Jei žemės *D* pelno norma pradžioje taip pat būtų buvusi = = 20%, tai ir visas pelnas už 4 kvarterius būtų buvęs taip pat tik 10 šil., bet tai, esant 15 šil. grūdų kainai, atstovautų didesniam grūdų kiekiui negu esant 60 šil. kainai. Bet kadangi grūdai įeina į darbo jėgos atgaminimą ir viena kiekvieno kvarterio dalis turi padengti darbo užmokestį, o kita dalis — pastovųjį kapitalą, tai, esant šiai prielaidai, pridedamoji vertė būtų buvusi didesnė, vadinasi, kitoms sąlygoms esant vienodoms, būtų buvusi didesnė ir pelno norma. (Pelno normos klausimas dar turi būti atskirai ir smulkiau išnagrinėtas.)

Jei, priešingai, eilė buvo atvirkščia, jei procesas prasidėjo nuo *A*, tai nuo to momento, kai reikėjo pradėti dirbti naujas ariamąsias žemes, kvarterio kaina iš pradžių pakilo virš 60 šil.; bet kadangi būtiną 2 kvarterių pasiūlą pateikė žemė *B*, tai kaina vėl krito iki 60 šil.; nors žemė *B* pagamino kvarterį už 30 šil., vis dėlto jį pardavė už 60 šil., nes jos pasiūlos užteko tik paklausai padengti. Tuo būdu iš pradžių susidarė 60 šil. dydžio renta žemei *B* ir tokiu pat būdu žemei *C* ir žemei *D*, darant tą pačią prielaidą, kad nors jų abiejų pagaminto kviečių kvarterio tikroji vertė yra atitinkamai 20 ir 15 šil., rinkos kaina vis dėlto lieka 60 šil., nes žemės *A* pagaminto vieno kvarterio pasiūla kaip ir pirma yra būtina bendram poreikiui patenkinti. Šiuo atveju paklausos

padidėjimas virš to poreikio, kurį iš pradžių patenkindavo *A*, o po jos *A* ir *B*, galėtų privesti ne prie to, kad būtų paeiliui dirbamos žemės *B*, *C* ir *D*, bet prie to, kad aplamai būtų išplėstas dirbamas plotas, ir galėtų atsitikti, kad derlingesni žemės sklypai būtų pradėti dirbti tik vėliau.

Pirmojoje eilėje, padidėjus kainai, renta pradėtų kilti, o pelno norma mažėti. Šį mažėjimą galėtų visai arba iš dalies paralyžiuoti priešingai veikiančios aplinkybės; ties šiuo momentu mes vėliau turėsime sustoti smulkiau. Nereikia užmiršti, kad bendrosios pelno normos neapsprendžia pridedamoji vertė *visose* gamybos sferose tolygiai. Ne žemės ūkio pelnas apsprendžia pramonės pelną, o atvirkščiai. Bet apie tai vėliau.

Antrojoje eilėje pelno norma sunaudotam kapitalui liktų ta pati; pelno masė pasireikštų mažesniu grūdų kiekiu, bet santykinė jų kaina, palyginti su kitomis prekėmis, pakiltų. Tačiau pelno padidėjimas, ten, kur jis įvyksta, užuot patekęs į pramoninių nuomininkų kišenes ir atrodęs kaip pelno padidėjimas, rentos forma atsiskiria nuo pelno. O grūdų kaina, esant šiai prielaidai, liktų nekintama.

Diferencinės rentos vystymasis ir didėjimas yra vienodi tiek tada, kai kainos nesikeičia, tiek ir tada, kai jos kyla, ir tiek tada, kai vyksta nenutrūkstamas progresas nuo blogesnių žemių į geresnes, tiek ir tada, kai vyksta nenutrūkstamas regresas nuo geresnių žemių į blogesnes.

Iki šiol mes laikėmės prielaidos: 1) kad kaina vienos eilės atveju kyla, antros eilės atveju — lieka nekintama ir 2) kad nuolat vyksta perėjimas nuo geresnių žemių į blogesnes arba atvirkščiai, nuo blogesnių į geresnes.

Bet tarkime, kad grūdų pareikalavimas yra padidėjęs nuo pradinių 10 kvarterių iki 17 kvarterių; toliau, kad blogiausiąją žemę *A* yra išstūmusi kita žemė *A*, kuri, esant 60 šil. gamybos kainai (50 šil. kaštų+10 šil., t. y. 20% pelno), duoda $1^1/_3$ kvarterio, vadinasi, kurios 1 kvarterio gamybos kaina = 45 šil., arba tarkime, kad ankstesnioji žemė *A* yra pagerėjusi dėl nuolatinio racionalaus dirbimo arba kad ją, kaštams nesikeičiant, pradėta našiau dirbti, pvz., sėjant dobilus ir t. t., kitaip tariant, esant tam pačiam avansuotam kapitalui, jos produktas yra padidėjęs iki $1^1/_3$ kvarterio. Toliau tarkime, kad žemės *B*, *C*, *D* pagamino, kaip ir anksčiau, tą patį produkto kiekį, bet buvo pradėtos dirbti naujos žemės *A'*, kurios savo derlingumu yra tarp *A* ir *B*, ir toliau *B'* ir *B''*, kurios savo derlingumu yra tarp *B* ir *C*; šiuo atveju būtų gauti tokie reiškiniai:

Pirma: kvarterio kviečių gamybos kaina arba ją reguliuojanti rinkos kaina kristų nuo 60 iki 45 šil., arba 25%.

Antra: tuo pačiu metu būtų pereita nuo derlingesnės žemės į mažiau derlingą ir nuo mažiau derlingos žemės į derlingesnę.

Žemė *A′* yra derlingesnė už *A*, bet mažiau derlinga negu lig šiol dirbtos žemės *B, C, D;* o *B′*, *B″* yra derlingesnės už *A*, *A′* ir *B*, bet mažiau derlingos negu *C* ir *D*. Vadinasi, perėjimas nuo vienos žemės į kitą vyktų priešingomis, susikryžiuojančiomis kryptimis; būtų pradėta dirbti ne absoliučiai nederlinga žemė, palyginti su *A* ir t. t., bet santykinai nederlinga žemė, palyginti su žemėmis *C* ir *D*, kurios iki šiol buvo derlingiausios; antra vertus, perėjimas įvyktų ne į absoliučiai derlingesnę žemę, bet į santykinai derlingesnę žemę, palyginti su žemėmis *A*,— arba *A* ir *B*,— kurios iki šiol buvo nederlingiausios.

Trečia: sumažėtų renta iš *B*, taip pat iš *C* ir *D*; bet bendroji rentos suma, išreikšta grūdais, pakiltų nuo 6 iki $7^2/_3$ kvarterio; dirbamų ir rentą duodančių žemės sklypų masė padidėtų; taip pat padidėtų ir produkto masė nuo 10 iki 17 kvarterių. Nors pelnas iš žemės *A* ir nepasikeistų, tačiau, išreikštas grūdais, jis pakiltų; net galėtų pakilti pelno norma, nes pakiltų santykinė pridedamoji vertė. Šiuo atveju, atpigus pragyvenimo reikmenims, sumažėtų darbo užmokestis, vadinasi, būtų mažiau sunaudota kintamojo kapitalo, tuo būdu sumažėtų ir visa avansuotoji suma. Visa rentos suma, išreikšta pinigais, sumažėtų nuo 360 iki 345 šil.

Pateikime naują perėjimo eilę.

II LENTELĖ

Žemės rūšis	Produktas		Sunaudota kapitalo	Pelnas		Renta		Kvarterio gamybos kaina
	kvarteriai	šilingai		kvarteriai	šilingai	kvarteriai	šilingai	
A	$1^1/_3$	60	50	$^2/_9$	10	—	—	45 šil.
A′	$1^2/_3$	75	50	$^5/_9$	25	$^1/_3$	15	36 „
B	2	90	50	$^8/_9$	40	$^2/_3$	30	30 „
B′	$2^1/_3$	105	50	$1^2/_9$	55	1	45	$25^5/_7$* „
B″	$2^2/_3$	120	50	$1^5/_9$	70	$1^1/_3$	60	$22^1/_2$ „
C	3	135	50	$1^8/_9$	85	$1^2/_3$	75	20 „
D	4	180	50	$2^8/_9$	130	$2^2/_3$	120	15 „
Iš viso	17	—	—	—	—	$7^2/_3$	345	—

Pagaliau, jei kaip ir pirma būtų dirbamos tik žemės *A, B, C, D,* bet jų našumas padidėtų tiek, kad žemė *A* vietoj 1 kvarterio duotų 2, *B* vietoj 2 kvarterių — 4, *C* vietoj 3 kvarterių — 7 ir *D* vietoj 4 kvarterių — 10, vadinasi, jei tos pačios priežastys skirtingai paveiktų įvairios rūšies žemes, tai visa gamyba pakiltų nuo 10 iki 23 kvarterių. Jei tarsime, kad paklausa dėl gyventojų skaičiaus padidėjimo ir kainos sumažėjimo absorbuotų šiuos 23 kvarterius, tai būtų gautas toks rezultatas:

* 1894 m. leidime — $25^2/_7$. *Red.*.

III LENTELĖ

Žemės rūšis	Produktas		Sunaudota kapitalo	Kvarterio gamybos kaina	Pelnas		Renta	
	kvarteriai	šilingai			kvarteriai	šilingai	kvarteriai	šilingai
A	2	60	50	30	$\frac{1}{3}$	10	0	0
B	4	120	50	15	$2\frac{1}{3}$	70	2	60
C	7	210	50	$8\frac{4}{7}$	$5\frac{1}{3}$	160	5	150
D	10	300	50	6	$8\frac{1}{3}$	250	8	240
Iš viso	23	—	—	—	—	—	15	450

Skaičių santykiai čia, kaip ir kitose lentelėse, yra laisvai pasirinkti, bet prielaidos yra visai racionalios.

Pirmoji ir pagrindinė prielaida yra ta, kad pagerinimai žemės ūkyje netolygiai veikia įvairias žemės rūšis ir šiuo atveju daugiau veikia geresnes žemės rūšis *C* ir *D* negu *A* ir *B*. Patyrimas yra parodęs, kad paprastai taip ir būna, nors gali būti ir atvirkščiai. Jei pagerinimai daugiau veiktų blogesnes žemes negu geresnes, tai iš pastarųjų gaunama renta ne pakiltų, bet sumažėtų.— Bet kartu su absoliučiu visų žemės rūšių derlingumo didėjimu mes lentelėje darome prielaidą, kad santykinai labiau padidėja geresnių žemės rūšių *C* ir *D* derlingumas, todėl padidėja produkto skirtumas, įdedant tą patį kapitalą, ir todėl padidėja diferencinė renta.

Antroji prielaida yra ta, kad kartu su viso produkto padidėjimu atitinkamai padidėja ir bendras jo pareikalavimas. *Pirma,* nereikia įsivaizduoti, kad šis padidėjimas įvyksta staiga; jis vyksta palaipsniui tol, kol susidaro III eilė. *Antra,* yra neteisinga, kad būtinųjų pragyvenimo reikmenų suvartojimas nepadidėja kartu su jų atpigimu. Grūdų įstatymų panaikinimas Anglijoje (žr. Niumeną) įrodė priešinga, ir priešingas supratimas atsirado tik dėl to, kad dideli ir staigūs derliaus skirtumai, kurie yra paaiškinami vien meteorologinėmis priežastimis, sukelia čia neproporcingą grūdų kainų sumažėjimą, čia neproporcingą jų pakilimą. Jei šiuo atveju atpigimas yra toks staigus ir greitai praeinantis, jeig nespėja pilnutinai paveikti vartojimo, kad jis išsiplėstų, tai atvirkščias reiškinys yra pastebimas tuo atveju, kai atpigimas kyla dėl to, kad sumažėja pati reguliuojanti gamybos kaina, vadinasi, kai jis yra ilgai trunkančio pobūdžio. *Trečia,* dalis grūdų gali būti suvartota degtinės arba alaus pavidalu, o didėjantis abiejų šių produktų suvartojimas anaiptol nėra apribotas siaurais rėmais. *Ketvirta,* visa tai priklauso iš dalies nuo gyventojų skaičiaus padidėjimo, iš dalies nuo to, ar gali šalis būti grūdų eksporto šalimi, kokia buvo Anglija dar iki XVIII amžiaus vidurio ir vėliau, todėl poreikį reguliuoja ne vieno tik nacionalinio suvartojimo ribos. *Pagaliau* kviečių gamybos padidėjimo ir atpigimo pasekmė gali būti

vadinasi, sunaudojant tą patį kapitalą, duoda nevienodą produkto kiekį.

4) Diferencinė renta ir diferencinės rentos gradacija gali vienodai atsirasti tiek žemyn einančia eile, pereinant nuo geresnės žemės į blogesnę, tiek ir, atvirkščiai, pereinant nuo blogesnės žemės į geresnę, o taip pat kintančiomis, priešingomis ir susikryžiuojančiomis kryptimis. (I eilė gali susidaryti pereinant tiek nuo *D* į *A*, tiek ir nuo *A* į *D*. II eilė apima abi judėjimo rūšis.)

5) Pagal savo susidarymo būdą diferencinė renta gali atsirasti esant pastoviai žemės ūkio produkto kainai, jai kylant ir mažėjant. Kainai mažėjant, visa gamyba ir bendroji rentos suma gali pakilti, ir žemės sklypuose, kurie lig šiol nedavė rentos, ji gali susidaryti, nepaisant to, kad blogiausią žemę *A* yra išstūmusi geresnė žemė arba ji pati yra pasidariusi geresnė ir kad renta iš kitų geresnės ir net geriausios rūšies žemių sumažėja (II lentelė); šis procesas gali būti susijęs ir su bendrosios rentos sumos (išreikštos pinigais) sumažėjimu. Pagaliau, sumažėjus kainoms dėl žemės dirbimo bendro pagerėjimo, kai produkto kiekis iš blogiausios žemės ir jo kaina sumažėja, renta iš dalies geresnės rūšies žemių gali likti nepasikeitusi arba gali sumažėti, bet renta iš geriausios rūšies žemių gali padidėti. Kaip bebūtų, jei produkto masių skirtumas yra duotas, kiekvienos žemės diferencinė renta, palyginti su blogiausia žeme, priklauso, pvz., nuo kvarterio kviečių kainos. Bet jei kaina yra duota, tai diferencinė renta priklauso nuo produkto masių skirtumo dydžio, ir jei, kylant absoliučiam visos žemės derlingumui, geresnės rūšies žemių derlingumas pakyla palyginti daugiau negu blogesnės rūšies žemių derlingumas, tai kartu padidėja ir šis skirtumas. Antai (I lentelė), jei kaina yra 60 šil., rentą iš *D* apsprendžia skirtumas tarp produkto iš *D* ir produkto iš *A*, t. y. 3 kvarterių perteklius; todėl renta = $=3\times60=180$ šil. Bet III lentelėje, kur kaina = 30 šil., ją apsprendžia produkto perteklius iš žemės *D* palyginti su *A* = 8 kvarteriai, ir tai jau duos $8\times30=240$ šil. rentą.

Tuo būdu atkrinta ta pirmoji neteisinga diferencinės rentos prielaida, kuri dar vyrauja Vesto [West], Maltaus, Rikardo teorijose, būtent, kad diferencinė renta būtinai numato perėjimą į vis blogesnę žemę arba nuolat mažėjantį žemdirbystės našumą. Diferencinė renta, kaip mes matėme, gali būti pereinant į vis geresnę žemę; diferencinė renta gali būti, jei žemutinę pakopą užima geresnė žemė vietoj ankstesnės blogesnės žemės; ji gali būti susijusi su didėjančia žemdirbystės pažanga. Jos sąlyga yra išimtinai žemės rūšių nelygybė. Kadangi čia kalbama apie našumo vystymąsi, tai diferencinė renta numato, kad viso žemės ūkio ploto absoliutaus derlingumo padidėjimas nepanaikina šios nelygybės, bet arba ją padidina, arba palieka nekintamą, arba tik ją sumažina.

Nuo XVIII amžiaus pradžios iki jo vidurio Anglijoje, nepaisant mažėjančios aukso ir sidabro kainos, be paliovos krito grūdų kainos, tuo pačiu metu (imant visą laikotarpį) didėjant rentai, bendrajai rentos sumai, dirbamos žemės plotui, žemės ūkio gamybai ir gyventojų skaičiui. Tai atitinka I lentelę, kombinuojant ją su II lentele kylančia linija, bet taip, kad blogiausioji žemė *A* arba yra pagerinama, arba pašalinama iš skaičiaus tų žemių, kuriose auginami javai; tai, žinoma, nereiškia, kad ji nepanaudojama kitiems žemės ūkio arba pramonės tikslams.

Nuo XIX amžiaus pradžios (reikia tiksliau nurodyti laiką) iki 1815 metų nenutrūkstamai kyla grūdų kainos, tuo pačiu metu nuolat didėjant rentai, bendrajai rentos sumai, dirbamos žemės plotui, žemės ūkio gamybai ir gyventojų skaičiui. Tai atitinka I lentelę žemyn einančia linija. (Čia reikia pateikti citatą apie blogesnių žemių dirbimą tuo metu.)

Pečio ir Davenanto laikais kaimo gyventojų ir žemės savininkų skundai dėl pagerinimų ir naujų plotų arimo; sumažėjimas rentos iš geresnių žemių, bendrosios rentos sumos pakilimas, padidėjus rentą duodančios žemės plotui.

(Prie šių trijų punktų vėliau duoti tolesnes citatas, taip pat apie įvairių tam tikroje šalyje dirbamos žemės dalių derlingumo skirtumą.)

Dėl diferencinės rentos aplamai reikia pažymėti, kad rinkos vertė visada viršija bendrąją produktų masės gamybos kainą. Imkime, pvz., I lentelę. 10 viso produkto kvarterių yra parduodama už 600 šil., nes rinkos kainą apsprendžia žemės *A* gamybos kaina, kuri yra 60 šil. kvarteriui. Tačiau tikroji gamybos kaina yra tokia:

A . . .	1 kvarteris = 60 šil.	1 kvarteris = 60 šil.
B . . .	2 kvarteriai = 60 šil.	1 kvarteris = 30 šil.
C . . .	3 kvarteriai = 60 šil.	1 kvarteris = 20 šil.
D . . .	4 kvarteriai = 60 šil.	1 kvarteris = 15 šil.
	10 kvarterių = 240 šil.	Vidutinė 1 kvarterio kaina = 24 šil.

Tikroji 10 kvarterių gamybos kaina = 240 šil.; jie parduodami už 600, t. y. $2^1/_2$ karto brangiau. Tikroji vidutinė 1 kvarterio kaina = 24 šil.; rinkos kaina = 60 šil., t. y. taip pat $2^1/_2$ karto brangesnė.

Čia mes matome, kaip kvarterio rinkos kainą apsprendžia jo rinkos vertė, kokia ji kapitalistinio gamybos būdo sąlygomis pasireiškia konkurencijai tarpininkaujant; ši pastaroji sukuria fiktyvią socialinę vertę. Toks momentas išplaukia iš rinkos vertės dėsnio, kuris galioja žemės ūkio produktų atžvilgiu. Tai, kaip yra apsprendžiama produktų, vadinasi, ir žemės ūkio produktų, rinkos vertė, yra visuomeninis aktas, nors visuomeniškai ir nesąmoningas ir iš anksto neapgalvotas, aktas, kuris būtinai remiasi

ta, kad vietoj rugių arba avižų svarbiausiu žmonių masės maisto produktu pasidarys kviečiai, vadinasi, jau vien dėl to rinka jiems padidėja taip pat, kaip, sumažėjus produkto kiekiui ir padidėjus jo kainai, gali įvykti atvirkščias reiškinys.— Esant šioms prielaidoms, vadinasi, ir mūsų pasirinktiems skaičių santykiams, III eilė duoda tokį rezultatą: kvarterio kaina sumažėja nuo 60 iki 30 šil., t. y. 50%; gamyba, palyginti su I eile, padidėja nuo 10 iki 23 kvarterių, t. y. 130%; iš žemės *B* gaunama renta lieka nepasikeitusi; iš žemės *C* gaunama renta padidėja 25%*, o iš žemės *D* — $33^1/_3$%**; bendroji rentos suma pakyla nuo 18 iki $22^1/_2$*** sv. st., t. y. 25%****.

Palyginkime tris lenteles (kur I eilę reikia imti dvejopai: kylančia kryptimi nuo *A* į *D* ir žemyn einančia kryptimi nuo *D* į *A*), į kurias galima žiūrėti arba kaip į tam tikras pakopas, egzistuojančias esant tam tikrai visuomenės būklei — pvz., greta viena kitos trijose įvairiose šalyse,— arba kaip į pakopas, einančias viena po kitos įvairiais tos pačios šalies išsivystymo laikotarpiais; iš tokio palyginimo išplaukia:

1) Kad eilė savo užbaigtu pavidalu — kokia bebūtų jos susidarymo proceso eiga — visada atrodo kaip žemyn einanti eilė, nes nagrinėjant rentą visada pradedama nuo žemės, duodančios rentos maksimumą, ir tik pabaigoje pereinama prie tos žemės, kuri neduoda rentos.

2) Gamybos kaina blogiausioje žemėje, kuri neduoda rentos, visada yra reguliuojanti rinkos kaina, nors pastaroji I lentelėje, jeigu ji yra susiformavusi kylančia eile, tik todėl lieka nepasikeitusi, kad visą laiką pradedama dirbti vis geresnę žemę. Šiuo atveju geriausioje žemėje pagamintų grūdų kaina pasidaro reguliuojančia kaina tada, kai nuo joje pagaminto produkto kiekio priklauso, kokiu mastu žemė *A* lieka reguliuojanti žemė. Jei gamyba žemėse *B, C, D* viršytų poreikį, tai žemė *A* nebevaidintų reguliuojančio vaidmens. Kaip tik tai ir turėjo galvoje Štorchas, pripažindamas geriausios rūšies žemes reguliuojančiomis žemėmis. Šia prasme Amerikos grūdų kainos reguliuoja Anglijos grūdų kainas.

3) Diferencinė renta atsiranda iš natūralinio žemės derlingumo skirtumo (čia dar neatsižvelgiama į žemės sklypo padėtį vietos atžvilgiu), kuris esant kiekvienam tam tikros kultūros išsivystymo laipsniui yra duotas, vadinasi, atsiranda iš to, kad geriausių žemių kiekis yra ribotas, ir iš tos aplinkybės, kad reikia įdėti vienodus kapitalus į nevienodos rūšies žemes, kurios,

* 1894 m. leidime — padvigubėja. *Red.*
** Ten pat — daugiau negu padvigubėja. *Red.*
*** Ten pat — 22 sv. st. *Red.*
**** Ten pat — $22^1/_9$%. *Red.*

produkto mainomąja verte, o ne žemės kokybe ir jos derlingumo skirtumais. Jeigu įsivaizduosime, kad kapitalistinė visuomenės forma yra panaikinta ir visuomenė yra organizuota kaip sąmoninga ir planinga asociacija, tai šie 10 kvarterių atstovaus tokiam savarankiško darbo laiko kiekiui, kuris yra 240-yje šilingų. Vadinasi, visuomenė neįgytų šio žemės ūkio produkto mainais už tokį darbo laiko kiekį, kuris $2^1/_2$ karto viršija tikrai šiame produkte esantį darbo laiką; todėl kartu išnyktų žemės savininkų klasės buvimo pagrindas. Tai turėtų lygiai tokią pat įtaką, kaip ir produkto atpigimas tokia pat suma dėl importo iš užsienio. Todėl, jei teisinga yra teigti, kad — išliekant šiuolaikiniam gamybos būdui, bet tariant, kad diferencinė renta atiteks valstybei,— žemės ūkio produktų kainos, kitoms sąlygoms esant vienodoms, liktų tos pačios, tai neteisinga yra teigti, kad produktų vertė, pakeitus kapitalistinę gamybą asociacija, liktų tokia kaip anksčiau. Vienarūšių prekių rinkos kainos tapatumas yra būdas, kuriuo, kapitalistinio gamybos būdo sąlygomis ir aplamai esant gamybai, besiremiančiai prekių mainais tarp *atskirų* asmenų, pasireiškia visuomeninis vertės pobūdis. Tai, ką visuomenė, žiūrint į ją kaip į vartotoją, permoka už žemės ūkio produktus, tai, kas sudaro minusą realizuojant jos darbo laiką žemės ūkio produkcijoje,— dabar yra pliusas vienai visuomenės daliai, žemės savininkams.

Antroji aplinkybė, kuri yra svarbi, norint suprasti tai, kas bus išdėstyta sekančiame skirsnyje, yra ši:

Svarbi yra ne tik renta nuo akro arba hektaro, aplamai ne tik skirtumas tarp gamybos kainos ir rinkos kainos arba tarp individualinės ir bendrosios gamybos kainos akrui, bet taip pat ir tai, kiek kiekvienos žemės rūšies akrų yra dirbama. Čia betarpiškai yra svarbi tik bendroji rentos suma, t. y. viso dirbamo žemės ploto bendra rentos suma; bet tai kartu yra mums ir perėjimas prie nagrinėjimo, kaip kyla *rentos norma,* nors nedidėja nei kainos, nei, kainoms mažėjant, nedidėja įvairios rūšies žemių santykinio derlingumo skirtumai. Anksčiau mes turėjome:

I LENTELĖ

Žemės rūšis	Akrai	Gamybos kaina	Produktas	Renta grūdais	Piniginė renta
A	1	3 sv. st.	1 kvart.	0	0
B	1	3 „ „	2 „	1 kvart.	3 sv. st.
C	1	3 „ „	3 „	2 „	6 „ „
D	1	3 „ „	4 „	3 „	9 „ „
Suma . . .	4 akrai	—	10 kvart.	6 kvart.	18 sv. st.

Dabar tarkime, kad kiekvienos žemės kategorijos dirbamų akrų kiekis padvigubėjo; tokiu atveju mes turėsime:

Ia LENTELĖ

Žemės rūšis	Akrai	Gamybos kaina	Produktas	Renta grūdais	Piniginė renta
A	2	6 sv. st.	2 kvart.	0	0
B	2	6 „ „	4 „	2 kvart.	6 sv. st.
C	2	6 „ „	6 „	4 „	12 „ „
D	2	6 „ „	8 „	6 „	18 „ „
Suma . . .	8 akrai	—	20 kvart.	12 kvart.	36 sv. st.

Paimkime dar du atvejus: pirmąjį, kai gamyba išsiplečia abiejuose blogiausios rūšies žemės plotuose, tada gausime:

Ib LENTELĖ

Žemės rūšis	Akrai	Gamybos kaina		Produktas	Renta grūdais	Piniginė renta
		akrui	iš viso			
A	4	3 sv. st.	12 sv. st.	4 kvart.	0	0
B	4	3 „ „	12 „ „	8 „	4 kvart.	12 sv. st.
C	2	3 „ „	6 „ „	6 „	4 „	12 „ „
D	2	3 „ „	6 „ „	8 „	6 „	18 „ „
Suma . . .	12 akrų	—	36 sv. st.	26 kvart.	14 kvart.	42 sv. st.

ir pagaliau tą atvejį, kai dirbamas plotas ir gamyba keturių kategorijų žemėse išsiplečia nevienodai:

Ic LENTELĖ

Žemės rūšis	Akrai	Gamybos kaina		Produktas	Renta grūdais	Piniginė renta
		akrui	iš viso			
A	1	3 sv. st.	3 sv. st.	1 kvart.	0	0
B	2	3 „ „	6 „ „	4 „	2 kvart.	6 sv. st.
C	5	3 „ „	15 „ „	15 „	10 „	30 „ „
D	4	3 „ „	12 „ „	16 „	12 „	36 „ „
Suma . . .	12 akrų	—	36 sv. st.	36 kvart.	24 kvart.	72 sv. st.

Pirmiausia visais šiais atvejais, I, Ia, Ib, Ic, renta nuo 1 akro lieka ta pati, nes faktiškai vienodos kapitalo masės produktas iš tos pačios rūšies žemės 1 akro liko nepasikeitęs; tik esame tarę,— ir tai kiekvienu momentu būna bet kurioje šalyje,— kad yra tam tikras santykis tarp įvairios rūšies žemių ir visos dirbamos žemės; taip pat esame tarę,— o tai nuolat būna dviejose šalyse, palyginus vieną jų su antrąja, arba toje pačioje šalyje įvairiais jos vystymosi laikotarpiais,— kad pasikeičia santykis, kuriuo visas dirbamas žemės plotas pasiskirsto tarp įvairios rūšies žemių.

Palygindami Ia su I, mes matome, kad jei visų keturių kategorijų žemių sklypų dirbimas didėja vienoda proporcija, tai, dvigubai padidėjus dirbamų akrų skaičiui, dvigubai padidėja visa produkcija ir taip pat renta grūdais ir piniginė renta.

Bet, palygindami vieną po kito Ib ir Ic su I, mes pamatysime, kad abiem atvejais dirbamos žemės plotas padidėja trigubai. Abiem atvejais jis padidėja nuo 4 iki 12 akrų, bet Ib atveju daugiausia padidėja kategorijos *A* ir *B*, iš kurių *A* neduoda jokios rentos, o *B* — mažiausią diferencinę rentą; iš 8 naujai dirbamų akrų kategorijoms *A* ir *B* tenka po 3, iš viso 6 akrai, o kategorijoms *C* ir *D* tenka tik po 1 akrą, iš viso 2. Kitaip tariant: $^3/_4$ prieauglio tenka kategorijoms *A* ir *B* ir tik $^1/_4$ kategorijoms *C* ir *D*. Darant tokias prielaidas, Ib atveju, palyginti su I atveju, dirbamos žemės ploto trigubo padidėjimo neatitinka trigubas produkto padidėjimas, nes jo kiekis padidėjo ne nuo 10 iki 30, bet tik iki 26. Antra vertus, kadangi didelė prieauglio dalis tenka kategorijai *A*, kuri neduoda rentos, o didesnė geresniuose žemės sklypuose gauto prieauglio dalis tenka kategorijai *B*, tai renta grūdais padidėja tik nuo 6 iki 14 kvarterių, o piniginė renta — nuo 18 iki 42 sv. st.

Priešingai, jei mes palyginsime Ic su I, t. y. paimsime atvejį, kai rentos neduodančios žemės plotas visai nepadidėja, minimalinę rentą duodanti žemė padidėja tik nežymiai, tuo tarpu kai didžiausias prieauglis tenka tik žemėms *C* ir *D*, tai matysime, kad, padidėjus dirbamos žemės plotui tris kartus, produkcija padidėjo nuo 10 iki 36 kvarterių, t. y. daugiau kaip tris kartus; renta grūdais padidėjo nuo 6 iki 24 kvarterių, arba keturis kartus; ir tiek pat kartų padidėjo piniginė renta: nuo 18 iki 72 sv. st.

Visais šiais atvejais dėl pačios dalyko esmės žemės ūkio produkto kaina lieka nepasikeitusi; visais atvejais bendroji rentos suma padidėja kartu su dirbamo ploto išsiplėtimu, jei tai įvyksta ne vien tik blogiausioje žemėje, kuri neduoda jokios rentos. Tačiau šis padidėjimas yra skirtingas. Tuo mastu, kuriuo dirbamos žemės ploto išsiplėtimas įvyksta geresnės rūšies žemėse ir, vadinasi, produkto masė didėja ne tik proporcingai dirbamos žemės ploto didėjimui, bet greičiau, tuo pačiu mastu didėja ir renta grūdais bei piniginė renta. Tais atvejais, kai dirbamos žemės ploto išsiplėtimas įvyksta daugiausia blogiausioje žemėje ir jai arti-

mos rūšies žemėse (čia tariama, kad blogiausios žemės kategorija lieka ta pati), bendroji rentos suma nedidėja proporcingai dirbamo ploto išsiplėtimui. Vadinasi, jeigu yra duotos dvi šalys, kuriose rentos neduodanti žemė *A* yra vienodos kokybės, tai rentos suma bus atvirkščiai proporcinga atitinkamai daliai, kurią bendrame dirbamos žemės plote užima blogiausios ir blogesnės žemės kategorijos, todėl ir atvirkščiai proporcinga produkto masei, kuri yra gaunama įdedant tiek pat kapitalo į vienodo didumo bendrą žemės plotą. Tuo būdu santykis tarp blogiausios kokybės dirbamos žemės kiekio ir geresnės kokybės dirbamos žemės kiekio viso šalies žemės ploto ribose bendrąją rentos sumą veikia priešingai, negu santykis tarp blogiausios iš dirbamų žemių kokybės ir geresnės bei geriausios žemės kokybės veikia rentą nuo akro ir, vadinasi, kitoms sąlygoms nesikeičiant, taip pat rentos sumą. Šių dviejų momentų suplakimas davė pagrindą visokiems absurdiškiems prieštaravimams prieš diferencinės rentos teoriją.

Taigi bendroji rentos suma didėja jau vien dėl to, kad išsiplečia dirbamas plotas, ir dėl to, kad padidėja kapitalo ir darbo panaudojimas žemei.

Tačiau svarbiausias momentas yra šis: nors sutinkamai su prielaida santykis tarp įvairios rūšies žemių rentų, skaičiuojant vienam akrui, nesikeičia ir todėl nesikeičia taip pat rentos normos santykis su kapitalu, sunaudotu kiekvienam akrui, tačiau pasirodo štai kas: jei palyginsime Ia su I — atvejį, kai dirbamų akrų skaičius ir kapitalo įdėjimai juose yra padidėję proporcingai,— tai pamatysime, kad taip pat, kaip bendroji produkcija yra padidėjusi proporcingai padidėjusiam dirbamos žemės plotui — abu yra dvigubai padidėję — taip pat yra padidėjusi ir bendroji rentos suma. Ji yra padidėjusi nuo 18 iki 36 sv. st., lygiai taip pat kaip akrų skaičius, kuris yra padidėjęs nuo 4 iki 8.

Jei mes imsime bendrą 4 akrų plotą, tai bendroji rentos suma nuo jų bus 18 sv. st., vadinasi, vidutinė renta, atsižvelgiant į žemę, kuri neduoda rentos, bus $4^1/_2$ sv. st. Tokį apskaičiavimą galėtų padaryti, pvz., koks nors žemės savininkas, kuriam priklausytų visi 4 akrai; ir tokiu pat būdu statistika apskaičiuoja vidutinę visos šalies rentą. Bendroji rentos suma — 18 sv. st. gaunama panaudojant 10 sv. st. kapitalą. Santykį tarp šių abiejų skaičių mes vadiname rentos norma, vadinasi, šiuo atveju 180%.

Ta pati rentos norma gaunama Ia atveju, kai vietoj 4 akrų yra dirbami 8, bet visų rūšių žemės vienodai yra dalyvavusios gaunant prieauglį. Bendroji 36 sv. st. rentos suma, jei yra 8 akrai žemės ir įdėta 20 sv. st. kapitalo, duoda $4^1/_2$ sv. st. vidutinę rentą nuo akro ir 180% rentos normą.

Priešingai, jei mes išnagrinėsime Ib atvejį, kai prieauglis daugiausia buvo gautas abiejose blogesnės rūšies žemėse, tai mes

gausime 42 sv. st. rentą nuo 12 akrų, t. y. $3^1/_2$ sv. st. vidutinę rentą nuo akro. Visas įdėtasis kapitalas = 30 sv. st., vadinasi, rentos norma = 140%. Tuo būdu vidutinė renta nuo akro sumažėjo 1 sv. st., o rentos norma krito nuo 180 iki 140%. Vadinasi, bendrajai rentos sumai padidėjus nuo 18 iki 42 sv. st., vidutinė renta čia sumažėja, skaičiuojant ją tiek vienam akrui, tiek ir kapitalui; sumažėja lygiagrečiai, bet ne proporcingai produkcijos padidėjimui. Tai įvyksta nepaisant to, kad renta visų rūšių žemėse, skaičiuojant ją tiek vienam akrui, tiek ir įdėtam kapitalui, lieka ta pati. Priežastis yra ta, kad $^3/_4$ prieauglio tenka žemei *A*, kuri neduoda rentos, ir žemei *B*, kuri teduoda minimalią rentą.

Jei Ib atveju visas dirbamo ploto išsiplėtimas apsiribotų tik žeme *A*, tai mes turėtume 9 akrus žemės *A*, 1 akrą žemės *B*, 1 akrą žemės *C* ir 1 akrą žemės *D*. Bendroji rentos suma, kaip ir pirma, būtų 18 sv. st., vadinasi, vidutinė renta nuo akro šiuose 12 akrų būtų $1^1/_2$ sv. st.; 18 sv. st. rentos už įdėtą 30 sv. st. kapitalą duotų 60% rentos normą. Vidutinė renta, skaičiuojant tiek vienam akrui, tiek ir panaudotam kapitalui, smarkiai sumažėtų, tačiau bendroji rentos suma nepadidėtų.

Pagaliau palyginkime Ic su I ir Ib. Palyginti su I, žemės plotas yra padidėjęs trigubai ir taip pat yra padidėjęs įdėtasis kapitalas. Bendroji rentos suma = 72 sv. st. nuo 12 akrų, t. y. 6 sv. st. nuo akro vietoj $4^1/_2$ sv. st. I atveju. Įdėto kapitalo rentos norma (72 sv. st. : 30 sv. st.) yra 240% vietoj 180%. Visas produktas padidėjo nuo 10 iki 36 kvarterių.

Jei mes palyginsime su Ib, kur bendras dirbamų akrų skaičius, panaudotasis kapitalas ir skirtumai tarp dirbamų žemės rūšių liko tie patys, bet jų pasiskirstymas yra kitoks, tai pamatysime, kad produktas = 36 kvarteriai vietoj 26 kvarterių, vidutinė renta nuo akro = 6 sv. st. vietoj $3^1/_2$ ir rentos norma viso avansuoto to paties dydžio kapitalo atžvilgiu = 240% vietoj 140%.

Kaip mes benagrinėtume įvairias padėtis, pavaizduotas Ia, Ib, Ic lentelėse,— kaip padėtis, kurios tuo pačiu metu egzistuoja viena greta kitos įvairiose šalyse, arba kaip vieną paskui kitą einančias padėtis toje pačioje šalyje,— mes prieiname tokias išvadas: jei grūdų kaina nesikeičia — nesikeičia todėl, kad produktas iš blogiausios, rentos neduodančios žemės lieka toks pat; jeigu įvairių dirbamos žemės kategorijų derlingumo skirtumas nesikeičia; jei produktas, įdedant vienodą kapitalą į vienodas kiekvienoje žemės kategorijoje dirbamo ploto dalis (akrus), yra santykinai vienodas; jei todėl santykis tarp rentų nuo kiekvienos rūšies žemės akro yra pastovus ir jei kapitalo, įdėto į kiekvieną tos pačios rūšies žemės sklypą, rentos norma yra vienoda: *pirma,* rentos suma visada didėja plečiantis dirbamam plotui ir, vadinasi, didėjant kapitalo įdėjimui, išskyrus tą atvejį, kai visas prieauglis ten-

ka rentos neduodančiai žemei. *Antra,* tiek vidutinė renta nuo akro (bendroji rentos suma, padalyta iš viso dirbamų akrų skaičiaus), tiek ir vidutinė rentos norma (bendroji rentos suma, padalyta iš viso įdėtojo kapitalo) gali labai žymiai įvairuoti, be to, abi viena kryptimi, bet skirtingu laipsniu viena kitos atžvilgiu. Jei nekreipsime dėmesio į tą atvejį, kai dirbamas plotas didėja tik žemėje *A*, kuri neduoda rentos, tai pasirodo, kad vidutinė renta nuo akro ir vidutinė į žemės ūkį įdėto kapitalo rentos norma priklauso nuo to, kokią visos dirbamos žemės dalį sudaro įvairių kategorijų žemės; arba, kas yra tas pat, nuo viso įdėtojo kapitalo pasiskirstymo tarp įvairaus derlingumo žemių. Ar daug, ar maža žemės yra dirbama šalyje ir ar priklausomai nuo to (išskyrus tą atvejį, kai dirbamas plotas didėja tik žemėje *A*) bendroji rentos suma yra didesnė ar mažesnė,— vidutinė renta nuo akro ir vidutinė įdėtojo kapitalo rentos norma nepasikeičia tol, kol nepasikeičia įvairios rūšies žemių proporcijos visame dirbamos žemės plote. Nepaisant rentos bendrosios sumos pakilimo ir net žymaus pakilimo, kuris įvyksta plečiantis dirbamos žemės plotui ir didėjant kapitalo įdėjimui, vidutinė renta nuo akro ir vidutinė kapitalo rentos norma sumažėja, jei žemės sklypai, kurie neduoda rentos arba teduoda nedidelę diferencinę rentą, didėja greičiau negu geresni, didesnę rentą duodantieji žemės sklypai. Atvirkščiai, vidutinė renta nuo akro ir vidutinė kapitalo rentos norma kyla tokiu pat mastu, kokiu geresnės žemės pradeda sudaryti santykinai didesnę viso ploto dalį ir todėl joms tenka santykinai didesnis kapitalo įdėjimas.

Tuo būdu, jei nagrinėsime vidutinę rentą nuo vieno visos dirbamos žemės akro arba hektaro, kaip paprastai daroma statistikos veikaluose lyginant įvairias šalis toje pačioje epochoje arba įvairias epochas toje pačioje šalyje, tai pasirodo, kad vidutinė renta nuo akro, todėl ir bendroji rentos suma tam tikru mastu (nors anaiptol ne tuo pačiu, bet sparčiau didėjančiu mastu) atitinka ne santykinį, o absoliutų žemės ūkio derlingumą šalyje, t. y. atitinka masę produktų, kurie yra vidutiniškai gaunami iš vienodo žemės ploto. Nes kuo didesnę bendro ploto dalį sudaro geresnės rūšies žemės, tuo didesnė yra produktų masė iš vienodo dydžio žemės ploto, įdedant į jį vienodą kapitalo kiekį, ir tuo didesnė yra vidutinė renta nuo akro. Ir antraip būna esant priešingoms sąlygoms. Dėl to atrodo, kad rentą apsprendžia ne diferencinio derlingumo santykis, bet absoliutus derlingumas ir kad tokiu būdu diferencinės rentos dėsnis išnyksta. Todėl kai kurie reiškiniai yra nuneigiami arba juos mėginama išaiškinti nesamais vidutinių grūdų kainų ir dirbamų žemės sklypų diferencinio derlingumo skirtumais,— reiškiniai, kurie yra pagrįsti tik tuo, kad rentos bendrosios sumos santykį tiek su visu dirbamos žemės plotu, tiek ir su visu į žemę įdėtu kapitalu, esant vienodam rentos neduodančios žemės derlingumui, todėl vienodai gamybos

kainai ir vienodam skirtingos rūšies žemių skirtumui, apsprendžia ne tik renta, gaunama nuo akro, arba kapitalo rentos norma, bet taip pat kiekvienos rūšies žemės akrų skaičiaus santykis su bendru dirbamų akrų skaičiumi arba, kas yra tas pat, viso įdėto kapitalo pasiskirstymas tarp įvairios rūšies žemių. Keista, bet iki šiol į šią aplinkybę visai nebuvo kreipiama dėmesio. Šiaip ar taip, pasirodo, ir tai yra svarbu tolesnei mūsų nagrinėjimo eigai, kad santykinis nuo akro gaunamos vidutinės rentos dydis ir vidutinė rentos norma, arba rentos bendrosios sumos santykis su visu į žemę įdėtuoju kapitalu gali didėti arba mažėti vien todėl, kad žemės dirbimas yra plečiamas ekstensyviai, nesikeičiant kainoms, nesikeičiant dirbamų žemės sklypų derlingumo skirtumui ir nesikeičiant rentai nuo akro, arba rentos normai kapitalui, įdėtam į vieną akrą kiekvienoje tikrai rentą duodančioje žemės kategorijoje, t. y. visam kapitalui, tikrai duodančiam rentą.

Kalbant apie tą diferencinės rentos formą, kurią esame išnagrinėję I rubrikoje, reikia padaryti dar tokius papildymus, kurie iš dalies turi reikšmę ir diferencinei rentai II.

Pirma: mes matėme, kaip vidutinė renta nuo akro arba vidutinė rentos norma kapitalui gali pakilti, padidėjus dirbamam plotui, esant pastovioms kainoms ir nesikeičiant dirbamų žemės sklypų diferenciniam derlingumui. Kai tik visa žemė kurioje nors šalyje yra pasisavinama, kai kapitalo įdėjimas į žemę, žemės dirbimas ir gyventojų skaičius pasiekia tam tikrą lygį,— sąlygos, kurių buvimas yra numatomas, jei kapitalistinis gamybos būdas, pajungęs sau ir žemės ūkį, yra pasidaręs viešpataujančiu,— įvairios kokybės nedirbamos žemės kainą (tariant, kad egzistuoja tik diferencinė renta) apsprendžia vienodos kokybės ir vienodoje padėtyje vietos atžvilgiu esančių dirbamų žemės sklypų kaina. Kaina yra tokia pat — atskaičius prisidedančius dirbimo kaštus, — nors ši žemė ir neduoda rentos. Žinoma, žemės kaina yra ne kas kita, kaip kapitalizuota renta. Bet ir dirbamų žemės sklypų kainos pavidalu yra apmokamos tik būsimosios rentos, pvz., iš karto yra sumokamos rentos už dvidešimt metų pirmyn, jeigu apsprendžianti palūkanų norma = 5%. Jei žemė yra parduodama, ji yra parduodama kaip duodanti rentą, ir perspektyvinis rentos pobūdis (į rentą čia žiūrima kaip į žemės vaisių, kuriuo ji yra tik tariamai) nedirbamos žemės neskiria nuo dirbamos. Nedirbamų žemės sklypų kaina, kaip ir jų renta, kurios koncentruota išraiška yra žemės kaina, yra grynai iliuzorinė, kol šie žemės sklypai nėra tikrai eksploatuojami. Bet tokiu būdu ji yra apsprendžiama a priori [iš anksto] ir realizuojama, kai atsiranda pirkėjai. Todėl jei tikrąją vidutinę rentą tam tikroje šalyje apsprendžia tikroji vidutinė metinė rentos suma ir šios pastarosios santykis su visu

dirbamu plotu, tai nedirbamos žemės ploto dalies kainą apsprendžia dirbamos dalies kaina ir todėl ji teatspindi kapitalo įdėjimą ir jo rezultatus dirbamuose žemės sklypuose. Kadangi, išskyrus blogiausią žemę, visų rūšių žemės duoda rentą (o ši renta, kaip mes pamatysime II rubrikoje, didėja kartu su kapitalo mase ir šią masę atitinkančiu žemės dirbimo intensyvumu), tai dėl to susidaro nominalinė kaina nedirbamoms žemėms, kurios tuo būdu pasidaro preke, turto šaltiniu savo savininkams. Ir tuo yra išaiškinama, kodėl didėja visos srities žemės kaina, įskiriant čia ir nedirbamą žemę (Opdyke [Opdaikas]). Spekuliavimas žeme, pvz., Jungtinėse Valstijose, remiasi tik šiuo atspindžiu, kurį kapitalas ir darbas meta į nedirbamą žemę.

Antra: dirbamos žemės ploto didėjimo procesas aplamai vyksta arba pereinant į blogesnę žemę arba įvairių esamų rūšių žemėse skirtingomis proporcijomis priklausomai nuo to, kokios yra žemės. Perėjimas į blogesnę žemę, žinoma, niekad neįvyksta gera valia, ir gali būti,— tariant, kad egzistuoja kapitalistinis gamybos būdas,— tik kainų pakilimo pasekmė, o esant bet kuriam gamybos būdui — tik būtinumo pasekmė. Bet tai nėra būtina. Blogesnei žemei teikiama pirmenybė prieš palyginti geresnę žemę dėl jos padėties vietos atžvilgiu, kuri turi lemiamą reikšmę visada, kai plečiasi dirbamos žemės plotas jaunose šalyse; toliau, dėl to, kad, nors visa tam tikros zonos dirva savo struktūra priklauso prie derlingesnių dirvų, vis dėlto vietomis geresnės ir blogesnės kokybės žemės nepaprastai kaitaliojasi, ir blogesnę žemę tenka dirbti jau vien dėl to, kad ji yra tiesiog susijusi su geresne. Jei blogesnė žemė įsiterpia atskirais sklypais į geresnę žemę, tai pastaroji suteikia jai padėties vietos atžvilgiu pranašumą, palyginti su derlingesne žeme, kuri nėra susijusi su jau dirbama arba dirbtina žeme.

Pavyzdžiui, Mičigano valstija buvo viena iš pirmųjų vakarų valstijų, kuri pradėjo eksportuoti grūdus. Čia žemė aplamai yra skurdi. Tačiau kaimynystė su Niujorko valstija ir vandens susisiekimas ežerais ir Erio kanalu iš pradžių teikė jai pranašumą, palyginti su toliau į vakarus esančiomis valstijomis, kurios dėl natūralinių savybių yra derlingesnės. Šios valstijos pavyzdys, palyginti su Niujorko valstija, taip pat pailiustruoja mums perėjimą nuo geresnės žemės į blogesnę. Niujorko valstijos žemė, ypač vakarinėje dalyje, yra nepalyginamai derlingesnė, ypač kviečiams auginti. Dėl grobuoniško eksploatavimo ši derlinga žemė buvo paversta nederlinga, ir dabar pasirodė, kad Mičigano žemė yra derlingesnė.

«1836 metais per Bufalo uostą kvietiniai miltai buvo laivais gabenami į vakarus, daugiausia iš Niujorko ir Aukštutinės Kanados kviečių rajono. Šiuo metu, praėjus tik 12 metų, didžiulės kviečių ir miltų atsargos iš vakarų yra gabenamos Erio ežeru ir Erio

kanalu į Bufalo ir kaimynystėje esantį Blekroko uostą tam, kad būtų laivais gabenamos į rytus. Kviečių ir miltų eksportą ypač skatino 1847 metų badas Europoje. Dėl to kviečiai vakariniame Niujorke atpigo ir jų auginimas pasidarė mažiau pelningas; tai paskatino Niujorko fermerius daugiau verstis gyvulininkyste, pieno ūkiu, vaisių auginimu ir t. t., t. y. tokiomis šakomis, kuriose, jų nuomone, šiaurės vakarai neįstengs su jais betarpiškai konkuruoti» (J. W. Johnston: «Notes on North America», London 1851, I, 222 psl.).

Trečia: būtų neteisinga manyti, kad kolonijose ir aplamai jaunose šalyse, kurios gali eksportuoti grūdus pigesnėmis kainomis, žemė būtinai pasižymi didesniu natūraliniu derlingumu. Šiuo atveju grūdai čia yra parduodami ne tik žemiau jų vertės, bet ir žemiau jų gamybos kainos, būtent, žemiau gamybos kainos, kurią apsprendžia vidutinė pelno norma senesnėse šalyse.

Tas faktas, kad mes, kaip sako Džonstonas (223 psl.), «su šiomis naujomis valstijomis, iš kurių kasmet į Bufalo uostą yra atvežama tiek daug kviečių, esame pratę sieti supratimą apie didelį natūralinį derlingumą ir beribį turtingos žemės plotą», pirmiausia priklauso nuo ekonominių sąlygų. Visi tokio krašto, kaip, pvz., Mičiganas, gyventojai pradžioje vertėsi beveik vien žemės ūkiu ir specialiai masinių jo produktų gamyba, nes tik juos buvo galima išmainyti į pramonės prekes ir tropikų produktus. Todėl visos šios valstijos perteklinis produktas yra grūdų pavidalo. Tai jau nuo pat pradžios skiria kolonijines valstybes, pagrįstas šiuolaikinės pasaulinės rinkos baze, nuo ankstesnių ir ypač nuo antikinio pasaulio valstybių. Šiuolaikinės kolonijos per pasaulinę rinką gauna gatavus tuos produktus, kuriuos, esant kitoms aplinkybėms, joms tektų pačioms gamintis, pvz.: drabužius, darbo įrankius ir t. t. Tik tokiu pagrindu Sąjungos pietinės valstijos ir galėjo medvilnę padaryti savo svarbiausiu produktu. Darbo pasidalijimas pasaulinėje rinkoje suteikia joms šią galimybę. Todėl jeigu *atrodo*, kad jos, atsižvelgiant į jų jaunumą ir palyginti nedidelį gyventojų skaičių, pagamina labai didelį perteklinį produktą, tai jos už tai turi būti dėkingos ne jų dirvos derlingumui ir jų darbo vaisingumui [Fruchtbarkeit], o vienašališkai jų darbo, vadinasi, ir šio darbo pagaminamo perteklinio produkto formai.

Toliau, palyginti mažiau derlingoje ariamoje žemėje, kurią tik neseniai buvo pradėta dirbti ir kurios dar nebuvo palietusi žemdirbystės kultūra, daugiau ar mažiau palankiomis klimato sąlygomis yra susikaupę, bent paviršiaus sluoksniuose, tiek daug lengvai tirpstančių medžiagų, reikalingų augalams misti, jog ji ilgą laiką duoda derlių, nereikalaudama trąšų, ir net kuo paviršutiniškiausiai ją įdirbant. Kai dėl vakarinių prerijų, tai čia prisideda dar ir tai, kad jos beveik nereikalauja jokių dirbimo

kaštų, nes pati gamta jas yra įdirbusi[34]. Mažiau derlinguose šios rūšies plotuose perteklius yra gaunamas ne dėl aukšto dirvos derlingumo, t. y. ne dėl to, kad yra gaunamas didelis produktas nuo akro, o dėl to, kad yra didelis kiekis akrų, kuriuos galima paviršutiniškai įdirbti, nes pati ši žemė arba nieko nekainuoja jos dirbėjui arba, palyginti su senosiomis šalimis, kainuoja labai nedaug. Pavyzdžiui, ten, kur yra nuoma iš pusės, kaip kai kuriose Niujorko, Mičigano, Kanados ir t. t. dalyse. Viena šeima paviršutiniškai įdirba, sakykime, 100 akrų, ir nors nuo vieno akro gaunamo produkto kiekis yra nedidelis, 100 akrų duoda žymų perteklių pardavimui. Prie to dar prisideda beveik nieko nekainuojantis gyvulių laikymas natūralinėse ganyklose, be dirbtinių pievų. Čia lemiamą reikšmę turi ne žemės kokybė, bet jos kiekis. Tokio paviršutiniško žemės dirbimo galimybė, žinoma, greičiau ar lėčiau baigiasi,— lėčiau, kuo derlingesnė yra nauja žemė, greičiau, kuo didesnis yra jos produkto išvežimas. «Ir vis dėlto tokia žemė duoda puikius pirmuosius derlius, net kviečių derlius; tas, kuris pirmasis nugriebia grietinėlę nuo žemės, gali pasiųsti į rinką didelį kviečių perteklių» (ten pat, 224 psl.). Senesnės civilizacijos šalyse nuosavybės santykiai, nedirbamos žemės kaina, kurią apsprendžia dirbamos žemės kaina ir t. t., tokį ekstensyvų ūkį padaro negalimą.

Pateikiamieji duomenys rodo, jog, priešingai Rikardo nuomonei, nėra būtina, kad ši žemė būtų labai derlinga, taip pat, kad būtų dirbamos tokios rūšies žemės, kurios savo derlingumu yra vienodos: Mičigano valstijoje 1848 metais buvo apsėta kviečiais 465 900 akrų ir buvo pagaminta 4 739 300 bušelių, arba vidutiniškai $10^1/_5$ bušelio nuo akro; atskaičius sėklą, tai duoda mažiau negu 9 bušelius nuo akro. Iš 29 valstijos rajonų du gamino vidutiniškai 7 bušelius, trys — 8, du — 9, septyni — 10, šeši — 11, trys — 12, keturi — 13 bušelių, tik vienas — 16 bušelių ir dar vienas — 18 bušelių nuo akro (ten pat, 226 psl.).

Žemdirbystės praktikai didesnis dirvos derlingumas sutampa su galimybe nedelsiant intensyviau išnaudoti šį derlingumą. Tokia galimybė gali būti didesnė dėl natūralinių savybių skurdžios dirvos atžvilgiu negu dėl natūralinių savybių derlingos dirvos atžvilgiu; o kolonistas pirmiausia imsis dirbti tokios rūšies žemę ir, trūkstant kapitalo, bus priverstas taip elgtis.

[34] ⟨Kaip tik sparčiai augantis tokių prerijų arba stepių vietovių dirbimas yra pavertęs neseniai pagarsėjusį Maltaus teiginį: «gyventojai spaudžia pragyvenimo reikmenis» vaikų juoku ir priešingai tam sukėlė agrarų nusiskundimus, kad žemės ūkis, o kartu ir Vokietija žus, jei prievarta nebus pašalinti gyventojus spaudžiantieji pragyvenimo reikmenys. Bet šios stepės, prerijos, pampos, ljanos ir t. t. dar tik pradedamos dirbti; todėl jų dirbimo revoliucionizuojanti įtaka Europos žemės ūkiui ilgainiui bus nepalyginamai juntamesnė, negu yra buvusi iki šiol.— *F. E.*⟩

Pagaliau žemdirbystės išsiplėtimas vis į didesnius plotus,— paliekant nuošalyje ką tik išnagrinėtą atvejį, kai tenka griebtis blogesnės kokybės žemės negu ta, kuri iki tol buvo dirbama,— į įvairių rūšių žemes, pradedant nuo *A* iki *D*, t. y., pvz., žemių *B* ir *C* didelių plotų dirbimas, anaiptol nereiškia, kad prieš tai turi pakilti grūdų kainos, taip pat kaip kasmetinis, pvz., medvilnės verpimo išsiplėtimas nereikalauja, kad nuolat kiltų verpalų kainos. Nors žymus rinkos kainų pakilimas arba sumažėjimas veikia gamybos apimtį, tačiau, paliekant tai nuošalyje, ir esant vidutinėms kainoms, kurių lygis nedaro gamybai nei stabdančios, nei ypatingai skatinančios įtakos, žemės ūkyje (kaip ir visose kitose kapitalistiškai tvarkomose gamybos šakose) nuolat egzistuoja ta santykinė perprodukcija, kuri savaime yra tolygi kaupimui ir kurią, esant kitiems gamybos būdams, betarpiškai sukelia gyventojų skaičiaus augimas, o kolonijose — nuolatinė imigracija. Pareikalavimas nuolat didėja ir, tai numatant, vis nauji kapitalai yra nuolat įdedami į naujas žemes, nors, priklausomai nuo aplinkybių, kaskart naujiems žemės ūkio produktams auginti. Į tai savaime atveda naujų kapitalų susidarymas. Kai dėl pavienio kapitalisto, tai savo gamybos apimtį jis derina su turimu savo kapitalu, kol jis pats dar gali tai kontroliuoti. Jis siekia tik to, kad užimtų kiek galint daugiau vietos rinkoje. Jeigu yra pagaminta per daug, tai jis dėl to apkaltins ne save, bet savo konkurentus. Atskiras kapitalistas gali išplėsti savo gamybą tiek užvaldydamas palyginti didesnę esamos rinkos dalį, tiek ir išplėsdamas pačią rinką.

KETURIASDEŠIMTASIS SKIRSNIS

ANTROJI DIFERENCINĖS RENTOS FORMA (DIFERENCINĖ RENTA II)

Iki šiol mes nagrinėjome diferencinę rentą tik kaip vienodų kapitalo įdėjimų vienoduose įvairaus derlingumo žemės plotuose skirtingo našumo rezultatą, vadinasi, diferencinę rentą apspręsdavo skirtumas tarp produkto, kurį duoda kapitalas, įdėtas į blogiausią, rentos neduodančią žemę, ir produkto, kurį duoda kapitalas, įdėtas į geresnę žemę. Kapitalai čia buvo įdedami tuo pačiu metu į įvairius žemės sklypus, vadinasi, kiekvieną naują kapitalo įdėjimą atitiko ekstensyvesnis žemės dirbimas, dirbamojo ploto išplėtimas. Bet iš esmės diferencinė renta galų gale tebuvo į žemę įdėtų vienodų kapitalų skirtingo našumo rezultatas. Dabar išnagrinėsime, ar bus koks nors skirtumas, jei skirtingo našumo kapitalai yra įdedami vienas po kito į tą patį žemės sklypą ir jeigu jie yra įdedami tuo pačiu metu į įvairius žemės sklypus,— tik su ta sąlyga, jei rezultatai yra tie patys.

Pirmiausia negalima neigti, kad, jeigu yra kalbama apie pridėtinio pelno susidarymą, yra visiškai nesvarbu, ar 3 sv. st. dydžio gamybos kaina vienam žemės *A* akrui duos 1 kvarterio dydžio produktą, vadinasi, 3 sv. st. bus 1 kvarterio gamybos kaina ir reguliuojanti jo rinkos kaina, tuo tarpu kai 3 sv. st. dydžio gamybos kaina vienam žemės *B* akrui duos 2 kvarterius ir tuo būdu 3 sv. st. dydžio pridėtinį pelną, o 3 sv. st. dydžio gamybos kaina vienam žemės *C* akrui duos 3 kvarterius ir 6 sv. st. pridėtinio pelno ir pagaliau 3 sv. st. dydžio gamybos kaina vienam žemės *D* akrui duos 4 kvarterius ir 9 sv. st pridėtinio pelno; arba toks pat rezultatas bus gautas dėl to, kad šie 12 sv. st. gamybos kainos, atitinkamai 10 sv. st. kapitalo, bus įdėti taip pat sėkmingai, tokia pat eile į tą patį akrą. Ir vienu ir kitu atveju tai yra 10 sv. st. kapitalas, kurio vertė yra iš eilės įdedama dalimis — po $2^1/_2$ sv. st.,— nesvarbu, ar jos yra įdedamos tuo pačiu metu į 4 skirtingo derlingumo žemės akrus ar viena po kitos į tą patį akrą,— o iš šių dalių, kadangi jų produktas yra skirtingas, viena neduoda pridėtinio pelno, o kitos duoda pridėtinį pelną, kuris atitinka skirtumą tarp jų produkto ir produkto to kapitalo įdėjimo, kuris neduoda rentos.

Pridėtinis pelnas ir įvairios pridėtinio pelno normos iš įvairių kapitalo vertės dalių susidaro abiem atvejais vienodai. O renta yra ne kas kita, kaip šio pridėtinio pelno forma, ir šis pridėtinis pelnas yra rentos substancija. Tačiau, šiaip ar taip, antrasis būdas sudaro sunkumų pridėtiniam pelnui virsti renta, įvykti šiam formos pasikeitimui, kurio prielaida yra ta, kad kapitalistinis nuomininkas perduoda pridėtinį pelną žemės savininkui. Štai kodėl anglų žemės nuomininkai taip atkakliai priešinasi oficialiajai žemės ūkio statistikai. Iš to kyla jų kova prieš žemvaldžius dėl jų kapitalo įdėjimų tikrųjų rezultatų nustatymo (Mortonas). Kaip tik išnuomojant žemės sklypus yra nustatomas rentos dydis, ir po to pridėtinis pelnas, kuris gaunamas iš vienas po kito daromų kapitalo įdėjimų, eina į nuomininko kišenę visą laiką, kol galioja nuomos sutartis. Tuo yra paaiškinama žemės nuomininkų kova už ilgalaikes nuomos sutartis ir, atvirkščiai,— dėl jėgos persvaros lendlordų pusėje — sutarčių, kurias galima kasmet nutraukti (tenancies at will), skaičiaus padidėjimas.

Todėl iš pat pradžių yra aišku: nors pridėtinio pelno susidarymo dėsniui yra visai nesvarbu, ar vienodi kapitalai, duodantieji skirtingus rezultatus, bus įdėti vienu metu į vienodo didumo žemės sklypus, ar vienas po kito į tą patį žemės sklypą, tačiau čia susidaro žymus skirtumas pridėtinio pelno virtimo žemės renta atžvilgiu. Pastarasis būdas nustato šiam virtimui, iš vienos pusės, siauresnes, iš antros — mažiau pastovias ribas. Todėl intensyvios žemdirbystės šalyse (o ekonomine prasme intensyvia žemdirbyste mes suprantame tik tai, kad kapitalas yra sukoncentruojamas tame pačiame žemės plote, užuot jį paskirsčius tarp žemės sklypų, esančių vienas šalia kito) taksatoriaus darbas, kaip parodo Mortonas savo veikale «Resources of Estates», pasidaro labai svarbi, sudėtinga ir sunki profesija. Padarius pastovesnius žemės pagerinimus, dirbtinai padidintas diferencinis žemės derlingumas, pasibaigus nuomos sutarties terminui, sutampa su jos natūraliniu derlingumu ir todėl rentos dydžio įvertinimas sutampa aplamai su rentos nustatymu iš įvairaus derlingumo žemių. Priešingai, kadangi pridėtinio pelno susidarymą apsprendžia į verslovę įdėto kapitalo dydis, tai renta, kuri yra gaunama esant tam tikram šio kapitalo dydžiui, bus prijungta prie šalies vidutinės rentos; todėl bus kreipiamas dėmesys į tai, kad naujasis žemės nuomininkas turėtų kapitalą, pakankamą žemdirbystei tęsti tuo pačiu intensyvumu.

Nagrinėjant diferencinę rentą II, reikia pažymėti dar šiuos momentus.

Pirma: jos pagrindas ir išeities taškas — ne tik istoriškai, bet ir kalbant apie jos judėjimą kiekvienu tam tikru momentu — yra

diferencinė renta I, t. y. tiek derlingumo, tiek ir padėties vietos atžvilgiu skirtingų žemės sklypų vienalaikis dirbimas, t. y. viso žemės ūkio kapitalo įvairių sudėtinių dalių vienalaikis panaudojimas skirtingos kokybės žemėse.

Istoriškai tai yra savaime suprantama. Kolonijose kolonistai turi įdėti tik nedidelį kapitalą; svarbiausieji gamybos agentai yra darbas ir žemė. Kiekvienas šeimos galva atskirai stengiasi susikurti sau ir saviesiems nepriklausomą veiklos sritį greta draugų-kolonistų. Žemdirbystėje tikrąja šio žodžio prasme tokia padėtis aplamai jau turėjo būti ikikapitalistinių gamybos būdų sąlygomis. Avininkystėje ir aplamai gyvulininkystėje, kai jos yra savarankiškos gamybos šakos, žemė daugiau ar mažiau yra naudojama bendrai, ir naudojimas iš pat pradžių yra ekstensyvaus pobūdžio. Kapitalistinis gamybos būdas išauga iš ankstesnių gamybos būdų, kai gamybos priemonės faktiškai arba juridiškai yra paties žemdirbio nuosavybė, žodžiu tariant, kai žemės ūkis yra paprastas amatas. Dėl pačios dalyko prigimties iš to tik palaipsniui išsivysto gamybos priemonių koncentracija ir jų virtimas kapitalu, kuris stovi priešais betarpiškus gamintojus, paverstus samdomaisiais darbininkais. Jei turėsime galvoje būdingus kapitalistinio gamybos būdo bruožus, tai jie pasireiškia pirmiausia ypač avininkystėje ir gyvulininkystėje; bet jie pasireiškia ne kapitalo koncentracija palyginti nedideliame žemės plote, bet didelio masto gamyba, ir dėl to pasiekiama ekonomija naudojant arklius ir taip pat gaunama ekonomija iš kitų gamybos kaštų; iš tikrųjų čia tai pačiai žemei nėra panaudojamas didesnis kapitalas. Bet iš natūralių žemdirbystės dėsnių išplaukia, kad, esant tam tikram žemdirbystės lygiui ir jį atitinkančiam dirvos nualinimui, kapitalas, kurį čia taip pat suprantame kaip jau pagamintas gamybos priemones, pasidaro lemiamu žemdirbystės elementu. Kol dirbama žemė užima santykinai nedidelį plotą, palyginti su nedirbama žeme, ir jos jėga dar nėra išsekusi (o tokia padėtis yra tuo laikotarpiu, kai vyrauja gyvulininkystė ir mėsiškas maistas, kai dar nevyrauja žemdirbystė tikrąja šio žodžio prasme ir augalinis maistas), atsirandantis naujas gamybos būdas stovi priešais valstietinę gamybą kaip tik pagal dydį to žemės ploto, kuris dirbamas *vieno* kapitalisto sąskaita, t. y. ir vėl pagal ekstensyvų kapitalo panaudojimą didesniam žemės plotui. Tuo būdu iš pat pradžių reikia turėti galvoje, kad diferencinė renta I yra tas istorinis pagrindas, kuris duoda išeities tašką. Iš antros pusės, diferencinės rentos II judėjimas kiekvienu tam tikru momentu prasideda tik tokioje srityje, kuri savo ruožtu pati yra mozaikinis pagrindas diferencinei rentai I.

Antra: esant II formos diferencinei rentai, prie derlingumo skirtingumo prisideda skirtingas kapitalo (ir kreditingumo) pasiskirstymas tarp žemės nuomininkų. Manufaktūroje tikrąja šio žodžio prasme kiekvienai gamybos šakai greitai susidaro specifinis įmonės

dydžio minimumas ir jį atitinkantis kapitalo minimumas, be kurio negalima sėkmingai eksploatuoti atskirą įmonę. Lygiai taip pat kiekvienoje gamybos šakoje susidaro normalus vidutinis kapitalo dydis, kuris viršija šį minimumą ir kurį turi turėti ir turi dauguma gamintojų. O šį minimumą viršijantis kapitalas gali duoti viršpelnį; mažesnis už šį minimumą kapitalas neduoda nė vidutinio pelno. Kapitalistinis gamybos būdas tik iš lėto ir netolygiai užvaldo žemės ūkį, kaip galima matyti Anglijoje, kuri yra kapitalistinio gamybos būdo žemės ūkyje klasikinė šalis. Jei nėra laisvo grūdų įvežimo arba jo įtaka tėra apribota, nes yra apribota įvežimo apimtis, tai rinkos kainą apsprendžia gamintojai, kurie dirba blogesnę žemę, t. y. dirba gamybos sąlygomis, kurios yra nepalankesnės už vidutines. Didelė visos žemės ūkyje naudojamo ir apskritai jo turimo kapitalo masės dalis yra jų rankose.

Tiesa, kad, pvz., valstietis sunaudoja daug darbo savo mažame žemės sklypelyje, bet šis darbas yra izoliuotas ir jis neturi objektyvių — tiek visuomeninių, tiek ir medžiaginių — našumo sąlygų, yra atskirtas nuo jų.

Šios aplinkybės pasekmė yra ta, kad tikrieji kapitalistiniai žemės nuomininkai gali pasisavinti dalį pridėtinio pelno, o to nebūtų — bent tuo atveju, kai yra kalbama apie nurodytąją priežastį, — jei kapitalistinis gamybos būdas būtų taip pat tolygiai išsivystęs žemės ūkyje kaip manufaktūroje.

Pirmiausia išnagrinėsime vieno tik pridėtinio pelno susidarymą diferencinės rentos II atveju, dar neliesdami sąlygų, kuriomis šis pridėtinis pelnas gali virsti žemės renta.

Tokiu atveju yra aišku, kad diferencinė renta II tėra kita diferencinės rentos I išraiška, o iš esmės sutampa su ja. Įvairių žemių skirtingas derlingumas veikia diferencinės rentos I atveju tik tada, kai dėl to į žemę įdėti kapitalai duoda nevienodus rezultatus, nevienodą produktų kiekį vienodo dydžio kapitalams arba atitinkamai santykiniam jų dydžiui. Ar ši nelygybė atsiranda įvairiems kapitalams, įdėtiems vienas po kito į tą patį žemės sklypą, ar kapitalams, kurie yra įdedami į kelis skirtingų rūšių žemės sklypus,— tai nė kiek negali pakeisti derlingumo skirtumo arba jo produkto skirtumo, todėl ir diferencinės rentos susidarymo iš tų kapitalo dalių, kurios yra įdėtos produktyviau. Kaip ir anksčiau, esant vienodiems kapitalo įdėjimams, pasirodys skirtingas žemės derlingumas, bet tik šiuo atveju ta pati žemė, įdedant vieną po kitos įvairias kapitalo dalis, duoda tokius pat rezultatus, kokius diferencinės rentos I atveju duoda įvairios žemės kategorijos, įdedant įvairias vienodo dydžio visuomeninio kapitalo dalis.

Tarkime, kad tas pats 10 sv. st. kapitalas, kurį, kaip rodo I lentelė, įvairūs žemės nuomininkai įdėjo po $2^1/_2$ sv. st. kaip savarankiškus kapitalus į kiekvieną keturių rūšių žemės *A, B, C*

ir *D* akrą, vietoj to būtų įdėtas vienas po kito į tą patį žemės *D* akrą taip, kad pirmasis įdėjimas duotų 4 kvarterius, antrasis — 3, trečiasis — 2 ir paskutinis — 1 kvarterį (arba atvirkščia eile). Tokiu atveju 1 kvarterio, gaunamo iš mažiausiai pelningos kapitalo dalies, kaina, lygi 3 sv. st., neduotų diferencinės rentos, bet tik apspręstų gamybos kainą tol, kol dar būtų reikalingi kviečiai, kurių gamybos kaina = 3 sv. st. O kadangi pagal mūsų prielaidą gamyba vyksta kapitalistiškai ir, vadinasi, 3 sv. st. dydžio kaina apima vidutinį pelną, kurį aplamai duoda $2^1/_2$ sv. st. kapitalas, tai kitos trys dalys po $2^1/_2$ sv. st. duos, priklausomai nuo produkto kiekio skirtumo, pridėtinį pelną, nes šis produktas yra parduodamas ne pagal jo gamybos kainą, bet pagal gamybos kainą, kuri atitinka mažiausiai pelningą $2^1/_2$ sv. st. kapitalo įdėjimą; įdėjimą, kuris neduoda rentos ir kurio produkto kainą reguliuoja bendrasis gamybos kainų dėsnis. Pridėtinio pelno susidarymas būtų toks pat, kaip I lentelėje.

Čia ir vėl pasirodo, kad diferencinė renta II numato diferencinę rentą I. Mes tarėme, kad produkto minimumas, kurį duoda $2^1/_2$ sv. st. kapitalas, t. y. kapitalas, įdėtas į blogiausiąją žemę, yra 1 kvarteris. Vadinasi, mes tariame, kad žemės *D* nuomininkas, be tų $2^1/_2$ sv. st., kurie jam duoda 4 kvarterius ir už kuriuos jis moka 3 kvarterius diferencinės rentos, įdeda į tą pačią žemę $2^1/_2$ sv. st., kurie jam duoda tik 1 kvarterį, panašiai kaip toks pat kapitalas blogiausioje žemėje *A*. Šiuo atveju tai būtų rentos neduodantis kapitalo įdėjimas, nes jis duotų nuomininkui tik vidutinį pelną. Čia nebūtų jokio pridėtinio pelno, kuris galėtų virsti renta. Tačiau, antra vertus, šis produkto sumažėjimas, padarant antrą kapitalo įdėjimą į žemę *D*, neturėtų jokios įtakos pelno normai. Tai būtų tas pat, kaip kad $2^1/_2$ sv. st. būtų vėl įdėti į kurį nors kitą *A* rūšies žemės akrą,— aplinkybė, kuri nepadarytų jokios įtakos pridėtiniam pelnui, vadinasi, ir žemių *A, B, C, D* diferencinei rentai. O žemės nuomininkui šis papildomas $2^1/_2$ sv. st. įdėjimas į žemę *D* būtų toks pat pelningas, kaip, sutinkamai su mūsų prielaida, pradinių $2^1/_2$ sv. st. įdėjimas į žemės *D* akrą, nors jis duoda 4 kvarterius. Jeigu jam vėliau du tolesni kapitalo įdėjimai po $2^1/_2$ sv. st. kiekvienas duotų: pirmasis 3, o antrasis 2 kvarterius papildomo produkto, tai produktas vėl sumažėtų, palyginti su produktu, gautu iš pirmojo $2^1/_2$ sv. st. įdėjimo į žemę *D*, kuris davė 4 kvarterius ir todėl 3 kvarterius pridėtinio pelno. Bet tai tebūtų tik pridėtinio pelno sumažėjimas ir nepadarytų jokios įtakos nei vidutiniam pelnui, nei reguliuojančiai gamybos kainai. Pastarasis reiškinys galėtų įvykti tik tuo atveju, jei papildoma gamyba, kuri duoda šį mažesnį pridėtinį pelną, padarytų nereikalingą gamybą žemėje *A* ir tokiu būdu pašalintų žemę *A* iš dirbamų žemių skaičiaus. Šiuo atveju su kapitalo papildomo įdėjimo našumo sumažėjimu viename žemės *D*

akre būtų susijęs gamybos kainos sumažėjimas, pvz., nuo 3 iki $1\frac{1}{2}$ sv. st., jei žeme, kuri neduoda rentos ir reguliuoja rinkos kainą, pasidarytų žemės *B* akras.

Produktas iš žemės *D* dabar būtų = 4+1+3+2=10 kvarterių, o anksčiau jis buvo lygus 4 kvarteriams. Bet kvarterio kaina, kurią reguliuoja *B*, sumažėtų iki $1\frac{1}{2}$ sv. st. Skirtumas tarp *D* ir *B* būtų = 10—2=8 kvarteriams, o tai, skaitant $1\frac{1}{2}$ sv. st. už kvarterį, sudarytų 12 sv. st., kai tuo tarpu piniginė renta iš *D* anksčiau buvo = 9 sv. st. Tai reikia pažymėti. Jei skaičiuosime vienam akrui, tai renta yra padidėjusi $33\frac{1}{3}\%$, nors yra sumažėjusi pridėtinio pelno norma dviejų papildomų kapitalų, kurių kiekvienas yra $2\frac{1}{2}$ sv. st.

Iš to, kas išdėstyta, matyti, kokioms nepaprastai sudėtingoms kombinacijoms duoda akstiną diferencinė renta aplamai ir ypač jos II forma kartu su I forma, tuo tarpu, pvz., Rikardo ją nagrinėja labai vienašališkai ir kaip paprastą dalyką. Būna atvejų, kaip, pvz., anksčiau minėtasis, kai reguliuojanti rinkos kaina sumažėja ir kartu padidėja renta derlingose žemėse, vadinasi, padidėja tiek absoliutus produktas, tiek ir absoliutus pridėtinis produktas. (Diferencinės rentos I atveju žemyn einančia linija gali padidėti santykinis pridėtinis produktas, todėl ir renta nuo vieno akro, nors absoliutus pridėtinis produktas nuo akro lieka tas pats arba net sumažėja.) Bet kartu sumažėja našumas kapitalo įdėjimų, kurie daromi vienas po kito į tą pačią žemę, nepaisant to, kad žymi jų dalis tenka derlingesnėms žemėms. Nagrinėjant vienu požiūriu — produkto kiekio ir gamybos kainų požiūriu — darbo našumas yra padidėjęs. Bet kitu požiūriu jis yra sumažėjęs, nes pridėtinio pelno norma ir pridėtinis produktas nuo akro įvairiems kapitalo įdėjimams į tą pačią žemę yra sumažėję.

Diferencinė renta II, mažėjant vienas po kito daromų kapitalo įdėjimų našumui, tik tuo atveju būtų būtinai susijusi su gamybos kainos pabrangimu ir absoliučiu našumo sumažėjimu, jei šiuos kapitalo įdėjimus būtų galima padaryti vien į blogiausiąją žemę *A*. Jei vienas *A* kategorijos žemės akras, kuris, įdėjus $2\frac{1}{2}$ sv. st. kapitalą, davė 1 kvarterį, kurio gamybos kaina yra 3 sv. st., toliau įdedant $2\frac{1}{2}$ sv. st., t. y. kartu su ankstesniais įdėjus 5 sv. st., duoda iš viso tik $1\frac{1}{2}$ kvarterio, tai šių $1\frac{1}{2}$ kvarterio gamybos kaina = 6 sv. st., vadinasi, vieno kvarterio gamybos kaina = 4 sv. st. Kiekvienas našumo sumažėjimas, didėjant kapitalo įdėjimui, čia reikštų santykinį produkto sumažėjimą nuo akro, tuo tarpu kai geresnių rūšių žemėje toks našumo sumažėjimas tėra papildomo pridėtinio produkto sumažėjimas.

Bet dėl pačios dalyko prigimties intensyvi žemdirbystė, t. y. kapitalo vienas po kito įdėjimai į tą pačią žemę, daugiausia arba žymesniu mastu išsivysto geresnių rūšių žemėse. (Čia mes nekalbame apie tuos pastovius pagerinimus, kurių pagalba iki šio

laiko naudoti netinkamos žemės paverčiamos tinkamomis.) Todėl mažėjantis vienas po kito daromų kapitalo įdėjimų našumas turi veikti daugiausia anksčiau nurodytu būdu. Čia geresnė žemė pasirenkama todėl, kad ji teikia daugiausia vilčių gauti pelną iš įdėto į ją kapitalo, nes joje yra daugiausia natūralinių derlingumo elementų, kuriuos tereikia panaudoti.

Kai, panaikinus grūdų įstatymus, žemdirbystės kultūra Anglijoje pasidarė dar intensyvesnė, dideli žemės plotai, kuriuose anksčiau buvo auginami kviečiai, buvo pradėti naudoti kitiems tikslams, būtent, buvo paversti ganyklomis; priešingai, derlingi žemės plotai, tinkamiausi auginti kviečiams, buvo drenuoti ir kitokiu būdu pagerinti; tuo būdu kviečiams auginti naudojamas kapitalas buvo sukoncentruotas siauresnėje srityje.

Tuo atveju, kai visos galimos pridėtinės normos, kurios yra tarp geriausios žemės didžiausio pridėtinio produkto kiekio ir rentos neduodančios žemės *A* produkto kiekio, čia atitinka ne santykinį, o absoliutų nuo vieno akro gaunamo pridėtinio produkto padidėjimą, naujai susidaręs pridėtinis pelnas (potencinė renta) sudaro ne renta virtusią ankstesnio vidutinio pelno dalį (produkto dalį, kuri anksčiau sudarė vidutinį pelną), o papildomą pridėtinį pelną, kuris iš šios formos virsta renta.

Priešingai, tik tuo atveju, jei grūdų paklausa padidėtų tiek, kad rinkos kaina viršytų gamybos kainą žemėje *A*, ir todėl pridėtinį produktą iš žemių *A, B* arba kurios nors kitos kategorijos žemės būtų galima gauti tik aukštesne kaina negu 3 sv. st.,— tik šiuo atveju produkto sumažėjimas, papildomai įdedant kapitalą į kurios nors iš kategorijų *A, B, C, D* žemę, būtų susijęs su gamybos kainos ir reguliuojančios rinkos kainos pakilimu. Jei tokia padėtis truktų palyginti ilgą laiką ir nereikalautų papildomos žemės *A* (bent *A* kokybės žemės) dirbimo ir aplamai jokios kitos įtakos nesukeltų pigesnės pasiūlos, tai darbo užmokestis, kitoms sąlygoms esant vienodoms, dėl grūdų pabrangimo pakiltų ir atitinkamai sumažėtų pelno norma. Šiuo atveju būtų nesvarbu, ar padidėjusi paklausa būtų patenkinama, pradedant dirbti blogesnės kokybės žemes negu žemė *A*, ar papildomai įdedant kapitalą į bet kurios iš keturių rūšių žemę. Diferencinė renta pradėtų kilti ryšium su pelno normos mažėjimu.

Šį vieną atvejį, kai jau į kultivuojamas žemes papildomai įdedamų kapitalų mažėjančio našumo padarinys gali būti gamybos kainos pakilimas, pelno normos sumažėjimas ir aukštesnės diferencinės rentos susidarymas,— kadangi ši pastaroji tokiomis sąlygomis pakiltų visų rūšių žemėse lygiai taip pat, kaip ir tuo atveju, jei rinkos kainą dabar pradėtų reguliuoti žemė, blogesnė negu *A*,— šį atvejį Rikardo paverčia vieninteliu atveju, normaliu atveju, į kurį jis suveda visą diferencinės rentos II susidarymą.

Taip iš tikrųjų ir būtų, jei būtų dirbama tik *A* rūšies žemė ir jei vienas po kito daromi kapitalo įdėjimai į ją nebūtų susiję su santykiniu produkto padidėjimu.

Tuo būdu čia, diferencinės rentos II atveju, visiškai išnyksta iš atminties diferencinė renta I.

Išskyrus šį atvejį, kai arba nebepakanka pasiūlos iš jau dirbamų žemių, ir todėl rinkos kaina ilgą laiką viršija gamybos kainą, kol bus pradėtos dirbti naujos, papildomos blogesnės žemės arba kol visą į įvairių kategorijų žemes įdėto papildomo kapitalo produktą bus galima realizuoti pagal aukštesnę gamybos kainą negu ta, kuri buvo iki šiol,— išskyrus šį atvejį, santykinis papildomų kapitalų našumo sumažėjimas nepaliečia reguliuojančios gamybos kainos ir pelno normų. Aplamai kalbant, yra galimi dar trys tokie atvejai:

a) Jei papildomas kapitalas, įdėtas į bet kurios rūšies — *A, B, C, D* — žemę, teduoda tik pelno normą, kurią apsprendžia gamybos kaina žemėje *A*, tai dėl to nesusidaro pridėtinis pelnas, vadinasi, ir jokia renta,— nesusidaro lygiai taip pat, kaip ir tuo atveju, jei būtų pradėta dirbti papildoma žemė *A*.

b) Jei papildomas kapitalas duoda didesnį produkto kiekį, tai, savaime suprantama, susidaro naujas pridėtinis pelnas (potencinė renta), jei reguliuojanti kaina lieka ta pati. Pastarasis reiškinys būna ne visada, būtent, jo nebūna tuo atveju, kai ši papildoma gamyba pašalina žemę *A* iš dirbamų žemių skaičiaus, o kartu ir iš konkuruojančių žemės rūšių skaičiaus. Tokiu atveju reguliuojanti gamybos kaina krinta. Pelno norma pakiltų, jei su tuo būtų susijęs darbo užmokesčio sumažėjimas arba jei pigesnis produktas įeitų kaip elementas į pastovųjį kapitalą. Jei padidėjęs papildomo kapitalo našumas būtų realizuotas geriausių rūšių žemėse — *C* ir *D*, tai tik nuo našumo padidėjimo laipsnio ir nuo naujai įdėtų kapitalų masės priklausytų tai, kokiu mastu padidėjusio pridėtinio pelno (vadinasi, ir padidėjusios rentos) susidarymas būtų susijęs su kainos sumažėjimu ir pelno normos pakilimu. Peln^ norma gali kilti ir nesumažėjant darbo užmokesčiui, atpigus pastoviojo kapitalo elementams.

c) Jei papildomas kapitalo įdėjimas duoda vis mažėjantį pridėtinį pelną, bet vis dėlto susidaro taip, kad šio įdėjimo produktas duoda perteklių, palyginti su tokio pat į žemę *A* įdėto kapitalo produktu, tai, jei tik padidėjusi pasiūla nepašalins žemės *A* iš dirbamų žemių skaičiaus, visomis aplinkybėmis susidaro naujas pridėtinis pelnas, kuris gali atsirasti tuo pačiu metu žemėse *D, C, B, A*. Ir priešingai, jei blogiausia žemė *A* nebebus dirbama, tai reguliuojanti gamybos kaina kris, ir nuo santykio tarp sumažėjusios 1 kvarterio kainos ir padidėjusio pridėtinį pelną sudarančių kvarterių skaičiaus priklausys, ar pinigais išreikštas pridėtinis pelnas, vadinasi, ir diferencinė renta, padidės ar sumažės.

Bet, šiaip ar taip, čia pasirodo ta įdomi aplinkybė, kad, sumažėjus vienas po kito daromų kapitalo įdėjimų pridėtiniam pelnui, gamybos kaina gali kristi, užuot būtinai pakilusi, kaip kad atrodo iš pirmo žvilgsnio.

Šie papildomi kapitalo įdėjimai, duodantieji mažėjantį pridėtinį produktą, atitinka kaip tik tokį atvejį, kai į žemes, kurių derlingumas yra tarp *A* ir *B*, *B* ir *C*, *C* ir *D*, būtų įdėti, pvz., keturi nauji savarankiški kapitalai, po $2^1/_2$ sv. st. kiekvienas, kurie duotų atitinkamai $1^1/_2$ kvarterio, $2^1/_3$, $2^2/_3$ ir 3 kvarterius. Visose šių rūšių žemėse visiems keturiems papildomiems kapitalams susidarytų pridėtinis pelnas, potencinės rentos, nors pridėtinio pelno norma, palyginti su ta, kurią duoda toks pat kapitalo įdėjimas į atitinkamai geresnę žemę, ir sumažėtų. Čia būtų visai nesvarbu, ar šie keturi kapitalai yra įdėti į žemę *D* ir t. t., ar jie yra paskirstyti tarp *D* ir *A*.

Mes dabar prieiname prie esminio skirtumo tarp abiejų diferencinės rentos formų.

Kai dėl diferencinės rentos I, tai čia, nesikeičiant gamybos kainai ir nesikeičiant skirtumams, kartu su bendrąja rentos suma gali pakilti vidutinė renta nuo akro arba vidutinė rentos norma kapitalui. Bet vidurkis tėra abstrakcija. Tikrasis rentos lygis, skaičiuojant vienam akrui arba kapitalui, čia lieka toks kaip anksčiau.

Priešingai, rentos lygis, skaičiuojant vienam akrui, tomis pačiomis sąlygomis gali pakilti, nors rentos norma, apskaičiuota įdėtam kapitalui, lieka tokia kaip anksčiau.

Tarkime, kad gamyba dvigubai padidėja dėl to, kad į kiekvienos rūšies žemę *A*, *B*, *C*, *D* įdedamas ne $2^1/_2$, bet 5 sv. st. kapitalas, t. y. vietoj 10 sv. st. iš viso įdedama 20 sv. st., o santykinis derlingumas lieka toks pat kaip anksčiau. Tai būtų visai tas pat, kaip ir tuo atveju, jei vietoj 1 kiekvienos iš šių rūšių žemės akro būtų dirbami 2 akrai, o kaštai liktų tie patys. Pelno norma liktų nepasikeitusi taip pat, kaip ir jos santykis su pridėtiniu pelnu arba renta. Bet jeigu *A* dabar pradėtų duoti 2 kvarterius, *B* — 4, *C* — 6, *D* — 8, tai gamybos kaina, kaip ir anksčiau, būtų 3 sv. st. už kvarterį, nes šio prieauglio atsiradimo priežastis būtų ne dvigubai padidėjęs derlingumas įdėjus tokį pat kapitalą, bet toks pat santykinis derlingumas, dvigubai padidinant kapitalą. Šie 2 kvarteriai iš *A* dabar kainuotų 6 sv. st., kaip anksčiau 1 kvarteris yra kainavęs 3 sv. st. Pelnas visose keturių rūšių žemėse dvigubai padidėtų, bet tik todėl, kad būtų įdėta dvigubai daugiau kapitalo. Bet tuo pačiu santykiu renta būtų dvigubai padidėjusi; ji būtų lygi 2 kvarteriams vietoj 1 kvarterio žemėje *B*, 4 kvarteriams vietoj 2 žemėje *C* ir 6 kvarteriams vietoj 3 žemėje *D*; atitinkamai padidėtų ir piniginė renta — žemėse *B*, *C*, *D* ji būtų lygi 6 sv. st., 12 sv. st., 18 sv. st. Taip pat

kaip produktas nuo akro, būtų dvigubai padidėjusi ir piniginė renta, skaičiuojant vienam akrui, vadinasi, ir žemės kaina, kurios pavidalu yra kapitalizuojama ši piniginė renta. Taip skaičiuojant, pakyla renta grūdais ir piniginė renta, todėl ir žemės kaina, nes mastas, kuriuo žemė yra matuojama, akras, yra pastovaus dydžio-žemės plotas. Priešingai, santykinis rentos dydis kaip rentos norma, skaičiuojant įdėtam kapitalui, visai nėra pasikeitęs. Bendroji 36 dydžio rentos suma santykiauja su įdėtuoju 20 dydžio kapitalu taip pat, kaip bendroji 18 dydžio rentos suma su įdėtuoju 10 dydžio kapitalu. Tas pat yra teisinga ir piniginės rentos, gaunamos iš kiekvienos rūšies žemės, santykiui su į ją įdėtu kapitalu; antai, žemės *C* 12 sv. st. renta santykiauja su 5 sv. st. kapitalu, kaip anksčiau 6 sv. st. renta santykiavo su 2½ sv. st. kapitalu. Čia nesusidaro naujų skirtumų tarp įdėtųjų kapitalų, bet susidaro naujas pridėtinis pelnas tik todėl, kad papildomas kapitalas yra įdedamas į bet kurią iš rentą duodančių žemių arba į visas žemes ir duoda proporcingai savo dydžiui ankstesnį produktą. Jei dvigubai didesnis kapitalas būtų įdėtas, pvz., tik į žemę *C*, tai diferencinė renta tarp *C*, *B* ir *D*, skaičiuojant kapitalui, liktų ta pati, nes nors rentos masė, gauta iš *C*, ir būtų dvigubai padidėjusi, bet būtų dvigubai padidėjęs ir įdėtasis kapitalas.

Iš to, kas išdėstyta, matyti, kad, nesikeičiant gamybos kainai, nesikeičiant pelno normai ir nesikeičiant skirtumams (ir todėl nesikeičiant pridėtinio pelno arba rentos normai, skaičiuojant kapitalui), nuo akro gaunamos rentos lygis, išreikštas produktais arba pinigais, vadinasi, ir žemės kaina, gali pakilti.

Tas pat gali įvykti mažėjant pridėtinio pelno normoms, vadinasi, ir rentai, t. y. mažėjant rentą vis dar duodančių papildomų kapitalo įdėjimų našumui. Jeigu antrieji 2½ sv. st. kapitalo įdėjimai neduotų dvigubai didesnio produkto, o *B* duotų tik 3½ kvarterio, *C* — 5 ir *D* — 7* kvarterius, tai diferencinė renta žemėje *B* antrajam 2½ sv. st. kapitalo įdėjimui būtų tik ½ kvarterio vietoj 1, žemėje *C* — 1 kvarteris vietoj 2 ir žemėje *D* — 2 kvarteriai vietoj 3. Santykis tarp rentos ir kapitalo abiejų vienas po kito daromų įdėjimų atveju būtų toks:

	Pirmasis įdėjimas		Antrasis įdėjimas	
B:	Renta 3 sv. st.,	kapitalas 2½ sv. st.	Renta 1½ sv. st.,	kapitalas 2½ sv. st.
C:	„ 6 „ „	„ 2½ „ „	„ 3 „ „	„ 2½ „ „
D:	„ 9 „ „	„ 2½ „ „	„ 6 „ „	„ 2½ „ „

Nepaisant to, kad kapitalo santykinio našumo, vadinasi, ir pridėtinio pelno norma, skaičiuojant kapitalui, yra taip sumažėjusi,

* 1894 m. leidime — 6 kvarterius. *Red.*

renta grūdais ir piniginė renta pakiltų žemei *B* nuo 1 iki $1^1/_2$ kvarterio (nuo 3 iki $4^1/_2$ sv. st.), žemei *C* — nuo 2 iki 3 kvarterių (nuo 6 iki 9 sv. st.) ir žemei *D* — nuo 3 iki 5 kvarterių (nuo 9 iki 15 sv. st.). Šiuo atveju skirtumai papildomiems kapitalams, palyginti su kapitalu, įdėtu į žemę *A*, sumažėtų, gamybos kaina liktų ta pati, bet renta nuo akro, vadinasi, ir žemės akro kaina padidėtų.

Diferencinės rentos II, kurios pagrindas yra diferencinė renta I, kombinacijos analizuojamos sekančiuose skirsniuose.

KETURIASDEŠIMT PIRMASIS SKIRSNIS

DIFERENCINĖ RENTA II.— PIRMASIS ATVEJIS: PASTOVI GAMYBOS KAINA

Ši sąlyga numato, kad rinkos kainą kaip ir pirma reguliuoja kapitalas, įdėtas į blogiausiąją žemę *A*.

I. Jei papildomas kapitalas, įdėtas į kurią nors rentą duodančią žemę *B, C, D*, pagamina tik tiek, kiek pagamina toks pat kapitalas, įdėtas į žemę *A*, t. y., jeigu, esant reguliuojančiai gamybos kainai, jis duoda tik vidutinį pelną, vadinasi, neduodamas jokio pridėtinio pelno, tai ta įtaka, kurią jis daro rentai, yra lygi nuliui. Visa lieka kaip buvę. Tai yra tas pat, kaip ir tuo atveju, jei bet kuris *A* kokybės, blogiausios žemės akrų kiekis būtų prijungtas prie jau dirbamo žemės ploto.

II. Papildomi kapitalai pagamina visų rūšių žemėse papildomus produktus proporcingai šių kapitalų dydžiui, t. y. produkcija padidėja priklausomai nuo specifinio kiekvienos rūšies žemės derlingumo, proporcingai papildomo kapitalo dydžiui. XXXIX skirsnyje mūsų išeities taškas buvo tokia I lentelė:

Žemės rūšis	Akrai	Kapitalas sv. st.	Pelnas sv. st.	Gamybos kaina sv. st.	Produktas kvart.	Pardavimo kaina sv. st.	Įplaukos sv. st.	Renta		Pridėtinio pelno norma
								kvart	sv. st.	
A	1	$2^1/_2$	$^1/_2$	3	1	3	3	0	0	0
B	1	$2^1/_2$	$^1/_2$	3	2	3	6	1	3	120%
C	1	$2^1/_2$	$^1/_2$	3	3	3	9	2	6	240%
D	1	$2^1/_2$	$^1/_2$	3	4	3	12	3	9	360%*
Iš viso	4	10	—	12	10	—	30	6	18	—

* 1894 m. leidime atitinkamai 12%, 24%, 36%. *Red.*

Dabar iš jos gaunama:

II LENTELĖ

Žemės rūšis	Akrai	Kapitalas sv. st.	Pelnas sv. st.	Gamybos kaina sv. st.	Produktas kvart.	Pardavimo kaina sv. st.	Įplaukos sv. st.	Renta		Pridėtinio pelno norma
								kvart.	sv. st.	
A	1	$2^1/_2+2^1/_2=5$	1	6	2	3	6	0	0	0
B	1	$2^1/_2+2^1/_2=5$	1	6	4	3	12	2	6	120%
C	1	$2^1/_2+2^1/_2=5$	1	6	6	3	18	4	12	240%
D	1	$2^1/_2+2^1/_2=5$	1	6	8	3	24	6	18	360%
	4	20	—	—	20	—	60	12	36	—

Šiuo atveju nėra būtina, kad į kiekvienos rūšies žemę būtų įdedamas dvigubas kapitalas, kaip yra lentelėje. Dėsnis lieka tas pats, jei tik į rentą duodančias vienos arba kelių rūšių žemes yra įdėtas papildomas kapitalas bet kuria proporcija. Tereikia, kad produkcija kiekvienos rūšies žemėje didėtų tuo pačiu santykiu, kuriuo didėja kapitalas. Renta čia didėja vien tik dėl įdėto į žemę kapitalo padidėjimo ir proporcingai. šiam kapitalo padidėjimui. Toks produkto ir rentos padidėjimas, kuris yra įdėtojo kapitalo padidėjimo rezultatas ir proporcingas jam, nieku nesiskiria nei produkto kiekiu, nei rentos dydžiu nuo to atvejo, kai padidėja rentą duodančių vienodos kokybės dirbamų žemės sklypų plotas ir kai šie sklypai yra pradedami dirbti įdedant tokį pat kapitalą, koks buvo įdedamas anksčiau, dirbant tos pačios kokybės žemės sklypus. Pavyzdžiui, II lentelėje pavaizduotu atveju rezultatas būtų toks pat, jei $2^1/_2$ sv. st. papildomas kapitalas vienam akrui būtų įdėtas į antruosius žemių *B, C* ir *D* akrus.

Toliau, šis pavyzdys nenumato jokio našesnio kapitalo panaudojimo, o tik didesnio kapitalo panaudojimą tam pačiam plotui ir gaunant tuos pačius rezultatus, kaip ir lig šiol.

Visos proporcijos čia lieka tokios pat, kaip anksčiau. Žinoma, jei nagrinėsime ne santykinius skirtumus, o grynai aritmetinius, tai diferencinė renta, gaunama iš įvairios rūšies žemių, gali keistis. Pavyzdžiui, tarkime, kad papildomas kapitalas buvo įdėtas tik į žemes *B* ir *D*. Tokiu atveju skirtumas tarp *D* ir *A* = = 7 kvarteriams, anksčiau šis skirtumas buvo = 3; tarp *B* ir *A* = = 3 kvarteriams, anksčiau buvo = 1; skirtumas tarp *C* ir *B* = —1, anksčiau buvo = +1 ir t. t. Bet šis aritmetinis skirtumas, kuris

turi lemiamą reikšmę diferencinės rentos I atveju, kadangi ja pasireiškia našumo skirtumas esant vienodam įdėtojo kapitalo dydžiui, šiuo atveju neturi jokios reikšmės, nes tėra pasekmė to, ar įvairūs papildomi kapitalai yra įdėti ar ne, kai skirtumas kiekvienai lygiai kapitalo daliai įvairiuose sklypuose nesikeičia.

III. Papildomi kapitalai duoda perteklinį produktą ir todėl sukuria pridėtinį pelną, bet, normai mažėjant, jis nėra proporcingas jų padidėjimui.

III LENTELĖ

Žemės rūšis	Akrai	Kapitalas sv. st.	Pelnas sv. st.	Gamybos kaina sv. st.	Produktas kvart.	Pardavimo kaina sv. st.	Įplaukos sv. st.	Renta		Pridėtinio pelno norma
								kvart.	sv. st.	
A . . .	1	$2\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	3	1	3	3	0	0	0
B . . .	1	$2\frac{1}{2}+2\frac{1}{2}=5$	1	6	$2+1\frac{1}{2}=3\frac{1}{2}$	3	$10\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{2}$	90%
C . . .	1	$2\frac{1}{2}+2\frac{1}{2}=5$	1	6	$3+2=5$	3	15	3	9	180%
D . . .	1	$2\frac{1}{2}+2\frac{1}{2}=5$	1	6	$4+3\frac{1}{2}=7\frac{1}{2}$	3	$22\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$	$16\frac{1}{2}$	330%
	—	$17\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	21	17	—	51	10	30	—

Laikantis šios trečiosios prielaidos, vėl yra nesvarbu, ar antrieji papildomi kapitalo įdėjimai tenka tolygiai arba netolygiai įvairios rūšies žemėms ar ne; vienodais ar nevienodais santykiais sumažėja pridėtinio pelno gaminimas; ar papildomas kapitalas yra įdedamas į rentą duodančią tos pačios rūšies žemę, ar yra paskirstomas, tolygiai arba netolygiai, tarp rentą duodančių įvairios kokybės žemių. Visos šios aplinkybės neturi jokios reikšmės mūsų nagrinėjamam dėsniui. Vienintelė prielaida, kurią mes darome, yra ta, kad papildomas kapitalas, įdėtas į rentą duodančią bet kurios rūšies žemę, duoda pridėtinį pelną, bet mažėjančia proporcija, palyginti su kapitalo didėjimo laipsniu. Šio mažėjimo ribos svyruoja mūsų ką tik pateiktos lentelės pavyzdžiuose tarp 4 kvarterių = 12 sv. st., produkto, kurį duoda pirmasis kapitalo įdėjimas į geriausiąją žemę *D*, ir 1 kvarterio = 3 sv. st., produkto, kurį duoda toks pat kapitalo įdėjimas į blogiausiąją žemę *A*. Produktas, kuris pagaminamas geriausioje žemėje, įdedant I kapitalą, yra maksimali riba, o produktas, kuris pagaminamas blogiausioje žemėje *A*, neduodančioje rentos ir jokio pridėtinio pelno, įdedant tokį pat kapitalą,— yra minimali riba produkto, kuris yra gaunamas iš vienas po kito daromų kapitalo įdėjimų į pridėtinį pelną duodančias bet kurios rūšies žemes, mažėjant vienas po kito daromų kapitalo įdėjimų našumui. Jeigu II prielaida atitinka tą atvejį, kai prie dirbamo žemės ploto yra prijungiami

nauji, kokybės atžvilgiu vienodi geriausių rūšių žemės sklypai, kai padidėja kurios nors rūšies dirbamos žemės kiekis, tai III prielaida atitinka tą atvejį, kai yra dirbami papildomi žemės sklypai, kurių įvairūs derlingumo laipsniai pasiskirsto tarp *D* ir *A*, tarp geriausios ir blogiausios žemės. Jei kapitalas yra iš eilės įdedamas vien į žemę *D*, tai šie įdėjimai gali apimti skirtumus, esančius tarp *D* ir *A*, toliau — skirtumus tarp *D* ir *C*, lygiai kaip ir skirtumus tarp *D* ir *B*. Jei visi šie įdėjimai yra daromi į žemę *C*, tai jie teapima tik skirtumus tarp *C* ir *A* arba *B*; jei į žemę *B*, tai tik skirtumus tarp *B* ir *A*.

Bet dėsnis yra toks: renta šių rūšių žemėse absoliučiai padidėja, nors ir neproporcingai papildomai įdėtam kapitalui.

Pridėtinio pelno norma sumažėja skaičiuojant tiek papildomam kapitalui, tiek ir visam į žemę įdėtam kapitalui; bet absoliutus pridėtinio pelno dydis padidėja visai taip pat, kaip kapitalo pelno normos sumažėjimas aplamai didesne dalimi yra susijęs su absoliučios pelno masės padidėjimu. Antai, vidutinė pridėtinio pelno, gaunamo iš į žemę *B* įdėto kapitalo, norma kapitalui = = 90%, o įdedant kapitalą pirmą kartą, ji buvo = 120%. Tačiau visuminis pridėtinis pelnas padidėja nuo 1 kvarterio iki $1^1/_2$ ir nuo 3 iki $4^1/_2$ sv. st. Visa renta, imant ją kaip tokią, o ne dvigubai padidėjusio avansuotojo kapitalo atžvilgiu, yra absoliučiai padidėjusi. Įvairių rūšių žemės rentų skirtumai ir jų savitarpio santykis čia gali keistis, bet šis skirtumų pasikeitimas yra pasekmė, o ne priežastis to, kad padidėja vienos žemės renta, palyginti su kitos žemės renta.

IV. Nėra reikalo toliau analizuoti atvejį, kai papildomi kapitalo įdėjimai į geresnes žemės pagamina didesnį produkto kiekį negu pradiniai įdėjimai. Savaime suprantama, kad, darant šią prielaidą, rentos, gaunamos nuo akro, padidėja ir kartu padidėja didesne proporcija negu papildomas kapitalas, į kokios rūšies žemę jis bebūtų įdėtas. Šiuo atveju papildomas kapitalo įdėjimas yra susijęs su pagerinimu. Čia priklauso ir atvejai, kai papildomas mažesnio kapitalo įdėjimas daro tą pačią arba didesnę įtaką negu ankstesnis papildomas didesnio kapitalo įdėjimas. Šis atvejis nėra visai tolygus ankstesniam, ir tarp jų esantis skirtumas turi svarbią reikšmę visiems kapitalo įdėjimams. Jei, pvz., 100 duoda 10 dydžio pelną, o 200, panaudojant juos tam tikra forma, duoda 40 dydžio pelną, tai pelnas yra padidėjęs nuo 10% iki 20%, ir todėl tai yra tas pat, kaip kad 50, panaudojant juos tikslingesne forma, duotų 10 dydžio pelną vietoj 5 dydžio pelno. Mes čia tariame, kad pelno padidėjimas yra susijęs su atitinkamu produkto padidėjimu. Bet skirtumas yra tas, kad vienu atveju aš turiu dvigubai padidinti kapitalą, o kitu atveju, priešingai, aš gaunu dvigubai didesnį efektą, panaudodamas ankstesnį kapitalą.

Anaiptol nėra vis tiek, ar aš gaminu: 1) ankstesnį produktą, panaudodamas pusę ankstesnio gyvojo ir sudaiktinto darbo kiekio, ar 2) dvigubai didesnį produktą, panaudodamas ankstesnį darbo kiekį, ar 3) keturis kartus didesnį produktą, panaudodamas dvigubai didesnį darbo kiekį. Pirmuoju atveju darbas — gyvąja arba sudaiktinta forma — išsilaisvina ir gali būti panaudotas kaip nors kitaip; galimybė disponuoti darbu ir kapitalu padidėja. Kapitalo (ir darbo) išlaisvinimas pats savaime yra turto padidėjimas; jis daro lygiai tokią pat įtaką, kaip ir tuo atveju, jei šis papildomas kapitalas būtų gautas kaupimo būdu, bet kaupimo darbą jis daro nereikalingą.

Tarkime, kad 100 dydžio kapitalas yra pagaminęs 10 metrų produktą. 100-te yra tiek pastovusis kapitalas, tiek ir gyvasis darbas bei pelnas. Tuo būdu metras kainuoja 10. Jei aš su tuo pačiu 100 dydžio kapitalu dabar galiu pagaminti 20 metrų, tai metras kainuos 5. Jei, priešingai, aš galiu su 50 dydžio kapitalu pagaminti 10 metrų, tai metras taip pat kainuos 5, be to, išsilaisvina 50 dydžio kapitalas, jei tik ankstesnė prekės pasiūla yra pakankama. Jei aš turiu įdėti 200 dydžio kapitalą, kad pagaminčiau 40 metrų, tai metras taip pat kainuos 5. Nei tai, kaip apsprendžiama vertė ir kaina, nei avansuotajam kapitalui proporcinga produkto masė neleidžia čia pastebėti kokio nors skirtumo. Bet pirmuoju atveju yra sutaupomas papildomas kapitalas*, kadangi reikėtų maždaug padvigubinti gamybą; antruoju atveju — išlaisvinamas kapitalas**; trečiuoju atveju padidintą produktą galima gauti tik ta sąlyga, jei padidėtų avansuotasis kapitalas, nors ir ne ta proporcija, kokios reikėtų, jei didesnį produkto kiekį tektų gaminti esant ankstesniam gamybiniam pajėgumui. (Priklauso prie I skyriaus.)

Kapitalistinės gamybos požiūriu, ne pridedamosios vertės didinimo, bet gamybos kaštų mažinimo atžvilgiu,— o pridedamąją vertę kuriančio elemento — darbo — kaštų ekonomija daro kapitalistui tokią pat paslaugą ir sudaro jam pelną, kol reguliuojanti gamybos kaina lieka ta pati,— pastoviojo kapitalo naudojimas visada yra pigesnis negu kintamojo kapitalo naudojimas. Iš tikrųjų tai numato kapitalistinį gamybos būdą atitinkantį kredito išsivystymą ir skolinamojo kapitalo gausumą. Iš vienos pusės, aš naudoju 100 sv. st. papildomo pastoviojo kapitalo, jei 100 sv. st. sudaro 5 darbininkų produktą per vienerius metus; iš antros pusės — 100 sv. st. kaip kintamąjį kapitalą. Jei pridedamosios vertės norma = 100%, tai 5 darbininkų pagaminta vertė = 200 sv. st.; priešingai, 100 sv. st. pastoviojo kapitalo

---

* 1894 m. leidime — «išlaisvinamas kapitalas». *Red.*

** Ten pat — «yra sutaupomas papildomas kapitalas». *Red.*

vertė = 100 sv. st., ir kaip kapitalas ji gali būti ir 105 sv. st., jei palūkanų norma = 5%. Tos pačios pinigų sumos priklausomai nuo to, ar jos yra avansuotos gamybai kaip pastoviojo kapitalo vertė ar kaip kintamojo kapitalo vertė, išreiškia, jei nagrinėsime jų produktą, labai įvairias vertes. Toliau, kai dėl prekių gamybos kaštų kapitalisto požiūriu, tai čia dar yra tas skirtumas, kad iš šių 100 sv. st. pastoviojo kapitalo, jeigu jie yra įdėti kaip pagrindinis kapitalas, į prekės vertę teįeina tik nusidėvėjimas, kai tuo tarpu darbo užmokesčiui sunaudoti 100 sv. st. turi būti ištisai atgaminti.

Kolonistams ir aplamai savarankiškiems smulkiems gamintojams, kurie visai neturi kapitalo arba gali jį turėti tik mokėdami dideles palūkanas, produkto dalis, atstovaujanti darbo užmokesčiui, sudaro jų pajamas, tuo tarpu kapitalistams ji yra kapitalo avansavimas. Todėl pirmasis į šią darbo sąnaudą žiūri kaip į būtiną sąlygą įgyti darbo produktui, kuris šiuo atveju daugiausia rūpi. Kai dėl perteklinio darbo, kurį jis sunaudoja virš būtinojo darbo, tai jis, žinoma, yra realizuojamas pertekliniu produktu; ir jeigu jis gali jį parduoti arba asmeniškai suvartoti, jis žiūri į šį produktą kaip į tokį, kuris jam nieko nekainavo, nes jis nekainavo sudaiktinto darbo. Tik šio pastarojo sunaudojimas reiškia jam turto perleidimą. Jis, žinoma, stengiasi parduoti kiek galint brangiau; bet ir pardavimas žemiau vertės ir žemiau kapitalistinės gamybos kainos jam vis dar reiškia pelną, jei tik šis pelnas iš anksto nėra įsiskolinimo, ipotekų ir t. t. absorbuojamas. Priešingai, kapitalistams tiek sąnaudos kintamajam kapitalui, tiek ir sąnaudos pastoviajam kapitalui yra kapitalo avansavimas. Santykinai didesnis pastoviojo kapitalo avansavimas sumažina, kitoms sąlygoms esant vienodoms, gamybos kaštus, lygiai kaip faktiškai ir prekių vertę. Nors pelnas kyla tik iš pridedamojo darbo, vadinasi, tik iš kintamojo kapitalo naudojimo, tačiau atskiram kapitalistui vis dėlto gali atrodyti, kad gyvasis darbas yra brangiausias jo gamybos kaštų elementas, kurį labiausiai reikia sumažinti iki minimumo. Tai tėra kapitalistiškai iškreipta forma tos tiesos, kad santykinai didesnis ankstesniojo darbo panaudojimas, palyginti su gyvuoju darbu, reiškia visuomeninio darbo našumo pakilimą ir visuomeninio turto padidėjimą. Štai kaip klaidingai, iškreiptu pavidalu atrodo visa konkurencijos požiūriu.

Tariant, kad gamybos kainos lieka nepasikeitusios, papildomai daromų kapitalo įdėjimų į geresnes žemes, t. y. į visas žemes, pradedant nuo *B* ir aukštyn našumas gali būti pastovus, didėjantis ar mažėjantis. Laikantis mūsų prielaidos, žemėje *A* tai būtų galima tik arba dirbant ankstesniu našumu, kai žemė, kaip ir pirma, neduoda rentos, arba našumui padidėjus; tokiu atveju

viena į žemę *A* įdėtojo kapitalo dalis duotų rentą, kita dalis — ne. Bet tai būtų negalima tariant, kad gamybinis pajėgumas žemėje *A* mažėja, nes tokiu atveju gamybos kaina neliktų ta pati, bet pakiltų. Bet visomis šiomis aplinkybėmis, t. y. ar papildomų įdėjimų duodamas pridėtinis produktas bus proporcingas jų dydžiui, ar jis bus didesnis ar mažesnis už šią proporciją,— ar todėl kapitalo pridėtinio pelno norma, kapitalui didėjant, liks ta pati, pakils ar kris,— pridėtinis produktas ir jį atitinkantis pridėtinis pelnas nuo akro padidės, vadinasi, atitinkamai padidės ir renta, tiek grūdais, tiek ir piniginė renta. Paprastas pridėtinio pelno, respective rentos, masės padidėjimas, skaičiuojant vienam akrui, t. y. masės padidėjimas, skaičiuojant kuriam nors pastoviam vienetui, šiuo atveju, vadinasi, kuriam nors apibrėžtam žemės kiekiui, akrui arba hektarui, čia pasireiškia kaip didėjanti proporcija. Todėl renta, skaičiuojant vienam akrui, šiomis aplinkybėmis padidėja vien dėl to, kad padidėja į žemę įdėtas kapitalas. Ir tai kaip tik įvyksta gamybos kainoms nesikeičiant, todėl yra nesvarbu, ar papildomo kapitalo našumas lieka toks pat kaip anksčiau, ar jis sumažėja ar padidėja. Pastarosios aplinkybės keičia mastą, kuriuo didėja renta nuo akro, bet ne patį šio didėjimo faktą. Tai yra reiškinys, kuris yra būdingas diferencinei rentai II ir skiria ją nuo diferencinės rentos I. Jei papildomi kapitalo įdėjimai būtų daromi ne laiko atžvilgiu vienas po kito į tą pačią žemę, bet erdvės atžvilgiu vienas šalia kito į naujus papildomus atitinkamos kokybės žemės sklypus, tai padidėtų bendroji rentos suma, ir taip pat, kaip parodyta anksčiau, vidutinė renta iš viso dirbamo ploto, bet ne renta nuo akro. Nesikeičiant rezultatui, jei čia turėsime galvoje visos produkcijos ir pridėtinio produkto masę ir vertę, kapitalo koncentracija mažesniame žemės plote pakelia rentos dydį nuo akro, kai tuo tarpu to paties kapitalo išsklaidymas didesniame žemės plote, kitoms sąlygoms esant vienodoms, nedaro tokios įtakos. Tačiau kuo labiau išsivysto kapitalistinis gamybos būdas, tuo labiau kapitalas susikoncentruoja tame pačiame žemės plote, tuo labiau, vadinasi, didėja renta, skaičiuojant vienam akrui. Vadinasi, jei mes paimtume dvi šalis, kuriose gamybos kainos būtų vienodos, skirtumai tarp įvairios rūšies žemių vienodi ir būtų įdėta vienoda kapitalo masė, bet vienoje šalyje daugiausia kaip vienas po kito daromi įdėjimai ribotame žemės plote,— kitoje — daugiausia kaip koordinuoti įdėjimai didesniame plote, tai renta nuo akro, todėl ir žemės kaina būtų aukštesnė pirmojoje ir žemesnė antrojoje šalyje, nors rentos masė abiejose šalyse būtų vienoda. Vadinasi, rentos lygio skirtumą čia būtų galima paaiškinti ne skirtingu įvairios rūšies žemių natūraliniu derlingumu ir ne panaudoto darbo kiekiu, o vien tik skirtingu kapitalo įdėjimų būdu.

Kada mes čia kalbame apie pridėtinį produktą, tai visada tuo suprantame atitinkamą produkto dalį, kuri sudaro pridėtinį pelną. Bet aplamai pridedamuoju produktu arba pridėtiniu produktu mes suprantame tą produkto dalį, kuri sudaro visą pridedamąją vertę, o atskirais atvejais suprantame tą produkto dalį, kuri sudaro vidutinį pelną. Specifinė reikšmė, kuri yra priskiriama šiam žodžiui tais atvejais, kai yra kalbama apie rentą duodantį kapitalą, sudaro, kaip buvo parodyta anksčiau, pagrindą nesusipratimams. . . .

KETURIASDEŠIMT ANTRASIS SKIRSNIS

DIFERENCINĖ RENTA II.— ANTRASIS ATVEJIS: MAŽĖJANTI GAMYBOS KAINA

Gamybos kaina gali sumažėti, jei papildomi kapitalo įdėjimai yra daromi našumo normai nesikeičiant, jai mažėjant arba kylant.

I. Papildomų kapitalo įdėjimų našumui nesikeičiant.

Tuo būdu šis atvejis numato, kad produkto kiekis įvairių rūšių žemėse didėja sutinkamai su kiekvienos iš jų kokybe tuo pačiu mastu, kuriuo didėja į jas įdėtas kapitalas. Tai numato, kad, nesikeičiant žemės rūšių skirtumams, pridėtinis produktas padidėja proporcingai įdėto kapitalo padidėjimui. Vadinasi, šis atvejis pašalina bet kuriuos diferencinę rentą veikiančius papildomus kapitalo įdėjimus į žemę *A*. Joje pridėtinio pelno norma = 0; vadinasi, ji lieka = 0, nes mes tarėme, kad papildomo kapitalo gamybinis pajėgumas, todėl ir pridėtinio pelno norma nesikeičia.

Tačiau reguliuojanti gamybos kaina gali šiomis sąlygomis tik sumažėti, nes vietoj žemės *A* gamybos kainos reguliuojančia pasidaro artimiausios pagal kokybę žemės *B* gamybos kaina, arba aplamai gamybos kaina bet kokios kitos žemės, geresnės už *A;* jei reguliuojančia pasidarytų žemės *C* gamybos kaina, tai kapitalas būtų išimtas iš *A* arba net iš *A* ir *B,* ir tuo būdu visa žemė, blogesnė už *C,* daugiau nebekonkuruotų su žemėmis, kuriose auginami kviečiai. Šios padėties būtina sąlyga, laikantis minėtųjų prielaidų, yra ta, kad papildomas produktas, kuris yra gaunamas padarant papildomus kapitalo įdėjimus, patenkintų poreikius ir, vadinasi, kad gamyba blogiausioje žemėje *A* ir t. t. pasidarytų nereikalinga pasiūlai užtikrinti.

Pavyzdžiui, paimkime II lentelę, bet pakeisdami ją taip, kad ne 20, o 18 kvarterių patenkintų poreikius. Tokiu atveju žemė *A* atkristų; žemė *B**, o kartu su ja 30 šil. gamybos

* 1894 m. leidime — *D. Red.*

kaina vienam kvarteriui pasidarytų reguliuojančia. Diferencinė renta tada įgautų šią formą:

IV LENTELĖ

Žemės rūšis	Akrai	Kapitalas sv. st.	Pelnas sv. st.	Gamybos kaina sv. st.	Produktas kvart.	Kvarterio pardavimo kaina sv. st.	Įplaukos sv. st.	Renta		Pridėtinio pelno norma
								grūdais kvart.	piniginė sv. st.	
B . . .	1	5	1	6	4	$1\frac{1}{2}$	6	0	0	0
C . . .	1	5	1	6	6	$1\frac{1}{2}$	9	2	3	60%
D . . .	1	5	1	6	8	$1\frac{1}{2}$	12	4	6	120%
Iš viso	3	15	3	18	18	—	27	6	9	—

Tuo būdu visa renta, palyginti su II lentele, sumažėtų nuo 36 sv. st. iki 9, o grūdais — nuo 12 kvarterių iki 6; visa produkcija sumažėtų tik 2 kvarteriais, nuo 20 iki 18. Pridėtinio pelno norma, skaičiuojant kapitalui, sumažėtų tris kartus, nuo 180 iki 60%*. Vadinasi, gamybos kainos sumažėjimą čia atitinka rentos grūdais ir piniginės rentos sumažėjimas.

Palyginti su I lentele, sumažėja tik piniginė renta; renta grūdais abiem atvejais yra lygi 6 kvarteriams, tačiau vienu atveju jie = 18 sv. st., kitu atveju = 9 sv. st. Žemei *C*** renta grūdais, palyginti su I lentele, lieka ta pati. Dėl to, kad papildoma produkcija, kuri buvo pasiekta panaudojus vienodo našumo papildomą kapitalą, išstūmė iš rinkos žemės *A* produktą ir tuo pašalino žemę *A* iš konkuruojančių gamybos agentų skaičiaus, iš tikrųjų susidarė nauja diferencinė renta I, kurioje geresnė žemė *B* vaidina tą patį vaidmenį, kokį anksčiau vaidino blogesnė žemė *A*. Todėl, iš vienos pusės, atkrinta žemės *B* renta; iš antros pusės, pagal mūsų prielaidą, papildomo kapitalo įdėjimas visiškai nėra pakeitęs skirtumų tarp *B*, *C* ir *D*. Todėl ta produkto dalis, kuri virsta renta, sumažėja.

Jei rezultatas, apie kurį kalbama aukščiau,— paklausos patenkinimas, pašalinant žemę *A* — būtų gautas daugiau kaip dvigubu kapitalo įdėjimu į žemes *C* arba *D* arba į abi kartu,

* 1894 m. leidime — dvigubai, nuo 180 iki 90%. *Red.*
** Ten pat — žemėms *C* ir *D*. *Red.*

tai susidarytų kitokia padėtis. Pavyzdžiui, jei trečiasis kapitalo įdėjimas būtų padarytas į žemę *C*:

IVa LENTELĖ

Žemės rūšis	Akrai	Kapitalas sv. st.	Pelnas sv. st.	Gamybos kaina sv. st.	Produktas kvart.	Kvarterio pardavimo kaina sv. st.	Įplaukos sv. st.	Renta: grūdais kvart.	Renta: piniginė sv. st.	Pridėtinio pelno norma
B	1	5	1	6	4	1½	6	0	0	0
C	1	7½	1½	9	9	1½	13½	3	4½	60%
D	1	5	1	6	8	1½	12	4	6	120%
Iš viso	3	17½	3½	21	21	—	31½	7	10½	—

Produkto kiekis iš *C* čia padidėjo, palyginti su IV lentele, nuo 6 iki 9 kvarterių, pridėtinio produkto kiekis — nuo 2 iki 3 kvarterių, piniginė renta padidėjo nuo 3 iki 4½ sv. st. O palyginti su II* lentele, kur piniginė renta = 12 sv. st., ir su I lentele, kur ji = 6 sv. st., ji, priešingai, sumažėjo. Bendroji rentos suma, išreikšta grūdais = 7 kvarteriai, sumažėjo, palyginti su II lentele (12 kvarterių), padidėjo, palyginti su I lentele (6 kvarteriai); išreikšta pinigais (10½ sv. st.), sumažėjo, palyginti su abiem (18 sv. st. ir 36 sv. st.).

Jei trečiasis 2½ sv. st. kapitalas būtų įdėtas į žemę *B*, tai nors tokia aplinkybė ir pakeistų produkcijos masę, bet nepaliestų rentos, nes pagal mūsų prielaidą vienas po kito daromų kapitalo įdėjimų našumas tos pačios rūšies žemėje nėra skirtingas, o žemė *B* rentos neduoda.

Priešingai, jei trečiasis kapitalo įdėjimas būtų padarytas į žemę *D* vietoj *C*, tai mes gautume:

IVb LENTELĖ

Žemės rūšis	Akrai	Kapitalas sv. st.	Pelnas sv. st.	Gamybos kaina sv. st.	Produktas kvart.	Pardavimo kaina sv. st.	Įplaukos sv. st.	Renta: kvart.	Renta: sv. st.	Pridėtinio pelno norma
B . . .	1	5	1	6	4	1½	6	0	0	0
C . . .	1	5	1	6	6	1½	9	2	3	60%
D . . .	1	7½	1½	9	12	1½	18	6	9	120%
Iš viso	3	17½	3½	21	22	—	33	8	12	—

* 1894 m. leidime — I. *Red.*

Čia bendras produkto kiekis yra 22 kvarteriai, daugiau kaip du kartus didesnis, palyginti su I lentele, nors avansuotasis kapitalas yra tik $17^1/_2$ sv. st., palyginti su 10 sv. st., vadinasi, nėra padidėjęs du kartus. Toliau, bendras produkto kiekis 2 kvarteriais viršija bendrą produkto kiekį II lentelėje, nors pastarojoje avansuotasis kapitalas yra didesnis, būtent, 20 sv. st.

Žemėje *D* renta grūdais, palyginti su I lentele, padidėjo nuo 3* iki 6 kvarterių, o piniginė renta, kaip ir anksčiau, liko 9 sv. st. Palyginti su II lentele, žemės *D* renta grūdais liko ta pati, 6 kvarteriai, bet piniginė renta sumažėjo nuo 18 sv. st. iki 9 sv. st.

Jei nagrinėsime bendrąsias rentos sumas, tai renta grūdais IVb lentelėje = 8 kvarteriai yra didesnė už šią rentą I lentelėje, kur ji yra lygi 6 kvarteriams, ir IVa lentelėje, kur ji yra lygi 7 kvarteriams, ir, priešingai, yra mažesnė už bendrąją rentos sumą II lentelėje, kur ji yra lygi 12 kvarterių. Piniginė renta IVb lentelėje = 12 sv. st. yra didesnė už piniginę rentą IVa lentelėje, kur ji yra lygi $10^1/_2$ sv. st., ir mažesnė už piniginę rentą I lentelėje = = 18 sv. st. ir II lentelėje = 36 sv. st.

Kad bendroji rentos suma, atkritus rentai iš B, IVb lentelės sąlygomis, būtų tokia pat kaip I lentelėje, mes turime gauti dar 6 sv. st. pridėtinį produktą, vadinasi, 4 kvarterius po $1^1/_2$ sv. st., o tai yra nauja gamybos kaina. Tada mes vėl turime 18 sv. st. bendrąją rentos sumą kaip I lentelėje. Šiam tikslui reikalingo papildomo kapitalo dydis bus skirtingas priklausomai nuo to, ar mes jį įdėsime į žemę *C*, ar į *D* ar paskirstysime tarp abiejų rūšių žemės.

Žemėje *C* 5 sv. st. kapitalas duoda 2 kvarterius pridėtinio produkto, vadinasi, 10 sv. st. papildomo kapitalo duos 4 kvarterius papildomo pridėtinio produkto. Žemėje *D* pakaktų 5 sv. st. papildomo kapitalo, norint pagaminti 4 kvarterius papildomos rentos grūdais, laikantis prielaidos, kuri čia yra pagrindas, kad papildomų kapitalo įdėjimų našumas nesikeičia. Tuo būdu gauname tokius rezultatus.

IVc LENTELĖ

Žemės rūšis	Akrai	Kapitalas sv. st.	Pelnas sv. st.	Gamybos kaina sv. st.	Produktas kvart.	Pardavimo kaina sv. st.	Įplaukos sv. st.	Renta kvart.	Renta sv. st.	Pridėtinio pelno norma
B . . .	1	5	1	6	4	$1^1/_2$	6	0	0	0
C . . .	1	15	3	18	18	$1^1/_2$	27	6	9	60%
D . . .	1	$7^1/_2$	$1^1/_2$	9	12	$1^1/_2$	18	6	9	120%
Iš viso	3	$27^1/_2$	$5^1/_2$	33	34	—	51	12	18	—

* 1894 m. leidime — 2. *Red.*

IVd LENTELĖ

Žemės rūšis	Akrai	Kapitalas sv. st.	Pelnas sv. st.	Gamybos kaina sv. st.	Produktas kvart.	Pardavimo kaina sv. st.	Iplaukos sv. st.	Renta kvart.	Renta sv. st.	Pridėtinio pelno norma
B . . .	1	5	1	6	4	$1^1/_2$	6	0	0	0
C . . .	1	5	1	6	6	$1^1/_2$	9	2	3	60%
D	1	$12^1/_2$	$2^1/_2$	15	20	$1^1/_2$	30	10	15	120%
Iš viso	3	$22^1/_2$	$4^1/_2$	27	30	—	45	12	18	—

Bendroji piniginės rentos suma sudarytų lygiai pusę tos, kokia buvo II lentelėje, kur papildomi kapitalai buvo įdėti išliekant ankstesnėms gamybos kainoms.

Svarbiausia yra palyginti šias lenteles su I lentele.

Mes matome, kad, gamybos kainai sumažėjus per pusę, nuo 60 iki 30 šil. už kvarterį, bendroji piniginės rentos suma liko ta pati = 18 sv. st., ir atitinkamai du kartus padidėjo renta grūdais, būtent, nuo 6 iki 12 kvarterių. Žemės *B* renta atkrito; žemės *C* piniginė renta IVc lentelėje padidėjo per pusę, bet dvigubai sumažėjo IVd lentelėje; žemės *D* renta liko tokia kaip anksčiau = = 9 sv. st. IVc lentelėje ir pakilo nuo 9 iki 15 sv. st. IVd lentelėje. Gamyba padidėjo nuo 10 kvarterių iki 34 IVc lentelėje ir iki 30 kvarterių IVd lentelėje; pelnas pakilo nuo 2 iki $5^1/_2$ sv. st. IVc lentelėje ir iki $4^1/_2$ sv. st. IVd lentelėje. Bendras kapitalo įdėjimas vienu atveju padidėjo nuo 10 iki $27^1/_2$ sv. st., kitu atveju — nuo 10 iki $22^1/_2$ sv. st., vadinasi, abu kartus daugiau kaip dvigubai. Rentos norma, renta, skaičiuojant avansuotajam kapitalui, visose lentelėse nuo IV iki IVd kiekvienos rūšies žemei yra visiškai ta pati, ir tai išplaukia jau iš prielaidos, kad abiejų vienas po kito daromų kapitalo įdėjimų kiekvienos rūšies žemėje našumo norma nesikeičia. Tačiau, palyginti su I lentele, ji sumažėjo — sumažėjo vidutiniškai tiek visų rūšių žemei, tiek ir atskirai kiekvienos rūšies žemei. I lentelėje ji buvo lygi vidutiniškai 180%, IVc lentelėje $= \frac{18}{27^1/_2} \times 100 = 65^5/_{11}\%$ ir IVd lentelėje $= \frac{18}{22^1/_2} \times 100 = 80\%$. Vidutinė piniginė renta nuo akro padidėjo. Jos vidutinis dydis anksčiau, I lentelėje, buvo lygus $4^1/_2$ sv. st. nuo akro visuose 4 akruose, o dabar, IVc ir IVd lentelėje, jis yra lygus 6 sv. st. nuo akro 3 akruose. Jos vidutinis dydis rentą duodančiai žemei anksčiau buvo lygus 6 sv. st., o dabar yra lygus 9 sv. st. nuo akro. Tuo būdu piniginė rentos vertė nuo akro pakilo ir dabar sudaro dvigubai daugiau produkto grūdais negu anksčiau; bet 12 kvarterių renta grūdais dabar yra mažes-

nė už pusę viso produkto — 34 ir 30* kvarterių, o I lentelėje 6 kvarteriai sudaro $^{3}/_{5}$ viso produkto — 10 kvarterių. Taigi, nors renta, nagrinėjant ją kaip atitinkamą viso produkto dalį, taip pat skaičiuojant ją įdėtajam kapitalui, ir sumažėjo, jos piniginė vertė, skaičiuojant vienam akrui, padidėjo, o produktais išreikšta jos vertė padidėjo dar labiau. Jei mes imsime žemę *D* IVd lentelėje, tai gamybos kaina [Produktionskosten] = 15 sv. st., iš kurių $12^{1}/_{2}$ sv. st. yra įdėtasis kapitalas. Piniginė renta = 15 sv. st. I lentelėje gamybos kaina toje pačioje žemėje *D* buvo = 3 sv. st., įdėtasis kapitalas = $2^{1}/_{2}$ sv. st., piniginė renta = 9 sv. st., vadinasi, pastaroji buvo trigubai didesnė už gamybos kainą ir beveik keturgubai didesnė už įdėtąjį kapitalą. IVd lentelėje žemėje *D* 15 sv. st. piniginė renta yra kaip tik lygi gamybos kainai ir tik $^{1}/_{5}$ viršija įdėtąjį kapitalą. Kartu piniginė renta nuo akro yra $^{2}/_{3}$ didesnė, yra lygi 15 sv. st. vietoj ankstesnių 9 sv. st. I lentelėje 3 kvarterių dydžio renta grūdais = $^{3}/_{4}$ viso produkto, kuris sudaro 4 kvarterius; IVd lentelėje ji = 10 kvarterių, t. y. pusei viso produkto (20 kvarterių), kuris yra gaunamas nuo vieno žemės *D* akro. Tai rodo, kad pinigais ir grūdais išreikšta renta nuo akro gali padidėti, nors ji ir sudaro santykinai mažesnę visų įplaukų dalį ir yra sumažėjusi, palyginti su avansuotuoju kapitalu.

Viso produkto vertė I lentelėje = 30 sv. st.; renta = 18 sv. st., t. y. daugiau kaip pusė šios vertės. Viso produkto vertė IVd lentelėje = 45 sv. st., iš kurių 18 sv. st., t. y. mažiau kaip pusė, sudaro rentą.

Priežastis to reiškinio, kad, nors kaina sumažėja $1^{1}/_{2}$ sv. st. už kvarterį, t. y. 50%, ir nors konkuruojančios žemės plotas sumažėja nuo 4 iki 3 akrų, bendroji piniginės rentos suma nepasikeičia ir renta grūdais dvigubai padidėja, kai tuo tarpu renta grūdais ir piniginė renta nuo akro padidėja,— šio reiškinio priežastis yra ta, kad yra pagaminta daugiau kvarterių pridėtinio produkto. Grūdų kaina sumažėja 50%, pridėtinis produktas padidėja 100%. Bet norint pasiekti tokį rezultatą, visa produkcija, sutinkamai su mūsų sąlygomis, turi padidėti trigubai, o kapitalo įdėjimai į geresnes žemes — daugiau kaip dvigubai. Kokiu santykiu jie turi padidėti, pirmiausia priklauso nuo to, kaip pasiskirsto papildomi kapitalo įdėjimai tarp geresniųjų ir geriausiųjų žemių, mums visada tariant, kad kapitalo našumas kiekvienos rūšies žemėje didėja proporcingai jo dydžiui.

Jei gamybos kainos kritimas būtų mažesnis, tai reikėtų mažiau papildomo kapitalo tai pačiai piniginei rentai pagaminti. Jei grūdų pasiūla, kuri yra būtina žemei *A* pašalinti iš dirbamų žemių skaičiaus,— o tai priklauso ne tik nuo produkto kiekio,

* 1894 m. leidime — 33 ir 27. *Red.*

gaunamo nuo vieno žemės *A* akro, bet ir nuo to, kokią viso dirbamo žemės ploto dalį sudaro žemė *A*,— kitaip tariant, jei tam būtina pasiūla būtų didesnė, vadinasi, jei reikėtų ir didesnės masės kapitalo, kuris būtų papildomai įdedamas į geresnę negu *A* žemę, tai piniginė renta ir renta grūdais, kitoms sąlygoms esant vienodoms, padidėtų dar daugiau, nepaisant to, kad žemė *B* nebeduotų nei piniginės rentos, nei rentos grūdais.

Jei žemėje *A* nustojęs funkcionuoti kapitalas būtų = 5 sv. st., tai šiam atvejui reikėtų imti palyginimui II ir IVd lentelę. Visas produktas padidėtų nuo 20 iki 30 kvarterių. Piniginė renta sumažėtų per pusę, ji būtų 18 sv. st. vietoj 36 sv. st.; renta grūdais liktų ta pati = 12 kvarterių.

Jei žemėje *D* būtų galima pagaminti 44 kvarterius produkto = 66 sv. st., įdedant $27^1/_2$ sv. st. kapitalą, sutinkamai su ankstesne žemės *D* norma — 4 kvarteriai, įdedant $2^1/_2$ sv. st. kapitalą, tai bendroji rentos suma vėl pakiltų iki to lygio, kurį ji yra pasiekusi II lentelėje, ir lentelė įgautų tokį pavidalą:

Žemės rūšis	Kapitalas sv. st.	Produktas kvart.	Renta grūdais kvart.	Piniginė renta sv. st.
B	5	4	0	0
C . . .	5	6	2	3
D	$27^1/_2$	44	22	33
Iš viso	$37^1/_2$	54	24	36

Visa produkcija sudarytų 54 kvarterius vietoj 20 kvarterių II lentelėje, o piniginė renta liktų tokia pat = 36 sv. st. Bet visas kapitalas būtų $37^1/_2$ sv. st., o II lentelėje jis buvo = 20. Visas avansuotasis kapitalas padidėtų beveik dvigubai, o produkcija — beveik trigubai; renta grūdais padidėtų dvigubai, piniginė renta liktų nepasikeitusi. Vadinasi, jei kaina, našumui nesikeičiant, sumažėja todėl, kad papildomas piniginis kapitalas yra įdedamas į geresnes, rentą duodančias žemes, t. y. į visas žemes, kurios yra geresnės už *A*, tai visas kapitalas turi tendenciją didėti ne tokia proporcija, kokia didėja produkcija ir renta grūdais; tuo būdu rentos grūdais padidėjimas gali atsverti piniginės rentos sumažėjimą, kylantį iš kainos sumažėjimo. Tas pats dėsnis pasireiškia ir tuo, kad avansuotasis kapitalas turi būti didesnis tokia pat proporcija, kokia jo daugiau yra įdedama į žemę *C* negu į žemę *D*,— į žemę, kuri duoda mažiau rentos, negu į tokią, kuri duoda daugiau rentos. Tatai reiškia tik štai ką: kad piniginė renta liktų nepasikeitusi arba kad ji pakiltų, turi būti pagamintas tam tikras papildomas pridėtinio produkto kiekis, o tam reikia tuo mažiau kapitalo, kuo derlingesnės yra žemės, duodančios pridėtinį produktą. Jei skirtumas tarp *B* ir *C*, *C* ir *D* būtų dar didesnis, tai

reikėtų dar mažiau papildomo kapitalo. Tam tikras santykis priklauso: 1) nuo santykio, kuriuo krinta kaina, t. y. nuo skirtumo tarp žemės *B*, kuri dabar neduoda rentos, ir *A*, kuri anksčiau neduodavo rentos; 2) nuo santykio skirtumų, kurie yra tarp žemių, geresnių už *B*; 3) nuo naujai įdedamo papildomo kapitalo masės ir 4) nuo jo pasiskirstymo tarp įvairios kokybės žemių.

Iš tikrųjų mes matome, kad dėsnis neišreiškia nieko kito, kaip tik tai, kas jau buvo išdėstyta nagrinėjant pirmąjį atvejį; būtent, kad, esant duotai gamybos kainai, koks bebūtų jos dydis, renta gali kilti dėl papildomo kapitalo įdėjimo. Nes, pašalinant *A*, dabar gaunama nauja diferencinė renta I, ir dabar jau žemė *B* yra blogiausioji žemė, o $1^1/_2$ sv. st. už kvarterį pasidaro nauja gamybos kaina. Tai vienodai galioja tiek IV lentelės, tiek ir II lentelės atžvilgiu. Dėsnis yra tas pats, bet išeities tašku yra imama žemė *B* vietoj žemės *A* ir gamybos kaina $1^1/_2$ sv. st. vietoj 3 sv. st.

Visa tai čia yra svarbu tik šiuo atžvilgiu: jei toks ir toks papildomo kapitalo kiekis yra reikalingas, kad būtų galima atitraukti nuo žemės *A* kapitalą ir sukurti pakankamą pasiūlą jam nedalyvaujant, tai pasirodo, kad tai gali būti susiję su nesikeičiančia, kylančia arba krintančia renta nuo akro, jei ne visose žemėse, tai bent kai kuriose ir vidutiniškai visose dirbamose žemėse. Mes matėme, kad renta grūdais ir piniginė renta nėra tolygios. Tik dėl tradicijos renta grūdais aplamai vis dar tebevaidina tam tikrą vaidmenį ekonomijoje. Lygiai taip pat sėkmingai būtų galima įrodyti, kad, pvz., fabrikantas už savo 5 sv. st. pelną gali nupirkti kur kas daugiau savo paties verpalų negu anksčiau už 10 sv. st. pelną. Tačiau, šiaip ar taip, tai įrodo, kad ponai žemės savininkai, jeigu jie tuo pačiu metu yra manufaktūrų, cukraus fabrikų, spirito varyklų ir t. t. savininkai arba dalininkai, vis dėlto gali, sumažėjus piniginei rentai, dar labai daug pelnyti kaip savo pačių žaliavų gamintojai[35].

II. Mažėjant papildomų kapitalų našumo normai.

Tai nesukelia nieko naujo, nes gamybos kaina čia, taip pat kaip ką tik išnagrinėtu atveju, gali tik sumažėti, jei, padarius

[36] Aukščiau pateiktose lentelėse nuo IVa iki IVd reikėtų ištaisyti jose įsibrovusią skaičiavimo klaidą. Tiesa, tai nepakeičia teorinių teiginių, išvestų iš šių lentelių, bet kartais atveda į milžiniškus skaičių santykius, kalbant apie produkciją nuo akro Bet ir tai iš esmės nesvarbu. Visuose žemėlapiuose, vaizduojančiuose vietovės reljefą ir profilį, imamas žymiai didesnis mastelis vertikalėms negu horizontalėms. O tam, kieno agrariniai jausmai vis dėlto yra įžeisti, leidžiama padauginti akrų skaičių iš bet kurio skaičiaus. Taip pat galima I lentelėje pakeisti 1, 2, 3, 4 kvarterius nuo akro 10, 12, 14, 16 bušelių (8 buš. = 1 kvart.), ir kitų lentelių skaičiai, išvesti iš šių skaičių, liks tikimybės ribose; tai įgalins įsitikinti, kad rezultatas — rentos pakilimo santykis su kapitalo padidėjimu — bus galų gale tas pats. Tai mes ir darome tose lentelėse, kurias redaktorius prideda prie sekančio skirsnio.— *F. E.*

papildomus kapitalo įdėjimus į geresnes už *A* žemes, produktas iš *A* pasidarys perteklinis, ir todėl kapitalas bus išimtas iš *A*, arba žemė *A* bus panaudota kitam produktui gaminti. Šį atvejį mes jau esame išsamiai išnagrinėję. Mes parodėme, kad renta grūdais ir piniginė renta nuo akro čia gali padidėti, sumažėti arba likti nepasikeitusi.

Kad būtų patogiau lyginti, pirmiausia atkursime šią lentelę:

I LENTELĖ

Žemės rūšis	Akrai	Kapitalas sv. st.	Pelnas sv. st.	Gamybos kaina sv. st.	Produktas kvart.	Renta grūdais kvart.	Piniginė renta sv. st.	Pridėtinio pelno norma
A	1	2½	½	3	1	0	0	0
B	1	2½	½	1½	2	1	3	120%
C	1	2½	½	1	3	2	6	240%
D	1	2½	½	¾	4	3	9	360%
Iš viso	4	10	—	—	10	6	18	180% vidutinė

Jei dabar tarsime, kad skaičius 16, pažymintis* kiekį kvarterių, gautų iš *B, C, D*, esant mažėjančiai našumo normai, yra pakankamas, kad būtų galima pašalinti *A* iš dirbamų žemių skaičiaus, tai III lentelė virsta tokia V lentele.

V LENTELĖ

Žemės rūšis	Akrai	Kapitalo įdėjimai sv. st.	Pelnas sv. st.	Produktas kvart.	Pardavimo kaina sv. st.	Įplaukos sv. st.	Renta grūdais kvart.	Piniginė renta sv. st.	Pridėtinio pelno norma
B . . .	1	2½+2½	1	2+1½=3½	1⁵/₇	6	0	0	0
C . . .	1	2½+2½	1	3+2 =5	1⁵/₇	8⁴/₇	1½	2⁴/₇	51³/₇%**
D . . .	1	2½+2½	1	4+3½=7½	1⁵/₇	12⁶/₇	4	6⁶/₇	137¹/₇%***
Iš viso	3****	15	—	16	—	27³/₇	5½	9³/₇	94²/₇%***** vidutinė

* III lentelėje. *Red.*

** 1894 m. leidime — 51²/₅. *Red.*

*** Ten pat — 137¹/₅. *Red.*

**** Ten pat — 4. *Red.*

***** Ten pat — 94³/₁₀. Čia neatsižvelgiama į žemę, kuri neduoda rentos. *Red.*

Čia, sumažėjus papildomų kapitalų našumo normai ir esant skirtingam šio sumažėjimo laipsniui įvairios rūšies žemėse, reguliuojanti gamybos kaina yra sumažėjusi nuo 3 iki $1^5/_7$ sv. st. Kapitalo įdėjimas yra padidėjęs per pusę* — nuo 10 iki 15 sv. st. Piniginė renta yra sumažėjusi beveik dvigubai — nuo 18 iki $9^3/_7$ sv. st., bet renta grūdais — tik $^1/_{12}$, nuo 6 kvarterių iki $5^1/_2$. Visas produktas yra padidėjęs nuo 10 iki 16, arba 60%. Renta grūdais yra nedaug didesnė kaip $^1/_3$ viso produkto. Avansuotasis kapitalas santykiauja su pinigine renta kaip 15 : $9^3/_7$, o anksčiau šis santykis buvo 10 : 18.

III. Kylant papildomų kapitalų našumo normai.

Šis atvejis tik tuo skiriasi nuo I varianto, pateikto šio skirsnio pradžioje, kai gamybos kaina, našumo normai nesikeičiant, mažėja, kad, jeigu yra būtinas tam tikras papildomas produktas pašalinti žemei *A*, tai čia tatai įvyksta greičiau.

Tiek mažėjant, tiek ir kylant papildomų kapitalo įdėjimų našumui, šie įdėjimai gali turėti įvairią įtaką priklausomai nuo to, kaip jie pasiskirsto tarp įvairios rūšies žemių. Tuo mastu, kuriuo ši įvairi įtaka išlygina arba didina skirtumus, diferencinė renta iš geresnių žemių, o kartu ir bendroji rentos suma mažės arba didės, kaip tai jau buvo diferencinės rentos I atveju. Šiaipjau viskas priklauso nuo žemės ploto ir kapitalo, pašalintų kartu su žeme *A*, dydžio ir nuo santykinio dydžio avansuotojo kapitalo, kuris, našumui kylant, yra būtinas tam, kad būtų galima teikti papildomą produktą paklausai patenkinti.

Vienintelis momentas, kurį čia verta išnagrinėti ir kuris aplamai grąžina mus į nagrinėjimą to, kaip šis diferencinis pelnas virsta diferencine renta, yra toks:

Pirmuoju atveju, kai gamybos kaina lieka nepasikeitusi, į žemę *A* įdėtas papildomas kapitalas nedaro įtakos diferencinei rentai kaip tokiai, nes žemė *A*, kaip ir anksčiau, rentos neduoda, jos produkto kaina lieka nepasikeitusi ir toliau reguliuoja rinką.

Antruoju atveju, I variantas, kai gamybos kaina, našumo normai nesikeičiant, mažėja, žemė *A* būtinai atkrinta, ir tai dar didesniu mastu liečia II variantą (gamybos kaina mažėja, mažėjant našumo normai), nes kitaip į žemę *A* įdėtas papildomas kapitalas turėtų pakelti gamybos kainą. Bet čia, antrojo atvejo III variante, kai gamybos kaina mažėja dėl to, kad papildomo kapitalo našumas kyla, šis papildomas kapitalas tam tikromis sąlygomis gali būti įdėtas tiek į žemę *A*, tiek ir į geresnės kokybės žemes.

Tarkime, kad $2^1/_2$ sv. st. papildomas kapitalas, įdėtas į žemę *A*, duoda $1^1/_5$ kvarterio vietoj 1 kvarterio.

---

* — palyginti su I lentele. *Red.*

VI LENTELĖ

Žemės rūšis	Akrai	Kapitalas sv. st.	Pelnas sv. st.	Gamybos kaina sv. st.	Produktas kvart.	Pardavimo kaina sv. st.	Įplaukos sv. st.	Renta		Pridėtinio pelno norma
								kvart.	sv. st.	
A . .	1	$2^1/_2+2^1/_2=5$	1	6	$1+1^1/_5=2^1/_5$	$2^8/_{11}$	6	0	0	0
B . .	1	$2^1/_2+2^1/_2=5$	1	6	$2+2^2/_5=4^2/_5$	$2^8/_{11}$	12	$2^1/_5$	6	120%
C . .	1	$2^1/_2+2^1/_2=5$	1	6	$3+3^3/_5=6^3/_5$	$2^8/_{11}$	18	$4^2/_5$	12	240%
D . .	1	$2^1/_2+2^1/_2=5$	1	6	$4+4^4/_5=8^4/_5$	$2^8/_{11}$	24	$6^3/_5$	18	360%
Iš viso	4	20	4	24	22	—	60	$13^1/_5$	36	240%

Šią lentelę reikia palyginti ne tik su pagrindine I lentele, bet ir su II lentele, kurioje du kartus didesnis kapitalo įdėjimas yra susijęs su nesikeičiančiu našumu, proporcingu kapitalo įdėjimui. Pagal prielaidą reguliuojanti gamybos kaina mažėja. Jeigu ji nesikeistų, t. y. liktų = 3 sv. st., tai blogiausioji žemė *A*, kuri anksčiau, įdedant tik $2^1/_2$ sv. st. kapitalą, nedavė jokios rentos, dabar pradėtų duoti rentą, nors jokia nauja blogesnė žemė nebūtų pradėta dirbti; tai įvyktų dėl to, kad jos našumas būtų padidėjęs, bet tik daliai kapitalo, o ne pradžioje įdėtam kapitalui. Pirmieji gamybos kainos 3 sv. st. duoda 1 kvarterį; antrieji — $1^1/_5$ kvarterio, bet visas $2^1/_5$ kvarterio produktas dabar yra parduodamas jo vidutine kaina. Kadangi našumo norma didėja kartu su papildomu kapitalo įdėjimu, tai šis atvejis numato pagerinimą. Pastarąjį gali sudaryti tai, kad į akrą aplamai įdedama daugiau kapitalo (daugiau trąšų, daugiau mechaninio darbo ir t. t.), arba tai, kad aplamai tik šis papildomas kapitalas įgalina padaryti kokybiškai skirtingą, našesnį įdėjimą. Abiem atvejais, įdedant 5 sv. st. kapitalą į akrą, gaunamas $2^1/_5$ kvarterio produktas, o įdedant pusę šio kapitalo, $2^1/_2$ sv. st., gaunamas tik 1 kvarterio produktas. Žemės *A* produktą, paliekant nuošalyje laikinas rinkos sąlygas, būtų galima, kaip ir pirma, parduoti pagal aukštesnę gamybos kainą negu naujoji vidutinė kaina tik ta sąlyga, jei žymus *A* kategorijos žemių plotas, kaip ir anksčiau, būtų dirbamas įdedant tik $2^1/_2$ sv. st. kapitalą į vieną akrą. Bet jei tik naujas santykis — 5 sv. st. kapitalo vienam akrui, ir kartu patobulintas ūkis visur paplistų, tai reguliuojanti gamybos kaina sumažėtų iki $2^8/_{11}$ sv. st. Skirtumas tarp abiejų kapitalo dalių išnyktų, ir tada žemės *A* akras, dirbamas panaudojant tik $2^1/_2$ sv. st. kapitalą, faktiškai būtų dirbamas nenormaliai, ne pagal naujas gamybos sąlygas. Tai jau būtų skirtumas ne tarp įplaukų iš įvairių kapitalo dalių, įdėtų į tą patį akrą, bet tarp pakankamo ir nepakankamo bendro kapitalo

įdėjimo į akrą. Iš to matyti, *pirma*, kad nepakankamas kapitalo kiekis daugelio žemės nuomininkų rankose (jų turi būti daug, nes jeigu jų būtų maža, jie turėtų pardavinėti žemiau savo gamybos kainos) daro lygiai tokią pat įtaką kaip pačių žemės rūšių diferencijavimas žemyn einančia eile. Blogesnis dirbimo būdas blogesnėje žemėje padidina rentą iš geresnės žemės; jis net gali sukurti rentą iš geriau dirbamos tokios pat blogos kokybės žemės, kuri šiaipjau neduoda rentos. Iš to matyti, *antra*, kad diferencinė renta, kuri atsiranda iš eilės įdedant kapitalą į tą patį žemės plotą, iš tikrųjų virsta tam tikru vidutiniu dydžiu, kuriame jau nebegalima atpažinti ir atskirti įvairių kapitalo įdėjimų įtakos, ir todėl jie nesukuria rentos blogiausioje žemėje, bet 1) vidutinę, sakysime, nuo vieno žemės *A* akro gauto viso produkto kainą paverčia nauja reguliuojančia kaina ir 2) pasireiškia kaip pasikeitimas bendro į vieną akrą įdėto kapitalo kiekio, kuris naujomis sąlygomis yra reikalingas tam, kad būtų galima patenkinamai dirbti žemę ir kuriame atskiri vienas po kito daromi kapitalo įdėjimai ir atitinkamos jų įtakos yra taip susiliejusios, kad jų nebegalima atskirti. Lygiai taip pat yra ir su atskiromis geresniųjų žemių diferencinėmis rentomis. Kiekvienu atskiru atveju jas apsprendžia atitinkamos rūšies žemės vidutinio produkto skirtumas, palyginti su blogiausios žemės produktu, esant padidintam kapitalo įdėjimui, kuris dabar yra pasidaręs normalus.

Jokia žemė neduoda produkto neįdedant kapitalo. Net paprastosios diferencinės rentos — diferencinės rentos I — atveju, kai sakoma, kad 1 akras žemės *A*, t. y. žemės, reguliuojančios gamybos kainą, duoda tiek ir tiek produkto tokia ir tokia kaina ir kad geresnės žemės *B, C, D* duoda tiek ir tiek diferencinio produkto, todėl, esant reguliuojančiai kainai, tiek ir tiek piniginės rentos, čia visada tariama, kad yra įdėtas tam tikras kapitalas, kuris tam tikromis gamybos sąlygomis yra laikomas normaliu kapitalu. Lygiai taip, kaip pramonėje kiekvienai gamybos šakai yra reikalingas tam tikras kapitalo minimumas tam, kad būtų galima gaminti prekes pagal jų gamybos kainą.

Jei šis minimumas keičiasi, į tą pačią žemę darant vieną po kito kapitalo įdėjimus, susijusius su pagerinimais, tai tas pasikeitimas įvyksta palaipsniui. Kol tokio ūkio vedimui skiriamo papildomo kapitalo nebus gavęs tam tikras akrų kiekis, pvz., žemės *A*, tol gamybos kaina, kuri lieka nepasikeitusi, duos rentą nuo geriau dirbamų žemės *A* akrų ir padidins rentą iš visų geriau dirbamų žemės rūšių *B, C, D*. Bet kai tik naujasis gaminimo būdas paplis tokiu mastu, kad jis pasidarys normaliu, gamybos kaina kris; renta, kurią duoda geresni žemės sklypai, vėl kris, ir žemės *A* dalis, neturinti šitokio kapitalo kiekio, kuris dabar yra pasidaręs vidutiniu, turės parduoti produktus žemiau savo individualinės gamybos kainos, vadinasi, negaus vidutinio pelno.

Tas pat būna ir mažėjant gamybos kainai, net krintant papildomo kapitalo našumui, jei, padidėjus kapitalo įdėjimui, visą būtiną produktą pradeda duoti geresnių rūšių žemės ir tuo būdu į gamybą įdėtas kapitalas yra išimamas, pvz., iš žemės *A*, vadinasi, *A* daugiau nebekonkuruoja šio konkretaus produkto, pvz., kviečių gamyboje. Tas kapitalo kiekis, kuris dabar vidutiniškai yra įdedamas į geresnę žemę *B*, kuri yra pasidariusi nauja reguliuojančia žeme, dabar pasidaro normaliu; ir kai yra kalbama apie skirtingą žemės sklypų derlingumą, tai tariama, kad į vieną akrą yra įdedamas šios naujos normalios apimties kapitalas.

Iš antros pusės, yra aišku, kad šis vidutinis kapitalo įdėjimas, pvz., Anglijoje 8 sv. st. į akrą iki 1848 m. ir 12 sv. st. po 1848 m., yra mastas sudarant nuomos sutartis. Žemės nuomininkui, kuris įdeda daugiau, pridėtinis pelnas, kol galioja nuomos sutartis, nevirsta renta. Ar tai įvyks pasibaigus nuomos sutarčiai, priklausys nuo konkurencijos žemės nuomininkų, kurie įstengia padaryti tokį pat nepaprastą įdėjimą. Čia nekalbama apie pastovius dirvos pagerinimus, kurie, esant vienodam arba net mažėjančiam kapitalo įdėjimui, vis dar užtikrina didesnį produkto kiekį. Nors šie pastovūs pagerinimai ir yra kapitalo produktas, bet jie daro lygiai tokią pat įtaką, kaip natūralinių žemės savybių skirtumas.

Tuo būdu mes matome, kad diferencinės rentos II atveju tam tikrą reikšmę turi toks momentas, kuris diferencinės rentos I atveju kaip toks nedaro poveikio, nes diferencinė renta I gali, kaip ir anksčiau, egzistuoti nepriklausomai nuo bet kokio kapitalo normalaus įdėjimo į akrą pasikeitimo. Šis momentas, iš vienos pusės, yra tas, kad įvairių kapitalo įdėjimų į reguliuojančią žemę *A* rezultatai išsilygina ir iš šios žemės gaunamas produktas dabar atrodo tik kaip normalus vidutinis produktas nuo akro. Iš antros pusės, jis pasireiškia tuo, kad pasikeičia kapitalo įdėjimo į akrą normalus minimumas arba vidutinis dydis, ir šis pasikeitimas pasirodo kaip žemės savybė. Pagaliau pasireiškia tuo, kad skirtingas yra tas būdas, kuriuo pridėtinis pelnas virsta rentos forma.

Toliau, VI lentelė, palyginus ją su I ir II lentele, rodo, kad renta grūdais, palyginus su I lentele, yra daugiau kaip dvigubai padidėjusi, o palyginti su II lentele, yra padidėjusi $1^1/_5$ kvarterio, kai tuo tarpu piniginė renta, palyginti su I lentele, yra dvigubai padidėjusi, o palyginus su II lentele, yra nepasikeitusi. Ji būtų žymiai padidėjusi, jei (kitoms sąlygoms esant vienodoms) didesnė papildomo kapitalo dalis tektų geresnių rūšių žemėms arba jei, iš antros pusės, papildomo kapitalo įtaka žemei *A* būtų mažesnė ir tuo būdu iš žemės *A* gauto kvarterio reguliuojanti vidutinė kaina būtų aukštesnė.

Jei derlingumo padidėjimas, kuris įvyksta dėl papildomo kapitalo įdėjimo, būtų skirtingas įvairios rūšies žemėse, tai tas momentas sukeltų šių žemių diferencinės rentos pasikeitimą. Šiaip ar taip, yra įrodyta, kad sumažėjus gamybos kainai dėl to, kad padidėja papildomo kapitalo įdėjimo našumo norma,— t. y. kada šis našumas didėja didesne proporcija negu avansuotasis kapitalas,— renta nuo akro, pvz., dvigubai padidėjus kapitalo įdėjimui, gali pasidaryti ne tik dvigubai, bet ir daugiau kaip dvigubai didesnė. Bet ji gali ir sumažėti, jei dėl greitesnio žemės *A* našumo didėjimo gamybos kaina kristų dar labiau.

Jei mes tartume, kad papildomi kapitalo įdėjimai yra padidinę, pvz., žemių *B* ir *C* našumą mažesniu laipsniu negu žemės *A* našumą, vadinasi, žemėms *B* ir *C* santykiniai skirtumai būtų sumažėję ir padidėjęs produkto kiekis nepadengtų kainos sumažėjimo, tai, palyginus su II lentele, renta iš žemės *D* pakiltų, iš *B* ir *C* sumažėtų.

VIa LENTELĖ

Žemė	Akrai	Kapitalas sv. st.	Pelnas sv. st.	Produktas nuo akro kvart.	Pardavimo kaina sv. st.	Įplaukos sv. st.	Renta grūdais kvart.	Piniginė renta sv. st.
A . .	1	2½+2½=5	1	1+3 =4	1½	6	0	0
B . .	1	2½+2½=5	1	2+2½=4½	1½	6¾	½	¾
C . .	1	2½+2½=5	1	3+5 =8	1½	12	4	6
D . .	1	2½+2½=5	1	4+12=16	1½	24	12	18
Iš viso	4	20	—	32½	—	—	16½	24¾

Pagaliau piniginė renta pakiltų tada, jeigu į geresnius žemės sklypus, tokia pat proporcija kylant derlingumui, būtų įdėta daugiau papildomo kapitalo negu į žemę *A* arba jei papildomi kapitalo įdėjimai į geresnius žemės sklypus pakeltų našumo normą. Abiem atvejais skirtumai didėtų.

Piniginė renta sumažėja, jei pagerinimas, kuris įvyksta dėl papildomo kapitalo įdėjimo, sumažindamas visus skirtumus arba dalį jų, labiau veikia *A* negu *B* ir *C*. Ji sumažėja tuo daugiau, kuo mažiau pakyla geriausiųjų žemės sklypų našumas. Nuo to, kokio didumo yra daromos įtakos skirtumas, priklauso tai, ar renta grūdais pakils, sumažės ar liks nepasikeitusi.

Piniginė renta, taip pat ir renta grūdais, pakils arba tuo atveju, kai į žemę, duodančią rentą, nesikeičiant santykiniam įvairių žemių papildomo derlingumo skirtumui, bus įdėta daugiau

papildomo kapitalo negu į žemę *A*, neduodančią rentos, ir daugiau kapitalo bus įdėta į žemę, kuri duoda didesnę rentą, negu į žemę, kuri duoda mažesnę rentą; arba tuo atveju, kai, įdedant vienodą papildomą kapitalą, derlingumas daugiau pakyla geresnėje ir geriausioje žemėje negu žemėje *A*, būtent, piniginė renta ir renta grūdais pakyla sutinkamai su tuo, kokiu mastu šis aukštesnių rūšių žemės derlingumo padidėjimas yra didesnis už žemesnių kategorijų derlingumo padidėjimą.

Tačiau visomis aplinkybėmis renta santykinai kyla, kai gamybinio pajėgumo padidėjimas yra papildomo kapitalo įdėjimo pasekmė, o ne tik padidėjusio derlingumo pasekmė, kapitalo įdėjimui nesikeičiant. Tai yra absoliutus požiūris, kuris rodo, kad šiuo atveju, kaip ir visais ankstesniaisiais, renta ir padidėjusi renta nuo akro (taip pat kaip diferencinės rentos I atveju viso dirbamo ploto vidutinės rentos lygis) yra padidėjusio kapitalo įdėjimo į žemę pasekmė, ir čia neturi reikšmės, ar šis papildomas įdėjimas funkcionuoja esant pastoviai našumo normai ir nepasikeitusioms arba sumažėjusioms kainoms, ar jis funkcionuoja mažėjant našumo normai ir esant nepasikeitusioms arba sumažėjusioms kainoms, ar jis funkcionuoja kylant našumo normai ir esant sumažėjusioms kainoms. Nes mūsų prielaida: nesikeičianti kaina, papildomo kapitalo našumo normai nesikeičiant, mažėjant arba kylant, ir sumažėjusi kaina, našumo normai nesikeičiant, mažėjant arba kylant, išsprendžiama taip: nesikeičianti papildomo kapitalo našumo norma, kainai nesikeičiant arba mažėjant, mažėjanti našumo norma, kainai nesikeičiant arba mažėjant, kylanti našumo norma, kainai nesikeičiant arba mažėjant. Nors visais šiais atvejais renta gali likti nepasikeitusi ir gali sumažėti, ji sumažėtų dar daugiau, jei, kitoms aplinkybėms esant vienodoms, derlingumo pakilimo sąlyga nebūtų papildomas kapitalo įdėjimas. Tokiu atveju papildomas kapitalo įdėjimas visada yra santykinio rentos didumo priežastis, nors absoliučiai ji ir sumažėtų.

KETURIASDEŠIMT TREČIASIS SKIRSNIS

DIFERENCINĖ RENTA II.— TREČIASIS ATVEJIS: KYLANTI GAMYBOS KAINA

{Gamybos kainos kilimo prielaida yra ta, kad blogiausios kokybės žemės, neduodančios rentos, našumas mažėja. Gamybos kaina, kurią esame paėmę kaip reguliuojančią, gali pakilti virš 3 sv. st. už kvarterį tik tuo atveju, jei $2^1/_2$ sv. st., įdėti į žemę *A*, pradėtų gaminti mažiau negu 1 kvarterį, arba jei 5 sv. st. pradėtų gaminti mažiau negu 2 kvarterius, arba jei reikėtų dirbti dar blogesnės kokybės žemę negu žemė *A*.

Kapitalo antrojo įdėjimo našumui nesikeičiant arba net kylant, tai būtų galima tik tada, jei pirmojo $2^1/_2$ sv. st. kapitalo įdėjimo našumas sumažėtų. Šis atvejis pasitaiko gana dažnai. Pavyzdžiui, jei dėl paviršutiniško arimo nualintas viršutinis dirvos sluoksnis, dirbant senąja sistema, duoda vis mažesnį derlių, o paskui giliau suarus iškeltas į paviršių apatinis sluoksnis, racionaliai jį dirbant, vėl pradeda duoti didesnį derlių negu anksčiau. Bet šis specialus atvejis, tiksliai kalbant, nagrinėjamojo klausimo neliečia. *Pirmojo* $2^1/_2$ sv. st. kapitalo įdėjimo našumui sumažėjus, geresnėse žemėse, net jei tarsime esant jose analogiškas sąlygas, diferencinė renta I sumažėja; tačiau čia mes nagrinėjame tik diferencinę rentą II. Bet kadangi šio specialaus atvejo negali įvykti, jei nenumatomas diferencinės rentos II buvimas, ir kadangi jis faktiškai parodo modifikuotos diferencinės rentos I grįžtamąjį poveikį diferencinei rentai II, tai mes duodame šio atvejo pavyzdį [žr. VII lentelę].

Piniginė renta, kaip ir piniginės įplaukos, lieka tos pačios kaip II lentelėje. Padidėjusi reguliuojanti gamybos kaina kaip tik padengia tai, kas yra prarasta produkto kiekio atžvilgiu; kadangi ši kaina ir produkto kiekis yra pasikeitę atvirkščia proporcija, tai savaime suprantama, kad jų sandauga lieka tokia kaip anksčiau.

VII LENTELĖ

Žemės rūšis	Akrai	Kapitalo įdėjimai sv. st.	Pelnas sv. st.	Gamybos kaina sv. st.	Produktas kvart.	Pardavimo kaina sv. st.	Įplaukos sv. st.	Renta grūdais kvart.	Piniginė renta sv. st.	Rentos norma
A . . .	1	$2\frac{1}{2}+2\frac{1}{2}$	1	6	$\frac{1}{2}+1\frac{1}{4}=1\frac{3}{4}$	$3\frac{3}{7}$	6	0	0	0
B . . .	1	$2\frac{1}{2}+2\frac{1}{2}$	1	6	$1\ +2\frac{1}{2}=3\frac{1}{2}$	$3\frac{3}{7}$	12	$1\frac{3}{4}$	6	120%
C . . .	1	$2\frac{1}{2}+2\frac{1}{2}$	1	6	$1\frac{1}{2}+3\frac{3}{4}=5\frac{1}{4}$	$3\frac{3}{7}$	18	$3\frac{1}{2}$	12	240%
D . . .	1	$2\frac{1}{2}+2\frac{1}{2}$	1	6	$2\ +5\ =7$	$3\frac{3}{7}$	24	$5\frac{1}{4}$	18	360%
	—	20	—	—	$17\frac{1}{2}$	—	60	$10\frac{1}{2}$	36	240%

Aukščiau minėtu atveju mes tarėme, kad antrojo kapitalo įdėjimo gamybinis pajėgumas yra didesnis negu pradinis pirmojo įdėjimo našumas. Dalykas nepasikeis, jei mes tarsime, kad antrojo kapitalo įdėjimo našumas yra tik toks, koks iš pradžių buvo pirmojo įdėjimo rezultatas; tada gauname:

VIII LENTELĖ

Žemės rūšis	Akrai	Kapitalo įdėjimai sv. st.	Pelnas sv. st.	Gamybos kaina sv. st.	Produktas kvart.	Pardavimo kaina sv. st.	Įplaukos sv. st.	Renta: grūdais kvart.	Renta: piniginė sv. st.	Pridėtinio pelno norma
A . . .	1	$2\frac{1}{2}+2\frac{1}{2}=5$	1	6	$\frac{1}{2}+1=1\frac{1}{2}$	4	6	0	0	0
B . . .	1	$2\frac{1}{2}+2\frac{1}{2}=5$	1	6	$1\ +2=3$	4	12	$1\frac{1}{2}$	6	120%
C . . .	1	$2\frac{1}{2}+2\frac{1}{2}=5$	1	6	$1\frac{1}{2}+3=4\frac{1}{2}$	4	18	3	12	240%
D . . .	1	$2\frac{1}{2}+2\frac{1}{2}=5$	1	6	$2\ +4=6$	4	24	$4\frac{1}{2}$	18	360%
	—	20	—	—	15	—	60	9	36	240%

Ir čia vienodu santykiu didėjanti gamybos kaina sąlygoja tai, kad našumo sumažėjimas pilnutinai išsilygina tiek įplaukų, tiek ir piniginės rentos atžvilgiu.

Grynu pavidalu trečiasis atvejis pasireiškia tik tada, kai antrojo kapitalo įdėjimo našumas mažėja, kai tuo tarpu pirmojo įdėjimo našumas nesikeičia, kaip tai visur buvo tariama pirmuoju

ir antruoju atveju. Diferencinė renta I čia nėra paliečiama ir pasikeičia tik ta dalis, kuri kyla iš diferencinės rentos II. Mes duodame du pavyzdžius; tariame, kad pirmajame pavyzdyje antrojo kapitalo įdėjimo našumas yra sumažėjęs $^1/_2$, antrajame — $^1/_4$.

IX LENTELĖ

Zemės rūšis	Akrai	Kapitalo įdėjimai sv. st.	Pelnas sv. st.	Gamybos kaina sv. st.	Produktas kvart.	Pardavimo kaina sv. st.	Įplaukos sv. st.	Renta grūdais kvart.	Renta piniginė sv. st.	Rentos norma
A . . .	1	$2\frac{1}{2}+2\frac{1}{2}=5$	1	6	$1+\frac{1}{2}=1\frac{1}{2}$	4	6	0	0	0
B . . .	1	$2\frac{1}{2}+2\frac{1}{2}=5$	1	6	$2+1=3$	4	12	$1\frac{1}{2}$	6	120%
C . . .	1	$2\frac{1}{2}+2\frac{1}{2}=5$	1	6	$3+1\frac{1}{2}=4\frac{1}{2}$	4	18	3	12	240%
D . . .	1	$2\frac{1}{2}+2\frac{1}{2}=5$	1	6	$4+2=6$	4	24	$4\frac{1}{2}$	18	360%
	—	20	—	—	15	—	60	9	36	240%

IX lentelė yra tokia pat kaip ir VIII lentelė, tik VIII lentelėje našumo sumažėjimas tenka pirmajam kapitalo įdėjimui, IX lentelėje — antrajam.

X LENTELĖ

Zemės rūšis	Akrai	Kapitalo įdėjimai sv. st.	Pelnas sv. st.	Gamybos kaina sv. st.	Produktas kvart.	Pardavimo kaina sv. st.	Įplaukos sv. st.	Renta grūdais kvart.	Renta piniginė sv. st.	Rentos norma
A . . .	1	$2\frac{1}{2}+2\frac{1}{2}=5$	1	6	$1+\frac{1}{4}=1\frac{1}{4}$	$4\frac{4}{5}$	6	0	0	0
B . . .	1	$2\frac{1}{2}+2\frac{1}{2}=5$	1	6	$2+\frac{1}{2}=2\frac{1}{2}$	$4\frac{4}{5}$	12	$1\frac{1}{4}$	6	120%
C . . .	1	$2\frac{1}{2}+2\frac{1}{2}=5$	1	6	$3+\frac{3}{4}=3\frac{3}{4}$	$4\frac{4}{5}$	18	$2\frac{1}{2}$	12	240%
D . . .	1	$2\frac{1}{2}+2\frac{1}{2}=5$	1	6	$4+1=5$	$4\frac{4}{5}$	24	$3\frac{3}{4}$	18	360%
	—	20	—	24	$12\frac{1}{2}$	—	60	$7\frac{1}{2}$	36	240%

Ir šioje lentelėje bendrosios įplaukos, piniginės rentos suma ir rentos norma lieka tokios pat kaip II, VII ir VIII lentelėje, nes produktas ir pardavimo kaina vėl yra pasikeitę atvirkščia proporcija, o kapitalo įdėjimas yra likęs toks pat.

Bet kaip yra kitu atveju, kuris yra galimas gamybos kainai kylant, būtent tuo atveju, kai pradedama dirbti blogesnė žemė, kurios iki šiol neišsimokėjo dirbti?

Tarkime, kad tokia žemė, kurią mes pažymėsime *a*, patenka į konkuruojančių žemių skaičių. Tuomet žemė *A*, kuri ligi šiol nedavė rentos, pradėtų duoti rentą, ir anksčiau pateiktos VII, VIII ir X lentelės įgautų tokį pavidalą:

VIIa LENTELĖ

Žemės rūšis	Akrai	Kapitalas sv. st.	Pelnas sv. st.	Gamybos kaina sv. st.	Produktas kvart.	Pardavimo kaina sv. st.	Įplaukos sv. st.	Renta kvart.	Renta sv. st.	Padidėjimas
a . . .	1	5	1	6	$1\frac{1}{2}$	4	6	0	0	0
A . . .	1	$2\frac{1}{2}+2\frac{1}{2}$	1	6	$\frac{1}{2}+1\frac{1}{4}=1\frac{3}{4}$	4	7	$\frac{1}{4}$	1	1
B . . .	1	$2\frac{1}{2}+2\frac{1}{2}$	1	6	$1+2\frac{1}{2}=3\frac{1}{2}$	4	14	2	8	1+7
C . . .	1	$2\frac{1}{2}+2\frac{1}{2}$	1	6	$1\frac{1}{2}+3\frac{3}{4}=5\frac{1}{4}$	4	21	$3\frac{3}{4}$	15	1+2×7
D . . .	1	$2\frac{1}{2}+2\frac{1}{2}$	1	6	2 +5 =7	4	28	$5\frac{1}{2}$	22	1+3×7
	—	—	—	30	19	—	76	$11\frac{1}{2}$	46	—

VIIIa LENTELĖ

Žemės rūšis	Akrai	Kapitalas sv. st.	Pelnas sv. st.	Gamybos kaina sv. st.	Produktas kvart.	Pardavimo kaina sv. st.	Įplaukos sv. st.	Renta kvart.	Renta sv. st.	Padidėjimas
a . . .	1	5	1	6	$1\frac{1}{4}$	$4\frac{4}{5}$	6	0	0	0
A . . .	1	$2\frac{1}{2}+2\frac{1}{2}$	1	6	$\frac{1}{2}+1=1\frac{1}{2}$	$4\frac{4}{5}$	$7\frac{1}{5}$	$\frac{1}{4}$	$1\frac{1}{5}$	$1\frac{1}{5}$
B . . .	1	$2\frac{1}{2}+2\frac{1}{2}$	1	6	1 +2=3	$4\frac{4}{5}$	$14\frac{2}{5}$	$1\frac{3}{4}$	$8\frac{2}{5}$	$1\frac{1}{5}+7\frac{1}{5}$
C . . .	1	$2\frac{1}{2}+2\frac{1}{2}$	1	6	$1\frac{1}{2}+3=4\frac{1}{2}$	$4\frac{4}{5}$	$21\frac{3}{5}$	$3\frac{1}{4}$*	$15\frac{3}{5}$	$1\frac{1}{5}+2\times7\frac{1}{5}$
D . . .	1	$2\frac{1}{2}+2\frac{1}{2}$	1	6	2 +4=6	$4\frac{4}{5}$	$28\frac{4}{5}$	$4\frac{3}{4}$	$22\frac{4}{5}$	$1\frac{1}{5}+3\times7\frac{1}{5}$
	5	—	—	30	$16\frac{1}{4}$	—	78	10**	48	—

* 1894 m. leidime — $2\frac{1}{4}$. *Red.*

** Ten pat — 9. *Red.*

Xa LENTELĖ

Žemės rūšis	Akrai	Kapitalas sv. st.	Pelnas sv. st.	Gamybos kaina sv. st.	Produktas kvart.	Pardavimo kaina sv. st.	Įplaukos sv. st.	Renta kvart.	Renta sv. st.	Padidėjimas
a . . .	1	5	1	6	$1^1/_8$	$5^1/_3$	6	0	0	0
A . . .	1	$2^1/_2+2^1/_2$	1	6	$1+\ ^1/_4=1^1/_4$	$5^1/_3$	$6^2/_3$	$^1/_8$	$^2/_3$	$^2/_3$
B . . .	1	$2^1/_2+2^1/_2$	1	6	$2+\ ^1/_2=2^1/_2$	$5^1/_3$	$13^1/_3$	$1^3/_8$	$7^1/_3$	$^2/_3+6^2/_3$
C . . .	1	$2^1/_2+2^1/_2$	1	6	$3+\ ^3/_4=3^3/_4$	$5^1/_3$	20	$2^5/_8$	14	$^2/_3+2\times6^2/_3$
D . . .	1	$2^1/_2+2^1/_2$	1	6	$4+1\ =5$	$5^1/_3$	$26^2/_3$	$3^7/_8$	$20^2/_3$	$^2/_3+3\times6^2/_3$
	—	—	—	30	$13^5/_8$	—	$72^2/_3$	8	$42^2/_3$	—

Prijungus žemę *a*, susidaro nauja diferencinė renta I; šiuo nauju pagrindu po to susidaro diferencinė renta II, taip pat pakeistinio pavidalo. Kiekvienoje iš trijų aukščiau pateiktųjų lentelių žemė *a* yra skirtingo derlingumo; proporcingai didėjančių derlingumo laipsnių eilė prasideda tiktai nuo *A*. Atitinkamai pasiskirsto ir kylančių rentų eilė. Renta, gaunama iš rentą duodančios blogiausios žemės, kuri anksčiau neduodavo rentos, yra pastovus dydis, kuris paprastai pridedamas prie visų aukštesnių rentų; tik atskaičius šį pastovų dydį, aiškiai pasirodo aukštesnių rentų skirtumų eilė ir jos paralelizmas su eile, pažyminčia įvairių rūšių žemių derlingumą. Visose lentelėse įvairūs derlingumo laipsniai, nuo *A* iki *D*, santykiauja vienas su kitu kaip $1:2:3:4$ ir atitinkamai santykiauja viena su kita rentos:
VIIa lentelėje kaip $1:1+7:1+2\times7:1+3\times7$,
VIIIa lentelėje kaip $1^1/_5:1^1/_5+7^1/_5:1^1/_5+2\times7^1/_5:1^1/_5+3\times7^1/_5$,
Xa lentelėje kaip $^2/_3:{}^2/_3+6^2/_3:{}^2/_3+2\times6^2/_3:{}^2/_3+3\times6^2/_3$.
Trumpai tariant: jei renta iš $A = n$, o betarpiškai aukštesnio derlingumo žemės renta $= n+m$, tai eilė bus tokia:
$n:n+m:n+2m:n+3m$ ir t. t.— *F. E.*}

{Kadangi aukščiau nurodytas trečiasis atvejis rankraštyje nebuvo smulkiau išnagrinėtas,— ten tėra jo antraštė,— tai redaktoriaus uždavinys buvo kiek galint jį papildyti, kaip yra aukščiau padaryta. Bet jis dar turi padaryti bendras išvadas, kurios išplaukia iš viso ankstesnio nagrinėjimo, skirto diferencinei rentai II, jos trims svarbiausiems atvejams bei devyniems išvestiniams atvejams. Tačiau rankraštyje pateiktieji pavyzdžiai šiam tikslui mažai tetinka. Pirma, juose palyginami žemės sklypai, kurių įplaukos santykiauja su vienodo dydžio plotais, kaip $1:2:3:4$;

vadinasi, yra imami skirtumai, kurie jau iš pat pradžių yra smarkiai perdėti ir kurie, toliau vystant šiuo pagrindu padarytas prielaidas ir apskaičiavimus, atveda į visiškai neįsivaizduojamus skaičių santykius. Antra, jie duoda pagrindą visiškai neteisingam supratimui. Jeigu, esant tokiems derlingumo laipsniams, kurie santykiauja vienas su kitu kaip 1 : 2 : 3 : 4 ir t. t., gaunama rentų eilė 0 : 1 : 2 : 3 ir t. t., tai tuojau pat atsiranda pagunda išvesti antrąją eilę iš pirmosios ir rentų dvigubą, trigubą ir t. t. padidėjimą aiškinti viso produkto dvigubu, trigubu ir t. t. padidėjimu. Bet tai būtų visai klaidinga. Rentos santykiauja kaip 0 : 1 : 2 : 3 : 4 ir tuo atveju, kai derlingumo laipsniai santykiauja kaip $n : n+1 : n+2 : n+3 : n+4$; rentos santykiauja viena su kita ne kaip derlingumo *laipsniai,* bet kaip derlingumo *skirtumai;* be to, rentos neduodanti žemė laikoma nuliniu tašku.

Originalo lenteles reikėtų duoti tekstui paaiškinti. Bet tam, kad būtų galima gauti vaizdingą pagrindą žemiau pateikiamiems nagrinėjimo rezultatams, aš toliau duodu naują eilę lentelių, kuriose įplaukos yra parodytos bušeliais ($^1/_8$ kvarterio, arba 36,35 litro) ir šilingais (= markei).

Pirmoji (XI) lentelė atitinka ankstesniąją I lentelę. Ji duoda įplaukas ir rentas penkioms įvairios kokybės *A—E* žemėms, padarius *pirmąjį* 50 šil. kapitalo įdėjimą, kuris kartu su 10 šil. pelnu duoda visą 60 šil. gamybos kainą vienam akrui. Gaunamų grūdų kiekiai yra paimti maži: 10, 12, 14, 16, 18 bušelių nuo akro. Čia yra gaunama reguliuojanti gamybos kaina = 6 šil. už bušelį.

Sekančios 13 lentelių atitinka tris diferencinės rentos II atvejus, kurie yra išnagrinėti šiame ir dviejuose ankstesniuose skirsniuose, kur *papildomas* kapitalo įdėjimas į tą pačią žemę yra lygus 50 šil. akrui, gamybos kainai nesikeičiant, mažėjant ir didėjant. Kiekvienas šių atvejų savo ruožtu yra pavaizduotas taip, kaip jis susidaro antrojo kapitalo įdėjimo našumui, palyginti su pirmojo įdėjimo našumu, 1) nesikeičiant, 2) mažėjant, 3) didėjant. Kartu gaunami dar keli ypatingai akivaizdūs variantai.

I atveju: Nesikeičianti gamybos kaina, mes turime:

1 variantas: Nesikeičiantis antrojo kapitalo įdėjimo našumas (XII lentelė).

2 „ Mažėjantis našumas. Tai gali įvykti tik tuo atveju, jeigu į žemę *A* nėra padaromas antras įdėjimas. Be to, čia yra arba

a) taip, kad žemė *B* taip pat neduoda rentos (XIII lentelė), arba

b) taip, kad žemė *B* nepasidaro žeme, kuri visai neduotų rentos (XIV lentelė).

3 „ Kylantis našumas (XV lentelė). Ir šis atvejis nenumato antrojo kapitalo įdėjimo į žemę *A*.

II atveju: Mažėjanti gamybos kaina, mes turime:
1 variantas: Nesikeičiantis antrojo įdėjimo našumas (XVI lentelė).
2 „ Mažėjantis našumas (XVII lentelė). Abu šie variantai sąlygoja tai, kad žemė *A* daugiau nebeįeina į konkuruojančių žemių skaičių, žemė *B* daugiau neneduoda rentos ir reguliuoja gamybos kainą.
3 „ Kylantis našumas (XVIII lentelė). Čia žemė *A* lieka reguliuojanti žemė.

III atveju: Kylanti gamybos kaina, įmanomi du galimumai: žemė *A* gali likti žeme, kuri neduoda rentos ir reguliuoja kainą, arba blogesnės kokybės žemė negu *A* pradeda konkuruoti ir reguliuoja kainą, vadinasi, *A* tokiu atveju duoda rentą.

Pirmasis galimumas: Žemė *A* lieka reguliuojanti žemė.
1 variantas: Nesikeičiantis antrojo įdėjimo našumas (XIX lentelė). Tai yra galima tik darant prielaidą, kad pirmojo įdėjimo našumas mažėja.
2 „ Mažėjantis antrojo įdėjimo našumas (XX lentelė). Tai nepašalina galimybės, kad pirmojo įdėjimo našumas nesikeičia.
3 „ Kylantis antrojo įdėjimo našumas (XXI* lentelė). Tai vėl sąlygoja mažėjantį pirmojo įdėjimo našumą.

Antrasis galimumas: Pradeda konkuruoti blogesnės kokybės žemė (pažymėta *a*); žemė *A* duoda rentą.
1 variantas: Nesikeičiantis antrojo įdėjimo našumas (XXII lentelė).
2 „ Mažėjantis našumas (XXIII lentelė).
3 „ Kylantis našumas (XXIV lentelė).

Šie trys variantai atitinka bendrąsias problemos sąlygas ir neduoda pagrindo jokioms pastaboms.

Dabar mes pateiksime lenteles:

XI LENTELĖ

Žemės rūšis	Gamybos kaina šil.	Produktas bušeliais	Pardavimo kaina šil.	Įplaukos šil.	Renta šil.	Rentos padidėjimas
A . . .	60	10	6	60	0	0
B . . .	60	12	6	72	12	12
C . . .	60	14	6	84	24	2×12
D . . .	60	16	6	96	36	3×12
E . . .	60	18	6	108	48	4×12
	—	—	—	—	120	10×12

* 1894 m. leidime — XIX. *Red.*

Padarius antrąjį kapitalo įdėjimą į tą pačią žemę.
Pirmasis atvejis: Gamybos kainai nesikeičiant.
1 variantas: Nesikeičiant antrojo kapitalo įdėjimo našumui.

XII LENTELĖ

Žemės rūšis	Gamybos kaina šil.	Produktas bušeliais	Pardavimo kaina šil.	Įplaukos šil.	Renta šil.	Rentos padidėjimas
A	60+60=120	10+10=20	6	120	0	0
B	60+60=120	12+12=24	6	144	24	24
C	60+60=120	14+14=28	6	168	48	2×24
D	60+60=120	16+16=32	6	192	72	3×24
E	60+60=120	18+18=36	6	216	96	4×24
	—	—	—	—	240	10×24

2 variantas: Mažėjant antrojo kapitalo įdėjimo našumui; į žemę *A* nepadarytas antras įdėjimas.
1) Kai žemė *B* daugiau nebeduoda rentos.

XIII LENTELĖ

Žemės rūšis	Gamybos kaina šil.	Produktas bušeliais	Pardavimo kaina šil.	Įplaukos šil.	Renta šil.	Rentos padidėjimas
A	60	10	6	60	0	0
B	60+60=120	12+ 8 =20	6	120	0	0
C	60+60=120	14+ 9⅓=23⅓	6	140	20	20
D	60+60=120	16+10⅔=26⅔	6	160	40	2×20
E	60+60=120	18+12* =30	6	180	60	3×20
	—	—	—	—	120	6×20

* 1894 m. leidime — 20. *Red.*

2) Kai žemė *B* ne visai nustoja davusi rentą.

XIV LENTELĖ

Žemės rūšis	Gamybos kaina šil.	Produktas bušeliais	Pardavimo kaina šil.	Įplaukos šil.	Renta šil.	Rentos padidėjimas
A	60	10	6	60	0	0
B	60+60=120	12+ 9 =21	6	126	6	6
C	60+60=120	14+10½=24½	6	147	27	6+21
D	60+60=120	16+12 =28	6	168	48	6+2×21
E	60+60=120	18+13½=31½	6	189	69	6+3×21
	—	—	—	—	150	4×6+6×21

3 variantas: Kylant antrojo kapitalo įdėjimo našumui; čia į žemę *A* taip pat nepadaromas antras įdėjimas.

XV LENTELĖ

Žemės rūšis	Gamybos kaina šil.	Produktas bušeliais	Pardavimo kaina šil.	Įplaukos šil.	Renta šil.	Rentos padidėjimas
A	60	10	6	60	0	0
B	60+60=120	12+15 =27	6	162	42	42
C	60+60=120	14+17½=31½	6	189	69	42+27
D	60+60=120	16+20 =36	6	216	96	42+2×27
E	60+60=120	18+22½=40½	6	243	123	42+3×27
	—	—	—	—	330	4×42+6×27

Antrasis atvejis: Gamybos kainai mažėjant.

1 variantas: Nesikeičiant antrojo kapitalo įdėjimo našumui; žemė *A* iškrinta iš konkurencijos, žemė *B* daugiau nebeduoda rentos.

XVI LENTELĖ

Žemės rūšis	Gamybos kaina šil.	Produktas bušeliais	Pardavimo kaina šil.	Įplaukos šil.	Renta šil.	Rentos padidėjimas
B	60+60=120	12+12=24	5	120	0	0
C	60+60=120	14+14=28	5	140	20	20
D	60+60=120	16+16=32	5	160	40	2×20
E	60+60=120	18+18=36	5	180	60	3×20
	—	—	—	—	120	6×20

2 variantas: Mažėjant antrojo kapitalo įdėjimo našumui; žemė *A* iškrinta iš konkurencijos, žemė *B* daugiau nebeduoda rentos.

XVII LENTELĖ

Žemės rūšis	Gamybos kaina šil.	Produktas bušeliais	Pardavimo kaina šil.	Įplaukos šil.	Renta šil.	Rentos padidėjimas
B	60+60=120	12+ 9 =21	5$^{5}/_{7}$	120	0	0
C	60+60=120	14+10$^{1}/_{2}$=24$^{1}/_{2}$	5$^{5}/_{7}$	140	20	20
D	60+60=120	16+12 =28	5$^{5}/_{7}$	160	40	2×20
E	60+60=120	18+13$^{1}/_{2}$=31$^{1}/_{2}$	5$^{5}/_{7}$	180	60	3×20
	—	—	—	—	120	6×20

3 variantas: Kylant antrojo kapitalo įdėjimo našumui; žemė *A* toliau konkuruoja. Žemė *B* duoda rentą.

XVIII LENTELĖ

Žemės rūšis	Gamybos kaina šil.	Produktas bušeliais	Pardavimo kaina šil.	Įplaukos šil.	Renta šil.	Rentos padidėjimas
A	60+60=120	10+15=25	4$^{4}/_{5}$	120	0	0
B	60+60=120	12+18=30	4$^{4}/_{5}$	144	24	24
C	60+60=120	14+21=35	4$^{4}/_{5}$	168	48	2×24
D	60+60=120	16+24=40	4$^{4}/_{5}$	192	72	3×24
E	60+60=120	18+27=45	4$^{4}/_{5}$	216	96	4×24
	—	—	—	—	240	10×24

Trečiasis atvejis: Gamybos kainai kylant.

A. Kai žemė *A*, kaip ir anksčiau, neduoda rentos ir reguliuoja kainą.

1 variantas: Antrojo kapitalo įdėjimo našumui nesikeičiant ir dėl to mažėjant pirmojo įdėjimo našumui.

XIX LENTELĖ

Žemės rūšis	Gamybos kaina šil.	Produktas bušeliais*	Pardavimo kaina šil.	Įplaukos šil.	Renta šil.	Rentos padidėjimas
A . . .	60+60=120	$7\frac{1}{2}+10=17\frac{1}{2}$	$6\frac{6}{7}$	120	0	0
B . . .	60+60=120	9 +12=21	$6\frac{6}{7}$	144	24	24
C . . .	60+60=120	$10\frac{1}{2}+14=24\frac{1}{2}$	$6\frac{6}{7}$	168	48	2×24
D . . .	60+60=120	12 +16=28	$6\frac{6}{7}$	192	72	3×24
E	60+60=120	$13\frac{1}{2}+18=31\frac{1}{2}$	$6\frac{6}{7}$	216	96	4×24
	—	—	—	—	240	10×24

2 variantas: Antrojo kapitalo įdėjimo našumui mažėjant; tai nepašalina galimybės, kad pirmojo įdėjimo našumas nepasikeis.

XX LENTELĖ

Žemės rūšis	Gamybos kaina šil.	Produktas bušeliais	Pardavimo kaina šil.	Įplaukos šil.	Renta šil.	Rentos padidėjimas
A	60+60=120	10+5=15	8	120	0	0
B	60+60=120	12+6=18	8	144	24	24
C	60+60=120	14+7=21	8	168	48	2×24
D	60+60=120	16+8=24	8	192	72	3×24
E	60+60=120	18+9=27	8	216	96	4×24
	—	—	—	—	240	10×24

* 1894 m. leidime į šią grafą per klaidą buvo patekę skaičiai iš XXI lentelės. Skaičiai pakeisti sutinkamai su prielaidomis. *Red.*

3 variantas: Antrojo kapitalo įdėjimo našumui kylant; dėl to, esant duotosioms prielaidoms, pirmojo įdėjimo našumas mažėja.

XXI LENTELĖ

Žemės rūšis	Gamybos kaina šil.	Produktas bušeliais	Pardavimo kaina šil.	Įplaukos šil.	Renta šil.	Rentos padidėjimas
A	60+60=120	5+12½=17½	6⁶/₇	120	0	0
B	60+60=120	6+15 =21	6⁶/₇	144	24	24
C	60+60=120	7+17½=24½	6⁶/₇	168	48	2×24
D	60+60=120	8+20 =28	6⁶/₇	192	72	3×24
E	60+60=120	9+22½=31½	6⁶/₇	216	96	4×24
	—	—	—	—	240	10×24

B. Kai blogesnė žemė (pažymėta raide *a*) pradeda reguliuoti kainą, ir todėl žemė *A* pradeda duoti rentą. Tai nepašalina galimybės, kad visuose variantuose antrojo įdėjimo našumas nesikeis.

1 variantas: Nesikeičiantis antrojo kapitalo įdėjimo našumas.

XXII LENTELĖ

Žemės rūšis	Gamybos kaina šil.	Produktas bušeliais	Pardavimo kaina šil.	Įplaukos šil.	Renta šil.	Rentos padidėjimas
a	120	16	7½	120	0	0
A	60+60=120	10+10=20	7½	150	30	30
B	60+60=120	12+12=24	7½	180	60	2×30
C	60+60=120	14+14=28	7½	210	90	3×30
D	60+60=120	16+16=32	7½	240	120	4×30
E	60+60=120	18+18=36	7½	270	150	5×30
	—	—	—	—	450	15×30

2 variantas: Mažėjantis antrojo kapitalo įdėjimo našumas.

XXIII LENTELĖ

Žemės rūšis	Gamybos kaina šil.	Produktas bušeliais	Pardavimo kaina šil.	Įplaukos šil.	Renta šil.	Rentos padidėjimas
a . . .	120	15	8	120	0	0
A . . .	60+60=120	10+ 7 1/2=17 1/2	8	140	20	20
B . . .	60+60=120	12+ 9 =21	8	168	48	20+28
C . . .	60+60=120	14+10 1/2=24 1/2	8	196	76	20+2×28
D . . .	60+60=120	16+12 =28	8	224	104	20+3×28
E . . .	60+60=120	18+13 1/2=31 1/2	8	252	132	20+4×28
	—	—	—	—	380	5×20+10×28

3 variantas: Kylantis antrojo kapitalo įdėjimo našumas.

XXIV LENTELĖ

Žemės rūšis	Gamybos kaina šil.	Produktas bušeliais	Pardavimo kaina šil.	Įplaukos šil.	Renta šil.	Rentos padidėjimas
a . . .	120	16	7 1/2	120	0	0
A . . .	60+60=120	10+12 1/2=22 1/2	7 1/2	168 3/4	48 3/4	15+33 3/4
B . . .	60+60=120	12+15 =27	7 1/2	202 1/2	82 1/2	15+2×33 3/4
C . . .	60+60=120	14+17 1/2=31 1/2	7 1/2	236 1/4	116 1/4	15+3×33 3/4
D . . .	60+60=120	16+20 =36	7 1/2	270	150	15+4×33 3/4
E . . .	60+60=120	18+22 1/2=40 1/2	7 1/2	303 3/4	183 3/4	15+5×33 3/4
	—	—	—	—	581 1/4	5×15+15×33 3/4

Iš šių lentelių išplaukia:

Pirmiausia tai, kad eilė rentų lygiai taip pat santykiauja viena su kita, kaip eilė derlingumo skirtumų, imant nuliniu tašku

reguliuojančią žemę, kuri neduoda rentos. Rentą apsprendžia ne absoliučios įplaukos, o tik įplaukų skirtumai. Ar įvairių rūšių žemės duos 1, 2, 3, 4, 5 bušelius ar 11, 12, 13, 14, 15 bušelių produkto nuo akro, rentos abiem atvejais sudarys eilę: 0, 1, 2, 3, 4 bušelius arba, atitinkamai, pinigines įplaukas už juos.

Bet kur kas svarbesnis yra rezultatas visos rentos sumos atžvilgiu, pakartotinai įdedant kapitalą į tą pačią žemę.

Penkiais atvejais iš išnagrinėtųjų trylikos atvejų kartu su kapitalo įdėjimu *dvigubai padidėja* ir bendroji rentų suma: vietoj 12 šil. × 10 ji pasidaro lygi 24 šil.× 10=240 šil. Šie atvejai yra tokie:

I atvejis, nesikeičianti kaina, 1 variantas: įdėjimus atitinkantis produkcijos padidėjimas (XII lentelė).

II atvejis, mažėjanti kaina, 3 variantas: augantis produkcijos didėjimas (XVIII lentelė).

III atvejis, kylanti kaina, pirmasis galimumas, kai žemė *A* yra reguliuojanti žemė, visuose trijuose variantuose (XIX, XX, XXI lentelė).

Keturiais atvejais renta pakyla *daugiau kaip dvigubai,* būtent:

I atvejis, 3 variantas, nesikeičianti kaina, bet augantis produkcijos didėjimas (XV lentelė). Rentų suma pakyla iki 330 šil.

III atvejis, antrasis galimumas, kai žemė *A* duoda rentą, visuose trijuose variantuose. (XXII lentelė, renta=30×15=450 šil., XXIII lentelė, renta = 20×5+28×10=380 šil.; XXIV lentelė, renta=15×5+$33^3/_4$×15=$581^1/_4$ šil.)

Vienu atveju ji *pakyla,* bet ne iki dvigubos sumos, palyginti su renta, gaunama padarius pirmąjį kapitalo įdėjimą:

I atvejis, nesikeičianti kaina, 2 variantas: mažėjantis antrojo įdėjimo našumas tokiomis sąlygomis, kai *B* ne visai nustoja davusi rentą. (XIV lentelė, renta=6×4+21×6=150 šil.)

Pagaliau tik trimis atvejais visuminė renta, padarius antrąjį kapitalo įdėjimą, visų rūšių žemėms lieka tokia pat, kaip ir padarius pirmąjį įdėjimą (XI lentelė); tai yra tie atvejai, kai žemė *A* nebedalyvauja konkurencijoje, o žemė *B* pasidaro reguliuojančia žeme ir, vadinasi, neduoda rentos. Tuo būdu ne tik atkrinta renta iš *B,* bet ji sumažėja kiekviename sekančiame rentų eilės naryje; tai apsprendžia rezultatą. Šie atvejai yra tokie:

I atvejis, 2 variantas, kai sąlygos yra tokios, kad žemė *A* iškrinta (XIII lentelė). Rentų suma yra lygi 20×6, vadinasi, 12× ×10=120, kaip ir XI lentelėje.

II atvejis, 1 ir 2 variantas. Čia, sutinkamai su mūsų prielaidomis, būtinai iškrinta žemė *A* (XVI ir XVII lentelė) ir rentų suma vėl yra lygi 20×6=12×10=120 šil.

Kitaip tariant, tai reiškia: didžiule visų galimų atvejų dauguma, padidėjus kapitalo įdėjimams į žemę, renta padidėja tiek

akrui žemės, kuri duoda rentą, tiek ir ypač savo bendrąja suma. Tik trimis atvejais iš išnagrinėtųjų trylikos atvejų jos bendroji suma lieka nepasikeitusi. Tai yra tie atvejai, kai blogiausios kokybės žemė, kuri lig šiol neduodavo rentos ir buvo reguliuojanti žemė, daugiau nebedalyvauja konkurencijoje, ir betarpiškai po jos einanti geresnės kokybės žemė užima jos vietą, t. y. daugiau nebeduoda rentos. Bet ir šiais atvejais geresnės kokybės žemių rentos padidėja palyginti su tomis rentomis, kurios yra atsiradusios dėl pirmojo kapitalo įdėjimo; jei renta iš *C* sumažėja nuo 24 iki 20, tai žemėms *D* ir *E* ji pakyla nuo 36 ir 48 iki 40 ir 60 šil.

Bendrosios rentų sumos sumažėjimas žemiau to lygio, kurį ji yra pasiekusi, padarius pirmąjį kapitalo įdėjimą (XI lentelė), būtų galimas tik tada, jei konkurencijoje daugiau nebedalyvautų ne tik žemė *A*, bet ir žemė *B*, vadinasi, reguliuojančiąja ir rentos neduodančia žeme pasidarytų žemė *C*.

Vadinasi, kuo daugiau įdedama kapitalo į žemę, kuo labiau tam tikroje šalyje yra išsivystęs žemės ūkis ir aplamai civilizacija, — tuo aukščiau pakyla renta — tiek nuo akro, tiek ir visa rentų suma, tuo kolosalesnė toji duoklė, kurią moka visuomenė stambiesiems žemvaldžiams pridėtinio pelno forma, kol visų rūšių jau dirbamos žemės tebėra pajėgios konkuruoti.

Šis dėsnis paaiškina nuostabų stambiųjų žemvaldžių klasės gajumą. Jokia kita visuomenės klasė negyvena taip išlaidžiai, kaip ši, jokia kita taip nepretenduoja į tradicinę, «luomui pritinkančią» prabangą, iš kur bebūtų gaunami šiam tikslui pinigai, jokia kita klasė tokia lengva širdimi nekaupia skolų ant skolų. Ir vis dėlto ji visada išsilaiko dėka kapitalo, kurį kiti žmonės yra įdėję į žemę ir kuris duoda jai rentas, visiškai neproporcingas pelnui, kurį iš jos gauna kapitalistas.

Bet tas pats dėsnis taip pat paaiškina, kodėl šis stambaus žemvaldžio gajumas palaipsniui išsenka.

Kai 1846 metais buvo panaikinti Anglijos grūdų muitai, anglų fabrikantai manė, kad jie tuo yra pavertę žemvaldinę aristokratiją pauperiais. Bet faktiškai ji pasidarė dar turtingesnė, negu yra buvusi kada nors anksčiau. Kaip tai atsitiko? Labai paprastai. Pirma, nuo šio momento iš žemės nuomininkų buvo pradėta reikalauti sutartimi, kad jie įdėtų 12 sv. st. vietoj 8 sv. st. į akrą per metus, ir, antra, žemvaldžiai, turėdami labai daug atstovų ir žemuosiuose rūmuose, pasiekė, kad jiems buvo suteikta stambi valstybinė subsidija savo žemėms drenuoti ir kitiems pastoviems pagerinimams atlikti. Kadangi niekur pilnutinai nebuvo iš apyvartos išstumta net blogiausia žemė, bet atsitikdavo — daugiausia — tai, kad ji buvo naudojama kitiems tikslams ir dauguma atvejų tik laikinai, — tai rentos pakilo proporcingai padidintiems kapitalo įdėjimams į žemę ir pasirodė, kad žemvaldinė aristokratija pateko į dar geresnes sąlygas negu anksčiau.

Tačiau nėra nieko amžino. Okeaniniai garlaiviai, šiaurės ir pietų Amerikos, o taip pat Indijos geležinkeliai įgalino konkuruoti Europos grūdų rinkose visiškai specifines žemes. Tai buvo, iš vienos pusės, šiaurės Amerikos prerijos, Argentinos pampos, stepės, kurios jau dėl savo natūralinių savybių buvo tinkamos arti, plėšininė žemė, kuri, net primityviai ją įdirbant ir netręšiant jos, ilgus metus davė gausų derlių. Iš antros pusės, tai buvo žemės rusų ir indų komunistinių bendruomenių, kurios turėjo parduoti dalį savo produkto, ir vis didėjančią dalį, kad gautų pinigų sumokėti mokesčiams, kuriuos iš jų išspausdavo, gana dažnai su kankinimų pagalba, negailestingas valstybės despotizmas. Šie produktai buvo parduodami nesiskaitant su gamybos kaštais, parduodami už kainą, kurią pasiūlydavo prekybininkas, nes valstietis iki mokėjimo termino žūt būt turėjo gauti pinigų. Ir prieš šitą konkurenciją — plėšininės stepių žemės ir nepakeliamų mokesčių prislėgtų rusų bei indų valstiečių konkurenciją, — Europos žemės nuomininkas ir valstietis senųjų rentų sąlygomis jau nebegalėjo laikytis. Dalis Europos žemės galutinai pasirodė nebepajėgianti konkuruoti grūdinių javų gamyboje, rentos visur nusmuko, Europai pasidarė bendra taisykle mūsų 2-sis atvejis, 2-sis variantas, būtent: mažėjanti grūdų kaina ir mažėjantis papildomų kapitalo įdėjimų našumas. Iš čia agrarų dejavimai nuo Škotijos iki Italijos ir nuo pietų Prancūzijos iki rytų Prūsijos. Laimei, dar toli gražu ne visos stepių žemės yra išartos; jų dar liko pakankamai tam, kad būtų susmukdyta visa stambioji Europos žemėvalda, na, priedui ir smulkioji.— *F. E.*}

Rubrikos, kuriose reikia išnagrinėti rentą, yra tokios:

A. Diferencinė renta.

1) Diferencinės rentos sąvoka. Iliustravimas vandens jėga. Perėjimas į žemdirbystės rentą tikrąja šio žodžio prasme.

2) Diferencinė renta I, kylanti iš skirtingo įvairių žemės sklypų derlingumo.

3) Diferencinė renta II, kylanti iš vienas po kito daromo kapitalo įdėjimo į tą pačią žemę. Diferencinė renta II yra išnagrinėtina:

a) gamybos kainai nesikeičiant,

b) mažėjant,

c) kylant.

Ir toliau

d) pridėtinio pelno virtimas renta.

4) Šios rentos įtaka pelno normai.

B. Absoliutinė renta.

C. Žemės kaina.

D. Baigiamosios pastabos apie žemės rentą.

Bendras rezultatas, gaunamas nagrinėjant diferencinę rentą, yra toks:

Pirma: Pridėtinis pelnas gali susidaryti įvairiais būdais. Iš vienos pusės, remiantis diferencine renta I, t. y. remiantis viso žemės ūkio kapitalo įdėjimu į žemės plotą, susidedantį iš įvairaus derlingumo žemių. Toliau, diferencinės rentos II pavidalu, remiantis įvairiu diferenciniu našumu, kurį turi vienas po kito daromi kapitalo įdėjimai į tą pačią žemę, t. y. remiantis didesniu našumu, išreikštu, pvz., kvarteriais kviečių, negu tas, kuris yra pasiekiamas tuo pačiu kapitalo įdėjimu į blogiausią žemę, kuri neduoda rentos, bet reguliuoja gamybos kainą. Bet kokiu būdu šis pridėtinis pelnas bekiltų, preliminarinė sąlyga tam, kad jis virstų renta, vadinasi, kad jis pereitų iš nuomininko rankų į žemės savininko rankas, visada yra ta, kad įvairios faktinės individualinės gamybos kainos (t. y. nepriklausomai nuo bendrosios rinką reguliuojančios gamybos kainos), kurias turi atskiri pavienių vienas po kito daromų kapitalo įdėjimų produktai, prieš tai išsilygintų į individualinę vidutinę gamybos kainą. Vieno akro produkto bendrosios reguliuojančios gamybos kainos perteklius virš šios jo individualinės vidutinės gamybos kainos sudaro rentą nuo akro ir apsprendžia jos dydį. Esant diferencinei rentai I, rezultatų skirtumai yra pastebimi patys savaime, nes jie yra gaunami įvairiuose žemės sklypuose, kurie yra vienas už kito ribų ir vienas šalia kito,— gaunami padarius tokį kapitalo įdėjimą į akrą, kuris yra laikomas normaliu, ir sutinkamai su tuo įdėjimu normaliai šį akrą įdirbant. Esant diferencinei rentai II, rezultatų skirtumus pirmiausia reikia padaryti pastebimus; iš tikrųjų, juos iš pradžių reikia paversti atgal į diferencinę rentą I, o tatai galima padaryti tik nurodytu būdu. Imkime, pvz., III lentelę, 624 psl.

Žemė *B* duoda, padarius pirmąjį $2^1/_2$ sv. st. įdėjimą, 2 kvarterius nuo akro, o padarius antrąjį vienodo didumo įdėjimą,— $1^1/_2$ kvarterio, iš viso — $3^1/_2$ kvarterio nuo to paties akro. Iš šių $3^1/_2$ kvarterių, surinktų iš tos pačios žemės, negalima atskirti, kokia dalis yra I kapitalo įdėjimo ir kokia — II kapitalo įdėjimo produktas. Iš tikrųjų $3^1/_2$ kvarterio yra viso 5 sv. st. kapitalo produktas; ir faktiškai dalykas tėra tas, kad $2^1/_2$ sv. st. kapitalas yra davęs 2 kvarterius, o 5 sv. st. kapitalas — ne 4, bet $3^1/_2$ kvarterio. Dalykas nė kiek nepasikeistų, jei šie 5 sv. st. duotų 4 kvarterius, vadinasi, abiejų kapitalo įdėjimų produktas būtų vienodas, arba net 5 kvarterius, kitaip tariant, antrasis kapitalo įdėjimas būtų davęs 1 kvarterį daugiau. Pirmųjų 2 kvarterių gamybos kaina yra $1^1/_2$ sv. st. už kvarterį, o antrųjų $1^1/_2$ kvarterio — 2 sv. st. už kvarterį. Todėl šie $3^1/_2$ kvarterio kartu kainuoja 6 sv. st. Tai yra individualinė viso produkto gamybos kaina — vidutiniškai 1 sv. st.

$14^2/_7$ šil. už kvarterį, apvaliais skaičiais, sakykime, $1^3/_4$ sv. st. Jei bendroji gamybos kaina, kurią apsprendžia žemė *A*, yra 3 sv. st., tai iš tos gamybos kainos gaunama pridėtinio pelno — $1^1/_4$ sv. st. už kvarterį ir, vadinasi, visiems $3^1/_2$ kvarteriams — $4^3/_8$ sv. st. Esant vidutinei gamybos kainai žemėje *B*, tai apvaliais skaičiais sudarys $1^1/_2$ kvarterio. Taigi pridėtinis pelnas, gaunamas iš *B*, pasireiškia atitinkama žemės *B* produkto dalimi, šiais $1^1/_2$ kvarterio, kurie sudaro grūdais išreikštą rentą ir kurie yra parduodami pagal bendrąją gamybos kainą, už $4^1/_2$ sv. st. Bet, atvirkščiai, perteklinį produktą, gaunamą nuo vieno žemės *B* akro, palyginti su tuo, kuris yra gaunamas nuo vieno žemės *A* akro, negalima laikyti be tolesnių nagrinėjimų pridėtiniu pelnu, todėl ir pridėtiniu produktu. Pagal mūsų prielaidą žemės *B* akras pagamina $3^1/_2$ kvarterio, žemės *A* akras — tik 1 kvarterį. Vadinasi, žemės *B* pagamintas perteklinis produktas yra $2^1/_2$ kvarterio, o pridėtinis produktas — tik $1^1/_2$ kvarterio; kadangi į žemę *B* yra įdėtas dvigubai didesnis kapitalas negu į žemę *A*, ir todėl visa gamybos kaina čia yra dvigubai didesnė. Jeigu į žemę *A* taip pat būtų įdėta 5 sv. st. ir našumo norma liktų ta pati, tai produktas būtų lygus 2 kvarteriams vietoj 1 kvarterio, ir tokiu būdu paaiškėtų, kad tikrąjį pridėtinį produktą galima rasti palyginus ne $3^1/_2$ ir 1, bet $3^1/_2$ ir 2; kad, vadinasi, jis yra lygus ne $2^1/_2$, o tik $1^1/_2$ kvarterio. Bet, toliau, jeigu į žemę *B* būtų padarytas trečias $2^1/_2$ sv. st. kapitalo įdėjimas, kuris duotų tik 1 kvarterį, kitaip tariant, šis kvarteris kainuotų 3 sv. st., kaip kvarteris, pagamintas žemėje *A*, tai jo pardavimo kaina — 3 sv. st. — tik padengtų visą gamybos kainą, duotų tik vidutinį pelną, bet jokio pridėtinio pelno, vadinasi,— ir nieko, kas galėtų virsti renta. Produktas nuo vieno bet kurios rūšies žemės akro, palyginti su produktu nuo vieno žemės *A* akro, neparodo nei to, ar jis yra vienodo ar didesnio kapitalo įdėjimo produktas, nei to, ar perteklinis produktas padengia tik gamybos kainą, ar jo atsiradimo priežastis yra aukštesnis papildomo kapitalo našumas.

Antra: papildomų kapitalo įdėjimų našumo normai mažėjant— ir šių įdėjimų riba, jeigu yra kalbama apie naujo pridėtinio pelno susidarymą, yra toks kapitalo įdėjimas, kuris padengia tik gamybos kainą, t. y. pagamina vieną kvarterį tiek pat brangiai, kaip toks pat kapitalo įdėjimas jį pagamina viename žemės *A* akre, t. y., pagal mūsų prielaidą, už 3 sv. st., — ši riba, kur visas kapitalo įdėjimas į vieną žemės *B* akrą nebeduoda rentos, būtų pasiekta, kaip išplaukia iš to, kas anksčiau išdėstyta, tada, kai vieno žemės *B* akro produkto individualinė vidutinė gamybos kaina pakiltų iki vieno žemės *A* akro produkto gamybos kainos lygio.

Jeigu į žemę *B* daromi tik tokie papildomi kapitalo įdėjimai, kurie padengia gamybos kainą ir, vadinasi, neduoda pridėtinio

pelno, todėl ir naujos rentos, tai, nors jie ir pakelia kvarterio individualinę vidutinę gamybos kainą, bet nepaliečia pridėtinio pelno, kuris yra susidaręs iš ankstesnių kapitalo įdėjimų, vadinasi, nepaliečia rentos, kuri gali atsirasti. Nes vidutinė gamybos kaina visada lieka žemesnė negu *A* gamybos kaina, ir jei kainos perteklius iš kvarterio ir sumažėja, tai kvarterių kiekis padidėja tokiu pat santykiu, kitaip tariant, bendrasis kainos perteklius lieka nepasikeitęs.

Minėtuoju atveju du pirmieji 5 sv. st. kapitalo įdėjimai į žemę *B* pagamina $3^1/_2$ kvarterio, vadinasi, pagal mūsų prielaidą, $1^1/_2$ kvarterio rentos = $4^1/_2$ sv. st. Jei čia prisidės trečias $2^1/_2$ sv. st. kapitalo įdėjimas, kuris pagamina tik vieną papildomą kvarterį, tai visa $4^1/_2$ kvarterio gamybos kaina (įskaitant 20% pelno) = =9 sv. st.; vadinasi, vidutinė kvarterio kaina = 2 sv. st. Tuo būdu vidutinė vieno kvarterio gamybos kaina žemėje *B* yra pakilusi nuo $1^5/_7$ iki 2 sv. st.; pridėtinis pelnas iš kvarterio, palyginti su reguliuojančia kaina žemėje *A*, yra sumažėjęs nuo $1^2/_7$ sv. st. iki 1 sv. st. Bet $1 \times 4^1/_2 = 4^1/_2$ sv. st., lygiai taip pat kaip anksčiau $1^2/_7 \times 3^1/_2 = 4^1/_2$ sv. st.

Jei mes tartume, kad į žemę *B* buvo padaryti dar ketvirtas ir penktas papildomi kapitalo įdėjimai, po $2^1/_2$ sv. st. kiekvienas, kurie pagamina vieną kvarterį tik pagal jo bendrąją gamybos kainą, tai visas produktas nuo akro dabar būtų $6^1/_2$ kvarterio, o visa jo gamybos kaina būtų 15 sv. st. Vidutinė vieno kvarterio gamybos kaina žemėje *B* vėl būtų pakilusi nuo 2* iki $2^4/_{13}$ sv. st., o pridėtinis pelnas iš kvarterio, palyginti su reguliuojančia gamybos kaina žemėje *A*, vėl sumažėtų nuo 1 iki $^9/_{13}$ sv. st. Bet ir šias $^9/_{13}$ sv. st. dabar reikėtų skaičiuoti $6^1/_2$ kvarterio, o ne $4^1/_2$ kvarterio kaip anksčiau. Ir $^9/_{13} \times 6^1/_2 = 1 \times 4^1/_2 = 4^1/_2$ sv. st.

Iš to, kas išdėstyta, pirmiausia išeina, kad šiomis aplinkybėmis nereikia jokio reguliuojančios gamybos kainos pakilimo, kad būtų galima padaryti papildomus kapitalo įdėjimus į rentą duodančias žemes net tokiu mastu, kada papildomas kapitalas visai nustoja davęs pridėtinį pelną ir duoda tik vidutinį pelną. Iš to, toliau, išeina, kad čia pridėtinio pelno suma nuo akro lieka nepasikeitusi, kaip besumažėtų pridėtinis pelnas iš kvarterio; šį sumažėjimą visada kompensuoja atitinkamas viename akre pagamintų kvarterių kiekio padidėjimas. Tam, kad vidutinė gamybos kaina pakiltų iki bendrosios gamybos kainos lygio (vadinasi, pasiektų 3 sv. st. žemėje *B*), turi būti padaryti tokie papildomi kapitalo įdėjimai, kurių produktas turėtų aukštesnę gamybos kainą negu 3 sv. st. dydžio reguliuojanti kaina. Bet mes pamatysime, jog vien šito taip pat nepakanka pakelti žemėje *B* pagaminto kvarterio

* 1894 m. leidime — 1. *Red.*

vidutinei gamybos kainai iki bendrosios gamybos kainos — 3 sv. st.— lygio.

Tarkime, kad žemėje *B* buvo pagaminta:

1) $3^1/_2$ kvarterio, kurių gamybos kaina, kaip ir anksčiau, = =6 sv. st.; vadinasi, du kapitalo įdėjimai po $2^1/_2$ sv. st. kiekvienas, ir abu duoda pridėtinį pelną, bet mažėjančio didumo.

2) 1 kvarteris už 3 sv. st.; kapitalo įdėjimas, kur individualinė gamybos kaina būtų lygi reguliuojančiai gamybos kainai.

3) 1 kvarteris už 4 sv. st.; kapitalo įdėjimas, kur individualinė gamybos kaina yra 25%* aukštesnė už reguliuojančią kainą. Tada mes turėtume $5^1/_2$ kvarterio nuo akro už 13 sv. st., ir kapitalo įdėjimas būtų $10^5/_6$ sv. st.**; pradinis kapitalo įdėjimas padidėtų keturis kartus, bet pirmojo kapitalo įdėjimo produktas nepadidėtų nė tris kartus.

$5^1/_2$ kvarterio už 13 sv. st. duoda vidutinę gamybos kainą — $2^4/_{11}$ sv. st. už kvarterį, vadinasi, jei reguliuojanti gamybos kaina yra 3 sv. st., perteklius yra $^7/_{11}$ sv. st. iš kvarterio; jis gali virsti renta. $5^1/_2$ kvarterio, parduodant juos pagal reguliuojančią kainą — po 3 sv. st., duoda $16^1/_2$ sv. st. Atskaičius gamybos kainą — 13 sv. st., lieka $3^1/_2$ sv. st. pridėtinio pelno, arba rentos; šie $3^1/_2$ sv. st., skaitant pagal žemėje *B* pagaminto kvarterio dabartinę vidutinę gamybos kainą, t. y. po $2^4/_{11}$ sv. st. už kvarterį, dabar sudaro $1^5/_{72}$ kvarterio***. Piniginė renta sumažėtų 1 sv. st., renta grūdais — maždaug $^1/_2$ kvarterio, bet, nepaisant to, kad ketvirtasis papildomas kapitalo įdėjimas į žemę *B* ne tik nepagamina pridėtinio pelno, bet duoda mažiau negu vidutinį pelną, kaip ir anksčiau, yra gaunamas pridėtinis pelnas ir renta. Jei tarsime, kad antrasis kapitalo įdėjimas, taip pat kaip ir trečiasis įdėjimas, gamina pagal kainą, viršijančią reguliuojančią gamybos kainą, tai visa produkcija bus: $3^1/_2$ kvarterio už 6 sv. st.+ 2 kvarteriai už 8 sv. st., iš viso $5^1/_2$ kvarterio už 14 sv. st. gamybos kainą. Vidutinė kvarterio gamybos kaina būtų = $2^6/_{11}$ sv. st., o tai duotų $^5/_{11}$ sv. st. perteklių. Šie $5^1/_2$ kvarterio, parduoti po 3 sv. st., duoda $16^1/_2$ sv. st.; atskaičius visą gamybos kainą — 14 sv. st., lieka $2^1/_2$ sv. st. rentai. Esant dabartinei vidutinei gamybos kainai žemėje *B*, tai sudarytų $^{55}/_{56}$ kvarterio. Vadinasi, renta vis dar yra gaunama, nors ir mažesnė negu anksčiau.

Šiaip ar taip, tai parodo, kad geresniuose žemės sklypuose, padarant papildomus kapitalo įdėjimus, kurių produktas kainuoja brangiau negu reguliuojanti gamybos kaina, renta, bent praktikos leidžiamose ribose,— turi ne išnykti, o tik sumažėti, iš vienos pusės, pagal tai, kokią viso įdėtojo kapitalo dalį sudaro šis mažiau

* — nuo 4 sv. st. *Red.*
** 1894 m. leidime — 10. *Red.*
*** Turi būti $1^{25}/_{62}$. *Red.*

našus kapitalas, o iš antros pusės — pagal jo našumo sumažėjimą. Vidutinė jo produkto kaina vis dar būtų žemesnė už reguliuojančią kainą ir todėl vis dar liktų pridėtinis pelnas, kuris galėtų virsti renta.

Dabar tarkime, kad vidutinė žemėje *B* pagaminto kvarterio kaina sutampa su bendrąja gamybos kaina, ir tai būtų pasekmė keturių vienas po kito daromų kapitalo įdėjimų ($2^1/_2$, $2^1/_2$, 5 ir 5 sv. st.), kurių našumas kaskart mažėtų:

	Kapitalas sv. st.	Pelnas sv. st.	Produktas kvart.	Gamybos kaina už kvart. sv. st.	Gamybos kaina iš viso sv. st.	Pardavimo kaina sv. st.	Įplaukos sv. st.	Rentos perteklius kvart.	Rentos perteklius sv. st.
1)	$2^1/_2$	$^1/_2$	2	$1^1/_2$	3	3	6	1	3
2)	$2^1/_2$	$^1/_2$	$1^1/_2$	2	3	3	$4^1/_2$	$^1/_2$	$1^1/_2$
3)	5	1	$1^1/_2$	4	6	3	$4^1/_2$	$-^1/_2$	$-1^1/_2$
4)	5	1	1	6	6	3	3	—1	—3
	15	3	6	—	18	—	18	0	0

Čia žemės nuomininkas parduoda kiekvieną kvarterį pagal jo individualinę gamybos kainą ir todėl visus kvarterius parduoda pagal vidutinę jų gamybos kainą vienam kvarteriui, kuri sutampa su reguliuojančia kaina — 3 sv. st. Todėl jis gauna už savo 15 sv. st. kapitalą, kaip ir anksčiau, 20% pelno = 3 sv. st. Bet renta yra išnykusi. Tad kurgi dingo perteklius, individualinėms kiekvieno kvarterio gamybos kainoms susilyginus su bendrąja gamybos kaina?

Pridėtinis pelnas iš pirmųjų $2^1/_2$ sv. st. buvo 3 sv. st.; iš antrųjų $2^1/_2$ sv. st. jis buvo $1^1/_2$ sv. st.; visas pridėtinis pelnas iš $^1/_3$ avansuotojo kapitalo, t. y. iš 5 sv. st., buvo = $4^1/_2$ sv. st.= 90%.

Padarius trečiąjį kapitalo įdėjimą, 5 sv. st. ne tik neduoda pridėtinio pelno, bet jo $1^1/_2$ kvarterio dydžio produktas, parduotas pagal bendrąją gamybos kainą, duoda $1^1/_2$ sv. st. minusą. Pagaliau, padarius ketvirtąjį taip pat 5 sv. st. dydžio kapitalo įdėjimą, jo 1 kvarterio dydžio produktas, parduotas pagal bendrąją gamybos kainą, duoda 3 sv. st. minusą. Vadinasi, abu kapitalo įdėjimai, paimti kartu, duoda $4^1/_2$ sv. st. minusą, lygų $4^1/_2$ sv. st. pridėtiniam pelnui, kuris buvo gautas iš pirmojo ir antrojo kapitalo įdėjimo.

Pridėtinis pelnas ir minusinis pelnas išsilygina. Todėl renta išnyksta. Bet faktiškai tai yra galima tik todėl, kad tie

pridedamosios vertės elementai, kurie sudarė pridėtinį pelną arba rentą, dabar dalyvauja susidarant vidutiniam pelnui. Žemės nuomininkas gauna šį vidutinį pelną — 3 sv. st. — už 15 sv. st., arba 20% pelną — rentos sąskaita.

Žemės *B* individualinės vidutinės gamybos kainos išsilyginimas su žemės *A* bendrąja gamybos kaina, reguliuojančia rinkos kainą, numato, kad skirtumą tarp pirmųjų kapitalo įdėjimų produkto individualinės kainos ir ją viršijančios reguliuojančiosios kainos vis labiau ir labiau išlygina ir galų gale panaikina skirtumas, kuriuo vėlesnių kapitalo įdėjimų produktas pradeda viršyti reguliuojančią kainą. Tuo būdu tai, kas atrodo kaip pridėtinis pelnas, kol pirmųjų kapitalo įdėjimų produktas yra parduodamas atskirai, palaipsniui pasidaro gamybos vidutinės kainos dalimi ir kartu dalyvauja susidarant vidutiniam pelnui, kol pagaliau vidutinis pelnas ją visiškai absorbuoja.

Jei į žemę *B* vietoj 15 sv. st. būtų įdėta tik 5 sv. st., o pastarosios lentelės papildomi $2^1/_2$ kvarterio būtų pagaminti tuo būdu, kad iš naujo būtų įdirbti $2^1/_2$ žemės *A* akro, įdedant $2^1/_2$ sv. st. kapitalą į vieną akrą, tai įdėtasis papildomas kapitalas sudarytų iš viso $6^1/_4$ sv. st., o visas įdėjimas į žemę *A* ir *B*, padarytas šiems 6 kvarteriams pagaminti, būtų tik $11^1/_4$ sv. st. vietoj 15 sv. st., ir visa jų gamybos kaina, įskaitant ir pelną, būtų $13^1/_2$ sv. st. Šie 6 kvarteriai, kaip ir anksčiau, būtų parduodami už 18 sv. st., bet kapitalo įdėjimas sumažėtų $3^3/_4$ sv. st., ir renta iš žemės *B* būtų, kaip ir anksčiau, $4^1/_2$ sv. st. nuo akro. Kitaip būtų, jei papildomiems $2^1/_2$ kvarterio pagaminti reikėtų panaudoti blogesnę žemę negu *A*, žemę *A*—1, *A*—2, vadinasi, kvarterio gamybos kaina šiems $1^1/_2$ kvarterio žemėje *A* — 1 būtų = 4 sv. st., o paskutiniam kvarteriui žemėje *A* — 2=6 sv. st. Tokiu atveju 6 sv. st. pasidarytų reguliuojančia vieno kvarterio gamybos kaina. Šie $3^1/_2$ kvarterio iš žemės *B* būtų parduoti už 21 sv. st. vietoj $10^1/_2$ sv. st., o tai duotų 15 sv. st. rentą vietoj $4^1/_2$ sv. st., o grūdais — $2^1/_2$ kvarterio rentą vietoj $1^1/_2$ kvarterio. Lygiai taip pat vienas kvarteris iš žemės *A* dabar duotų 3 sv. st. rentą = $= ^1/_2$ kvarterio.

Prieš nagrinėdami šį punktą toliau, padarysime dar vieną pastabą.

Žemėje *B* pagaminto kvarterio vidutinė kaina išsilygina, sutampa su žemės *A* reguliuojama vieno kvarterio bendrąja gamybos kaina — 3 sv. st., kai tik dalį viso kapitalo, kuris pagamina $1^1/_2$ kvarterio perteklių, atsveria ta viso kapitalo dalis, kuri pagamina $1^1/_2$ kvarterio mažiau. Kada būtent šis išsilyginimas įvyksta arba kiek nepakankamo gamybinio pajėgumo kapitalo turi būti šiam tikslui įdėta į žemę *B*, tai priklauso, jeigu yra duotas pirmųjų kapitalo įdėjimų pridėtinis našumas, nuo vėlesnių kapitalo įdėjimų santykinio nepakankamo našumo,— nepakankamo, paly-

ginti su vienodo dydžio kapitalo įdėjimo našumu blogiausioje reguliuojančioje žemėje *A*, arba nuo šių vėlesnių įdėjimų produkto individualinės gamybos kainos, palyginti su reguliuojančia kaina.

Iš to, kas anksčiau pasakyta, pirmiausia išeina:

Pirma. Kol papildomi kapitalai yra įdedami į tą pačią pridėtinio, nors ir mažėjančio našumo žemę, tol renta nuo akro — tiek grūdais, tiek ir piniginė renta, absoliučiai didėja, nors santykinai ji, palyginti su avansuotuoju kapitalu (vadinasi, pridėtinio pelno norma arba renta), mažėja. Riba čia yra tas papildomas kapitalas, kuris duoda tiktai vidutinį pelną, arba kurio produkto individualinė gamybos kaina sutampa su bendrąja gamybos kaina. Gamybos kaina šiomis sąlygomis lieka nepasikeitusi, jei tik gamyba blogesnėse žemėse nepasidaro nebereikalinga dėl padidėjusios pasiūlos. Net kainai mažėjant, šie papildomi kapitalai vis dar gali tam tikrose ribose pagaminti pridėtinį pelną, nors ir mažesnį.

Antra. Papildomo kapitalo įdėjimas, kuris pagamina tik vidutinį pelną, vadinasi, kurio pridėtinis našumas = 0, visai nepakeičia susidariusio pridėtinio pelno, todėl ir rentos dydžio. Dėl to geresnių rūšių žemėse pagaminto kvarterio individualinė vidutinė kaina padidėja, perteklius, skaičiuojant vienam kvarteriui, sumažėja, bet skaičius kvarterių, kurie duoda tokį sumažėjusį perteklių, padidėja, vadinasi, sandauga lieka nepasikeitusi.

Trečia. Papildomi kapitalo įdėjimai, kurių produkto individualinė gamybos kaina viršija reguliuojančią kainą, vadinasi, kurių pridėtinis našumas yra ne tik = 0, bet mažesnis už nulį, minusas, t. y. žemesnis už tokio pat didumo kapitalo įdėjimo našumą reguliuojančioje žemėje *A*, — tokie papildomi įdėjimai vis labiau priartina geresnėse žemėse pagaminto viso produkto individualinę vidutinę kainą prie bendrosios gamybos kainos, vadinasi, vis labiau sumažina tarp jų skirtumą, kuris sudaro pridėtinį pelną arba rentą. Vis didesnė ir didesnė dalis to, kas anksčiau sudarė pridėtinį pelną arba rentą, dalyvauja susidarant vidutiniam pelnui. Tačiau visas kapitalas, įdėtas į vieną žemės *B* akrą, toliau duoda pridėtinį pelną, nors jis mažėja kartu didėjant nepakankamo našumo kapitalo masei ir didėjant šio nepakankamo našumo laipsniui. Augant kapitalui ir didėjant gamybai, renta, gaunama nuo akro, čia mažėja absoliučiai, o ne tik santykinai, palyginti su didėjančia įdėtojo kapitalo apimtimi, kaip antruoju atveju.

Renta gali išnykti tik tuo atveju, jei viso geresnėje žemėje *B* pagaminto produkto individualinė vidutinė gamybos kaina sutampa su reguliuojančia kaina, vadinasi, jei visas pirmųjų, našesnių kapitalo įdėjimų pridėtinis pelnas dalyvauja susidarant vidutiniam pelnui.

Kraštutinė riba, iki kurios gali sumažėti renta nuo akro, yra tas taškas, kuriame ji išnyksta. Bet šis taškas pasiekiamas ne tuojau po to, kai papildomi kapitalo įdėjimai pradeda gaminti nepakankamai našiai, o po to, kai papildomas kapitalo įdėjimas, kurio našumas yra nepakankamas, tiek išauga, kad jo įtaka panaikina perteklinį pirmųjų kapitalo įdėjimų našumą, ir viso įdėtojo kapitalo našumas pasidaro lygus į žemę *A* įdėto kapitalo našumui, ir todėl žemėje *B* pagaminto kvarterio individualinė vidutinė kaina pasidaro lygi žemėje *A* pagaminto kvarterio individualinei vidutinei kainai.

Bet ir šiuo atveju reguliuojanti gamybos kaina — 3 sv. st. už kvarterį — liktų nepasikeitusi, nors renta ir išnyktų. Tik už šio taško gamybos kaina turėtų pakilti, padidėjus arba papildomo kapitalo nepakankamo našumo laipsniui, arba paties papildomo kapitalo dydžiui, jei liktų tas pats nepakankamo našumo laipsnis. Pavyzdžiui, jei aukščiau, 665 puslapyje, pateiktoje lentelėje, toje pačioje žemėje būtų pagaminama $2^1/_2$ kvarterio po 4 sv. st. kiekvienas vietoj $1^1/_2$ kvarterio, tai mes turėtume iš viso 7 kvarterius, kurių visa gamybos kaina būtų 22 sv. st.; kvarteris kainuotų $3^1/_7$ sv. st.; t. y. jis kainuotų $^1/_7$ sv. st. brangiau negu bendroji gamybos kaina, ir pastaroji turėtų pakilti.

Tuo būdu dar ilgą laiką būtų galima įdėti papildomą kapitalą, turintį nepakankamą našumą ir net tokį, kuris darosi vis labiau nepakankamas, kol geriausiuose žemės sklypuose pagaminto kvarterio individualinė vidutinė kaina pasidarytų lygi bendrajai gamybos kainai, kol visiškai išnyktų pastarosios perteklius palyginti su pirmąja, o kartu ir pridėtinis pelnas bei renta.

Net ir šiuo atveju, išnykus rentai iš geresnių žemių, jų produkto individualinė vidutinė kaina tiktai sutaptų su bendrąja gamybos ka'na, vadinasi, vis dar nebūtų reikalingas šios pastarosios pakilimas.

Aukščiau minėtuoju atveju geresnėje žemėje *B*, kuri vis tik užima paskutinę vietą geresniųjų arba rentą duodančiųjų žemių eilėje, $3^1/_2$ kvarterio yra pagaminami su 5 sv. st. kapitalu, turinčiu pridėtinį našumą, ir $2^1/_2$ kvarterio yra pagaminama su 10 sv. st. kapitalu, turinčiu nepakankamą našumą, iš viso 6 kvarteriai, vadinasi, $^5/_{12}$ šio kiekio yra pagaminamos su šiomis pastarosiomis kapitalo dalimis, įdėtomis nepakankamai našiai. Ir tik šiame taške individualinė vidutinė 6 kvarterių gamybos kaina pakyla iki 3 sv. st. už kvarterį, vadinasi, sutampa su bendrąja gamybos kaina.

Bet, veikiant žemės nuosavybės dėsniui, pastarųjų $2^1/_2$ kvarterio tokiu būdu nebūtų galima pagaminti po 3 sv. st. už kvarterį, išskyrus tą atvejį, kai juos būtų galima pagaminti naujame *A* rūšies žemės $2^1/_2$ akro sklype. Atvejis, kai papildomas kapitalas gamina jau tik pagal bendrąją gamybos kainą, būtų riba.

Už jos turėtų pasibaigti papildomi kapitalo įdėjimai į tą pačią žemę.

Iš tikrųjų, jei žemės nuomininkas už du pirmuosius kapitalo įdėjimus turėjo sumokėti $4^1/_2$ sv. st. rentos, tai jis turi ją mokėti ir toliau, ir kiekvienas kapitalo įdėjimas, kuris pagamintų kvarterį brangiau* negu už 3 sv. st., sumažintų jo pelną. Tai kliudo išsilyginti individualinei vidutinei kainai, esant nepakankamam našumui.

Imkime šį atvejį ankstesniame pavyzdyje, kai gamybos kaina žemėje *A* — 3 sv. st. už kvarterį —reguliuoja kainą žemėje *B*.

Kapitalas sv. st.	Pelnas sv. st.	Gamybos kaina sv. st.	Produktas kvart.	Gamybos kaina už kvarterį sv. st.	Pardavimo kaina		Pridėtinis pelnas sv. st.	Nuostolis sv. st.
					už kvart. sv. st.	iš viso sv. st.		
$2^1/_2$	$^1/_2$	3	2	$1^1/_2$	3	6	3	—
$2^1/_2$	$^1/_2$	3	$1^1/_2$	2	3	$4^1/_2$	$1^1/_2$	—
5	1	6	$1^1/_2$	4**	3	$4^1/_2$	—	$1^1/_2$
5	1	6	1	6	3	3	—	3
15	3	18	—	—	—	18	$4^1/_2$	$4^1/_2$

$3^1/_2$ kvarterio gamybos kaina, padarius pirmuosius du kapitalo įdėjimus, taip pat sudaro žemės nuomininkui 3 sv. st. už kvarterį, nes jis turi mokėti $4^1/_2$ sv. st. rentą, ir, vadinasi, skirtumas tarp jo individualinės gamybos kainos ir bendrosios gamybos kainos patenka ne į jo kišenę. Vadinasi, dviejų pirmųjų kapitalo įdėjimų produkto kainos perteklius negali jam padengti trečiojo ir ketvirtojo kapitalo įdėjimo produktų deficito.

Trečiojo kapitalo įdėjimo pagaminti $1^1/_2$ kvarterio žemės nuomininkui kainuoja, įskaitant ir pelną, 6 sv. st.; bet kadangi reguliuojanti kaina yra 3 sv. st. už kvarterį, jis gali juos parduoti tik už $4^1/_2$ sv. st. Vadinasi, jis prarastų ne tik visą pelną, bet dar ir $^1/_2$ sv. st., arba 10% įdėtojo 5 sv. st. kapitalo. Jo pelno ir kapitalo nuostolis trečiojo kapitalo įdėjimo atveju būtų $1^1/_2$ sv. st., o ketvirtojo kapitalo įdėjimo atveju — 3 sv. st., iš viso $4^1/_2$ sv. st., lygiai tiek, kiek sudaro renta iš našesnių kapitalo įdėjimų; individualinė gamybos kaina, kuri gaunama šių našesnių įdėjimų atveju, kaip tik todėl negali išlyginamai veikti viso žemės *B*

* 1894 m. leidime — pigiau. *Red.*
** Ten pat — 3. *Red.*

produkto individualinės vidutinės gamybos kainos, kad jos perteklių kaip rentą reikia sumokėti trečiajam asmeniui.

Jei paklausai patenkinti reikėtų pagaminti papildomus $1^1/_2$ kvarterio, padarant trečiąjį kapitalo įdėjimą, tai reguliuojanti rinkos kaina turėtų pakilti iki 4 sv. st. už kvarterį. Dėl tokio reguliuojančios rinkos kainos pakilimo renta iš žemės *B* pirmojo ir antrojo kapitalo įdėjimo atveju pakiltų, ir žemėje *A* susidarytų renta.

Vadinasi, nors diferencinė renta tėra formalus pridėtinio pelno virtimas renta ir nors žemės nuosavybė čia duoda savininkui tiktai galimybę perkelti pridėtinį pelną iš žemės nuomininko rankų į savo rankas, tačiau pasirodo, kad vienas po kito daromas kapitalo įdėjimas į tą patį žemės plotą arba, kas yra tas pat, į tą patį žemės plotą įdėto kapitalo padidėjimas, kapitalo našumo normai mažėjant ir reguliuojančiai kainai nesikeičiant, kur kas greičiau pasiekia galimą ribą, vadinasi, iš tikrųjų pasiekia daugiau ar mažiau dirbtinę ribą kaip tik todėl, kad įvyksta šis formalus pridėtinio pelno virtimas žemės renta, kuris yra žemės nuosavybės pasekmė. Tuo būdu bendrosios gamybos kainos pakilimas, kuris čia pasidaro būtinas siauresnėse ribose, negu tai būtų kitomis sąlygomis, čia yra ne tiktai diferencinės rentos padidėjimo priežastis, bet pats diferencinės rentos kaip tokios buvimas yra kartu priežastis, dėl kurios bendroji gamybos kaina pakyla anksčiau ir greičiau, kad tuo būdu būtų užtikrinta padidėjusi produkto pasiūla, kuri yra pasidariusi būtina.

Toliau reikia pažymėti štai ką:

Papildomas kapitalo įdėjimas į žemę *B* negalėtų pakelti reguliuojančios kainos iki 4 sv. st., kaip buvo anksčiau minėtame pavyzdyje, jei žemė *A*, padarius antrąjį kapitalo įdėjimą, duotų papildomą produktą pigiau negu 4 sv. st., arba jei konkurencijoje pradėtų dalyvauti nauja, blogesnė už *A* žemė, kurios gamybos kaina būtų žemesnė negu 4 sv. st., nors ir būtų aukštesnė už 3. Tuo būdu mes matome, kaip diferencinė renta I ir diferencinė renta II, nors pirmoji yra antrosios pagrindas, kartu riboja viena kitą ir todėl yra daromas kapitalo įdėjimas čia vienas po kito į tą patį žemės sklypą, čia vienas šalia kito į naują papildomą žemę. Lygiai taip pat jos riboja viena kitą ir kitais atvejais, pvz., kai eilė ateina geresnėms žemėms.

KETURIASDEŠIMT KETVIRTASIS SKIRSNIS

DIFERENCINĖ RENTA IR IŠ BLOGIAUSIŲ DIRBAMŲ ŽEMIŲ

Tarkime, kad grūdų paklausa didėja ir kad pasiūla gali būti patenkinta tik darant vienas po kito nepakankamo našumo kapitalo įdėjimus į rentą duodančias žemes arba darant taip pat mažėjančio našumo papildomus kapitalo įdėjimus į žemę *A*, arba darant kapitalo įdėjimus į naujas, blogesnės kokybės žemes negu *A*. Imkime žemę *B* kaip rentą duodančių žemių atstovę.

Papildomas kapitalo įdėjimas reikalauja, kad rinkos kaina pakiltų virš 3 sv. st. už kvarterį, kurie lig šiol buvo reguliuojanti gamybos kaina, kad žemėje *B* būtų galima papildomai pagaminti 1 kvarterį (kuris čia gali reikšti 1 milijoną kvarterių, kaip kiekvienas akras — 1 milijoną akrų). Žemėse *C* ir *D* ir t. t., tokios rūšies žemėse, kurios duoda aukščiausią rentą, taip pat galima gauti papildomą produktą, bet tiktai esant mažėjančiam pridėtiniam gamybiniam pajėgumui; tačiau mes tariame, kad 1 kvarteris iš žemės *B* yra būtinas paklausai patenkinti. Jei šį vieną kvarterį būtų galima pigiau pagaminti įdedant papildomą kapitalą į žemę *B*, negu įdedant tokio pat dydžio papildomą kapitalą į žemę *A* arba negu pradedant dirbti blogesnę žemę *A*—1, kuri, pvz., gali pagaminti kvarterį tik už 4 sv. st., kai tuo tarpu papildomas kapitalas žemėje *A* galėtų pagaminti kvarterį jau už $3^3/_4$ sv. st., tai į žemę *B* įdėtas papildomas kapitalas pradėtų reguliuoti rinkos kainą.

Žemė *A*, kaip ir anksčiau, gamintų 1 kvarterį už 3 sv. st. Žemė *B*, taip pat kaip ir anksčiau, gamintų iš viso $3^1/_2$ kvarterio, kurių individualinė gamybos kaina iš viso būtų 6 sv. st. Jei dabar žemėje *B* būtų reikalingas papildomas įdėjimas, duodantis 4 sv. st. gamybos kainą (įskaitant ir pelną), norint pagaminti vieną naują kvarterį, kai žemėje *A* jį galima pagaminti už $3^3/_4$ sv. st., tai, savaime suprantama, jis būtų pagamintas žemėje *A*, o ne žemėje *B*. Taigi tarkime, kad jis gali būti pagamintas žemėje *B* esant papildomai $3^1/_2$ sv. st. gamybos kainai. Šiuo atveju $3^1/_2$ sv. st. pasidarytų reguliuojančia kaina visai produkcijai. Tada *B* parduotų savo dabartinį $4^1/_2$ kvarterio dydžio produktą už $15^3/_4$ sv. st. Iš šios sumos pirmųjų $3^1/_2$ kvarterių gamybos kainai tenka 6 sv. st. ir paskutiniam kvarteriui — $3^1/_2$ sv. st., iš viso

$9^1/_2$ sv. st. Lieka pridėtinis pelnas rentai = $6^1/_4$ sv. st., kai anksčiau jis buvo tik $4^1/_2$ sv. st. Šiuo atveju žemės *A* akras taip pat duotų $^1/_2$ sv. st. rentą, bet $3^1/_2$ sv. st. gamybos kainą pradėtų reguliuoti ne blogiausioji žemė *A*, bet palyginti geresnė žemė *B*. Kartu, žinoma, tariame, kad naujoji *A* kokybės žemė, kuri vietos atžvilgiu yra tokioje pat palankioje padėtyje, kaip lig šiol dirbtoji žemė, yra neprieinama ir kad reikėtų padaryti antrąjį kapitalo įdėjimą į jau dirbamą žemės *A* sklypą, bet esant didesnei gamybos kainai, arba reikėtų pradėti dirbti dar blogesnę žemę *A*—1. Kai, padarius vieną po kito kapitalo įdėjimus, pradeda veikti diferencinė renta II, kylančios gamybos kainos ribas gali reguliuoti geresnė žemė, ir blogiausioji žemė, diferencinės rentos I pagrindas, tada taip pat gali duoti rentą. Tuo būdu ir esant vien tik diferencinei rentai, visos dirbamos žemės tada pradėtų duoti rentą. Tokiu atveju mes turėtume dvi žemiau dedamas lenteles, kuriose gamybos kaina yra suprantama kaip avansuotojo kapitalo suma plius 20% pelno, vadinasi, kiekvieniems $2^1/_2$ sv. st. kapitalo po $^1/_2$ sv. st. pelno, iš viso 3 sv. st.

Žemės rūšis	Akrai	Gamybos kaina sv. st.	Produktas kvart.	Pardavimo kaina sv. st.	Piniginės įplaukos sv. st.	Renta grūdais kvart.	Piniginė renta sv. st.
A	1	3	1	3	3	0	0
B	1	6	$3^1/_2$	3	$10^1/_2$	$1^1/_2$	$4^1/_2$
C	1	6	$5^1/_2$	3	$16^1/_2$	$3^1/_2$	$10^1/_2$
D	1	6	$7^1/_2$	3	$22^1/_2$	$5^1/_2$	$16^1/_2$
Iš viso	4	21	$17^1/_2$	—	$52^1/_2$	$10^1/_2$	$31^1/_2$

Tokia yra padėtis prieš naują $3^1/_2$ sv. st. kapitalo įdėjimą į žemę *B*, kuri duoda tiktai 1 kvarterį. Po šio kapitalo įdėjimo padėtis yra šitokia:

Žemės rūšis	Akrai	Gamybos kaina sv. st.	Produktas kvart.	Pardavimo kaina sv. st.	Piniginės įplaukos sv. st.	Renta grūdais kvart.	Piniginė renta sv. st.
A	1	3	1	$3^1/_2$	$3^1/_2$	$^1/_7$	$^1/_2$
B	1	$9^1/_2$	$4^1/_2$	$3^1/_2$	$15^3/_4$	$1^{11}/_{14}$	$6^1/_4$
C	1	6	$5^1/_2$	$3^1/_2$	$19^1/_4$	$3^{11}/_{14}$	$13^1/_4$
D	1	6	$7^1/_2$	$3^1/_2$	$26^1/_4$	$5^{11}/_{14}$	$20^1/_4$
Iš viso	4	$24^1/_2$	$18^1/_2$	—	$64^3/_4$	$11^1/_2$	$40^1/_4$

{Tai ir vėl ne visai teisingai apskaičiuota. Žemės *B* nuomininkui šių 4½ kvarterio gamyba kainuoja, pirma, 9½ sv. st. gamybos kainos ir, antra, 4½ sv. st. rentos, iš viso 14 sv. st.; vidutiniškai už kvarterį = 3¹/₉ sv. st. Tuo būdu ši visos jo produkcijos vidutinė kaina pasidaro reguliuojančia rinkos kaina. Todėl renta iš *A* būtų ¹/₉ sv. st. vietoj ½ sv. st., o renta iš *B* liktų, kaip ir anksčiau, 4½ sv. st.; 4½ kvarterio po 3¹/₉ sv. st. = = 14 sv. st.; atėmus iš jų visą 9½ sv. st. gamybos kainą, pridėtiniam pelnui liktų 4½ sv. st. Taigi, nepaisant to, kad skaičiai turi būti pakeisti, pavyzdys parodo, jog diferencinės rentos II pagalba santykinai geresnė žemė, jau duodanti rentą, gali pasidaryti kainą reguliuojančia žeme ir todėl *visa* žemė, tame tarpe ir ta, kuri iki šiol rentos neduodavo, gali virsti tokia, kuri duoda rentą.— *F. E.*}

Renta grūdais turi pakilti, jei pakyla reguliuojanti grūdų gamybos kaina, t. y. jei pakyla grūdų kvarterio gamybos kaina reguliuojančioje žemėje, arba reguliuojantis kapitalo įdėjimas į vienos rūšies žemę. Tai yra tas pat, kaip kad visų rūšių žemės būtų pasidariusios mažiau derlingos ir gamintų, pvz., kiekvieniems 2½ sv. st. naujų kapitalo įdėjimų iš viso po ⁵/₇ kvarterio vietoj 1 kvarterio. Visas tas grūdų perteklius, kurį jos pagamina, padarius tą patį kapitalo įdėjimą, virsta pridėtiniu produktu, kuris sudaro pridėtinį pelną, todėl ir rentą. Jei tarsime, kad pelno norma lieka ta pati, tai žemės nuomininkas galėtų nupirkti už savo pelną mažesnį grūdų kiekį. Pelno norma gali likti ta pati, jei darbo užmokestis nepakils,— arba todėl, kad jis yra sumažintas iki fizinio minimumo, t. y. žemiau darbo jėgos normalios vertės; arba todėl, kad palyginti pigesni yra pasidarę kiti darbininkų vartojimo reikmenys, kuriuos gamina manufaktūra; arba todėl, kad darbo diena yra prailginta arba pasidariusi intensyvesnė ir dėl to pelno norma nežemdirbinės gamybos šakose, kuri vis dėlto reguliuoja žemdirbystės pelną, yra likusi ta pati, jei nėra pakilusi; arba ir todėl, kad nors į žemdirbystę yra įdedamas toks pat kapitalas, bet čia yra įdedama daugiau pastoviojo ir mažiau kintamojo kapitalo.

Taigi mes esame išnagrinėję pirmąjį būdą, kaip gali atsirasti renta žemėje *A*,— kuri lig šiol buvo blogiausioji žemė,— nepradedant dirbti dar blogesnės žemės, būtent, kaip gali atsirasti renta dėl susidariusios toje žemėje, kuri iki šiol buvo reguliuojanti, individualinės gamybos kainos skirtumo palyginti su ta nauja, aukštesne gamybos kaina, pagal kurią paskutinis nepakankamo gamybinio pajėgumo papildomas kapitalas, įdėtas į geresnę žemę, duoda reikalingą papildomą produktą.

Jei papildomą produktą reikėtų pagaminti žemėje *A* — 1, kuri gali duoti kvarterį tik už 4 sv. st., tai renta nuo vieno akro žemėje *A* pakiltų iki 1 sv. st. Bet šiuo atveju žemė *A* — 1, kaip

blogiausioji iš kultivuojamų žemių, užimtų žemės *A* vietą, o žemė *A* patektų kaip žemiausias narys į rentą duodančių žemių eilę. Diferencinė renta I pasikeistų. Tuo būdu šis atvejis yra už čia nagrinėjamos diferencinės rentos II ribų; ši renta atsiranda dėl to, kad vienas po kito daromi kapitalo įdėjimai į tą patį žemės sklypą yra skirtingo našumo.

Bet, be to, diferencinė renta žemėje *A* gali atsirasti dar dviem būdais.

Tuo atveju, kai kainai nesikeičiant,— kokia ji bebūtų, nors ir žemesnė, palyginti su ankstesniąja kaina,— papildomas kapitalo įdėjimas sukuria pridėtinį našumą, ir tai prima facie [iš pirmo žvilgsnio] iki tam tikros ribos visada turi įvykti kaip tik blogiausioje žemėje.

Antra, tuo atveju, kai vienas po kito daromų kapitalo įdėjimų į žemę *A* našumas, priešingai, sumažėja.

Abiem atvejais mes tariame, kad gamybos padidėjimą diktuoja paklausos būklė.

Bet čia diferencinės rentos požiūriu atsiranda ypatingas sunkumas ryšium su anksčiau išdėstytu dėsniu, pagal kurį bendrąją gamybos kainą visai produkcijai (arba visam kapitalo įdėjimui) visada apsprendžia individualinė vidutinė vieno kvarterio gamybos kaina. Juk žemėje *A*, skirtingai nuo geresnių rūšių žemės, gamybos kaina, kuri apriboja naujiems kapitalo įdėjimams individualinės gamybos kainos išsilyginimą į bendrąją gamybos kainą, nėra duota iš šalies. Nes kaip tik individualinė gamybos kaina žemėje *A* ir yra ta bendroji gamybos kaina, kuri reguliuoja rinkos kainą.

Tarkime:

1) *Kylant vienas po kito daromų kapitalo įdėjimų gamybiniam pajėgumui*, viename žemės *A* akre, avansuojant 5 sv. st. kapitalą, o tai atitinka 6 sv. st. gamybos kainą, galima pagaminti 3 kvarterius vietoj 2. Pirmasis $2^1/_2$ sv. st. kapitalo įdėjimas duoda 1 kvarterį, antrasis — 2 kvarterius. Šiuo atveju 6 sv. st. gamybos kaina duoda 3 kvarterius, vadinasi, kvarteris kainuos vidutiniškai 2 sv. st.; tuo būdu jei 3 kvarteriai bus parduoti po 2 sv. st. kiekvienas, tai žemė *A*, kaip ir anksčiau, neduos rentos, bet pasikeis tiktai diferencinės rentos II pagrindas. Reguliuojančia gamybos kaina yra pasidarę 2 sv. st. vietoj 3 sv. st.; blogiausioje žemėje $2^1/_2$ sv. st. kapitalas dabar pagamina vidutiniškai $1^1/_2$ kvarterio vietoj 1 kvarterio, ir tai yra dabar oficialus derlingumas visoms aukštesnės kokybės žemėms, įdedant $2^1/_2$ sv. st. Nuo šiol dalis jų ankstesnio pridėtinio produkto dalyvauja susidarant jų būtinajam produktui, taip pat kaip dalis jų ankstesnio pridėtinio pelno — susidarant vidutiniam pelnui.

Jei, priešingai, padarytume apskaičiavimą taip, kaip geresnėse žemėse, kur vidutinis apskaičiavimas nė kiek nepakeičia pri-

dėtinės dalies absoliutaus dydžio, nes joms bendroji gamybos kaina yra duota kaip kapitalo įdėjimo riba, tai iš pirmojo kapitalo įdėjimo gautas kvarteris kainuotų 3 sv. st., o 2 kvarteriai iš antrojo įdėjimo — tik po $1^1/_2$ sv. st. kiekvienas. Tuo būdu žemėje *A* atsirastų 1 kvarterio dydžio renta grūdais ir 3 sv. st. dydžio piniginė renta, bet šie 3 kvarteriai būtų parduodami senąja kaina — už 9 sv. st. Jei būtų padarytas trečiasis $2^1/_2$ sv. st. kapitalo įdėjimas tokio pat našumo kaip antrasis, tai dabar būtų pagaminti iš viso 5 kvarteriai už 9 sv. st. gamybos kainą. Jei individualinė vidutinė gamybos kaina žemėje *A*, kaip ir anksčiau, būtų reguliuojanti, tai dabar kvarterį reikėtų parduoti po $1^4/_5$ sv. st. Vidutinė kaina vėl būtų sumažėjusi ne todėl, kad būtų vėl pakilęs trečiojo kapitalo įdėjimo našumas, o tik todėl, kad būtų padarytas naujas kapitalo įdėjimas tokio pat papildomo našumo kaip ir antrasis. Užuot pakėlę rentą, kaip tai būtų rentą duodančiose žemėse, vienas po kito daromi palyginti aukštesnio, bet nesikeičiančio našumo kapitalo įdėjimai į žemę *A* atitinkamai sumažintų gamybos kainą, o kartu, kitoms sąlygoms esant vienodoms, ir diferencinę rentą visų kitų rūšių žemėje. Priešingai, jei pirmasis kapitalo įdėjimas, kuris pagamina 1 kvarterį už 3 sv. st. gamybos kainą, kaip ir anksčiau, yra likęs reguliuojantis, tai 5 kvarteriai būtų parduoti už 15 sv. st., ir diferencinė renta iš vėlesnių kapitalo įdėjimų į žemę *A* būtų 6 sv. st. Papildomo kapitalo įdėjimas į žemės *A* akrą, kad ir kokia forma jis įvyktų, būtų šiuo atveju pagerinimas, ir papildomas kapitalas padarytų našesnę ir pradinę kapitalo dalį. Būtų nesąmonė sakyti, kad $^1/_3$ kapitalo pagamino 1 kvarterį, o likusieji $^2/_3$ pagamino 4 kvarterius. Į vieną akrą įdėtieji 9 sv. st. visuomet pagamintų 5 kvarterius, kai tuo tarpu 3 sv. st. pagamintų tik 1 kvarterį. Ar čia atsirastų renta, pridėtinis pelnas, ar ne,— tai ištisai priklausytų nuo aplinkybių. Normaliomis sąlygomis reguliuojanti gamybos kaina turėtų sumažėti. Taip bus tuo atveju, jei šis pagerintas, bet su didesniais kaštais susijęs dirbimas įvyks žemėje *A* tik todėl, kad tai vyksta ir geresnių rūšių žemėse, vadinasi, jei įvyks bendroji revoliucija žemdirbystėje; ir jei dabar yra kalbama apie natūralinį žemės *A* derlingumą, tai jau reiškia, kad į ją yra įdėti 6 arba 9 sv. st. vietoj 3 sv. st. Tai būna ypač tada, kai nauju metodu yra dirbama didesnė žemės *A* dirbamų akrų dalis ir ši žemė tam tikroje šalyje duoda pagrindinę pasiūlą sudarančių maisto produktų masę. Bet jei pagerinimas iš pradžių apimtų tik nedidelę *A* ploto dalį, tai ši geriau dirbama dalis pradėtų duoti pridėtinį pelną, kurį žemvaldys negaišdamas paverstų ištisai arba dalinai renta ir fiksuotų kaip rentą. Tuo būdu jei paklausa augtų didėjant pasiūlai, tai palaipsniui, kai visas žemės *A* plotas pamažu būtų pradėtas dirbti nauju metodu, galėtų susidaryti renta visose *A* kokybės žemėse, ir pridėtinis našumas, visas arba jo dalis, priklausomai nuo

rinkos sąlygų būtų konfiskuotas. Vadinasi, žemėje *A* esančios gamybos kainos išsilyginimą į vidutinę kainą produkto, kuris būtų pagamintas žemėje *A* padidinus kapitalo įdėjimą, galėtų sulaikyti tai, kad rentos forma būtų fiksuotas tas pridėtinis pelnas, kuris yra gaunamas iš šio padidinto kapitalo įdėjimo. Šiuo atveju, kaip mes tai matėme anksčiau geresnėse žemėse tomis aplinkybėmis, kai papildomų kapitalų gamybinis pajėgumas mažėja, pridėtinio pelno virtimas žemės renta, t. y. žemės nuosavybės įsikišimas, vėl pakeltų gamybos kainą, vadinasi, diferencinė renta nebūtų tik individualinės ir bendrosios gamybos kainos skirtumų pasekmė. Tai neleistų sutapti abiem kainoms žemėje *A*, nes neleistų vidutinei gamybos kainai žemėje *A* reguliuoti gamybos kainą; vadinasi, tai išlaikytų aukštesnę gamybos kainą, negu yra būtina, ir tuo būdu sukurtų rentą. Toks rezultatas galėtų atsirasti arba išlikti net esant laisvam grūdų įvežimui iš užsienio, nes tą žemę, kuri, neduodama rentos, galėtų išlaikyti konkurenciją grūdų gamyboje ir tuo atveju, kada gamybos kaina yra apsprendžiama už šalies ribų, žemės nuomininkai dabar būtų priversti panaudoti kitaip, pvz., gyvuliams ganyti, ir dėl to grūdai būtų auginami tik tose žemėse, kurios duoda rentą, tai yra tiktai tokiose, kuriose individualinė vidutinė kvarterio gamybos kaina yra žemesnė už tą gamybos kainą, kuri yra apsprendžiama už šalies ribų Aplamai imant, galima sakyti, kad šiuo atveju gamybos kaina sumažės, bet ne iki vidutinės kainos lygio; bus aukštesnė už jį, bet žemesnė už gamybos kainą blogiau dirbamoje žemėje *A*, vadinasi, naujos žemės *A* konkurencijai yra nustatoma riba.

2) *Papildomų kapitalų gamybiniam pajėgumui mažėjant.*

Tarkime, kad žemė *A* — 1 galėtų pagaminti papildomą kvarterį tik už 4 sv. st., o žemė *A* — už $3^3/_4$ sv. st., t. y. pigiau negu *A* — 1, bet $^3/_4$ sv. st. brangiau, negu pagamina kvarterį pirmasis kapitalo įdėjimas į žemę *A*. Šiuo atveju dviejų žemėje *A* pagamintų kvarterių visuminė kaina būtų = $6^3/_4$ sv. st.; vadinasi, vidutinė kvarterio kaina = $3^3/_8$ sv. st. Gamybos kaina pakiltų, bet tik $^3/_8$ sv. st., o tada, kai papildomas kapitalas būtų įdėtas į naują žemę, kuri pagamina kvarterį už $3^3/_4$ sv. st., jis pakiltų dar $^3/_8$ sv. st., iki $3^3/_4$ sv. st., ir dėl to atitinkamai pakiltų visos kitos diferencinės rentos.

Tuo būdu $3^3/_8$ sv. st. gamybos kaina už kvarterį žemėje *A* išsilygintų į vidutinę gamybos kainą toje pačioje žemėje, padidėjus kapitalo įdėjimui, ir pasidarytų reguliuojančia kaina; vadinasi, čia neatsirastų rentos, nes nebūtų pridėtinio pelno.

Bet jei šis kvarteris, kurį yra pagaminęs antrasis kapitalo įdėjimas, būtų parduotas už $3^3/_4$ sv. st., tai žemė *A* dabar duotų $^3/_4$ sv. st. rentą ir, be to, nuo visų žemės *A* akrų, į kuriuos nebuvo padarytas papildomas kapitalo įdėjimas ir kurie, vadinasi, kaip ir anksčiau, gamina kvarterį už 3 sv. st. Kol dar yra

nedirbamų žemės *A* plotų, kaina galėtų tik laikinai pakilti iki 3³/₄ sv. st. Naujų žemės *A* sklypų konkurencija išlaikytų gamybos kainą 3 sv. st. lygyje, kol būtų išnaudota visa ta žemė *A*, kurią palanki padėtis vietos atžvilgiu įgalina pagaminti kvarterį pigiau negu už 3³/₄ sv. st. Vadinasi, reikia daryti šią prielaidą, nors žemės savininkas, jei vienas žemės akras duoda rentą, neatiduos nuomininkui kito akro be rentos.

Ar gamybos kaina išsilygins į vidutinę kainą ar individualinė 3³/₄ sv. st. gamybos kaina antrojo kapitalo įdėjimo atveju pasidarys reguliuojančia kaina, tai vėl priklausys nuo to, ar antrasis kapitalo įdėjimas yra daugiau ar mažiau paplitęs esančioje žemėje *A*. Individualinė 3³/₄ sv. st. gamybos kaina pasidaro reguliuojančia kaina tik tada, kai žemės savininkas spėja, kol nėra patenkinta paklausa, fiksuoti kaip rentą tą pridėtinį pelną, kuris būtų gautas, jei kaina būtų 3³/₄ sv. st. už kvarterį.

Apie mažėjantį dirvos našumą, darant vieną po kito kapitalo įdėjimus, žiūrėk Libichą. Mes matėme, kad iš eilės vykstąs kapitalo įdėjimų pridėtinio gamybinio pajėgumo mažėjimas nuolat didina rentą nuo akro, gamybos kainai nesikeičiant, ir kad tas pridėtinio gamybinio pajėgumo mažėjimas gali tai sukelti net ir tuo atveju, kai gamybos kaina mažėja.

Bet aplamai reikia pažymėti štai ką.

Kapitalistinio gamybos būdo požiūriu produktai visada santykinai pabrangsta, jei tam pačiam produktui gauti yra daromas įdėjimas, jei turi būti apmokama kažkas tokio, kas anksčiau nebuvo apmokama. Nes gamyboje sunaudoto kapitalo padengimu reikia suprasti tik padengimą verčių, kurias sudaro tam tikros gamybos priemonės. Gamtos elementai, kurie dalyvauja gamyboje kaip jos agentai, nieko nekainuodami, kad ir kokį vaidmenį jie atliktų gamyboje, dalyvauja joje ne kaip kapitalo sudėtinės dalys, o kaip nieko nekainuojanti gamtinė kapitalo jėga, t. y. nieko nekainuojanti gamtinė darbo gamybinė jėga, kuri vis dėlto kapitalistinio gamybos būdo sąlygomis pasireiškia, kaip ir bet kuri kita gamybinė jėga, taip, kaip kapitalo gamybinė jėga. Vadinasi, jei gamyboje dalyvauja tokia gamtinė jėga, kuri pradžioje nieko nekainuoja, tai, apsprendžiant kainą, ji nedalyvauja, kol jos pagalba pagamintas produktas yra pakankamas pareikalavimui patenkinti. Bet jei vystymosi eigoje prireiks daugiau produkto, negu galima pagaminti su šios gamtinės jėgos pagalba, t. y. jei reikės gaminti šį papildomą produktą be šios gamtinės jėgos pagalbos arba žmogui prisidedant, žmogaus darbo pagalba, tai į kapitalą įeis naujas papildomas elementas. Vadinasi, norint gauti ankstesnį produktą, reikės įdėti santykinai daugiau kapitalo. Visoms kitoms sąlygoms esant vienodoms, gamyba pabrangs.

(Iš sąsiuvinio: «Pradėta 1876 metų vasario viduryje».)

Diferencinė renta ir renta tik kaip į žemę įdėto kapitalo palūkanos.

Vadinamosios pastovios melioracijos, — pakeičiančios fizines, iš dalies ir chemines dirvos savybes tokiomis operacijomis, kurios reikalauja įdėti kapitalą ir į kurias galima žiūrėti kaip į kapitalo prijungimą prie žemės, — beveik visos yra suvedamos į tai, kad tam tikram žemės sklypui, žemei tam tikroje apibrėžtoje vietoje būtų suteiktos tokios savybės, kurias kita dirva kitoje vietoje, dažnai visai arti, turi iš prigimties. Viena žemė yra natūraliai niveliuota, kitą reikia niveliuoti; viena turi natūralinius vandens nutekėjimus, kita reikalauja dirbtinio drenavimo; viena dėl savo natūralinių savybių turi gilų ariamąjį sluoksnį, kitoje jį reikia dirbtinai pagilinti; viena molinga dirva yra natūraliai sumaišyta su reikiamu smėlio kiekiu, kitoje dar reikia dirbtinai sudaryti tinkamą proporciją; viena pieva yra natūraliai drėkinama arba padengiama dumblu, kitoje tai reikia pasiekti su darbo arba, kalbant buržuazinės ekonomijos kalba, kapitalo pagalba.

Iš tikrųjų juokinga yra teorija, pagal kurią šiuo atveju vienoje žemėje, kurios santykiniai pranašumai yra įgytiniai, renta yra palūkanos, o kitoje žemėje, kuri šiuos pranašumus turi natūraliai, ji nėra palūkanos. (O iš tikrųjų klausimas iškreipiamas taip, kad jei vienu atveju renta tikrai sutampa su palūkanomis, tai ją ir kitais atvejais, kai faktiškai to nėra, reikia vadinti palūkanomis, klaidingai vaizduoti ją kaip palūkanas.) Bet po to, kai kapitalas yra įdėtas, žemė duoda rentą ne todėl, kad į ją yra įdėtas kapitalas, o todėl, kad kapitalo įdėjimas yra pavertęs žemę našesne įdėjimų vieta negu anksčiau. Tarkime, kad visa tam tikros šalies žemė reikalinga tokio kapitalo įdėjimo; tokiu atveju kiekvienas žemės sklypas, kuriame šis įdėjimas dar nebuvo padarytas, turi pirmiausia išeiti šią stadiją, ir renta (palūkanos, kurias šiuo atveju duoda žemės sklypas), kurią duoda tokį kapitalo įdėjimą jau gavusi žemė, taip pat yra diferencinė renta, tarytum ta žemė natūraliai turėtų šį pranašumą, o likusioji žemė turėtų jį įgyti tik dirbtiniu būdu.

Ir ši į palūkanas suvedama renta pasidaro gryna diferencinė renta, kai tik įdėtasis kapitalas bus baigtas amortizuoti. Kitaip tas pats kapitalas egzistuotų dvigubai.

Vienas iš juokingiausių reiškinių yra tas, kad visi Rikardo priešininkai, kurie neigia teiginį, jog vertę apsprendžia vien darbas, iškelia prieš diferencinės rentos aiškinimą žemių skirtingumu tą aplinkybę, kad čia vertę apsprendžianti gamta, o ne darbas; bet tuo pačiu metu jie laikosi tos nuomonės, kad vertę ap-

sprendžianti sklypo padėtis vietos atžvilgiu arba — ir dar didesniu mastu — net žemei kultivuoti įdėto kapitalo palūkanos. Tas pats darbas sukuria vienodą vertę produktui, pagamintam per tam tikrą laiką; bet šio produkto dydis arba kiekis, todėl ir ta vertės dalis, kuri tenka atitinkamai šio produkto daliai, priklauso, jei darbo kiekis yra duotas, vien nuo produkto kiekio, o pastarasis savo ruožtu nuo tam tikro darbo kiekio našumo, o ne nuo absoliutaus šio kiekio dydžio. Ar šio našumo priežastis yra gamta ar visuomenė, yra visai nesvarbu. Tik tuo atvėju, kai jis pats reikalauja darbo, vadinasi, kapitalo, jis padidina gamybos kainą nauja sudėtine dalimi, o to gamta pati savaime nepadaro.

KETURIASDEŠIMT PENKTASIS SKIRSNIS

ABSOLIUTINĖ ŽEMĖS RENTA

Analizuodami diferencinę rentą, mes rėmėmės prielaida, kad blogiausioji žemė neduoda žemės rentos arba, pasakius bendriau, kad žemės rentą duoda tik tokia žemė, kurios produkto individualinė gamybos kaina yra žemesnė už rinką reguliuojančią gamybos kainą, ir dėl to atsiranda pridėtinis pelnas, kuris virsta renta. Pirmiausia reikia pastebėti, kad diferencinės rentos kaip tokios dėsnis visiškai nepriklauso nuo šios prielaidos teisingumo ar neteisingumo.

Jei bendrąją, rinką reguliuojančią gamybos kainą žymėsime P, tai blogiausios rūšies žemės A produktui šis P sutampa su individualine gamybos kaina šioje žemėje; t. y. kaina padengia gamyboje sunaudotą pastovųjį ir kintamąjį kapitalą plius vidutinis pelnas (= įmonininko pelnui plius palūkanos).

Renta čia yra lygi nuliui. Kokybės atžvilgiu artimiausios geresnės rūšies žemės B individualinė gamybos kaina = P', ir $P>P'$; t. y. P padengia daugiau negu tikrąją produkto gamybos kainą B kategorijos žemėje. Tarkime dabar, kad $P-P'=d$; todėl d, P perteklius virš P', yra tas pridėtinis pelnas, kurį gauna šios B kategorijos žemės nuomininkas. Šis d virsta renta, kurią reikia mokėti žemės savininkui. Tarkime, kad trečiosios kategorijos žemei C tikroji gamybos kaina bus P'', ir kad $P-P''=2d$; vadinasi, šie $2d$ virsta renta; lygiai taip pat tarkime, kad ketvirtosios kategorijos žemei D individualinė gamybos kaina bus P''', o $P-P'''=3d$, kurie virsta žemės renta, ir t. t. Dabar tarkime, kad prielaida, jog A kategorijos žemei renta = 0 ir todėl jos produkto kaina = $P+0$, yra klaidinga. Tarkime, priešingai, kad ir ji duoda rentą = r. Tokiu atveju išplaukia dvi išvados.

Pirma. Iš A kategorijos žemės gaunamo produkto kainos nereguliuotų gamybos kaina šioje žemėje, bet joje būtų tam tikras perteklius virš šios kainos, ji būtų lygi $P+r$. Nes jei tariama, kad kapitalistinės gamybos eiga yra normali, t. y. jei tariama, kad perteklius r, kurį nuomininkas moka žemės savininkui, nėra išskaitymas nei iš darbo užmokesčio, nei iš kapitalo vidutinio pelno, tai nuomininkas gali jį sumokėti tik todėl, kad jo produktas

yra parduodamas aukščiau gamybos kainos, kad jis, vadinasi, duotų jam pridėtinį pelną, jei šio pertekliaus jis neturėtų atiduoti rentos forma žemės savininkui. Tokiu atveju viso rinkoje esančio iš visų rūšių žemės gaunamo produkto reguliuojanti rinkos kaina būtų ne ta gamybos kaina, kurią duoda kapitalas aplamai visose gamybos sferose, t. y. ji nebūtų kaina, lygi kaštams plius vidutinis pelnas, bet būtų gamybos kaina plius renta, $P+r$, o ne P. Nes iš A kategorijos žemės gaunamo produkto kaina aplamai išreiškia reguliuojančios bendrosios rinkos kainos ribą, ribą tos kainos, kuria gali būti pateiktas visas produktas, ir šia prasme ji reguliuoja šio visuminio produkto kainą.

Tačiau, *antra*, nors bendroji iš žemės gaunamo produkto kaina šiuo atveju būtų iš esmės modifikuota, tai anaiptol nepanaikintų diferencinės rentos dėsnio. Nes jeigu iš A kategorijos žemės gaunamo produkto kaina, todėl ir bendroji rinkos kaina $= P+r$, tai kategorijų B, C, D ir t. t. kaina taip pat būtų $= P+r$. Bet kadangi B kategorijai $P—P'=d$, tai $(P+r)—(P'+r)$ taip pat būtų $=d$, o žemei C savo ruožtu $P—P''= (P+r)—(P''+r)$ būtų $= 2d$ ir pagaliau žemei D $P—P''' = (P+r)—(P'''+r) = 3d$ ir t. t. Taigi diferencinė renta liktų tokia pat, kaip ir anksčiau, ir ją reguliuotų tas pats dėsnis, nors dabar rentoje būtų elementas, nepriklausomas nuo šio dėsnio, ir aplamai ji didėtų kartu su žemės tiekiamo produkto kaina. Iš to išeina, kad, kaip bebūtų su nederlingiausių dirvos rūšių žemės renta, nuo to ne tik nepriklauso diferencinės rentos dėsnis, bet vienintelis būdas suprasti pačiai diferencinei rentai sutinkamai su jos pobūdžiu yra A kategorijos žemės rentą prilyginti nuliui. Ar ji tikrai $= 0$ ar > 0, neturi reikšmės, kadangi kalbama apie diferencinę rentą, ir į tai iš tikrųjų nekreipiama dėmesio.

Taigi diferencinės rentos dėsnis nepriklauso nuo tolesnio nagrinėjimo rezultato.

Dabar, jei paklausime toliau, kuo iš tikrųjų yra pagrįsta prielaida, kad iš blogiausios kategorijos žemės A gaunamas produktas neduoda rentos, tai atsakymas būtinai bus toks: jei iš žemės gaunamo produkto, sakykime, grūdų, rinkos kaina pasiekia tokį lygį, kad papildomam avansuotam kapitalui, įdėtam į A kategorijos žemę, ji padengia įprastinę gamybos kainą, t. y. duoda kapitalui įprastinį vidutinį pelną, tai šios sąlygos pakanka, kad į A kategorijos žemę būtų galima įdėti papildomą kapitalą. Kitaip tariant, kapitalistui pakanka šios sąlygos tam, kad jis įdėtų naują kapitalą, gaudamas įprastinį pelną, ir šį kapitalą naudotų normaliu būdu.

Čia reikia pažymėti, kad ir šiuo atveju rinkos kaina turi būti aukštesnė už gamybos kainą žemėje A. Nes jei susidaro papildoma pasiūla, tai paklausos ir pasiūlos santykis, suprantama, pasikeis. Anksčiau pasiūla buvo nepakankama, dabar ji yra

pakankama. Vadinasi, kaina turi kristi. Bet kad ji galėtų kristi, reikia, kad ji anksčiau būtų buvusi aukštesnė už gamybos kainą žemėje *A*. Bet mažesnis naujai dirbamos *A* kategorijos žemės derlingumas atveda į tai, kad kaina nekrinta vėl taip žemai, kaip tuo metu, kai rinką reguliavo gamybos kaina *B* kategorijos žemėje. Gamybos kaina žemėje *A* sudaro ribą ne laikinam, o santykinai pastoviam rinkos kainos kilimui.— Priešingai, jei naujai dirbama žemė yra derlingesnė negu *A* kategorijos žemė, kuri iki to laiko buvo reguliuojanti, ir vis dėlto jos pakanka tik papildomai paklausai patenkinti, tai rinkos kaina nepasikeičia. Bet nagrinėjimas — ar žemiausios kategorijos žemė duoda rentą — ir šiuo atveju sutampa su mūsų dabartiniu nagrinėjimu: nes ir čia prielaida, kad *A* kategorijos žemė neduoda rentos, būtų paaiškinama tuo, kad rinkos kaina yra pakankama kaip tik tam, kad kapitalistinis žemės nuomininkas galėtų ja padengti sunaudotąjį kapitalą plius vidutinis pelnas; trumpai tariant, tokia prielaida būtų paaiškinama tuo, kad rinkos kaina duoda jam jo prekės gamybos kainą.

Šiaip ar taip, kapitalistinis nuomininkas, kadangi jis turi elgtis kaip kapitalistas, gali šiomis sąlygomis dirbti *A* kategorijos žemę. Taigi sąlyga normaliam kapitalo panaudojimui žemėje *A* tikrai yra. Bet iš šios prielaidos, kad nuomininkas dabar galėtų įdėti kapitalą į žemę *A* sutinkamai su vidutinėmis kapitalo didinimo sąlygomis, nors jis ir neturėtų mokėti rentos, anaiptol neišplaukia išvada, kad ši *A* kategorijai priklausanti žemė taip ir bus tiesiog perduota nuomininko žinion. Ta aplinkybė, kad nuomininkas galėtų panaudoti savo kapitalą, gaudamas įprastinį pelną, jeigu jis neturėtų mokėti rentos, žemės savininko požiūriu visai nėra pagrindas tam, kad jis veltui užleistų savo žemę nuomininkui ir būtų toks filantropiškas savo komerciniam draugui, jog įvestų crédit gratuit [nemokamą kreditą]. Tokia prielaida reiškia abstrahuotis nuo žemės nuosavybės, panaikinti žemės nuosavybę, kurios buvimas kaip tik ir sudaro ribą kapitalo įdėjimui ir jo laisvam panaudojimui žemėje, — ribą, kurios anaiptol nepanaikina paprastas žemės nuomininko samprotavimas, kad tuo atveju, jeigu jis neturėtų mokėti rentos, t. y. jeigu jis praktiškai galėtų žemės nuosavybę laikyti nesančia, grūdų kainų būklė įgalintų jį, eksploatuojant žemę *A*, gauti už savo kapitalą įprastinį pelną. Bet žemės nuosavybės monopolis, žemės nuosavybė kaip kapitalo riba, jau yra diferencinės rentos prielaida, nes be to pridėtinis pelnas nevirstų žemės renta ir jo negautų žemės savininkas vietoj nuomininko. Ir žemės nuosavybė kaip riba tebeegzistuoja taip pat ten, kur renta kaip diferencinė renta išnyksta, t. y. žemėje *A*. Jei mes išnagrinėsime atvejus, kai kapitalistinės gamybos šalyje kapitalas gali būti įdedamas į žemę nemokant rentos, tai mes pamatysime, kad visi jie numato jei ne ju-

ridinį, tai faktinį žemės nuosavybės panaikinimą, kuris vis dėlto gali įvykti tiktai visiškai apibrėžtomis ir atsitiktinio pobūdžio aplinkybėmis.

Pirma, kai pats žemės savininkas yra kapitalistas arba pats kapitalistas yra žemės savininkas. Jei rinkos kaina yra pakankamai pakilusi, kad toje žemėje, kuri dabar yra žemė *A*, būtų galima gauti gamybos kainą, t. y. kapitalo padengimą plius vidutinis pelnas, tai šiuo atveju jis *pats* gali *ūkininkauti* savo žemės sklype. Bet kodėl? Todėl, kad jo atžvilgiu žemės nuosavybė nesudaro jokios ribos jo kapitalo panaudojimui. Jis gali elgtis su žeme kaip su paprastu gamtos elementu ir todėl gali vadovautis vien savo kapitalo panaudojimo sumetimais, kapitalistiniais sumetimais. Tokie atvejai yra sutinkami praktikoje, bet tik kaip išimtys. Taip pat kaip kapitalistinis žemės dirbimas numato funkcionuojančiojo kapitalo ir žemės nuosavybės atsiskyrimą, lygiai taip pat jis, kaip taisyklė, pašalina galimybę, kad ūkininkautų pats žemės savininkas. Iš karto matyti, kad tai įvyksta visai atsitiktinai. Jei padidėjusi grūdų paklausa reikalauja dirbti didesnį žemės *A* kiekį, negu turi patys ūkininkaujantieji savininkai, t. y. jei dalis žemės *A* turi būti išnuomota tam, kad ją aplamai būtų galima dirbti, tai tuojau išnyksta hipotetinis supratimas tos ribos, kurią žemės nuosavybė sukuria kapitalo panaudojimui. Atsiranda absurdiškas prieštaravimas, kai remiamasi kapitalistinį gamybos būdą atitinkančiu kapitalo ir žemės, nuomininko ir žemės savininko atsiskyrimu, o paskui, atvirkščiai, tariama, kad, kaip taisyklė, patys žemės savininkai ūkininkauja visoje savo žemėje visais tais atvejais, kai kapitalas, jei nepriklausomai nuo jo ir priešingai jam nebūtų jokios žemės nuosavybės, negauna iš žemės dirbimo jokios rentos. (Žr. A. Smito veikale vietą apie kasyklų rentą, kuri cituojama žymiai toliau*.) Šis žemės nuosavybės panaikinimas yra atsitiktinio pobūdžio. Jis gali įvykti arba neįvykti.

Antra. Tarp nuomojamų žemių gali būti tokie atskiri žemės sklypai, kurie, esant tam tikram rinkos kainų lygiui, neduoda rentos, vadinasi, faktiškai yra išnuomojami veltui, bet žemės savininkas jų tokiais nelaiko, nes jis turi galvoje bendrąją nuomojamos žemės rentos sumą, o ne atskirų šios žemės sklypų atskiras rentas. Šiuo atveju nuomininkui, jeigu yra kalbama apie tuos į nuomojamą žemę įeinančius ir rentos neduodančius sklypus, žemės nuosavybė kaip kapitalo panaudojimo riba atkrinta ir, be to, atkrinta dėl pačios sutarties su žemės savininku. Bet jis nemoka rentos už šiuos sklypus tik todėl, kad jis moka rentą už žemę, kurios priedėlį jie sudaro. Šiuo atveju numatoma kaip tik tokia kombinacija, kai reikia pradėti dirbti blogesnės rūšies

* Šio tomo 704 psl. *Red.*

žemę *A* ne kaip savarankišką, naują gamybos lauką, norint papildyti trūkstamą pasiūlą, bet kai jis tėra neatskiriamas rėžis geresnėje žemėje. Bet atvejis, kurį mes turime išnagrinėti, yra kaip tik tas, kai reikia savarankiškai ūkininkauti žemės *A* sklypuose, vadinasi, esant bendroms kapitalistinio gamybos būdo sąlygoms, norint savarankiškai juos išnuomoti.

Trečia. Nuomininkas gali įdėti papildomą kapitalą į tą pačią nuomojamą žemę, nors tokiu būdu gaunamas papildomas produktas esančiomis rinkos kainomis duoda jam tik gamybos kainą, duoda jam įprastinį pelną, bet neįgalina jo mokėti papildomos rentos. Tuo būdu viena į žemę įdėto kapitalo dalimi jis moka žemės rentą, antra — ne. Bet kad ši prielaida neišsprendžia problemos, matyti štai iš ko: jei rinkos kaina (kartu ir žemės derlingumas) įgalina jį, įdėjus papildomą kapitalą, gauti papildomą produktą, kuris, kaip ir senasis kapitalas, duoda jam ne tik gamybos kainą, bet ir tam tikrą pridėtinį pelną, tai iki sueinant nuomos sutarties terminui jis ima šį pridėtinį pelną sau. Bet kodėl? Todėl, kad, kol galioja nuomos sutartis, atkrinta žemės nuosavybės sukuriama riba jo kapitalo panaudojimui žemėje. Tačiau ta paprasta aplinkybė, kad, norint užtikrinti jam šį pridėtinį pelną, turi būti savarankiškai dirbama ir savarankiškai išnuomojama papildoma blogesnės kokybės žemė, neginčijamai įrodo, kad papildomo kapitalo įdėjimas į senąją žemę yra nepakankamas reikalingai padidintai pasiūlai gauti. Viena prielaida panaikina kitą. Tiesa, dabar būtų galima sakyti: pati blogiausios rūšies žemės *A* renta yra diferencinė renta, palyginti arba su žeme, kurią dirba pats savininkas (bet tai pasitaiko tik kaip atsitiktinė išimtis), arba su papildomais kapitalo įdėjimais į tuos senuosius išnuomotos žemės sklypus, kurie neduoda rentos. Bet tai 1) būtų tokia diferencinė renta, kuri kiltų ne iš įvairių rūšių žemės derlingumo skirtingumo, todėl *ne*numatytų, kad *A* rūšies žemė neduoda rentos ir kad iš jos gaunamas produktas yra parduodamas pagal gamybos kainą. Ir 2) ta aplinkybė, kad papildomi kapitalo įdėjimai į tą patį nuomojamą sklypą duoda rentą arba neduoda jos, taip pat yra visiškai nesvarbi tai aplinkybei, kad naujai dirbama *A* kategorijos žemė duoda rentą arba neduoda jos, taip pat kaip, pvz., naujam, savarankiškam fabrikui įkurti yra nesvarbu, ar kitas tos pačios gamybos šakos fabrikantas savo kapitalo dalį, kurios jis negali pilnutinai panaudoti savo įmonėje, įdeda į vertybinius popierius, ar jis atlieka tam tikrus patobulinimus, kurie neduoda jam pilno pelno, bet vis dėlto duoda daugiau negu palūkanas. Tatai jam yra antraeilis dalykas. Priešingai, papildomos naujos įmonės turi duoti vidutinį pelną ir jo tikintis jos yra kuriamos. Žinoma, papildomi kapitalo įdėjimai į senas nuomojamas žemes ir papildomas naujos *A* rūšies žemės dirbimas apriboja vienas kitą. Ribą, iki kurios į tą pačią nuomo-

jamą žemę gali būti įdedamas papildomas kapitalas mažiau palankiomis gamybos sąlygomis, sudaro konkuruojantieji nauji įdėjimai į *A* kategorijos žemę; antra vertus, rentą, kurią gali duoti šios kategorijos žemė, apriboja konkuruojantieji papildomi kapitalo įdėjimai į senąsias nuomojamas žemes.

Tačiau visi šie apgaulingi išsisukinėjimai neišsprendžia problemos, kuri, paprastai ją suformuluojant, yra tokia: tarkime, kad grūdų (kurie šiame nagrinėjime mums atstovauja iš žemės gaunamam produktui aplamai) rinkos kaina yra pakankama tam, kad būtų pradėtos dirbti *A* kategorijos žemės dalys ir kad į šiuos naujus laukus įdėtas kapitalas gautų produkto gamybos kainą, t. y. kapitalo padengimą plius vidutinis pelnas. Taigi tarkime, kad yra sąlygos normaliam kapitalo vertės didinimui *A* kategorijos žemėje. Ar to pakanka? Ar tikrai galima šiuo atveju įdėti šį kapitalą? Arba rinkos kaina turi pakilti tiek, kad ir blogiausioji žemė *A* duotų rentą? Taigi ar žemės savininko monopolis sudaro kapitalo įdėjimui tokią ribą, kurios nebūtų grynai kapitalistiniu požiūriu, jei nebūtų šio monopolio? Jau iš pačių klausimo pastatymo sąlygų išplaukia, kad jei, pvz., į seniau nuomotas žemes yra padaryti papildomi kapitalo įdėjimai, kurie, esant tam tikrai rinkos kainai, neduoda jokios rentos, o teduoda vidutinį pelną, tai ši aplinkybė nė kiek neišsprendžia klausimo, ar iš tikrųjų gali būti įdėtas kapitalas į *A* kategorijos žemę, kuri taip pat pradėtų duoti vidutinį pelną, bet neduotų rentos. Bet kaip tik tai ir yra klausimas. Kad papildomi kapitalo įdėjimai, kurie neduoda rentos, negali patenkinti paklausos, įrodo reikalas panaudoti naują *A* kategorijos žemę. Jei žemė *A* yra papildomai dirbama tik tada, kai ji duoda rentą, vadinasi, daugiau kaip gamybos kainą, tai yra galimi tik du atvejai. Arba rinkos kaina turi būti tokio lygio, kad net paskutiniai papildomi kapitalo įdėjimai į senąsias nuomojamas žemes duotų pridėtinį pelną, nepaisant to, ar pastarąjį pasisavins nuomininkas, ar žemės savininkas. Tuomet šis kainos pakilimas ir šis paskutinių papildomų kapitalo įdėjimų pridėtinis pelnas būtų pasekmė tos aplinkybės, kad žemė *A* negali būti dirbama, jeigu ji neduoda rentos. Nes jei dirbimui pakaktų tik gamybos kainos, vien tik vidutinio pelno, tai kaina nepakiltų iki tokio laipsnio ir naujų žemės sklypų konkurencija prasidėtų jau tada, kai tik jie pradėtų duoti vien šias gamybos kainas. Tokiu atveju su papildomais kapitalo įdėjimais į senąsias nuomojamas žemes, kurie neduoda rentos, pradėtų konkuruoti kapitalo įdėjimai į žemę *A*, kurie taip pat neduoda rentos.— Arba paskutiniai kapitalo įdėjimai į senąsias nuomojamas žemes neduoda rentos, bet rinkos kaina yra pakilusi pakankamai aukštai, kad žemę *A* būtų galima pradėti dirbti ir kad ji duotų rentą. Šiuo atveju papildomas kapitalo įdėjimas, kuris neduoda rentos, yra galimas tik todėl, kad žemė *A* negali būti dirbama, kol rinkos kaina neįgalins jos duoti

rentą. Jei nebūtų šios sąlygos, ji būtų jau pradėta kultivuoti esant žemesniam kainos lygiui, ir negalėtų būti padaryti tie vėlesnieji kapitalo įdėjimai į senąsias nuomojamas žemes, kurie, kad galėtų duoti įprastinį pelną be rentos, reikalauja aukštos rinkos kainos. Juk ir esant aukštai rinkos kainai, jie duoda tik vidutinį pelną. Taigi esant žemesnei kainai, kuri, kultivuojant žemę *A*, pradėtų reguliuoti jos gamybos kainą, jie neduotų šio pelno, vadinasi, šiuo atveju aplamai negalėtų būti padaryti. Žinoma, žemės *A* renta tokiu atveju sudarytų diferencinę rentą, palyginti su šiais kapitalo įdėjimais į senąsias nuomojamas žemes, kurie neduoda rentos. Bet jei žemės *A* plotai sukuria tokią diferencinę rentą, tai taip yra tik dėl to, kad jų aplamai negalima dirbti, jei tik jie nepradės duoti rentos, t. y. dėl to, kad pasidaro būtina ši renta, kurios pačios savaime nesąlygoja joks žemės rūšių skirtingumas ir kuri sudaro ribą galimam papildomų kapitalų panaudojimui senosiose nuomojamose žemėse. Abiem atvejais žemės *A* renta būtų ne paprasta grūdų kainos pakilimo pasekmė, bet atvirkščiai: ta aplinkybė, kad blogiausioji žemė turi duoti rentą, kad ją aplamai būtų galima dirbti, būtų priežastis grūdų kainos pakilimo iki tokio taško, kur būtų galima įgyvendinti šią sąlygą.

Diferencinė renta turi tą savybę, kad žemės nuosavybė čia paprastai gauna tik tą pridėtinį pelną, kurį šiaip paimtų, o tam tikromis aplinkybėmis, kol nėra pasibaigęs nuomos sutarties terminas, tikrai paima žemės nuomininkas. Šiuo atveju žemės nuosavybė tėra priežastis to, kad tam tikra prekės kainos dalis, kuri atsiranda šiai nuosavybei neprisidedant (veikiau dėl to, kad gamybos kainą, kuri reguliuoja rinkos kainą, apsprendžia konkurencija) ir yra suvedama į pridėtinį pelną, yra perkeliama iš vieno asmens kitam, iš kapitalisto žemės savininkui. Bet žemės nuosavybė čia nėra priežastis, kuri *sukuria* šią kainos sudėtinę dalį arba tą kainos pakilimą, kuris yra šios kainos dalies prielaida. Priešingai, jei blogiausioji *A* kategorijos žemė negali būti dirbama,— nors jos dirbimas duotų gamybos kainą,— kol ji neduoda tam tikro pertekliaus virš šios gamybos kainos, kol neduoda tam tikros rentos, tai žemės nuosavybė yra *šio* kainos pakilimo kūrybinė priežastis. *Žemės nuosavybė pati yra sukūrusi rentą.* Reikalas nė kiek nepasikeičia dėl to, kad renta, kuri dabar yra mokama iš žemės *A*, sudaro, kaip antruoju išnagrinėtu atveju, diferencinę rentą, palyginti su tuo paskutiniu papildomu kapitalo įdėjimu į senąsias nuomojamas žemes, kuris duoda tik gamybos kainą. Nes tik ta aplinkybė, kad žemė *A* negali būti dirbama, kol reguliuojanti rinkos kaina pakils taip aukštai, kad žemė *A* pajėgs duoti rentą, — tik ta aplinkybė ir yra čia priežastis, kodėl rinkos kaina pakyla iki taško, kur paskutiniai kapitalo įdėjimai į senąsias nuomojamas žemes duoda, tiesa, tik savo gamybos kainą, bet tokią gamybos kainą, kuri tuo pačiu metu įgalina žemę *A* duoti rentą. Ta aplinkybė,

kad pastaroji aplamai turi mokėti rentą, čia yra priežastis, dėl kurios susidaro diferencinė renta tarp žemės *A* ir paskutinių kapitalo įdėjimų į senąsias nuomojamas žemes.

Jei mes aplamai sakome, kad,— tariant, jog grūdų kainą reguliuoja gamybos kaina, — *A* kategorijos žemė neduoda rentos, tai mes turime galvoje rentą kategoriška šio žodžio prasme. Jei žemės nuomininkas moka nuomą, kuri yra išskaitymas arba iš normalaus jo darbininkų darbo užmokesčio arba iš jo paties normalaus vidutinio pelno, tai jis nemoka jokios rentos, jokios savo prekės kainos savarankiškos sudėtinės dalies, skirtingos nuo darbo užmokesčio ir pelno. Jau anksčiau mes esame pažymėję, kad praktikoje tai nuolat pasitaiko. Jei žemės ūkio darbininkų darbo užmokestis tam tikroje šalyje yra aplamai sumažintas žemiau normalaus vidutinio darbo užmokesčio lygio ir todėl išskaitymas iš darbo užmokesčio, tam tikra darbo užmokesčio dalis paprastai įeina į rentos sudėtį, tai toks reiškinys nėra išimtis ir blogiausios žemės nuomininko atžvilgiu. Toje pačioje gamybos kainoje, kuri leidžia dirbti blogiausią žemę, šis žemas darbo užmokestis jau yra vienas iš sudaromųjų elementų ir todėl produkto pardavimas pagal gamybos kainą neduoda galimybės šios žemės nuomininkui mokėti rentą. Žemės savininkas gali taip pat išnuomoti savo žemę darbininkui, kuris sutiks visa tai arba didesnę dalį to, ką jam duoda pardavimo kaina virš darbo užmokesčio, sumokėti kitam asmeniui rentos forma. Tačiau visais šiais atvejais anaiptol nėra mokama tikroji renta, nors yra mokama nuoma. Bet ten, kur yra kapitalistinį gamybos būdą atitinką santykiai, renta ir nuoma turi sutapti. O čia mes ir turime išnagrinėti kaip tik šį normalų santykį.

Jei aukščiau išnagrinėtieji atvejai, kai kapitalistinio gamybos būdo ribose gali tikrai būti įdedami kapitalai į žemę, kuri neduoda rentos,— jei net šie atvejai nieko neduoda mūsų problemos sprendimui, tai šiuo klausimu dar mažiau duos nurodymas į kolonijinius santykius. Kas koloniją padaro kolonija,— mes čia kalbame tik apie žemės ūkio kolonijas tikrąja šio žodžio prasme,— tatai nėra tik masė derlingų žemių, kurios yra natūralinėje būklėje. Ne, jas kolonijomis padaro veikiau ta aplinkybė, kad šios žemės nėra pasisavintos, nėra pajungtos žemės nuosavybei. Būtent tai ir sudaro tokį milžinišką skirtumą tarp senųjų žemių ir kolonijų, jeigu yra kalbama apie žemę: juridinis arba faktinis žemės nuosavybės nebuvimas, kaip yra teisingai pažymėjęs Ueikfildas[36] ir jau gerokai prieš jį atradęs Mirabo-tėvas, fiziokratas, bei kiti senieji ekonomistai. Čia visiškai nesvarbu, ar kolonistai tiesiog pasisavina žemę ar jie nominalinės žemės kainos pavidalu iš tikrųjų moka valstybei tik mokestį už tai, kad įgyja juridinį titulą

[36] *Wakefield:* «England and America», London 1833. Plg. taip pat [«Kapitalas»], I knyga, XXV skirsnis.

į žemę. Neturi reikšmės ir ta aplinkybė, kad jau įsikūrę kolonistai yra juridiniai žemės savininkai. Žemės nuosavybė čia faktiškai nėra riba kapitalui, taip pat darbui be kapitalo panaudoti; ta aplinkybė, kad jau įsikūrę kolonistai yra pasigrobę dalį žemės, neatima naujiems ateiviams galimybės paversti naują žemę jų kapitalo arba jų darbo panaudojimo sfera. Todėl, kai reikia išnagrinėti, kokiu būdu žemės nuosavybė veikia žemės ūkio produktų kainas ir rentą tais atvejais, kai ši nuosavybė apriboja žemę kaip kapitalo panaudojimo sferą, būtų labai banalu kalbėti apie laisvas buržuazines kolonijas, kur nėra nei kapitalistinio gamybos būdo žemės ūkyje, nei jį atitinkančios formos žemės nuosavybės, kuri faktiškai čia aplamai neegzistuoja. Taip, pvz., daro Rikardo skirsnyje apie žemės rentą. Pradžioje jis sakosi norįs išnagrinėti įtaką, kurią žemės pasisavinimas daro žemės ūkio produktų vertei, ir tuojau po to jis ima kaip iliustraciją kolonijas, kur taria, kad žemė ten egzistuoja palyginti pirmykštėmis sąlygomis ir jos naudojimo neapriboja žemės nuosavybės monopolis.

Viena juridinė žemės nuosavybė nesukuria savininkui žemės rentos. Bet už tai ji duoda jam galią neleisti naudoti savo žemės tol, kol ekonominės sąlygos padarys galimą tokį jos naudojimą, kuris duos jam tam tikrą perteklių, ar žemė bus naudojama žemės ūkiui tikrąja šio žodžio prasme ar kitiems gamybiniams tikslams, pvz., pastatams ir t. t. Jis negali padidinti arba sumažinti absoliutaus šios veiklos sferos dydžio, bet už tai gali pakeisti tą žemės kiekį, kuris yra rinkoje. Tuo yra paaiškinamas, kaip yra pažymėjęs jau Furjė, tas būdingas faktas, kad visose civilizuotose šalyse palyginti didelė žemės dalis visada lieka nedirbama.

Taigi, imant tokį atvejį, kai paklausa reikalauja išarti naujas žemes, sakykime, mažiau derlingas negu iki šiol dirbtos žemės,— ar žemės savininkas išnuomos šias žemes nemokamai todėl, kad iš žemės gaunamo produkto rinkos kaina yra pakilusi pakankamai aukštai, kad kapitalo įdėjimas į šią žemę duotų nuomininkui gamybos kainą ir kartu įprastinį pelną? Anaiptol ne. Kapitalo įdėjimas jam turi duoti rentą. Jis išnuomoja tik ta sąlyga, kad jam būtų mokamas nuomos mokestis. Vadinasi, rinkos kaina turi pakilti aukščiau gamybos kainos, iki $P+r$, kad būtų galima mokėti žemės savininkui rentą. Kadangi, pagal mūsų prielaidą, nuosavybė žemei, jos neišnuomojant, nieko neduoda ir ekonominiu atžvilgiu neturi jokios vertės, tai nedidelio rinkos kainos pakilimo virš gamybos kainos pakanka tam, kad į rinką būtų paleista nauja blogiausios rūšies žemė.

Dabar kyla toks klausimas: ar iš to, kad blogiausioji žemė duoda žemės rentą, kuri negali būti kildinama iš skirtingo derlingumo, išeina, kad iš žemės gaunamo produkto kaina būtinai yra monopolinė kaina įprastine šio žodžio prasme arba kaina, į kurios sudėtį renta įeina tokia pat forma kaip mokestis, tik tokiu skirtu-

mu, kad šį mokestį ima žemės savininkas, o ne valstybė? Kad toks mokestis turi tam tikras ekonomines ribas, yra savaime suprantama. Jį apriboja papildomi kapitalo įdėjimai į senąsias nuomojamas žemes, užsienio žemės ūkio produktų konkurencija — tariant, kad šie produktai yra laisvai įvežami, — žemės savininkų tarpusavio konkurencija, pagaliau vartotojų poreikiai ir mokumas. Bet čia ne apie tai kalbama. Čia kalbama apie tai, ar renta, kuri yra mokama už blogiausiąją žemę, įeina į jos produkto kainą, kuri, pagal mūsų prielaidą, reguliuoja bendrąją rinkos kainą,— ar ji įeina tokiu pat būdu, kaip mokestis į juo apdėtos prekės kainą, t. y. kaip elementas, nepriklausantis nuo šios prekės vertės.

Tai anaiptol nėra būtina išvada ir ji buvo daroma tik todėl, kad iki šiol nebuvo suprastas skirtumas tarp prekių vertės ir jų gamybos kainos. Mes matėme, kad tam tikros prekės gamybos kaina anaiptol nėra tolygi jos vertei, nors prekių gamybos kainas, imant jas kaip visumą, reguliuoja tiktai jų visuminė vertė ir nors atskirų prekių rūšių gamybos kainų judėjimą, tariant, kad kitos sąlygos nesikeičia, apsprendžia vien jų verčių judėjimas. Mes parodėme, kad tam tikros prekės gamybos kaina gali būti aukštesnė ar žemesnė už jos vertę ir tik kaip išimtis sutampa su jos verte. Todėl tas faktas, kad žemės ūkio produktai yra parduodami aukščiau jų gamybos kainos, dar anaiptol neįrodo, kad jie yra parduodami taip pat aukščiau jų vertės; taip pat kaip tas faktas, kad pramonės produktai yra parduodami vidutiniškai pagal jų gamybos kainą, anaiptol neįrodo, kad jie yra parduodami pagal jų vertę. Gali būti, kad žemės ūkio produktai yra parduodami aukščiau jų gamybos kainos ir žemiau jų vertės, taip pat kaip, iš antros pusės, daugelis pramonės produktų duoda gamybos kainą tik todėl, kad jie yra parduodami aukščiau jų vertės.

Tam tikros prekės gamybos kainos santykį su jos verte apsprendžia vien tas santykis, kuris yra tarp prekę pagaminusio kapitalo kintamosios dalies ir jo pastoviosios dalies, arba apsprendžia prekę pagaminusio kapitalo organinė sudėtis. Jei kapitalo sudėtis tam tikroje gamybos sferoje yra žemesnė negu vidutinio visuomeninio kapitalo sudėtis, t. y. jei darbo užmokesčiui sunaudotos kapitalo kintamosios sudėtinės dalies santykis su jo pastoviąja sudėtine dalimi, sunaudota daiktinėms darbo sąlygoms, yra aukštesnis negu vidutiniame visuomeniniame kapitale, tai jo produkto vertė turi būti aukštesnė už jo gamybos kainą. Kitaip tariant, toks kapitalas, panaudodamas santykinai daugiau gyvojo darbo, pagamina, esant vienodam darbo išnaudojimo laipsniui, daugiau pridedamosios vertės, vadinasi, daugiau pelno, negu vidutinio visuomeninio kapitalo vienodo dydžio atitinkama dalis. Todėl jo produkto vertė yra aukštesnė už jo gamybos kainą, nes ši gamybos kaina yra lygi kapitalo padengimui plius vidutinis pelnas, o vidutinis pelnas yra mažesnis už šioje

prekėje pagamintą pelną. Pridedamoji vertė, kurią pagamina vidutinis visuomeninis kapitalas, yra mažesnė už pridedamąją vertę, kurią pagamina šis žemos sudėties kapitalas. Priešingai yra tuo atveju, kai į tam tikrą gamybos sferą įdėtas kapitalas yra aukštesnės sudėties negu vidutinis visuomeninis kapitalas. Jo pagamintų prekių vertė yra mažesnė už jų gamybos kainą, ir tai yra bendras reiškinys labiausiai išsivysčiusių pramonės šakų produktų atžvilgiu.

Jei kapitalas tam tikroje gamybos sferoje turi žemesnę sudėtį negu vidutinis visuomeninis kapitalas, tai čia pirmiausia tik kitaip pasireiškia tas faktas, kad visuomeninio darbo gamybinis pajėgumas šioje atskiroje gamybos sferoje yra mažesnis negu vidutinio lygio, nes pasiektasis gamybinio pajėgumo laipsnis pasireiškia santykine kapitalo pastoviosios dalies persvara prieš kintamąją dalį arba ta aplinkybe, kad nuolat mažėja toji tam tikro kapitalo sudėtinė dalis, kuri yra sunaudojama darbo užmokesčiui. Jeigu, atvirkščiai, kapitalas tam tikroje gamybos sferoje turi aukštesnę sudėtį, tai šiuo faktu pasireiškia toks gamybinio pajėgumo išsivystymas, kuris viršija vidutinį lygį.

Nekalbant apie meno darbus tikrąja šio žodžio prasme, kurių nagrinėjimas iš esmės neliečia mūsų temos, savaime yra suprantama, kad įvairios gamybos sferos dėl savo techninių savybių reikalauja įvairaus santykio tarp pastoviojo ir kintamojo kapitalo ir kad gyvasis darbas turi užimti vienose sferose didesnę vietą, kitose — mažesnę. Pavyzdžiui, gavybinėje pramonėje, kurią reikia aiškiai skirti nuo žemės ūkio, visiškai atkrinta žaliava kaip pastoviojo kapitalo elementas, taip pat pagalbinė medžiaga tik kai kur vaidina žymų vaidmenį. Tačiau kalnų pramonėje žymų vaidmenį vaidina kita pastoviojo kapitalo dalis — pagrindinis kapitalas. Vis dėlto ir čia vystymosi pažanga gali būti matuojama santykiniu pastoviojo kapitalo augimu, palyginti su kintamuoju kapitalu.

Jei kapitalo sudėtis žemės ūkyje tikrąja šio žodžio prasme yra žemesnė negu vidutinio visuomeninio kapitalo sudėtis, tai čia prima facie [pirmiausia] pasireikštų tai, kad išsivysčiusios gamybos šalyse žemės ūkis nėra pažengęs į priekį tokiu mastu, kaip apdirbamoji pramonė. Toks faktas, paliekant nuošalyje visas kitas ir iš dalies lemiamas ekonomines aplinkybes, būtų paaiškinamas jau tuo, kad mechanikos mokslai ir ypač jų taikymas yra anksčiau ir sparčiau išsivystę, palyginti su vėlesniu ir iš dalies visai nesenu chemijos, geologijos ir fiziologijos išsivystymu ir, būtent, jų taikymu žemės ūkiui. Tačiau neabejotinas ir seniai žinomas[37] yra tas faktas, kad paties žemės ūkio pažanga nuolat pasireiškia santykiniu kapitalo pastoviosios dalies augimu,

[37] Žr. Dombalį ir R. Džonsą.

palyginti su kintamąja dalimi. Ar tam tikroje kapitalistinės gamybos šalyje, pvz., Anglijoje, žemės ūkio kapitalo sudėtis, palyginti su vidutiniu visuomeniniu kapitalu, yra žemesnė,— tai yra klausimas, kurį galima išspręsti tik statistiniu būdu ir kurį detaliai nagrinėti būtų bereikalingas darbas mūsų tikslo atžvilgiu. Šiaip ar taip, teoriškai yra nustatyta, kad tik darant tokią prielaidą žemės ūkio produktų vertė gali būti aukštesnė už jų gamybos kainą, kitaip tariant, kad pridedamoji vertė, kurią žemės ūkyje pagamina tam tikro didumo kapitalas arba, kas yra tas pat, pridedamasis darbas, kurį jis paleidžia veikti ir kuris yra jam pajungtas (vadinasi, ir panaudotas gyvasis darbas aplamai), yra didesnis negu esant tokio pat didumo vidutinės visuomeninės sudėties kapitalui. Taigi tai rentos formai, kurią mes čia nagrinėjame ir kuri gali atsirasti tik tokios prielaidos atveju, pakanka, jei mes tokią prielaidą darome. Kur ši hipotezė atkrinta, ten atkrinta ir ją atitinkanti rentos forma.

Tačiau vien to fakto, kad žemės ūkio produktų vertė yra didesnė už jų gamybos kainą, jokiu būdu nepakanka tam, kad galėtume išaiškinti buvimą žemės rentos, kuri nepriklauso nuo skirtingo įvairios rūšies žemių derlingumo ir skirtingo vienas po kito daromų kapitalo įdėjimų į tą pačią žemę našumo, trumpai — buvimą tokios rentos, kuri savo sąvoka skiriasi nuo diferencinės rentos ir kurią todėl mes galime pavadinti *absoliutine renta*. Ištisa manufaktūros produktų eilė turi tą savybę, kad jų vertė yra didesnė už jų gamybos kainą, ir, nepaisant to, jie neduoda tokio pertekliaus virš vidutinio pelno arba tokio pridėtinio pelno, kuris galėtų virsti renta. Atvirkščiai. Gamybos kainos ir jos prielaidos — bendrosios pelno normos — buvimas bei sąvoka remiasi tuo, kad atskiros prekės yra parduodamos ne pagal jų vertę. Gamybos kainos kyla iš prekių verčių išsilyginimo, kuris, padengus atitinkamas kapitalo vertes, sunaudotas įvairiose gamybos sferose, paskirsto visą pridedamąją vertę ne proporcingai tam, kiek jos yra pagaminta atskirose gamybos sferose ir todėl kiek jos yra jų produktuose, o proporcingai avansuotųjų kapitalų dydžiui. Tik tokiu būdu atsiranda vidutinis pelnas ir prekių gamybos kaina, kurios būdingas elementas yra šis vidutinis pelnas. Nuolatinė kapitalų tendencija yra konkurencijos pagalba išlyginti viso kapitalo pagamintos pridedamosios vertės paskirstymą ir įveikti visas kliūtis, kurios trukdo šiam išlyginimui. Tuo yra paaiškinama ir jų tendencija leisti tik tokį pridėtinį pelną, kuris visomis aplinkybėmis atsiranda ne iš skirtumo tarp prekių verčių ir jų gamybos kainų, o, priešingai, iš skirtumo tarp bendrosios, rinką reguliuojančios gamybos kainos ir nuo jos skirtingų individualinių gamybos kainų; tokį pridėtinį pelną, kuris todėl atsiranda ne iš skirtumo tarp dviejų įvairių gamybos sferų, o kiekvienos gamybos sferos ribose; kuris, vadinasi, nepaliečia bendrųjų gamybos kainų, susidarančių įvairiose sferose,

t. y. bendrosios pelno normos, o, priešingai, numato verčių virtimą gamybos kainomis ir bendrąją pelno normą. Tačiau, kaip parodyta anksčiau, ši prielaida remiasi tuo, kad nuolat kinta proporcija, kuria visas visuomeninis kapitalas pasiskirsto tarp įvairių gamybos sferų, kad nuolat vyksta kapitalų imigracija ir emigracija, kad juos galima kilnoti iš vienos sferos į kitą, trumpai tariant, tuo, kad vyksta laisvas šių kapitalų judėjimas tarp šių įvairių gamybos sferų, kaip tarp atitinkamų laisvų sričių savarankiškoms visuminio visuomeninio kapitalo dalims panaudoti. Kartu mes tariame, kad jokie barjerai, išskyrus tik atsitiktinius ir laikinus, netrukdo kapitalų konkurencijai suvesti vertę į gamybos kainą tokioje, pvz., gamybos sferoje, kurioje prekių vertė yra aukštesnė už jų gamybos kainą arba kurioje yra pagaminama pridedamoji vertė, didesnė už vidutinį pelną, ir kartu paskirstyti šios gamybos sferos perteklinę pridedamąją vertę proporcingai tarp visų kapitalo eksploatuojamųjų sferų. Bet jeigu įvyksta atvirkščiai, jei kapitalas susiduria su svetima jėga, kurią jis gali įveikti tik iš dalies arba visai negali įveikti ir kuri apriboja jo panaudojimą atskirose gamybos sferose, leidžia jį tik tokiomis sąlygomis, kurios pilnutinai arba iš dalies pašalina minėtąjį bendrą pridedamosios vertės išsilyginimą į vidutinį pelną, tai, aišku, tokiose gamybos sferose dėl prekių vertės pertekliaus virš jų gamybos kainos atsiranda pridėtinis pelnas, kuris gali pavirsti renta ir kaip toks atsiskirti nuo pelno. Bet kaip tokia svetima jėga ir kliūtis kapitalo, naudojant jį žemei, atžvilgiu pasireiškia žemės nuosavybė arba kapitalisto atžvilgiu — žemės savininkas.

Žemės nuosavybė čia yra barjeras, kuris, jei nėra mokamas mokestis, t. y. jei nėra imama renta, neleidžia įdėti naujo kapitalo į lig tol nedirbtą arba neišnuomotą žemę, nors naujai dirbama žemė priklauso tai rūšiai, kuri neduoda diferencinės rentos ir kuri, jei nebūtų žemės nuosavybės, galėtų būti dirbama tik truputį pakilus rinkos kainai, kai reguliuojanti rinkos kaina duotų šios blogiausios žemės dirbėjui tik jo gamybos kainą. Tačiau dėl ribos, kurią sudaro žemės nuosavybė, rinkos kaina turi pakilti iki tokio taško, kai žemė gali duoti perteklių virš gamybos kainos, t. y. rentą. Bet kadangi pagal mūsų prielaidą žemės ūkio kapitalo pagaminamų prekių vertė yra aukštesnė už jų gamybos kainą, tai ši renta (išskyrus tą atvejį, kurį tuojau nagrinėsime) sudaro vertės perteklių virš gamybos kainos arba dalį šio pertekliaus. Ar renta yra lygi visam skirtumui tarp vertės ir gamybos kainos ar tiktai didesnei ar mažesnei šio skirtumo daliai, ištisai priklausytų nuo santykio tarp pasiūlos ir paklausos ir nuo naujai pradėto dirbti ploto dydžio. Kol renta nebūtų lygi žemės ūkio produktų vertės pertekliui virš jų gamybos kainos, tol dalis šio pertekliaus, šiaip ar taip, dalyvautų bendrame visos pridedamosios vertės išsilyginime ir jos proporcingame pasiskirstyme tarp

įvairių individualinių kapitalų. Jei renta būtų lygi vertės pertekliui virš gamybos kainos, tai visa ši dalis, visas šis pridedamosios vertės perteklius virš vidutinio pelno nedalyvautų šiame išsilyginime. Bet ar ši absoliutinė renta yra lygi visam vertės pertekliui virš gamybos kainos ar tik jo daliai, ir vienu ir kitu atveju žemės ūkio produktai būtų parduodami monopoline kaina ne todėl, kad jų kaina yrą aukštesnė už jų vertę, o todėl, kad ji yra lygi jų vertei, arba todėl, kad ji yra žemesnė už jų vertę, bet aukštesnė už jų gamybos kainą. Šių produktų monopolinę padėtį sudarytų tai, kad jie, skirtingai nuo kitų pramonės produktų, kurių vertė yra aukštesnė už bendrąją gamybos kainą, nebūtų niveliuojami pagal gamybos kainą. Kadangi viena tiek vertės, tiek ir gamybos kainos dalis faktiškai yra tam tikras pastovus dydis,— būtent, gamybos kaštai, gamyboje sunaudotas kapitalas, $= k$, — tai skirtumas tarp jų glūdi kitoje, kintamojoje dalyje, pridedamojoje vertėje, kuri gamybos kainoje $= p$, pelnui, t. y. lygi visuminei pridedamajai vertei, kuri šiuo atveju yra apskaičiuojama visuomeniniam kapitalui ir kiekvienam atskiram kapitalui kaip jo proporcingai daliai, bet kuri prekės vertėje yra lygi tikrajai pridedamajai vertei, kurią yra pagaminęs šis atskiras kapitalas, ir sudaro jo pagamintų prekių verčių integralinę dalį. Jei prekės vertė yra aukštesnė už jos gamybos kainą, tai gamybos kaina $= k+p$, vertė $= k+p+d$, vadinasi, $p+d =$ joje esančiai pridedamajai vertei. Vadinasi, skirtumas tarp vertės ir gamybos kainos $= d$, šio kapitalo pagamintos pridedamosios vertės pertekliui virš tos pridedamosios vertės, kuri atitenka jam sutinkamai su bendrąja pelno norma. Iš to išeina, kad žemės ūkio produktų kaina gali būti aukštesnė už jų gamybos kainą ir nepasiekti jų vertės dydžio. Iš to toliau išeina, kad iki tam tikro taško žemės ūkio produktų kaina gali ilgą laiką kilti, kol jų kaina pasieks šių produktų vertės lygį. Iš to taip pat išeina, kad tik dėl žemės nuosavybės monopolio žemės ūkio produktų vertės perteklius virš jų gamybos kainos gali pasidaryti momentu, kuris apsprendžia jų bendrąją rinkos kainą. Pagaliau iš to išeina, kad šiuo atveju ne produkto pabrangimas yra rentos priežastis, o renta yra produkto pabrangimo priežastis. Jei blogiausios žemės ploto vienete pagaminto produkto kaina $= P+r$, tai visos diferencinės rentos padidėja atitinkamais dėmenimis r, nes, pagal mūsų prielaidą, reguliuojančia rinkos kaina pasidaro $P+r$.

Jei ne žemės ūkiui panaudoto visuomeninio kapitalo vidutinė sudėtis būtų $= 85_c + 15_v$ ir pridedamosios vertės norma $= 100\%$, tai gamybos kaina būtų $= 115$. Jei žemės ūkio kapitalo sudėtis būtų $= 75_c + 25_v$, tai produkto vertė, esant tai pačiai pridedamosios vertės normai, ir reguliuojanti rinkos kaina būtų $= 125$. Jei žemės ūkio produktas susilygintų su ne žemės ūkio produktu iki vidutinės kainos (trumpumo dėlei mes tariame, kad visas kapitalas

abiejose gamybos šakose yra vienodo didumo), tai visa pridedamoji vertė būtų = 40, t. y. 20% už 200 kapitalą. Tiek vieno, tiek ir kito kapitalo produktas būtų parduodamas už 120. Vadinasi, išsilyginusios į gamybos kainas, ne žemės ūkio produkto vidutinės rinkos kainos būtų aukštesnės, o žemės ūkio produkto vidutinės rinkos kainos būtų žemesnės už jų vertę. Jei žemės ūkio produktai būtų parduodami pagal jų pilną vertę, tai jie būtų 5-ais brangesni, o pramonės produktai 5-ais pigesni negu po išsilyginimo. Jei rinkos sąlygos neleidžia pardavinėti žemės ūkio produktų pagal jų pilną vertę, neleidžia gauti visą perteklių virš gamybos kainos, tai rezultatas užims vidurinę vietą tarp dviejų kraštutinių taškų; pramonės produktai bus parduodami truputį aukščiau jų vertės, o žemės ūkio produktai truputį aukščiau jų gamybos kainos.

Nors žemės nuosavybė gali pakelti žemės ūkio produktų kainą virš jų gamybos kainos, bet ne nuo jos, o nuo rinkos bendros būklės priklauso, kiek rinkos kaina, pakilusi virš gamybos kainos, priartėja prie vertės ir, vadinasi, kokiu mastu pridedamoji vertė, pagaminta žemės ūkyje virš tam tikro vidutinio pelno, arba virs renta, arba dalyvaus bendrame pridedamosios vertės išsilyginime į vidutinį pelną. Šiaip ar taip, ši absoliutinė renta, kuri kyla iš vertės pertekliaus virš gamybos kainos, yra tiesiog dalis žemės ūkio pridedamosios vertės, šios pridedamosios vertės virtimas renta, kurią įsideda į savo kišenę žemės savininkas; lygiai taip pat, kaip diferencinė renta kyla iš pridėtinio pelno virtimo renta, iš to, kad žemės nuosavybė, esant bendrajai reguliuojančiai gamybos kainai, pasisavina pridėtinį pelną. Šios dvi rentos formos yra vienintelės normalios formos. Be šių formų, renta gali remtis tik monopoline kaina tikrąja šio žodžio prasme, kurią apsprendžia ne prekių gamybos kaina ir ne prekių vertė, o pirkėjų poreikiai ir mokumas, ir kurios nagrinėjimas priklauso konkurencijos teorijai, kur yra nagrinėjamas tikrasis rinkos kainų judėjimas.

Jei visa žemės ūkiui tinkama tam tikros šalies žemė jau būtų išnuomota,— čia mes tariame, kad kapitalistinis gamybos būdas ir normalūs santykiai yra visuotinis reiškinys, — tai nebūtų tokios žemės, kuri neduotų rentos, bet galėtų būti tokie kapitalo įdėjimai, atskiros į žemę įdėto kapitalo dalys, kurios neduotų rentos; nes jei žemė yra išnuomota, žemės nuosavybė, kaip absoliutinė riba reikalingam kapitalo įdėjimui, nustoja veikusi. Kaip santykinė riba, ji tebeveikia ir po to ta prasme, kad prie žemės prijungto kapitalo perėjimas į žemės savininko rankas čia nuomininkui sudaro labai apibrėžtas ribas. Tik šiuo atveju visa renta virstų diferencine renta, kurią apsprendžia ne žemės kokybės skirtumas, o skirtumas tarp pridėtinio pelno, kuris gaunamas iš paskutinių kapitalo įdėjimų į tam tikrą žemę, ir rentos, kuri būtų mokama už

blogiausios kategorijos žemės nuomojimą. Kaip absoliuti riba, žemės nuosavybė veikia tik tada, kai leidimą naudoti žemę aplamai kaip kapitalo įdėjimo sferą sąlygoja duoklė žemės savininkui. Jei toks leidimas naudotis yra duotas, žemės savininkas jau nebegali priešpastatyti jokių absoliučių ribų kiekybinei kapitalo įdėjimo apimčiai tam tikrame žemės sklype. Namų statybai aplamai sudaro ribą trečiojo asmens žemės nuosavybė tam sklypui, kuriame turi būti pastatytas namas. Bet jei šis sklypas yra išnuomotas namų statybai, tai jau nuo nuomininko priklauso, ar jis pastatys jame aukštą, ar žemą namą.

Jei vidutinė žemės ūkio kapitalo sudėtis būtų tokia pat kaip ir vidutinio visuomeninio kapitalo sudėtis arba jeigu ji būtų aukštesnė už pastarąją, tai absoliutinė renta kaip tik jos ištirtąja prasme išnyktų, t. y. išnyktų ta renta, kuri skiriasi tiek nuo diferencinės rentos, tiek ir nuo rentos, besiremiančios monopoline kaina tikrąja šio žodžio prasme. Tada žemės ūkio produkto vertė nebūtų aukštesnė už jo gamybos kainą, ir žemės ūkio kapitalas nepaleistų veikti daugiau darbo, vadinasi, nerealizuotų pridedamojo darbo daugiau, negu ne žemės ūkiui panaudotas kapitalas. Tas pat įvyktų, jei žemės ūkio kapitalo sudėtis dėl žemdirbystės pažangos pasidarytų tokia pat, kaip ir vidutinio visuomeninio kapitalo sudėtis.

Iš pirmo žvilgsnio atrodo yra prieštaravimas tarti, kad, iš vienos pusės, žemės ūkio kapitalo sudėtis kyla, vadinasi, kyla jo pastovioji dalis, palyginti su jo kintamąja dalimi, o iš antros pusės, žemės ūkio produkto kaina turi pakilti taip aukštai, kad nauja ir blogesnė negu ankstesnioji žemė galėtų duoti rentą, kuri šiuo atveju gali atsirasti tik iš rinkos kainos pertekliaus virš vertės ir gamybos kainos, trumpai tariant, tik iš produkto monopolinės kainos.

Čia reikia skirti štai ką.

Nagrinėdami pelno normos susidarymą, mes pirmiausia matėme, kad kapitalai, kurie technologiniu atžvilgiu yra vienodos sudėties, t. y. palyginti su mašinų ir žaliavos kiekiu paleidžia veikti vienodą darbo kiekį, vis dėlto gali turėti skirtingą sudėtį dėl to, kad šių kapitalų pastoviosios dalys turi skirtingą vertę. Žaliava arba mašinos vienu atveju gali būti brangesnės negu kitu. Norint paleisti veikti vienodą darbo masę (o tai pagal mūsų prielaidą būtų būtina vienodai žaliavos masei perdirbti), vienu atveju reikėtų avansuoti didesnį kapitalą negu antruoju, nes, pvz., su 100 kapitalu aš negaliu paleisti veikti vienodą darbo kiekį, jei žaliava, kurią reikia apmokėti iš to paties 100, vienu atveju kainuoja 40, kitu atveju 20. Bet tai, kad šie kapitalai technologiniu atžvilgiu yra vienodos sudėties, tuojau paaiškėtų, vos tik brangesnės žaliavos kaina kristų iki pigesnės lygio. Kintamojo ir pastoviojo kapitalo vertės santykis pasidarytų tada vienodas, nors sunaudoto gyvojo darbo techninis santykis su panaudotų

darbo sąlygų mase ir pobūdžiu visai nebūtų pasikeitęs. Iš antros pusės, nagrinėjant klausimą vien sudėties pagal vertę požiūriu, žemesnės organinės sudėties kapitalas, vien pakilus jo pastoviųjų dalių vertėms, galėtų, tur būt, pakilti į vienodą laipsnį su aukštesnės organinės sudėties kapitalu. Tarkime, kad mes turime kapitalą $= 60_c + 40_v$,— nes jis naudoja daug mašinų ir žaliavos, palyginti su gyvąja darbo jėga,— ir kitą kapitalą $= 40_c + 60_v$,— nes jis naudoja daug gyvojo darbo (60%), maža mašinų (sakykime, 10%) ir, palyginti su darbo jėga, nedaug ir pigios žaliavos (sakykime, 30%); jau vien dėl to, kad žaliavų ir pagalbinių medžiagų vertė pakiltų nuo 30 iki 80, sudėtis galėtų išsilyginti taip, kad dabar antrajame kapitale 10-čiai mašinų pavidalu tektų 80 žaliavos pavidalu ir 60 darbo jėgos pavidalu, t. y. $90_c + 60_v$, o tai, išreiškus procentais, taip pat būtų $= 60_c + 40_v$; be to, nė kiek nepasikeistų techninė sudėtis. Tuo būdu vienodos organinės sudėties kapitalai gali būti skirtingos sudėties pagal vertę, ir kapitalai, kurių sudėtis pagal vertę procentiniu atžvilgiu yra vienoda, gali būti skirtingo organinės sudėties lygio, vadinasi, gali išreikšti įvairius darbo visuomeninio gamybinio pajėgumo išsivystymo laipsnius. Taigi vien ta aplinkybė, kad žemės ūkio kapitalas savo sudėtimi pagal vertę būtų bendro lygio, dar neįrodytų, kad visuomeninis darbo gamybinis pajėgumas yra pasiekęs jo sferoje tą patį bendrą lygį. Ji galėtų reikšti vien tai, kad pats šio kapitalo produktas, kuris vėl sudaro dalį jo gamybos sąlygų, yra pasidaręs brangesnis arba kad dabar reikia vežti iš toli pagalbines medžiagas, pvz., trąšas, kurios anksčiau yra buvusios čia pat, ir t. t.

Bet, nekalbant apie tai, reikia atsižvelgti į savotišką žemės ūkio pobūdį.

Tarkime, kad mašinos, sutaupančios darbą, cheminės pagalbinės medžiagos ir t. t. žemės ūkyje yra plačiau naudojamos, kad, vadinasi, pastovusis kapitalas didėja techniškai, ne tik savo verte, bet ir savo mase, panaudojamos darbo jėgos masės atžvilgiu; tuo būdu žemės ūkyje (kaip ir kalnų pramonėje) svarbus yra ne tik visuomeninis, bet ir natūralinis darbo našumas, kuris priklauso nuo natūralinių darbo sąlygų. Yra galima, kad visuomeninio gamybinio pajėgumo padidėjimas žemės ūkyje tik kompensuoja arba net nepilnai kompensuoja gamtinės jėgos sumažėjimą — ši kompensacija, šiaip ar taip, gali veikti tik tam tikrą laiką,— vadinasi, ten, nepaisant techninio išsivystymo, produktas neatpinga, o tik išvengiama dar didesnio jo pabrangimo. Taip pat yra galima, kad, kylant grūdų kainai, produkto absoliuti masė mažėja, o santykinis pridėtinis produktas didėja; būtent, tai yra galima tuo atveju, kai santykinai padidėja pastovusis kapitalas, kuris susideda daugiausia iš mašinų arba gyvulių, ir tokiu atveju reikia padengti tik jo nusidėvėjimą, ir kai atitinkamai sumažėja

kapitalo kintamoji dalis, kuri yra sunaudojama darbo užmokesčiui ir kurią nuolat reikia pilnutinai padengti produktu.

Bet taip pat yra galima, kad dėl žemės ūkio pažangos reikės tik nedaug pakelti rinkos kainą virš vidutinės, kad pasidarytų dirbama ir kartu pradėtų duoti rentą tokia blogesnės kokybės žemė, kuri, esant žemesniam techninių pagalbinių priemonių lygiui, pareikalautų didesnio rinkos kainos pakilimo.

Ta aplinkybė, kad, pvz., gyvulininkystėje, kai ja verčiamasi stambiu mastu, panaudojamos darbo jėgos masė yra labai maža, palyginti su pastoviuoju kapitalu, esančiu pačiuose gyvuliuose, galėtų būti lemiamas argumentas prieš tą teiginį, kad žemės ūkio kapitalas, skaičiuojant procentais, paleidžia veikti daugiau darbo jėgos negu vidutinis visuomeninis kapitalas, panaudojamas ne žemės ūkyje. Tačiau čia reikia pažymėti, kad, nagrinėdami rentą, mes kaip nustatytu dalyku remiamės ta žemės ūkio kapitalo dalimi, kuri gamina pagrindinius augalinius maisto produktus, t. y. civilizuotoms tautoms aplamai svarbiausius pragyvenimo reikmenis. Jau A. Smitas yra parodęs,— ir tai yra vienas iš jo nuopelnų,— kad gyvulininkystėje ir aplamai vidutiniškai visuose kapitaluose, kurie yra įdedami į žemę ne svarbiausiems pragyvenimo reikmenims, pvz., grūdams, gaminti, kaina yra apsprendžiama visai kitaip. Būtent, čia ji yra apsprendžiama taip, kad iš žemės gaunamo produkto kaina, žemės, kuri — kaip, pvz., dirbtinė pieva — yra naudojama gyvulininkystei, bet kurią lygiai taip pat būtų galima paversti tam tikros kokybės ariamąja žeme,— kad iš šios žemės gaunamo produkto kaina turi pakilti tiek, kad atsirastų tokia pat renta, kokią duoda tokios pat kokybės ariama žemė; vadinasi, renta iš žemės, kuri apsėjama javais, čia dalyvauja apsprendžiant gyvulių kainą, ir todėl Ramsėjus yra teisingai pažymėjęs, kad tuo būdu gyvulių kainą dirbtinai kelia renta, ekonominė žemės nuosavybės išraiška, vadinasi, žemės nuosavybė.

«Žemdirbystei išsiplėtus, nedirbamos žemės jau nebepakanka esančiai mėsos paklausai patenkinti. Žymią dirbamos žemės dalį reikia naudoti auginti ir penėti gyvuliams, kurių kaina turi būti pakankama ne tik tam tikslui sunaudojamam darbui apmokėti, bet ir apmokėti tai rentai bei pelnui, kuriuos žemės savininkas ir nuomininkas galėtų gauti, jei ši žemė būtų naudojama kaip ariamoji žemė. Visiškai nedirbamuose durpynuose užauginti gyvuliai, jeigu jų svoris ir kokybė yra vienodi, yra parduodami toje pačioje rinkoje ta pačia kaina, kaip ir gyvuliai, užauginti geriausiai dirbamose žemėse. Tokių durpynų savininkai tuo naudojasi ir pakelia savo žemės rentą sutinkamai su gyvulių kaina» (A. Smith, I knyga, XI skirsnis, I dalis)*. Taigi čia, skirtingai nuo rentos grūdais, ir diferencinė renta yra naudinga palyginti blogesnei žemei.

* Žr. *А. Смит:* «Исследование о природе и причинах богатства народов», I t., Соцэкгиз, 1935, 134 psl. *Red.*

Absoliutinė renta išaiškina kai kuriuos reiškinius, kurie iš pirmo žvilgsnio tartum leidžia rentos priežastimi laikyti vien monopolinę kainą. Norėdami pradėti nuo A. Smito pavyzdžio, įsivaizduokime, pvz., kur nors Norvegijoje savininką tokio miško, kuris auga žmogui visiškai neprisidedant, vadinasi, ne kaip miškininkystės produktas. Jei kapitalistas, kuris verčiasi miško kirtimu todėl, kad Anglijoje yra miško medžiagos paklausa, moka miško savininkui rentą arba jei pats savininkas kaip kapitalistas vykdo kirtimą, tai medžiais jis gauna, neskaitant pelno už avansuotąjį kapitalą, didesnę ar mažesnę rentą. Šio grynai gamtos produkto atžvilgiu tai atrodo kaip grynai monopolinis priedas. Bet iš tikrųjų kapitalas čia susideda beveik vien tik iš kintamojo kapitalo, sunaudojamo darbui, ir todėl jis paleidžia veikti didesnį pridedamojo darbo kiekį negu kitas tokio pat didumo kapitalas. Vadinasi, medžių vertėje yra didesnis neapmokėto darbo, arba pridedamosios vertės, perteklius negu aukštesnės sudėties kapitalų produkte. Todėl už medžius galima gauti vidutinį pelną, ir žymus perteklius rentos forma gali atitekti miško savininkui. Atvirkščiai, atsižvelgiant į tai, kaip lengvai gali būti išplėstas miško kirtimas, t. y. kaip greitai ši gamyba gali būti padidinama, reikia tarti, kad yra reikalingas labai žymus paklausos padidėjimas, kad medžių kaina susilygintų su jų verte ir tuo būdu savininkas gautų rentos forma visą neapmokėto darbo perteklių (virš tos šio darbo dalies, kurią gauna kapitalistas kaip vidutinį pelną).

Mes tarėme, kad naujai pradedama dirbti žemė savo kokybe yra dar blogesnė už tą, kuri buvo pastaruoju metu dirbama kaip blogiausioji. Jeigu ji yra geresnė, tai ji duoda diferencinę rentą. Bet čia mes nagrinėjame kaip tik tą atvejį, kai renta nepasireiškia kaip diferencinė renta. Čia yra galimi tik du atvejai. Arba naujai pradedama dirbti žemė yra blogesnė, arba ji yra tokios pat kokybės, kaip paskutinioji iš dirbamų žemių. Jeigu ji yra blogesnė, tai šį atvejį mes jau esame išnagrinėję. Taigi dar lieka išnagrinėti tiktai tą atvejį, kai ji yra tokios pat kokybės.

Žemdirbystei progresuojant, kaip mes tai jau išaiškinome nagrinėdami diferencinę rentą, galima iš naujo pradėti dirbti tiek tokios pat ir net geresnės kokybės žemes, tiek ir blogesnės kokybės žemes.

Pirma, todėl, kad esant diferencinei rentai (ir aplamai esant rentai, nes net tada, kai yra nediferencinė renta, visada kyla klausimas, ar leidžia, iš vienos pusės, žemės derlingumas aplamai, o iš antros pusės, jos padėtis vietos atžvilgiu dirbti ją taip, kad, esant reguliuojančiai rinkos kainai, būtų gaunamas pelnas ir renta) priešinga kryptimi veikia dvi sąlygos, kurios gali čia paralyžiuoti viena kitą, čia viena kitą nusverti. Rinkos kainos pakilimas,— tariant, kad su žemės dirbimu susiję gamybos kaštai nė-

ra sumažėję, kitaip tariant, kad techninio pobūdžio laimėjimai nesudaro naujo momento, sąlygojančio dirbimo išplėtimą,— gali paskatinti dirbti derlingesnę žemę, kurios padėtis vietos atžvilgiu anksčiau pašalindavo ją iš konkuruojančių žemių tarpo. Arba mažiau derlingai žemei tai gali taip padidinti jos padėties vietos atžvilgiu pranašumus, kad jie galėtų atsverti mažesnį našumą. Arba, rinkos kainai nekylant, padėtis vietos atžvilgiu dėl susisiekimo priemonių pagerėjimo įgalina geresnes žemes dalyvauti konkurencijoje, ir tai matome didžiuliu mastu Šiaurės Amerikoje, valstijose, kurios yra prerijose. Bet ir senosios civilizacijos šalyse tai įvyksta nuolat, nors ir ne tokiu mastu, kaip kolonijose, kur, kaip yra teisingai pastebėjęs Ueikfildas, lemiamas vaidmuo priklauso žemės sklypo padėčiai vietos atžvilgiu. Taigi, pirma, priešingi poveikiai, kuriuos daro žemės sklypo padėtis vietos atžvilgiu ir jo derlingumas, ir, antra, nepastovumas veiksnio, kurį sudaro žemės sklypo padėtis vietos atžvilgiu ir kuris nuolat yra išlyginamas, nuolat progresyviai kinta išsilyginimo kryptimi,— štai tos priežastys, dėl kurių, iš naujo pradeda konkuruoti su jau dirbamomis žemėmis pakaitomis vienodos, geresnės ir blogesnės kokybės žemės sklypai.

Antra. Vystantis gamtos mokslams ir agronomijai, kinta ir žemės derlingumas, nes kinta priemonės, su kurių pagalba dirvos elementai greitai gali pasidaryti tinkami naudojimui. Antai, Prancūzijoje ir rytinėse Anglijos grafystėse lengvos dirvos, kurios anksčiau buvo laikomos blogomis, visai neseniai pakilo ligi pirmarūšių laipsnio (žr. Pasį). Iš antros pusės, dirva, kuri buvo laikoma bloga ne dėl jos cheminės sudėties, bet kurios dirbti neleido tam tikros mechaninės-fizinės kliūtys, virsta gera dirva, kai tik yra atrandamos priemonės šioms kliūtims įveikti.

Trečia. Visose senosios civilizacijos šalyse seni istoriniai ir tradiciniai santykiai, kurie pasireiškia, pvz., valstybinių žemių, bendruomeninių žemių ir t. t. forma, visiškai atsitiktinai neleidžia dirbti stambių žemės plotų, ir todėl jie pradedami dirbti tik palaipsniui. Eilė, kuria jie pradedami dirbti, nepriklauso nei nuo jų kokybės, nei nuo jų padėties vietos atžvilgiu, o tiktai nuo visiškai išorinių aplinkybių. Jei mes pasektume Anglijos bendruomeninių žemių istoriją, kaip jos viena po kitos aptvėrimo įstatymų [Enclosure Bills] pagalba buvo paverstos privatine nuosavybe ir išartos, tai pasirodytų, kad negali būti nieko juokingesnio kaip ta fantastinė prielaida, kad šios eilės pasirinkimui vadovavęs koks nors šiuolaikinis agrochemikas, pvz., Libichas, paskirdamas tam tikrus laukus dėl jų cheminių savybių dirbimui ir atmesdamas kitus. Čia lemiamą vaidmenį veikiau suvaidino «tinkama proga, paskatinusi vogti [die Gelegenheit, die Diebe macht]», kuri suteikdavo stambiems lendlordams galimybę pasisavinti vieną arba kitą žemę daugiau ar mažiau tinkamu juridiniu pagrindu.

Ketvirta. Paliekant nuošalyje tai, kad išsivystymo pakopa, kurią kiekvienu apibrėžtu momentu pasiekia padidėjęs gyventojų skaičius ir kapitalas, sudaro žemdirbystės kultūros plėtimuisi tam tikrą, nors ir lanksčią ribą; paliekant nuošalyje įtaką tokių atsitiktinumų, kurie laikinai veikia rinkos kainą, kaip, pvz., eilė palankių ir nepalankių metų laikų,— žemdirbystės kultūros plėtimasis ploto atžvilgiu priklauso nuo kapitalų rinkos bendros būklės ir nuo komercinės veiklos padėties tam tikroje šalyje. Norint, kad papildomas kapitalas plauktų į žemės ūkį kapitalų stokos laikotarpiais, nepakanka, kad nedirbama žemė — ar ji duoda rentą ar ne,— gali duoti nuomininkui vidutinį pelną. Kapitalo gausumo laikotarpiais jis veržiasi į žemės dirbimą, net jei rinkos kaina nekyla,— kad tik šiaipjau būtų normalios sąlygos. Geresnės kokybės žemę negu iki to laiko dirbta žemė iš tikrųjų galėtų pašalinti iš konkurencijos tik arba jos padėties vietos atžvilgiu momentas, arba lig šiol neįveikiamos ribos, kurios daro ją neprieinamą nuomininkui, arba koks nors atsitiktinumas. Todėl mes turime nagrinėti tik tų rūšių žemes, kurios kokybės atžvilgiu yra vienodos su paskutinėmis iš dirbamų žemių. Bet tarp naujos žemės ir paskutinės iš dirbamų žemių vis dar lieka skirtumas dėl išlaidų, kurios yra reikalingos, norint padaryti pirmąją žemę tinkama dirbti, ir nuo rinkos kainų bei kredito santykių būklės priklauso, ar šios išlaidos bus padarytos ar ne. Kai ši žemė tikrai pradės dalyvauti konkurencijoje, rinkos kaina, kitoms sąlygoms esant vienodoms, vėl sumažės iki savo ankstesnio lygio, o po to naujai pradėta dirbti žemė duos tokią pat rentą, kaip ir ją atitinkanti senoji žemė. Nuomonę, kad ji neduosianti rentos, jos šalininkai įrodinėja tiesiog tardami esant tai, ką reikia įrodyti, būtent: kad paskutinė žemė nedavė rentos. Tuo pačiu būdu būtų galima įrodyti, kad paskutiniai iš pastatytųjų namų, be pastato nuomos mokesčio tikrąja šio žodžio prasme, neduoda jokios rentos, nors jie ir yra išnuomojami. Bet faktas yra toks, kad jie duoda rentą, dar neduodami nuomos mokesčio, kai jie ilgą laiką lieka neužimti. Taip pat kaip vienas po kito daromi kapitalo įdėjimai į tam tikrą žemės sklypą gali duoti proporcingą pridėtinį produktą, todėl ir tokią pat rentą, kaip pirmieji įdėjimai,— lygiai taip pat tokios kokybės laukai, kaip paskutiniai iš dirbamųjų, gali vienodų kaštų atveju duoti vienodas įplaukas. Kitaip iš viso būtų nesuprantama, kaip galima kada nors pradėti iš eilės dirbti vienodos kokybės laukus, o ne visus iš karto, arba, teisingiau, nė vieno, nesukėlus prieš save visų likusiųjų laukų konkurencijos. Žemės savininkas visada yra pasirengęs gauti rentą, t. y. gauti kažką veltui; bet kad jo noras būtų patenkintas, kapitalui reikia tam tikrų sąlygų. Todėl žemės sklypų tarpusavio konkurencija priklauso ne nuo žemės savininko noro, kad jie konkuruotų, bet nuo

to, ar atsiras kapitalas, kuris norės naujuose laukuose konkuruoti su kitais.

Jei žemės renta tikrąja šio žodžio prasme tėra monopolinė kaina, tai pastaroji gali būti tik nedidelė, kaip ir absoliutinė renta normaliomis sąlygomis čia gali būti tik nedidelė, kad ir koks būtų produkto vertės perteklius virš jo gamybos kainos. Taigi absoliutinės rentos esmė yra tokia: vienodo dydžio kapitalai įvairiose gamybos sferose, esant vienodai pridedamosios vertės normai, arba vienodam darbo išnaudojimui, pagamina, priklausomai nuo skirtingos jų vidutinės sudėties, skirtingas pridedamosios vertės mases. Pramonėje šios skirtingos pridedamosios vertės masės išsilygina į vidutinį pelną ir tolygiai pasiskirsto tarp atskirų kapitalų kaip tarp atitinkamų visuomeninio kapitalo dalių. Žemės nuosavybė, kai gamybai yra reikalinga žemė ar žemės ūkiui, ar žaliavų gavybai, neleidžia šitaip išsilyginti į žemę įdėtiems kapitalams ir pasiglemžia tam tikrą pridedamosios vertės dalį, kuri antraip dalyvautų išsilyginimo į bendrąją pelno normą procese. Tokiais atvejais renta sudaro dalį prekių vertės, tiksliau sakant, jų pridedamosios vertės, bet šią dalį gauna ne kapitalistų klasė, kuri ją išspaudė iš darbininkų, o žemės savininkai, kurie išspaudžia ją iš kapitalistų. Kartu mes tariame, kad žemės ūkio kapitalas paleidžia veikti daugiau darbo negu tokio pat dydžio kapitalo dalis, kuri nėra įdėta į žemės ūkį. Kokio didumo yra šis nukrypimas ir ar jis aplamai yra, tai priklauso nuo santykinio žemės ūkio išsivystymo, palyginti su pramone. Dėl pačios dalyko esmės šis skirtumas, žemės ūkiui progresuojant, turi mažėti, jei proporcija, kuria kapitalo kintamoji dalis mažėja, palyginti su pastoviąja dalimi, nebus pramoniniam kapitalui dar didesnė negu žemės ūkio kapitalui.

Ši absoliutinė renta vaidina dar didesnį vaidmenį gavybinėje pramonėje tikrąja šio žodžio prasme, kur vienas pastoviojo kapitalo elementas, žaliavos, visiškai atkrinta ir kur — išskyrus tas šakas, kuriose iš mašinų ir kito pagrindinio kapitalo susidedanti dalis yra labai didelė,— būtinai vyrauja žemiausia kapitalo sudėtis. Ir kaip tik čia, kur atrodo, kad renta būtų atsiradusi vien iš monopolinės kainos, yra reikalingos nepaprastai palankios rinkos sąlygos, kad prekės būtų parduodamos pagal jų vertę arba kad renta pasidarytų lygi visam prekės pridedamosios vertės pertekliui virš jos gamybos kainos. Pavyzdžiui, tai liečia rentą, gaunamą iš žvejybos verslovių, akmens skaldyklų, nekultivuotų miškų ir t. t.[38].

[38] Rikardo šį klausimą nagrinėja labai paviršutiniškai. Žr. vietą, nukreiptą prieš A. Smitą, apie miškų rentą Norvegijoje, «Principles», II skirsnis [«On the Principles of Political Economy and Taxation», London 1821.— Žr. *Д. Рикардо:* «Начала политической экономии и налогового обложения», Соч., I t., II skirsnis, Maskva, 1955], pačioje pradžioje.

KETURIASDEŠIMT ŠEŠTASIS SKIRSNIS

STATYBINIŲ SKLYPŲ RENTA. KASYKLŲ RENTA. ŽEMĖS KAINA

Visur, kur aplamai yra renta, pasireiškia diferencinė renta ir jos atžvilgiu veikia tie patys dėsniai kaip ir žemės ūkio diferencinės rentos atžvilgiu. Visur, kur gamtos jėgos gali būti monopolizuojamos ir kur jos užtikrina jas naudojančiam pramonininkui pridėtinį pelną,— ar tai bus krioklys, ar turtinga kasykla, ar žuvingas vanduo, ar geroje vietovėje esantis statybinis sklypas,— asmuo, kuris turi titulą į dalį žemės rutulio ir kuris todėl yra laikomas šių gamtos daiktų savininku, pasiglemžia iš funkcionuojančiojo kapitalo šį pridėtinį pelną rentos forma. Kai dėl žemės, skirtos statybos tikslams, tai A. Smitas yra išaiškinęs, kokiu būdu šios žemes, kaip ir kitų ne žemės ūkiui naudojamų sklypų, rentą iš esmės reguliuoja žemės ūkio renta tikrąja šio žodžio prasme (I knyga, XI skirsnis, 2 ir 3 poskyris)*. Šiai rentai yra būdinga, pirma, ta vyraujanti įtaka, kurią čia diferencinei rentai daro žemės sklypo padėtis vietos atžvilgiu (labai svarbu, pvz., vynuogių auginimui, taip pat statybiniams sklypams dideliuose miestuose); antra, aiškiai matomas visiškas savininko pasyvumas, nes jo aktyvumą (ypač kasyklų atžvilgiu) sudaro tik tai, kad jis eksploatuoja visuomeninio vystymosi pažangą, bet, skirtingai nuo pramoninio kapitalisto, nė kiek prie šios pažangos neprisideda ir dėl jos nieku nerizikuoja; ir pagaliau monopolinės kainos vyravimas daugeliu atvejų, ypač begėdiškiausio neturto išnaudojimo atvejais (nes skurdas yra gausesnis namų rentos šaltinis, negu Potozio rūdos kasyklos kada nors yra buvusios Ispanijai[39]), ir milžiniška galia, kurią duoda ši žemės nuosavybė, kai ji yra sujungiama vienose rankose su pramoniniu kapitalu, įgalina jį praktiškai pašalinti nuo žemės kaip gyvenamosios vietos tuos darbininkus, kurie pradeda kovą už darbo užmokestį[40]. Šiuo atveju

---

* *A. Smith:* «An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations», London 1776. *Red.*

[39] Lengas, Niumenas.

[40] Kroulingtono streikas. *Engelsas:* «Lage der arbeitenden Klasse in England» [«Darbininkų klasės padėtis Anglijoje», 1848], 307 psl. [žr. Соч. К. Маркса и Ф. Энгельса, 2 t., 1955, 478 psl.].

viena visuomenės dalis reikalauja iš kitos duoklės už teisę gyventi žemėje, kaip ir aplamai į žemės nuosavybę įeina savininkų teisė eksploatuoti žemės rutulį — žemės gelmes, orą ir kartu visa, kas reikalinga gyvybei išlaikyti ir vystytis. Statybinę rentą būtinai kelia ne tik gyventojų skaičiaus augimas ir kartu su juo didėjantis butų pareikalavimas, bet ir vystymasis pagrindinio kapitalo, kuris arba yra prijungtas prie žemės arba yra įleidęs šaknis į ją, remiasi ja, kaip visi pramonės pastatai, geležinkeliai, universalinės parduotuvės, fabrikų pastatai, dokai ir t. t. Suplakti nuomos mokestį, kuris sudaro į namą įdėto kapitalo palūkanas ir jo amortizaciją, su renta tiesiog už žemę čia negalima net esant geriausiam norui, kurį turi Keris, ypač tais atvejais, kai, kaip tai yra Anglijoje, žemės savininkas ir statybinis spekuliantas yra visiškai skirtingi asmenys. Čia yra svarbūs du elementai: iš vienos pusės, žemės eksploatavimas atgaminimo arba gavybinės pramonės tikslams, iš antros — erdvė, kuri yra reikalinga kaip bet kurios gamybos ir bet kurios žmogaus veiklos elementas. Ir vienu ir antru atveju žemės nuosavybė reikalauja savo duoklės. Statybinių sklypų paklausa kelia žemės kaip erdvės ir kaip pagrindo vertę, ir tuo pačiu metu dėl to didėja paklausa žemės elementams, kurie yra naudojami kaip statybinė medžiaga[41].

II knygos XII skirsnyje, Eduardo Kepso, stambaus Londono statybinio spekulianto, parodymuose 1857 m. bankų komisijai mes matėme pavyzdį, kokiu būdu sparčiai augančiuose miestuose, ypač kai statyba vykdoma, kaip Londone, fabrikiniu būdu, svarbiausias statybinės spekuliacijos objektas tikrąja prasme yra ne pats namas, o žemės renta. Kepsas ten sako, Nr. 5435: «Aš manau, kad žmogus, kuris gyvenime nori praturtėti, vargu ar gali tikėtis, kad jis praturtės, versdamasis tik solidžia komercija... jis, be to, būtinai turi statyti spekuliacijos tikslu ir dargi stambiu mastu, nes verslovininkas gauna labai maža pelno iš pačių pastatų, savo pagrindinį pelną jis gauna iš žemės rentos pakilimo. Tarkime, kad jis nuomoja žemės sklypą ir moka už jį 300 sv. st. per metus; jeigu jis pastatys šiame sklype reikiamos kategorijos namus pagal kruopščiai sudarytą statybos planą, tai jam, gal būt, pavyks gauti už tai 400 ar 450 sv. st. per metus, ir jo pelnas kur kas daugiau priklausytų nuo žemės rentos padidėjimo 100 ar 150 sv. st. per metus negu nuo pelno, kurį duoda pastatai ir į kurį jis daugeliu atvejų vargu ar atsižvelgia». Čia nereikia užmiršti, kad, nuomos sutarčiai pasibaigus, daugiausia po 99 metų, žemė su visais joje esančiais pastatais ir su žemės renta, kuri per tą laiką

[41] «Londono gatvių grindimas įgalino kai kurių plikų uolų, sudarančių Škotijos jūros krantus, savininkus gauti rentą iš lig tol absoliučiai nenaudingos akmeningos žemės». *A. Smith*, I knyga, XI skirsnis, 2 poskyris [žr. «Исследование о природе и причинах богатства народов». I t., Соцэкгиз, 1935, 147 psl.].

paprastai pakyla daugiau kaip du ir tris kartus, vėl sugrįžta nuo statybinio spekulianto arba jo teisių perėmėjo pradiniam paskutiniajam žemės savininkui.

Kasyklų renta tikrąja šio žodžio prasme yra apsprendžiama visiškai taip pat, kaip ir žemės ūkio renta. «Yra tokių kasyklų, kurių produkto vos pakanka tam, kad būtų galima apmokėti už darbą ir kompensuoti joms eksploatuoti įdėtą kapitalą kartu su įprastiniu pelnu. Jos duoda tam tikrą pelną verslovininkui, bet neduoda rentos žemės savininkui. Jas gali pelningai eksploatuoti vien tik tas žemės savininkas, kuris, būdamas pats verslovininkas, gauna įprastinį pelną už savo įdėtą kapitalą. Daugelis Škotijos anglies kasyklų yra eksploatuojamos kaip tik šiuo būdu ir jokiu kitu būdu negali būti eksploatuojamos. Žemės savininkas niekam neleis jų eksploatuoti, nepareikalavęs mokėti tam tikros rentos, bet niekas nepajėgs jos mokėti» (A. Smith, I knyga, XI skirsnis, 2 poskyris)*.

Reikia skirti, ar renta kyla iš monopolinės kainos todėl, kad nepriklausomai nuo jos egzistuoja produktų arba pačios žemės monopolinė kaina, arba produktai yra parduodami monopoline kaina todėl, kad egzistuoja renta. Kalbėdami apie monopolinę kainą, mes aplamai turime galvoje kainą, kurią apsprendžia tik pirkėjų siekimas pirkti ir jų mokumas, nepriklausomai nuo kainos, kurią apsprendžia tiek bendroji gamybos kaina, tiek ir produktų vertė. Vynuogynas, kuris pagamina nepaprastai geros kokybės vyną, kurio aplamai galima pagaminti tik palyginti nedidelį kiekį, duoda monopolinę kainą. Dėl šios monopolinės kainos, kurios perteklių virš produkto vertės apsprendžia vien tik įžymių vyno vartotojų turtingumas ir skonis, vyno gamintojas galėtų realizuoti didelį pridėtinį pelną. Šis pridėtinis pelnas, kuris šiuo atveju kyla iš monopolinės kainos, virsta renta ir jį šia forma gauna žemės savininkas dėl savo titulo į šį žemės sklypą, turintį ypatingas savybes. Taigi čia rentą sukuria monopolinė kaina. Atvirkščiai, renta sukurtų monopolinę kainą, jei grūdai būtų parduodami ne tik aukščiau jų gamybos kainos, bet ir aukščiau jų vertės todėl, kad žemės nuosavybė sudaro ribą rentos neduodančiam kapitalo įdėjimui į neįdirbtą žemę. Tai, kad tik tam tikro asmenų skaičiaus nuosavybės titulas į žemės rutulį įgalina juos pasisavinti kaip duoklę dalį visuomenės pridedamojo darbo, ir, gamybai vystantis, pasisavinti nuolat didėjančiu mastu,— užmaskuoja ta aplinkybė, kad kapitalizuota renta, vadinasi, kaip tik ši kapitalizuota duoklė, pasireiškia kaip žemės kaina ir todėl žemę galima parduoti kaip ir kiekvieną kitą prekybos objektą. Todėl pirkėjui atrodo, kad jis yra įgijęs savo pretenziją į rentą ne veltui, ne be darbo, rizikos ir kapitalo verslinės dvasios, bet yra sumokėjęs už tai atitinkamą ek-

* Žr. *А. Смит:* «Исследование о природе и причинах богатства народов» I t., Соцэкгиз, 1935, 149 psl *Red.*

vivalentą. Renta, kaip pažymėta jau anksčiau, jam atrodo esanti tik palūkanos už kapitalą, už kurį jis yra pirkęs žemę ir kartu su ja pretenziją į rentą. Lygiai taip pat vergvaldžiui, kuris yra pirkęs negrą, atrodo, kad jis yra įgijęs savo nuosavybę negrui ne todėl, kad egzistuoja vergovės institutas kaip toks, o todėl, kad yra įvykęs prekės pirkimas ir pardavimas. Bet juk pardavimo aktas nesukuria paties titulo, o tik perkelia jį. Titulas turi egzistuoti prieš tai, kai pasidaro galima jį parduoti, ir tiek vienas pardavimas, tiek ir eilė tokių pardavimų bei jų nuolatinis kartojimas negali sukurti šio titulo. Aplamai jį yra sukūrę gamybiniai santykiai. Kai pastarieji pasiekia tokį tašką, kur jie turi pakeisti savo kailį, tada atkrinta materialinis titulo šaltinis, kuris yra gavęs ekonominį ir istorinį pateisinimą ir yra kilęs iš visuomeninės gyvenimo gamybos proceso, ir atkrinta visi šiuo materialiniu šaltiniu pagrįsti santoriai. Aukštesnės ekonominės visuomenės formacijos požiūriu atskirų individų privatinė nuosavybė žemės rutuliui atrodys ne mažiau absurdiška negu vieno žmogaus privatinė nuosavybė kitam žmogui. Net visa visuomenė, nacija ir net visos vienu metu egzistuojančios visuomenės, paėmus kartu, nėra žemės savininkai. Jos tik valdo ją, tik naudoja ją ir kaip boni patres familias [geri šeimos tėvai] turi palikti ją pagerintą ateinančioms kartoms.

Toliau nagrinėdami žemės kainą, mes paliekame nuošalyje visus konkurencijos svyravimus, bet kurią spekuliaciją žeme, taip pat smulkiąją žemės nuosavybę, kur žemė yra svarbiausias gamintojų įrankis, ir todėl jie yra priversti pirkti ją bet kuria kaina.

I. Žemės kaina gali pakilti, nors renta nepakyla; būtent:

1) tik todėl, kad sumažėja palūkanų norma; dėl to renta yra parduodama brangiau, ir todėl kapitalizuota renta, žemės kaina, didėja;

2) todėl, kad didėja palūkanos už kapitalą, prijungtą prie žemės.

II. Žemės kaina gali pakilti todėl, kad padidėja renta.

Renta gali padidėti todėl, kad padidėja iš žemės gaunamo produkto kaina ir tokiu atveju visada pakyla diferencinės rentos norma nepriklausomai nuo to, ar blogiausių dirbamųjų žemių renta yra didelė, maža ar jos visai nėra. Norma mes suprantame tos pridedamosios vertės dalies, kuri virsta renta, santykį su avansuotuoju kapitalu, kuris gamina iš žemės gaunamą produktą. Jis skiriasi nuo pridėtinio produkto santykio su visu produktu, nes pastarasis apima ne visą avansuotąjį kapitalą, būtent, neapima pagrindinio kapitalo, kuris toliau egzistuoja greta produkto. Užtat čia yra suprantama, kad tų rūšių žemėse, kurios duoda diferencinę rentą, didėjanti produkto dalis virsta papildomu

pridėtiniu produktu. Iš blogiausios žemės gaunamo produkto kainos pakilimas iš pradžių sukuria rentą ir todėl žemės kainą.

Bet renta gali padidėti ir tuo atveju, kai iš žemės gaunamo produkto kaina nepakyla. Pastaroji gali likti nepasikeitusi arba net sumažėti.

Jeigu ji lieka nepasikeitusi, tai renta gali padidėti arba tik todėl (paliekant nuošalyje monopolines kainas), kad, įdedant tiek pat kapitalo į senąsias žemes, yra pradedamos dirbti naujos geresnės kokybės žemės, kurių vis dėlto pakanka tik patenkinti padidėjusiai paklausai, vadinasi, reguliuojanti rinkos kaina lieka nepasikeitusi. Šiuo atveju senųjų žemių kaina nepakils, bet naujai dirbamos žemės kaina pakils virš senosios žemės kainos lygio.

Arba renta pakils todėl, kad, esant ankstesniam santykiniam derlingumui ir ankstesnei rinkos kainai, padidėja žemę eksploatuojančio kapitalo masė. Todėl, nors renta, palyginti su avansuotuoju kapitalu, lieka nepasikeitusi, jos masė, pvz., dvigubai padidėja, nes yra dvigubai padidėjęs pats kapitalas. Kadangi kaina nėra sumažėjusi, tai antrasis kapitalo įdėjimas, taip pat kaip pirmasis, duoda pridėtinį pelną, kuris, nuomos terminui pasibaigus, taip pat virsta renta. Rentos masė čia padidėja todėl, kad padidėja rentą gaminančio kapitalo masė. Teigimas, kad įvairūs vienas po kito daromi kapitalo įdėjimai į tą patį žemės sklypą galį pagaminti rentą tik tada, kai jų produktas yra nevienodas, ir todėl atsiranda diferencinė renta, yra tolygus teigimui, kad jei du kapitalai, po 1 000 sv. st. kiekvienas, yra įdėti į du vienodo derlingumo laukus, tai tik vienas iš jų gali duoti rentą, nors abu šie laukai priklauso prie tos pačios geresnės kategorijos žemės, kuri duoda diferencinę rentą. (Vadinasi, bendroji rentos masė, visa tam tikros šalies renta, didėja kartu su įdėto kapitalo mase nepriklausomai nuo to, ar kiekvieno žemės sklypo kaina arba rentos norma, arba net rentos masė iš kiekvieno žemės sklypo būtinai padidėja; šiuo atveju bendroji rentos masė auga didėjant dirbamos žemės plotui. Tai gali būti susiję net su rentos sumažėjimu atskirose valdose.) Kitaip šis teigimas būtų tolygus kitam teigimui, būtent, kad kapitalo įdėjimui į du skirtingus žemės sklypus, esančius vienas šalia kito, galioja kitokie dėsniai negu vienas po kito daromam kapitalo įdėjimui į tą patį žemės sklypą, tuo tarpu diferencinė renta yra kildinama kaip tik iš dėsnio tapatumo abiem atvejais, iš kapitalo įdėjimų našumo padidėjimo tiek darant juos į tą patį lauką, tiek ir į įvairius laukus. Vienintelė modifikacija, kuri čia yra ir kurios nepastebima, yra ta, kad vienas po kito daromi kapitalo įdėjimai, panaudojant juos erdvės atžvilgiu skirtingose žemėse, susiduria su žemės nuosavybės riba, o tai neįvyksta darant vieną po kito kapitalo įdėjimus į tą pačią žemę.

Tuo yra paaiškinama ir ta priešinga įtaka, dėl kurios šios įvairios įdėjimo formos praktikoje apriboja viena kitą. Be to, čia niekad nepasireiškia kapitalo skirtingumas. Jei kapitalo sudėtis, taip pat kaip ir pridedamosios vertės norma, lieka ta pati, tai pelno norma lieka nepasikeitusi, vadinasi, kapitalui dvigubai padidėjus, pelno masė dvigubai padidėja. Lygiai taip pat, esant mūsų čia paimtiems santykiams, rentos norma lieka tokia kaip anksčiau. Jei 1 000 sv. st. kapitalas duoda x dydžio rentą, tai 2 000 sv. st. kapitalas čia paimtomis aplinkybėmis duoda $2x$ dydžio rentą. Bet jeigu imsime rentą santykiu su žemės plotu, kuris liko nepasikeitęs, nes, pagal mūsų prielaidą, dvigubai didesnis kapitalas veikia ankstesniame lauke, tai pasirodys, kad, padidėjus rentos masei, yra pakilęs ir jos lygis [Höhe]. Tas pats akras, kuris duodavo 2 sv. st. rentos, dabar duoda 4 sv. st.[42].

Dalies pridedamosios vertės, piniginės rentos,— kadangi pinigai yra savarankiška vertės išraiška,— santykis su žeme savaime yra absurdiškas ir iracionalus, nes čia yra matuojami vienas kitu nebendramačiai dydžiai: iš vienos pusės, tam tikra vartojamoji vertė, tiek ir tiek kvadratinių pėdų žemės sklypas, ir, iš antros pusės, vertė, tiksliau sakant, pridedamoji vertė. Iš tikrųjų čia pasireiškia tik tai, kad, esant tam tikriems santykiams, nuosavybė žemės kvadratinėms pėdoms įgalina žemės savininką pasiglemžti tam tikrą kiekį neapmokėto darbo, kurį yra realizavęs kapitalas; pastarasis rausiasi šiose kvadratinėse pėdose kaip kiaulė bulvėse {čia rankraštyje yra suskliausta ir po to išbraukta: Libichas}. Bet prima facie [iš pirmo žvilgsnio] šis posakis reiškia tą pat, kaip kad mes imtume kalbėti apie penkių svarų banknoto santykį su žemės skersmeniu. Tačiau šis tarpininkaujamas vaidmuo, kurį atlieka tos iracionalios formos, kuriomis pasireiškia ir praktiškai yra reziumuojami tam tikri ekonominiai santykiai, praktiniams šių santykių reiškėjams kasdieniniame gyvenime visai nerūpi, o kadangi jie yra įpratę veikti esant šiems santykiams, tai jų protas nė kiek nesuklumpa į juos. Tai, kas yra visiškai prieštaringa,

[42] Vienas iš nuopelnų, priklausančių Rodbertui, prie kurio reikšmingo veikalo apie rentą mes grįšime IV knygoje, yra tas, kad jis yra išnagrinėjęs šį momentą. Jis tiktai klysta, pirma, manydamas, kad kapitalui pelno padidėjimas visada pasireiškiąs ir kaip kapitalo padidėjimas, vadinasi, padidėjus pelno masei, santykis lieką toks pat. Tačiau tai yra neteisinga, nes, pasikeitus kapitalo sudėčiai, pelno norma, nepaisant to, kad darbo išnaudojimas liko toks pat, gali pakilti kaip tik todėl, kad kapitalo pastoviosios dalies santykinė vertė, palyginti su jo kintamąja dalimi, yra sumažėjusi.— Antra, jis klysta, šį piniginės rentos santykį su kiekybiškai apibrėžtu žemės sklypu, pvz., su vienu akru, laikydamas kažkuo, ką aplamai numato klasikinė ekonomija savo tyrinėjimuose apie rentos didėjimą arba mažėjimą. Tai vėl yra neteisinga. Ji visuomet nagrinėja rentos normą, kai ji rentą nagrinėja jos natūraline forma, produkto atžvilgiu, ir kai ji nagrinėja rentą kaip piniginę rentą, ji ją nagrinėja avansuotojo kapitalo atžvilgiu, nes tai tikrai yra racionalios išraiškos.

jiems visai nėra nieko paslaptingo. Nuo vidinio ryšio atskirtose ir, imant jas izoliuotai, absurdiškose reiškimosi formose jie jaučiasi lyg žuvis vandenyje. Šiuo atveju yra teisinga tai, ką Hegelis yra pasakęs apie tam tikras matematines formules: tai, ką paprastas žmogaus protas laiko iracionaliu, yra racionalu, o tai, kas jam racionalu, yra pati iracionalybė*.

Taigi rentos masės didėjimas, nagrinėjant rentą paties žemės ploto atžvilgiu, pasireiškia visiškai taip pat kaip rentos normos didėjimas; iš čia kyla sunkumas, kai sąlygų, kuriomis būtų išaiškinamas vienas atvejis, nėra kitu atveju.

Bet žemės kaina gali pakilti net tada, kai iš žemės gaunamo produkto kaina mažėja.

Šiuo atveju diferencinė renta, todėl ir geresniųjų žemių kaina gali dėl tolesnio diferencijavimosi padidėti. Arba, jei to nėra, tai, padidėjus darbo gamybiniam pajėgumui, iš žemės gaunamo produkto kaina gali sumažėti, bet taip, kad produkcijos padidėjimas tai daugiau negu atsvertų. Tarkime, kad kvarteris kainavo 60 šil. Jei tame pačiame akre, įdėjus tą patį kapitalą, bus pagaminti 2 kvarteriai vietoj vieno kvarterio, ir kvarterio kaina sumažės iki 40 šil., tai 2 kvarteriai duos 80 šil., vadinasi, to paties kapitalo tame pačiame akre pagaminto produkto vertė padidės vienu trečdaliu, nors kvarterio kaina yra sumažėjusi vienu trečdaliu. Kaip tai yra galima, neparduodant produkto virš jo gamybos kainos arba vertės, buvo parodyta nagrinėjant diferencinę rentą. Iš tikrųjų tai yra galima tik dviem būdais. Arba bloga žemė nustoja konkuravusi, bet geresnės žemės kaina kyla, kai diferencinė renta didėja, vadinasi, kai bendras pagerinimas veikia netolygiai įvairias žemės rūšis. Arba blogiausioje žemėje ta pati gamybos kaina (ir ta pati vertė, jeigu yra mokama absoliutinė renta), pakilus darbo našumui, pasireiškia padidėjusia produkto mase. Kaip ir anksčiau, produktas dabar sudaro tą pačią vertę, bet jo sudėtinių dalių kaina yra sumažėjusi, kai tuo tarpu šių dalių skaičius yra padidėjęs. Tai yra negalima, jeigu yra naudojamas tas pats kapitalas, nes šiuo atveju bet kuria produkto mase pasireiškia vis ta pati vertė. Bet tai yra galima, jei papildomas kapitalas yra įdėtas, norint panaudoti gipsą, guano ir t. t., žodžiu sakant, tokiems pagerinimams, kurie veikia daugelį metų. Tokio rezultato sąlyga yra ta, kad nors vieno kvarterio kaina ir sumažėja, bet ne tokiu santykiu, kokiu padidėja kvarterių skaičius.

III. Šios įvairios rentos, dėl to ir žemės kainos didėjimo sąlygos gali tiek bendrai, tiek ir atskirų rūšių žemės atžvilgiu iš dalies konkuruoti savo tarpe, iš dalies šalinti viena kitą ir gali veikti tik pakaitomis. Bet iš to, kas išdėstyta, išeina, kad vien

* Žr. *Гегель:* Соч., I t.: «Энциклопедия философских наук», 1 d., Logika. M.—L. 1930, 336 psl. *Red.*

iš žemės kainos pakilimo negalima tuojau daryti išvados, kad yra pakilusi renta, ir vien iš rentos pakilimo, dėl kurio visada pakyla žemės kaina, negalima tuojau daryti išvados, kad yra padidėjęs iš žemės gaunamas produktas[43].

Užuot nagrinėjus tikrąsias, gamtines [naturgemässen] žemės nualinimo priežastis, kurios, tarp kita ko, nebuvo žinomos nei vienam apie diferencinę rentą rašiusiam ekonomistui dėl agrochemijos būklės tuo metu,— buvo griebiamasi tokio vulgaraus samprotavimo [flache Auffassung], kad negalima įdėti neribotą kapitalo kiekį į erdvės atžvilgiu ribotą žemės plotą. Štai, pvz., «Westminster Review» atsikirto Ričardui Džonsui, kad Soho skverą dirbant negalima visos Anglijos išmaitinti. Jei tai yra laikoma ypatinga žemės ūkio neigiamybe, tai teisingas yra kaip tik priešingas teiginys. Žemės ūkyje gali būti našiai panaudoti vienas po kito daromi kapitalo įdėjimai, nes pati žemė veikia kaip gamybos įrankis, o fabrike, kur žemė tėra pagrindas, vieta, teritorinė operacijų bazė, to nėra arba tai yra tik labai siaurose ribose. Tiesa, didelę gamybą, palyginti su suskaidytu amatu, galima sukoncentruoti mažame plote, ir stambioji pramonė kaip tik taip ir daro. Bet, esant tam tikram gamybinio pajėgumo išsivystymo laipsniui, visada reikalingas ir tam tikras plotas, o į aukštį vykdoma statyba taip pat turi savo tam tikras praktines ribas. Norint išplėsti gamybą už šių ribų, reikia išplėsti ir žemės plotą. Į mašinas ir t. t. įdėtas pagrindinis kapitalas nepagerėja jį naudojant, bet, atvirkščiai, nusidėvi. Ryšium su naujais išradimais ir čia yra galimi atskiri pagerinimai, bet, imant konkretų gamybinio pajėgumo išsivystymo laipsnį, mašina gali tik blogėti. Sparčiai vystantis gamybiniam pajėgumui, visos senosios mašinos turi būti pakeistos naudingesnėmis, t. y. turi būti visai išmestos. Žemė, priešingai, nuolat gerėja, jei su ja yra teisingai elgiamasi. Tas žemės pranašumas, kad vienas po kito daromi kapitalo įdėjimai gali duoti pelną, neprarandant ankstesnių įdėjimų, šis pranašumas apima ir vienas po kito daromų kapitalo įdėjimų skirtingo našumo galimumą.

[43] Apie žemės kainų kritimą, didėjant rentai, kaip apie faktą žr. Pasį.

KETURIASDEŠIMT SEPTINTASIS SKIRSNIS

KAPITALISTINĖS ŽEMĖS RENTOS GENEZĖ

I. ĮVADINĖS PASTABOS

Reikia išaiškinti, kur iš tikrųjų glūdi sunkumas nagrinėjant žemės rentą šiuolaikinės ekonomijos kaip kapitalistinio gamybos būdo teorinės išraiškos požiūriu. To dar nesupranta net labai daug naujausių rašytojų ir tai rodo kiekvienas naujas mėginimas išaiškinti žemės rentą «naujoviškai». Čia naujovė beveik visada yra ta, kad vėl pradedama laikytis požiūrių, kurių jau seniai buvo atsisakyta. Sunkumas yra ne tas, kad aplamai reikia išaiškinti žemės ūkio kapitalo pagaminamą pridedamąjį produktą ir pastarąjį atitinkančią pridedamąją vertę. Ne, šis klausimas yra išspręstas analizuojant pridedamąją vertę, kurią gamina kiekvienas gamybinis kapitalas, į kokią sferą jis bebūtų įdėtas. Sunkumas yra tas, kad reikia įrodyti, iš kur po to, kai pridedamoji vertė yra išsilyginusi tarp įvairių kapitalų į vidutinį pelną, į jų santykinį dydį atitinkančią proporcingą dalį visos pridedamosios vertės, kurią yra pagaminęs visas visuomeninis kapitalas kartu visose gamybos sferose,— iš kur po šio išsilyginimo, po jau, pažiūrėti, įvykusio paskirstymo visos pridedamosios vertės, kuri aplamai gali būti paskirstyta, iš kur gi atsiranda dar ta perteklinė šios pridedamosios vertės dalis, kurią į žemę įdėtas kapitalas moka žemės rentos forma žemės savininkui. Visiškai paliekant nuošalyje praktinius motyvus, kurie yra paskatinę šiuolaikinius ekonomistus, kaip pramoninio kapitalo gynėjus prieš žemės nuosavybę, nagrinėti šį klausimą, —motyvus, kuriuos mes smulkiau parodysime skirsnyje apie žemės rentos istoriją,— šis klausimas turėjo jiems kaip teoretikams lemiamą svarbą. Pripažinti, kad į žemės ūkį įdėto kapitalo renta yra atsiradusi dėl pačios įdėjimų sferos ypatingos įtakos, dėl ypatybių, kurios priklauso žemės plutai kaip tokiai,— reikštų atsisakyti nuo pačios vertės sąvokos, vadinasi, atsisakyti nuo bet kokios mokslinio pažinimo galimybės šioje srityje. Jau tas paprastas konstatavimas, kad renta yra mokama iš žemės duodamo produkto kainos,— tai būna net tada, kai ji yra mokama natūraline forma, jei žemės nuomininkas gauna savo gamybos kainą,— parodė, kaip absurdiška yra šios kainos perteklių virš įprastinės gamybos kainos, kitaip tariant, santykinį

žemės ūkio produkto brangumą, aiškinti žemės ūkio verslo natūralinio našumo pertekliumi virš kitų pramonės šakų našumo, nes, priešingai, kuo našesnis yra darbas, tuo pigesnė yra kiekviena jo produkto sudėtinė dalis, nes tuo didesnė yra vartojamųjų verčių masė, kurioje glūdi tas pats darbo kiekis, vadinasi, ta pati vertė.

Taigi visas sunkumas analizuojant rentą buvo išaiškinti žemės ūkio pelno perteklių virš vidutinio pelno, išaiškinti ne pridedamąją vertę, bet šiai gamybos sferai būdingą perteklinę pridedamąją vertę, vadinasi, ir vėl ne «grynąjį produktą», bet šio grynojo produkto perteklių virš kitų pramonės šakų grynojo produkto. Pats vidutinis pelnas yra rezultatas, darinys socialinio gyvenimo proceso, vykstančio esant visiškai apibrėžtiems istoriniams gamybiniams santykiams; tai yra rezultatas, kuris numato, kaip matėme, labai sudėtingas tarpines grandis. Kad aplamai būtų galima kalbėti apie perteklių virš vidutinio pelno, reikia, kad pats šis vidutinis pelnas pasireikštų kaip gamybos mastas ir kaip būna esant kapitalistiniam gamybos būdui — kaip gamybos reguliatorius aplamai. Vadinasi, esant tokioms visuomeninėms formoms, kur dar nėra kapitalo, atliekančio tokią funkciją,— išspausti visą pridedamąjį darbą ir pirmiausia pasisavinti sau visą pridedamąją vertę,— kitaip tariant, kur kapitalas dar nėra pajungęs sau visuomeninio darbo arba jį pajungęs tik sporadiškai, aplamai negali būti kalbama apie rentą šiuolaikine šio žodžio prasme, apie rentą kaip perteklių virš vidutinio pelno, t. y. virš kiekvieno individualinio kapitalo proporcingos dalies pridedamojoje vertėje, kurią yra pagaminęs visas visuomeninis kapitalas. Ir jei, pvz., p. Pasis (žr. toliau) jau pirmykštės būklės atžvilgiu kalba apie rentą kaip apie perteklių virš pelno, kaip apie perteklių virš istoriškai apibrėžtą visuomeninę formą turinčios pridedamosios vertės; vadinasi, pagal p. Pasį, ši forma galėtų, gal būt, egzistuoti ir be visuomenės,— tai tokia pažiūra rodo tik jo naivumą.

Ankstesniesiems ekonomistams, kurie aplamai buvo tik bepradedą analizuoti tuo metu dar neišsivysčiusį kapitalistinį gamybos būdą, rentos analizė arba aplamai nesudarė jokių sunkumų arba tie sunkumai buvo visai kitokio pobūdžio. Petis, Kantilionas, aplamai rašytojai, kurie yra arčiau feodalizmo epochos, į žemės rentą žiūri kaip į normalią pridedamosios vertės formą aplamai, kai tuo tarpu pelnas jiems dar neaiškiai susilieja su darbo užmokesčiu arba, daugiausia, atrodo kaip ta šios pridedamosios vertės dalis, kurią kapitalistas atėmė iš žemės savininko. Vadinasi, jie taria esant tokią būklę, kai, pirma, gyventojai žemdirbiai sudaro dar aiškiai vyraujančią nacijos dalį ir kai, antra, žemės savininkas dar tebėra tas asmuo, kuris, naudodamasis žemės nuosavybės monopoliu, pirmiausia pasisavina perteklinį betarpiškų gamintojų darbą, vadinasi, kai žemės nuosavybė vis dar tebėra

svarbiausia gamybos sąlyga. Jie dar negalėjo kelti klausimo taip, kad, atvirkščiai, kapitalistinio gamybos būdo požiūriu siektų ištirti, kokiu būdu žemės nuosavybei pavyksta atimti iš kapitalo dalį jo pagamintos (t. y. išspaustos iš betarpiškų gamintojų) ir jau pirmiausia jo pasisavintos pridedamosios vertės.

Fiziokratams jau yra kitokio pobūdžio sunkumas. Kaip tikrai pirmieji sistemingi kapitalo aiškintojai, jie stengiasi analizuoti pridedamosios vertės prigimtį aplamai. Jiems ši analizė sutampa su analize rentos, vienintelės formos, kuria jiems egzistuoja pridedamoji vertė. Todėl rentą duodantis kapitalas arba žemės ūkio kapitalas jiems yra vienintelis kapitalas, kuris gamina pridedamąją vertę, ir jo paleidžiamas veikti žemės ūkio darbas yra vienintelis darbas, kuris duoda pridedamąją vertę, ir todėl — kapitalistiniu požiūriu tai visai teisinga — toks darbas jų yra laikomas vieninteliu gamybiniu darbu. Pridedamosios vertės gaminimą jie visiškai teisingai laiko lemiamu momentu. Jiems, be kitų nuopelnų, apie kuriuos bus kalbama IV knygoje, pirmiausia priklauso tas didžiulis nuopelnas, kad nuo prekybinio kapitalo, kuris funkcionuoja tik cirkuliacijos sferoje, jie atsigręžė į gamybinį kapitalą, priešingai merkantilinei sistemai, kuri savo grubiu realizmu buvo tikra vulgarioji ekonomija tos epochos, kurios praktiniai interesai buvo nustūmę į visai antraeilę vietą Pečio ir jo pasekėjų mokslinės analizės pradmenis. Tarp kita ko, čia, kritikuojant merkantilinę sistemą, yra kalbama tik apie jos pažiūras į kapitalą ir pridedamąją vertę. Jau anksčiau buvo pažymėta, kad gamybą pasaulinei rinkai ir produkto virtimą preke, todėl ir pinigais, monetarinė sistema teisingai paskelbė esant kapitalistinės gamybos prielaidą ir sąlygą. Monetarinės sistemos tęsinyje, merkantilinėje sistemoje, lemiamą vaidmenį vaidina jau ne prekės vertės virtimas pinigais, o pridedamosios vertės gaminimas, bet iracionaliu [begriffslosen] cirkuliacijos sferos požiūriu, ir tokiu būdu, kad ši pridedamoji vertė pasireiškia pridėtinių pinigų forma, prekybos balanso pertekliumi. Bet kartu tikrai būdinga to laiko pirklių ir fabrikantų savanaudiškumui ir adekvati jų atstovaujamam kapitalistinio vystymosi laikotarpiui yra ta aplinkybė, kad, feodalinėms žemės ūkio visuomenėms virstant pramoninėmis ir vykstant atitinkamai pramoninei nacijų kovai pasaulinėje rinkoje, užsibrėžiamas uždavinys sparčiai išvystyti kapitalą, o tai pasiekiama ne vadinamuoju natūraliu būdu, bet prievartos priemonėmis. Yra didžiulis skirtumas, ar nacionalinis kapitalas virsta pramoniniu kapitalu palaipsniui ir iš lėto, ar šis virtimas laiko atžvilgiu yra spartinamas mokesčiais, kuriais apsauginių muitų forma buvo apdedami daugiausia žemės savininkai, vidutiniai bei smulkūs valstiečiai ir amatininkai, sparčiai eksproprijuojant savarankiškus betarpiškus gamintojus, prievartos būdu sparčiai vykdant kapitalų kaupimą bei koncentraciją, trumpai tariant, sparčiai sukuriant ka-

pitalistinio gamybos būdo sąlygas. Tai sudaro kartu didžiulį skirtumą kapitalistiniu ir pramoniniu būdu eksploatuojant natūralinę nacionalinę gamybinę jėgą. Todėl nacionalinis merkantilinės sistemos pobūdis jos gynėjų lūpose nėra vien tik frazė. Prisidengdami tuo, kad jiems rūpįs tik nacijos turtingumas ir valstybės ištekliai, jie iš tikrųjų skelbia kapitalistų klasės interesus ir aplamai praturtėjimą galutiniu valstybės tikslu ir proklamuoja buržuazinę visuomenę priešingai senajai dieviškosios teisės valstybei. Bet kartu jie suprato ir tai, kad kapitalo ir kapitalistų klasės, kapitalistinės gamybos interesų išvystymas yra pasidaręs nacionalinės jėgos ir nacionalinio vyravimo bazė šiuolaikinėje visuomenėje.

Toliau, fiziokratai teisingai mano, kad iš tikrųjų visas pridedamosios vertės gaminimas, vadinasi, ir visas kapitalo vystymasis, nagrinėjant jį natūralinio pagrindo požiūriu, remiasi žemės ūkio darbo našumu. Jei žmonės aplamai nesugeba pagaminti per vieną darbo dieną daugiau pragyvenimo reikmenų, vadinasi, siaurąja šio žodžio prasme daugiau žemės ūkio produktų, negu reikia kiekvienam darbininkui tam, kad galėtų pats save atgaminti, jei visos jo darbo jėgos naudojimo per vieną dieną pakanka tik pagaminti pragyvenimo reikmenims, būtiniems jo asmeniniam vartojimui, tai aplamai negali būti kalbos nei apie pridedamąjį produktą, nei apie pridedamąją vertę. Žemės ūkio darbo našumas, viršijantis individualinius darbininko poreikius, yra kiekvienos visuomenės pagrindas ir visų pirma pagrindas kapitalistinės gamybos, kuri vis didėjančią visuomenės dalį atpalaiduoja nuo betarpiškų pragyvenimo reikmenų gamybos ir paverčia ją, Stiuarto pasakymu, free heads [laisvomis galvomis], kad būtų galima išnaudoti ją kitose sferose.

Bet ką reikia pasakyti apie naujuosius ekonominius rašytojus, kurie, kaip Deras, Pasis ir kt., visos klasikinės ekonomijos dienų saulėlydyje, net prie jos mirties patalo kartoja primityviausias pažiūras apie gamtines pridedamojo darbo ir, vadinasi, aplamai pridedamosios vertės sąlygas ir įsivaizduoja tuo būdu duodą kažką naujo ir nuostabaus apie žemės rentą, po to kai ši žemės renta jau seniai yra išnagrinėta kaip atskira pridedamosios vertės forma ir specifinė jos dalis? Vulgariajai ekonomijai kaip tik yra būdinga, kad tai, kas tam tikroje seniai išeitoje išsivystymo pakopoje buvo nauja, originalu, gilu ir pagrįsta, ji kartoja tokiu metu, kai tatai yra banalu, atsilikę ir klaidinga. Tuo ji parodo, jog net nesuprantanti tų problemų, kurios domino klasikinę ekonomiją. Ji painioja jas su klausimais, kurie galėjo būti keliami tik žemesnėje buržuazinės visuomenės išsivystymo pakopoje. Lygiai taip pat yra ir su jos nenuilstamu ir savimi patenkintu gromuliojimu fiziokratų teiginių apie prekybos laisvę. Kad ir kaip šie teiginiai praktiškai

domintų vieną arba kitą valstybę, jie jau seniai yra netekę bet kurios teorinės reikšmės.

Natūralinio ūkio tikrąja šio žodžio prasme sąlygomis, kai žemės ūkio produktas visai nepatenka į cirkuliacijos procesą arba į jį patenka tik labai nedidelė šio produkto dalis ir palyginti tik nedidelė dalis net tos produkto dalies, kuri sudaro žemės savininko pajamas,— kaip, pvz., daugelyje senovės Romos latifundijų, lygiai kaip ir Karolio Didžiojo vilose, taip pat (žr. Vensaras: «Histoire du travail») didesniu ar mažesniu mastu per visus viduramžius,— stambių dvarų produktas ir pridedamasis produktas susideda anaiptol ne vien iš žemės ūkio darbo produktų. Jis taip pat apima ir pramonės darbo produktus. Naminių amatų ir manufaktūros darbas kaip šalutinis žemės ūkio darbas, kuris sudaro pagrindą, yra sąlyga to gamybos būdo, kuriuo remiasi šis natūralinis ūkis tiek senovės ir viduramžių Europoje, tiek — net ligi šių laikų — ir Indijos bendruomenėje, kur jos tradicinė organizacija dar nėra sugriauta. Kapitalistinis gamybos būdas visiškai panaikina šį ryšį; procesas, kurį daugiausia galima išstudijuoti kaip tik Anglijoje paskutiniame XVIII amžiaus trečdalyje. Protai, išaugę daugiau ar mažiau pusiau feodalinėse visuomenėse, pvz., Herenšvandas, dar XVIII amžiaus pabaigoje šį manufaktūros atskyrimą nuo žemės ūkio laiko beprotiškai drąsia visuomenine avantiūra, nesuprantamai rizikuojančia žmonių egzistavimu. Ir net tuose senovės žemdirbystės ūkiuose, kurie yra analogiškiausi kapitalistiniam žemės ūkiui, Kartaginoje ir Romoje, yra daugiau panašumo į plantacinį ūkį, negu į formą, kuri atitinka tikrai kapitalistinį išnaudojimo būdą[44]. Mes aplamai nerasime senovės kontinentinėje Italijoje formalios analogijos,— kuri kartu visais esminiais punktais pasirodo esanti perdėm apgaulinga kiekvienam, kas yra supratęs kapitalistinį gamybos būdą ir kas neatranda, kaip kad p. Momzenas[45], kapitalistinio gamybos būdo jau kiekviename piniginiame ūkyje,— tokią analogiją mes rasime, gal būt, tik Sicilijoje, nes pastaroji egzistavo kaip žemės ūkio šalis, mokėjusi Romai duoklę, ir todėl žemės ūkio tikslas daugiausia buvo eksportas. Čia randami nuomininkai šiuolaikine šio žodžio prasme.

Neteisingas rentos prigimties supratimas remiasi ta aplinkybe, kad renta natūraline forma ir visiškai priešingai kapitalis-

[44] A. Smitas parodo, kokiu mastu jo laikais (bet ir mūsų laikais tai galioja plantacinio ūkio atžvilgiu tropinėse ir subtropinėse šalyse) renta ir pelnas dar nebuvo atsiskyrę, nes žemės savininkas yra kartu ir kapitalistas, koks yra buvęs, pvz., Katonas savo dvaruose. Bet šis atsiskyrimas kaip tik yra prielaida kapitalistinio gamybos būdo, kurio sąvokai aplamai prieštarauja tokia bazė, kaip vergovė.

[45] Savo «Romos istorijoje» p. Momzenas žodį «kapitalistas» vartoja anaiptol ne šiuolaikinės ekonomijos ir šiuolaikinės visuomenės prasme, bet suteikia jam populiarią reikšmę, kuri vis dar yra paplitusi ne Anglijoje arba Amerikoje, o kontinente, kaip sena išnykusių santykių liekana.

tinio gamybos būdo sąlygoms yra perėjusi iš viduramžių natūralinio ūkio į naujuosius laikus iš dalies kaip bažnytinė dešimtinė, iš dalies kaip keistenybė, įamžinta senų sutarčių. Todėl atrodo, kad renta kylanti ne iš žemės ūkio produkto kainos, bet iš produkto masės, vadinasi, ne iš visuomeninių santykių, o iš žemės. Jau anksčiau mes parodėme, kad nors pridedamoji vertė pasireiškia pridėtiniu produktu, tačiau pridėtinis produktas kaip paprastas produkto masės padidėjimas, atvirkščiai, nesudaro pridedamosios vertės. Jis gali sudaryti vertės minusą. Kitaip medvilnės pramonė 1860 metais, palyginti su 1840 metais, turėtų sudaryti milžinišką pridedamąją vertę, kai tuo tarpu verpalų kaina, priešingai, yra sumažėjusi. Dėl eilės nederlingų metų renta gali milžiniškai išaugti, nes grūdų kaina kyla, nors ši pridėtinė vertė pasireiškia absoliučiai sumažėjusia pabrangusių kviečių mase. Atvirkščiai, dėl eilės derlingų metų renta gali sumažėti todėl, kad kaina krinta, nors sumažėjusi renta pasireikš didesne atpigusių kviečių mase. Dabar apie rentą produktais pirmiausia reikia pažymėti, kad ji yra paprasta tradicija, perėjusi iš savo amžių atgyvenusio gamybos būdo ir tebesilaikanti kaip senovės liekana, kurios prieštaravimą kapitalistiniam gamybos būdui parodo ta aplinkybė, kad ji pati savaime išnyko iš privačių sutarčių ir kad ten, kur galėjo įsikišti įstatymai, kaip yra buvę su bažnytinėmis dešimtinėmis Anglijoje, ji buvo prievarta panaikinta kaip nesąmonė. Bet, antra, ten, kur ji tebeegzistuoja kapitalistinio gamybos būdo pagrindu, ji buvo ir galėjo būti ne kas kita, kaip viduramžiškai užmaskuota piniginės rentos išraiška. Tarkime, pvz., kad kviečių kvarterio kaina yra 40 šil. Šio kvarterio viena dalis turi padengti jame esantį darbo užmokestį ir turi būti parduota, kad būtų galima ją iš naujo avansuoti; kitą dalį reikia parduoti tam, kad būtų galima sumokėti tam kvarteriui tenkančius mokesčius. Ten, kur yra išsivystęs kapitalistinis gamybos būdas ir kartu su juo visuomeninio darbo pasidalijimas, sėklos ir net dalis trąšų įeina į atgaminimą kaip prekės, vadinasi, turi būti nupirktos padengimui; norint gauti šiam tikslui pinigų, vėl reikia parduoti dalį kvarterio. Jeigu jų iš tikrųjų nereikia pirkti kaip prekių, bet, priešingai, jos yra paimamos iš paties produkto in natura [natūriniu pavidalu], kad vėl įeitų kaip gamybos sąlygos į jo atgaminimą,— kaip tatai būna ne tik žemės ūkyje, bet ir daugelyje gamybos šakų, kurios gamina pastovųjį kapitalą,— tai jos yra apskaitomos, išreiškiant skaičiuojamaisiais pinigais, ir išskaitomos kaip gamybos kaštų sudėtinės dalys. Mašinų ir aplamai pagrindinio kapitalo nusidėvėjimą reikia padengti pinigais. Pagaliau prieiname prie pelno, kuris yra apskaičiuojamas sumai šių kaštų, išreikštų tikraisiais arba skaičiuojamaisiais pinigais. Šį pelną sudaro tam tikra bendrojo produkto dalis, kurią apsprendžia jo kaina. O ta dalis, kuri lieka po to, sudaro rentą. Jei

renta produktais, kurią nustato sutartis, yra didesnė už šį likutį, kurį apsprendžia kaina, tai tokiu atveju bus jau ne renta, o išskaitymas iš pelno. Jau vien dėl šios galimybės renta produktais, kuri neatitinka produkto kainos, vadinasi, kuri gali būti ir didesnė ir mažesnė už tikrąją rentą ir todėl gali sudaryti išskaitymą ne tik iš pelno, bet ir iš tų sudėtinių dalių, kurios padengia kapitalą,— jau vien dėl šios priežasties tokia renta yra pasenusi forma. Iš tikrųjų šią rentą produktais, jeigu ji yra renta ne tik iš pavadinimo, bet ir faktiškai, apsprendžia vien produkto kainos perteklius virš jo gamybos kainos. Reikalas tėra tas, kad šį kintamą dydį ji laiko esant pastovų dydį. Bet tai yra senus gerus laikus primenanti pažiūra, kad produkto in natura turi pakakti tam, kad, pirma, būtų galima išmaitinti darbininkus, toliau, palikti kapitalistiniam nuomininkui daugiau maisto, negu jam reikia, ir kad perteklius virš to sudaro natūrinę rentą. Visai taip pat, kaip kad fabrikantas gamintų 200 000 uolekčių kartūno. Šio kartūno kiekio pakanka ne tik aprengti jo darbininkams ir daugiau negu aprengti jo žmonai ir visiems jo palikuonims bei jam pačiam, bet ir, be to, palikti kartūno pardavimui ir pagaliau mokėti kartūnu didžiulę rentą. Dalykas yra toks paprastas! Tereikia iš 200 000 uolekčių kartūno išskaityti jų gamybos kainą — ir būtinai liks kartūno perteklius kaip renta. Pavyzdžiui, iš 200 000 uolekčių kartūno išskaityti jų gamybos kainą — 10 000 sv. st., nežinant kartūno pardavimo kainos, iš kartūno išskaityti pinigus, iš vartojamosios vertės kaip tokios išskaityti mainomąją vertę ir po to nustatyti kartūno uolekčių perteklių virš svarų sterlingų,— tai yra iš tikrųjų naivus supratimas. Tai yra blogiau negu skritulio kvadratūra, kurios pagrindą vis dėlto sudaro įsivaizdavimas ribos, už kurios susilieja tiesioji ir kreivė. Bet kaip tik toks yra p. Pasio receptas. Išskaitykite pinigus iš kartūno, pirma negu galvoje arba tikrovėje kartūnas pavirs pinigais! Perteklius yra renta, kuri ne «sofistinės» velniavos pagalba, o naturaliter [natūraliai] pasidaranti apčiuopiama (žr., pvz., Karlą Arndą)! Į šią kvailybę, į gamybos kainos išskaitymą iš tiek ir tiek šefelių kviečių, į pinigų sumos išskaitymą iš tūrio mato yra suvedama visa natūrinės rentos restauracija.

II: ATODIRBINĖ RENTA

Jei mes nagrinėsime žemės rentą jos paprasčiausia forma, *atodirbinės rentos* forma, kai betarpiškas gamintojas vieną savaitės dalį dirba žemę, kuri faktiškai priklauso jam, darbo įrankiais (plūgu, gyvuliais ir kt.), kurie jam priklauso faktiškai arba juridiškai, o likusias savaitės dienas dirba nemokamai žemvaldžio dvare, dirba žemvaldžiui, tai čia reikalas dar yra visiškai aiškus, renta ir pridedamoji vertė čia yra tolygios. Renta, o ne

pelnas, yra ta forma, kuria čia pasireiškia neapmokėtas pridedamasis darbas. Kokiu mastu darbininkas (self-sustaining serf [save išlaikantis baudžiauninkas]) čia gali gauti perteklių virš būtinųjų savo pragyvenimo reikmenų, t. y. perteklių virš to, ką kapitalistinio gamybos būdo sąlygomis mes pavadintume darbo užmokesčiu, tai priklauso, kitoms sąlygoms esant vienodoms, nuo to santykio, kuriuo jo darbo laikas dalijasi į darbo laiką, kurį jis dirba sau pačiam, ir lažinį darbo laiką, kurį jis dirba žemvaldžiui. Taigi šis perteklius virš būtiniausiųjų pragyvenimo reikmenų, užuomazga to, kas kapitalistinio gamybos būdo sąlygomis pasirodo kaip pelnas, čia ištisai priklauso nuo lygio žemės rentos, kuri šiuo atveju ne tik yra tiesiog neapmokėtas pridedamasis darbas, bet ir pasireiškia kaip toks; neapmokėtas pridedamasis darbas «savininkui» gamybos sąlygų, kurios čia yra tolygios žemei, o kai jos skiriasi nuo žemės, jos laikomos tik žemės priklausiniu. Tai, kad lažininko produkto čia turi pakakti ne tik jo pragyvenimo reikmenims, bet ir jo darbo sąlygoms padengti,— yra aplinkybė, kuri lieka ta pati esant visiems gamybos būdams, nes ji yra ne specifinės pastarųjų formos rezultatas, o natūrali sąlyga aplamai bet kurio nenutrūkstamo ir atgaminančio darbo, kiekvienos nepertraukiamos gamybos, kuri tuo pačiu metu visada taip pat yra atgaminimas, vadinasi, ir savo paties funkcionavimo sąlygų atgaminimas. Toliau, yra aišku, kad visomis formomis, kuriomis betarpiškas darbininkas yra jo paties pragyvenimo reikmenų gamybai būtinų gamybos priemonių ir darbo sąlygų «savininkas», nuosavybės santykis tuo pačiu metu turi pasireikšti kaip betarpiškas viešpatavimo ir pajungtumo santykis, vadinasi, betarpiškas gamintojas turi būti nelaisvas; tai yra nelaisvė, kuri gali sušvelnėti nuo baudžiavos su lažiniu darbu iki paprastos prievolės mokėti duoklę. Pagal mūsų prielaidą, betarpiškam gamintojui čia priklauso jo paties gamybos priemonės, daiktinės darbo sąlygos, kurios yra būtinos jo darbui realizuoti ir jo pragyvenimo reikmenims pagaminti; jis savarankiškai verčiasi savo žemės ūkiu, lygiai kaip ir su juo susijusia kaimo namine pramone. Šio savarankiškumo nepanaikina tai, kad, kaip, pvz., Indijoje, šie smulkūs valstiečiai yra susijungę į daugiau ar mažiau natūraliai išaugusią gamybinę bendruomenę, nes čia yra kalbama apie savarankiškumą tiktai nominalinio žemvaldžio atžvilgiu. Tokiomis sąlygomis pridedamąjį darbą nominalinis žemės savininkas gali iš jų išspausti tik neekonomine prievarta, kad ir kokią formą pastaroji įgautų[46]. Ši forma tuo ir skiriasi nuo vergovinio arba plantacinio ūkio, kad vergas čia dirba su svetimų gamybos sąlygų pagalba ir nesavarankiškai. Vadinasi, yra būtini asmens

---

[46] Užkariavus šalį, artimiausias užkariautojo uždavinys visada yra buvęs pasisavinti ir žmones. Plg. Lengę. Žr. taip pat Mezerį.

priklausomumo santykiai, asmens nelaisvė, kad ir kokiu laipsniu ji pasireikštų, ir darbininkai turi būti pritvirtinti prie žemės kaip pastarosios priedėlis, yra būtina baudžiavinė priklausomybė [Hörigkeit] tikrąja šio žodžio prasme. Jei priešais juos betarpiškai stovi ne privatiniai žemės savininkai, o valstybė kaip žemės savininkas ir kartu suverenas, kaip, pvz., yra Azijoje, tai renta ir mokestis sutampa arba, teisingiau sakant, tada nesti jokio mokesčio, kuris skirtųsi nuo šios žemės rentos formos. Tokiomis aplinkybėmis priklausomumo santykio forma politiniu ir ekonominiu atžvilgiu gali būti ne griežtesnė už tą, kuri yra būdinga visų pavaldinių būklei šios valstybės atžvilgiu. Valstybė čia yra vyriausiasis žemvaldys. Suverenumas čia yra nacionaliniu mastu sukoncentruota žemės nuosavybė. Bet užtat šiuo atveju nėra jokios privatinės žemės nuosavybės, nors yra tiek privatinis, tiek ir bendruomeninis žemės valdymas ir naudojimas.

Ta specifinė ekonominė forma, kuria neapmokėtas pridedamasis darbas yra išspaudžiamas iš betarpiškų gamintojų, apsprendžia viešpatavimo ir pajungtumo santykį, koks jis betarpiškai išauga iš pačios gamybos ir savo ruožtu daro pastarajai lemiamą grįžtamą poveikį. O tuo yra pagrįsta visa iš pačių gamybinių santykių išaugančios ekonominės visuomenės [Gemeinwesen] struktūra ir kartu jos specifinė politinė struktūra. Betarpiškas gamybos sąlygų savininkų santykis su betarpiškais gamintojais — santykis, kurio kiekviena konkreti forma kiekvieną kartą natūraliai atitinka tam tikrą darbo būdo išsivystymo laipsnį, todėl ir visuomeninį darbo gamybinį pajėgumą,— štai kur mes visada randame visos visuomeninės santvarkos, vadinasi, ir suverenumo bei priklausomumo santykių politinės formos, trumpai tariant, kiekvienos konkrečios specifinės valstybės formos giliausią paslaptį ir paslėptą pagrindą. Šis momentas netrukdo tam, kad ta pati ekonominė bazė — ta pati pagrindinių sąlygų atžvilgiu — dėl be galo skirtingų empirinių aplinkybių, natūralinių sąlygų, rasinių santykių, iš išorės veikiančių istorinių sąlygų ir t. t., pasireikšdama gali duoti begalines variacijas ir gradacijas, kurias galima suprasti tik analizuojant šias empiriškai duotas aplinkybes.

Kai dėl atodirbinės rentos, paprasčiausios ir pirminės rentos formos, tai aišku viena: čia renta yra pirminė pridedamosios vertės forma ir sutampa su ja. Bet pridedamosios vertės sutapimas su neapmokėtu svetimu darbu čia nereikalauja analizės todėl, kad darbas čia dar turi savo aiškią, apčiuopiamą formą, nes betarpiško gamintojo darbas sau pačiam čia erdvės ir laiko atžvilgiu dar yra atskirtas nuo jo darbo žemės savininkui, ir šis darbas betarpiškai pasireiškia kaip grubus priverstinis darbas kitam. Lygiai taip pat žemės «savybė» duoti rentą čia yra suvedama į apčiuopiamai atsiskleidžiančią paslaptį todėl, kad gamtai, duodančiai rentą, priklauso ir prie žemės pritvirtinta žmogaus darbo jė-

ga ir nuosavybės santykis, kuris priverčia darbo jėgos savininką įtempti ir naudoti ją daugiau, negu reikėtų jo paties būtiniems poreikiams patenkinti. Rentos esmė yra kaip tik ta, kad žemės savininkas pasisavina šį perviršinį darbo jėgos naudojimą, nes betarpiškas gamintojas nemoka žemės savininkui daugiau jokios rentos. Čia, kur pridedamoji vertė ir renta yra ne tik tolygios, bet pridedamoji vertė apčiuopiamai dar turi pridedamojo darbo formą, visiškai aiškiai pasirodo ir rentos natūralinės sąlygos arba ribos, nes jos aplamai yra natūralinės pridedamojo darbo sąlygos ir ribos. Betarpiškas gamintojas turi 1) turėti pakankamą darbo jėgą ir 2) natūralinės jo darbo sąlygos, vadinasi, visų pirma dirbama žemė, turi būti pakankamai palankios, žodžiu tariant, natūralinis jo darbo našumas turi būti pakankamai didelis, kad jis turėtų galimybę panaudoti perteklinį darbą virš to darbo, kuris yra reikalingas jo paties būtiniems poreikiams patenkinti. Ši galimybė nesukuria rentos, ją tesukuria prievarta, kuri galimybę paverčia tikrove. Bet pati galimybė yra susijusi su subjektyvinėmis ir objektyvinėmis natūralinėmis sąlygomis. Čia taip pat nėra nieko paslaptingo. Jei darbo jėga yra nedidelė ir natūralinės darbo sąlygos menkos, tai pridedamasis darbas yra nedidelis, bet tokiu atveju, iš vienos pusės, nedideli yra gamintojų poreikiai, iš antros pusės, nedidelis yra pridedamojo darbo išnaudotojų santykinis skaičius ir pagaliau nedidelis yra pridedamasis produktas, kuriuo yra realizuojamas šis mažo našumo pridedamasis darbas šiam palyginti nedideliam išnaudojančiųjų savininkų skaičiui.

Pagaliau atodirbinės rentos atveju yra savaime aišku, kad, kitoms sąlygoms esant vienodoms, nuo pridedamojo arba lažinio darbo santykinės apimties ištisai priklauso tai, kokiu mastu betarpiškas gamintojas galės gerinti savo padėtį, turtėti, gaminti tam tikrą perteklių virš būtinųjų pragyvenimo reikmenų arba, jei mes jau iš anksto vartosime kapitalistinį išsireiškimo būdą, ar jis galės ir kokiu mastu galės gaminti kokį nors pelną sau pačiam, t. y. perteklių virš jo darbo užmokesčio, kurį jis pats yra pagaminęs. Renta čia yra normali, viską absorbuojanti, taip sakant, teisėta pridedamojo darbo forma; ji toli gražu nėra perteklius virš pelno, t. y. šiuo atveju virš kokio nors kito pertekliaus virš darbo užmokesčio; priešingai, čia ne tik tokio pelno apimtis, bet ir pats jo buvimas priklauso, kitoms sąlygoms esant vienodoms, nuo rentos dydžio, t. y. nuo savininkui per prievartą atliekamo pridedamojo darbo.

Kai kurie istorikai yra išreiškę nusistebėjimą tuo, kad, nors betarpiškas gamintojas nėra savininkas, bet yra tik valdytojas, ir visas jo pridedamasis darbas de jure [juridiškai] iš tikrųjų priklauso žemės savininkui, šiomis sąlygomis aplamai gali savarankiškai augti lažininkų arba baudžiauninkų ūkis ir, santykine šio žodžio prasme, turtas. Tuo tarpu yra aišku, kad toje primityvioje

ir atsilikusioje būklėje, kuria remiasi šis visuomeninis gamybinis santykis ir jį atitinkantis gamybos būdas, tradicija turi valdinti vyraujantį vaidmenį. Toliau yra aišku, kad čia, kaip ir visur, viešpataujančioji visuomenės dalis yra suinteresuota sankcionuoti tai, kas yra, kaip įstatymą ir papročio bei tradicijos nustatytus apribojimus fiksuoti kaip teisėtus apribojimus. Paliekant nuošalyje visa kita, tai įvyksta savaime, jei nuolatinis esančios būklės bazės, šios būklės pagrindą sudarančio santykio atgaminimas ilgainiui įgauna sureguliuotą ir sutvarkytą formą; ir šis reguliarumas ir tvarka patys yra būtinas kiekvieno gamybos būdo momentas, jei šis būdas turi pasidaryti visuomeniškai patvarus ir nepriklausomas nuo paprasto atsitiktinumo arba savivalės. Reguliarumas ir tvarka yra kaip tik ta forma, kuria duotas gamybos būdas visuomeniškai įsitvirtina ir todėl santykinai emancipuojasi nuo paprastos savivalės ir paprasto atsitiktinumo. Jis šią formą pasiekia, tiek gamybos procesui, tiek ir jį atitinkantiems visuomeniniams santykiams esant sustingusioje būklėje, vien tik pakartotinio jų atgaminimo pagalba. Jei forma yra išbuvusi tam tikrą laiką, ji įsitvirtina kaip paprotys ir tradicija ir pagaliau yra sankcionuojama kaip pozityvus įstatymas. Kadangi ši pridedamojo darbo forma, lažinis darbas, remiasi visų visuomeninių darbo gamybinių jėgų atsilikimu, paties darbo būdo primityvumu, tai yra natūralu, kad lažinis darbas atima betarpiškam gamintojui nepalyginamai mažesnę viso darbo dalį, negu yra atimama esant išsivysčiusiems gamybos būdams ir ypač kapitalistinės gamybos sąlygoms. Pavyzdžiui, tarkime, kad lažinis darbas žemvaldžio naudai iš pradžių yra buvęs dvi dienos per savaitę. Tuo būdu šios dvi lažinio darbo dienos per savaitę yra tvirtai nusistojusios, yra pastovus dydis, kurį įstatymiškai reguliuoja paprotinė arba rašytinė teisė. Bet našumas likusių savaitės dienų, kuriomis disponuoja pats betarpiškas gamintojas, yra kintamas dydis, kuris turi vystytis jo patyrimo procese,— lygiai taip pat, kaip nauji poreikiai, su kuriais jis susipažįsta, lygiai taip pat, kaip rinkos jo produktui išsiplėtimas, didėjantis šios jo darbo jėgos dalies panaudojimo užtikrinimas skatins jį smarkiau įtempti darbo jėgą, ir čia nereikia užmiršti, kad šios darbo jėgos panaudojimas neapsiriboja žemės ūkiu, bet apima ir kaimo naminę pramonę. Čia yra duota tam tikro ekonominio vystymosi galimybė, žinoma, priklausomai nuo daugiau ar mažiau palankių sąlygų, nuo įgimto rasinio charakterio ir t. t.

III. RENTA PRODUKTAIS

Atodirbinės rentos virtimas renta produktais, nagrinėjant klausimą ekonominiu požiūriu, visiškai nepakeičia žemės rentos esmės. Šią esmę, esant toms formoms, kurias mes čia nagrinėjame, su-

daro tai, kad žemės renta yra vienintelė viešpataujanti ir normali pridedamosios vertės arba pridedamojo darbo forma; o šis momentas savo ruožtu pasireiškia tuo, kad žemės renta yra vienintelis pridedamasis darbas arba vienintelis pridedamasis produktas, kurį betarpiškas gamintojas, kuris *valdo* jo paties atgaminimui būtinas darbo sąlygas, turi atiduoti *savininkui* tos darbo sąlygos, kuri šioje būklėje apima visa, t. y. žemės savininkui; ir kad, iš antros pusės, tik žemė yra tai, kas stovi priešais jį kaip svetimoje nuosavybėje esanti darbo sąlyga, atsiskyrusi nuo jo ir įsikūnijusi žemės savininke. Kad ir kokiu mastu renta produktais sudarytų viešpataujančią ir labiausiai išsivysčiusią žemės rentos formą, ji vis dėlto nuolat daugiau ar mažiau yra susijusi su ankstesnės formos liekanomis, t. y. su renta, kuri turi būti imama betarpiškai darbo pavidalu, vadinasi, lažiniu darbu, ir čia neturi reikšmės, ar žemės savininkas yra privatus asmuo, ar valstybė. Renta produktais numato aukštesnį betarpiško gamintojo kultūros lygį, vadinasi, aukštesnį jo darbo ir aplamai visuomenės išsivystymo laipsnį; ir nuo ankstesnės formos ji skiriasi tuo, kad pridedamasis darbas turi būti atliekamas jau ne jo natūraliniu pavidalu ir todėl jau ne betarpiškoje žemvaldžio arba jo atstovų priežiūroje ir ne kaip prievartos darbas; priešingai, betarpiškas gamintojas, verčiamas aplinkybių, o ne tiesioginės prievartos, įstatymo nuostato, o ne botago, turi jį atlikti savo paties atsakomybe. Pridedamoji gamyba, tuo suprantant gamybą, viršijančią betarpiško gamintojo būtinuosius poreikius, ir gamybą faktiškai jam pačiam priklausančiame gamybos lauke, jo paties eksploatuojamoje žemėje vietoj gamybos pono dvare šalia ir už savo ūkio, kaip yra buvę anksčiau, čia jau yra pasidariusi savaime suprantama taisykle. Esant tokiai padėčiai, betarpiškas gamintojas, naudodamas savo darbą, daugiau ar mažiau disponuoja visu savo darbo laiku, nors šio darbo laiko dalis, iš pradžių beveik visa perviršinė jo dalis, kaip ir anksčiau, nemokamai priklauso žemės savininkui; skirtumas tik tas, kad pastarasis jį gauna jau ne betarpiškai paties šio laiko natūraline forma, bet to produkto, kuriuo šis laikas realizuojamas, natūraline forma. Apsunkinančios ir priklausomai nuo lažinio darbo reguliavimo daugiau ar mažiau trukdančios pertraukos, kurios atsiranda baudžiauninkui dirbant žemės savininkui (plg. I knygą, VIII skirsnis, 2 poskyris, fabrikantas ir bojarinas), atkrinta ten, kur renta produktais egzistuoja grynu pavidalu, arba jos yra suvedamos mažiausiai į negausias trumpas pertraukas vienerių metų eigoje, jei kartu su renta produktais išlieka tam tikri lažiniai darbai. Gamintojo darbas sau pačiam ir jo darbas žemės savininkui jau nėra apčiuopiamai atsiskyręs laiko ir erdvės atžvilgiu. Ši renta produktais savo grynu pavidalu, nors jos likučiai gali išlikti labiau išsivysčiusiuose gamybos

būduose ir gamybiniuose santykiuose, kaip ir pirma numato natūralinį ūkį, t. y. numato, kad ūkininkavimo sąlygos ištisai arba didesne dalimi yra pagaminamos pačiame ūkyje, yra padengiamos ir atgaminamos betarpiškai iš jo bendrojo produkto. Toliau ji numato kaimo naminės pramonės sujungimą su žemės ūkiu; rentą sudarantis pridedamasis produktas yra šio sujungto šeimos žemės ūkio bei pramonės darbo produktas, ir čia, kaip dažnai būdavo viduramžiais, į rentą produktais gali didesniu ar mažesniu mastu įeiti pramonės produktai arba ji yra tiekiama tiktai tikrojo žemės ūkio produkto forma. Esant šiai rentos formai, renta produktais, kurioje glūdi pridedamasis darbas, anaiptol neturi apimti viso kaimo šeimos perteklinio darbo. Priešingai, gamintojui čia yra suteikiamos, palyginti su atodirbine renta, laisvesnės rankos tam, kad jis galėtų rasti laiko pertekliniam darbui, kurio produktas priklauso jam pačiam lygiai taip pat, kaip jo darbo produktas, kuris patenkina jo būtiniausius poreikius. Kartu su šia forma atsiras didesni atskirų betarpiškų gamintojų ekonominės būklės skirtumai. Mažų mažiausia, pasirodo to galimumas ir net galimumas, jog šis betarpiškas gamintojas įgyja lėšas tam, kad savo ruožtu tiesiogiai išnaudotų svetimą darbą. Bet čia, kur mes rentą produktais nagrinėjame gryna forma, tai mūsų neliečia; kaip ir aplamai, mes negalime išgvildenti begalinių įvairių kombinacijų, kuriomis įvairios rentos formos gali jungtis, falsifikuotis ir susilieti. Dėl to, kad renta produktais yra susijusi su tam tikru produkto ir pačios gamybos pobūdžiu, dėl to, kad tokiomis sąlygomis yra būtinas žemės ūkio ir naminės pramonės sujungimas, dėl to, kad tokiomis sąlygomis valstiečio šeima įgauna beveik visai autarkinį pobūdį, nes ji nepriklauso nuo rinkos, nuo gamybos pasikeitimų ir nuo šalia jos esančios visuomenės dalies istorinio judėjimo, trumpai tariant, dėl natūralinio ūkio pobūdžio aplamai ši forma be galo tinka būti sustingusių visuomenės būklių baze, kaip tai mes matome, pvz., Azijoje. Čia, kaip ir esant ankstesnei atodirbinės rentos formai, žemės renta yra normali forma pridedamosios vertės, todėl ir pridedamojo darbo, t. y. viso perteklinio darbo, kurį betarpiškas gamintojas turi nemokamai, vadinasi, faktiškai prievarta,— nors ši prievarta jo atžvilgiu jau nebepasireiškia senąja grubia forma,— atlikti svarbiausios savo darbo sąlygos, žemės, savininkui. Pelnas,— jei mes, klaidingai anticipuodami, taip pavadinsime tą jo darbo pertekliaus virš būtinojo darbo dalelę, kurią jis pasisavina sau,— taip mažai apsprendžia rentą produktais, kad jis veikiau atsiranda už jos ribų ir yra natūraliai apribojamas šios rentos produktais dydžio. Ši renta gali pasiekti tokį dydį, kad ji pasidaro rimta grėsmė darbo sąlygų, pačių gamybos priemonių atgaminimui, padaro daugiau ar mažiau neįmanomą gamybos išplėtimą ir nusmukdo betarpišką

gamintoją iki fizinio pragyvenimo reikmenų minimumo. Taip būna ypač tuo atveju, kai šią formą randa gatavą ir pradeda išnaudoti prekybinė nacija-užkariautoja, kaip tai daro, pvz., anglai Indijoje.

IV. PINIGINĖ RENTA

Pinigine renta mes čia suprantame — skirtingai nuo verslinės arba komercinės žemės rentos, kuri remiasi kapitalistiniu gamybos būdu ir tėra perteklius virš vidutinio pelno — žemės rentą, kuri atsiranda tiesiog iš to, kad renta produktais pakeičia savo formą, taip pat kaip ir ji pati savo ruožtu buvo tik pakeistinė atodirbinė renta. Vietoj produkto betarpiškas gamintojas čia turi mokėti savo žemės savininkui (vis vien, ar jis yra valstybė, ar privatus asmuo) produkto kainą. Vadinasi, jau nebepakanka gauti produkto perteklių jo natūraline forma, perteklių reikia paversti iš šios natūralinės formos į piniginę formą. Nors betarpiškas gamintojas, kaip ir pirma, tebegamina pats, bent didžiausiąją savo pragyvenimo reikmenų dalį, bet dalis jo produkto dabar turi būti paversta preke, turi būti pagaminta kaip prekė. Vadinasi, viso gamybos būdo pobūdis daugiau ar mažiau pasikeičia. Jis nustoja buvęs nepriklausomas, atitrūkęs nuo ryšių su visuomene. Santykis gamybos kaštų, į kurių sudėtį dabar didesniu ar mažesniu mastu įeina piniginės išlaidos, įgyja lemiamą reikšmę; šiaip ar taip, lemiamą reikšmę įgyja pinigais paverstinos bendrojo produkto dalies perteklius virš tos dalies, kuri vėl turi pasidaryti, iš vienos pusės, atgaminimo priemone, iš antros pusės, betarpišku pragyvenimo reikmenimi. Tačiau šios rūšies rentos bazė, nors ji čia ir artėja į savo suirimą, vis dar tebelieka tokia pat, kokia ji buvo esant rentai produktais, kuri yra išeities taškas. Betarpiškas gamintojas, kaip ir pirma, yra paveldimas arba aplamai tradicinis žemės valdytojas, kuris turi atiduoti žemvaldžiui, kaip šios svarbiausios savo gamybos sąlygos savininkui, perteklinį priverstinį darbą, t. y. neapmokėtą, be ekvivalento atliktą darbą, kuris turi pinigais paversto pridedamojo produkto formą. Nuosavybė nuo žemės skirtingoms darbo sąlygoms, žemės ūkio padargams ir kitam kilnojamam turtui iš pradžių faktiškai, o paskui ir juridiškai virsta betarpiškų gamintojų nuosavybe, jau esant ankstesnėms rentos formoms, ir tuo labiau tai reikia pasakyti apie piniginę rentos formą. Iš pradžių sporadinis, po to daugiau ar mažiau nacionaliniu mastu vykstantis rentos produktais virtimas pinigine renta jau turi kaip prielaidą didesnį prekybos, miesto pramonės, aplamai prekinės gamybos, o su ja ir pinigų cirkuliacijos išsivystymą. Toliau jo prielaida yra produktų rinkos kaina ir tai, kad jie yra parduodami daugiau ar mažiau pagal savo vertę, o to gali ir nebūti, esant ankstesnėms formoms. Europos rytuose mes galime iš dalies dar savo akimis matyti šio

rentos produktais virtimo į piniginę rentą procesą. Kad tai yra neįvykdoma be tam tikro darbo visuomeninio gamybinio pajėgumo išsivystymo, rodo Romos imperijos laikais buvę įvairūs nepasisekę mėginimai paversti rentą produktais į piniginę rentą ir grįžimai prie natūrinės rentos po to, kai buvo norėta paversti pinigine renta bent visą tą šios rentos dalį, kuri buvo imama valstybinio mokesčio pavidalu. Šį perėjimo sunkumą parodo, pvz., prieš revoliuciją Prancūzijoje įvykdytas piniginės rentos suderinimas su jos ankstesnių formų likučiais ir tos rentos falsifikavimas jais.

Bet piniginė renta kaip pakeistinė rentos produktais forma ir priešingai jai yra paskutinė forma ir kartu suirimo forma tos žemės rentos rūšies, kurią mes esame nagrinėję lig šiol, būtent, žemės rentos kaip normalios formos pridedamosios vertės ir neapmokėto pridedamojo darbo, kurį reikia atiduoti gamybos sąlygų savininkui. Savo gryna forma ši renta, kaip ir atodirbinė renta bei renta produktais, nėra joks perteklius virš pelno. Pagal savo sąvoką ji absorbuoja pastarąjį. Jei pelnas faktiškai atsiranda tik kaip atskira perteklinio darbo dalis greta rentos, piniginė renta, kaip ir ankstesnių formų renta, vis dar sudaro normalią ribą šiam užuomazginiam pelnui, kuris gali vystytis tik tiek, kiek yra galima išnaudoti ar savo paties perteklinį darbą, ar svetimą darbą, kuris atsiranda kaip likutis atlikus piniginėje rentoje įkūnytą pridedamąjį darbą. Jei pelnas tikrai atsiranda greta šios rentos, tai, vadinasi, ne pelnas yra rentos riba, bet, atvirkščiai, renta yra pelno riba. Bet, kaip jau pasakyta, piniginė renta kartu yra lig šiol nagrinėtosios, prima facie [iš pirmo žvilgsnio] su pridedamąja verte ir pridedamuoju darbu sutampančios žemės rentos suirimo forma, žemės rentos, kaip normalios ir viešpataujančios pridedamosios vertės formos.

Vystydamasi toliau, piniginė renta būtinai atveda,— paliekant nuošalyje visas tarpines formas, pvz., smulkiavalstietiškų nuomininkų formą,— arba į žemės virtimą laisva valstiečių nuosavybe, arba į kapitalistinio gamybos būdo formą, į rentą, kurią moka kapitalistinis žemės nuomininkas.

Kartu su pinigine renta tradicinis papročių teisės santykis tarp priklausomo betarpiško gamintojo, kuris valdo dalį žemės ir ją dirba, ir žemės savininko būtinai virsta sutartiniu, tvirtų pozityvinio įstatymo normų nustatomu, grynai piniginiu santykiu. Todėl žemės valdytojas, kuris dirba žemę, iš tikrųjų pasidaro paprastu nuomininku. Šis virtimas, esant kitoms palankioms bendrosioms gamybos sąlygoms, iš vienos pusės, yra panaudojamas seniesiems valstiečiams — žemės valdytojams laipsniškai eksproprijuoti ir jiems kapitalistiniu nuomininku pakeisti; iš antros pusės, jis atveda į tai, kad ankstesnis žemės valdytojas išperka savo prievolę mokėti duoklę ir virsta nepriklausomu vals-

tiečiu, turinčiu visišką jo dirbamos žemės nuosavybę. Toliau, natūrinės rentos virtimą pinigine renta ne tik būtinai lydi, bet netgi pirma jo eina už pinigus parsisamdančių beturčių padienių darbininkų klasės susidarymas. Jų atsiradimo laikotarpyje, kada ši naujoji klasė pasirodo tik sporadiškai, tarp geresnėje ekonominėje būklėje esančių valstiečių, įpareigotų mokėti duoklę [rentepflichtigen], neišvengiamai išsivysto įpratimas savo sąskaita išnaudoti samdomuosius kaimo darbininkus,— lygiai taip pat, kaip jau feodalizmo epochoje labiau pasiturintieji priklausomieji valstiečiai savo ruožtu turėjo baudžiauninkų. Tuo būdu jiems pamažu susidaro galimybė sukaupti tam tikrą turtą ir patiems pavirsti būsimaisiais kapitalistais. Tuo būdu tarp pačių ankstesniųjų žemės valdytojų, kurie patys ją dirbo, atsiranda daigynas kapitalistinių nuomininkų, kurių vystymasis priklauso nuo bendrojo kapitalistinės gamybos vystymosi už žemės ūkio ribų ir kurie ypač greitai suklesti, jeigu jiems į pagalbą ateina, kaip kad buvo XVI amžiuje Anglijoje, tokios ypatingai palankios aplinkybės, kaip tuometinis progresuojantis pinigų nuvertėjimas, kuris, esant tradicinėms ilgalaikėms nuomos sutartims, juos praturtino žemės savininkų sąskaita.

Toliau: kai renta įgauna piniginės rentos formą ir tuo būdu santykis tarp rentą mokančio valstiečio ir žemės savininko įgauna sutartinio santykio formą — pasikeitimas, kuris aplamai yra galimas tik tada, kai pasaulinė rinka, prekyba ir manufaktūra yra pasiekusios tam tikrą palyginti aukštą išsivystymo lygį,— būtinai prasideda ir žemės nuomojimas kapitalistams, kurie lig tol buvo už kaimo ribų ir kurie dabar perkelia į kaimą ir į žemės ūkį miesto metodais įgytą kapitalą ir miestuose jau išsivysčiusį kapitalistinį gaminimo būdą, būdą gaminti produktą tiktai kaip prekę ir tik kaip priemonę pridedamajai vertei pasisavinti. Bendru dėsniu ši forma gali pasidaryti tik tose šalyse, kurios tuo laikotarpiu, kai vyko perėjimas iš feodalinio į kapitalistinį gamybos būdą, viešpatavo pasaulinėje rinkoje. Atsiradus kapitalistiniam nuomininkui tarp žemės savininko ir faktiškai dirbančio žemdirbio, buvo išardyti visi iš ankstesniojo gamybos būdo kaime kilę santykiai. Nuomininkas tampa tikruoju šių žemės ūkio darbininkų komanduotoju ir tikruoju jų pridedamojo darbo išnaudotoju, o žemės savininkas dabar turi tiesioginį santykį, būtent vien piniginį ir sutartinį santykį, tik su šiuo kapitalistiniu nuomininku. Kartu pasikeičia ir rentos prigimtis,— ne tik faktiškai ir atsitiktinai, kaip iš dalies yra buvę jau esant ankstesnėms formoms, bet normaliai, pripažinta ir viešpataujančia jos forma. Nuo pridedamosios vertės ir pridedamojo darbo normalios formos ji nusmunka iki šio pridedamojo darbo pertekliaus virš tos jo dalies, kurią pelno forma pasisavina išnaudojantis kapitalistas; išnaudojantis kapitalistas dabar betarpiškai paima visą

pridedamąjį darbą, — pelną ir perteklių virš pelno, — paima jį viso pridedamojo produkto forma ir paverčia pinigais. Kaip rentą jis dabar atiduoda žemės savininkui tik perteklinę šios pridedamosios vertės dalį, kurią jis savo kapitalo dėka yra įgijęs betarpiškai išnaudodamas kaimo darbininkus. Ar daug, ar mažai jis atiduoda žemės savininkui, tai vidutiniškai, kaip ribą, apsprendžia vidutinis pelnas, kurį kapitalas duoda ne žemės ūkyje vykstančios gamybos sferose, ir to pelno reguliuojamos ne žemės ūkyje susidarančios gamybos kainos. Taigi iš pridedamosios vertės ir pridedamojo darbo normalios formos renta dabar yra pavirtusi šiai atskirai gamybos sferai, žemės ūkio sferai, būdingu pertekliumi virš tos pridedamojo darbo dalies, į kurią kapitalas pretenduoja kaip į jam iš pat pradžių ir natūraliai priklausančią dalį. Vietoj rentos dabar pelnas yra pasidaręs normalia pridedamosios vertės forma, ir renta dabar turi reikšmę tik kaip ypatingomis aplinkybėmis atsiskyrusi ne pridedamosios vertės aplamai, bet tam tikros jos atšakos, pridėtinio pelno, forma. Nėra reikalo ilgiau nagrinėti, kaip šį pasikeitimą atitinka laipsniškas paties gamybos būdo pasikeitimas. Tai matyti jau iš to, kad šiam kapitalistiniam nuomininkui normali būklė yra gaminti žemės ūkio produktą kaip prekę ir kad dabar palyginti tik visiškai menka šių prekių dalis betarpiškai virsta jo pragyvenimo reikmenimis, kai tuo tarpu anksčiau prekėmis virsdavo tik perteklius virš jo pragyvenimo reikmenų. Dabar jau nebe žemė, o kapitalas betarpiškai pajungia sau ir savo našumui žemės ūkio darbą.

Vidutinis pelnas ir jo reguliuojama gamybos kaina susidaro už kaimo santykių ribų, miesto prekybos ir manufaktūros sferoje. Duoklę mokančio valstiečio pelnas nedalyvauja pelno išsilyginime, nes jo santykis su žemės savininku nėra kapitalistinis santykis. Jeigu jis gauna pelną, t. y. jeigu jis realizuoja — ar savo paties darbu, ar išnaudodamas svetimą darbą — perteklių virš būtinų savo pragyvenimo reikmenų, tai įvyksta už normalaus santykio ribų ir, kitoms sąlygoms esant vienodoms, šio pelno lygis neapsprendžia rentos, bet atvirkščiai, patį šį pelną apsprendžia renta kaip jo riba. Aukšta pelno norma viduramžiais buvo ne tik todėl, kad buvo žema kapitalo sudėtis, kapitalo, kuriame vyravo kintamasis, darbo užmokesčiui sunaudojamas elementas. Ji buvo aukšta todėl, kad kaime buvo praktikuojama apgavystė, pasisavinant dalį žemės savininko rentos ir jam pavaldžių gyventojų pajamų. Jei viduramžiais kaimas išnaudoja miestą politiškai visur, kur feodalizmo nebuvo palaužęs nepaprastas miestų išsivystymas, kaip, pvz., Italijoje, tai miestas visur ir be išimties išnaudoja kaimą ekonomiškai savo monopolinėmis kainomis, savo mokesčių sistema, savo cechine santvarka, savo tiesioginiu pirkliškuoju apgaudinėjimu ir savo lupikavimu.

Būtų galima įsivaizduoti, kad vien tik kapitalistinio žemės nuomininko įstojimas į žemės ūkio gamybą įrodo, jog kaina žemės ūkio produktų, kuriais viena ar kita forma nuo neatmenamų laikų buvo mokama renta, turi būti aukštesnė už gamybos kainą manufaktūroje bent šio įstojimo laikotarpiu — ar todėl, kad ji yra pasiekusi monopolinės kainos lygį, ar todėl, kad ji yra pakilusi iki žemės ūkio produktų vertės lygio, ir jų vertė iš tikrųjų yra aukštesnė už gamybos kainą, kurią reguliuoja vidutinis pelnas. Nes antraip kapitalistinis nuomininkas, esant toms žemės ūkio produktų kainoms, kurias jis rado, negalėtų pirma realizuoti iš šių produktų kainos vidutinį pelną ir paskui iš tos pačios kainos dar sumokėti rentos forma perteklių virš šio pelno. Iš to būtų galima padaryti išvadą, kad bendroji pelno norma, kuria kapitalistinis nuomininkas vadovaujasi sudarydamas sutartį su žemės savininku, yra susidariusi neįskiriant rentos ir todėl, pradėdama vaidinti reguliuojantį vaidmenį žemės ūkio gamyboje, jau randa šį perteklių ir sumoka jį žemės savininkui. Tokiu tradiciniu būdu išsiaiškina klausimą, pvz., p. Rodbertus. Bet:

Pirma. Šis kapitalo kaip savarankiškos ir pagrindinės jėgos įstojimas į žemės ūkį įvyksta ne iš karto ir ne visur, bet palaipsniui ir atskirose gamybos šakose. Jis iš pradžių apima ne žemdirbystę tikrąja šio žodžio prasme, bet tokias gamybos šakas, kaip gyvulininkystė, ypač avininkystė, kurios svarbiausias produktas, vilna, pramonei išaugus, duoda iš pradžių nuolatinį rinkos kainos perteklių virš gamybos kainos, ir tai išsilygina tik vėliau. Taip buvo Anglijoje XVI amžiuje.

Antra. Kadangi ši kapitalistinė gamyba iš pradžių pasireiškia tik sporadiškai, tai nieko negalima pasakyti prieš teiginį, kad ji pirmiausia įvaldo tik tokius žemių kompleksus, kurie dėl savo specifinio derlingumo arba dėl ypatingai palankios padėties vietos atžvilgiu gali, aplamai imant, duoti diferencinę rentą.

Trečia. Net tada, jei tarsime, kad pasirodant šiam gamybos būdui, kuris faktiškai numato miesto paklausos svorio padidėjimą, iš žemės gaunamo produkto kainos buvo aukštesnės už gamybos kainą, kaip, be abejonės, buvo, pvz., XVII amžiaus paskutiniame trečdalyje Anglijoje; net tada, kai šis gamybos būdas tam tikru mastu išsivaduos iš tiesioginio žemės ūkio pajungimo kapitalui ir kai įvyks su jo išsivystymu būtinai susijęs žemės ūkio pagerinimas ir gamybos kaštų sumažinimas, tai išsilygins dėl reakcijos, dėl žemės ūkio produktų kainos sumažėjimo, kaip buvo pirmojoje XVIII amžiaus pusėje Anglijoje.

Taigi šiuo tradiciniu būdu negalima išaiškinti rentos kaip pertekliaus virš vidutinio pelno. Kokiomis istoriškai duotomis sąlygomis renta bepasirodytų pirmą kartą,— jeigu ji įleido šaknis, ji gali egzistuoti jau tik anksčiau nurodytomis šiuolaikinėmis sąlygomis.

Pagaliau, kalbant apie rentos produktais virtimą pinigine renta, dar reikia pastebėti, kad kartu su piniginės rentos atsiradimu esminiu momentu pasidaro kapitalizuota renta, žemės kaina, kitaip tariant, žemės perleidžiamumas ir pardavimas, ir kad todėl ne tik ankstesni lažiniai valstiečiai gali virsti nepriklausomais valstiečiais-savininkais, bet ir miestuose gyvenantieji bei kiti pinigų savininkai gali pirkti žemės sklypus, turėdami tikslą juos išnuomoti arba valstiečiams, arba kapitalistams ir naudotis renta kaip palūkanomis už savo tokiu būdu įdėtą kapitalą; kad, vadinasi, ir ši aplinkybė padeda pertvarkyti ankstesnį išnaudojimo būdą, santykius tarp savininko ir tikrojo žemės dirbėjo, ir taip pat pačią rentą.

V. PUSININKYSTĖ IR VALSTIEČIŲ PARCELINĖ NUOSAVYBĖ

Čia mes esame priėję žemės rentos išsivystymo laipsnių eilės pabaigą.

Visų šių žemės rentos formų: atodirbinės rentos, rentos produktais, piniginės rentos (kuri tėra pakeistinė rentos produktais forma) prielaida yra ta, kad rentos mokėtojas visada yra tikrasis žemės dirbėjas ir valdytojas, kurio neapmokėtą pridedamąjį darbą betarpiškai gauna žemės savininkas. Net esant pastarajai formai, piniginei rentai, — jeigu ji pasireiškia grynu pavidalu, t. y. vien kaip pakeistinė rentos produktais forma, tai yra ne tik galima, bet ir iš tikrųjų taip būna.

Pereinamąja forma nuo rentos pradinės formos prie kapitalistinės rentos galima laikyti metairie system, arba pusininkystės sistemą, kai dirbėjas (nuomininkas) duoda ne tik darbą (savo paties arba svetimą), bet ir dalį ūkiui reikalingo kapitalo, o žemės savininkas — ne tik žemę, bet ir kitą šio kapitalo dalį (pvz., gyvulius), ir produktas yra dalijamas tam tikromis, įvairiose šalyse skirtingomis proporcijomis tarp nuomininko [Maier] ir žemės savininko. Iš vienos pusės, pusininkas čia neturi pakankamai kapitalo tam, kad galėtų pilnai kapitalistiškai ūkininkauti. Iš antros pusės, ta dalis, kurią čia gauna žemės savininkas, neturi grynos rentos formos. Faktiškai joje gali būti palūkanos už žemės savininko avansuotąjį kapitalą ir perteklinė renta. Ji faktiškai gali absorbuoti taip pat visą nuomininko pridedamąjį darbą arba palikti jam didesnę arba mažesnę šio pridedamojo darbo dalį. Bet svarbiausia yra tai, kad čia renta jau nebepasireiškia kaip normali pridedamosios vertės forma aplamai. Iš vienos pusės, pusininkas, ar jis naudoja tik savo paties, ar taip pat svetimą darbą, turi pretenduoti į tam tikrą produkto dalį ne todėl, kad jis yra darbininkas, bet todėl, kad jis yra dalies darbo įrankių savininkas, pats sau kapitalistas. Iš antros pusės, žemės savininkas pretenduoja

į savo dalį, remdamasis ne vien savo žemės nuosavybe, bet ir kaip asmuo, paskolinęs kapitalą[47].

Senovinės bendruomeninės žemės nuosavybės liekana, išlikusi perėjus prie savarankiško valstiečių ūkio, pvz., Lenkijoje ir Rumunijoje, ten pasidarė pagrindu pereiti prie žemesnių žemės rentos formų. Dalis žemės priklauso atskiriems valstiečiams, ir jie ją dirba savarankiškai. Kita dalis yra dirbama bendrai ir teikia pridedamąjį produktą, kuris yra naudojamas iš dalies padengti bendruomenės išlaidoms, iš dalies kaip rezervas nederliaus ir kitais atvejais. Šias dvi paskutiniąsias pridedamojo produkto dalis ir galų gale visą pridedamąjį produktą kartu su žeme, kurioje jis išaugo, pamažu uzurpuoja valstybiniai valdininkai ir privatūs asmenys, ir tuo būdu iš pradžių laisvi valstiečiai — žemės savininkai, kuriems išlieka prievolė bendrai dirbti šią žemę, virsta lažininkais arba tokiais, kurie privalo mokėti rentą produktais, o uzurpatoriai virsta ne tik uzurpuotos bendruomeninės žemės, bet ir pačių valstiečių sklypų savininkais.

Čia mums nėra reikalo plačiau nagrinėti vergovinį ūkį tikrąja šio žodžio prasme (kuris taip pat pereina eilę pakopų nuo patriarchalinės sistemos gaminančios daugiausia savam vartojimui, iki plantacinės sistemos tikrąja šio žodžio prasme, dirbančios pasaulinei rinkai) ir dvarininkų ūkį, kuriame žemės savininkas dirba žemę savo lėšomis, yra visų gamybos įrankių savininkas ir išnaudoja darbą bernų,— nelaisvų arba laisvų, apmokamų natūra arba pinigais. Žemės savininkas ir gamybos įrankių savininkas, todėl ir tiesioginis prie šių gamybos elementų priklausančių darbininkų išnaudotojas čia sutampa. Lygiai taip pat sutampa renta ir pelnas, pridedamoji vertė nepasidalija į įvairias formas. Savininkas visų gamybos įrankių, prie kurių priklauso žemė, taip pat, esant pradinei vergovės formai, ir patys betarpiški gamintojai, tiesiogiai išspaudžia iš darbininkų visą pridedamąjį darbą, kuris čia glūdi pridedamajame produkte. Ten, kur viešpatauja kapitalistinės pažiūros, kaip kad Amerikos plantacijose, į visą šią pridedamąją vertę žiūrima kaip į pelną; ten, kur nėra paties kapitalistinio gamybos būdo ir kur dar nėra perkeltas iš kapitalistinių šalių ji atitinkantis galvojimo būdas, ji pasireiškia kaip renta. Šiaip ar taip, ši forma nesudaro jokių keblumų. Žemės savininko pajamos, kaip mes jas bevadintume, jo pasisavinamas esamas pridedamasis produktas čia yra ta normali ir viešpataujanti forma, kuria yra betarpiškai pasisavinamas visas neapmokėtas pridedamasis darbas, ir žemės nuosavybė yra šio pasisavinimo bazė.

Toliau, *parcelinė nuosavybė*. Valstietis čia kartu yra ir laisvas savininkas savo žemės, kuri yra svarbiausias jo gamybos

[47] Plg. Biurę, Tokvilį, Sismondį.

įrankis, jo darbui ir jo kapitalui būtina veikimo arena. Esant šiai formai, nėra mokamas joks nuomos mokestis, vadinasi, renta nepasireiškia kaip atskira pridedamosios vertės forma, nors šalyse, kur šiaipjau yra išsivystęs kapitalistinis gamybos būdas, ji, palyginti su kitomis gamybos šakomis, pasirodo kaip pridėtinis pelnas, bet toks pridėtinis pelnas, kuris, kaip aplamai visos jo darbo pajamos, atitenka valstiečiui.

Ši žemės nuosavybės forma numato, kad, kaip ir esant jos ankstesnėms, senesnėms formoms, kaimo gyventojai turi didžiulę kiekybinę persvarą, palyginti su miesto gyventojais, kad, vadinasi, nors šiaipjau kapitalistinis gamybos būdas ir viešpatauja, bet santykinai jis yra mažai teišsivystęs, todėl ir kitose gamybos šakose kapitalų koncentracija vyksta siaurose ribose, o vyrauja kapitalų skaidymasis. Iš esmės patys gamintojai, valstiečiai, čia turi suvartoti pagrindinę žemės ūkio produkto dalį kaip betarpiškus pragyvenimo reikmenis, ir tik perteklius virš to gali kaip prekė būti panaudotas prekybai su miestais. Kad ir kaip čia būtų reguliuojama žemės ūkio produkto vidutinė rinkos kaina, diferencinė renta, geresnių arba geresnėje vietoje esančių žemių prekių kainos perteklinė dalis, aišku, čia turi egzistuoti lygiai taip pat, kaip kapitalistinio gamybos būdo sąlygomis. Net tais atvejais, kai ši forma pasirodo tokiomis visuomenės sąlygomis, kai aplamai dar nėra išsivysčiusi bendroji rinkos kaina, ši diferencinė renta egzistuoja; tada ji pasireiškia perteklinio pridedamojo produkto pavidalu. Bet ji patenka į kišenę to valstiečio, kurio darbas yra realizuojamas palankesnėmis natūralinėmis sąlygomis. Kaip tik esant šiai formai, kur žemės kaina yra faktinių valstiečio gamybos kaštų elementas, — arba todėl, kad, šiai formai besivystant toliau, žemė, pasidalijant palikimą, yra pasiimama vietoj tam tikros piniginės vertės, arba todėl, kad, nuolat pereinant visai nuosavybei arba jos sudėtiniams elementams, pats žemės dirbėjas perka žemę, pinigus daugiausia gaudamas pagal ipoteką; vadinasi, kur žemės kaina, kuri yra ne kas kita kaip kapitalizuota renta, yra iš anksto numatomas elementas ir kur todėl atrodo, kad renta egzistuoja nepriklausomai nuo bet kurių žemės derlingumo ir jos padėties vietos atžvilgiu skirtumų,— kaip tik esant šiai formai aplamai reikia tarti, kad absoliutinės rentos nėra ir kad, vadinasi, blogiausioji žemė neduoda jokios rentos; nes absoliutinė renta arba numato, kad yra realizuojamas produkto vertės perteklius virš jo gamybos kainos, arba numato, kad yra perteklinė monopolinė kaina, kuri viršija produkto vertę. Bet kadangi žemės ūkiu čia verčiamasi daugiausia betarpiškiems pragyvenimo reikmenims įgyti ir kadangi žemė daugumai gyventojų yra būtina jų darbo ir jų kapitalo panaudojimo arena, tai produkto reguliuojanti rinkos kaina tik išimtinėmis aplinkybėmis pasieks jo vertės dydį; bet ši vertė dėl gyvojo dar-

bo elemento vyravimo paprastai bus aukštesnė už gamybos kainą, nors šį vertės perteklių virš gamybos kainos savo ruožtu apriboja tai, kad vyraujančio parcelinio ūkio šalyse ir ne žemės ūkiui panaudojamo kapitalo sudėtis yra žema. Žemės eksploatavimo riba parceliniam valstiečiui nėra nei vidutinis kapitalo pelnas, iš vienos pusės, jeigu jis pats yra smulkus kapitalistas, nei rentos būtinumas, iš antros pusės, jeigu jis pats yra žemės savininkas. Absoliutinė riba jam kaip smulkiam kapitalistui tėra darbo užmokestis, kurį jis, atskaičius tikruosius kaštus, sumoka pats sau. Kol produkto kaina padengia jam darbo užmokestį, jis dirbs savo žemę, ir dažnai tol, kol ji padengia fizinį darbo užmokesčio minimumą. Kai dėl jo kaip žemės savininko, tai jis nesusiduria su nuosavybės sudaroma riba, kuri gali atsirasti tik tuo atveju, kai kapitalas (įskaitant ir darbą) yra atsiskyręs nuo žemės nuosavybės, neleidžiančios jo panaudoti. Žinoma, palūkanos už žemės kainą, kurias, be to, paprastai tenka mokėti trečiajam asmeniui, ipotekiniam kreditoriui, yra riba. Bet tos palūkanos gali būti mokamos kaip tik iš tos pridedamojo darbo dalies, kuri kapitalistinių santykių sąlygomis sudarytų pelną. Vadinasi, renta, anticipuota žemės kainoje ir už žemės kainą mokamose palūkanose, negali būti kas nors kita, kaip tik dalis kapitalizuoto valstiečio pridedamojo darbo, pertekliaus virš darbo, būtino jam prasimaitinti, nors šis pridedamasis darbas nėra realizuojamas prekės vertės dalimi, kuri yra lygi visam vidutiniam pelnui, ir tuo labiau pertekliumi virš vidutiniu pelnu realizuoto pridedamojo darbo, pridėtiniu pelnu. Renta gali būti išskaitymas iš vidutinio pelno arba net vienintelė jo dalis, kuri yra realizuojama. Vadinasi, kad parcelinis valstietis galėtų dirbti savo žemę arba pirkti žemę dirbimui, nėra būtino reikalo, kad, kaip būna normalaus kapitalistinio gamybos būdo sąlygomis, iš žemės gaunamo produkto rinkos kaina pakiltų taip aukštai, kad duotų jam vidutinį pelną ir tuo labiau perteklių virš šio vidutinio pelno, fiksuoto rentos forma. Taigi nėra būtina, kad rinkos kaina pakiltų arba iki parcelinio valstiečio produkto vertės lygio arba iki jo gamybos kainos lygio. Tai yra viena iš priežasčių, kad šalyse, kuriose vyrauja smulkioji valstiečių žemėvalda, grūdų kaina yra žemesnė negu šalyse, kuriose vyrauja kapitalistinis gamybos būdas. Dalis nepalankiausiomis sąlygomis dirbančių valstiečių pridedamojo darbo atiduodama visuomenei veltui ir ji nedalyvauja reguliuojant gamybos kainas arba aplamai kuriant vertę. Vadinasi, tokia žema kaina yra gamintojų neturtingumo išdava, bet jokiu būdu ne jų darbo našumo rezultatas.

Ši savarankiškai ūkininkaujančių [selbstwirtschaftender] valstiečių laisvos parcelinės nuosavybės forma kaip vyraujanti, normali forma, iš vienos pusės, yra ekonominis visuomenės pagrindas geriausiais klasikinės senovės laikais, iš antros pusės,

mes randame ją šiuolaikinėse tautose kaip vieną iš formų, kurios kyla yrant feodalinei žemės nuosavybei. Tokia yra Anglijos yeomanry, valstiečių luomas Švedijoje, Prancūzijos ir Vakarų Vokietijos valstietija. Apie kolonijas mes čia nekalbame, nes nepriklausomas valstietis ten vystosi kitokiomis sąlygomis.

Savarankiškai ūkininkaujančio [selbstwirtschaftenden] valstiečio laisvoji nuosavybė, aišku, yra normaliausia žemės nuosavybės forma smulkiajai gamybai, t. y. tokiam gamybos būdui, kuriam esant žemės turėjimas yra sąlyga, kad darbininkui priklausytų jo paties darbo produktas, ir kuriam esant žemdirbys, laisvas savininkas ar priklausomas asmuo [Untersasse], visada pats sau turi pasigaminti pragyvenimo reikmenis, nepriklausomai, kaip atskiras darbininkas su savo šeima. Žemės nuosavybė yra lygiai taip pat būtina šiam gaminimo būdui pilnutinai išsivystyti, kaip įrankių nuosavybė — amatų gamybai laisvai išsivystyti. Čia ji yra pagrindas asmeniniam savarankiškumui išsivystyti. Ji yra būtina pereinamoji pakopa paties žemės ūkio išsivystymo požiūriu. Priežastys, dėl kurių ji žūva, atskleidžia jos ribas. Jos yra tokios: ryšium su stambiosios pramonės išsivystymu išnyksta kaimo naminė pramonė, kuri yra normalus jos papildymas; pamažu yra nuskurdinama ir nualinama šitaip kultivuojama žemė; stambieji žemės savininkai uzurpuoja bendruomeninę nuosavybę, kuri visur yra antrasis parcelinio ūkio papildymas ir tik jį įgalina laikyti gyvulius; vyksta stambiojo žemės ūkio konkurencija, vis vien, ar šis stambusis ūkis yra tvarkomas kaip plantacinis ar kaip kapitalistinis ūkis. Prie jos žuvimo prisideda taip pat žemės ūkio patobulinimai, dėl kurių, iš vienos pusės, sumažėja žemės ūkio produktų kainos, o iš antros pusės, atsiranda reikalas daryti didesnius kapitalo įdėjimus ir parūpinti gausesnes daiktines gamybos sąlygas; pvz., taip yra buvę pirmojoje XVIII amžiaus pusėje Anglijoje.

Smulkioji žemės nuosavybė dėl pačios savo prigimties daro negalimą darbo visuomeninio gamybinio pajėgumo vystymąsi, visuomenines darbo formas, visuomeninę kapitalų koncentraciją, stambaus masto gyvulininkystę, pažangų mokslo taikymą.

Lupikavimas ir mokesčių sistema visur turi ją vesti į pražūtį. Kapitalo sunaudojimas žemei pirkti atima tą kapitalą iš agrikultūros. Begalinis gamybos priemonių suskaidymas ir pačių gamintojų atsiskyrimas. Besaikiškas žmogaus jėgos eikvojimas. Progresuojantis gamybos sąlygų blogėjimas ir gamybos priemonių brangėjimas — būtinas smulkiosios nuosavybės dėsnis. Derlingi metai — nelaimė šiam gamybos būdui[48].

Vienas iš specifinių smulkiojo žemės ūkio trūkumų ten, kur jis yra susijęs su laisva žemės nuosavybe, kyla iš to, kad tas,

---

[48] Žr. Prancūzijos karaliaus sosto kalbą Tuko veikale.

kuris dirba žemę, įdeda kapitalą žemei pirkti. (Tas pat liečia ir pereinamąją formą, kuriai esant stambusis žemvaldys sunaudoja kapitalą, pirma, žemei pirkti ir, antra, tam, kad joje ūkininkautų kaip savo paties nuomininkas.) Turint galvoje tą judrumą, kurį čia įgauna žemė kaip paprasta prekė, padidėja jos savininkų pasikeitimų skaičius[49], vadinasi, kiekvienai naujai kartai, kiekvieną kartą pasidalijant palikimą, žemė, valstiečio požiūriu, vėl pasireiškia kaip kapitalo įdėjimas, t. y. pasidaro jo pirkta žeme. Žemės kaina čia sudaro individualinių negamybinių gamybos kaštų arba atskirų gamintojų produkto gamybos kaštų vyraujantį elementą.

Žemės kaina yra ne kas kita, kaip kapitalizuota ir todėl anticipuota renta. Jei žemės ūkis yra tvarkomas kapitalistiniu būdu, vadinasi, jei žemės savininkas gauna tik rentą, o nuomininkas nieko nemoka už žemę, išskyrus šią kasmetinę rentą, tai yra aišku, kad nors kapitalas, kurį pats žemės savininkas yra sunaudojęs žemei pirkti, jam yra palūkanas duodantis kapitalas, bet jis neturi nieko bendro su kapitalu, įdėtu į patį žemės ūkį. Jis nėra nei žemės ūkyje funkcionuojančio pagrindinio kapitalo, nei apyvartinio kapitalo dalis[50]; priešingai, jis tik suteikia pirkėjui titulą kasmetinei rentai gauti, bet neturi visai nieko bendro su šios rentos gaminimu. Juk žemės pirkėjas atiduoda kapitalą kaip tik tam, kas žemę parduoda, ir pardavėjas už tai atsisako nuo savo nuosavybės žemei. Vadinasi, kaip pirkėjo kapitalas šis kapitalas jau nebeegzistuoja; pirkėjas jo jau nebeturi; vadinasi, jis nepriklauso prie to kapitalo, kurį pirkėjas kokiu nors būdu gali įdėti į pačią žemę. Ar pirkėjas yra pirkęs žemę brangiai, ar pigiai, ar yra gavęs ją veltui,— tai nė kiek nepakeičia nei to kapitalo, kurį nuomininkas sunaudoja ūkininkavimui, nei rentos, o skirtumas tėra tas, ar pastaroji jam atrodo kaip palūkanos, ar ne, ir atitinkamai ar ji jam atrodo kaip didelės, ar kaip mažos palūkanos.

Pavyzdžiui, imkime vergovinį ūkį. Kaina, kuri čia mokama už vergą, yra ne kas kita, kaip anticipuota ir kapitalizuota pridedamoji vertė arba pelnas, kuris ilgainiui bus iš jo išspaustas.

[49] Žr. Munję ir Riubišoną.

[50] Ponas dr. H. Maronas («Extensiv oder Intensiv?» { Tiksliau ši brošiūra nenurodyta.}) remiasi klaidinga prielaida tų, su kuriais jis kovoja. Jis mano, kad žemei pirkti sunaudojamas kapitalas yra «Anlagekapital», ir po to pradeda ginčytis, kaip atitinkamai apibrėžti sąvokas Anlagekapital ir Betriebskapital, t. y. pagrindinį kapitalą ir apyvartinį kapitalą. Jo visai mokiniškas kapitalo aplamai supratimas,— kuris betgi jam kaip neekonomistui yra dovanotinas atsižvelgiant į tai, kokioje būklėje yra vokiečių «liaudies ūkio mokslas»,— paslepia nuo jo, kad šis kapitalas nėra nei pagrindinis kapitalas, nei apyvartinis kapitalas; lygiai taip pat kaip kapitalas, kurį kas nors sunaudoja biržoje akcijoms arba valstybiniams vertybiniams popieriams pirkti ir kuris jam asmeniškai reiškia kapitalo įdėjimą, tikrovėje nėra «įdedamas» į jokią gamybos šaką.

Tačiau perkant vergą sumokėtas kapitalas nepriklauso prie to kapitalo, su kurio pagalba iš vergo yra išspaudžiamas pelnas, pridedamasis darbas. Atvirkščiai. Tai yra kapitalas, kurį vergvaldys yra perleidęs, tai išskaitymas iš to kapitalo, kuriuo jis disponuoja tikrojoje gamyboje. Jis daugiau nebeegzistuoja vergvaldžiui,— lygiai taip pat, kaip žemei pirkti sunaudotas kapitalas daugiau nebeegzistuoja žemės ūkiui. Tai geriausiai įrodoma tuo, kad šis kapitalas vėl pradės egzistuoti vergvaldžiui arba žemės savininkui tik tada, jeigu jis vėl parduos vergą arba žemę. Bet tada į tokią pat padėtį patenka pirkėjas. Ta aplinkybė, kad jis yra pirkęs vergą, dar neduoda jam tiesioginės galimybės išnaudoti vergą. Šią galimybę jam duos tik tolesnis kapitalas, kurį jis įdės į patį vergovinį ūkį.

Tas pats kapitalas neegzistuoja du kartus: ir žemės pardavėjo rankose ir žemės pirkėjo rankose. Iš pirkėjo rankų jis pereina į pardavėjo rankas, ir tuo reikalas pasibaigia. Dabar pirkėjas neturi kapitalo, bet vietoj jo jis turi žemės sklypą. Ta aplinkybė, kad rentą, kuri yra gaunama tikrai įdedant kapitalą į šį žemės sklypą, naujasis žemės savininkas dabar laiko palūkanomis už kapitalą, kurio jis nėra įdėjęs į žemę, bet yra sunaudojęs žemei įsigyti, nė kiek nepakeičia žemės veiksnio ekonominės prigimties,— taip pat kaip ta aplinkybė, kad kas nors yra sumokėjęs 1 000 sv. st. už triprocentinius konsolus, neturi nieko bendro su tuo kapitalu, iš kurio pajamų yra mokamos palūkanos už valstybinę paskolą.

Žemei pirkti sunaudoti pinigai, kaip ir valstybiniams vertybiniams popieriams pirkti sunaudoti pinigai, iš tikrųjų yra kapitalas tik *savyje*, lygiai kaip ir kiekviena vertės suma kapitalistinio gamybos būdo sąlygomis yra kapitalas savyje, potencinis kapitalas. Tai, kas sumokama už žemę, taip pat kaip ir už valstybinius vertybinius popierius, taip pat kaip už kitą perkamą prekę, yra tam tikra pinigų suma. Ji yra kapitalas savyje, nes ji gali būti paversta kapitalu. Nuo to, kaip pardavėjas sunaudos gautuosius pinigus, priklauso, ar jie tikrai pavirs kapitalu, ar ne. Pirkėjui jie jau niekad nebegali funkcionuoti kaip kapitalas,— lygiai taip pat kaip ir bet kurie kiti pinigai, kuriuos jis yra galutinai išleidęs. Jo apskaičiavimuose jie jam figūruoja kaip palūkanas duodantis kapitalas, nes pajamas, gaunamas kaip žemės renta arba kaip palūkanos už valstybinę paskolą, jis skaičiuoja kaip palūkanas už pinigus, kuriuos jis turėjo sunaudoti, kad nupirktų titulą į šias pajamas. Jis gali juos realizuoti kaip kapitalą tik vėl parduodamas pirktąją žemę. Bet tada kitas, naujas pirkėjas patenka į tokią pat padėtį, kokioje buvo pirmasis, ir jokiu kilnojimu iš vienų rankų į kitas šitaip sunaudoti pinigai negali pavirsti tikruoju kapitalu tam, kuris juos yra sunaudojęs.

Esant smulkiajai žemės nuosavybei, dar labiau padidėja ta iliuzija, kad pati žemė turinti vertę ir todėl įeinanti kaip kapitalas į produkto gamybos kainą, taip pat kaip mašina arba žaliava. Bet mes matėme, kad renta, todėl ir kapitalizuota renta, žemės kaina, tik dviem atvejais gali dalyvauti apsprendžiant žemės ūkio produkto kainą. Pirma, kai dėl žemės ūkio kapitalo sudėties,— kapitalo, kuris neturi nieko bendro su žemei pirkti sunaudotu kapitalu,— tai žemės ūkio produkto vertė yra aukštesnė už jo gamybos kainą, ir rinkos sąlygos įgalina žemės savininką išnaudoti šį skirtumą. Antra, kai yra monopolinė kaina. Ir viena ir kita rečiausiai pasitaiko esant parceliniam ūkiui ir smulkiajai žemės nuosavybei, nes kaip tik čia gamyba labai plačiu mastu patenkina paties žemdirbio poreikius ir vyksta nepriklausomai nuo bendrosios pelno normos vykdomo reguliavimo. Net tais atvejais, kai parceliniu ūkiu yra verčiamasi išnuomotoje žemėje, nuomos mokestis čia nepalyginamai didesniu mastu negu bet kuriomis kitomis aplinkybėmis apima dalį pelno ir netgi išskaitymą iš darbo užmokesčio; tokiu atveju tai yra renta tik nominaliai, tai nėra renta kaip savarankiška kategorija, priešpastatoma darbo užmokesčiui ir pelnui.

Taigi piniginio kapitalo sunaudojimas žemei pirkti visai nėra žemės ūkio kapitalo įdėjimas. Priešingai, jis reiškia atitinkamą sumažinimą to kapitalo, kurį galėtų turėti savo žinioje smulkieji valstiečiai savo gamybos sferoje. Jis pro tanto [atitinkamai] sumažina jų gamybos priemonių apimtį ir todėl susiaurina ekonominę reprodukcijos bazę. Jis pajungia smulkųjį valstietį lupikautojui, nes šioje srityje aplamai rečiau pasitaiko tikrieji kredito santykiai. Jis yra kliūtis agrikultūrai taip pat ir tuo atveju, kai yra perkami stambieji dvarininkų ūkiai. Jis iš tikrųjų prieštarauja kapitalistiniam gamybos būdui, kuriam, aplamai imant, yra vis tiek, kaip yra įsiskolinęs žemės savininkas, vis tiek, ar jis yra paveldėjęs savo dvarą, ar jį pirkęs. Ar jis pats paima rentą, ar jis turi savo ruožtu atiduoti ją ipotekiniam kreditoriui,— tai savaime nė kiek nekeičia ūkininkavimo išnuomotame dvare.

Mes matėme, kad jei žemės renta yra duota, žemės kainą reguliuoja palūkanų norma. Jei pastaroji yra žema, tai žemės kaina yra aukšta, ir atvirkščiai. Tuo būdu normaliomis sąlygomis aukšta žemės kaina ir žema palūkanų norma turėtų būti lygia greta, vadinasi, jei valstietis dėl žemos palūkanų normos yra brangiai sumokėjęs už žemę, tai ta pati žema palūkanų norma turėtų suteikti jam palankiomis kredito sąlygomis ūkininkavimui reikalingą kapitalą. Iš tikrųjų, vyraujant parcelinei nuosavybei, būna kitaip. Pirmiausia, valstiečių atžvilgiu negalioja bendrieji kredito dėsniai, nes jų prielaida yra ta, kad gamintojas yra kapitalistas. Antra, ten, kur vyrauja parcelinė nuosavybė —

čia nekalbama apie kolonijas — ir parcelinis valstietis sudaro nacijos pagrindą, kapitalo susidarymas, t. y. visuomeninė reprodukcija, yra palyginti menkas ir dar menkesnis yra skolinamojo piniginio kapitalo susidarymas anksčiau išdėstytąja prasme. Jis numato kapitalo koncentraciją ir turtingų dykinėjančių kapitalistų klasės buvimą (Mesis). Trečia, čia, kur žemės nuosavybė yra gyvybinė sąlyga didesnei gamintojų daliai ir būtina jų kapitalo panaudojimo sfera, žemės kaina kyla nepriklausomai nuo palūkanų normos ir dažnai jai atvirkščiai proporcingai dėl to, kad žemės nuosavybės paklausa viršija pasiūlą. Už parcelėmis parduodamą žemę dažnai čia gaunama kur kas aukštesnė kaina, negu parduodant stambiais masyvais, nes čia smulkių pirkėjų skaičius yra didžiulis, o stambių pirkėjų skaičius yra mažas (bandes noires*, Riubišonas; Niumenas). Dėl visų šių priežasčių čia žemės kaina kyla, esant palyginti aukštai palūkanų normai. Palyginti mažas palūkanas, kurias čia valstietis gauna už žemei pirkti sunaudotą kapitalą (Munjė), priešingoje pusėje čia atitinka aukšta lupikiška palūkanų norma, kurią pats valstietis turi mokėti savo ipotekiniam kreditoriui. Airijos sistemoje galima matyti tą pat, tik kita forma.

Todėl žemės kaina, šis elementas, kuris pats savaime yra svetimas gamybai, gali čia pasiekti tokį aukštą lygį, kad ji gamybą padaro nebegalimą (Dombalis).

Kad žemės kaina vaidina tokį vaidmenį, kad žemės pirkimas ir pardavimas, žemės kaip prekės cirkuliacija išsivysto iki tokio masto, praktiškai yra kapitalistinio gamybos būdo išsivystymo pasekmė, ir prekė čia pasidaro bendra visų produktų ir visų gamybos įrankių forma. Antra vertus, šie reiškiniai išsivysto tik ten, kur kapitalistinis gamybos būdas tėra nedaug išsivystęs ir nėra išplėtojęs visų savo ypatybių; nes šie reiškiniai remiasi kaip tik tuo, kad žemės ūkis jau nebėra pajungtas arba dar nėra pajungtas kapitalistiniam gamybos būdui, bet yra pajungtas gamybos būdui, išlikusiam iš išnykusių visuomenės formų. Taigi žalingos kapitalistinio gamybos būdo pusės, kur gamintojas priklauso nuo jo produkto piniginės kainos, čia sutampa su žala, atsirandančia dėl kapitalistinio gamybos būdo nepakankamo išsivystymo. Valstietis darosi pirkliu ir verslovininku be tų sąlygų, kuriomis jis galėtų gaminti savo produktą prekės pavidalu.

Konfliktas tarp žemės kainos kaip gamintojo gamybos kaštų elemento ir produkto gamybos kainos neelemento (nes tada, kai renta kaip lemiantis veiksnys dalyvauja susidarant iš žemės gaunamo produkto kainai, tokios įtakos anaiptol nedaro kapitalizuota renta, kuri yra avansuojama 20-čiai ir daugiau metų) tėra viena iš tų formų, kuriomis aplamai pasireiškia prieštaravi-

* «Juodosios gaujos» — spekuliantų susivienijimai. *Red.*

mas tarp privatinės žemės nuosavybės ir racionalaus žemės ūkio, normalaus visuomeninio žemės naudojimo. Bet, iš antros pusės, privatinė žemės nuosavybė, vadinasi, betarpiškų gamintojų žemės ekspropr ijavimas — vienų privatinė nuosavybė, kuri reiškia, kad kiti neturi žemės nuosavybės,— yra kapitalistinio gamybos būdo pagrindas.

Čia,* esant smulkiajai žemdirbystei, žemės kaina, šita privatinės žemės nuosavybės forma ir tokios nuosavybės rezultatas, pasireiškia kaip pačios gamybos apribojimas. Esant stambiajam žemės ūkiui ir stambiajai žemės nuosavybei, kuri remiasi kapitalistiniu ūkininkavimo būdu, nuosavybė taip pat yra apribojimas, nes ji varžo nuomininką daryti gamybinio kapitalo įdėjimus, kurie galų gale teikia naudos ne jam, o žemės savininkui. Esant abiem formoms, užuot sąmoningai racionaliai dirbus žemę kaip bendrą amžiną eilės viena po kitos sekančių žmonių kartų nuosavybę, kaip jų nenusavinamą egzistavimo ir atgaminimo sąlygą, žemės jėgos yra eksploatuojamos ir eikvojamos (jau nekalbant apie tai, kad eksploatavimas priklauso ne nuo visuomenės pasiekto išsivystymo lygio, bet nuo atskirų gamintojų atsitiktinių nevienodų sąlygų). Esant smulkiajai nuosavybei tai įvyksta todėl, kad trūksta lėšų ir žinių, kurios yra būtinos visuomeniniam darbo gamybiniam pajėgumui panaudoti. Esant stambiajai nuosavybei — todėl, kad šios lėšos yra eksploatuojamos kiek galint greitesniam nuomininkų ir savininkų praturtėjimui. Ir vienu ir antru atveju — dėl priklausomybės nuo rinkos kainos.

Visa smulkiosios žemės nuosavybės kritika galiausiai yra suvedama į privatinės nuosavybės kaip žemės ūkio ribos ir kliūties kritiką. Į tą pat yra suvedama ir visa priešinga stambiosios žemės nuosavybės kritika. Žinoma, mes čia abiem atvejais paliekame nuošalyje šalutinius politinius sumetimus. Ši riba ir ši kliūtis, kurią kiekviena privatinė žemės nuosavybė sudaro žemės ūkio gamybai ir racionaliam pačios dirvos dirbimui, išlaikymui ir pagerinimui, išsivysto ir čia ir ten, tik skirtingomis formomis, ir ginčuose dėl šių specifinių blogybės formų yra užmirštama paskutinė šios blogybės priežastis.

Smulkiosios žemės nuosavybės prielaida yra ta, kad milžiniška gyventojų dauguma gyvena kaimuose, kad vyrauja ne visuomeninis, bet izoliuotas darbas; vadinasi, kad čia negalimas reprodukcijos, t. y. ir materialinių, ir dvasinių jos sąlygų įvairumas ir vystymasis, negalimos ir racionalaus žemės dirbimo sąlygos. Antra vertus, stambioji žemės nuosavybė sumažina gyventojų žemdirbių skaičių iki nuolat mažėjančio minimumo ir priešpastato jiems vis didėjantį skaičių pramonėje dirbančių gyventojų, kurie koncentruojasi didmiesčiuose; kartu ji sudaro sąlygas, kurios pralaužia neužtaisomą spragą natūralinių gyvenimo dėsnių diktuojamos visuomeninės medžiagų apykaitos procese ir todėl dirvos

jėga yra išeikvojama, o prekyba išneša šio eikvojimo produktą toli už savo šalies ribų (Libichas).

Jei smulkioji žemės nuosavybė sukuria pusiau už visuomenės ribų stovinčią barbarų klasę, kurioje yra susijungęs visas pirmykščių visuomeninių formų šiurkštumas su visomis civilizuotų šalių kančiomis ir skurdu, tai stambioji žemės nuosavybė pakerta darbo jėgą toje paskutinėje srityje, kurioje randa prieglobstį jos primityvi energija ir kurioje ji išlieka kaip atsarginis fondas nacijų gyvybinei jėgai atgaivinti: pačiame kaime. Stambioji pramonė ir verslinis ūkininkavimas stambiajame žemės ūkyje veikia lygia greta. Jeigu iš pradžių jie skiriasi tuo, kad pirmoji daugiau išsekina ir sugriauna darbo jėgą, todėl ir natūralinę žmogaus jėgą, kai tuo tarpu antrasis labiau betarpiškai nuniokoja ir nuskurdina natūralinę žemės jėgą, tai vėliau, vystymosi eigoje, jie ištiesia vienas antram ranką: verslinė sistema ir kaime išsekina darbininkus, o pramonė ir prekyba savo ruožtu sukuria žemės ūkiui priemones dirvai nualinti.

SEPTINTASIS SKYRIUS

PAJAMOS IR JŲ ŠALTINIAI

KETURIASDEŠIMT AŠTUNTASIS SKIRSNIS

TREJYBINĖ FORMULĖ

I[51]

Kapitalas — pelnas (įmonininko pelnas plius palūkanos), žemė — žemės renta, darbas — darbo užmokestis: štai trejybinė formulė, kuri apima visas visuomeninio gamybos proceso paslaptis.

Toliau, turint galvoje, kad palūkanos, kaip parodyta anksčiau, pasireiškia kaip specifinis [eigentliche], būdingas kapitalo produktas, o įmonininko pelnas priešingai tam kaip nuo kapitalo nepriklausantis darbo užmokestis, tai nurodytoji trejybinė formulė yra tiesiog suvedama į tokią:

Kapitalas — palūkanos, žemė — žemės renta, darbas — darbo užmokestis, kur pelnas, ši pridedamosios vertės forma, kuri specifiškai apibūdina kapitalistinį gamybos būdą, yra laimingai pašalinamas.

Nuodugniau nagrinėdami šią ekonominę trejybę, mes konstatuojame:

Pirma, tariamieji turto šaltiniai, kuriuos galima naudoti kasmet, priklauso visiškai skirtingoms sferoms ir tarp jų nėra nė mažiausio panašumo. Jie santykiauja vienas su kitu maždaug kaip notariniai mokesčiai, raudonasis runkelis ir muzika.

Kapitalas, žemė, darbas! Bet kapitalas yra ne daiktas, o tam tikras, visuomeninis, tam tikrai istorinei visuomenės formacijai priklausantis gamybinis santykis, kuris pasireiškia daiktu ir suteikia šiam daiktui specifinį visuomeninį pobūdį. Kapitalas nėra

---

[51] Dedami trys fragmentai yra įvairiose VI skyriaus rankraščio vietose.— *F. E.*

materialinių ir pagamintų gamybos priemonių suma. Kapitalas yra kapitalu paverstos gamybos priemonės, kurios pačios savaime taip pat nėra kapitalas, kaip auksas ir sidabras patys savaime nėra pinigai. Tam tikros visuomenės dalies monopolizuotos gamybos priemonės, nuo gyvosios darbo jėgos atsiskyrę šios darbo jėgos produktai ir jos paleidimo veikti sąlygos,— štai kas dėl šio prieštaravimo yra personifikuojama kapitale. Ne tik darbininkų produktai, pavirtę savarankiškomis jėgomis, produktai kaip savo gamintojų pavergėjai ir pirkėjai, bet taip pat ir visuomeninės jėgos ir būsimoji... {? neišskaitoma} šio darbo forma stovi priešais juos kaip jų produkto savybės. Vadinasi, mes čia turime tam tikrą, iš pirmo žvilgsnio labai mistišką, visuomeninę formą, kuri priklauso vienam iš istoriškai susidariusio [historisch fabrizierten] visuomeninio gamybos proceso veiksnių.

O dabar greta to žemė, neorganinė gamta kaip tokia, rudis Indigestaque moles [grubi ir neapdirbta masė], visu savo pirmykščiu laukinumu. Vertė yra darbas. Todėl pridedamoji vertė negali būti žemė. Absoliutus dirvos derlingumas neatveda į nieką kita, kaip tik į tai, kad tam tikras darbo kiekis duoda tam tikrą, natūralinio dirvos derlingumo sąlygojamą produktą. Dirvos derlingumo skirtumas atveda į tai, kad tie patys darbo ir kapitalo kiekiai, vadinasi, ta pati vertė, pasireiškia skirtingais žemės ūkio produktų kiekiais; kitaip tariant, kad šie produktai turi skirtingas individualines vertes. Šių individualinių verčių išsilyginimas į rinkos vertes atveda į tai, kad advantages of fertile over inferior soil... are transferred from the cultivator or consumer to the landlord [derlingos dirvos pranašumai, palyginti su bloga... yra perkeliami iš žemdirbio arba vartotojo lendlordui] (Rikardo: «Principles», 6 psl.)*.

Ir pagaliau kaip trečias šioje sąjungoje paprastas vaiduoklis — darbas «aplamai» [«die» Arbeit], kuris yra ne kas kita, kaip abstrakcija ir, imant jį kaip tokį, aplamai neegzistuoja arba, jei mes imsime... {neišskaitoma}, gamybinė žmogaus veikla aplamai, kurios pagalba jis tarpininkauja medžiagų apykaitai su gamta ir iš kurios yra atimta ne tik bet kuri visuomeninė forma ir pobūdžio apibrėžtumas, bet net imant ją tiesiog jos natūraliniu buvimu, nepriklausomai nuo visuomenės, atsyjant nuo bet kurių visuomenių, — kaip gyvenimo išraiška ir gyvenimo patvirtinimas yra bendra tiek aplamai dar nevisuomeniniam žmogui, tiek ir žmogui, kuris yra įgijęs bet kokį visuomeninį apibrėžtumą.

* «On the Principles of Political Economy and Taxation». Žr. *Д. Рикардо:* «Начала политической экономии и налогового обложения», Соч., I t., Maskva, 1955, 70 psl. *Red.*

II

Kapitalas — palūkanos; žemės nuosavybė, privatinė žemės rutulio nuosavybė, būtent, šiuolaikinė, kapitalistinį gamybos būdą atitinkanti nuosavybė,— renta; samdomasis darbas — darbo užmokestis. Taigi tariama, kad ši forma sudaro ryšį tarp pajamų šaltinių. Kaip kapitalas, taip ir samdomasis darbas ir žemės nuosavybė yra istoriškai apibrėžtos visuomeninės formos, viena — darbo, antra — monopolizuoto žemės rutulio, ir kartu abi yra formos, kurios atitinka kapitalą ir priklauso tai pačiai ekonominei visuomeninei formacijai.

Pirmas dalykas, kuris krinta į akis šioje formulėje, yra tas, kad greta kapitalo, greta šios vieno gamybos elemento formos, priklausančios tam tikram gamybos būdui, tam tikrai istorinei visuomeninio gamybos proceso struktūrai, greta gamybos elemento, susiliejusio su tam tikra socialine forma ir ją sudarančio, tuojau statoma: žemė — iš vienos pusės, darbas — iš antros pusės, du darbo realaus proceso elementai, kurie šią medžiagine forma yra bendri visiems gamybos būdams, yra kiekvieno gamybos proceso medžiaginiai elementai ir neturi nieko bendro [nichts zu schaffen haben] su jo visuomenine forma.

Antra. Formulėje: «kapitalas — palūkanos, žemė — žemės renta, darbas — darbo užmokestis» kapitalas, žemė, darbas pasireiškia kaip atitinkami palūkanų (vietoj pelno), žemės rentos ir darbo užmokesčio kaip jų produktų, vaisių šaltiniai; pirmieji yra pagrindas, antrieji — pasekmė, pirmieji — priežastis, antrieji — rezultatas; ir būtent taip, kad kiekvienas šaltinis santykiauja su savo produktu kaip su kažkuo, ką jis yra išskyręs ir pagaminęs. Visos trejos pajamos, palūkanos (vietoj pelno), renta, darbo užmokestis, yra trys produkto vertės dalys, vadinasi, aplamai vertės dalys arba, išreiškiant pinigais, tam tikros pinigų dalys, kainos dalys. Nors formulė: kapitalas — palūkanos yra iracionaliausia [begriffsloseste] kapitalo formulė, ji vis dėlto yra kapitalo formulė. Bet kokiu būdu žemė gali sukurti vertę, t. y. visuomeniškai apibrėžtą darbo kiekį ir dar kaip tik tą ypatingą jos pačios produktų vertės dalį, kuri sudaro rentą? Pavyzdžiui, žemė veikia kaip gamybos veiksnys gaminant vartojamąją vertę, materialinį produktą — kviečius. Bet ji neturi nieko bendro su *kviečių vertės* gaminimu. Jei kviečiai yra vertė, į kviečius yra žiūrima tik kaip į tam tikrą sudaiktinto visuomeninio darbo kiekį, visiškai nepaisant ypatingos medžiagos, kurią sudaro šis darbas, arba ypatingos šios medžiagos vartojamosios vertės. Šis momentas neprieštarauja tam, kad 1) kitoms sąlygoms esant vienodoms, kviečių pigumas arba brangumas priklauso nuo žemės našumo. Žemės ūkio darbo našumas yra susijęs su gamtos sąlygomis ir priklausomai nuo jų našumo tas pats darbo kiekis sudaro didesnį ar

mažesnį produktų, vartojamųjų verčių kiekį. Kokio didumo yra darbo kiekis, kuris išreiškia vieną šefelį, priklauso nuo to, kiek šefelių duoda tas darbo kiekis. Nuo žemės našumo čia priklauso, kokie produkto kiekiai išreiškia vertę; bet ši vertė yra duota nepriklausomai nuo tokio paskirstymo. Vertė pasireiškia vartojamąja verte; o vartojamoji vertė yra vertės kūrimo sąlyga; tačiau būtų kvaila kurti priešpastatymą ten, kur vienoje pusėje yra vartojamoji vertė, žemė, o antroje pusėje — vertė ir dargi ypatinga vertės dalis. 2) {Čia rankraštis nutrūksta.}

III

Vulgarioji ekonomija iš tikrųjų nieko kito neveikia, kaip tik doktrinieriškai aiškina, sistemina ir pateisina buržuaziniais gamybos santykiais sužavėtų tos gamybos agentų pažiūras. Todėl mūsų negali stebinti ta aplinkybė, kad ji kaip tik esant tai ekonominių santykių pasireiškimo formai, kuri yra atskirta nuo jų ir kuriai esant jie prima facie [jau iš pat pradžių] yra absurdiški ir pilni prieštaravimų,— o jei daiktų pasireiškimo forma ir jų esmė betarpiškai sutaptų, tai joks mokslas būtų nebereikalingas,— kad būtent čia vulgarioji ekonomija jaučiasi visiškai kaip namie ir kad šie santykiai jai atrodo tuo suprantamesni, kuo labiau yra juose paslėptas vidinis ryšys ir kuo labiau įprasti jie atrodo paprastam supratimui. Todėl ji neturi nė mažiausio supratimo apie tai, kad trejybiškumas, kuriuo ji remiasi: žemė — renta, kapitalas — palūkanos, darbas — darbo užmokestis arba darbo kaina, yra trys prima facie negalimi junginiai. Pirmiausia mes turime vartojamąją vertę, *žemę,* kuri neturi vertės, ir mainomąją vertę, *rentą:* tuo būdu socialinis santykis, imant jį kaip daiktą, yra pastatytas į proporcingumo santykį su gamta; vadinasi, išeina, kad tam tikrame santykyje vienas su kitu yra du nebendramačiai dydžiai. Toliau *kapitalas — palūkanos.* Jei kapitalas yra suprantamas kaip tam tikra pinigais savarankiškai pasireiškianti vertės suma, tai prima facie yra nesąmonė, kad vertė būtų daugiau verta, negu ji yra verta. Kaip tik formoje: kapitalas — palūkanos atkrinta bet koks tarpininkavimas, ir kapitalas yra suvedamas į savo bendriausią ir todėl iš savęs pačios neišaiškinamą ir absurdišką formulę. Kaip tik todėl vulgarusis ekonomistas ir teikia pirmenybę formulei kapitalas — palūkanos, su mistine vertės savybe būti nelygiai sau pačiai, o ne formulei kapitalas — pelnas, nes čia jau daugiau priartėjama prie tikrojo kapitalistinio santykio. O po to, neramiai jausdamas, kad 4 nėra 5, todėl 100 talerių jokiu būdu negali būti 110 talerių, vulgarusis ekonomistas nuo kapitalo kaip vertės ieško išsigelbėjimo medžiaginėje kapitalo substancijoje, jo vartojamojoje vertėje kaip darbo gamybos sąlygoje, mašinose, žaliavose ir t. t. Tuo būdu vėl pavyksta vietoj

nesuprantamo pirmojo santykio, pagal kurį 4=5, išvesti visai nebendramatį santykį tarp vartojamosios vertės, daikto, iš vienos pusės, ir tam tikro visuomeninio gamybinio santykio, pridedamosios vertės, iš antros pusės; taip yra žemės nuosavybės atveju. Kai tik vulgarusis ekonomistas prieina prie šių nepalyginamybių, jam viskas pasidaro aišku, ir jis net neranda reikalo galvoti toliau. Nes jis yra pasiekęs kaip tik tokį požiūrį, kuris buržuaziniam supratimui yra «racionalus». Pagaliau, *darbas — darbo užmokestis*, darbo kaina, kaip parodyta I knygoje, yra išsireiškimas, kuris prima facie prieštarauja vertės sąvokai, taip pat kaip ir kainos sąvokai, kainos, kuri aplamai pati tėra tam tikra vertės išraiška; ir «darbo kaina» yra taip pat iracionali kaip geltonasis logaritmas. Bet kaip tik čia vulgarusis ekonomistas yra labiausiai patenkintas, nes jis čia yra pasiekęs gilią pažiūrą buržua, kuris mano, kad jis moka pinigus už darbą, ir kaip tik šios formulės prieštaravimas vertės sąvokai atpalaiduoja jį nuo pareigos suprasti pastarąją.

Mes[52] matėme, kad kapitalistinis gamybos procesas yra istoriškai apibrėžta aplamai visuomeninio gamybos proceso forma. Visuomeninis gamybos procesas tuo pačiu metu yra ir žmonių gyvenimo materialinių egzistavimo sąlygų gamybos procesas ir esant specifiniams istoriniams-ekonominiams gamybiniams santykiams vykstąs pačių gamybinių santykių ir kartu šio proceso reiškėjų, jų egzistavimo materialinių sąlygų ir jų savitarpio santykių, t. y. jų tam tikros visuomeninės-ekonominės formos, gaminimo ir atgaminimo procesas. Nes visuma šių santykių, į kuriuos šios gamybos reiškėjai sueina su gamta ir vienas su kitu ir kuriems esant jie gamina,— ši visuma būtent ir yra visuomenė, žiūrint į ją jos ekonominės struktūros požiūriu. Kapitalistinis gamybos procesas, kaip ir visi jo pirmtakai, vyksta tam tikromis materialinėmis sąlygomis, kurios betgi kartu yra reiškėjai tam tikrų visuomeninių santykių, į kuriuos sueina individai savo gyvenimo atgaminimo procese. Tiek tos sąlygos, tiek ir šie santykiai yra, iš vienos pusės, kapitalistinio gamybos proceso prielaidos, iš antros pusės — jo rezultatai ir dariniai; kapitalistinis gamybos procesas juos gamina ir atgamina. Toliau mes matėme: kapitalas,— o kapitalistas tėra personifikuotas kapitalas, — funkcionuoja gamybos procese tik kaip kapitalo atstovas,— vadinasi, kapitalas išspaudžia jį atitinkančiame visuomeniniame gamybos procese iš betarpiškų gamintojų arba darbininkų tam tikrą kiekį pridedamojo darbo, kurį jis gauna be ekvivalento ir kuris savo esme visada yra priverstinis darbas, nors jis ir atrodytų

[52] XLVIII skirsnio pradžia pagal rankraštį.

esąs laisvo sutartinio susitarimo rezultatas. Šis pridedamasis darbas pasireiškia pridedamąja verte, ir ši pridedamoji vertė egzistuoja pridedamajame produkte. Pridedamasis darbas aplamai, kaip darbas virš tam tikrų poreikių mato, visada turi egzistuoti. Kapitalistinėje, kaip ir vergovinėje sistemoje ir t. t. jis turi tik antagonistinę formą ir jį papildo visiškas tam tikros visuomenės dalies dykinėjimas. Tam tikras pridedamojo darbo kiekis yra reikalingas tam, kad būtų apsidrausta nuo atsitiktinumų, kad sutinkamai su poreikių vystymusi ir gyventojų pažanga [Fortschritt] būtų progresyviai plečiamas reprodukcijos procesas, o tai kapitalistiniu požiūriu yra vadinama kaupimu. Viena kapitalo civilizatorinių pusių yra ta, kad jis priverčia atlikti šį pridedamąjį darbą tokiu būdu ir tokiomis sąlygomis, kurios gamybinėms jėgoms, visuomeniniams santykiams išvystyti ir aukštesnės naujos formos [höhere Neubildung] elementams sukurti yra palankesnės, negu esant ankstesnėms vergovės, baudžiavos ir t. t. formoms. Tuo būdu jis atveda, iš vienos pusės, į pakopą, kurioje atkrinta prievarta ir visuomeninio vystymosi monopolizavimas (įskaitant čia jo materialinius ir intelektualinius pranašumus), kurį viena visuomenės dalis vykdo antrosios dalies sąskaita; iš antros pusės, ši pakopa sukuria materialines priemones ir užuomazgą santykiams, kurie aukštesnėje visuomenės formoje įgalins sujungti šį pridedamąjį darbą su aplamai materialiniam darbui skirto laiko žymesniu apribojimu. Nes priklausomai nuo darbo gamybinio pajėgumo vystymosi pridedamasis darbas gali būti didelis, kai pilna darbo diena yra trumpa, ir santykinai mažas, kai pilna darbo diena yra ilga. Jei būtinasis darbo laikas = 3 ir pridedamasis darbas = 3, tai pilna darbo diena = 6 ir pridedamojo darbo norma = 100%. Jei būtinasis darbas = 9 ir pridedamasis darbas = = 3, tai pilna darbo diena = 12, o pridedamojo darbo norma = = tik $33^1/_3$%. Tuo būdu nuo darbo našumo priklauso, kiek vartojamosios vertės yra pagaminama per tam tikrą laiką, vadinasi, ir per tam tikrą pridedamąjį darbo laiką. Tuo būdu tikrasis visuomenės turtas ir galimybė nuolat plėsti jos reprodukcijos procesą priklauso ne nuo pridedamojo darbo ilgumo, bet nuo jo našumo ir nuo didesnio ar mažesnio gausumo tų gamybos sąlygų, kuriomis jis vyksta. Laisvės karalystė iš tikrųjų prasideda tik ten, kur pasibaigia vargo ir išorinio tikslingumo diktuojamas darbas, vadinasi, iš esmės ji yra anapus tikrosios materialinės gamybos sferos. Lygiai kaip laukinis, norėdamas patenkinti savo poreikius, palaikyti ir atgaminti savo gyvenimą, turi kovoti su gamta, taip ir civilizuotas žmogus turi kovoti, turi kovoti esant bet kurioms visuomeninėms formoms ir bet kuriems galimiems gamybos būdams. Jam besivystant, plečiasi ši natūralinės būtinybės karalystė, nes plečiasi jo poreikiai; bet kartu plečiasi ir gamybinės jėgos, kurios tenkina tuos poreikius. Laisvė šioje srityje gali būti

tik ta, kad suvisuomenintas žmogus, asocijuoti gamintojai racionaliai reguliuoja šią savo medžiagų apykaitą su gamta, nustato tai medžiagų apykaitai savo bendrą kontrolę, užuot leidę jai kaip aklai jėgai viešpatauti jiems; atlieka ją sunaudodami kuo mažiausiai jėgos ir tokiomis sąlygomis, kurios labiausiai atitinka jų žmogiškąją prigimtį ir yra jai visai adekvačios. Bet vis dėlto tai lieka būtinybės karalystė. Anapus jos prasideda žmogaus jėgos vystymasis, kuris yra savitikslis, tikroji laisvės karalystė, bet kuri gali suklestėti tik šios būtinybės karalystės, kaip savo bazės, pagrindu. Darbo dienos sutrumpinimas yra pagrindinė sąlyga.

Ši pridedamoji vertė arba šis pridedamasis produktas pasiskirsto kapitalistinėje visuomenėje tarp kapitalistų,— jei paliksime nuošalyje atsitiktinius pasiskirstymo nukrypimus ir nagrinėsime jo reguliuojantį dėsnį, jo normuojančias ribas, — kaip dividendas proporcingai tai visuomeninio kapitalo daliai, kuri priklauso kiekvienam kapitalistui. Šiuo pavidalu pridedamoji vertė pasireiškia kaip vidutinis pelnas, kurį gauna kapitalas, vidutinis pelnas, kuris savo ruožtu pasidalija į įmonininko pelną ir palūkanas ir kurį šių abiejų kategorijų pavidalu gali gauti įvairios rūšies kapitalistai. Tačiau šį pridedamosios vertės, atitinkamai — pridedamojo produkto, pasisavinimą ir paskirstymą, kurį atlieka kapitalas, apriboja žemės nuosavybė. Kaip funkcionuojantis kapitalistas išspaudžia iš darbininko pridedamąjį darbą ir kartu pelno forma pridedamąją vertę ir pridedamąjį produktą, taip žemės savininkas savo ruožtu rentos formą, sutinkamai su anksčiau išdėstytais dėsniais, išspaudžia iš kapitalisto dalį šios pridedamosios vertės arba pridedamojo produkto.

Taigi, kalbėdami čia apie pelną kaip apie kapitalo gaunamą pridedamosios vertės dalį, mes turime galvoje vidutinį pelną (pastarasis yra lygus įmonininko pelnui plius palūkanos), kuris jau yra sumažintas, atskaičius rentą iš viso pelno (pastarojo masė yra tolygi visai pridedamajai vertei); t. y. mes numatome rentos atskaitymą. Vadinasi, kapitalo pelnas (įmonininko pelnas plius palūkanos) ir žemės renta yra ne kas kita, kaip pridedamosios vertės atskiros sudėtinės dalys, skirtingos kategorijos, priklausomai nuo to, ar pridedamoji vertė atitenka kapitalui ar žemės nuosavybei, rubrikos, kurios betgi nė kiek nepakeičia jos esmės. Sudėtos kartu, jos sudaro visuomeninės pridedamosios vertės sumą. Kapitalas išspaudžia pridedamąjį darbą, kuris pasireiškia pridedamąja verte ir pridedamuoju produktu, betarpiškai iš darbininkų. Vadinasi, šia prasme į jį galima žiūrėti kaip į pridedamosios vertės gamintoją. Žemės nuosavybė neturi nieko bendro su tikruoju gamybos procesu. Žemės nuosavybės vaidmuo tėra tas, kad ji perkelia dalį pagamintos pridedamosios vertės iš kapitalo kišenės į savo kišenę. Tačiau žemės savininkas vaidina tam tikrą vaidmenį kapitalistiniame gamybos procese ne tik todėl, kad jis

daro spaudimą kapitalui, ir taip pat ne todėl, kad stambioji žemės nuosavybė yra kapitalistinės gamybos prielaida ir sąlyga, nes ji yra darbininkų darbo sąlygų eksproprijavimo prielaida ir sąlyga, bet specialiai todėl, kad žemės savininkas pasireiškia kaip vienos iš svarbiausių gamybos sąlygų personifikacija.

Pagaliau darbininkas, kaip savo asmeninės darbo jėgos savininkas ir pardavėjas, darbo užmokesčio pavadinimu gauna produkto dalį, kuri išreiškia jo darbo dalį, mūsų vadinamą būtinuoju darbu, t. y. darbu, kuris yra būtinas šiai darbo jėgai išlaikyti ir atgaminti, kokios bebūtų šio išlaikymo ir atgaminimo sąlygos: skurdesnės ar turtingesnės, palankesnės ar mažiau palankios.

Kad ir kokie nepalyginami atrodytų šie santykiai aplamai, vienas dalykas jiems yra bendras: kapitalas metai po metų duoda kapitalistui pelną, žemė žemės savininkui — žemės rentą ir darbo jėga,— normaliomis sąlygomis ir kol ji yra tinkama darbo jėga,— darbininkui darbo užmokestį. Šias tris kasmet pagaminamos vertės bendrosios sumos dalis ir jas atitinkančias viso kasmet pagaminamo produkto dalis,— kaupimą mes tuo tarpu paliekame nuošalyje,— jų atitinkami savininkai gali kasmet suvartoti, ir dėl to neišsenka jų atgaminimo šaltinis. Jos yra lyg kasmetiniam suvartojimui skirti daugiamečio medžio arba, teisingiau tariant, trijų medžių vaisiai, jos sudaro metines trijų klasių: kapitalisto, žemės savininko ir darbininko pajamas, kurias paskirsto funkcionuojantis kapitalistas, nes jis betarpiškai išspaudžia pridedamąjį darbą ir aplamai naudoja darbą. Tuo būdu kapitalistui jo kapitalas, žemės savininkui jo žemė ir darbininkui jo darbo jėga arba, teisingiau tariant, pats jo darbas (nes jis iš tikrųjų parduoda tik darbo jėgos pasireiškimą, ir darbo jėgos kaina, kaip parodyta anksčiau, kapitalistinio gamybos būdo sąlygomis būtinai jam pasireiškia kaip darbo kaina) atrodo kaip trys skirtingi jų specifinių pajamų: pelno, žemės rentos ir darbo užmokesčio šaltiniai. Ir iš tikrųjų jie tokie yra ta prasme, kad kapitalas kapitalistui yra ilgametis siurblys pridedamajam darbui siurbti, žemė žemės savininkui — ilgametis magnetas daliai kapitalo išsiurbtos pridedamosios vertės pritraukti ir pagaliau darbas — nuolat atsinaujinanti sąlyga ir visada [stets] atsinaujinanti priemonė tam, kad darbo užmokesčio titulu būtų galima įgyti dalį darbininko sukurtos vertės, vadinasi, ir šia vertės dalimi matuojamą visuomeninio produkto dalį — būtinuosius pragyvenimo reikmenis. Toliau, jie yra tokie ta prasme, kad kapitalas pelno forma fiksuoja dalį vertės, todėl ir dalį metinio darbo produkto, žemės nuosavybė — rentos forma kitą dalį ir samdomasis darbas — darbo užmokesčio forma trečiąją dalį, ir kaip tik tai, kad šios metinio darbo produkto dalys pavirsta atitinkamai pelnu, renta ir darbo užmokesčiu, padaro šias dalis kapitalisto, žemės savininko ir darbininko pajamomis, bet nesukuria pačios substancijos, kuri virsta šio-

mis įvairiomis kategorijomis. Priešingai, paskirstymas numato, kad jau egzistuoja ši substancija, t. y. visa metinio produkto vertė, kuri yra ne kas kita, kaip sudaiktintas visuomeninis darbas. Tačiau gamybos agentams, įvairių gamybos proceso funkcijų reiškėjams dalykas pasireiškia ne šia, o, priešingai, iškreipta forma. Kodėl taip būna, mes pamatysime tolesnėje nagrinėjimo eigoje. Šiems gamybos agentams kapitalas, žemės nuosavybė ir darbas pasireiškia kaip trys skirtingi, nepriklausomi šaltiniai, iš kurių kaip tokių kyla trys kasmet pagaminamos vertės, tuo būdu ir produkto, kuriame ji yra, skirtingos sudėtinės dalys; vadinasi, iš tų šaltinių kyla ne tik šios vertės įvairios formos, kurios pajamų pavidalu tenka atskiriems visuomeninio gamybos proceso veiksniams, bet ir pati ši vertė, o kartu ir šių pajamų formų substancija.

{Čia rankraštyje trūksta lapo in folio [pusės lapo formato].}

...Diferencinė renta yra susijusi su santykiniu žemės sklypų derlingumu, vadinasi, su savybėmis, kurios kyla iš žemės kaip tokios. Bet jeigu ji, pirma, remiasi įvairių rūšių žemės produktų individualinių verčių skirtumu, tai čia tėra tas apibrėžimas, kurį mes ką tik minėjome; jeigu ji, antra, remiasi nuo šių individualinių verčių skirtinga, reguliuojančia bendrąja rinkos verte, tai čia yra visuomeninis dėsnis, kuris realizuojasi vykstant konkurencijai ir kuris neturi nieko bendro nei su žeme, nei su įvairiais jos derlingumo laipsniais.

Galėtų atrodyti, kad bent formulėje «darbas — darbo užmokestis» yra išreikštas racionalus santykis. Bet tokio santykio čia nėra taip pat, kaip ir formulėje «žemė — žemės renta». Kiek darbas kuria vertę ir glūdi prekių vertėje, jis neturi nieko bendro su šios vertės pasiskirstymu tarp įvairių kategorijų. O kiek jis turi specifinį visuomeninį samdomojo darbo pobūdį, jis nekuria vertės. Aplamai jau anksčiau buvo parodyta, kad darbo užmokestis, arba darbo kaina, tėra iracionali darbo jėgos vertės arba kainos išraiška; ir tam tikros visuomeninės sąlygos, kuriomis ši darbo jėga yra parduodama, neturi nieko bendro su darbu, kaip su bendru gamybos veiksniu. Darbas susidaiktina [vergegenständlicht sich] ir toje prekės vertės sudėtinėje dalyje, kuri kaip darbo užmokestis sudaro darbo jėgos kainą; jis sukuria šią dalį lygiai taip pat kaip ir kitas produkto dalis; bet jis susidaiktina šioje dalyje ne daugiau ir ne kitaip negu tose dalyse, kurios sudaro rentą arba pelną. Ir aplamai, jei darbą mes fiksuojame kaip vertės kūrėją, tai mes jį nagrinėjame ne jo konkrečia forma [Gestalt], kaip gamybos sąlygą, bet jo visuomeniniu apibrėžtumu, kuris skiriasi nuo samdomojo darbo visuomeninio apibrėžtumo.

Net išsireiškimas «kapitalas — pelnas» čia yra neteisingas. Jei kapitalas yra imamas tuo vieninteliu santykiu, kuriuo jis gamina pridedamąją vertę, būtent, tuo jo santykiu su darbininku, kuriuo jis išspaudžia pridedamąjį darbą, naudodamas prievartą darbo

jėgos, t. y. samdomojo darbininko, atžvilgiu, tai juk ši pridedamoji vertė apima ne tik pelną (įmonininko pelnas plius palūkanos), bet ir rentą, trumpai tariant, visą nepadalytą pridedamąją vertę. Čia, priešingai, kapitalas kaip pajamų šaltinis yra suvedamas į santykį tik su ta dalimi, kuri atitenka kapitalistui, o tai nėra pridedamoji vertė, kurią jis aplamai išspaudžia, bet tik ta jos dalis, kurią jis išspaudžia kapitalistui. Bet kuris ryšys išnyksta dar daugiau, vos tik ši formulė virsta formule: «kapitalas — palūkanos».

Pirma, jei pradžioje mes nagrinėjome tai, kas skiria tris šaltinius, tai dabar, antra, mes matome, kad jų produktai, jų dariniai, pajamos, priešingai, visi priklauso tai pačiai sričiai, vertės sričiai. Bet šis momentas (šis santykis ne tik tarp nebendramačių dydžių, bet ir tarp visiškai skirtingų, jokio santykio vienas su kitu neturinčių ir nepalyginamų daiktų) išsilygina tuo, kad kapitalas, taip pat kaip žemė ir darbas, yra iš tikrųjų imamas tik jo medžiaginė substancija, vadinasi, tik kaip pagaminta gamybos priemonė, kur abstrahuojamasi nuo jo kaip santykio su darbininku ir nuo jo kaip vertės.

Trečia. Vadinasi, šia prasme visose formulės: «kapitalas — palūkanos (pelnas), žemė — renta, darbas — darbo užmokestis» dalyse yra vienodas ir simetriškas neatitikimas. Iš tikrųjų, jei samdomasis darbas atrodo ne kaip visuomeniškai apibrėžta darbo forma, bet kiekvienas darbas iš prigimties atrodo kaip samdomasis darbas (taip dalyką įsivaizduoja tas, kas yra apraizgytas kapitalistinių gamybinių santykių), tai ir tam tikros, specifinės visuomeninės formos, kurias įgauna daiktinės darbo sąlygos — pagamintos gamybos priemonės ir žemė — samdomojo darbo atžvilgiu (taip pat kaip, atvirkščiai, jos savo ruožtu numato samdomąjį darbą), tiesiogiai sutampa su medžiaginiu šių darbo sąlygų buvimu arba su tuo pavidalu, kurį jos aplamai turi tikrajame darbo procese nepriklausomai nuo bet kurios jo konkrečios, istoriškai apibrėžtos visuomeninės formos ir net nepriklausomai nuo *kiekvienos* visuomeninės jo formos. Taigi atsiskyrusi nuo darbo, pasidariusi jo atžvilgiu savarankiška ir kartu pakeistinė darbo sąlygų forma [Gestalt], kuria pagamintos gamybos priemonės virsta kapitalu, o žemė — monopolizuota žeme, žemės nuosavybe, ši tam tikram istoriniam laikotarpiui priklausanti forma yra sutapatinama su pagamintų gamybos priemonių ir žemės buvimu ir jų funkcionavimu gamybos procese aplamai. Atrodo, kad šios gamybos priemonės pačios savaime, iš prigimties, yra kapitalas; kad kapitalas yra ne kas kita, kaip vien «ekonominis terminas» šioms gamybos priemonėms pažymėti; kad žemė pati savaime, iš prigimties, yra žemė, kurią yra monopolizavęs tam tikras žemės savininkų skaičius. Kaip kapitale ir kapitaliste,— kuris faktiškai yra ne kas kita, kaip personifikuotas kapitalas,—

produktai pasidaro savarankiška jėga gamintojų atžvilgiu, taip ir žemės savininke yra personifikuojama žemė, kuri taip pat stoja piestu ir kaip savarankiška jėga reikalauja sau jos pagalba pagaminto produkto dalies; vadinasi, ne žemė gauna jai priklausančią produkto dalį jos našumui atkurti ir kelti, bet vietoj jos žemės savininkas gauna šio produkto dalį, kad galėtų ją išleisti ir iššvaistyti. Yra aišku, kad kapitalas numato darbą kaip samdomąjį darbą. Bet ne mažiau yra aišku ir tai, kad, imant darbą kaip samdomąjį darbą, vadinasi, kai darbo kaip tokio sutapimas su samdomuoju darbu atrodo visai aiškus, kapitalas ir monopolizuota žemė turi taip pat atrodyti kaip natūralinė darbo sąlygų forma darbo atžvilgiu aplamai. Buvimas kapitalu dabar atrodo kaip natūralinė darbo priemonių forma, ir todėl kaip grynai daiktinė savybė, kuri kyla iš jų funkcijų darbo procese aplamai. Tuo būdu kapitalas ir pagaminta gamybos priemonė pasidaro tolygūs išsireiškimai. Lygiai taip pat tolygūs išsireiškimai pasidaro žemė ir privatinės nuosavybės monopolizuota žemė. Todėl darbo priemonės kaip tokios, būdamos kapitalas iš prigimties, pasidaro pelno šaltiniu, o žemė kaip tokia — rentos šaltiniu.

Darbas kaip toks, apibrėžiant jį paprastai kaip tikslingą gamybinę veiklą, santykiauja su gamybos priemonėmis, imant jas ne jų visuomeniniu formos apibrėžtumu, o jų medžiagine substancija, su gamybos priemonėmis kaip su darbo medžiaga ir priemone, kurios tarpusavyje taip pat skiriasi tik medžiagiškai kaip vartojamosios vertės: žemė — kaip nepagaminta darbo priemonė, kitos — kaip pagamintos darbo priemonės. Vadinasi, jei darbas sutampa su samdomuoju darbu, tai tam tikra visuomeninė forma, kuria darbo sąlygos dabar stovi priešais darbą, savo ruožtu sutampa su jų medžiagine būtimi. Tokiu atveju darbo priemonės kaip tokios yra kapitalas, ir žemė kaip tokia yra žemės nuosavybė. Tada formalus savarankiškumas, kurį yra įgijusios šios darbo sąlygos darbo atžvilgiu, ir ta ypatinga šio savarankiškumo forma, kurią jos turi samdomojo darbo atžvilgiu, yra savybė, neatskiriama nuo jų kaip nuo daiktų, kaip nuo materialinių gamybos sąlygų, yra šių darbo sąlygų pobūdis, kuris joms būtinai priklauso, yra imanentiškai su jomis suaugęs [eingewachsener] kaip su gamybos elementais. Atitinkamos istorinės epochos sąlygojamas socialinis jų pobūdis kapitalistiniame gamybos procese atrodo kaip jų daiktinis pobūdis, kuris natūraliai ir, taip sakant, nuo amžių yra įgimtas joms kaip gamybos proceso elementams. Tokiu atveju gali atrodyti, kad atitinkama dalis, kurią turi žemė kaip pirminė darbo veiklos sfera, kaip gamtos jėgų karalystė, kaip jau esantis visų darbo objektų arsenalas, ir kita atitinkama dalis, kurią turi pagamintos gamybos priemonės (įrankiai, žaliavos ir t. t.) gamybos procese aplamai, pasireiškia atitinkamomis dalimis, kurios tenka joms kaip kapitalui ir žemės nuosavybei,—

t. y. jų socialiniams atstovams,— pelno (palūkanų) ir rentos forma, taip pat kaip darbininkui ta dalis, kurią jo darbas turi gamybos procese, pasireiškia darbo užmokesčiu. Tuo būdu atrodo, kad rentą, pelną, darbo užmokestį sukelia tas vaidmuo, kurį žemė, pagamintos gamybos priemonės ir darbas vaidina paprastajame darbo procese, net jei mes nagrinėtume šį darbo procesą tik kaip procesą, kuris vyksta tarp žmogaus ir gamtos, ir paliktume nuošalyje bet kurį istorinį apibrėžtumą. Tai vėl yra tas pat, tik kita forma, kai sakoma: produktas, kurį sudaro samdomojo darbininko darbas sau pačiam, sudaro jo įplaukas, jo pajamas, tėra darbo užmokestis, ta vertės (todėl ir šia verte matuojamo visuomeninio produkto) dalis, kuri sudaro jo darbo užmokestį. Vadinasi, jei samdomasis darbas sutampa su darbu aplamai, tai ir darbo užmokestis sutampa su darbo produktu, ir ta vertės dalis, kurią sudaro darbo užmokestis, sutampa su verte, kurią aplamai darbas yra sukūręs. Bet dėl to ir kitos vertės dalys, pelnas ir renta, taip pat savarankiškai yra priešpastatomos darbo užmokesčiui, ir savo ruožtu jos turi kilti iš savo pačių šaltinių, kurie specifiškai skiriasi ir nepriklauso nuo darbo; jos turi kilti iš gamyboje dalyvaujančių elementų, kurių savininkams jos tenka, vadinasi, pelnas — iš gamybos priemonių, medžiaginių kapitalo elementų, o renta iš žemės arba iš gamtos, kuriai atstovauja žemės savininkas (Rošeris).

Todėl žemės nuosavybė, kapitalas ir samdomasis darbas iš pajamų šaltinių ta prasme, kad kapitalas pritraukia pelno forma kapitalistui dalį tos pridedamosios vertės, kurią jis gauna iš darbo, žemės monopolis pritraukia žemės savininkui kitą dalį rentos forma, o darbas atiduoda darbo užmokesčio forma paskutinę dar likusią vertės dalį darbininkui,— iš šaltinių, kurių pagalba viena vertės dalis virsta pelno forma, antra rentos forma ir trečia darbo užmokesčio forma,— virsta tikraisiais šaltiniais, iš kurių kyla pačios šios vertės dalys ir tos atitinkamos produkto dalys, kuriose yra arba į kurias gali būti išmainytos šios vertės dalys, šaltiniais, iš kurių galiausiai kyla pati produkto vertė[53].

Jau kalbėdami apie paprasčiausias kapitalistinio gamybos būdo ir net prekinės gamybos kategorijas, apie prekę ir pinigus, mes nurodėme mistifikuojantį pobūdį, paverčiantį visuomeninius santykius, kuriems medžiaginiai turto elementai gamyboje yra tiktai jų reiškėjai, pačių šių daiktų savybėmis (preke) ir, tai yra dar aiškiau, patį gamybinį santykį — daiktu (pinigais). Visos visuomenės formos, jeigu jos prieina iki prekinės gamybos ir pinigų cirkuliacijos, dalyvauja visuomeniniams santykiams virstant

[53] Darbo užmokestis, pelnas ir renta yra trys pirminiai visų pajamų, lygiai kaip ir visos mainomosios vertės, šaltiniai (A. Smitas). Tuo būdu materialinės gamybos priežastys kartu yra visų esamų pirminių pajamų šaltiniai (*Štorchas* [«Cours d'Économie Politique», St. Petersbourg 1815], I, 259 psl.).

daiktų savybėmis. Bet esant kapitalistiniam gamybos būdui ir kapitalui, kuris yra viešpataujanti šio gamybos būdo kategorija, jo lemiamas gamybinis santykis, šis užburtas ir iškreiptas pasaulis išsivysto nepalyginamai daugiau. Jei mes nagrinėsime kapitalą pirmiausia betarpiškame gamybos procese — kaip jėgą, kuri išspaudžia pridedamąjį darbą,— tai šis santykis dar yra labai paprastas; ir tikrasis ryšys dar yra primetamas patiems šio proceso reiškėjams, kapitalistams, ir jie dar suvokia jį. Tatai įtikinamai rodo atkakli kova dėl darbo dienos ribų. Bet net šioje netarpininkaujamoje sferoje — kurioje vyksta betarpiškas procesas tarp darbo ir kapitalo — dalykas nelieka toks paprastas. Išsivysčius santykinei pridedamajai vertei tikrajame specifiškai kapitalistiniame gamybos būde, o dėl to išsivysto visuomeninis darbo gamybinis pajėgumas, šis darbo gamybinis pajėgumas ir jo visuomeniniai ryšiai betarpiškame darbo procese atrodo perkelti iš darbo į kapitalą. Tuo pačiu kapitalas jau pasidaro labai paslaptinga esybė, nes visas visuomeninis darbo gamybinis pajėgumas atrodo kaip toks pajėgumas, kuris priklauso kapitalui, o ne darbui kaip tokiam ir kuris kyla iš pačių kapitalo gelmių. O po to čia įsikiša cirkuliacijos procesas, į kurį, būtent į jo medžiagų apykaitą ir formų kaitą, yra įtraukiamos visos kapitalo, net žemės ūkio kapitalo dalys tokiu pat mastu, kokiu vystosi specifinis kapitalistinis gamybos būdas. Tai yra sfera, kurioje pradinio vertės gaminimo santykiai visiškai nueina į antraeilę vietą. Jau betarpiškame gamybos procese kapitalistas veikia kartu kaip prekių gamintojas, kaip prekinės gamybos vadovas. Todėl šis gamybos procesas jokiu būdu neatrodo jam tik kaip pridedamosios vertės gaminimo procesas. Bet kokia bebūtų toji pridedamoji vertė, kurią kapitalas betarpiškame gamybos procese yra išspaudęs ir įkūnijęs prekėse, prekėse esanti vertė ir pridedamoji vertė turi būti realizuotos tik cirkuliacijos procese. Ir dalykas atrodo taip, kad vertė, kuri padengia gamybai avansuotas vertes, ir ypač prekėse esanti pridedamoji vertė ne tik yra realizuojama cirkuliacijoje, bet ir kyla iš jos; šią iliuziją ypač sustiprina dvi aplinkybės: pirma, tai, kad perleidžiant prekes gaunamas pelnas priklauso nuo apgaulės, gudrumo, dalyko žinojimo, apsukrumo ir tūkstančio rinkos konjunktūrų; po to aplinkybė, kad čia kartu su darbo laiku atsiranda antras lemiamas elementas, cirkuliacijos laikas. Nors jis funkcionuoja tik kaip negatyvinė vertės ir pridedamosios vertės susidarymo riba, bet atsiranda tokia iliuzija, kad jis esąs tokia pat pozityvinė jų susidarymo priežastis, kaip ir pats darbas, ir kad jis sukuriąs apibrėžimą, kylantį iš kapitalo prigimties ir nepriklausantį nuo darbo. II knygoje mes, savaime suprantama, turėjome pavaizduoti šią cirkuliacijos sferą tik imdami jos santykį su jos sukuriamomis ir apsprendžiamomis formomis, turėjome nurodyti tolesnį kapitalo struktūros [Gestalt] išsivystymą, kuris įvyksta

šioje sferoje. Bet iš tikrųjų ši sfera yra konkurencijos sfera, kurią, nagrinėjant kiekvieną atskirą atvejį, valdo atsitiktinumas, vadinasi, čia vidinis dėsnis, kuris šiuose atsitiktinumuose skinasi sau kelią ir juos reguliuoja, pasidaro matomas tik tada, kai šie atsitiktinumai yra nagrinėjami imant dideles jų mases, kur dėl to jis lieka nematomas ir nesuprantamas patiems atskiriems gamybos agentams. Bet toliau: tikrasis gamybos procesas, kaip betarpiško gamybos proceso ir cirkuliacijos proceso vienybė, sukelia naujus pavidalus [Gestaltungen], kuriuose vis labiau išnyksta vidinio sąryšio gija, gamybiniai santykiai vienas kito atžvilgiu pasidaro savarankiški ir vertės sudėtinės dalys sustingsta į viena kitos atžvilgiu savarankiškas formas.

Kaip matėme, pridedamosios vertės virtimą pelnu apsprendžia tiek cirkuliacijos procesas, tiek ir gamybos procesas. Pridedamoji vertė, pelno forma, santykiauja jau ne su darbui sunaudota kapitalo dalimi, iš kurios ji kyla, bet su visu kapitalu. Pelno normą reguliuoja specifiniai dėsniai, kurie leidžia ir net sąlygoja jos pasikeitimą, pridedamosios vertės normai nesikeičiant. Visa tai vis labiau ir labiau paslepia tikrąją pridedamosios vertės prigimtį, todėl ir tikrąjį kapitalo mechanizmą. Dar daugiau tai įvyksta dėl to, kad pelnas virsta vidutiniu pelnu ir vertės — gamybos kainomis, reguliuojančiomis vidutinėmis rinkos kainomis. Čia įsikiša sudėtingas visuomeninis procesas — kapitalų išsilyginimo procesas, kuris atskiria santykines vidutines prekių kainas nuo jų verčių ir vidutinį pelno dydį įvairiose gamybos sferose (visiškai paliekant nuošalyje individualinius kapitalo įdėjimus kiekvienoje atskiroje gamybos sferoje) nuo tikrojo atskirų kapitalų vykdomo darbo išnaudojimo. Kad vidutinė prekių kaina skiriasi nuo jų vertės, vadinasi, nuo jose realizuoto darbo, ir atskiro kapitalo vidutinis pelnas skiriasi nuo pridedamosios vertės, kurią šis kapitalas yra išspaudęs iš jo pasamdytų darbininkų,— nėra tariamas reiškinys, bet ir iš tikrųjų taip yra. Prekių vertė pasireiškia betarpiškai tik ta įtaka, kurią darbo gamybinio pajėgumo pasikeitimai daro gamybos kainų mažėjimui ir didėjimui, jų judėjimui, bet ne jų galutinėms riboms. Pelną, kaip atrodo, apsprendžia betarpiškas darbo išnaudojimas tik kaip antraeilis [accessorisch] veiksnys, būtent ta prasme, kad išnaudojimas įgalina kapitalistą, esant reguliuojančioms rinkos kainoms, egzistuojančioms, aišku, nepriklausomai nuo šio išnaudojimo, realizuoti pelną, kuris nukrypsta nuo vidutinio pelno. Kai dėl vidutinio pelno normalaus dydžio, tai jis atrodo esąs imanentinis kapitalui, nepriklausomai nuo išnaudojimo; nenormalus išnaudojimas ir taip pat vidutinis išnaudojimas palankiomis, išimtinėmis sąlygomis, kaip atrodo, sąlygoja tik nukrypimus nuo vidutinio pelno, bet ne patį vidutinį pelną. Pelno pasidalijimas į įmonininko pelną ir palūkanas (jau visiškai nekalbant apie įsikišimą prekybinio ir piniginio-prekybinio

pelno, kuris yra pagrįstas cirkuliacija ir kuris, atrodo, visas kyla iš cirkuliacijos, bet ne iš paties gamybos proceso) užbaigia pridedamosios vertės formos atsiskyrimą, jos formos sustingimą savo substancijos, savo esmės atžvilgiu. Viena pelno dalis priešingai kitai visiškai atsiskiria nuo kapitalistinio santykio kaip tokio ir atrodo kylanti ne iš samdomojo darbo išnaudojimo funkcijos, bet iš paties kapitalisto samdomojo darbo. Priešingai tam tada atrodo, kad palūkanos kyla iš kapitalo kaip savo paties nepriklausomo šaltinio nepriklausomai nuo darbininko samdomojo darbo ir nuo paties kapitalisto darbo. Jei pradžioje, cirkuliacijos paviršiuje, kapitalas atrodė esąs kapitalas-fetišas, vertę kurianti vertė, tai dabar kaip palūkanas duodantis kapitalas jis pasirodo labiausiai atsiskyrusia ir savotiškiausia savo forma. Ir todėl formulė: «kapitalas — palūkanos», kaip trečiasis formulių «žemė — renta» ir «darbas — darbo užmokestis» narys, yra kur kas nuoseklesnė negu «kapitalas — pelnas», nes pelne vis dar išlieka jo kilmės prisiminimas, kuris palūkanose ne tik yra išnykęs, bet yra fiksuotas šiai kilmei priešinga forma.

Pagaliau greta kapitalo kaip savarankiško pridedamosios vertės šaltinio iškyla žemės nuosavybė, kuri apriboja vidutinį pelną ir perduoda dalį pridedamosios vertės tokiai klasei, kuri pati nedirba, betarpiškai neišnaudoja darbininkų ir negali operuoti, palūkanas duodančio kapitalo pavyzdžiu, morališkai pamokančiais samprotavimais, pvz., apie riziką ir aukas skolinant kapitalą. Kadangi čia dalis pridedamosios vertės atrodo betarpiškai susijusi ne su visuomeniniais santykiais, o su gamtiniu elementu, žeme, tai įvairių pridedamosios vertės dalių savitarpio atsiskyrimo ir sustingimo forma baigia susidaryti, vidinis ryšys galutinai nutrūksta ir jos šaltinius visiškai uždaro kaip tik tai, kad savitarpyje atsiskiria gamybiniai santykiai, kurie yra susiję su įvairiais medžiaginiais gamybos proceso elementais.

Formulėje «kapitalas — pelnas» arba, dar geriau, formulėje «kapitalas — palūkanos, žemė — žemės renta, darbas — darbo užmokestis», šioje ekonominėje trejybėje, kuri pavaizduoja vertės ir aplamai turto sudėtinių dalių sąryšį su jo šaltiniais, yra užbaigiama kapitalistinio gamybos būdo mistifikacija, visuomeninių santykių sudaiktinimas, betarpiškas medžiaginių gamybinių santykių suaugimas su jų istorinėmis visuomeninėmis formomis, užburtas, iškreiptas ir aukštyn kojomis pastatytas pasaulis, kuriame monsieur le Capital [ponas kapitalas] ir madame la Terre [ponia žemė] kaip socialiniai charakteriai ir kartu betarpiškai tik kaip daiktai rengia savo raganų puotą. Didžiulis klasikinės ekonomijos nuopelnas yra tas, kad ji sugriovė šią klaidingą išorinę regimybę ir iliuziją, šį skirtingų visuomeninių turto elementų savitarpio atskirumą ir sustingimą, šią daiktų personifikaciją ir gamybinių santykių sudaiktinimą, šią kasdieninio gyvenimo religiją,— kad

ji suvedė palūkanas į dalį pelno ir rentą į perteklių virš vidutinio pelno, tad jos — palūkanos ir renta — susilieja pridedamojoje vertėje; jos nuopelnas yra tas, kad ji parodė cirkuliacijos procesą kaip paprastą formų metamorfozę ir pagaliau suvedė betarpiškame gamybos procese prekių vertę ir pridedamąją vertę į darbą. Tačiau net geriausieji jos atstovai,— juk laikantis buržuazinio požiūrio kitaip ir būti negali,— daugiau ar mažiau tebėra sužavėti tuo regimybės pasauliu, kurį jie kritiškai sugriovė, ir todėl visi daugiau ar mažiau patenka į nenuoseklumą, pusinumą ir neišsprendžiamus prieštaravimus. Bet, antra vertus, taip pat yra suprantama, kad tikrieji gamybos agentai jaučiasi visai kaip namie tarp šių nuo tikrovės atitrūkusių ir iracionalių formų: kapitalas — palūkanos, žemė — renta, darbas — darbo užmokestis, nes jie veikia ir kasdien turi reikalą kaip tik su šiomis išorinės regimybės formomis [Gestaltungen]. Todėl lygiai taip pat yra suprantama tai, kad vulgarioji ekonomija, kuri yra ne kas kita, kaip didaktinis, daugiau ar mažiau doktrinieriškas tikrųjų gamybos agentų tarpe visur paplitusių vaizdinių vertimas ir kuri tik padaro tam tikrą protingą tvarką šiuose vaizdiniuose, kad ji būtent šioje trejybėje, kurioje yra išnykęs bet koks vidinis ryšys, randa natūralų, aukščiau bet kokių abejonių esantį pagrindą savo tuščiai puikybei. Bet kartu ši formulė atitinka viešpataujančių klasių interesus, nes ji proklamuoja ir paverčia dogma natūralų jų pajamų šaltinių būtinumą ir amžiną pateisinimą.

Vaizduodami, kaip gamybiniai santykiai yra sudaiktinami ir pasidaro savarankiški gamybos agentų atžvilgiu, mes nenagrinėjame, kokiu būdu dėl pasaulinės rinkos, jos konjunktūrų, rinkos kainų judėjimo, kredito periodų, pramonės ir prekybos ciklų, klestėjimo ir krizės kaitos savitarpio ryšiai atrodo gamybos agentams kaip neįveikiami, gaivališkai viešpataujantieji jiems gamtos dėsniai ir pasireiškia jų atžvilgiu kaip aklas būtinumas. Nenagrinėjame todėl, kad tikrasis konkurencijos judėjimas neįeina į mūsų planą ir kad mūsų tikslas tėra pavaizduoti vidinę kapitalistinio gamybos būdo organizaciją, taip sakant, idealiu jo vidurkiu [in ihrem idealen Durchschnitt].

Ankstesnėse visuomeninėse formose ši ekonominė mistifikacija pasireiškia daugiausia pinigų ir palūkanas duodančio kapitalo atžvilgiu. Dėl pačios dalyko esmės ji yra negalima, pirma, ten, kur vyrauja gamyba vartojamajai vertei gaminti, gamyba betarpiškam savam vartojimui; antra, ten, kur, kaip yra buvę antikinėje epochoje ir viduramžiais, vergovė arba baudžiava sudaro platų visuomeninės gamybos pagrindą: gamybos sąlygų viešpatavimas gamintojams čia yra užmaskuojamas viešpatavimo ir pajungtumo santykiais, kurie pasireiškia ir yra matomi kaip betarpiškos gamybinio proceso varomosios jėgos. Pirmykštėse bendruomenėse, kuriose viešpatauja primityvus komunizmas, ir net

antikinėse miestų bendruomenėse patys šie bendruomeniniai santykiai su jų sąlygomis atrodo kaip gamybos bazė, lygiai kaip šios bazės atgaminimas — kaip jų galutinis tikslas. Net viduramžių cechuose nei kapitalas, nei darbas nėra laisvi, priešingai, jų santykius apsprendžia korporacinė santvarka ir su ja susijusios sąlygos, taip pat profesinės pareigos, meistro padėties ir t. t. supratimas, kuris atitinka tas sąlygas. Tik esant kapitalistiniam gamybos būdui...

KETURIASDEŠIMT DEVINTASIS SKIRSNIS

DĖL GAMYBOS PROCESO ANALIZĖS

Tolesniame nagrinėjime mes galime palikti nuošalyje skirtumą tarp gamybos kainos ir vertės, nes šis skirtumas aplamai išnyksta, jei, kaip mes darome šiuo atveju, nagrinėsime viso metinio darbo produkto, t. y. viso visuomeninio kapitalo produkto, vertę.

Pelnas (įmonininko pelnas plius palūkanos) ir renta yra ne kas kita, kaip savotiškos formos, kurias įgauna atskiros prekių pridedamosios vertės dalys. Pridedamosios vertės dydis yra bendro dalių, į kurias ji gali pasidalyti, dydžio riba. Todėl vidutinis pelnas plius renta yra lygūs pridedamajai vertei. Gali būti, kad dalis prekėse esančio pridedamojo darbo, todėl ir pridedamosios vertės, tiesiogiai nedalyvauja vidutinio pelno išsilyginime, vadinasi, dalis prekės vertės aplamai nėra atitinkamos prekės kainos išreiškiama. Bet, pirma, tai yra kompensuojama arba tuo, kad pelno norma padidėja, jei žemiau savo vertės parduota prekė yra pastoviojo kapitalo elementas, arba tuo, kad pelną ir rentą sudaro didesnis produkto kiekis, jei žemiau savo vertės parduota prekė įeina kaip individualinio vartojimo dalykas į vertės dalį, kuri yra suvartojama kaip pajamos. Ir, antra, šie svyravimai vidutiniškai panaikina vienas kitą. Šiaip ar taip, net jei pridedamosios vertės dalis, kuri prekės kainos nėra išreiškiama, nedalyvauja susidarant kainai, vidutinio pelno suma plius renta savo normalia forma niekad negali būti didesnė už visą pridedamąją vertę, nors ir gali būti mažesnė už ją. Jos normali forma numato darbo jėgos vertę atitinkantį darbo užmokestį. Net monopolinė renta, jeigu ji nėra išskaitymas iš darbo užmokesčio, vadinasi, nesudaro atskiros kategorijos, netiesiogiai visada turi sudaryti dalį pridedamosios vertės; jeigu ji ir nesudaro dalies kainos perterkliaus virš gamybos kainos tos pačios prekės, kurios sudėtinė dalis ji yra (kaip esant diferencinei rentai), arba jeigu ji ir nesudaro tos pačios prekės, kurios sudėtinė dalis ji yra, pridedamosios vertės perteklinės dalies virš jos pačios pridedamosios vertės dalies, kuri yra matuojama vidutiniu pelnu (kaip esant absoliutinei rentai), tai vis dėlto ji sudaro kitų prekių, t. y.

prekių, mainomų į šią prekę, turinčią monopolinę kainą, pridedamosios vertės dalį.— Vidutinio pelno suma plius žemės renta niekad negali viršyti dydžio, kurio dalys yra šis pelnas ir renta ir kuris jau yra duotas iki šio padalijimo. Todėl mūsų nagrinėjimui neturi reikšmės, ar prekių kainoje yra realizuojama visa prekių pridedamoji vertė, t. y. visas prekėse esantis pridedamasis darbas, ar ne. Pridedamasis darbas jau todėl nėra visas realizuojamas, kad, nuolat kintant darbo kiekiui, kuris yra visuomeniškai būtinas tam tikrai prekei pagaminti, o tą darbo kiekio kitimą sąlygoja nuolatinis darbo gamybinio pajėgumo kitimas, dalis prekių visada yra gaminama blogesnėmis negu normalios sąlygomis ir todėl jas reikia parduoti žemiau jų individualinės vertės. Šiaip ar taip, pelnas plius renta yra lygūs visai realizuotai pridedamajai vertei (pridedamajam darbui), ir čia pateikiamame nagrinėjime realizuotą pridedamąją vertę galima laikyti lygia visai pridedamajai vertei, nes pelnas ir renta yra realizuota pridedamoji vertė, kitaip tariant, ta pridedamoji vertė, kuri aplamai įeina į prekių kainas, vadinasi, praktiškai visa ta pridedamoji vertė, kuri yra šios kainos sudėtinė dalis.

Antra vertus, darbo užmokestis, kuris sudaro trečią savotišką pajamų formą, yra visada lygus kapitalo kintamajai sudėtinei daliai, t. y. tai sudėtinei daliai, kuri yra sunaudojama ne darbo priemonėms, bet gyvajai darbo jėgai pirkti, darbininkams apmokėti. (Darbas, kuris yra apmokamas išleidžiant pajamas, yra apmokamas iš darbo užmokesčio, pelno arba rentos ir todėl nėra prekių, kuriomis jis apmokamas, vertės dalis. Tuo būdu į jį nekreipiama dėmesio analizuojant prekių vertę ir sudėtines dalis, į kurias ji susiskaido.) Kintamojo kapitalo vertė, vadinasi, ir darbo kaina yra atgaminama sudaiktintos visos darbininkų darbo dienos dalyje, toje prekės vertės dalyje, kurioje darbininkas atgamina savo paties darbo jėgos vertę arba savo darbo kainą. Visa darbininko darbo diena pasidalija į dvi dalis. Viena dalis yra ta, per kurią jis atlieka darbo kiekį, būtiną jo paties pragyvenimo reikmenų vertei atgaminti: apmokėtoji viso jo darbo dalis, jam pačiam išsilaikyti ir atgaminti būtina jo darbo dalis. Visa likusioji darbo dienos dalis, visas perteklinis darbo kiekis, kurį jis atlieka virš darbo, realizuoto jo darbo užmokesčio vertėje, yra pridedamasis darbas, neapmokėtasis darbas, kuris pasireiškia visos jo prekinės produkcijos pridedamąja verte (todėl ir pertekliniu prekės kiekiu), pridedamąja verte, kuri savo ruožtu pasidalija į skirtingai pavadintas dalis, į pelną (įmonininko pelnas plius palūkanos) ir rentą.

Taigi visa prekių vertės dalis, kurioje yra realizuojamas visas per vieną dieną arba per vienerius metus darbininkų prijungiamas darbas, visa metinio produkto vertė, kurią šis darbas sukuria, susiskaido į darbo užmokesčio vertę, pelną ir rentą. Nes visas

šis darbas pasidalija į būtinąjį darbą, kurį dirbdamas darbininkas sukuria tą produkto vertės dalį, kuria jis pats apmokamas, t. y. darbo užmokestį, ir į neapmokėtąjį pridedamąjį darbą, kurį dirbdamas jis sukuria tą produkto vertės dalį, kuri sudaro pridedamąją vertę ir kuri vėliau pasidalija į pelną ir rentą. Be šio darbo, darbininkas neatlieka jokio kito darbo, ir be visos produkto vertės, kuri įgauna darbo užmokesčio, pelno, rentos formas, jis nesukuria jokios vertės. Metinio produkto vertė, kuria pasireiškia darbas, darbininko iš naujo prijungiamas per vienerius metus, yra lygus darbo užmokesčiui arba kintamojo kapitalo vertei plius pridedamoji vertė, kuri savo ruožtu pasidalija į pelno ir rentos formas.

Taigi visa metinio produkto vertės dalis, kurią darbininkas sukuria per vienerius metus, pasireiškia trejų pajamų: darbo užmokesčio, pelno ir rentos vertės metine suma. Todėl yra visai aišku, kad per metus sukuriama produkto vertė neatgamina kapitalo pastoviosios dalies vertės, nes darbo užmokestis tėra lygus gamybai avansuotos kapitalo kintamosios dalies vertei, o renta ir pelnas tėra lygūs pridedamajai vertei, pagamintam vertės pertekliui virš visos avansuotojo kapitalo vertės, kuri yra lygi pastoviojo kapitalo vertei plius kintamojo kapitalo vertė.

Turint galvoje tą sunkumą, kurį čia reikia išspręsti, yra visiškai nesvarbu tai, kad pelno ir rentos forma paversta pridedamosios vertės dalis nėra suvartojama kaip pajamos, bet yra panaudojama kaupimui. Toji šios pridedamosios vertės dalis, kuri yra sutaupoma kaip kaupimo fondas, yra panaudojama naujam, papildomam kapitalui sudaryti, bet ne padengti senojo kapitalo senajai sudėtinei daliai, kuri yra sunaudota tiek darbo jėgai, tiek ir darbo priemonėms. Vadinasi, paprastumo dėlei čia galime tarti, kad visos pajamos yra išleidžiamos individualiniam vartojimui. Sunkumas yra dvejopas. Iš vienos pusės, vertėje metinio produkto, kuriam yra suvartojamos šios pajamos,— darbo užmokestis, pelnas, renta — yra tam tikra vertės dalis, kuri yra lygi į ją įėjusios kapitalo pastoviosios dalies vertei. Metinio produkto vertėje yra ši vertės dalis, neskaitant tos vertės dalies, kuri sudaro darbo užmokestį, ir tos vertės dalies, kuri pasidalija į pelną ir rentą. Vadinasi, metinio produkto vertė = darbo užmokestis + + pelnas + renta + *C*, kuris atstovauja metinio produkto vertės pastoviajai daliai. Tad kokiu būdu per metus pagamintoji vertė, kuri yra lygi tik darbo užmokesčiui + pelnas + renta, gali nupirkti produktą, kurio vertė = (darbo užmokestis + pelnas + renta) + + *C*? Kokiu būdu per metus pagamintoji vertė gali nupirkti produktą, kuris turi didesnę vertę negu ji pati?

Iš antros pusės, jei mes paliksime nuošalyje tą pastoviojo kapitalo dalį, kuri neįėjo į produktą ir kuri todėl, nors ir turėdama sumažėjusią vertę, tebeegzistuoja po metinės prekių gamybos, kaip

yra egzistavusi ir prieš ją, vadinasi, jei mes laikinai abstrahuosimės nuo panaudoto, bet nesuvartoto pagrindinio kapitalo, tai pasirodys, kad avansuotojo kapitalo pastovioji dalis žaliavų ir pagalbinių medžiagų forma visa yra įėjusi į naująjį produktą, tuo tarpu kai dalis darbo priemonių yra suvartota pilnutinai, o kita dalis — sunaudota tik iš dalies, tokiu būdu tik dalis jos vertės yra suvartota gamyboje. Visa ši gamyboje suvartota pastoviojo kapitalo dalis turi būti padengta in natura [natūriniu pavidalu]. Tariant, kad visos kitos sąlygos, ypač darbo gamybinis pajėgumas, nėra pasikeitusios, jai padengti reikia tokio pat darbo kiekio, kaip ir anksčiau, t. y. ji turi būti padengta vienodo dydžio verte. Priešingu atveju pats atgaminimas negali vykti ankstesniuoju mastu. Tačiau kas turi atlikti šiuos darbus ir kas juos atlieka?

Kai dėl pirmojo sunkumo — kas turi apmokėti produkte esančią vertės pastoviąją dalį ir kuo? — tai tariama, kad į gamybą įėjusio pastoviojo kapitalo vertė vėl pasirodo kaip produkto vertės dalis. Tai neprieštarauja antrojo sunkumo prielaidoms. Jau I knygos V skirsnyje (darbo procesas ir vertės didinimo procesas) buvo parodyta, kokiu būdu, paprastai prijungiant naują darbą, nors jis ir neatgamina senosios vertės, bet sukuria tik jos papildymą, sukuria tik papildomą vertę, vis dėlto tuo pačiu metu yra išlaikoma produkte senoji vertė; bet kartu buvo parodyta, kad darbas tai atlieka ne todėl, kad jis kuria vertę, t. y. ne todėl, kad jis yra darbas aplamai, bet todėl, kad jis funkcionuoja kaip tam tikras gamybinis darbas. Tuo būdu nereikėjo papildomo darbo norint išlaikyti pastoviosios dalies vertę tame produkte, kuriam yra išleidžiamos pajamos, t. y. visa per metus sukurta vertė. Bet, suprantama, yra reikalingas naujas papildomas darbas norint padengti pastovųjį kapitalą, kurio vertė ir vartojamoji vertė buvo sunaudota praeitais metais; be tokio padengimo atgaminimas aplamai yra negalimas.

Visą naujai prijungtą darbą sudaro per metus naujai sukurta vertė, kuri savo ruožtu visa virsta trimis pajamų rūšimis: darbo užmokesčiu, pelnu ir renta. Vadinasi, iš vienos pusės, nelieka perteklinio visuomeninio darbo padengti suvartotam pastoviajam kapitalui, kuris turi būti atkurtas iš dalies in natura pagal jo vertę, iš dalies tik pagal jo vertę (jeigu yra kalbama tik apie pagrindinio kapitalo nusidėvėjimą). Iš antros pusės, vertė, kurią yra sukūręs metinis darbas ir kuri pasidalija į darbo užmokestį, pelną ir rentą ir šiomis formomis yra išleistina, atrodo nepakankama apmokėti arba nupirkti kapitalo pastoviajai daliai, kuri turi būti metiniame produkte virš naujai sukurtosios vertės.

Mes matome, kad čia iškeltoji problema jau yra išspręsta nagrinėjant viso visuomeninio kapitalo reprodukciją (II knyga, III skyrius). Čia mes grįžtame prie šio klausimo pirmiausia todėl,

kad ten pridedamoji vertė dar nebuvo išsivysčiusi jos pajamų formomis: pelnas (įmonininko pelnas plius palūkanos) ir renta,— todėl jos ir negalima buvo išnagrinėti šiomis formomis; toliau, taip pat todėl, kad kaip tik su darbo užmokesčio, pelno ir rentos forma yra susijusi neįtikima analizės klaida, kuri eina per visą politinę ekonomiją, pradedant nuo A. Smito.

Ten mes padalijome visą kapitalą į dvi dideles klases: I klasę, kuri gamina gamybos priemones, ir II klasę, kuri gamina individualinio vartojimo reikmenis. Ta aplinkybė, kad tam tikri produktai vienodai gali būti panaudojami tiek asmeniniam vartojimui, tiek ir kaip gamybos priemonės (arklys, grūdai ir t. t.), anaiptol nepanaikina šio dalijimo absoliutinio teisingumo. Jis iš tikrųjų nėra jokia hipotezė, bet tik fakto išraiška. Imkime kurios nors šalies metinį produktą. Dalis produkto, kad ir kaip jis galėtų būti panaudojamas kaip gamybos priemonė, įeina į individualinį vartojimą. Tai yra produktas, kuriam yra išleidžiamas darbo užmokestis, pelnas ir renta. Šis produktas yra visuomeninio kapitalo tam tikro padalinio produktas. Galimas dalykas, kad šis kapitalas gamina taip pat I klasei priklausančius produktus. Jeigu yra taip, tai gamybiškai suvartojamus produktus, kurie priklauso I klasei, tiekia ne toji šio kapitalo dalis, kuri yra suvartota II klasės produktui, tokiam produktui, kuris tikrai tenka individualiniam vartojimui. Visas II klasės produktas, kuris įeina į individualinį vartojimą ir kuriam todėl yra išleidžiamos pajamos, yra jo gamybai suvartoto kapitalo materialinė forma plius pagamintas perteklius. Taigi tai yra tik į vartojimo reikmenų gamybą įdėto kapitalo produktas. Ir lygiai taip pat metinio produkto I padalinys, kuris yra panaudojamas kaip atgaminimo priemonė — žaliavos ir darbo įrankiai — nepriklausomai nuo to, kiek šis produktas aplamai naturaliter [dėl savo prigimties] gali būti vartojimo reikmenimi, yra vien į gamybos priemonių gamybą įdėto kapitalo produktas. Nepalyginamai didesnė dalis produktų, kurie sudaro pastovųjį kapitalą, taip pat medžiagiškai turi tokią formą, kuria jie negali įeiti į individualinį vartojimą. Jei dalies produktų atžvilgiu tai yra galima, jei, pvz., valstietis gali suvalgyti savo sėklinius grūdus arba papiauti savo darbinius gyvulius, tai ekonominės ribos šios dalies atžvilgiu pasiekia tikrovėje tą pat, tartum ši dalis egzistuotų vartojimui netinkama forma.

Kaip jau sakėme, nagrinėdami abi klases, mes abstrahuojamės nuo pastoviojo kapitalo pagrindinės dalies, kuri tebeegzistuoja in natura ir pagal vertę nepriklausomai nuo metinio abiejų klasių produkto.

II klasėje, kurios produktams yra išleidžiamas darbo užmokestis, pelnas ir renta, trumpai tariant, yra suvartojamos pajamos, pats produktas pagal savo vertę susideda iš trijų sudėtinių dalių. Viena sudėtinė dalis yra lygi gamyboje suvartotos kapita-

lo pastoviosios dalies vertei; antroji sudėtinė dalis yra lygi vertei tos gamybai avansuotos kapitalo kintamosios dalies, kuri yra sunaudota darbo užmokesčiui; pagaliau trečioji sudėtinė dalis yra lygi pagamintai pridedamajai vertei, t. y.= pelnui+renta. II klasės produkto pirmosios sudėtinės dalies, kapitalo pastoviosios dalies vertės, negali suvartoti nei II klasės kapitalistai, nei tos klasės darbininkai, nei žemės savininkai. Ji nesudaro jokios jų pajamų dalies, bet turi būti padengta in natura, o kad tai galėtų įvykti, ji turi būti parduota. Priešingai, kitos dvi šio produkto sudėtinės dalys yra lygios šioje klasėje pagamintų pajamų vertei = darbo užmokestis + pelnas + renta.

I klasėje produktas pagal savo formą susideda iš tokių pat sudėtinių dalių. Bet ta dalis, kuri čia sudaro pajamas, darbo užmokestis + pelnas + renta, trumpai tariant, kapitalo kintamoji dalis + pridedamoji vertė, čia yra suvartojama ne šios I klasės produktų natūraline forma, o II klasės produktų pavidalu. Vadinasi, I klasės pajamų vertė turi būti suvartota kaip ta II klasės produkto dalis, kuri sudaro padengtiną II klasės pastovųjį kapitalą. II klasės produkto dalį, kuri turi padengti jos pastovųjį kapitalą, suvartoja jos natūraline forma I klasės darbininkai, kapitalistai ir žemės savininkai. Jie išleidžia savo pajamas šiam II klasės produktui. Antra vertus, I klasės produktą, kai jis atstovauja I klasės pajamoms, gamybiškai suvartoja jo natūraline forma II klasė, kurios pastovųjį kapitalą jis padengia in natura. Pagaliau I klasės kapitalo suvartotoji pastovioji dalis yra padengiama tos pačios klasės produktais, kurie kaip tik susideda iš darbo priemonių, žaliavų, pagalbinių medžiagų ir t. t., iš dalies tokiu būdu, kad I klasės kapitalistai mainosi tarpusavyje, iš dalies tokiu būdu, kad kai kurie iš šių kapitalistų gali betarpiškai panaudoti savo pačių produktą vėl kaip gamybos priemonę.

Imkime ankstesnę paprastosios reprodukcijos schemą (II knyga, XX skirsnis, II poskyris):

$$\left.\begin{array}{l} \text{I. } 4\,000c+1\,000v+1\,000m=6\,000 \\ \text{II. } 2\,000c+\ \ 500v+\ \ 500m=3\,000 \end{array}\right\}=9\,000.$$

Sutinkamai su tuo II klasės gamintojai ir žemės savininkai suvartoja kaip pajamas $500v+500m=1\,000$; lieka padengti $2\,000c$. Tai suvartoja I klasės darbininkai, kapitalistai ir rentos gavėjai, kurių pajamos = $1\,000v+1\,000m=2\,000$. Suvartojamąjį II klasės produktą suvartoja kaip pajamas I klasė, o I klasės pajamų dalis, kurią sudaro vartojimui netinkamas produktas, yra suvartojama kaip II klasės pastovusis kapitalas. Vadinasi, lieka duoti apyskaitą dėl I klasės $4\,000c$. Tai yra padengiama iš I klasės nuosavo produkto = 6 000 arba, teisingiau sakant,= 6 000—2 000, nes šie 2 000 jau yra paversti pastoviuoju kapitalu II klasės reikalams.

Reikia pažymėti, kad skaičiai, aišku, yra laisvai pasirinkti, todėl ir santykis tarp I klasės pajamų vertės ir II klasės pastoviojo kapitalo vertės atrodo kaip laisvai pasirinktas santykis. Tačiau yra aišku, kad jei reprodukcijos procesas vyksta normaliai ir kitomis vienodomis sąlygomis, vadinasi, paliekant nuošalyje kaupimą, tai I klasės darbo užmokesčio, pelno ir rentos vertės suma turi būti lygi II klasės kapitalo pastoviosios dalies vertei. Priešingu atveju arba II klasė negalės padengti savo pastoviojo kapitalo, arba I klasė negalės paversti savo pajamų iš vartojimui netinkamos formos į vartojimui tinkamą formą.

Taigi metinio prekinio produkto vertė, lygiai taip pat kaip ir atskiros kapitalo sąnaudos prekinio produkto vertė bei kiekvienos atskiros prekės vertė susiskaido į dvi vertės sudėtines dalis: į vieną sudėtinę dalį *A*, kuri padengia avansuoto pastoviojo kapitalo vertę, ir į kitą sudėtinę dalį *B*, kuri pasireiškia pajamų forma kaip darbo užmokestis, pelnas ir renta. Pastaroji vertės sudėtinė dalis, *B*, yra pirmosios, *A*, priešybė ta prasme, kad *A*, kitoms sąlygoms esant vienodoms, 1) niekad neįgauna pajamų formos, 2) nuolat sugrįžta kapitalo forma, būtent, pastoviojo kapitalo forma. Tačiau ir antrojoje sudėtinėje dalyje, *B*, savo ruožtu glūdi priešybė. Pelnas ir renta turi bendro su darbo užmokesčiu ta prasme, kad visi trys sudaro pajamų formas. Nepaisant to, jie iš esmės skiriasi vienas nuo kito tuo, kad pelnas ir renta yra pridedamoji vertė, t. y. neapmokėtasis darbas, darbo užmokestis — apmokėtasis darbas. Produkto vertės dalis, kuri sudaro sunaudotą darbo užmokestį, t. y. padengia darbo užmokestį, ir kuri, tariant, kad atgaminimas vyksta tuo pačiu mastu ir tomis pačiomis sąlygomis, vėl virsta darbo užmokesčiu,— ši dalis įplaukia atgal pirmiausia kaip kintamasis kapitalas, kaip sudėtinė dalis kapitalo, kuris vėl turi būti avansuotas atgaminimui. Ši sudėtinė dalis funkcionuoja dvejopai. Iš pradžių ji egzistuoja kapitalo forma ir kaip tokia yra išmainoma į darbo jėgą. Darbininko rankose ji virsta pajamomis, kurias jis gauna parduodamas savo darbo jėgą, kaip pajamos išmainoma į pragyvenimo reikmenis ir suvartojama. Šis dvigubas procesas pasireiškia pinigų cirkuliacijai tarpininkaujant. Kintamasis kapitalas yra avansuojamas pinigais, išmokamas kaip darbo užmokestis. Tai yra pirmoji jo kaip kapitalo funkcija. Jis yra išmainomas į darbo jėgą ir virsta šios darbo jėgos pasireiškimu, darbu. Toks yra šis procesas kapitalistui. Bet, antra vertus, už šiuos pinigus darbininkai perka savo prekinio produkto dalį, kuri matuojama šiais pinigais, ir suvartoja ją kaip pajamas. Jei mes įsivaizduosime, jog pinigų cirkuliacijos nėra, tai dalis darbininko produkto turės kapitalisto rankose esančio kapitalo formą. Šią dalį jis avansuoja kaip kapitalą, duoda ją darbininkui už naują darbo jėgą, kai tuo tarpu darbininkas ją suvartoja kaip pajamas betarpiškai arba išmai-

nydamas ją į kitas prekes. Tuo būdu produkto vertės dalis, kuriai skirta reprodukcijoje virsti darbo užmokesčiu, pajamomis darbininkams, pirmiausia įplaukia atgal į kapitalisto rankas kapitalo, tiksliau sakant, kintamojo kapitalo forma. Ta aplinkybė, kad ji įplaukia atgal šia forma, yra esminė sąlyga tam, kad nuolat vis naujai būtų atgaminamas darbas kaip samdomasis darbas, gamybos priemonės kaip kapitalas ir pats gamybos procesas kaip kapitalistinis gamybos procesas.

Kad nesupainiotume klausimo, sudarydami nereikalingų sunkumų, turime skirti bendrąsias įplaukas [Rohertrag] ir grynąsias įplaukas [Reinertrag] nuo bendrųjų pajamų [Roheinkommen] ir grynųjų pajamų [Reineinkommen].

Bendrosios įplaukos arba bendrasis produktas yra visas atgamintasis produktas. Atėmus panaudotą, bet nesuvartotą pagrindinio kapitalo dalį, bendrųjų įplaukų arba bendrojo produkto vertė yra lygi gamybai avansuoto ir joje suvartoto pastoviojo ir kintamojo kapitalo vertei plius pridedamoji vertė, kuri pasidalija į pelną ir rentą. Arba jei nagrinėsime ne atskiro, bet viso visuomeninio kapitalo produktą, tai bendrosios įplaukos yra lygios medžiaginiams elementams, kurie sudaro pastovųjį ir kintamąjį kapitalą, plius medžiaginiai pridedamojo produkto elementai, kurie sudaro pelną ir rentą.

Bendrosios pajamos yra ta vertės dalis ir ja matuojama bendrojo produkto [Bruttoprodukts oder Rohprodukts] dalis, kuri lieka, atėmus visos produkcijos vertės dalį (ir ja matuojamą produkto dalį), padengiančią gamybai avansuotą ir joje suvartotą pastovųjį kapitalą. Vadinasi, bendrosios pajamos yra lygios darbo užmokesčiui (arba tai produkto daliai, kuri skirta pavirsti vėl į darbininko pajamas) + pelnas + renta. O grynosios pajamos yra pridedamoji verte, vadinasi, — pridedamasis produktas, liekąs atėmus darbo užmokestį ir sudarąs kapitalo realizuotą ir pasidalytiną su žemvaldžiais pridedamąją vertę ir ja matuojamą pridedamąjį produktą.

Mes matėme, kad kiekvienos atskiros prekės vertė ir kiekvieno atskiro kapitalo viso prekinio produkto vertė pasidalija į dvi dalis: viena, kuri padengia tik pastovųjį kapitalą, ir kita, kuri, — nors tam tikra jos dalis ir sugrįžta kaip kintamasis kapitalas, vadinasi, sugrįžta taip pat kapitalo *forma*, — vis dėlto visa yra skirta pavirsti bendrosiomis pajamomis ir įgauti formą darbo užmokesčio, pelno ir rentos, kurių suma sudaro bendrąsias pajamas. Toliau mes matėme, kad tas pat pastebima ir viso visuomenės metinio produkto vertės atžvilgiu. Skirtumas tarp atskiro kapitalisto produkto ir visuomenės produkto yra tik toks: atskiro kapitalisto požiūriu grynosios pajamos skiriasi nuo bendrųjų pajamų, nes pastarosios apima darbo užmokestį, o pirmosios jo neapima. O jei nagrinėsime visos visuomenės pajamas, tai nacionalines

pajamas sudaro darbo užmokestis plius pelnas, plius renta, t. y. bendrosios pajamos. Beje, ir tai yra vien abstrakcija, kadangi kapitalistinės gamybos sąlygomis visa visuomenė laikosi kapitalistinio požiūrio ir todėl grynosiomis pajamomis laiko tik tas pajamas, kurios pasidalija į pelną ir rentą.

Priešingai, fantazija, kaip ji, pvz., pasireiškia p. Sėjaus pažiūroje, kad nacijai visos įplaukos, visas bendrasis produktas, pavirsta grynosiomis įplaukomis arba nesiskiria nuo jų, vadinasi, kad šis skirtumas nacionaliniu požiūriu daugiau nebeegzistuoja, — ši fantazija tėra būtina ir kraštutinė išraiška absurdiškos dogmos, einančios per visą politinę ekonomiją nuo A. Smito laikų, kad prekių vertė galiausiai pasidalija į pajamas: į darbo užmokestį, pelną ir rentą[54].

Žinoma, kada yra kalbama apie kiekvieną atskirą kapitalistą, yra visiškai lengva suprasti tai, kad dalis jo produkto turi vėl virsti kapitalu (net paliekant nuošalyje reprodukcijos išplėtimą arba kaupimą), ir ne tik kintamuoju kapitalu, kurio paskirtis yra savo ruožtu vėl virsti darbininkų pajamomis, t. y. pajamų forma, bet ir pastoviuoju kapitalu, kuris niekad negali virsti pajamomis. Paprasčiausias gamybos proceso stebėjimas tai aiškiai parodo. Sunkumas prasideda tik tada, kai gamybos procesas yra nagrinėjamas aplamai ir ištisai. Vertę visos produkto dalies, kuri yra suvartojama kaip pajamos, darbo užmokesčio, pelno ir rentos forma (ir čia visai nesvarbu, ar tai yra individualinis ar gamybinis vartojimas), faktiškai, kaip rodo analizė, ištisai padengia vertės suma, kuri susideda iš darbo užmokesčio plius pelnas, plius renta, t. y. visa trejų pajamų vertė, nors šios produkto dalies vertė, lygiai kaip ir tos dalies vertė, kuri neįeina į pajamas, apima vertės dalį $= C$, lygią šiose dalyse esančio pastoviojo kapitalo vertei, vadinasi, prima facie [iš pirmo žvilgsnio] ji turi būti didesnė už pajamų vertę. Ši aplinkybė, kuri yra, iš vienos pusės, praktiškai nenuginčijamas faktas, iš antros pusės, toks pat nenuginčijamas teorinis prieštaravimas, sudaro sunkumą, nuo kurio lengviausiai išsisukama teigiant, kad prekės vertėje tik ta-

[54] Rikardo daro tokią labai vykusią pastabą apie paviršutinišką Sėjų: «Apie grynąjį ir bendrąjį produktą p. Sėjus sako štai ką: «Visa pagamintoji vertė yra bendrasis produktas; ši vertė, atėmus iš jos gamybos kaštus, yra grynasis produktas» (II t., 491 psl.). Vadinasi, grynojo produkto negali būti, nes gamybos kaštai, pagal p. Sėjų, susideda iš rentos, darbo užmokesčio ir pelno. 508 puslapyje jis sako: «Produkto vertė, gamybinio patarnavimo vertė, gamybos kaštų vertė, — visos jos yra panašios vertės, jei tik dalykai paliekami jų natūraliai eigai». Jeigu iš viso atimsime visa, tai nieko neliks» (*Ricardo:* «Principles», XXII skirsnis, 512 psl., pastaba [rus vert., 346 psl.]) Beje, kaip pamatysime toliau, ir Rikardo niekur nepaneigė Smito prekių kainos klaidingos analizės, būtent šios kainos suskaidymo į pajamų [Revenuen] verčių sumą. Rikardo negalvoja apie šios analizės klaidingumą ir savo tyrinėjimuose laiko ją teisinga, «abstrahuodamasis» nuo prekių vertės pastoviosios dalies. Kartkartėmis ir jis grįžta prie tos pačios koncepcijos.

riamai, atskiro kapitalisto požiūriu, yra kažkokia kita vertės dalis, kuri skiriasi nuo vertės dalies, egzistuojančios pajamų forma. Frazė: «Kas vienam atrodo kaip pajamos, antram yra kapitalas» atpalaiduoja nuo bet kokio tolesnio galvojimo. Kokiu būdu yra galimas senojo kapitalo padengimas, jei viso produkto vertė gali būti suvartota kaip pajamos; kokiu būdu kiekvieno atskiro kapitalo produkto vertė gali būti lygi trejų pajamų vertės sumai plius *C*, pastovusis kapitalas, o visa visų kapitalų produktų vertės suma lygi trejų pajamų vertės sumai plius 0,— visa tai, žinoma, šiuo atveju atrodo neišsprendžiama mįslė ir turi būti aiškinama tuo, kad analizė aplamai nepajėgia atskleisti paprastų kainos elementų, bet, priešingai, turi tenkintis sukimusi ydingajame rate ir uždavinio išsprendimo atidėliojimu iki begalybės. Tuo būdu tai, kas atrodo kaip pastovusis kapitalas, gali būti suskaidyta į darbo užmokestį, pelną ir rentą, o prekių vertes, kurios sudaro darbo užmokestį, pelną ir rentą, savo ruožtu apsprendžia darbo užmokestis, pelnas ir renta, ir taip toliau iki begalybės[55].

Iš pagrindų klaidinga dogma, kad prekių vertė galiausiai galinti būti suskaidyta į darbo užmokestį + pelnas + renta, yra dar ir taip išreiškiama, kad vartotojas galiausiai turįs apmokėti viso produkto visą vertę; arba dar — pinigų cirkuliacija tarp gamintojų ir vartotojų galiausiai turinti būti lygi pinigų cirkuliacijai tarp pačių gamintojų (Tukas); tai yra teiginiai, kurie yra taip pat neteisingi, kaip ir tas pagrindinis teiginys, kuriuo jie remiasi.

Sunkumai, kurie atveda į šią klaidingą ir prima facie [iš pat pradžių] absurdišką analizę, trumpai tariant, yra:

1) Tai, kad yra nesuprantamas pagrindinis santykis tarp pastoviojo ir kintamojo kapitalo, vadinasi, ir pridedamosios vertės prigimtis, o kartu ir visa kapitalistinio gamybos būdo bazė. Kapitalo kiekvieno atskiro produkto, kiekvienos atskiros prekės vertėje yra

[55] «Kiekvienoje visuomenėje kiekvienos prekės kaina galiausiai yra suvedama į vieną ar į kitą arba į visas šias tris dalis { t. y. darbo užmokestį, pelną, rentą}... Ketvirtoji dalis, kaip galėtume manyti, yra būtina fermerio kapitalui, jo darbinių gyvulių ir kitų žemės ūkio padargų nusidėvėjimui padengti. Bet reikia atsižvelgti į tai, kad bet kurio žemės ūkio įrankio, pvz., darbinio arklio, kaina savo ruožtu susideda iš tų pačių trijų dalių: rentos ir žemės, kurioje jis yra išaugintas, darbo, sunaudoto jam prižiūrėti ir išauginti, ir pelno, tenkančio fermeriui, kuris avansuoja tiek rentą už žemę, tiek ir užmokestį už darbą. Todėl nors grūdų kaina padengia tiek arklio kainą, tiek ir jo išlaikymo kaštus, vis dėlto visa kaina susiskaido betarpiškai arba galų gale į tas pačias tris dalis: rentą, darbą { reikia sakyti: darbo užmokestį } ir pelną» (*A. Smitas* [«Исследование о природе и причинах богатства народов», I t., Соцэкгиз, 1935, 47 ir 48 psl.]). Mes vėliau dar parodysime, kad A. Smitas pats jaučia visą šio išsisukinėjimo prieštaringumą ir nepakankamumą, nes tai tėra tik išsisukinėjimas, kai jis mus siunčia nuo Pontijaus pas Pilotą, niekur neparodydamas to tikrojo kapitalo įdėjimo, kur produkto kaina ultimately [galiausiai], be tolesnio progressus [atidėliojimo], be likučio susiskaido į šias tris dalis.

viena vertės dalis = pastovusis kapitalas, viena vertės dalis = kintamasis kapitalas (paverstas darbininkų darbo užmokesčiu) ir viena vertės dalis = pridedamoji vertė (kuri vėliau pasidalija į pelną ir rentą). Tad kaip yra galima, kad darbininkas už savo darbo užmokestį, kapitalistas už savo pelną, žemės savininkas už savo rentą gali pirkti prekes, kurių kiekvienoje yra ne tik viena iš šių sudėtinių dalių, bet visos trys, ir kaip yra galima, kad darbo užmokesčio, pelno ir rentos, vadinasi, trijų pajamų šaltinių, kartu paėmus, vertės suma gali nupirkti prekes, kurios sudaro visą šių pajamų gavėjų vartojimą, prekes, kuriose, be šių trijų vertės sudėtinių dalių, yra dar viena atliekama vertės sudėtinė dalis, būtent pastovusis kapitalas? Kaip jie gali už trijų dalių vertę nupirkti keturių dalių vertę?[56].

Analizę mes esame davę II knygoje, III skyriuje.

2) Tai, kad nesuprantamas būdas, kuriuo darbas, prijungdamas naują vertę, išlaiko senąją vertę nauja forma, nepagamindamas šios vertės iš naujo.

---

[56] Prudonas savo nesugebėjimą tai suprasti išreiškia tokia absurdiška formule: l'ouvrier ne peut pas racheter son propre produit [darbininkas negali išpirkti savo paties produkto] todėl, kad į jį įeina palūkanos, kurios prisideda prie prix-de-revient [gamybos kaštų]. Bet kaip jį pamoko p. Eženas Forkadas? «Jei Prudono prieštara būtų teisinga, ji paliestų ne tik profits du capital [kapitalo pelną], bet panaikintų patį pramonės egzistavimo galimumą. Jei darbininkas yra priverstas mokėti 100 už tai, už ką jis yra gavęs tik 80, jei darbo užmokestis pajėgia išpirkti tik tą produkto vertę, kurią jis pats yra į produktą įdėjęs, tai tada galima pasakyti, kad darbininkas nieko negali išpirkti, kad darbo užmokestis nieko negali apmokėti. Iš tikrųjų prix-de-revient [gamybos kaštuose] visada yra kažkas daugiau negu darbininko darbo užmokestis, o pardavimo kainoje — kažkas daugiau negu įmonininko pelnas, pvz., žaliavos kaina, kuri dažnai sumokama užsienyje .. Prudonas užmiršo nenutrūkstamą nacionalinio kapitalo augimą, jis užmiršo, kad šis augimas vyksta visų dirbančiųjų naudai, tiek įmonininkų, tiek ir darbininkų naudai» («Revue des Deux Mondes», 1848, 24 t., 998 psl.). Mes čia matome iš buržuazinio tuščiamintiškumo plaukiančio optimizmo pavyzdį labiausiai jį atitinkančia giliamintiškumo forma. Pirma, p. Forkadas mano, kad darbininkas negalėtų gyventi, jeigu jis negautų, be tos vertės, kurią jis pagamina, dar aukštesnės vertės, kai tuo tarpu, atvirkščiai, kapitalistinis gamybos būdas būtų neįmanomas, jeigu darbininkas tikrai gautų vertę, kurią jis pagamina. Antra, jis visai teisingai apibendrina tą sunkumą, kurį Prudonas yra iškėlęs tik ribotu požiūriu. Prekės kainoje yra perteklius ne tik virš darbo užmokesčio, bet taip pat virš pelno, būtent vertės pastovioji dalis. Tuo būdu ir kapitalistas, kaip mano Prudonas, negalėtų išpirkti prekių už savo pelną. Tad kaip Forkadas išsprendžia mįslę? Beprasmiška fraze apie kapitalo augimą. Taigi nuolatinį kapitalo augimą, be kita ko, patvirtina ir ta aplinkybė, kad prekių kainos analizė, kuri yra neįmanoma politekonomistui, jei kapitalas yra 100, pasidaro nebereikalinga, jei kapitalas yra 10 000. Ką pasakytume apie chemiką, kuris į klausimą: kuo paaiškinama, kad žemės ūkio produkte yra daugiau grynanglio negu pačioje dirvoje? — atsakytų: tai paaiškinama tuo, kad žemės ūkio produkcija nuolat auga. Geravalis noras rasti buržuaziniame pasaulyje geriausią iš visų galimų pasaulių atstoja vulgarioje ekonomijoje bet kurį tiesos meilės ir mokslinio tyrinėjimo siekimo reikalą.

3) Tai, kad nesuprantamas bendras reprodukcijos proceso sąryšis, kaip jis pasireiškia ne atskiro kapitalo, bet viso kapitalo atžvilgiu; kad nesuprantamas sunkumas, kokiu būdu produktas, kuriuo yra realizuojamas darbo užmokestis ir pridedamoji vertė, t. y. visa vertė, kurią yra sukūręs per vienerius metus visas naujai prijungtas darbas, gali padengti savo vertės pastoviąją dalį ir kartu dar gali būti suvestas į vien pajamų ribojamą vertę; toliau, kokiu būdu gamyboje suvartotas pastovusis kapitalas gali būti medžiagiškai ir pagal vertę padengtas nauju kapitalu, nors visa naujai prijungto darbo suma realizuojasi tik darbo užmokesčiu bei pridedamąja verte ir pilnutinai pasireiškia abiejų vertės suma. Pagrindinis sunkumas kaip tik ir yra išanalizuoti reprodukciją ir jos įvairių sudėtinių dalių santykį tiek jų daiktinio pobūdžio, tiek ir jų vertės santykių požiūriu.

4) Bet čia prisideda tolesnis sunkumas, kuris dar padidėja, kai tik įvairios pridedamosios vertės sudėtinės dalys viena kitos atžvilgiu pasireiškia kaip savarankiškos pajamos. Šį sunkumą sudaro tai, kad tvirti pajamų ir kapitalo apibrėžimai tarpusavyje keičiasi ir keičia savo vietą, vadinasi, atrodo tik kaip santykiniai apibrėžimai atskiro kapitalisto požiūriu, kurie vis dėlto turėtų išnykti nagrinėjant visą gamybos procesą. Pavyzdžiui, pastovųjį kapitalą gaminančios I klasės darbininkų ir kapitalistų pajamos padengia ir medžiagiškai ir vertės atžvilgiu vartojimo reikmenis gaminančios II klasės kapitalistų pastovųjį kapitalą. Taigi galima išvengti sunkumo įsivaizduojant, kad tai, kas vienam yra pajamos, kitam yra kapitalas, ir todėl šie apibrėžimai neturi nieko bendro su tikruoju prekės vertės sudėtinių dalių skirtingumu. Toliau, prekės, kurioms galų gale yra skirta sudaryti medžiaginius elementus, kuriems yra išleidžiamos pajamos, t. y. vartojimo reikmenis, pvz., vilnoniai verpalai, gelumbė, pereina per metus įvairias pakopas. Vienoje pakopoje jos sudaro pastoviojo kapitalo dalį, kitoje — jos yra suvartojamos individualiai, vadinasi, ištisai įeina į pajamas. Taigi galima kartu su A. Smitu vaizduotis, kad pastovusis kapitalas tėra tariamas prekės vertės elementas, kuris išnyksta bendrame sąryšyje. Toliau taip pat kintamasis kapitalas yra išmainomas į pajamas. Darbininkas už savo darbo užmokestį perka prekių dalį, kuri sudaro jo pajamas. Kartu jis tuo pačiu metu padengia kapitalistui piniginę kintamojo kapitalo formą. Pagaliau dalis produktų, kurie sudaro pastovųjį kapitalą, yra padengiama arba in natura [natūriniu pavidalu] arba per mainus tarp pačių pastoviojo kapitalo gamintojų; tai yra procesas, su kuriuo vartotojai neturi nieko bendro. Išleidžiant tai iš akių, gali atsirasti klaidinga pažiūra, kad vartotojų pajamos padengia visą produktą, vadinasi, ir vertės pastoviąją dalį.

5) Be painiavos, kurią sukelia verčių virtimas gamybos kainomis, atsiranda dar kita painiava, pridedamajai vertei virstant

įvairiomis atskiromis pajamų formomis, kurios yra savarankiškos viena kitos atžvilgiu ir priklauso įvairiems gamybos elementams,— virstant pelnu ir renta. Užmirštama, kad prekių vertės yra pagrindas ir kad šios prekių vertės susiskaidymas į atskiras sudėtines dalis ir tolesnis šių vertės sudėtinių dalių išsivystymas į pajamų formas, jų virtimas įvairių gamybos veiksnių įvairių savininkų santykiais su šiomis atskiromis vertės sudėtinėmis dalimis, jų pasiskirstymas tarp šių savininkų pagal tam tikras kategorijas ir titulus, visiškai nepakeičia nei to, kaip vertė yra apsprendžiama, nei paties dėsnio, kuris nulemia šį vertės apsprendimo procesą. Taip pat mažai vertės dėsnį pakeičia ta aplinkybė, kad pelno išsilyginimas, t. y. visos pridedamosios vertės pasiskirstymas tarp įvairių kapitalų, ir kliūtys, kurias iš dalies (absoliutinėje rentoje) sudaro žemės nuosavybė šio išsilyginimo kelyje, sąlygoja prekių reguliuojančių vidutinių kainų nukrypimą nuo jų individualinių verčių. Tai ir vėl veikia tik pridedamosios vertės prijungimą prie įvairių prekių kainų, bet nepanaikina pačios pridedamosios vertės ir visuminės prekių vertės kaip šių įvairių kainos sudėtinių dalių šaltinio.

Čia turime quid pro quo [painiavą], kurią mes nagrinėjame sekančiame skirsnyje ir kuri neišvengiamai yra susijusi su iliuzija, kad vertė kylanti iš savo pačios sudėtinių dalių. Būtent, visų pirma prekės vertės įvairios sudėtinės dalys įgauna pajamose savarankiškas formas, ir kaip tokios pajamos jos yra susiejamos su atskirais medžiaginiais gamybos elementais kaip su jų šaltiniais, užuot susiejus jas su prekės verte kaip su jų šaltiniu. Jos tikrai yra susiejamos su minėtais šaltiniais, bet ne kaip vertės sudėtinės dalys, o kaip pajamos, kaip vertės sudėtinės dalys, kurias gauna šios apibrėžtos gamybos agentų kategorijos: darbininkas, kapitalistas, žemės savininkas. Tačiau galima įsivaizduoti, kad šios vertės sudėtinės dalys neatsiranda susiskaidant prekės vertei, bet, atvirkščiai, sudaro ją tiktai susijungdamos viena su kita; tada ir atsiranda puikus ydingasis ratas: prekių vertė kyla iš darbo užmokesčio, pelno ir rentos vertės sumos, o darbo užmokesčio, pelno ir rentos vertę savo ruožtu vėl apsprendžia prekių vertė ir t. t.[57].

---

[57] «Medžiagoms, žaliavai ir gataviems gaminiams sunaudotas apyvartinis kapitalas pats susideda iš prekių, kurių būtinoji kaina yra sudaryta iš tų pačių elementų, vadinasi, priskirti šią apyvartinio kapitalo dalį prie būtinosios kainos sudėtinių elementų, nagrinėjant tam tikros šalies prekių visumą, reikštų įskaityti juos du kartus» (*Storchas:* «Cours d'Économie Politique», II, 140 psl.).— Šiais apyvartinio kapitalo elementais Štorchas supranta (pagrindinis kapitalas tėra pakeistinė apyvartinio kapitalo forma) vertės pastoviąją dalį. «Tiesa, darbininko darbo užmokestis, taip pat kaip ir įmonininko pelno dalis, kuri susideda iš darbo užmokesčių, žiūrint į juos kaip į dalį pragyvenimo reikmenų, savo ruožtu susideda iš prekių, kurios yra pirktos rinkos kaina ir kuriose taip pat yra darbo užmokesčiai, kapitalų rentos, žemės rentos ir įmonininko pelnas...

Esant normaliai reprodukcijos būklei, tik dalis naujai prijungto darbo yra sunaudojama pastoviojo kapitalo gamybai ir, vadinasi, jo padengimui; būtent, kaip tik ta dalis, kuri padengia pastovųjį kapitalą, sunaudotą vartojimo reikmenų, medžiaginių pajamų elementų gamyboje. Tai išsilygina tuo, kad nurodytoji pastovioji dalis nereikalauja iš II klasės papildomo darbo. Bet pastovusis kapitalas, kuris (jei nagrinėsime visą reprodukcijos procesą, į kurį, vadinasi, yra įjungtas ir anksčiau nurodytų I ir II klasių išsilyginimas) nėra naujai prijungto darbo produktas, nors šio produkto negalima būtų pagaminti be jo,— šis pastovusis kapitalas, nagrinėjant jį medžiaginiu požiūriu, reprodukcijos proceso metu yra veikiamas atsitiktinumų ir pavojų, kurie gali jį sumažinti. (Toliau, nagrinėjant jį vertės požiūriu, ir šiuo atžvilgiu jo vertė gali sumažėti, pasikeitus darbo gamybiniam pajėgumui; bet tai liečia tik atskirus kapitalistus.) Sutinkamai su tuo dalis pelno, kitaip tariant, pridedamosios vertės, todėl ir pridedamojo produkto, kurį (nagrinėjant jį vertės požiūriu) sudaro tik naujai prijungtasis darbas, yra panaudojama kaip draudimo fondas. Čia dalyko esmė nė kiek nepasikeičia dėl to, ar šį draudimo fondą valdo draudimo bendrovė kaip atskira įmonė, ar ne. Tai yra vienintelė pajamų dalis, kuri nėra suvartojama kaip pajamos ir nebūtinai panaudojama kaip kaupimo fondas. Ar ji faktiškai panaudojama kaip kaupimo fondas, ar tik padengia reprodukcijos trūkumus, tai priklauso nuo atsitiktinumo. Tai taip pat yra vienintelė pridedamosios vertės ir pridedamojo produkto, vadinasi, ir pridedamojo darbo dalis, kuri kartu su kaupimui, kitaip tariant, reprodukcijos proceso išplėtimui, panaudojama dalimi turi išlikti ir

---

šis konstatavimas tėra įrodymas, kad negalima suskaidyti būtinosios kainos į paprasčiausius jos elementus» (ten pat, pastaba).— Savo «Considérations sur la nature du revenu national» (Paris 1824) Štorchas, polemizuodamas su Sėjumi, tiesa, supranta visą absurdiškumą, į kurį atveda klaidinga prekių vertės analizė, kuri suskaido ją tik į pajamas, ir teisingai įvertina visą šių išvadų beprasmiškumą — ne atskiro kapitalisto, o nacijos požiūriu,— bet jis pats nepažengia nė žingsnio į priekį analizuodamas prix nécessaire [būtinąją kainą], apie kurią jis savo «Cours» pareiškia, kad būtinosios kainos negalima suskaidyti į jos tikruosius elementus, jei nenorima, tariamai žengiant į priekį, atidėlioti uždavinio išsprendimo iki begalybės. «Yra aišku, kad metinio produkto vertė pasidalija, iš vienos pusės, į kapitalą, iš antros pusės, į pelną ir kad kiekviena iš šių metinio produkto vertės dalių reguliariai perka produktus, kurie yra būtini nacijai tiek jos kapitalui išlaikyti, tiek ir jos vartojimo fondui atnaujinti (134, 135 psl.)... Ar gali ji (iš savo darbo gyvenanti valstiečio šeima) gyventi savo kluonuose ir arklidėse, maitintis savo sėkla ir gyvulių pašaru, rengtis savo darbinių gyvulių kailiais, džiaugtis tuo, kad turi žemės ūkio padargus? Pagal p. Sėjaus tezę, reikėtų teigiamai atsakyti į visus šiuos klausimus (135, 136 psl.)... Jei pripažinsime, kad nacijos pajamos yra lygios jos bendrajam produktui, kitaip tariant, kad iš jo nereikia išskaityti kapitalo, tai taip pat reikės pripažinti, kad ji gali negamybiškai suvartoti visą savo metinio produkto vertę, nė kiek nepakenkdama savo būsimosioms pajamoms (147 psl.). Produktai, kurie sudaro nacijos kapitalą, negali būti suvartojami» (150 psl.).

panaikinus kapitalistinį gamybos būdą. Žinoma, šis momentas numato, kad betarpiškų gamintojų reguliariai suvartojamos dalies neapribos jos dabartinis minimalus lygis. Be pridedamojo darbo išlaikyti tiems, kurie dėl savo amžiaus dar negali arba jau nebegali dalyvauti gamyboje, atkrinta bet kuris darbas išlaikyti tiems, kurie nedirba. Jei pažvelgsime į visuomenės atsiradimo pradžią, tai pamatysime, kad čia dar nėra pagamintų gamybos priemonių, vadinasi, nėra pastoviojo kapitalo, kurio vertė įeina į produktą ir kuris to paties masto reprodukcijos procese turi būti padengtas in natura [natūriniu pavidalu] produktu tokio dydžio, kokį apsprendžia jo vertė. Bet gamta čia betarpiškai duoda pragyvenimo reikmenis, kurių nereikia gaminti. Todėl ji palieka taip pat laukiniam žmogui, kuris turi patenkinti tik labai nedidelius poreikius, laiko ne tam, kad būtų galima panaudoti dar nesančias gamybos priemones naujai gamybai, bet tam, kad greta darbo, kurio reikia gamtoje esantiems pragyvenimo reikmenims pasisavinti, dar būtų naudojamas darbas kitiems gamtos produktams paversti gamybos priemonėmis: lanku, akmeniniu peiliu, valtimi ir t. t. Šis procesas, nagrinėjant jį tik medžiaginiu požiūriu, visiškai atitinka laukinių žmonių tarpe vykstantį procesą, kuriame pridedamasis darbas vėl virsta nauju kapitalu. Kaupimo procese nuolat vyksta tokio perteklinio darbo produkto virtimas kapitalu; ir ta aplinkybė, kad kiekvienas naujas kapitalas kyla iš pelno, rentos arba kitų pajamų formų, t. y. iš pridedamojo darbo, sukelia klaidingą pažiūrą, jog visa prekių vertė kylanti iš pajamų. Šis pelno pavirtimas atgal kapitalu, smulkiau jį analizuojant, parodo, atvirkščiai, kad papildomas darbas,— kuris visada pasireiškia pajamų forma,— nėra panaudojamas ankstesnei kapitalo vertei išlaikyti arba atgaminti, bet, jeigu jis nėra suvartojama kaip pajamos, sukuria naują papildomą kapitalą.

Visas sunkumas kyla iš to, kad visas naujai prijungtas darbas, jeigu jo sukurta vertė nėra suvedama į darbo užmokestį, atrodo kaip pelnas,— kurį čia suprantame kaip pridedamosios vertės forma aplamai,— t. y. kaip vertė, kuri nėra nieko kainavusi kapitalistui ir, vadinasi, tikrai neturi jam padengti nieko, ką jis yra avansavęs, jokio kapitalo. Todėl ši vertė egzistuoja laisvo, papildomo turto forma, trumpai tariant, atskiro kapitalisto požiūriu, jo pajamų forma. Bet šią naujai sukurtą vertę galima suvartoti tiek gamybiškai, tiek ir individualiai, tiek kaip kapitalą, tiek ir kaip pajamas. Iš dalies ji jau dėl savo natūralinės formos turi būti suvartota gamybiškai. Taigi yra aišku, kad kasmet prijungiamas darbas sukuria tiek kapitalą, tiek ir pajamas; tai ir pasirodo kaupimo procese. Bet kapitalui naujai pagaminti sunaudojama darbo jėgos dalis (vadinasi, analogiškai ta darbo dienos dalis, kurią laukinis žmogus sunaudoja ne maistui pasisavinti, bet pasigaminti įrankiui, kuriuo jis pasisavina maistą) todėl pasidaro nepastebima,

kad visas pridedamojo darbo produktas pirmiausia pasireiškia pelno forma,— apibrėžimas, kuris iš tikrųjų neturi nieko bendro su pačiu šiuo pridedamuoju produktu ir teliečia privatinį kapitalisto santykį su jo inkasuota pridedamąja verte. Iš tikrųjų darbininkų sukuriama pridedamoji vertė susiskaido į pajamas ir kapitalą, t. y. į vartojimo reikmenis ir papildomas gamybos priemones. Bet ankstesnis, iš praeitų metų likęs pastovusis kapitalas (išskyrus tą dalį, kuri yra sugadinta ir, vadinasi, pro tanto [atitinkamai] sunaikinta, kitaip tariant, jeigu ankstesnis kapitalas neturi būti atgamintas,— o tokie reprodukcijos proceso sutrikimai priklauso draudimo sferai), nagrinėjant jo vertės požiūriu, nėra atgaminamas naujai prijungtu darbu.

Toliau mes matome, kad dalis naujai prijungto darbo yra nuolat absorbuojama suvartoto pastoviojo kapitalo reprodukcijos ir padengimo procese, nors šis naujai prijungtas darbas susiskaido tik į pajamas: darbo užmokestį, pelną ir rentą. Bet čia išleidžiama iš akių, 1) kad dalis šio darbo produkto vertės *nėra* šio naujai prijungto darbo produktas, bet jau egzistavęs ir suvartotas pastovusis kapitalas; kad todėl ta produkto dalis, kurią sudaro ši vertės dalis, taip pat nevirsta pajamomis, bet padengia in natura šio pastoviojo kapitalo gamybos priemones; 2) kad vertės dalis, kuria tikrai pasireiškia šis naujai prijungtas darbas, nėra suvartojama in natura kaip pajamos, bet padengia pastovųjį kapitalą kitoje sferoje, kur ji virsta tokia natūraline forma, kuria ji gali būti suvartota kaip pajamos, bet kuri savo ruožtu ir vėl nėra vien naujai prijungto darbo produktas.

Jei reprodukcija vyksta nekintamu mastu, tai kiekvienas suvartotas pastoviojo kapitalo elementas turi būti padengtas in natura nauju atitinkamos rūšies egzemplioriumi, kuris turi būti vienodas, jei ne kiekio ir formos, tai veiksmingumo atžvilgiu. Jei darbo gamybinis pajėgumas lieka toks kaip ir anksčiau, tai šis natūralinis padengimas apima padengimą tos pačios vertės, kokią yra turėjęs ankstesnės formos pastovusis kapitalas. Bet jei darbo gamybinis pajėgumas padidėja tiek, kad tuos pačius medžiaginius elementus galima atgaminti mažesniu darbu, tai mažesnioji produkto vertės dalis gali visiškai padengti in natura pastoviąją dalį. Tokiu atveju arba perteklius gali būti panaudotas naujam papildomam kapitalui sukurti, arba didesnei produkto daliai gali būti suteikta vartojimo reikmenų forma, arba gali būti sumažintas pridedamasis darbas. Priešingai, jei darbo gamybinis pajėgumas sumažės, tai senajam kapitalui padengti reikės didesnės produkto dalies; pridedamasis produktas sumažės.

Pelno arba aplamai bet kurios pridedamosios vertės formos pavertimas atgal kapitalu parodo,—jei mes abstrahuosimės nuo istoriškai apibrėžtos ekonominės formos ir į šį pavertimą kapitalu žiūrėsime tik kaip į paprastą naujų gamybos priemonių

sukūrimą,— kad vis dar tebėra ta būklė, kai darbininkas, neskaitant darbo, skirto betarpiškiems pragyvenimo reikmenims įsigyti, sunaudoja ir darbą gamybos priemonėms gaminti. Pelno pavertimas kapitalu reiškia tik tai, kad dalis perteklinio darbo yra sunaudojama naujoms, papildomoms gamybos priemonėms pagaminti. Kad tai įvyksta tokia forma, kur pelnas paverčiamas kapitalu, reiškia tik tai, kad ne darbininkas, bet kapitalistas disponuoja pertekliniu darbu. Kad šis perteklinis darbas turi pradžioje išeiti stadiją, kurioje jis pasireiškia kaip pajamos (tuo tarpu, pvz., laukinių tarpe jis pasireiškia kaip perteklinis darbas, betarpiškai skirtas gamybos priemonių gamybai), reiškia tik tai, kad šį darbą arba jo produktą pasisavina tas, kuris nedirba. Bet tai, kas iš tikrųjų paverčiama kapitalu — tai nėra pelnas kaip toks. Pridedamosios vertės pavertimas kapitalu reiškia tik tai, kad kapitalistas individualiai nesuvartoja pridedamosios vertės ir pridedamojo produkto kaip pajamų. Tai, kas iš tikrųjų šiuo būdu paverčiama kapitalu, yra vertė, sudaiktintas darbas, arba produktas, kurį betarpiškai sudaro ši vertė arba į kurį ji yra išmainoma, pirma paverčiant ją pinigais. Ir tada, kai pelnas paverčiamas atgal kapitalu, naujojo kapitalo šaltinis yra ne ši konkreti pridedamosios vertės forma, ne pelnas. Čia pridedamoji vertė tik paverčiama iš vienos formos į kitą. Bet ne šis vienos formos pakeitimas į kitą padaro ją kapitalu. Kaip kapitalas dabar funkcionuoja prekė ir jos vertė. Bet ta aplinkybė, kad prekės vertė nėra apmokėta, — tik todėl ji ir pasidaro pridedamąja verte, — visiškai neturi reikšmės darbo sudaiktinimui, pačiai vertei.

Klaidingas supratimas pasireiškia įvairiomis formomis. Pavyzdžiui, manant, kad prekėse, iš kurių susideda pastovusis kapitalas, taip pat yra darbo užmokesčio, pelno ir rentos elementai. Arba: tai, kas vienam yra pajamos, kitam yra kapitalas, ir todėl tai yra tik subjektyviniai santykiai. Pavyzdžiui, verpyklos savininko verpaluose yra vertės dalis, kuri sudaro jam pelną. Vadinasi, audimo fabriko savininkas, pirkdamas verpalus, realizuoja verpyklos savininko pelną, bet jam pačiam šie verpalai tėra dalis jo pastoviojo kapitalo.

Be to, kas jau anksčiau buvo išaiškinta kalbant apie pajamų ir kapitalo santykį, čia reikia pažymėti: tai, kas vertės požiūriu įeina kartu su verpalais kaip sudėtinė dalis į audimo fabriko savininko kapitalą, yra verpalų vertė. Kaip pačiam verpyklos savininkui šios vertės dalys pasiskirsto į kapitalą ir pajamas, kitaip tariant, į apmokėtąjį ir neapmokėtąjį darbą,— tai neturi jokios reikšmės tam momentui, kuris apsprendžia pačios prekės vertę (jei paliksime nuošalyje pasikeitimus, kuriuos sąlygoja vidutinis pelnas). Bet čia vis dar slypi įsivaizdavimas, kad pelnas, aplamai pridedamoji vertė, yra perteklius virš prekės vertės, kuris

susidaro tik dėl priedo, savitarpio apgavystės, pasipelnymo perleidžiant prekę. Jeigu yra apmokama prekės gamybos kaina arba net jos vertė, tai, suprantama, yra apmokamos ir prekės vertės sudėtinės dalys, kurios jos pardavėjui pasireiškia pajamų forma. Apie monopolines kainas čia, žinoma, nekalbama.

Antra vertus, yra visiškai teisinga, kad prekių sudėtinės dalys, iš kurių susideda pastovusis kapitalas, gali būti suvedamos, kaip ir kiekviena kita prekės vertė, į vertės dalis, kurios gamintojams ir gamybos priemonių savininkams susiskaido į darbo užmokestį, pelną ir rentą. Čia tėra kapitalistine forma išreikštas tas faktas, kad kiekviena prekės vertė tėra prekėje esančio visuomeniškai būtino darbo matas. Bet jau pirmojoje knygoje buvo parodyta, kad tai nė kiek netrukdo bet kurio kapitalo prekiniam produktui susiskaidyti į atskiras dalis, kurių viena sudaro vien kapitalo pastoviąją dalį, antra — kapitalo kintamąją dalį ir trečia — tik pridedamąją vertę.

Štorchas išreiškia ir daugelio kitų nuomonę, sakydamas: «Į produktus, kurie turi būti parduoti ir kurie sudaro nacionalines pajamas, politinėje ekonomijoje reikia žiūrėti dvejopai: kaip į vertes individų atžvilgiu ir kaip į gėrybes nacijos atžvilgiu; nes nacijos pajamos yra nustatomos ne taip, kaip atskiro individo pajamos, pagal jų vertę, bet pagal jų naudingumą arba pagal tuos poreikius, kuriuos jos gali patenkinti» («Considérations sur le revenu national», 19 psl.).

Pirma, visiškai klaidinga abstrakcija yra žiūrėti į naciją, kurios gamybos būdas remiasi verte ir, toliau, yra organizuotas kapitalistiniais pagrindais, kaip į visuminį organizmą [Gesamtkörper], kuris dirba tik nacionaliniams poreikiams patenkinti.

Antra, panaikinus kapitalistinį gamybos būdą, bet išlaikius visuomeninę gamybą, vertės nustatymas lieka vyraujantis [vorherrschend] ta prasme, kad darbo laiko reguliavimas ir visuomeninio darbo paskirstymas tarp įvairių gamybos grupių, pagaliau visa tai apimanti buhalterija pasidaro svarbesni negu kada nors anksčiau.

PENKIASDEŠIMTASIS SKIRSNIS

KONKURENCIJOS SUKURIAMA REGIMYBĖ

Jau buvo parodyta, kad prekių vertė arba visos jų vertės reguliuojama gamybos kaina susiskaido į:

1) Vertės dalį, padengiančią pastovųjį kapitalą arba atstovaujančią ankstesniajam darbui, kuris, gaminant prekę, buvo sunaudotas gamybos priemonių forma; trumpai tariant, į vertę arba kainą gamybos priemonių, įėjusių į prekės gamybos procesą. Čia mes visada turime galvoje ne atskiras prekes, o prekinį kapitalą, t. y. tą formą, kurią sudaro kapitalo produktas per tam tikrą laiko tarpą, pvz., per vienerius metus; atskira prekė tėra prekinio kapitalo elementas, kuris, be to, pagal savo vertę susiskaido analogiškai į tas pačias sudėtines dalis.

2) Vertės dalį, sudarančią kintamąjį kapitalą, kuris matuoja darbininko pajamas ir pavirsta darbininkui jo darbo užmokesčiu; vadinasi, pastarąjį darbininkas yra atgaminęs šios kapitalo vertės kintamosios dalies pavidalu; trumpai tariant, į vertės dalį, kuri atstovauja apmokėtajai darbo daliai, darbo, kuris prekės gamyboje yra naujai prijungtas prie pirmosios pastoviosios vertės dalies.

3) Pridedamąją vertę, t. y. į prekinio produkto vertės dalį, kuri atstovauja neapmokėtam arba pridedamajam darbui. Ši pastaroji vertės dalis savo ruožtu įgauna savarankiškas formas, kurios kartu yra pajamų formos: kapitalo pelno formą (palūkanos už kapitalą kaip tokį ir įmonininko pelnas už kapitalą kaip funkcionuojančio kapitalo) ir formą žemės rentos, kurią gauna gamybos procese dalyvaujančios [mitwirkenden] žemės savininkas, 2 ir 3 punkte minimos sudėtinės dalys, t. y. ta vertės sudėtinė dalis, kuri visada įgauna pajamų formą — darbo užmokesčio (žinoma, tik po to, kai pastarasis pirma yra išėjęs kintamojo kapitalo formą), pelno ir rentos pavidalu,— skiriasi nuo 1 punkte minimos pastoviosios sudėtinės dalies tuo, kad į ją yra suvedama visa ta vertė, kurioje susidaiktina prie šios pastoviosios dalies, prie prekės gamybos priemonių naujai prijungtas darbas. Paliekant nuošalyje vertės pastoviąją dalį, bus teisinga teigti, kad prekės vertė, kuri atstovauja naujai prijungtam darbui, visada susiskaido į tris dalis, sudarančias tris pajamų formas — į darbo užmokestį, pelną

ir rentą[58], kurių atitinkamus vertės dydžius, t. y. tas atitinkamas dalis, kurias šie dydžiai sudaro visoje vertėje, apsprendžia skirtingi, specifiški, anksčiau išdėstyti dėsniai. Bet būtų klaidinga teigti priešingai, kad darbo užmokesčio vertė, pelno norma ir rentos norma yra savarankiški vertę sudarantieji elementai, kuriuos sujungiant yra gaunama — paliekant nuošalyje pastoviąją sudėtinę dalį,— prekės vertė; kitaip tariant, klaidinga būtų teigti, kad jos sudaro prekių vertės arba gamybos kainos komponentines sudėtines dalis[59].

Skirtumas čia yra pastebimas tuojau pat.

Tarkime, kad 500 dydžio kapitalo produkto vertė yra $400_c + 100_v + 150_m = 650$; 150_m savo ruožtu susiskaido į 75 pelno + 75 rentos. Toliau, nereikalingiems sunkumams išvengti tarkime, kad tai yra vidutinės sudėties kapitalas, tad jo gamybos kaina sutampa su jo verte; sutapimas, kuris visada gali įvykti, jeigu į šio atskiro kapitalo produktą gali būti žiūrima kaip į jo dydį atitinkančios viso kapitalo dalies produktą.

Čia darbo užmokestis, kuris matuojamas kintamuoju kapitalu, sudaro 20% avansuotojo kapitalo; pridedamoji vertė, skaičiuojant visam kapitalui, yra 30%, būtent 15% pelno ir 15% rentos. Visa ta prekės vertės sudėtinė dalis, kurioje yra sudaiktintas naujai prijungtasis darbas, yra lygi $100_v + 150_m = 250$. Jos dydis nepriklauso nuo tos aplinkybės, kad jį susiskaido į darbo užmokestį, pelną ir rentą. Šių dalių santykis mums parodo, kad darbo jėga, už kurią yra sumokėta 100 pinigais, sakykime, 100 sv. st., yra patiekusi darbo kiekį, kuris pasireiškia 250 sv. st. pinigų suma.

---

[58] Prie kapitalo pastoviosios dalies prijungtai vertei susiskaidžius į darbo užmokestį, pelną ir žemės rentą, gaunamos, savaime suprantama, vertės dalys. Žinoma, galima vaizduotis jas egzistuojant betarpiškame produkte, kuris atstovauja šiai vertei, t. y. betarpiškame produkte, kurį yra pagaminę tam tikros atskiros gamybos sferos, pvz., verpyklų darbininkai ir kapitalistai, vadinasi, verpaluose. Bet iš tikrųjų šis produktas joms atstovauja ne daugiau ir ne mažiau negu kuri nors kita prekė, negu kuri nors kita tos pačios vertės medžiaginio turto sudėtinė dalis. Juk praktiškai darbo užmokestis yra sumokamas pinigais, tai yra gryna vertės išraiška; tas pat yra teisinga palūkanų ir rentos atžvilgiu. Ir iš tikrųjų, kapitalistui jo produkto pavertimas gryna vertės išraiška turi didelę reikšmę; šis pavertimas jau numatomas vykstant pačiam paskirstymui. Ar šios vertės pavirsta atgal į tą patį produktą, į tą pačią prekę, kurią gaminant jos yra atsiradusios, ar darbininkas vėl nuperka dalį jo betarpiškai pagaminto produkto, ar jis perka kito ir kokybiškai skirtingo [andersgearteter] darbo produktą — visa tai neturi nieko bendro su nagrinėjamuoju klausimu. Ponas Rodbertus visai be reikalo rodo uolumą šiuo klausimu.

[59] «Pakanka konstatuoti, kad ta pati bendra taisyklė, kuri reguliuoja žaliavų ir manufaktūros prekių vertę, galioja taip pat ir metalų atžvilgiu; jų vertė priklauso ne nuo pelno normos, ne nuo darbo užmokesčio normos, ne nuo rentos, kuri yra mokama už kasyklas, bet nuo viso darbo kiekio, kuris yra reikalingas metalui gauti ir jam pristatyti į rinką». (*Rikardo:* «Principles etc.», III skirsnis, 77 psl. [rus. vert. 78 psl.]).

Iš to mes matome, kad darbininkas yra atlikęs $1^1/_2$ karto daugiau pridedamojo darbo, palyginti su darbu, kuris atliktas sau pačiam. Jei darbo diena buvo 10 valandų, tai jis yra dirbęs 4 valandas sau ir 6 valandas kapitalistui. Taigi darbas darbininkų, kuriems yra sumokėta 100 sv. st., pasireiškia 250 sv. st. piniginė verte. Išskyrus šią 250 sv. st. vertę, nėra nieko kito, ką reikėtų dalyti tarp darbininko ir kapitalisto, tarp kapitalisto ir žemės savininko. Tokia yra visa vertė, naujai prijungta gamybos priemonių vertei, kuri yra lygi 400. Todėl 250 dydžio prekės vertė, kuri yra pagaminta nurodytu būdu ir kurią apsprendžia joje sudaiktinto darbo kiekis, sudaro ribą tiems dividendams, kuriuos darbininkai, kapitalistas ir žemės savininkas gali iš šios vertės gauti pajamų — darbo užmokesčio, pelno ir rentos — forma.

Tarkime, kad kapitalas, turintis tokią pat organinę sudėtį, t. y. tokį pat panaudotos gyvosios darbo jėgos ir paleisto veikti pastoviojo kapitalo santykį, yra priverstas mokėti 150 sv. st. vietoj 100 sv. st. už tokią pat darbo jėgą, kuri paleidžia veikti 400 dydžio pastovųjį kapitalą; tarkime, toliau, kad pridedamoji vertė taip pat pasidalija kitokiu santykiu į pelną ir rentą. Kadangi mes tariame, jog šiuo atveju 150 sv. st. kintamasis kapitalas paleidžia veikti tokią pat darbo masę, kokią anksčiau paleisdavo veikti 100 sv. st. kapitalas, tai naujai pagamintoji vertė būtų, kaip ir anksčiau, = =250 ir viso produkto vertė, kaip ir anksčiau, = 650, bet mes tada turėtume $400_c + 150_v + 100_m$; ir šie 100_m pasidalytų, sakykime, į 45 pelno ir 55 rentos. Proporcija, kuria visa naujai pagamintoji vertė dabar pasiskirsto į darbo užmokestį, pelną ir rentą, būtų visai kitokia; visai kitoks būtų ir viso avansuoto kapitalo dydis, nors jis paleidžia veikti tik tokią pat visuminę darbo masę, kaip ir anksčiau. Darbo užmokestis sudarytų $27^3/_{11}\%$, pelnas — $8^2/_{11}\%$, renta — 10% avansuoto kapitalo; vadinasi, visa pridedamoji vertė būtų kiek didesnė kaip 18%.

Pakilus darbo užmokesčiui, pasikeistų neapmokėtos viso darbo dalies dydis ir kartu pridedamosios vertės dydis. Esant dešimties valandų darbo dienai, darbininkas dabar turėtų dirbti 6 valandas sau ir tik 4 valandas kapitalistui. Pasikeistų taip pat pelno ir rentos santykis; sumažėjusi pridedamoji vertė būtų dalijama tarp kapitalisto ir žemės savininko kitokia proporcija. Pagaliau dėl to, kad pastoviojo kapitalo vertė būtų likusi nepasikeitusi, o avansuoto kintamojo kapitalo vertė būtų padidėjusi, sumažėjusi pridedamoji vertė pasireikštų dar labiau sumažėjusia bendrojo pelno norma [Bruttoprofitrate]; pastarąja mes čia suprantame visos pridedamosios vertės santykį su visu avansuotu kapitalu.

Darbo užmokesčio vertės, pelno normos ir rentos normos pasikeitimai, koks bebūtų šių dalių santykį reguliuojančių dėsnių poveikis, gali įvykti tik tose ribose, kurias nustato naujai sukurtos prekių vertės dydis =250. Išimtis galėtų būti tik tuo atveju, jei

renta remtųsi monopoline kaina. Tai nė kiek nepakeistų dėsnio, bet tik padarytų nagrinėjimą sudėtingesnį. Nes jei mes šiuo atveju imtume nagrinėti vien produktą, tai pastebėtume tik pridedamosios vertės pasiskirstymo pasikeitimą; o jei mes imtume nagrinėti paties produkto santykinę vertę, palyginti su kitomis prekėmis, tai mes konstatuotume tik tą skirtumą, kad dalis prekių pridedamosios vertės būtų perkelta į šią specifinę prekę.

Trumpai pakartojame:

Produkto vertė	Naujoji vertė	Pridedamosios vertės norma	Bendrojo pelno norma
Pirmasis atvejis: $400_c + 100_v + 150_m = 650$	250	150%	30%
Antrasis atvejis: $400_c + 150_v + 100_m = 650$	250	$66^2/_3$%	$18^2/_{11}$%

Visų pirma pridedamoji vertė sumažėtų vienu savo ankstesnio dydžio trečdaliu, nuo 150 iki 100. Pelno norma sumažėtų kiek daugiau negu vienu trečdaliu, nuo 30 iki 18%, nes sumažėjusi pridedamoji vertė dabar turi būti apskaičiuojama padidėjusiam avansuotam visuminiam kapitalui. Bet ji sumažėtų toli gražu ne tokiu santykiu, kaip pridedamosios vertės norma. Ši pastaroji nuo $\frac{150}{100}$ sumažėtų iki $\frac{100}{150}$, t. y. nuo 150 iki $66^2/_3$%, o pelno norma sumažėtų tik nuo $\frac{150}{500}$ iki $\frac{100}{550}$, arba nuo 30 iki $18^2/_{11}$%. Tuo būdu pelno norma sumažėja santykinai daugiau negu pridedamosios vertės masė, bet mažiau negu jos norma. Toliau pasirodo, kad produktų vertės, kaip ir jų masės, lieka nepasikeitusios, jeigu yra panaudojamas toks pat darbo kiekis, nors avansuotas kapitalas, padidėjus jo kintamajai sudėtinei daliai, yra padidėjęs. Šis avansuoto kapitalo padidėjimas, žinoma, labai juntamai atsilieptų kapitalistui, steigiančiam naują įmonę. Bet visos reprodukcijos požiūriu kintamojo kapitalo padidėjimas tereiškia viena — kad didesnė dalis vertės, kuri yra naujai sukurta naujai prijungtu darbu, virsta darbo užmokesčiu ir, vadinasi, pirmiausia kintamuoju kapitalu, užuot pavirtusi pridedamąja verte ir pridedamuoju produktu. Vadinasi, produkto vertė lieka nepasikeitusi, nes ją, iš vienos pusės, apriboja pastoviojo kapitalo vertė = 400, iš antros pusės — skaičius 250, kuris atstovauja naujai prijungtam darbui. Bet abu šie dydžiai liko nepasikeitę. Šis produktas, jeigu jis vėl įeitų į pastovųjį kapitalą, atstovautų šiame vertės dydyje tai pačiai vartojamosios vertės masei, kaip ir anksčiau; vadinasi, ta pati pastoviojo kapitalo elementų masė išlaikytų tą pačią vertę. Kitaip būtų tada, jeigu darbo užmokestis pakiltų ne todėl, kad darbininkas pradėtų gauti

didesnę savo paties darbo dalį, bet jeigu jis pradėtų gauti didesnę savo darbo dalį todėl, kad būtų sumažėjęs darbo našumas. Tokiu atveju visa vertė, kuria pasireiškia toks pat apmokėtojo ir neapmokėtojo darbo kiekis, liktų nepasikeitusi; bet produkto masė, kuri atstovauja šiam darbo kiekiui, sumažėtų ir, vadinasi, padidėtų kiekvienos atitinkamos produkto dalies kaina, nes kiekviena tokia dalis dabar atstovautų didesniam darbo kiekiui. Padidėjęs darbo užmokestis — 150 atstovautų ne didesniam produkto kiekiui negu ankstesnis darbo užmokestis — 100; sumažėjusi pridedamoji vertė — 100 atstovautų tik $^2/_3$ tokio produkto, $66^2/_3\%$ tos vartojamųjų verčių masės, kuri anksčiau pasireiškė kaip 100. Siuo atveju pabrangtų ir pastovusis kapitalas, jeigu į jį įeitų šis produktas. Bet tai nebūtų darbo užmokesčio pakilimo pasekmė. Atvirkščiai, darbo užmokesčio pakilimas būtų prekių pabrangimo pasekmė ir to paties darbo kiekio sumažėjusio našumo pasekmė. Čia atsiranda iliuzija, kad darbo užmokesčio pakilimas pabranginąs produktą; iš tikrųjų, šis pakilimas čia yra ne priežastis, bet rezultatas prekių vertės pasikeitimo, kuris įvyksta dėl darbo našumo sumažėjimo.

Jeigu, atvirkščiai, kitoms sąlygoms esant vienodoms,— t. y., tariant, kad tam pačiam sunaudoto darbo kiekiui atstovauja, kaip ir anksčiau, 250,— pakiltų arba sumažėtų šio darbo panaudotų gamybos priemonių vertė, tai ir tos pačios produktų masės vertė pakiltų arba sumažėtų tuo pačiu dydžiu. $450_c + 100_v + 150_m$ duoda produkto vertę = 700, o $350_c + 100_v + 150_m$ duoda tos pačios produkto masės vertės tik 600 vietoj ankstesnių 650. Vadinasi, kai didėja arba mažėja avansuotas kapitalas, kuris paleidžia veikti tokį pat darbo kiekį, tada, kitoms sąlygoms esant vienodoms, didėja arba mažėja produkto vertė,— jeigu avansuotasis kapitalas didėja arba mažėja todėl, kad pasikeičia kapitalo pastoviosios dalies vertės dydis. Atvirkščiai, ji nesikeičia, jei avansuotasis kapitalas didėja arba mažėja todėl, kad pasikeičia kapitalo kintamosios dalies vertės dydis, nesikeičiant darbo gamybiniam pajėgumui. Pastoviojo kapitalo vertės padidėjimo arba sumažėjimo nekompensuoja joks priešingas judėjimas. O kintamojo kapitalo vertės padidėjimą arba sumažėjimą, nesikeičiant darbo našumui, kompensuoja atvirkščias pridedamosios vertės judėjimas, tad kintamojo kapitalo vertė plius pridedamoji vertė, t. y. vertė, kurią darbas iš naujo prijungia gamybos priemonėms ir kuri yra iš naujo sukurta produkte, lieka nepasikeitusi.

Priešingai, jei kintamojo kapitalo vertės arba darbo užmokesčio padidėjimas arba sumažėjimas yra prekių pabrangimo arba jų kainos kritimo pasekmė, t. y. įdėjus tam tikrą kapitalą panaudoto darbo našumo sumažėjimo arba padidėjimo pasekmė, tai ši aplinkybė veikia produkto vertę. Bet darbo užmokesčio pakilimas arba kritimas čia yra ne priežastis, o tik pasekmė.

Jei, priešingai, anksčiau nurodytajame pavyzdyje, pastoviajam kapitalui = 400_c nesikeičiant, 100_v+150_m pasikeistų į 150_v+ $+100_m$, t. y. jei kintamasis kapitalas padidėtų todėl, kad sumažėtų darbo gamybinis pajėgumas ne šioje atskiroje gamybos šakoje, pvz., medvilnės verpime, bet, sakykime, žemės ūkyje, kuris teikia darbininkui maisto produktus,— vadinasi, todėl, kad pabrangtų šie maisto produktai, tai produkto vertė nepasikeistų. 650 dydžio vertė dabar, kaip ir anksčiau, pasireikštų ta pačia medvilninių verpalų mase.

Iš to, kas anksčiau pasakyta, toliau išeina štai kas: jei dėl ekonomijos ir t. t. sumažėja pastoviojo kapitalo sąnaudos tose gamybos šakose, kurių produktai įeina į darbininkų vartojimą, tai tokia aplinkybė gali sukelti darbo užmokesčio sumažėjimą tokiu pat laipsniu, kaip ir tiesioginis paties panaudoto darbo našumo padidėjimas, nes tai atpigina darbininko pragyvenimo reikmenis,— vadinasi, gali sukelti pridedamosios vertės padidėjimą; taigi pelno norma čia padidėtų dėl dviejų priežasčių: pirma, dėl to, kad sumažėja pastoviojo kapitalo vertė ir, antra, dėl to, kad padidėja pridedamoji vertė. Nagrinėdami pridedamosios vertės virtimą pelnu, mes tarėme, kad darbo užmokestis nesumažėja, bet lieka pastovus, nes mes ten turėjome išnagrinėti pelno normos svyravimus nepriklausomai nuo pridedamosios vertės normos kitimo. Be to, ten mūsų išdėstyti dėsniai yra bendro pobūdžio, jie liečia taip pat ir tuos kapitalo įdėjimus, kurių produktai neįeina į darbininko vartojimą, vadinasi, kurių produkto vertės kitimas nedaro įtakos darbo užmokesčiui.

Taigi atsiskyrimas ir susiskaidymas tos vertės, kurią kasmet naujai panaudotas darbas naujai prijungia gamybos priemonėms arba pastoviajai kapitalo daliai,— šios naujai sukurtos vertės atsiskyrimas ir jos susiskaidymas į įvairias pajamų formas: į darbo užmokestį, pelną ir rentą, nė kiek nepakeičia pačios vertės ribos, tos vertės sumos, kuri pasiskirsto tarp šių įvairių kategorijų; lygiai taip pat, kaip ir šių atskirų dalių santykio pasikeitimas negali pakeisti šių dalių sumos, šio duoto vertės dydžio. Duotasis skaičius 100 visada lieka toks pat, ar jis susiskaido į 50+50, ar į 20+70+10, ar į 40+30+30. Tą produkto vertės dalį, kuri susiskaido į šias pajamas, lygiai taip pat kaip kapitalo vertės pastoviąją dalį, apsprendžia prekių vertė, t. y. kiekvienu konkrečiu atveju jose sudaiktinto darbo kiekis. Tuo būdu, pirma, yra žinoma prekių vertės masė, kuri pasidalija į darbo užmokestį, pelną ir rentą,— vadinasi, yra žinoma šių prekių vertės atskirų dalių sumos absoliuti riba. Antra, kai dėl pačių atskirų kategorijų, tai jų vidutinės ir reguliuojančios ribos taip pat yra žinomos. Darbo užmokestis sudaro tokio jų apribojimo bazę. Jį, iš vienos pusės, reguliuoja gamtos dėsnis; jo

minimalią ribą apsprendžia fizinis minimumas pragyvenimo reikmenų, kurie yra būtini darbininkui jo darbo jėgai palaikyti ir atgaminti, — vadinasi, apsprendžia tam tikras prekių kiekis. Šių prekių vertę apsprendžia joms atgaminti reikalingas darbo laikas ir kartu ta prie gamybos priemonių naujai prijungiamo darbo dalis arba ta darbo dienos dalis, kurią darbininkas panaudoja šių būtinųjų pragyvenimo reikmenų vertės ekvivalentui pagaminti ir atgaminti. Pavyzdžiui, jeigu jo vienos dienos pragyvenimo reikmenų vidutinė vertė yra lygi 6 valandoms vidutinio darbo, tai jis turi vidutiniškai dirbti sau 6 valandas per dieną. Tikroji jo darbo jėgos vertė nukrypsta nuo šio fizinio minimumo; ji yra skirtinga priklausomai nuo klimato ir visuomeninio išsivystymo lygio; ji priklauso ne tik nuo fizinių, bet ir nuo istoriškai išsivysčiusių visuomeninių poreikių, kurie pasidaro antrąja prigimtimi. Bet kiekvienoje šalyje tam tikru konkrečiu laikotarpiu šis reguliuojantis vidutinis darbo užmokestis yra duotas dydis. Tuo būdu visų kitų pajamų vertė turi ribą. Ji visada yra lygi vertei, kurioje įsikūnija visa darbo diena (kuri čia sutampa su vidutine darbo diena, nes ji apima visą darbo masę, kurią paleidžia veikti visas visuomeninis kapitalas), minus ta jos dalis, kuri įsikūnija darbo užmokestyje. Taigi jos ribą sudaro riba tos vertės, kuria pasireiškia neapmokėtasis darbas, t. y. šio neapmokėtojo darbo kiekis. Jei tos darbo dienos dalies, kurią darbininkas sunaudoja savo darbo užmokesčio vertei atgaminti, kraštutinė riba yra fizinis jo darbo užmokesčio minimumas, tai kitos darbo dienos dalies — tos, kuri atstovauja jo pridedamajam darbui, vadinasi, ir tos vertės dalies, kuri išreiškia pridedamąją vertę, — riba yra fizinis darbo dienos maksimumas, t. y. tas visuminis kiekvienos dienos darbo laiko kiekis, kurį darbininkas aplamai gali duoti, tariant, kad jis išlaiko ir atgamina savo darbo jėgą. Kadangi šiame nagrinėjime yra kalbama apie pasiskirstymą tos vertės, kuri atstovauja visam per vienerius metus naujai prijungtam darbui, tai čia į darbo dieną galima žiūrėti kaip į pastovų dydį ir mes jį tokį imame nepriklausomai nuo to, daug ar mažai jis nukrypsta nuo savo fizinio maksimumo. Tuo būdu absoliuti riba tos vertės dalies, kuri sudaro pridedamąją vertę ir kuri susiskaido į pelną bei žemės rentą, yra duota; ją apsprendžia darbo dienos neapmokėtos dalies perviršis, palyginti su visos darbo dienos apmokėtąja dalimi, vadinasi, ta viso produkto vertės dalis, kurioje šis pridedamasis darbas realizuojasi. Jei pelnu pavadinsime, kaip aš tai esu padaręs, pridedamąją vertę, aprėžtą jos ribomis ir apskaičiuotą visam avansuotam kapitalui, tai šis pelnas, pastarąjį nagrinėjant jo absoliutaus dydžio požiūriu, yra lygus pridedamajai vertei ir, vadinasi, jo ribos yra taip pat dėsningai nustatytos, kaip ir pridedamosios vertės ribos. Bet pelno normos lygis taip pat yra dydis, įstatytas į tam tikras ribas, kurias apsprendžia prekių vertė. Jis yra visos pridedamo-

sios vertės santykis su visu gamybai avansuotu visuomeniniu kapitalu. Jei šis kapitalas = 500 (sakykime, milijonų), o pridedamoji vertė = 100, tai 20% yra absoliuti pelno normos riba. Visuomeninio pelno pasiskirstymas sutinkamai su šia norma tarp kapitalų, įdėtų į įvairias gamybos sferas, sukuria nuo prekių verčių nukrypstančias gamybos kainas, kurios ir yra tikrai reguliuojančios vidutinės rinkos kainos. Bet šis nukrypimas nepanaikina nei to, kad kainas apsprendžia vertės, nei dėsningų pelno ribų. Jei prekės vertė yra lygi jos pagaminimui sunaudotam kapitalui *k* plius joje esanti pridedamoji vertė, tai prekės gamybos kaina dabar yra lygi jos pagaminimui sunaudotam kapitalui *k* plius pridedamoji vertė, kuri tenka šiai prekei sutinkamai su bendrąja pelno norma, pvz., 20% kapitalo, avansuoto šios prekės pagaminimui, įskaitant tiek tikrai sunaudotą, tiek ir tik panaudotą kapitalą. Bet patį šį 20% priedą apsprendžia viso visuomeninio kapitalo sukurta pridedamoji vertė ir jos santykis su kapitalo verte; kaip tik todėl jis yra 20%, bet ne 10 arba 100. Tuo būdu verčių virtimas gamybos kainomis nepanaikina pelno ribų, bet tik pakeičia pelno pasiskirstymą tarp įvairių atskirų kapitalų, iš kurių susideda visuomeninis kapitalas,— paskirsto jį tarp jų tolygiai, proporcingai tai vertės daliai, kurią kiekvienas iš jų sudaro visame kapitale. Rinkos kainos pakyla aukščiau ir krinta žemiau šios reguliuojančios gamybos kainos, bet šie svyravimai panaikina vienas kitą. Jeigu išnagrinėsime ilgesnį laiko tarpą apimančias kainų lenteles, palikdami nuošalyje tuos atvejus, kai dėl darbo gamybinio pajėgumo pasikeitimo pasikeičia tikroji prekių vertė, taip pat tuos atvejus, kai gamybos procesą sutrikdo kokios nors gamtinės arba visuomeninės nelaimės, tai mus nustebins, pirma, palyginti siauros nukrypimų ribos ir, antra, tas reguliarumas, kaip tokie nukrypimai išsilygina. Mes čia rasime tą patį reguliuojančių vidutinių dydžių viešpatavimą, kurį Ketlė nurodė visuomeniniuose reiškiniuose. Jei prekių verčių išsilyginimas į gamybos kainas nesusiduria su jokiomis kliūtimis, tai renta yra diferencinė renta, t. y. ją riboja išsilyginimas to pridėtinio pelno, kurį reguliuojanti gamybos kaina duotų tam tikrai kapitalistų daliai ir kurį dabar pasisavina žemės savininkas. Vadinasi, čia renta randa savo tam tikrą vertės ribą tuose individualinių pelno normų nukrypimuose, kurie atsiranda todėl, kad gamybos kainas reguliuoja bendroji pelno norma. Jei žemės nuosavybė kliudo prekių vertėms išsilyginti į gamybos kainas ir pasisavina sau absoliutinę rentą, tai šią pastarąją apriboja žemės ūkio produktų vertės perteklius virš jų gamybos kainos, kitaip tariant, juose esančios pridedamosios vertės perteklius virš pelno normos, kuri tenka kapitalams sutinkamai su bendrąja pelno norma. Šis skirtumas čia sudaro ribą rentos, kuri, kaip ir anksčiau, vėl tėra tam tikra duotos ir prekėse esančios pridedamosios vertės dalis.

Pagaliau, jei pridedamosios vertės išsilyginimas į vidutinį pelną susidurtų įvairiose gamybos sferose su kliūtimis dirbtinių arba natūralių monopolių pavidalu ir, konkrečiai imant, žemės nuosavybės monopolio pavidalu, kitaip tariant, pasidarytų galima monopolinė kaina, viršijanti monopolio veikiamų prekių gamybos kainą ir jų vertę, tai vis dėlto tai nepanaikintų prekių vertės nustatomų ribų. Monopolinė tam tikrų prekių kaina tik perkeltų dalį kitų prekių gamintojų pelno į prekes, turinčias monopolinę kainą. Pridedamosios vertės pasiskirstyme tarp įvairių gamybos sferų netiesiogiai įvyktų vietinio pobūdžio sutrikimas, bet toks sutrikimas nepakeistų pačios pridedamosios vertės ribos. Jei tokią monopolinę kainą turinti prekė įeitų į darbininko būtinojo vartojimo reikmenų skaičių, ji padidintų darbo užmokestį ir kartu sumažintų pridedamąją vertę, jei darbininkui, kaip ir anksčiau, būtų apmokama visa jo darbo jėgos vertė. Tokia prekė galėtų sumažinti darbo užmokestį žemiau darbo jėgos vertės, bet tik tada, kai darbo užmokestis viršija savo fizinio minimumo ribą. Šiuo atveju monopolinė kaina būtų mokama tik išskaitant iš realiojo darbo užmokesčio (t. y. iš sumos vartojamųjų verčių, kurias darbininkai gauna už tam tikrą darbo kiekį) ir iš kitų kapitalistų pelno. Ribos, kuriose monopolinė kaina gali pažeisti normalų prekių kainų reguliavimą, būtų tvirtai apibrėžtos ir galėtų būti tiksliai apskaičiuojamos.

Vadinasi, kaip naujai prijungiamos ir aplamai į pajamas susiskaidančios prekių vertės pasiskirstymas randa savo konkrečias ir reguliuojančias ribas santykyje tarp būtinojo ir pridedamojo darbo, tarp darbo užmokesčio ir pridedamosios vertės, lygiai taip pat pačios pridedamosios vertės pasidalijimas į pelną ir žemės rentą randa savo ribas dėsniuose, kurie reguliuoja pelno normų išsilyginimą. Vykstant pasidalijimui į palūkanas ir įmonininko pelną, jų abiejų, kartu paėmus, ribas sudaro vidutinis pelnas. Jis duoda tą apibrėžtą vertės dydį, kurio ribose šis pasidalijimas turi įvykti ir tegali įvykti. Tam tikra proporcija, kuria vyksta pasidalijimas, čia yra atsitiktinio pobūdžio, t. y. ją apsprendžia vien konkurencijos sąlygos. Tuo tarpu kai kitais atvejais paklausos ir pasiūlos pusiausvyra panaikina rinkos kainų nukrypimus nuo jų reguliuojančių vidutinių kainų, t. y. panaikina konkurencijos įtaką, čia pusiausvyra yra vienintelis apsprendžiantis veiksnys. Bet kodėl? Todėl, kad tas pats gamybos veiksnys, kapitalas, turi paskirstyti jam atitenkančią pridedamosios vertės dalį tarp dviejų to paties gamybos veiksnio savininkų. Bet ta aplinkybė, kad čia nėra tam tikros dėsningos ribos vidutinio pelno pasidalijimui, nepanaikina šio pelno kaip prekės vertės dalies ribos,— taip pat kaip įmonės pelno ribų nepaliečia tas faktas, kad du jos associés [dalininkai] dėl kurių nors išorinių aplinkybių pasidalija šį pelną nevienodomis dalimis.

Vadinasi, jei ta prekės vertės dalis, kuri atstovauja prie gamybos priemonių vertės naujai prijungtam darbui, pasidalija į skirtingas dalis, kurios po to pajamų pavidalu įgauna savarankiškas viena kitos atžvilgiu formas [Gestalten], tai iš to dar nieku būdu neišeina, kad į darbo užmokestį, pelną ir žemės rentą reikia žiūrėti kaip į sudaromuosius elementus, kurių sujungimas arba suma sąlygoja pačių prekių reguliuojančios kainos (natural price, prix nécessaire [natūralinė kaina, būtinoji kaina]) atsiradimą; tuo būdu ne prekės vertė — atėmus iš jos vertės pastoviąją dalį — būtų pradinė vienybė, kuri pasidalija į nurodytąsias tris dalis, bet, atvirkščiai, kiekvienos šių trijų dalių kaina būtų nustatoma savarankiškai ir, tik sudėję šiuos tris nepriklausomus dydžius, mes gautume prekės kainą. Iš tikrųjų prekės vertė yra iš anksto duotas dydis, ji yra darbo užmokesčio, pelno ir rentos, kokie bebūtų santykiniai jų dydžiai, visos vertės suma. Bet pagal anksčiau minėtą klaidingą supratimą darbo užmokestis, pelnas ir renta yra trys savarankiški vertės dydžiai, kurių visuminis dydis sudaro, apriboja ir apsprendžia prekės vertės dydį.

Pirmiausia yra aišku, kad jei darbo užmokestis, pelnas ir renta konstituotų prekių kainą, tai toks momentas vienodai liestų tiek prekės vertės pastoviąją dalį, tiek ir kitą jos dalį, kurią sudaro kintamasis kapitalas ir pridedamoji vertė. Taigi į šią pastoviąją dalį tokiu atveju būtų galima visiškai nekreipti dėmesio, nes prekių, iš kurių ji susideda, vertė lygiai taip pat būtų suvedama į darbo užmokesčio, pelno ir rentos vertės sumą. Kaip jau buvo parodyta, ši pažiūra neigia net tai, kad tokia vertės pastovioji dalis egzistuoja.

Toliau yra aišku, kad čia išnyksta bet kokia vertės sąvoka. Telieka kainos supratimas ta prasme, kad darbo jėgos, kapitalo ir žemės savininkams yra sumokama tam tikra pinigų suma. Bet kas yra pinigai? Pinigai nėra daiktas, o tam tikra vertės forma, vadinasi, vėl numato vertę. Taigi tarkime, kad tam tikras aukso arba sidabro kiekis yra sumokamas už šiuos gamybos elementus arba mintyse yra prilyginamas šiam kiekiui. Bet juk auksas ir sidabras (ir apsišvietęs ekonomistas didžiuojasi tuo, kad jis tai yra supratęs) patys yra prekės, kaip ir visos kitos prekės. Vadinasi, aukso ir sidabro kainą taip pat apsprendžia darbo užmokestis, pelnas ir renta. Vadinasi, mes negalime darbo užmokestį, pelną ir rentą apibrėžti tuo, kad jie yra prilyginami tam tikram aukso ir sidabro kiekiui, nes šio aukso ir sidabro vertė, kuria kaip savo ekvivalentu jie turi būti įvertinti, pirma turi būti įvertinta kaip tik jais nepriklausomai nuo aukso ir sidabro, t. y. nepriklausomai nuo bet kurios prekės vertės, prekės, kuri pati kaip tik yra nurodytų trijų veiksnių produktas. Taigi sakyti, jog darbo užmokesčio, pelno ir rentos vertę sudaro tai, kad jie yra lygūs tam tikram aukso ir

sidabro kiekiui, tereikštų sakyti, kad jie yra lygūs tam tikram darbo užmokesčio, pelno ir rentos kiekiui.

Imkime visų pirma darbo užmokestį. Nes ir šiuo požiūriu reikia pradėti nuo darbo. Kaipgi yra apsprendžiama reguliuojančioji darbo užmokesčio kaina, ta kaina, apie kurią svyruoja jos rinkos kainos?

Tarkime, kad ją apsprendžia darbo jėgos paklausa ir pasiūla. Bet apie kokią darbo jėgos paklausą čia kalbama? Apie kapitalo reiškiamą paklausą. Taigi darbo jėgos paklausa yra tas pat kaip kapitalo pasiūla. Norėdami kalbėti apie kapitalo pasiūlą, visų pirma turime žinoti, kas yra kapitalas. Iš ko susideda kapitalas? Imkime paprasčiausią jo pasireiškimą [Erscheinung]: iš pinigų ir prekių. Bet pinigai tėra prekės forma. Vadinasi, iš prekių. Bet prekių vertę, pagal prielaidą, pirmiausia apsprendžia šias prekes pagaminusio darbo kaina, darbo užmokestis. Darbo užmokestis čia yra prielaida ir į jį yra žiūrima kaip į prekių kainos sudaromąjį elementą. Vadinasi, šią kainą turi apspręsti darbo jėgos pasiūlos santykis su kapitalu. Paties kapitalo kaina yra lygi kainai tų prekių, iš kurių jis susideda. Kapitalo reiškiama darbo jėgos paklausa yra lygi kapitalo pasiūlai. O kapitalo pasiūla yra lygi tam tikrą kainą turinčių prekių sumos pasiūlai, ir šią kainą visų pirma reguliuoja darbo kaina, o darbo kaina savo ruožtu yra lygi tai prekės kainos daliai, iš kurios susideda kintamasis kapitalas, kurį gauna darbininkas mainais už savo darbą; o kainą prekių, iš kurių susideda šis kintamasis kapitalas, vėl apsprendžia pirmiausia darbo kaina; nes prekių kainą apsprendžia darbo užmokesčio, pelno ir rentos kaina. Vadinasi, norėdami nustatyti darbo užmokestį, mes negalime remtis kapitalu kaip prielaida, nes paties kapitalo vertė yra nustatoma dalyvaujant darbo užmokesčiui.

Be to, čia nieko nepadeda mums ir konkurencijos pritraukimas. Konkurencija verčia darbo rinkos kainas kilti arba kristi. Bet tarkime, kad darbo paklausa ir pasiūla padengia viena kitą. Kas tada apspręs darbo užmokestį? Konkurencija. Bet juk mes kaip tik tarėme, kad konkurencija daugiau nebeapsprendžia, kad dėl jos abiejų priešingai nukreiptų jėgų pusiausvyros ji nustoja veikusi. Juk mes kaip tik norime rasti darbo užmokesčio natūralinę kainą, t. y. ne tą darbo kainą, kurią reguliuoja konkurencija, bet, atvirkščiai, tą, kuri reguliuoja konkurenciją.

Nieko kito nelieka, kaip būtinąją darbo kainą apibrėžti būtinaisiais darbininko pragyvenimo reikmenimis. Bet šie pragyvenimo reikmenys yra prekės, kurios turi kainą. Taigi darbo kainą apsprendžia būtinųjų pragyvenimo reikmenų kaina, o pragyvenimo reikmenų, kaip ir visų kitų prekių kainą pirmiausia apsprendžia darbo kaina. Vadinasi, pragyvenimo reikmenų kainos apsprendžiamą darbo kainą apsprendžia darbo kaina. Darbo kaina apsprendžia pati save. Kitaip tariant, mes nežinome, kas apsprendžia darbo kainą. Darbas

čia aplamai turi kainą, nes jis laikomas preke. Taigi, norėdami kalbėti apie darbo kainą, mes turime žinoti, kas aplamai yra kaina. Bet kas yra kaina aplamai, mes kaip tik šiuo būdu ir nesužinosime.

Bet tarkime, kad mes tokiu paguodžiančiu būdu esame apibrėžę darbo būtinąją kainą. Bet kaip yra su vidutiniu pelnu, su kiekvieno kapitalo pelnu, kuris normaliomis sąlygomis sudaro antrąjį prekės kainos elementą. Vidutinį pelną turi apspręsti vidutinė pelno norma; bet kaip yra apsprendžiama ši pastaroji? Vykstant konkurencijai tarp kapitalistų? Bet ši konkurencija jau numato pelno buvimą. Ji numato skirtingas pelno normas, vadinasi, ir skirtingą pelną tiek tose pačiose, tiek ir skirtingose gamybos šakose. Konkurencija gali veikti pelno normą tik tada, kai ji veikia prekių kainas. Konkurencija gali pasiekti tik tai, kad gamintojai tos pačios gamybos sferos ribose parduotų savo prekes vienodomis kainomis, o skirtingosę gamybos sferose — kainomis, kurios duoda jiems vienodą pelną, vienodą proporcingą priedą prie prekės kainos, kurią iš dalies jau yra apsprendęs darbo užmokestis. Todėl konkurencija gali tik išlyginti pelno normos skirtumus. Kad būtų galima išlyginti nevienodas pelno normas, pelnas kaip prekių kainos elementas turi jau būti. Konkurencija jo nesukuria. Ji pelną padidina arba sumažina, bet nesukuria to lygio, kuris susidaro, kai tik išsilyginimas tikrai yra įvykęs. Ir kai mes kalbame apie būtinąją pelno normą, mes norime sužinoti kaip tik tą pelno normą, kuri nepriklauso nuo konkurencijos judėjimo ir kuri savo ruožtu reguliuoja konkurenciją. Vidutinė pelno norma atsiranda tada, kai susidaro tarpusavyje konkuruojančių kapitalistų jėgų pusiausvyra. Konkurencija gali sukurti šią pusiausvyrą, bet ne tą pelno normą, kuri atsiranda šios pusiausvyros pagrindu. Kodėl tada, kai tokia pusiausvyra yra pasiekta, bendroji pelno norma = 10 arba 20 arba 100%? Dėl konkurencijos? Bet, kaip tik atvirkščiai, konkurencija yra pašalinusi priežastis, kurios sukelia nukrypimus nuo 10 arba 20 arba 100%. Ji yra nulėmusi tokią prekių kainą, kuriai esant kiekvienas kapitalas duoda vienodą pelną proporcingai savo dydžiui. Bet paties šio pelno dydis nepriklauso nuo konkurencijos. Pastaroji vis iš naujo tik suveda visus nukrypimus į šį dydį. Vienas žmogus konkuruoja su kitais, ir konkurencija verčia jį parduoti savo prekes ta pačia kaina, kokia parduoda šie kiti. Bet kodėl ši kaina yra 10 arba 20 arba 100?

Taigi nelieka nieko kito kaip tik skelbti, kad pelno norma, todėl ir pelnas, nesuprantamu būdu atsiranda kaip priedas prie prekės kainos, kurią iki šiol apspręsdavo darbo užmokestis. Si pelno norma turi būti konkretus dydis — štai vienintelis dalykas, kurį mums pasako konkurencija. Bet mes tai žinojome ir anksčiau, kalbėdami apie bendrąją pelno normą, apie pelno «būtinąją kainą».

Nėra jokio reikalo iš naujo nagrinėti šią beprasmišką samprotavimų eigą žemės rentos atžvilgiu. Ir šiaip yra aišku, kad ji, kiek nors nuosekliau jos laikantis, pelną ir rentą teparodo kaip visiškai nesuprantamiems dėsniams veikiant atsirandantį priedą prie prekių kainos, kurią visų pirma apsprendžia darbo užmokestis. Trumpai tariant, konkurencija turi išaiškinti visas ekonomistų nesąmones, kai tuo tarpu, atvirkščiai, ekonomistai turėtų išaiškinti konkurenciją.

Paliekant nuošalyje tą fantaziją, kad pelną ir rentą kaip kainos sudėtines dalis sukurianti cirkuliacija, t. y. kad jos kylančios iš pardavimo,— o cirkuliacija negali duoti nieko tokio, kas jai pačiai pirmiau nebuvo duota,— reikalas tiesiog atrodo šitaip:

Tarkime, kad darbo užmokesčio apsprendžiama prekės kaina = =100; pelno norma — 10% darbo užmokesčio ir renta — 15% darbo užmokesčio. Tokiu atveju darbo užmokesčio, pelno ir rentos sumos apsprendžiama prekės kaina = 125. Šis 25 dydžio priedas negali atsirasti iš prekės pardavimo. Nes visi, kurie parduoda vienas kitam prekes, parduoda už 125 tai, kas kiekvienam iš jų kainavo 100 dydžio darbo užmokestį; rezultatas gaunamas toks pat, kaip ir tuo atveju, jeigu jie visi parduotų po 100. Taigi ši operacija turi būti išnagrinėta nepriklausomai nuo cirkuliacijos proceso.

Jei trys asmenys dalijasi pačią prekę, kuri dabar kainuoja 125,— ir dalykas nė kiek nepasikeis, jei kapitalistas iš pradžių parduos prekę už 125, o po to sumokės darbininkui 100, sau pačiam 10 ir žemės savininkui 15,— tai darbininkas gaus $^4/_5$=100 vertės ir produkto. Kapitalistas gaus $^2/_{25}$ vertės ir produkto, o žemės rentos gavėjas — $^3/_{25}$. Pardavęs už 125 vietoj 100, kapitalistas atiduoda darbininkui tik $^4/_5$ to produkto, kurį sudaro darbininko darbas. Taigi rezultatas būtų visiškai toks pat, jeigu jis duotų darbininkui 80, pasilikdamas 20, iš kurių 8 tektų jam ir 12 žemės rentos gavėjui. Tada jis būtų pardavęs prekę pagal jos vertę, nes iš tikrųjų kainos priedai yra padidėjimai, nepriklausantieji nuo prekės vertės, kurią, laikantis ankstesnės prielaidos, apsprendžia darbo užmokesčio vertė. Tuo būdu toks momentas aplinkiniu keliu atveda į tai, kad, esant tokiam supratimui, žodžiai «darbo užmokestis», 100 — reiškia produkto vertę, t. y. pinigų sumą, kuri atstovauja šiam apibrėžtam darbo kiekiui, bet kad ši vertė vis tik skiriasi nuo realiojo darbo užmokesčio ir, vadinasi, palieka tam tikrą perteklių. Bet šis perteklius čia yra gaunamas su nominalaus kainos priedo pagalba. Tuo būdu, jei darbo užmokestis būtų 110 vietoj 100, tai pelnas turėtų būti = 11 ir žemės renta = 16$^1/_2$, vadinasi, prekės kaina = 137$^1/_2$. Tačiau tai santykio nepakeistų. Bet kadangi dalijimas visada būtų realizuojamas nominaliai pridedant tam tikrus procentus prie darbo užmokesčio, tai kaina kiltų ir kristų kartu su darbo užmokesčiu. Darbo užmokestis čia pra-

džioje yra prilyginamas prekės vertei ir po to vėl atskiriamas nuo jos. Bet iš tikrųjų tokiu beprasmišku aplinkiniu keliu prieiname prie to, kad prekės vertę apsprendžia prekėje esantis darbo kiekis, o darbo užmokesčio vertę — būtinųjų pragyvenimo reikmenų kaina, o vertės perteklius virš darbo užmokesčio sudaro pelną ir rentą.

Prekių vertės susiskaidymas, atėmus jų gaminimui sunaudotų gamybos priemonių vertę, šios prekiniame produkte sudaiktinto darbo kiekio apsprendžiamos vertės sumos susiskaidymas į tris sudėtines dalis, kurios po to įgauna kaip darbo užmokestis, pelnas ir žemės renta savarankiškų ir viena nuo kitos nepriklausančių pajamų formų išvaizdą, — šis susiskaidymas visiškai iškreiptu pavidalu pasirodo visų matomame kapitalistinės gamybos paviršiuje, vadinasi, ir jos paveiktų agentų pažiūrose.

Tarkime, kad visa kokios nors prekės vertė = 300, iš jų 200 yra jos gaminimui sunaudotų gamybos priemonių, arba pastoviojo kapitalo elementų, vertė. Taigi lieka 100 kaip suma naujos vertės, kuri yra prijungta šiai prekei jos gamybos procese. Ši nauja vertė — 100 yra visa, ką galima padalyti į tris pajamų formas. Jei darbo užmokestis = x, pelnas = y, žemės renta = z, tai šiuo atveju suma $x+y+z$ visada bus lygi 100. Bet pramonininkų, pirklių ir bankininkų supratimu, kaip ir vulgariųjų ekonomistų supratimu, tai įvyksta visai kitaip. Jiems ne prekės vertė, atėmus jos gaminimui sunaudotų gamybos priemonių vertę, yra lygi 100, kuris po to susiskaido į x, y ir z. Priešingai, jiems prekės kaina susideda tik iš darbo užmokesčio, pelno ir rentos vertės dydžių, kurie yra apsprendžiami nepriklausomai nuo prekės vertės ir nepriklausomai vienas nuo kito, vadinasi, x, y ir z yra duoti ir yra apsprendžiami kiekvienas savarankiškai ir tik iš šių dydžių sumos, kuri gali būti mažesnė arba didesnė už 100, yra gaunamas pačios prekės vertės dydis kaip šių sudėtinių dalių, sudarančių jos vertę, sudėties rezultatas. Toks quid pro quo [painiava] yra neišvengiamas dėl to, kad:

Pirma, prekės vertės sudėtinės dalys pasireiškia viena kitos atžvilgiu kaip savarankiškos pajamos, kurios kaip tokios yra susijusios su trimis visiškai vienas nuo kito skirtingais gamybos veiksniais: darbu, kapitalu ir žeme, ir todėl atrodo, kad jos kyla iš šių pastarųjų. Darbo jėgos, kapitalo ir žemės nuosavybė yra ta priežastis, dėl kurios šios įvairios prekių vertės sudėtinės dalys atitenka atitinkamiems savininkams ir todėl virsta jiems pajamomis. Bet vertė neatsiranda iš virtimo pajamomis, ji jau turi būti pirma, negu ji gali virsti pajamomis, įgauti šį pavidalą. Įspūdis, kad vyksta atvirkščiai, sustiprėja tuo labiau todėl, kad šių trijų dalių santykinį dydį viena kitos atžvilgiu apsprendžia skirtingi dėsniai, kurių ryšys su pačia prekių verte ir ta aplinkybė, kad jie yra vertės apribojami, anaiptol neiškyla į paviršių.

Antra: kaip jau matėme, bendras darbo užmokesčio pakilimas arba sumažėjimas, sukeldamas, kitoms sąlygoms esant vienodoms, bendrosios pelno normos judėjimą priešinga kryptimi, pakeičia įvairių prekių gamybos kainas, vienas iš jų pakelia, o kitas sumažina priklausomai nuo kapitalo vidutinės sudėties atitinkamose gamybos sferose. Tuo būdu čia, bent kai kuriose gamybos sferose, patiriame, kad vidutinė prekės kaina kyla didėjant darbo užmokesčiui ir krinta jam mažėjant. Bet «nepatiriame», kad nuo darbo užmokesčio nepriklausanti prekių vertė slapta reguliuoja šiuos pasikeitimus. O jeigu darbo užmokesčio pakilimas yra vietinio pobūdžio, jeigu jis įvyksta tik atskirose gamybos sferose veikiant ypatingoms sąlygoms, tai gali įvykti atitinkamas nominalus šių prekių kainų pakilimas. Toks vienos rūšies prekių santykinės vertės pakilimas, palyginti su santykine verte kitų prekių, kurioms darbo užmokestis lieka nepasikeitęs, yra tokiu atveju tiktai reakcija prieš vietinį tolygumo pažeidimą pasiskirstant pridedamajai vertei tarp įvairių gamybos sferų, priemonė išlyginti atskiroms pelno normoms į bendrąją normą. «Patyrimas», kuris čia yra įgyjamas, vėl pasireiškia tuo, kad kainą apsprendžia darbo užmokestis. Taigi patyrimas abiem atvejais parodo viena,— kad darbo užmokestis apsprendžia prekių kainas. Tai, ko patyrimas neparodo, yra šio priklausomumo slapta priežastis. Toliau: vidutinę darbo kainą, t. y. darbo jėgos vertę, apsprendžia būtinųjų pragyvenimo reikmenų gamybos kaina. Jei pastaroji pakyla arba sumažėja, tai pakyla arba sumažėja ir pirmoji. Patyrimas čia vėl parodo, jog yra ryšys tarp darbo užmokesčio ir prekių kainos; bet priežastis gali būti pasekmė, o pasekmė priežastis, ir tai įvyksta rinkos kainų judėjime, kur darbo užmokesčio pakilimas virš jo vidutinio lygio atitinka su klestėjimo laikotarpiu susijusį rinkos kainų pakilimą virš gamybos kainų, o po to įvykstąs darbo užmokesčio sumažėjimas žemiau jo vidutinio lygio atitinka rinkos kainų kritimą žemiau gamybos kainų. Paliekant nuošalyje rinkos kainų svyravimus, gamybos kainų priklausomumas nuo prekių vertės turėtų prima facie [iš pirmo žvilgsnio] visuomet atitikti betarpiško patyrimo rodomą faktą, kad, kylant darbo užmokesčiui, mažėja pelno norma, ir atvirkščiai. Bet mes jau matėme, kad pelno normą gali apspręsti tokie pastoviojo kapitalo vertės pasikeitimai, kurie nepriklauso nuo darbo užmokesčio pasikeitimų; taigi darbo užmokestis ir pelno norma gali keistis ne priešinga, bet ta pačia kryptimi, abu gali kartu kilti arba kristi. Jei pelno norma betarpiškai sutaptų su pridedamosios vertės norma, tai nurodytas reiškinys nebūtų įmanomas. Taip pat, jei pakyla darbo užmokestis dėl pragyvenimo reikmenų kainų padidėjimo, pelno norma gali likti nepasikeitusi arba net pakilti todėl, kad padidėja darbo intensyvumas arba pailgėja darbo diena. Visi šie patyrimo duomenys patvirtina iliuziją, kurią yra sukėlusi savarankiška, iš-

kreipta vertės sudėtinių dalių forma, kad vien darbo užmokestis arba darbo užmokestis kartu su pelnu apsprendžiąs prekių vertę. Jeigu aplamai tokia iliuzija yra darbo užmokesčio atžvilgiu, vadinasi, jeigu atrodo, kad darbo kaina sutampanti su darbo pagaminta verte, tai pelno ir rentos atžvilgiu tai yra savaime suprantama. Jų kainos, t. y. jų piniginės išraiškos, šiuo atveju turi būti reguliuojamos nepriklausomai nuo darbo ir jo sukurtos vertės. *Trečia:* tarkime, kad prekių vertės arba tik tariamai nuo pastarųjų nepriklausomos gamybos kainos betarpiškai ir visada atrodo sutampančios su prekių rinkos kainomis, užuot pasireiškusios tik kaip reguliuojančios vidutinės kainos, nuolat kompensuojantis nenutrūkstamiems rinkos kainų svyravimams. Toliau tarkime, kad reprodukcija visada vyksta tomis pačiomis nekintamomis sąlygomis, vadinasi, darbo našumas visuose kapitalo elementuose lieka pastovus. Pagaliau tarkime, kad ta prekinio produkto vertės dalis, kuri kiekvienoje gamybos sferoje susidaro prijungiant prie gamybos priemonių vertės naują darbo kiekį, vadinasi, naujai pagamintą vertę, — susiskaido visada nekintama proporcija į darbo užmokestį, pelną ir rentą, kitaip tariant, faktiškai išmokėtas darbo užmokestis, faktiškai realizuotas pelnas ir faktinė renta visada betarpiškai sutampa: su darbo jėgos verte, su ta visos pridedamosios vertės dalimi, kuri dėl vidutinės pelno normos tenka kiekvienai savarankiškai funkcionuojančiai viso kapitalo daliai, ir su rėmais, kurie, esant šiai bazei, normaliter [normaliai] apriboja žemės rentą. Žodžiu sakant, tarkime, kad visuomenės pagamintos vertės pasiskirstymas ir gamybos kainų reguliavimas vyksta kapitalistiniu pagrindu, bet pašalinus konkurenciją.

Vadinasi, laikantis šių prielaidų, pagal kurias prekių vertė yra ir atrodo esanti pastovus dydis, pagal kurias prekinio produkto vertės dalis, susiskaidanti į pajamas, lieka pastovus dydis ir visuomet pasireiškia kaip toks ir pagal kurias pagaliau ši duota ir pastovi vertės dalis susiskaido į darbo užmokestį, pelną ir rentą visada nekintama proporcija,— net laikantis šių prielaidų, tikrasis judėjimas turėtų neišvengiamai pasireikšti iškreiptu pavidalu: ne kaip iš anksto duoto vertės dydžio susiskaidymas į tris dalis, kurios įgauna viena nuo kitos nepriklausomas pajamų formas, bet, atvirkščiai, kaip šios vertės susidarymas iš nepriklausomų, savarankiškai kiekvienas save apsprendžiančių ją sudarančių elementų — darbo užmokesčio, pelno ir žemės rentos — sumos. Tokia regimybė atsirastų neišvengiamai, nes tikrajame atskirų kapitalų ir jų prekinių produktų judėjime ne prekių vertė yra numatoma kaip duota, jai susiskaidant į sudėtines dalis, bet, atvirkščiai, sudėtinės dalys, į kurias ji susiskaido, funkcionuoja kaip prekių vertės prielaida. Visų pirma kiekvienam kapitalistui, kaip jau matėme, prekės gamybos kaštai atrodo kaip duotas dydis ir tikrojoje gamybos kainoje visada pasireiškia kaip toks dydis. Bet gamybos

kaštai yra lygūs pastoviojo kapitalo, avansuotų gamybos priemonių, vertei plius darbo jėgos vertė, kuri betgi gamybos agentui pasireiškia iracionalia darbo kainos forma, tad darbo užmokestis kartu atrodo kaip darbininko pajamos. Vidutinė darbo kaina yra duotas dydis, nes darbo jėgos, kaip ir bet kurios kitos prekės, vertę apsprendžia darbo jėgai atgaminti būtinas darbo laikas. Kai dėl tos prekių vertės dalies, kuri sudaro darbo užmokestį, tai ji atsiranda ne todėl, kad ji įgauna šią darbo užmokesčio formą, ne todėl, kad kapitalistas avansuoja darbininkui darbo užmokesčio forma [Erscheinungsform] darbininkui tenkančią jo paties produkto dalį, bet todėl, kad darbininkas pagamina jo darbo užmokestį atitinkantį ekvivalentą, t. y. tam tikrą savo dienos arba metų darbo dalį jis skiria pagaminti jo darbo jėgos kainoje esančiai vertei. Bet darbo užmokestis nustatomas sutartimi anksčiau, negu yra pagaminamas jį atitinkantis vertės ekvivalentas. Todėl darbo užmokestis kaip kainos elementas, kurio dydis yra duotas anksčiau, negu yra pagaminama prekė ir prekės vertė, kaip gamybos kaštų sudėtinė dalis, atrodo ne kaip visos prekės vertės dalis, kuri savarankiška forma atsiskiria nuo prekės visuminės vertės, bet, atvirkščiai, kaip duotas dydis, kuris iš anksto apsprendžia tą visuminę vertę, t. y. atrodo kaip kainos arba vertės kūrėjas. Vadinasi, analogišką vaidmenį tam, kurį darbo užmokestis vaidina prekės gamybos kaštuose, vidutinis pelnas vaidina prekės gamybos kainoje, nes gamybos kaina yra lygi gamybos kaštams plius vidutinis pelnas už avansuotąjį kapitalą. Šis vidutinis pelnas įeina į paties kapitalisto praktinius sumetimus ir apskaičiavimus kaip reguliuojantis elementas,— ir ne tik ta prasme, kad jis apsprendžia kapitalų perkėlimą iš vienos įdėjimų sferos į kitą, bet ir ta prasme, kad jis aplamai yra reguliuojantis elementas visokiuose pardavimo aktuose ir sutartyse, kurios apima bent kiek ilgesnį laikotarpį trunkantį reprodukcijos procesą. Bet jei vidutinis pelnas įeina kaip reguliuojantis elementas, jis yra iš anksto duotas dydis ir iš tikrųjų nepriklauso nuo kiekvienoje atskiroje gamybos sferoje sukuriamos vertės ir pridedamosios vertės, tuo labiau nuo vertės ir pridedamosios vertės, kuri kiekvieno atskiro kapitalo įdėjimo atveju yra sukuriama kiekvienos tokios sferos ribose. Vidutinis pelnas savo išorine išraiška atrodo ne kaip vertės susiskaidymo rezultatas, bet, atvirkščiai, kaip nuo prekinio produkto vertės nepriklausomas dydis, kuris yra iš anksto duotas prekių gamybos procese ir kuris apsprendžia pačią vidutinę prekių kainą, t. y. kaip vertę kuriantis veiksnys. Kartu pridedamoji vertė, jos įvairioms dalims susiskaidant į visiškai nepriklausomas viena nuo kitos formas, kur kas konkretesne forma atrodo egzistuojanti dar prieš susidarant prekių vertei [der Wertbildung der Waren vorausgesetzt]. Dalis vidutinio pelno palūkanų forma pasireiškia funkcionuojančio kapitalisto atžvilgiu kaip savarankiškas elemen-

tas, kaip prekių ir jų vertės gamybos prielaida [selbstständig als ein der Produktion der Waren und ihres Werts vorausgesetztes Element]. Kad ir kaip palūkanų dydis svyruotų, jis vis dėlto kiekvienu momentu ir kiekvienam kapitalistui yra tam tikras dydis, kuris jam, atskiram kapitalistui, įeina į jo gaminamų prekių gamybos kaštus. Tokį pat vaidmenį žemės ūkio kapitalistui vaidina žemės renta sutartimi nustatyta nuomos mokesčio forma ir kitiems įmonininkams renta nuomos mokesčio už įmonės patalpas forma. Kadangi šios dalys, į kurias susiskaido pridedamoji vertė, kiekvienam atskiram kapitalistui yra duoti jo gamybos kaštų elementai, tai atrodo, lyg jos, atvirkščiai, būtų pridedamosios vertės kūrėjai, vienos prekės kainos dalies kūrėjai, taip pat kaip darbo užmokestis kuria jos kitą dalį. Paslaptis, kodėl šie prekės vertės susiskaidymo produktai visada atrodo esą vertės susidarymo prielaidos, yra tiesiog ta, kad kapitalistinis gamybos būdas, kaip ir kiekvienas kitas gamybos būdas, nepertraukiamai atgamina ne tik materialinį produktą, bet ir visuomeninius ekonominius santykius, ekonomiškai apibrėžtas jo susidarymo formas. Todėl šio gamybos proceso rezultatai taip pat nuolat įgauna savo prielaidų pavidalą, kaip jo prielaidos — jo rezultatų pavidalą. Ir kaip tik šį nuolatinį tų pačių santykių atgaminimą atskiras kapitalistas anticipuoja kaip savaime suprantamą ir visai neabejotiną faktą. Kol egzistuoja kapitalistinė gamyba kaip tokia, viena naujai prijungto darbo dalis nuolat virsta darbo užmokesčiu, kita — pelnu (palūkanomis ir įmonininko pelnu), trečia — renta. Sudarant sutartis tarp įvairių gamybos veiksnių savininkų, tatai yra prielaida, ir ši prielaida yra teisinga, kaip kiekvienu atskiru atveju besvyruotų dydžių santykis. Ta konkreti forma [Gestalt], kuria pasireiškia viena kitos atžvilgiu vertės dalys, yra prielaida, nes ji yra nuolat atgaminama, ir ji yra nuolat atgaminama, nes ji yra nuolatinė prielaida.

Tačiau patyrimas ir reiškinių išorė taip pat rodo, kad rinkos kainos, kurių įtaką kapitalistas faktiškai laiko vieninteliu vertę apsprendžiančiu momentu,— kad šios rinkos kainos jų dydžio atžvilgiu anaiptol nepriklauso nuo minėtų anticipacijų, anaiptol nepriklauso nuo to, ar sutartimi nustatyta palūkanų norma arba nustatyta renta yra aukšta ar žema. Bet rinkos kainos yra pastovios tik kitėdamos, ir jų vidurkis per ilgesnį laikotarpį kaip tik ir duoda atitinkamus darbo užmokesčio, pelno ir rentos vidurkius kaip pastovius dydžius, kurie, vadinasi, galiausiai viešpatauja rinkos kainoms.

Antra vertus, labai paprasta atrodo tokia mintis: jei darbo užmokestis, pelnas ir renta kuria vertę todėl, kad jie yra vertės gaminimo prielaidos ir atskiram kapitalistui įeina kaip prielaidos į gamybos kaštus ir į gamybos kainą, tai vertę kuria ir kapitalo pastovioji dalis, kurios vertė įeina į kiekvienos prekės gamybą kaip duotas dydis. Bet kapitalo pastovioji dalis yra ne kas kita, kaip

prekių ir, vadinasi, prekių verčių suma. Tuo būdu gaunama banali tautologija, kad prekės vertė kuria prekės vertę ir yra jos priežastis.

Bet jei kapitalistui bent kiek rūpėtų pagalvoti šiuo klausimu,— o jo kaip kapitalisto galvojimą apsprendžia vien jo interesai ir jo savanaudiški motyvai,— tai patyrimas jam parodytų, kad jo paties pagamintas produktas įeina į kitas gamybos sferas kaip kapitalo pastovioji dalis ir šių kitų gamybos sferų produktai įeina į jo produktą kaip kapitalo pastovioji dalis. Kadangi jam, jeigu yra kalbama apie jo naują produkciją, vertės priedas susidaro, kaip matyt, iš darbo užmokesčio, pelno ir rentos dydžių,— tai toks supratimas taip pat laikomas tinkamu ir kalbant apie pastoviąją dalį, kuri susideda iš kitų kapitalistų produktų; taigi kapitalo pastoviosios dalies kaina ir kartu visa prekių vertė galiausiai yra suvedama, tiesa, tokiu būdu, kurio negalima iki galo suprasti, į verčių sumą, kuri atsiranda sudėjus savarankiškus, skirtingų dėsnių reguliuojamus, iš įvairių šaltinių kylančius vertės kūrimo veiksnius: darbo užmokestį, pelną ir rentą.

Ketvirta. Ar prekės yra parduodamos pagal jų vertę ar ne, atskiram kapitalistui yra visiškai nesvarbu, vadinasi, jam yra visiškai nesvarbu, kaip pati vertė yra apsprendžiama. Tai, kaip vertė yra apsprendžiama, nuo pat pradžių yra kažkas, kas vyksta jam nežinant, veikiant nuo jo nepriklausomoms sąlygoms, nes ne prekių vertės, bet nuo jų skirtingos gamybos kainos sudaro reguliuojančias vidutines kainas kiekvienoje gamybos sferoje. Tai, kaip vertė yra apsprendžiama, imant šį procesą kaip tokį, domina atskirą kapitalistą ir yra jam bei kapitalui kiekvienoje atskiroje gamybos sferoje lemiamas momentas tik tada, kai prekių gamybai reikalingo darbo kiekio sumažėjimas arba padidėjimas, didėjant arba mažėjant darbo gamybiniam pajėgumui, vienu atveju įgalina jį gauti ryšium su esančiomis rinkos kainomis viršpelnį, o kitu atveju verčia jį kelti prekių kainas, nes dabar kiekvienam produkto vienetui arba kiekvienai atskirai prekei tenka daugiau darbo užmokesčio, daugiau pastoviojo kapitalo, vadinasi, ir daugiau palūkanų. Tai, kaip vertė yra apsprendžiama, jį domina tik tuo atveju, jeigu tai jam pačiam padidina arba sumažina prekės gamybos kaštus, kitaip tariant, jeigu tai pastato jį į ypatingą padėtį.

Priešingai, darbo užmokestis, palūkanos ir renta jam atrodo kaip ribos, reguliuojančios ne tik tą kainą, kuria jis gali realizuoti jam, kaip funkcionuojančiam kapitalistui, tenkančią pelno dalį, įmonininko pelną, bet ir tą kainą, kuria jis aplamai gali parduoti prekes, kad būtų galima tęsti reprodukcijos procesą. Jam yra visiškai nesvarbu, ar jis parduodamas realizuoja prekėje esančią vertę ir pridedamąją vertę, ar jų nerealizuoja, jei tiktai jis, esant atitinkamai kainai, išspaudžia įprastinį arba didesnį įmonininko pelną virš gamybos kaštų, kuriuos jam individualiai ap-

sprendžia darbo užmokestis, palūkanos ir renta. Todėl, paliekant nuošalyje kapitalo pastoviąją dalį, darbo užmokestis, palūkanos ir renta atrodo jam kaip elementai, kurie apriboja ir todėl kuria, apsprendžia prekės kainą. Pavyzdžiui, jeigu jam pavyksta sumažinti darbo užmokestį žemiau darbo jėgos vertės, t. y. žemiau jo normalaus lygio, gauti kapitalą pagal mažesnę palūkanų normą ir mokėti nuomos mokestį, mažesnį už normalų rentos lygį, tai jam visiškai nesvarbu, ar jis parduoda produktą žemiau jo vertės, ir net žemiau bendrosios gamybos kainos, vadinasi, nesvarbu tai, kad jis dalį prekėje esančio pridedamojo darbo atiduoda veltui. Tai galioja ir kapitalo pastoviosios dalies atžvilgiu. Pavyzdžiui, jei pramonininkas gali nupirkti žaliavą žemiau jos gamybos kainos, tai tokia aplinkybė apsaugo jį nuo nuostolio net tuo atveju, kai jis turi savo ruožtu parduoti šią medžiagą pagamintos prekės pavidalu žemiau gamybos kainos. Jo įmonininko pelnas gali likti nepasikeitęs ir net padidėti, jei tik lieka nepasikeitęs arba padidėja prekės kainos perteklius virš tų jos elementų, kuriuos reikia apmokėti, padengti ekvivalentu. Bet be gamybos priemonių vertės, gamybos priemonių, kurios įeina į jo prekių gamybą kaip kiekybiškai duoti kainos elementai, kaip tik darbo užmokestis, palūkanos ir renta yra tokie apribojantieji ir reguliuojantieji kainos elementai, kurie įeina į šią gamybą. Todėl jie jam atrodo kaip prekių kainą apsprendžiantieji elementai. Šiuo požiūriu atrodo, lyg įmonininko pelną apspręstų arba tas perteklius, kuris yra nuo atsitiktinių konkurencijos sąlygų priklausančiose rinkos kainose, palyginti su imanentine prekių verte, kurią apsprendžia aukščiau nurodytieji kainos elementai; arba, jei pats įmonininko pelnas lemiamai veikia rinkos kainas, jis pats savo ruožtu atrodo priklausąs nuo konkurencijos tarp pirkėjų ir pardavėjų.

Tiek konkurencijoje tarp atskirų kapitalistų, tiek ir konkurencijoje pasaulinėje rinkoje duoti ir iš anksto paimti darbo užmokesčio, palūkanų ir rentos dydžiai įeina į apskaičiavimą kaip pastovūs ir reguliuojantieji dydžiai; pastovūs ne ta prasme, kad šie dydžiai nesikeičia, bet ta prasme, kad jie kiekvienu atskiru atveju yra duoti ir sudaro pastovią ribą nuolat svyruojančioms rinkos kainoms. Pavyzdžiui, vykstant konkurencijai pasaulinėje rinkoje, yra svarbu žinoti vien tai, ar galima, esant duotam darbo užmokesčiui, duotai palūkanų normai ir duotai rentai, parduoti prekę duota bendrąja rinkos kaina arba žemiau jos su pelnu, t. y. realizuojant atitinkamą įmonininko pelną. Jei vienoje šalyje darbo užmokestis ir žemės kaina yra žemi, o kapitalo palūkanų norma, atvirkščiai, yra aukšta, nes kapitalistinis gamybos būdas čia, aplamai imant, nėra išsivystęs, kai tuo tarpu kitoje šalyje darbo užmokestis ir žemės kaina yra nominaliai aukšti, o kapitalo palūkanų norma žema, tai kapitalistas pirmojoje šalyje panaudoja daugiau darbo ir žemės, antrojoje šalyje — palyginti

daugiau kapitalo. Atsižvelgiant į tai, kiek yra galima konkurencija tarp abiejų šių kapitalistų, šie veiksniai įeina kaip lemiami elementai. Taigi patyrimas čia parodo teoriškai, o savanaudiški kapitalisto apskaičiavimai parodo praktiškai, kad prekių kainas apsprendžia darbo užmokestis, palūkanos ir renta, t. y. darbo, kapitalo ir žemės kaina, ir kad šie kainos elementai iš tikrųjų yra veiksniai, kurie reguliuoja ir kuria kainą.

Savaime suprantama, čia visada lieka vienas elementas, kuris yra ne prekių rinkos kainos prielaida, bet rezultatas, būtent perteklius virš gamybos kaštų, kurie susidaro sudėjus anksčiau nurodytuosius elementus — darbo užmokestį, palūkanas ir rentą. Atrodo, kad šį ketvirtąjį elementą kiekvienu atskiru atveju apsprendžia konkurencija, o atskirų atvejų vidurkyje — vidutinis pelnas, kurį ir vėl reguliuoja ta pati konkurencija, bet tik per ilgesnius laikotarpius.

Penkta. Kapitalistinio gamybos būdo sąlygomis vertės, kuri atstovauja naujai prijungtam darbui, susiskaidymas į darbo užmokesčio, pelno ir žemės rentos formą turinčias pajamas pasidaro toks savaime suprantamas, kad šis metodas yra naudojamas net ten, kur iš pat pradžių nėra pačių šių pajamų formų egzistavimo sąlygų (mes visai nekalbame apie praeitus istorijos laikotarpius, iš kurių pateikėme pavyzdžius nagrinėdami žemės rentą). Tai reiškia, kad į šias pajamų formas yra viskas suvedama analogijos būdu.

Jei nepriklausomas darbininkas — imkime smulkų valstietį, nes čia yra galimos visos trys pajamų formos,— dirba sau pačiam ir parduoda savąjį produktą, tai jis laikomas, pirma, savo paties samdytoju (kapitalistu), kuris panaudoja pats save kaip darbininką, paskui — savo paties žemės savininku, kuris panaudoja pats save kaip savo nuomininką. Sau kaip samdomajam darbininkui jis moka darbo užmokestį, sau kaip kapitalistui jis pasiima pelną, sau kaip žemės savininkui jis moka rentą. Tariant, kad kapitalistinis gamybos būdas ir jį atitinką santykiai yra bendra socialinė bazė, toks apibūdinimas yra teisingas ta prasme, kad priežastis, dėl kurios nepriklausomas gamintojas gali pasisavinti savo paties pridedamąjį darbą, yra ne jo darbas, bet jo nuosavybė gamybos priemonėms, kurios čia aplamai jau yra įgavusios kapitalo formą. Ir toliau, jeigu jis gamina savo produktą kaip prekę ir, vadinasi, priklauso nuo jo kainos (ir net jei to nėra, tai į šią kainą vis dėlto turi būti atsižvelgiama), tai pridedamojo darbo masė, kuria jis gali pasinaudoti, priklauso ne nuo jos pačios dydžio, bet nuo bendrosios pelno normos; lygiai taip pat tam tikras perteklius virš pridedamosios vertės dalies, kurią apsprendžia bendroji pelno norma, vėl priklauso ne nuo jo tiekiamo darbo kiekio, bet gali būti jo pasisavintas tik todėl, kad jis yra žemės savininkas. Kadangi tokia gamybos forma, neatitinkanti kapitalisti-

nio gamybos būdo, gali būti suvesta — ir tam tikru mastu ne be pagrindo — į kapitalistines pajamų formas, tai tuo labiau sustiprėja iliuzija, kad kapitalistiniai santykiai yra natūralūs kiekvieno gamybos būdo santykiai.

Žinoma, jeigu darbo užmokestį suvesime į jo bendrą pagrindą, kitaip tariant, į tą savo darbo produkto dalį, kuri įeina į individualinį darbininko vartojimą; jeigu atpalaiduosime šią dalį nuo kapitalistinių apribojimų ir ją išplėsime iki tos vartojimo apimties, kurią, iš vienos pusės, leidžia esantis visuomenės gamybinis pajėgumas (t. y. jo paties darbo kaip tikrai visuomeninio darbo visuomeninis gamybinis pajėgumas) ir kurios, iš antros pusės, reikalauja pilnutinis individualybės išsivystymas; toliau, jeigu pridedamąjį darbą ir pridedamąjį produktą suvesime į tą matą, kuris duotomis visuomenės gamybinėmis sąlygomis yra būtinas, iš vienos pusės, draudimo ir atsarginiam fondui sudaryti, iš antros pusės, nuolatiniam reprodukcijos plėtimui tokiu laipsniu, kurį apsprendžia visuomeniniai poreikiai; jeigu pagaliau į Nr. 1, į būtinąjį darbą, ir į Nr. 2, į pridedamąjį darbą, įtrauksime tą darbo kiekį, kurį darbingi visuomenės nariai nuolat turi sunaudoti dar nedarbingų arba jau nebedarbingų jos narių naudai, t. y. jeigu atimsime darbo užmokesčiui, taip pat kaip ir pridedamajai vertei, būtinajam darbui, taip pat kaip ir pridedamajam darbui, specifiškai kapitalistinį pobūdį, tai liks jau nebe šios formos, bet tik jų pagrindai, kurie yra bendri visiems visuomeniniams gamybos būdams.

Tarp kita ko, tokios rūšies suvedimas į bendruosius dėsnius buvo būdingas ir anksčiau viešpatavusiems gamybos būdams, pvz., feodaliniam gamybos būdui. Gamybiniai santykiai, kurie visai neatitiko jo, kurie buvo visai jam svetimi, buvo laikomi feodaliniais santykiais, pvz., Anglijoje tenures in common socage [valstiečių turima žemės valdymo teisė] (priešingai tenures on knight's service [riterių turima žemės valdymo teisė]), kurie reiškė tik piniginės prievoles ir tik pagal pavadinimą buvo feodaliniai.

PENKIASDEŠIMT PIRMASIS SKIRSNIS

PASKIRSTYMO SANTYKIAI IR GAMYBINIAI SANTYKIAI

Vadinasi, kasmet naujai prijungiamu darbu naujai prijungiama vertė,— kartu ir šiai vertei atstovaujanti metinio produkto dalis, kuri gali būti išskirta iš bendrųjų įplaukų ir atskirta nuo jų,— susiskaido į tris dalis, kurios įgauna trijų skirtingų pajamų formas, išreiškiančias vieną šios vertės dalį kaip priklausančią arba atitenkančią darbo jėgos savininkui, antrą dalį — kapitalo savininkui ir trečią dalį — žemės savininkui. Vadinasi, tai yra paskirstymo santykiai arba formos, nes jos išreiškia tuos santykius, kuriais visa naujai pagaminta vertė pasiskirsto tarp įvairių gamybos veiksnių savininkų.

Pagal įprastinę pažiūrą šie paskirstymo santykiai yra natūraliniai santykiai, santykiai, kurie išplaukia tiesiog iš kiekvienos visuomeninės gamybos prigimties, iš žmonių vykdomos gamybos dėsnių aplamai. Žinoma, negalima neigti, kad ikikapitalistinėse visuomenėse yra randami kiti paskirstymo būdai, bet šie pastarieji yra aiškinami kaip neišsivysčiusios, netobulos ir užmaskuotos, kitokį atspalvį turinčios šių natūralinių paskirstymo santykių atmainos, kurios nėra pasiekusios savo gryniausios išraiškos ir aukščiausios formos [Gestalt].

Tokioje pažiūroje teisinga tėra viena: jeigu yra duota kurios nors rūšies visuomeninė gamyba (pvz., primityvi indų bendruomenė arba labiau dirbtinai išsivystęs peruaniečių komunizmas), tai visada galima atskirti tą darbo dalį, kurios produktas įeina į betarpišką individualinį gamintojų ir jų išlaikytinių [Angehörige] vartojimą, ir — paliekant nuošalyje tą dalį, kuri yra skirta gamybiniam vartojimui,— kitą darbo dalį, kuri visada yra pridedamasis darbas ir kurios produktas visada yra skirtas bendriems visuomenės poreikiams patenkinti, kad ir kaip būtų skirstomas šis pridedamasis produktas ir kad ir kas funkcionuotų kaip šių visuomeninių poreikių atstovas. Vadinasi, įvairių paskirstymo būdų tolygumas tėra tas, kad jie yra tolygūs, kai mes abstrahuojamės nuo jų skirtingumo bei specifinių formų ir koncentruojame dėmesį tik į jų vieningumą priešingai skirtingumui.

Tiesa, labiau išsilavinęs, kritiškesnis protas pripažįsta[60], kad paskirstymo santykiai yra išsivystę istoriškai, bet tuo atkakliau jis laikosi nuomonės, kad pačių gamybinių santykių pobūdis esąs nekintamas, išplaukiąs iš žmogaus prigimties, vadinasi, nepriklausąs nuo bet kurio istorinio vystymosi.

Priešingai, mokslinė kapitalistinio gamybos būdo analizė įrodo, kad jis yra ypatingos rūšies gamybos būdas, turįs specifinį istorinį apibrėžtumą; kad jis, kaip ir kiekvienas kitas konkretus gamybos būdas, numato tam tikrą visuomeninių gamybinių jėgų pakopą ir istoriškai išsivysčiusias šių gamybinių jėgų formas kaip savo istorinę sąlygą,— sąlygą, kuri pati yra istorinis ankstesnio proceso rezultatas ir produktas ir iš kurios, kaip iš savo konkretaus pagrindo, atsiranda naujas gamybos būdas; kad šį specifinį, istoriškai apibrėžtą gamybos būdą atitinkantieji gamybiniai santykiai — santykiai, į kuriuos sueina žmonės savo visuomeniniame gyvenimo procese, savo visuomeninio gyvenimo gamyboje,— turi specifinį, istorinį ir laikiną pobūdį; kad pagaliau paskirstymo santykiai, savo esme tapatingi gamybiniams santykiams, sudaro atvirkščiąją šių pastarųjų pusę, tad ir vieni ir kiti yra vienodai to paties istoriškai laikino pobūdžio.

Nagrinėjant paskirstymo santykius, visų pirma yra remiamasi tuo tariamu faktu, kad metinis produktas pasiskirsto kaip darbo užmokestis, pelnas ir žemės renta. Tačiau tokiu būdu išreikštas, šis faktas yra neteisingas. Produktas pasiskirsto, iš vienos pusės, į kapitalą, iš antros pusės, į pajamas. Vienos iš šių pajamų, darbo užmokestis, visada įgauna pajamų formą, darbininko pajamų formą, tik po to, kai jis pirmiau yra pasireiškęs to paties darbininko atžvilgiu *kapitalo forma*. Tas faktas, kad pagamintos darbo sąlygos ir darbo produktai betarpiškų gamintojų atžvilgiu pasireiškia aplamai kaip kapitalas, jau iš anksto numato tam tikrą visuomeninį daiktinių darbo sąlygų pobūdį darbininkų atžvilgiu ir kartu tam tikrą jų santykį su darbo sąlygų savininkais ir vienas su kitu pačioje gamyboje. Šių darbo sąlygų virtimas kapitalu savo ruožtu numato betarpiškų gamintojų žemės eksproprijavimą ir tuo pačiu tam tikrą žemės nuosavybės formą.

Jei viena produkto dalis nevirstų kapitalu, tai kita neįgautų darbo užmokesčio, pelno ir rentos formos.

Antra vertus, jei kapitalistinis gamybos būdas numato šią tam tikrą visuomeninę gamybos sąlygų formą [Gestalt], tai jis nuolat ją atgamina. Jis ne tik gamina materialinius produktus, bet ir nuolat atgamina tuos gamybinius santykius, kuriems esant

[60] *J. Stuart Mill:* «Some Unsettled Questions in Political Economy». London 1844.

šie produktai yra gaminami,. ir tuo pačiu atgamina ir atitinkamus paskirstymo santykius.

Žinoma, galima sakyti, kad jau pats kapitalas (ir žemės nuosavybė, kurią jis apima kaip savo priešybę) numato paskirstymą: darbininko darbo sąlygų eksproprijavimą, šių sąlygų sukoncentravimą individų mažumos rankose, išimtinę žemės nuosavybę kitų individų rankose,— žodžiu sakant, visus tuos santykius, kurie buvo išnagrinėti skirsnyje apie pradinį kaupimą (I knyga, XXIV skirsnis). Bet šis paskirstymas yra visiškai kitoks negu tas, kuris yra suprantamas kaip paskirstymo santykiai, kai šiems pastariesiems, skirtingai nuo gamybinių santykių, yra priskiriamas istorinis pobūdis. Čia turimi galvoje įvairūs titulai į produkto dalį, kuri skiriama individualiniam vartojimui. Priešingai, šie paskirstymo santykiai yra pagrindas ypatingų visuomeninių funkcijų, kurios paties gamybinio santykio ribose tenka tam tikriems jo agentams, skirtingai nuo betarpiškų gamintojų. Jie suteikia pačioms gamybos sąlygoms ir jų atstovams specifinę visuomeninę kokybę. Jie nulemia visą gamybos pobūdį ir visą jos judėjimą.

Du būdingi bruožai jau nuo pat pradžių išskiria kapitalistinį gamybos būdą.

Pirma. Jis gamina savo produktus prekių pavidalu. Ne pats prekių gaminimo faktas skiria jį nuo kitų gamybos būdų, bet ta aplinkybė, kad vyraujantį ir lemiamą jo produktų bruožą [Charakter] sudaro jų kaip prekių buvimas. Tai pirmiausia reiškia, kad pats darbininkas pasirodo tik kaip prekės pardavėjas ir todėl kaip laisvas samdomasis darbininkas, vadinasi, darbas, apskritai imant, pasireiškia kaip samdomasis darbas. Po viso to, ką lig šiol esame išdėstę, nebėra reikalo iš naujo aiškinti, kaip kapitalo santykis su samdomuoju darbu apsprendžia visą šio gamybos būdo charakterį. Svarbiausieji šio gamybos būdo agentai, kapitalistas ir samdomasis darbininkas kaip tokie, patys yra tiktai kapitalo ir samdomojo darbo įkūnijimai, personifikacijos; jie yra tam tikri visuomeniniai charakteriai, kuriuos individams suteikia visuomeninis gamybos procesas; jie yra šių tam tikrų visuomeninių gamybinių santykių produktai.

Pobūdis, kuris savybingas 1) produktui kaip prekei ir 2) prekei kaip kapitalo produktui, jau apima visus cirkuliacijos santykius, t. y. tam tikrą visuomeninį procesą, kurį turi išeiti produktai ir kuriame jie įgauna tam tikrus visuomeninius bruožus; kartu jis apima taip pat tam tikrus gamybos agentų santykius, kurie apsprendžia jų produkto vertės padidėjimą [Verwertung] ir jo pavirtimą atgal pragyvenimo reikmenimis arba gamybos priemonėmis. Bet, net paliekant nuošalyje išdėstytus momentus, iš anksčiau nurodytųjų dviejų būdingų produkto kaip prekės arba prekės kaip kapitalistiniu būdu pagamintos prekės ypatybių iš-

plaukia visa tai, kaip yra apsprendžiama vertė, ir reguliuojantis vertės vaidmuo visoje gamyboje. Įgaudamas šią visiškai specifinę vertės formą, darbas turi reikšmę, iš vienos pusės, tik kaip visuomeninis darbas; iš antros pusės, šio visuomeninio darbo pasiskirstymas ir jo tarpusavio papildymas, medžiagų apykaita tarp jo produktų, jo pajungimas visuomeniniam mechanizmui ir įjungimas į šį pastarąjį — visa tai palikta atsitiktiniams, vienas kitą panaikinantiems atskirų kapitalistinių gamintojų siekimams. Kadangi kapitalistiniai gamintojai pasireiškia vienas kito atžvilgiu tik kaip prekių savininkai ir kiekvienas stengiasi parduoti savo prekę kiek galint brangiau (ir net reguliuodamas gamybą, atrodo, vadovaujasi vien savo nuožiūra), tai vidinis dėsnis skinasi sau kelią tik padedant jų konkurencijai, jų tarpusavio spaudimui vienas kitam, ir tuo būdu nukrypimai panaikina vienas kitą. Tik kaip vidinis dėsnis, pasireiškiąs atskirų agentų atžvilgiu kaip aklas gamtos dėsnis, čia veikia vertės dėsnis, skindamas kelią visuomeninei gamybos pusiausvyrai tarp jos atsitiktinių svyravimų.

Toliau, jau prekėje ir dar labiau prekėje kaip kapitalo produkte glūdi visuomeninių gamybos sąlygų sudaiktinimas ir materialinių gamybos pagrindų subjektyvizavimas, kurie yra būdingi visam kapitalistiniam gamybos būdui.

Antra. Kitą specifinį kapitalistinio gamybos būdo bruožą sudaro pridedamosios vertės gaminimas kaip tiesioginis gamybos tikslas ir lemiamas jos motyvas. Kapitalas pirmiausia gamina kapitalą ir tai pasiekia tik gamindamas pridedamąją vertę. Nagrinėdami santykinę pridedamąją vertę ir, toliau, pridedamosios vertės virtimą pelnu, mes matėme, kaip tuo yra pagrįstas kapitalistiniam laikotarpiui būdingas gamybos būdas,— ypatinga darbo visuomeninio gamybinio pajėgumo vystymosi forma, gamybinio pajėgumo, kuris vis dėlto įgauna darbininkų atžvilgiu savarankiško kapitalo gamybinio pajėgumo pavidalą ir todėl tiesiog prieštarauja jo paties, darbininko, vystymuisi. Gamyba vertės ir pridedamosios vertės dėlei apima, kaip parodė mūsų tolesnis nagrinėjimas, nuolat veikiančią tendenciją trumpinti prekei pagaminti būtiną darbo laiką, t. y. mažinti prekės vertę žemiau tam tikru momentu esančios visuomeninės vidutinės vertės. Siekimas sumažinti gamybos kaštus iki minimumo pasidaro galingiausia priemone visuomeniniam darbo gamybiniam pajėgumui didinti; tačiau šis darbo gamybinio pajėgumo didinimas čia atrodo tik kaip nenutrūkstamas kapitalo gamybinio pajėgumo didinimas.

Ta galia, kurią įgyja kapitalistas kaip kapitalo personifikacija betarpiškame gamybos procese, ta visuomeninė funkcija, kurią jis atlieka kaip gamybos vadovas ir valdovas, iš esmės skiriasi nuo galios, kuri pasireiškė tada, kai gamyboje buvo naudojamas vergų, baudžiauninkų ir t. t. darbas.

Tuo tarpu, kai kapitalistinės gamybos sąlygomis betarpiškų gamintojų masės atžvilgiu visuomeninis jų gamybos pobūdis pasireiškia kaip griežtai reguliuojanti galia ir užbaigtą hierarchiją sudarantis visuomeninis darbo proceso mechanizmas, — ir šia galia jos atstovai naudojasi tik kaip darbo sąlygų personifikacija priešingai pačiam darbui, o ne kaip politiniai arba teokratiniai valdovai, kaip yra buvę ankstesnėse gamybos formose, — tarp šios galios atstovų, tarp pačių kapitalistų, kurie pasireiškia vienas kito atžvilgiu tik kaip prekių savininkai, viešpatauja visiška anarchija, kuriai esant visuomeninis gamybos ryšys realizuojasi tik kaip visagalis gamtos dėsnis, kuris pajungia sau individualinę savivalę.

Tik dėl to, kad darbas samdomojo darbo forma ir gamybos priemonės kapitalo forma yra duoti kaip prielaida,— vadinasi, tik dėl tokio specifinio visuomeninio šių dviejų svarbių gamybos veiksnių pobūdžio [Gestalt],— dalis vertės (produkto) pasireiškia kaip pridedamoji vertė ir ši pridedamoji vertė — kaip pelnas (renta), kaip kapitalisto pelnas, kaip papildomas, jo žinioje esąs, jam priklausąs turtas. Bet tik dėl to, kad tokiu būdu jis pasireiškia kaip *jo pelnas*, papildomos gamybos priemonės, kurios yra skirtos reprodukcijai plėsti ir kurios sudaro dalį pelno, pasireiškia kaip naujas papildomas kapitalas, o reprodukcijos proceso plėtimas aplamai kaip kapitalistinio kaupimo procesas.

Nors darbo kaip samdomojo darbo forma turi lemiamą reikšmę viso proceso pobūdžiui [Gestalt] ir specifiniam pačios gamybos būdui, vis dėlto ne samdomasis darbas apsprendžia vertę. Kalbant apie tai, kaip yra apsprendžiama vertė, klausimo esmę sudaro visuomeninis darbo laikas aplamai, darbo kiekis, kuriuo aplamai gali disponuoti visuomenė ir kurio skirtingos proporcijos, kuriomis jį absorbuoja įvairūs produktai, apsprendžia, taip sakant, šių produktų visuomeninį lyginamąjį svorį. Ta apibrėžta forma, kuria visuomeninis darbo laikas pasireiškia [sich durchsetzt] prekių vertėje kaip šią vertę apsprendžiantis veiksnys, žinoma, yra susijusi su darbo kaip samdomojo darbo forma ir atitinkama gamybos priemonių kaip kapitalo forma ta prasme, kad tik tuo pagrindu prekinė gamyba pasidaro visuotinė gamybos forma.

Tačiau išnagrinėkime pačius vadinamuosius paskirstymo santykius. Darbo užmokestis numato samdomąjį darbą, pelnas — kapitalą. Vadinasi, šios tam tikros paskirstymo formos numato tam tikrus visuomeninius gamybos sąlygų bruožus [Charaktere] ir tam tikrus visuomeninius gamybos agentų santykius. Taigi tam tikras paskirstymo santykis tėra tik istoriškai apibrėžto gamybinio santykio išraiška.

O dabar imkime pelną. Ši tam tikra pridedamosios vertės forma yra prielaida to fakto, kad naujos gamybos priemonės yra kuriamos kapitalistinės gamybos forma; taigi tai yra reprodukcijai

viešpataujantis santykis, nors atskiram kapitalistui ir atrodo, kad jis iš tikrųjų galėtų pravalgyti visą savo pelną kaip pajamas. Tačiau čia jis susiduria su ribomis, kurios jo atžvilgiu pasireiškia draudimo fondo, atsarginio fondo, konkurencijos dėsnio ir t. t. forma ir praktiškai jam įrodo, kad pelnas nėra vien individualiniam vartojimui skirto produkto paskirstymo kategorija. Toliau, visą kapitalistinį gamybos procesą reguliuoja produktų kainos. Bet reguliuojančias gamybos kainas savo ruožtu reguliuoja pelno normų išsilyginimas ir jį atitinkąs kapitalo pasiskirstymas tarp įvairių visuomeninių gamybos sferų. Tuo būdu pelnas čia yra svarbiausias ne produktų paskirstymo, bet pačios jų gamybos veiksnys, kapitalų ir paties darbo paskirstymo tarp įvairių gamybos sferų veiksnys. Pelno pasidalijimas į įmonininko pelną ir palūkanas atrodo kaip tų pačių pajamų pasidalijimas. Bet jį pirmiausia sukelia kapitalo kaip savaime augančios, pridedamąją vertę kuriančios vertės išsivystymas — šios tam tikros viešpataujančio gamybos proceso visuomeninės formos [Gestalt] išsivystymas. Jis sukelia kredito bei kredito įstaigų ir kartu gamybos formos [Gestalt] atsiradimą. Palūkanose ir t. t. vadinamosios [angebliche] paskirstymo formos įeina į kainą kaip apsprendžiantieji gamybos momentai.

Kai dėl žemės rentos, tai galėtų atrodyti, kad ji yra grynai paskirstymo forma, nes žemės nuosavybė kaip tokia pačiame gamybos procese neatlieka jokios — bent jokios normalios — funkcijos. Bet ta aplinkybė, kad 1) rentą apriboja perteklius virš vidutinio pelno, 2) kad žemės savininkas iš gamybos proceso ir viso visuomeninio gyvenimo proceso vadovo ir valdovo nusmukdomas iki paprasto žemės nuomotojo, žemės lupikautojo, paprasto rentos gavėjo, — ši aplinkybė yra specifinis istorinis kapitalistinio gamybos būdo rezultatas. Tai, kad žemė yra įgavusi žemės nuosavybės formą, yra istorinė šio gamybos būdo prielaida. Ta aplinkybė, kad žemės nuosavybė įgauna tokias formas, kurios padaro galimą kapitalistinį ūkininkavimo būdą žemės ūkio srityje, yra šio gamybos būdo specifinio charakterio rezultatas. Žemės savininko pajamas galima pavadinti renta esant ir kitoms visuomeninėms formoms. Bet jos iš esmės skiriasi nuo rentos, kokia ji pasireiškia esant šiam gamybos būdui.

Taigi vadinamieji paskirstymo santykiai atitinka istoriškai apibrėžtas, specifines visuomenines gamybos proceso formas ir tuos santykius, į kuriuos savitarpyje sueina žmonės savo gyvenimo reprodukcijos procese, ir atsiranda iš šių formų bei santykių. Istorinis šių paskirstymo santykių pobūdis yra istorinis pobūdis gamybinių santykių, kurių tik vieną pusę jie išreiškia. Kapitalistinis paskirstymas skiriasi nuo tų paskirstymo formų, kurios atsiranda iš kitų gamybos būdų, ir kiekviena paskirstymo forma išnyksta kartu su tam tikra gamybos forma, iš kurios ji atsiranda ir kurią ji atitinka.

Ta pažiūra, kuri istoriškai nagrinėja tik paskirstymo santykius, o ne gamybinius santykius, iš vienos pusės, tėra tik atsirandančios, bet dar nedrąsios (befangnen) buržuazinės ekonomijos kritikos pažiūra. O iš antros pusės, ji remiasi visuomeninio gamybos proceso suplakimu ir sutapatinimu su paprastu darbo procesu, kurį turi atlikti ir dirbtinai izoliuotas žmogus be jokios visuomeninės pagalbos. Kadangi darbo procesas tėra procesas tarp žmogaus ir gamtos, — paprastieji jo elementai lieka vienodi visoms visuomeninėms vystymosi formoms. Bet kiekviena apibrėžta istorinė šio proceso forma toliau išvysto jo materialinius pagrindus ir visuomenines formas. Pasiekusi tam tikrą subrendimo pakopą, konkreti istorinė forma yra pašalinama ir ji užleidžia vietą aukštesnei formai. Ar tokios krizės momentas yra atėjęs, pasirodo tada, kai išsiplečia ir pagilėja prieštaravimas ir priešingumas tarp paskirstymo santykių, vadinasi, ir tarp konkrečios istorinės jį atitinkančių gamybinių santykių formos [Gestalt] — iš vienos pusės, ir gamybinių jėgų, gamybinio pajėgumo ir jo veiksnių išsivystymo — iš antros pusės. Tada kyla konfliktas tarp materialinio gamybos vystymosi ir jos visuomeninės formos[61].

[61] Žr. veikalą apie Competition and Co-operation (1832?).

PENKIASDEŠIMT ANTRASIS SKIRSNIS

KLASĖS

Vienos tik darbo jėgos savininkai, kapitalo savininkai ir žemės savininkai, kurių atitinkami pajamų šaltiniai yra darbo užmokestis, pelnas ir žemės renta, vadinasi, samdomieji darbininkai, kapitalistai ir žemės savininkai sudaro tris dideles šiuolaikinės, kapitalistiniu gamybos būdu besiremiančios visuomenės klases.

Anglijoje šiuolaikinė visuomenė savo ekonomine struktūra yra neabejotinai pasiekusi aukščiausią, labiausiai klasikinį išsivystymo lygį. Bet ir čia šis pasiskirstymas į klases dar nepasireiškia grynu pavidalu. Ir čia vidurinės ir pereinamos pakopos visur užtušuoja ribines linijas (tiesa, kaime nepalyginamai mažiau negu miestuose). Bet tai mūsų nagrinėjimui neturi reikšmės. Mes matėme, kad nuolatinė kapitalistinio gamybos būdo tendencija ir jo vystymosi dėsnis yra tas, kad gamybos priemonės vis labiau ir labiau atsiskiria nuo darbo, kad išsklaidytos gamybos priemonės vis labiau susikoncentruoja į dideles grupes, kad tuo būdu darbas virsta samdomuoju darbu, o gamybos priemonės — kapitalu. Ir šią tendenciją atitinka, iš antros pusės, savarankiškas žemės nuosavybės atsiskyrimas nuo kapitalo ir darbo[62], t. y. bet kurios žemės nuosavybės virtimas tokia žemės nuosavybės forma, kuri atitinka kapitalistinį gamybos būdą.

Pirmutinis klausimas, į kurį mes turime atsakyti, yra toks: kas sudaro klasę, — ir atsakymą gausime savaime, jei mes atsakysime į kitą klausimą: kodėl samdomieji darbininkai, kapitalistai ir žemės savininkai sudaro tris dideles visuomenės klases?

Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad tai yra pajamų ir pajamų šaltinių tapatybė. Mes turime tris dideles visuomenines grupes, kurių sudėtinės dalys [Komponenten] — jas sudarantieji individai —

---

[62] F. Listas teisingai pažymi: «Save aprūpinančio ūkio [Selbstbewirthschaftung] vyravimas stambiuose dvaruose terodo civilizacijos, susisiekimo priemonių, tėvyninės pramonės ir turtingų miestų stoką. Todėl mes jį ir randame visur Rusijoje, Lenkijoje, Vengrijoje, Meklenburge. Anksčiau jis vyravo ir Anglijoje; išsivysčius prekybai ir pramonei, jo vietoje atsirado vidutinio dydžio ūkiai ir žemės nuoma». («Die Ackerverfassung, die Zwergwirtschaft und die Auswanderung», 1842, 10 psl.).

gyvena atitinkamai iš darbo užmokesčio, iš pelno ir žemės rentos, iš to, kad naudoja savo darbo jėgą, savo kapitalą ir savo žemės nuosavybę.

Bet šiuo požiūriu, pvz., gydytojai ir valdininkai taip pat sudarytų dvi klases, nes jie priklauso dviem skirtingoms visuomeninėms grupėms, nors kiekvienos šių dviejų grupių nariai gauna pajamas iš to paties šaltinio. Tai būtų teisinga ir kalbant apie begalinį interesų ir padėčių susiskaldymą, kurį visuomeninio darbo pasidalijimas sukuria darbininkų, taip pat kaip ir kapitalistų bei žemės savininkų tarpe,— pastarieji pasidalija, pvz., į vynuogynų, dirbamos žemės, miškų, kasyklų, žvejybos verslovių savininkus.

{Čia rankraštis nutrūksta.}

F. ENGELSAS

„KAPITALO“ TREČIOJO TOMO PAPILDYMAI

Nuo to laiko, kai «Kapitalo» trečiasis tomas buvo pateiktas viešajai nuomonei, jis jau daug kartų ir kuo įvairiausiai buvo aiškinamas. Nieko kito nebuvo galima ir tikėtis. Jį leidžiant mano uždavinys buvo pirmiausia paruošti kiek galint autentiškesnį tekstą, pateikti naujus Markso tyrinėjimų rezultatus kiek galint jo paties žodžiais, man pačiam įsikišti tik ten, kur tai buvo absoliučiai neišvengiama, ir tokiais atvejais nepalikti skaitytojui nė mažiausios abejonės dėl to, kas su juo kalba. Tai buvo peikiama; buvo manoma, kad aš turėjęs paversti mano žinioje buvusią medžiagą sistemingai paruošta knyga, en faire un livre, kaip sako prancūzai, kitaip tariant — teksto autentiškumą paaukoti skaitytojo patogumui. Bet aš ne taip supratau savo uždavinį. Šitaip perdirbti tekstą aš neturėjau jokios teisės: toks žmogus, kaip Marksas, gali pretenduoti būti išklausytas pats asmeniškai ir perteikti vėlesnėms kartoms savo mokslinius atradimus jo paties autentiškai išdėstytus. Be to, aš neturėjau nė mažiausio noro taip neleistinai — kaip man tai turėjo atrodyti — elgtis su tokio įžymaus žmogaus palikimu; aš būčiau tai laikęs pasitikėjimo pažeidimu. Ir, trečia, tai būtų buvę visai be naudos. Aplamai nėra prasmės atsižadėti ko nors žmonėms, kurie nesugeba arba nenori skaityti, kurie jau dėl pirmojo tomo padėjo daugiau pastangų jam neteisingai aiškinti, negu reikėjo jam teisingai suprasti. O tiems, kuriems rūpi veikalą teisingai suprasti, svarbiausias buvo kaip tik pats originalas; jiems mano perdirbimas geriausiu atveju būtų turėjęs komentaro vertę, be to, komentaro kažkam neišleistam ir neprieinamam. Ir jau pirmosios polemikos atveju būtų reikėję pateikti originalo tekstą, o antrosios ir trečiosios

polemikos atveju — jo išleidimas in extenso [pilna apimtimi] pasidarytų neišvengiamas.

Tokia polemika yra visiškai suprantama turint galvoje veikalą, kuris duoda tiek daug naujo ir kartu tėra tik pirmasis greitomis paruoštas apdorojimas, turįs vietomis spragų. Ir kaip tik čia mano įsikišimas gali būti tikrai naudingas, norint, kad tekstas būtų lengviau suprantamas, kad į pirmą vietą būtų iškelti svarbiausieji momentai, kurių reikšmė tekste nėra pakankamai ryški, ir būtų padaryti kai kurie labai svarbūs 1865 metais parašyto teksto papildymai, atsižvelgiant į 1895 metų padėtį. Ir tikrai, jau šiuo metu yra du tokie punktai, kuriuos trumpai išaiškinti man atrodo yra būtina.

I

VERTĖS DĖSNIS IR PELNO NORMA

Buvo galima tikėtis, kad tariamo prieštaravimo tarp šių abiejų veiksnių išsprendimas, tiek Markso tekstą paskelbus, tiek ir prieš tai, sukels ginčų. Kai kas laukė tikro stebuklo ir laiko save apviltu, išvydęs vietoj laukto triuko paprastą, racionalų ir prozaiškai aiškų prieštaravimo išsprendimą. Žinoma, labiau už kitus piktdžiugiškai yra apviltas jau mums žinomas garsusis Lorija. Šis pagaliau rado Archimedo atramos tašką, kuriuo pasinaudodamas net jo kalibro pigmėjus gali iškelti į orą ir išsprogdinti Markso tvirtai pastatytą milžinišką rūmą. Kaip,— sušunka jis pasipiktinęs,— argi tai ir yra išsprendimas? Juk tai gryniausias mistifikavimas! Ekonomistai, jeigu jie kalba apie vertę, tai jie kalba apie tokią vertę, kuri praktiškai įsigali mainuose. «O nagrinėti vertę, pagal kurią prekės ne tik nėra parduodamos, *bet ir negali būti parduodamos (nè possono vendersi mai)*, to dar nėra daręs ir niekuomet nedarys nė vienas ekonomistas, kuris turi nors krislelį proto... Kai Marksas teigia, kad vertė, pagal kurią prekės *niekad* nėra parduodamos, susidaro proporcingai jose esančiam darbui, tai argi jis nekartoja — tik atvirkščia forma — ortodoksinių ekonomistų teiginio, kad vertė, pagal kurią prekės yra parduodamos, *nėra* proporcinga darbui, sunaudotam joms pagaminti?.. Nieko negelbsti ir Markso teigimas, kad, nepaisant atskirų kainų nukrypimo nuo atskirų verčių, visų prekių kainų suma visada sutampa su jų visumine verte, arba su darbo kiekiu, esančiu visuminėje prekių masėje. Juk jei vertė yra ne kas kita, kaip santykis, kuriuo viena prekė yra mainoma į kitą, tai jau pati visuminės vertės sąvoka yra absurdas, nesąmonė... contradictio in adjecto». Pačioje veikalo pradžioje Marksas, girdi, teigia, jog mainai gali sulyginti dvi prekes tik todėl, kad jose yra vienodi vienarūšio elemento kiekiai, būtent, kad jose yra vienodas darbo kiekis. O dabar jis kuo iškilmingiau-

siai paneigia pats save, teigdamas, kad prekės yra mainomos ne proporcingai jose esančiam darbo kiekiui, o visai kita proporcija. «Ar yra buvęs kada nors dar didesnis privedimas prie absurdo, didesnis teorinis bankrotas? Ar buvo kada nors įvykdyta mokslinė savižudybė su didesne pompa ir didesniu iškilmingumu?» («Nuova Antologia», 1895 m. vasario 1 d., 478, 479 psl.).

Kaip matote, mūsų Lorija nesitveria džiaugsmu. Argi jis nebuvo teisus, laikydamas Marksą sau lygiu eiliniu šarlatanu? Tik paklausykite — Marksas tyčiojasi iš savo publikos lygiai taip pat, kaip ir Lorija, jis verčiasi mistifikacijomis lygiai taip pat, kaip menkiausiasis italų politinės ekonomijos profesorius. Bet jei šis šarlatanas gali sau tai leisti, nes jis išmano savo amatą, tai nerangus šiaurietis Marksas kiekviename žingsnyje patenka į keblią padėtį, kalba nesąmones ir absurdą, tad galų gale jam belieka iškilmingai nusižudyti.

Tuo tarpu neliesime teigimo, kad prekės niekad nebuvo parduodamos ir negali būti parduodamos pagal darbo apsprendžiamą jų vertę. Čia sustosime tik ties pono Lorijos įtikinėjimu, kad «vertė yra ne kas kita, kaip santykis, kuriuo viena prekė yra mainoma į kitą, ir kad todėl jau pati visuminės prekių vertės sąvoka yra absurdas, nesąmonė ir t. t.». Taigi santykis, kuriuo dvi prekės yra mainomos viena į kitą,— jų vertė — yra kažkas visiškai atsitiktinio, tai, kas yra atlėkę prekėms iš šalies, ir gali būti šiandien vienas dydis, o rytoj kitas. Ar vienas centneris kviečių yra mainomas į vieną gramą ar į vieną kilogramą aukso, tai nė kiek nepriklauso nuo šiems kviečiams arba šiam auksui savybingų sąlygų, bet nuo visiškai svetimų jiems abiem aplinkybių. Nes kitaip šios sąlygos turėtų pasireikšti ir mainuose, aplamai ir ištisai imant, viešpatauti jiems ir savarankiškai egzistuoti nepriklausomai nuo mainų, tad būtų galima kalbėti ir apie visuminę prekių vertę. Tai yra nesąmonė,— sako garsusis Lorija. Kokiu santykiu bebūtų mainomos dvi prekės viena į kitą, tai ir esanti jų vertė — štai ir viskas. Vadinasi, vertė yra identiška kainai, ir kiekviena prekė turinti tiek verčių, kiek ji galinti turėti kainų. Bet kainą apsprendžia paklausa ir pasiūla, o kas dar ir toliau klausia, laukdamas atsakymo,— tas yra kvailys.

Bet čia yra nedidelis kabliukas. Normaliomis aplinkybėmis paklausa ir pasiūla padengia viena kitą. Taigi padalykime visas pasaulyje esamas prekes į dvi dalis — į paklausos grupę ir tokio pat didumo pasiūlos grupę. Tarkime, kad kiekvienos grupės kaina = = 1 000 milijardų markių, frankų, svarų sterlingų arba dar ko nors. Iš viso tai pagal Adomą Rizę sudarys 2 000 milijardų kainą arba vertę. Nesąmonė, absurdas,— sako p. Lorija. Abi grupės kartu gali sudaryti 2 000 milijardų kainą, bet su verte yra kitaip. Jei mes sakome: kaina, tai 1 000 + 1 000 = 2 000; bet jei mes

sakome: vertė, tai 1 000 + 1 000 = 0. Taip yra bent šiuo atveju, kai kalbama apie prekių visumą. Nes čia kiekvienos iš abiejų prekės grupių vertė yra 1 000 milijardų, nes kiekvienos iš jų nori ir gali duoti šią sumą už kito prekę. Bet jei mes sukoncentruosime visas abiejų prekes trečiojo rankose, tai pirmasis neturės jokios vertės, antrasis taip pat ne, o trečiasis tuo labiau ne: rezultatas bus tas, kad nė vienas neturės nieko. Ir mes dar kartą žavimės pranašumu mūsų pietinio Kaliostro, kuris taip susidorojo su vertės sąvoka, kad jos nebeliko nė mažiausios žymės. Štai toks yra vulgariosios ekonomijos užbaigimas![1]

Brauno «Archiv für soziale Gesetzgebung» (VII metai, 4 sąsiuvinis) Verneris Zombartas aplamai labai gerai išdėsto Markso sistemos kontūrus. Tai yra pirmas atvejis, kai vokiečių universiteto profesoriui pavyksta Markso veikaluose rasti, aplamai imant, tai, ką Marksas iš tikrųjų yra pasakęs, kai šis profesorius pareiškia, kad Markso sistemos kritika gali būti ne paneigimas,— «tuo tegu verčiasi politiniai karjeristai»,— o tik tolesnis jos išvystymas. Žinoma, ir Zombartas nagrinėja mūsų temą. Jis tyrinėja klausimą, kokią reikšmę turi vertė Markso sistemoje, ir daro tokias išvadas: vertė nepasireiškia kapitalistiniu būdu pagamintų prekių mainų santykyje; ji negyvuoja kapitalistinės gamybos agentų sąmonėje; vertė yra ne empirinis, bet mintyse įsivaizduojamas, loginis faktas;

[1] Šis «savo garbe žinomas» ponas (tariant Heinės žodžiais) kiek vėliau buvo priverstas atsakyti į mano parašytą trečiojo tomo pratarmę, būtent po to, kai ji pasirodė italų kalba «Rassegna» 1895 m. pirmajame numeryje. Atsakymas yra išspausdintas «Riforma Sociale» 1895 m. vasario 25 d. numeryje. Apibėręs iš pradžių mane jam neišvengiamais ir kaip tik todėl dvigubai šlykščiais pagyrimais, jis pareiškia nė nemanęs savintis Markso nuopelnų materialistinio istorijos aiškinimo srityje. Jis juos esąs pripažinęs jau 1885 metais — būtent visai prabėgomis viename žurnalo straipsnyje. Bet užtat jis tuo atkakliau nutyli tai ten, kur apie tai reikia kalbėti, būtent, atitinkamoje savo knygoje, kur Marksas minimas tik 129 puslapyje, ir tai tik nagrinėjant klausimą apie smulkiąją žemėvaldą Prancūzijoje. O dabar jis drąsiai pareiškia, kad Marksas iš viso nesąs šios teorijos kūrėjas; jeigu jos bendrais bruožais nebuvo nubrėžęs jau Aristotelis, tai nesą abejonės, kad Haringtonas ją proklamavęs jau 1656 metais, ir po to ji buvusi išvystyta ištisos plejados istorikų, politikų, teisininkų ir ekonomistų seniai prieš Marksą. Ir ko tik negalima rasti Lorijos veikalo prancūziškajame leidime! Trumpai tariant — visiškas plagiatorius. Po to, kai aš sutrukdžiau jam toliau girtis panaudojant iš Markso pasisavintus teiginius, jis įžūliai pareiškia, kad ir Marksas visiškai taip pat puošęsis svetimomis plunksnomis, kaip ir jis.— Iš kitų mano priekaištų Lorija atsako tik į tą, kuri liečia jo teigimą, jog Marksas niekad nėra manęs parašyti antrąjį ir tuo labiau trečiąjį «Kapitalo» tomą. «Ir dabar Engelsas atsako man, triumfuodamas jis nurodo į antrąjį ir trečiąjį tomą... Žavingai Ir aš taip džiaugiuosi šiais tomais, kurie man yra davę tiek daug intelektualinio malonumo, jog dar niekad man nėra buvusi taip maloni pergalė, kaip malonus yra šis pralaimėjimas, jei tai tikrai galima laikyti pralaimėjimu. Bet ar tai iš tikrųjų pralaimėjimas? Ar tikrai tiesa, kad šią daugybę savitarpyje nesusijusių pastabų, kurias Engelsas yra surinkęs tokiu pagarbumu, Marksas yra parašęs,

materialinis vertės sąvokos turinys Marksui yra ne kas kita, kaip ekonominė išraiška to fakto, kad visuomeninis darbo gamybinis pajėgumas yra ūkinės būties pagrindas; kapitalistinėje ūkio santvarkoje vertės dėsnis galiausiai viešpatauja ekonominiams reiškiniams ir šiai ūkinei santvarkai, aplamai imant, reiškia štai ką: prekių vertė yra specifinė ir istorinė forma, kuria realizuojasi lemiama įtaka darbo gamybinio pajėgumo, kuris galiausiai viešpatauja visiems ekonominiams reiškiniams.— Taip sako Zombartas; jei taip yra suprantama vertės dėsnio reikšmė kapitalistinei gamybos formai, tai nėra pagrindo teigti, kad tai yra neteisinga. Bet kartu šis supratimas, man atrodo, yra per daug bendrai suformuluotas, jis yra reikalingas konkretesnio, tikslesnio formulavimo; mano nuomone, jis jokiu būdu neiškelia visos vertės dėsnio reikšmės tose ekonominio visuomenės išsivystymo pakopose, kuriose viešpatauja šis dėsnis.

Brauno «Sozialpolitisches Zentralblatt» 1895 m. vasario 25 dienos numeryje (Nr. 22) išspausdintas taip pat puikus Konrado Šmidto straipsnis apie «Kapitalo» trečiąjį tomą. Ypač pažymėtina yra tai, jog čia parodoma, kaip Marksas, kildindamas vidutinę pelno normą iš pridedamosios vertės, pirmą kartą atsako į klausimą, kurio ligšiolinė ekonomija dar nė karto nebuvo net iškėlusi: kaip susidaro šios vidutinės pelno normos lygis ir kodėl jis sudaro 10 arba 15%, o ne 50 arba 100%? Nuo to laiko, kai mes žinome, kad pridedamoji vertė, kurią visų pirma pasisavina pramoniniai kapitalistai, yra vienintelis ir išimtinis šaltinis, iš kurio kyla pelnas ir žemės renta, šis klausimas išsisprendžia savaime. Ši Šmidto straipsnio dalis yra tartum specialiai parašyta ekonomistams à la Lorija, jei tik nėra bergždžias darbas — mėginti atverti akis tiems, kurie nenori matyti.

---

turėdamas tikslą jas paskelbti? Ar iš tikrųjų galima manyti, kad Marksas... tikėjosi šiais puslapiais apvainikuoti savo kūrinį ir savo sistemą? Ar iš tikrųjų tiesa, kad Marksas būtų paskelbęs šį skirsnį apie vidutinę pelno normą, kur prieš daugelį metų žadėtasis sprendimas yra pasidaręs liūdna mistifikacija, vulgariausiu žodžių žaismu? Tebūnie leista tuo bent suabejoti... Tai, mano nuomone, įrodo, kad Marksas, išleidęs savo puikią (splendido) knygą, jos tęsti nemanė arba norėjo palikti užbaigti šį milžinišką veikalą savo idėjiniams įpėdiniams, neatsakydamas už tai asmeniškai».

Taip yra parašyta 267 puslapyje. Labiausiai niekinantis Heinės atsiliepimas apie jo filisterišką vokiečių publiką yra išreikštas žodžiais: galų gale autorius taip pripranta prie savo publikos, lyg turėtų reikalą su protinga būtybe. Ir kuo tokiu atveju turi laikyti savo publiką garsusis Lorija?

Pabaigoje — nauja pagyrimų porcija byra ant mano nelaimingos galvos. Čia mūsų Sganarelis darosi panašus į Balaamą, kuris atvykęs keikti, bet kurio lūpos prieš jo valią beria «palaiminimo ir meilės žodžius». Gerasis Balaamas pasižymėjo ypač tuo, kad jodinėjo asilu, kuris buvo protingesnis už savo šeimininką. Šįkart, aiškiai matyti, Balaamas paliko savo asilą namie.

Šmidtas taip pat turi formalių abejonių dėl vertės dėsnio. Jis vadina jį moksline *hipoteze*, sukurta faktiniam mainų procesui išaiškinti, hipoteze, kuri neabejotinai pateisino save kaip būtinas teorinis pradinis taškas, nušviečiąs net konkurencinių kainų reiškinius, kurie lyg visiškai prieštarautų jai; jo nuomone, be vertės dėsnio visai negalima teoriškai pažinti ekonominį kapitalistinės tikrovės mechanizmą. O viename privačiame laiške, kurį jis man leido cituoti, Šmidtas tiesiog pareiškia, kad vertės dėsnis kapitalistinės gamybos formos ribose esąs fikcija, nors ir tokia, kuri teoriškai yra būtina. Tačiau šis supratimas, mano nuomone, yra visiškai neteisingas. Vertės dėsnis kapitalistinei gamybai turi kur kas didesnę ir konkretesnę reikšmę, negu paprastos hipotezės reikšmė, jau nekalbant apie fikciją, nors ir būtiną.

Tiek Zombartas, tiek ir Šmidtas,— garsųjį Loriją aš čia paminiu tik prabėgomis kaip įdomų vulgariosios ekonomijos egzempliorių,— nekreipia reikiamo dėmesio į tai, kad čia yra kalbama ne tik apie grynai loginį procesą, bet apie istorinį procesą ir apie jį išaiškinantį atsispindėjimą mąstyme, apie loginį jo vidinių ryšių nagrinėjimą.

Lemiamoji vieta šiuo klausimu yra Markso veikalo III tome, I, 154 psl.*:

«Visas sunkumas atsiranda dėl to, kad prekės mainomos netiesiog kaip *prekės,* bet kaip *produktai kapitalų,* kurie pretenduoja į proporcingą jų dydžiui arba — jeigu jų dydis yra vienodas — į vienodą dalyvavimą visuminėje pridedamosios vertės masėje». Šiam skirtumui pailiustruoti visų pirma yra tariama, kad darbininkams priklauso gamybos priemonės, kad jie dirba vidutiniškai vienodą laiką ir vienodu intensyvumu ir betarpiškai maino savo prekes tarpusavyje. Tokiomis sąlygomis du darbininkai savo vienos dienos darbu prijungtų savo produktui vienodą naujos vertės kiekį, bet kiekvieno iš jų produktas turėtų skirtingą vertę priklausomai nuo darbo kiekio, kuris jau anksčiau įkūnytas gamybos priemonėse. Ši pastaroji vertės dalis sudarytų kapitalistinio ūkio pastovųjį kapitalą; naujai prijungtos vertės dalis, sunaudota darbininkų pragyvenimo reikmenims, atitiktų kintamąjį kapitalą, o virš to liekanti naujos vertės dalis būtų pridedamoji vertė, kuri šiuo atveju priklausytų darbininkams. Vadinasi, abu darbininkai, atskaičius tik jų avansuotos «pastoviosios» vertės dalies padengimą, gautų vienodo didumo vertes; tačiau pridedamąją vertę sudarančios dalies santykis su gamybos priemonių verte,— ir tai atitiktų kapitalistinę pelno normą,— būtų abiem skirtingas. Bet kadangi kiekvienas iš jų mainų metu gauna savo gamybos priemonių vertės padengimą, tai ši aplinkybė neturėtų jokios reikšmės.

* 1894 m. leidimas. Žr. šio tomo I d., 163 psl. *Red.*

«Todėl prekių mainai pagal jų vertę, arba maždaug pagal jų vertę, atitinka *kur kas žemesnę pakopą*, negu mainai pagal gamybos kainas, kuriems yra būtinas tam tikras kapitalistinio išsivystymo lygis... Tuo būdu nepriklausomai nuo to, kad kainas ir jų judėjimą valdo vertės dėsnis, yra visiškai teisinga, jeigu prekių vertes ne tik *teoriškai*, bet ir *istoriškai* laikysime gamybos kainų prius [pirmesniu dalyku]. Tai galioja kalbant apie tokias sanklodas, *kur darbininkui priklauso gamybos priemonės*, o tokioje būklėje, tiek senovėje, tiek ir šiuolaikiniame pasaulyje, yra valstietis, kuris gyvena iš savo darbo ir kuriam priklauso žemė, ir amatininkas. Tai sutinka ir su ta mūsų anksčiau išdėstyta pažiūra, kad produktų išsivystymo į prekes pradinis taškas yra mainai tarp įvairių bendruomenių, o ne tarp tos pačios bendruomenės narių. Tai, kas pasakyta, galioja tiek kalbant apie šią pirmykštę būklę, tiek ir apie vėlesnes sanklodas, kurios rėmėsi vergove ir baudžiava, o taip pat kalbant apie cechinę amatų organizaciją, kol kiekvienoje gamybos šakoje įtvirtintos gamybos priemonės tik sunkiai gali būti perkeliamos iš vienos sferos į kitą, ir todėl įvairios gamybos sferos tam tikru mastu santykiauja viena su kita taip, kaip įvairios šalys arba komunistinės bendruomenės» (Marksas, III t., 1 dalis, 156 psl.)*.

Jei Marksas būtų galėjęs dar kartą perdirbti trečiąjį tomą, tai jis, be abejonės, būtų daug plačiau išdėstęs šią vietą. O dabartiniu pavidalu ji teduoda metmenis to, ką reikėtų pasakyti šiuo klausimu. Todėl mes jį išnagrinėsime kiek smulkiau.

Visi mes žinome, kad pirmosiose visuomenės gyvenimo pakopose produktus suvartoja patys gamintojai ir kad šie gamintojai yra stichiškai susijungę į daugiau ar mažiau komunistiškai organizuotas bendruomenes; kad šių produktų pertekliaus mainai su pašaliečiais, mainai, nuo kurių prasideda produktų virtimas prekėmis, priklauso vėlesniam laikui; pradžioje mainai vyksta tik tarp atskirų įvairių genčių bendruomenių ir tik vėliau jie įgyja reikšmę ir bendruomenės viduje, žymiai prisidėdami prie jos suskilimo į didesnes ar mažesnes šeimų grupes. Bet ir po šio suskilimo mainus vykdantieji šeimų galvos lieka darbo valstiečiais, kurie beveik visa, ko reikia jų poreikiams patenkinti, pasigamina savajame ūkyje savo šeimos padedami ir tik nedidelę būtinų reikmenų dalį išsimaino kitur į savo darbo produkto perteklių. Šeima verčiasi ne vien žemdirbyste ir gyvulininkyste, bet ir perdirba jų produktus į gatavus vartojimo reikmenis, kai kur dar net grūdus mala rankinėmis girnomis, kepa duoną, verpia, dažo, audžia linus ir vilną, raugina kailius, stato ir taiso medinius trobesius, gaminasi įnagius ir darbo įrankius, neretai dirba

* Žr. šio tomo I d., 164, 165 psl. *Red.*

stalių ir kalvystės darbus; vadinasi, šeima arba šeimų grupė pati viskuo save aprūpina.

Nedaugelis reikmenų, kuriuos tokia šeima turi įsigyti mainais arba pirktis iš kitų, net iki pat XIX šimtmečio pradžios Vokietijoje, buvo daugiausia amatų gamybos reikmenys, t. y. tokie daiktai, kurių gaminimo būdą valstietis žinojo, bet pats negamino arba todėl, kad buvo sunku gauti žaliavos, arba todėl, kad pirktiniai dirbiniai buvo žymiai geresnės kokybės arba kur kas pigesni. Taigi viduramžių valstietis gana tiksliai žinojo, kiek būtent darbo laiko reikia sunaudoti pagaminti reikmenims, kuriuos jis gaudavo mainais. Kaimo kalvis ir račius dirbo jo akivaizdoje; lygiai taip pat dirbo siuvėjas ir batsiuvys, kurie dar mano jaunystės dienomis vaikščiodavo paeiliui pas mūsų Pareinio valstiečius ir iš jų pačių pasigamintų audinių bei odos siūdavo drabužius ir avalynę. Tiek valstietis, tiek ir tie žmonės, iš kurių jis pirkdavo, patys buvo darbininkai: mainomieji dalykai buvo jų asmeninio darbo produktai. Ką jie sunaudodavo gamindami šiuos produktus? Darbą — ir tik darbą: darbo įrankiams padengti, žaliavai pagaminti, jai apdirbti jie sunaudodavo tik savo pačių darbo jėgą; tad ar jie galėjo mainyti šiuos savo produktus į kitų dirbančiųjų gamintojų produktus kitaip, kaip tik proporcingai jiems sunaudotam darbui? Tokiomis sąlygomis darbo laikas, sunaudotas šiems produktams pagaminti, buvo ne tik vienintelis tinkamas matas mainomiems dydžiams kiekybiškai nustatyti, bet tokiomis sąlygomis bet kuris kitas matas buvo visiškai neįmanomas. Ar galima manyti, kad valstiečiai ir amatininkai buvo tokie kvaili, kad vieno gamintojo 10 valandų darbo produktą mainytų į kito vienos valandos darbo produktą? Visam valstiečių natūralinio ūkio laikotarpiui buvo galimi tik tokie mainai, kuriuose mainomi prekių kiekiai turi tendenciją vis labiau suderinti su juose įkūnytais darbo kiekiais. Nuo to laiko, kai į šią ūkio santvarką įsiskverbia pinigai, tendencija atitikti vertės dėsnį (nota bene — Markso formulavimui) pasidaro, iš vienos pusės, dar ryškesnė, bet iš antros — ją jau pradeda pažeisti lupikiškojo kapitalo ir fiskalinio išnaudojimo įsikišimas, ir tie laikotarpiai, per kuriuos kainos vidutiniškai beveik priartėja prie vertės, pasidaro jau ilgesni.

Tas pat galioja ir kalbant apie valstiečių produktų mainus į miesto amatininkų produktus. Pradžioje mainai vyksta betarpiškai, nedalyvaujant pirkliui, turgaus dienomis miestuose, kur valstietis parduoda savo produktus ir atlieka pirkimus. Ir čia ne tik valstietis žino amatininko darbo sąlygas, bet ir amatininkas žino valstiečio darbo sąlygas. Nes jis pats iš dalies dar yra valstietis, jis turi ne tik daržą ir sodą, bet labai dažnai ir lauko sklypelį, vieną arba dvi karves, kiaulių, naminių paukščių ir t. t. Taigi viduramžiais žmonės galėjo gana tiksliai apskaičiuoti vienas

kito gamybos kaštus žaliavos, pagalbinių medžiagų, darbo laiko atžvilgiu — bent kai buvo kalbama apie kasdieninio vartojimo reikmenis.

Bet kaipgi, mainant pagal sunaudoto darbo kiekį, buvo nustatomas šis kiekis, nors netiesiogiai ir santykinai, tokiems produktams, kurie reikalauja naudoti darbą per ilgesnį laiką, darant nereguliarias pertraukas ir gaunant neapibrėžtą produkcijos kiekį, pvz., grūdams arba gyvuliams? Be to, kaip tai nustatydavo žmonės, kurie nemokėjo skaičiuoti? Aišku, tik ilgo proceso keliu, dažnai patamsyje, apgraibomis, zigzagais artėjant prie tikslo, ir, kaip ir visada, žmones mokė tik kartus patyrimas. Tai, kad kiekvienas, aplamai ir ištisai imant, būtinai turėjo gauti savo kaštus, padėjo kiekvienu atskiru atveju rasti teisingą kelią, o ribotas mainomų dalykų rūšių kiekis kartu su nesikeičiančiu — dažnai ištisus šimtmečius — šių dalykų gaminimo būdu palengvindavo pasiekti tikslą. Kad šių produktų vertės santykiniam dydžiui apytiksliai nustatyti visai nereikėjo labai daug laiko, įrodo jau vien tas faktas, jog tokia prekė, kaip gyvuliai, kuriai šis nustatymas, dėl kiekvieno atskiro gyvulio gaminimo laikotarpio ilgumo, atrodo sunkiausias, buvo pirmoji beveik visų pripažinta piniginė prekė. Norint, kad tai įvyktų, reikėjo, kad gyvulių vertė, jų mainų santykis su visa eile kitų prekių, pasiektų fiksaciją, palyginti neįprastą ir neginčijamai pripažįstamą gausių genčių teritorijoje. Ir tų laikų žmonės, tiek gyvulių augintojai, tiek ir tie, kurie iš jų pirkdavo, tikrai buvo pakankamai protingi, kad mainydami neatiduotų be ekvivalento jų sunaudoto darbo laiko. Atvirkščiai, kuo viena arba kita tauta,— pvz., rusai ir Rytų gyventojai,— yra arčiau ankstyvosios prekinės gamybos būklės, tuo daugiau laiko jie net lig šiol išeikvoja [verschwenden] tam, kad ilgai, atkakliai derėdamiesi išspaustų visišką produktui pagaminti jų pačių sunaudoto darbo laiko padengimą.

Remiantis tuo, kad darbo laikas apsprendžia vertę, reikia padaryti išvadą, kad visa prekinė gamyba — o kartu ir įvairūs santykiai, kuriais pasireiškia įvairios vertės dėsnio pusės,— vystosi taip, kaip yra išdėstyta «Kapitalo» pirmojo tomo pirmajame skyriuje; taigi ypač tos sąlygos, kuriomis vienintelis vertės kūrėjas yra darbas. Kartu tai yra tokios sąlygos, kurios skinasi sau kelią neįsiskverbdamos į dalyvių sąmonę ir kurias tik sunkių teorinių nagrinėjimų keliu galima abstrahuoti nuo kasdieninės praktikos, vadinasi, kurios veikia lygiai kaip gamtos dėsniai, ir tai būtinai išplaukia, kaip įrodė Marksas, iš prekinės gamybos prigimties. Svarbiausias ir lemiamas žingsnis į priekį buvo perėjimas prie metalinių pinigų, bet, įvykus šiam perėjimui, tas momentas, kad darbo laikas apsprendžia vertę, nustojo reikšęsis matomu būdu prekių mainų paviršiuje. Praktikos požiūriu lemiamu vertės matu pasidarė pinigai, ir tuo labiau, kuo įvairesnės darėsi prekės,

kuriomis buvo prekiaujama, kuo daugiau jų plaukdavo iš tolimų kraštų ir, vadinasi, kuo mažiau buvo galima apskaičiuoti šioms prekėms pagaminti būtiną darbo laiką. Tačiau pradžioje net patys pinigai daugiausia plaukdavo iš svetimų kraštų; bet ir tuo atveju, kai taurieji metalai buvo gaunami šalies viduje, valstiečiai ir amatininkai iš dalies neįstengė net apytikriai nustatyti jų gamybai sunaudoto darbo, o iš antros pusės, dėl įpročio skaičiuoti pinigais, jiems patiems buvo žymiai užtemdytas supratimas apie darbo savybę būti vertės matu; žmonių sąmonėje pinigai pasidarė absoliučios vertės atstovas.

Žodžiu sakant, Markso vertės dėsnis galioja visur,— kiek aplamai galioja ekonominiai dėsniai,— visam paprastosios prekinės gamybos laikotarpiui, vadinasi, lig to laiko, kada prekinė gamyba modifikuojasi atsiradus kapitalistinei gamybos formai. Iki to momento kainos gravituoja į pagal Markso dėsnį apsprendžiamas vertes ir svyruoja apie jas taip, kad kuo pilniau išsivysto paprastoji prekinė gamyba, tuo labiau vidutinės kainos per ilgesnius laikotarpius, kurių nepertraukia išoriniai prievartiniai trikdymai, sutampa su vertėmis tiksliai iki tokio dydžio, kurio galima nepaisyti. Taigi Markso vertės dėsnis visuotinai galioja ekonomikoje tam laikotarpiui, kuris tęsiasi nuo mainų, pavertusių produktus prekėmis, pradžios iki pat mūsų eros XV šimtmečio. O prekių mainų pradžia yra priskiriama tam laikui, kuris yra buvęs pirma bet kurios rašytinės istorijos, Egipte mažiausia prieš du su puse, gal ir prieš penkis tūkstančius metų, o Babilonijoje prieš keturis-šešis tūkstančius metų prieš mūsų erą; tuo būdu vertės dėsnis viešpatavo per penkių-septynių tūkstančių metų laikotarpį. Ir štai po to pasigėrėkite gilumu p. Lorijos, kuris vertę, turėjusią visuotinę ir betarpišką reikšmę per visą šį laikotarpį, vadina verte, pagal kurią prekės niekad nebuvę ir negalėję būti parduodamos ir kurią nagrinėti niekad nesiimsiąs joks ekonomistas, turįs nors krislelį sveiko proto.

Lig šiol mes nesame kalbėję apie pirklį. Mes galėjome nekreipti dėmesio į jo įsikišimą lig šio momento, kada mes pradedame nagrinėti paprastosios prekinės gamybos virtimą kapitalistine prekine gamyba. Pirklys buvo revoliucionizuojantis elementas šioje visuomenėje, kur anksčiau viskas buvo nekintama, kur nekintamumas, taip sakant, buvo paveldimas; kur valstietis ne tik savo žemės sklypą, bet ir savo laisvo savininko padėtį, laisvo ar priklausomo duoklinio valstiečio arba baudžiauninko padėtį, o miesto amatininkas savo amatą ir cechines privilegijas gaudavo kaip palikimą, ir beveik kaip neperleidžiamą palikimą; be to, kiekvienas iš jų paveldėdavo savo klientūrą, savo realizavimo rinką, taip pat kaip ir įgytą nuo jaunystės metų meistriškumą paveldėtoje profesijoje. Ir štai į šį pasaulį įžengė pirklys, kuris turėjo pasidaryti šio perversmo pradininkas. Bet jis neveikė kaip

sąmoningas revoliucionierius; atvirkščiai, jis veikė kaip kūnas iš šio pasaulio kūno ir kaulas iš šio pasaulio kaulo. Viduramžių pirklys anaiptol nebuvo individualistas, jis savo esme buvo draugijinis žmogus, kaip ir visi jo amžininkai. Kaime viešpatavo pirmykščio komunizmo pagrindu išaugusi bendruomenė-marka. Kiekvienas valstietis turėjo pradžioje vienodo dydžio skirtinį sklypą su vienodais įvairios kokybės žemės plotais ir atitinkamas vienodas teises bendruomenėje-markoje. Nuo to laiko, kai bendruomenė-marka pasidarė uždara ir buvo nutrauktas naujų žemės sklypų išskyrimas, prasidėjo skirtinių sklypų skaldymas paveldėjimo ir kitais atvejais ir atitinkamas bendruomeninių teisių skaldymas; tačiau bendruomeninės žemėvaldos vienetu, kaip ir pirma, liko pilnas skirtinis sklypas, kitaip tariant, buvo pusės, ketvirtadaliai ir aštuntadaliai skirtinio sklypo, duodantieji·pusę, ketvirtadalį arba aštuntadalį bendruomenės-markos nario teisių. Bendruomenės-markos pavyzdžiu buvo kuriamos visos vėlesnės verslo draugijos ir pirmiausia miestų cechai, kurių vidinė santvarka buvo ne kas kita, kaip bendruomenės-markos santvarkos pritaikymas, bet jau amatų privilegijoms, o ne tam tikrai teritorijai. Centrinis visos organizacijos punktas buvo lygus kiekvieno jos nario dalyvavimas naudojantis visomis cechui užtikrintomis privilegijomis ir pajamomis, kuris taip vaizdingai yra išreikštas privilegijoje «maitintis iš verpalų», kuri 1527 metais buvo duota Elberfeldo ir Barmeno gyventojams (Thun: «Industrie am Niederrhein» [Tunas: «Žemutinio Reino pramonė»] II, 164 ir sek. psl.). Tas pat liečia ir kalnakasybos pramonę, kur kiekvienas kalnų sklypo pajus taip pat duodavo vienodą dalyvavimo teisę ir lygiai taip pat, kaip bendruomenės-markos nario skirtinis sklypas, jis buvo dalijamas kartu su savo teisėmis ir pareigomis. Ir tas pat nė kiek ne mažiau liečia pirklių draugijas, kurios sukūrė užjūrio prekybą. Venecijiečiai ir genujiečiai Aleksandrijos arba Konstantinopolio uostuose, — kiekviena «nacija» savo pačios fondaco [prekybos namuose], kuris susideda iš gyvenamojo namo, smuklės, sandėlio, patalpos, skirtos parodai, ir parduotuvės su centrine kontora, — sudarė tikras prekybos draugijas; jos buvo atsitvėrusios nuo konkurentų ir klientų, parduodavo savitarpio susitarimu nustatomomis kainomis, jų prekės buvo tam tikros kokybės, kurią garantuodavo visuomeninė kontrolė, o dažnai ir specialūs įspaudai, jos bendrai nustatydavo kainas, kurias turėdavo mokėti vietiniai gyventojai už jų prekes, ir t. t. Lygiai taip pat prekiavo hanziečiai ant «Vokiečių tilto» (Tydske Bryggen) Norvegijos Bergene, ir taip pat jų konkurentai olandai ir anglai. Vargas tam, kas pardavė pigiau arba pirko brangiau nustatytų kainų! Boikotas, kuris buvo jam taikomas, to meto sąlygomis reiškė neišvengiamą nuskurdimą, jau nekalbant apie tiesiogines baudas, kurias draugija uždėdavo kaltininkui. Tačiau buvo steigiamos ir dar glaudesnės draugijos,

turinčios tam tikrus tikslus, pvz., Genujos Maono draugija, kuriai daug metų priklausė Fokėjos alūno klodai Mažojoje Azijoje ir Chioso saloje XIV ir XV šimtmečiais, toliau — stambi Ravensbergo prekybos bendrovė, kuri nuo XIV šimtmečio pabaigos prekiavo su Italija ir Ispanija ir steigė ten savo skyrius, o taip pat Vokietijos Augsburgo pirklių — Fugerių, Velzerio, Felino, Hechšteterio ir kt. bendrovė, Niurnbergo pirklių — Hiršfogelio ir kitų bendrovė, kuri su 66 000 dukatų kapitalu ir trimis laivais dalyvavo portugalų 1505—1506 metų ekspedicijoje į Indiją ir gavo iš to 150, o pagal kitus šaltinius — 175% grynojo pelno (Heyd: «Levantehandel» [Heidas: «Prekyba su Rytais»], II, 524), ir ištisa eilė kitų bendrovių-«monopolijų», dėl kurių taip pyksta Liuteris.

Čia mes pirmą kartą susiduriame su pelnu ir pelno norma. Ir būtent — pirkliai sąmoningai ir apgalvotai siekia padaryti šią pelno normą vienodą visiems dalyviams. Venecijiečiai rytuose, hanziečiai šiaurėje mokėjo kiekvienas už perkamas prekes tokias pat kainas, kaip ir jo kaimynai, prekių transporto kaštai jam buvo vienodi, jis gaudavo už jas tokias pat kainas, kaip ir kiti, ir supirkdavo atgal gabenamus krovinius tokiomis pat kainomis, kaip ir kiti jo «nacijos» pirkliai. Tuo būdu pelno norma buvo vienoda visiems. Stambiose prekybos bendrovėse pelno skirstymas proporcingai įdėtam kapitalui buvo toks pat savaime suprantamas dalykas, kaip ir naudojimasis teisėmis markoje proporcingai šias teises duodančioms skirtinio sklypo dalims arba kaip dalyvavimas pasiskirstant kalnakasybos įmonių pelną proporcingai pajų skaičiui. Tuo būdu vienoda pelno norma, kuri, pilnutinai išsivysčiusi, yra vienas iš galutinių kapitalistinės gamybos rezultatų, čia savo paprasčiausia forma pasireiškia kaip vienas iš kapitalo istorinio išsivystymo išeities taškų ir net kaip tiesioginis palikimas bendruomenės-markos, kuri savo ruožtu yra tiesioginis pirmykščio komunizmo palikimas.

Ši pradinė pelno norma neišvengiamai buvo labai aukšta. Prekyba buvo labai rizikinga ne tik todėl, kad buvo smarkiai paplitęs plėšikavimas jūrose, bet ir todėl, kad konkuruojančios nacijos neretai pirmąja proga naudodavo visokį smurtą; pagaliau pats prekių pardavimas ir šio pardavimo sąlygos rėmėsi svetimšalių kunigaikščių duotomis privilegijomis, kurios gana dažnai buvo laužomos arba visai panaikinamos. Taigi pelnas turėjo apimti aukštą draudimo premiją. Be to, apyvarta vyko lėtai, operacijų įvykdymas užtrukdavo, o palankiausiais laikotarpiais, kurie, tiesa, retai tetrukdavo ilgai, prekyba buvo monopolinė prekyba gaunant monopolinį pelną. Tai, kad vidutinė pelno norma dažniausiai buvo labai aukšta, taip pat rodo tuomet galiojusios labai aukštos palūkanų normos, kurios visada, aplamai imant, turėjo būti žemesnės už įprastinį prekybinio pelno lygį.

Bet ši aukšta ir visiems dalyviams vienoda pelno norma, kuri buvo gaunama bendros draugijų veiklos dėka, galiojo tik šių draugijų ribose, t. y. šiuo atveju atskirose «nacijose». Venecijiečiai, genujiečiai, hanziečiai, olandai — kiekviena nacija sau ir, gal būt, iš pradžių taip pat kiekvienai atskirai realizavimo rinkai — turėjo atskiras pelno normas. Šių atskirų draugijų įvairios pelno normos išsilygindavo priešingu būdu — vykstant konkurencijai. Pirmiausia pelno normos išsilygindavo įvairiose tos pačios nacijos rinkose. Jeigu už venecijiečių prekes Aleksandrija duodavo didesnį pelną, negu Kipras, Konstantinopolis arba Trapezundas, tai venecijiečiai siųsdavo daugiau kapitalo į Aleksandriją, dalį jo išimdami iš cirkuliacijos kitose rinkose. Toliau palaipsniui pelno normos turėjo išsilyginti tarp atskirų nacijų, išvežančių į tas pačias rinkas vienodas arba panašias prekes; čia labai dažnai kai kurios iš šių nacijų nusigyvendavo ir išnykdavo nuo scenos. Bet šį procesą nuolat nutraukdavo politiniai įvykiai: pvz., visa prekyba su Rytais sužlugo dėl mongolų ir turkų įsiveržimų, o didieji geografiniai-prekybiniai atradimai nuo 1492 metų tik pagreitino ir po to užbaigė šį žlugimo procesą.

Po to įvykęs staigus realizavimo sferos išsiplėtimas ir su tuo susijęs susisiekimo kelių perversmas pradžioje nesukėlė esminių prekiavimo būdo pakitimų. Prekybą su Indija ir Amerika taip pat iš pradžių vedė daugiausia dar vis draugijos. Bet dabar už šių draugijų jau stovėjo stambios nacijos. Vietoj kataloniečių, prekiavusių su Rytais, su Amerika ėmė prekiauti visa didžiulė suvienytoji Ispanija, o šalia jos dvi tokios didžiulės šalys, kaip Anglija ir Prancūzija; net pačios mažiausios šalys — Olandija ir Portugalija vis tik buvo, šiaip ar taip, ne mažesnės ir ne silpnesnės už Veneciją — didžiausią ir stipriausią ankstesnio laikotarpio prekybinę naciją. Tai davė XVI ir XVII šimtmečio merchant adventurer [keliaujančiam pirkliui] atramą, kuri vis labiau ir labiau darė nereikalingą draugiją, gynusią savo narius taip pat ginklais, o su jos egzistavimu susijusios išlaidos darėsi tiesiog nereikalinga našta. Toliau, dabar turtai atskirų asmenų rankose telkėsi daug greičiau, tuo būdu netrukus atskiri pirkliai galėjo įdėti į vieną įmonę tiek lėšų, kiek anksčiau įdėdavo visa bendrovė. Prekybos bendrovės, kur jos dar buvo išlikusios, dažniausiai virsdavo ginkluotomis korporacijomis, kurios, savo valstybių ginamos ir globojamos, užkariaudavo ir monopoliškai išnaudodavo ištisas naujai atrastas šalis. Bet kuo daugiau kolonijų buvo steigiama naujose srityse — jas steigė daugiausia valstybė,— tuo labiau prekybos draugijos pasitraukdavo į antraeilę vietą, palyginti su atskiro pirklio prekyba, ir tuo būdu pelno normos vis labiau ir labiau išsilygindavo vien tik konkurencijai vykstant.

Lig šiol mes susipažinome tik su prekybinio kapitalo pelno norma. Nes lig šiol mes turėjome reikalą tik su prekybiniu ir

lupikiškuoju kapitalu, o pramoninis kapitalas dar tik turėjo išsivystyti. Gamyba dar tebebuvo daugiausia rankose darbininkų, kuriems priklausė jų pačių gamybos priemonės ir, vadinasi, kurių darbas jokiam kapitalui neduodavo pridedamosios vertės. Jeigu jie ir buvo priversti dalį savo produkto atiduoti veltui trečiajam asmeniui, tai tik kaip duoklę feodaliniam ponui. Todėl pirklinis kapitalas, bent pradžioje, galėjo gauti savo pelną tik iš užsienio pirkėjų, kurie pirkdavo šalies viduje gaminamus produktus, arba iš savo šalies pirkėjų, kurie pirkdavo užsienio produktus. Tik šio laikotarpio pabaigoje — Italijoje, vadinasi, nusmukus jos prekybai su Rytais — užsienio konkurencija ir realizavimo sunkumai galėjo priversti eksportinių prekių gamintoją amatininką parduoti prekes pirkliui eksportininkui žemiau jų vertės. Tuo būdu mes čia matome tokį reiškinį, kad vidaus mažmeninėje apyvartoje tarp atskirų gamintojų prekės vidutiniškai yra parduodamos pagal jų vertę, o tarptautinėje prekyboje dėl nurodytų priežasčių prekės paprastai yra parduodamos ne pagal jų vertę. Si padėtis yra visiškai priešinga dabartinei padėčiai, kai gamybos kainos galioja tarptautinėje ir didmeninėje prekyboje, o miestų mažmeninėje prekyboje kainų susidarymą reguliuoja visiškai kitos pelno normos. Tuo būdu, pvz., dabar jautienos kaina labiau padidėja keliaudama nuo Londono didmenininko iki pavienio Londono vartotojo, negu keliaudama nuo Čikagos didmenininko iki Londono didmenininko, įskaitant čia ir pervežimo išlaidas.

Šį laipsnišką perversmą kainų susidaryme įvykdė pramoninis kapitalas. Pradžia tam buvo padaryta jau viduramžiais, būtent trijose srityse: laivininkystėje, kalnakasyboje ir tekstilės pramonėje. Laivininkystė tokiu mastu, kokiu ja vertėsi Italijos ir Hanzos pajūrio respublikos, buvo neįmanoma be jūreivių, t. y. samdomųjų darbininkų (jų samdos santykiai galėjo būti maskuojami draugijinėmis formomis išskiriant jiems dalį pelno), o to meto galeros taip pat buvo neįmanomos be irklininkų — samdomųjų darbininkų arba vergų. Rūdos gavybos įmonės, kurios pradžioje priklausė į arteles susijungusiems darbininkams, beveik visur virto akcinėmis bendrovėmis, kurios veikė panaudodamos samdomuosius darbininkus. O tekstilės pramonėje pirklys pradėjo tiesiog pajungti sau smulkius meistrus — audėjus, aprūpindamas juos verpalais ir versdamas juos jo sąskaita gaminti audinius už nustatytą užmokestį,— trumpai tariant, virsdamas iš paprasto pirklio vadinamuoju *darbo į namus davėju*.

Čia mes turime pirmąsias kapitalistinio pridedamosios vertės susidarymo užuomazgas. Į kalnakasybos įmones, turint galvoje, kad jos buvo uždaro tipo monopolinės korporacijos, mes galime nekreipti dėmesio. Kai dėl laivų savininkų, tai čia, aišku, jų pelnas, šiaip ar taip, turėjo būti lygus įprastiniam atitinkamos šalies pelnui, specialiai priskaitant draudimo, laivų nusidėvėjimo

ir t. t. išlaidas. Bet kokio didumo pelną gaudavo darbo į namus davėjai tekstilės pramonėje, kurie pirmą kartą paleido į rinką prekes, pagamintas tiesiog kapitalisto sąskaita, tuo sudarydami konkurenciją tos pačios rūšies prekėms, pagamintoms amatininko sąskaita?

Prekybinio kapitalo pelno norma jau buvo iš anksto duota. Ji jau buvo taip pat, bent kiekvienai tam tikrai vietovei, beveik išsilyginusi į savo vidutinę normą. Tad kas galėjo paskatinti pirklį prisiimti papildomą darbo į namus davėjo operaciją? Tiktai vienas momentas: perspektyva gauti didesnį pelną, parduodant tokia pat kaina, kaip ir kiti. Ir kaip tik tai jis turėjo galvoje. Versdamas smulkius meistrus dirbti jam, jis laužė tradicines gamybos ribas, kuriose gamintojas parduodavo savo pagamintą produktą ir nieko kito. Prekybinis kapitalistas pirkdavo darbininko darbo jėgą; darbininkui tuo tarpu dar tebepriklausė jo gamybos įrankiai, bet jau nebepriklausė žaliava. Tuo būdu užtikrindamas audėjui reguliarų darbą, jis kartu galėjo taip sumažinti jo darbo užmokestį, kad dalis sunaudoto darbo laiko likdavo neapmokėta. Taigi darbo į namus skirstytojas pradėjo savintis pridedamąją vertę virš prekybinio pelno, kurį jis gaudavo lig šiol. Tiesa, šiam tikslui jis turėjo panaudoti ir papildomą kapitalą, kad galėtų pirkti verpalus ir t. t. ir palikti juos audėjo rankose iki galutinai bus pagamintas produktas, tuo tarpu anksčiau jis sumokėdavo pilną produkto kainą tik jo pirkimo momentu. Bet, pirma, jis ir anksčiau dažniausiai darydavo papildomus kapitalo įdėjimus, duodamas paskolas audėjui, kurį paprastai tik pavergiamosios skolos priversdavo sutikti su naujomis gamybos sąlygomis. Ir, antra, net nepriklausomai nuo to apskaičiavimas atrodo šitaip.

Tarkime, kad mūsų pirklys vedė savo eksporto prekybą panaudodamas 30 000 dukatų, cechinų, svarų sterlingų arba kokių nors kitokių piniginių vienetų kapitalą. Iš jų 10 000 sunaudojama šalies viduje gaminamoms prekėms pirkti, o 20 000 jis sunaudoja užjūrio realizavimo rinkose. Tarkime, kad kapitalas apsiverčia vieną kartą per dvejus metus, tada metinė apyvarta bus lygi 15 000. Bet štai mūsų pirklys nori pradėti verstis audimu savo sąskaita, pasidaryti darbo į namus davėju. Kokį kapitalą jis turi papildomai įdėti, norėdamas tai pasiekti? Tarkime, kad to audinio gabalo, kuriuo jis prekiauja, gamybos laikas yra vidutiniškai du mėnesiai (nors tai, tikriausiai, yra per ilgas laikas). Toliau tarkime, kad jis už viską turi mokėti grynais pinigais. Tokiu atveju jis turės papildomai įdėti tokį kapitalą, kad jo pakaktų aprūpinti verpalais audėjus dviem mėnesiams. Kadangi jo metinė apyvarta yra 15 000, tai per du mėnesius jis perka audinių už 2 500. Sakykime, iš jų 2 000 yra verpalų vertė, o 500 — audėjų darbo užmokestis, tad mūsų pirkliui reikės 2 000 papildomo

kapitalo. Tarkime, kad pridedamoji vertė, kurią jis, panaudodamas naują būdą, pasisavina iš audėjo, sudaro tik 5% audinio vertės, o tai reiškia, be abejonės, labai kuklią pridedamosios vertės normą — 25% ($2\,000_c + 500_v + 125_m$; $m' = \frac{125}{500} = 25\%$; $p' = \frac{125}{2\,500} = 5\%$). Tokiomis sąlygomis mūsų pirklys, jei metinė apyvarta yra 15 000, gaus 750 dydžio viršpelnį ir, vadinasi, per $2^2/_3$ metų susigrąžins visą įdėtą papildomą kapitalą.

Bet norėdamas paspartinti savo prekių realizavimą ir kartu savo apyvartą ir ryšium su tuo per trumpesnį laiko tarpą iš to paties kapitalo gauti tokį pat pelną,— kitaip tariant, norėdamas gauti per tą patį laiką didesnį pelną,— jis padovanos nedidelę savo pridedamosios vertės dalį pirkėjui, parduos pigiau negu jo konkurentai. Pastarieji taip pat palaipsniui virs darbo į namus davėjais, ir tada viršpelnis visiems jiems pavirs įprastiniu pelnu arba net mažesniu, be to, jie gaus jį už visų įdėtą didesnį kapitalą. Pelno normos vėl išsilygins, nors, gal būt, vienoda pelno norma jau bus kitokio lygio, nes dalis šalies viduje pagamintos pridedamosios vertės yra perleidžiama užsienio pirkėjams.

Tolesnis žingsnis pajungiant pramonę kapitalui buvo manufaktūros įvedimas. Manufaktūra taip pat įgalindavo manufaktūrininką, kuris XVII ir XVIII šimtmetyje dažniausiai buvo ir savo prekių pirklys eksportininkas, — Vokietijoje taip buvo dar iki 1850 metų beveik visur, o kai kur taip tebėra ir lig šiol,— gaminti pigiau, negu gamino jo senoviški konkurentai amatininkai. Pasikartoja tas pats procesas: manufaktūros savininko kapitalisto pasisavinama pridedamoji vertė įgalina jį arba pirklį eksportininką, su kuriuo jis ją dalijasi, parduoti pigiau, negu parduoda jo konkurentai, kol naujoji gamybos forma pasidarys visuotinė ir vėl įvyks pelno išsilyginimas. Jau iš anksto duota prekybinio pelno norma, net jeigu ji yra išsilyginusi tik vietiniu mastu, lieka kaip ir pirma Prokrusto lova, kurioje be jokio gailestingumo yra nukertama perteklinė pramoninė pridedamoji vertė.

Jei manufaktūra nepaprastai smarkiai vystėsi dėl to, kad ji atpigino produktus, tai dar labiau dėl šio atpiginimo augo stambioji pramonė, kuri, nuolat revoliucionizuodama gamybą, vis labiau ir labiau mažina prekių gamybos kaštus ir negailestingai naikina visus ankstesnius gamybos būdus. Kaip tik stambioji pramonė tokiu būdu galutinai užkariauja kapitalui vidaus rinką, panaikina smulkiąją gamybą ir save aprūpinantį valstiečių šeimos natūralinį ūkį, likviduoja tiesioginius mainus tarp smulkiųjų gamintojų ir pajungia visą naciją kapitalo tarnybai. Ji taip pat išlygina įvairių prekybos ir pramonės šakų pelno normas į *vieną* bendrą pelno normą ir pagaliau užtikrina pramonei prideramą jai viešpataujantį vaidmenį šiame išlyginime, pašalindama didesnę dalį kliūčių, kurios iki šiol neleido perkelti kapitalą iš vienos

šakos į kitą. Kartu viso mainų proceso atžvilgiu įvyksta verčių virtimas gamybos kainomis. Taigi šis virtimas įvyksta veikiant objektyviems dėsniams, nepriklausomai nuo dalyvių sąmonės arba noro. Ta aplinkybė, kad konkurencija sumažina iki bendro lygio pelną, kuris viršija bendrąją normą, ir tuo būdu vėl atima iš pirmųjų pasisavintojų-pramonininkų pridedamąją vertę, viršijančią vidutinį lygį, nesudaro jokių teorinių sunkumų. O praktikoje tuo labiau todėl, kad gamybos šakos, kuriose yra gaunama perteklinė pridedamoji vertė, kitaip tariant, kur kintamasis kapitalas yra didelis ir pastovusis kapitalas mažas, arba kur yra žema kapitalo sudėtis, dėl pačios savo prigimties vėliausiai ir mažiausiai yra pajungiamos kapitalistinei gamybai; tokia šaka pirmiausia yra žemdirbystė. Atvirkščiai, kai dėl gamybos kainų pakilimo virš prekių vertės, kuris yra būtinas norint pakelti iki vidutinės pelno normos lygio nepakankamą pridedamąją vertę, esančią aukštos kapitalo sudėties šakų produktuose, tai teoriškai šis momentas atrodo labai sunkiai išsprendžiamas, bet praktikoje, kaip jau matėme, tai įvyksta visų lengviausiai ir greičiausiai. Nes tokios rūšies prekės, kai jas pradedama gaminti kapitalistiniu būdu ir kai jos patenka į kapitalistinę prekybą, pradeda konkuruoti su tos pačios rūšies prekėmis, kurios yra pagamintos ikikapitalistiniais būdais, t. y. kurios kainuoja brangiau. Vadinasi, kapitalistinis gamintojas, net atsisakydamas nuo dalies pridedamosios vertės, vis dėlto gali gauti jo vietovei įprastinę pelno normą, kuri pradžioje nebuvo tiesiogiai susijusi su pridedamąja verte, nes ji atsirado iš prekybinio kapitalo gerokai prieš tai, kai aplamai buvo pradėta gaminti kapitalistiniu būdu ir, vadinasi, kai pasidarė galima pramoninė pelno norma.

II

BIRŽA*

1) Iš trečiojo tomo penktojo skyriaus, ypač iš [27]** skirsnio matyti, kokią reikšmę birža turi kapitalistinėje gamyboje aplamai. Bet nuo 1865 metų, kada knyga buvo parašyta, įvyko pasikeitimas, kuris dabar suteikia biržai žymiai didesnį ir vis didėjantį vaidmenį ir kuris toliau vystydamasis turi tendenciją biržos verteivų [Börsianer] rankose koncentruoti visą gamybą, tiek pramonės, tiek ir žemės ūkio, ir visą cirkuliaciją — tiek susisiekimo priemones, tiek ir mainų funkciją; tuo būdu birža pasidaro žymiausias kapitalistinės gamybos atstovas.

* Engelsas davė rankraščiui tokią antraštę: «Birža, papildomos pastabos «Kapitalo» trečiajam tomui». *Red.*

** Engelsas yra palikęs rankraštyje tuščią vietą, norėdamas įrašyti skirsnio eilės numerį. Matyt, yra kalbama apie 27 skirsnį — «Kredito vaidmuo kapitalistinėje gamyboje». *Red.*

2) 1865 metais birža dar tebuvo *antraeilis* elementas kapitalistinėje sistemoje. Pagrindinę biržos vertybių masę sudarė valstybiniai popieriai, bet ir jų kiekis buvo palyginti nedidelis. Be to, akciniai bankai, kurie kontinente ir Amerikoje jau viešpatavo, o Anglijoje dar tesiruošė praryti aristokratinius privačius bankus, daugiausia vaidino palyginti dar nežymų vaidmenį. Geležinkelių akcijos taip pat dar buvo, turint galvoje mūsų laikus, palyginti silpnai paplitusios. O tikrųjų akcinės formos gamybinių įmonių tebuvo nedaug. «Šeimininko akis» tuomet dar buvo neišgyvendintas prietaras. Tokios įmonės, kaip ir akciniai bankai, daugiausia buvo steigiamos *palyginti neturtingose* šalyse, pvz., Vokietijoje, Austrijoje, Amerikoje ir kt.

Taigi birža tuomet dar tebebuvo vieta, kur kapitalistai atiminėjo vienas iš kito jų sukauptus kapitalus ir kuri betarpiškai lietė darbininkus tik kaip naujas kapitalistinio ūkio visuotinės demoralizuojančios įtakos įrodymas ir kaip patvirtinimas kalvinistinės tezės, kad jau šiame pasaulyje dievo malonė — kitaip tariant, atsitiktinumas — skirsto palaimą ir prakeikimą, turtą, t. y. malonumus ir valdžią, ir neturtą, t. y. skurdą ir pavergimą.

3) Dabar yra kitaip. Nuo 1866 metų krizės kaupimas vyko vis spartesniu tempu, be to, tokiu būdu, kad nė vienoje pramoninėje šalyje, o mažiausiai Anglijoje, gamybos plėtimas negalėjo pavyti kaupimo, ir atskiro kapitalisto kaupimas negalėjo būti pilnutinai panaudotas plečiant jo paties įmonę; Anglijos medvilnės pramonėje [tai buvo pastebima] jau 1845 metais, [toliau] geležinkelių spekuliacijos. Bet kartu su šiuo kaupimu didėjo ir masė rentininkų, t. y. žmonių, kuriems įgriso nuolatinis įtempimas, susijęs su komercine veikla, ir kurie tenorėjo linksmintis arba dirbti tik lengvą darbą, pasidarydami direktoriais ir bendrovių priežiūros tarybų nariais. Ir, trečia, siekiant palengvinti šiuo būdu išjudinto piniginio kapitalo masės panaudojimą, dabar visur, kur to nebuvo anksčiau, buvo sukurtos naujos įstatyminės formos aprėžtos atsakomybės bendrovėms ir daugiau ar mažiau buvo sumažintos prievolės akcininkų, kurie lig tol atsakydavo neribotai (akcinės bendrovės Vokietijoje 1890 metais — 40% pasirašytų akcijų vertės!).

4) Tuo yra paaiškinamas laipsniškas pramonės virtimas akcinėmis įmonėmis. Šis likimas ištinka vieną šaką po kitos. Iš pradžių geležies apdirbamoji pramonė, kur dabar yra reikalingi milžiniški įdėjimai (dar anksčiau kalnakasybos įmonės, kur jos dar neturėjo pajinių įmonių formos). Po to chemijos pramonė, lygiai kaip ir mašinų gamyklos. Kontinente tekstilės pramonė, o Anglijoje dar tik atskirose Lankaširo vietovėse (verpykla Oldheme, audimo fabrikas Bernlėjuje ir t. t., siuvyklų susivienijimas, bet tai tėra preliminarinė pakopa; jos artimiausios krizės metu išyra ir vėl patenka į [atskirų] šeimininkų rankas),

alaus daryklos (prieš keletą metų Amerikos alaus daryklos buvo atiduotos į anglų kapitalo rankas, toliau Guiness Bess, Allsopp*). Po to trestai, kurie sukuria bendrai valdomas, milžiniškas įmones (pvz., United Alkali**). Paprasta vieno asmens firma + ir + [vis labiau ir labiau] pasidaro tik preliminarinė pakopa, paruošianti įmonę tokiam momentui, kai ji, pasidariusi pakankamai didelė, virs akcine bendrove [«gegründet» werden].

Tas pat galioja ir prekybos atžvilgiu. Leafs, Parsons, Morleys, Morrison, Dillon*** — visos jos virto akcinėmis bendrovėmis. Lygiai tas pat dabar vyksta ir su mažmeninėmis firmomis ir, be to, ne tik maskuojantis kooperacija à la «Stores»****.

Tas pat pasakytina apie bankus ir kitas kredito įstaigas taip pat Anglijoje. Daugybė naujų — vis aprėžtos atsakomybės akcinių bendrovių. Net senieji bankai, pvz., ...***** ir t. t. kartu su 7 privačiais [akciniais] bankais yra pertvarkomi į Limited [aprėžtos atsakomybės akcinė bendrovė].

5) Žemės ūkyje vyksta tas pat. Be galo išsiplėtę bankai, ypač Vokietijoje (visokiais biurokratiniais pavadinimais) — vis labiau pasidaro ipotekų turėtojai; kartu su jų akcijomis tikroji vyriausioji žemės nuosavybė yra perduodama biržai, ir tai įvyksta dar didesniu mastu, kai dvarai patenka į kreditorių rankas. Čia daro didžiulę įtaką perversmas žemės ūkyje, susijęs su stepių dirbimu; jei taip bus toliau, tai galima numatyti laiką, kai žemė pateks į biržos rankas taip pat Anglijoje ir Prancūzijoje.

6) Toliau, kapitalo įdėjimai užsienyje — visi akcijų pavidalu. Kalbant vien apie Angliją: Amerikos geležinkeliai, šiaurės ir pietų (pažiūrėti į biržos biuletenį), Goldbergeris ir t. t.

7) Po to kolonizacija. Pastaroji dabar tėra paprastas biržos skyrius; jos naudai Europos valstybės prieš keletą metų pasidalijo Afriką, prancūzai užkariavo Tunisą ir Tonkiną. Afrika yra tiesiog išnuomota bendrovėms (Nigeris, Pietų Afrika, vokiečių Pietvakarių Afrika ir Rytų Afrika). Mašonalendą ir Natalį biržos tikslams užvaldė Rodsas.

* Dviejų stambių Anglijos alaus gamybos firmų pavadinimai. *Red.*

** Anglijos chemijos trestas. *Red.*

*** Firmų pavadinimai. *Red.*

**** T. y. kaip universalinės parduotuvės. *Red.*

***** Žodis neišskaitomas. Atrodo, kaip «Glyn et C°», matyt, banko pavadinimas. *Red.*

«KAPITALO» III TOME MINIMŲ SVARBIAUSIŲ PAVARDŽIŲ RODYKLĖ

A

B

Č

D

K

L

M

TURINYS

TREČIOJI KNYGA

KAPITALISTINĖS GAMYBOS PROCESAS KAIP VISUMA

PIRMOJI DALIS

PIRMASIS SKYRIUS

PRIDEDAMOSIOS VERTĖS VIRTIMAS PELNU IR PRIDEDAMOSIOS VERTĖS NORMOS VIRTIMAS PELNO NORMA

ANTRASIS SKYRIUS

PELNO VIRTIMAS VIDUTINIU PELNU

TREČIASIS SKYRIUS

PELNO NORMOS MAŽĖJIMO TENDENCIJOS DĖSNIS

KETVIRTASIS SKYRIUS

PREKINIO KAPITALO IR PINIGINIO KAPITALO VIRTIMAS PREKINIU-PREKYBINIU KAPITALU IR PINIGINIU-PREKYBINIU KAPITALU (PIRKLINIU KAPITALU)

PENKTASIS SKYRIUS

PELNO PASIDALIJIMAS Į PALŪKANAS IR ĮMONININKO PELNĄ. PALŪKANAS DUODANTIS KAPITALAS

ANTROJI DALIS

ŠEŠTASIS SKYRIUS

PRIDĖTINIO PELNO VIRTIMAS ŽEMĖS RENTA

R u o š ė s p a u d a i:
N. KARPIS, J. LEBEDYS, J. MISEVIČIUS

Atsakingasis redaktorius
B. FOGELEVIČIUS

К. МАРКС. КАПИТАЛ, т. III

На литовском языке

Госполитнаучиздат Литовской ССР

Techninis redaktorius *D. Gotleris*
Korektorės
A. Lukoševičienė ir *M. Zukmanienė*

Leidinys Nr. [redacted] Tiražas 10 000 egz.
Duota rinkti 1958.IX.5.
Pasirašyta spausdinti 1959.VII.30.
Popier. 60×92/16=26,25 popier. lapo — 52,5 sp. l.
63,84 apsk. leid. lanko. 48 632 ženklai 1 sp. lanke.
Kaina Rb. 16,60.

Spaudė Valst. «Pergalės» sp. Vilniuje, Latako g. 6.
Užsakymo Nr. 1683a